

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai

PROTESTÁNS SZEMLE

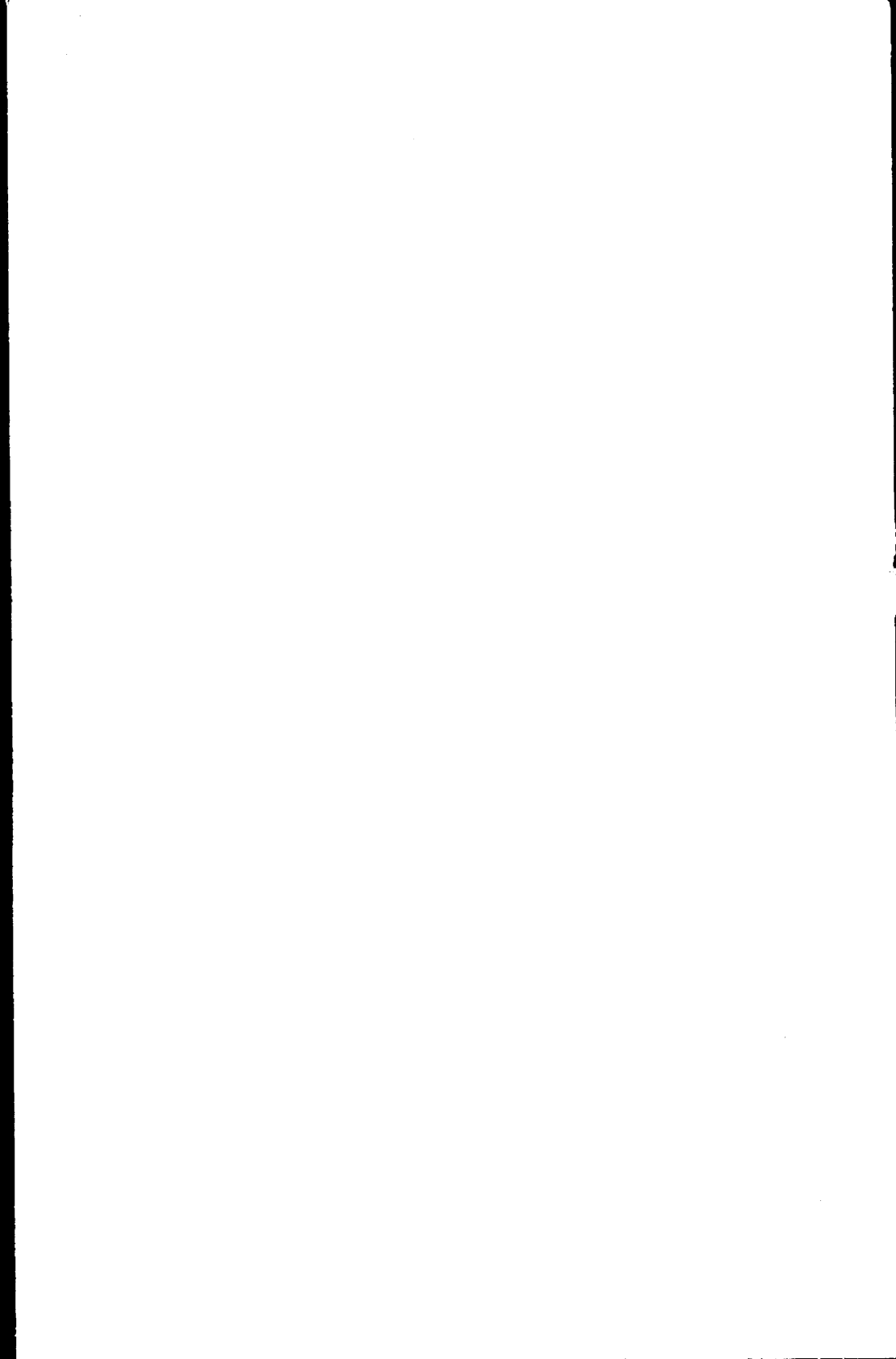
FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ÁPRILY LAJOS

TARSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

1934
Negyvenharmadik évfolyam
I—XII. füzet

Sylvester Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest

TARTALOM

Cikkek és tanulmányok

<i>Asztalos Miklós</i> : A vallási türelem Erdély iskolapolitikájában — — —	259
<i>Aprily Lajos</i> : A zsoldártördítő — — — — —	278
<i>Arokháty Béla</i> : Szenczi Molnár Albert és a genfi zsoldárok zenei ritmusa	79
<i>Bartók György</i> : Goethe és Hegel — — — — —	555
<i>Berkes József</i> : A szerb nacionalizmus útja — — — — —	88
<i>Bisztray Gyula</i> : Nagyenyedi Helikon — — — — —	426
<i>Dr. Bruckner Győző</i> : A magyarhoni evangélikus zsinatok — — — — —	609
<i>Csuka Zoltán</i> : A vajdasági magyar irodalom — — — — —	223
<i>Dr. Drucker György</i> : Wilson — — — — —	205
<i>Fenesi Zoltán</i> : Szellemi túltermelés — — — — —	229
<i>Dr. Gárdonyi Albert</i> : Új életformák felé — — — — —	142
<i>Halasy—Nagy József</i> : A hellénizmus és christianizmus találkozása —	99
<i>Hamvas Béla</i> : A XX. század angol regényírói — — — — —	147
— A modern Amerika regénye — — — — —	336
<i>Haraszthy Gyula</i> : Mai kritikánk létkérdése — — — — —	290
<i>Harsányi István</i> : Szabó Pál — — — — —	104
<i>Incze Gábor</i> : Alvinczi Péter — — — — —	552
<i>Isoz Kálmán</i> : Liszt, az író — — — — —	354
<i>Jodó Tibor</i> : Korunk jelszava — — — — —	5
— Harc a szellemért — — — — —	216
— A művelt ember — — — — —	266
— Magyar filozófia — — — — —	317
— A történeti tényezők rendszere — — — — —	623
<i>Karácsony Sándor</i> : Református keresztyén pedagógia — — — — —	617
<i>Képes Géza</i> : Rainer Maria Rilke — — — — —	493
<i>Kiss Géza</i> : Az „egyke“ — — — — —	10
— Az egyke okai — — — — —	401
— Adatok az egyke-kérdéshez — — — — —	542
<i>Marconnay Tibor</i> : Donalitus, a litván költő-pap és népe — — — — —	637
<i>Máthé Elek</i> : Az oxfordi mozgalom — — — — —	65
<i>Dr. Medveczky Károly</i> : Emlékirat a Magyar Jövőért és Prohászka Ottokár válasza — — — — —	211
<i>Mihalik Sándor</i> : A magyarországi református egyházak ötvösműveiről —	570
<i>Muraközy Gyula</i> : Az oxfordi mozgalom — — — — —	65
— Merre megy a keresztyénség? — — — — —	321
<i>Nagy Miklós</i> : Gróf Tisza István képviselőházi beszédei — — — — —	38
<i>Dr. Nyirő Gyula</i> : A sterilizáció — — — — —	347
<i>Oroszlán Zoltán</i> : Tanulmányok Budapest multjából — — — — —	271
— Mányoki Adám — — — — —	442
<i>Radvánszky Antal báró</i> : Az egyházi adók kérdéséhez — — — — —	132

<i>Ravasz László</i> : Luther — — — — —	21
— Körösi Csoma Sándor — — — — —	257
— Egyház és állam, nemzet és emberiség — — — — —	537
<i>Rácz Lajos</i> : Vallási türelem Erdély- és Magyarországon — — — — —	198
<i>Reményi József</i> : T. S. Eliot — — — — —	420
<i>Révész Imre</i> : Szenczi Molnár Albert — — — — —	1
— Méliusz Péter — — — — —	331
— A protestántizmus és a vallásszabadság — — — — —	473
<i>Schiller Pál</i> : A pszichológia új útjai — — — — —	434
<i>Dr. Sebestyén Jenő</i> : Kuyper Henriette és a magyar reformátusság — — — — —	74
<i>Szabó István</i> : Három nemzedék után — — — — —	364
<i>S. Szabó József</i> : Erdély egyházi és irodalmi élete a XIX. sz. elején — — — — —	23
— Egy unitárius hitvitázó — — — — —	286
— A református iskolák jelentősége a török uralom alatt és végén — — — — —	487
<i>Szabó Richárd</i> : Az országos református kiállítás — — — — —	565
<i>R. Szeben András</i> : Iskolastatisztika Erdélyből — — — — —	415
<i>Szilády Zoltán</i> : A református kiállítás néprajzi értékei — — — — —	580
<i>F. Takács Zoltán</i> : Török és törökös magyar himzések a református kiállításon — — — — —	577
<i>Török Pál</i> : Újabb történeti irodalmunk szemléje — — — — —	157
— Vallási türelem Erdély- és Magyarországon — — — — —	359
— Két történeti regény — történelmi szempontból — — — — —	507
<i>Varga Zoltán</i> : Széchenyi vallásossága — — — — —	500
<i>Dr. G. Vargha Zoltán</i> : Alea iacta est — — — — —	162
<i>Victor János</i> : A református énekügyi vitához — — — — —	32
<i>Dr. Zoványi Jenő</i> : Még egyszer Meliusz Péter születési idejéről — — — — —	165
— Protestánsok állítólagos uniója Zemplénben 1597-ben — — — — —	226
— Mettől meddig volt Károlyi Gáspár tályai pap és meddig gönci? — — — — —	369
— Adat Sibolti Demeterről és egyébről — — — — —	446
— Melyik Szántón lelkészkedett Thuri Pál? — — — — —	512

Nekrológok

<i>Enyedi Andor</i> : Csabacsüdi Dókus Ernő — — — — —	129
<i>Marton János</i> : Dr. Rácz Lajos — — — — —	482
<i>Rédey Tivadar</i> : Móra Ferenc — — — — —	193
<i>F. Takács Zoltán</i> : Marton Lajos — — — — —	643

Költemények

<i>Antalfy Gyula</i> : Október egy német kisvárosban — — — — —	41
<i>R. Berde Mária</i> : Évforduló — — — — —	646
<i>Csuka Zoltán</i> : Miért is bántsalak? — — — — —	197
— Körösi Csoma Sándor — — — — —	265
— Délutáni álom — — — — —	486
<i>Fekete Lajos</i> : Egy marék föld — — — — —	164

<i>Fekete Lajos</i> : A versek Juliája — — — — —	581
<i>George Stefan</i> : Három téli vers. Fordította: Képes Géza — — — — —	222
<i>Gulyás Pál</i> : A mai nap — — — — —	4
<i>Kiss Tamás</i> : Az alvó testvér — — — — —	564
<i>Kordás Ferenc</i> : Két vers — — — — —	264
<i>Kutas Kálmán</i> : Apokaliptikus lovasok — — — — —	346
<i>Luther Márton</i> két verse. Fordította Harsányi Zsolt — — — — —	19
<i>Nagy Emma</i> : Aldás — — — — —	98
<i>Reményik Sándor</i> : Alchimia — — — — —	77
— Egy elpártolt liliomszál — — — — —	215
— Az orvos — — — — —	551
<i>Réz Gyula</i> : Hivatlan vendég — — — — —	146
<i>Rolla Margit</i> : A felemelt arcú ember — — — — —	276
<i>Szabó László</i> : Nélkülem — — — — —	87
— Ma fáj — — — — —	103
<i>Tanka János</i> : Sárreton — — — — —	210
— Esteledik — — — — —	368
<i>Telekes Béla</i> : Nincs olyan gyöngé élet — — — — —	141
— Tündérhajó — — — — —	335

Kritikai szemle

<i>Asztalos Miklós</i> : Bobula Ida: A nő a XVIII. század magyar társadalmában — — — — —	307
— Erdélyi Tudományos Füzetek — — — — —	383
— Kisebb ismertetések — — — — —	396
<i>Albrecht Ferenc</i> : Ajtay Gábor dr.: Folyamhajózás a nemzetközi jogban és a Duna — — — — —	50
<i>Albrecht Ferenc</i> : A magyar országgyűlés könyvtárának katalógusa — — — — —	316
— A telepítés — — — — —	385
<i>Balla Antal</i> : Kornis Gyula: Az államférfi I—II. — — — — —	174
<i>Bartók György</i> : Alexander Pfänder: Die Seele des Menschen — — — — —	647
<i>Benedek Marcell</i> : Turóczi—Trostler József: Magyar cartesianusok — — — — —	113
<i>Benkő István</i> : Incze Gábor: „Az az ember te vagy!” — — — — —	109
<i>R. Berde Mária</i> : Kristóf György: Istoria Limbii și Literaturii Maghiare — — — — —	458
<i>Csuka Zoltán</i> : Tamás István: A szegedi pedellus — — — — —	184
— Csanády György: Ének — — — — —	185
— Három női mesemondó: B. Molnár Mária: A kukucsikai kondás. — B. Czeke Vilma: A bánya apródjai. — Édesanyám, hol vagy? — Victor Gabriella dr.: Mesedélután — — — — —	465
— Bánffy Miklós gróf: Megszámláltattál — — — — —	657
<i>Décsey György</i> : Vargha Gyula: Elrejttem magamat — — — — —	314
<i>Dr. Dénes Szilárd</i> : Barla Szabó Jenő: Két lelkesz a Barla Szabó családban — — — — —	380
<i>Enyedy György</i> : Keleti Márton: Az ucca emberei — — — — —	58
— Habán Mihály: Évszakok forgása — — — — —	394

<i>Gaál László</i> : Dr. Csillik Bertalan: Khajjám Rubáijátjának kisebb kézira- tai a párisi Bibliothèque Nationale-ban — — — — —	249
<i>Gallai János</i> : Dékány András: Ruhr — — — — —	596
<i>Gunda Béla</i> : Szabó Pál Zoltán: Déldunántúl népe — — — — —	56
— Imre Lajos: A falunevelés irányelvei — — — — —	112
— Kniezsa István: A szlávok — — — — —	119
— Az Erdélyi Múzeum Egyesület XII. vándorgyűlésének Emlékkönyve	531
<i>Gyalóky Jenő</i> : Markó Árpád: II. Rákóczy Ferenc, a hadvezér — —	527
<i>Halász Gábor</i> : Tamási Áron: Ábel az országban — — — — —	51
<i>Hamvas Béla</i> : Papini Giovanni: Gog — — — — —	178
— Ráttkay R. Kálmán: Modern országépítés — — — — —	179
<i>Hamvas József</i> : Terescsényi György: Aranyhomok — — — — —	52
— Thirring Gusztávné: Tallózás — — — — —	58
— Szigethy Lajos: Zuzmarás fenyőlombok — — — — —	124
— Kacsó Dénes: Elfelejtett fiatalok — — — — —	125
— Brucknerné Farkas Gizella: Vihar után — — — — —	187
— Gyökössy Endre két új könyve: Ezüst furulya. — Adám és Éva.	188
— Maróthy Jenő: Szeptembertől márciusig — — — — —	309
— Két kötet istenes ének: Szöllősy István: Három királyok útján, Szabó Lajos: Új kikelet felé — — — — —	313
— Móra Feerné: A Daru-uccától a Móra Ferenc-uccáig — — — — —	462
— Lambrecht Kálmán: Hermann Ottó — — — — —	600
— Dénes Gizella: Asszonyok a hegyek között — — — — —	659
<i>Harsányi István</i> : Tamás István: Egy talpalattnyi föld — — — — —	122
— Szembe a széllal. Kovács Imre és Kis Tamás versei — — — — —	396
<i>Hoffer András</i> : Bátky—Györffy—Viski: A magyarság tárgyi néprajza —	242
<i>Horváth Jenő</i> : W. P. Liwingstone: The Wonder of it! A century of worldwide missionary service — — — — —	378
<i>Incze Gábor</i> : Mitrovics Gyula: A neveléstudomány alapvonalai — —	233
— Vásárhelyi János: Hittem, azért szólottam — — — — —	297
— Császár József: „Imhol az ember!“ — — — — —	373
— Dr. Imre Lajos: Az ige és a fegyelem — — — — —	653
<i>Isoz Kálmán</i> : Payr Sándor: Liszt Ferenc és Király József Pál — —	388
<i>Joó Tibor</i> : Halasy-Nagy József: A filozófia kis tükre — — — — —	176
— Marót Károly: A görög életeszmeny értéke és mai jelentősége —	177
— Petrovics Elek-émlékkönyv — — — — —	524
— Révész Imre: A „Kálvinista Róma“ — — — — —	582
— A Magyar Paedagógia negyven évfolyamának tartalom- és névmu- tatója — — — — —	599
<i>Karácsony Sándor</i> : Szondy György: Testvérke naplója — — — — —	182
— Komáromi János műveinek gyűjteményes kiadása — — — — —	461
— Br. Podmaniczky Pálné Varga Ilona: Arany János és az evangélium	515
— Földessy Gyula: Tanulmányok és élmények — — — — —	586
<i>Kállay Kálmán</i> : Domján János: Mózes — — — — —	450
<i>Kelemen Mihály</i> : Mikola Sándor: A fizika gondolatvilága — — —	240
<i>Kemény Lajos</i> : A láthatatlan templom — — — — —	169

<i>Kerecsényi Dezső</i> : Pintér Jenő Magyar Irodalomtörténet	— — —	46
— Farkas Gyula: A magyar irodalom története	— — —	235
— Pintér Jenő Magyar Irodalomtörténete	— — —	300
— Szerb Antal: Magyar Irodalomtörténet	— — —	521
— Hankiss János: Irodalomszemlélet	— — —	591
<i>Kincs Elek</i> : Székely László: És a mi lelkünk nyughatatlan	— — —	189
<i>Kolozsvári G. Emil</i> : Károly Sándor: Láng	— — —	120
— Benedek Marcell: Tégyamitakarsz	— — —	181
— Szántó György: Az élő mult	— — —	247
<i>Kutas Kálmán</i> : A dunántúli Ag. H. Ev. Egyházkerület belmissziói munkaprogrammja	— — —	452
<i>Lotz János</i> : Dr. Merényi Oszkár: Magyar föld és magyar irodalom	— — —	597
<i>Lovass Gábor</i> : Székely Tibor: Örök szövetség	— — —	59
— Szilárd János: Első kalandom	— — —	534
<i>Maróthy Jenő</i> : Kapi Béla: Isten hárfása	— — —	171
<i>Máthé Elek</i> : Pauler Ákos Emlékkönyv	— — —	302
— Stanley Jones: Krisztus a világ országútján	— — —	377
<i>Dr. Merényi Oszkár</i> : Gyökössy Endre: Hiszek	— — —	53
— Látos Sándor: Nádtetők alatt	— — —	57
<i>Molnár Antal</i> : Arokháty Béla: Szezezi Molnár Albert és a genfi zsoldárok zenei ritmusa	— — —	518
—ó: Az 1932-ik év irodalomtörténeti munkássága	— — —	190
<i>Oroszlán Zoltán</i> : Julius Fleischer: Das kunstgeschichtliche Material	— — —	47
— Hekler Antal: Az újkor művészete	— — —	304
— Dolgozatok a magyar kir. Ferenc József Tudományegyetem archaeologiai intézetéből	— — —	381
— Banner János: A hódmezővásárhelyi városi múzeum régészeti osztályának első öt éve	— — —	525
— Farkas Zoltán: Medgyesy Ferenc	— — —	603
— Képzőművészeti szemle	— — —	467
— Szőnyi Ottó: Régi magyar templomok	— — —	649
<i>Parádi Jenő</i> : Nádai Pál: Ház, kert, napfény	— — —	55
<i>Pásztor József</i> : Zobor Eszter: Ekeronthó Borbála	— — —	464
<i>Pröhle Károly</i> : Michael Faulháber: Zsidóság, keresztyénség, germánság	— — —	514
<i>Ravasz László</i> : Soltész Elemér: Ünnepek	— — —	231
<i>Rácz Lajos</i> : Magyar Pedagógiai Lexikon	— — —	455
<i>Révész Imre</i> : Püspöki jelentések a magyar szent korona országainak egyházmegyéiről	— — —	42
— Niebergall. (Erdélyi emlékfüzet.)	— — —	373
<i>Schulek Tibor</i> : Dr. Böhm Dezső: A budapesti evangélikus középfoku leányiskola ötvenéves története	— — —	299
<i>Dr. Sebestyén Jenő</i> : The Reformed Doctrine of Predestination	— — —	45
— Reformed Dogmatics	— — —	111
<i>Szabády László</i> : Dsida Jenő: Nagycsütörtök	— — —	259
— Nyirő József: Uz Bence	— — —	311
— Kós Károly: Az országépítő	— — —	389

<i>Szabédy László</i> : Dr. Vitéz Kárpáthy Kravjánszk Mór: Rudolf uralkodásának első tíz éve — — — — —	115
<i>Szabó Richárd</i> : Dr. Payr Sándor: Gárdonyi apja és a Ziegler-család Sopronban és Nemeskéren — — — — —	386
<i>Szegedi István</i> : Pekár Gyula: Az ördög az Ámen árnyékában — — —	532
— Fekete Lajos: Vassal és fohással — — — — —	592
— Tanka János: Tavaszi áradás — — — — —	594
— Gulyás Pál: A tékozló — — — — —	655
<i>Szilády Zoltán</i> : Lévay Lajos: Székelyföldi Képek — — — — —	604
<i>Szondy György</i> : Sásdi Sándor: Szívrehulló kő — — — — —	312
— Olasz Péter: A serdülő ifjú a magyar regényben — — — — —	316
— Jeges Sándor: A biológia tanításának vezérkönyve — — — — —	388
<i>Tavaszy Sándor</i> : Vasady Béla: A hit misztériuma — — — — —	371
<i>Török Pál</i> : Asztalos Miklós: A korszerű nemzeti eszme — — — — —	48
— Dr. Révay József: Gömbös Gyula élete és politikája — — — — —	238
— Harold Lamb: Dzsingisz khán. Ford. Náday István. — André Maurois: VII. Edward és kora. Ford. Lányi V. — — — — —	529
— Albrecht Ferenc dr.: Forrástanulmányok gróf Tisza István román nemzetiségi politikájához — — — — —	602
<i>Trócsányi Dezső</i> : Dr. Kálmán: Die Ontologie bei Hermann Schell. — Czirják János: Der Sinn der Arbeit — — — — —	583
<i>Turóczy Zoltán</i> : Karácsony Sándor: Nyugati világnézetünk felemás igában — Felméry Albert: A lélek mondanivalója — — — — —	168
— Felméry Albert: A lélek mondanivalója — — — — —	516
<i>Vajthó László</i> : Komlós Aladár: Római kaland — — — — —	183
— Németh Antal: Az ember tragédiája a szinpadon — — — — —	246
— Tormay Cecil: Az ősi küldött — — — — —	392
<i>Valkai Ferenc</i> : Bethlen István angliai előadásai — — — — —	306
<i>Varga Sándor</i> : Báró Brandenstein Béla: Kirkegaard — — — — —	454
<i>Vasady Béla</i> : Muraközy Gyula: A diadalmas élet. Krisztus a XX. században — — — — —	292
<i>Ványi Ferenc</i> : Ligeti Lajos: Sárga istenek, sárga emberek — — — — —	598

Színházi és zenei szemle

<i>Vajthó László</i> : Színházi Szemle 60, 126, 190, 251, 316, 398, 533, 606, 661
<i>Isoz Kálmán</i> : Zenei Szemle — — — — — 62, 127, 254, 399
<i>Dr. Gaál Endre</i> : Zenei Szemle — — — — — 664

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ÁPRILY LAJOS

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY ÉS RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM:

RÉVÉSZ IMRE: Szenci Molnár Albert
JOÓ TIBOR: Korunk jelszava
KISS GÉZA: Az „egyke“
LUTHER MÁRTON két verse. Fordította Harsányi Zsolt
RAVASZ LÁSZLÓ: Luther
S. SZABÓ JÓZSEF: Erdély egyházi és irodalmi élete a XIX.
század elején
VICTOR JÁNOS: A református énekügyi vitához
NAGY MIKLÓS: Gróf Tisza István képviselőházi beszédei
GULYÁS PÁL, ANTALFY GYULA: Versek

KRITIKAI SZEMLE

XLIII. évf., 1. sz.

1934. január.

Ára 2 pengő.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása,
Budapest.

KRITIKAI SZEMLE

RÉVÉSZ IMRE: Püspöki jelentések a magyar szent korona országainak egyházmegyéiről 1600—1850	42
DR. SEBESTYÉN JENŐ: The Reformed Doctrine of Predestination	45
KERECSENYI DEZSŐ: Pintér Jenő Magyar Irodalomtörténete	46
OROSZLÁN ZOLTÁN: Julius Fleischer: Das kunstgeschichtliche Material der geheimen Kammerzählamtsbücher in den staatlichen Archiven Wiens von 1705 bis 1790	47
TÖRÖK PÁL: Asztalos Miklós: A korszerű nemzeti eszme	48
ALBRECHT FERENC: Ajtay Gábor dr.: Folyamhajózás a nemzetközi jogban és a Duna	50
HALÁSZ GÁBOR: Tamási Áron: Ábel az országban	51
HAMVAS JÓZSEF: Terescsényi György: Aranyhomok	52
DR. MERÉNYI OSZKÁR: Gyökössy Endre: Hiszek	53
PARÁDI JENŐ: Náday Pál: Ház, kert, napfény	55
GUNDA BÉLA: Szabó Pál Zoltán: Déldunántúl népe	56
DR. MERÉNYI OSZKÁR: Látos Sándor: Nádtetők alatt	57
HAMVAS JÓZSEF: Thirring Gusztávné Waisbecker Irén: Tallózás ..	58
ENYEDY GYÖRGY: Keleti Márton: „Az ucca emberei“	58
LOVASS GÁBOR: Székely Tibor: Örök szövetség	59
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Színházi Szemle	60
ISOZ KÁLMÁN: Zenei Szemle	62

A Protestáns Szemle szellemi részére vonatkozó közleményeket a következő címre kell küldeni: ÁPRILY LAJOS szerkesztő, Budapest, IX. kerület, Lónyay-utcai ref. gimnázium. — Csak géppel írt kéziratokat fogadunk el. — Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. — A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

Szenci Molnár Albert

„A szükség miatt való szomorúság nem kicsiny homályosítására vagy az ily munkára kívánandó elmei vidámságnak — így sóhajtott föl egyszer fájdalmasan, de nem csüggedten a magyar evangéliumi kulturának, a magyar nyelvi és irodalmi gondolatnak ez az örök szelme és bujdosója, aki most háromszáz esztendeje — egy legújabbán előkerült adat szerint éppen 1634. január közepén — hajtotta pihenőre fáradt fejét s tért, talán a nagy erdélyi pestis áldozataként, ma már ismeretlen kolozsvári sírjában. Ma jobban megértjük ezt a sóhajtását, mint valaha. Tudjuk tapasztalásból, mit jelent a szükség miatt való szomorúság — elsősorban éppen az olyan embernek, akinek lételeme a szakadatlan szellemi munka, terelés és kihatás — és ismerjük azt a fájdalmat, amikor az elmei vidámságnak a lét brutális kényszerei alatt el kell homályosulnia. De a Szenci Molnár Albert alakjára csak rá kell néznünk, hogy csüggedésünk megszégyenüljön, elménknek vidámsága visszatérjen s megáhítsuk az övéhez hasonló önzetlen szellemi szolgálat derűjét és azt a nagy, engedelmes hitet, amelynek számára nincs akadály, mert a Küldetés titkos mélységeiből táplálkozik.

Ha ezt a küldetést, emberileg megfigyelhető megnyilvánulásai szerint, elemezni próbáljuk, két egyenlőképen kifejtett aranyszálat találunk benne, amelyeknek szétbonthatatlan összefonódása és fűző egyensúlya adja az ő szellemi egyéniségének és életművének sajátos erejét és szépségét.

A reformáció magyar munkásai hallhatatlan szolgálatokat tettek a magyar irodalomnak és művelődésnek, de ez a szolgálat egyiküknek sem volt tudatos célja. Ők az Ige uralma alá akarták hajtani a magyar lelket és magyar életet. Az, amit irodalmunk és kulturánk fejlődéséért tettek, ennek a célnak magától értődő eszköze és útja, prófétai és apostoli tevékenységüknek drága mellékterméke, szent fölöslegként lehulló ajándéka volt. Egy századnak kell még eltelnie a magyar reformáció delelője, a XVI. század ötvenes-hatvanas éveit után, amíg Apáczai Csere Jánosban, akit már a bontakozó felvilágosodás szelleme is megérint, megjelenik a magyar kultúra öncélúságának a gondolata — elvileg még nem elkülönítetten a protestáns vallási és egyházi célkitűzésektől, de tényleg már világosan megkülönböztetve attól, oly célként és eszményként, amely *egymagában* is képes emésztő hevülettel eltölteni, az áldozat szenvedélyében fölégetni egy tiszta, nemes magyar férfületet.

Molnár, időileg is, de mint típus is e két korszak és irány közt áll. Benne még a reformátorok lángja lobog, ő még magasabb életcélt, mint az Ige terjesztése és az Egyház megtisztítása, nem ismer, és ő még közvetlen tapasztalásból éli át újra meg újra a reformáció korának pünkösd-i csodáit. „Nem csuda-é — írja hányatott életének már a

vége felé — hogy itt a mi országunkban ennekelőtte húsz eszendővel, itt Kassán elkezdvén egész Erdélig mind el akarták az evangéliumot nyommasztani... de sokaknak reménsége felett ottan hamar felszabaddíttatott az evangéliumnak folyása. És mit mondjalk többet, nem elég csuda-é, hogy itt ez helyen is igaz evangéliumi vallású keresztyén fejedelem alatt lakunk? Szinte csak ez is csuda, hogy az ki most ezt magyaról from az Isten anyaszentegyházának dicsőségéről, ennekelőtte három esztendőkkkel messze földön felfiggesztetvén kínoztattam, pör-sölttettem az ellenségtül. Hálaadó szível mondom azért, hogy nagy az Úr, a mi Istenünk és megfoghatatlan az ő országlásának módja.“ Ez hitvalló, reformátori hang. És aki így beszélt, az életével is meg tudta bizonyítani, hogy keményen meggyőződött evangéliumi keresztyén: a Rudolf udvarából feléje suttogó áttérési ajánlatra minden legkisebb habozás nélkül határozott nem-mel felel — pedig ezzel egészen bizonyosan memcsak kényelmes, nyugodt életet, hanem, ami rá nézve sokkal csábítóbb volt, felfokozott tudományos munkalehetőségeket, dús maecenasokat, fényes irodalmi sikereket is dobott el magától. Az evangéliumi hit, vallás és egyház a legmélyebben személyes, lelki ügye volt: mikor csapongó vándormadár lelke le-letört egy-egy hírtelev rázúduló jejes életvatarban, mikor inség és nyomorúság szegődött lerázhatatlan társául, mikor könnyelműségre hajlamos, pedig túlfinom lelki-életét alapjában rázta meg egy-egy kísértés vagy épen bukás: az Ige volt az egyetlen vigasztalása, imádság, zsoltár, bőjt az egyedüli ereje. Ő tudta, kinek hitt, és tudta, mit jelent az, mikor az embernek, aki megfeledkezett az Istenről, az Isten a Biblia Krisztusában mégis irgalmasan melléje áll. Ő neki mindennapi tapasztalása volt, hogy az Evangélium az embernek egyetlen igazi élete és a Krisztus vére egyetlen megigazulása. Miképen lehetett volna más, mint — a maga módján — a legnagyobb magyar igehirdetők egyike s bizonyos tekintetben az utolsó magyar reformátor?

De egyúttal — helyesen mondták róla — ő az utolsó magyar humanista is. Szelleme alapszövetének ez a másik fő szála elválaszthatatlan az elsőtől, a reformátoritól s rendszerint annak a szolgálatában tündöklök és feszül — de már nem öntudatlan alárendeltségben, mint XVI. századi reformátor-mestereinél, hanem öntudatos mellérendeltségben, öncélúvá ugyan még nem válva, de már a tisztán vallási és egyházi célkitűzésekkel nem azonosítható célgondolatokat is képviselve. A felvilágosodás szelleme őt még nem érinti meg, de a felvilágosodás egyik eredetű forrása, a humanizmus, jóformán a kezdet kezdetől elhatározólag hatott szellemének formálására. Valami titokzatos, eleve elrendelt harmónia volt az ő kora gyermekségében már megnyilvánult leküzdhetetlen hajlamai, meg a humanizmus egyik nem gyökérbeli, de később egyetemesen kifejlett vonása: a nemzeti nyelv és a nemzeti mult iránti érdeklődés között. Már gyermekkorában alig bírják a kezéből kicsikanni a magyar könyvet, hogy el ne hanyagolja a latin

iskola hagyományos kötelességeit. Az a latin-német szótár, amely szintén még mint gyermeknek került a kezébe, életének álmává lett; ha ő is csinálhatna egyszer ilyet magyar nemzetének! A magyar nyelv- és irodalomfejlesztés folyvást jobban tudatosuló programja volt életének. Ettől az álomtól éppúgy nem tudott soha szabadulni, mint gyermekéveinek másik nagy emlékétől, a Szencz fölött végigvonult üstökös csillag képétől. Ez a „sugar-ecset“ valóban előre lefestette az ő végzetét is, amelyet azonban nem mint „életátítkot“ cipelt, hanem mint boldog kiváltságot vállalt: örökre megáhitotta a rendkívülit, a szellem csillagfényében való szokatlan tündöklést, a nyárspolgári életszabályok közé be nem szorítható pályát, még ha, miként az üstökösnek, szomorú társtalanság és hirtelen letűnés lesz is érte az osztályrésze. Hol itt, hol ott felbukkanó üstököse lett az európai „republica literaria“ egének: nemcsak magyar, de tán európai viszonylatban is ő az utolsó — ebben is tipikusan humanista — vándortudós, a felvilágosodás szobatudós-típusának tökéletes ellentéte. Minden vonzza, ami emberi és minden végzetlenül drága neki, ami magyar. Erős reformátussága nem akadályozta meg, hogy kíváncsian végig ne járja fél Itáliát s az antikrisztus-pápától el ne fogadjon egy ebédet. Rómában a Collegium Germanico-Hungaricum magyar kispapjai kalauzolják és szállásolják el a Szent István alapította magyar zarándokházban — és Molnárnak élete sokkal későbbi éveiben is vannak meleg szavai az első magyar királyról, sőt magyarországi szent Erzsébetről is, akinek sírját áhítattal keresi fel. Száz ilyen és hasonló jel mutatja, hogy a nyelv, az irodalom és a történelem kultuszában ő már világosan meglátta és teljes tudatossággal erősítette azt a közös kapcsolatot, amely a vallási ellentétektől szétduált magyarságot szeretetben és munkában egyesítheti. Ezt még Pázmányék is észrevették benne s nyelvi munkásságáért az ellenreformáció úszkeinek lobogása közben sem sajnálták az elismerő szót — pedig a Thurzó György és Bethlen Gábor pártfoglaltjának konvertálására éppen semmi reményük sem lehetett.

Ahogyam egyéniségében, úgy irodalmi termelésében is elválhatatlanul összeszőződött a humanista és a reformatori vonás. Szótára, nyelvtana a tudatos és programmszerű magyar nyelvfejlesztésnek hosszú emberöltőkre kiható megbecsülhetetlen eszköze lett. Bibliakiadásai hatalmas lépést jelentettek az Igének a magyar lelkekben való szélesebb-körü és mélyebb meggyökereztetése felé. E nélkül el sem lett volna képzelhető a reformációnak az a nagyon szükséges reformációja, mely néhány évvel a Molnár letűnte után indult meg hazánkban a református lelki és egyházi életet annyira megtermékenyítő puritánus-presbiteri mozgalommal. Ugyanez áll, még nagyobb mértékben, két fő életművére: a Zsoltárra és az Institutio-fordításra. Amannak kimeríthetetlen jelentőségéről elég legyen e helyt csak annyit mondanunk, hogy nélküle a magyar verselés és a magyar zene későbbi fejlődése éppúgy megmagyarázhatatlan volna, mint amiképpen érthetetlen tünemény volna a

később másfél századon át üldözött és elnyomott magyar református gyülekezetek csodálatos hűsége és összetartása, amelynek nagyszerű lelki dinamikájában a Szenczi-zsoltárok éneklése volt az egyik legmélyebb és legkitartóbb erő. Emez, a Kálvin-fordítás, a magyar tudományos próza egyik legelső nagyszabású kísérlete s egyúttal az igazi és teljes Kálvinnak szélesebb magyar társadalmi rétegekhez való legelső közelvitele.

Molnár, — akiben az is humanista vonás, hogy a saját egyénisége, multja, viszontagságai nagy mértékben érdekelték s állandó témát jelentettek számára — az Institutio-fordítás címlapjára a Kálvin arcképe mellé, erőteljes, bár nem szerénytelen öntudatossággal odarajzoltatta a saját magát is. Hála Istennek, hogy megtette, mert így legalább ismerjük idősebbkori derült és energikus földi vonásait (amelyek azóta egy fiatalkori változatban is előkerültek). De a humanista nem akart ebben sem csak humanista maradni: a kép háttérébe odarajzoltatta azt a szörnyű jelenetet is, amikor a Tilly zsoldosai Heidelbergben gúzsbakötve csigára vonták és fáklyával perzselték — s az egészre odairattá a Galatalevélből való nagy mártír-ígét (6:14): „*Nékem pedig ne legyen másban dicsékedésem, hanem a mi Urunk Jézus Krisztus keresztjében...*” Életének ez volt végső értelme s ez tette Krisztusának és Ő általa nemzetének napjainkig áldásokat fakasztó szolgájává az utolsó magyar reformátort és az utolsó magyar humanistát.

Révész Imre

A mai nap

*Szép volt a mai nap, bárcsak le tudnám festeni!
Hajnalban indultunk el,
együtt indultak velünk a nagy fák
s a felkelő Nap elnyelte testünk alakját.
Az akácok összeborultak az országút két szélén,
így mentünk mi négyesben az árnyékok terebélyén,
vitt bennünket a hajnalakácok hőmpölygő folyama!
Végre kijutottunk a felleges mezőre
s szemben velünk a dél
mozdulatlanul úszott a homokon előre.
A pókok nem tudnak ily szép vitorlát fenni...
De észrevétlenül elkezdett alkonyodni.*

Gulyás Pál

Korunk jelszava

A „jelszavak“ léte abban leli magyarázatát, hogy a történet szereplői egyének és tömegek. A nagy egyéneket benső motívumok hajtják, átélés, spontán gondolati folyamat, megfontolás és mérlegelő ítélkezés hozza létre bennük valamely szükséglet felismerését és meghatározását, s a célt és a megoldást öntudatosan tűzik ki. A tömegek kívülről mozdíthatnak valamely cél irányában, bennük egyetlen jól megfogalmazott „jelszóval“ lehet csak felgyújtani azt a lelkesedést és odaadást, amelynél fogva a történeti akció útjára lehet vonni őket. A tömeget nem lehet *meggyőzni*, csak *megragadni*. A gondolat bensejéig és okszerű geneziséig nem lát, csak külsőségekhez képes kapcsolódni. Ezért kell valamely átlátszó — vagy inkább visszatükröző felületű — egyszerű, de emellett olyan fogalom elébe dobásával megindítani, amely eléggé általánosan van megfogalmazva ahhoz, hogy alkalmazható legyen a történeti és társadalmi élet változatos formáira, számos jelentést olvasson magába, de ezek a jelentések ne csak hosszas elemzésre derüljenek ki, hanem már egy szónoki fordulaton könnyedén elővillanjanak. Az aztán más kérdés, hogy ezek a jelszók szolgáló fogalmak minél szerfelett bonyolult logikummal rendelkeznek, mindig talányosak, többnyire az emberiség legősibb és legátfogóbb problémáit zárják magukba, igazi mély jelentésük, dialektikai alkatuk, a szellem egészével és az értékkel való viszonyuk csak hosszadalmas filozófiai analízissel közelíthető meg. A jelszavaknak mindig van egy ügyesen vagy szerencsésen könnyen megragadhatóvá esztergályozott vagy markolt külső felülete és khaotikus, forrongó benső magja. Kívülről úgy tetszik, mintha szilárd, végleges, egyszerű és öröktörvényű célt fejeznének ki, bent azonban alakulóban vonaglanak azok a szálak, amelyek elevenen kötik a magukban vívódó egyéni szellemek méhéhez, s legjellemzőbb sajátosságuk éppen a határozatlanság, a kérdésség, ideiglenesség.

Ilyenformán a „jelszó“ a tiszta gondolat szempontjából meglehetősen csekély értékű és joggal vonhatunk vállat felé, de a historikus és a gyakorlati élet embere számára jelentőséggel teljes. Nem önmagában véve, hanem egyrészt hatása, másrészt a benne rejlő probléma okán. A jelszóban tényleges történeti szükségések és egyéni megfontolások eredményei foglaltatnak mégis csak össze és tényleges történeti hatások indulnak ki belőle a tömegek felé. E jelszavak mindig a legnemesebb szándékból és a legbölcsebb elhatározásból születnek meg s kezdetben a kinyilatkoztatás fenségét árasztják, de ép oly könnyedén vonhatók a leggonoszabb és legostobább mesterkedések szolgálatába, értelmük pedig lassanként sekélyessé szikkad és végül semmitmondó közhelyé kopik, míg egyszer csak minden varázsukat elvesztik, hitelük mind a gondolkodó, mérlegelő egyének, mind a csalódott tömegek előtt elenyészik.

A tegnap jelszava a szabadság, egyenlőség és testvériség eszméje volt. Eleve hangsúlyoznunk kell, hogy e fogalmak történeti tartalmáról és jelszószerűségükről beszélünk, amikor azt mondjuk, hogy napjainkban már elvesztették varázsukat és korunk új jelszó után néz. Kiderült hatástalanságuk, az aranykort nem bővítették a földre, hitelüket megcsúfolta a szépen csengő szavakkal elkövetett teméntelen visszaélés. Másrészt pedig megrendültek azok a tudományos, gondolati alapok, amelyekből e jelszavak kisarjadtak a maguk történeti tartalmával és több mint egy százados életük alatt pusztá szavakká korhadtak. Magától értetődő, hogy e magasztos eszmék valósága és igazsága töretlen fényvel ragyog a tiszta szellem magasában, de nem ott és nem úgy érvényesek, ahol és amint a tömegeket mozgató politika képzelte. E fogalmak a tiszta szellem ideái, csak a szellem privilégiuma, az abszolút szabadság, az egyenlőség és a testvériség eszméje a szellem azonosságát fejezi ki. És ha minden emberi lényt a tiszta szellem irányítana, valóban érvényesek volnának a lét egészére. De nem mindnyájan vagyunk teljes értékű emberek, szellemi lények, s az ember sem tiszta szellem, a történeti életben nemcsak a szellem hatékony, hanem olyan erők is, amelyeknek e méltóságokra nem lehet igényük. Csalóka vágykép, önáltatás tehát, ha ezeket a keserű igazságokat eltakarjuk magunk elől és katasztrófákba visz, ha a konkrét történeti életben, annak vitelében, irányításában, a politikai gyakorlatban úgy járunk el, mintha csupán szellemünk birodalmában érvényes vágyképeink valóságok volnának.

Ami a szabadságot illeti, kiderült, hogy a természetben sehol sem találjuk, sőt ott csupa korláttal állunk szemben, az egész kozmosz áthághatatlanul kemény rend törvényeinek kénytelen engedelmeskedni, ennek minden áttörése az Egészre veszedelmes és kóros tünet, s mihamarabb megsemmisíttetik az Egész rendje által. A természetben minden a kauzalitás láncára van fűzve, mindennek megvan a maga oka és minden csak valamely okra következhetik be. Az egyenlőség ugyancsak elbukott a kutatás tekintete előtt. A természet lényeit az átöröklés és a környezet határozza meg, s miután az átöröklött diszpozíció és a miliő éppen nem az egyformaságot, hanem a legnagyobb különbözőséget mutatja, egyszerűen kegyetlenség volna az egyenlőség igényét emelni természeti lényekkel szemben. S az emberi nem legnagyobb része sokkal inkább tartozik ebbe a körbe, mint a szellem birodalmába. Az egyetemes kozmikus rendben éppen az egyenlőtleniségre van szükség, különböző funkcióknak megfeleltetésére. Egyik tag ezt, másik amazt teljesíti. Egyenlő jogokról, elbánásról szó sem lehet, merthíszzen nem is lehet itt egyáltalában jogokról és kötelességekről beszélni, tudományosan nézve a dolgot, hanem pusztán — és jogszerűség szempontjából csak neutrálisan tekinthető — funkciókról. A funkcionális minőség dönt az egyed helyéről, ez a minőség pedig — mindig egyenlőtlen! öröklött diszpozícióktól és környezeti hatásoktól függ. Tarthatjuk ezt a rendet

igazságtalannak — éppen úgy, mint a szabadság hiányát — és perbe szállhatunk a Természettel, de viszont, ismételjük, kegyetlenség az egyenlőség igényével lépni fel megváltozhatlanul egyenlőtlennek rendeltetett lényekkel szemben. Ugyan melyik az a mérték, amellyel minden egyednek egyenlőnek kellene lenni? Ezeket a belátásokon dől meg aztán a testvériség jelszava is. Az egyenlőség ténye az áttörhetetlen idegenség szakadékát hasítja az egyedek közé. Ezen semmiféle panasz sem segíthet. Hasztalan követel a szellem embere testvéri érzést nemének egy alacsony fokon álló tagjától. Ilyenre csak ő képes. A reális életben számolni kell a diszpozicionális és környezeti tényezőkben rejlő nagy differenciálódottsággal, az érdekeknek — s nem kell szükségszerűen csak materiális érdekekre gondolni — oly fokú diszparitásáival, hogy a szellem magas erkölcsi igényeinek a szempontjából ugyan méltatlankodhatunk, de ha a történeti élet vitélét a valósághoz akarjuk szabni, akkor nem szabhatjuk a testvériség illúziójához. Az emberiség testvérisége a legszentebb szándék, de ha nem pillantunk a lábunk elé, elbukunk az eleve kárhozottak gáncsvetésein, kik nem akarnak testvéreink lenni, kik nem a szellem gyermekei.

Az utolsó évtizedek gondolkodása új belátásokkal gazdagított bennünket, ezek ítélőszéke előtt ugyan a tegnapi jelszavak elvesztették varázsukat, de egy új eszme robbant ki vajudásukból és került a tömegek elé. A szabadság helyére a rend, az egyenlőség helyére a kirendelt szerep, a testvériség helyére az érdekek egyeztetésének a gondolata lép. A kétségbeejtő megismerésből egy mély s vigasztaló belátás fakadt. Az, hogy az egyenlőség nem más, mint éppen a kozmikus rendből eredt kiosztottsága, differenciáltsága a különböző funkcióknak, amelyek tehát egyformán becsesek és szükségesek e kozmikus rend szempontjából és a lét magasán mind e kozmikus rend harmóniájába simul. Ugyanezért érdekeik is tiszteletben tartandók, mert ezek az individuális érdekek mind a nagy egész individualizációi. Vagy legalább annyit mindenki belátott, hogy az érdekek differenciái kiirthatatlanok, tehát számolni kell velük. A puszta élet lehetősége is a nagy egész harmóniáját követeli. Tehát már ennek a megteremtése végett is, még a legönösebb szempontból nézve is, biztosítani kell a rendjét az individuális érdekek egyeztetésével. Mélyebben ragadva meg a dolgot: embervoltunkhoz méltóan öntudatosan szolgáljuk a természet rendjét. Így született meg ebből a belátásból napjaink jelszava: az *együttműködés, kooperáció*.

Jelszavunk e pillanatban még frissen cseng. S noha máris utólérte a jelszavak sorsa, az tudniillik, hogy az egyéni érdek és haszonlesés a maga önös hasznára iparkodik kihasználni, s amikor a tömegeket az együttműködés jelszavával igyekszik fellelkesíteni és akcióra indítani, nem a mindnyájunk javára való együttműködésre gondol, hanem a vele és csak tulajdon javára való együttműködésre, — mindamellett értelme tisztán ragyog még, hitele biztosítottnak látszik, megvalósításának vagy legalábbis szolgálatának elháríthatatlan akadályai nem mutat-

kozna. Az emberi jóakarata talán elegendő. Ha ugyan nem tulságosan kockázatos dolog az emberi jóakaratra bízni valami sorsát.

De milyen cél álljon az együttműködés előtt? Nem habozhatunk a válasszal. A cél csak az lehet, ami az emberiségnek is nyilvánvaló célja: a szellem szolgálata. Az egész emberiségnek össze kell fogni és akként szervezkedni, a differenciált funkciókat és partikuláris érdekeket úgy egyeztetni, hogy az így létesült együttműködés, a szervezett egyetemes emberi élet és munka a szellem értékeinek uralmát szolgálja, a kultúrát alkossa és emelje. A magas szellemi kultúrának azonban szüksége van materiális és szociális talajra, tehát az együttműködés gondolata a gyakorlati politikában a gazdasági és társadalmi élet szervezésében kell, hogy megnyilatkozzék. Részletezés helyett csak négy fővonalat jelölünk ki napjaink nemes áhítozásainak tömegében. Mindenekelőtt a föld összes népeinek békés együttműködése lebeg előttünk. Államközi szerződések, népszövetség, békepaktumok, leszerelési konferencia, mind ezt a célt tűzik hangos szóval maguk elé. A második formája e gondolatnak a társadalmi béke, az osztályok közti egyetértés és együttműködés. A szociálpolitika ideálja valami funkcionális szervezése a társadalomnak. Ennek a főiránynak valójában csak egyik ága, de történeti jelentőségénél fogva külön kiemelendő, a tőke és munka megegyezésének a vágya. Gazdasági alapja a termelés és fogyasztás viszonya, a javak kicserélődésének a cirkulációja, amely éppen legközvetlenebb jelenünk legsúlyosabb gondja. Kiderült, hogy a termelésnek is legnagyobb érdeke, hogy felvevőképes fogyasztó piac álljon rendelkezésére, hogy a termelő tőke fogyasztó tőke nélkül meddő és önmagát emészti fel. E két fél közt elkerülhetetlen az együttműködés megszervezése. És végül az együttműködésnek egy olyan formája áll követelően előttünk, amelynek szüksége ugyan épp oly hevesen rázza az emberiség lázas testét, mint az előbbi formák, de talán nem oly egyetemes a tudatossága. Az egyének és tömegek, a vezetők és vezetettek, a szervezők és szervezettek, a kiválók és egyszerűbb anyagból gyúrtak viszonya ez. A múlt század harmas jelszaván kifejlődött demokrácia egészen ferde irányba torzult, a tömegek uralmává vált, igyekezett mindent nivellálni, a kimagaslót lehúzni, a kiválóságot és vezetői jogát el nem ismerni és megsemmisíteni. Ezzel szemben támadt a zseni, a herosz kultusza, az Übermensch szeparatistikus göggye. Ma itt nagyjelentőségű változás köszöntött be. A tömegek tanácstalansága vezetők után sóvárog, a kiváló felelősségérzete magasra lángolt és szerte a tudományok körében a zseni, a tehetség vizsgálatával találkozunk. A gyakorlati élet pedig nagy tömegek bizalmán alapuló diktatúrákat vet fel és a demokratikus parlamentarizmus éles kritikáját. A vezetők és tömegek együttműködésének az óhaja is ébredszik, bár a tömegek gyakorta még csak a maguk súly kívánkozásait teljesítését várják a maguk fölé emelt vezértől.

Az emberi élet a maga duálizmusában állandó számotvetés és lemondás hősiességére van kárhóztatva. Testi-szellemi mivoltában, a ter-

mészet részvéttlen talaján élve ideális vágyai áthághatatlan korlátokkal találják magukat szemben. Nincs más hátra, mint e korlátok tudomásul vételével szolgálni a szellem ideáiban rejlő parancsot. Ennek a belátásnak a szülöttje az együttműködés gondolata is. Szerény kívánság az abszolút ideához képest. De mily merész a gyarló emberi élet alacsony-ságaihoz viszonyítva. A dezorganizáció, a széthullottság és széthúzás mai napjaiban oly távoli messzeségben ragyog, hogy a csüggedékény emberi kedély alig akar ábrándok honánál egyebet látni benne, alig mer többen bízni, mint abban, hogy ha már csak a feléje törekvés igaz szándéka feltámad és általánossá válik, már az is az emberiség számára elérhető legszélsőbb foka a nemesedésnek. Az bizonyos, hogy az emberi dolgok rendjének megváltoztatása óriási energiák latba vetését igényli és gigantikus kitartást, elpusztíthatatlan türelmet és időt, nagyon, nagyon sok időt: generációk lassú átalakítását. Évekkel ezelőtt mondta az együttműködés eszméjének egyik nagy harcosa, az angol miniszterelnök, hogy ezt a gondolatot csak a jövő generációja tudja majd megvalósítani. Vajjon az is meg tudja-e? Akarja-e majd erősebben, mint a mai? Talán a viszonyok kényszerítő erejében bízhatunk: abban, hogy ebben az egyetemes harc állapotában az élet felemésztené önmagát, ha végét nem vetné egyszer.

Joó Tibor

Az „egyke“

Fülep Lajos zengővárkonyi református lelkész és egyet. magántanár a „Nyugat“-on keresztül hatalmas hullámokat verő, de egyelőre csak irodalmi téren át hullámozó mozgalmat indított a végkipusztulás szélén álló dunántúli fajmagyarság megmentésére. Egy anyának a sírását hallottam nemrég éjféle csöndben végigjajongani az utcánkon — fél órával azelőtt szúrta le duhaj kéz a fiát: „Meghalok a fiamért!“ Két perc múlva kinn volt az egész falu az utcán. Ilyen volt Fülep Lajos jajgatása is s mögötte, mint a görög tragédiák sirató kórusa: Illyés Gyula, Babits Mihály, Schöpflin Aladár és Harsányi Gréte tiszteletreméltó s a lelkük legfájóbb húrjait megütő hozzászólásaikkal. Végigsírták a magyar élet utcáját. Falusi magányomból nem tudom nyomon kísérni, kik és hogyan és milyen érzésekkel rohantak ki az utcára. Fölébredtek-e egyáltalán? S ha fölébredtek, nem fordultak-e azonnal másik oldalukra s folytatták azt a tétlen álmოდozást, aminek egyenes következménye ez a rákfeneként pusztító, ma kétségkívül legnagyobb és legsürgősebben megoldandó magyar probléma? A *ma* problémája. Ha *holnap* oldód meg, a magyar faj elhelyezkedési feltételének fele letörlődött Európa térképéről megpecsételve egyúttal a még megmaradó másik fél sorsát is. Idegen fajok felszívó-telepe lesz, mint a lehullott, rothadó falevél. De magyar tavasz nem lesz belőle többé.

Aki ezeket az igénytelen sorokat írja, a Protestáns Szemle 1929. évi áprilisi számában próbálta már rendszerbe szedni gondolatait a kérdéssel kapcsolatban s most látja csak, milyen szörnyű nehéz ennek a kérdésnek a megoldása. De a tárgyalása is. Mennyi érdekbe ütközik. S mennyi bűnbe, aminek emberek nem akarnak, vagy nem mernek hangot adni. S jaj annak, aki hangot mer adni. Én ezeket a sorokat felszólításra írom. Ugy érzem magamat, mintha ott állanék a nemzet egyetemes ítélőszéke előtt. S a minden ítélőszék fölött álló Itélőszék előtt. Nem fogok tekinteni se jobbra, se balra, csak magát a tárgyilagosságot nézem. Soha nem politizáltam. Szavazati jogommal soha még nem éltem. Egyetlen politikát ismerek, minden nemzeti jövőndő örök fundamentumát: az evangéliumot. Nem vagyok proletár s nem tartozom semmiféle rendhez. Anyai őseim az Árpád-házi királyok comes-ei közé tartoztak. Van érzésem a mult nagysága iránt s nem húnokok szemem a jelen törpeségei előtt. S hogy az elmélet embere hibáit is lehetőleg elkerüljem, olyan közvetlenül próbálom a tárgyhöz szólni, mintha két barát beszélgetne egymással s néha-néha mesévé szélesednek ki egyiknek a hangja.

Tehát, ismeretlen testvérem, aki arra az éjszakai hangra kirohantál, — „ülj mellém a kandallóhoz, fel van szítva melege“...

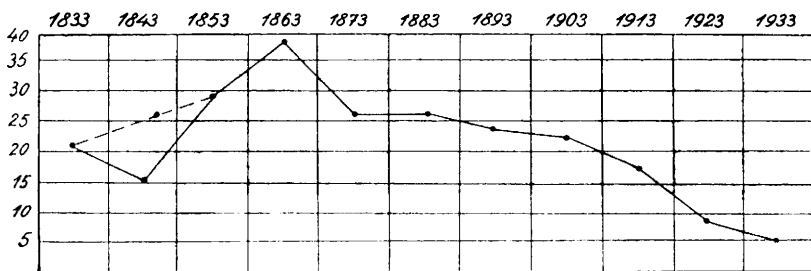
*

Előveszem neked egyházam öreg anyakönyveit s kiírom belőle az

utolsó 100 évre visszamenőleg 10 évenként, az utolsó 10 évről 2 évenként a születési-adatokat, két kis falu adatait.

Év	Hány gyermek született?	Év	Hány gyermek született?
1833/	21	1913	17
1843	15*	1923	9
1853	29	1925	7
1863	38	1927	5
1873	27	1929	10
1883	27	1931	3
1893	24	1933	5
1903	23		

Most rajzoljuk föl — mert dalol valamiről — ugyanennek a kottáját itt már végig 10 évenként:

Mi ez a dallam? 1863-ig himmusz csattogása. Szárnyal a hang és jövőt keres. Utána megbukik a hang. Néhány évtizedig elégia. Összevonja a madár a szárnyait. Azután jeremiád. Láttad-e már, amikor a madár hangtalanul ül a fészken? Vagy ha szakad is ki hang a torkából, mincs dallama többé. Kihányták gonosz kezek fiókjait a fészekből. Még egy billenés s ott a halál. S a halál nem énekel többé.

Megkérdesz, tudom, ott a kandalló mellett: mit akarok én ezzel a tudománytalan módszerrel? Hogy akarok én tengernagy-kérdést parányi vízcsepp tükrében, két kis falu statisztikájában megvilágítani? A módszer valóban tudománytalan. De tudod-e, hogy ennek a kérdésnek tudományos feldolgozása legalább félelmi munka? S nem egy ember munkája. Fogok erről külön szólni majd. Most fogadd el ezt a vízcseppet úgy, mint típust, száz és száz östiszta magyar falu típusát azzal a különbséggel, hogy az elégia itt aránylag később csuklott bele a jeremiád hangjába s ha az ezer-karú statisztikai gyűjtés elvégzi majd a maga munkáját s eredménye nem egyezik az én tükrömmel, dobd el a következtetéseimet.

* A visszaesés csak látszólagos, mert az előző évben 33, a következőben 31 volt a születések száma, a 3 éves átlag tehát emelkedés: évi 26.

Mit mond ez a tükör?

*Van egy csúcspont, ahol megbillent a népszaporodás fölfelé ívelt vonala s azóta szüntelenül bukott. Valami nagy, az egész népéletre kiható eseménynek kellett akkor történni. Mi volt ez a nagy esemény? Ugy mondja ezt az én népem nyelve: „a különözés“. A függetlenné váló jobbágybirtokok elkülönözése az ugyancsak öncélúvá lett uradalmi területektől. S ez a „különözés“ úgy történt, hogy abból a magyar faj katasztrofális kárt vallott. Kapott „a XIX. század uralkodó eszméi“-ből egy darab mézesmadzagot egy fintorral a 900 esztendő szent magyar mult felé s kapott hozzá egy koldusbotot. Mert mi volt 900 éven át a magyar faj élete? Bizonyos szolgálatért korlátlan életlehetőség. Hát persze — *szolgálóhoz* és nem öntudatos emberhez méltó a szolgálat más embereknek. Én ugyan tudom olyan formáját a szolgálatnak, ami megdicsőülés, tehát maga a tétel bizonyos mellézköngék nélkül már csak részizagság. De hát álljon a bálvány, a nagy tétel: megalázó a szolgálat. De megalázó lehetett-e a magyar nép szolgálata addig, amíg idegen kezek szét nem tépték a gyönyörű, sok évszázados magyar mult legszebb berendezéseit, a koronáját a jogalkotó magyar gondolatnak: minden birtok ősforrása és első tulajdonosa a szentkorona?! Nem embernek szolgálász, hanem a magyar mult és jövőendő egyetemes szimbolumának: a szent-koronának. Aki vezet és parancsol fölötted, az is szolgál csak és megbízott. Kötelességei és szolgálatai vannak, amiket el kell végeznie. S ha használhatatlan eszközzé válik a nemzeti élet nagy zenekórusában, kivesszik kezéből a hangszert. Miért nem lehetett volna az ő s magyar jognak modern alakba öltöztetésével úgy elvégezni s a változó élet változó körülményeihez úgy szabni a nagy föl-szabadítást, hogy a szolgálat *nemesebb* alakot öltö s megmaradjon a faj életlehetősége? Mert a „szolgaság“ 900 esztendeje alatt megvolt. A „szabadság“ 70 évéből minden esztendő egy-egy kapavágás a sírján.*

De hát olyan sötét volt-e az a 900 esztendő szent magyar mult — o, quanta species! — amilyennek a nagy eszme szikrázó fényében láttuk addig, amíg valahogy eszmélkedni nem kezdtünk: mi az oka hát, hogy *addig* fölfelé ívelt a vonal s *azóta* menthetetlenül rohanunk egy sötét nemzeti katasztrófa felé?

Ismétlem: korlátlan volt az életlehetőség. Szó se volt róla, hogy ott minden és mindenki egyért van. Az az egy dúskál mindenben s a többi akár éhenhalhat. Ellenkezőleg: ma kivert kutyaként lődörög szegény nyomorult magyar paraszt a maga 1—2 hold birtokán az élet minden lehetősége nélkül, de akkor — bizonyos formában és bizonyos szolgálatok mellett, bizonyos arányban, bizonyos területen éppúgy az övé volt minden, mint uráé. Csak néhány képet ennek a vidéknek multjából.

Természetszerűleg több volt akkor még az erdő, a fű és a víz, kevesebb a szántóföld. Ennek a vidéknek jobbágya szabadon makkolatott ura erdeiben bizonyos szolgálatások ellenében. Voltak olyan

parasztok, akik nem fértek meg a maguk területén. Túl a Dráván béreltek makkoltató területeket. De húsa, zsírja bőséggel volt valamenynyinek. — Szilaj magyar lovaik csak a legszigorúbb télen ismerték az „ól“-at. El november végéig kinn a füves, szabad „gyótá“-kon legettették lovaikat éjszakáról-éjszakára. Nem tudták, mi a takarmányinség. — Szabad volt a halászat. Szemtanuktól tudom, hogy hordószám rakták el a füstölt halat s ha szűkön volt a kenyér, ették kenyér helyett. — De búzában se láttak szükségét. A maguk kicsi termésén túl februárig eljártak nyomtatni az uraságnak. Minden tizedik mérő volt az övék. — Fájuk töméntelen volt. Bizonyos mennyiségű fát köteles volt fölvágni az uraságnak s ennek ellenében fődözhetne minden szükségletét ugyanaból az erdőből a hetenként kijelölt két „fáizó“ napon. — Háza semmibe nem került. Minden 60—80 évben megépfette maga a kis „talpas-vörös“ házacskáját. Zsúpját maga termelte, gerendázataát, szarufáit ura erdejéből és engedelmével maga faragta ki. Oldalát ágból maga „rekesztötte mög.“ Maga verte be sárral, mint a fecske. — Elmaradott volt? A reformáció első tizedétől maga tartotta fönnskoláit. Maga döntött magasabb lelki közösségének, egyházának ügyeiről. Hány jobbágyfiú vált nagygyá a nemzeti művelődés nagy arcképcsarnokában.

Mi volt hát ez az élet? Rabszolgaság? Nem. A magyar faj közösségi életének egy bizonyos berendezési formája, ami mellett 900 éven át jövőt tudott biztosítani minden fiának. Látod azt a csúcsra törő ívet? Minden közösségnek megvan a maga berendezési formája. S úgy látszik: az emberi nem fejlődési lehetőségének a bevált formája a *közösség*, az *összemunkálás* s nem az atomokra széthullás. Nem egyezett meg a modern világ tisztultabb eszméivel a közösség, az összemunkálás régi formája? Kerested volna meg a közösségnek, az összemunkálásnak tisztultabb, eszméidnek megfelelőbb formáját, de 900 esztendőös bevált formát merő újjal s az addigi merő *ellentétével* cserélni föl egyetlen fölsziporkázó eszme kedvéért — olyan lépés volt, amire természetszerűleg csak jeremiád következhetett.

Ez volt a meginduló katasztrófa kiindulópontja.

Talán ezt már magyarázni se kell, hogy miért.

Szabad vagy. Ujjongj. A valóságban pedig megöltelek. Bezártalak a szabadulás minden reménye nélkül egy bizonyos kiszabott területre. Ma még talán megadja nyomorult kenyeredet. De gyermekeidnek már nem jut. S vasabronccsal veszlek körül, hogy nemesebb „én“-ed tiszta borából egy csöpp ki ne csordulhasson túl azon a falat területen, ahol haldokolsz. Nincs terjeszkedési lehetőség. A madár túlröpülhet nyomorult határodon. Te egy lépést se tehetsz. Hát nyújt-e jövőt egy fejlődni akaró család előtt 8—10 holdnyi terület? S ha még ennyi is jutna minden családnak. Jön a szabad verseny. Van, aki lemarad. Van, akit csapások sújtanak. Ni — ott egy többgyermekes apa. Meghal. A fiainak már csak 2—2 hold jutott. Atomizálódnak a

birtok. Az én gyülekezetemnek több, mint egyharmada már 5 holdon aluli. Te, én nemzetem egyetemes ítélőszéke, te mondd meg: mivel van ma a fonnyadt fűszálak között kapirgáló pipiskénél többje annak a családnak, amelyeknek 2 holdja van? Hát amelyeknek annyi se jutott már? Ezelőtt 70 évvel *élt*. Elvégezte a maga szolgálatát s *élt*. Rabszolgának csúfoltad, de joga volt az élethez. Az a szép kitért se-lyemkendő, a magyar föld, őerte volt. Elválhatatlanok voltak. Ma szabad. De hol az elválhatatlan, a sírig tartó szerelem: a drága magyar föld? Kicsúszott a lába alól. Meghallhat, 900 évig minden virág, minden bokor, minden gyümölcs kiadta a jussát. 900 évig övé volt az erdő, a mező, a rét. Joga volt hozzá, mert verctéjjel öntözte. Ma puskatussal veri ki a grancsár-erdőőr, ha egy kalap gilvagombát mer szedni éhe elverésére egy korhadó szilfagöcsről. S találkozunk néha olyan jelenetekkel, amik az életünk legmegrendítőbb órái közé tartoznak. November utolsó napjaiban beállít hozzám egy 22 éves fakó arcú fiatalember. Karján 2 hetes csecsemője. Mögötte felesége, akinek még gyermekágyat kellene feküdnie s 2 éves kislánya. Előző nap estéjén ott látták az egész családot halálosan kimerülten egy közeli erdőszélen. A 2 hetes, rongyokba burkolt csecsemő a földön. Kikérdem: kicsoda és honnan jön? Kanász volt egy kisebb uradalomban Kaposvár mellett. A disznókat hizlalóba fogták. Őt minden további nélkül szülés előtt álló feleségével kitétte gazdája Isten szabad-ege alá. Pénzüik nincs. Gyalog indulnak neki a Kaposvártól Siklóság terjedő útnak, ahol valakijüknél födelet reméltek. Közben Bőszenyben elfogják az asszonyt a szülési fájdalmak. Mire bábához jut, már átesik a nehéz órán. Néhány napig a község látja el őket. De nem akarnak senkinek terhére lenni. Újra csak tovább... Mít meséljem? Szegény István — 900 évig ez nem történhetett meg veled. S nekem úgy tetszik, hogy 30 magyar nemzedék kéri számon István alakja mögött az utána következő 2 nemzedéket: miért tették ezt?

A szívem mélyéig megrendülve, senkit nem vádolva, de úgy magamat, mint ennek a nemzetnek minden felelős tényezőjét odaállítva 32 magyar nemzedék ítélőszéke s túl ezen az ítélőszéken Isten örök ítélőszéke elé, kérdem: *ki nem látja, hogy itt egy szent eszme nevében olyan szörnyű igazságtalanság történt a magyar faj millióival, hogy ennek a szörnyű kérdésnek minden szála és szennye ebből az igazságtalanságból ered?* Az elégia jeremiádba csuklik. Jön az utolsó felvonás.

A dallam utolsó, hördülő néhány hangjának azonban mellékzöngéje is van. Szegény magyar paraszton elterpeszkedett a halál bölcselete. Nincs az a hatalom, amelyik nyomorult koporsódeszka-bölcseletét ki tudná többé rángatni kezéből. Hűszen az élet *látszólag, pillanatnyilag* igazolta gyermekpusztító bölcseletét. Ni — milyen szép bir-

tokok találkoznak itt-ott a második nemzedék egykei házasságából. Igaz, hogy a faluvégi 3 kolompár-cigánycsaládnak van ma már annyi gyermeke, mint az egész falunak együtt. Itt is, ott is üresen maradnak a házak. A somogy megyei Kisbajom érdemes lelkipásztora panaszkolta megrendülve, hogy ott már 80 üres ház van, vagy olyan, amiben már csak két öreg kong. Orciban már házakat bontanak. Nem tud velük mit csinálni az örökös. S megjöttek a modern idők bünei is. A halál diplomás és nem-diplomás vámszedői. Ennek a kérdésnek egyik legalaposabb szakértője azt mondta egyszer előttem, hogy a diplomás vámszedő még a jobbik eset. Higiénikusan történik. Én tapasztalatból állítom, hogy a rosszabb eset. Amióta megjelentek a falu népe előtt s minden elképzelhető veszély esetén tud veszélytelenül hova fordulni az asszony, az amúgyis felére-harmadára lecsökkenő arányszám úgy lecsökkent, hogy falvak vannak, ahol egész éven át egy gyermek sem születik. S ami a legszörnyűbb: mindig több és több az ifjú házaspár, ahol hiába várod a gyermeket. Modern óvszerek, sokszorosan összeroncsolt anyaméh, sápadt, hervatag női arcok, hervadás illata, zörgő avar, halál. Nézd meg a lekottázott dallam utolsó hangjegyeit. Mihelyt az utolsó 10 évben s a következő 10 évben születők, az a néhány kis irmag, válnak szülőkké, *egykező szülőkké*, ez a gyönyörű, nagyértékű faj már a temetőé. Igaza van Fülep Lajosnak: a legkomolyabban számolni kell egész nagy magyar vidékek kihalásával. Nézd csak meg a dallamot. Az első egykező nemzedék még csak 30%-os esést jelent. A második már 60%-ot. A harmadik nemzedék? Figyelembe se jöhető százalékot jelent már csak az élet színpadán. A többi már a temetőben. Vagy itt kong még egy-két évtizedig s kimeredő szemmel várja — a kikerülhetetlen véget. S az utolsó magyar dalt tücsökszótól hangos temetője fölött:

Nincs többé Kaledónián

Nép, kit te felgyujts énekeddel...

*

Van orvosság?

Nem hiszem. Ahol a dallam elérkezett a végső hördülő hangokhoz, ott legfeljebb az utolsó roncsok összeszedettségéről lehet szó, de nem a magyar faj megmentéséről.

Próbálok mégis néhány gondolatot leírni azokért a területekért, amik még menthetők.

Miután nem hiszek többé hivatalos intézkedésekben, de ha várhatnók is, akkor is feltétlenül szükségesnek tartom, mint legelső lépést, *országos baráti szövetség* megalakulását a kérdés megbeszélésére, felszínen tartására, egységes terv kidolgozására, minden a kérdéssel összefüggő komolyabb ügy képviselésére a hatóságokkal szemben. Ide futnának be azok a bizalmas jelentések is, amik egy-egy vidék életéről,

pusztító okairól, emberhóhérról küldenének felvilágosításokat, amikkel egyes ember nem léphet a világ elé, de egy nagy terület erkölcsi súlya a kulisszák mögött kikényszeríthet olyan intézkedéseket, amik segítenek.

Feltétlenül szükségesnek tartom a legrövidebb időn belül *egyke-térkép* kidolgozását. De hogyan történjék az adatok összegyűjtése? Semmi esetre sem a hivatalos világi hatóságok útján. Nagyon könnyen odajutnánk, ahova Braun Róbert a Nyugat-ban, aki megnézi a hivatalos statisztikai adatokat s megállapítja: valkárma az egész. Mit feszegetni olyan kérdést, ami nincs?.. Hát persze, hogy *igy* nincs kérdés. Kihal a magyar, de szaporodik a cigány, „a népek koldus sópredéke“, kitölti úgy-ahogy a hézagokat. Ne felejtjük el, hogy mi nem „a népek koldus sópredéké“-ről akarunk tiszta képet kapni, hanem az elegyítetlen, tiszta magyar fajról, miután pedig a reformátusság elegyítetlen, 100%-ig tiszta magyarság, elsősorban a református magyarságról. Pezenhofer jezsuita atya diadalmasan ujjongott nemrég egy könyvében: az egyke elsősorban református betegség. A Református Figyelő cáfolta és adatokat sorakoztatott föl az ellenkezőre. Milyen szomorú, hogy ilyen nagy és pusztító sebét egy halódó nemzet életének felekezeti diadalujjongásra tudja az egyik fél felhasználni s milyen üres szélmalomharc a másik fél csatája: nem beteg az én testvérem. Én azt mondom: halálos beteg az én testvérem. Emberek, segítetek a valóságnak megfelelő kórképet megvilágítani. Emberek, segítetek az én halódó testvéremet megmenteni. Nagyban hozzájárulna a kórkép komoly megállapításához, ha Dunamellék és Dunántúl református püspökei elrendelnék valamennyi falusi gyülekezetünkben 100 évre visszamenőleg kb. ugyanannak a statisztikának összeállítását, amit én mutattam be cikkem elején. Nincs szükség halálózási statisztikára. Ha ezen a téren ma jobbak a viszonyok és hosszabb az emberélet, az idősebb ember-nemzedékek rövidesen még is csak koporsóba kerülnek s csak azok maradnak itt, akikről a születési statisztika egyáltalán szól. Ha csak 3 születésről szól, csak 3 élő 50 éves lehet abban a faluban *maximálisan* 50 év múlva.

A földnek és a népnek viszonyát 900 esztendő magyar mult legértékesebb tapasztalatainak okulva Isten előtt való felelősséggel teljesen új alapokra kell fektetni. Nem azt mondom én, hogy a régi füves „gyóták“ vágató legényei jöjjenek vissza, teremjenek ide haltermő vad-vizek, rengeteg erdők, makkoltató kanászaik újra. A mulat nem lehet újraterteni. Az életben nincs ugrás, csak szerves fejlődés. De igenis vissza lehet hozni egy bizonyos elvet, mint teremtő és újrarendező gondolatot s vissza lehet hozni a lelket. Én a legtisztább meggyőződésemmel állom, hogy a „különözés“ — tudom, hogy akaratlanul, sőt talán egy szent és nagy eszme nevében — de végeredményileg súlyos kisemmizése volt a magyar népnek s kimondhatatlan szenvedések és jövőtlenség kútforrása. A magyar föld a magyar fajé. Senkinek

sinces joga fakó arcú Istvánokat és szülő asszonyokat kitenni Isten szabadege alá. Az Istvánoknak éppen olyan joguk van magyar földön becsülettel elvégzett munka után az élethez, mint bárkinek ezen a földön. A magyar föld a magyar szentkoronáé s a magyar szentkoronán keresztül a magyar fajé. Ennek a gondolatnak senki nem állhat útjában. Ma minden kérdést a legérzékenyebb, Isten előtt álló lelkiismerettel mérünk le, mert a halál ásít ránk s nem tehetünk másként. Álljon félre, aki ezt a kérdést nem meri arra a lelkiismeretre rátenni. Ott, ahol milliói a népemnek nem tudtak megszületni, mert nem volt mire, csak azoknak a kezén hagynék nagyobb birtokot, akik vagy a maguk személyében, vagy ősük nagy tetteiben méltónak mutatták magukat a nemzet hátlájára. Tudom, hogy azoknak a családoknak kezén jó helyen lenne továbbra is a magyar nép sorsa. De mi csoda jogon öli meg fajomat az olyan nagybirtok, amelynek gazdája óriási birtokaiból soha nem vett részt semmiben, ami ezt a nemzetet előbbrevítte volna, külföldi kártyabarlangokban tölti élete jelentékeny részét, grancsárjaival vereti ki a szegény gombázó magyar asszonyt erdeiből s azért kapta családi birtokát, mert valamelyik nagyapja értékes szolgálatot tett — ennek a nemzetnek életérdekei ellen, sikeresen túrva ki azt a magyart, aki ugyanezért a fajért életét adta. Hát nem lehet magyar földön magyar embernek végre ezt elmondani? Addig is, amíg ez a kérdés a 900 esztendő magyar jog *lelkének* megfelelően rendeződést nyer, feltétlenül szükségesnek tartom, hogy a szükségét látó magyar paraszt kisbérlethez juthasson *törvényhozásilag* megállapított minimális bér mellett, hogy esetleges kapzsi és indokolatlan törekvéseknek játéklabdája ne lehessen. Sajnos, ebbe a megoldásba nem tud minden szegény beletartozni, tehát a közösségnek minden szegényt magábfoglaló 900 éves magyar formája még mindig jobb megoldás volt.

A kiürült házakba és telkekbe azonnal meg kell ültetni a telepítést. Pl. élt H faluban 2 testvér. Megházasodtak. Mindegyiknek csak egy gyermeke volt. Józsefé meghalt még kicsi korában. Ferenc fia a háborúban. Meghal a 2 testvér is. A 2 özvegy rút csatát vív a nevető oldalági örökössel, Jánossal. De Jánosnak is csak egy gyermeke volt. Azt az egyet is férjhezadja egy városi mészároshoz. József és Ferenc meghalt. Maradt egy üres ház és üres birtok. János nevet. Őlébe hullt az üres ház, üres birtok. De János is meghal egyszer. S a városi mészáros már előre nevet. Lesz 2 háza, 2 birtoka olyan faluban, ahol sohse fog lakni. Ma így van. De ha holnap minden így kiürülő ház és birtok visszaszáll a magyar szent-koronára s a magyar szent-korona sok-sok éhező gyermekének borzalmas vergődéseit átérve megindítja ezekben az üres házakba és üres telkekre a telepítést, kimondhatatlanul áldásos hatása lesz. 1. Megakadályozta, hogy ezek a birtokok ne „a népek koldus-sőpredéké“-nek jussanak. 2. Letörölt egy sereg könnyet. Olyan magyar embereket, akiknek éppen úgy jo-

guk van az élethez, mint nekem, vagy neked. 3. Egy csapással véget vetett a további egykének, mert legalább 2 gyermekre törekszük mindenki, hogy esetleges 2 egyke házassága útján üres ház ne maradjon. Igaztalan vagyok? Nem egyeztethető össze az egyéni szabadságjogokkal? Jog — jog. Egy nemzetnek a sírja előtt nem jogról van szó, hanem *élet*ről. Mondok egy egyszerű példázatot. Gyermekeim édesanyjukkal külön szobában alusznak. Kimegy reggel édesanyjuk. Közben fölkel a kisfiam, kislányom. Kezükbe kerü a gyufás-skatulya. Próbálgatják. Nagyokat nevetnek. Hallgatom az ajtón keresztül. Tovább aludjam? Hagyjam kezükben a skatulyát az emberi szabadságjogok szent nevében? Lobogjon öt perc múlva az ágynemű, égjenek a kisgyermekeim, égjen a ház, égjen a falu? Kimegyek és kiviszem kezükből a gyufás-skatulyát.

Mi volna, ha — tisztelettel meghajolva nagynevű és fajtájukért égő lelkű, tiszteletreméltó orvosok százai előtt — ha egyke-térképpel a kezembe én, a hatóság, *a veszélyeztetett pontokra olyan orvosi kurt neveznék ki, akiket fogadás köt az országos baráti-szövetséggel szemben, égő fajszeretet népükkel szemben s megadom nekik az anyagi alapot arra, hogy soha kísértetbe ne eshessenek. Óriási lépés volna előre. Hogy mit tud egy népe jövőjén őszinte lelkesedéssel csüngő orvos tenni — ha terem volna — gyönyörű példáit tudnám elmondani.*

S szükség van mindenk fölött egy *lelke fenekéig megújuló intelligenciára*. Az élet hatások láncolata. A magyar faj az, aki tebenned lát. Ha bűnök kötöznek, egyszerűen azzal, ami vagy, már lökted fajodat is a sír felé. Ha látásaid vannak, visznek a látomásaid másokat is. Ha bele tudsz olvadni egy nagy gondolat fényességébe, már csillagokat szórtál az égre. S minden gondolat, minden elhatározás, minden igazság csak addig egész és örök, amíg minden, ami emberi, eltűnik mögötte.

Mit adsz a magyar égboltnak?

Kiss Géza

Luther Márton két költeménye

Fordította: Harsányi Zsolt

Miatyánk

*Atyánk a mennyekben nekünk,
Ki azt meghagytad érzénünk,
Hogy mind, mind testvérek vagyunk
S hozzád imát kell mondanunk:
Add, hogy imánk ne szó legyen,
De szívvel érzett érzelem.*

*Szenteltessék meg szent neved,
És add segítségül kezed,
Hogy szentül élhessünk, amint
Parancsolod: neved szerint.
A csalfa szótól óvd meg azt,
Ki hisz. Téríts meg, adj vigaszt.*

*Országod jöjjön el, Atyánk,
S boruljon mindörökre ránk.
A Szemlélek legyen velünk
És adja kincseit nekünk.
Éljen hited, s törd össze itt
A Sátán álnok körmeit.*

*Szent akaratod meglegyen
Úgy ideleln, mint odafenn.
A rossz órán türelmet adj,
Ki engedelmiünk atyja vagy.
Mindazt, mi hús, mindazt, mi test,
Atyánk, te óvjad és vezesd.*

*A mindennapi kenyeret
Jóságod nekünk adja meg.
Ragályt, drágaságot, hadat
Ne hagyj kis életünk alatt.
Dúskálva sem, szenvedve sem
Hadd éljünk szépen, csendesen.*

*Bocsásd meg, hogyha vétkezünk,
Mert vétünk nagy-nagy kín nekünk,
S ha ellenünk vét valaki,*

*Mi tudjunk megbocsátani.
Szeretetben egyek legyünk,
Middőn előtted térdelünk.*

*A kísértésbe ne vezess.
A bűn mohó, a bűn heves.
Jobbkéz felül, balkéz felül
Ott állj legyőzhetetlenül.
A Szentlélek ha megsegít,
Bennünk szilárdan áll a hit.*

*A Gonosztól megments, Atyánk.
Gonosz napok járnak reánk.
Örök halált ne adj nekünk
És végóránkon légy velünk.
Ha kioltasz, szeretve tedd:
Lelkünket szent kezedbe vedd.*

*Ámen. Más szóval: úgy legyen.
Erős hitünk csodát tegyen.
Mi annak, hogy benned hiszünk
S éléd igaz szívet viszünk, —
Pecsétjeként hozzuk feléd
E szent imának ámenét.*

Fohász

*A nap leszáll és itt az est.
Lényeddel tündöklőre ferd,
Ki egy vagy s három vagy nekünk,
Öröktől fogva Istenünk.*

*Reggel hozzád imádkozunk
És este új imát hozunk.
Szegény kis dallal csak neked
Mondunk örök üdvözetet.*

*Dicsőség az Atyának is,
Ő egyszülött fiának is,
A Szentlélek Istennek is,
Most s örökkön örökre is.
Ámen.*

Luther

Luther Márton a világtörténelemnek egyik legnagyobb alakja. Személye és műve a történetírók számára századokon, sőt évezredekken át fog problémát szolgáltatni, mindig, amíg az emberi szellem önön rejtélye mélységeit kutatni fogja. Már most sok tízezerre tehető az a könyv, amely az ő alakjával és alkotásával foglalkozik. Nagysága és teméntelensége úgy lenyűgöz, minthogyha egy hegyóriást vagy pedig egy rengeteget akarnánk áttekinteni.

S mégis egészen ismerős ember. Élete és hatása leegyszerűsíthető néhány mondatra. Gyerekeknek épúgy meg lehet magyarázni, ki volt, mint ahogy a legtudósabb munka után is maradt belőle meg nem magyarázott elem. Igazán reá is tallál az Arany János szava, amely a nagy embert a bölcsesség könyvéhez hasonlítja, ezt mondván róla:

*a gyerek is érti félíg
de a tudós se teljesen.*

A Luther egyéniségéből először is az ő roppant valóságérzéke lep meg. Különös nyerseséggel vette a dolgokat úgy, amint vannak. A ma divatossá váló existenciális filozófiának nincsen ragyogóbb példája, mint Luther, aki a körülötte fekvő dolgokat a maga ügyévé tette, akinek személyes kérdésévé lett a kor, a világ, a lét, s akitől semmi sem állott olyan távol, mint hideg tárgyilagosságban távolról szemlélni a világot, vagy pedig látszatnak venni a dolgok és tények változásait és úgy gyönyörködni bennük. Luther különösebben függött össze a léttel, mint bárki más, s ez adta lényének metafizikai komolyságát és sorsszerűségét.

Mert ebből az következett másodsor, hogy ő becsületes ember volt. Nem azért, mintha nem lett volna millió és millió becsületes ember abban a korban, hanem ő *becsületesebb* volt mindannyinál, mert minden kérdés rá nézve *lelkiismereti kérdéssé* vált. Mikor rájött arra, hogy emberek a Krisztus egyházában pénzért bűnbocsánatot árulnak, s az egyház tanítása ellenére azt merik hirdetni, hogy jó pénzért nemcsak a földi büntetés engedhető el, hanem a purgatoriumban való bűnhődés is megrövidíthető, — ami magával az egyház tanításával ellenkezett — úgy ment a püspökhöz, az érsekihez, mint aki tudja, hogy ez fog leghamarább, leggyorsabban és legszentebb felháborodással segíteni a dolgon. Ő egy olyan gyerek volt, aki őrzött egy házat, látta, hogy a ház meggyül, szaladt a gazdának jelenteni, s elképedt, mikor ezért ökölrel arcába vágta.

Amíg ez a folyamat hihetetlenül megrázta és egész világát összetörte, azalatt belülről is tett olyan tapasztalásokat, amelyek egészen meglepő, bár egészen természetes következményeket hoztak magukkal. Egyszerre észrevette, hogy azok a szokások, szertartások, általában életformák, amelyek között a keresztyénség él, elveszítették igazi tartalmukat és üres formasággá váltak. Minden vallás teremt szimbolu-

mot, s amíg vallás: szimbólumokból él, épen azért, mert szimbólumokat teremt. A vallás az a létező, mely önmaga gyümölcseivel táplálja magát. De ha egy vallás kiábrándult a szimbólumaiból, s ha valaki érdekből mégis ezeknek a szimbólumoknak tiszteletét követeli, a máskép gondolkozót üldözi, hitetlenül is tüntet a maga tiszteletével, szóval, mikor az emberek erőltetve, érdekből vagy szokásból hisznek: bekövetkezik a vallás életében olyan állapot, amely halálos reá nézve, mert nem *igazak* a gyümölcsei. A vallást önön hamis gyümölcsei mérgezik meg. Itt vagy elpusztulás vagy reformáció következik.

Luther is erre jött reá. Reájött arra, hogy ha ő Istent komolyan veszi, akkor nem lhihet a szertartásban és a cselekedetben, akkor neki az Ige mellé kell állnia és arról beszélnie, hogy a Szentlélek újjáteremtő hatalom és nem kívülről reánk kent orvosság, nem valami égi matéria, amely természetünket átítatja, hanem Istennek kegyelmi lény, amellyel minket önmagáért és Krisztusért, de semmi esetre sem önmagunkért, egy bizonyos állapotba helyez, nekünk igazságot tulajdonít.

Luthernek ez a két, külső és belső tapasztalása egymást áthatotta és erősítette. Ez adja egyéniségének vulkanikus jellegét. Olyan erők találkoztak benne, amelyek kozmikusoknak mutatkoztak. Szerencsére Luther egyéniségéből futotta ez a kozmikus folyamat. Értelmének, képzeletének, kedélyének, egész géniuszának olyan ősz mélységei voltak és olyan ismeretlen lehetőségek szunnyadtak benne, hogy amikor a tűzhányó kitérése bekövetkezett, nemcsak egy fölséges látvány gyönyörködtette a világot, hanem tűzből és lélekből új gondolatok, képek, érzések, költemények, vallomások születtek és ezekből új világ támadt.

Igy áll egymás mellett a Luther reális, becsületes és józan egyéniségének kettős vonása: minden reformátor között ő a lezélémszerűbb, a legnyersebb és a leginkább kézenfogható tapasztalások embere, ami egzisztenciális alkatának a látható világba gyökerező része; de ugyanakkor ő a legmisztikusabb, a lelelkibb, a leghívőbb, mert ő a hit dolgában is a legnagyobb egzisztenciális érdeklődést mutatta. Ebből következően a teremtett világ, amelybe az ő testi élete is beletartozott, köveivel és ösztöneivel, eledeleivel és gyűlöletével, csak sűrű, omló fátyol volt, amely mögött mélyebb és nagyobb valóságokat fedezett fel, az Isten világának, a láthatatlan világ rendjének nagy tényeit s épügy egybeszővődött emezzel, mint amazzal.

Sok hamut, lávát, követ lehet találni egyéniségében, mint egy tűzhányóban, de nincs a kereszténységében egyetlen másik személyiség, akiben a teremtés életműködését világosabban lehetne személni, mint Lutherében. Ezért az emberinek egészen sajátos formáját adja, mert a látható és láthatatlan világ egzisztenciális embere, akire különös értelemben lehet alkalmazni azt, amit a humanizmus az emberre mondott: epitome mundi. Szemléltetőkép a világhoz.

Ravasz László

Erdély egyházi és irodalmi élete a XIX. század elején.*

Erdély felekezeti állapota a *Bánffy—Teleki korszakban* (1787—1822) csendesebb és nyugodtabb, mint az előző évtizedekben. Nemcsak a gubernátor és kancellár tapintata és okossága küszöbölt ki az egyházi életből sok robbanóanyagot s mérsékelte a katolicizmus túlbuzgalmát és uralomra törését, hanem egyéb körülmények is közreműködtek a kedvezőbb állapotok megszilárdításán. Egyik, hogy a rend eltörlése után a jezsuiták többé nem zavarhatták az ország békességét s mikor a rend ismét visszaállított (1814), nem tudtak ott többé meggyökeresedni. Másik a felvilágosodás eszméinek terjedése, amely nem kedvezett az elfogult, vallásos és egyházi zelotaságnak. Igaz, hogy más részről a belső vallásosságot is megingatta. Vallási közönyösséget hozott létre és kitermelte a felekezeteken felül, hogy ne mondjam, kívül álló színtelen vallásos gondolkodást. Erdély művelt köreiben is hódított a felvilágosodás. Valami általános, felszínes, racionális keresztyén közösség lebegett sokak előtt. Jellemző erre, hogy *Zsombori József* kanonok és udvarhelyi esperes-plébános 1811-ben egy kötet prédikációt adott ki, melyet szelíten szónokoltak templomaikban a református és unitárius diákok is. És a „theodiceai hitű“ *Kazinczy* örömmel jegyzi meg, hogy ez „mind Zsombori dolgozatainak, mind Erdély ifjainak és professzorainak becsületökre válik. Így terjed a jó, bár igen halkkal“.

Ilyen gondolkozás mellett, természetesen, elenyésztek, vagy legálább is meggyengültek a felekezeti villongások. Maga *Mártonffy József* püspök (1798—1816) sem tartozott azok közé, akik tüzzel-vassal küzdöttek a protestánsok ellen, mint pl. elődje, gr. *Battyány Ignác* és utódai: *Rudnay Sándor*, a későbbi hercegprímás (1816—19), de főként br. *Szepessy Ignác* (1820—27). A Habsburg-dinasztia sem ért akkor rá, hogy folytassa régi egyházpolitikáját. *Mária Terézia* idejében Erdélyt erős ostrom alá vették a jezsuiták s kínos áttérési ügyeket provokáltak (gr. *Bánffy Dénes*, gr. *Bethlen Kata* leánya). Ekkor katolizált a br. *Jósika Miklós* nagatyja, *Jósika Imre* is. *Jósika Miklós* azonban már egyedül családjában, „visszatért ősei hitére a régi akolba“. A kormányzó dédapja, az első gubernátor, *Bánffy György* is proselyta lett, de utódai színtén visszatértek a református egyházba.¹ A XIX-ik század

* E korszak állami és társadalmi életéről a *Szemle* 1933. évi 10. számában volt szó. Most is az ott megnevezett egykorú forrásokra támaszkodunk első renden.

¹ Közhiedelem volt Erdélyben a reformátusok között, hogy *Bánffy*t kegyetlenül büntette a bosszuálló végzet. Rengeteg birtoka tönkrement, egyik fia életbért húzott, másik vízbe ölte magát, harmadik fiatalon esett el a csatában. A haragvó Erynniseket a szelid, derék dédunoka engesztelte ki. Azt a szörnyű átkot is suttogták, melyet gr. *Bánffy Dénes* felesége, a halálíg

elején katholizálások már nem történtek, sőt az ellenkezőre vannak esetek. Egypár katolikus mágnás tért át a református vallásra. Mindamellettt még ekkor is az áttérések és vele kapcsolatos vallásos oktatók, valamint a vegyes házasságok képezték a katolikus és protestáns, főleg református és unitárius egyházak között a legnagyobb gyűjtőanyagot. A kormányzók és kancellária, bizony, több esetben nem tudta a katolikus törekvéseket elhárítani, úgyhogy a protestánsok húzták a rövidebbet. Különösen az az intézkedés érintette őket sérelmesen (1813), melynél fogva a református és unitárius egyházi törvényszékeknel házasságvédőt alkalmaztak, ami végeredményben a katolikus hivatalnokoknak, illetve püspököknek szolgáltatta ki e törvényszékek bíraskodásait.²

A szászok széleskörű önkormányzati jogokkal bírtak s ezért evangélikus vallásuk és egyházuk jóformán háborítatlan nyugalommal élvezett. Ez papjaik kezébe nagy hatalmat és vagyont adott. Náluk a papi pálya nyújtotta a legbizonyosabb előhaladást és meggazdagodást. Kazinczy hallotta, hogy egyik-másik szász prédikátor évi jövedelme a 40.000 forintot is elérte. Mint nagy tékepénzeseket, ház- és földtulajdonosokat emlegették őket. Nem így a szegény református lelkészek, akik nagyon szerény, nem egyszer nyomorgó életviszonyok között hősi elszántsággal teljesítették nemes hivatásukat. Ritka a tordosi eklézsia, ahol Sipos Pál dézsmából bő jövedelmet húzott és csak hét család alkotta egyházának tagjait. Sipos alig is végzett egyházi teendőt, teljesen a tudománynak élt; vasárnaponként a szászvárosi tógátusok jártak ki Tordosra prédikálni, viszont ő meg a szászvárosi kollégiumban tanított.

A nyugodabb körülmények között az 1790-es évek hatalmas nemzetébresztő szellemének hatása alatt az erdélyi református egyház élete, — a kath. reakció többnemű támadása ellenére is, — a legszebb reményekre jogosító felvirágzásnak indult s örvendetes az a föllendülés, mely az egyházi élet terén erre a korra esik (Pokoly). Kötünő lelkészek és tanárok fényes sora állott elő és emelte magas fokra az egyházat és iskolát. Az egymást követő kiváló püspökök: Keresztes Máté, Abats János, Bodola János mellett ott ékeskedtek a lelkészek között: Benkő József, Csiszár Sámuel, Hegedűs Sámuel, Inczedy József, Incze Sámuel, Keresztes József, Péterfi Károly, Szabó Sámuel, Szathmári Pap Mihály, Sipos Pál, Szilágyi Ferenc, hogy csak a legkimagaslóbbakat említsük, kik közül némelyek hatásos szónoklataikkal, mások (Benkő, Sipos) mélységes tudományukkal tündököltek és szereztek

zaklatott Barcsay Ágnes mondott családjában mindazokra, akik református vallásukat elhagyják (Jósika). Ezek, ha mende-mondák is, jellemzők ezekre az időkre és jelei annak az erős református szellemnek, mely akkor még Erdélyt áthatotta.

² Pokoly József: Az erdélyi református egyház története. Budapest, 1904. III.-ik kötet.

maguknak országos, sőt európai hírnevet.³ Néhányan a szépirodalomban is jeleskedtek s egy közülük (Gyöngyösi János) az akkor nagyon felkapott és széles körben kedvelt leoninusokkal szerzett kétes dicsőséget. Különösen mint nagy hírű temető-papok tűntek ki a legtöbben. Erdélyi mágnásai abban az időben pompázó temetéseket rendeztek, melyeknek központjai voltak az orációk. Ezekben csillogtatták a papok tehetségüket, tudományukat, szónoki erejüket. Erdélyt valósággal előntötte a halotti beszédek áradata. De valamennyi híres temető papot és katedrai szónokot fölülmultak a *Herepciek*, akik tüneményes szónoki tehetségükkel bámulatba ejtették és elragadták a közönséget. Az aranyházú papdinasztia őse, *Herepei István* még a Bánffy—Teleki-éra előtt tűnt le, három papfia (Ádám, János, László) azonban e korban működött. Csodás gazdagságban és színpompában bontakozott ki bennük az erdélyi ékesszólás, mellyel nemcsak a református egyházi, hanem az egész erdélyi közéletnek nagyszerű és nagyhatású jelenségeiként állanak előttünk. Csúcspontját a Herepei-család eloquentiája János fiaiban: Károlyban és Gergelyben érte el. Károly szinte szuggereálta a lelkeket s megtörtént, hogy áldozatra hívó beszédének hatása alatt a mágnáshölgyek letépték magukról értékes ékszereiket és a perselybe dobálták.

A református lelkészi pálya mellett a tanári katedrákon is elsőrangú erők működtek ebben az időszakban. Egyébként sokan cserélték e két pályát. A papok előbb professzorok és fordítva. A fent elősorolt lelkészek többnyire tanárok is, viszont a tanárok közül is sokan voltak előbb vagy később lelkészek. A kitünő tanári karból csak a legnevezetesebbeket említjük fel: Enyeden Benkő Ferenc, Kovács József, Tompa János, Köteles Sámuel, sőt ekkor kezdi tanárságát (1821) Erdély későbbi reformkorszakának kimagasló alakja, Szász Károly; Kolozsvárt Bodoki József, Pataki Mózes, Méhes György és Sámuel; Marosvásárhelyt Antal János, Bolyai Farkas, Szabó András, Tompa János, Zabolai Kis Sámuel; Szászvároson Baló Sámuel, Keresztes Dániel, Bodola Károly, Ponori Thewrewk József, Lészai Dániel; Zilahon Gyarmathy Sámuel, Salamon József, mindannyian díszei koruknak, a nevelőtanításnak és a tudománynak. Némelyiknek neve (Bolyai Farkas, Benkő Ferenc, Gyarmathy Sámuel) az európai tudomány egén is ragyog.⁴ Kezük alól ideális lelkesültségű, magasrátörő nemzedék kerül ki, amely Erdély életét korszerű állam- és szociálpolitikai elvek alapján igyekszik újjáteremteni. Az 1820-iki Norma Discendivel tanterv és módszer

³ A sokoldalú Benkőt mint úttörő folkloristát és botanikust ismerte a külföld, Siposnak egy korszakalkotó matematikai művét jutalmazta és kiadta a berlini tudós akadémia.

⁴ Állandó összeköttetésben voltak a nagy hírű külföldi tudósokkal, mint pl. Bolyai Gauss-szal; Benkő Józsefet a harlemi tudós társaság, Benkő Ferencet a jénai természetvizsgáló társulat választotta tagjává. Gyarmathy Sámuelről elsőrangú külföldi tudósok nyilatkoztak elismerőleg; Gabelentz híres német nyelvtudós az összehasonlító nyelvészet atyjának tartotta.

tekintetében is kitünő munkát hoznak létre e kor professzorai. De a reformátusok mellett több derék embert látunk az unitárius és kath. papi és tanári karban is. Itt Fortini kolozsvári professzort, híres jogtudóst, egyetlen Erdélyben, aki még a társalgásban sem hagyta el a latin nyelvet, amott Kozma Gergely lelkészt, az Uzoni-Fosztó nagy történet egyik folytatóját, akivel Kazinczy is levelezett, továbbá Molnos Dániel és Szabó Sámuel írói vénájú tanárokat.

A református egyházi életben mindenféle mutatkozta a belső megerősödés és újraébredés örvendetes jelei. A konfirmáció behozatalával, papok és tanárok intenzívebb lelki gondozásával növekedett a hit szilárdsága, a buzgóbb templomlátogatás és az egyházhoz való áldozatos ragaszkodás, melynek a főúri világban is megkapó nyilvánulásait látjuk. *Báró Dániel Istvánné, gróf Mikes Anna*, szemevilágától megfosztatván, a vallásban keresett vigasztalást s lelkének nyugalmat. *Molnár Borbálát*, az ismert költőnőt vette magához, aki mint felolvasónő évtizedeken át volt mellette. Tartott udvarában külön prédikátort, aki Isten igéjével táplálta lelkét. Kazinczy jegyezte fel róla, hogy társalgás közben a bibliai locusokat citálhatta. *Gróf Rhédey Ádámné, gróf Teleki Mária*, üres idejében a hírneves Blair Hugó prédikációit fordítgatta angolból magyarra s fordításaiból meg is jelent egy kötet. Közadakozásból több templom, paróchia és iskola épült fel ekkor egy negyedszázad alatt, mint azelőtt és -után bármikor, ami a vallásos élet kiteljesedésének dicséretes bizonyítéka. Némelyek örök időkre szóló példát adtak nagyszerű áldozatkészségükkel. Így pl. *özv. gróf Toldalaghy Lászlóné, gróf Korda Anna* egymaga keltette életre hamvból a sülelmedi egyházat, papságot fundált, templomot, paplakot építtetett. Ekkor épült újonnan a kolozsvári, marosvásárhelyi, zilahi, szászvárosi kollégium és ugyanezen időben fenkölt gondolkozású és nemeslelkű pártfogók sok ezerre menő alapítványokat tettek a kollégiumok fenntartására jórészen azért, hogy az iskolákról a végveszéllyel fenyegető pénzváltás (devalváció) veszedelmét elhárítsák. A nagyenyedi kollégium ez időbeli nagy alapítói: Bodola István, Dániel Imre, Imre Lázár és neje, Kölonthe József és neje, Miske József, br. Naláczy József, gr. Teleki Sámuel és Veres Bálintné; a kolozsvári kollégiumé: gróf Teleki Sámuel, gróf Rhédey Ádám és neje, gróf Teleki Mária, báró Bánffy Farkas utódai; a marosvásárhelyi szűntén gróf Teleki Sámuel, a székelyudvarhelyi Baczkamadarasi Kiss József, a nagy polyhistor, akit Kazinczy sem tudott semmi tudományban sem megfogni; a szászvárosi a már említett báró *Naláczy József*, egyike a magyar irodalom új életre keltőinek, egykor bécsi testőrgárdista, a Bessenyei vezetése alatt tömörült irtótársaság tagja, továbbá Bod Benedek, báró Naláczy Istvánné Bálint Heléna, Barcsay Ábrahámné gróf Bethlen Zsuzsánna.⁴ Mindezekre illik az, amit a kolozsvári külsővárosi templom fundamentumának letételekor (1820) a nagy jóltevőre, a

⁵ *Parádi Kálmán*: Az ev. ref. erdélyrészi egyh. kerület fő- és középiskoláinak állapotrajza. Kolozsvár, 1896.

kolozsvári kollégium inspector főkurátorára, gróf Rhédey Ádámmra írt Szilágyi Ferenc: „Minden elmúlik, de az, amit Nagyságod jótéteményei tettek a világosodás, a nemesebb érzések gyarapítására, behatva a jövőendő korba, az ideák erkölcsi országába, akkor is élni fog, mikor ennek a templomnak, ennek a városnak helyét a feledékenység, moha már régen befogta“.⁶

De nemcsak a külső és belső építés üdvös tényeiben jelentkezett a szépen fellendült református hit és egyházi élet, hanem az egyház egyszersmind *evangéliumi missziói hivatásának is tudatára ébredt*. Az erdélyi református egyház evangéliumi missziója a görög keleti vallásúak között a nagy fejedelmek korából való tradíció, mely azonban a mostoha idők és viszonyok között feledésbe ment. Sajnos, ezúttal is csak a kezdetnél maradt s jóval később is csak az egyház Moldva és Oláhországba szakadt híveinek, mintegy az Ezékiel próféta látomásában megjelent szétszórt csontoknak összeszedésében nyilvánult.

Az egyházi misszióval karöltve az egész Erdély művelt osztályára kiterjedő *nemzeti misszió* magasztos gondolata is fölhevítette és nagy tettekre sarkalta a lelkeket. A magyar nemzeti nyelv, irodalom és művészet munkálása, ápolása és pártolása szent kötelesség érzetével emelkedett és nemesedett Erdély magyar lakóiban. Annyival inkább érezték ezt a kötelességet, mert hiszen ott a magyar nyelv, a fejedelmi udvarokból kiindulva, élő valóság maradt akkor is, amikor a testvér Magyarországon a latin nyelv uralkodott a közélet minden terén. Magyarul beszélt ott nemcsak a nép, hanem a művelt középosztály és az arisztokrácia is, magyar nyelven folyt az ország, a megyék és a legtöbb város közigazgatása. „Míg Magyarországon a magyar nyelv még nem jó társasági nyelv, mert feszes, nincs kicsiszolva, feszes pedig azért, mert nem a jó társaság nyelve, addig Erdélyben más a magyar nyelv sorsa; ott régóta a jó társaságok is állandóan forgatják, a legszebb ajkakon is könnyen lebeg, feszsége nem érezhető, ezer szokás- és divatszülte fordulatokban gazdag“ — írta az egykorú gr. *Desseffy Aurél*.⁷ Nem csoda tehát, ha a magyar nyelv és irodalom újjáélesztői között a bécsi testőrgárdában Bessenyeinek erdélyi ifjak a megértő, lelkesülő és hatásos munkatársai: Barcsay, Báróczy, Naláczy, Teleki József, sőt ide sorolhatjuk az Erdéllyel szoros viszonyban álló Harsányi Sámuel is. Naláczy József báró még ott élt a XIX. század elején. „Vadbaajszú öreg, — írja a vele találkozó Kazinczy — aki még akkor is az ifjú Wesselényivel vívott s kiütötte kezéből a rapiert. Jó fej, jó lélek“.

Ugyancsak Kazinczy így nyilatkozik az erdélyi irodalomról: „Erdélynek szabad dicsekedni, hogy litteratúránk gyümölcsei annak felvirradásában itt termének és nem nálunk. Némely házak férfi- és leánygyermekai fordítgatának nevelőiknek, s szüleiknek felvigyázások alatt s atyáikat nem tartóztalá fonák szégyenlés a gyermeki próbát sajtó alá

⁶ A kolozsvári evangelico-reformata eklézsia története. Kolozsvár, 1829.

⁷ Gr. Desseffy Aurél Összes művei. Budapest, 1887.

eresztzeni. *Belizárt* ketten fordították (Zalányi Péter ref. lelkész és báró Dániel István); itt adja *Cidet* Teleki Ádám, itt kesergé atyjának s testvérének halálát *Teleki József* egy felejthetetlen elégiában. Teleki sok ideig első, sőt egyetlen verselőnknek tartották, s a *Cid* fordítóját is elhomályosította. Nálunk (t. i. Magyarországon) a szép nemében alig találhatók egy-két író, kit a nemzet ismerni akar. Erdélyben nem egy körnek, vagy csoportnak, esetleg csak egyes széplelkű embereknek, hanem az egész ország érdeklődésének tárgya a magyar nyelv és irodalom. Nem tagolta szét a nemzetet kettős, sőt hármas nyelv és műveltség, mint Magyarországon. Magyar volt a néppel érzésben, gondolatban és nyelvben a főúri és középosztály egyaránt. Ebben az egyetemes közösségben rejlett a magyar irodalom iránt az a korai és élénk érdeklődés, mely Kazinczy figyelmét megragadta. Előbb a franciából és németből fordítók jelentkeztek már a XVIII-ik század közepétől nagyobb számban, főleg a magyműveltségű s több nyelvet beszélő főurak közül: pl. gr. Lázár János (Florinda), br. Josinczy Sándor (Caraccioli), a fentebb említett gr. Teleki Ádám (*Cid*), gr. Haller Gábor (Telemach), ugyanezt gr. Teleki József is lefordította, br. Nalláczy József (Euphemia), Cserey Farkas (Michaelis: Kant aesthetikája). De a művelt középosztályból, főleg lelkészek és tanárok is, sokszor csak kedvtelésből asztalfiókjuk számára dolgozva, szintén szorgalmasan fordították az érdeklődésnek akkor középpontjába került német írókat, pl. Inczedy József (Gerhard: *Liliomok völgye*), Bölöni Farkas Sándor (Schiller: *Don Carlos*), Zabolai Kiss Sámuel (Wieland: *Gratiák*), Kozma Gergely (több színmű). Szabó Sámuel a kedvelt Marmontelt fordította (Inkák, Mezei Éjek). Mindezek nem adják a teljes névsort, de mutatják, milyen sokan buzogtak Erdélyben a magyar nyelv és irodalom műveléséért.

A magyarnyelvű műveltség és irodalom egyetemes szeretete és ápolása azonban nagyfontosságú országos mozgalomban és alakulatban is mutatkozott. Az 1791-iki országgyűlés törvényt hozott egy nyelvművelő társaság felállításáról s kérte a királyt annak megerősítésére. Bár ez nem történt meg, a tudós és lelkes Aranka György ösztönzésére mégis megalakult 1791-ben az *Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság*. Célja: magyar szótár iratása, nyelvjárások gyűjtése, szépirodalmi és tudományos munkák, lexikonok, népies iratok kiadása, hogy „a közkárpit, a közfal tulajdon mimagunk között elrontassák; hogy a világoskodás, a tudomány hazai palánta légyen, mintegy polgárrá tétessék“ (az Arankától készített program). E társaságot nemcsak országos jelentősége teszi fontossá, hanem az is, hogy „senki még így ki nem domborította az anyanyelv és demokratikus művelődési eszmény összefüggését.“⁸ A

⁸ Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei. Budapest, 1927. I-II. k. A társaság elnökévé a kormányzót kérték fel s a gubernium különösen pártolta, ami országos érdekét és fontosságát szintén mutatja. L. bővebben: Pintér Jenő: A magyar irodalom története Bessenyei György fellépésétől Kazinczy Ferenc haláláig. Budapest, 1913. I. k.

társaság munkálatának első és egyetlen darabja 1796-ban jelent meg. A Bécsből gyakorolt nyomás a társaságot 1801-ben megszüntette. Aranka azonban tovább agitált. Sugalmazására egy *Erdélyi Tudós Társaság* alapításának a gondolatát vetik fel. Bolyai Farkas 1806-ban el is készíti a tervezetét. Cél: hazánknak volt, jelenvaló s leendő voltát megemlékezni... a földrajz, mérések, időjárás, néprajz, műveltség kutatása és a mathezis útján. Felülről ezt a tervet is elgáncsolták. Utoljára 1820-ban Döbrentei Gábor tett próbát az Erdélyi Tudós Társaság megalakítására, ám ez sem sikerült. Ha rajtok kívül álló okok akadályozták is az erdélyieket szép és nagy céljuk kivitelében, ez nem kisebbíti érdemüket s fényesen világít rá arra az egyetemes, meleg érdeklődésre, melylyel a magyarnyelvű tudományt és irodalmat művelni óhajtották s melylyel Magyarországot megelőzték.

Az Erdélyben különösen fölkarolt *színeszet* is ösztönzőleg hatott az irodalom művelésére. Aranka György lelkes izgatása a nagyenyedi kollégium tűzvéru növendékeit hozta először lázba, akik szintársulatot alakítottak. A főurak, kivált id. báró Wesselényi Miklós, áldozatkész buzgósággal siettek a magyar játékszín pártolására. De nemcsak anyagilag támogatták, hanem német, francia, olasz színművek fordításával is. A fordítók közt találjuk a Wesselényieket (Miklós, József), a Bethleneket (Elek, Imre), a Telekieket (Ádám, Pál). Aranka György mellett főként két szorgalmas fordító: K. Boér Sándor és Barsai László látta el darabokkal az erdélyi szintársulatot. Fordításaikból, *Erdélyi Játékos Gyűjtemény* c. alatt meg is jelent négy kötet (1793). Még eredeti darabokkal is próbálkoztak némelyek, pl. Inczédi László *Kemény Simon*ról írt szomorújátékot, melyről ezt mondja Kazinczy: „amit a darabból olvastam, jól van dolgozva, motiválva, de kevés az anyag a tragédiához.“ Mindamelletl ugyanezt a tárgyat dolgozta fel Bolyai Farkas azon öt szomorújáték egyikében, melyeket 1817-ben adott ki. Ezt nyújtotta be Bolyai két más darabjával együtt az erdélyi Múzeumban meghirdetett színműpályázatra, mely — mint tudjuk — a magyar irodalom egyik remekét, Katona József *Bánk bán*-ját is adta irodalmunknak. Állandó színházat 1821-ben építettek Kolozsvárt, addig ideiglenes helyiségben, vagy főúri palotákban (pl. gr. Rhédey Ádámnál) játszottak a színészek, „adván vigjátékokat, herosi és másféle drámákat, mint Makfalvi Sarolta, bohózatokat is, pl. Pikó herceg-et, és Jutka Perzsi-t. Operapótléku a Csörgő sapká-t (Jósika). Ekként gyarapította a színeszet az irodalmat.

De, természetesen, gyarapította a *könyvtárakat* is. Híres főúri könyvtárak keletkeztek Erdélyszerte. A könyvek szerzésében és nagy könyvtáralapításban a kancellár, gr. Teleki Sámuel járt elől jó példával. Nagyértékű gyűjteményét a marosvásárhelyi kollégiumnak adományozta s az ma is féltett büszkesége és drága kincse Erdélynek. A főurak leginkább külföldről szereztek be könyveiket, de Kazinczy Erdélyben jártakor (1816) Kolozsvárnak is volt két könyvárusa. Az egyiknél (Guttmann) magyar, a másiknál (Tiltsch) idegennyelvű könyveket lehe-

tett kapni. Tiltsch voltaképpen afféle díszműkereskedő volt s kissé groteszk elhelyezésben lehetett nála látni, „mint állottak együtt a fischükkel, bijoukkal, piros és fehér kenőcsökkel, porcellánokkal a kötetlen és kötött bibliopolai portékák” (Kazinczy).

Az irodalom föllendítette a *könyvnyomtatást* is. Kolozsvárt 1816-ig két régi könyvnyomda működött, „de azokról nem volt jó szólni” (Kazinczy). Azonban addig fáradoztak írók és irodalompártolók, Erdély fő- és közrendű, művelt magyar közönsége, míg végre a Bánffy—Teleki korszak végén egy modern berendezésű, új nyomdát állítottak fel. „Ettől kezdve — írja Kazinczy — Erdélyben nyomott munkára nem lehet többé mondani, amit egy magyarországi író mondott egy mű megpillantásakor: „Ez a föld nagyon szereti az antikvitást”.

Nem kisebb vágy élt az erdélyiekben egy *magyar ujság* alapítására és kiadására vonatkozólag is. E célból egy főúri társaság alakult (1805), tagjai: Bánffy Dénes, Teleki Ferenc, Bethlen Imre, Jósika János, Bánffy József, Teleki Pál, Cserey Farkas.⁹ Jószándékuk akkor nem valósult meg, de a fölvetett eszme élt tovább a lelkekben, mígnem 1814-ben a nagy irodalmi agitátor, Döbrentei Gábor az *Erdélyi Múzeumban* tennye váitotta. Az Erdélyi Múzeum olyan nagyjelentőségű tényezője a magyar szellemi életnek, mint nálunk a *Tudományos Gyűjtemény*, de ezt évekkel megelőzte, ami dicsősége Erdélynek épügy, mint a tudós társaság felállítását célzó mozgalom, mely nálunk szintén azután nyert megvalósulást. Döbrentei becsvágyó irodalmi tevékenységével olyanforma szerepet tölt be Erdélyben, mint Magyarországon Kazinczy. Rajta kívül még Buczy Emül, a serény és szorgos író s irodalmi sugalmazó, a Csereyeken kívül szinte egyetlen említhető litterátor a katolikusok közül. Az evangélikus Döbrentei körül sereglő írók reformátusok és unitáriusok. Az Erdélyi Múzeumot ifj. br. Wesselényi Miklós nevelőjével, a korán elhunyt, nagytehetségű ifj. Pataky Mózással alapította. Munkatársai közé toborzotta Kenderessy Mihály consiliariust, Szilágyi Ferencet, Cserey Farkast, Tompa Jánost, Köteles Sámuel, Karácsoni Sámuel, Elekes Jánost, Szabó Sámuel, Aranka Györgyöt, a Naláczyakat és Gyarmathy Sámuel, kiról, mint jellemző dolgot, érdemes följegyezni, hogy Búnon a saját nagyúri házában biztosított neki lakást és ellátást gr. Bethlen Gergely, hogy gondtalanul élhessen és munkálkodhassék. Nem egyedüli eset ez ebben a nembn, a főurak és úrnők ekként is igyekeztek az irodalom ügyét elősegíteni. A közrendű Kenderessy Mihályról is azt írta Kazinczy, hogy Benkő és Erdélynek egyéb tudósai őt barátjuknak, védőjöknek tekintették. Így volt a társadalom művelt rétegeit átható közügy Erdélyben az irodalom.

Eddig inkább a szépirodalomról esett szó, de a tudományban is sokan jeleskedtek. Elég, ha Gyarmathy Sámuelre, Köteles Sámuelre, Rolyai Farkasra és Sipos Pálra mutatunk reá. Kisebb írókra, kik e

⁹ Váczy János: Kazinczy Ferenc levelezései III. k.

korban nagyobb számmal voltak, és csekélyebb fontosságú irodalmi jelenségekre nem terjeszkedhetünk ki. Az eddigiekkal is eléggé feltűntettük Erdély Bánffy—Teleki hosszú és nyugodt korszakának az irodalomra is gyakorolt jótékony hatását. Az írói talentum, hév és láng állandóan foglalkoztatta Erdély lelkes fiait és leányait (Molnár Borbála, Máthéné Ujfalvi Krisztina) s a magyar nyelv és litteratúra előbbvitele mellett kifejezésre juttatták vágyaikat, törekvéseiket, műveltségüket, azt az érdekes külön színt, zamatot, jelkiséget, mely Erdélynek Magyarországtól sokban elütő kultúrájából, tradícióiból, földjéből és levegőjéből nyerte táplálékát.

A századok ettől a megújódási mozgalomtól is távol tartották magukat, teljesen elzárkóztak a magyar szellemi élettől.¹⁰ A magyarsággal nem éreztek semmi sorsközösséget, annál kevésbbé kulturális és nemzeti összetartozandóságot. Gondolatjuk csak az őshaza és fajrokonaiik körül lebegett, a nagynémet kulturideál hozta forrongásba lelküket és vezette tollaikat. De különben e korban alig alkottak valamit, az anyagi jólétben tunyaság vett erőt rajtuk. Más erdélyi nemzetiségről ez időben irodalmilag nem szólhatunk. Így Erdély szellemi előhaladása, műveltsége és irodalma kizárólag a magyarság törekvésének, becsvágyának, szellemi és erkölcsi erejének munkája és dicsősége.

S. Szabó József

¹⁰ Farkas Gyula: A magyar romantika. Budapest, 1930.

A református énekügyi vitához

Hálátlan feladat laikusnak hozzászólnia szakemberek vitájához. Mégis belátom lapunk szerkesztősege abbéli kívánságának a jogosultságát, hogy a tavalyi és az idei évfolyamokon szinte végighúzódo vitához, amely Árokháty Bélának a Magyar Református Kántorkönyv ismertetése kapcsán írott cikkével (XLI. évf. 6. sz.) indult el és a továbbiak folyamán a magyar református egyházi ének és zene ügyének széles területeire ágazott szét, — végül szóljon még hozzá valaki a vita iránt érdeklődő egyházi közvélemény részéről is. Hiszen az „ügy“ maga mindnyájunké. S ha sok tekintetben ki van is szolgáltatva a laikus a szakembereknek és kénytelen a bizalom alapjára helyezkedve az ő kezükbe letenni a maga ügyeit, mint ahogy a műtét alá kerülő beteg megadja magát a sebész szakértelmének, azért megvan a laikusnak is a joga ahhoz, hogy véleményét formáljon a szakember munkájáról és meghallgatást kívánjon. Különösen akkor nem hajlandó elállami ettől a jogától, amikor azt látja, hogy a szakemberek egymással éles ellentétbe kerülnek. Vitájukat persze az ő szava nem döntheti el. Legfeljebb az történhetik meg, — ha nem elég szerény a szava, vagy ha túlhevés a vita, — hogy fegyverszünetet hoz létre a harcos felek között, magára vonva egyesült haragjukat, amely el akarja hallgattatni az illetékesek dolgába betolakodó avatatlant. Ezt az eredményt nem ambicionálom. Eleve elismerem a szakemberek jogát arra, hogy egy kézlegyintéssel elintézzék az alábbiakat és zavartalanul folytassák vitájukat. Csak engedjék meg, hogy amikor a vitának egyik része, az t. i., amely ebben a lapban helyet foglalhatott, lezáródott, a laikusok egymás között összenézheszenek és szót válthassanak.

A vitában akár az egyik, akár a másik fél mellett érvekkel felvonulni a fenti szemponton kívül már az a körülmény sem javallaná, hogy éles ellentétben egymással a vitának voltaképpen csak két szereplője áll: a támadó Árokháty Béla és a védekezés közben viszonttámadó Hodossy Béla. A többi résztvevő, úgy mint (Zalánfy Adadárról nem szólva, aki „az orgonáról, mint liturgikus hangszerről“ írott cikkével — XLII. évf. 4. sz. —, bármily nagy jelentőségű tárgyat világít is meg és bármily nagy nyereségünkre teszi is, magának a vitának voltaképpen csak alárendelt és attól el is különíthető részletkérdését érinti) — Lijtha László és Moinár Antal maguk is inkább a szembenálló álláspontok áthidalására, mindkét fél enyhítésére és megértetésére törekcszenek sokkal inkább, mint az egyiknek a másik rovására való győzelemre segítésére, — bár nyilvánvaló, hogy meggyőződésük Árokháty Béla mellé sorozza őket. Ha már a szakemberek maguk is azt a laikus ember számára ilyenkor legtanácsosabb expedienst követik, hogy „mindkét félen van bizonyára valami igazság“, miért lenne akkor a laikus egyoldalúan pontos? Ő még inkább beérheti a páholyban ülő néző objektív óvatosságával, amikor benyomásairól számot ad.

Egyik legélelénkebb impressziója mindenesetre az, hogy a vitában többrendbeli és egymástól külön választandó kérdések bonyolódtak össze, amint erre élesen rávilágított az egyik résztvevő is (Molnár Antal, XLII. évf. 2. sz.). Más kérdés az, hogy a „Magyar Református Kántorkönyv“ milyen elismerést vagy bírálatot érdemlő módon oldotta meg azt a feladatot, amelyet az új énekeskönyv adottságai szabtak elébe, és más kérdés az, hogy maga az új énekeskönyv haladást vagy visszaesést mutat-e az előbbivel szemben, illetőleg: hogy megfelel-e azoknak a követelményeknek, amelyek vele szemben felállíthatók voltak. És megint más kérdés az, hogy a református egyházi énekügy már addig a pontig is, ahol azt az új énekeskönyv szabályozta, évszázados leromlást mutat-e, vagy pedig természetszerű fejlődést, vagyis hogy felállítható volt-e az a követelmény az új énekeskönyvvel szemben s ha már az nem elégtette ki, felállítható-e a jövőendő számára, hogy az énekügyet, közelebbről a zoltáréneklés ügyét gyökeresen változtassa meg, — vagy pedig jól tette az új énekeskönyv, hogy ilyen gyökeres változtatástól tartózkodott az a jövőben sem volna helyes a történelmi fejlődés vonalától elszakadni?

Nyilvánvaló, hogy Árokháty Bélát voltaképpen ez a harmadik kérdés foglalkoztatja a szíve gyökeréig. Rövidre fogva: foglyul ejtette az ő lelkét a genfi zoltárok eredeti ritmikájának a szépsége és súlyos károsodásnak tartja, hogy az évszázadok folyamán a kiegyenlített *cantus planus* vált uralkodóvá, az eredeti ritmus-gazdagság teljes kiveszésével. Ha az új énekeskönyv ellen támad, igazában azért teszi, mert (régebbi álláspontjától eltérően) meg van győződve arról, hogy minden más reform csak ronthat, az egyedül értékes újítás csak az eredeti ritmosos zoltáréneklés visszaállítása lehet. És ha a Református Kántorkönyv ellen intézi kemény kritikáját, hiába állítja Hodossy Béla, hogy ez a fődolog, és minden más csak keret, nyilvánvaló, hogy ez éppen csak alkalom és ürügy neki arra, hogy az eredeti zoltárdallamok ritmikus szépségei érdekében kardoskodjék. Ez az ő szíve ügye.

Már most itt megint két kérdés különítendő el. Az egyik az, hogy csakugyan nyertünk-e, vagy veszítettünk-e a ritmosos zoltáréneklésnek már régóta való kiveszésével? A másik az, hogy még ha nagy kár is ért, nem kell-e belenyugodnunk, vagy azért, mert azt, amit helyette kaptunk, szintén kár volna elveszteni, mert annak is megvannak a maga, talán másnemű értékei, — vagy azért, mert lehetetlenre vállalkoznánk, ha vissza akarnók hozni azt, ami már egyszer letűnt?

Az előbbi kérdésre nem hinném, hogy bárki is, aki hallotta a zoltárokat eredeti ritmusok szerint énekelni, és pedig a Szenczi Molnár Albert szövegével, — más választ adhatna, mint azt, hogy nagy kár volt, akármiért történt is, ennek a művészi kincsnek az elkallódása. Semmiféle magyar ritmikai követelmény nem kívánta a *cantus planust*, hiszen nem magyar specialitás, hanem nemzetközi jelenség volt a koráléneklés kiegyenlítettése. Az bizonyos, hogy a már egyszer bevezetett *cantus planus* szabadabb érvényesülést engedett a magyar szöveg rit-

musbeli igényeinek, mint a genfi dallamok ritmusa. (Persze nem a magyar verselés ritmusbeli igényeinek, amelyekről Szenczi Molnár Albertnek az ő verses fordításai elkészítésekor még nagyon kezdetleges nézetei lehettek, hanem a magyar nyelv ritmusbeli igényeinek, amelyek nagyszerűen átütnek az ő sorainak a lüktetésében. Ehhez a lüktetéshez természetesen nem simul úgy a Goudimel ritmusa, vagy ahhoz nem simul ez úgy, mintha dallam és szöveg ugyanabból a magyar lélekből fakadt volna egyszerre. De azért sokkal jobban simul, mint ahogy első tekintetre gondolná az ember. Legalább maga Szenczi Molnár Albert meg volt győződve arról, hogy az ő magyar verseit azokra a klasszikus dallamokra énekelni, — lehet.

De ha ez az elméleti meggondolás Árokháty Béla pártjára húzna az egyik kérdésben, viszont a másik kérdésben, a gyakorlati konzekvencia kérdésében, — vannak súlyos érvek, amelyek Hodossy Béla felé hajlani készítenek. Lehet valaki lélkés rajongója a zoltárdallamok ősi ritmusának és lehet fáradhatatlan apostola annak, hogy ismerkedjünk meg vele újra és ragadjunk meg minden alkalmat arra, hogy élvezhessük ezt az elvesztett értékét egyházi zeneművészetünknek, — de ebből még nem folyik okvetlenül, hogy a gyülekezeti éneklésünket is vezessük vissza erre az egyszer már elhagyott vágányra. Kétségtelen, hogy a zoltáréneklés, mai kiegyenlített formájában, élő kincse a református kegyességnek. Kétségtelen az is, hogy megvannak a sajátos szépségei és megvannak — nem magában a kiegyenlítésben, de annak keretei között — a sajátos magyar vonásai is. Ha vannak gyülekezeti éneklésünknek visszataszító fogyatkozásai, azok nem elválaszthatatlanok a *cantus planus*-tól. Annak megtartása mellett is orvosolhatók. Annak formái között is nagyszerű lehetőségei vannak az egyházi énekműveltség fejlesztésének. Mint ahogy igaza van Hodossy Bélának kétségtelenül abban is, hogy máris sok eredménnyel folyik gyülekezeti éneklésünk megtisztogatása és nemesítése és csak türelem és munka kérdése, hogy a még hátralevő nagy út is megtéssék.

Arra a kérdésre, hogy nem kell-e már csak azért is lemondanunk a ritmikus gyülekezeti énekről, mert annyira meggyökeresedett helyette a mai ritmustalan, hogy lehetetlenséggel határos amaszt újra bevezetni, természetesen nagyon különböző feleleteket lehet adni, mint általában a jövő lehetőségeiről szóló kérdésekre. Árokháty Bélát az a meggyőződés fűti, hogy ezen a téren mincs lehetetlenség. És az bizonyos, hogy a lehetőségek legelső biztosítéka a belévük vetett hit. Míndjárt hozzátehetjük: a második biztosíték ennek a hitnek a harcias képviselője. Ha Molnár Antal „in re“ igazat adna Árokháty Bélának, „in modo“ több „suaviter“-t kívánna tőle és erre a hiányra vezeti vissza Hodossy Béla válaszában több helyt megnyilatkozó ingerültségét, akkor ebben az utóbbi magyarázatában nyilván igaza van, — de kérdés: végeredményben jó „taktika“ volna-e Árokháty Béla törekvései szempontjából a körültekintőbb, mérsékeltőbb fellépés és nem éppen a „vissza is lönek“

kockázatát vállaló puskalövések zajával lehet-e felverníe a csöndet, ha számottevő erőtényezővé akarja tenni a közvéleményben lelkes meggyőződéssel vallott reformeszméjét?

Mert a lehetőség kérdése, világos, az erőviszonyok kérdése. Ma a ritmikus zsolttáráneklés bevezetésének táborá — még csak nem is törpe kisebbség.* Hiszen a külföldi példák is, amelyekre Árokháty Béla hivatkozik, — jobbadán újabb kezdeményezések. Az irodalom, amelyet felsorakoztat, az utolsó egy-két évtized termése. A mi elmaradottabb, nehezkesebb egyházi életünkben pedig még kevésbé kell attól tartania Hodossy Bélának, hogy egyhamar „többséget“ szerezhet magának Árokháty Béla álláspontja a ritmikus ének bevezetését illetőleg — Szemlénk hasábjain kívül is. A jövőt ez persze nem dönti el. Az attól függ, hogy a *cantus planus* hívei milyen magas fejlettségre tudják emelni az egyházi énekügyet a maguk módján és a mostani kiegyenlített zsolttárdallamokat régi tradicionális gyökereiken kívül hány új szállal tudják belekötözni gyülekezeteink vallásos életébe.

Ami az új énekeskönyv értékét illeti, ott voltaképpen egyről van szó a vitában: arról, hogy szerencsés volt-e vagy nem az ütemelválasztó vonalaknak az az átrendezése, amely mellett kiküszöböltetett minden hangsúlytalan sorkezdet („felütés“). Ebben a kérdésben Árokháty Béla természetesen kötve van (jó értelemben vett) *praejudiciuma* által. Számára az új énekeskönyv ütembeosztása rossz kell, hogy legyen, — mint ahogy bizonyára rossznak tartja az előző énekeskönyv ütembeosztását is (bár, ha nem tévedek, erről csodálatosképpen nem esik szó cikkeiben). Abban igaza is van, hogy semmiféle egyenletes ütembeosztás a kiegyenlített zsolttáráneklésben nem lehet jó, mert ha egyszer eltértünk az eredeti ritmustól, akkor a hangsúly elosztásában a szöveg hangsúlyos elemei veszik át a vezető szerepet és az éneklés „magyarosabbá“ lesz, de semmiképpen nem lesz egyenletes ütemekbe jól betörhető. Ehhez a megállapításhoz elég a laikusnak „paraszti esze“ is, aki akár melyik zsolttárt veszi is elő, sehogyan sem tudja jól végigénekelni egyiket sem az ütemvonalak tekintetbe vételével. Pl. az első zsolttárt körülbelül ilyen tagolással éneklí:

Aki - *nem* jár - *hű*lenek - *tanácsán*,
És - *meg* nem - *áll* a - *bűn*ösök útján,
A - *csúf*olóknak - *nem* ül - *ő* székében,
De - *gyönyör*ködik - *az* Ur - *törvény*ében
És - *arra* - *gond*ja - *mind* éjjel-nappal stb.

* Ha a jugoszláviai reformátusságban sikerült bevennie a hivatalos vezetőség fellegrárát, annak sajátos körülményekben van a magyarázata, amelyből elhamarkodott dolog volna követkevcnciákat levonni. Az egész magyar reformátusság szempontjából az új, ritmikus jugoszláviai énekeskönyv nem más, mint egy mindenestre nagyon figyelemreméltó és jelentős kísérlet.

Semmiesetre sem az új énekeskönyv ütembeosztása szerint:

Aki - nem jár - hitle - nek ta - nácsán
És meg - nem áll - a bü - nösök - útján,
A csú - folók - nak nem - ül ő - széke - ben,
De gyö - nyörkő - dik az - Ur tör - vényében
És ar - ra gond - ja mind - éjjel - nappal stb.

De éppoly kevésbé a régebbi énekeskönyvben található ütembeosztás szerint is:

A - ki nem - jár hit - lenek - taná - csán
És - meg nem - áll a - bűnő - sök út - ján
A - csúfo - lóknak - nem ül - ő szé - ké - ben
De - gyönyör - ködik - az Ur - törvé - nyé - ben stb.

Megfigyelhető, hogy az első sor énekelhetősége nyert azáltal, hogy az új énekeskönyv hangsúlyossá tette az első szótagot. De viszont a többi sor énekelhetőbb volt a régebbi hangsúlytalan kezdettel. Egészen jól azonban egyik beosztás sem vág.

Hogy, ha a *cantus planus* mellett egyenletes ütembeosztással mindenképpen összetörjük a sorokat, szövegben és dallamban egyaránt, de viszont a *cantus planus*t mégis meg akarja valaki tartani Árokhaty Béla ellenére is, — akkor mi a teendő, azt a szakemberek hivatottak megmondani.

De azt a laikus is megmondhatja, hogy teljes rejtély előtte: hogyan dicsérheti Hodossy Béla az új énekeskönyv „*egyedül elfogadható ritmusát és hibátlan ütembeosztását*“? (XLI. évf. 536. l.) Mert ha ezt azzal indokolja, hogy az új énekeskönyv az ütembeosztása tekintetében csak „*lejegyezte*“ a zoltárokat „*úgy ahogy az életben, gyakorlatban találta, ahogy a magyar kálvinista nép Szenczi Molnár Albert szövege alapján énekelte*“ (XLII. évf. 276. l.), akkor ezzel csak nő a rejtély a laikus előtt. Hol, mikor énekelte népünk zoltárait egyenletes ütembe így belenyomorítva? Vegye elő akárki az énekeskönyvet és dudolja végig bármelyik kedvenc zoltárát az ott talált ütemezés s annak megfelelő hangsúlyelosztás szerint, — és minden zenei szakképzettség nélkül is hamarosan megalkothatja ítéletét.*

Az már világos érvelése Hodossy Bélának, hogy azért jó az új éne-

* Vannak Hodossy Béla cikkeiben egyéb érthetetlen rejtélyek is, mint amikor azt mondja pl., hogy „nem felel meg a valóságnak, hogy a legújabb kiadás számára „megváltoztatták“ az ütembeosztást“, — holott mindenki láthatja, hogy megváltoztatták, sőt maga Hodossy Béla is azért dicséri az új énekeskönyvet, mert a régebbi ütemelőzés sorkezdeteit kiküszöbölte. De az ilyen előttem érthetetlen megállapítások talán arra vezethetők vissza, hogy csak a kifejezés nem világos: talán nem azt akarta mondani az írójuk, amit mondott.

keskönyv, mert minden sort hangsúlyosan kezd, amint az a magyar verselésnek megfelel. De hogy helytálló-e ez az érvelés, az más kérdés. Mert az, hogy „a főszyökeres magyar helyesen kiejteni sem tudja hangsúlytalan kezdéssel a szót“, még nem dönti el azt, hogy Szenczi Molnár Albert verssorai is mindig hangsúllyal kezdődnek-e. Nyilván más dolog a hangsúllynak egy-egy szóban és más a *verstagokban* való elhelyezkedése. Az is bizonyos, hogy „a magyar hangsúlyos verselés törvényei“ szerint a verstagoknak is, tehát a sorkezdő verstagoknak is, hangsúllyal kell kezdődniök. (Legalább a még most is uralkodó közfelfogás szerint.) De ha azt mondjuk Hodossy Bélával, hogy Szenczi Molnár Albert is „a magyar hangsúlyos verselés törvényei alapján írta meg zsolttárait“ (XLI. évf. 534. l.) s ebből azt következtetjük, hogy minden sorát hangsúllyal kezd: nem esünk-e bele a *pétitio principii* hibájába? Hiszen éppen az volna a tisztázandó kérdés, hogy vajjon a hangsúlyos sorkezdést ő is csakugyan törvénynek tekintette és követte-e? Hogy „jó magyar verseket írt“, az bizonyos. De nem mehetett-e „jó magyar vers“-számba az ő idejében pl. a fenti idézett első zsolttár is, amely pedig bizony nem kezdődik hangsúlyos elemekkel? A kérdés tisztázása már nem laikus benyomások dolga, hanem tudományos megvitatásé. Ezért csak annyit: hogy a szóban forgó döntő érv mögött, amellyel Hodossy Béla az új énekeskönyvet támogatja, a laikus egy nagy kérdőjelet lát felágaskodni.

A harmadik kérdés, a Magyar Református Kántorkönyv értéke körül forgó, mindenestől fogva a szakemberek dolga. A kívül álló előtt el is törpül a jelentősége az előzőekben érintett két kérdés mellett. Azért vele kapcsolatban nem is fűzöm tovább reflexióimat.

De befejezésül hadd tolmácsoljam néhány szóval a laikus olvasóknak legmélyebb benyomását, amellyel végigkísérték ezt az érdekes cikksorozatot: a hálás örömminket azért, hogy a református énekügyet napirendre tűzte lapunk. Az egyházi énekről is el lehet mondani, hogy vagy jónak kell lennie, vagy ne legyen egyáltalán, de azért lennie mégis kell. A művészetnek nincs magasabbra hivatott, szentebb igények és kötelezőbb mértékek alatt álló ága. Ha méltatlanul tölti be feladatát: többet árthat, mint amennyit használ: nem megkönnyíti, hanem megzavarja a gyülekezetnek igazi, lélekben és igazságban való Isten-imádását. S azért mégis, óhatatlanul elfoglalja a maga széles és előkelő helyét minden istentiszteleten. A református értelmiség lelkében sok pamasz és keserűség van miatta. Jó volt, hogy a Protestáns Szemle a hallgatás leplét levonta róla és a közfigyelem napfényébe állította.

Még több is kell e körül a kérdés körül az ilyen megbeszélésekből. Ha ennek most voltak is sajnálatos mellékszöngéi, az nem lehet lapunk szerkesztősége számára elkedvetlenedés oka. Mint ahogy az olvasók is, ha nem épültek is a vita minden mozzanatából, azért — az egésze visszatekintve — csak nyereségüknek mondhatják, hogy tanui lehettek.

Dr. Victor János

Gróf Tisza István képviselőházi beszédei*

Három évvel az első kötet után, pár hónappal ezelőtt adta ki a Magyar Tudományos Akadémia barabási Kun József egyetemi tanár gondos, kitünő szerkesztésében Tisza István beszédei II. kötetének első részét, mely az 1903 nov. 3-tól 1904 okt. 4-ig elmondott képviselőházi beszédeit foglalja magában. Ez az időszak Tisza első miniszterelnökségének nagyobbik felét öleli fel s a között 106 beszéd nemcsak a Tisza izzó magyar lelkének, államférfiúi nagyságának és szónoki készségének bizonyítéka, hanem az egyes beszédekhez fűzött becses történelmi és bibliográfiai jegyzetekkel annak az esztendőnek is elsőrangú forrásanyaga.

Nehéz viszonyok között és nehéz szívvel vállalta Tisza 1903 nov. 3-án miniszterelnökké történt kineveztetését. 10 hónap óta a hadseregnek nem voltak országgyűlésileg megajánlott újoncai és fél éve nem volt a kormánynak költségvetési felhatalmazása. A törvényhozás munkáját megakadályozta az ellenzék obstrukciója a magyar vezérleti és vezényleti nyelvért és jelvényekért.

Senki sem vonja kétségbe az ellenzék céljának hazafias voltát, de viszont rá kell háritania a történetírásnak a felelősség legnagyobb részét az obstrukció folytán bekövetkezett eseményekért, mert a jó szándék sohasem pótolhatja az előrelátás hiányát. A nemzeti állam kiépítése a katonai szolgálatban is, abban az időben, mikor Európa minden országa kíméletlenül érvényesíteni igyekezett a többségi nyelvet, érthető törekvése volt a magyar ellenzéknek. A baj ott volt, hogy az ellenzék az erőviszonyok teljes félreismerésével az uralkodó többszörösen kinyilvánított akarata ellen és Ausztria valamennyi népével és a hazai nemzetiségek nagy részével szemben vitte harcba a nemzetet. Ez a kezdettől fogva reménytelen közjogi háború tette lehetetlenné, hogy a kormány és törvényhozás más, sokkal fontosabb bajok orvoslásával foglalkozzék, minők voltak a szociális helyzet és a nemzetiségi kérdés, messze elágazó szálaikkal. Sőt az orvoslás helyett inkább kiélezte az osztály- és a faji ellentéteket. Kudarca pedig, mely az ellenzékét választási győzelme után érte, magával hozta a nemzetközi szociálmusnak és a nemzetiségeknek előretörését, magának a magyarságnak elernyedését, a koalíciós kormány belső meghasonlását és tehetetlenségét s a monarchia lemaradását a végső leszámolásra készülő hatalmak fegyverkezési versenyében.

Ma, 15 évvel az összeomlás után szinte úgy érezzük, mintha egy új özönvíz állna napjaink és a 30 esztendő előtt történt események között. Ami miatt akkor az ellenzék megtagadta az adót és újoncot s megbénította az obstrukcióval a képviselőház munkásságát és vele az állami gépezet működését is: a magyar vezényleti nyelv és színek érvé-

* II. kötet, 1. rész. Bevezetésekkel és magyarázó jegyzetekkel ellátta Barabási Kun József. Bpest. (M. T. Akadémia kiadása) 1933. XXIV+824 l.

nyesítése a hadseregben, az számításba se vehető csekélység ma, amikor a magyar nemzetnek idegen uralom alatt küzködő negyedrésze vagyonaából kifosztva, kereseti lehetőségeiben nyomasztó korlátok közé szorítva, nyelvének használatában, vallásának gyakorlatában és kultúrájának ápolásában egyre nagyobb nehézségekkel találja szemben magát. És a napi 8 órás ülések tartása, amely miatt Apponyi 1903 nov. 26-án kilépett a szabadelvű pártból, majd utóbb 1905 januáriusában szónoklatainak varázslatával győzelemre juttatta a függetlenségi lobogót és ezzel alapjaiban rendítette meg az 1867. évi kiegyezést, mily jelentéktelenségnek tűnik fel ma, amikor 16 órás üléseket is megengednek a házzsabályok.

Belső meghasonlásunk ama gyászos éveinek zűrzavarából folyton növekvő fényrel emelkedik ki a Tisza tragikus alakja. Egyetlen államférfink, aki tisztán látja a nemzetre leső veszedelmeket s a magyarság erőviszonyait Béccsel és a nemzetiségekkel szemben s ezek alapján alapítja meg programját és választja meg eszközeit. Őt igazolja az azóta eltelt 30 esztendő és ebben is főleg a világháborúnak, összeomlásunknak s a trianoni parancsbékének rettentő tanulságai.

Micsoda erkölcsi erőforrása éppen ma nemzetünknek az ellenzéki közbeszólásoktól foszlányszerű mondatokká széttépett, 1903 nov. 6-iki képviselőházi programbeszédének a nemzetiségi politikáról szóló következő részlete: „Ezer év óta élnek az országban békében a magyar nemzettel együtt széles rétegei olyan idegenajkú polgártársainknak, akiknek saját nemzetiségük, saját nyelvük, saját etnográfiai egyéniségük van. Ezt respektálták apáink a múltban, ezt respektálni becsületbeli kötelességünk a jövőben is és én azt hiszem, egyenesen a magyar nemzet legjellemzőbb egyéni tulajdonságához maradunk hívek és együttül a magyar nemzet jól felfogott érdekét szolgáljuk, ha magunktartását a nemzetiségekkel szemben a jövőre is a jogtisztelet és az igaz rokonszenvtől áthatott testvéri érzület fogja vezetni.“ (28. l.)

Egészen Kasszandra-szerű az a nyilatkozata, mellyel 1903 nov. 26-án a párhuzamos ülések tartására vonatkozó indítvány mellett mondott nagyszabású beszédét ekként fejezi be: „A magyar nemzetnek történelmi feladatai, történelmi problémái vannak, amelyeket, ha nem akar, vagy nem tud megoldani, úgy felette napirendre térnek a világ eseményei és késő bánat, keserű szemrehányás lesz azok osztályrésze, akik ma a békének, a zavartalan fejlődésnek áldott korszakát ilyen meddő, ilyen káros, ilyen az alkotmányt romboló küzdelmekre használják fel“ (aminő t. i. az obstrukció. — 142. l.). Hasonló keserű megjegyzése a technikai obstrukcióról, hogy „Lengyelország sorsára jutunk, ha itt hasonló jelenségek fognak folyni“ (1903 dec. 2. — 183. l.) Ugyanily fájdalommal állapítja meg, hogy a hosszú béke alatt újra felszínre kerültek a nemzet gyengéi, szenvedélyei, melyek ismét katasztrófával fenyegetik az országot. Majd így folytatja: „Fájó szívvel látom, hogy a magyar nemzet sorsa ismét erre a lejtőre jutott. Én nyílt szemekkel

látom az örvényt, amely lábaink előtt tátong“ (1904 márc. 9. — 405. l.).

De Tisza nemcsak általánosságokban jövendölte meg az obstrukcióból a nemzetre származó veszedelmeket, hanem már 1903. dec. 23-án nyomatékos szavakkal a Balkánra mutat, melynek forrongása (a szerb királygyilkosság) „nagyon közelről érinti a magyar nemzet érdekeit... Én nem kívánok a Balkán-félsziget mostani helyzetére nézve sem a keleténél sötétebb színekkel dolgozni. Én nem állítom azt, hogy ott egy világbonyodalom fog netán beállani; de igenis, azt merem állítani, hogy az ottani események alakulására nézve igen nagy súllyal bír az, hogy ez a monarchia és a monarchia két állama minő helyzetben van, minő politikai... tekintéllyel léphet fel, mennyire imponál a maga magatartásával, a maga viszonyainak rendbentartásával azoknak, akik a Balkánon zavart akarnak előidézni.“ (236. l.)

Végül van Tiszának két, egymáshoz hasonló, egymást kiegészítő nyilatkozata, melyekből egyszersmindenkorra tisztázható az a sokat vitatott kérdés, miért maradt az 1914 július 1-én a királyhoz intézett felterjesztése után, mely szerint a szarajevói gaztett megtorlására Szerbia ellen indítandó háborúért nem tudná a felelősséget vállalni, valamint a július 7-én tartott közös minisztertanácson, a július 8-án kelt újabb felségfelterjesztésében s a július 9-én a magyar minisztertanácson a béke mellett elfoglalt álláspontja után továbbra is helyén és vette ezzel magára a nyilvánosság előtt a felelősséget az általa annyira ellenzett háborúért. Az egyik nyilatkozatában azt magyarázza, hogy az állandósult obstrukció folytán reménytelenné vált helyzetben azért fogadta el a miniszterelnöki kineveztetést „mert, — úgy mond — oly sötétnek láttam a jövőt, hogy nem tudtam volna lelkiismeretem nyugalmát biztosítani egy tétlen, gyáva félreállítás által; mert azt éreztem magamban, hogyha a kérlelhetetlen végzetnek be kell következnie, abban megnyugvást, beletörődést csak úgy találhatok, ha megpróbálom megfogni a sors kerekét s ha az események először én rajtam gázolnak keresztül.“ (1904 május 16. 583. l.) A második nyilatkozata pedig így hangzik: „Én vállalkoztam volna erre a feladatra azok között a szomorú viszonyok között, amelyek közt tavaly volt az ország, tekintet nélkül arra, hogy hízó-e a sikerben vagy sem; mert százszor inkább morzsoltatom magam össze az események által, semhogy a tétlen félreállítás vagy a gyávaság vádját kelljen lelkiismeretemen elviselnem.“ (1904 július 18. 736. l.)

Befejezésül még a szerkesztésről volna néhány szavunk. Őszintén sajnáljuk, hogy a kítűnő szerkesztő, kinek gondos munkáját első sorainkban is megdicsértük, nem vette figyelembe az I. kötetről a Szemle hasábjain (1930 okt. szám) közölt amaz észrevételünket, melyben kifejtettük, hogy a beszédeket tartalmuk és nem elmondási helyük szerint kellett volna csoportosítani, tehát nem Tisza képviselőházi, hanem politikai beszédei című kellett volna a köteteket közreadnia. E cím alatt időrendben adandó lett volna Tiszának minden, bárhol elmondott poli-

ikai beszéde. A régi címhez való ragaszkodása ugyanis most magával hozta, hogy a címmel ellentétben közöl a kötet néhány, a képviselőházon kívül mondott beszédet is (104., 137., 183., 210. sz. beszédek, de nem közli az 1904 márc. 16-án a Belvárosi Szabadelvű Demokrata Kör lakomáján a parlamenti béke helyreállása alkalmából mondott beszédét), másfelől magával hozta, hogy mellőznie kellett az egyidejűleg a főrendiházban elhangzott 13 felszólalását. Igaz, hogy ezek utóbb is kiadhatók, de új bevezetésekkel, melyek e kötetben mellőzhetők lettek volna, azonfelül főrendiházi beszédeinek száma aránytalanul kisebb, mint képviselőházi felszólalásaié.

Végül szívesen láttuk volna, ha a politikai helyzet vázolásánál a Budapesti Hírlapon kívül figyelembe vette volna az akkoriban Tiszához közel állott Az Ujság-ot és a Pester Lloyd-ot is.

Nagy Miklós

Október egy német kisvárosban

*Lassan már téli mély álomba dülnek
a görbe utcák és a vén terek,
sárga salétrom-pettyek ülnek
a házakon és csendesen pereg
a vakolat.*

*Az égen barna felhők szállanak
bolondos cikk-cakkos alakban,
a földön barna tócsák pállanak,
eső zuhog, vékony, fehér szalagban,
csorog a víz, csorog
s a hold,
a nyári éjek hűs csodája,
épp most zuhant a pocsolyába.*

*Itt ért utól az ősz,
a vándor,
hol sár a hold és sár a sok sikátor,
hol téli mély álomba dültek
a sárga házak és a vén terek
s a görbe, néma utakon csak
egy árva vándor térfereg.*

Antalfy Gyula

KRITIKAI SZEMLE

Püspöki jelentések a magyar szent korona országainak egyházmegyéiről 1600—1850. Összegyűjtötte, a bevezető tanulmányt és magyarázatokat írta Dr. Vanyó Tihamér A., O. S. B. Olaszorsz. Magyar Oklevéltár II. Közrebocsátja a római Magyar Történeti Intézet, a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával. Pannonhalma 1933. Nagy 8-rét, XXXII+456 lap.

A római katolikus egyház püspökei V. Sixtus pápa (1585) óta eskü alatt vannak kötelezve arra, hogy bizonyos időközökben „ad visitanda limina apostolorum“ személyesen, vagy akadályoztatásuk esetén követük által Rómában megjelenjenek, az apostolok sírját meglátogassák s a pápának egyházmegyéjük állapotáról jelentést adjanak. Ezek a jelentések a római egyház történetének igen becses forrásai nemcsak a bennük előttart anyagnál és annak szempontjainál fogva, hanem azért is, mert az illetékes Congregatio Concilii (ill. X. Pius óta a Congr. Consistorialis) a jelentéseket részletesen tárgyalja s reájuk előzetes referátum alapján véleményt és utasításokat ad, amelyek a Congregatio levéltárában szintén meg vannak őrizve s amelyekben szükség esetén, a jelentések történeti értékelésénél jól felhasználható kritikai szempontok is érvényesülnek. Ez a kiadvány 18 magyar- és horvátországi püspökségnek, ill. érsekségnek összesen 86 limina-jelentését vagy hasonló természetű iratát közli, kettő kivételével valamennyit a Congr. Cons. római levéltárából. Legnagyobb része tehát a magyar szent korona területéről eddig felkutathatott 102 limina-jelentésnek és hasonló iratnak most és itt lát először napvilágot; mindössze 12 az, amely eddig máshol már közzététett, háromnak pedig csak a pusztá megtörténtéről van eddig tudomás, de szövege még nem került elő.

Vanyó Tihamér, fiatal bencés főiskolai tanár, aki ezt az értékes gyűjtést római állami ösztöndíjas éve alatt végezte el, alapos és nemcsak magukra a jelentésekre támaszkodó, hanem a kapcsolatos hazai és külföldi szakirodalmat is bőven kiaknázó, 80 lapra terjedő (a római számozás, nyilván nyomdai elnézés folytán, nem megy végig az egész bevezetésen) bevezető tanulmányt írt kötetéhez. Részletesen megvizsgálja a jelentések tükrében azt a fontos kérdést, hogy a tridentí zsinat határozatai mikor és mennyiben hajtottak végre Magyarországon s megállapítja, hogy a nagy restauráló zsinattól kezdeményezett új szellem és szigorúbb fegyelmi rend az egyház belső életnyilvánulásainak különféle területein meglehetősen lassan és nehezen ment át a gyakorlatba. Oka volt ennek kétségtelenül Magyarország különlegesen nehéz helyzete a török időkben; oka az államhatalom magatartása is, amely már a jozefin egyházpolitikát megelőzőleg sem nyújtott föltétlenül segítségket minden egyházi jogigény érvényesítéséhez, amint hogy nem

nyújtott az akut jozefinizmus letünte után sem. Ámde Vanyó, nyílt szemmel és becsületesen vizsgálódva, kénytelen arra is rámutatni, hogy a tridenti rendelkezések lassú és nehéz megvalósulásának okai között ott szerepelt az általános emberi gyarlóságom, restszívűségen kívül a magyarországi magasabb és alsóbb papságban, a szerzetességben is meglévő csöndes, de szívós ellenállás, az erősebb fegyelem iránti ellen-szenv, általában a „tehetetlenségi erő”. A világegyház szigorúan egységes, központosított szervezetének és fegyelmi rendjének sokat emlegetett nagyszerűsége és páratlansága ezeknek az aprólékos való tényeknek lükrében megnézve, — amelyeknek föltétlenül hiteles dokumentációját éppen római szempontból lehet legkevesébbé kétségbevonni — semmiesetre sem mutatkozik abszolút értékűnek. Természetesen a római egység képe még így, reálisan leszállított értékszínvonalán is eléggé impozáns ahhoz, hogy mind az egyetemes, mind a magyar történet egyik legjelentősebb tényezőjeként vétessék figyelembe. De ha komolyan elgondolkozunk pl. csak amaz egyetlen tény fölött, hogy a magyar püspökök a maguk esküvel fogadott négy-, illetve öt évenkénti liminákötelezettségét mily lazán teljesítették, — háromszázötven esztendő alatt az összes magyar és horvát egyházmegyéből mindössze százegynéhány jelentésnek a megtörténte mutatható ki (nyolc egyházmegyéből, köztük a hatalmas egri püspökségből, ill. érsekségből egyetlenegy sem!) — akkor mégis csak meg kell állapítanunk, hogy a sokszor protestáns oldalról is, sőt nem vallási tényezők részéről is példaképpen odaállított római egység, fegyelem, szubordináció, rend értékét a történeti tényeknek megfelelően nem szabad túlozni. Különösen nem szabad éppen magyar vonatkozásban; Vanyó egészen nyíltan megállapítja ugyanis: „A törvény betűjét tekintve a német, osztrák, belga és magyar jelentések nagyon ritkák, csekély számúak. (Csak ezeket volt módunkban összehasonlítani.) Valamennyi között azonban a *leggyengébben mi magyarok állunk.*“ (60. lap. A dülthetős szavak Vanyónál is így.)

Ezzel már azt is megmondottuk, hogy a kiadvány összegyűjtője és értékelő feldolgozója a történetkutató és író tárgyilagosságát lelkiismeretbeli kötelességének nézte. Ugy ezzel, mint a nagyfontosságú okmányok gondos egybegyűjtésével, általában kivonatos és legnagyobb rész magyar szövegű, de mégis teljes és részletező tartalmi áttekintést nyújtó közreadásával, anyaguknak a bevezető tanulmány során magyszabású egységes történeti képpé egybeállításával s gazdag egyéb kútfői, vagy már feldolgozott anyag felhasználása útján is megvilágításával teljes elismerésünkre érdemes. Ezzel az elismeréssel tartozik neki nemcsak a magyar köztörténeti és a róm. kath. egyháztörténeti kutatás, hanem a magyar protestáns egyháztörténelem is. A közölt okmányok ugyanis természetsszerűleg mindenütt kiterjeszkednek az illető egyházmegyebeli „eretnekek” dolgaira is és nagyon sok eddig nem ismert, vagy nem ilyen pontosan és hitelesen ismert részletvonással egészítik ki a felölelt negyedfélszázad magyarországi rekatholizációs mozgalmairól eddig al-

kothattott képünket. Nem mondom újat azzal, hogy ez a kép, ha talán legáltalánosabb körvonalaiiban híven ki is alakult már, részleteiben s különösen fokozataiban és változataiban még mindig a lehető leghézagossabban ismert. Így nagy örömmel kell üdvözlőnk minden olyan kiadványt, amely, mint ez az előttünk fekvő is, az újabb adatok egész garmadáját tárja fel az ez időszakban folyt magyarországi rekatholizációs tevékenységről, e tevékenység módszereiről, e módszerek koronkénti módosulásáról és kézzelfogható eredményeiről. Ez mindkét egyház történelmének egyszerre jelenti a gazdagodását és a kímélyülését, ha természetesen mindegyiknek a maga saját szempontjai szerint is. Protestáns egyháztörténelmi szempontból például megdöbbenően tanulságos csak az az egy, úgylátszik, teljesen hiteles számszerűségi adat, hogy magában az egy nyitrai egyházmegyében 1709—1724 között, gr. Erdődy László Ádám püspökségében 31.416-ra ment a „megtérített“ protestánsok száma. Viszont, hogy a „térítés“ módszerei egyáltalán nem voltak kizárólag szellemi és erkölcsi természetűek, azt eddig is tudtuk, de ezekből a jelentésekből az élet közvetlenségével kiderül, hogy pl. a konvertiták pénzbeli támogatása milyen állandó és jelentős tételként szerepelt az egyházépítő püspöki kiadások között és hogy ezért Rómából milyen méltánylás járt ki a buzgó egyházfejedelemeknek. Nem egyszer halljuk ugyan itt is hangoztatni azt a szempontot, amellyel az ilyen természetű „segélyezést“ általános erkölcsi szempontból még legelfogadhatóbban szokták indokolni: hogy t. i. a konvertitákat protestánsnak maradt családjuk kitagadta s ezért új egyházuknak kötelessége volt helyzetükön anyagilag könnyíteni; de az mégis bajosan tehető fel, hogy csupán csak ilyenek kaptak segélyt s hogy a pénzbeli támogatás reménye és ígérete egyetlenegy esetben sem szerepelt volna az áttérés indítékai közt. Roppantul nagy kár, hogy a jelentések óriási többsége a XVIII. és XIX. századokból származván, a XVII. századra vonatkozólag, mint egyéb tekintetben, úgy a rekatholizáció menetére, módjára és eredményeire vonatkozólag sem gyarapítják tudásunkat számbavehető mértékben. A XVII. századbéli kevés jelentés kettő híján mind a horvát püspökségekből való s az itteni különleges egyházi állapotokat igen érdekesen világítják meg, sőt még az annak idején e részeken is erőteljes hódítást tett protestantizmus felőrléséhez is szolgáltatnak néhány, sajnos szűkszavú, adatot.

A formai tekintetben is gondosan kiállított, részletes név- és tárgymutatóval ellátott kiadvány közrebocsátásáért az író és összeállító mellett elismerés illeti a római Magyar Történelmi intézetet és a Magyar Tudományos Akadémiát is. Nagyon kívánatos, mert nagyon méltányos és igazságos dolog volna azonban, hogy a magyar állam és az Akadémia a hazai és külföldi levéltárakban köztudomásúlag kiadatlanul és feldolgozatlanul heverő igen nagyszámú és jelentős protestáns egyháztörténelmi kútfő napfényre juttatásához is tudjon rendelkezésre bocsátani annyi-amennyi anyagi segítséget, amelynek

előállítására a mostani időkben ha nehéz is, de — mint ez a példa örövendetesen mutatja — épen nem lehetetlen. Amint a jelen esetben, úgy hasonló természetű protestáns kiadványok támogatása esetén sem *egy* vallásfelekezethez, hanem az egyetemes magyarság történetismertének az érdeke volna előmozdítva.

Révész Imre

The Reformed Doctrine of Predestination. By Prof. *Loraine Boettner*. Wm. B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan. 430 lap.

A magyar prot. intelligencia általában (és természetesen a református még különösebben is) mindenkor érdeklődött a predestináció nagy dogmája és dogmaköre iránt. Azonban összefoglaló nagy monografiát, sajnos, magyar nyelven nem tudunk a kezébe adni, hogy érdeklődését kielégítsük. Erre pedig annál is inkább szükség van, mert ez az érdeklődés, fájdalom, a legtöbbször nem a predestinációban hívő intelligens keresztyén ember vágya arra nézve, hogy ősi hitünk emez igazságára nézve minél tisztábban, minél többet és minél mélyebben lásson és tudjon, hanem csak modern kíváncsiszkodás egy egyébként hihetetlennek látszó nagy református dogmával szemben. Erre pedig már Kálvin megmondta, hogy elítélendő. Mert Isten titkait e nagy kérdéssel kapcsolatban sem szabad kandi kíváncsiszkodással kutatgatni. És különben is, akik csak ilyen lélekkel lépnek be az örök isteni predestináció rejtelmes világába, azok nem találnak és nem látnak semmit és végül nem is lesz türelmük az e kérdésekkel való foglalkozásra.

Boettner amerikai professzor e monografiája azonban pompás ka-lauza lehet azoknak, akik a predestinációval mélyen és komolyan akar-nak foglalkozni. Ez a mű az ébredő amerikai kálvinizmus teológiai irodalmának egyik nagyértékű gyümölcse. Az újonnan alakult filadelfiai Westminster-Theológiai Szeminárium fakultásának is van ajánlva, jeléül annak, hogy a szerző a szigorú kálvinizmus e legújabb hitvallá-sos fellegrárát szereti és munkásságát nagyra becsüli.

A könyv népszerűen tudományos formában teljes dogmatikai kife-jtését adja a predestináció dogmájának és a vele kapcsolatos sok egyéb nagy kérdésnek. De nemcsak tételesen, pozitív elvi kifejtéssel, hanem antitethikusan is, a legismertebb ellentételek cáfolásával és kritikájával, sőt a mohamedánizmus predestináció tanával is egybevetve. Végül pedig kifejti e dogma nagy gyakorlati jelentőségét is. Érdekes függelék-e a könyvnek az utolsó fejezet, amely „A kálvinizmus a történelemben“ címmel történelmi áttekintést ad arról, hogy a kálvinizmus és annak elvei hogyan érvényesültek Angliában, Skóciában, Franciaországban, Hollandiában, Amerikában az élet minden területén. Sajnálattal kell azon-ban ez áttekintésben Magyarországot nélkülöznünk. A szerző arról, hogy Magyarországon is volt és van kálvinizmus, úgy látszik, semmit sem tu-dott. Ezt meg is írtuk neki és sajnálattal el is ismerte. Ezért tehát meg-

küldtük neki is a „Hungarian Protestantism“ c. magyar kiadványt, hogy a Magyarországra vonatkozó részt a legközelebbi kiadásba már dolgozza bele, amit a szerző meg is ígért. S tekintve azt, hogy a könyv a kezünk alatt levő második kiadást meglepő gyorsan érte el, reményünk lehet arra, hogy kérésünk, a szerző jóvoltából, hamarosan teljesülésbe is mehet.

Dr. Sebestyén Jenő

Pintér Jenő Magyar Irodalomtörténete. Tudományos rendszerezés. Hatodik kötet: A magyar irodalom a XIX. század második harmadában. Budapest, 1933. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság kiadása.

Pintér Jenő befejezéshez közeledő rendszeres irodalomtörténetének most az a része jelent meg, mely irodalmunknak a XIX. század második harmadában való életét foglalja össze. A kötet főhangsúlya így nemzeti klasszicizmusunk korának íróira és irodalmi életére esik és csak a mű eddigi részeiben is megnyilvánult következetes időbeosztás folyománya, hogy itt találjuk a romantika nyúlványait is, oly írónkat, kiknek működése áterjed ebbe az időszakba is és a klasszicizmus korabeli irodalmi életnek mintegy mellékszíneit adja meg. Hogy az Arany és Kemény irodalmi alakjához szorosan hozzátartozó Gyulai Pált nem ez a kötet hozza, annak sem lehetett más oka, mint a felvett időkeret-höz való szigorú ragaszkodás.

Az új kötet a már eddig megjelentekkel azonos berendezésű. A gazdag és sokszínű anyag most is rendkívül áttekinthetően van csoportosítva. Pintér Jenő tárgyaló stílusának ismert és értékelt tömörsége mellett e jó beosztás tette lehetővé, hogy nemcsak írónkról nyerünk igen részletes arcképeket, hanem a harmincas évekkel nekilendülő irodalmi élet minden mozzanatáról is. Teljes és könnyen követhető összeállításban ismerhetjük meg a korabeli hírlapok és folyóiratok nagy számát, mert a szerző mindegyiknél rövid és találó jellemzésével szolgál szellemüknek és jelentőségüknek. Ugyanilyen összefoglalását látjuk irodalmi társaságainknak is. Az egyénenként való tárgyalás Kossuth Lajossal kezdődik, őt követi Deák Ferenc, majd a szónokok és publicisták seregének bemutatása, mint akik alkotói és összetevői a kor politikai szellemének és hangulatának. Utánuk az irodalomtörténet, kritika és történetírás akkori helyzetképe vezet át bennünket a szépirodalom nagyjait ábrázoló fejezetekhez. A sort Eötvös József nyitja meg. A kötet központi anyaga azonban Petőfi Sándor és Arany János életének és alkotásainak minden részletre kiterjedő ismertetése. Ugyanilyen önálló fejezetekben tárgyalja Kemény Zsigmondot és Madách Imrét is, míg a kisebbek műveik műfaji azonosságát alapulvéve, nagyobb összefoglaló fejezetekben található. Az ebben a kötetben is meglévő „Visszapillantás“ című szakaszban a szerző egyfelől általános képét, rezüméjét adja az előbbieken részletesen elemzett irodalmi életnek, másfelől pedig a

magyarországi nemzetiségek irodalmának fontosabb képviselőit, alkotásait rendszerezi. E fejezet mai nemzeti sorsunk szellemi előkészítőire is éles világot vet.

E kötettel a jelzett időszakasz irodalmának nemcsak nagy és megszűröl is látható tömbjei, hanem életet alkotó kisebb darabjai is történeti helyükre kerültek. Csak a szakember számára megközelíthető monográfiák, folyóiratokban rejtőzködő tanulmányok megállapításai, szétosztott adalékok, eszmetöredékek épültek össze az egészre irányuló irodalmi multismeret pilléreivé. Pintér Jenő ennek az egész anyagnak az értékelésében, a nyílt vagy még annak látszó kérdések megoldásában oly tárgyilagos s oly tartózkodó, hogy már a tudományos személytelenség határán jár. Ami véleményt felsorakoztat, azon már rajta van a lebiggadás és a szaktudományos tekintély bélyege. Biztos és nyugodt kezű útmutató ő, hűséges őrizője és továbbadója szellemi multunk értékeinek, könyve pedig egyetlen eszközünk, mellyel ebben a multban fáradság nélkül járható utakra lelhetünk.

Kerecsényi Dezső

Julius Fleischer: Das kunstgeschichtliche Material der geheimen Kammerzahlamtsbücher in den staatlichen Archiven Wiens von 1705 bis 1790. (Quellenschriften zur barocken Kunst in Österreich und Ungarn. Bd. I. Krystall-Verlag, Wien. 8°, 216 l.)

Fleischer Gyula, aki már évek óta dolgozik a bécsi állami levéltárban a kultuszminisztérium megbízásából, hogy a magyarországi vonatkozású művészettörténeti adatokat összegyűjtse, e kutató és gyűjtő munkája eredményének egy részét, a titkos kamarai számadáskönyvekben talált adatokat a fenti cím alatt bocsátotta az osztrák és a magyar barokk művészet feldolgozóinak rendelkezésére. Mint maga mondja, kb. 40.000 kéziratos lap pontos átnézésének eredménye az a kereken 1200 adat, mely az 1705 és 1790 közötti időből, tehát az osztrák barokk fénykorából származik, s művészekre és alkotó tevékenységükre, az uralkodóház művészeti megrendeléseire és kifizetéseire, művészeti alkotások származására és sorsára vetít fényt. A jelen kiadványnak épen az ad művészettörténeti szempontból eléggé nem hangsúlyozható értéket, hogy a művészeti célokra történt kifizetéseket a császári udvar a titkos kamarai pénztár útján utalványoztatta és így ez adatok a Habsburg-udvar művészetpártoló működését is élénken jellemzik. Kár, hogy e számadások nem maradtak meg teljesen. (pld. III. Károly idejéből semmi nem maradt fenn a számadáskönyvekből, I. Józseféből pedig csak gyéren vannak ilyen adatok), mindamelltt még így is érdekes képét adják a XVIII. századi Habsburg-építkezéseknek és művészeti megrendeléseknek.

Fleischer, igen helyesen, nemcsak a magyarországi művészeti vonatkozásokat gyűjtötte össze, de azokat is, amelyek Ausztriára vonatkoznak. Így lesz ez az adattára igazi érdekes mozaikkép, mely a

XVIII. századi Bécsnek és barokk művészetének teljes keresztmetszetét adja. Az osztrák barokk bécsi kohója az olasz, német, osztrák, francia, hollandus, magyar, sőt svéd művészeket is e művészet szellemének hordozóivá és terjesztőivé tette.

De magyar vonatkozásokban is gazdag e mű. Főleg Buda és Pest műemlékeire vonatkozólag tartalmaz sok új adatot. Így belőle ismerjük meg a budai várkert alakítójának: Adrian van Steckhovennek nevét, ki a híres schönbrunni parknak is életrehívója volt. A budai karmelita kolostor (ma Várszínház) átépítője Kempelen Farkas, aki egyúttal csaknem biztosan a budai vár vízvezetékberendezésének is mestere. Azután sok részlet-adatot kapunk a budai királyi vár, a pesti invalidus-kaszárnya (a mai Városháza) s az Angolkisasszonyok rendháza építésére és felszerelésére vonatkozólag. A budai várkáporna régi szép oltánképeit (Szt. István, Szt. József és Szt. Zsigmond) Mária Terézia udvari portréfestője, J. K. Auerbach festette a királyné megrendelésére. De ezenkívül sok vidéki városunk műemlékeinek kezdetére vagy folytatólagos sorsára is sok értékes adatot találunk Fleischer könyvében. Vác, Esztergom, Győr, Székesfehérvár, Kőszeg, Huszt, Sopron, Pozsony, Nagyszombat, Munkács, Szeged, Temesvár, Titel, Nagyvárad, Kolozsvár, Csikszereda, Nagyág, Szamosújvár főleg templomi építkezéseire és felszereléseire bőven találunk adatokat. Pld. a nagyszombati egyetem díszterme számára a királyné a maga és az ura portréját J. Hauzingerrel festette meg.

De sok adat vonatkozik Savoyai Jenő herceg és Albert szász-tescheni herceg birtokain (Féltorony, Ráckeve, Pozsony, Magyaróvár és Holics) folytatott építkezésekre és átalakításokra is, melyeknek főintézője a nagy építész: Francz Anton Hillebrand volt.

Megtudjuk továbbá, hogy a bécsi Karlskirche építéskor az osztrák örökostartományok 2000—5000 frt-os adományokkal járultak a költségek viseléséhez, a magyar és erdélyi rendek egyszerre 28.000 frt-ot juttattak e célra. Viszont az aacheni magyar kápolna újjáépítéskor Mária Terézia 200 aranydukátot, tehát aránylag szerény összeget juttatott gróf Eszterházy Ferenc kezébe.

Igy épül e sok apróbb-nagyobb adat szerves egésszé s csak azt kívánjuk, hogy a mű kiadója, Hekler Antal, aki szép, lelkes bevezetést írt eléje, és szerzője a mai nehéz körülmények között is megtalálhasák a szükséges anyagi eszközöket e munka további folytatására.

Oroszlán Zoltán

Asztalos Miklós: A korszerű nemzeti eszme. Kiadja az Erdélyi Férfiak Egyesülete. Budapest, 1933. Kir. Magy. Egyet. Nyomda, 143 l.

A nemzeti eszme tartalma a történelem folyamán változásoknak volt alávetve, — korszerűnek azt a formáját nevezi Asztalos Miklós, amely formát a mai viszonyok között lehetne megvalósítani. Szellem-

történeti alapon, széles irodalmi fölkészültséggel gyűjti össze a nemzeti eszmére és a nemzeti eszme fejlődésére vonatkozó gondolatokat, főleg német tudósokét, katolikus egyházfőkét és kifejezetten katolikus írókét. Elfogadjuk a nemzetiségre vonatkozó több megállapítását: „a nemzet szellemi közösség, az általa hordott nacionalizmus is szellemi jelenség tehát“, — „a nemzeti karakter hamarabb kifejlődik, mintsem hordozói előtt tudatos lenne“, — „a nemzeti gondolat állandó célja a nemzet minél tökéletesebb kifejtése minden lehető életformában.“ — Alá kell húznunk azt a megállapítását, hogy *épp a vizsgált jelenségek szellemi volta miatt aránylag kevés a biztonság az eredményekben.* Ezzel áttérhetünk a megállapításoknak azon csoportjára, amelyekkel nem érthetünk egyet, — előrebocsátva még azt, hogy ebben a vitában Asztalos igen jó társasággal van együtt, t. i. a közelmúlt és a jelen legkiválóbb tudósainak nevezetes részével, és előrebocsátva azt is, hogy a látszólag elfogadott megállapításokkal itt-ott maga Asztalos is vitatkozik. Mesterkéltnek látjuk azt a fölfogást, hogy a nemzeti gondolat, illetve a nemzeti gondolat érvényesülésre törekvése — akár mint tudatos gondolat is — körülbelül a francia forradalommal egykorú. A nemzeti gondolat — sokban emlékeztetve a vallásos öntudatra — minden népben szunnyad addig, amíg az illető népnek ereje nincs érvényesítésére, illetve amíg ez a gondolat veszélyben nem forog. Babel tornya óta állnak értetlenül egymással szemben a népek. Az egyiptomiak még embernek sem nézték, a görögök barbárnak tekintették az idegent. Nagy Károly német neveket adott a hónapoknak, Hódító Vilmos franciául beszélő normannjai *eltiltották az angolszász beszédet*, I. Ferenc francia király az Ile de France nyelvét tette kötelezővé Franciaországban. Hogyan feledkezzünk meg Portugália, Katalonia szabadságharcairól, a skót nemzet és a német lovagrend önállósági törekvéseiről? Eppen ebben a gondolatkörben nagyon helyesen mutat rá Asztalos a Zrinyi Miklós műveiből áradó nemzeti érzésre, de hivatkozhatott volna Balassa Bálint csodálatos énekeire:

*Oh szegény megromlott s elfogyott magyar nép,
Vitézséggel, névvel, hírrel vagy igen szép,
Kár, hogy tartatol úgy, mint senyvedendő kép,
Előmenetedre nincs egy útad is ép...*

de ezen túlmenőleg, a magyar középkorból is szaporíthatnók a nemzeti érzés, sőt egynyelvűségre törekvés példáit. — Elfogadhatjuk Asztalossal ragyogónak Renan mondását, amely szerint a nemzeti érzés a nemzet hibáinak feledéséből táplálkozik, de csak általánosságban, mert nálunk éppen a legégőbb nemzeti érzésről, a Széchenyiéről tudjuk, hogy az maga az ellentét Renan állításával szemben. Széchenyinek „csúnyácska“ a magyar hazá, műveletlen a magyar nemzet, még történelme sem dicsó: „kutyákat kéne őseink mellé ásni“, amiért a szabadságot megvédeni nem bírták. Hol van itt a feledés? Nem inkább a valóságos vagy vélt hibák

és bűnök túlzását, sőt kitalálását látjuk éppen a „leghívebb magyar“ lelkében? — A gondolkozásra készítő tudományos bevezetést követi a politikai jellegű rész. A nemzetiségi kisebbségek földrajzi elterjedésének ismertetése kapcsán valóságos világpolitikai helyzetképet, sőt politikai prognózist, és ezek alapján tanácsokat is kapunk. Politikai irányú gondolatainak jellemzésére csak annyit említek meg, amennyit mindenki elfogadhat: a mai kormányok nemzetiségi politikája nem kedvez a minden egyes állam szempontjából olyannyira kívánatos békés belső légkör kialakulásának; a prognózis alapjául szolgáló megfigyelések közül a leg súlyosabbat: a nemzeti érzéssel még a szovjet sem mert szembeszállani, amely pedig merészen hadat üzent egy másik világtörténelmi demiurgosznak, a vallásnak.

Török Pál

Ajtay Gábor dr.: Folyamhajózás a nemzetközi jogban és a Duna. A berlini Collegium Hungaricum kiadványai. 1. Budapest, 1933. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 234 lap.

Ajtay Gábornak, a közélet kapuján alig bejutott fiatal magyar nemzedék kiváló képviselőjének ez a könyve komoly, rendszerező, tudományos munka. Tétele szerint a nemzetközi jog is, mint minden jog az egyetemes jó szolgálatában áll, ha ennek formáit és jogi tartalmát a különböző erőviszonyok határozzák is meg. Könyve, amely magyar szempontból is nagyérdekű, de itt kellően ki nem dolgozott kérdést, a Duna-kérdést tárgyalja, a nemzetközi folyamhajózási jognak elméleti és gyakorlati fejlődését ismerteti és különös súlyt helyez a folyóvizek nemzetközi igazgatásának kérdésére és a nemzetközi hajózási jognak rendszerbe való foglalására is.

A Duna-völgyéről és a dunai államok együttműködéséről nap-nap mellett olvasunk, de a Duna a maga sajátos nemzetközi helyzetével és rendjével teljesen ismeretlen a magyar közönség előtt. A Duna nemzetközi helyzetét a párisi béketárgyalások során létrejött 1921 július 23-án kelt konvenció szabályozza, amely a jelenlegi ország területén keresztfolyó Dunát nemzetközi ellenőrzés alá helyezte.

Ajtay Gábor könyvében részletesen ismerteti a folyamhajózás és a Duna-kérdés egész rendszerét. Az I. részben a folyóvizek jelentősége, felosztása és az állami szuverénitás és a kisebbségi jogok; a II. részben a nemzetközi folyamhajózás szabadságának elve a teoriában, a nemzetközi folyamhajózás szabadságának elve a gyakorlati életben, a folyamhajózás szabadsága háború esetén, a hajózható folyóvizek nemzetközi igazgatása, nemzetközi igazságszolgáltatás folyamhajózási ügyekben; a III. részben a Duna geográfiai helyzete és közgazdasági jelentősége, a Duna tényleges és joghelyzete az 1856. évi párisi kongresszus előtt, az 1856. évi párisi kongresszus és a Duna, az 1871. évi londoni konferencia és a Duna, az 1879. évi berlini kongresszus és a Duna, az 1883. évi londoni konferencia és a Vaskapu szabályozása, a vi-

láháború eseményei és a párisi békeszerződések, a Duna végleges szabályzatát megállapító párisi egyezmény tárgyalatnak.

Alapos tárgyismeretről, nagy jogász felkészültségről tesz e könyvében bizonyosságot a fiatal tudós is ezért komoly munkáját csak örömmel üdvözölhetjük most kezdődő nemzetközi jogi irodalmunk egyik eredményeként.

Albrecht Ferenc

Tamási Áron: Ábel az országban. (Erdélyi Szépművés Céh, 1933.)

Ahogy képzelete a mese és valóság határán, úgy tapogatózik Tamási Áron tehetsége a siker és kudarc egybeolvadó területén. Minden jó munkája váratlan csoda; bizonytalan egyensúly, ahol lappangó gyöngeségek rohamozó kedvét érezzük és holdkóros magabiztonság megtartó erejét csodáljuk. Nem az az író, aki fejlődik; képességei időnkint lobot vetnek, hogy utána megint kihúnyjanak és szikrázó játékból csak félhomályban bukkam elő a művész. Az indító ötletek mestere, a képzelet lírai fintoraié, amelyekkel életre hív egy bohókás, valószínűtlenül valódi alakot, a gyengéd színeké, amelyekkel bepárázza azt, a melegségé, amely góbé tréfálkozásait fűti. És a fejlesztés mesterembere, akinek kapkodó kezétől szívszorongva féltjük a hőst, akit megszerettünk, a hangulatok törékeny szépségét, a mesevilág tiszta levegőjét. Rögtön otthonosan érezzük magunkat furcsa birodalmában, csak néha rettenetesen zavar a kísérő, a felesleges mondókáival.

Mert a mese a legkényesebb műfajok egyike, amely egyszerre kívánja meg a legmindennapibb dolgokhoz lekötöttséget és a súlytalan lebegést az álmok felé, a mesélőkedv biztos ömlését és szigorú mértéktartást. Sehol sem bosszúlja meg magát jobban a szertelenség, mint a mesében; minden megterhelés, amely szimbolikus felnagyítás, külső tendenciák kedvéért van, százszorosan nehezíti a mese könnyű szárnyait. A *Szűzmáriás királyfi* szomorú torzója ilyen összeroppant formálásról beszél: lelki elefántiázisban ment tönkre a gyermek, akinek első éveit üde költészetével szívébe zárta a könyv minden olvasója. A kisebbik fiú, Ábel már szerencsésebb volt; a rengetegbe vetődött ki, de nem azért, hogy világmegváltóként szálljon szembe a bűnös világgal (bármennyi hajlandóság lett volna erre benne), hanem mint apró Robinson, akinek simogató tekintete alatt megéledtek a havasok, agyafurt kis bölcs, akihez sorsokat, megható és mulatságos kalandokat sodort el az élet, remete vallás nélkül, költő versek nélkül, korán kinyílt értelem, örökké csodálkozó lélek. Magánya termékeny volt és megteremtőjének szubjektivitása, hogy egyetlen gócba futtatta össze lírai mondanivalóit, igazolt; Ábel mindent a maga hasonlatosságára formált, de még a szócsaták monotonijába is belementünk, mert az arc, amely mindenben és mindenkiben tükröződött, költészetből szövődött s könnye, nevetése, hóbortos grimaszai megejtették az olvasót.

A könyvnek sikere volt és Ábel sietve visszatért a városba. Ki-

derült, hogy Tamási fantáziája nemcsak szertelen mekirugaszkodásokra képes, hanem megalkuvásra is. Ábel megnőtt, kamasz lett és lefoszlott róla az első fiatalág bája, életének frissesége megkopott. A könyv elején elbúcsúzunk régi ismerősünktől, az apjától és vele együtt a régi lírától, amit Bolha kutya, a másik régi ismerős, hasztalan próbál most is olykor-olykor visszalopni. Ábel kalandokra indul és a vonatbeli mókák, utazási viszontagságok egyszerre Göre Gábor szellemét idézik, nem a kis álmodozót. Az álmokból csak a jó ötletek váltak ki, a hálás góbézás elterpeszkedik a könyvön, az események laza adomákban kergetik egymást, az emberek a tréfa kedvéért kelnek életre; bármédig vagyunk velük, csak egy-egy csattanóból emlékszünk reájuk. Ábel kamasz lett és szeme túlságosan kinyílt a testi dolgokra; szabadszájúságát, a fabliaux-kra emlékeztető meztelen érzékiségét, mint ősi irodalmi örökséget szívesen élveznök, ha nem éreznénk pld. a Blankával meg-megújuló szerelmi játékban nagyon is ephemer kiszámítotttságot. Nem az erkölcsben van a hiba, a művészetben, amely enged az olcsóbb hatás kísértésének. Ábelből a furfangos fickó maradt meg, aki túljár a társai eszén és folyton csínyeken törli a fejét; ebben a hangnemben már az sem számít stílusterésnek, ha a pásztorfiú a végén ujságírónak csap fel.

Mégis igazságtalanok vagyunk vele szemben, mert folytonosan arra emlékszünk, mi volt. Ami most, még mindig megérdemli az elismerést kifogyhatatlan ötleteiért, frissességéért, a tempóért, amellyel magával sodorja az olvasót. A könyv rendkívül mulatságos és egészséges túláradással az, ami nagyon ritka; nem egy-két „született humorista“ elbeszélőnk tereferelő hangja, hanem a jókedv természetes gazdagsága, magas színvonal ott, ahol a középezt szoktuk meg. Csillogó írás, csak Ábel alakjának különös zománca veszett el, élénken kavarog valóság, csak az átköltőiesítés varázssuhintása hiányzik. De ki sajnálja ezt más, mint az akadémikuskodó kritikus?

Halász Gábor

Terescsényi György: Aranyhomok. Magyar Elbeszélők első kötete. Budapest. Singer és Wolfner kiadása, 296 l.

Költőink lelkében csodálatos szépen bontakozik ki Magyarország lelki térképe. Dumántúlnak kiegyezésre hajló derűjéből támadtak a nemzet és uralkodóház szomorú ellentétéből kiegyezést kereső államférfiak. Innen jött Kisfaludy Károly, Vas Gereben, Csepreghy, Gárdonyi, Rákosi Viktor, Berczik Árpád jókedve. A Felvidék tüzes lelkesedést fakasztó világ, itt élt a szabadságharcok népe. Innen jött Rákóczi és Kossuth. Megint más Erdély, ez a legkeletibb országrész, mely évszázadok óta közelebb van nyugathoz, mint az ország többi része. Itt láttak legjobban túl az ország határain. Itt problémák teremttek, nyugateurópai tételek magjai keltek ki. Itt szólalt meg először magyarul a bölcsélet. Itt épült az első állandó magyar színház. Megint más az Alföld. Ez a titok-

zatos világ, mely meg tudta teremni az első magyar szociális forradalmat. Ez a nagy, nyugalomnak látszó néptenger, melynek egyéneiben láva forr. A magyar tűzhányó ez, mely nem hült ki azért, mert sokáig pihen.

Az Alföld lelkének egyik működő telepe Szeged. Polgári, békés, európai rend a körülötte elterülő, társadalmilag szervezetlen, csupán a természet törvényei szerint élő néptengerben, melyhez még gazdaságilag sem fűzi semmi, nem úgy, mint például Kecskemét lakosságát a maga határához és ezért lelkileg is szegényebb magában való élete.

De éppen ezért, az ellentétek nevelő hatása alatt, nagyon alkalmas az írói lélek kifejlődésére. Újabb irodalmunk kiválóságainak egész sora járta meg Szegedet és jött el onnan helyes irányba jutott tehetséggel. Nagy érdeme van ebben Békefi Antalnak, a szelidlelkű, bölcs szerkesztőnek. Kitűnő sejtéssel állapította meg a fiatalos szertelenségek salakja között az írói tehetség tiszta ércét. Az ő iskolájából került ki Mikszáth és Gárdonyi, hogy a Szegeden nevelt íróknak csak a két legnagyobbját említsem.

Szeged ma is adja a magyar föld íróit, akikben a magyar Alföld forrongó szelleme beszél a városi kultúra korszerű formáiban. Ezek között a legjobb nevekhez tartozik Terescsényi György. Munkásságának megbecsülését jelenti, hogy a Singer és Wolfner cég a Magyar Elbeszélők sorozatát az ő „Aranyhomok” című kötetével kezdi meg.

Terescsényi elbeszéléseiben a drámai bonyodalmak teszik tartalmassá a népies formákat. Világosan látja az embereket és művészi szeretettel mélyed körülményeikbe. De mintha valami meghatott kegyelet tartaná vissza attól, hogy hibáiknál fogja meg őket és ezekből következtesse ki sorsukat. Ezért, ami baj éri őket, inkább meg nem érdemelt szerencsétlenség, mint katasztrófa.

Értékes, szép kötet ez és amint az író vezet a maga szegény emberei között, megértjük, hogy mért szereti őket. Ihletése bele tud vinni bennünket emlékeinek meghatottságába. Alakjainak eleven élete és előadásának egyszerűsége elbeszélő irodalmunk új értéke.

Hamvas József.

Gyökössy Endre: Hiszek. (Singer és Wolfner kiadása.)

Három kép foglalja egységbe annak a szép életnek a tartalmát, amely elvonul előttünk ebben a gyűjteményes kötetben. Az egyik a béke képe: Pax, a béke ezüst nyugalma, szántóvetők, békés falusi templom, amelyre nyájasan süt le a nap, s távol vidám jegenyék intgetnek. A másik a háborúé: zord vaslírára hajlik a háború énekese s a holtak himnuszát zengi. A harmadik a hajthatatlan hit képe, ahol erős férfialak kiáltja a világba: Hiszek!

Gyökössy Endre egész életén át a *szíve krónikása* maradt. Ez a

szív minden jóért, szépért lelkesülő jó ember szíve, aki az idők minden változásain át hű maradt magához s életének színes mozaikjaiból egy egészet volt képes alkotni.

A költő leginkább hazafias költeményeit szereti. És csakugyan az Ég az erdő, Hiszek, Lesz egy ország, a háború utáni hazafias lírának jelentékeny alkotásai. Ilyenkor el-elragadják érzelmei, őszinteségével hat ránk és ezen át győz meg.

A vallásos érzést is gyakran önti sikerült költeményekbe. Vallásosságának értékes ajándéka optimizmus, amely a költeményekben kifejezésre jut.

Érzi a magyarság tragikus sorsát és mondanivalói a béke és a háború ellentéteiben is kifejezésre jutnak. Zengi a magyar hősiességet és a béke páлмаágát várja. Dicsőíti a magyar hőst. Szereti a Nyugat kultúráját, de Keletet se átkozza soha. (Hegedős ének).

Meleg szívvel éneklí meg a családot, amelyet az élet-szépség forrásának tart. Itt mutatkozik leginkább ellentéte a romantikával. Evvel van összefüggésben a *Kleinmalerei* iránti érzelme, csendéletszerű költeményeiben, melyekben megeleveníti az országút követét, a rét fűvét, megéneklí a hangyák futását, a bárányt, a szép kerteket, a fákat. Ebben a nembn a legjobb költeménye a „Szeretnék búza lenni.“

Érdekesek „társas költeményei“ is, amelyekben elhunyt írókhoz: Ady Endréhez, Baksay Sándorhoz, Endrődi Sándorhoz, Prohászka Ottokárhoz vagy élőkhez: Bodor Aladárhoz, Móra Ferenchez, Kosztolányi Dezsőhöz, Sík Sándorhoz szól. Nem célja ezekben, hogy mintegy összefoglalja egy költő oeuvrejét, hanem őszinte szíve egy meleg érzését fejezi ki.

Bár Gyökőssy biztosan kezeli a formát — a magaszabta korlátok között — az „új szonettek“ nem mérkőzhetnek az eredeti szonett nemes formájával. Lehet, hogy a szonett csonka forma, de csonkasága a milői Vénuszé, s az „új szonettekben“ nincs meg a szonett elragadó esztétikája. Azonban a Gyökőssy-féle új szonett a költő formakeresésének eredménye s mint ilyen figyelemreméltó, mert úgy látszik, nem egyszerű ötlet, hanem alaposabb meditáció eredménye. Ezt az is bizonyítja, hogy szonettet csak egyet vett be zsolttáros versei közé, mert a vallásos szonett súlyos bölcséleti tartalmat kíván, vagy a lélek mélységeiből máskép fel nem hozható gyöngyszemet, nem pedig a zsolttár mélységes, de egyforma érzéshömpölygését.

A tisztelet érzése fogja el az olvasót Gyökőssy verseinek forgatásakor. Voltak jelentékeny élményei és megérdemelt sikert aratott, kitartva a klasszikus ideálok mellett. S a költő mellett a verseken át szeretnünk kell az embert is: a jó hazafit, a józanul okos polgárt, a fáradhatatlan munkást, a becsületes és hűséges magyart.

Dr. Merényi Oszkár

Nádai Pál: Ház, kert, napfény. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda kiadása. 112 lap.

A lakóház és lakásberendezés legújabb stílusát minálunk eddig csak az úrgazdagok kivételes társadalmi rétege próbálta meghonosítani. A nagyközönség, a kispolgár észre sem vette, legfeljebb tanácstalan elcsodálkozással szemlélte villanegyedeink lapostetejű skatulyaházait, a csőbutorok, a linoleumpadlók, a mértani formájú izzótestek furcsa dívatját, a laboratóriummal előkelősödött konyha üveg- és nikkelberendezéseit. Nádai Pál tükörfényes ezüsttáblájú könyve a modern otthonnak ezzel a józan szanatóriumi hangulatával, gombnyomásra járó kényelmével igyekszik megbarátkoztatni a nagytömegeket. Otthonunk az új világban észszerű gépezet. A parancsoló gazda nem a lakó többé, hanem korunk eszménye: az új tárgyiasság, mely gyökeres szakítást követel a multtal. A szobák ragyogóan világosak és majdnem üresek. Mindent száműzni kell belőlük, aminek nincs gyakorlati rendeltetése. Dísz tárgy, élővirág, kép — minél kevesebb — épen csak hogy megmaradhat, de nem jelent többet, mint pusztai optikai élményt, mint tarka színfoltot az üres falsíkok felderítésére. A növény helyét, környezetét a tervező művész ízlése szabja meg, nem a kertész szakismerete.

Hol van még ettől a mérnökszellemű világtól a mi közönségünk? Nádai nagy munkát végez, hogy legalább a közelébe jusson. A meggyőzés, a fellelkesítés minden ügyvédi eszközét harchaveti. Szellemsen, olykor a forradalmár türelmetlenségével pellengérez ki a régi lakásberendezések célszerűtlenségeit. Könnyed csevegés formájába, vagy virágos költői képekbe rejtett szakavatottsággal ad tanácsot, felvilágosítást: mit kell tennünk, hogy otthonunk igazán kényelmes, egészséges és — az új felfogás szerint — szép is legyen. Ez a csevegő, vagy díszes előadásmód ugyan néha kissé puffogó, cikornyás, sőt zavarbaejtő, mert az olvasó alig tudja kielemezni, hogy két egymással szembeállított példa közül voltaképpen melyik hát a helyes és melyik az elvetendő, ami nem válik dicsőségére a „neue Sachlichkeit“ apostolának. De ilyenkor segítenek az ízléses, értelmes szövegrajzok s ezek bőségeért, megválasztásáért szerzőt és kiadót elismerés illeti. A ház- és interieur-fényképek is tetszetősek, bár nem igazolják mindig az új ízlés eszmegazdagságát és értékfölényét.

Akinek mostanság lakásberendezési, vagy épen házépítési gondja van, kétségkívül haszonnal lapozhatja ezt a hézagpótló könyvet. De vajjon lapozza-e? A mi széttépett, hajszolt társadalmunk átlagpolgárának sok napi gondja között talán az utolsó, hogy milyen legyen az otthona. Kényelem és szépség után a tömegember nem kap oly módon, mint hinni szeretnők. Nem tartja fontosnak a kérdést. Műízlés dolgában úgy éli a máit, hogy a tegnapot sem ismeri. Legfeljebb a háborút megelőző évek boldog tegnapelőttjéről vannak ködös emlékei és

— mentségére legyen mondva: egyedüli örökségképen — butorai. Ez a jobb időkből átmentett sok nagy cifra butor talán még az elmaradottságnál is inkább gátolja a polgári otthon korszerű újrarendezését.

Fiatál építészaink nem a magyar közönség életigényeire és kényeszer-adottságaihoz, hanem nálunk gyökértelen amerikai, vagy német mintákhoz igazodva tervezik meg a bérkaszárnnyákat, melyeknek hajókabin-nagyságú szobáiba a mázsás íróasztal, a korinthusi oszlopokkal ékes mammut-kredenc be sem fér, vagy raktárrá zsúfolja az egész lakást. A boldogtalan tulajdonos a békebeli butor-óriások eladására nem gondolhat, mert az értük kínált filléres árért nem vehetne új berendezést. Ritkán válik be az elméleti útmutatás is, hogy miként lehet a cifra ócskaságokat korszerű butorrá kisebbíteni. Spanyolesizmának érzi városi polgárunk az ilyen teletömött, felemás lakást s — itt a baj — kávéházba menekül előle.

Bizony nagy szükség van a közönség ízlésének nevelésére. Könyvünk a maga szempontjából jó munkát is végez ezen a téren. De vajjon nem volna-e gyümölcsözőbb, ha az építészeti s iparművészeti radikálizmus helyett új világunkat, még a fejlődés meglassulása árán is, jóindulattal megrostált meglevő javaink s örökölt környezetünk egészeséges fundamentumára építenők?

Parádi Jenő

Szabó Pál Zoltán: Déldunántúl népe. (A Jancsó B. Társaság kiadványai, 5. sz. Kir. Magyar Egyetem-Nyomda.)

A szerző, a pécsi egyetem magántanára azokra a népességbelei eltulódásokra mutat rá, amelyek 1830 és 1920 között Tolna, Somogy és Baranya vármegye magyar, német és szláv lakóit érték. Eredményei a magyarság szempontjából egyenesen kétségbeejtők. Ha a három vármegye területén sikerül is a szerzőnek a magyarság hatszázalékos növekedését kimutatnia, ezzel az eredménnyel egyáltalán nem lehetünk megelégedve. Ebben a növekedésben a városok adatai is benne foglaltatnak, amelyek viselkedése azonban a népmozgalmak során lényegében más, mint a falvaké. Baranya vármegyében (Pécs nélkül) a magyarság *csökkenése* már majdnem fél százalék, a németiség számarányának *emelkedése* pedig a hat százalékon felül van. Ha a vizsgálatokat részleteiben (járásokként és falvakként) folytatjuk tovább, még elszomorítóbb eredményeket kapunk. Jóformán a szemünk előtt történik a magyarság pusztulása és a németiség számarányának fokozatos emelkedése. Nem a délszláv veszedelem fenyegeti tehát a magyarságot, amint azt az első pillanatra a földrajzi és néprajzi tényezőkből következtethetnők, hanem a germán.

A szerző csak nemzetiségi statisztikával dolgozik. Számunkra a valósi eltulódások is fokozottabb figyelmet érdemelnek, hiszen pl. Baranya vármegye ősi lakosságát elsősorban az ormánysági reformátusok alkotják s az ő pusztulásuk a magyarság pusztulását is jelenti. Szabó

szerint ezek fogyása újabb keletű, mert az Ormányság református magyarsága 1830-tól még bizonyos emelkedést mutat (0.53 százalék). Ez a helyzet azonban nem vigasztalhat, ha a szerző vizsgálódásait néhány adattal kiegészítjük. Baranya vármegye református lakossága 1900-tól rohamosan csökken. 1900-ban 41.554 a reformátusok lélekszáma, az 1930-as népszámlálási adatok szerint már csak 26.776 főre rúg (1910-ben 39.028, 1920-ban 27.801). Ami más szóval azt jelenti, hogyha ugyanabban az arányban történik a pusztulás, mint 1900-tól 1930-ig, akkor a még meglévő 26.776 baranyai református körülbelül 55 esztendő múlva el fog tűnni a megye területéről. A szerző által fentebb említett s az 1830-as adatokhoz viszonyított csekély emelkedést az Ormányságban mi az 1900-ig történő erős szaporulattal magyarázzuk, amely még ma egyensúlyban tudja tartani a pusztulás mértékét a 100 esztendővel ezelőtti adatokkal szemben.

Ezeket mondják a statisztika rideg adatai. Természetesen nem világitanak rá azokra a lelki változásokra, amelyek a népet érintik. De a legsürgősebb tennivalókra figyelmeztetnek.

Gunda Béla

Látos Sándor: Nádtetők alatt. (Budapest. Szerző kiadása. 1933.)

Az író a falusi élet problémái érdeklik. Ebben az elbeszélés-kötetében a problémát csak az első elbeszélés veti fel. A többi vázlatzerű írás, amelyet kár volt ebbe a gyűjteménybe foglalni, mert lenyomja a kötet színvonalát. — A Nádtetők-ben ellenben van pszichológia és az egész történet elárulja, hogy az írónak képessége van a falusi élet meglátására. Ez egy falusi gazda erkölcsi válságát írja le. Miután társai képviselőjelöltnek léptetik fel, megbukik és összetörve nem ízlik neki sem a régi élet, sem a régi asszony. Lassan visszatér a lelki ereje. Amit magában nem tud megtenni, azt megteszik ketten a feleséggel s a bukott emberből újra embert csinál a jó, simogató szó, a meleg asszonyi tekintet, a régi becsületes élet és a sorsközösség emléke.

Most jó a kérdés: képes-e az így megerősödött ember a nagy munka vállalására, képes-e arra, hogy nemcsak a maga kis körében, hanem nagyobb viszonylatban is helyt álljon a magyar paraszterti és újra a falu élére álljon? Ezt a kérdést az író csak felveti (s talán ezzel a kérdéssel tette szerveslenné novelláját), de nem felel rá, tehát megoldás nincs a novellában, amely így voltaképp csak kísérlet marad. A főhősnek, Erdős Jánosnak az alakja elég közel férközik hozzánk, de nincs eléggé indokolva, hogy miért éppen ő a falu embereinek a kiválasztottja. A falu többi alakjai elmosódtak. A feleség magatartása is ingadozó, de nem valószínűtlen.

Ebben a falusi képbén van még sok zavaró és felesleges részlet, de van élet benne és pedig nemcsak külső élet, hanem belső fejlődés

is, ami reményt ad arra, hogy az író legközelebb erősebben markolja meg mondanivalóját és plasztikusabban domborítja ki alakjait. A téma természetesen megéri: a falu és élete a magyar élet ősprblémáit rejtí magában. Egy új Bartókra vagy Kodályra vár, hogy a magyar léleknek ezeket az ősdallamait, amelyek cselekvésekben és emberi sorsokban jutnak kifejezésre: megtalálja és művészetté formálja.

Dr. Merényi Oszkár

Thirring Gusztávné Waisbecker Irén: Tallózás. Mesék, költemények, prózák. — Budapest. 1933. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 116 l.

Fimoman művelt, gazdag női lélek megszólalása ez a könyv. Őszinte líra, átértett gondolatokban. Csupa szeretet. A szülőföldnek, a hazának, az igazságnak, a jóságának szeretete. Nem is törekszik művészi hatásra. Csak annyira akar gyönyörködtetni, hogy kedvessé tegye jóságos tanítását.

Több a naplónál, mert őszintesége és közvetlensége mellett az olvasóközönségre is gondol, mikor formába öltözteti hangulatait. Kevesebb annál, ami a nagyközönség piacán irodalmi kritika elé készül.

Ezen a megjelölt helyen a könyv találkozás egy művelt, melegen érző, erkölcsi és hazafias igazságokért lelkesülő női lélekkel és az ilyen találkozásban mindig van valami, ami túlemeli az embert a poros valóságon.

A szerző személyes ismerősei számára igen értékes ajándék lesz ez a könyv, mert benne jóságának egész gazdagsága kitárul. Akik nem ismerik személyesen, azok a könyv elolvasása közben kedves ismerősei lesznek.

Hamvas József

Keleti Márton: „Az ucca emberei”. Káldor-kiadás, 1933.

Igénytelen, de izléses megjelenésű könyv, mely százegynehány oldalon keresztül majdnem Francis Carco alvilágában kalauzolja az olvasót. Bár a francia író apacs-heroizmusából, cifranyomorúság-ízéből s argot-eszközreiből itt vajmi keveset érezhetünk, mégis ehhez a világhoz áll legközelebb könyvünk hangulata. Hisz „az ucca emberei“ munkanélküliek, szülöktől elrugaskodott tolvajcsemeték és uccalányok. Főleg az utóbbiak teszik a hangulatot közössé a Francis Carcoéval.

Csak közös hangulatról beszélhetünk; hatásra pillanatig se gondolunk. Sőt valószínű, hogy Keleti nem ismeri Carcot, hisz írása annyira mentes minden tanulástól, hogy néha szinte túlprimitíven hat.

„Az ucca emberei“ szerényen feldolgozott szomorú életanyag. Írója az erőtikus naturalizmus és az ideálizmus szélsőségei között mozog, minden irány-öntudatosság nélkül.

Hősnője — akire főszereplőségén túl cseppet sem illik ez az előkelő elnevezés — mint egy jobbmódú, polgárlakásos bérház viceház-

mesternéje jelenik meg. Harminczkörűli, sokatélt asszony, akit a háza- népe gyerekgyilkosság vádjával rág ki állásából. „Pupák“ férjével együtt menekül. Hanem ettől kezdve állandó helyváltoztatás s rohamos züllés az életük. Vándorlásuk útvonalát kísérve, mozgalmas állomásai- kon: külvárosi bérkaszányákban az egyszobakonyhák lakótáblázatá- val ismerkedünk meg. Nyolgyerekes munkanélküli családok, harmo- nikás vak koldusok, uccára került urilányok s heteirából emancipált házmesternék viharvert, nyüzsgő galériája ez. Minden új állomás a hősné életstandardjának újabb hatalmas zuhanását jelenti. Mind többet- többet veszít s mind kevesebbel éri be. Még a szerelem vigasztalta va- lahogy, de lassan abból is kikopik. S mikor végre révébe: egy garni szállóba jut, mint takarítónő, már azt se tudja, mért él a világon. A ha- lál, mely egy kórházi ágyon éri utól, már csak megváltás számára. „...temetése is csöndes volt... a lányok közül is eljött néhány, kis olcsó virágot hoztak, a sírba dobták. A fehér fakereszten ez állt: Itt nyugszik Szentpéteri Tamásné, élt 37 évet. Nyugodjék békében.“ Így végződik a kisregény. Ennek az írónak ilyen egyszerűek az eszközei. Előadásmódja a végtetekig leegyszerűsített, sűrített s olyan lüktető, hogy szinte szürreálizmusra emlékeztet dinamikájával. Egy ember mult- ját például ennyiben foglalja össze: „Az apja kocsis, ő ostoros, kevés iskola, megnő, be a városba, ottthon már nincs mit csinálni... katona lesz... megsebesül, vissza...“ stb. Néha meglep szokatlan igekötő használata: „... sokszor *elrázta* a hideg.

Keleti Márton könyvéről egészében az a benyomásunk, hogy ki- ábrándult, tehetséges ember írása, olyané, aki el tudja választani az irodalmat a politikától s bár legjobb alkalmak kínálkoznak, mégsem agítál, hanem mindvégig óvakodik a legkisebb céltartosságtól s szó- lamoktól. Könyve mégis inkább a bérkaszányák és szegénynegyedek intellektüeljeinek olvasmánya lesz. Villanegyedekbe aligha fog betörni.

Enyedy György

Székely Tibor: Örök szövetség. Regény. Singer és Wolfner kiadása, 1933.

Az „örök szövetség“ négy diákember között kötődik, de mielőtt még megpecsételődne az „örök“-ségre, máris bomlásnak indul, ép ak- kor, amikor a fiatal emberek kilépnek az élet sfjára. Ezen a bomlási folyamaton keresztül igyekeznek Székely Tibor tükörképet adni a mai tár- sadalom s a mai fiatalság zaklatott, fonák, zavaros, tévelygő, zsák- utcákba torkolló, ideátlan, tisztátalan életéről.

De Székely Tibor feladja az írói küzdelmet, mielőtt még elkezdené. Kemény, elszánt társadalomkritikát kívánó intencióját már eleve elejti, amikor éretlen suhancokat, félszeg kamaszokat, érdektelen, műhaszna figurákat mutat be az indulás ünnepélyes perceiben s hozzá azokat is oly erőtlenül, élettelenül, hogy szinte a laposságig elsűrűköl.

S ezek a figurák a továbbiak folyamán sem tudnak megkapó életszínben megmutatkozni. Nyilván Székely Tiborban van a hiba, amikor ilyen könnyelműen elhanyagolja problémáját. Ilyen alakokon keresztül nem lehet a társadalmi élet mélységeibe tekinteni.

S ez az írói könnyelműség vonul át a regény kúszált, gyorsan váltakozó, apró-cseprő, sokszor ügénytelen ügyekkel bibelődő eseményein is. Képek, jelenetek, helyzetek illeszkednek egymás mellé, de mielőtt még a szorosabb kapcsolat frappánsan összekötné őket s kibuggyanhatna belőlük egy-egy életigazság, már tova is sodródznak, anélkül, hogy megállhatna s meghökkenve elgondolkozhatna előttiük az ember.

Holott Székely Tibor komolyabb megoldásokra is képes. Ha elvetélve is, de ki-kivillan sorai közül kutató, nyugtalan életszemlélete. Néha fölmelegszik s szinte a szenvedélyességig emelkedik. Ilyenkor a hangja is elmélyül, írásából fölcsap az elevenség lángja, mint egy lobogó lélek s valami nagy-nagy szomorú, kesernyés tekintettel tűnik élénk ifjú, életakaró, nekibátorodó írói arca.

Lovass Gábor

Színházi Szemle

Darabokban — hazaiakban, külföldiekben — nincs hiány, színházaink egymásra bemutatókkal lépnek meg s a főpróbák ütközése nem ritkaság. Maga a Nemzeti Színház legutóbbi számunk óta három új darabot tűzött műsorára, két magyart, egy idegent, azonkívül egy mérsélezeréves mesterművet. Ennyi újdonság szemléjekor még az értékesnek sem juthat elég hely, a selejtesnek egy-két szó is alig.

A Nemzeti Színház egyelőre veri valamennyit, színvonalban. Osztatlan sikerrel hozta színre René Fauchois, egy nálunk eddig ismeretlen, szellemes francia író vígjátékát. *Szegény Mavrier* a molièrei iskola termése, még pedig a javából. Meséjét felesleges elmondanunk, annyi a népszerű lehet már. Van ebben a darabban valami, amit olyan frappánsul, ahogy a szerző megírta, még nem vitt színpadra drámaíró: a filiszter tragikomikus bűnhődését azért, mert nem méltányolja a művészetet. Egy sereg nyárspolgár vergődik előttünk, önzésüknek teljes pőreségében, nagyszerű emberismerettel jellemezve. De Fauchois nemcsak egyfajta karaktert lát meg, nála a gyarlóság-jóság mellett a makulátlan embereknek is vannak élethűen formált példányai, ami sokrétűvé teszi a darabot, sovány cselekménye, kevés szereplője ellenére pompás jellemvígjátékká. De a színpészek játékán is meglátszik, hogy nem mindennapi szöveget keltenek életre. *Aczél Ilona*, *Vizvári Mariska*, *Sugár Károly*, *Szörényi Éva*, hogy csak a legfőbb szereplőket említsük, sokáig emlékeztetéssé teszik mindenki számára a Fauchois magyar bemutatkozását.

Másik nagy sikere a Nemzeti Színháznak: *Káldásza* remekműve, *Sakuntala*. Természetes, hogy nem mindenkinek élmény ez a felejthet-

len előadás, hiszen a hindu-drámából éppen az hiányzik, ami az átlag európai embert izgatni, hevíteni tudja. Csupa lírai szépség; drámai motívum alig van benne, a hindu-dráma — a faj lelkiségéhez híven — nem ismeri az események raffinált csoportosítását, a megrázó fordulatokat, itt ég és föld, ember és természet szinte egybeolvadnak, s minden fölött egy hatalom uralkodik, mely a drámai csomót is megoldja: a végzet. A fordítás (*Fiók* Károlyé s részben *Arany* Jánosé) legfeljebb csak megközelíti a dráma költői szépségeit, de művelt mézőnek így is tanulmány ez az este. Ami kifogást emelhetnénk, annak okát inkább magunkban s a körülményekben keressük. A közönség ritkán lát klaszszikus művet s így könnyen fárad, nem elég érett az előadáshoz. *Voinovich* Géza nagy tudással alkalmazta színre Kálidásza drámáját, *Horváth* Árpád rendezése, *Lavotta* Rezső kísérő zenéje igen szép, a színészek nagy ambícióval vállalták a hősie feladatot, köztük elsősorban *Bajor* Gizzi, *Abonyi* Géza és *Szörényi* Éva.

Tekintélyes sikert aratott, szintén a Nemzetiben, *Sik* Sándor drámája, *István király*. A kiváló papköltő a történelmi drámák nyomán jár, de egyben a modern poéta finom ösztönével tér el tőlük: kerülí retorikájukat, a hosszabb monológok unalmát, s bár *Szent István*, mint a darab főhőse, megakadályozta abban, hogy képzelete szabadabban szárnyalhasson s önállóbb mesét vágyen színre, el tudja érní, hogy az ismert történelmi alakok s egymáshoz való viszonyuk hatásos helyzetekben váljanak elevenebb léletté. Ismerjük a történelmi drámák határát s tudjuk, mily kevés köztük az igazi alkotás. *Szent István* talán a leghálátlanabb drámai téma, s csupán az oratórium hangján jelenthet sokat: ezt a hangot *Sik* Sándor szerencsésen találta el. Igaz, akkora színész segíti, mint *Kürti* József (*István király*). Megjelenésben, a szavak méltóságában ennyire fejedelmi alakítást még ritkán láttunk, *Kürtinek* már a maszkja tökéletes illuziót kelt. *Vazul* szerepét *Kiss* Ferenc hasonló monumentálitással formálta meg. Az együttesből még *Szabó* Margit vált ki, mint *Vazul* felesége, amazoni szépségével, kissé túl ékes dikciójával.

Kevesebb jót mondhatunk *Korcsmáros* Nándor darabjáról. A *Füsti fecske* szervi hibában szenved, hiányzik belőle a poézis, a fantázia. Témája jó, elgondolása is, de kivitele igen szegényes. A „füsti fecske“, egy minden áron férjet kereső fiatal özvegy ide-oda csapongása, bizony elég izetlenül van bemutatva. Túlságosan is gyorsnak találjuk ezt a röpködést, egyik férfitől a másikig. Ennek egyik oka az is, hogy a darab alig tart tovább két óránál, a „füsti fecské“-nek így sietnie kell, száguldva röpködníe, hogy a rá bízott forgalmat idejében lebonyolítsa; ellenszenvesebbé kell válnia, mint ahogy megérdemelné. Igen korlátolt, izetlen nőnek ismerjük meg, holott nyilván csak a *Finum Rózsik* fajtájából való. Az előadást elsősorban *Rózsahgyi* Kálmán és *Sugár* Károly pompás játéka menti meg.

Érdeklődve vártuk a Vigszínházban *Shaw* egyik híres darabjának reprizét. Sajnos, *Caesar és Cleopatra* ma már nem tud úgy hatni, mint

bemutatása idején. Mi változtunk-e meg, vagy a darab lett öreg? A rendezést ne hibáztassuk; lehetnek mulasztásai, de ugyan melyik igazi darab nem érvényesül, akár primitív színpadon is, ha közvetlen kapcsolata van a közönséghez? Mintha Shaw önön visszhangját hallottuk volna. Szelleme itt már nem villog, legfeljebb csak foszforeszkál, s felvonások telnek el, míg érdeklődésünk valahogyan ébredezni kezd. De igazi szenzációt, amit a Shaw-darabok céloznak, az utolsó jelenetig sem tudunk érezni. *Csontos, Rajnai* Gábor s még néhányan: igen jó színészek, ezt tudtuk eddig is, s mostani alakításuk ellenére sem tagadjuk.

Paul Vulpius vígjátéka, *Helyet az ifjúságnak!* (Belvárosi Színház) Fodor László és Lakatos László nyelvén valószínűleg csak nyert szellemességben, s néhány jó színész (Góth Sándor, Páger Antal, Baróty József) bőven adja hozzá, ami egy ilyen darab sikeréhez szükséges. A szerzők nem törekedtek eredetiségre, de arra nagyon vigyáztak, hogy az a bizonyos „jó vicc“ minden ötpercben elszüljön, s bizonyára maguk is élénken tiltakoznának ellene, ha valami naiv néző esetleg irodalmi ambícióval gyanúsítaná meg őket. Mulattatni azonban igen ügyesen tudnak.

Jóval gyengébb e könnyű zsánerben is s egészen a kabaré színvonalán mozog J. M. Harwod és Jacques Deval vígjátéka: *Családunk szégyene* (Magyar Színház). Ebből már hiányzik a finomabb szellem, annál több benne a paprika, annak is csak az olcsóbb fajtája. A színészek közül kivált Kabos Gyula humoráért vagyunk hálásak.

Vajthó László

ZENEI SZEMLE

Az Operaház első ujdonsága ebben az idényben a Magyar Operabarátok Egyesületének ünnepi előadásaként került színre. E nevezetes alkalomra, Manuel de Falla „*La vita breve*“-jét választották. De Fallát jóval későbbi művéből, a „Háromszögletű kalap“ c. pantomimjéből ismerjük, melyet 1928-ban elég szép sikerrel adtak nálunk. Az Egy rövid élet, intermezzoval összekötött két felvonású operájának tárgya a gazdag menyasszony kedvéért elhagyott s szerelmében megcsalt leány története. Salud, a szép cigányleány aggodalommal telt szívvel várja szerelmesét, ki nagy késve jön, de a lány boldogságában mindent feled (nagy duo); a nagybácsi azonban megtudta a valót, botrányt akar csinálni, de a nagyanyó nem engedi (kvartett). Intermezzo. A 2-ik felvonás a hűtlen legény nászünnepehez vezet, vendégek mulatozása, tánca. Salud jön, meggyőződik a rettegett valóról, nagybátyjával a mulatók közé toppan s amikor szerelme megtagadja őt, élettelenül összeroskad. Ehhez a történethez francia fémjelzésű, spanyol zenét írt de Falla. A fémjelzés a dolgozás mikéntjére vonatkozik. Életteljesek a nászünneptáncái. Hangulatosak a nagyanyó dala, Salud panasza, a szerelmi ketős és a szenvedélyesen kitörő végső szám. Bodó Erzsí kitűnő Salud. Ferencsik János vezényelte e művet, újabb bizonyosságot téve jeles tehet-

ségéről. A színpadi képek közül, melyeket ifj. Oláh Gusztáv tervezett, a közjáték díszlete, Granadának a háztetőtájképből kibontakozó városképe sikerült igen jól. Ami a táncokat illeti, miután Spanyolországban nem jártam s így a spanyol *nép* táncát nem láttam, ehhez hiteles mértékem ugyan nincs, de az a benyomásom, hogy az itt járt tánc spanyol emberre okvetlenül azt a kellemetlen benyomást teheti, mint amilyent mi érezünk, ha külföldön a Jultscha és Marischka járja a csardascht éktelen sivalkodás közben és cigánykereket vetve megyen ki a színről. Minden bizonnyal érdekes kísérlet volt de Falla e művének bemutatása, miből azt a reményt merítem, hogy a Spanyol Operabarátok Egyesülete legközelebb egy magyar operát fog ünnepi estén Madridban előadatni.

Sokkal örvedetesebb és érdekesebb bemutató volt az, amikor az Operaház huszonegyévi adósságát törlesztette le azzal, hogy *Dohnányi Ernő: Simona néni* c. vígoperáját műsorra tűzte. E mű tárgya az ifjan szerelmében csalódott Simona néni eredménytelen szigora, mellyel Beatricet a férfiszemtől meg akarja óvni. Ghino gróf csak úgy tud Beatrice közelébe férni, hogy siketnéma, ügyefogyott kertészként felvéteti magát Simona szolgálatába, Ghino öreg barátja Florio gróf, vándorénekesnek öltözik, szerenádot ad, be is jut a kertbe, megtudandó: mennyire ment újfjú barátja, de Simona elől az üvegházba menekül. Van még egy tűzről pattant szobaleány: Giacinta és az egyetlen férfi bizalmas, az öreg házfelügyelő. Az átlátszó szövevényű mese gyorsan pereg le. Először Ghino leplezi le magát, ledobva álszakálát s kertész-köntösét, hogy dali lovagként valljon szerelmet Beatricenek: nagy duett a lugasban. Persze Simona szétzavarja őket. Kilép Florio a virágházból. A régi szerelmesek egymásra ismernek és — jobb későn, mint soha — nagy duett a lugasban. Ez utóbbit a fiatalok lesik meg, mire kiki párjával boldog lesz. Egy újabb, ártatlan *Così fan tutte*-val állunk szemben, melynek finom, minden ízében poétikus zenéje van. Hangszerelésének erősebb szálai, dallamainak kedves vonalai, együtteseinek pompás szövedéke, a 20-ik század csipkeverőfantáziájának szülötte. Basíliidesz Mária méltóságteljes Simonájával pompás ellentétben állott Halász Gitta a csupa elevenség és bájos pajkosságból összetett Giacintájával. Beatrice Kőszegi Teréznek volt kiosztva. Laurisin Lajos vidám Ghino volt, míg Szende Ferenc kitűnő dispositióban énekelte Florio széles ámbitusú szótarmát. A zenekart a szerző intencióinak hűséges szolgálatában Ferencsik János vezette. A Simona néni-vel egy ünnepi alkalmából, a Kormányzó öfóméltósága nevenapján, került bemutatóra a *Magyar ábrándok*-nak hívott „három tánckép Liszt Ferenc magyar rapszódiaiból”. Liszt Ferenc — ha élne — minden bizonnyal igen csudálkoznék rapszódiai zenei tartalmának ilyyszerű értelmezésén. De hát az a jó szándék, hogy fémjelzett szerzőt állítsanak a magyar táncjáték szolgálatába, a Pesti karnevál tagadhatatlan sikere után megbocsáthatóvá (sőt ajánlatossá) tette a bevált recept újbóli megkötvyvasztását. A három tánckép közül az első: Forr a must... amolyan Kisfaludy Badacsonyi szüret

hangulatú jelenetsorozat, ifjú párocskák összeveszésével és megbékélésével, szüreteléssel és berúgott csőszel. (Harangozó kütünő ügyességű groteszk táncos, teljesítményéért minden dicséretet és elismerést megérdemel. De sehogysem tudok megbékélni a népi jeleneteknél kötelezőnek gondolt részegséggel.) A színpadi kép, a venyigés hegyoldal a prés-távot, Lakodalmas a második kép. Ebben az elhagyott szerető először nekibúsul a ház tornácának, azután megkéseléssel fenyegeti meg a leányt, végül is elrohan. Ezután látjuk a násznépet, a leánykikerést stb., amikor a menet az esküvőre indulna, berohan az ifjú és fejbőlvi magát. (Lásd Jankó János képét a megzavart menyegzőről.) A Lakodalmast rá kell bízni a Gyöngyös bokrétára, annak szereplői jobban és szebben csinálják, mert igazabban tudják. Meseszerű a harmadik kép, a Vásárfia. A mézeskalácsos sátrában a legények sorba vásárolnak szíveket a lányoknak, csak a kis cigánylánynak (kit helyesebben és a meséhez jobban vágóan koldusleánynak kellene hívni, annak is volt öltöztetve) nem vesz senki; hiába kér, nem kap senkitől, de egy eltörött mézeskalácsuszár ott marad a földön. Ezt felszedi, összeállítja s végtelenül örül neki. Most kezdődik a tulajdonképpeni mese, a huszár megelevenedik, megszereti a kis lányt s tömérdek huszár sorfala között, viszi magával a királyi paláttal felékesített cigánylányt a boldogság országába. Fülöp Zoltán színpadi képe is csak a meseszerűben találta el az igazi hangulatot. Szalay Karola nemesak a táncnak, hanem a pantomimnek is nagy művésze s a kis cigánylány érzelmi világát kütünően tolmácsolta. Érthetetlen azonban előttem a koreografusnak az az ötlete, hogy a darab folyamán átmeneti kórtünetként bábjátékmozdulatokat írt elő a mézeskalácsuszár megelevenedésekor a lánnyal való találkozásra. Itt a megismerés és megtetszés rövid játéka dróton ráncigálódik, hogy azután megint normális emberi mozdulatokkal értessék meg velünk a darabban a további történéseket. A bábjáték igen szép, sőt művészi is, ha a bábokat drótokon huzigálják. Ennek megvan a maga stílusa. Az emberek, akár valóságot, akár mesét akarnak elhíttetni velünk, az emberi test szerkezetének megfelelően mozognak. Ennek is megvan a maga stílusa. Ha azonban e kétféle stílust összekeverjük, nem művészet lesz belőle, hanem: mis-más. Nyomatékosan hangsúlyozni kívánom azonban, hogy ha nem is tudok e táncképekről nagy elragadtatással megemlékezni, mégis szívesen látom e kísérletet, mert ez is jelzőkő azon az úton, amelyen el fognak jutni a jó meséjű és eredeti zenéjű magyar tánc- és némajátékhöz.

Isoz Kálmán

Hibajavítás. 1933. évi decemberi számunkban a 487. lap 19. sorában a helyes név: *Győre*. — Ugyanebben a cikkben, a 488. lap 11. sorában „centennáris fordulóját születésének“ olvasandó. — Az 524. lapon az ismertetés szerzője nem Bodó, hanem *Bodor Aladár*.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Bpest, IX., Ráday-utca 28.) kiadása

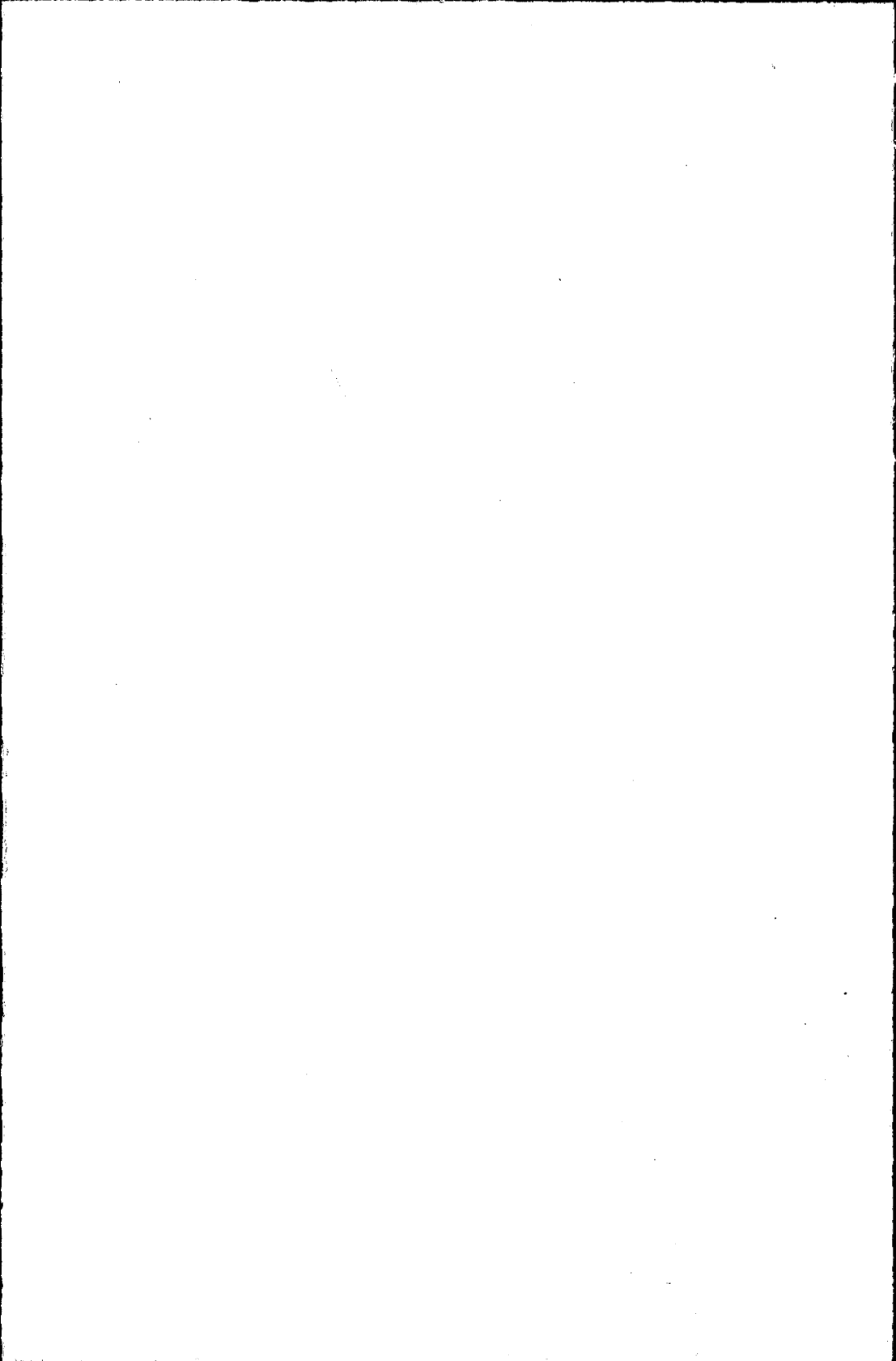
A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Prot. Szemle is jár) évi 20 P

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Bpest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Bpest, IV., Deák-tér 4.

Póstatakarékpénztári számla száma: 4170.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ÁPRILY LAJOS

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY ÉS RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM:

MÁTHÉ ELEK és MURAKÖZY GYULA: Az oxfordi mozgalom
DR. SEBESTYÉN JENŐ: Kuyper Henriette és a magyar

reformátusság

ÁROKHÁTY BÉLA: Szenczi Molnár Albert és a genfi zsoltárok
zenei ritmusa

BERKES JÓZSEF: A szerb nacionalizmus útja

HALASY-NAGY JÓZSEF: A hellénizmus és a christianizmus
találkozása

HARSÁNYI ISTVÁN: Szabó Pál

REMÉNYIK SÁNDOR, SZABÉDY LÁSZLÓ, NAGY EMMA:
Versek

KRITIKAI SZEMLE

XLIII. évf., 2. sz.

1934. február.

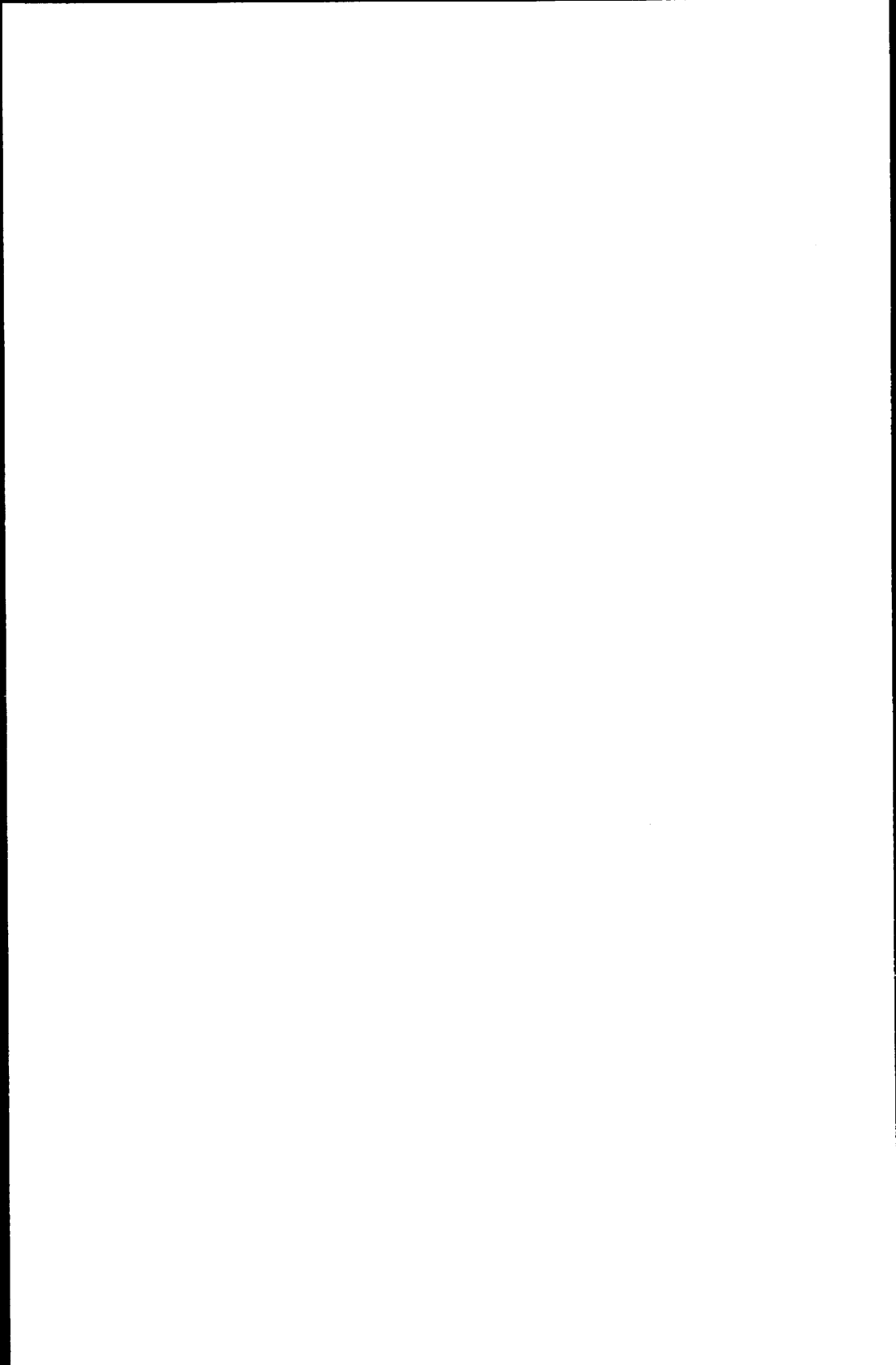
Ára 2 pengő.

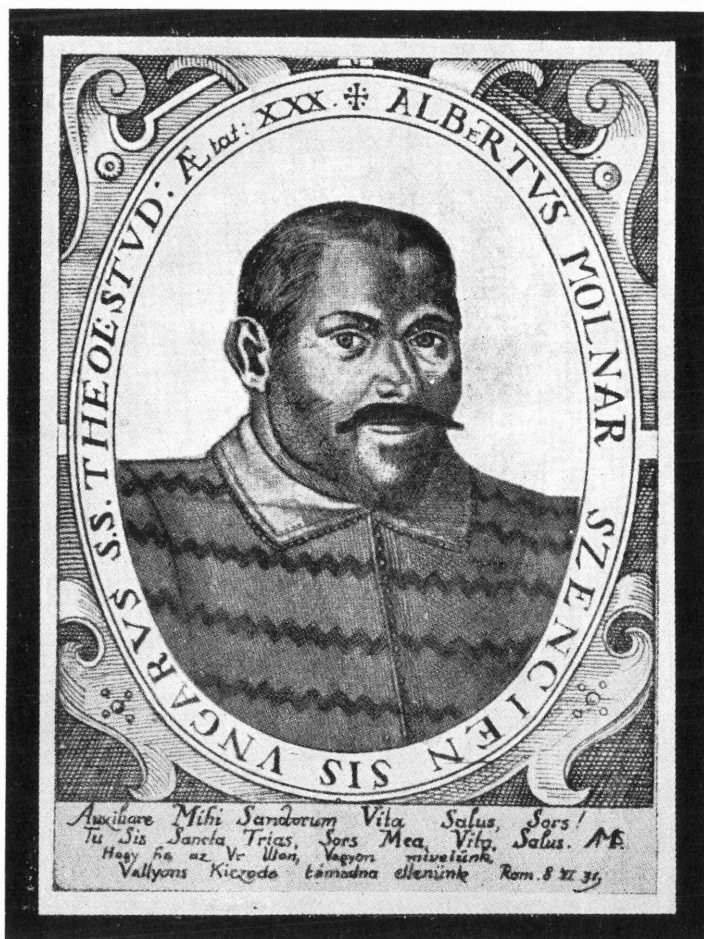
A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása,
Budapest.

KRITIKAI SZEMLE

BENKŐ ISTVÁN: Incze Gábor: „Az az ember te vagy!”	109
DR. SEBESTYÉN JENŐ: Reformed Dogmatics	111
GUNDA BÉLA: Imre Lajos: A falunevelés irányelvei	112
BENEDEK MARCELL: Túróczi-Trostler József: Magyar cartesiánusok	113
SZABÓ ISTVÁN: Dr. vitéz Kárpáthy-Kravjánszky Mór: Rudolf uralko- dásának első tíz éve (1576—1586)	115
KARÁCSONY SÁNDOR: Vajthó László: Magyar Irodalmi Ritkaságok	118
GUNDA BÉLA: Kniezsa István: A szlávok	119
KOLOZSVÁRI G. EMIL: Károly Sándor: Láng	120
HARSÁNYI ISTVÁN: Tamás István: Egy talpalatnyi föld	122
HAMVAS JÓZSEF: Szigethy Lajos: Zuzmarás fenyőlombok	124
HAMVAS JÓZSEF: Kacsó Dénes: Elfelejtett fiatalok	125
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Színházi Szemle	126
ISOZ KÁLMÁN: Zenei Szemle	127

A Protestáns Szemle szellemi részére vonatkozó közleményeket a következő címre kell küldeni: ÁPRILY LAJOS szerkesztő, Budapest, IX. kerület, Lónyay-utcai ref. gimnázium. — Csak géppel írt kéziratokat fogadunk el. — Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. — A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

SZENCI MOLNÁR ALBERT 30 ÉVES KORÁBAN

Az oxfordi mozgalom

I. Új vallásos ébredés

Az elmúlt év folyamán Nyugateurópa és Északamerika protestáns országaiban egy új vallásos mozgalom vált gyorsan ismeretessé. A mozgalmat általában „oxfordi mozgalom“ néven szokták emlegetni. Ez az elnevezés egy kicsit megtévesztő. Először azért, mert „oxfordi mozgalom“-nak általában azt az anglikán egyházban keletkezett vallásos mozgalmat szokták nevezni, amelynek vezérei a három nagy anglikán egyházi ember, Newman, Pusey és Keble voltak és amelynek éppen a múlt nyáron ünnepelték meg Angliában századik évfordulóját. De másodsor azért is megtévesztő az „oxfordi mozgalom“ elnevezés, mert ennek az új vallásos mozgalomnak csak egészen laza kapcsolatai vannak Oxforddal. A mozgalom nem angol, hanem a legtágasabb nemzetközi keretek között dolgozik. Megalapítója, Frank Buchman, sem angol, hanem egy Amerikában, Pittsburgban született német lutheránus. Amerikában a mozgalmat eleinte „buchmanizmus“ néven ismerték és emlegették. De ezt a rosszhangzású nevet hamarosan elhagyták, már csak azért is, mert kitünt, hogy Buchman soha nem akart semmiféle új vallás vagy szekta megalapítója lenni. A népszerű és gyorsan elterjedt „oxfordi mozgalom“ elnevezés mellett sokan és sokszor emlegették Buchman alapítását, mint „csoport-mozgalmat“ (*Group Movement*), máskor, mint „oxfordi csoport-mozgalmat“. A „csoport-mozgalom“ mindenesetre nagyon találó megnevezés, mert a mozgalomnak egyik legfontosabb alapvonása az, hogy munkája, egész életműködése kisebb vagy nagyobb csoportok keretében történik.

*

A csoport-mozgalom legelső kezdetei még a háborúelőtti évekre nyúlnak vissza. Buchmann lelkészi pályára készült és hosszabb európai tanulmányút után Philadelphiában telepedett le, ahol egy fiúinternátus — *boarding school* — lelkésze lett. Ettől az állásától pár év múlva megvált és ekkor Angliába ment. Ez 1908-ban történt és Buchman ekkor harminc éves volt. Egy év múlva, nagy lelki átváltozás után ismét visszatért Amerikába. Közelebbi barátságba került a Keresztyén Diák Mozgalom vezetőemberével, Mott Jánossal. Az ő ajánlatára kezdett el főiskolás diákok között dolgozni, mint egyetemi lelkész. Buchman ettől az időtől kezdve állandóan a diákok között dolgozott és így jutott el a távol-keleti missziói területekre. Mozgalma ez alatt a missziói utazás alatt kezdett önálló formát ölteni. Buchman házi összejövetelnek — *House Party* — nevezte a köréje csoportosulóknak első, tarka nemzetközi összejövetelét, amelyet 1918 nyarán tartottak Kulingban, egy kínai diplomáciai nyaralóhelyen a Jangcekiang mellett. Három év múlva, 1921 nyarán, a cambridgei diákok között kezdte meg

a munkát, majd hamarosan Oxfordba ment át és itt alakult meg az első csoport megtért, fiatal diákokból, akik mind gazdag szülők gyermekei voltak és, a kevés kis tanulás mellett, életük azelőtt sporttal és ivással telt el.

A mozgalomnak ez az eredeti diákjellege azóta nagyon megváltozott és a csoport-mozgalomhoz hozzátartoznak most már a legkülönbözőbb társadalmi rétegekhez tartozó, legkülönbözőbb foglalkozású és korú férfiak és nők. Bár még most is, még a múlt nyári ötezer vendéget számláló és a mozgalom történetében a legnépesebb oxfordi *House Party*-n is, sok jel mutatta azt, hogy az egész mozgalomnak alapszínzetét megtért, életüket Jézus Krisztus ügyének átadó egyetemi hallgatók, diákok fiatalos jókedve és derűs önbizalma adja meg. Külsőségekben is megnyilvánult ez a tény: a *House Party* vendégei valamennyien a város különböző részein levő *college*-okban kaptak elszállásolást.

Az oxfordi mozgalom másik jellegzetes vonása a végső következetességig megvalósított nemzetközisége, amelyben bennefoglaltatik a keresztyénség minden felekezeti formájával szemben vallott érdektelenség is. A mozgalomnak az egyházakkal szemben való viszonyáról most nem kívánok beszélni,¹ csupán nemzetközi jellegének a már eddig is említetteken kívül lássuk még néhány jellemző vonását. Buchman barátsága Mott Jánossal sok mindent megmagyaráz. Az angolszász világból elindult és erősen keresztyén, közelebről keresztyén missziói alapokon nyugvó új nemzetköziség ez — szemben a régi szabadkőműves szellem felépített nemzetköziséggel —, amelynek úttörő munkásai éppen a Keresztyén Diák Mozgalom köréből kerültek ki. Az új nemzetköziségnek legdemonstratívabb eredménye a világpolitikában a háborút, mint a nemzeti politika eszközt „törvénytelenítő“ Kellogg-szerződés volt. Az oxfordi mozgalomnak nincsen semmi politikai jellege, de a vezetők soha nem tagadták azt, hogy mindent meg fognak tenni azért, hogy a világpolitikát irányító államférfiak és politikusok személyes megnyerésével krisztusivá tegyék a világpolitika szellemét. Az oxfordi mozgalomról egy névtelenül író világi ember² a végső célt új keresztyén civilizáció megalapításában látja és Shoemaker³ newyorki lelkes gyakorlati lehetőségnek tartja azt, hogy a Svájcban és közelebb éppen Genfben tartott *House Party*-kon a mozgalom megnyerje és megtértítse a Nemzetek Szövetségének embereit. A mozgalom vezetőinek ugyanez a vágya és célja nyilvánult meg abban is, hogy a múlt év késő őszen tartott, nagyszabású londoni propaganda-gyűlések alkalmá-

¹ Ebből a szempontból a legfontosabb munka H. H. Henson durhami püspök tollából a múlt évben jelent meg, (*The Group Movement*, Oxford University Press), az egész mozgalom alapos és hűvösen tárgyilagos kritikájával.

² *What is the Oxford Group?* By the Layman with a Notebook, Oxford Univ. Press, 1933.

³ *The Conversion of the Church*. By S. M. Shoemaker, New-York, 1933.

val elmentek a parlamentbe és az alsóházban tartott gyűlésükön a képviselőknek körülbelül harmadrésze, mintegy kétszázan vettek részt. Kanadában különösen nagy sikere volt a múlt év tavaszán a mozgalom nagyszzerűen megszervezett utazó csoportjának. Maga a dominium miniszterelnöke, R. B. Bennett a legnagyobb érdeklődéssel vett részt az összejöveteleken és egy nyilatkozatában Wesley áldásos hatásához hasonlította a csoportmozgalom működését. Délafrika egy másik sikeres területe a mozgalomnak. Itt az eddig megoldhatatlannak látszó faji kérdést, angolok, búrok és feketék között, oldották meg és munkájuk már eddig is kimondhatatlan áldássá lett a Délafrikai Unió egész területén.

*

A csoport-mozgalomnak egész lelki és szellemi konstrukciója a vallásos életnek néhány jó pszichológiával megválasztott, alapvetően fontos tényén alapul. A legnagyobb negatívum benne az intézményszerűséggel való teljes szakítás. Ehelyett a csoport-mozgalom legfontosabb alapelve az, hogy az embert átalakító nagy lelki folyamatnak egyedüli alapja csak az egyéniséggel való személyes bánásmód és a legszemélyesebb kapcsolatok megkeresése lehet.

A csoport-mozgalom bibliai alapját az ösgyülekezetnek az Új Szövetségben meglevő legrégebb és legtisztábban jézusi hagyományában találja meg. A keresztyénység indulásának abban az idejében, amikor a földreszállt Megváltó testi jelenlétének kapcsolatai még élők és érintetlenek voltak. Ekkor még a *koinonia*⁴ sokkal fontosabb volt, mint a *ecclesia*. Magának a „csoport“-nak eredeti formáját, ősképét is az újszövetségi hagyományban találják meg, nevezetesen a Cselekedetek könyve 2. és 4. fejezetének azokban a részeiben, amelyek az ösgyülekezet koinoniájáról szólnak. Dogmatikájuk nincs. A Hegyi Beszéd és Jézus evangéliumi tanai alapján négy teljes erény szükségét vallják. Ezek: a teljes becsületesség, tisztaság, önzetlenség és szeretet. A csoport számára való megnyerés, ha úgy tetszik, megtérítés lelki folyamatát a bűnnek felismerése jelenti. De a büntudatosság felismerése nem dogmatikai náluk, hanem pszichológiai. A bűnt úgy tekintik, mint valami terhet, a lélek egészséges, Istennek tetsző életét akadályozó, eltorzító, idegen testet, amelyet a léleknek ki kell magából dobní. Tehát nem annyira a büntudat a fontos, mint a lélek regeneráló erőinek friss mozgásbáhozatala és a bűnnek önmagunkból való kidobása. Éppen ezért az első lépés az önátadás — *selfsurrender* —, a lélek gyógyulásához szükséges lelki erők engedelmes várása és bűneink rosszaságának, egészségtelen voltának őszinte beismerése. Ezt nyomban követi bűneinknek önkéntes pellengérré való állítása abban a lelki folyamatban, amelyet angolul *sharing*-nek neveznek és amelynek lényege a társas gyónás. Ez a csoport-mozgalom egyik legerősebb lélektani pontja. Mindaddig, míg a bűnöktől való tisztogatásnak ezt a

⁴ A mozgalom angol nyelvű terminológiájában: *fellowship*.

lelki folyamatát jól irányítják, visszásságoktól megóvják, minde- nekfelett a „*sharing*“ jelenti a mozgalom sikerének titkát. A „*self-surrender*“ és a „*sharing*“ közvetlen eredménye az élet irányításának megváltoztatása, a „*life changing*“, ahogyan a megtérés lelki folyama- tát a csoport-mozgalom sajtószerep terminológiájában nevezik. A közös gyónásnál is újszövetségi hagyományra hivatkoznak. Elsősorban ter- mézetesen a közös gyónás *locus classicus*-ára, Jakab apostol levelének 5. fejezetében: valljátok meg bűneiteket egymásnak és imádkozzatok egymásért. De azután Pál apostolnak az I. Thessalonikai levélben hasz- nált kifejezésére is: kész voltam átadni nektek a magam lelkét is (II. 8.). Ez a közös gyónás csak a legbizalmasabb, egymással a lelki közös- ség állapotában levő emberek között mehet végbe, természetesen a családon belül is. A bűnöktől való megszabadulásnak és megszabadítás- nak ez a folyamata kétségtelenül nagyon hasonlít a pszichoanalitiku- sok eljárásához. De Buchman és követői inkább csak okosan tanultak a modern lélektantól, anélkül, hogy annak eljárását szolgáló módon le- másolták volna.

*

A „megváltozott élet“-nek egyetlen nagy alaptörvénye van: az isteni vezetés — *guidance* — alázatos elfogadása. A lélek vezettetésé- nek ez a nagy alapelve váltotta ki a legtöbb vitát.⁵ Másrészt ez az alap- elv, vagy helyesebben lelki törvény elsősorban az, ami maradandóvá teheti a megtérítés által elért eredményeket. Shoemaker az imént már idézett könyvében (59. l.) az emberi élet három színvonaláról beszél. Ez a három színvonal, hasonlóan az augustinusi „*sine lege, sub lege, sub gratia*“ tanához, az ösztön, a lelkiismeret és a kegyelem szintje. A kegyelem szintjén alakul hozzá életük Isten vezetéséhez. A „vezetett élet“-nek lényege az, hogy az ember rendszeresen keresse az alkalmat arra, hogy egész élettevékenységét isteni sugalma- zásra bízza. Gyakorlatilag ezt a csendes óra — *Quiet Time* — megtar- tása jelenti. Ez is nagyon hasonlít a pszichoanalitikusok eljárásához. A csendes óra arra való, hogy reggel a napi munka kezdete előtt ma- gányosan vagy „*koinónia*“-ban fordítsunk időt arra, hogy bibliaolva- sás, imádkozás és csendes várás közben közvetlenül szólhasson hoz- zánk Isten és mi megtanuljuk, hogy hogyan hallgassunk erre a lélek csendjében hozzánk érkező és lelkünkben megszólaló hangra. Amint Ravasz László mondta a csendes óráról a mult év nyarán mondott prédikációjában:⁶ akkor ne zavarjon semmi; maradjon kívül a gond, a kívánság, a napi munka, mert az Élő Isten, a Szent Lélek csak akkor szól hozzánk, ha egész lényünk zavartalan figyelmeztetésé vált.

Alig kell bőven bizonyítani, hogy mindez okos és józan pszicho- logia is, mert az kétségtelen lelki törvény, hogy minden nehéz és a

⁵ Henson i. m. 60—72. l.

⁶ A láthatatlan templom. 163. l. Kálvin-könyvtár 5—7. sz.

lélek teljes odaadását kívánó elhatározásnál sokkal nagyobb szerep jut a sugallatnak, az intuíciónak, mint a hidegen fontoló értelemnek, a tiszta rációnak.

*

Magyarországra a nyugati protestantizmus szellemi mozgalmi mindig elég gyorsan utat találtak. Majdnem feltűnő az, hogy ma, amikor szellemi kapcsolataink a nyugati egyházakkal közvetlenebbek, mint valaha voltak, az oxfordi csoportmozgalomról a legutóbbi évekig Magyarországon senki még csak meg sem emlékezett. Mindössze 1931-ben és a következő évben történt annyi, hogy a hollandus Bentinck János gróf, Buchman baráti körének egyik tagja, két ízben nálunk járt és Varga Sándor vértessaljai esperes társaságában több kisebb házi összejövetelt tartott. A múlt évben már többen vettek részt a mozgalom svájci és angliai *House Party*-jain. Varga Sándor Ermatingenben volt, Kováts J. István, a dunamelléki egyházkerület főjegyzője Gurnigelben, Ravasz László püspök pedig a Presbyteri Világszövetség belfasti gyűléséről hazajövet töltött egy hétvégét július elején az Oxfordban tartott nagy nemzetközi *House Party*-n. Ő hazaérkezve az imént idézett rádió-prédikációját az oxfordi mozgalomról és a csendes óráról tartotta július 23-án. Az egyházi sajtó is mind bővebben foglalkozott a mozgalommal. Kováts J. István a gurnigeli gyűlésről a „Kálvinista Szemlé“-ben számolt be és ezek a cikkek különnyomatban is megjelentek.⁷ A „Református Figyelő“-ben pedig „Benjámín“ álnévvel Jóó Sándor, a budapesti teológiai akadémia külföldön tanuló hallgatója írt cikksorozatát az egyik külföldi *House Party*-n szerzett benyomásairól.

Mindez csak a megmozdulás legkezdetét jelenti és csak a jövő mutatja meg, hogy a Frank Buchman által megindított és most már az egész világon elterjedt oxfordi mozgalom meg tud-e gyökerezni nálunk is és tud-e komoly eredményeket elérni? A figyelem mindenesetre nagy mértékben a mozgalom felé fordult és a magvetésre alkalmas talaj várja a munka megindulását.

Máthé Elek

II. Csak bűnösök számára*

Az egész világot bejárta ez a könyv, melynek címét így lehetne fordítani: *Csak bűnösök számára*. — Így is kezdődik: „Ezt a könyvet egy nagy bűnös írta bűnösökről bűnösöknek“. Tegyük hozzá: ezt a könyvet egy, sok misztikus vallásos élményen is átment, ügyes tollú újságíró írta. A címét is, a tárgyát is egy „csendes óra“ hirtelen lelki világosságában találta meg. Olyan érdekes könyv ez, mint egy regény. Olyan lélekbevágó, amilyen csak az őszinte confessio lehet. Varázsa

⁷ Az *Oxford-mozgalom*, Budapest, 1933. Bethlen G. Rt. kiadása.

* A. J. Russel: For sinners only. London, 1933.

abban van, hogy a valóságosan válik valóságosává benne, mint minden őszinte és eredeti vallásos életben. Amikor a modern keresztyénség a hit élő vizeit vagy böleseletté desztillálta, vagy a felekezetek külön kertjében mesterséges öntözőcsatornába szorította, vagy a „tan“ roppant jégarabjaivá fagyasztotta, vagy szektárius gátvágásokon át külön kis ereken apró tavakká, sőt mocsárrá posványosította, vagy modern gondolatok köveivel temette el, akkor egyik legnagyobb meglepetése lett a világnak, hogy néhány ember egyszerűen visszament a hit evangéliumi forrásához, hogy a lelke sáros poharát megmossa, azt telemerítette és örvendezve kínálja másoknak. Az a lelki mozgalom, melyről „oxfordi csoport“ vagy „buchmanizmus“ címen beszélnek, ennek a könyvnek tükrében tulajdonképpen új, nem a tanra, hanem az életre irányuló reformáció. Vezére, kezdője egy Frank Buchman nevű amerikai lelkész. Fiatalos külsejű, izmos, magas, borotvált, szemüveges amerikai típus, szinte élő reklámja a hygienikus fürdőszobás amerikai lakásnak. Buchman mint philadelphiai lelkész, szociális munkájában összekülönbözött a gyülekezetének számokra hallgató gazdasági bizottságával. A számadások bőrtönében csak vergődött már akkor is vakmerő hitének a szárnya. Lehetetlen volt számára ottmaradnia. Angliába jött s egy kicsiny templomban egy női prédikátor csendes igehirdetése Krisztusról és a megváltásról rettenetes erővel rázta meg az életet. „Ezt a tanítást már gyermekkoromban tudtam. Egyházam hitvallásában benne volt, mindig tanítottam, de igazi nagy valóság e napon lett számomra“. A legelső jellemző hatása ennek: „Elfojtott lelki életem mélyéről mély megindulás hulláma tört fel, melyet az a nagy vágy követett, hogy teljesen átadjam életemet... Abban a mély tapasztalásban, hogy Krisztusban Isten szeretete hogyan hidalta át a szakadékot köztem és közte, a túlradó élet új megérzésével indultam el hazafelé, s egyúttal azzal a kényszerítő belső paranccsal, hogy ezt a nagy élményemet megosszam valakivel“. A legelső tette az volt, hogy elhagyott gyülekezete gazdasági bizottságának levelet írt: „Kedves barátom, ellenséges indulattal voltam irányodban. Megbántam. Meghocsátasz-e? Igaz híved, Frank“. Válasz egy sem jött, de Frank elindult arra a nagy evangéliumi „kalandra“, hogy a keresztyén élet emberileg lehető teljességét belevigye a világba. Átkalandozott az egész földgolyón, vidáman, bizakodva, mindig a Lélek parancsát kérdezve és egyedül imádságból élve. Serege nőtt. Van ebben a vállalkozásban valami nagy hasonlóság az Assisi Ferenc vidám világhódításához. Természetesen, a huszadik század óceánjáróira, roppant hoteljeibe és gondolatvilágába helyezve át az umbriai „kis szegény“ kalandját. „Team“-ek, hitvalló misszionárius csapatok szóródnak szét a világba, Délafrikába, Kanadába, Angliába, Hollandiába, legújabb hírek szerint Németországba. A legnagyobb hotelek báltermeit veszik ki. Kanadában ezrek és ezrek tolongtak egy-egy ilyen találkozáson. Máskor előkelő intellektuellek szalónjában találkoznak napokon át. A régi keresztyén lelki átalakulásoknak új, egyszerűbb

nevet adtak. Nem „megtérés“-ről, hanem „életváltoztatás“-ról beszélnek. Megrendítő és felemelő ennek a missziói munkának a hatása. A conversio minden lelki tavasza és frissesége kíséri a teamek szolgálatát.

Miben áll az oxfordi csoport lélekrendítő hatalma? Egyszerűen abban, hogy az evangélium néhány parancsára fenntartás nélkül ráteszi az élet egész kockázatát. Magával szemben és önmagában megállapítja a bűn szörnyű realitását. „Sokan nem hisznek a bűnben és mégis benne élnek“. „A bűn megvakít, megköt, megsokszorozódik, a bűn megsüketít. Nem is a nyílt véték legtöbbünk problémája, hanem a titkos bűn. Nem az, amely kényelmetlenséget szerez nekünk, hanem a kényelmes bűn. „Valljátok meg bűneiteket egymásnak és imádkozzatok egymásért, hogy meggyógyuljatok“. Ennek az alapszabálynélküli társaságnak ez az alapszabálya. Mint egy követ, ki kell dobni a bűnt a lelkünkől, megvallani. Ezzel megakadályozzuk az ismétlését. Mások figyelmét felhívjuk rá és a lelkünk a szabadulás tavaszi levegőjével telik meg. Ezzel kinyílt az ajtó Krisztus előtt. A gyűlések egyéni bizonyágtételekből, bűnvallásokból, Krisztussal való találkozások elmondásából állnak. Frank nem száll vitába kételkedő intellektueller értelmi kifogásokból toborzott kételyeivel. Az ő élő orthodoxiája szerint nem az intellektus fegyvereit kell összetörni, hanem a bűn bástyáit lerontani. A bűnvallásra következik a „restitúció“. A belátott véték jóvá kell tenni. Egy kanadai gyűlés után egyik könyvkiadó 12.000 dollárt vitt az állampénztárba. 20 év óta ennyi adót titkolt el. Egy amerikai „college“ dékánja meglepetve állapította meg, hogy a könyvtárból eltűnt könyvek az oxfordiak gyűlése után visszakérültek. Diákok mentek vissza régi iskolájukba bevallani azt, hogy a vizsgájukat csalással tették le. A távolról néző is a valóság láthatatlan erőforrásainak hatását kénytelen megállapítani. Az öskeresztyénség és a kálvini reformáció óta senki sem hangsúlyozta erőteljesebben a Szent Lélek világosító és parancsoló erejét, mint ez a „vezettetést“ hirdető mozgalom. A „house party“, a házi összejövetelek „csendes órával“ (quiet time) kezdődnek. Mélységes csendben hallgatják a hallhatatlant, a lélek parancsait. Mindenki előtt papír és ceruza. Amit a Lélek világos rendelésének ismer meg, nyomban leírja. Hősi erőfeszítés ez arra, hogy nemcsak a csendes órában, hanem az élet legforgalmasabb utcáján, boltokban és emberekkel való beszélgetésben ezt a rejtett hangot mindig megkérdezze az ember. *Russel*, az író meghívja Frankot lunchre. Frank „vezetése“ az, hogy az újságró menjen hozzá délutáni teára. Mi az, ami a lélek hangját szeszélyes hangulatok, emberi elgondolások dallamától megkülönbözteti? Az írás, az öntudat, fénylő gondolatok, Krisztus Lelkének megismerése, a Biblia olvasása és imádság, a körülmények támogatása, az értelem válasza, az egyház, a csoport, a baráti kör bizonyossága. De a valóságos vezettetésnek feltétele a Jézus Krisztusnak való teljes magunk-átadása. Ebből következik a másik bibliai fundamentum: „kérjétek és adatik néktek“. Frank, ha pénze nincs, imádkozik

érte és amikor pénz érkezik a munkára, akkor azzal is imádkozik, aki hozta. Nehéz helyzetben, félig ittas italcsempésszel szemben, aki az egész egyetemnek rontó lelke volt, Buchman így nézett szembe: „mi imádkozni szoktunk önért“. Ma ez a főkaarcú, hatalmas termetű öreg, az egykori „bootlegger“ a mozgalom egyik erős oszlópa. Innen, ebből a feltétlen hitből van az egész munkának páratlan vidámsága, örvendezése. „Sohase láttam hozzá hasonló boldog embert“, mondja Shoemaker, egy newyorki lelkész Buchmanról. Ez a munka erősen különbözik a vallásos ébredések komor, világítélfő seregétől. Nem vádol, nem ítélkezik. Igaz, hogy egy professzornak, aki minden tudományos kétségét előtárja, egyszerűen ennyit mond Buchman: „És most mondja el épen így Isten előtt minden bűneit is“, — igaz, hogy a mozgalom egyik elterjedt közmondása: „a varjú az egész világon fekete“, tehát az általános bűnösséget egészen a református keresztyénység szemlélésében hangsúlyozza, mégis a vádnak és a szemrehányásnak ostroma nincs a kezében. Mit csinálnál — kérdezi az újságíró egyszer Buchmantól —, ha éjszaka egy utonálló revolverrel a kezében pénzedet kérné? „Arra kérném — feleli Buchman —, hogy mondja el velem az Uri imádságot“. Sohasem enged meg, hogy a saját ítéletei kész formájába ömöljön bele egy másik lélek tapasztalata. Mindenki belülről induljon el, maga találja meg az utat. „Mi a csoport véleménye“ — kérdezik tőle — „a dohányzásról, az ivásról?“ „Mi az ön véleménye róla?“ — kérdezi viszont. Jellemző a mozgalomra a tudatos szervezetlensége. Anglikánok, nonkonformisták, presbiteriánusok egyformán részt vesznek benne. Épen így vonása, hogy a vezér szándékosan akar a katonák sorai között elvegyülni. Theológiai felfogásában itt-ott az Údv-hadseregével van bizonyos kapcsolata, amikor a bűntől való megszabadulás élményében szinte a büntelenség hitét ébreszti fel. De egészen szemben áll az Údv-hadseregével ez a munka abban, hogy a szociális vonatkozásokat majdnem figyelmen kívül hagyja. Egyetlen célja, hogy emberi életek Krisztus közvetlen közelébe kerüljenek, hogy a Lélek a maga beszédét a megcsendesült emberi élet sugárzó hallgatásában közölje, tovább ömaga semmiféle szervezkedésre és akcióra nem kapható.

A buchmanizmusnak, mint világmozgalomnak sokféleképpen fogják még alapvonalait megrajzolni, rendszerbe foglalni. Itt az volt a dolgunk, hogy egyetlen könyv tükörében nézzük meg ezeknek az öskeresztyéniség felé siető boldog embereknek lelki arcát. Minden keresztyén ember, aki ezt a könyvet elfogultság nélkül elolvassa, magában bizonyosan felujjong. Hall valakikről, akik „ördögöt üznek“, érzi, hogy nincs joga „eltitani“, mert hiszen, „aki nincs ellenünk, mellettünk van“. Formális keresztyéniségünk lelki gyárának mechanikus cselekvényei közül, nagy igazságok formáival való párbaj közben úgy áramlik be egy ilyen új mozgalomnak a levegője hozzánk, mint amikor tavaszra nyitjuk reá egy reggel az ablakot. Az Ige célja itt a földön és elvégre is küldetésünk, „követségünk“ az, hogy civakodó, önmagu-

kat sebesítő emberek „béküljenek meg Istennel“. „Embereket tértünk“. Történelmi egyházaink számára felszabadító példa, szent kihívás és ihletés lehet a mozgalom. Nem jelenti ez azt, hogy meg ne lássuk az árnyékát. Minden új élet a maga számára új formákat terem és amíg az élet, a lélek árad, addig a formák alkalmazkodnak hozzá. Amikor azonban egy-egy mozgalom a maga első tavaszi korszakán túl van, akkor a formák maradnak meg és egy új felekezet alakul ki abból, hogy lélektelenül próbálják ismételni, amit az elődök ihletéssel végeztek. A pápaság Assisi Ferenc nagy lelki kikeletét nem úzte ki a kertjéből, mint a Wilde Oszkár óriása a gyermeket, hanem magának tartotta meg: Az evangéliumi keresztyénség egyháztörténelmi parancsa az, hogy a felébredő lelkek boldog seregét, lelki keresztes-hadjáraton járó népét engedje be a falai közé. Amint a magyar evangéliumi keresztyénség egyik vezére mondotta: „az egyháznak szüksége van erre a mozgalomra, de ennek a mozgalomnak is szüksége van az egyházra“. A református theologia a bűn realitásának erős hangsúlyozásában, egy élő orthodoxia kivirágzásában, a Szent Lélek világosító, vezető munkájában a maga igazságait látja, vagy láthatja meg. Bizonyos, hogy van egy csomó eltérés. A megtért ember nem angyali ártatlanságú, nem szabadult meg a Sátán mardosásától. Nyomorúságát és földi természetét hurcolja az egész életen át. A gyors megtérések nagy lélektani visszahatásai keltik azt az illúziót sokszor, hogy egy ujjongó perc az egész életre végzett a rosszal. A gyors megtérésnek sokszor nagyszabású lékos visszaesése van, amivel minden ilyen mozgalomnál számolni kell, s amit erősen kijátszanak ellene. A nyilvános bűnvallásnak sok veszedelme is volt az egyháztörténelemben már. I. Leo pápa 450 körül már elrendelte, hogy a nyilvános bűnvallást csak akkor mondhatja el valaki, ha először le van írva és a pap jóváhagyta. Azután kevésbé feszült lelki légkörben vagy kevésbé odaadott életek világában, minden biztosíték dacára is, az ember összetéveszti a maga szándékát a Szent Lélek szavával. Kár volna egy ilyen nagyszabású lelki májust egyszerűen lekasabolni akarni, vagy elkerülni azért, mert bogáncsok is nőnek ilyenkor az árokparton, és épen olyan veszedelem volna alázatosan ki nem hallani belőle a Lélek megújuló életének vidám, boldog indulóját. A hitvallástétel és a bűnvallás mélységesen és fájdalmasan hiányzik ma a mi evangéliumi életünkben. A retorika, a formák, igehirdetés-klisék mögött ez a nagy kohó, amelyekben felolvadnak a fagyos, merev eszközök és a lélek új formáivá változnak át. A kanadai miniszterelnök az oxfordi csoport munkáját látva, azt mondotta: „amint Wesley mentette meg Angliát egykor a forradalomtól, úgy ez a munka menti meg a civilizációt az elpusztulástól“. Mi sokkal szerényebben mondjuk: — Isten Lelke dolgozik a világban, Isten irgalommal föléhajol ennek a gyötrődő csillagnak. És ennek az Ő véghetetlen türelmes és cselekvő szeretetének egyik nagyon kicsiny, lehet, sok gyarlósággal teljes, de áldott jele az oxfordi csoportmozgalom.

Muraközy Gyula

Kuyper Henriette és a magyar reformátusság

A magyar protestantizmus, a háború előtt, általában véve nem sokat gondolt külföldi barátaival s a külföldi kapcsolatok szerzését legfeljebb csak az élet által adott alkalmakra bízta. Ha pedig sikerült is barátokat szereznie, a barátságok ápolását nem folytatta, vagy — emberileg szólva — azokat ugyancsak a véletlenre bízta. Pedig, hogy mit jelentenek a külföldi nagy befolyású barátok a magyar protestantizmus és általában a magyarság számára, azt a nagy tömegek s egyházaink is csak az összeomlás óta sejtik igazán. Céltudatos egyházi külpolitikánk és szervezett aktív munkánk azonban még ma sincs; pedig a nemzetközi élet jelentősége e téren is sürgeti a cselekvést, úgy egyházunk, mint hazánk sorsa érdekében.

Azok között az előkelő külföldiek között, akik a nagy összeomlás után igazán egész szívvel és minden áldozatra kész lélekkel odaálltak az összetört magyar nemzet és a feldarabolt magyar református egyház mellé: a legelső között volt *Kuyper* Henriette holland írónő és újságíró, a nagy híré kálvinista theológus és államférfi, Hollandia egykori miniszterelnökének, *Kuyper Ábrahámnak* legidősebb leánya. Mellette és vele együtt másik két nővére: *Johanna* és *Katalin* is egyforma melegséggel fordultak felénk ugyanakkor és szinte versenyeztek abban, hogy melyik tud több előkelő holland és amerikai szívet megnyerni, többet dolgozni és áldozni különböző területeken és formában a magyar reformátusságért. A két fiatal testvér munkájáról azonban most nincs szó. Az Úr még életben tartotta őket és tovább folytatják áldásos munkájukat egyházunk és hazánk érdekében ma is. *Kuyper* Henriettet azonban az elmúlt év október 14-én magához szólította az Úr és így méltó, hogy rendkívüli egyéniségének és munkásságának jelentőségéről mi is megemlékezzünk, őszintén fájjalva azt a nagy veszteséget, amely váratlan elköltözésével bennünket magyarokat is ért...

Kuyper Henriette 1870 október 1-én született Amsterdamban. Nizában és Brusselben is járt iskolába. Nagy híré atyja készítette elő a konfirmációra; majd pedig annak irodalmi és esztétikai előadásait hallgatta az amszterdami Kálvinista Egyetemen, ahol már akkor is híres theologiai professzor két tanszéket, t. i. egy theologiai és egy irodalmi töltött be. *Kuyper* Henriette rendkívüli talentumai már korán kibontakoztak és egymás után jelentek meg különböző irodalmi munkái és nagyszámú cikkei, amelyeket mind erős tanulság, nagy, principiális tisztánlátás és fejlett kálvinista öntudat jellemzett. Még a politikai propagandában is részt vett, hogy az atyja által oly nagy energiával és zsenialitással vezetett nagyszúlyú holland kálvinista politikai párt, az u. n. antirevolucionáris párt munkáját vezesse és a hitvallásos alapon álló holland református leányegyesületek tagjait politikai tekintetben is

nevelje és öntudatosítsa. Azonban csak az elvi politikával foglalkozott és az aktív politikában, elvből, sohasem vett részt.

Magyarországgal és a magyar kálvinizmussal akkor kezdett közelebbi kapcsolatba lépni, amikor a világháború alatt — 1916 első felében — a hollandok által Budapesten felállított hadikórházat Johanna nővérével együtt vezette. Itt ismerkedett meg először a magyar ref. egyházi élet vezetőivel s az általuk igazgatott kórházhoz közelfekvő Bethesda-kórház vezetőségével is. (Mexikói-úti kórházuknak különben abban az időben e sorok írója volt a református tábori lelkésze.) Itt látogatta meg azután leányait az akkor még erejének teljében levő Kuyper Ábrahám is, aki többek között dr. Darányi Ignáccal és Bernát Istvánnal, a Kálvin-Szövetség elnökével is találkozott, sőt Debrecen is meg akarta látogatni, de ez az útja, sajnos, közbejött akadályok miatt elmaradt és nem is valósulhatott meg többé.

Kuyper Henriette a természetéhez tartozó alaposággal figyelte meg Budapesten az életet s itteni tapasztalatait egy igen érdekes és színes könyvben naplószerűen meg is írta „*Hongarije in oorlogstijd*“ („Magyarország a háború idején“) címmel, amely nemcsak azért nevezetes a mi számunkra, mert abban egy hadikórház életével kapcsolatban budapesti korrajzot ad és egész sereg református vonatkozású feljegyzést is közöl, hanem főleg azért, mert ez a könyv indította meg — szerintem — a holland kálvinizmus körében a magyar református egyház, a magyar nép s a magyar nemzet sorsa iránt való nagyobb érdeklődést is.

Kuyper Henriettenek ez a Budapesten felgyúlt nagy szeretete a magyarság iránt azután továbbra is megmaradt, sőt fokozódott. És amikor jött az összeomlás és utána közvetlenül a Hollandiába kiutazott magyar prot. delegáció a nagy Kuyper-t és családját is meglátogatta, hogy őket a magyarság elveszettnek látszó ügye számára megnyerje, ez a mély gyökeret vert szeretet Kuyper Henriette lelkében is új, hatalmas lángra gyúlt. Ezután Johanna nővérével együtt a magyarság érdekében indított minden akcióban részt vett. Irt, agitált, dolgozott. Külön gondolt azután a Bethesda-kórházra, amelynek keretében, az ő hatalmas propaganda-munkájának eredményeképpen, egy nevével elnevezett kis árvaházat is állítottak fel és hosszú éveken át megható hűséggel és imponáló szívóssággal gyűjtötte a pénzt Hollandiában a kis magyar árvák nevelésére. És ennek a munkának az volt a specialitása, hogy egész sereg holland református iskola is úgy volt megszervezve, hogy a holland iskolák növendékei (egy-egy osztály vagy egy-egy iskola) vállalták egy-egy kis magyar árva fenntartási költségeit. ruházását, úgyhogy ennek eredményeképpen, a Bethesdának juttatott hatalmas összegeken kívül, temérdek szeretetadomány is jött éveken át a gyermekvonatokkal a kis árvák részére is, mind-mind Kuyper Henriette nagy szeretetének és soha nem fáradó szívós hűségének bizonyosságaképpen.

Természetes, hogy magy szívének ez a kedves magyarországi alkotása azután is (tehát az elmúlt tíz év alatt többször is) elhozta őt Johanna nővérével együtt közénk, aminek eredménye azután természetesen az lett, hogy mindig több személyes barátot szerzett Budapesten és hazánkat és egyházunkat is mindig jobban megszerette. Nem is aludt ki ez a láng szívében soha és erről majd egykor később feldolgozandó nagyszámú levelei is bizonyosságot fognak tenni az utókor számára.

Életének legnagyobb alkotása azonban, ami számunkra is sok tekintetben tanulságos lehet, a holland hitvallásos alapon álló református leánymunka megindítása volt 1919-ben. Kuyper Henriette és egész sereg más holland református női lélek is meglátta ugyanis azt, hogy az „általános keresztyén“-alapon megindított evangéliumi leánymunkák igazi gyümölcsöket nem tudnak teremni és református szempontból sohasem lehetnek kielégítők. Megcsinálták tehát a „református alapon álló Leányegyesületek Szövetség“-ét, amelybe meginduláskor 22 helyi egyesület lépett be és ez a szövetség rövid tíz év leforgása alatt — Kuyper Henriettenek, mint tiszteletbeli elnökének, bámulatos propagandája és vezetése mellett — úgy megerősödött, hogy a csatlakozott helyi egyesületek száma ma már az 1000 felé közeledik, a hivatalos hetilapjuk pedig 15.000 példányban jelenik meg. Gondoljuk csak meg, mit jelent ez a hatalmas szervezet a holland szigorú református egyház virágzása szempontjából, amikor tudnunk kell azt is, hogy ezekben a helyi egyesületekben mindenütt nem szórakoztatás vagy általános keresztyén „evangélizálás“ folyik, hanem a legöntudatosabb hitvallásos léleképítés és kálvinista világnézeti nevelés az élet minden területével és azok problémáival kapcsolatban. Ezt a munkát szerette volna Kuyper Henriette Magyarországon is kivirágozni látni és számára mindig szomorúság volt az, hogy ez, bár annak meggyökereztetése annyira a szíven feküdt, a mi speciális akadályaink miatt eddig még nem sikerült. Hisszük azonban, hogy nemsokára lassan mégis meg fog valósulni.

Kuyper Henriette halála a magyar kálvinizmus u. n. külpolitikája számára egyelőre még pótolhatatlan veszteség. De éppen azért kell, hogy az ő értékes, magyarszerető lelkének elvesztése újra és újra arra figyelmeztessen bennünket, hogy az egyházi külpolitika terén sohasem szabad megszűnni az *utánpótlás* munkájának és minden memzedéknek külön és újra meg kell szerezni egyházunk számára a külföldi befolyásos barátokat, mert a régiek lassankint elköltöznek. Azonban nem elég a nagybefolyású külföldi barátok *megszerzése*, hanem *meg is kell őket tartanunk*. Sőt, ha elvesztettük őket, újakat kell helyettük szerezni és mindig többet, hogy a szeretetükből minél több áldás fakadjon egyházunk és hazánk számára.

Ez azonban külön művészet, amelyre a mi művelt és főleg külföldet járó ifjúságunkat nevelni kellene. Mert az egyházi diplomáciának is van iskolája és az tud igazán sokat használni ezen a téren, aki

annak szempontjai szerint ápolja, vagy építi tovább ezt a munkát. Kuyper Henriette és a többi magyarbarát nagy külföldi testvérlélek elvesztése szolgáljon tehát — a fájdalmas megemlékezés mellett — intő figyelmeztetésül is számunkra abban a tekintetben, hogy szakadatlanul a „salus Ecclesiae“-re is tekintsünk; ne várjuk azt, hogy egyházunk és egyházaink legértékesebb és legbefolyásosabb külföldi barátai egymásután kihaljanak, hanem tegyünk meg mindent arra nézve, hogy a helyükbe szeretetben és áldozatkészségben mindig nagyobb számmal újjak és újjak lépjenek.

Dr. Sebestyén Jenő

Alchimia

*Homályos, titkos pincegádor,
Nyugtalan fény a falakon...
Tégelyek, üstök, báj-szerek közt
Búsan, balgatagon, vakon
Gunnyaszt a fejedelmi agyrém
Az engedetlen anyagon.
Virraszt a százszor bukott szándék,
Virraszt az örült akarát:
Ólomból, rézből, porból, sárból
Átlényegíteni aranyat.
Nemtelen fém, közömbös oldat:
A falat füsttel feketítve,
Táncos tüztől hevítve olvad.
Albertus Magnus, Trismegistos
Ködben és gőzben tűnnek el —
Csak az a napsugárszín csillám
A tűzpróbálta tégely alján
Nem dereng soha, soha fel...*

*Királyibb ábrándom van nekem,
Míg nemtelen fémek között
Vergődöm a vak sötétségben,
Kétségbeesve magamon:
Az engedetlen anyagon.
Elkésve tán, de egyre mégis
Feszül bennem az akarát:
Látszat-életből, tetszhalálból,
Vak indulatból, sötét sárból
Kicsikarni az aranyat.*

*Mondd, Istenem, csakugyan úgy van:
Aranyat nem lehet csinálni,
Csak véletlen csákánycsapással
Te irgalmadból megtalálni?
S ha nincs bennem rejtett arany:
Rejtett arany, rendelt arany:
Lelkemnek mért kell vívnia?
Minek a bús királyi agyrém,
Reménytelen alchimia?
Mért vagyok mindig üres tégely,
A sok jó szellem mért fut széjjel,
Mért szorongok szívtépő éjjel,
Mért vonz a tündér Lehetetlen,
Mért gunnyasztok a tehetetlen,
Az engedetlen anyagon?
S mért lidérclik a nyugtalan fény
Pincém homályos, titkos mélyén
A füstfekete falakon?*

Reményik Sándor

Szenczi Molnár Albert és a genfi zsoltárok zenei ritmusa

HALÁLÁNAK HÁROMSZÁZADIK ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL

Szenczi Molnár Albert a zsoltárfordítás nagy munkájában a „fundamentombeli igaz értelemnek“ az átültetésére törekedett, átvette az eredeti zsoltárok külső versszerkezetét, verssorainak a magyar ritmusa pedig a *zsoltárok ősi ritmikus dallamának a nemtudatos befolyásolása nyomán, inkább subliminális prozódiai ösztönénél jogva alakult.*

Kérdés azonban, hogy verselésének, ritmikájának a megértéséhez a kulcsot a francia dallamok ritmikája megadja-e?

*

1. A hugenotta-zsoltárok zenei ritmusában olyan nyomok ötlenek sokszor szembe, amelyek arra mutatnak, mintha bennük egyházi és világi zenei elemek keveredtek volna össze. Előfordulnak ilyen jelenségek sokszor olyan zsoltárookban is, amelyeknek az őstét Douen pontosan felismeri egy-egy világi énekben s így mintha az ilyenekre (pl. a CXXXVIII., melynek őse „Une pastorelle gentile“ kezdetű pásztordal) az adoptáns zsoltárdallamszerző az egyháziasság zenei jegyét igyekezett volna rányomni, akár csak sub limine, akár pedig tudatos tervszerűséggel. Bár Goudimel zsoltár-motettáiban, ² s később is több szerzőnél a zsoltároknak legtöbbször páros-ütemű ritmikái értelmezése ismeretes, ³ mégis kiérezhető belőlük, hogy a dallamokban sokszor a tempus perfectum (azaz háromtagú) és a tempus imperfectum (azaz kéttagú) ütemnemű ritmusok olvadtak össze. Szembeötlő példák erre az I., II., IV., VIII., X., XI., XXXII., LI. stb. zsoltárok dallamai.⁴

A népies közhasználat és a világi modern zene hatására is a ritmusokból egyre jobban kivészett a háromtagúság (még a francia gyűjteményes éneklésben is) és így a francia énekeskönyvekben már tiszta kéttagúvá modernizált ritmikus formájukban állanak előtűnk.⁵

² *M. Henry Expert: Les Maitres Musiciens de la renaissance française* című kiadvány-sorozatban Cl. Goudimel I—III. Fasc. des 150 Psaumes (Edit. de 1580.). Paris. 1894.

³ *Cl. le Jeune: Les Psaumes de David mis en musique à quatre parties, 1561.* — *S. Mareschall: Der ganz Psalter von Herrn A. Lobwasser, ... Jetzund auff's newe mit vier Stimmen zugerichtet...* Basel, 1606. — *J. P. Sweelinck: Vierstimmige Psalmen etc.* Frankfurt, 1616.

⁴ V. ö. *Cl. Marot: Psaumes avec les Mélodies, Strassburg, Th. Gérold* rendkívül értékes bevezetésével. — *Em. Schild: Psalter—Choralbuch, Frankfurt, 1931.* — *The Church—Hymnary, revised edition, 1927.*

⁵ *Psaumes et Cantiques, Paris, Nancy, 1895.* E kiadásban már a synkopás képleteket is a legtöbb helyen kiegyenlítővé találjuk, pl. meghagyta a XXV., de eltüntette a XLII. zsoltárban.

2. A zsoltárdallamok ritmikájára jellemző, hogy mind a kéttagú, mind a háromtagú ütemek egységnyi értékei csak egyszeri aprózódással oszthatódnak, *vagyis a brevis csak két semibrevis-re* (modern egységben: a félhangnyi egység csak két negyedre bomlik) s így a dallamok tulajdonképpen csak kétféle időmértékű hangokból állanak.⁶ A kettős értékű hang zeneileg lehet súlyos vagy másodlagos súlyú, ha pedig aprózódik, első fele súlyos, második fele súlytalan. A háromtagú képletekben az első tag súlyos, a harmadik másodlagos súlyt kap.

3. Elég gyakori képlet a zsoltárokból a *synkópa*,⁷ mely két fajtájában található: vagy egy, vagy kétegyeségyi eltolódása a hangsúlytalan a zenei ritmikus lüktetésű hangsúlyos ütemfázisáról a hangsúlytalanra. Az unisono-dallamokban úgy hat, mintha polifónikus emlék lenne, de a szöveg agógikai érvényesülésében fontos a szerepe s mint ilyen, a magyar dalköltészetben is honos. A zsoltárok 858 zenei sorában összesen 65 synkópás képlet található, melyek közül 47 *egyegegyeségyi* (XXVII. zsoltár 4. sora, XXIX. zsoltár 3., 4., és 8. sora stb.), 18 pedig *kétegyeségyi* (XXXV. zsoltár 1. sora, XXXIV. zsoltár 3. és 8. sora, LXXXIX. zsoltár 6. sora stb.) hangsúlyeltolódás eredménye.

4. Az összes zsoltárokat általában jellemzi a hangsúlyos és hosszúhangú *sorkezdés*. A 858 zenei sorból mindössze 36 a tisztán súlytalan (Aufsakszerű) sorkezdés (pl. az I. zsoltár 2. és 5. sor, IX. zsoltár 4. sor, a XLI. és CXXIII. zsoltár páros, 2., 4., 6., 8. sorai stb.), 14 tulajdonképpen súlytalan helyzetű kezdőhang synkópás súlyt kapott, úgyhogy a súlytalan kezdőhang zeneileg a megelőző sorhoz kapcsolódik és synkópás összevonás révén megkapja átvettét súlyát sora kezdő-üteme első tagjának (pl. a XLVII. zsoltár páros sorai, a LXI. zsoltár 2. és 5. sora stb.), 12 sor kezdő hangja pedig *súlyos és rövid* (pl. a XXXIII. zsoltár 5., 6. és 8. sora, a LXXXI. zsoltár 4., 5., 6. sora stb.).

A szöveg ritmusa, illetve hangsúlya érvényesítéséhez a dallam a következő segítséget nyújthatja:

1. Minden zenei sor rendszerint az ütemek első tagján lüktet s így a szöveg ritmikus érvényesülésének a legtermészetesebb módja az lenne, ha a szöveg iktusai a dallamban ritmikailag hangsúlyos helyre esnének. Például: *Fogadást - tésznek - néked itten -- Tisztelvén - Tégedet* (LXV.) *Hálát adok - Uram, néked* (CXI.).

Nem mindig sikerül azonban minden sort így megszerkeszteni, hiszen ez nagyon mechanikusan hatna is, főként pedig, amíg az ütem-

⁶ Úgy látszik, hogy az ősi háromtagú elemek is inkább synkópás szerephez jutottak a zsoltárokból, mert ezekben a *hármás* osztódásra (például az *összevonás* által) igazolt példát nem találunk. Ezért az Em. Schildnél és más theoretikusoknál (Ch. Schneider) felbukkanó kísérletek a synkópás képleteknek a *tritolás* megoldásában nem vezethetnek kielégítő eredményre.

⁷ A synkópa az ütemekben meghatározott hangsúly eltolódása akár az elsődleges, akár a másodlagos hangsúly helyéről a hangsúlytalan ütemfázisokra egy, két, három metrikai értékegységen, néha ütemeken keresztül.

vonalak nem rögzítették a dallamok iktusait, a szövegíró az unisono dallamok értelmezésében teljes joggal élvezte azt a szabadságát, hogy a szöveg hangsúlyát a dallamnak nem mindig ugyanazon a helyén érvényesítse. Az ilyen esetekben a dallamok *vándor-akcentusairól* beszélhetünk:

A - Sionnak - hegyén - Uristen...
Mindenek csak - Tebenned - bíznak...
Fogadást - tesznek - Néked itten... (LXV.)
De - nagyvolta - kegyes - ségednek...

mind a négy sor ugyanazon zenei sor alá esik, bár nem egyformán tagozódik.

2. Mint említettük, a dallamban súlyos, másodlagosan súlyos és az aprózódások révén keletkező súlytalan hangok váltogatják egymást. Természetes, hogy az ütemi hangsúly nem kerülhet az aprózódás folytán súlytalanul szereplő ütemtagra s így ez sohasem lehet a zenei ütem első tagja, de mégis érvényesülhet rajta a szöveg hangsúlya, ha az a dallam fel- vagy leszökkenő hangja s a dallamvonalból figyelmetkeltő kiugrása folytán mintegy dallamhelyzeti energiát kapván, ellensúlyozza a ritmikailag súlyos helyre került hangsúlytalan szótag jogtalan súlyhoz-jutását. Például tükközni látszik a IV. zsoldárban a dallam ritmusával e sorok ritmusa:

Azért Téged - Uristen - kérünk...
Magatokat - meggondol - játok... (IV.)

mert negyedik szótagjuk kap a zenében ritmikai súlyt, míg második ütemük hangsúlyos szótagja zeneileg súlytalan helyre esik, viszont: *a dallam ötödugrással pótolja* azt a súlyt, melyet az előtte álló súlytalan szótag az ütem első tagján jogtalanul élvez.

3. Különösen kiaknázhatók a *synkópás* képletek a szöveghangsúly számára. A genfi zsoldárok két- és háromtagú *synkópás* eltolódásai a szöveghangsúly vándorlására adnak nagy lehetőséget, mert azok hármely fázisán helyet találhat a szöveg lüktetője.

4. A *súlytalan* (auftaktos) sorkezdesű dallamhoz akkor simul zökkenés nélkül a szöveg, ha a sorkezdeső súlytalan hang alá névelő, kötőszó, vonatkozónévmás vagy más súlytalan beszédrész kerül, amire a magyar szöveg is bőven adhat alkalmat. Például:

És - meg nem áll a - bűnösök - útján...
E - képpen amit az ember - végez...
Az - igazaknak - érti - dolgukat... (I. zsold.)
Te - nagy inségedben...
A - mi zászlóinkat...
Hogy - e király híven... (XX. zsold.)

A súlyos sorkezdésű dallam első tagján, valamint a *synkópás* sorkezdésnél súlyos és súlytalan szövegrész egyformán jól hangzik, ha a kezdőhang *hosszú*. Például:

Mert - illik, hogy - Ótet - dicsérjék ...
Énekel - jetek - Neki vigan ... (XXXIII.)

mindkét sor kielégíti ugyanazon zenei sor alatt zenei és nyelvérzékünket, mert a kezdő hosszú-hangsúlyos dallamhang alatt jogjai kapja a súlyt az első tagon az *Énekeljetek* első tagja, de a hangsúlytalan *Mert* kötőszó sem sérti fülünket a súlyos zenei ütemtagon, mivel a rákövetkező állítmány szintén megkaphatja súlyát a hosszú hangot követő rövid, de hangsúlyos zenei ütemfázison.

Ha a *súlyos* kezdőhang *rövid*, akkor súlytalan szótag csak úgy kerülhet alá, ha a súlytalan szót követő súlyos szó is megkaphatja a méltó hangsúlyát. Pl. bántja nyelvérzékünket:

Mert i - gaz mondása ... (XXXIII. 2. v.),

mivel a súlytalan követő súlyos szótag nem kerülhetett a zenei ütem súlyos fázisára. De jó ez a sor:

Az Úr - nak igéje ...

mert a névelőn érezzük a név *átvetett* súlyát, vagy:

Es min - den szándékát ...

mert itt meg az *accumulatiót* hangsúlyozza az „és“ kötőszó.

*

Szenczi Molnár Albert effajta módszeres meg gondolásokkal bizonyára nem vette fontolóra s nem elemezte a dallam és a szöveg összeegyeztetésének a lehetőségeit, hiszen kétségtelenül *ösztönösen* alkalmazta a zoltárszövegeket a francia dallamokhoz, amelyek teljesen készen állottak már előtte. Különösen elárulják szövegritmusának az ösztönszerűségét az auktakt-szerű zenei sorkezdések, amelyeknél annak ellenére, hogy fülében kellett hordoznia a nagyon is szemléletes német példát, még a tudatalatti *analógiás* megérzésnek is alig van itt-ott nyoma. A tudatos szöveg- és dallamegyeztetés helyett ez az Istentől nyert ösztönös zenei és prozódiai érzék segítette nehéz munkájának a végzésében.

A szöveg és dallam összeegyeztetésének a fenti pontokban összefoglalt lehetőségeit nem *elméleti* megfontolások alapján soroltam elő, hanem ezek Szenczi Molnár „szövegíró“, vagy „szövegfordító“ munkája módszerének soronként való alapos tanulmányozásából születtek. Ennek ellenére sem illenek reá Szenczi Molnár minden sorára.

Zsoldáraink verseinek ritmusa nem alkalmazkodik mindenütt ugyanazon ütembeosztással a zenei ritmushoz (1. pont). Ennek lehet magyarázata a különböző fajtájú ütemek keveredéséből következő szabadság, amelynek viszont a *tudatalatti zenei* ösztönben lehet az alapja az, hogy a keverődött ütemek súlyai egyéni diszpozíció szerint érezhetők asszimiláltaknak vagy absorbeáltaknak egyaránt s ezért egyik versszak sorában *így*, a másik versszak megfelelő sorában *amúgy* teljes joggal érezzük *kétféleképpen* a súlyok szerepét. De ugyanakkor, amikor ezt Szcenzi Molnár néhány ezer sorára nézve megállapíthatjuk, sok más sorának a ritmusát még ezzel sem tudjuk magyarázni. Pl. a zenei ritmus ütemei szerint így tagolódnak a következő sorok:

Mig e föl - dön élek jó - voltodból...

Csak ő tő - le várjad ol - talmadat... (XXVII.)

Vagy pompás zenei ösztönével és prozódiai érzékével meglepi a tanulmányozót, mikor az aprózódások folytán súlytalan ütemrészre eső szóhangsúlyt érvényesülve érzi a dallam kiugró hangjának a helyzeti energiájával sokszáz esetben, de annál jobban feltűnik a mai magyar fülnek, hogy szintén sok más esetben nem érzi elveszettnek a szöveg beszédsúlyát a dallam olyan súlytalan hangján, amelyik a szöveget semmivel sem tudja — rekompenzálni (2—3. pont).

Pl. e sor zenei ritmusa:

Azért fe - jedel - mek, bírák, ki - rályok... (II. zs.)

Azután a szövegfordítás feladataiul aránylag kényelmes synkópás megoldások szinte a tudatos megfontolás eredményeiként hatnak a XXXIV. zsoldár verseinek 3. és 8. soraiban, de a XXXV. zsoldárban már három versszakban sántítanak a synkópás sorok s nem elégték ki zenei érzékünket:

Szégyenítsd - meg Uram ő - ket...

Minden én - tetemem mond - ja...

A jóért - ők gonoszt ad - nak...

S nézzük meg végül az ú. n. *Auftaktos*-kezdésű sorokat. Szcenzi Molnár Albertnek a zsoldárkönyvében összesen 9370 sor van. Ezeknek a soroknak körülbelül 40%-a mai nyelvérzékünk szerint súlytalan vagy csonkaütemmel kezdődik.¹⁶

Szcenzi Molnár kora aligha érezte azt a különbséget a súlyos és súlytalan sorkezdések között, amit a mai magyar nyelvérzék számontart, mert a zsoldárfordító tudós diák számára ez nem is volt probléma. Ma azonban lehetetlen nem éreznünk, hogy például súlytalan kezdetű verssor a LXXX. zsoldár 2. sora:

¹⁶ Ez a szám természetesen nem lehet pontos, mert vannak sorok, melyek *súlyos* vagy *súlytalan* kezdetűeknek egyformán vehetők.

Hallgasd meg - Izráel - pásztora
És - Józsefnek - vezérlő - Ura...

Hiszen a második sor és kötőszava az értelem és ritmus sérelme nélkül bátran el is maradhatna, vagy csak *s*-sé némulhatna.

Vagy ki érezné súlyosnak e sorok első tagját:

Egy - szép dolgot - hoz elő az - én szívem... (XLV.)
.. Egy - köddel - befedezte - őket... (CV.)

az *egy* beszédrész a hangsúly folytán határozatlan névelő helyett *szám-névvé* válnék. (*Hány köddel?*...)

A mai magyar nyelvérzék kérdőnévmást hallana *rossz-ritmusú* sor kezdetén, ha az ictus az első szóban lüktetne a sorokban:

Ki teremtet - te az eget?... (CXXXIV.)
Kit őrizsz, mint - egy (!) juhnyáját?... (LXXX.)
Ki örült bé - kességemnek?... (VII.) ehelyett
Ki - teremtette az - eget...
Kit - őrizsz mint egy - juhnyáját...
Ki - örült békes - ségemnek...

Vagy mai nyelvérzékünk szerint értelmében változnék meg ez a sor:

Ki - tart oltal - mában... (XXXI.)
Ki - bízik csak - Tebenned...
Hogy - ne vétsek - Ellened... (XIX.)

ha így ütemeznénk:

Kitart oltal - mában...
Ki bízik csak - Tebenned?...
Hogy ne vétsek - Ellened?...

A mai prozódiai érzék számára elvesznének zsoldáraink legszebb *alliterációs* szépségei a súlyos sorkezdés erőszakolása következtében:

Mint a - virrasztó - éjjel
a - virradtát - várja... (CXXX.)
Mert - bizony - boldogok - azok,
akik - benne - bíznak... (XXXIV.)
Sírok, - ordítok - szüntelen
Én - szívemben
E - szertelen - nyavalyán... (XXXVIII.)

Sőt mintha a szépenhangzó magyar sorokat a hangsúlyos sorkezdés

erőszakolása folytán fellépő *kakofóniák* is megrontanák. Milyen *gikszereként* hatna például e sorok hangsúlyos kezdése:

Kiksze - reznék
Énnekem nagy - sérelmet... (XXXVIII.)
Kikkáromon - örülnek... (XL.)
Ki ily Urat - szeret... (XXXIII.) ehelyett:
Kik - szereznek
Énnekem nagy - sérelmet...
Kik - káromon örülnek...
Ki - ily Urat - szeret...

Szenczi Molnár Albert tehát nem úgy készítette a zsoldárszövegeket, hogy a *mai iskolázottságú* zenei ízlést szolgálná ki velük s mégis azt kell mondanunk, hogy *szövegfordító*, tehát énekhez szövegező munkája is a legnagyobb csudálatba ejt őszerejű nyelve mellett. Ha felteszem a kérdést, hogy zsoldáraink ritmikájának, Szenczi Molnár szövegének a megértéséhez mi adja meg a kulcsot: a *magyar verstan-e*, vagy pedig a *francia ritmikájú dallamkincs*, csak azt felelhetem, hogy a magyar *verstan* nem, de a *francia zsoldárritmus egymagában sem*. A mai *szövegírók* a magyar zenéhez is, de az idegen zenéhez is *más módszerrel* alkalmazzák a magyar szöveget. Ez alá a mérték alá próbáltam állítani én is zsoldárszövegeinket. Be kell vallanom: *sikertelenül*.

De: ez nem jelenti azt, hogy Szenczi Molnár énekszövege *alkalmatlan az ősi genfi ritmusú énekekhez*. Hol van tehát akkor az igazság? Úgy érzem, abban, hogy: Szenczi Molnár a *genfi zsoldárenek lelkét találta meg és a magyar zenei lélek testvéri közösségébe hozta haza azt gazdag áldások kiszolgálójává*. Ezt pedig csak egyetlenegy módon cselekedhette meg: a *francia dallam minden idegenszerűségét a synkópáktól az auktaktokig magyar lélekkel ragadta meg a magyar néplélek titokzatos, kifürkészhetetlen módján*.

A magyar népdalköltészetben valóban *elméletileg tisztázatlan az a kérdés, hogy milyen belső összefüggés van a szöveg és a dallam ritmusa között?* A népdalirodalom ezen a téren igen nagy szabadságot mutat. Inkább talán a *nyelv zenéje az, aminek a dallam és a szöveg közötti élő viszony kérdésében jelentősége lehet*. Mert ki tudná kimutatni, hogy a versritmus vagy a mondattani hangsúly, az ütemhangsúly vagy a szólamhangsúly követeli-e meg a zenei ritmus lüktető segítségét az érvényesüléshez? Itt ez, ott az jelentkezik, másutt pedig egyik sem kér részt a zenei lüktetésben, néha pedig a szöveg csak agógikai érvényesülést keres s abban ki is éli magát.

Szenczi Molnár zsoldárszövegeivel is ilyenformán vagyunk. A németben a dallam és a szöveg egymásnak *alárendelt* viszonyban vannak, a magyarban a kettő közti viszony inkább *mellérendelt* s így lazább, kötetlenebb. Azt is mondhatnám, hogy a németben a szöveg és dallam kap-

csolata csaknem mechanikus, — csakúgy, mint például mondatainak a *szórendje*, — a magyarban inkább lelki, lényegbeli. A magyarban a dal-
lam ott ragadja meg a szöveget, ahol *tudja*, vagy *akarja*, a németben
etekintetben szigorú a megkötöttség, mert mások szavainak a — fajsúly-
viszonyai.

Szenczi Molnár Albert a magyar ősi népdal szabadsága (= belső, lelki törvényszerűsége) alapján írja meg a zoltárszövegeket a „francia nótáknak és verseknek módgyokra“ s anélkül, hogy az idegen dallamokat megmagyarosítaná, otthonosakká teszi őket azáltal, hogy a töretlen tiszta magyar szöveghez a magyar nyelv belső törvényszerűségével fogadja el őket változatlan eredetiségükben.

Ha tehát a mai fül kifogásol is némely sorokat a zoltárainkban, abban a *német zenei iskolától* túlságosan befolyásolt fülünk a részes, nem pedig Szenczi Molnár Albert. De ha ezeket a sorokat összeszámláljuk is, az eredmény alig fogja kitenni a zoltársorok tízedrészét. Gondoljuk meg, mily csodás eredmény ez háromszáz évnél régibb költő tollából a háromszázévelőtti magyar nyelv készségével és az akkori magyar verselés technikai tradícióival!

*

Igaza van *Révész* Imrének, amikor úgy véli, hogy magyar gyülekezeteink zoltárénekével egyetlenegy lélek sem vállalná a huzenották mártírumságát.

Csuda-é, ha a magyar evangéliumi ébredés ujjászülető lelke a magyar élettelen zoltározó stílus helyett a Hozsánna és a Halleluja elevenlütetésű, közvetlenhangú énekeiben kereste meg életteljesebb bizonyosságtévére az énekeit? Az lett volna különben az igazi oka és célja, tehát az értelme Énekeskönyvünk reformjának is, hogy a felébredt élő hit megnyilatkozására adjon *életteljes* énekeket gyülekezeteink ajkára. Pompás, áldott alkalom lett volna ez arra, hogy a Kálvin által méltóknak ítélt és Szenczi Molnár Albert által hűségesen hazahozott genfi zoltárainkat ősi, életteljes ritmikájú dallamaikkal a magyar Református Egyház visszaadja az énekei megújulása után vágyakozó gyülekezeteinknek.

De csuda-é, hogy a ritmikai szépségükből kifosztott, így tehát zeneileg értelmetlenné vált zoltáraink egy részét maga az énekeskönyvügyi bizottság is — elhagyandónak ítélte, sok-sok szép más értékes zenei gyöngyét pedig gyülekezeteink is elfelejtik?! Az ajkán megmaradt néhány kevés dallamot mintha nem is egyébért énekelné már, csak azért, mert különben nem is tudna már — zoltárt énekelni...

Ennek az oka igazán nem Szenczi Molnár Albert, hanem *gyülekezeteink hűtlensége* az első átélések erejéhez és a *Psalterium Ungaricumhoz*. Valami félreértett — talán csak a lágymelegséget igazolni akaró „*puritánizmus*“, amely még *Kálvin* kezéből sem akarja elfogadni azt, amit a nagy evangéliumi reformátor az élet, a hit élő virágjaként számt oda minden hívő lélek épülésére — Isten örökkévaló kegyelmi aján-

dékául. Vagy talán a *tradíció*? Ne áltassuk magunkat, mert ha az, akkor csak *hamis* tradíció, melynek a forrása sem nem Kálvin, sem nem Szenczi Molnár, sem a genfi, sem a XVII. századbeli magyar gyülekezet.

Szenczi Molnár Albert emlékét csak azzal ünnepelhetjük, ha zsol-tárait újra méltóképpen megbecsüljük szépségük ősi, üde életteljességében.*

Árokháty Béla

Nélkülem

*A birodalmak nélkülem bíratnak,
nélkülem épülnek a paloták;
s születik, nélkülem, egy új világ,
amiben ismét csak strva aratnak.*

*A történet fölöttem elviharzik
s minden meglesz, mi létre jönni jó;
az ég megjavul és a földgolyó
nagylelkűsége fáradtan kialszik.*

*Nem kéri kölcsön vállam erejét
a romokon sodródó sorskerék;
idegen útján elgördül tova.*

*Utána nézek s utánad, leány.
Hova sodor a végzet, mondd, hova?
Már nem látlak. Nevetsz, vagy sírsz-e tán?*

Szabédy László

* Ez a cikk részlet a szerző külön megjelenő nagyobb tanulmányából. Innen a jegyzetszámok hiányos rendje.

A szerb nacionalizmus útja

A mai egyetemes és modern kultúra történetében, úgy látszik, a nacionalizmus fogalma és gyakorlati élete új fejezethez érkezett. A nemzetek ma a nacionalizmusuk számára korszerűbb tartalmat, magasabbrendű és mélyebbenjáró életútakat keresnek. És joggal... Mert nemcsak a kultúra természetes fejlődése követeli meg a mától és a holnaptól ezt a magasabbrendű és mélyebbenjáró életutat, hanem kétségkívül azok a heves és kíméletlen nemzetközi és nemzetellenes támadások is, amelyek minden nacionalizmust, mint elavult és kultúreltlen eszmét megsemmisítéssel fenyegetnek: kényszerítik az önértesebb nemzeteket arra, hogy korszerűbb nacionalizmus kidolgozásáról gondoskodjanak. Olaszország, Magyarország, Németország és legújabban már Ausztria is, erre az útra léptek. A mai fájó szellemi vajadások között tehát az újarcú nacionalizmusok kialakítása éppolyan eleven aktualitás, mint akár az újabb szociális rend kibontása.

De, ha nálunk a legújabb magyar irányzatok egy ilyen újarcú nacionalizmus után kutatnak, amely tágabb legyen és korszerűbb a réginél, lendületesebb és átütőbb az eddiginél: akkor ehelyütt szabad és kell gondolnunk az olyan szomszéd nacionalizmusra, amely belső és történelmi, lelki és szellemi strukturájával szembenáll és szemben fog állani a mi újveretű eszméinkkel és törekvéseinkkel. Ez a nacionalizmus, amellyel találkozunk kell: *a szomszédos balkáni szerb nacionalizmus.*

Ha új magyar nacionalizmust akarunk, bölcs dolog rámutatni a komoly tényre, hogy mellettünk egy olyan nacionalizmus él és uralkodik, amely ellenségünk és akadályunk, sőt a veszedelmünk is.

*

Négyszáz teljes évig, — a XIV. századtól a XVIII. század végéig, szerb nacionalizmusról egyáltalán nem beszélhetünk. Dusan cárnak a Rigómezőn összeomlott nemzetében elhamvadt a nemzeti érzés is teljesen. A leigázott szerbek vagy a „rája“ alázatával szolgálják a török pasát, vagy egyéni bosszútól úzve és lesből legyilkolnak egy-egy kegyetlenebb agát, spáhit. Különben a török hódoltsági tájakon sehol sem feszül a szerbekben a nacionális érzés. Négy századon át csak a céltalan szerb könnyek hullanak a török iga alatt. Még a XVIII. század végén is: „Szerbia puszta és nyomorúságos, az egész belgrádi pasalikban 100 ezer lélek sem él. Ószerbia a kiköltözködések révén a felére apadt, Boszniában és Hercegovinában sötétség és barbárság uralkodik, Montenegró állandó harcokban vérzik a törökök és Albánia ellen, Dalmácia a velencei köztársaság alatt olaszokkal elárasztva külön életét éli. A szerb nép egyes részei között semmi összeköttetés, a nemzeti öntudat az egységről úgyszólván egyáltalán nem létezik. A magyarországi szerbeknél is, akiket vallásuk miatt nyomnak, csak a pravoszláviára szorít-

kozik, de a katolikus szlávok Szlavóniában, a Szerémségben, a Bácskában, — a sokácok és bunyevácok, — kívül állnak a nemzeti egységben. A szerb érzés kb. 1780-ig csak a magyarországi szerbekben él, ám a nemzet itt is csak egy körülhatárolt tartománynak a vallásfelekezete.“

Ennyire minden komolyabb tudat, nemzeti érzés és nemzeti eszme nélkül vegetál a szerbség a négy török hódoltsági századon át: a Balkánon. Csak a Magyarországra emigrált, raskai vendégszerbekben él a szerb nemzeti tudatosság, az is azonban csupán az itteni szerb patriarchái orthodoxia szűk keretein belül.

Ámde a XVIII. század végén „új világ hajnala derül“ a sötét szerb történelem fölé. Ekkor lép bele a szerb történelembe egy csodálatos szépségű férfi, Dositej Obrádovics, a magyar bánási Csákova szülőtte. Nemrég misztikus kalugyer még, rajongója a keleti Atyáknak, legendáknak és színes hagiografiáknak. Szentségének híre szerteszáll a délmagyarországi babonás szerb nép között: gyógyulást keresnek nála és csodákat várnak tőle. De Dositej testvérben felülkerekedik racionalista alaptermészte, legyűri benne a mesterséges rajongása miszticizmusát és az eddig „szent diákonus“ odahagyja a monostori böjtöket és aszott életet. Vándorbothoz nyúl és begyalogolja Dalmáciát, Horvátországot, Boszniát, Szerbiát, Montenegrót és itt a „Fekete Hegyek“ fejedelem-püspöke, a filozófus-költő Petrovics Njegus, pópává szenteli. Ujra az orientális teológiára veti magát. Görögországba vándorol ősi keleti teológiáért s így megtanulja a klasszikus görögöt és az új görögöt: a klasszikus görögöt megtanulja, hogy Christostomost eredetiben olvashassa, az új görögöt pedig azért sajátítja el, hogy megismerje a görög egyházi reformtörekvéseket. Aztán felcsap házinevelőnek egy oláh bojár házábanál, — „mert élni is kell.“ Itt megtanul oláhhul. Mindenféle könyvet, amely keze ügyébe kerül, mohón elolvas és ezután is, egész életén át, mint vérbeli racionalista, a könyvek imádójának marad. Emfázissal kiált fel később is szerb testvérei felé: „Könyvet, testvéreim, könyvet... és nem harangokat. A könyvek uralkodnak ma föld és béke felett, a könyvek adnak bölcs törvényeket, harcolnak és győznek, boldoggá tesznek nemzeteket és őket a csillagokig emelik fel“. Bejárja Fehéroroszországot, Párisba is elvándorol, Halléban egyetemet látogat, Leipzigban szerb könyvet ad ki, Itáliában franciát tanít és Bécsben végül azzá lesz egészen, ami: ideális racionalista, racionális nacionalista, felvilágosított nemzet-pedagógus, szerb jozefinista. Tud tehát szerbül, oláhhul, görögül, latinul, olaszul, franciául, németül, sőt francia és olasz tanár is. Ilyen tág európai nyelv- és kultúrtudással lekerül a török uralom alól felszabadult szerb, vazallus Knezsevinába s itt Vazallus-Szerbia legelső kultuszminiszterévé lesz. Mint ilyen, ő szervezi meg az akkori felvilágosodás szellemében a szerb iskolaügyet, lerakja fundamentumait a szerb kultúrának s ami döntő fontosságú a szerb modern történelemben, ő teremti meg és fogalmazza meg elsőnek az élő, a tudatos szerb

nacionalizmust is. Obrádovics nacionalizmusa emnyi: „A nemzet alapja az élő nép, az egész szétszaggatott szerb nép, tekintet nélkül minden politikai határra, arra a tartományra és államra, ahol ez a széttépett szerb nép élni kénytelen.“ Kétségtelen, hogy ez a nacionalizmus teljesen modernül megfogalmazott nacionalizmus és lényegében a minden-szerbek és délszlávok egységét hirdeti: a nagyszerb gondolatot. Obrádovics nacionalizmusa abban is európai, hogy *európai eszközökkel* akar valósággá válni: el akar szabadulni a balkáni bizantizmus alól, ki akar emelkedni az elvénhedt orientális és orthodox kultúra alacsonyosságából és feltétlenül csatlakozni akar a Nyugathoz és annak szelleméhez. Obrádovics nacionalizmusa *erkölcsi alapokat* keres: csak a morális nevelésű nép szabadulhat fel teljesen és győzhet eszméi jegyében, történelmi elhivatásában, — hirdeti. Obrádovics nacionalizmusa reális is: a jelen valóságára kíván építeni és a jelen bajait faragja. De ez a nacionalizmus *utilitarista* is: csak azt követeli és követi, csak azon fáradozik, ami az egyetemes szerb népnek a hasznára van. Ennek a ma is egészen modernül csengő nacionalizmusnak *egyetlen útja* lehet csupán: a népet művelni, tanítani, mert a műveltség és a tudás a nemzet boldogulásának és jövődjének egyetlen záloga. Az általános nemzeti nevelésnek és tanításnak, az általános nemzeti felvilágosodottságnak a problémája: a nemzet jövődjének a problémája. Ezt a felfogását Obrádovics mintha csak egyenesen a Ratio Educationisból írta volna ki. „Törvény és vallás megváltoztathatók, de a faj és a nyelv soha, — mondja Obrádovics. Ép ezért „ez a felvilágosodott nacionalizmus magába öleli a horvátokat, akik katolikusokká lettek, a bosnyákokat, akik a muzulmán vallást vették fel.“ Obrádovics látja meg elsőnek világosan, hogy a szerb népnek, amely három különböző és egymással összeveszett vallásra szakadt, egész jövője attól függ, hogy felveszi-e a modern vallási türelem ideáit és magasra emeli-e a nemzeti elveket a vallási érzés fölé“. Mégis: „faj-szerelme észszerű és emberséges. Elítéli a nemzeti felfuvalkodottságot, kizárólagosságot és a más nemzetek gyűlöletét. De azért nagyon magas eszméket táplál a szerb nép természetes tulajdonságai, veleszületett értékei és kulturális tökéletességei felől. Lángoló és szerelemmel eltelt szívvel szól a szerb nációnak és hiszi, hogyha majd egyszer a tudás és felvilágosodottság útát talál a szerbekhez, akkor majd náluk elhivatottabb nemzet nem lesz.“ „Minden szerb tagja a nemzeti egységnek s azért mert ennek hasznát élvezzi, köteles a javán is dolgozni.“ Hűen elveihez, Obrádovics nacionalizmusa az élő, népi szerb nyelvet vezeti be a szerb irodalomba és általában a szerb műveltség nyelvétől és keményen kiszorítja innen azt az oroszos, ó-szláv, sekrestye-nyelvet, amelyet „csak egy templomi kisebbség ismer, mert halott ez a nyelv.“ Obrádovics és iskolájának nyugati öltözötű nacionalizmusa nem szereti sehogysem a romantikát. Még a nemzeti érzést is a „clara ratio“ mér-

legére teszi le. Mert továbbá ennek a nacionalizmusnak egész szelleme jozefimisztikus, mert hü famulusa a XVIII. század racionalista filozófiájának, azért nem szereti a pravoszláv egyház elmaradt, üres klerikalizmusát sem, amely szerinte költött és romantikus fényköpönyegben díszeleg. A *pravoszlávia elaggoti formalizmusában visszaköveteli az Evangélium becsültre nevelő élet-etikáját*. Ezért követel állami iskolákat a régi görögös egyházi iskolák helyébe, hogy „az iskola ne legyen csupán a keleti pszaltériumok és ritusok betanulása, hanem legyen az életre hasznos dolgok elsajátítása: szabad szellemmel.“ A nők előtt is, akiknek 1780-ig még templomba sem volt szabad járniok, megnyitja nemcsak a templomok, hanem az iskolák kapuit is, hogy majdan mint tanult szerb anyák, hasznos és tanult szerb polgárokat nevelhessenek fel a szerb nemzet számára. Velőtlen tradíciók helyébe eleven reformokat sürgetett: minden téren. A régés történelmi kultusz helyébe, a történelmi bálványozás helyébe: a jövőendő észszerű kultuszát állította oda.

Ilyen tartalmas és európai nacionalizmust hirdetett Obrádovics: a legszebb szerb férfi.

De természetes, hogy abban a korban, amikor a szerbeknek a török uralom idején és közvetlenül a részleges felszabadulásuk után, nem volt más szerb értékük, mint az átmentett pravoszláv egyházuk, — megtartójuk a félholdas, négyszázados rabság alatt — és nem volt más szerb értékük, mint a romantikus történelmi legendáik, amelyeket a „szent hegyek“ monostorai szövögettek meg a földettúró rabszolga szerb nép vigasztalására: ezek az Obrádovics-eszmék nagyon merészeknek, sőt tiszteletleneknek látszottak. Nem is maradtak el sokáig, főleg az orthodox klérus részéről, a leghevesebb támadások ez ellen a „szabadkőműves“ nacionalizmus ellen. A pravoszláv egyház segítségére, ha nem is az egyenes védelmére, csakhamar felsorakoznak az új, *bontakozó szerb romantizmus* harcosai, akik azonban, épúgy mint Obrádovics és iskolája és a Magyarországból származó hívei, Európából hozzák magukkal a lendületes és romantikus nacionalizmus új értelmezését. Ám a felvilágosodás nacionalizmusa egyideig erősen állja a harcot s amikor mellének szegezik a „népi szokások“, a „népi költészet“, a „nemzeti érzés“ Istentől adott „szerb szentségeit“, Obrádovics nacionalizmusa azzal vág vissza, hogy a „szerb népi szokások csak a szerb nép elmaradottságának a dokumentumai“, a „balkáni barbarizmus kiteljesedései“, amelyeket meg kell semmisíteni, hogy azután a Nyugathoz csatlakozhassék a szerb náció és hazaujtethessen onnan minden hasznosat és nagyot.

Azonban bármint támadta is Obrádovics felvilágosodott nacionalizmusát a keletkező *romantikus* és nagyzódo *nacionalizmus*, mégis igaz, hogy az ő nyugati jellemű nacionalizmusának korszakalkotó a jelentősége a felszabadult szerbek újkori történelmében és újkori nemzeti életében is. A török uralom alatti, hullaszagú balkanizmus után, ő

nyitja meg a négyszázéves szerb kripta dohos kapuit a nyugati levegő beáramlása előtt, ő kelti fel a lethargikus szerbek előtt a nemzeti és eszes öntudatot, ő terjeszti ki ezt a felébredt nemzeti öntudatot a még fel nem szabadított szerbekre és általa szerbeknek mondott, más délszláv törzsek felé is, ő hozza be a népi szerb nyelvet az útnak indult szerb irodalomba és kultúrába is. Az ő irányzata alapítja meg a szerbek között azt a lefojthatatlan törekvést, mely el akar szakadni a Balkántól és a foghíjjas keleti szellemvilágtól. De a legnagyobb érdeme Obrádovicsnak és a nacionalizmusának, hogy mint a felszabadult Szerbia legelső kultuszminisztere, ő szervezi meg az egész modernebb szerb iskolaügyet és ő tüzi ki a szerb iskolarendszer pedagógiai célzatául az erőteljes nemzeti nevelést. Obrádovics a délmagyarországi szerbek szülötte, az összes szlávok vándora, a nyugati jozefinisztikus bécsi szellem tanítványa, a nyugati nyelvek és korszerű kultúrák tudója, nem lehetett más, magyarországi szerb hűveivel egyetemben, a balkáni Szerbiában sem, mint a nyugati tartalmú szerb nacionalizmus megfogalmazója és zászlóhordozója. Mindezekért a szerbek hálája Obrádovicsot százéves születésének országos emlékünnepe: „a szerb Szokrátesz“ névvel tisztelte meg.

Ez a józan szerb nacionalizmus azonban, amelyet Obrádovics európai stílusban megfogalmazott és hirdetett, gyökeresen elváltozott a felkelő romanticizmus hatása alatt: újra európai indításra és európai gondolatokkal. Új tartalmat nyert: tisztelni a szerbek őseredeti nemzeti tradícióit, népi költészetét, nyelvét, mert ezek „szerb nemzeti szentség“. Alapgondolata ennek a romantikus szerb nacionalizmusnak: a szerb ész felett a szerb érzület áll. Ennek az érzületi, történelmes szerb nacionalizmusnak az atyja a magyar irodalomban is jólismert szerb költő, filológus, ethnológus: Vuk Karadzics. „A magy Vuk“ ugyan a balkáni szerbek fia, ott született, de úgyszólván egész életét Bécsben, Németországban, Újvidéken tölti, tehát európai szellemi környezetben. Ha Obrádovics az akkori nyugati racionalizmus tanítványa, úgy Karadzics viszont a nyugati romanticizmus famulusa, Goethe ismerőse. Herder személyes tisztelője, Grimm Jakab barátja és az egész akkori virágos német romanticizmus rajongója. Amit a természettől tehetséges, tág paraszti lelke itt hallott, itt látott, itt olvasott, azt mind egyszerűen a szerb népre vonatkoztatta és fordította át. A német romanticizmus szent „Germániáját“, ő a szlávok szent „Sláviájára“ fordítja át, a németek „Alldeutschlandját“, a minden szlávok „Sveslávijájára“. Minden népiesnek áhítatos tisztelete ebben a romantikus nacionalizmusban arany trónusra kerül. A szerb népszokások és viselet itt a szerb faj speciális sajátosságát és halhatatlan értékét jelentik: azt a differenciális szerb szent sajátosságot, amellyel a szerb faj minden más fajtól elüt, kitűnik. Vuk épe ezért mindezeket hangyaszorgalommal, szerblakta tartományonként össze is gyűjtötte. És érdekes... A népszokásoknak és viseletnek ez a bálványozó körülrajon-

gása annyira magával ragadja az akkori szerb intelligenciát is, hogy nem akart más ruhát hordani, mint a szerb paraszt ruháját: vagy a tündérmesés, történelmi „dusánkát“, vagy a komolyabb „lazaricát“. Vuk, különösen a bécsi híres szláv filológusnak, Kopitárnak a sugalmazására és útbaigazításai alapján, összegyűjti a szerb népköltészet dalait, románcait, balladáit, epikus virágait és „panaszos könyveit“. Kopitárral aztán ketten továbbbíjtják a gyűjteményeket Németország, Franciaország és Anglia irodalmába és csakhamar az egész akkori romantikus Nyugaton „divatba jön“ a szerb költészet: a „dunamenti mezők“, a „Déli-duna virágai“. Soha a szerb szellemi termékek sem azelőtt, sem ezután, sem a mai napig, annyira meg nem hódították a Nyugat magasabb kultúráját, mint a XIX. század első romantikus évtizedeiben. Ezért nevezi a szerb irodalomtörténet Karadzicsot a „szerbek nyugati referensének“.

Természetes azonban, hogy ez a nyugati tömjénezés a még csak tegnap félig felszabadult szerbekben hihetetlen mértékben feldagaszította a romantikus nemzeti érzést és érthető, hogy ennek a nemzeti romanticizmusnak a szerbiai diadala ellenállhatatlanul magával sodorta az egész szerb nemzetet, határookra való minden tekintet nélkül. És természetes, hogy a minden szerbek jelszavává lett ezután: a szerb népies, a szerb faji, a szerb történelminek emfaticus tisztelete. De ismételjük, hogy amint a felvilágosodás nacionalizmusa a Nyugatról származott el a szerbek közé, úgy a romantikus szerb nacionalizmus is a Nyugatról hozta az indítást, sőt a tartalmát is. Úgy látszik különben, mintha Vuk nem is volna más egész szellemi fegyverzetével, mint echója azoknak a nyugati nevelésű, romantikus, nyugati pánszlávoknak, akiknek európai környezetébe került, Dobrovszky, a szlávok ősi történelmének németnyelvű tudósa, felfedi Vuk előtt az összes szlávok nyelveinek azt a belső egy lelkét, amely az összes szlávokat egy eredetű fözi és megmutatja neki, hogy „kik voltak valaha a szlávok“. Megtanítja Vukot arra, hogy amint a szlávok lelke a múltban egy volt, úgy kell újra egynek lennie a jelenben és a jövőben is. Vuk pedig, a romantikus tanítvány, mándezeket megírja vaskos szerb nyelven a szerbek számára: s a romantikus szerb nacionalizmus ráeszmél a szlávság egységére és szolidaritására. De nem kevesebb jelentőséggel bír Vukra s az ő nacionalizmusára a már említett Kopitár. A szerb paraszt Karadzicsnak mindvégig ezután Kopitár lesz a mestere, korrektora, nyomorában eltartója és fordítója. Hasonlóan nagy hatása volt a szerb romantikus nacionalizmus eszmei tartalmának a kibővülésére a pesti tót, lutheránus költő-papnak, Ján Kolárnak. Kolár volt u. i. az, aki a leg tudatosabban és legtisztábban fogalmazta meg a pánszláv eszmét, a pánszláv álmodozások hatalmas és színes gondolatát. Szerinte, az összes szlávok nyelvei négy alapnyelvre vezethetők vissza: az oroszra, a csehre, a lengyelre és a szerbre. Az összes déli szlávok alapnyelve a szerb nyelv, tehát ezeknek a szerb nyelvet kell nemzeti nyelvük gyar-

nánt elfogadniok. A „nagyszerb gondolatnak“ itt a csírája. Kolár csak theoretikusa és költője volt ugyan a pámszláv gondolatnak, de az ő szárnyas eszméi, Vukon keresztül, átcsapnak a délszlávokhoz s itt ezután nemzetpolitikai mozgalommá szélesednek. Van tovább is: Safarik, az újvidéki szerb gimnázium igazgatója, felkutatja a szerb ősi nyelv törvényeit, a régi szerbek történelmi okmányait s ezekből felcsillogtatja a szerbek ősi és hősi multját s mert ezzel elmélyíti, megszine-síti és felmagasztalja a szerbséget: a szerb romantikus nacionalizmus adoptált apostolának ismeri el. Még tovább: Mihajlo knéz a saját költéségén felnevelt egy tót diákot, Stur Lajost. Mihajlo Sturt a pozsonyi lyceumon tanárként fizeti. Amit Vuk és inspirálói elvontan és öszmök stílusában a délnyugati szlávokról hirdettek, azt Stur Pozsonyban, mint gyakorlati teendőket ülteti el a délszláv diákokba, mint politikai aktív és megvalósítandó történelmi hivatást és közeli kötelességet. Ő szervezi meg elsőnek az Ifjú Szlávok Forradalmi Egyesületét, amelyből az a fanatikus és lázadó szerb ifjúság került ki, amely 1848-ban forradalmasítja a délmagyarországi szerbséget a magyar szabadságharc elleni hátbatámadásra, innen kerül ki az az ifjúság, amely a szerb Knezsevinából átvezeti azokat a szerb hordákat, amelyek lángbaborítják az egész Délvidéket, míg Szenttamásnál össze nem tőri őket Perczel honvéd serege. A szerb forradalmi ifjúság csakhamar elkanyarodott a Nagyszlávija gondolatától, cserbenhagyta az összes szlávok eszméjét és a messze Nagyszláv Császárság álmát, — és visszatért heves entuziazmussal a „Dusán cár birodalmához“, a kizárólag „nagyszerb birodalomhoz“. Stur, a magyszláv agitátor, keserűen el is panasolja, hogy a szerbek megfeneklettek „az önző fajszeretben“, sőt odahagyták Vuk tágas nacionalizmusát is. Ezeknek az ifjú nagyszerbeknek a szerb történelem valósággal bálványukká lett. Nemcsak, hogy idealizálják, hanem át is költik, mert, úgy mondták, „a szerb történelmet nem megírni, hanem megénekelni kell“. A szerb nemzeti történelemnek szerintük csak egy feladata lehet: növelni a nemzeti büszkeséget. Mert a szerb történelem a szerbek számára az az élő víz, amelyből a szerbség vígaszt meríthet a jelenben, erőt a jelen küzdelmeire és hitet a nemzet jobb jövőjében. Ez a szárnyaló szerb nemzeti történelem szenteltvízzel hintette be az egész szerb multat s felemelte a csillagokig. „A szerb nép a világ legtehetségesebb, a leghősibb és a legjobb nemzete“. Maga Vuk is rajongva írta: „Az egyszerűbb szerb nép becsületesebb és esze-sebb, felvilágosodottabb a világ minden nemzeténél, amelyet a mai napig láttam. De a népünk magasabb osztálya csak olyan, amilyen a nevelése“. Nem nehéz elgondolnunk és tudnunk, hogy ilyen túlzó nacionalizmus, ilyen nemzeti idolatria mellett ki kellett virágoznia a szerbeknél a „rothadt nyugat“ elleni gyűlöletnek, a más nemzetek alábecsülésének, sőt a megvetésének is. Gögös és szálló igévé lett: „Szerbnek lenni tetőtől talpig“. „Srbin sve is svugde“. Szentté avatott ez a szinte exaltált, de mindenesetre szentimentális nacionalizmus minden

szerb házikót, ruhát, szokást, gesztust, mondást, dalt, mesét. Ez az így felfűtött nacionalizmus tehát elvetette a szerb észt és felültette álomtrónusára az „isteni szerb érzületet“. A tegnap „rája népe“, a görnyedő rabszolga, fellendült a romantikus nacionalizmus legfelső fokára.

Vuk Karadzics, a hosszúhajú, autodidakta szerb paraszt, Bécsben élve húsz évig, Fichtétől tanulva, pánszlávoktól inspirálva, ilyen öntelt magasságra hajszolta fel a Balkán vadvirágát: az akkori alig felszabadult szerb nemzetet. Ám különös, hogy otthon, a Balkánon, nem tudott megmaradni sokáig, mert hívei már nem hittek neki a tág pánszlávizmusa miatt. Ma azonban már a romantikus rajongót a „szerb Mózes“ epithetonjával ékesítik fel.

De csodálatos az egyszer elindult eszmék útja!... A szerb romantikus nacionalizmus itt sem állt meg. Életrekelte a maga szuperlatívuszát: a szerb romantikus egyháztörténelmi nacionalizmust. Ez a pravoszláv egyháztörténelem kitermelte a „Szrboszlovén“ eszmét: a pravoszlávizmus védmőksége alatt. Dogmaként hirdette, hogy az összes szlávok ősei a szerbek. Ruzsicsics Nikafor, szerb püspök-történetíró, ennek a magasságos dogmának az igazolására felállította az összes szlávok családfáját is. Tehát: az összes szlávok még Ázsiában s később az V. századig, Európában is: sorbi, serbi, srbi elnevezést viseltek, bizonyosságul annak, hogy ők az összes szlávok ősei. Csak Európában kapják a jogtalan szláv nevet. Azonban később ez a név is kettészakad Európában: az északnyugati szlávok a vendek nevét, a délkeleti összlovén népek pedig a szerbmaták nevét viselik. Így tehát a régi vendektől származnak le: a szlovének, a lausitzi szerbek, a lengyelek, a csehek, a morvák és a szlovákok, viszont a régi szerbmatáktól: a rusznákok, a kis- és nagyoroszok, a szerbek, a horvátok és a bolgárok. S mert Ruzsicsics szerint az összes szlávok kétharmada pravoszláv és csupán egyharmada katolikus és protestáns, ezért az autokefál szláv orthodoxia is, a szlávok döntő többségének az elhivatott patrónusa és vallása is. Továbbá: mert az egyházi ó-szláv nyelv lényegileg az ó-szerb-szlovén nyelv, vagyis *szrboszlovén* nyelv, ez is azt bizonyítja, hogy a szerbek valamennyi szláv nép ősei. Az a történelmi tény végül, — így filozofál Ruzsicsics, — hogy szerbszavú elnevezéseket találunk a régi világ minden táján: Egyiptomban: Serb, Sirbon városokat, Perzsiában: Serbisa, Sorbis helyneveket, Mezopotámiában: Sorbina nevet s az európai szláv földeken számtalan várost, hegyet, folyót, amelyek valamilyen formában a szerb, sirb, szorb elnevezést hordozzák, — kétség-telenül bizonyítja, hogy a szerbek egy olyan ősi nép, amely az akkor ismert egész világot járta, mint kereskedő és állathajcsár nép, mint az összszlávság prehisztorikus őse már. Ruzsicsics ezt a romantikus és pravoszláv köntőssel ékesített pánszerb eszmét Dobrovcskytól, a romantikus szlávistától vette, aki még 1828-ban ezt írta: „A szerb elnevezés nem véletlenül keletkezett, hanem eredetét a legősibb időből veszi, magának a népnek a keletkezésétől. Ezzel a névvel neveztek

valaha a mai összes szláv nemzetek. A szlovén elnevezés későbbi eredetű“.

Ez az egyházi romantikus nacionalizmus azonban nem elégedett meg csupán azzal, hogy ilyen hatalmas multat konstruált meg a szerbek számára, hanem megkereste a pravoszláv multban azt a prófétát is — Szt. Száva személyében —, aki ennek a gondolatnak a multban lett volna már a hordozója. Ruzsicsics Szt. Száva királyfiról, a későbbi szerb pravoszláv érsekről, 27 zengő pontban állítja, hogy ennek a szrboszlovén és pravoszláv gondolatnak a jegyében zajlott le egész szent élete. „Szent lelkében és szívében — így szól a 26-ik pont — ápolgatta a csodás és szent eszmét: hogy testvérré tegye, ami szétszakadt, hogy fennmaradjon ami szertebomlott, hogy az egész szerbség egyetlen nagy birodalomban éljen a szerb egyház szárnyai alatt, minthaogy a kotló összegyűjti a szárnyai alatt a csirkéit, hogy az összes szrboszlovén törzseket, amelyek a világ mind a négy tája felé szétszóródtak, egyetlen nagy egységben fogja össze, megszilárdítsa őket az összetartozandóságban, a szent balkáni keresztyénség szeretetében, Istennek dicsőségére, a szrboszlovén nép nagyságára és hasznára minden fajbélinek és fajbéli államocskának“. Szt. Száva működésének köszöni a szerb nép régi nemzeti szokásait, régi egyházi iskoláit, régi műveltségét, fennmaradását a török szolgaság alatt és végül, az önálló szerb egyházat.

A szerb nacionalizmus története még ma is úgy tudja, hogy Obrádovics, Karadzics és Nomenja Száva királyfi *a szerb nacionalizmus „szentháromságát“ jelentik.*

A csaknem egy félszázadon kizárólag uralkodó romantikus szerb nacionalizmus a mult század nyolcvanas éveinek a kezdetén erős reakcióra talált. Fellépett Markovics Szvetozár. Markovics nem volt nagyobb egyéniség, csak eszméi voltak korszerűek, divatosak és ezért volt hatása olyan nagy a szerb nacionalizmus további útján. Oroszországból importálta a kíméletlen realizmust, materializmust s mindezt az akkor divatos természettudományos köntösben. Frazeológiája volt: felszabadítani a parasztot a spáhítól, a polgárt a hatalomtól, a nőt a családi hagyományoktól, a gondolatot a multak bálványától, az igazságot az álmoktól, az életet az irrealitásoktól. A szerb ifjúság nagyon hamar csatlakozik ehhez a „gyakorlati új tanhoz“, ehhez *a pozitív nacionalizmus*hoz. A Markovics ifjúsága, a „realista szerb ifjúság“, a szabad és természettudományos gondolkozás nevében, egy-kettőre leszámolt a régi egyházával, sőt az Istennel is. Nyíltan hirdette, hogy ateista. Gúnnyal csapott le és szeges ostorral vágott végig minden idealizmuson, romanticizmuson, szentimentalizmuson és mindent a köznap mérlegére helyezett. Elvetette, minden kegyelet nélkül, a szerb történelem álmait. Való történelmet keresett, reális nacionalizmust fogalmazott. Széttépett keces legendákat, oltáros, hízelgő mondákat, letépett néphősök homlokáról költői babérr koszorúkat. Csak a nép nyomorát látta,

gazdasági szenvedését. Ez a szociális színekkel átszőtt irányzat betör az egyetemre, a teológiára, a skupstinába, a sajtóba, a közgondolkodásba, sőt a katonai akadémiára is. Mert csak reális akart lenni, meghódította a politikát is s itt a türelmetlen radikalizmus színeiben pompázik. A „Balkán Bismarckja“, Pasic is ennek a szellemnek hódol. Forradalom és akció: ez az új jelszó. „Eddig egekben szárnyaltak a szerbek, ezután a földön túrtak“ — így ír erről az áramlatról Skerlics Jován. Habár ez az irányzat sok szerb nemzeti pesszimizmusnak is volt okozója, mégsem tudta teljesen kiirtani sem a régi racionalista, sem a régi romantikus nacionalizmusnak a gondolatvilágát. Sok tollat tépett ki belőlük, de azért mégis megmaradt a régi madár, — csak ezután ragadozóvá változott. Amit ez a durvább irányzat a pozitív és reális aktivitás hirdetésével elért, az egy újfajta szerb nacionalizmus lett: egészen balkáni, eszközeiben egészen drasztikus, útjában egészen bizantinus. Kifejlődött ebből a réalista irányzathoz az a balkáni nacionalizmus, amellyel a világháborúban kerültünk szembe s amely ma is a szerbek legsajátabb sajátja.

1903-ban, egy májusi éjszakán, a szerb katonai akadémia fiatal tisztjei, balkáni módon, meggyilkolják Obrenovics Sándor királyt. Nem azért, mert Draga Masint vette el feleségül, hanem mert „ausztrofíli“ politikát mert inaugurálni, tehát veszélyeztette a nagyszerb álmokat, az összes délszlávok egyesülését, a szerbek reális vezetése alatt. Ettől a gyilkos éjszakától fogva, kibontakozott Szerbiában az a szomorú, hamisítatlan balkáni nacionalizmus, minden eddigi európai jellege levetésével, amely a hirhedt „Fekete Kéz“ alkotmányában testesül meg. Ez az a szerb balkáni nacionalizmus, amely komitációs bandákat szervez és küld Törökországba, hogy ott bombákkal kiprovoálják a balkáni háborút (1912), mert a szerbek reálisan „egyesülni, vagy meghalni akarnak“, ez az a szerb balkáni nacionalizmus, amely a balkáni háborúk után, „ötös körökbe“ tömöríti Bosznia, Hercegovina, Horvátország, Dalmácia, Délmagyarország szerb eredetű ifjúságát, hogy sorozatos merényleteket kövessenek el a Monarchia politikai és katonai vezetői ellen, hogy itt felrobbantsák Ausztria-Magyarországot és annak romjain felépíthessék a reális Nagyszerbiát. Ez a konspiratív és balkánivá lezüllött szerb nacionalizmus gyilkolta meg Ferenc Ferdinándot is, amivel kiprovoált újból egy háborút, a nagy világháborút... Ma pedig ugyanez a balkáni nacionalizmus kormányoz Jugoszláviában: diktatúrával.

Mindezek után elképesztő, hogy ilyen mélyre esett le Obrádovicsnak hajdani, nyugati szellemű nacionalizmusa, Karadzicsnak ugyancsak európai vértetű, romantikus nacionalizmusa. Mindkettő lezüllött a balkáni nacionalizmus felforgató fanatizmusáig akkor, amikor elfordult Európától és balkáni talajból akart nagygyá növekedni.

Csak egyetlen idézet álljon itt igazolásul. Nemrég írta a nagyszerb nacionalisták egyik lapja, a Srhadija, ezeket: „Én szerb vagyok! Én

érettem szúrta le Obilics Milos a Kosszovón Murat szultánt. Én érettem énekeltek az elődeim vitézi énekeket. Rám van bízva a jövő. Én őrzöm a tradíciókat. Az én kötelességem, hogy őrizzem a nemzet sentségeit! Én szerb vagyok. Ez a multat jelenti... a multat, a régi, a véres és borzalmas multat, a hősi és hajduk-multat... Én szerb vagyok!... Príncipe Gavriló én érettem lötte keresztül biztos kézzel Ferenc Ferdinánd nyakán az ütőeret!... .

Ez a szerb nacionalizmus útja... Talán nem felesleges tudni róla, amikor a bontakozó új nacionalizmusok történelmi kapuink előtt zörgetnek...
Berkes József

Áldás

*Legyen boldog, mert az örömet várta...
Földi lökdösődés sohse dobja hátra,*

*Legyen boldog, legyen!... Ha nélkülem: úgy is,
akkor is, ha lelkem keresztekre húz is.*

*Szeressen, örüljön, örüljön és járjon
mindig örömök közt, mindig napos tájon.*

*Nemesérczel-zengő maradjon a hangja,
szíve igaz várát soha fel ne adja!*

*Találja meg énje legigazibb felét,
ájulja gyönyörbe násza szent éjjelét.*

*Két szomorú szemem eszébe se jusson,
szép erős kislány térdeire fusson...*

*Feszüljön a sorsnak tagbaszakadt válla
s minden ütközetjét győzelemmel állja!...*

*Csak egyszer, majd egyszer, nagyon-nagyon későn,
ha jön éjszakája, a nehéz, a végső:*

*Régi aranynapra emlékezzék vissza:
csókjaát a csókom könnyperelve itta...*

*S jusson az eszébe: Lecsókolta könnyem —
és a Végtelenbe szálljon fel majd könnyen!...*

Nagy Emma

A hellénizmus és a christianizmus találkozása

Mikor a keresztyénség feltűnt a hanyatló antik világban, a figyelmes elmék legott látták, hogy vele a világnak egy egészen új, a régivel sok tekintetben homlokegyenest ellentétes felfogása követeli az érvényesülést. A hellén filozófia és tudomány közel évezredes erőfeszítéssel kiűzött a világból minden titokzatost, minden értelemellenest és a régi hit regéit csupán szép mesék vagy allegóriák alakjában tűrte meg. A tudomány világképe nem tartott meg semmi emberit, — valami nagy objektivitás uralkodott rajta, ahol a szubjektív hitnek, de még a szubjektív kezdeményezésnek sem jutott több hely. Az egész hellén *kosmos-on* racionális törvények uralkodtak, amelyek az embert is kérelhetetlen kapcsolatokkal fogták körül. Az igaz ismeret a tárgyi világ hív tükrözését, identikus visszaadását jelentette, s a helyes élet a „természet szerint való“, azaz a világ objektív törvényeihez hozzásimuló, a szükségszerűség bilincseit zugolódás nélkül viselő volt. A filozófia az emberből magából is egyszerű tárgyat csinált, akinek semmi lehetősége sem volt arra, hogy bárhol is áttörje a kosmos kérelhetetlen törvényeit. S a világfolyamat örök körforgás, reménytelenül elkövetkező új meg új visszatérés képét mutatta. Az időnek nem volt semmi értelme, mert hiszen a történet az antik felfogás szerint vigasztalan örök ismétlődés. *Eadem sunt omnia semper*, — zokogja Lucretius. S van-e célja, hogy ebben a vigasztalan világban éljen az ember? S van-e értelme az egyéni kezdeményezésnek, ha egyszer csak az történhetik, aminek szükségképpen történnie kell? A Stoa és az epikureizmus még arra is megtanították az embert, hogy a halálnak semmi jelentősége sincs az élet szempontjából, s ezzel a teljes egykedvőség, az elfásult *apathia* lett úrrá a lelkeken.

Ezzel szemben az a tanítás, amely Jézus személyéhez fűződve indult el Galilea mezőiről, hogy meghódítsa a világot, egészen más képet rajzolt a világfolyamatról az elmékbe. Nem volt itt szó fogalmi bizonyításokról, s az ész törvényeiről. A világ újra tele lett isteni titkokkal, amelyek azonban feltárultak az egyszerű szív hívó odaadása előtt. Az ember lőn újra a világ középpontja, akit a hellén tudomány befalazott a dolgok piramisába. A keresztyénség azt tanította, hogy ezen a világon minden az ember kedvéért történik, s a világfolyamat nem állandó ismétlődés, hanem fenséges dráma, amelynek hőse az ember, Istennek ez a saját képére és hasonlatosságára teremtett kiválasztott teremtménye. A világ a semmiből lett, hogy a teremtő isteni akarat irányítása szerint fennálljon az Utolsó Ítéletig, amikor is a rajta lakó ember sorsa beleömlik az örökkévalóság tengerébe. Egészen más ez a világkép, mint az, amit a hellén tudomány tanított. Itt jelentéktelen eszköz színvonalára süllyed a tárgyi világ, amely a görögség kutató kedvét annyira izgatta, s óriási magasságokba nő az alany, az ember,

akí a világfolyamat protagonistája. Itt már van értelme az időnek, — van az egyéni kezdeményezésnek, mert az egész világegyetem megérzi azt a döntést, amelyet az ember szabad akaratából a magáévá tesz. A fatalista antik világgal szemben a keresztyén ember képviseli az aktivitást, mert ezzel a cselekvő élettel már a földön, a mulandó létben az örök élet jogát akarja magának megszerezni.

A keresztyénség az embert visszavezette önmagához, holott a hellén filozófia elterelte róla a figyelmet, mikor megnyitotta előtte a kosmikus perspektívát. Transcendens magasságokon jártatta szemét, de ott nem volt helye az embernek, a keresztyénség ellenben fölemelte az embert ezekbe a transcendens magasságokba és megmutatta, hogy az embernek még Isten mellett is megvan a maga szerepe: önünk nem egyszerűen a kosmos kisugárzása, hanem a világnak önálló, mert akarni tudó tényezője. Embert és Istent a szeretet köteléke fűz egybe, de én, aki szeretem az Istent, nem leszek ezáltal vele azonossá, eggyé, hanem személyes valóm még Istennel szemben is az egész örökkévalóságon át megőrzi a maga lényegét. Az ember eszméjének tehát valamí csodás nagyságot adott a keresztyénség, amit a hellén tudomány meg sem tudott közelíteni.

Érthető ennél fogva, ha eleinte úgy látszott, hogy hellénizmus és christianizmus tüzet és vizet jelentenek, — semmi remény sem volt az összebékíthetésükre. Az antik világ felfogását e világ vezetői, a magasabb társadalmi rétegek hirdették, s a keresztyén tanok főleg a kis emberek: kézművesek és rabszolgák körében terjedtek, akiknek meggyőződését nem filozofémák irányították. Valami társadalmi forradalomnak, a kis emberek lázadásának érezték a keresztyénséget az uralkodó osztályok, a politikai hatalom birtokosai és így is bántak vele. Nemcsak az államhatalom erejét fordították ellene, hanem veszedelmes világfelfogását a tudomány eszközeivel is igyekeztek megcáfolni. A hellén tudomány képviselői megpróbálták kimutatni az új világfelfogás képtelenségeit. Kelsos (Celsus) a II. század vége felé egy pamfletet ír ellenük (*Igaz Beszéd*), amelyben azt mondja: nem képtelenség-e hinni egy olyan Istenben, aki esetről esetre az ember érdekében belenyúl a világfolyamatba és hajlandó meghallgatni az emberek könyörgéseit? Mennyivel igazabb ennél — úgymond — a hellén felfogás, amely az örök és változatlan, emberi kívánságok iránt érzéketlen istenségről beszél! Általában semmi sem volt nagyobb képtelenség a hellén filozófus számára, mint egy olyan világfelfogás, amelyre sehogyse tudta alkalmazni a maga értelmének a kategóriáit. Az ésszel ellenkező, tehát: nem igaz, — ez volt a vélemény a filozófusok között a Krisztus történetéről és tamításáról.

Hellénség és keresztyénség között azonban a nagy ellentétek dacára is számos érintkező pont állott fenn, amelyek mind közreműködtek abban, hogy ez a két világfelfogás ne maradjon állandóan egymástól idegen.

A szoros értelemben vett vallási téren rá kell mutatnunk, milyen nagy szerepet játszottak az időszámításunk első századait alkotó korban a különböző hellénisztikus misztériumos és a megváltást hirdető vallások. Hiszen vannak, akik magát a keresztyénséget is ezekből szeretnék leszármaztatni. A Megváltó alakja, továbbá halálának és feltámadásának misztériuma nem voltak egészen idegenek a hellénisztikus kor kultúrájától.

S kell-e említenünk, hogy magában a filozófiában mennyi mozzanat akadt, amelyek mind szinte előkészítették a lelkeket a keresztyénség hitének befogadására, s amelyek alapján éppen keresztyén apologéták állíthatták, hogy a hellén filozófia mintegy az evangéliumi kinyilatkoztatás előfutára a történelemben a pogányok között? Tudjuk, hogy a filozófia mily határozottan hangsúlyozta a monotheizmus igazságát, s a platonizmus és arisztotelizmus isteneszméje milyen közel jár a keresztyén felfogáshoz. A stoikusok istenbizonyítékai, — a pythagoreizmusnak és a platonizmusnak, főleg pedig a plotinikus tanításnak világtól elforduló, aszkétikus morálja és a valóság transcedens tényezőinek a hangsúlyozása, — mind olyan mozzanatok, amelyek miatt hellénizmus és keresztyénség nem egymás ellenségeinek, hanem rokonainak érezhették egymást. S éppen ezen az alapon vált aztán lehetségessé az a hatalmas folyamat, amit a christiánizmus racionális formákba öltöztetése, — a hit hellénizmusának mondhatunk.

Ennek a folyamatnak megindulását már az Újtestamentum kialakulásában megfigyelhetjük. Nem akarjuk azt állítani, hogy az evangéliumi hit a hellénizmusból és a judaizmusból nőtt ki. Ezzel szinte fölöslegessé tennénk a Jézus Krisztus alakját, pedig bizonyos, hogy a keresztyénségnek ő a tartalma. A Jézus személye és tanítása valami egészen új, amit nem lehet semmiféle előzményből levezetni s a belőle táplálkozó hit valóban olyan forrásból fakadt, amelynek semmi köze a hellénizmushoz. Az Újtestamentum ott, ahol a Jézus Krisztus történetéről és tanításáról van szó, nem is mutat a hellénizmussal semmiféle érintkezést. Analógiákat talán lehet itt-ott felmutatni, de hogy ezek kapcsolatban volnának a hellén szellemmel, arra mincsen semmiféle történeti bizonyíték.

Nem így vagyunk azonban már a Jézus Krisztusról szóló tanítással, azaz Pál apostol leveleivel és a János evangéliumnak a Logosról szóló bevezető részével. Itt olyan vonatkozásokat találunk, amelyek aligha lettek volna ebben a formában kifejezhetők a hellénisztikus műveltség nélkül.

Pál apostol leveleiben vannak olyan fogalmak és stilisztikai fordulatok, amelyek kétségtelenül stoikus eredetűek. Ennek megmagyarázása végett szokás rámutatni arra, hogy Tarsus, ahol az apostol született és nevelkedett, s ahol később is megfordult, hellénisztikus és a stoicizmus sorsával összenőtt város volt. Bizonyos azonban, hogy Pál itt is csak a zsidóság szent könyveit tanulmányozta és nem olvasott

görög filozófusokat vagy költőket. De sem itt, sem pedig térítő útjain nem vonhatta ki magát a hellénizmus levegőjéből: abból az általános műveltségéből, amit akkor éppen bizonyos cinikus-stoikus eredetű népszerű filozófia jelentett. Mint Pál areopagoszi beszédjéből (*Ap. csel.* 17:22—31.) látjuk, az apostol személyesen is találkozott stoikus és epikureus bölcselőkkel, s bármennyire elítélte az általuk képviselt „e világi bölcseséget“ (1. *Kor.* 1:20, 3:19.), bizonyos fogalmaikkal mégis meg kellett ismerkednie, s ezeket aztán felhasználta alkalomadtán a maga eszméinek kifejezésére. Mert tény az, hogy Pál bölcseséget nem tanult a hellénektől. Amit tanít, az tökéletesen keresztyén, de már ő a bizonyossága annak, hogy a hellén fogalmak keresztyén eszméket is hordozhatnak. (Példák erre: *Róm.* 1:19—21. — 2:14—15, s az Aratos-idezet: *Tou gar kai genos esmen, Ap. csel.* 17—28.)

Sőt Pálnál már a logos-fogalom nyomai is feltűnnek, amelyet aztán teljesen a negyedik evangélium írója használ ki a keresztyénség számára. A *Kol.* 11:15. úgy beszél a Jézus Krisztusról, mint „aki a képe a láthatatlan Istennek, s minden teremtménynek előtte született“, továbbá, hogy (*Kol.* 1:16) „mindenek ő általa és ő reá nézve teremtettek“. (V. ö. *Zsid.* 1:3.) Az apostol még a Logos-szót nem ejti ki, de a János-evangélium írója a Krisztust egyenesen annak a Logos-nak nevezi, aki az Istennél vala és Isten vala. (*Ján. ev.* 1:1.) Minden ő általa lett. (*Ján. ev.* 1:3.) Az evangélista ugyan tökéletesen christianizálja ezt a fogalmat, mikor azt mondja róla, hogy „az Ige, — a Logos — testté lett és lakozék mi közöttünk“ (1:14.), de ez egy cseppet sem változtat azon a tényen, hogy már itt, az Újszövetségben találkozott egymással a hérakleitosi-stoikus logos-tan, a helléno-judaikus philoni teológia-filozófia és a keresztyén hit. S ebből a találkozásból nagy eredmények jöttek létre: a keresztyén dogmák kialakulása és a hit hellénizálása, amelyen keresztül lehetővé vált az antik műveltség formáinak a keresztyén világban való továbbélése.

Ennek a történeti ténynek első építő munkásai az apológéták voltak, akik arra vállalkoztak, hogy fogalmi bizonyítással is igazolják a hellén és a keresztyén világfelfogás összeférhetőségét, sőt együvértározását.

Az első keresztyének azonban nem annyira a hittételek fejtegetésével törődtek, hanem Isten országának a várásában, a gyülekezet szerető közösségében éltek: nem annyira egy új világfelfogást hirdettek, mint inkább a szeretet erkölcsiségét gyakorolták, s ezzel sokat megnyertek maguknak azok közül is, akik értelmi téren az antik filozófia hívei voltak.

Voltak tehát már az antik gondolkodásban is olyan mozzanatok, amelyek megkönnyítették a keresztyén eszmék elterjedését a műveltebb körökben is, főleg mikor szinte közönyösnek mutatkozott az új vallás a világ tudománya és a világi műveltség iránt. A christianizmus nem spekulációt szögezett a régi spekulációval szembe, hanem a megtérés

szükségességét, a régi ember levetkőzését és az új ember megszületését követelte hiveitől. Egy szóval: sokkal inkább élet kívánt lenni, mint fogalmilag igazolt tanrendszer. Hirdetői keresték azokat a pontokat, ahol bekapcsolódhattak az antik világ életébe. Jellemző erre már Pál apostol athéni beszéde az Areopagoson. Abból indul ki, hogy a városban jártában-keltében talált egy oltárt, amelyen ezt a felírást olvasta: „Az ismeretlen Istennek.“ Nos, én ezt az ismeretlen Istent hirdetem nektek, athéniek, — úgymond. S ezzel már a nagy apostol mintegy kapcsolatot teremt a két egymástól idegen világfelfogás között. (Ap. csel. 17:23.)

S aztán lassankint mind többen lettek a keresztyének között azok a művelt emberek, akik nem szívesen mondtak volna le arról a műveltségről és tudásról az új egyház kebelében sem, amelyben lelkük eddig örömét és gazdagodását találta. Egy Nazianzi Gergely vagy Augustinus koruk pogány műveltségének is az élén állottak. Lehetetlen volt ennél fogva, hogy ezek keresztyén korukban meg ne próbálták volna, hogy a pogány műveltséget és a keresztyén hitet valahogyan összebékítsék. Ezekből a törekvésekből pár évszázad alatt a két kultúra szintézise jött létre. Az antik világnak nem a megsemmisítése következett el, hanem az történt, hogy a keresztyénség hellénizálódott: felvette az antik formakincset és az új világfelfogás racionális kikristályosodásához vezetett.

Ezt a folyamatot a keresztyénség első félezer éve, az ú. n. egyházatyák kora végezte el.

Halasy-Nagy József

Ma fáj

*Ha tegnap vert volna reám
a szemed gőgje, szavad éle,
ma azt sem tudnám, halsz-e, élsz-e,
napszemű fiatal leány.*

*Tegnap. De ma meg ne utálj,
ne hullass szégyenszemre porba.
Kiméltél. Ne kiméltél volna!
Nem kimélsz. Jaj nekem: ma fáj.*

Szabédy László

Szabó Pál

„Csak azért, hogy a parasztnak valahogy eszébe ne jusson leírni mondanivalóját, már az ábécé első fogalomszerkezete meghatározza, meg nem változtathatóan leszögezi: ír, úr, Úr, Ír. Ez a minden esztendőben visszatérő örök figyelmeztetés jó eleve kizárja mégcsak a lehetőségét is annak, hogy valamelyik paraszt leírja azt, ami fáj. De ez az idő elmúlt.“ — Valóban elmúlt. Szabó Pál is nekilátott leírni azt, ami fáj neki, s ma már sok olyan író társa van, akik éppúgy, mint ő, minden magasabb iskolázás nélkül nőttek bele az írói társadalomba, akiknek tehetsége nehéz próbákon didalmaskodott s ma már új színt, új meglátásokat, tiszta, bátor szót köszönhet nekik irodalmunk.

Szabó Pálnak 4 könyve látott eddig napvilágot. Három regény s egy novella füzet. Ez utóbbi inkább műhelyforgácsnak tekinthető. Nagyobb műveiben kibontott gondolatok önállósítása, a nyomorult helyzetű parasztság bántott, kínlódó, fáradt életének egy-egy kiszakított mozzanata válik e novellákban irodalommal. Egyenként élvezhető darabok, de együtt meglehetősen unalmasak. Mintha a szerzőt magát sem forróítaná át a teremtés láza. De hiszen nem ez az a könyv, amelynek alapján ítéletet kell mondanunk Szabó Pálról. Három regénye oly biztos fejlődési utat mutat, hogy kár lenne ezek egységét megbontani miatta.

Szabó Pál minden frásának legközpontibb problémája, úgyszólván egyetlen tárgya: a falu. Mikor megért benne a sok mondanivaló, s nem bírta tovább a némaságot, az első dolog, amivel előállt, amit hivatás-szerű buzgósággal kiáltott oda a jelent igazgatóknak, a jövőt készítőeknek, ez volt: „Az Istenért, a falut, a magyar falut ki ne hagyjátok az építő munkából; ki ne hagyjátok, el ne sikkasztátok.“ S már lassan kezd kibontakozni előtte a biztatóbb jövő arca. De a ma falujának árnyai nem engedik szabadon bontogatni a jövő képeit. Sok mindent meg kell még írnia, hogy eljusson álmai falujához. S éppen a jövő utáni mohó vágy s a jelenhez való kényszerű tapadás az, amiből megszületnek Szabó Pál érdekes jellemcsoportjai. Egyik részük képviseli a régi, mondjuk a mai falut a maga korhadt, beteges állapotában, másik pedig igyekszik mutatni a kivezető utat. Könnyen egyoldalúvá, színtelenné válhatik ez a módszer; esetleg modorossá is. De úgy látszik, egyelőre nem tud szabadulni ettől a látástól, aminek meg vannak az előnyei is. Olyan könnyen tisztába jövünk vele, hogy melyik alakkal milyen különösebb célja van, a pusztá művészi oél mellett.

Annyi bizonyos, hogy céltudatosan halad a maga útján. Mindenekelőtt megmutatja, hogy milyennek látja a falu életét. Az intelligencia unatkozik, apró-cseprő dolgokkal tölti idejét. Kulturális igénye úgyszólván semmi. Ha van, hamarosan álutakra téved. Egyikük megleégszik a fűzfapoétasággal, a másik unalomból Mikszáth műveit fordítja

angolból magyarra. Aki pedig olvas s bosszankodik amiatt, hogy a faluban nincs, aki szeretné a könyveket: maga sem igazi kultúrlény: néhány kötetből álló könyvtárát már talán tizedszer olvassa végig. — Egyébként borozások, lányok férjhezadásának a gondja, pletyka, az ablak alatt elrobogó parasztszerek nézése foglalja le érdeklődésüket. Ezt az egyhangúságot alig-alig színezi valami történet. Ha valami érdekes dolog történik, például a jegyzőválasztás, egy új házasság, a tanító családi viszálya, ami azzal végződik, hogy az asszonyt végigveri férje a falun: néhány napra fellobban az izgalom, az érdeklődés tüze, aztán visszahull minden a régi, monoton zenéjű életbe. S talán a közös unalom a legnagyobb erő, ami összetartja ezeket az embereket.

A paraszt ezalatt robotol, harcol a földdel s igyekszik legyűrni keserűségét. Persze, első orvossága, a bor, már az *Ember*-ben elbukkannak. A másik két regényben aztán még nagyobb szerephez jut. Ugyan mit csináljon szegény, kevés vigaszú népség? Iszik, ha bánata van, leissza magát örömeiben, iszik, ha leesik a búza ára, ha rossz a termés, ha pénzhez jut. Ez az egyetlen, amivel aldatni tudja lázadó lelket. Sok helyen már az iskolás gyermekek is bort isznak reggelire, délre, vacsorára. A paraszt pedig küzd a földért, gyermekei jövőjéért és sok felől gyötört élete nem lát már más kibúvót, mint a pusztító egykét. Ugyan minek hozzon világra gyermeket, ha csak nyomorúság és küzdelmes harc vár rájuk? Megtörténik az is, hogy közben egyik-másiknak az a gondolata támad, hogy valamiképpen jó volna kiszabadulni a maga társadalmi rétege lenyűgöző bilincseiből. Van, aki nem bírja el azt a gondolatot, hogy majd 46 éves korában neki is úgy kell megszakadni a munkában, mint apjának, eltökéli tehát, hogy más életútra lép. Viszont ott kísért a parasztság köréből felemelkedett tanítónő alakja is, aki boldogtalan, hontalan életet él a két osztály között, mikor körülötte mindenki megtalálja a maga boldogságát.

Ez az a háttér, amiből kinőnek Szabó Pál regényeinek legfőbb kérdései. Ilyen az a két osztály, amelynek életét mindenképpen szeretné összekötni valami híddal. S itt önkénytelenül Gárdonyira gondolunk, aki szintén valami ilyenről álmodott s a néptanítóban meg is találta, magára nézve meg is valószínűsítette ezt az összekötő kapcsot. Szabó Pál azonban nem szorítkozik ilyen keskenyen kiszabott területre. Ő minden irányban kémlel, vajjon honnan jöhetne legkönnyebben, leghatásosabban az új feltámadás? Ennek a lázas keresésnek a szülöttje nem egy alakja. Törekvésükben, amely maguk előtt jobbra ösztönös, sokszor nem is az összekötő kapocs teremtése a cél, hanem elsősorban saját boldogságuk megszerzése. Gyakran azonban még ez sem sikerül. A postamesterné és a parasztfiú viszonya nem teremhet semmi egészséges gyümölcsöt. A parasztsorsból tanítónővé lett Sárka férjhez mehetne egy dolgozni tudó, módos paraszthoz, de nem képes rászanni magát, hogy ismét visszahulljon a már egyszer keserves erőfeszítések

árán elhagyott osztályba. Pedig a *Békalencse* hangulata milyen nagy-szerűen rámutat az elmulasztott, ellentétgyengítő megoldás lehetőségére. Itt már valami olyat látunk, ami szép jövővel kecsegtethet.

A *Papok, vasárnapok* is ígér valami biztató kibontakozást. Igaz, hogy ebben a regényben a fiatal pap élete még nem egyéb, mint ön-magakeresés, bizonytalan hánykolódás az életrendező erők kezében, a maga helyének, igazi hivatásának keresése, a társadalmi közösségbe való belenövés kísérlete. De bizonyosnak tartom, hogy a regény meg-ígért folytatása már az új, egészséges falu képét fogja megmutatni, vagy kibontakozásában elénkállítani. Addig a falu vezetőjének, a pap-nak, nagy kálváriát kell megjárnia.

Zákány István nagy lelkesedéssel és hivatásérzéssel, kissé hamis idealizmussal, meglehetősen határolt látókörrrel, de nagy reményekkel falura kerülő, jelesen végzett teológus. Minden jóra való akarat meg-van benne. Sokféle pápi tudást hozott magával, csak éppen a minden-napi élet nagy mechanizmusa számára volt vak. Élt, de mindig egy kicsit a való élet talaja felett. Ezméit sohasem igyekezett alkalmazni földi életünk kényszerű adottságaihoz, megkötöttségeihez. Mikor az-után kikerül a falura, s átmegey a temetőn, felháborodik azon, hogy a hétköznapi munkáiban kúfáradt emberek itt kártyáznak a sírok között. Ettől kezdve sorozatosan érik a meglepetések, a kísértések. Álmai foszladoznak, lelke rugalmassága ernyedőben. Mint valami viharbajutott papírhajó, úgy hánykolódik tehetetlenül, tanácstalanul. Minden életvalóság belemarkol, kikezdi, igyekszik magával rántani. Szinte a nevetségesség határáig határozatlan és kapkodó, ha az élet valami emberibb döntés elé állítja. De a regény vége felé újra felemel-kedik; úgy látszik, használt neki az életiskola.

A fiatal papnak olykor a nevetségességig való meghurcolása bizo-nyára szándékosan túlzott, torzított beállítás. Torzítottnak látszik a két paplány életmegoldást kereső, átmeneti jellegű, könnyű fajsúlyú er-kölcsösi alapot sejtető viselkedése. Érezzük azonban, hogy a falu örö-költ — néha talán lappangó — morális ereje kiforrja ezeket a kinö-véseket, s nem tűri állandósulásukat. Csaknem groteszk az a mód, ahog-yan a rövid idő leforgása alatt elébekerülő három leányt egymásután megkéri. Tanulni azonban lehet belőle. Lehet éppúgy, mint annak idején a *Falu jegyzőjé*-ből, amiben szintén igen sok szándékos össz-pontosítás, mondhatnánk rosszakaratú csoportosítás van. Mennyi vádat és szidalmat kellett eltűrnie az írónak e regényért! S ugyan melyik írónak nem, aki csak valaha meg merte bolygatni a társadalmi félszeg-ségek darázsfészkeit?

A magam részéről megnyugtatónak tartom, hogy vannak nagy írónk, akiknek annyira szívügye a református papság, hogy egyik-másik regényük középpontjába állítják alakját. Azzal foglalkozunk leg-többet, amit legjobban féltünk. Legkönnyebben ott vesszük észre a rozsdát és homályt, ahol ragyogást és tisztaságot keresünk. A magyar-

ság sorsa igen sok szállal van odafűzve a református papság életéhez, munkájához. Csak természetes, hogy a szószéken és a falu élén valóban egész embert akar látni mindenki. A pap pedig szem előtt van s nagyon hamar észreveszük rajta a fényfoltokat.

De vajjon bűn-e ezeket észrevenni? Aki lát, hall és beszélni mer, ugyan miért ne látna, hallana és beszélne? Hiszen nem arról van szó, hogy egyesek életéből kiindulva az egész papságot kárhoztatjuk! Másrészt pedig, ha jobban a dolgok mélyére tekintünk, vajjon nem azt kell-e mondanunk, hogy az utóbbi időkben kibocsátott fiatal papság hivatásszeretőbb, szélesebb látókörű s talán inkább lehet építő munkájára számítani, mint sokéra a közelmúlt, vagy jelen generáció tagjai közül? S vajjon, mondjuk meg nyíltan, legalább részben nem éppen Szabó Dezsőnek és Móricz Zsigmondnak ostorozó szavai és segélykiáltásai segítették elő ezt a változást? Vajjon nem jó-e néha éreznie a papságnak, hogy érdeklődnek iránta? Vagy más oldalról: érdemes volna-e ilyen komolyan foglalkozni a papsággal, ha nem látnánk benne nagy értékek sáfárait?

Az író nem kötelezhető társadalmi reformok hirdetésére, de joga van a nyílt ostorozó szóhoz. Azért, ha valaki észreveszi a papság körében terjedezni kezdő gyöngeségeket, a tornyosuló problémákat: még nem feltétlenül egyházfelforgató és istentagadó. Azért, hogy valaki szólni mer a hitbizományi birtokok óriási nyomásáról, embersorsnehezítő kihatásairól: még nem feltétlenül bolsevista. De természetes, ha valaki reformálni, javítani akar, nem hizeleghet örökké. Nem árt az, ha az írók beszéde néha-néha úgy csendül, mint a társadalom lelkiismeretének a szava.

Szabó Pál erre a lelkiismeret-megszólaltatásra vállalkozik műveiben s regényei ebből a szempontból is szép egységet mutatnak. Az *Emberek* a célkritizés és erőpróba könyve. A *Békalencsé*-ben a falu egy metszetét kapjuk, a két különböző társadalmi réteg életén keresztül, amelyek egymásra vannak utalva, de nem tudják még kellőképpen megbecsülni, értékelni, segíteni, kiegészíteni egymást. A *Papok, vásárnapok* céltudatos lépés; megmutatás, szatíra, torzítás, ostorozás, javító szándék, bátor hang s amellettt kivezető út ígérete.

Mindez azonban még nem volna elég ahhoz, hogy ezeket az írókat szépirodalmi művekként kezeljük. Nézzük, vajjon mik a Szabó Pál tisztán irodalmi értékei, vagy gyöngéi. Munkáinak olvasása közben feltétlenül észre vesszük, hogy az ő írásmódora még nincs teljesen kiforrvá. Valami átfogó ízlés- és stílusegységről alig lehetne beszélni nála. S ez jórészt autódidakta művoltának tulajdonítandó. Az *Emberek*-ben közvetlenül s megkapó szubjektivitással mutatja be lelkének kibontakozását, olvasásszomját, érdeklődés- és látóköre tágulását. Sok sablonszerűséget és gyermekes naivitást találunk nála, de nem bosszankodunk ezek miatt, sőt szívesen olvassuk. Érdekes olykor-olykor rajta kapnunk, amint egymásután elemzi ki magából a különböző ízlésfajok,

ízléskorszakok jellegzetesebb vonásait. Néha az idill felé hajlik, máskor a szentimentalizmus szelleme ihleti meg s puhítja meg alakjait. Egyszer a naturalista erotizálás ragadja magával, máskor pedig élethű realista jellemzéseket, leírásokat ad. Sokszor az impresszionizmusra emlékeztet. Vannak mondatai, amiket Szabó Dezső nyugodtan vállalhatna magáénak, legforradalmibb stíluskorszaka idején. Jellemei, problémái közül pedig olyan némelyik, mintha valamelyik Móricz-regényből ültette volna át, kérte volna kölcsön vendégszereplésre. Olykor bizony a megemészthetlenség hatásával vannak ránk a feldolgozatlan, rendezetlen hatások. De azt hiszem, így van ez mindenkínél, aki nem lépésről-lépésre, hanem szenvedélye követelte tempóban élte át az irodalmi multat. Sok munka, idő kell hozzá, míg rendeződik, leiggad, tisztul s egyéni színt és zamatot kap a sok szerzett, megragadt benyomás. Később, ha majd nagyobb távlatból tekint vissza műveire Szabó Pál, maga fogja legbiztosabban észrevenni: ez a kép Móricztól ragadt rám, azt a mondatot akár Szabó Dezső sem írta volna meg más-képpen.

Fegyelméletlenségének tulajdonítható olykori erőltetettsége is. Megesik, hogy néha szinte megittasul a maga tetszetős hasonlataitól, képeitől, s ilyenkor nem tud megállni a kellő pillanatban. Túllépi a teherbírási határát: pattan az ér, látszik a bicsaklás, a kisiklás. De ezek már egyre méltóbb kivételekké válnak, s egyre több a zavartalanul tiszta részlet, az egészséges kép, épkézláb hasonlat. Legtisztább akkor, mikor az ösztönös, primitív érzéseket írja le. Gyönyörű lapokon keresztül rajzolja a nyíladózó, szerelmet. Egy szemvillanás, egy percig tartó jelenet, néhány szó: s érezzük az egymásraelt emberek boldog energiafeszültségét, szívük melegét. Nagy kérdéseket, mint a házasság, meglepő egyszerűséggel, természetes mozdulattal intéznek el parasztjai. Milyen megnyugtató melegséggel buzognak a háborúban született egyszerű ima könyörgő szavai! Ószinteségükkel megragadóak és tiszták ezek az érzelmek, s Szabó Pál épp oly szerencés tolmácsolójuk, mint a természet egyik-másik mozzanatának. Ezek a részletek teszik a Szabó regényeit politikumtól és irányzatosságtól terhes voltak mellett is kellemes, élvezetes olvasmányokká. Megszeretjük regényeit, s szívesen megbocsátunk nem egyszer botorkáló meséjükért, szerkezeti és mese-mondásbeli naivitásukért.

Szabó Pált nagy munkavágya, problémalátó szeme, kálvinista szókimondása és hite, istenajdotta erényei egyre nagyobb feladatok megoldása felé viszik, s akik eddigi könyveit elolvastuk, nagy érdeklődéssel és kíváncsisággal várjuk ez ígéretes mult után következő munkáit.

KRITIKAI SZEMLE

Incze Gábor: „Az az ember te vagy!“ Bethlen G. Irodalmi és Nyomdai Rt. Bpest, 1933. 64 oldal.

Szerző egyéb írásai közül emlékeztetőül felhozzuk két dolgozatát, amikkel kifejezett sikert ért el: „A magyar református imádság a XVI. és XVII. században“ és „A mintakép“ (angolból fordított gyermek-istentiszteleti beszédek). Igen jó hatást tettek azok a könyvei is, amikben liturgikus témájuk szerint csoportosítva jöhírű magyar igehirdetők beszédeit adta a közönség kezébe. Ezek és egyéb hasonló vállalkozások bemutatták őt mint író-t és szerkesztőt, aki nemcsak vakon tanul és nemcsak ösztönszerűleg termel, hanem meglátja az egyházi és szószéki irodalom lehetőségeit, számontartja az érdeklődés irányvonalait, a hézagokat, amik kitöltésre várnak. Ezért van, hogy írásainak tárgya és címe mindig vonzó, aktuális, mindig a maga közönségéhez van szabva és így a mai viszonyok között is sikert tud elérni.

Ebben a könyvében úgy lép elénk, mint prédikátor, aki nem tart számot százszázalékos eredetiségre, hanem azt tekinti erényének, hogy külföldi mesterek hatása alatt áll, anélkül, hogy csupán fordítaná azokat. Ez annyit jelent, hogy az író lelkét megtermékenyítették Hastings, vagy Chastand gondolatai és ebből a szellemi párosodásból új eredeti meglátások, eszmék és indulatok születtek. Ime, ez az író ambíciója, így magyarázza prédikációinak fogantatását és nemesi származását. Közben azonban ő is beleesik abba a hibába, ami az ilyen helyzetek gyakori velejárója, hogy beszédeiben néha lapokon keresztül két hangot hallat: pompás vezéreszmék eleven, üde hangját és a körjük ömlő hosszadalmas fejtegetések és alkalmazások hangját. Ez a két szólam úgy válik el egymástól, mint mikor az igehirdető valóságos ihletés alatt a lelkéből előtörő friss és izzó gondolatokat hirtelen rövid jegyzetekbe rögzíti s csak hetek múlva, egészen más hangulatban lát neki a kidolgozásnak. Incze Gábornak kétségtelenül voltak ihletett pillanatai: akár Chastand, akár Pál apostol, vagy akár közvetlenül a Szentlélek Isten érintése hozta létre benne ezt az inspirációt. Beszédei tele vannak szórva itt is, ott is elöcsillanó értékes gyöngyökkel, eredeti és igaz meglátásokkal, amik lekötik az embert, úgy hatnak, mint új kijelentés, bár tulajdonképpen a réginek hű ismétlései. De maguk a beszédek egészben véve mégsem ihletett prédikációk, — nehéz volna őket így nevezni — hanem szorgalmas feldolgozások, amiken érzik a munka illata, az íróasztal és a dolgozószoba hangulata is.

Ezzel nagyjában megjelöltük a könyv legfőbb értékét épúgy, mint legnagyobb fogyatkozását. Lelkészek, evangélisták igehirdető munkájukban jó hasznát vehetik, aki saját lelkének épülését keresi, az sem

tölti vele az idejét hiába. A 13 darab, átlag négyoldalas prédikáció között egy sincs, ami nyomtalanul futna át a lelken. Mindenikben találunk valami újat, szépet és igazat. De ezeket az értékeket magunknak kell kibányásznunk a sorok tömkelegéből, mert az író nem tudja izlése- sen feladni azt, amiye van, — vagy ha tudja, akkor nincs ideje rá.

Csak egy-két beszédének van szerkezete, a többinek csak „halmaz-állapota”. Valóban — a szerző idézetét ismételve: — „Bukdosik egymásba sok fekete ányék”, — gondolatok tolakodnak egymás mellé, sőt egymás nyakába, amik a tárgyhoz tartoznak ugyan, de nem találják az igazi izületüket. Gyakran úgy belehevül a részletekbe, olyan bőbeszédűen kidolgozza a mellékvonatkozásokat, hogy a beszéd vezérgondolata a végén teljesen feledésbe merül és nem tudjuk, hogy miről is volt hát szó tulajdonképpen. Stílusa sokszor nehézkes, túlságosan zsúfolt. Általános vonása az egész könyvnek az, hogy nincs levegője, nincsenek pázsitok, pihenők — illusztráló történet talán egyetlenegy sem akad, dramatizált részletek, romantika, humor, háttérfestés csaknem teljesen hiányzanak. Néhány versidézet, néhány rövid ellebbenő hasonlat: ez az egész, amit kapunk. Egyébként pedig fárasztóan elvont tanítások örökös áradása.

Egyes beszédeim határozottan látszik a sietség, vagy felületesség; mintha az első odavetett koncepciót maga sem olvasta volna el többször. Máskép nem hagyta volna meg az ilyen mondatokat: „...szólkát-gerendát magam és mások szeméből való mindenáron való kivévé- sére szántam-e életemet még akkor is...” stb. Az ilyen konfúzus — sőt még reménytelenebb — körmondatok vagy szóhalmazások nem elég ritkák ahhoz, hogy elviselhetők legyenek. Helyenként megokolatlan kitérések, vagy váratlan alkalmazások hökkentik meg az embert, ahol az összefüggés nem természetes, nem közvetlen; így történik azután, hogy a hallgató egyszer csak azon kezd töprengeni, vajjon Agrippa és Bernice kötöttek-e reverzálíst és kinek a javára? Vagy hogy Arany János balladáinak a címjegyzéke és a göngyölegből itt-ott kilátszó fehér lepel, véres lepel, vágató fakó ló és érckakas, alkalmas-e épen befejező dísznek egy prédikáció végére? Nagyon gyakori, hogy elszakad a szépen fonódó gondolat, mintha az író eleresztette volna, hogy elkap- hassa a szeme előtt felcsillant másik szálát. Feltesz magának egy kér- dést: megtalálható-e a Szentlélek a családi életben? Utána jön egy hosz- szú kikezdés, amiben azonban már egy szó sem vonatkozik a feltett kérdésre, mert az író érdeklődését közben elkapta egy másik téma és az eszmemenete szó nélkül átváltódott az új sínparra. A felállított kér- dés pedig ott maradt válasz nélkül és inficiálja az egész környezetét.

Az értékes gyöngyszemek megérdemelték volna, hogy a szerző több műgonddal, finomabb foglatokat készítsen hozzájuk.

Benkő István

Reformed Dogmatics. By Louis Berkhof B. D. Professor of Dogmatic Theology at Calvin Seminary. W.M. B. Eerdmans Publishing Co. The Reformed Press, Grand Rapids, Michigan, 1932. Volume I—II.

Az amerikai komoly hitvallásos református theologiai irodalom egyik nagyértékű nyeresége ez a kétkötetes református dogmatika, amely a múlt évben hagyta el a sajtót Berkhof Louis grand-rapidsi dogmatika-professzor tollából. A könyvnek az adja a legnagyobb értékét, hogy minden kérdésben a történelmileg kiépített hitvallásos református álláspontot képvisel s így igen megbízható kalauza mindazoknak, akik a kálvinizmus nagy dogmatikai alapelveit keresik. Maga a szerző is hangsúlyozza az előszóban, hogy speciális originálításra nem törekedett. Hanem annál lelkiismeretesebben tanulmányozta a legnagyobb holland, skót és amerikai ref. theologusokat és azok legértékesebb tanításait beledolgozta a mintegy nyolcszáz oldalt kitevő nagy munkába, amelyet elsősorban diákjai és az ifjabb lelképásztori nemzedék számára írt.

E sorok írója szerint éppen az a legnagyobb értéke e munkának, hogy a modern theologusokkal ellentétben, távol áll tőle minden eredetieskedés és az egyéni rendszeradásra való törekvés. Látszat szerint ugyan az író így a könnyebb részt választotta, valójában azonban a nehezebbet. Mert szigorúan elvi alapon haladva a történelmi alapon megmaradni és a református keresztyénség elveit a történelmi hitvallások szellemében felmutatni (sőt, ha lehet, tovább építeni), sokkal nehezebb feladat, mint modern theologusok módjára ötletszerűen leírni azt, amit valamelyik kalendáriumi esztendő folyamán valaki vall. Ezért is van az, hogy a modern theologusok ú. n. „termelése“ sokkal könnyebben megy, mint a hitvallásos theologusoké. Mert a munkájukat nem lehet mihez mérni. És ugyanezért a felelősségük is sokkal kisebb, mert bármely percben megtagadhatják előbbi álláspontjukat vagy bármelyik munkájukat azon a címen, hogy ma már másként gondolkoznak. Így tehát sokkal felelőtlenebbül is adhatják ki a maguk munkáit, mint a speciális nagy történelmi ideálok szolgálói, mert akármit is írnak és akármilyen elveket is vallanak, mindent szemrebbenés nélkül kiadhatnak, mert hiszen külső zsinórmértéket nem ismernek s a hitvallásos mérlegre való helyezést nem is fogadják el.

Igaz örömmel állapíthatjuk meg, hogy Berkhof munkája nem ilyen. Azért tehát nyugodtan használhatja mindenki, aki a tiszta ref. theologiai elveket keresi. A könyv rövid, világos, tárgyilagos, egyszerű és mégis tudományos eszmemeneténél és beosztásánál fogva igen alkalmas lenne a magyar nyelvre való átültetésre is, mert így a világi intelligencia is nagyon jól használhatná. Egyik egyházi vezetőemberünk, akinek a könyvet odaadtuk, azt mondta reá, hogy még nem látott dogmatikát, amely oly világosan, tömören, kerekén és tisztán ismertette volna a ref. keresztyénség elveit.

A felosztásban sincs semmi újszerűség. A régi bevált református

felosztást követi, amikor először szól Istenről és az Ő munkáiról, azután az emberről, majd Krisztusról és váltságmunkájáról, végül pedig az egyházzal és a kegyelmi eszközökről, legutoljára pedig a végső dolgokról.

Külön értéke a műnek az, hogy a végén a szerző hatalmas irodalmat ad, s ebben a bibliográfiában külön osztályozza a református szerzőket és külön a nem-reformátusokat, Barth-ot a reformátusok közé sorozza, de utána zárójelben odateszi: „officially Reformed“. Nagy elismeréssel kell egyébként kiemelni a mű gazdag írásszerűségét s a Szentírás biblika-theologiai anyagának következetes felhasználását is.

Dr. Sebestyén Jenő

Imre Lajos: A falunevelés irányelvei. Erdélyi Tud. Füzetek, 59. sz. Kolozsvár, 1933.)

A magyarországi falukutatás ma még intézményesen megszervezve és biztosítva nincs. Vannak több-kevesebb tudományos eredményt felmutató magánvállalkozások, hivatalos szervezetek támogatásával létrejött szociográfiai tanulmányok, falumonografiák, de még az ország területéről egyetlen olyan falufeldolgozással sem rendelkezünk (ezt egy ember nem is végezheti el), amely pl. a vallásszociológia, vagy a településtörténet kívánalmainak egyformán megfelelne. Ezt annál inkább is szomorúan kell tudomásul vennünk, mert az utódállamok (a németeket és az északi nemzeteket nem is említve) a falutanulmányozás fontosságát már nem csak belátták, hanem komoly és igen sokoldalú gyakorlati eredményeket is tudnak felmutatni. Talán nem érdektelen, ha itt a bukaresti Gusti professzor vezetése alatt álló főiskolások munkásságára, az Intitutul Social Roman kiadványaira is hivatkozunk, amelyek a magyar szakkörökben is jól ismertek. Ezért megnyugvással és örömmel kell kezünkbe venni minden olyan munkát, amely a magyar falu *életrajzának* egy-egy mozzanatával vagy az idevonatkozó általános teoretikus kérdésekkel foglalkozik.

Imre Lajos tanulmánya az utóbbi kérdéscsoport területére esik. Az elméleti és gyakorlati szakirodalom figyelembevételével olyan általános elvi szempontokat szögez le, amelyek az eredményes falumunka nélkülözhetetlen feltételei. Elsősorban azok fölött a részletkutatók fölött tör pácát, akik figyelmüket a külső megnyilvánulásokra fordítják s közben elvesztik szemük elől a falu egész képét. Nagymennyiségű anyagot hordanak össze s azt legtöbbször ki is emelik a falu légköréből, de nem vesznek tudomást azokról a lélektani kapcsolatokról, amelyekkel a nép a tárgyak és jelenségek változatos tömegéhez hozzáfűződik. Az adatokból a különféle szaktudományok holt anyaga lesz, amelyet azután a feldolgozó a maga céljainak megfelelően formál tovább. Pedig az eredményes falumunka és népnevelés akkor kezdődik, „ha a falut nem egyes vonásaiban, hanem a maga valóságában igyekszünk megismerni, mint olyan közösséget, amelynek belső lényege, lelke van s a lélek minden jelenség mögött, mint magyarázó elv, mint valóság áll“. A szerző a továbbiakban a falunevelés különböző

problémáit és a falu lényegét fejtegeti. Tanulmányának ezek a legmélyebben járó részei. A falu megismerésére sem a mai lélektani (ma ez különben háttérbe szorult), sem a szociográfiai vizsgálatokat nem tartja kielégítőnek. Szerinte egy vezető gondolatot, egy alapvonást kell megállapítanunk, amelyre az összes jelenségek épülnek. Ennek az alapvonásnak a vizsgálatánál a valláspszichológia, helyesebben mondva a hit pszichológiájának területére lép s a falusi életnek a „végtelenhez” való kapcsolatait fejtegeti. Ez a kapcsolat ott él minden falusi ember lelkében, legtöbbször mint érthetetlen miszticizmus, a természet erőiben való hit vagy a babonának, népthológiának és mágiának bonyolult szövődéke. De azt is láthatjuk, hogy a falusi nép „a végtelent a hit rendszeresebb, kiképzettebb formájában akarja megragadni, melyben a sejtelemnek már egy világnézeti forma körvonalai adnak helyet: ekkor arról beszélünk, hogy a falu népe jellegzetesen vallásos karakterű”. Az idevonatkozó részletes fejtegetésekből azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy itt egy új diszciplína művelésére volna szükség, amit legjobban a *falupszichológia* elnevezés körvonalmaz.

Nincs itt helyünk, hogy végigkövessük a szerző gondolatmenetét, amely elsősorban a dán népművelés apostolának, Grundtvig útjain halad, csak még végső megállapítását szögezzük le, amely talán túl elvontnak hangzik, de a sikeres gyakorlati munka nélkülözhetetlen feltétele. Ez pedig az, hogy csak a felelősség és a szolgálat szempontja lehet a falunevelés igazi munkájának alapja.

Gunda Béla

Turóczi-Trostler József: Magyar cartesianusok. Minerva-könyvtár, XLIII. Budapest, 1933. 51 l.

Turóczi-Trostler sűrűn megjelenő dolgozatai, akár széles témakört fognak össze, akár apró részletkérdésre vonatkoznak: mindig meglepően sok új, eddig meg nem látott, figyelembe nem vett tudnivalóval ajándékozzák meg az irodalomtörténetet. A *Magyar cartesianusok*-ban azt a kérdést világítja meg: hogyan tájékozódtak, hogyan foglaltak állást, mit változtak, mennyivel gazdagodtak a magyar szellemi élet akkori hordozói abban a küzdelemben, amelyet a XVII. század filozófiája, a cartesianus-eszmék körül vívtak.

A németalföldi egyetemeken tanuló magyar protestáns teológusok szószéken, katedrán, vitatkozásokban mindenütt Descartes nevével találkozunk. Értekezéseiken meglátszik, hogy Descartes hívei, ellenfelei vagy félig hozzáhúzó kétlakiak voltak-e a professzorok, akik sugalmazták. Turóczi-Trostler ezeken a dolgozatokon kíséri végig a descartes-i gondolatnak a magyar szellemben való lassú meggyökeredzését. — A filozófusok határozottabban mernek Descartes mellé állni, mint a teológusok, akik egyelőre nem tudják rendszerükbe illeszteni a kételkedéshez való jogot. „Lélektanilag igen érdekes látvány, — mondja a szerző (12. l.) — hogy a kezdő magyar filozófusok, akik egyszemélyben ortodox és Descartes-ellenes teológusok hallgatói, időnkint vissza-

visszadöbbsenek a nagy szabadságtól. Ilyenkor igyekeznek minél több érvet felhozni a kételkedés veszélytelensége mellett, minél jobban elhatárolni egyfelől a szkepticizmustól, másfelől a nihilizmustól, igyekeznek minél elfogadhatóbban beh bizonyítani, hogy kételkedés és hát nem zárja ki egymást“.

A dolgozat egyik legérdekesebb fejezete Apáti Miklósról, a „Vita triumphans“ szerzőjéről szól, Descartes hívéről, Spinoza ellenségéről. Apáti azok közé a külföld-járó magyarok közé tartozik, akik tökéletes biztonsággal mozognak koruk nyugateurópai kultúrájának színvonalán.

„Descartes hatása elsősorban terminológiai, azután metodikai, végül karakterológiai-etikai természetű. Ő kalauzolja Apátit azon az úton, amely a legegyetemesebb bizonytalanságtól a „vita triumphans“ végső céljához, az egyetemes metafizikai bizonyossághoz, öntudatunk felfedezésétől Isten s a világ legbelső értelméhez vezet. A gondolkodás, s ami ezzel egyenlő értékű, az ideáлизmus szabadsága, az a meggyőződés, hogy értelmünknek hatalmában áll megszerkeszteni a valóságot, hogy akaratumk szabadsága, öntudatunk legszilárdabb pillére s legnyilvánvalóbb bizonyítéka az ember isteni eredetének, az exakt matematikai érvelés megdönthetetlensége és varázsa... ezek azok az elemek, amelyek át- meg áthatják Apáti ember- és világszemléletét“. (18. l.)

A magyarországi lutheránusok, akik a német lutheránus egyetemekre kerülnek ki, csaknem kivétel nélkül Descartes ellenségeinek hatása alatt állnak. Vörös György filozófiai disszertációja egyedülálló jelenség: ez Aristotelesről, mint ledőlt bálványról beszél s főtekintélye Descartes.

Külön fejezetet szentel Turóczi-Trostler az erdélyi cartesiánusoknak. Rendkívül érdekes itt az a néhány sor, amelyben világot vet Descartes legnagyobb magyar híve, Apáczai Csere János bizonyos ingadozásaira. Sorra veszi aztán a híveket, ellenfeleket és kétlakiakat; megrajzolja azt a korszakot, amelyben „az ember néha azt hiszi, hogy Németalföldön jár: két vagy három évtizedig Erdélyben katedréről, szószékről, vitatkozásokból, zsinati határozatokból minduntalan Descartes nevét hallja“. (44. l.) Aztán — a cartesiánizmus eleget tesz történelmi küldetésének s „eléri a nagy szellemi mozgalmak végzete: elveszti teremtő erejét, terminológiává merevedik hívők s ellenfelek száján egyaránt“. (45. l.)

Szép és plasztikus a dolgozat utolsó fejezete. Néhány adattal, néhány idézettel szembeállítja Szepesi Csombor Márton útleírását a Descartes előtti — s Gróf Bethlen Miklós Önéletfrását a Descartes utáni korszakból. „... a szellemükben megnyilvánuló különbségekből visszakövetkeztethetünk azokra a mély szerkezeti változásokra, amelyek a század eleje és vége közt érik az egyetemes magyar szellemi életet“. (47. l.) Csombor, a humanista műveltségű iskolamester és pap maga a megtestesült hagyomány- és tekintélytisztület, Bethlen: válogató, kritikus szellem. Aristoteles nem elégti ki, a skolasztikát elveti; szívéhez

Descartes áll közelebb, de vele sem azonosítja magát. „S éppen ez a válogatni tudás, ez a kriticismus avatja Descartes tanítványává“. Nála megtaláljuk „azt a határozott, félreérthetetlen filozófiai műnyelvet, amelyet egy fél század óta Apáczaian keresett irodalomtörténészeink legnagyobb része“. — Befejezésül az Önéletrásnak azokat a felejthetetlen sorait idézi a szerző, amelyek mintha már az ellenreformáció türelmetlen korszakának lezáródása után keletkeztek volna s szánalmat, szeretetet hirdetnek minden, „akármilyen tévelygésben levő“ ember iránt.

Ez a rövid ismertetés sejtetni sem igen tudja az adatoknak azt a bőségét, eltemetett írásoknak azt a friss szemmel való meglátását és felhasználását, ami Turóczi-Trostler dolgozatát értékessé, termékenyítő hatásúvá teszi.

Benedek Marcell

Dr. vitéz Kárpáthy-Kravjánszky Mór: Rudolf uralkodásának első tíz éve. (1576—1586). A velencei kir. állami levéltár császári udvarból való követjelentései alapján. Budapest, 1933. 8°, 280 l.

A velencei állam újkori diplomáciai szervezete állandó követségeivel s az állami és udvari élet minden területét keresztülhalózó hírszerző tevékenységével a maga idejében a gyakorlati állampolitika úttörő alkotása volt. A kormány számára készített követjelentéseket a történetírás elsőrangú kútforrásként használhatja fel s azok, minthogy Velencét a török és a Habsburg, tehát a reánézve is elsősorban veszélyes két világhatalom ütközői közé szorult magyarság sorsa közelről érdekelte, a magyar történetírás számára is kiváló jelentőségűek. A szerző a M. Tört. Társulatnak Klebelsberg nevéhez fűződő nagy forráskiadványa kapcsán megbízást kapott az osztrák udvarból és a portáról küldött velencei követjelentések összegyűjtésére s e célból 1924 óta dolgozik a velencei állami levéltárban. Minthogy időközben a pénzügyi viszonyok kedvezőtlen alakulása miatt megsemmisült annak a reménye, hogy a sorozatos köteteket megtöltő anyag belátható időn belül napvilágra kerüljön, a szerző az összegyűjtött anyag egy részét, a királyi udvarból származó, Rudolf király uralkodásának első évtizedére eső követjelentéseket saját vállalkozásában közreadta s eltérve a tervbevert forráskiadvány eredeti alakjától, a jelentések adatait, ezeknek a korszak eseményeibe való beleszővésével, fel is dolgozta. A változott viszonyok között a szerző helyesen fogta fel feladatát, mikor munkája súlypontját a feldolgozásra helyezte s vállalkozott arra, hogy a birodalom életének úgyszólván minden jelentékenyebb mozzanatára kiterjeszkedő követjelentések szerteágazó útvonalait és széthulló részletkérdéseit a magyar kérdés egységébe fogja össze. Az ilyen munka sohasem nehézség és veszély nélkül való, s bár a szerző széles kortörténeti ismeretével s az események vezető motívumainak kielemezésével és folytonos felszíntartásával ezt az egységet többé-kevésbé biztosította, a széteső szerkezet hátrányai gyakran jelentkeznek s már azért is szembevetődnek,

mivel az összeötvözéshez a szerző pasztikusán alakító írói nyelvvel nem rendelkezett.

A munka igazolta a gazdag diplomáciai anyaghoz fűzött várakozásokat. A követjelentésekből megállapítható, hogy az osztrák udvarhoz küldött velencei diplomaták miként ítélték meg a birodalom helyzetét s ebben a magyar kérdések viszonyát; új, az eddigi ismereteket kiegészítő, sőt módosító adatok világítanak rá a korszak eseményeire. Az adatok tükrében mindenekelőtt új megvilágításba helyezte a szerző Rudolf király egyéniségét. A trónralépő, nagy reményekkel fogadott 24 éves Rudolfban még nincsenek nyomai későbbi lelki elborulásának. Ez a tragikus és az egész birodalom sorsára nagyhorderejű fordulat nem pusztán kedélybetegség, melynek gyökereit dédnagyanyjáig, örült Johannáig szokták vezetni, hanem a kor félelmetes arányokban pusztító betegségeinek, a „morbus gallicus”-nak (syphilis) következménye. A már 1577-ben jelentkező s az uralkodó munkaerejét hovatovább teljesen aláásó betegség mineműségéről, a követjelentésekből merített adatok s a szerző okfejtése után aligha lehet többé kétségünk. Bőséges adatok birtokában kimerítően tárgyalja a szerző a császárságot örlő súlyos belső bajokat s a birodalomnak ebből eredő külpolitikai passzívítását. A császárság tekintélye süllyed, az udvart állandóan pénzügyi válságok szorongatják s nem tud föléje kerekedni az adó és a katonai védelem megszavazása miatt összehívott különféle, többnyire protestáns jellegű rendeknek, akik az uralkodó követeléseivel a maguk követeléseit szegezik szembe. Magyarországnak napról-napra romló, vérző királyi része a birodalmi együttesben nem léphet fel korábbi hatalmának súlyával, a magyar kérdést mégis állandóan előtérbe tolja a magyar-török küzdelem s a lengyel nagyhatalomnak Báthory István uralma alatt a birodalom keleti oldalán fenyegető arányokban kibontakozó nagyvonalú európai politikája.

Báthory István felé nem ok nélkül tekint szorongással a hanyatló prágai udvar. A velencei követek jól tudják, hogy a királyi Magyarország a nyílt összeesküvés állapotában szervezkedik arra, hogy trónjára a népszerűtlen Habsburgok helyébe a véreből sarjadt Báthoryt ültesse. A velencei követek Báthory fellépésétől a Habsburg-birodalom összeomlását várják s fölmerül a lehetősége, hogy a császári korona is magyar ember fejére kerül. A pápai udvar már tőle várja a nagy európai probléma megoldását, a török kiűzését; a ragyogó lehetőségeket azonban eltemeti korai halála.

Súlyos belső válságban tartja a birodalmat a protestáns vallászabadság ügye is. A még Rudolf uralkodása alatt meginduló ellenreformáció már ekkor kész lenne a küzdelmet felvenni, de a hatalmi viszonyok erre most még kedvezőtlenek. Az alsóausztriai rendek például ki tudják vinni, hogy a hűségesküt nem az eddigi szokásnak megfelelően, a templomban mise közben teszik le. A misén a császárral „az

idegenek nagy megbotránkozására“ alig vett részt tíz ember, „az is csupa udvari hivatalnok“, de ugyanitt néhány év múlva már sikerül Rudolfnak a protestántizmust megtörni. A protestáns vallásgyakorlat megtagadásában a szerző a protestánsoknak „a törvényes jog állapota“ való visszaszorítását látja. Nem volna nehéz a szerző ilyen jogi elméletével hasonló jogi elméletet a protestáns oldalról szembe állítani, a történetírás problémái azonban ilyen utakon aligha volnának előbbre vihethők, hiszen az ellenreformáció nem jogi, hanem hatalmi kérdés volt. Az ilyen jogi szemlélettel magának a szerzőnek néhány oldal után olvasható saját, bár szerintünk nem éppen túlzás nélkül tett kijelentése is szembenáll: „A közjogászok eredeti bűne, hogy dogmatikus jogi gondolkodásukat rákényszerítik a történelmi fejlődésre.“

Más helyeken is, ahol a vallásüggyről van szó, a szemléletnek inkább kifejezési alakja, mint lényege az, ami a tárgyilagosságra futó árnyékot vet, de a vallás kérdésében a szerzőtől, aki katolikus egyházi férfiú, teljes elszemélytelenülést talán nem is lehet kívánnunk. Mindenesetre már kevesebb magyarázat található arra a szigorú, szinte ellenséges bírálatra, melyben a magyar nemességet részesíti. A király és a rendek között felmerülő ellentétek miatt a felelősséget az utóbbiakra hártja, s az együttműködés nehézségeiben a „rendi gépezet csődje“-t látja, holott hasonló végleges beállításban az udvari politika csődjéről is lehetne beszélni. Szerinte a Báthory István-párti magyar nemesség a bomlasztó lengyel „szabadság“ után törekszik s a nemesi nemzet olyan útra lép, „amely másfél századon át a legnagyobb belső és külső megpróbáltatásoknak teszi ki az országot.“ S hogy e kárhozatos út felől ne lehessenek kétségeink: „A nemesség kezdetben csak az országgyűléseken vívja a maga harcait a királyi hatalommal szemben, de akárcsak Lengyelországban, nálunk is kítör majd a fegyveres felkelés, nekünk is meglesz majd a magunk Zebrzydowski-ja Bocskay István személyében.“ (!) A rendiség szigorú bírálata az újabb történelmi kutatás eredménye, ha ez a szigorúság azonban annyira fokozódik, hogy a Bocskayakban csak a nemesi jogok harcosságát és a megpróbáltatások felidézőit látja, véleményünk szerint nem kívánt a szembenálló érdekek igazságos bírójának tisztjére felemelkedni s egyúttal lemondott a széles, átfogó tekintetű történelemírás jogairól is. Az idegen uralkodóház birodalmába beékelődött magyar rendiség helyzete nem azonosítható a nyugati rendiségével, melynek romjain a diadalmas fejedelmi abszolútizmus nemzeti államokat épített fel. Ha a magyar alkotmányt egynek tekinthetnénk a nemesi jogokkal, lehetne-e tagadni akkor is, hogy Bocskay és az ő szemléletében élő politikai magyarság helyesen tudta — mert másfél-százados küzdelem hőseitől ez a tudat meg nem tagadható, — hogy az idegen hatalommal szemben való leszereléssel, vagyis az alkotmány feladásával a pusztuló-vesző, megnyomorodott magyarságnak a létét is kockára vetette volna.

Szabó István

Vajthó László: Magyar Irodalmi Ritkaságok. 23—27. füzet.*

Ennek a nagyszerű gyűjteménynek a sorsát születése óta én szoktam kísérni ismertető és bíráló megjegyzéseimmel ennek a folyóiratnak a hasábjain. Elvi természetű kijelentéseimet róla már ismételtén meg tettem, mindig más-más szempontból.

Nem tűnhetik fel tehát lelkenedő, vagy épenséggel szeles öröm túlzott jelentőségű felfedezésének, ha most hangsúlyozni merészelem túl a kiadás tényének örvendetes, vagy meggondolandó, de minden esetre megjegyzésreméltó különlegességén és függetlenül tőle — ennek a gyűjteménynek magát a tartalmát.

Lehet igen értékes meglepetés számunkra az, hogy iskolák és diákok nem reménylett hosszú ideig kitaranak egy olyan terv megvalósítása mellett, mely akkor is becsületükre szolgált volna, ha nem tart tovább mint egy a maga spontaneitásában rokonszenves, de hamar elalvó és kihűlő ötlet és nem eredményez egyebet kezdésnél, amely jobb korban, megállapodott és szakavatott erőkkkel érdemlegesebben folytatható. Pedig nem ez a helyzet; ellenkezőleg, az, hogy aránylag rövid idő alatt és igen egyszerű eszközök igénybevételével tekintélyes és értékes irodalomtörténeti anyag vált könnyen hozzáférhetővé, került a tudat előterébe és forog közköze.

Ezt a tényt hadd hangsúlyozzuk most s ennek a ténynek a megvilágosítását ne homályosítsa el semmiféle gáncoskodó kifogásunk ezuttal. Őt füzet fekszik előttünk, őt iskola áldozatából, őt magyar szaktanár tudományos fáradozásának az árán. Mind az őt füzet megfizethető mértékben kevésbe kerül, könnyen kerülhet iskolai könyvtáraknak, sőt magánkönyvtáraknak állományába. Irodalomtörténeti oktatásunk és átlagos színvonalunk számára örvendetes gyarapodás ez. Az elkedvetlenedett és visszavonult, de fogytig szellemi életet élő Berzsenyit még annyira sem ismerjük, mint a konvencionális balladafróalakat. A reform-kor folyóiratait száz érettségit tett ember közül aligha ismeri tíz másból, mint hogy képes irodalomtörténetekben látta egyik-másiknak a címlapját. Barcsay Ábrahám, a „két nagyságos elme“ közül az egyik — pusztán név a középiskolát végzettek emlékei sorában. Madách figurája inkább szobor, mint hús- és vérvalóság, helyette hamarabb Az ember tragédiája szól, ha szól. Az Irodalmi Ritkaságok őt újabb füzete épen diákok és művelt nagyközönség közt végzi népszé-

* *Berzsenyi Dániel: A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairól.* Kaposvári közs. fiú fker. isk. önképzőköre kiadása, dr. Merényi Oszkár sajtó alá rendezése *Régi Magyar Folyóiratok szemelvényekben.* (Athenaeum, Életképek, Hölgyfutár.) Bpesti áll. Szt. László rg. növendékeinek kiadása, *Dongó Orbán* tanár s. a. rendezése. *Barcsay Ábrahám költeményei.* Bpesti Verbőczy István rg. VIII. A. oszt. kiadása. *Szira Béla* tanár s. a. rendezése, *Riedl Frigyes: Madách.* Bpesti Ráskai Lea lic. Riedl Frigyes-önképzőköre kiadása, dr. *Havai Ilona* tanár s. a. rendezése, *Madách Imre levelezéséből.* Pesti ízr. hitközség rg. önképzőkörének kiadása, dr. *Komlósi Aladár* tanár s. a. rendezése.

rűsítését egyetlen hatásos formájában: megelevenítve a dermedt moz-
dulatlant, személyesítve a személytelent, izomrostokat rakva a ske-
letre, tartalma: adva a puszta keretnek, egyetlen vonással egyénítve a
szerteködlő általánost és valakivé varázsolva a majdnem-fantomot.

Ahogy szaporodnak e füzetecskék, telik a kiadásukra szükséges
idő, egyik hónap után lassan a másik és a harmadik, egyre élesebben
bontakozik ki annak a kulturmisszióknak a konturja is, amelyet alá-
zatos öntudatossággal és szelíd konoksággal szolgál a gyűjtemény szer-
kesztője. Nem az elvi alapvetés a fontos. Nem is a sok, sokféle és sok-
féle odapazarolt fáradság, áldozatkészség, teljesítmény és remény. Egy
a szükséges dolog és az az egy az egyedül és igazán fontos is. Vajthó
László Irodalmi Ritkaságai a magyar irodalmi kincseket azoknak is
valóságul adja a kezükbe, akik eddig legfeljebb nevekben, címekben,
szólamokban és szemelvényformákban ismerték és birtokolták.

Karácsony Sándor

Kniezsa István: A szlávok. A Magyar Szemle Társaság ki-
adása, Kincsestár, 26. sz.

A könyv szerzője, a kiváló fiatal szláv nyelvész igen dicséretre-
méltó munkát végzett, amikor a nagyközönség részére a szláv népek
őshazájára, a faji összetételre, az államkialakulásra, a kultúrára stb.
vonatkozó kutatások eredményeit összefoglalta. Különösen a mai poli-
tikai viszonyok mellett van nagy szükségünk arra, hogy megismerjük
szomszédainkat, akikkel évszázadokon keresztül egymás mellett éltünk.
Ebből az egymás mellett élésből azután a kultúrhatásoknak egész sora
keletkezett, ha nem is olyan formában, mint azt egyes szláv tudósok,
pl. a cseh Palacky vagy L. Niederle elképzelik. Az utóbbi időben külö-
nösen a csehek hallatnak sokat magukról. Különösen az előbb emlí-
tett Niederle, aki német és francia nyelven is kiadott munkáiban a
honfoglaláskori Magyarország minden zugát szlávokkal szeretné bené-
pesíteni. Ezzel szemben a magyar tudósok már régen bebizonyították,
hogy a honfoglaláskor itt-talált szláv elemek autochton-rétegnek nem
tekinthetők. Csekély számuk és életformájuk következtében a magyar-
ságra lényeges hatással nem voltak. Különösen világosak *Kniezsa* fej-
tegetései ott, ahol az avarok és bolgárok szerepét fejtegeti a szlávok
történetében. Az utóbbiak uralma Erdélyre és az Alföldre is kiterjedt s
leigázták azokat a szláv törzseket, amelyek minden valószínűség szerint,
mint az avarok szolgaszemélyzete kerültek ide. De a bolgárok a VIII.
sz. után török jellegükből folyton vaszítettek s csekély számuk miatt
gyorsan elszlávosodtak, úgyhogy már a IX. században Simeon bolgár
cár a szláv liturgia és irodalom propagátora. Lényegileg ugyanazzal az
esettel állunk itt szemben, mint a középkori Oroszország kialakulá-
sánál, ahol az államalkotó skandináv varég-törzs a XI. sz. közepére
szintén elszlávosodik. Nincs itt helyünk, hogy *Kniezsa* könyvének
minden fejezetét végig kövessük, csak azt emlíjtük még meg, hogy jó
lett volna, ha a török-tatár mongol népeknek elsősorban a déli oro-

szokra gyakorolt hatását részletesebben kiemeli. Hiszen pl. Ukrajna pásztorkodása török jellegű (hogy a szlávok a törököktől tanulták az állattenyésztést, a szerző is említi) s a régészeti leletek is tanúskodnak a nomád kultúrhatásról. A néprajzi viszonyok tárgyalásának is több teret szentelhetett volna, különösen azért, mert pl. a lengyel Mosynszkinak, az orosz Zeleninnek hatalmas összefoglaló munkája van népük ethnográfiai viszonyairól, amelyekre a magyar tudósok is sokat hivatkoznak. Ezek a hiányok azonban egyáltalán nem szállítják le *Kniezsa* munkájának értékét, akinek (a kiadóval együtt) a szláv népek iránt érdeklődők igen hálásak lehetnek, mert hézagpótló munkával ajándékozta meg őket.

Gunda Béla

Károly Sándor: Láng. Az Erdélyi Magyar Írói Rend kiadása.

Ijesztően kevés azoknak az erdélyi könyveknek a száma, amelyekben az író hozzá mert nyúlni a jelenhez, a minden erdélyi magyar lelkében ott nyugtalankodó kétségekhez és az évek óta tátongó súlyos kérdésekhez. Az írók nagyobb része idegen világokba, elmúlt korokba, furcsaságokba és apróságokba temetkezett. Arcát eltakarta. Tekintetét másfelé fordította. Minden ürügy jó volt a menekülésre. Az eredmény az lett, hogy az erdélyi irodalom általános képe elképesztően kevésben különbözik valamely boldog korszak gondtalan művészetétől.

Károly Sándor nagy érdeme, hogy szemébe nézett a problémáknak. Az 1918-tól 1923-ig terjedő időszak egész zürzavara, rémsége, kétségbeesése és tanácstalansága ott kavargó regényében. Világosszemű, szavahihető, jó megfigyelő. Emellett becsületes író, aki nem bukik homok alá, mint a sivatag sokat emlegetett madara. Becsületes, mert semmit nem igyekszik elsikkasztani a szomorúságokból és reménytelenségek-ből. Becsületes, mert bár természete szerint bizakodó, mégsem iparkodik, ferdítések árán, hamis képet rajzolni.

Ezen kívül aztán kevés érdeme van. Gyorsmenetű, mindvégig érdekes meséből bomlik elénk Erdély legbubánatosabb korszaka. Ez a mese azonban sohasem emelkedik felül a tények érdekességén. Leköt, mert érdekesekek a tények, de sehol semmi nyoma annak a plusznak, annak a meghatározatlan valaminek, amit a művész saját lelkéből hozzáad a puszta eseményekhez. Alakjaival lépten-nyomon találkozhatni, sajnos, nemcsak az életben, hanem az irodalomban is. Hagyományos, sokszor fölhasznált klisé-alakok. Károly egyetlen vonással sem gazdagította lelküket, nem tette őket emberibbé. A történet vezéregyénisége dr. Nagy Mihály volt főszolgabíró, elsőrangú „megyei erő“, csupa izom, becsületesség, egyenesség, erő, lassan oszladozó vakságával, tüsszen táguló korlátoltságával, már évtizedek óta kísért a magyar irodalomban. Tipikus vidéki nagyúr. Móríc Zsigmond földesúrnak, Szabó Dezső a „vissza az anyaföldhöz“ című program reklámberének használta ezt a, Jókaitól ránkmaradt, hervadhatatlan figurát. Károly Sándor realista józanságában kissé megkopik, kissé hihetőbb lesz ez az alak,

ennyi az egész különbség. Aurél, Nagy Mihály feleségének csábítója, álnok kijátszója, rossz illatú panamak kotyvasztója, már az első bemutatkozásnál javíthatatlanul megmutatkozik. A film-intrikusság dicstelenségétől csak a szerző józansága menti meg. Ez a józanság azonban, úgy látszik, nem elég ahhoz, hogy ebből az alapjában igaz alakból, igazsága mellett művészi alkotást is csináljon. Nincs nyelv a világon, amelynek irodalmában ne találkoznánk Csordás jegyző alakjának valamilyen változatával. A jegyző úr nagy magyar volt magyar világban, mert „alkalmazkodott a körülményekhez“ s nagy román lesz román világban, mert más körülményekhez alkalmazkodik. Épílyen irodalmi közkinccs a lomha és hűséges Iván, a háború után itt rekedt orosz hadifogoly. Általában nincs olyan alakja Károlynak, amely igaz ne volna, de nincs egy se, amely művészien kidolgozott, a hírlapok realizmusából kimagasló volna.

Ezen a szinten mozog a stílusa is. Középut a jó és a rossz stílus között. Semmi ordító hiba, semmi sajátos szépség. Szabályos, de általánosan használt fordulatokból összetett nyelve minden köznapi, minden már elmondott dolgot félreérthetetlenül kifejez, de nyoma sincs benne valami magával ragadó lendületnek. Hemzsegnék benne a kész, íronemzedékről íronemzedékre öröklött mondatok: „a jegyző szája hirtelen gúnyos mosolyra torzult“, „a rózsaszínű fátyol még mindig a szeme előtt táncolt“, „komor gondokba süllyedve ment be irodájába“, „azután egy mindent megbocsátó finom gesztussal elővette zsebkendőjét“, „az egymást rohanva kergető események“, „édesen-bús szláv dalok“, „az édes ital maró savvá változik szájában“; — „az apa Aradon hörgött széttépett álmok haldoklásában“, „mintha bős furiák kergetnék suhogó korbáccsal“, „Anikó drága szőke feje kemény buzogánnyá változott“. — Egyik-másik, ezek közül a mondatok közül, mint például a három utolsó, visszariasztó. A többiek kész mondatok, rongált és szükségtelen színházi kellékek s nem idézném őket, ha nem ezek volnának az egyedüli szint, élénkséget adó elemek Károly nyelvében, amely általában fakó, kopott és egyszerűségében semmi művészetet nem lehel.

Író Károly Sándor, a fogalomnak inkább a mesterember, mint a művész felé hajló jelentésében. Becsületes író, aki nem torzítja el a valóságot valamilyen többé vagy kevésbbé tetszetős tézis kedvéért, nemes, igazi problémák izgatják, sajnos, sem problémáit, sem ezek irodalmi formáját nem tudta egyéni verettel félreismerhetetlenné tenni.

Sokat hánytorgatott kérdés ismételt fölvetésére ad alkalmat Károly Sándor könyve. Immár hagyománnyá vált a magyar kritikában a kisebbségi regényeket nagyrészt irodalmon kívüli szempontból megítélni. Az érdeklődés elsősorban a krónikás, a riporter felé fordul s csak másodsorban a művész felé. A művészt nem azért hibáztatták, hogy rosszul fejezte ki azt a világot, amelyet látott, hanem azért, hogy miért látta azt, amit látott. S mivel a mai Erdély életének egy-egy kiragadott

mozzanatával foglalkozó munkák kivétel nélkül sötét, szinte vigasztalan világot mutattak meg, a vád az írók ellen a túlzott pesszimizmus vádjá volt. Valamennyi hasonló tárgykörű munka megjelenését a kritika és a közönség együttes, riadt kórusa fogadta. „Túlsötét“, „túlzás“, „nem lehet, hogy így legyen“, „van az éremnek másik oldala is“ — hallatszott innen és onnan. Mindenünnen! Leggyakrabban úgy kezelték a mai Erdély életét tükröző munkákat, mintha hisztériás, idegbeteg agyvelőkből kibomlott históriák lennének.

Tabéry Gézának a *Láng* elé írott előszavában pedig ezt olvastam: „a mai sorsot ábrázoló erdélyi regények csaknem egyöntetűen leverő akkordjai közül a magyar élniakarást élesen harsogja ki Károly Sándor regénye.“ Aztán ezt: „ebben a reális, férfias optimizmusban rejlik Károly Sándor legnagyobb ereje.“ Fokozott kíváncsisággal vettem kezembe a könyvet. Hamarosan megállapíthattam, hogy Károly Sándor optimista. Azt azonban, hogy mi oka van optimizmusra s hogy a regényében mi igazolja Tabérynek ezt a kijelentését, háromszáztizenhét oldal elolvasása után sem tudtam megállapítani. Mert bármennyire bizakodó természet, bármennyire optimisztikus beállítottságú legyen is az író, ez nem elég ahhoz, hogy rózsásabbá váljék a helyzet. — A regény megoldása szerint dr. Nagy Mihály leteszi a román ügyvédi vizsgát és ismét elveszi feleségét, akitől faji összeférhetlenség miatt előzőleg elvált. — Ez lenne az érem másik oldala?

Az érem másik oldalát eddig még senki sem látta. Ha látta, nem vallotta be. Valószínűleg azért, mert akinek manapság oka van optimizmusra, nagyon gyakran oka van hallgatni is.

Kolozsvári G. Emil

Tamás István: Egy talpalatnyi föld. Genius, 1933.

A világháború utáni politikai határeltolódások a magyar irodalmi életre is súlyos feladatokat róttak. Az erdélyi lélek a készenálló, nagymultú, félig-meddig máris önálló s most új inspirációkat nyerő irodalomban korán rátalált belső egységére. A Felvidéken is megindult, bár a helyzetből folyó sokkal nagyobb nehézségekkel küzdve, az irodalmi szervezkedés. Csak a Délvidék hallgatott sokáig. De az utóbbi időkben ennek is egyre következetesebben jelentkeznek irodalmi hangjai.

Tamás István, a fiatal, Délvidékről jött író most nagyobbszabású regényével áll előttünk. A regény cselekményének háttere: a megszállás utáni zavaros, bizonytalan idők, jugoszláv uralom, általános szerepcsere, földosztás, gazdagodás, elszegényedés. Nem irredenta, vagy lázadó írás ez. Egy rugalmas kedélyű, reflexiókra és könnyed elmélkedésekre hajló, valamivel a felszín alá látó, nem mély, de divatos, modern műveltségű, érzékeny érdeklődésű, a riportok olcsó fogásaival, a mindenhezértétszatanak keresésével még véglegesen szakítani nem tudó (vagy nem akaró) regényíró hontakozik ki előttünk e könyv lapjain.

Elsősorban szórakoztatni akar. Az emberi lélek egyéni mélységeit éppúgy nem méregeti, mint az új viszonyokat formáló politika irányító

lendületeit. Lelki és társadalmi adottságokkal, nem problémákkal dolgozik. Ezek a körülmények vonják meg regénye határait.

Középpontban a Milojevics Dragoszláv pályája áll. Közepes tehetségű, tapasztalatlan, 25 éves, álmokat szövögető, nem annyira akarnok, mint maiv, befolyásolható, nem romlott: inkább könnyed erkölcsi felfogású ember, akit a gyorsan felívelő pálya lehetősége, a gazdagság zsongító ábrándja hozott a *bőség városába*, az ígéret földjére.

Hosszas kilincselés, már-már lélekölővé váló munkanélküliség után, hóna alá nyúl Sziráky, egy jószímatú magyar ügyvéd, aki fel akarja használni a fiatal szerb családi összeköttetéseit. Dragoszlávot ezentúl Szirákyon keresztül a belgrádi Dusán bácsi — később agrárminiszter — messze elérő, sok mindent keresztülvivő keze egyre magasabbra emeli. A Szirákynak kijárt *üzlet* őt is szép jövedelemhez juttatja. Ő maga alig csinál valamit, s ez egyelőre szerencséje is, mert míg a család Sziráky menekülni kénytelen a csőd elől, ő a követelők közt marad. Később megint akad valaki, akinek szüksége van egy befolyásos nagybácsival rendelkező kijáróra: a dúsgazdag Dávid. Nagy haszon, amellett a szép Dávidné szerelme hull az ölébe. A megcsalt férj a valóságra ébredés dühében agyon akarja löni Dragoszlávot, de ez megmenekül. Dávid fogságba jut, vagyona a Dragoszláv kezébe kerül. Az asszony iránti szerelem pedig egyre szüntelenedik. Ott van már helyette a Szófia szerelme. A lezüllött Dávid-párt ismét összekapcsolja az élet, ősi családi birtokukon pedig a nemrég csaknem üres fonottkosárral érkezett új földesúr parancsol.

Sok eleven alak sürgölődik a regényben a főhős körül. Sziráky valamicske szerb tudása, lelkiismeretlensége, ötletei s merészsége egy kiházasító, majd egy hozományosztó intézet révén óriási vagyont szerez. Rajtaveszt, megszökik s Amerikában teremt magának a régi eszközökkel új létalapot. Dávid, az áldozatokra is kész magyar nábob, számítótól üzletember, de nem veszi észre a családi életében lappangó tragédiát. Majd szinte belenyugszik sorsába, s új élethódításra indul. Felesége, az új Bovaryné, akit nem elégít ki férje szerelme s félig akaratlanul, szinte a tehetetlenség törvénye értelmében lesz a Dragoszláv, hogy aztán majd őt is lehűtse a kijózanodás hűvös szele. Sok eleveniséget, kacérságot és kikapós életerőt sugároz a higanyvérű bakfis: Szófia keresetlen izgés-mozgása, természetessége, majd határozott irányító ereje. Megjelenik a kis vagyonából kiforgatott, határozott jellemű, konok nyugalma magyar paraszt is, akinek egyetlen menedéke a kívándorlás, önmaga árubabocsátása.

Tamás Istvánnak csaknem minden alakja inkább általános, mint különösen bácskai, magyar, vagy szerb jellem. A faji jelleg sem domborodik ki alakjain. Kissé összefolynak. A magyar Sziráky éppoly joggal lehetne szerb, mint Dragoszláv magyar, Dusán bácsi és Dávid is könnyen cserélhetnének szerepet jellemük felől. Vagy talán az író azt akarja érzékeltetni, hogy a nagy neonacionalista mozgalmak köze-

pette mindinkább kialakulóban van egy nemzetközi jellemű, egyéni emelkedésért küzdő, többé-kevésbé tág lelkiismeretű, mindenekelőtt élni akaró, modern embertípus?

Ami a Tamás István előadó művészetét illeti: bizony gyakran érezzük, hogy bosszantó elírások, élettelen hasonlatok, útszéli elmélkedések, rossz „vícekre“ emlékeztető szóváltások, moziemlékek romjain egészségesebb, őszintébb, simább és értékesebb írói eszközöket kell még kitérgetnie. Jobban ki kell ismernie a szavak, szókötések akusztikáját, a kifejezési formák hatását, mert sokszor egyetlen elhibázott szó elég ahhoz, hogy érdeklődésünket lehűtse. Pedig élvezni szeretnénk könyvét.

Az előhúzott ősirodalmi jellemvonások, csiklandósan erotizáló, ügyeskedően hatásvadászó szerelmi jelenetek szomszédságában egyre sűrűbben fordulnak elő a rokonszenves hangulatok, életrevaló leírások, kissé receptszerű, de talpraesett jellemzések, az élénk ütemű életritmust érzékeltető mozzanatok, vágyak, tettek.

Ugy látszik, hogy a regény vége felé a szerző modora is tisztulóban van; közeledik az egyensúly felé, mintahogy a mese folyamán lassan elhullnak az excentrikus elemek, a kalandorvágányok, amiket a gyors átalakulás termelt ki: nagy válságok, kísérletezések után biztosabb mederre talál a Dragoszláv, sőt a Dávidék élete is. A talpalatnyi föld az övék. Birtokuk piciny morzsája csak, de elég ahhoz, hogy új életet kezdjenek rajta.

Aki elsősorban kisebbségi problémaregényt, valami különös módon egyéni és aktuális írást keres e könyvben: csalatkozhatik. A néhány órai könnyű, de nem üres irodalmi szórakozást keresők szívesen fogják olvasni Tamás István regényét.

Harsányi István

Szigethy Lajos: Zuzmarás fenyőlombok. Versek. A szerző kiadása. Budapest, 1933. A Pátria Nyomda Rt. bizománya. 135 l.

Szigethy Lajos verseskönyvei melegen érző szív egyszerű, megható megszólalásai. Érzékeny lélek megrezdülései az élet érintéseire. Az eszményítésre való hajlandóság meghatott törekvései. Önmagának szóló énekmondás, melynek ez a közvetlenség legnagyobb szépsége.

Művészi gondja főleg azzal törődik, hogy közvetlen egyszerűségében mondja el, amit érez és gondol. Nem hasonlítja a formát a kor ízlésének formáihoz, sem a szerkezetben, sem a verselésben. Megkapó és behízelgő sorok és strófák után nem tudja megtartani a felkeltett hangulatot, nem keres eszközöket, hogy az olvasó lelkét is tovább vigye fokozódó érdeklődés mellett.

Ezt a kötetet az utolsóknak szánta. Bús elhatározását azzal okolja meg, hogy zuzmara borította be már élete fáját. Meg aztán nincs is már, aki költészetét egész valóságában át tudná érezni: felesége meghalt.

Ennek a búcsúzó bánatnak hangjai a legerősebbek és a legszebbek kötetében. Az érzelmet színező képeknek és az életbelátó gondolatoknak gazdag változatával hat meg. A bú mesterkezének verésétől a legszebb ének, a legszebb dal fakad, mondja Arany.

Az élet hegyének tetején régen túl volt már Szigethy, mikor első verseit megírta. Az élet hervadásának korában fejlődött formában és tartalomban. Utolsó kötetének mondja a „Zuzmarás fenyőlombok“-at, de a termelő erőnek ilyen emelkedése megcáfolja ezt a szomorú jóslatot.

Hamvas József

Kacsó Dénes: Elfelejtett fiatalok. Regény. Budapest. Centrum kadóvállalat Rt. — 212 l.

Keserű panaszkodás ez a regény. A háborúban járt fiatalemberek panaszkodása, hogy azokért a pokoli szenvedésekért, amiket ágyútűzben, gyilkos rohamokban, lövészárkok halálos kínjában el kellett tűrniök, semmiféle elégtételt nem adott az itthonmaradt társadalom. Sőt az itthonmaradottak, akik beülek a hadbavonultak üresen hagyott székeibe, fennhéjázó lenézéssel fogadták a meggyötört fiatalokat, amikor helyet követeltek maguknak az itthoni életben.

Ennek a célzatnak megfelelően a regény kétharmad része a Dorderdó embertelen szenvedéseit írja le, ahol a lövészárkokban egy székelő zászlóalj pusztulását látjuk. Borzalmas jelenetek, pokoli látomások váltják itt egymást. Az emberi érzésnek és a kötelességtudásnak nemes ötvözete cseng ki ezekből a leírásokból. A rémségek rajza nem művészi átgondolás, maga a valóság olyan fenségesen iktóztat, hogy csak válogatni kell az emlékekben és az olvasó megérzi, hogy a háborús lelkesedés illúziója után itt valami szörnyű ébredés áll előttünk, valami megrendítő találkozás a valósággal.

A regény utolsó harmadrésze, mely a hadból visszatértek kiközösítését mutatja be, a harcok erős akkordjai után, hangban és érdeklődésben hanyatlás. Itt nincsenek megrázó részletek, csak keserűség van. A hősök, akik nagy tételekben dolgoztak, mert életüket tették kockára, az aprópénzt számláló világba hullottak, ahol vér-velutájuk elavult és ezért követeléseik is elvesztették értéküket.

Ha ennek az utolsó résznek volna valami kivezető igazsága, emelné a regény színvonalát. Például, ha rámutatna arra a végzetes ellentétre, mely az egyéni erkölcs világa és a tömeg erkölce között fennáll. Ez az ellentét megőrli azt, aki nem látja világosan. Az egyéni erkölcs világa szigorúan törvényszerű, következetes és felelős. A tömeg erkölce felelőtlen, következetlen és törvényt nem ismer. Az egyén erkölce az önzés ellen küzd, a tömeg erkölce az önzésre van alapítva. Aki tehát a tömeghatás által elragadtatja magát, ne számítson arra, hogy tetteit erkölcsi mérték szerint mérlegelik.

Hamvas József

Színházi Szemle

Szilvesztenkor *Szigligeti Fenn az ernyő, nincsen kas* c. vígjátékát újíttotta fel a Nemzeti Színház. Talán maga a rendező is azt hitte, hogy csak ideig-óráig tartó felelevenítés lesz ez, melyet a közönség kötelességből megtapsol s hamar el is felejt. Azóta e sok tekintetben elavult színdarab még mindig műsoron van, s amint halljuk, szép házak előtt. Persze, a közönséget nem lehet mesterséges eszközökkel sokáig megnyerni: a Nemzeti régen végzett ilyen pompás rekonstruálást, s ez *Galamb* Sándor érdeme, aki most mutatkozott be, mint rendező. A Teleki-díjat nyert vígjátékot 1858-ban adták először, a közönség, a sajtó egyaránt lelkesedéssel fogadta. Nem csoda, hiszen éppen húsz évvel azelőtt, ami a dráma fejlődésében bakugrás, Vörösmarty még kénytelen megvallani, hogy Dugonics András Bátori Máriaját, ezt a „vízözönelőtti maradványt“ a közönség egy része „sokaságával s zajos örömeivel“ tisztelte meg. Mekkora fejlődés ez két rövid évtized alatt! A negyvenéves Szigligeti ekkor már kijárta Kisfaludy Károly iskoláját s javában tanulmányozza Molièret, amire első jellemvígjátéki próbálkozásából nem is olyan nehéz következtetni. A kései Biedermeyer minden kedvessége benne van ebben az ártatlan játékban, mely hozzáértő kéz érintésére eredeti hamvasságában elevenedik meg a mai, más jelkvilágú nézőnek is. A rendezés kegyeletesen meghagyta, ami csak jellemző a darabra, s finom tapintattal hántotta le egyes részletek hervadtságát. A vígjáték jámbusokban van írva, a verssorok végén a rím is meg-megcsendül: ezt a színészek igen helyesen éreztették, ezáltal is figyelmeztetve egy divatját multa stílus tisztos korára. A kitünő együttes jól beletalálta magát a darab hangulatába: *Uray* Tivadar, *Vizvári* Mariska, *Gál Gyula* humora, *Lehotay* Árpád, mint csupaszív, ragyogó megjelenésű ifjú, a régi szép idők férfieszményképe, s *Eöry* Kató, *Olty* Magda bájos bakfísai kedves órákat szereztek a közönségnek. A darabot *Csathó Kálmán* ötletes jelenete vezeti be: *A színház előtt*.

Az *Aranyifjú*, *Hunyady* Sándor nagysikerű drámája irodalmi értékelésre ugyan nem számíthat, de azért dicséretet érdemel, hogy egy visszataszító témát ügyesen, néhol finomabb ízléssel tálat fel. E nagytehetségű fiatal írónk minden darabjában van eredeti ötlet, s ez bűnügyi történetét is kiemeli a bűnügyi drámák tömkelegéből. Ezekben rendszerint az utolsó felvonás végén leplezik le a bűnöst: Hunyadynál a néző már a darab elején tudja, hogy nem a szép selyemfiú ölte meg a dúsgazdag öreg mőt; a darab azonban így is izgató. Elöttünk folyik a hajszja, s meg kell vallanunk, ahogy a rendőrség nyomoz és vallat, ahogy a bűnösök egérutat szeretnének venni s végsőkig alibit igazolnak, míg végre egy marancshéjon osúsznak el; s ahogy az ártatlanul vádolt „aranyifjú“ tisztára mossa magát, de egy szerelmes, naiv amerikai milliárdoskisasszony szemében annál inkább beszennyeződik s elveszti legfőbb játszmáját: mindez igen érdekesen, sőt érdekfeszítően van beállítva. Maga a miliő, melyben a történet lejátszódik, nem téveszti

el hatását, kívánt a karzatra: a gondtalanok pazar élete s a hasonló sorsra vágyó szegénység hűnbeesése, a színpadi romantika reflektorával túlerősen megvilágítva: igen kelendő csemege a jobb újdonságok híján méltán unatkozó és szórakozást kereső közönségnek. A Vígszínház rendezése igen tetszetős, a színészek (*Ágay Irén, Somlay Arthur, Jávor Pál, Góthné, Títkos Ilona, Maklárý Zoltán, Fejes Teri, Rajnai Gábor, Gárdonyi Lajos*) jól kifejezésre juttatják, amivel a szerző legközelebbi értékesebb művéig átmenetileg szórakoztatni akarta publikumát.

Jacques Deval darabját, a *Tovarist*, szintén a Vígszínház mutatta be. Itt minden valószínűtlen, de éppannyira érdekes is. Egy orosz herceg és a felesége, a cár rokona, Párisban nyomorog, holott az atyuska négy milliárdja az ő korlátlan fennhatóságuk alatt hever a Nemzeti Bankban. De hát ámuljatok, kis nyugati fajzatok, ti nem ismeritek „az orosz lelket” — ami a cáré, a cáré s hű szolgálai nem nyúlnak a szent kincshez. Ez a páratlan becület és hazafiság époly grandiozus hatásra törekszik Deval vígjátékában, mint például „A Sipka-szorosban minden csendes” féle önfeláldozó hősiesség. Különben a herceg javíthatatlan bohém, fűnek-fának tartozik, a hercegné még árticsókát is lopkod a kofáktól — utóvégre ez csak az ő *privát* dolguk — s mákor minden part szakad, beállnak egy gazdag képviselőhöz inasnak, szobalánynak; ebből persze a szellemes francia egy sereg mulatságos jelenetet csinál. A családdhoz egy estélyre hivatalos a hercegnek, hercegnének megrentója, a véreskező népbiztos is, aki holmi petróleumtranzakció ügyében jött Franciaországba. A végzetes találkozásakor — Deval akasztófa-humora itt szípkázik legjobban — a halálos ellenségek farkasszemet néznek egymással, kibékíthetetlenül. Mindkét fél az orosz föld szüldöttje s — kiki a maga módján — szerelmese is. A hercegek a cári világ visszajöveteléről, bosszúról szavalnak, az elvtárs (tovaris) a népről. A két véglet egy pillanatra érintkezik a szülőföld szeretetében: az orosz petróleummezők idegen kézre kerülnek, ha a herceg ki nem adja a négy milliárdot. Ez most mulja felül önmagát nagylelkűségben, enged, s ezzel vége is a különös darabnak. A szerző ugyancsak kraknázta a hálás helyzeteket s bő alkalmat nyujt a színészeknek a túlzásra. *Rajnay Gábor, Títkos Ilona, Somlay Arthur, Góthné, Mály Gerő* főerősségei a parádés előadásnak.

Vajthó László

ZENEI SZEMLE

A Filharmóniai Társaság nyolcvan éves. A zenei művelődés egyik fokmérője az, hogy egy város társadalma saját erejéből fenn tud-e tartani a legnagyobb művészi igényeknek megfelelő állandó zenekart s ha igen, ennek mekkora multja van? Örömmel mutathatunk most a mi Filharmóniai Társulatunkra, mely ez ősszel ülte meg alapításának nyolcvanadik évfordulóját. Nyolcvan esztendő nagy kor oly intézmény életében, amely nem hatalmi tényező alkotása, hanem önerejére tá-

maszkodó, a művészi zenéért lelkesedő közönséggel állandó kapcsolatban élő művészi testület. Különösen nálunk nagy ez a feladat, hol dühög a válogatás nélküli külföld-imádat és a magunk képességeivel, mint önként érthető, közönséges dologgal való nem törődés. Amikor Filharmónikusaink háromnegyed százados fennállásukat ünnepelték, röviden megemlékeztem történetükről a Protestáns Szemlében, ezért most nem kell az elmondottakat ismételnem, csak rámutatnom arra, hogy, mint előző időkben, úgy az azóta lefolyt öt év alatt is a Filharmóniai Társaság híu volt önmagához, művészi hitvallásához: ápolta a klasszikusokat, bemutatta a zeneirodalom legjavát, másorra tűzte a hazai és külföldi modern szerzők műveit s magánszereplők válogatott sorát. A Társaságnak 1927. és 1928. évi hangversenykörútjaihoz csatlakozott az 1931. évi, amelyen a salzburgi Festspielel nemzetközi közönsége előtt szerzett a magyar névnek becsületet s a Társaságnak művészi dicsőséget Dohnányi Ernő karnagyi pálcája. A nyolcvanegyedik esztendőtt ünnepi hangversennyel nyitották meg, melynek nevezetessége három bemutató volt, és pedig Kodály Zoltán: Galántai táncok (zenekarra), Bartók Béla: Öt magyar népdal (ének zenekarral), Dohnányi Ernő: Szinfónikus percek (zenekarra). Mindhárom jellegzetesen egyéni mű, Kodály autentikus régi dallamot öltöztet fel és formál ki fantáziájának ékes öltönyébe. Bartók régi népdaloknak adott kiklopszi zenekari magyarázatot. Dohnányi kiapadhatatlan leleményéből merített három zenei aranyműves remeket. — Az ünnepi előadást meleg zászlóavató ünnepség követte, melyen Dohnányiné Galafrés Elza mélyenszántó, nagyhatású beszéddel adta át „filharmónikus fiai”-nak a Társulat zászlaját, amelyet a magyar női társadalom választottjai által adományozott szalagokkal, élükön a Kormányzóné Ó Főméltóságáéval ékesítettek fel. A filharmónikusok másora idén Beethoven szinfóniáinak teljes sorával örvendeztet bennünket. Eddig az első öt szinfóniát és az Esz-dúr zongoraversenyt hallottuk. Ez utóbbiban Hoehn Alfréd volt a vendégművész. Kifogástalan technika, erőteljes, majdnem kemény billentés jellemzik ezt az elsőrangú pianistát, akinek azonban ez a Beethoven-versenymű nem volt — legalább ez alkalommal — „szívügye”. Dohnányi, a zongoraművész legelsőrangú Beethoven-interprettor, mint karmester is az, s nagy gyönyörűséget okozott a szinfóniák előadásával, amelyek közül a negyediknek mintaszerűségét külön ki kell emelnem. Volkmann Róbert komoly értékű 2-ik szimfóniája a mester halálának 50-ik évfordulója alkalmából került előadásra. Hazai újdonság volt a Bécsben élő Zádor Jenő hangulatos, szindüs Rondo-ja.

Isoz Kálmán

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Bpest, IX., Ráday-utca 28.) kiadása
 Felelős kiadó: Török Pál titkár

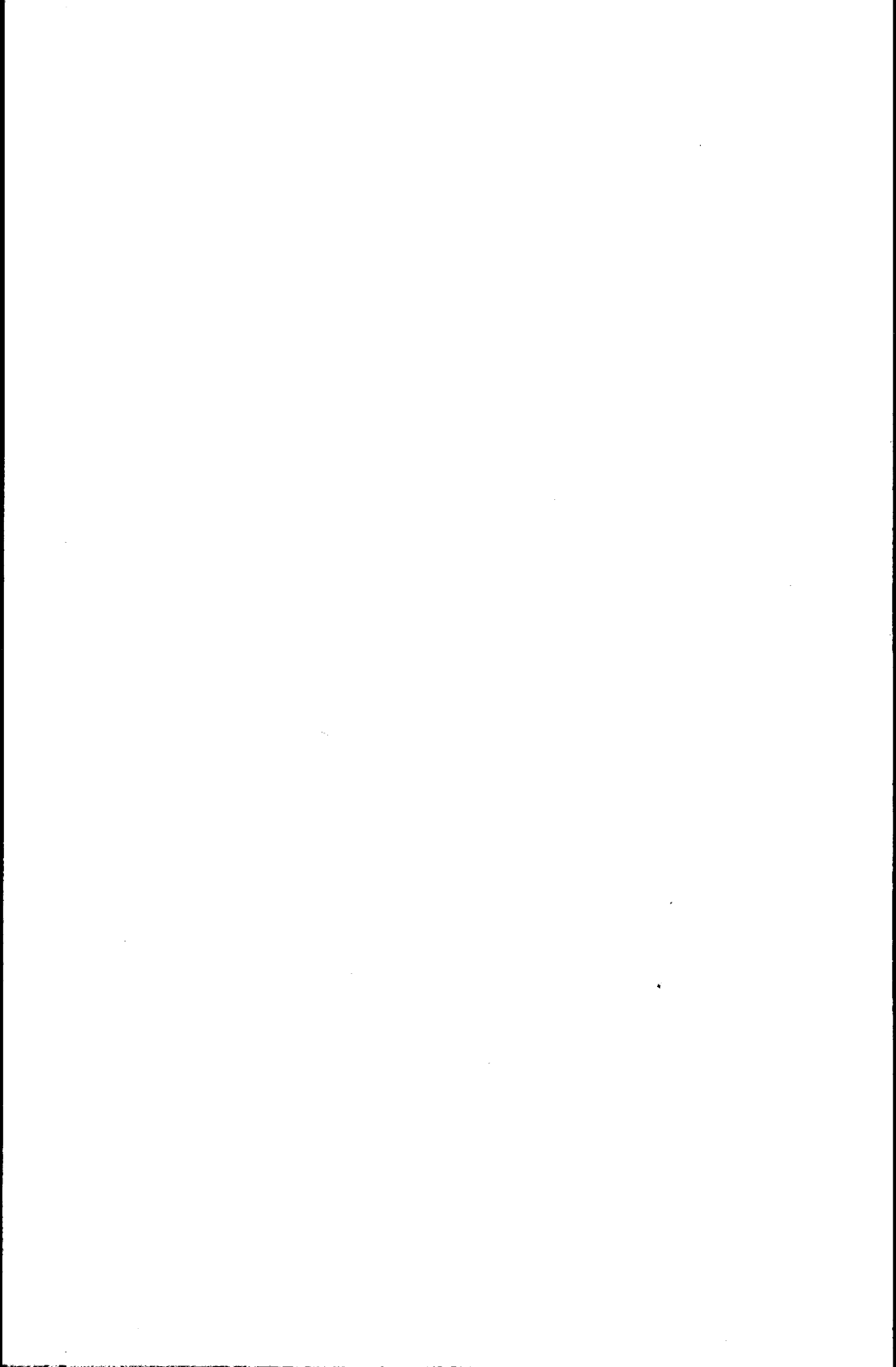
A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Prot. Szemle is jár) évi 20 P

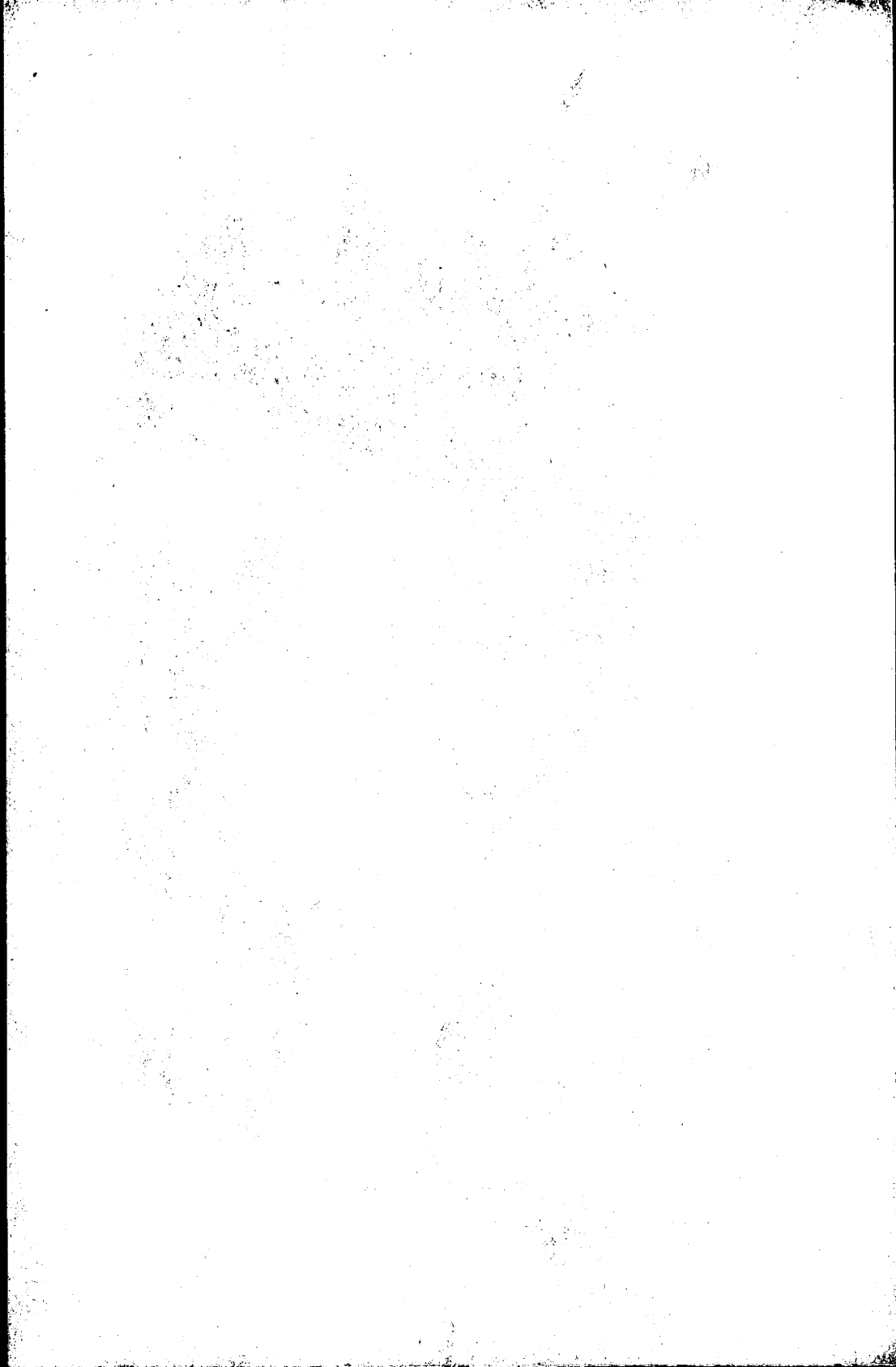
A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Bpest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Bpest, IV., Deák-tér 4.

Póstatakarékpénztári számla száma: 4170.

Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda-Rt. — Nyomdavezető: Sebők István

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ÁPRILY LAJOS

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY ÉS RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM:

ENYEDI ANDOR: Csabacsüdi Dókus Ernő
RADVÁNSZKY ANTAL báró: Az egyházi adók kérdéséhez
DR. GÁRDONYI ALBERT: Új életformák felé
HAMVAS BÉLA: A XX. század angol regényírói
TÖRÖK PÁL: Újabb történeti irodalmunk szemléje
DR. G. VARGHA ZOLTÁN: Alea iacta est
TELEKES BÉLA, RÉZ GYULA, FEKETE LAJOS: Versek
DR. ZOVÁNYI JENŐ: Még egyszer Melius Péter születési idejéről

KRITIKAI SZEMLE

XLIII. évf., 3. sz.

1934. március.

Ára 2 pengő.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása,
Budapest.

KRITIKAI SZEMLE

TURÓCZY ZOLTÁN: Karácsony Sándor: Nyugati világnézetünk felemás igában	168
KEMÉNY LAJOS: A láthatatlan templom	169
MARÓTHY JENŐ: Kapi Béla: Isten hárfása	171
BALLA ANTAL: Kornis Gyula: Az államférfi I—II.	174
JOÓ TIBOR: Halasy-Nagy József: A filozófia kis tükre	176
JOÓ TIBOR: Marót Károly: A görög életeszmeny értéke és mai jelen- tősége	177
HAMVAS BÉLA: Papini Giovanni: Gog	178
HAMVAS BÉLA: Ráttkay R. Kálmán: Modern országépítés	179
KOLOZSVÁRI G. EMIL: Benedek Marcell: Tégyamitakarsz	181
KARÁCSONY SÁNDOR: Szondy György: Testvérke naplója	182
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Komlós Aladár: Római kaland	183
CSUKA ZOLTÁN: Tamás István: A szegedi pedellus	184
CSUKA ZOLTÁN: Csanády György: Ének	185
HAMVAS JÓZSEF: Brucknerné Farkas Gizella: Vihar után	187
HAMVAS JÓZSEF: Gyökössy Endre két új könyve: Ezüst furulya. — Ádám és Éva	188
KINCS ELEK: Székely László: És a mi lelkünk nyughatatlan	189
—ó: Az 1932-ik év irodalomtörténeti munkássága	190
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Színházi Szemle	190

A Protestáns Szemle szellemi részére vonatkozó közleményeket a következő címre kell küldeni: ÁPRILY LAJOS szerkesztő, Budapest, IX. kerület, Lónyay-utcai ref. gimnázium. — Csak géppel írt kéziratokat fogadunk el. — Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. — A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

Csabacsüdi **Dókus Ernő**

Csabacsüd népes pusztja Békésszentandrás közelében. Innen származott fel a Dókus-család Sátoraljaújhelybe, hogy egymásután és egymás mellett adja egyháznak, társadalomnak a jeles, nagy embereket.

Hogy mit jelentett a múltban és mit jelent még ma is a Dókus név és a Dókus-család, annak a megértéséhez és megérzéséhez legalább egy kicsit újhelyinek, zempléninek kell lenni. Újhely a többek között arról is nevezetes, hogy nagyon szeles város. A Vihorláttról jövő szél a Laborc- és Latorca völgyén, az úgynevezett Tót Kanaánon lerohanva, itt adja ki a mérgét, hogy aztán a sárospataki nagy kollégium falában, s a Rákóczi-vár büszke ormáiban megütközve, lágy zefírré csendesedve suhanjon le a Tisza álmodó füzesei közé. S a szél felemeli és elsodorja azt, ami könnyű: csak azt hagyja a helyén, ami súlyos, ami nehéz, ami ellenálló. Talán innen van, hogy Újhelyben a közvélemény is szeles természetű. Elsodorja, szinte elfújja a könnyű fajsúlyú embereket: a helyükön hagyja, megbecsüli, tiszteletben tartja a kiválókat. Újhelynek még a közelmúltban volt, talán ma is van egy eléggé körülhatárolt gentry-arisztokráciája: de részint ebben, részint ebből, sok részben azonban más rétegekből is regrutálódva kifejlődött és fennállott a jellemben, tehetségben kiválószottak arisztokráciája is. Ennek a kettős arisztokráciának a tetejét, a csúcsát, az elejét jelentette Újhelyben a Dókus név, a Dókus család.

Ezt a maga helyén, közvetlen környezetében olyan ragyogó, tündökletes nevet írta be ez év elejei nagy halottunk: Csabacsüdi Dókus Ernő aranybetűkkel a magyar élet, a protestáns közélet, közelebbről a református egyházi élet történetébe. Valaki nagyon találóan azt írta róla, hogy mint lemondása, egyházi életünkben történt kiválása után ittmaradt, úgy elköltözése után is ittmarad közöttünk. Sokáig nem tudunk még egyházi közéletet élni, egyházi dolgokat intézni, hogy magunk előtt és magunk felett ott ne lássuk őt, aki egyházi életünk minden csínyja-bűnját, minden ügyét-baját magába felszívta, szívén viselte, elméjében feldolgozta, magára nézve életkérdéssé tette: egyházi életünk jellegzetességét, a magyar kálvinizmus testiségét s lelkiességét olyan csodálatos módon megszemélyesítette.

Ez a megszemélyesítés azért lehetett nála és benne olyan tökéletes, mert egyéniségének alapvonása református vonás: a harmónia, a belső összhang, kiegyensúlyozottság, kikerekítettség és befejezettség volt.

Kikerekített és befejezett volt az élete. Volt gondtalanul játszó gyermek, jóságos és nemeslelkű szülők gyermeke. Élt, mint ifjú, a nagy elindulások, jogosult várakozások, biztató kilátások, csillogó remények mámorában. Élvezte a házaselet boldogságát, békéjét, sok-sok ajándékát egy olyan hitves, Ragályi Ilona oldalán, akinek a lényében a hűség, irodalmi művekben is kisugárzó ihletettség, Nabigail bibliai alakjára emlékeztető gyöngédség és figyelmeség aranszálai szövődtek össze. Volt tere, lehe-

tősége, alkalmá a férfikor munkáira, tehetsége kibontakoztatására, talentumai kamatoztatására. Kapott a munkájához Istentől meg-meg-újuló, mindig sokasodó kegyelmi ajándékokat s kapott a munkája után elismerést, jutalmat, mindig több munkára, magasabb szolgálatra szóló elhivatást. Része volt az öregkor csendes szemlélődésében. Nemcsak emlékezetes, de találó, mindent kifejező képe volt ez a konventhez írt lemondó levelének: olyan volt az élete, mint egy kora hajnaltól késő estig tartó, mézízű szüret.

De nemcsak az emberi élet minden változatát érte meg, hanem az emberiségét, a magyarságét, a magyar református egyházét is. A vasút, a gyáripár, a géptechnika kibontakozásának lázában ringott a bőlesője, s a villamos, a gép ütötte el, amint elüt sok embert, mert ő az úr felettünk s nem mi őfelette. Az egyén felszabadulásának, a nagy szabadelvűségnek jelszavai csengtek a fülébe, mikor kilépett az élet, a világ porondjára: s egy új kollektívizmus zűrzavara és hangzavara közül ment át a nagy csendbe. Gyermekkorá fényességét a Bach-korszak árnyékolta be, azután végigjárta a legbékésebb magyar korszak napsütéses útját s Trianon felhői alól emeltetett fel az örökkévalóságba. Vívta a magyar református egyház közjogi harcait, oroszlánrésze volt az egyház szervezeti kiépítésében, az egyházi közalap megerősödésében, a lelkesi kongruaügy helyes vagányra juttatásában, a lelkesi nyugdíjintézet megszervezésében. Csodálatos fogékonysággal látta, támogatta a hitéleti munka elsőégi jogának helyreállítását, elágaztatását az egyház lelki jellegének kidomborítását. Mint új Simeon vette karjaira egyházi életünk új lelki gyermekét, jobb jövőnk zálogát, a missziói munkát.

Egyéniségének, életének harmóniájából folyt, egyúttal azt színezte, gazdagította mindenirányú érdeklődése. Semmi sem volt benne sok világi vezér műkedvelősködéséből. Gyűlések előtt gondosan áttanulmányozta a tárgysorozat minden pontját. Felsőzempléni gondnok korában történt meg, hogy az egyházmegyei gyűlésen egy lelkes előadását, adatait helyreigazította, mert jobban volt tájékozva az egyházközség dolgáról, mint maga a lelkes. Érdekelte minden esemény, minden álláspont, minden ember. Mindenkit meghallgatott, mindenkire és mindenre figyelt: de önmagával sohasem igyekezett a mások figyelmét foglalkoztatni. Előkelő volt, úr volt abban is, hogy mindenki dolgot, terhét magára vette, de önmaga dolgával sohasem akart senkit sem terhelni. Még azt sem mondta el magáról, ami mindenkit érdekelt volna. Amilyen gazdag, olyan zárkózott egyéniség volt.

Összhangérezke emelte pártok, irányok, emberek fölé. Elnöknek, vezérnek reprezentatív man-nek teremtette az Isten. Mint ilyen, nem valamely egyházi különlegességet, idői, térbeli, minőségbeli elemet: hanem magát az egyházat képviselte, amit mindig meg lehetett, meg kellett érezni benne és mögötte. Mindeneken való felülemelkedésével: nemcsak rangban, hanem lélekben is magasan járásával együttjárt alkotmányos érzése, a többségi vélemény s közakarát iránti tisztelete.

Választások idején még a véleményét is eltitkolta, mert azzal sem akarta befolyásolni a hangulat és közbizalom hullámzását, alakulását, megállapodását.

Elfogadta és teljes odaadással végezte mindazt a szolgálatot, amire Isten akarata és a közbizalom elhívta. És meg tudott válni a munkától, el tudott menni a helyéről, mikor úgy érezte, hogy már nem tud kötelességének úgy eleget tenni, amint szerette: hiánytalanul, tökéletesen. Mind a kettőt csak az tudja megtenni, akiben él a nagy kiegyenlítő gondolat, hogy a munka és szolgálat Isten szőlője, ahová Ő maga fogadja fel, állítja be és amelyben Ő váltja fel és pihenteti meg a munkásokat.

De nemcsak a munkájához volt hű, hanem a munkatársaihoz is. Elművtársaihoz, különösen Fejes Istvánhoz és Révész Kálmánhoz mély barátság szálaí fűzték. Mikor Révész Kálmán a halálos ágyához hívta, hogy még egyszer beszélhessen vele: éjszaka ült vonatra, csak hogy a baráti kívánságnak eleget tehesen. A megholtakat elsiratta, eltemette, aztán odaállt az élők mellé alkotni, építeni, örködni, naponként való áldozatot hozni. S mikor a végső nagy megáldoztatás sejtelme felébredt benne, megírta a végrendeletét, kiválasztotta a koporsóját, elintézte minden földi dolgát. Halála váratlan volt, katasztrófa volt, de ő készült, odafentről elkészítetteti s hirtelen visszavonulásával minket is elkészített reá. A halálát hozó villamoskocsi lökésétől járdára zuhant testből kiszálló lelket pedig Isten vette, emelte, ölelte magához, akiben feloldódik minden disszonancia, s aki sok ellentétet old fel, mennyei világának összhangjából sokat mutat meg azokban és azok által is, akik az ő eszközének, szerszámának odaadják, odaajánlják magukat.

Utolsó beszélgetésünk alkalmával a közelmúlt nagy embereit emlegettük. Csendes rezignációval jegyezte meg: Igen, nagyok voltak, de mi maradt utánuk? Ő utána sok maradt. Nemcsak jórészben a köz-oltárára feltett hagyatéka, nemcsak az alkotásai, nemcsak egyéniségének a túlvilágról is visszasugárzó varázsa: hanem az a boldog és büszke tudat is, hogy a mi magyarságunk s benne reformált, evangéliumi hitünk olyan gyökér, amiből erős törzsek nőnek, példaadó életfolytatások, áldott szolgálatok, ragyogó jellemvonások, tündöklő erények gyümölcsei teremnek.

Enyedi Andor

Az egyházi adók kérdéséhez

Alig hihető, hogy oly probléma, amellyel az érdekeltek tisztában vannak, amely évtizedek óta kísért, s amely megrázkódtatások nélkül megoldható, még mindig csak itt-ott feltűnedező ujságcikkekben, egyedülálló tanulmányokban kerüljön megvitatás alá, hogy azután ismét a feledés homályát borítsuk rá; pedig hány konkrét panaszt hallani az egyházi adófizetők részéről, s mégis számtalan sérelem orvosolatlanul marad, mert kellő szabályozás híján az orvoslásra nincs lehetőség és mód. Csodálatos, hogy a háború utáni évek néha túlon túl dúsan termő jogszabályai előkelően mellőzik az egyházi adózás kérdését, vagy ahol az egyházi adókkal incidentaliter foglalkozni kénytelenek, a szabályozás ellenére megőrizni igyekeznek „a quieta non movere” nem mindig célravezető elvét.

Az alábbiakban kimutatni, illetve ismételten hangsúlyozni óhajtjuk, hogy az egyházi adóknak mai rendszere részben a rendiség csökkenése s mint a rendi gazdasági berendezkedés függvénye, fenntartása a változott gazdasági viszonyok mellett nem indokolható, továbbá, hogy az egyházi adók behajtási és jogorvoslati eljárása sürgősen egységes reformra szorul s végül megkíséreljük igazolni azt az álláspontunkat, hogy az egyházak ezt a problémát miért képtelenek önállóan megoldani, s miért kell épp ezért az államnak segítségükre sietni. Félreértések elkerülése végett leszögezzük, hogy az állami beavatkozás magasabb politikai szempontból csakis az egyházak autonómiájának érdekében s nem annak ellenére történhetik. Az eddigi egyházi adózási rendszernek legfőbb hibája, hogy vagy egyáltalán nélkülözi a szabályozást, vagy esetről-esetre alkotott, egymásnak gyakran ellentmondó jogszabályokon alapul, aminek oka az egyházak autonómiájának talán kissé formalisztikus tiszteletében, valamint a túlon túl alkalomszerű szabályozásban rejlik. Legfőbb ideje e téren az incidentális törvény- és rendeletalkotás beszüntetésének s az egyházi adórendszer egészséges alapokra való helyezésének magának az egyházi autonómiának érdekében, annál is inkább, mert hazánkban, ahol az egyházi adók közigazgatási úton behajthatók, a kérdésnek nagy politikai, erkölcsi és gazdasági jelentősége van.

Mielőtt az egyházi adózás problémájára rávilágítanánk, kívánatos az egyházak főbb jövedelmi forrásainak ismertetése, mivel az adók nagysága nyilvánvalóan összefügg a többi egyházi bevétel mikénti alakulásával. Az egyházak főbb bevételi forrásai földbirtokok jövedelméből, államségélyekből, alapítványok és alapok jövedelmeiből, egyházi adókból, illetve párbérből, valamint a stóladíjaknak illetékszerű szolgáltatásából állanak. Az egyházi adózásnak szociális szempontból való megvilágításánál az egyes egyházközségek földbirtokai jelentősek, mivel nagy mértékben segíthetik elő az adóterhek csökkentését; sokhelyütt

ugyanis a lelkész és tanító ellátása tekintélyes részben a földbirtokból fedezhető. A katolikus főpapi birtokok jövedelmei különösen a multban befolyásolták előnyösen a római katolikus egyházi adózást, természetesen anélkül, hogy a hibás adórendszerre bárminemű orvosló hatást gyakoroltak volna. Földbirtokok jövedelmei, államsegélyek, alapítványok és alapok bevételei az egyházi adófizetők terheit jelentősen könnyíthetik és ezeknek az egyes bevételi forrásoknak egyházközségek szerinti nagymérvű változása oka az egyházi adó- és párbérszolgáltatások hasonló differenciálódásának, Keresztelési, esketési stb. stóladíjakat, mint valóságos és mérsékeltlen megállapított illetékeket, jelentéktelen terheknek kell tekintenünk. Mint látjuk, az egyházi adó-, illetve párbértéher nagy mértékben függ az illető egyházközségi földbirtokok, esetleges alapítványok jövedelmezőségétől, az egyházközségnek jutó államsegélytől. Nem célunk itt ezekre az összefüggésekre kitérni, hiszen egy-egy egyházközség előnyösebb vagy hátrányosabb vagyoni helyzete a helyes vagy helytelen adórendszer problémájától független valami, az államsegélyek kérdése pedig egészen különálló s hasonlóképpen csupán az egyházközség adószükségleteire, de nem a hibás egyházi adórendszerre van befolyással. Az egyházi adózás súlypontja az egyházközségnél van; a problémák tárgyalásánál ezt állandóan szem előtt kell tartanunk. Erre való tekintettel az adózás kérdését államsegély s egyéb jövedelemforrásoktól elvonatkoztatva óhajtjuk tárgyalni, mint az egyházközség gazdasági, illetve jogi problémáját, amely természetesen az államot s a nagyobb egyházi közületeket is érinti. Gazdasági szempontból feltett kérdésünk az, hogy mint teher megfelel-e az egyházi adó mind a tudományban, mind a gyakorlatban elfogadott helyes megadóztatás elveinek. Jogi szempontból feltett kérdésünk az, megfelelő-e s korunk igényeit kielégítő-e az egyházi adók mai behajtási és jogorvoslati eljárása.

Ha gazdasági szempontból indulunk ki s a teherviselés kérdését állítjuk előtérbe, nem célszerű a Kodex Juris Kanonici 1504—1506 §-aiban csupán általánosságban jelzett tributumok vagy pedig a református egyházi alkotmány által elfogadott rendes és rendkívüli adók csoportosítása alapján elindulni, habár ez utóbbi általános érvényű, azaz minden egyházra alkalmazható beosztás. Rendes egyházi adó alatt értik ugyanis azt az adót, amely az egyházközség költségvetés szerinti évi rendes szükségleteinek, valamint a felsőbb egyházi közületek és az ezek által fenntartott és segélyezett intézetek költségeinek fedezésére szolgál. Rendkívüli egyházi adó pedig az, mely az évi rendes költségvetés állandó keretein kívül eső rendkívüli szükségletek céljaira szolgál.

Célszerű a teherviselés problémáját előtérbe állítva a következő kategorizálás felállítása: 1. állami adók után százalékszerűen, 2. a hívek vagyoni viszonyait tekintetbe nem vevő pusztá fejadó, amely egyenlő mennyiségű termény- vagy pénzszolgáltatásban állhat s a párbér név alatt

ismeretes, mivel páronként vetük ki; az özvegy egyedülálló adófizető — szép adótechnikai kifejezéssel — mint félpár jön tekintetbe. A kétfajta adónem hol külön-külön, hol egymást kiegészítve fordul elő. Általában azt mondhatjuk, hogy nagyobb városokban áttértek az állami adók szerinti vagy önálló osztályba-sorozás útján arányosított fizetésre, míg falusi egyházközségekben egyes kivételektől eltekintve a kétféle adórendszer kombinációja avagy a tiszta párbérrendszer dívik. A leegyszerűbb arányos megadóztatás az volna, ha a fizetett állami egyenes adók után bizonyos, az egyházközség szükségleteihez mért százalékszerű szolgáltatást állapítanának meg, így legalább objektív adóalapot nyernénk. Ezzel szemben sokhelyütt, így a budapesti katolikus és protestáns egyházaknál is, a híveket különböző objektív és szubjektív ismervek, különösen információk alapján osztályokba sorozzák s így igyekeznek elérni az igazságos teherviselést; elfelejtik azonban az illetékes tényezők, hogy egészséges reform végoelja csakis az összes egyházakra kiterjedő, az állami egyenesadók után fizetendő százalékos szolgáltatás rendszeresítésében lehet. Sok panasz származik a híveknek osztályba-sorozásából, mert objektív adóalap híján nehéz igazságot tenni; pedig ez a rendszer már igen fejlett fokát mutatja az egyházközségi adózásnak, sok helyen be is vált s előnyei nyilvánvalóak a tiszta párbérrendszerrel szemben, amelyen az egyházi adózás ösüdöktől fogva nyugodott.

Adópolitikai szempontból centrális problémánk a párbér. Talán kevés intézménynél tűnik szembe annyira a jogban vagy szokásban levő „vis inertiae“, amely létalapjukat vesztett szabályokat biztos változatlan-ságban tart fenn s távolbahatása mindennemű reformkísérletnél érvényesül; ép ezért a kérdést történeti háttérbe is be kell állítani.

Timon Ákos megállapítása szerint¹ a párbér Szent István korában, mint a hívek önkéntes ajándékozása, „oblatio“ állt fenn s csak később vált kötelezővé a XI. század folyamán, amidőn a lelkészeketől a tizedet elvonták s számukra jövedelmi forrásul csupán a párbér maradt. A párbér, mint jobbágyteher, az 1848-at megelőző időben a föld népét vagyoni viszonyaihoz mérten arányosan terhelte. Telkes jobbágyok, házas és házatlan zsellérek, e három osztály különböző nagyságú párbért fizetett; egy osztályon belül a szolgáltatás nem változott, a teherviselés mégis igazságosan oszlott meg, mert egy-egy községben a jobbágytelkek, zsellértelkek egyenlő nagyságúak voltak. A fizetés természetesen terményben történt, kezdetben csakis a pártok adóztak s csak később vált általánossá az úgynevezett félpárokra az adózási kötelezettség. Ez a helyzet 1848-ig, ha nem is volt minden tekintetben megfelelő, mind az egyházak, mind az adózók szempontjából kielégítőnek bizonyult. A rendiség és ösiség eltörlésével, a szabad birtokforgalom kezdetével azon-

¹ Dr. Timon Ákos: A párbér Magyarországon jogtörténeti fejlődése és jelen állása szerint. Budapest, Pallas, 1885. Ellenk. Kollányi: A párbér jogi természete. Budapest, 1908.

ban egy csapásra minden megváltozott; a birtokok részben elaprózódtak, részben megnagyobbodtak, az adó pedig nem változott s a kisembert sokszor mértéken felül sujtotta, míg a tehetősebb gazda hirtelen indokolatlan előnyhöz jutott; egyesek jövedelmük 30—50%-át is odaadták az egyház oltárára, míg mások egy-két százalékot is sokallottak. Sem a törvényhozás, sem a közvetlenül érdekeltek nem vették észre a kérdés fontosságát; míg jó néhány évtizeddel 1848 után a jogszvilág érdeklődésének középpontjában az áll, hogy vajjon személy szerinti szolgáltatás vagy a jobbágytelekhez kapcsolódó dologi teher a párbér; az egyes felekezetek között pedig éles viták támadtak afelett, hogy másvallású egyén tartozik-e párbért fizetni jobbágytelke után? Igen, vagy nem? Protestáns lelkészek katolikus hívektől, katolikus plébánosok protestáns földművesektől gyakran követeltek párbérszerű szolgáltatásokat jobbágytelkeik alapján s az ilyenkor keletkezett szeszvedélyes nézeteltérések sok esetben elkeseredett perekhez vezettek. Országos híre emelkedett a perek láncolatából álló oroszvári párbéruügy, amely az 1790-es években már folyamatban volt s amelyet a királyi Kúria csupán 1899-ben, száz év leforgása után fejezett be.² Időközben legfelsőbb bíróságunk kimondotta, hogy a párbér elvileg személyes kötelezettség s ezzel Timon Ákos álláspontját fogadta el. A kérdés gyakorlati szempontból mégis megoldatlan maradt, mert a Kúria is elismerte, hogy magánjogi ügyletek alapján lehetséges a földbirtokoknak párbérszolgáltatás terhével együtt való átruházása s ilyen magánjogi alapon kötelezte a pereskedő oroszvári evangélikusokat arra, hogy a római katolikus plébánosnak párbért fizessenek. E jogi viták mögött az egyes egyházak közötti hatalmas versengés húzódott meg, mely sajnos, mit sem törődött a híveknek az igazságtalan párbérrendszer miatti gazdasági leromlásával, szociális elégedetlenségével, s míg a felszínen folyó e harcoknak a kortársak nagy jelentőséget tulajdonítottak, azalatt szédületes iramban fejlődött a gazdasági élet, nőtt a birtokforgalom, vagyonok keletkeztek, vagyonok omlottak össze s csak az egyházi adózás maradt a régiben s vált a modern korban kiáltó igazságtalansággá. Még 1931-ben is szomorúan sóhajt föl egy római katolikus plébános:³ „Ennek a pusztító sebnak a gyógyítására komolyan nem gondolt senki 1848 óta, leszámítva Horváth Győző kalocsai segédpüspököt, azonban az ő szavai is visszhang nélkül maradtak“. Pedig mily demoralizáló, hogy esetleg egy-két holdas alanyok épp úgy fizetik 10—20 pengőjüket pénzben, vagy terményben, mint a 10—20—100 holdas gazdák, eltekintve az iparosok között fennálló vagyonbeli különbségektől, s attól, hogy az egyházak, mint az erkölcs legfőbb őrének, saját tekintélye és fennmaradása érdekében is igazságosságra kell töreked-

² Raffay Ferenc: A párbérek kérdésének megoldása. Budapest, 1898. J. E. Ért. 15. 1.

³ Hankóczy János: Az elavult párbérrendszer. — (Magyarság, 1931. jun. 25.)

nie. Mégis az elhangzott panaszok nem találtak kellő visszhangra, egyes széles látókörű papok hiába sürgetik a párbérrendszer megszüntetését. Jóval a háború előtt egyik tekintélyes napilapunkban⁴ egy falusi pap levele helyesen mutat rá arra a mérhetetlen erkölcsi kárra, melyet ez az igazságtalan adónem okoz, midőn a szerző többek közt így kiált fel: „Lehet-e keserűbbet, lealázóbbat képzelni egy papra mézve, mint hogy ott versengjen híveivel egy-két véka gabona felett?” Hozzájárult mindehhez, hogy még 1914 előtt sem lehetett sok helyen a párbért a legszegényebb néprétegektől behajtani, emiatt azután számos egyházközség még békeidőben is pénzügyi zavarokkal küzdött. Egyes vezetők látták az áldatlan állapotokat, megkísérelték a bajok orvoslását; így alulról lassan megindult egy reformmozgalom, mely azonban legtöbb helyen csak féleredményre vezetett, másutt meg éppen ségkadt.

Csaknem lehetetlen az egyes egyházközségeken belül megindult változatos adóreformkísérletek részletes ismertetése, hiszen egyházközségenként változik az adóteher, sőt a megadóztatás módja is. Mindazonáltal az egyházak kebelén belül megindult reform irányát néhány típusos példán óhajtjuk bemutatni, annak hangsúlyozása mellett, hogy itt biztató kezdetről beszélünk csupán. E kísérletek beható tanulmányozására kell azonban a világi hatalom figyelmét felhívni, hogy mindenki lássa az egyházakat emésztő belső kór képét, s a gyógyítás elodáztatatlan voltát.

Már jóval a háború előtt egyes falusi egyházközségek megkísérelték az adóterhek arányosítását; a főbajt mindenütt a párbér okozta, a be nem hajtott, illetve egyáltalán be nem hajtható párbérkövetelések igen nagy összegekre rúgtak, s az egyházközségek létfeltételeinek biztosítására cselekedni kellett. Szentesen például a református egyházban 1881-től 1890-ig, tehát 18 esztendő alatt 31.470 forint kirótt párbéradó nem folyt be.⁵ Ugyanott 1900-ban 2227 egyénből 1140 egyén nem fizette be egyházi tartozását. Szentes nem kivétel, hanem tipikus példa arra, hogy hová juttatta a párbér a XX. század elején az egyházat. Ha manapság a párbérrendszer mellett kitartó egyházközségek háztartását vizsgáljuk, hasonló, sőt a nehéz gazdasági helyzethez mérten még szomorúbb képet kapunk. Egyházi adóstatisztika teljes hiánya miatt csak személyes információkra vagyunk utalva, amelyekből nyerhető összbenyomás azonban lesújtóan tárja elénk sok hajdan virágzó egyházközségünk inséges helyzetét. — A falusi egyházközségeken belül legtöbb helyen, mind háború előtt, mind manap, a bajokon úgy óhajtottak segíteni, hogy a párbérszolgáltatást többé-kevésbé csökkentették s emellett bevezettek egy a hívek vagyoni viszonyait tekintetbe vevő, lehetőleg arányos adót. Erre három mód kínálkozott s különböző helyeken mindhárom módot több-kevesebb sikerrel kipróbálták. Az első rendszer

⁴ Budapesti Hírlap, 1908. november 22. A párbér. Egy falusi pap levele.

⁵ Balogh János: Javaslat az egyházi adózás tárgyában. Szentes, 1900.

szerint a híveket vagyoni viszonyaikhoz mértén osztályokba sorozzák s minden osztályon belül az adó egyenlő nagyságú; a második rendszer szerint az osztályba sorozás alapja a fizetett állami egyenes adó (pl. 1—20 pengőig, 20—30 pengőig... adótfizető fizet 3 pengő, 5 pengő... egyházi adót); végül pedig a harmadik és a legtermészetesebb mód az állami adókhoz igazodó százalékos megadóztatás.

A falusi egyházközségeket a városi egyházközségektől egy egész világ választja el s ez meglátszik ez utóbbiak fejlettebb adórendszerén is, amelynek egyik típusos példáját a székesfővárosi római katolikus egyházközségek szabályzatában olvashatjuk. Eszerint az egyházi adó alapja és mértéke tekintetében az adóköteles hívők A) és B) csoportokra oszlanak. A) csoportba tartoznak azok, akik állami jövedelemadóval meg vannak róva, ezek egyházi adójának alapjául az állami jövedelemadó szolgál; B) csoportba tartoznak, akik állami jövedelemadót nem kötelesek fizetni s ezeknél az egyházi adó alapja a kereset vagy más jövedelem. Az A) csoportban a százalék szerinti arányos megadóztatást keresztül vitték, a B) csoport ellenben öt osztályra oszlik a terhek arányosítása céljából. Az első osztályba napszámosok, szolgák, háztartási alkalmazottak, a második osztályba szakmunkások, magán- és közhivatali altisztek stb. tartoznak s így folytatódik hosszasan a felsorolás a III. IV. V. osztályon keresztül; az osztálybasorozásnál az adózó egyéni viszonyait és teherbíróképességét kell figyelembe venni.⁶ E példa tipikus az egyházakon belül megindult adóreformmozgalomra. Az egyház érzi, hogy az adót arányosítani kell, azonban ragaszkodik a primitív fejadóhoz, az arányosítást csak egy adózó kategóriára nézve viszi tökéletesen keresztül, míg a B) csoportnál közvetítő megoldáshoz folyamodik; ennek oka részben abban is rejlik, hogy alacsony százalékos adókulcs mellett az egyházközségi szükségletek fedezhetőek nem volnának, magas adókulcsot pedig rendszeresíteni nem mernek s ezért az egyéni vagyoni viszonyok ismerete mellett, illetve foglalkozási ágak szerint történik a szegényebb osztályoknál a kivetés. E téren a budapesti református egyház igen sikerült, rugalmas foglalkozási, illetve jövedelmi kategóriákat határozott meg, amelyeken belül a meghatározott minimális adótétel a megállapított egyéni jövedelemhez mértén emelhető.

Sokkal lendületesebb és teljesen az arányos teherviselés alapelvein nyugszik a Lajoskomáromban Hamkóczy János plébános által megvalósított reform; plébániájában páronként az összegyeházi tartozás 19 P volt. amihez még iskolai adó is járult, úgyhogy a legszegényebb, állami adót nem fizető egyén is csaknem 20 pengő egyházi adót fizetett. 1929 óta azonban minden egyházközségi állami adót fizető tag összes egyházi tartozása fejében 39%-ot fizet, tehát az egy pengős adózó 20 pengő helyett 39 fillért szolgáltat. Nyilvánvaló, hogy itt az adóalanyok közötti adóáthárításról van szó, épp ezért az újítás a legkritikább esetben vihető

⁶ Magyar Törvénykezés, 1929. aug. 3.

ilymódon keresztül, mert nagyobb áldozatot különösen a mai időkben senki sem hoz szívesen, még vallásos meggyőződésből sem.

Párhuzamosan az egyházak kebelén belül fel-feltűnő reformkísérletekkel a politikai községekkel is történtek bizonyos megegyezések a párbérügy rendezése céljából; az eredmény az ú. n. párbérváltás volt. A párbérterhet a község általánosságban átvállalta s azután a hívekre az adót arányosan vetette ki. Nem célunk itt e megállapodásokból fakadó jogi komplikációk vázolása, annak fessegetése, hogy vajjon szavatol-e a község ily esetben az egyházi adókért, mi beleszólási joga van a minisztériumnak stb., csupán a „*quieta non movere*“ elvének diadalaként idézünk egy belügyi, illetve kultuszminiszteri rendeletet,⁷ mely szerint „addig is, míg a párbérszerű szolgáltatások végleges rendezése bekövetkezhetik, egyelőre mindenütt, ahol a párbértermészetű szolgáltatások tekintetében a létező állapotnak megváltoztatása, akár a lelkész, akár a hívek érdekszempontjából szükségesnek mutatkozik, a lelkész és a hívek között újabb megegyezés létesíttetik. E rendelkezés nyilvánvaló beismerése annak, hogy a párbérekérdéshez nem lehet vagy nem tanácsos hozzányúlni s helyesebb a mai jogállapotot érintetlenül hagyni.

Azonban nem csupán a fent vázolt anyagi egyházi adójog terén — ahol talán politikai szempontok indokolhatják a megoldás elhalasztását — találjuk a legnagyobbfokú rendetlenséget, hanem az ú. n. alaki adójog, a behajtási és jogorvoslati eljárás is mivel sem indokolható zürzavaros képet mutat, amelyet meggyőző erővel festett le Takács György a Jogászegyletben 1931-ben tartott előadásában.⁸ Előre kell bocsátanunk, hogy elvileg az adó mennyiségének a kérdése az egyházak belső ügye s jogorvoslatok terén csakis az egyházi hatóságokhoz nyújtandók be, az adó jogérvényességének, illetve jogalapjának tekintetében azonban a világi hatóságokhoz is lehet panasszal fordulni. Adójogi szempontból itt egy fontos disztinkciót kell tennünk: az egyházi adók egy részét ugyanis az állami adókkal együttesen kezelik s ilyen együttesen kezelt adók a kivetéstől a lerovásig teljesen az állami adók jogi sorsában osztoznak, míg a külön kezelt egyházi adóknál az egész eljárás egyházi hatóságokhoz tartozik s csak nemfizetés esetén történik a behajtás közigazgatási jogsegély útján. Jogszabályaink értelmében az együttesen kezelt adók jogérvényességének elbírálása végett felelbezésnek van helye a közigazgatási bizottság adóügyi bizottságához s innen további panasszal lehet fordulni a közigazgatási bírósághoz. A nem együttesen kezelt adók jogérvényességének elbírálását Takács élő jogszabály híjján is közvetlen a vallás- és közoktatásügyi miniszter hatáskörébe utalta. Nyilvánvaló, hogy az egyházi adók jogorvoslati eljárásának teljes szabályozatlansága miatt egész sereg jogi probléma merült fel, amelynek részletes tárgyalása inkább szakkérdés s túllépné jelen

⁷ 129.283—924. B. M., 49.765—924. V. K.

⁸ Dr. Takács György: A magyar egyházi adójog alapelvei. — Budapest, 1931.

cikk kereteit; azonban épp azért, mivel tisztára jogtechnikai problémáról van szó, amely annak ellenére, hogy sokszázezer ember érdekét érinti, politikumot nem tartalmaz, szinte érthetetlennek tűnik fel, miért késik a részletes és az összes egyházakra kiterjedő eljárásjogi szabályzat.

Sokkal kényesebb az egyházi túladóztatás problémája s mégis nagyobb nehézséggel, habár csekély sikerrel nyúlt hozzá ehhez a kérdéshez az államhatalom. Az 1927:V. t.-c. 71. §., illetve a K. K. H. Ö. (Közadók Kezeléséről szóló Hivatalos Öszeállítás) 41., illetve 42. §-aiban újabb incidentális rendelkezések láttak napvilágot; ezek szerint, ha az egyházak az általuk kivethető szolgáltatás mérvét oly magasan állapítják meg, hogy az adózó fizetőképességét veszélyezteti, jogában áll a pénzügyminiszternek fizetési feltételek megváltoztatásával azt több évre felosztani, sőt a közadók módjára való behajtást is betiltatni. Bud János,⁹ akkori pénzügyminiszter a felsőházban fenti rendelkezést azzal indokolta, hogy sokhelyütt az egyházi adó az állami adók 1000%-áig emelkedett, s ezt az állapotot az állam tétlenül nem nézheti. Az 1927:V. t.-c.-benfoglalt jog gyakorlására sor került, azonban e Damokleskard ott függ még most is az egyházak feje fölött és közvetett káros hatása már 1927-ben mutatkozott. Egy pénzügyminiszteri rendelet¹⁰ csakhamar megvonta az állami törzsadók 10%-át meghaladó egyházi adóktól az együttes kezelés jogi kedvezményét. E rendeletet az alsóbb hatóságok úgy értelmezték, hogy a 10%-on felüli egyházi adók közigazgatási úton egyáltalán be nem hajthatók. Több helyen valóban megtagadták a 10%-on felüli egyházi adóktól a közigazgatási jogsegélyt, ami számos egyházközséget az anyagi romlás veszélyével fenyegetett. Végül a beérkezett panaszok és kérelmek hatása alatt a minisztérium hivatalos magyarázata megállapította, hogy az állami adók 10%-át meghaladó egyházi adók is behajthatók, habár együttes kezelésbe nem vonhatók. A fent vázolt rendelkezésekkel, mint említettük, az államhatalmat nyilvánvalóan az a nemes intenció vezette, hogy a túladóztatásnak gátat vessen. Az 1927:V. t.-c. 71. §-a azonban, noha diszkrecionális jogkört ad a pénzügyminiszternek a közadók módjára való behajtás megtagadására, a gyakorlatban alkalmazást nem nyert; alkalmazása ugyanis épp a diszkrecionális jogkör következtében az egyházak alkotmányunkban gyökerező jogainak olymértű csorbítását, az egyházi autonómia olymértű megsértését jelentette volna, hogy ily lépésre a pénzügyminiszter nem szánhatta el magát. Az együttes kezelés kedvezményének megvonása pedig legfeljebb csak a behajtást nehezítette, az adók mérséklésére azonban hatással nem volt. Annál is inkább, mert a tapasztalat szerint az egyházközségek az együttes kezelés kényelmétől a legtöbb esetben eltekintenek s inkább maguk végzik az adók előírását, lerovását stb., csupán a behajtáskor fordulnak közigazgatási jogsegély-

⁹ 1927. VI. sz. felsőházi napló 64. l.

¹⁰ 89.182—1927.

hez. — Nagyobb biztosítéka a túladóztatás meggátolásának a felsőbb egyházi hatóságok igazságérzete és bölcsessége. Valójában azonban itt nem is abszolút, hanem csak relatív túladóztatással, hibás adórendszerrel állunk szemben, amely a nem túl magas összterhet aránytalanul és igazságtalanul osztja meg. Az egyházak érthető okoknál fogva képtelenek e problémával megbirkózni. Az adózás kérdésében a hívő, mint adófizető s a lelkipásztor, mint adót élvező fél, ellentétes érdekek; mily nehéz egy papnak az adóreform útját egyengetni, midőn tehetősebb híveivel nem óhajt összezőrdülni, a nincstelenek tartozását pedig könyörületességből úgyis kénytelen elengedni, esetleges újítási javaslatainál pedig az a vád érheti, hogy saját jövedelmét óhajtja fokozni. Ezért kell az államnak az egyház segítségére sietni s kimondani, hogy bizonyos idő elteltével közigazgatási jogsegélyt csak az állami egyenesadó tekintetbe vételével százalékszerűen megállapított egyházi adók behajtására adhat. Az értékben százalékszerűen kivett adónak effektíve pénzben vagy terményben történő lerovását az egyes egyházközségek helyi viszonyai határozzák meg. Az állami adók után kivethető maximális százalékot az egyházakkal egyetértően kellene megállapítani, egyben az egyházakat felszólítani adórendszerüknek egy-két éven belüli megfelelő átalakítására.

Az állam e reformmal az egyházak autonóm jogait nem sértené, diszkrecionális jogkört nem nyerne, de közvetve hatalmas kényesert gyakorolna az egyházi adórendszerek megreformálására. Tisztában kell lennünk azonban annak valószínűségével, hogy a fenti elgondolás sok helyen élénk ellentmondásra találhat, mert talán azt a benyomást keltheti, hogy a behajtási jogsegélynek feltételhez való kötésével az egyházakat létalapjukban támadja meg; ez az aggodalom azonban elesik, ha elég idő áll az egyházak rendelkezésére adózási rendszerük korszerű átalakítására. Mindenekfelett azonban közvéleményünk lássa be, hogy az egyházi adók szövevényes problémája valóságos gordiuszi csomó, amelyet lát kell vágni.

Magasabb politikai szempontok is indokolják az adóreform szükségességét; igazságos megadóztatás a nyomasztó gazdasági válság szenvedéseit enyhíti s a lelkeket is megnyugtatja. Arányos és objektív alapon nyugvó teherviselés kívánatos az alsóbb néposztályok egyéni jólétét előtérbe állító demokratikus elvből kifolyóan is, amely azonban az egyházi adózás terén találkozik a történeti úton kifejtett erkölcsi értékek megóvására törekvő konzervatív elvvel, mivel épp az egyházi adóügy rendezetlensége emészti állandóan az egyházak által féltve őrzött erkölcsi tőkét. A konzervatív és demokratikus szempontok eme szintézisében nyugvó mérsékelt reformpolitikának kell az egyházi adóügy rendezésére vállalkoznia, hogy szociális megrázkódtatásoknak elejét vegye.*

Radvánszky Antal báró

* Jelen tanulmány nem öleli fel a magyarországi katolikus egyházközségek új szabályzatát, amely 1934. január 1-én lépett életbe, amelynek a

hatálya azonban Budapestre nem terjed ki, talán ép azért, mivel alapelvei a jelen tanulmányban ismertetett budapesti szabályzat alapelveivel megegyeznek. Tekintetbe kell vennünk azt is, hogy a kátholikus egyházközségek megalkulása lassú ütemben folyik, tehát a reform csak határolt kiterjedésű s lényege a Budapesten bevált elveknek a vidékre mutatis mutandis való kiterjesztése s néhány vitás jogi kérdés tisztázása. Egyébként a róm. kath. egyházközségek új adóztatási szabályzata külön méltatást igényel s ha lehetséges lesz, rá rövidesen visszatérünk. Szerző

Nincs olyan gyöngé élet...

Csak üss, balsorsom ökle,
Csak tombolj szívemen!
Már engem meg nem ölsz te,
Míg meg nem engedem.

Volt úgy, hogy halni vágytam,
Most élni akarok.
A sírtól üde-lágyan
Elvontak hű karok.

Erőm, jaj, nyomorúltan
Megtört a cél előtt,
De gyöngéktől tanultam
Új, óriás erőt.

Nincs olyan gyöngé élet,
Megtiprott emberek,
Hogy nála még gyöngébbet
Ne segíthetne meg.

Ők mentettek meg engem,
Nem a sok hős erős.
Nem csügged már a lelkem,
Most már a gyöngé győz.

Úgy érzem, játszi-könnyű,
Ami zord volt s nehéz;
Óh, nem baj, hogy vasöklű
Még most sem lett e kéz.

Nemzetek, birodalmak
Omlása korszakán
Célt, ily szentet, magamnak
Tudnék-e mást talán?

Mint mondák óriása,
Mennyboltot tartva rég,
Érzem, mintha e vállra
Mennyország hajlanék.

Balsors, minden csapásod,
Mint rozsdától acélt,
Csak tisztított, nem ártott;
Csak áldlak én azért.

Nem, nem törhetsz meg engem,
Míg van van pár kicsi szív,
Kikért csak az én lelkem,
Szent vágyú hite vív.

Be kell várnod, — nincs messze, —
Míg egy sem védtelen,
S majd akkor sem te versz le,
Elnyugszik életem.

Telekes Béla

Új életformák felé

Egyelőre csupán sejtjük, hogy új életformák kialakulása előtt állunk, de az új életformák tartalmáról sejtelmünk sincs. Átmeneti időket élünk, melyeket egy német pedagógus (Ziegler: Geschichte der Pädagogik) gonosz időknek nevezett (Übergangszeit ist böse Zeit) s megállapítását azzal indokolta, hogy a régi elavult, valami újabb nyomul előtérbe, de ennek az újnak a formába öntése még nem sikerült. (Das alte ist fraglos alt geworden, ein Neues ist im Anzug, aber die Form dafür ist noch nicht gefunden.) Társadalmi berendezkedésünk korszerűtlenné vált, újabbnak kell az eddigit felváltani s erre az újabbra nem tudjuk magunkat rászánni. Kultúránk gyökerei a múltba nyúlnak vissza s irtóznak attól a gondolattól, hogy ez a kultúra a régi ágak rovására újabb hajtásokon fog tovább virulni. A „horror novi“ tölti el a lelkeket, pedig az élet ellenállhatatlan erővel sodor a „novum“ felé s ez a „novum“ jelenti a jövőt, az életet.

A változás gazdasági téren következett be s mindazon életformák, melyek a gazdasági termeléssel kapcsolatosak, szükségszerűen megérik ezt a változást. Gazdasági termelésünk nem a szükséglethez igazodik, amint ez a termelésnek a természetes előfeltétele, hanem a fogyasztást törekszik a termeléshez szabni. A termelő a fogyasztó gyámjává lett s ezt a kiskorúságot állandósítani törekszik. Találón jellemzi ezt az állapotot Lamprecht „Zur jüngsten deutschen Vergangenheit“ című művében (II. 1. 498. l.), ahol arra mutat rá, hogy ma már a nő divatban sem érvényesül az egyéni ízlés (wie eine Frau sich heute kleiden will), hanem a termelő állapítja meg a divatot s akaratát céltudatosan alkalmazott reklámmal juttatja érvényre, ami természetszerűen a nagyvállalat malmára hajtja a vizet. S ugyanígy érvényesül a nagyvállalat hangversenyek, színelőadások, képzőművészeti kiállítások és utazások terén is, amely utóbbiak immár tömegfogyasztási cikkek lettek, ahol a vállalatok állapítják meg az útirányt, a néznivalókat s az egész napi programot, a jól megszervezett reklám pedig gondoskodik a fogyasztókról. Ennek a vállalati túltengésnek, melyet a vagyonihiány, a pleonexia táplál (Müller-Lyer: Phasen der Kultur 291. l.), eredménye az a termelési anarchia, mely nem csupán vállalkozók és vállalatok összeomlására vezet, hanem rengeteg nyersanyag-pazarlással is jár s a munkanélküliség által a munkásság tömegeit is nyomorba dönti. Pedig a vállalkozás minden eszközt felhasznál arra, hogy a termelési anarchiát a fogyasztás szervezésével ellensúlyozza: szolgálatába állította a kisipart, kiskereskedelmet s a kereszmáros ma már csak a hatalmas sörgyárak kímérője, a mézárós és hentes, a marhakereskedő, s a pék a nagymalmok (Lamprecht id. m. 319. l.) alkalmazottja. Mindennek azonban csupán egyetlen pozitív eredménye lett, a nagyvállalatok megszabadultak a kisipar és kereskedelem versenytől, a vállalati termelés zavartalanságát biztosítani azonban

ily módon sem sikerült. Mindezekből megállapítható, hogy a magánkapitalizmus túltengése megzavarta a termelés és fogyasztás egyensúlyát, a termelés elhagyta a természetes alapot, a szükséglethez való igazodást, s ezzel válságba került, amelyből csupán az esetben fog szabadulhatni, ha újból visszatér a természetes alaphoz, vagyis a *szükséglethez* igazodik.

Ezek a sorsdöntő problémák irodalmunkban is élénk visszhangot keltettek s ha nem is eredményeztek olyan javaslatokat, melyek a probléma megoldására teljesen elegendők, a jószándékot nem lehet elvitatni. Magyar Miklós „*Az ember és a gép harca*” című művét már ismerik a Protestáns Szemle olvasói s tudják, hogy mily módon véli a válságot a kapitalista termelési rendszer megóvása mellett elsimíthatónak. Megdöntetlen tételként állítja fel, hogy a kapitalisztikus gazdasági rendszerben megvannak az *egészséges* fejlődés lehetőségei (87. l.) s ezt az egészséges fejlődést azzal véli biztosíthatni, hogy leszállítja a munkaidőt, ami szerinte megszünteti a munkanélküliséget s ezzel a fogyasztók számát szaporítja. A munkaidő leszállításával azonban természetesen csökken a dolgozó munkásság keresete is, ami a fogyasztóképeség csökkenésére vezet, vagyis a fogyasztás végeredményében még sem lesz nagyobb. E kifogással szemben azt állítja oda, hogy a termelés racionalizálása csökkenti a termelési költségeket, a piacra kerülő javak olcsóbbakká lesznek (208), tehát a munkás kisebb kereset mellett is kielégítheti szükségleteit. Ez a tétel a gyakorlatban alig fog bevalni s a munkaidő csökkentésével beálló munkatöbblet legfeljebb a munkanélküliek számát fogja csökkenteni, de a fogyasztás emelésére alig fog szolgálni. Úgy látszik, hogy a jövedelemelosztás terén megállapított aránytalanságokat csupán a munkásosztály körén belül kívánja kiküszöbölni (11. l.), mert a jövedelem-kontingentálást nem terjeszti ki a vállalkozóra (144. l.), már pedig e nélkül a jövedelem egészséges elosztása nem képzelhető el. Azonfelül a munkaidőleszállítás nehezen alkalmazható a kisiparban, amelynek állandó munkája a nagyiparban alkalmazott munkához hasonlóan nincs biztosítva, tehát adott esetben kénytelen többlet dolgozni, hogy munkahiány esetén legyen miből megélnie. A termelési költségekhez a méltányos polgári hasznot is hozzászámítja, ennek mérvét azonban bajos megnyugtatóan rögzíteni s legfeljebb a törvényes kamatlábhöz igazodhatik, amelynek megállapítása a polgári haszonnal egyetemben degresszív skálát követel, mert különben a jövedelem egészséges megoszlása semmiképp sem viheto keresztül. Az ezekre vonatkozó javaslatokat azonban nélkülözzük Magyar Miklós munkájában.

Amilyen egyoldalúan kapitalista a Magyar Miklós könyve, éppen olyan egyoldalúan szocialista ideológiát képvisel a *Propper Sándor* „*Új ipari forradalom*” című munkája, mely címében és tartalmában Toynbee „*Industrial revolution*” című munkájára emlékeztet anélkül, hogy ez utóbbi nyugodt tárgyilagosságát képviselné. Propper is hangoztatja, hogy amilyen mértékben mechanizálódott a termelés, olyan mértékben szaporodott az emberfelesleg (8. l.), vagy — amint más helyen mondja —

„csökken a termeléshez szükséges munkaerő“ (46. l.), amiből természet-szerűen munkanélküliség és tömeginség származik. A jelenlegi munkanélküliséget azonban nem csupán ez a „mechanizálódás“, vagyis a gép bekapcsolódása a termelésbe idézte elő, (mert olyan területen is megjelent, ahol ez a mechanizálódás még nem történni látszik), lényegesen hozzájárult ehhez a magánkapitalizmus túltermelése, amely irgalmatlanul végigszántott az egész világgazdaságon s a „hét sovány esztendő“ korszakát teremtette meg. A munkanélküliséget előidéző okok ez utóbbi részén feltétlenül segít a tervgazdaság bevezetése, amiről Propper elismeréssel szól ugyan, de szocialista világszemlélete alapján nem tartja kielégítőnek, mert „a technokrácia nem alkalmas arra, hogy egyetemes világnézeti vályjon s megoldja az emberiség ezen problémáját; de értékes segítőcsapata lehet annak a mozgalomnak, amely a szocializmus elmélete és tanításai alapján végzi nagy történelmi feladatát“. (126. l.) Proppernek e nézetét annál kevésbé oszthatjuk, mert hiányzik az indokolása, indokolás nélkül pedig a lehangzatosabb szövegek is értéktelenek. Megállapíthatjuk tehát, hogy Propper számára a munkanélküliségnek, mint tömegjelenségnek, a megszüntetése, az emberiség nyugodt továbbfejlődésének a biztosítása nem elegendő, neki szabad szervezkedésre, munkáskamarákra, üzemi választmányokra stb. van szüksége (151. l.), amelyek nélkül pedig egészen jól elképzelhető a jelenlegi válság megoldása, a békés átalakulás biztosítása s ezek feltétlenül fontosabbak, mint a szocialista program végrehajtása, különösen pedig az orosz recept szerinti osztályharc.

Túl sok a politika Károlyi Imre gróf könyveiben (*A kapitalista világrend válsága. Az örvény szélén*), ami háttérbe szorítja a probléma gazdasági és társadalmi részét. Az orosz tervgazdaságról figyelemreméltóan ír, nem hallgatja el azonban a proletárdiktatura barbárságait, amelyek örök szegyenei maradnak az emberiségnek. A tervgazdaság védelmében kétségtelenül helyes úton jár, ennek keresztülvitele azonban elsősorban közüzemek útján érhető el, amelyek a kötött gazdálkodási rendszerre való átmenetet képviselik. A közüzemek kiterjesztését szükségképpen elő fogják mozdítani azok a nagy adóterhek, amelyek a közhatóságokra háramló szociális terhek szükségszerű következményei s amelyek csupán a közüzemi jövedelmek fokozásával kapcsolatosan csökkenthetők. A közüzemek biztosítják a munka állandóságát s biztosítéka a munkásvédelmi rendszabályok gyors keresztülvitelének: ennek következtében a munkásság szempontjából elfogadható termelési rendszert jelentenek, mely a magánkapitalizmus korában keletkezett kinövéseket is orvosolni fogja. Az üzemi gazdálkodás fennmaradása azonban csupán a polgári tisztesség megerősödésével kapcsolatosan képzelhető el, amely az altruizmus erős érvényesülését jelenti. Polgári tisztesség nélkül nem képzelhető el a társadalmi rend állandósága s ennek bukása jobb-, vagy baloldali diktatúrát jelent, amit a kulturember lelkében szunnyadó szabadságvágy tartósan nem tud elviselni. Ha Károlyi Imre gróf aprólékos poli-

tikai fejtegetések. helyett az eljövendő tervgazdálkodásnak előnyeit és módszereit fejtette volna ki — amire pedig megvan a felkészültsége — sokkal jobb szolgálatot tett volna a magyar jövőnek, annál is inkább, mert végeredményében úgyszólván a tervgazdasághoz jutott el, mint a váltságéból kivezető egyetlen módhoz. Így is el kell ismerni azonban szándékainak tisztaságát s széleskörű tárgyismereteit.

Végül arról az érdeemes munkáról is meg kell emlékezni, amelyet *Esztegár Lajos* adott ki „*Gyakorlati szociálpolitika*“ címen s melyben Pécs város szociálpolitikai tevékenységét ismerteti. A könyv elején álló elméleti fejtegetések nem nagy értékűek, sok bennük a közhely, az irodalmi jártasság dokumentálása. Annál értékesebb azonban mindaz, amit a gyakorlati munkáról elmond s amiben jól átgondolt szociálpolitikai programot végrehajtását látjuk. Átütő erejű elgondolás az, mely a munka- és keresetképtelenség gyógyszerét nem csupán a segélyezésben látja, hanem minden munkaképes egyént bekapcsol a társadalmi munkába. A segélyezés túltengése s ellenőrzés nélküli gyakorlása ugyanis parazitizmusra vezet (69. l.), mely egyrészt elviselhetetlen teherként nehezedik a dolgozó társadalomra, másrészt érzékeny veszteséget is jelent a nemzeti vagyon szempontjából. Az emberi munkaerő ugyanis legnagyobb értéke a nemzeti vagyonnak s ha ezt könnyelműen elpazaroljuk, az egyenértékű a nemzeti vagyon egyéb részeinek pusztulásával. Minden munkaerőt be kell tehát állítani a termelő munkába (75. l.) s a termelő munkába állításnál a magánosok kötelesek a közhatóság segítségére sietni.

Figyelemre méltók azok a nyilvántartások is, melyeket Pécs város lakosságáról foglalkoztatás és munkakeresés céljából készítettek. Ilyen nyilvántartásokra mindenhol szükség lenne, nem csupán a szociálpolitikai feladatok könnyebb ellátása céljából, hanem azért is, mert az állampolgárokat nem csupán mint adózó alanyokat illik ismerni, hanem megélhetésükre is gondot kell viselni minden olyan államban, mely a civilizált névre igényt tart. Kulturállamban sem éhezőnek, sem dologtalannak nem szabad lennie, s csupán a beteg vagy tehetetlen tarthat számat közhatósági támogatásra. A társadalmi jólékonyság előkészítheti a közhatósági gondoskodást, de nem pótolhatja azt s a jólékonyságot előbb-utóbb a céltudatos szociálpolitikának kell felváltania, mely minden inségesről gondoskodik s nem csupán ötletszerűen kapcsolódik be a szociális munkába.

Amint tehát a magánkapitalizmus termelési anarchiáját tervszerű gazdálkodás van hivatva felváltani, éppen úgy a mai rendszertelen magánjólékonyság helyébe is a rendszeres szociálpolitikai tevékenységnek kell lépnie, mely a megélhetést mindenki számára biztosítani törekszik, de ennek ellenében munkát követel mindenkitől, aki munkára alkalmas. Ennek a rendszeres szociálpolitikai tevékenységnek előfeltétele a jövedelem arányosabb megosztása, mert a nemzeti jövedelemből csupán oly módon lehet részt juttatni minden dolgozni akaróknak, ha a jövedelmek

közötti nagy aránytalanságok megszűnnek. A jövedelmek arányosabb megosztása nem zárhatja ki azt, hogy a magasabb képzettséget és nagyobb munkateljesítményt az átlagosnál jobban honoráljuk, de igenis kizárja az e téren fennálló túlzásokat.

Az új szociális rendnek ezek szerint a munkaszeretet az alapja, munka nélkül csupán az tarthat számot a társadalom gondoskodására, aki munkaképtelen, s ez is csupán olyan arányban, amilyen méretű a munkaképtelensége. Ahol a társadalom gondoskodása az egyénről biztosítva van s ahol a munkaszeretet az alapja ennek a gondoskodásnak, ott olyan erős szálakkal vannak egymáshoz fűzve a társadalom elemei, hogy az ilyen társadalmat erősnek kell tekinteni. A munkaszeretetet ugyanis nyomon követi a munkás szeretete, ami a keresztény erkölcs legfőbb tételének az érvényesülését jelenti s ez úton a jövőt összekapcsolja azzal a múlttal, amely az európai kultúra útját jelzi.

Ezek azok az új életformák, amelyek felé haladunk. Mindezek ma még újszerűeknek látszanak, körvonalaik csupán bizonytalanul bontakoznak ki a horizont felhőtömegéből, de ellenállhatlanul közelednek s elő kell rájuk készíteni a lelkeket. Az emberi kultúra annál eredményesebb, minél kevesebb zökkenőn kell áthaladnia, mert minden ilyen zökkenő értékek pusztulásával jár. A zökkenő nélküli átmenetek biztosítására szolgál a reform, amely újat hoz ugyan, de nem kizárólag az újért, hanem egyúttal a meglévő fennmaradásának biztosításáért. A reform nem a pruritus novandi-t jelenti, mely Cicero szerint a forradalom gyökere, hanem a józan, előrelátásból fakad, mely az emberi kultúra megindítója és fenntartója.

Dr. Gárdonyi Albert

Hivatlan vendég

*Hivatlan vendég nálam most a vágy,
hiába zörget szívem ajtaján.
Nem hallgatom meg csábító szavát,
megint csak új csalódást hozna rám.*

*Jobb élni így békében, egyedül,
mint csend szomszédom fent az ormokon.
Ő mást se vesz, csak halkan hegedül,
meghűsül tőle tüzes homlokom.*

*Melódiája mindig ugyanaz,
nem tépi széjjel vadúl, élesen
ujjongó kedv és könnyező panasz
s én mégis mindig újnak érzem.*

RÉZ GYULA

A XX. század angol regényirói

1.

Arra a kérdésre: mi az oka, hogy újabban az érdeklődés az angol irodalom felé fordul, tulajdonképpen nincs válasz. Mi volt az oka annak, hogy a hetvenes években Zolát, Balzacot, Flaubert-t olvastak, a kilencvenes években oroszokat, a kilencszázas években skandinávokat? Divat? Divat, ha az ember Dekobrá, Pitigrillit, vagy Zweiget olvas, de, hogy Huxleyt, Powyst, az nem. A tradíció megtagadása? — a modern angoloknak egészen mély tradíciójuk van, amely visszamegy Goetheig, Sterneig, Rabelaisig, sőt a görögökig, sőt a primitívekig. Egységes világszemlélet? — erről szó sem lehet; világszemléletben alig van ellentéte-sebb két író, mint Joyce és Lawrence. Stílus? — csak részben és nem mindegyiknél. Valami új! De az, hogy: új, csak csábító, de üres szó, amíg nem tudni, mi az a valami; az új csak vonz, de nem mond sem-mit. Azonfelül, az angolokra vonatkoztatva, nem is igaz. Joyce olyan régi, mint a nevetés, Lawrence olyan régi, mint Eros, Huxley, mint az archaikus görög szobrok mosolya, Powys, mint a mithosz. Ami az új angol irodalomban a négy legkiemelkedőbb művésznél közös: az ősi lények tiszta megnyilatkozása. Ebben a meghatározásban csak az a baj, hogy itt a meghatározás az angol írók szóhasználatának alapján áll. Ilyesmi, hogy „ősi lények“, a modern angol irodalom szellemiségé-nek közepéből való. Joyce azt mondja: „a művészet eszméket fedjen fel, formátlan, tudattalan lelki lényeket. A műalkotásra vonatkozó legnagyobb kérdés, hogy milyen mélyről fakad... minden egyéb tanu-lók spekulációja tanulók számára“. Huxley így ír: „a természetben ren-geteg idegennemű dolog vegyül a lényeges igazsággal... az irodalom akkor valódi, ha kémiaiilag hamisítatlan, mint a desztillált víz... a művészet az érzéki benyomásokat, gondolatokat, érzéseket tisztán szál-lítja, vagyileg tisztán“. Elemek! Mindenütt homályos, burkolt őslénye-gek felfedezése, mélységek kutatása. Joyce módszere arra való, hogy a mindennapos élet alatt levő rejtélyeket feltárja; Lawrence egész művé-szete a tudattalané; Huxley elemeire bontja a modern társadalmat; Powys tudatosan hirdeti az „elementalizmust“.

A felszínen levő s így a legszembeütőbb az egész modern angol irodalomban a jelenkor megsemmisítő kritikája. Az angol irodalomban mindig megvolt a hajlam a kritikára: mindig találtak — kinevetni valót. A kritika hol enyhébb, hol élesebb. Sohasem volt olyan kegyet-len és egyértelmű, mint ma. Amit Joyceban sokan olyan elviselhetetlen-nek találnak, nem az önkényes szófűzés, amit értelmetlenül mondanak, nem az összefüggéstelennek látszó jelenetek sora, nem az emberek jel-lemhatárainak állítólagos elmosódottsága: ami oly megrendítő benne, még a nagy szatirikusok között is egyedülálló kritikája. Bárhol üti fel az ember Huxley könyveit, az első, ami feltűnik: az irónia. Lawrence-nél

az elkeseredés. Powysnál a mély megvetés. A modern angol szellemiség a mai korból nem fogad el egyáltalán semmit. De, aki csak a destrukciót érti meg, az felszínen marad. Mert a modern angol regény nem is rombol. Ezt a tényt nem lehet eléggé hangsúlyozni, és aki belülről és közvetlenül akarja megérteni a művészetet, erről a tényről soha el nem mozdulhat. Joyce, Lawrence, Huxley, Powys határozott és biztos gesztussal mutatja meg azt, hogy ma micsoda szörnyű rombolás folyik. Értékrombolás, szépségrombolás, életrombolás, irtózatos mai valóság, amely előtt a világ szemethúny; nagy gondolatokat kizsákmányolnak, megcsúfolnak, megaláznak s az emberiség úgy tesz, mintha semmi sem történt volna. Az élet átszövődik hazugsággal, ostobasággal, ennek ellenére az emberek többsége úgy él, mintha minden a legnagyobb rendben menne. Rendtelenség, üresség, léhaság, izetlenség árasztja el az életet s a világ mintha mindebből nem látna semmit. A modern angol regény nem rombol: de viszont nem hajlandó szemethúyni. — kétségbeesik afölött a rombolás fölött, ami a világban folyik. Nem pusztít, de semmiképpen sem tesz úgy, mintha minden rendben menne; nem destruál, hanem felkiált: elég volt a destrukcióból! Joyce nem értelmetlen: megrendül a mai élet értelmetlensége fölött. Huxley nem nihilista: védekezik a nihilizmus ellen. Lawrence nem destruál: visszaviszi az embert az élet forrásához. Powys nem örült: elkeseredik a világ örültségén és felszabadítja az őselemeket. Mert a legmélyebb s így a legkevésbé szembetűnő ponton van az angol regényben egy tiszta pietás. A XIX. század, vagy XVIII. század értelmezése, de még a középkori jelentés sem meríti ki ezt a pietást: egészen görög, még közvetlenebbül, egészen primitíven, elsődlegesen emberi ez a komoly áhítat mindennel szemben, ami tiszta, örök, élet, szépség. Ez a pietás a regény belső tüze: ez a primer megrendülés az élet érthetetlen, boldogító nagy ténye előtt. Nem a tiszta szobák, a tiszta kezek művésze, az ápoltságé, a civilizációé, — a tiszta szívek művésze, a gyermekeké, a vadembereké, vagyis az élet tisztaságára szomjazó modern emberé. Az angol írók nem nihilisták! — mennyire nem azok! Rajongók: az élet üde szépségének rajongói. Nem filozófusok, nem tudósok, nem moralisták, nem szociológusok, nem javítók, — művészek, egészen ősi, homeroszi értelemben, amikor a művészet a vallás egy neme volt.

2.

A modern angol regényírás kezdetének időpontja Joyce „*Ulysses*“-ének megjelenése „*The Egoist*“ című folyóiratban 1921-ben. A folyóirat második számát betiltották, elkobozták és a kiadó ellen eljárásokat indítottak. Ezek a hatósági rendelkezések későbbi korok emberét fel szokták háborítani. Ma, amikor 1921 még közel van, világosan látható, micsoda félreértés történt. Joyceről azt hitták, hogy felforgató, — ma mindenki tudja, hogy éppen ő volt az, aki, a modern írók közül először, új és hatékonyabb, a kornak megfelelőbb módon ébresztette fel a

figyelmet arra, hogy a modern életben milyen rettentő felforgatás folyik. Nemzetgyalázó? — nem, a nemzetgyalázók leleplezője. Közszemérem elleni vétség? — nem, megmutatja, milyen felháborítóan immorális élet folyik a prudéria talkarója alatt. Társadalmi rend felforgatása? — egyáltalán nem! Joyce teljesen új volt: félretették, nem értették, — nem is érthették. Új volt a gondola:világa, új volt a stílusa, a mondanivalója, új képeket használt, új nyelven írt, új technikával, új emberekről szólt és új embereknek, Félre kellett érteni.

Az „*Ulysses*“ varázsa ez a friss, üde, erőteljes ujdonság. A modern szellemiségnek ez az elsőszülöttje tele van elemi erővel áramló tavaszi levegővel. Mint minden művészetben, amelyik tavaszias, benne is sok a reneszánsz-vonás: a bőven ömlő gazdagság, a határokat nem ismerő csapongás, a frissen kiszabadult szellem ujjongó mértéktelensége, a saját életétől mámoros játék hullámzása. Joyce túlzó, mértéktelen, ormótlam, drasztikus, chaotikus, — túlságosan bőven ömlik belőle az éppen kikelő új szellem. Nem tud határt szabni, nincs egyensúlya, — röpte van. Formátlan, — mert még forró erővel dolgozik.

James Joyce Dublinben született, papnak készült, de pályát változtatott és irodalomból akart élni. Fiatalkorának életét maga mondja el („*Portrait of the artist as a young man*“). A háború előtt novelláskötete („*Dubliners*“), verseskönyve („*Chamber music*“) és drámája („*Exiles*“) jelent meg. Sikere nem volt. Az „*Ulysses*“t hét évig írta, mialatt Zürichben, Párisban és Triestben nyelvtanár volt. Rengeteg sokat olvasott és műveltségét enciklopedikusá fejlesztette. Amikor regénye második közművényt elkobozták, Amerikában próbálkozott a kiadással, de ott sem volt szerencséje. Végül 1923-ban Párisban egy mecenás adta ki a könyvet. Azonnal igen nagy feltűnést keltett és mindjárt iskolája támadt. Az angol közvélemény azonban még mindig nem fogadta be. Joyce ír hazafi és az angolok politikai ellenfele. De Joyce nélkül a modern angol irodalom el sem képzelhető.

Az „*Ulysses*“ nagy regény: terjedelme hétszázharmincöt kvart lap. Témája: Leopold Bloom hirdetésügynök életének egy napja, 1904. június 16. Módszere a regény háromnegyed részében a belső beszéd, (parole intérieure). Ezt a módszert Dujardin francia impresszionista írótól vette, akinek „*Dinner*“ című kis regénye azt mondja el, hogy egy vendéglői ebéd alatt az ember tudatán milyen képek suhannak át. Joycenál azonban a belső beszéd nem impresszionista tűzijáték, hanem művészi technika, amelynek segítségével az ember legmélyebb gondolatait, titkos emlékeit, babonáit, intim belső megrezzenéseit, vagyis azt a bizonyos „tudattalan lelki lényezet“ meg tudja szólaltatni. Bloom egy teljes napja, egészen feltárva, a „lelki lényegéből“ nézve: Bloom Odysseiája, — ez minden ember mindennapos Odysseiája, — a folytonos kalandozás a világban, ez az „*Ulysses*“ tárgya: az élet, mint a lélek kalandja.

A regény külsősége, szerkezete és nyelve csak ebből a belső mag-

ból érthető. Mint semmiféle művészi alkotást, az „*Ulysses*” sem lehet kívülről megközelíteni. Az, akinek a belső beszéd zagyva ömlése, a kihagyó emlékezet otromba ugrándoazása, a torlódó képzetek, feltörő vágyak, elsuhanó képek sűrűn átszövött chaotikus szózavara kelti fel érdeklődését, elvétí a lényegét. A regény utolsó fejezete harminc lapra terjedő egyetlen mondat: Bloom feleségének monológja. Aki ebből a mondatból azt érti meg, hogy pont és vessző nélkül zuhogó ömléssel értelmetlennek látszó szavak kavarnognak, az nem fogja meglátni Bloom feleségének elégedetlenségét, felháborodását, sértett hiúságát, nőiességét, aggodalmait, félelmét, reményeit, haragját, — ami pedig mind ott buzog a szavakban, gőzölög, lendül, árad és olyan közel tudja hozni egy ember „lelki lényegét”, hogy erre a világirodalomban alig van példa.

Joyce új műve a „*Work in progress*”. Tárgya a világ örök változása és ezt a tárgyat a változásnak megfelelően „változó” nyelven írja. Az a két fejezet, ami a műből eddig nyilvánosságra jutott („*Anna Livia Plurabelle*” és „*Two tales of Shem and Shaun*”) már ízeletöt ad belőle. A szavak ezekben a fejezetekben nagyrészt, ahogy az egyik tanulmányíró mondja: „többfejűek”. Változnak. Több perspektívában vannak, sokértelműek, ömlenek, folynak, élnek. Símák, fényesek, suhannak, csillognak, ugranak, lapulnak, nevetnek, táncolnak, komolyan lépnek és bukfaceznek. Hogy az ember ezt a sajátjaágos stílust helyeselje vagy sem, arról ebben a pillanatban nincsen szó. Egy tény kétségtelen: lángeszű művész írta s ítéletétől függetlenül először meg kell érteni, mi az, amit írt. Hogy Joyce lángeszű művész? — ez ma vitán felül állónak látszik s akkor tűnik ki, ha az ember a művét olvasssa. A személyes hatás mindig döntő: az „*Ulysses*” és a „*Work in progress*” olvasása alatt azt érezni, amit csak kivételes művek olvasása alatt lehet. Keyserling azt írja: „az alacsonyabb és magasabb matematika között az a különbség, hogy minél magasabb, annál tágabb, bizonytalanabb, meghatározatlanabb mennyiséget tud egymással vonatkozásba hozni.” A szellem minél magasabb, annál több, lényegesebb életlényt tud egymással vonatkozásba hozni. A magas szellemiség mindig nagyobb, „magasabb” képletbe való összefoglalás. Joyce művészeete ilyen egészen magas képlet: ilyen új, óriási méretű összefoglalás: ilyen felsőbb matematika a regényirodalomban.

3.

David Herbert Lawrence első könyve, mint Joyceé, szintén a háború előtt jelent meg („*Fehér páva*”, 1911), de minden számbavehető hatás nélkül. Később egy regényét az ügyészség ugyancsak elkobozta („*Szivárvány*”, 1915), legfontosabb műveinek kiadását szintén csak mecenások segítségével sikerült elérnie és az angol közvélemény, éppen úgy, mint Joyceot, még mindig nem fogadta be, holott hatása, mint

Joycé mindenütt jelenlévő állandó életalakító erő. Pedig alig van két ellentéteesebb író, mint Joyce és Lawrence. Joyce stílusművész, Lawrence nehezen küzd a kifejezéssel. Joyce absztrakt és matematikus, Lawrence organikus és konkrét. Joyce ideálja a homéroszi görög, Lawrenceé a primitív indián. A joycei élet legmagasabb intenzitása a műszerszerűen pontos látás, Lawrence életének magassága a természet teremtmői misztériumában való elmerülés. Csak egy közös van bennük: ama bizonyos „tudattalan lelki lényeg“ feltárása, az elementalizmus, az élettényekkel szemben való feltétlen pietás.

Lawrence nevét világhírvé a „*Lady Chatterley's lover*“ („Lady Chatterley kedvese“) tette és pedig különös módon: a regények ama részei tették híressé, amelyeket a közkezen forgó kiadásból kihagytak, mert az erotikus életet nem konvencionálisán tárgyalja. Ebben a tényben sok az igazságtalanság. Lawrence nem akart megbotránkoztatni, nem akart felháborítani, nem akart összeütközésbe kerülni az ügyészséggel, különösen pedig nem akart ilyen gyanús módon szerzett kétes hírt. A pornográfiát nem a tárgy teszi, hanem a szellem. „Obszcenitás ott van, ahol a szellem a testtől fél és azt megveti; és ahol a test a szellemet gyűlöli és fellázad ellene“ — hangzik a Chatterley előszavában. „Sex is a state of grace — Eros a kegyelem állapota“, mondja és ezzel egy csapással tülelmedik minden gyanús híren; amit ő akar, az a „good natural glow of life — az élet jó természetes izzása“. Amikor Lawrence az élet leírásában átlépi a polgári konvenciót, az nem a elaljasodott izlés szolgálata, semmísem áll távolabb tőle, — ez Lawrence-nél az elsődleges élettények fokozott tiszteletének jele, egy magasabb és intenzívebb áhítat, emberibb vágy arra, hogy a maga tisztaságában részesüljön Erosban, minden élet rejtelmes forrásában.

Amikor Lawrence 1930. tavaszán negyvenötéves korában meghalt, a „*Lady Chatterley*“ óvatosságra intő hírneve már teljesen elpárolgott és az író a maga valóságos lényében kezdett hatni. A hatás azóta folyton nő, különösen, amióta életének utolsó évében írt művei nyilvánosságra jutottak.

Lawrence életeleme, tudattalan lelki lényege: a sötétség. Ez a Lawrence-i világtény: a vér, a test, az állati és növényi élet homályos, mély, bizonytalan dobogása; hősei asszonyok, vademberek, félvérek, állatok, oigányok; az ösztönről azt mondja, hogy a „sötét nap“; nála minden ott kezdődik, ahol kezd nem látható lenni; nem vizuális, hanem haptikus művészet ez: a hőré, a tapintásé; ami a szem számára van itt, nem kielégítő, túlmegy ezen, többet követel: „a tapintás eleven szépségét, amely sokkal mélyebb, mint a nézés szépsége“. Lawrence könyveinek színhelye „az eleven tér“.

Az ember nem válik külön a természettől. Mellors erdész az angol erdő; a „Tollas kígyó“ minden indiánja egy darab életre kelt Mexico. És jaj annak, aki elválik a természettől és független életet alapít: elszárad, elsovad, mert kikapcsolódott a nagy szép rendből, a

kozmoszból. A regények tele vannak ilyen elvált, sorvadó emberekkel, de tele vannak az őserő jelentkezésével, amelyik visszarántja az embert. („A róka“, „Az asszony, aki ellovagolt“, „A szűz és a cigány“, „Az ember, aki meghalt“, „St. Mawr). Mert az emberi élet csak a kozmikus erők teljes összehangzásában maradéktalanul boldog és szép („Az ember, aki a szigeteket szerette“); csak a nagy univerzális harmóniában hatják át a föld és ég összes sugarai, csak, amikor az ember nyitva áll minden világerő számára, tud részesezni az ősmisztériumban.

Lawrence középponti nagy világélményének hatása az egész alkotások megragadó egységes szenvedélyességében van, de a részletek melegsége, szépsége, közvetlensége a hatást elhatározóvá fokozza. A legközelebb áll itt is a homály, a vér, a belső hullámzás és a misztikus ösztönzés, a „sötét nap“ sugara. Sokszor varázslatnak tűnik, amit ír: oly mélyről hozza fel mondanivalóját és oly kézzelfoghatóvá tudja tenni; lehetetlennek látszó feladatokra vállalkozik, pillanatok ezredrése alatt elsuhanó képeket fog meg, érzékelhetővé teszi a rejtett organikus folyamatok tompa lüktetését.

4.

Aldous Huxleyt ezer szál fűzi Joycehoz és Lawrencehez. Magas szellemiség, páratlanul művelt és olvasott, mint Joyce, de igazán érdeklődése az élet egyszerűsége felé fordul, mint Lawrenceé. Eleme a gúny és a nevetés, de folytonosan átlendül a nagy Lawrence-i komolyságba, Csupa játékoság, vidámság, üdeség, mint az „*Ulysses*“, de a háttérben mélységek lappanganak, mint a „*Szivárvány*“-ban, vagy a „*St. Mawr*“-ban. Akik az újabb angol irodalom ellen a nihilizmus vádját koholták, elsősorban Huxley-re gondoltak: úgy tűnik, benne van a legtöbb rombolás; de ez csak azt jelenti, hogy a világrombolás alatt ő szenved a legjobban. Joyce absztrakt magánya felül van a hétköznapon; Lawrence a primitívet kereste az egész világon, Mexicóban, Indiában, Ausztráliában. Huxley Londonban él, ujságíró volt és kenyere Londonhoz kötötte, neki a rombolás gyakorlati életkérdés, — neki kellett a legtöbbet szenvednie tőle. Hosszú ideig nem is írt mást, csak a pusztulást. Oly keserű nevetéssel, oly könnyűnek látszó semmibevevéssel, olyan káprázatos elmés nyelven, oly maró szatírával, hogy úgy tűnt, ez az ő sajátos tehetsége: a Huxley-i művészet az a tükör, amelyben a világháború utáni Európa megláthatja, milyen szörnyű mélyre süllyedt. Ezeknek a regényeknek tárgya mind egyforma: az emberi kapcsolatok elsorvadása, az őszinte, egyenes élet szaturálódása hazugsággal, komédiával, képmutatással, üres és groteszk álirodalmissággal. Az egész szociális életet meghamisítják úgy, ahogy meghamisítják az élelmiszert vagy az ezüstöt. „*Crome yellow*“ egy vidéki kastélyban összegyűlt társaság elkészerítően ostoba életének rajza. „*Two or three Graces*“ egy szerencsétlen asszony története, aki „korszerűvé“ válik és a ma démónjai teljesen szétrombolják. „*Antic hay*“, a „*bolondok tánca*“, az „in-

tellektus-csöcselék“ hiábavaló és céltalan ténfergése a mai világban. „*Those barren leaves*“ a gazdag naplopók álélete Olaszországban.

A Huxley-i éleztzemplélet alapja három könyv: a „*Point counter point*“ (magyarul a legutóbb elég jó fordításban jelent meg „A végzet bábjátéka“ címmel), a „*Brave new world*“ és az „*After the fireworks*“. A „*Point counter point*“ kívülről a világ legmulatságosabb könyve. Huxley bámulatos könnyűséggel ír, káprázatosan elmés, elragadóan kedves és páratlanul szórakoztató. A regénynek nincs meséje. Körülbelül negyven emberi sors, író, festő, tudós, asszony, leány, élvhajász, kalandor, monomaniakus örült, politikus, sznob keveredik itt össze. Nincs itt jelentősége semminek. Minden hamis; egyetlen szó sem őszinte, minden a hatást várja; nem szép semmi, csak kifestett; semminek sincs súlya, minden értelmetlenül lebeg az űrben. Állházasságok, álmajongások, álszerelmek. Egyszerűen ostoba volna, ha nem volna bántó. Csak neveléses volna, ha az ember nem szenvedne alatta. De Huxley szenved. Csontig ható mondatai vannak, amelyekből érezni, milyen megrendülve áll az irtózatos és ízetlen chaosz előtt és — benne.

A „*Brave new world*“ (Derék új világ) a tudomány, szocializmus győzelme. A regény utópisztikus, időszámítása Fordtól keletződik. Az embereket nagy gyárakban, flakókban gyártják, a szerelmet injekció pótolja, a vallás idegrázó zenéhez hasonló valami. Az emberiség oly sokáig kívánta a rendet: most végre rend van. Minden pontosan, gépiesen kiszámíthatóan folyik. A városok higienikusak. Az osztálykérdést megoldották. Komplikáció nincs. Szeszély, akarat, egyéniség, szenvedély, játék eltűnt. A „*Derék új világ*“ a legkétségbeesettebb könyvek egyike: a homunkulusz látszat-élet víziója. Keserű tiltakozás a tiszta ész ellen, az életromboló, az ősi emberi létet legázoló mai világ ellen.

Az „*After the fireworks*“ (Tüzijáték után) a megoldás. A történet egyszerű: egy római szerelmi kaland. A férfi az öregedő nagy író, a nő kás szellemi kalandornő (spiritual adventuress), aki, természetesen, a szerelemnél „többet“ keres, „magasabbat“, „szenzációt“. Ebből a szerelemből emelkedik ki az író eszménye: a középtengeri kultúra csodálatos, friss, üde, tiszta istensége: a veji Apollon. A veji Apollon a közei, a meleg, házias, intim, a bensőséges élet istensége. Nem a gyökéretelen modern, amely ormóttan és ezért nagyinak látszik, hanem a földhöz közei, organikus, tájhoz tartozó. Apollon a középtengeri kultúra életközelségének jele. Ez az a kultúra, amiről Lawrence álmódott, ahol a „közösség szükségszerű alapja“ nem az ész, mert az ész legalább is annyit rombol, mint teremt, hanem a képzelet, mert a fantáziájában az ősteremtőerő nyilatkozik meg. A „*Tüzijáték*“ hőse szíve mélyéig meghatva nézi a szobrot, Huxley írigyen csodálkozó áhíttattal beszél róla: ez a szobor az igazi emberség hírnöke, nem a kommunista eszme; ez a kultúra a rend tűzhelye, nem a szociológia; itt volt otthon az ember, nem a nagyvárosban; ez az ember számára elérhető legnagyobb magaság, nem a tudomány; ennek a szobornak mosolya az igazi öröm, nem

a ma gyönyörhajhászata, ez a mosoly, amelyik az archaikus görög szobrok arcán csillog, mint a Földközi-tenger égének tiszta fénye.

5.

A modern angol regényben minden fényes eredmény ellenére sok az ígélet. Joyce új módszert fedezett fel: azt lehet mondani, új művészi ízlést teremtett, egészen olyan értelemben, mint ahogy utazók új földrészt fedeznek fel, matematikusok új döntő képleteket, fizikusok új alapvető törvényeket; nagyjelentőségű írásmű ezután nem kell, hogy Joyceból induljon ki, de kell, hogy átmenjen Joyceon, mint ahogy igazi jelentőségű filozófia nem kell, ahogy Kant mondta a Prolegomenában, hogy belőle induljon ki, de semmiképen sem mellőzheti. Ez azonban csak módszer. — Lawrence is fölfedező, a „sötét nap“ fölfedezője, a belső misztériumoké; az életóceán első mélységkutatója. De adós maradt az egészszel, — a teljességgel. Amit csinált, körülbelül annyi, mintha valaki ismeretlen földrészről csodálatos növényeket és madarakat hozott volna. Még nem tudni, milyen ennek a földrésznek flórája, faunája, emberfaja, az emberek milyen nyelven beszélnek, mi a vallásuk és mi a történetük. — Huxley volt az, aki félreérthetetlenül szembeállította a mai Európát az újonnan fölfedezett világgal és választott. Nem a tudományos-ész-szociális-theória világát választotta. Ez a „*Brave new world*“ alapvető lépése: tiszta és nyílt színvállás a mai kor ellen és minden ellen, ami nem természetes, meleg, életszerű, tiszta és ősi. De Huxley csak színt vallott. Itt lép fel Powys.

John Cowper Powys mindazt az ígéletet, amit a modern angol regény tett, bevállotta. Amit Powys felépít, egész világ. Semmi sem marad homályban; nincsen bizonytalan kérdés; nem merülhet fel kétség; Powys a modern angol szellemiség teljes mithológiája, teljesen olyan értelemben, ahogy a görögség teljes mithológiája Homerosz volt. A Homerossal való párhuzam a részletekben is egészen kézenfekvő. Nagy regényének egyik fejezetében három férfi a szabadban beszélget és leül a gyepre. Az első az északi helyet foglalja el, a második a délit, a harmadik középpütt ül. Nem véletlenül. Az északon ülő ember csupa homályos földalatti ösztön, a fény ellensége, harcban áll a nappal, ő az, aki mindig északnak ül és északra néz: a sötétbe. A déli ember a forró szenvedélyű, organikus fénysóvár életéhező. A középpütt ülő a tragikus küzdő: a varázsló, a mágus, a középkori démoni mesterek rokona, akiben a fény és homály harcol. A három alak fölött ott lebeg a Powys-i mithológia: a Powys-i istenek határozatára ülnek így. Ahogy az Iliásban nem ülhet le három ember az istenek akarata nélkül, Powysnál sem. Ebben a világban teljes egység és a világ és a világot kormányzó erők között, — itt minden szál felfelé vezet és minden szál leér a földre. Mert a mithológia a világ teljes átszövöttsége a „magasabb“ gondolatával.

Powys most hatvanikét éves. Newyorkban tanító és könyvtáros

volt. Későn kezdett írni és már az ötven vége felé járt, amikor igazi nagyjelentőségű könyvei, tanulmányai („*The meaning of culture*“, „*Complex Vision*“, „*In defense of sensuality*“) és két regénye („*Wolf Solent*“, „*A Glastonbury romance*“) megjelent. Sohasem utazott sokat, sohasem szerette a társaságot, rengeteget olvasott, de olvasmányai sem voltak rá elhatározó hatással. Powys magányos ember. Egyedüli szórakozása a magányos séta. Mi ez a magány? — „mindennemű emberi lét egyedüli kulcsa a szenvedélyes magány“ — „csak, ha a lélek teljesen egyedül van, tárul fel az univerzum mágiája“. Ez az az állapot, amikor az ember rejtelmes módon kitágul, megnövekszik, részesedik a környezetben, a tájban, a földben, az égben, az elemekben, átfogja az egész világot és azonossá lesz vele, — az ember ősi méretekre növekszik, a kicsiny énből „ichthyosaurus-én“ lesz. Ez a magány titka. Powys mitológiájának kulcsa. Minden embere magányos. Alakjai, Wolf Solent, Sam és Mat Dekker, Zoyland, John Crow, Evans, hosszú sétákat tesznek egyedül, miatalt feltárul előttük az emberi én kiterjedésének végtelen csodája, azonosúlnak a nagy világgal és megértik az élet misztériumát.

Powys betetőzője az új angol regénynek, „*A Glastonbury romance*“ betetőzője Powys művészetének. A regény tárgya egy darab angol föld, szimbólikus értelemben a föld, mint ahogy Trója szimbólikus értelemben Görögország, és a görög világ élete. A szimbólizmus nem tudatos. Nem elhatározás dolgozott itt, nem szándékolt akarát: a magasabb és tágabb jelentőség a művész felfogásának magától értetődő következménye. Itt válik valóra a veji Apollon világa: a közeli, intim, tájhoz kötött, — amelynek távlata mégis egyetemesen nagy, az egész földre kiterjedő. A regény Glastonbury kisváros élete, környékeé, ipartelepéé, kishirtokoké, barlangoké, folyóké, templomoké. Az egész ezerlapos műben Glastonbury őselemei küzdenek, mint ahogy az Odysseia Pallas Athene és Poseidon és az olymposi istenek küzdelme. Főalakok: Philip Crow, a pénz- és hataloméhes gyáros, norman kalandorok utóda; Mat Dekker lelkes, aki természettudományi múzeumot rendezett be és a környék minden fáját személyesen ismeri; Sam Dekker, a fia, akiben egy „szent és egy szatir küzd“ és hadban áll a fénnel; Evans, az antikvárius, aki különös rokonságban áll Merlinnel, a mágussal; Mary Crow, akit megnevezhetetlen kapsok fűznek a folyóhoz és a holdhoz; Geard, az őskori szörnyetegszerű lény, a szenzualizmusnak ez az ichthyosaurus, aki Artus király visszatérését várja és a grál uralmát készíti elő. A történetbe belejátszik Geard passziósínjátéka, Crow ipartelepeinek munkássága, amint osztályharcra kel, szerelmek, kenyérviták, hatalmi akaratok és a táj: fák, folyók, dombok, sziklák, elemek, tűz és a démonok és mindenek fölött a Nap és az Ős-ök (First Cause), a világ legerősebb hatalma: a kétarcú, jó-rossz, szeretet-gyűlölet-osztó kétoldalú lény. Glastonburyben minden él: Stonehenge druida kövei, barlangok, a szél, a folyó; fák emlékeznek; halottakban

feltámadnak régen hallott hangok; a világirodalom legszebb helyeinek egyike egy fiatal anya meditációja még meg nem született gyermeke fölött; az emberek rejtett rokonságban állanak a természeti erőkkal. Minden porszem életre kelt és minden földöntúli erő ott mozog Glastonburyben, de nem a naturalizmus lapos valóságában, nem a primitív mese hangulatában, nem az impresszionizmus értelmetlen szivárványában, — Glastonbury mögött van valami. Mi ez? Geard azt mondja: „van bennem valami, lelkemnek van valamilyen háttere, valamilyen rejtett igazságon állok, amelyik teljesen kívül esik a látható világon és az anyagon. A saajátságos valami nélkül nem tudnék az univerzum arcába nézni. E nélkül a mély valami nélkül nem volna univerzum“.

6.

A nagy ember egymagában még nem szellemiség. Hiába alkot valaki figyelemreméltót, ha nincs meg a környezet, amely felfogja, befogadja és feldolgozza. A nagy alkotással velerezgő sokaság teremti a szellemi atmoszférát: a sokaság által lesz a gondolat organikus, általa válik teremtő létté. Ez a jelenség itt Magyarországon különösen jól érthető: azon a földön, ahol olyan sok nagy ember élt s ahol a nagy alkotásnak oly kevés hatása volt, mert nem volt meg a gondolat befogadására való készség, a nagy emberrel való együttrezgés hajlama. A modern Anglia felfogta és befogadta azt a rendkívüli szellemet, amit nagy írói teremtettek. Jele ennek az egész irodalom fellendülése és a sokaság fokozott érdeklődése. Angliában ma legálább hűsz figyelemreméltó művész van, talán több, de semmiesetre sem kevesebb: szóval nemcsak néhány író, hanem egész irodalom. *Garnett David* („*Lady into fox*“, „*The man in Zoo*“, „*Pocahontas*“) Lawrence nyomán halad. Legutóbb megjelent könyvében az őszindán lelkiséget és a hódító fehér kulturát állítja szembe. *Aldington Richard* (különösen az „*All men are enemies*“)-ben szintén Lawrence tanítványa lett, miután nagy háborús regényét megírta. Kritikája maró, de művészetének igazi szépsége a lira. *Priestley* sokat tanult Joycetól és Huxleytől, de könyvebb, konvencionálisabb. Szeretik a tömeg regényírójának mondani („*Angel pavement*“), ennél azonban sokkal több. *Woolf Virginia* egyike a legnépszerűbbeknek. Thackeray unokája, magas kultúrával, finom ízléssel. „*Mrs. Dalloway*“, „*To the lighthouse*“, „*The waves*“, „*Orlando*“, „*Jacobs room*“ arról beszélnek, hogy az írást Joycetól tanulta. *Theodor Francis Powys*, John Cowper öccse, keserű szatírából indult, de megérkezett az angol szellemiség nagy pozitívumaihoz. *Sitwell Osbert* a legközelebb áll Huxleyhez kitünő ironikus pszichológiájával („*Triple fugue*“, „*The man who lost himself*“). Aztán természetesen ott vannak az új irodalom ellenségei. Az ellenség a szellemiség kialakulásához szorosan hozzátartozik: az ellenkezés is éberség jele. Kell, hogy az újnak ellensége legyen. Csak a közöny öl meg mindent.

Hambas Béla

Ujabb történeti irodalmunk szemléje*

Nincs folyóirat, amely ismertetési rovatában megbírkózhatnék a könyvek egyre növekvő árjával. Ez kényszerít arra, hogy több, köztük néhány igen jeles, munkát egy ismertetésbe fogva ajánljuk olvasóink figyelmébe.

Pusztá véletlenből maradt el ezek jórészenek önálló ismertetése, véletlen összekेरülésük mégis a magyar történetírás néhány jellegzetes vonására irányítja figyelmünket. Egyik ilyen jellegzetes vonás a városok és különösen Budapest multja iránt nyilvánuló érdeklődés, amatőrök és szakkutatók részéről egyaránt. *Szigeti János* könnyed modorban sokoldalú képet rajzol főleg Schams művei alapján a 100 év előtti három városról (Pest, Buda és Óbuda), hasonló modorban ír *Szacelláry Pál* a társadalom krémjének mulatságairól, főleg egykorú folyóiratok és egy külföldi (August Ellrich) útiemlékei alapján. Tudományos kutatások eredményét adja a mai Budapest területén volt temetők történetében *Fehér Jolán* Antónia, akinek gondos munkája óvatosságra int Árpád sírjának mostanában szinte reklámszerűvé fajult kutatásával szemben. Térképekkel tájékoztat ő is, mint *Bodor Antal* a *Budapest mezőgazdaságának leírásához* adott történeti bevezetésben, mely egy-egy utcánév mezőgazdasági eredetének kimutatásával visz változatosságot a köregetegbe, s a város kialakulásának képét eleveníti meg. Ez a munka — éppen úgy mint *Dvihally Anna* Mária *ának a budai szőlőművelés történetéről* szóló alapos tanulmánya, — mintegy átmenet egy másik érdeklődési

* Ez a beszámoló a következő munkákat ismerteti:

Dr. Anty Illés: Balatonfüred. (A veszprémi egyházmegye multjából, Plébániák története I.) Veszprém, 1933. *Badinszky László: Vak Bottyán.* Esztergom, 1933. *Bodor Antal: Budapest mezőgazdasága.* (Statisztikai közlemények.) *Ember Győző: A magy. kir. helytartótanács gazdasági és népvédelmi működése III. Károly korában.* Bpest, 1933. *Fehér Jolán Antónia: Budapest székesfőváros temetőinek története.* Bpest, 1933. *Fekete Magyarország.* Erdélyi képek. Bpest, 1933. *A Báthory-Sobieski emlékkiállítás katalógusa.* Szerk. Kossányi Béla. Bpest, 1933. *Dr. Lósy-Schmidt Ede: Magyar vagy francia alkotás-e a szegedi közüti Tiszahíd?* Budapest, Stádium, 1933. *Kemény Lajos: Az Erkel-család pozsonyi származása.* Komárom, 1933. *Dr. Málnási Ödön: A herceg és gróf Pálffy család levéltárai.* Homok, 1933. *Sacelláry Pál: Pest-budai mozaik.* Bpest, 1933. *Dr. Silberstein Adolf: A siklósi izraelita hitközség története.* Siklós, 1933. *Szigeti János: Budapest a XIX. század első harmadában.* Bpest, 1933. *Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez.* Szerkeszti Domanovszky Sándor. 1. *Jármay Edith és Bakács István: A régéi uradalom gazdálkodása a XVIII. sz.-ban.* Bpest, 1930. 4. *Dvihally Anna Mária: A budai szőlőművelés tört.* Térképpel. Bpest, 1932. 5. *Kalász Elek: A szentgotthárdi apátság birtokviszonyai és a ciszterci gazdálkodás a középkorban.* Térképpel. Bpest, 1932. 6. *Csapody Csaba: Az Eszterházyak alsólendvai uradalmának gazdálkodása a XVIII. sz. első felében.* Bpest, 1933. 7. *Wellmann Imre: A gödöllői Grassalkovich uradalom gazdasága, különös tekintettel az 1770—1815. esztendőkre.* Térképpel. Bpest, 1933. 8. *Sinkovics István: A magyar nagybirtok élete a XV. sz. elején.* Bpest, 1933. *Dr. Trócsányi Zoltán: A régi falu.* Bpest, 1933. Szerző kiadása. I—III. füzet.

kör felé: a mezőgazdaság és a földművelőnép története felé. Átmeneti jellegű egy kitünő képzettségű nyelvtudosunk és egyben fürgetőlű publicistánk, *Trócsányi Zoltán* három füzete: „*A régi falu*“. Ahogy az *Új Barázda* c. néplapban 15—20 sor, vagy egy egész hasáb maradt betöltetlenivaló, úgy ontotta Trócsányi elfelejtett régi munkákból az érdekeségeket és furcsaságokat: a legrégebb magyar tűzoltó-egyletről, a csíkoskáposztáról, a hódmezővásárhelyi tanyákról, a búza veremeléséről és a letűnt korok magyar életének számos más jelenségéről. Ezt a munkát azért tekinthetjük átmeneti jellegűnek, mert sok szó esik benne városainkról is. Főleg városokról szólnak a névtelenül megjelent Fekete Magyarország erdélyi városképei és várostörténelem a Károlyvárt megjelendő *Ellenzék* c. politikai napilapban folytatásokban közölt *Zothmartól Satu Maréig* c. cikksorozat is.

Kimondottan a régi magyar mezőgazdasággal foglalkozik *Domanovszky Sándor* szerkesztésében a *Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéből* c. sorozat. Ennek írói közül egyik legnehezebb földadat *Sinkovics Istvánnak* jutott, aki a *XV. századeleji magyar nagybirtok* életét írta meg. Érdekes megfigyelni munkájában azt, hogy a nagybirtokos mennyire utánozza az uralkodót. Kiváltságlevelet ad vámszedőihez címezve, mint a király, birtokot adományoz híveinek, s mint valami liliputi állam feje, önállóságra törekszik — persze legelőször adóügyben. — Középkori tételt dolgozott föl *Kalász Elek* a *szentgotthárdi apátság* és általában a ciszterciek középkori gazdálkodásának leírásában. Mint rendtag, érthető szerectettel, sőt élvezettel merült el tárgyába, melynek alakítása könnyebb volt, mert egyszerűbb mint a Sinkovicsé és mert az író kiváló előtanulmányokra támaszkodhatott. Hozzátehetjük azt is, hogy idősebb rendtársaitól jó tanácsokat kaphatott, de így is marad elég érdeme a derült, önálló gondolkodású szerzőnek. Joggal dícséri a rend érdemeit Szentgotthárd környékének megművelésében és XIII. századi gazdálkodásunk fejlesztésében, de világosan megírja a ciszterci gazdálkodás magyarországi sikereinek két nevezetes titkát is: a nagy kiváltságokat és a „munkástelevérek“ alkalmazásában rejlő ingyen munkaerőt. E „munkástelevérek“ letették a szerzetesi fogadalmakat, de szerzetessé nem lehettek, ennek megakadályozása végett voltak eltiltva az írás-olvasás tanulásától, — csak néhány imádságot kellett tudniok fejből. A rendtagok megfogyásának okát a rendi birtok világi kézre jutásában (a Széchyek lettek a rend „patronusai“ a XV. században) keresi a szerző. Érdekes lett volna vizsgálnia ebből a szempontból a XV. század elvilágiasodott szellemét, — ebben az irányban meg is indult, amikor előadta, hogy már a XIV. században sem akadtak munkástelevérek. — Az ország különböző részeiben fekvő uradalmak XVIII. és részben XIX. századi gazdálkodásáról írt *Jármay Edit*, *Bakács István*, *Csapody Csaba* és *Wellmann Imre*. E tanulmányok mindenike rettentő bírálata a török uralom korának. Ami a török uralom idején a pusztulás főoka: a földesúri terhek átalányösszegben való

küivetése, az a XVIII. században a fölvirágzás egyik főtényezője. A török korban *pusztuló* községnek egyre elvisselhetetlenebbé, a XVIII. sz. *gyarapodó* községének egyre könnyebbé vált az átalányteher. A gazdálkodás és az élet magyar szokások szerint folyt. A régi uradalom új, idegen gazdája, *Trautsohn* herceg építkezik, tétikertetet tart — csehországi birtokán, a magyar föld csak pénzforrás neki. Valamennyi leírt birtokon asztagokban tartják a gabonát éveken át, csűr híján. A kicsépeletlenül hagyott asztagok száma valósággal monstruózus. Az alsólendvai uradalom 1733-ban 101 kicsépeletlen asztagot mutat ki 1721-ből, sokkal többet a közbeeső 11 év mindenikéből, 1732-ből csaknem ugyanannyit (10.303 asztagot!), mint 1733-ból. A kicsépeletlen asztagok számát más uradalmakban is az 1738/9-i és az osztrák örökösödési háborúk éveit szállítják alább. A jobbágyok kötelezettségeiben sokkal több eltéréstől tudnak a tanulmányok, mint képzelnők. Milyen biztonsággal tanulják ma is a kilencedet, mint általános terhet! Nos, számtalan jobbágyunk volt ehelyett más kötelezettsége, az alsólendvai uradalom — 7 mezőváros és 77 község — egész területén ismeretlen volt a kilenced. Ellenben ugyanitt szokásos volt már a XVIII. században az örökváltság-féle „szabadosság”: 300 frt lefizetésével a jobbágytelek megszabadult az összes földesúri tehertől addig, amíg a fizető jobbágyunk leszármozottjai ki nem haltak. — A robotmunka értéktelensége általában ismeretes volt, szőlőben, kukorica-, dohány- és burgonyatermesztésnél nem használták, a Grassalkovich-uradalom más termékekénél is a szakmárendszerrel helyettesítette. A szakmáymunkával könnyen elkészült a község pár nap alatt, — itt és több más uradalomban a jobbágyra terhes, a földesúrra értéktelen visszaesést hozott Mária Terézia sokat dicsért úrbéri rendelete, mikor általánossá tette az 52 napi ígás robotolást. Wellmann Imre figyelmeztet arra, hogy az újtelepítési községek akkor is rendesebbek voltak a régiéknél, ha nem idegeneket, hanem magyarokat ültettek beléjük. Ugyanó megdicséri a németek fegyelmességét, de híven előadja, hogy a „fegyelmezett” soroksári németek a nekik adott 25 évi mentesség letelte után sem akarták szolgálatni Grassalkovichnak a kikötött terheket, s „mintha ezekből a tapasztalatokból szűrődött volna le 1768-ban a kamarának az a javaslata, hogy a kincstári birtokokra magyarokat telepítsenek, mert idegeneket behívni nagyon költséges”.

A Domanovszkytól szerkesztett Tanulmányomban látjuk a modern gazdaságtörténelmi irodalom ismeretét, a források alapos fölkeresését, — észrevehetjük azt is, hogy az írók keresik a külfölddel való összehasonlítást és a kor eszméinek a gazdálkodásra és életmódra való hatását. *Ember Győző*nek különállóan megjelent tanulmányában maga a tétel utalja a kutatót az eszmék hatásának vizsgálatára. A helytartó tanács föladata volt hazánk adózőképességének növelése; ezt az ország fölvirágoztatásával érthette el. Védte az országot az idegen dinasztia többi országaival, (kitiltotta az osztrák borokat), a polgárt és jobbágyot

a nemességgel szemben. Érdekes az a megállapítás, hogy a porosz és a magyar népvédelem különbözőségét az adórendszer különbsége idézte elő: a porosz, indirekt adórendszer a *polgárság*, — a magyar, direkt adórendszer a *jobbágyosság* védelmét követelte. Ember Győző állapítja meg azt az érdekes jelenséget is, hogy a szökevényjobbágyok a lakatlan vidéken kínált néhány évi adó- és egyéb kedvezmény kihasználása után magukat megszédve visszaszöktek szülőfalujokba, mint ahogy napjainkban látjuk hazatérni az amerikások egy részét. Általánosságban a népvédelemről az ismert kép válik világosabbá: jóakarát a szegény nép iránt, amelyet különben németté és katolikussá kell átgúrní.

Szimptomátikus-e az, hogy a magyarság fénykorával az idősebb gárda egyik tagja foglalkozik? A magyar lovagkor nemzetségeit szedi rendbe egyik művében Erdélyi László, s ezzel figyelmeztet arra, hogy nemzetségeinek túlnyomó része a dunántúl szállt meg, az egy Zalában annyi, mint másutt egész országrészekben. — Határozottan szimptomátikus Silberstein Adolf (*A siklósi izraelita hitközség története*) munkájának megjelenése; több hasonló tárgyú munkával együtt annak az izgalomnak jele, melyet a magyar zsidóságból a háború utáni fordulatok váltottak ki. Silberstein füzetének érdekességet kölcsönöz az, hogy a zsidók egyébként kétségtelen római kori incolatusának két bizyonysága közül az egyik sínkő éppen Siklósról való, de érdekes az is, hogy a zsidóság hogyan szaporodott el Baranyában, ahol 1770-ben még 3 (három) zsidó élt, s érdekes a hitközség vezetőinek nevéből kiolvasni az egyháztagok fokozatos magyarosodását 1874-től. A másvallásúak élénkült buzgalmára emlékeztet a *balatonfüredi plébánia története Anty Illéstől*, aki katolikus szellemben adja elő levéltári kutatásának eredményét.

Szellemi életünk multjára vet világot néhány mű. Kemény Lajos az *Erkel-család pozsonyi származásával* együtt a család magyar érzelmű voltát és a nagy zeneköltő apjában teljes megmagyarosodását bizonyítja. Lósy-Schmidt Ede a szegedi közúti Tiszahídról állapítja meg, hogy azt Feketeházy János tervezte, aki ezzel és több más kiváló alkotásával méltán rászolgált arra, hogy életrajzát egészen fölkutassák. A *balatoni gőzhajózás külső történetét* írta meg Farkas László.

Badinszky János lelkes munkája (*Vak Bottyán*) emlékeztet arra, hogy hadseregünk kicsinnyé, de magyarrá lett, nevelő célból tehát magyar műveket kell adni; — a világháborúval és következményeivel foglalkozó történeti munkák sorából igen rokonszenves és sokat ígérő Arató István *Vádak és tények* c. füzeté, amely jogi képzettség és filozófikus gondolkodásra valló előadásban komoly tanulmányok alapján ír arról, hogy a háború kitöréséért felelősséget hárítani Magyarországra nem lehet.

Az alkalmi jellegű munkák közül a *Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság* ötvenéves jubileumára rendezett kiállításnak *katalógusa Vég Gyula* tollából velős bevezetést ad a címertan elemeibe s ezzel lai-

kusoknak is élvezhetővé teszi a többek közt Hunyadi Jánosnak, a Telekieseknek és Arany János ősenek címerével illusztrált katalógust. Egy másik katalógus Bécs 1683-i fölmentésének jubileumára rendezett kiállításról, a Báthory—Sobieski kiállításról számol be. Ebben *Varju* Elemér fölületes bevezetésért bő kárpótlást ad *Kossányi* Béla remekelése, maga a katalógus, mely értelmes tagolásával könnyen olvashatóvá tette a száraznak képzelhető fölsorolást és ezzel lényegesen emelte a kiállítás élvezhetőségét.

Nem célunk a magyar történetírás összes irányait áttekinteni, tehát nem célunk a hiányok rendszeres fölmutatása sem, — de egy sajnálatos hiányra emlékeztet *Málnási* Ödön munkája a herceg és gróf Pálffy-család levéltáiról. Levéltáraink föl kutatása és ismertetése módszeresebb lett, mint volt a háború előtt, de aláhanyatlott a nagy családok levéltári anyagának közlése. Ennek bizonyára gazdasági okai vannak, amint gazdasági oka van annak is, hogy pl. a Századok terjedelme csökkent a régihez képest s így egyelőre kevés kilátás van arra, hogy a szépen sarjadzó fiatal történészgárda bármilyen szerény keretek közt erejének megfelelő munkakörhöz jusson.

Török Pál

Alea iacta est

TÖRTÉNETI KÉP

— És most kegyelemben elbocsájtom önöket, — csendül fel az ifjú király hangja 1917. június 15-ének reggelén, a budai királyi palota elfogadó termében. Mire a szokásos meghajlások, szertartásos kézfogások következnek, sarkantyúpengés hangzik, a kardhüvelyek megzördülnek s a kilenc fekete díszmagyarba öltözött úr, élén a kormányelnökkel,* mint valami sötét árnyék, némán távozik a föltáruló szárnyas ajtón keresztül.

IV. Károly visszadól karszékébe, melyből csak az imént, a búcsúzás pillanatában emelkedett fel s átengedi magát feltoluló emlékeinek. Látja magát — alig félesztendő kép — a fényben úszó Mátyás-templom főoltára előtt, lelkesedéstől kipirult arcok, büszke, ragyogó szempillantások keresztútjében. Csak ő nem tud örülni; szívét valami leküzdhetetlen, szorongó érzés nyugözi le. Legfelsőbb bizalmasai szerint is, nagy baj éri, ha eretnek keze teszi fejére Szent István koronáját. De hiába intéztek hívei ostromot, Tisza nem engedett s neki is fejet kellett hajtania. Mert hogyan vallhatta volna meg az igazi okot, babonás aggodalmát, annak az ércembernek, ki nem ismert félelmet?

A koronázáson szerencsésen keresztületes; előérzete üres rémlátásnak bizonyult. Jöttek azonban különféle nehézségek s az ellenzék is egyre bátrabban kezdett mozgolódni. Az eleinte halk suttogás egyre hangosabb lett s lassanként nemcsak a bécsi Burg, hanem a budai királyi palota is azt visszhangozta: „Tisza ellensége a demokráciának; nem akarja a választójog kiterjesztését, mert saját hatalmát félti... A háborút is ok nélkül nyújtja; nem hatja meg a sok özvegy és árva jajszava... A szegény, félrevezetett csehek iránt sem érez könyörületet, kikből pedig, ha bocsánatot nyernek, a trón leghívebb támaszai válnak... Aláássza az uralkodó népszerűségét, mert maga szívből megveti a népkegyet...”

Hogy óhajtott volna a király Tisza helyett más kormányelnököt; erre biztatták hűséges hívei. Az elbocsájtó szó azonban mindig torkán akadt, mikor a merev, szűrőtekintetű, ibolyakék szemeket magán érezte...

És most mégis milyen könnyen megoldódott a nehéz kérdés; valamelyik ellenzéki politikus vezette rá: Tiszát nem kell elküldeni, megy ő magától is, pártja pedig szétszülrik, csak a Felség kösse magát olyan határozathoz, ami neki mincs inyére. Mert ő később keresztre feszíttetni magát, semhogy elveiből engedjen. — Kinek árthat a dolog? — Egyedül Tiszának, míg a király feje fölé babékoszorút fon a népek halálja... — Tisza ellenzi a cseh-amnesztiát? — Épen ezért kell meg-

* Tisza, Roszner, Sándor, Teleszky, Harkányi, Ghillány, Jankovich, Balogh, Hideghéty.

adnunk! A tekintetét azonban, melyet akkor vetett rá, mikor ebbeli határozatát közölte, sohasem fogja elfelejteni. Volt abban vád, panasz s valami érthetetlen boru, mintha könny homályosította volna el a vaslag szemüveget... — Bizonyosan magát siratta...

Mіндеzen most már szerencsésen túlesett. A békekötés legfontosabb akadályá elhárult. Az entente-hatalmak most már tálcán hozzák az előnyös békét... — Bizonyos, hogy legtörhetlenebb híveinek egybehangzó véleménye ez! Béke és boldogság napja virrad fel s alattvalóinak osztatlan szeretete kíséri a szerencsés uralkodót, kinek mindent köszönhetik...

S mintha csak a saját ki nem mondott gondolatainak lenne folytatása, szólt meg mellette főfő bizalmasa, Polzer lovag:

— A mai nappal Felségednek új, dicsőbb korszaka kezdődik, mert megszabadult ettől az embertől...

IV. Károly ajkán e szavakra mosoly futott keresztül, kék szeme lázasan csillogott s különben szelíd arcára kiült a diadalmenetet tartó, régi hadvezérek kevély önérzete...

E boldog pillanatot a szolgálattelvő kamarás belépése zavarta meg, ki mély meghajlással jelentette:

— A távozó kormány államtitkárjai óhajtják legalázatosabb hódolatkat kifejezni Felségednek s megköszönni a magas kitüntetésekét.

— Lépjenek be, — hangzik a válasz a királyi ajakról.

Feltáru az ajtó; jönnek az urak. Ott vannak már mindnyájan a Felség előtt: Ilosvay, Karátson, Kazy, Perényi, Madarassy. A csupasz arcú, ifjú Klébelsberg mellett, mintha csak ellentétével akarna hatni, áll a galambbőz szakállas, bajúszos magyar, a kereskedelemügyi minisztérium politikai államtitkára: Vargha Gyula. Azt lehetne himni, hogy Bocskay, vagy Rákóczi kurucainak egyike lépett ki képrámájából. Mélyen ülő szürke szemeiben ezeréves multunk bánata borong. Sötét, mentéjének fekete asztrakán-prémjéből fehér hajkoronája élesen kiválik.

IV. Károly királyi fenségében áll ott. Dicsszomjas lelkének jólesik a hódolat. Örömet leli a spanyol etikett által előírt formulában:

„Mély alázattal köszönöm Felségednek... Mélységes hódolattal mondok köszönetet...“

Sor kerül az öreg magyarra. Szája mozogni kezd, de sablonos hállalkodás helyett szokatlan szavak szakadnak ki háborgó lelkéből:

— A mai nappal lejtőre került hazánk. Isten legyen nekünk irgalmas! Csak az ő különös kegyelme állíthat meg a romlás útján...

A királynak sehogysem tetszik e beszéd. Szemöldökét összehúzva, haragosan tekint az öregre s büszke pillantással szeretné elhallgattatni. — Mit akar itt ez az ünneprontó?

Nem is Bocskay kuruca az immár, hanem ősmagyar táltos, kinek szürke, mély szeméből láng csap ki, melynek fényénél IV. Károly, kit piros színe is elhagyott, egy percre meglátja a jövendőt: vért és hamut,

futó királyt, kinek palástja megszagattatott, és Szent István koronáját a porban...

Az ősz elhallgatott, a láng elhamvadt. A király ismét a hódoló küldöttség között találja magát s fakó, ércetlen hangon, mintha lélekharang siralma volna, talán csak a maga megnyugtatóására, hallatta e szavakat:

— Az isteni kegyelem nem fog elhagyni...

*

Történeti tény, hogy Vargha Gyula, ki távozásakor a Szt. István-rend középkeresztjét kapta, köszönőszavak helyett, a Tisza távozásával elszabadított, féktelen erőkre hívta fel IV. Károly figyelmét, melyek romlásba döntik a hazát. A király válasza is a fenti volt.

Tizenhat hónap múlva, az összeomlás előtt, Klébelsbergnek emlegette a király: „Úgy történik, mint Vargha Gyula megjósolta.“

Dr. G. Vargha Zoltán

Egy marék föld, — a világ

*Nem vagy te nagy, nem vagy te súlyos,
felmértem minden porcikád;
mint ahogy felmért egykor Isten,
mikor elkészült a világ...*

*Maroknyi föld a termő földből
itt tartalak tenyeremben;
és lám, addig is csírát hajtasz,
míg tenyerén tart az ember.*

*Így csíráztatsz te őserdőket,
ha az Isten tenyerén vagy,
mert az Úristen lomb-zsendítő
s búzatermő kegyelme nagy.*

*Erdőt növelsz jó anyaföld, hogy
búvóhelyt leljen őz, menyét
s hogy elláthassad datolyával
a Belga Kongó négerét.*

*És a földet, mit tartogat most
az én markom s az Istené, —
mi történnék, ha a Teremtő
szélmorzsolná, vagy amint én most,
a kezéből kiejtené...*

FEKETE LAJOS

KRÓNIKA

MÉG EGYSZER MELIUS PÉTER SZÜLETÉSI IDEJÉRŐL

Évtizedekkel ezelőtt élénken vitatkoztunk Révész Kálmánnal afelől, hogy mikor született Melius és melyik évben ment Debrecenbe. Az utóbbi kérdés azután csakhamar véglegesen eldőlt az általam védett évnek minden kétséget kizáró igazolásával. Az előbbi azonban mind-
eddig annyiban maradt, ahol akkor megállottunk. De most már elérkezettnek látom az időt ennek is végleges tisztázására, még pedig jelenleg is abban az értelemben, amely mellett akkor állást foglaltam, t. i. abban, hogy végképen nem képtelen állítás az, hogy Melius 1536-ban született, mert ez bizvást megtörténhetett akár ebben az évben, akár körülötte valamikor. Ellenben ezúttal már azzal is megpótolom ebbeli nézetemet, hogy az viszont kizárt dolog, hogy a másik szóbanforgó évben, 1515-ben, vagy ennek a táján született volna.

Lássuk, minő okokból!

Az 1574-ben elhalt Heltai Gáspár, ki életének még legutolsó éveiben is szorgalmas irodalmi munkásságot fejtett ki, 1565-ben említést tesz a saját vénségéről, de olyan formában („immár vénségemben“), mint aki nem régen érkezett el ehhez az életkorhoz.¹ Ugyanő a Szabó Károly szerint 1570 és 1574 között, szerintem pedig 1565 és 1568 között közrebocsátott „Isteni dícséretetek és könyörgések“ című kiadványában² hasonlóképen vénnak írja magát. Skaricza viszont, aki vele 1567-ben személyes ismeretségben állott, egyenesen „elagotttnak“ („decrepitus“) mondja ugyanerről az időtájáról.³

Nem csoda hát, hogy Szikszai Hellopoeus Bálint a nagyváradi 1569-iki hitvitán emígy szólt hozzá: „Szerető apám, kérlek, ülj le, légy veszteg, jó apám!“⁴ És miként Szikszai 1569-ben, épenúgy Melius Péter 1568-ban a gyulafehérvári második hitvitának még abban az évben megjelent egyik története⁵ ajánlólevelében „igen szeretett és kedves atyjának meg testvérének“ említi Heltait.

Másfelől viszont az sem hagyható figyelmen kívül, hogy Heltai

¹ „A bibliának második része“ előbeszédében.

² Régi Magyar Könyvtár I. k. 347. sz.

³ Faragó Bálint: Szegedi István élete. 15. l. úgy fordítja, hogy „öreg korában“, de ennél többet jelent a latin szó.

⁴ Nagy—Simén: A nagyváradi disputatio. 1870. 83. l.

⁵ Régi Magyar Könyvtár II. k. 117. sz. Sajnos, a Csonka-Magyarország területén őrzött egyetlen példányból, a Nemzeti Múzeum könyvtárából hiányzik e könyv igazi eleje s helyette a hitvita történetének Dávid-féle kiadásából (u. o. II. k. 111. sz.) van elébe nyomtatva az abban levő előzmények nagy része. Emiatt közvetett úton: Schullerus Adolf: Luthers Sprache in Siebenbürgen. 1923. 277. l. alapján ismerem az ajánlatnak e részét.

meg „a tisztelendő Lajos mestert, a dézsi főlelkészpásztort“ mondja 1562-ben⁶ „az én szerelmes vén látyám“-nak. Minthogy ebben a „Lajos mester“-ben, vagyis magisterben a legnagyobb valószínűséggel Szegedi Lajost kereshetjük, a kettőjük közti különbséget is meg kell vizsgálnunk. Egyéb erre vonatkozó támasztékok hiányában talán egyetemre való jutásuk idejét lesz legalkalmasabb ebből a célból szemügyre vennünk. Az 1583-ban elhalt Szegedi 1925. október 9-én iratkozott be a krakói egyetemre, míg az 1574-ben kimúlt Heltai 1543. febr. 17-én lett a wittenbergi egyetem hallgatója. Életkorukban tehát hozzávetőleg mintegy tizennyolc évnyi lehetett a különbség, ami — mint látszik — még nem az „apám“, hanem csak a „bátyám“ címzésre nyújtott jogot az ifjabbiknak az idősebbikkel szemben. Az is kiténik ebből az adatból, hogy Heltai, ki 1565-ben már vénnek tartotta magát, 1562-ben még nem igen sorozta magát a vének közé.

Műdebből az következik, hogy Heltai jóformán egy egész nemzedékkel megelőzte korban az 1540 körül születhetett Szikszait, s ha nem is ugyanannyival, de megelőzte Meliust is. Még pedig szemmel láthatóan és mindenki tudomásával, mert különben egyikük sem használta volna oly nyugodt biztossággal a Heltaihoz intézett elnevezést. Még ha 1500-at vennők is a Heltai születési évüül, aminél közelebbre valószínűleg, messzebbre azonban semmiestre sem mehetünk, akkor sem tehető fel, hogy egy 1515-ben született ember csak úgy, könnyedén apjának emlegethesse a nála csupán tizenöt évvel korosabbat.

Melius e mellett másat is illetett ezzel a kifejezéssel. 1569. szept. 29-én keltezett levélben azt írta Brebiri Melith Györgynek, hogy „én te kegyelmedet apámnak, Ferenc uramat atyámfiának tartom.“⁷ E levél közlője ezt a Ferencet Melith Ferencnek gondolja, akit a György fiának vél, jóllehet sokkal inkább a levélben szereplő Csaholyi Ferencre érthette Melius. Mivel azonban sem Csaholyi Ferencnek, sem Melith Ferencnek, aki 1568-ban⁸ is, 1570-ben⁹ is diósgyőri praefectusságot viselt, de nem fia volt Györgynek, ezidőszert nincsen módunkban az életkoráról semmi bizonyosat megállapítani, reánk nézve tökéletesen mindegy, akármelyikről is van szó e helyen. Az a fontos, hogy Melith Györgyről mégis többet tudunk. Tudjuk először is azt, hogy 1545-ben és 1546-ban fordul elő legkorábban a Csaholyi Anna férjéül.¹⁰ És azt is, hogy kevéssel 1575. július 31-ike előtt halt meg.¹¹ Hogy nem érhetett valami túlságosan magas életkort, az nemcsak onnan sejtethető, hogy akkor az előkelők rendszerint kora ifjúságukban házasodtak (mert hiszen ő kivétel is lehetett), hanem főleg onnan, hogy 1573. jún.

⁶ „A Jézus Krisztusnak újtestamentoma“ ajánlásában.

⁷ Irodalomtörténeti Közlemények 1929. 462. l.

⁸ Szikszai Fabricius Balázs Perényi Gábor felett tartott gyászbeszédének előszava szerint.

⁹ Irodalomtörténeti Közlemények 1929. 464. l.

¹⁰ Petri Mór: Szilágy vármegye története, VI. k. 82. és V. k. 262. l.

¹¹ Magyar Nyelv 1931. 259. l.

18-án Cékéről azt írta István nevű fiának, hogy hozassa el Bártfáról Pál nevű fia könyveit, mert Péter nevű fiának nincs miből tanulnia.¹² Ennélfogva Pál még nem régen hagyhatta el a bártfai iskolát, Péter pedig még mindig tanuló volt. És így mintegy két év múlva történt halálakor is egyetlenegy fia mehetett egészen felnőtt számba.¹³

Az ezek szerint legkorábban alighanem 1510 és 1515 között szülni lehetett Meliith semmiképen nem tekinthette volna Melius fiú szemekkel, ha ő maga 1515-ben vagy e körül születik. És viszont ha ő az 1515-ik év szülöttje, akkor minthogy Meliithnek legalább is húsz évvel idősebbnek kellett lennie ahhoz, hogy atyjának mondhasssa, legkésőbb 1495 körül kereshetnők a születési idejét. Ám ez nagyon nehezen volna összeegyeztethető a fiáról előadottakkal.

Mündezekből folyólag a Melius 1536-ban vagy ez év táján való születésének nemcsak a lehetősége nyilvánvaló, hanem minden valószínűség mellett szól, míg ellenben az 1515. év több oldalról is elfogadhatatlannak mutatkozik.

Igy aztán könnyen megérthető Paksi Mihálynak az a különbségtétele, mellyel annak alkalmából találkozunk, hogy hírt adott a Szegedi Kiss István és Melius Péter haláláról, amazt öregnek jelezve, emennek a neve mellett viszont nem élve ezzel a jelzővel.¹⁴ Pedig, ha Szegedinél mindössze tíz évvel lett volna Melius fiatalabb, tehát már 57 évet töltött volna be, méltán alkalmazhatta volna öreá is. Hiszen az ő korszakukban még inkább érvényben kellett állania annak a helyzetnek, melyet több mint egy évszázad elteltével ekként jellemzett Debreceni Fóris István: „Az vénség kezdődik 46. vagy 50. esz. tájban“.¹⁵ Másfelől az is igaz, hogy Czeglédi István erősen zokon vette, mikor épen 46., azután meg 50. évében vénnek mondta egy jezsuita ellenfele. Ám, ha megérte volna az ötvenhét évet, akkor is alkalmasint nem méltatlanodik vala e miatt ő sem.

Dr. Zoványi Jenő

¹² Irodalomtörténeti Közlemények. 1930. 227. l.

¹³ Nagy Iván ezeken kívül György nevű fiáról is tesz említést, de Petri i. m. VI. k. 83. l. és Iványi Béla: A márkusfalvi Máriássy-család levéltára. 104. l. kétségen kívül helyezi, hogy csak ez a három fia volt. Ezek közül is Péter hamar elhalhatott, mivel 1575-ben Istvánt és Pált fogadta fiaivá Csaholyi Gáspár (Petri: i. m. VI. k. 84. és V. k. 267. l.), ugyszintén ennél később a Meliith György fiai: István és Pál vesztek el egy birtokot (u. o. VI. k. 84. l.). A Nagy Ivánnál szereplő György unokatestvérök lehetett.

¹⁴ Miscellanea Tigurina. II. Th. IX. Ausg. 1723. 224. l.

¹⁵ Halottak lajstroma. 1684. D. 2. levél utólapján.

KRITIKAI SZEMLE

Karácsony Sándor: Nyugati világnézetünk felemás igában.
Budapest, 1933. Szövétnék kiadása. 160 oldal.

Nyugaton mindenkinek számolnia kell a keresztyénséggel. Senki és semmi sem élhet ezen a földterületen és jelenleg tőle függetlenül. Mindenkinek viszonyba kell lépnie vele és ezért mindenkinek érdeke, hogy e függés tudatosulása minél tökéletesebben megfeleljen a valóságnak. Ez azonban csak akkor történhetik meg, ha világosan látjuk, hogy mi a keresztyénség és miük vagyunk mi?

A keresztyénség: Jézust Krisztusnak, azaz Szabadítónak, az élő Isten fiának mondani. Ennek a hitnek a nyugati ember egész életében, tehát egyéni és társadalmi létének minden formájában mint léleknek és igazságnak, azaz szabadságnak és szentségnek kellene megnyilatkoznia. Ehelyett azonban azt látjuk, hogy a nyugati ember nem akar a következetes és őszinte keresztyén világnézet követője lenni. Őspogány, klasszikus pogány, szomszédos (keleti) pogány, vagy ótestámentumi világnézettel pótolja és keveri a krisztusi világnézetet s ezáltal felemás igába jut. Ez teszi a mai nyugati életet válságossá, nyugtalanná, természetlenné, tragikussá, kilátástalanná. Nyugat világnézetéből szabadság és szentség következnek, a nyugati életforma és világkép ezzel ellentétben kötött és profán. Kötött az élet, mert kihangsúlyozza magából a testi-séget: az anyagias, mechanikus és kompromisszumos megoldásokat. A kézzelfoghatóság, a kín és kék szolgálatába szegődik. Zárt formák közt földi és teljes megoldásokat keres. Így lett a nyugati ember rab ember.

Ezen a ponton akar a nyugati ember életébe belépni az élő Krisztus. Mert csak az szabadulhat, aki rab. Keresztyén csak olyan ember lehet, aki szabadításra szorul és szabadításra vágyik. Halálból, bűnből életre, szabadulásra űzi a Sátán, a kereszten pedig megadja a szabadulást a Fiú.

Ez a keresztyénség nincs kötve egyetlen, hivatalos, intézményes keresztyén egyházhoz sem. Az egyház a maga valóságában szabad emberek közössége szent munkára. De ez a keresztyénség valóban alkalmas megoldani a praktikus életben minden gyötrő személyes problémánkat.

Ezekkel a kérdésekkel foglalkozik *Karácsony Sándor* új könyve.

Azokból, akik el fogják olvasni, nagyon különböző véleményeket fog a könyv kiváltani.

Ha olyan ember olvassa el, aki nem ismeri *Karácsony Sándort*, valószínűleg bosszankodva fogja letenni rapszodikus gondolatfüzése és kifejezési módja miatt, mely a legegyszerűbb dolgokat is a komplikált-ság misztériumába burkoló tudós nehézkes stílusa és egy szellemes ujságíró humoreszkje között táncol. Lesznek oldalak, amelyeket szív-szorongva fog végigolvasni s úgy fogja érezni, mintha Isten közelében lenne. De lesznek oldalak, amelyeket dühösen fog összezsapni: „Ez ci-

nizmus, mely az istenkáromlás határán jár.“ S ha megfejti a könyv tartalmát stílusosan kifejező címlap értelmét, talán abban fogja megalakotni a könyvről a véleményét: Ilyen az egész könyv: Ultramodern, groteszk!

Ha olyan ember olvassa el, aki csak annyit tud a szerzőről, hogy milyen korú és foglalkozású, az tisztelettel fog újra és újra arra gondolni, hogy egy irodalomszakos tanárember és szótárszerkesztő tudós ilyen jártassággal és ilyen bátorsággal foglalkozik ilyen nehéz theologiai problémákkal, de valószínűleg el fogja magától kergetni a könyvnek sok nyugtalanító hatását azzal a gondolattal, hogy az egész könyv egy temperamentumos, merész kiállású ember fenegyerekeskedése s egy csodálatos látókörfű, intelligenciájú, boncoló elméjű szellemes embernek a problémákkal való képrázatos, de sokszor a nyelvöltögetésig bizarr zsonglőrösködése.

Ha azonban olyan ember olvassa el, aki ismeri Karácsony Sándor lelkét, hallotta már valamikor bizonyosságot tenni forró Krisztus-szerelméről, az mindenekelőtt még egyszer el fogja olvasni a könyvet, hogy most már megszabadulva mindazoktól a különködésnek látszó, de Karácsony Sándor eredeti egyéniségéből folyó külsőségektől, melyek a könyv első élvezését zavarják, megkeresse a könyv lelkét. És ekkor megdöbbenve fog ráeszmélni arra, hogy ez a könyv nem egy elme játékos tornája, hanem nagyon komoly írás. Egy szenvedő, barátaitól, egyháztól félreismert, magáramaradt, véres szívé ember sikoltása, aki magányából ijedten látja, mint siet ez a nyugati, Krisztusról nevezett, de Krisztus nélkül élő világ a pusztulásba s ezt nem tudja szó nélkül elnézni. Sikoltania kell, még ha nem is hallgat rá senki.

S azután meg fogja látni, hogy ez a könyv nagyon őszinte könyv. Nemcsak a szerző gazdasági helyzetének rajzában s nemcsak a vádjai-ban, hanem a védelmében is. Az egyházzól írt soraiból tehát nemcsak azokat fogja elolvasni, amelyek sarat hajigálnak az egyházra, hanem azokat is, amelyek a hála és a ragaszkodás melegségét fejezik ki iránta.

S meg fogja látni, hogy ez a könyv nagyon neki szóló könyv. Lelkiismerete odaállítja őt ennek a könyvnek az ítélt széke elé s megdöbbenve fogja meglátni, mint mered feléje minden oldalról a Náthán kemény mutató ujjá: Te vagy ez a kétfelészántikáló ember! S akkor így fogja megalakotni a könyvről a véleményét: Nehéz könyv, különös könyv, de érdemes megbirkózni vele.

Turóczy Zoltán

A láthatatlan templom. Rádioprédikációk. Kálvin Könyvtár kiadása, 1933. 188 l.

Ebben a könyvben a Kálvin-téri templomban a rádiós istentiszteleteken egy esztendő alatt elmondott református egyházi beszédeket találjuk. Az előszó, „az igehirdetés és a tudomány találkozásának korából való egyik okmány“ gyanánt minősíti. Ez talán nem elég közletről határozza meg jelentőségét. A tudomány és az igehirdetés találkozása itt mindössze

annyi, hogy az igehirdetés felhasználja a rádiót s a láthatatlan hívek számára egy láthatatlan templomból prédikál. Kétségtelenül igen nagy-jelentőségű dolog, hogy az igehirdetés — földi dimenziók szerint — végtelen távolságokra tud szólni, azonban értékmérője távolról sínes ebben. Minden igehirdetésnek és így a rádiós igehirdetésnek is egyetlen örök mérlege marad: maga az Ige. A láthatatlan hallgatók csak fokozot-tabban érzik ezt, mert hiszen sem a templomi környezetnek, sem az ige-hirdetőnek személyes hatása alatt nem állanak, hanem egyedül az Ige foglalja el és veszi hatalmába őket.

A kötet prédikációival szemben akár a rádión keresztül való hall-gatónak, akár a könyvből olvasó bírálónak csak ez az egy kérdése le-het: sugárzik-e ez a fokozott hatás ezekből a beszédekből? És itt azt a megállapítást kell tennünk, hogy ezekben a beszédekben nem egyfor-mán jut kifejezésre az átélt és megérlelt Ige. Ez részben természetes is, mert hat lelkipásztor igehirdetése van a kötetben: dr. Ravasz László 12, Muraközy Gyula 11, dr. Baltazár Dezső, dr. Hetessy Kálmán, Szabó Imre és Vargha Tamás 1—1 beszéde. Nem is lehet tehát egy bizony-ságtétel a kötet, hanem többek bizonyágtétele. Különös igazolása en-nek az, hogy két prédikáció van benne János ev. XIV. 6. alapján: „Én vagyok az út“. Az egyiknek ugyan „Az egyetlen út“ a címe és a má-siknak „Az út“, de mindkettő átvehette s elcserélhette volna a má-siknak a címét. Mindkettő egy Igéről szól, — s mintahogy Tolstoj Alexis költeményében a hét fiú hétfelől nézi az igazságot és hétféle-képen látja, ez a két prédikáció is kétfelől szemléli ezt az Igét. Ez két-ségtelenül inkább hibája a kötetnek, mint érdekessége.

Ez a feltűnő ismétlés egyúttal elárulja azt is, amit a kötet végig-olvasásakor bizonyosan mindenki észrevesz, hogy a rádiós istentiszteletek szónokai és prédikációi nem tudnak egymásról. Egy esztendei igehirde-tés anyagával szemben joggal lehet valamilyes egységnek az igényét tá-masztani, ezt azonban nem lehet megtalálni. Nekem — evangélikus lel-kipásztornak — elkerülhetetlenül szembetűnik az is, hogy olyan bibliai témák és textusok, melyek a többi keresztyén egyházaknál az egyházi esztendő megszabott és egymással megegyező helyén kerülnek sorra, e kötet szerint vagy előbb, vagy később szólnak meg a református egy-ház reprezentatív igehirdetésében, csak éppen nem együtt a többi ke-resztyén egyházzal. Ha ezt a két kifogást összevetem azzal a megjegy-zéssel, hogy ez a kötet többek bizonyágtétele, akkor határozottan fel-tűnőnek kell érezni az egy esztendő osokrában összegyűjtött beszédek-ben a témák és textusok önkényességét.

A kötetben természetesen nagyértékű és gondosan elkészített egy-házi beszédek vannak túlsúlyban. Ékességei ennek az igehirdetésnek „A betlehemi pásztorok“, „A kegyelem iskolája“, „Te Péter vagy“ és „A diakomissza“. Egészen eredeti drámaiság feszül „A pap és a pró-féta“ c. beszédben. Némelyik beszéd teljesen egyszerű és megtisztult stílusával szemben (ami különösen rádiós hallgatók szempontjából vég-

telen nagyjelentőségű) vannak olyanok is, melyek helyenként túlzottan összehúzóított hasonlatokkal nagyon nehézkesé válnak, mint a „Küzdelem a Sátán ellen“ c. beszéd első része.

Kemény Lajos

Kapi Béla: Isten hárfása. Történeti elbeszélés. Győr. 1933.

Az illusztris szerző előkelő szerénységgel történeti elbeszélésnek nevezi művét, nekünk azonban erkölcsi kötelességünk szembeszállnunk ezzel a műfaji meghatározással, Isten hárfása a legóvatosabb mérleelés szerint is *életrajz-regény*, annak is olyan fajtája, mely már bátran magára öltheti a *történeti regény* nemes kothurnusát. Azá avatja pompás korfestése, ember- és jellemrajzoló ereje, a kor lelkét mozgató erők tömör és találó ábrázolása, annak a hatalmas történeti zivatarnak művészi festése, mely a harmincéves háború égzengésével seprert keresztül Európán s végül hősenek szobrászsvésővel kiformált alakja és személyisége. Gerhardt Pál nem világtörténelmi nagyság. Nem is memzeti hős, Nem általánosan ismert irodalmi lángelme, aki még mielőtt egy sort írna róla, már tetőtől talpig befejezetten lép az író tolla alá s élete vagy még inkább életének intimitásai hatalmas érdeklődést tudnak felkorbácsolni akkor is, ha nem nagyobbak egy babszennél... Gerhardt Pál egyszerűen: *Isten hárfása*. Nagy rang ez, de nem a földi ranglétrák szabályozása szerint, hanem az Istentől vett lélek hierarchiájában. Mint ilyen, csak Istentől ajándékozott lélekkel fogható fel s egyedül az írói véna teremtő erejével ábrázolható. Nincs a világon magasabb művészi feladat, mint az ihletett emberi lélek ábrázolása. Aki erre képes, nem pusztá életrajzi adatok több vagy kevesebb színnel dolgozó, kegyeletes regisztrátora, hanem *alkotóművész*.

*

A regény hőse Gerhardt Pál, az evangélikus egyház kiváló énekköltője. Nagy pap, nagy ember, nagy költő. Hármass nagyságát a legegyszerűbb és legsúlyosabb érvekkel bizonyítja: *életével és költészetével*.

Ez az élet a XVII. század sötét szirtjei alatt folyik el. Alig vetődik rá egy-két földi értelemben vett derús színfolt. Egy virágzó rétnak a képe vagy néhány beletekintő gyermek mosolygása. Szülővárosának ünneplő fénye, amikor vár-urát, Mügelin János Györgyöt és ifjú feleségét várja vagy Wittenberg örömmámora a győzedelmesen bevonuló Gusztáv Adolf égig nőtt diadalkapui alatt... Még édesanyja arcáról is a *kötelesség* néz rá komoly szemekkel. S a helytálló komoly férfiaság kisugárzása a polgári erények olyan képviselőjéről, mint Gerhardt Christían polgármester, aki a kis Paulus édesapja. Még alig 11 esztendő s már tőle kérlik számon könnyelmű bátyja csínytevéseit, mintha ő volna az idősebb s Christían a fiatalabb s a kisfiú komoly, megható, szinte atyai kötelességtudással tölti be a nehéz szerepet, mintha érezné, hogy nemsokára egészen neki kell a szülői ház nevelő erejét pótolnia.

Innen kezdve a kegyetlen sorscsapások egész sora zúdul le erre a derék kis lélekre. Meghal az apja — az anyja... belekerül a háború okozta gazdasági csapások jégesőjébe... pestis tombol és pusztít körülötte... elpusztul családi vagyunkájuk... meghal a bátyja, Christián... Mint ifjú a wittenbergi egyetem papi oklevelével a zsebében az állásbajutás reménye nélkül — egy élőhalott vigasztalója... Most egy pillanatra úgy látszik, hogy kisüt feje felett a nap. Parókiát kap Mittenwaldeban és szívében a boldog szerelem édes varázsával családot alapít. De akkor pár verőfényes óra után újra elborul az ég, csattognak a villámok: gyermekei, egy kivételével, egymás után hálnak meg, meghal a felesége... a szó szoros értelmében koporsók között vezet el az útja — a saját koporsójáig.

Azonban a tragikus sorscsapások komor felhőtornyai alatt fehéren virágzik életének erkölcsi vetése. Talaja: a vallás. Éltető napja: Isten. Magvetője: az anyai szív.

Édesanyja, papi családok sarja, mély vallásosságot plántál fia szívébe. Ez a hit egyetlen pillanatra se hagyja cserben s megtartó ereje akkor a legerősebb, mikor mennykővek hullanak rá. Szent meggyőződése, hogy a földet körülvevő légkör csatázó felhői fölött örök kékséggel mosolyog az ég — s ő dacolva a cikázó villámok vakító szövedékével, visszamosolyog rá. A bibliai Jób lelke él ebben a gyerek-emberben. „Halál, hol a te hatalmad?“ — énekli sírbaszállt édesanyja fölötté örködő lelkével, mikor széles rendet vág körülötte a halál s mincs a földön egy porszem, mely ne az elmúlásra emlékeztetné. Mintha nem is volna teste, csak lelke s ez a lélek egyedül Istent szomjúhozná. Belőle merít erőt, életet, örömet, szerelmet, szépséget s mikor mindez a földre szállt égi csoda áradó folyóhoz hasonlóvá teszi a lelkét: — *költészetet*. Jóformám nem is vesszük észre, mikor lesz a hitből *költészet* s a teológusból *költő*, hiszen itt olyan azonos lényegű mind a kettő, hogy aki az egyiket elszakítaná a másiktól, az a papban a *költőt* ölné meg, a *költőben* a papot s velük együtt Gerhard Pált. A szemünk előtt emeli a vallás és *költészet* két fehér szárnya a csillagok fölé s amikor már bizonyos, hogy egyedül Istennek akar szolgálni, akkor teszi a legnagyobb szolgálatot az embereknek.

Az evangélikus egyház legnagyobb énekszerzője lesz. Nagy vallásos *költő*. Poétája a *költészet* legmagasabb tárgyának, mely idők folyamán annyi fűzfapoétát szóllaltatott meg a világon, de aki egyszer igazán a lelkébe fogadta, annak ihletet is adott hozzá, hogy megénekelje. Most már tudjuk, mire volt jó az a tengersok szenvedés, mely Gerhard Pált gyerekkorától kezdve „az ördög rostáján“ forgatta: hogy ő legyen Isten hársfása! Hogy énekeiben megírja a világ legmeggyőzőbb theodiceáját! Mert ugyan kinek van több joga Isten végtelen jóságát magasztalni, mint akit megvert az Isten... Megvert, de fiának fogadta.

Ezekután már semmi csodálkozniivaló nincs rajta, hogy Gerhard Pál isteni nyugalommal túri életének további válságait. Hogy boldogan

nézi a düledező mitterwalde-i parókiát, hogy berlini pappá való felmagasztalása után megadással viseli a feltámadó hitviták megaláztatásait, sőt *Isten szolgálatából való elcsapatását is*, mikor bocsánat fejében: hitbéli meggyőződésének feláldozását követelik tőle. A hitvallók szilárd-ságával áll élete legnagyobb viharában, csak akkor öntik el egy pillanatra a könnyek, mikor megszólal a vasárnapi harangszó s ő nem mehet a Nikolai templomba, annak dicsőségét hirdetni, kinek szolgál-tára örökre elszegődött. Nem, nem sujhathja le ezt az embert semmi, mert megáldotta az Isten.

De a próbatétel azért csak tovább folyik. A hatalmas erkölcsi te-kintélyé magasult költő-pap új (lűbbeni) parókiája tele van a családi élet szívbemarkoló válságaival. Gyermekai pusztulása, az egészségében fokról-fokra hanyatló hűséges feleség halála, az egyetlen életbenmaradó fiú halk köhécselése, összefonódva a mindinkább személyes élménnyé mélyülő hit orgonabúgásával, valami fájdalmasan szép melódiává ve-gyülnek, mely szenvedő szárnyalásával össze is szorítja, de fel is emeli a lelket. Most már nem ír új énekeket a költő, a pap azonban napjáb-an többször is elmegy a templomba Urával-Istenével beszélgetni. Köl-tészetének kilobbant élete helyett élete válik költészetté: a haldokló test s a felszabadult lélek szépséges szomorú elégiájává, melynek végére Is-tenhez intő mozdulattal csak a halál tesz pontot.

*

A főhős eszményi alakját, nemkülönben a melléje sorakozó *lelki családot* egész sereg élettől feszülő mellékszereplő veszi körül. Ezek ad-ják meg a valóság ellensúlyát a mérleg erőkarjának. Általuk válik a regény kiegyensúlyozott műalkotássá. Az előbbieik közül az említette-ken kívül elsősorban Crüger orgonistát, Gerhardt Pál szerzőtársát, énekei megzenésítőjét kell felemlíteni. Művészember s kitűnően érti a módját annak, miként kell egy másik művészt fokozottabb termelésre ösztönözni. Ugyamilyen serkentő erő a beteg Bertholdné. Testi kínját és lelki szomjúsága a legszebb papi munkára ösztönzik Gerhardtot, mi-előtt még igazi parókiája volna.

Az utóbbiak népes sorát Christián, a nyugtalan vérű kalandos test-vér nyitja meg s az öreg Zsuzsánna kitűnően ábrázolt, humoros figu-rája zárja be. Akik közül esnek, azok magukkal hozzák a regény ke-rek kompozíciójába nemcsak korukat, hanem az egész zajló életet. Itt gyerekkórusok kedves éneke zendül, ott vetélkedő és pletykázó asszo-nyok hangos tereferéje hangzik, közben itt is, ott is megjelennek a kor hatalmasai s tetteikkel magukat mérik, bizony nem mindig előnyükre. Ahol az erkölcsi gyengeség meglazítja a gátakat, ott betör a történelem. Pestis söpör végig a megrémült embereken. Tépelődés és ingado ás rengeti az egész német nemzetet. Hatalmas konfliktusok tüze szakad le Germániára: a császár farkasszemet néz a svéd királlyal s alattvalói-nak lelkében kollizióba kerül a két legősbibb fogalom: Istennek és ha-zának fogalma.

Csupa megragadó részlet! Drámai erővel hömpölyögnek végig a regény lapjain s zúgásukat, morajlásukat, elhagyott hullamezőiket az ékesszólás csendjével figyelni a természet. Ennek a beszédes csendnek az ábrázolása a tél poétikus fehérségével s a nyár hallgatag virágzásával — megannyi festői kép művészi beszövésével — az író legnagyobb ereje. Ez az erő emeli magasra Gerhardt Pál alakját is, amikor ódai lelkesedéssel üti meg lantjának húrjait s éneket zeng a zajló és változó világ habjai között az örök Isten dicsőségéről.

A szerző a könyv utóhangjában elmondja, mit szeretett volna regényében olvasóival megéreztetni:

„A múltban a jelent és jövőt... Az anyaszentegyház hivatását... örökértékű igazságait... Veszedelmeket... helyzeteket... sorsokat... A paróchia levegőjét... családi otthonok éltető melegét... Papi jellemek... anyák hűségét... Hítvallók feladatát, eléggé szívek néma tanúságát...“

Mind ezt vallóra váltotta — s mindennél többet adott. Megénekelte Istent — s Istenben a mai beteg világ sóvárgott orvosságát... Isten hárfásáról írva, Isten poétája lett maga is... Méltó a költőhöz, akinek messzefénylő emléket állított s méltó püspöki palástjához, melyet Isten kegyelméből visel.

Maróthy Jenő

Kornis Gyula: Az államférfi, I—II. Budapest, 1933. Franklin-Társulat.

Kornis Gyula új kétkötetes nagy műve: *Az államférfi*, időszzerű olvasmány. Általános a panasz, hogy a mának igazán nagy, gondviseleszerű államférfia alig van, s hiányoznak azok a hősök, akik kivetnének bennünket a mai rettentő politikai és gazdasági válságból. Kornis nagystílusú munkájának tárgya: az államférfi lélektana. Modszeres kutatással, rengeteg történelmi, életrajzi, s egyéb adatra támaszkodva megrajzolja a miliőt, a körülményeket, amelyek az államférfit érvényesülésében elősegítik, majd a közszereplők jellembeli tulajdonságainak mélyreható elemzésével bemutatja az államférfi etikai tulajdonságait és lelki alkatát. Hasonló tárgyú munka külföldön alig van, nálunk egyáltalában nincs, Kornis új könyve tehát hézagpótló mű.

Feltevéseit annak a kérdésnek felvetésével kezdi, hogy mi a történet mozgató ereje: az egyén-e, vagy a tömeg? Ebben a kérdésben két szélsőséges felfogás áll egymással szemben. Egyik az individualizmus, a hőskultusz, melynek az angol Carlyle Tamás a legkimagaslóbb képviselője. Szerinte a nagy korokat a hős személyesíti meg, aki időnként más-más cselekvési területen jelenik meg: pap, katona, hadvezér, író. A másik felfogás a történelmi determinizmus, melyet fatalizmusnak is nevezhetnénk. Ez csak kollektív erőket ismer el, s a cselekvők, szerinte, a tömegek; az egyén, a vezető, az államférfi semmi, az egyes ember nem intéz sorsot, a világot az emberi akaraton teljesen kívülálló tényezők viszik előre. Kornis egyik felfogáshoz sem csatlakozik. Nem az egyén vagy a tömeg a történet mozgató ereje, hanem a kettő együttvéve,

„mindkettőnek megvan a maga lényeges jelentősége“. Az államférfi személysége azonban rendkívül fontos, mert az ő személye maga a politika, s a politika a nemzet sorsa, — mondotta Napoleon Goethének. A politikát, annak irányát, tartalmát pedig a nagy államférfiak reprezentálják. Kornis a nagy államférfiú egész erkölcsi és szellemi habitusát ezzel a szóval jellemzi: hivatástudat. Meg van győződve történeti küldetéséről, érzi, hogy az ő életének különös missziója van a nemzet életének irányításában és neki feltétlen erkölcsi kötelessége összes erejét abszolút odaadással ennek a küldetésnek szolgálatába állítani. Egy sereg történelmi példával mutatja ki Kornis, hogy egyes emberek fellépésével kapcsolatos minden nagy történelmi tény. Az egységes Németország megvalósítása el nem képzelhető Bismarck politikai zsenije nélkül, az Italia Unita elválaszthatatlanul össze van kapcsolva Cavour nevével, a modern Magyarország megteremtésében Széchenyinek és Kossuthnak volt vezető szerepe. De a nagy államférfiú mégis csak egy tényező a történelemben, a sok egyéb mozgató erő mellett. Semmit sem tehet, ha a külső körülmények, a társadalmi viszonyok, a történelmi adottságok nem megfelelőek. Napoleon a francia forradalom kreaturája és száz évvel előbb ez az akarat-lángész talán semmivé vált volna.

Kornis nagyon óvatosan, sok körültekintéssel válogatja meg példáit. Csak a történelmileg elismert nagy államférfiak lelki tulajdonságait elemzi, és élesen elkülöníti az államférfit a politikustól, a szónoktól, a demagógtól. Aki csak „agitált, szónokolt, kritizált, vitakozott, lekötöleztet és üldözött, kormányozta és bajoktól óvta az országot, olyan mint a színész: semmi alkotás sem marad utána, legfeljebb a neve, mert a jelent szolgálta ki és rögzítette meg. Az igazi alkotó államférfi olyan, mint az építész, szobrász, vagy festő: az, amit géniusza teremtett, megmarad, a jövő sok nemzedékének lelkén is érezteti hatását, mert nem a pillanat számára dolgozott, hanem maradandó, időt álló eszmét szolgáltat“. Ennél szebben, érthetőbben, világosabban az igazi államférfi lényegét nem lehet meghatározni.

A politikai történet ütvésztojében Kornis könnyen eligazodik és a született filozófus- és rendszerező értelemnek a fényével világít be ebbe a sűrű rengetegbe, ahol minden lényegest észrevesz, ami az tárgyához tartozik. Nagyszerű képet fest a különböző politikai irányokról és így illeszti be a maga helyére a politikai értékelő álláspontnak megfelelő államférfit. A politikai életnek szinte csodás gazdagsága tárul elénk. A szabadságeszmény, a vallásos nemzeti eszmény, az imperialisztikus eszmény, a gazdasági eszmény, a szociális eszmény, a humanitás-eszmény, mind egy-egy változata, egy-egy színe az emberi lét legfontosabb tényének: a politikának. A politikai lélek rendkívül bonyolult. Az államférfi többféle tulajdonságot egyesít magában, melyek közül a legfontosabb: a hivatástudat, ebből sarjadzik ki a többi jellemvonás. Ennek tartalma a politikai eszmény, serkentő ereje a politika iránt való szeretet, bíráló öre a felelősségtudat, tovább sugározható médiuma az egyéniségből ki-

áradó sugalmazó erő, segítő eszköze az emberismeret és valóságérzék.

A munka egyik legszebb s legértékesebb része az államférfi-típusokról szóló rész. Az „objektív és szubjektív, a konkrét és absztrakt gondolkozású államférfi“ megkülönböztetése a legtökéletesebb osztályozás mindazok között, amiket eddig ismerünk. Kornis vizsgálódásaiból azt is látjuk, hogy az államférfi korának leggazdagabb egyénisége. Céljai tisztán gyakorlatiasak, de hogy a maga elé kitűzött célokat megvalósítsa, rengeteget kell tudnia. Gondoljunk csak Kossuthra, aki kitűnő jogász, történész, közgazdász, pénzügyi szakember volt egy személyben. Az igazi államférfiú *uomo universale* — egyetemes ember.

Kornis műve a tudásnak és az eredeti meglátásoknak hatalmas, gazdag tárháza. A problémáknak mélyükre hatolt és sajátos módon mégsem válik sehol sem nehezzé vagy szárazzá. Nem elemzi a német filozófusok módjára végső atomjaikig a jelenségeket, hanem megragadja azt, ami fontos és sehol sem megy bele eivont elmékedésekbe. Példái mindenütt szemléltetők, talpraesettek. Az egész munkát, amely hosszú, fáradságos kutató tevékenységnek az eredménye, a józanság, a világosság jellemzi. Stílusa egyszerű, gördülékeny, elegáns, a könyv valósággal olvastatja magát. Ki kell még emelnünk tárgyilagosságát is. A politikai élet jelenségeit tárgyyszerűen fogja fel és amikor elemzi a különböző irányokat, sehol sem jövünk rá, hogy ő maga melyekhez tartozik. Kornis új művét a művelt nagyközönség, a szaktudósok, a politikusok egyformán élvezettel és haszonnal forgathatják.

Balla Antal

Halasy-Nagy József: A filozófia kis tükre. Budapest, é. n. 210 l.

Ezt az érdekes kis könyvet legjobban saját bevezető és záró szavaival lehet jellemezni: „Ez a könyv nem filozófusoknak készült, noha a filozófiáról szól. Olyan embereknek szántam, akik teljesen idegenek ettől a tudománytól...“ „Mindez távolról sem úti kalauz, nem is u. n. bevezetés a filozófiába, hanem talán inkább hasznos tudnivalók a kalauzok és a bevezetések forgatásához is“. Feladatát abban látja, hogy megmutassa a teljesen laikus olvasónak, hogy „a filozófiához mindenkinek köze van“, főcélját abban tűzi ki, hogy „a filozófia ethosába, a — mondjuk így — levegőjébe vezesse be az olvasót“, s legfőbb sikerének azt tekintti, ha az olvasó, könyvét letéve, a filozófusok műveit veszi elő.

Igy állván a dolog, a legérdekesebb és legtanulságosabb bírálatot maguk a laikus olvasók adhatnák meg, a szakmabelinek meglehetősen nehéz a kritika. Egy ilyenféle műnél ugyanis szinte feloldhatatlan ellentétek merülnek fel. Feloldhatatlanok a dolog természetéből következőleg, mert hiszen egy ilyen népszerű műben nem foglalhat helyet — nem is kívánhatjuk tőle, — a tudományos filozófia logikai apparátusa, bizonyító rendszere, ennélfogva nem nyílhat meg a vita szokott útja,

ha eltérő vélemények merülnek fel akörül, milyen filozófiai problémákat és milyen tételeket, s milyen összefüggésben tárjunk a teljesen járatlan olvasó elé. Leghelyesebb tehát eleve elvetni a szisztematikus vita gondolatát. Az előttünk fekvő könyv szerzője először a filozófus mivoltát jellemzi, aztán az igazság mibenlétét és a megismerést tárgyalja, ismertetve a különböző ismeretelméleti álláspontokat, majd a világnézetről és fajairól ír, s röviden a filozófia történetét, sorsát vizsgálja. Külön fejezetek szólnak egyes problémákról: test és lélek; az emberi élet értékei; a művészet; a filozófia és kultúra viszonya. Végül tíz filozófusról ad rövid jellemzést — Herakleitosztól Bergsonig, — szemelvényeket is közölve műveikből, s egy kis irodalmi tájékoztatóval végzi. Egészen bizonyos, hogy ilyen kérdésekkel és ilyen renddel is lehet izelítőt adni a filozófiából, egészen bizonyos az is, hogy más szakemberek más úttervet is elképzelhetőnek tartanak e nagy bírodalom megközelítésére. S hogy melyik a helyes, azt csak a gyakorlat mutathatja meg. Sőt az aggodalom is felmerülhet, vajjon nem félő-e a laikusoknak ilyen könnyű útnak feltüntetni a filozófiát, amely mégis csak tudomány is, nehéz, fáradságos mesterség is, amely nagy szorgalmat, odaadást és fegyelmet követel attól, aki bensejébe akar hatolni. De ha elfogadjuk azt az álláspontot, hogy érdemes és szükséges a „hegyen épült városnak“ legalább távoli körvonalait megmutatni a messze idegenek előtt is, akkor Halasy-Nagy József könyvét elismerés illeti meg, mert előadásmódjával és könnyen folyó, világos stílusával élvezetes cicerone és bizonyára hasznára lesz a népszerűsítő törekvéseknek.

Joó Tibor

Marót Károly: A görög életeszmeny értéke és mai jelentősége. K. ny. Társadalomtudomány, 1933. 16 l.

Rövidsége mellett is oly jelentős írás, hogy nem mehetünk el szó nélkül mellette. S emellett kiegészítője Marót Károly egy másik tanulmányának — Goethe görögsége, — melyet tavalyi évfolyamunkban ismertettünk. A szerző itt abból indul ki, hogy napjainkban már mutatkozik egy hangulat, amely erélyesen szembefordul az egyoldalú „technikus“ ideállal, elégedetlen vele és egy teljesebb eszménykép után kíváncsiok. Sokan a görög humanitás eszményében látják ezt a megváltó életformát. És a szerző gazdag szakismereteinek alapján finom és tökéletesen meggyőző dialektikával igazolja, hogy valóban az a humanista ideál, — amely elsőnek és eleddig legtisztábban az antik Hellasban közelített meg, és ezért nevezhetjük „görögnek“, — alkalmas arra, hogy kielégítse az ember életformát kereső vágyát és így boldoggá tegye. Magától értetődő, hogy a szerző sem valami anachronisztikus feltámasztásra gondol, sőt éppen azt is kimutatja, hogyan lehet aktualizálni ezt a régi és örök gondolatot mai napság is. Mint ahogy például maga idejében Goethe is aktualizálta. Ennek a gondolatnak a lényege az, amely örökérvényű, ez pedig abban a követelményben áll, hogy az emberi szellem mindenik funkciója — ismereti, érzelmi és

akarati erői egyaránt — harmónikus egészként jussanak életkifejtésre. Végül pár instruktív lapot kapunk, hogy miként lehet és kell a magyar nevelésügynek résztvenni ebben a — bátran mondhatjuk — megváltó munkában.

Ez a szűkszavú ismertetés természetesen távolról sem éreztetheti a tanulmány gazdagságát és szépségét. Bizonyos tekintetben ez a koronája Marót Károly egész filológiai munkásságának, mert hiszen ő sohasem a görög irodalom külső burkának öncélú mikroszkópizálását üzte, hanem bármily részletkérdésre irányítja is figyelmét, mindig az egész hellén szellem, sőt még távolabbra tekintve, az egyetemes emberi szellem a kutatásainak végső célja.

Joó Tibor

Papini Giovanni: Gog. Fordította: Nyisztor Zoltán. Vigilia kiadása. Bp. 1933. 296 l.

Az a kérdés, amit Papini „Gog“-jával feltesz, nem könnyű. Gog nagyapja kannibál volt, valamilyen Csendes Óceán-i szigeten; ő maga mérhetetlen vagyont szerzett és kívülről megtanulta azt, amit civilizációnak hívnak. Ez a milliárdos civilizált emberevő nem is egészen ép-eszű. Örült is, vad is, tanult is, — egy kicsit lángész is. Ez a Gog kíváncsi arra, mi rejtőzik a mai kultúrában. Elmegy Wellshez, Shawhoz, Freudhoz, Leninhez, Gandhihoz, tűnődik a taon, a spiritizmuson, a gazdaságon, a történelmen, — de természetesen mindenütt ugyanazzal az eredménnyel: a dolog maga nem világosodik meg, sőt egészen elhomályosul, hogy Gog személye annál erőteljesebben emelkedjék ki és az ő véleménye annál jobban kidomborodjék. A kérdés, amit Papini föltesz: igaza van-e ennek a civilizált kannibál örültekné? Igaza van-e akkor, amikor mindent kinevet, kigúnyol, amikor undorodik, tiltakozik, lenéz, orrát fintorgatja és mélyen megvet? Amikor a görög városok romjait nézi, azt mondja: „rombolásra és megalázásra ferdült hajlalom bőséges táplálékra talált ezeknek a romoknak labirintusában. Bizonyos büszkeséggel tölt el az a tudat, hogy ennek a szörnyű romlásnak közepette én élek, máskor meg elragad a lealacsonyodás kéjes érzése: a mi városaink is hasonlóak lesznek ezekhez“. Knut Hamsun szájába ezeket a szavakat adja: „az ember ennek a vaksi bandának adott némi világosságot, ezeknek a jeges szíveknek egy kis tüzet, ezeknek a kifosztott agyaknak néhány gondolatot... és mindig újra kell adni, vég nélkül... pénzt, napjait, fáradságát és dicsőségének néhány morzsáját is... az ember parazitákkal, koldusokkal, sírásókkal és rablókkal van körülveve... „Papini az előszóban jóelőre nem vállal felelősséget Gogjának véleményeiért: ilyen burkolt módszerrel próbálja meg, hátha ki tudja eszközölni azt, hogy Gog véleményeit az ember mégis komolyan vegye. Az ember nem veszi komolyan és pedig nem azért, mert Gog örült kannibál, hanem egyszerűen azért, mert amit Gog mond, az nem komoly. Erőszakos, mindenáron rombolni akarás dolgozik benne és ezenfelül a rombolás nem is sikerül neki. Van őszinte

rombolódúh, van mély és intenzív nihilizmus, amelyik érdekel, mert belülről fakad. Papini nihilizmusa nem ilyen. Gog mindazt, amit lát, nem egyszerű ostobaságnak, hanem gonoszságnak, tudatos csalásnak, szélhámosságnak is tartja. Ez pedig nyilván nem igaz. Az emberi élet tele van zavarral, hóborttal, mániával, de mindig és minden esetben van benne valami érintetlen, közvetlen melegség. Gognak erről sejtelme sincs, amikor be akarja bizonyítani, hogy a római Pétertemplom kicsiny, a Colosseum konyhaudvar, a tudósok családok, az orvosok idióták, akik ezenfelül pénzt is akarnak belőle szivattyúzni, nem érzi meg az emberélet, különösen a mai kor életének megrendítően szomorú értelmetlenségét. Ha megérezné, egészen más hangot ütne meg, — gondolkozásának éle egészen másfelé fordulna. Mindenekelőtt pedig nem elégedne meg egy megőrült milliárdos emberevő véleményeivel, hanem keresne valami súlyosabbat és értelmesebbet. — A könyv végén Gog elkezd híres embereket gyűjteni: Voltairet, Ibsent, Tolsztojt, Schillert, Nerot, Shelleyt, Napoleont. Mind hamis. Sokrates egy bukaresti analfabéta koldus, akinek folyton azt kell mondania: tudom, hogy nem tudok semmit. A hamis Voltaire: Écrasez l'infame! Schiller: Öllek benneteket mind, emberek! Az a baj ebben a szatírában, hogy igazságtalan; ezért rossz. Ahhoz, hogy valakinek iróniája hatékony legyen, magasabbra kell emelkednie, mint az, akít kigúnyol; kétségtelen, hogy Gog nem áll magasabban Tolsztojnál, Victor Hugónál. — Mi volt az mégis, ami Papini könyvének európai hírt szerzett, ami magyar nyelvtérületre is elhozta a Gog-ot? Ha nem is mély, de szokatlanul széles szellemi perspektíva, amely átfogja a modern gondolkozásnak csaknem minden divattermékét; a másik ok jelentékenyebb: nagyon erőteljes, de néhol mégis fel-felbukkanó vágy a tisztábbra, egyszerűbbre, nemesebbre, igazabbra. Bizonytalanul és tétován tapogatózik: sokszor fél, még többször bizalmatlan, talán csalódástól tart, talán szégyenli magát, hogy ő, a szellem embere, a milliárdos, az emberevő, a kemény, felülálló lény, leszáll, megpuhul, és megnyílik az annyira megvetett „szív“ hangja előtt. Csak a könyv utolsó lapja vall színt a „szív“ mellett, amikor az olasz hegyek között csavargó, magányos, eltévedt éhes Gog egy gyermektől ételt kap és életében először érzi meg a kenyér ízét.

Hamvas Béla

Ráttkay R. Kálmán: Modern országépítés. Átfogó magyar tervek. Bp. 1933. 96 l.

A szerző a könyv elején Mussolinit idézi, aki azt mondja: „csak halottak nem szülnék új gondolatokat s csak az örültek ragaszkodnak görcsösen rögeszméikhez“; a könyv végén Rooseveltet: „ha egy nemzet lelkében lángot vet az alkotás vágya, e szent tűz előtt meg kell hátrálnia a tilalomfa-paragrafusoknak“. Így hát egészen világos, hogy a könyv micsoda: a felnőtt és már meghiggadt, de alkotóvágya teljességében levő fiatal magyar férfi szellemiségének megnyilatkozása. A ma-

gyar nemzet lelkében lángot vetett az alkotás vágya, ami a könyv minden szavát életteljessé teszi: távol a vörös baloldal kommunizmusától, távol a horogkereszt vad tirannizmusától, de — és ez a mű alapvető kitünősége — alaposan ismerve, meggondolva a két szélsőség eredményeit és felhasználva azokat a nemzet érdekében. Ha az ember röviden meg akarná fogni a szerző politikai felfogását, körülbelül az volna, amely felé ma az olasz állam igyekszik, vagyis az az államrend, amivé a fasizmus tíz évi gyakorlati használat után fejlődni kezd a mai Európa kétségtelenül legzseniálisabb államférfiának vezetése alatt és az ő tudatos irányításával: ez a korporatív államrend. Ez az államrend egész sajátosságos új módja annak az irányynak, amely a „politikát“ tulajdonképpen ki akarja irtani az államéletből és az érdekek becsületes kiegyenlítésére akarja építeni a belső rendet. Egész Európában két szervezett korporáció van: a munkások szakszervezete és a kartellek. Ez annyit jelent, hogy két igazi hatalom van: a szocializmus és a nagytőke. A korporációs államrend azt célozza, hogy az állam minden érdekcsoportja: földműves, gazda, kisiparos, kereskedő, nagyiparos, tisztviselő, szabadfoglalkozású, magánhivatalnok, — a szakszervezetek, illetve a kartellek mintájára gazdasági érdekközösségbe és morális szellemi egységbe lépjen. A parlament, természetesen, mint áldemokrata és korszerűtlen intézmény megszűnik. Helyébe lép a korporációk képviselőinek gyűlése s az állam az érdekképviselések fölött áll, mint kiegyenlítő és méltányosságot osztó legfőbb tekintély. A „politika“ ilyen körülmények között értelmetlenné válik, a kormányzat feladata nem burkolt, hanem nyílt kiegyenlítés lesz. A kulisszák mögötti rejtelmes politikai ügyletek kora lejár és a becsületes munka szervezett egységes fellépése irányítja az állampolgárok sorsát. Ez a modern, harmincas évek új fasizmusa: Ráttkay könyvének szellemi gerince.

A könyv másik egészen kitünő értéke a szerző gazdasági tájékozottságában van. Ennek a tájékozottságnak alapján nem is juthat más eredményre, mint arra, hogy Magyarország legnagyobb értéke nem a gyárak, nem az ipar, hanem a föld, és az ország jövőjét mezőgazdaságának fejlettsége fogja eldönteni. Magyarország életkérdése az, hogy milyen módszerekkel, hogyan, mennyit és mit tud kitermelni földjéből, abból a földből, amely „Európa gyümölcsöse és virágoskertje lehetne“, amelyik a világ legízesebb zöldségféléjét, gyógynövényét, almáját, körtejét, dinnyéjét, barackját, baromfiját és sertését tudja nevelni és pedig húszszorosát annak, amit a mai elhanyagolt gazdasági rend termel. Ráttkay módszerei gyakorlatiak, életrevalóak, és dinamikus erejükben csaknem éhesen várnak a megvalósulásra, alig türtöztetve magukban a tettvégyat, — az, amit a szerző mond, nemcsak okos, meggondolt, praktikus, hanem inspirál is.

Adatokban a mű kimerítő és minden oldalról megvilágítja azt, amit mond; annak, aki a modern magyarság gazdasági létkérdéseit ismerni akarja, teljesen nélkülözhetetlen.

Hamvas Béla

Benedek Marcell: Tégyamitakarsz. Regény. Dante kiadás, 1934.

Kálmán a nyers, energikus ember és Olga, a „szent asszony“ hirtelen és váratlanul egy milliárd pengőt örökölnek. Emberbaráti célokra fordítják. Óriási telepet létesítenek a Bükk-hegységben. Az épület egyik szárnya: Tégyamitakarsz, a másik: Jöjjetekhozzámvalamennyien. Az elsőben Kálmán föltalálókat, írókat, művészeket gyűjt össze. A másodikban a feleség helyezi el a rosszul gondozott, az elhagyott, a beteg gyermekeket. Később az épület mellé barakkokat építenek s munkanélkülieket szállásolnak beléjük. Tégyamitakarsz társadalma ilyenformán gondosan kiválogatott elit. Jöjjetekhozzámvalamennyiené minden válogatás nélkül létrejött embertömeg. Az első az egyéniség szélsőséges kultuszát tűzi ki föladatául. A második osztályokon felül emelkedő kollektivitás.

A kísérlet eredménye egyszermind a történelemé is: a tömeg igazságtalannak érzi Tégyamitakarsz kiváltságos helyzetét, föllázad s ezzel nemcsak Tégyamitakarsz társadalmát semmisíti meg, hanem elpusztítja saját létföltételeit is.

Jöjjetekhozzámvalamennyien belső bomlását röviden és érthetően jellemzi maga a lázadás, az emberi hálátlanság és butaság visszafojthatatlan kitörése. Kevesebb sikerrel dolgozta ki a szerző Tégyamitakarsz belső bomlását. Túlságosan ragaszkodott a rabelaisi alapötlethez. A thélèmei apátság utópiáját nem hangolta a huszadik századhoz, hanem körülbelül olyanak hagyta, amilyenek Rabelais elképzelte a tizenhatodikban. Így a gondolat sokat veszített éléből, mert nem eléggé aktuális. A szatíra inkább Rabelais, mint a mi századunk szelleme ellen irányul.

A szerző mindvégig furcsa gonddal örködik története valóságosság fölé. A naturalista látásmód tehetetlenségi ereje ez.

Érdekesek az alakok. A kommunista Vaskó Dániel, az igazgató és az érdekes Alice kivételével fáradt, kiábrándult, gyenge emberek valamennyien. Pompás illusztráció-anyag a kommunisták „kispolgár“ fogalmához. Érzelmek, ösztönök helyett kusza, minden erkölcsi értékeléstől független, komplikációk kavarognak lelkükben. Ezek uralkodnak testükön is. Legtanulságosabb ebből a szempontból Kálmán, akinek nyers, természetes embernek kellene lennie, tetteit mégis félnék és félszeg ándftekok mozgatják. Gyenge akaratú, ingadozó figurák mind. Legnagyobb bajuk, hogy zavaros lelki kavargásaik fölé nem tudnak szellemükkel úrrá lenni.

A szerző együttérez velük, ugyanakkor minden erejéből igyekszik megtagadni őket. Ebből az összetett érzésből születtek a regény legsikerültebb részei: írók és művészek félig rosszmájú, félig számakozó, de élvezetes és igaz kigúnyolása.

A stílusról is szólnunk kell. Nem úgynevezett nagystílus a Benedek Marcellé, amilyen például Kosztolányi stílusa. De tudatosan nem

az. Nem erőlködik görcsösen, hogy kitörjön határai közül és így, hogyha hiányzik is belőle egy új stílusvilág sok vonzása, sehol nem esik émelyítő cifraságokba, kongó nagyotakarításokba. Becsületos, igaz, tárgyvilagos stílus. Igénytelensége széppé teszi.

Kolozsvári G. Emil

Szondy György: Testvérke naplója. Helbing Ferenc rajzai-val. Könyvbarátok kis könyve. Kiadja a „Magyar Könyvbarátok“ Évsz. n. 164 l. 8°.

Szondy György neve után valósággal odakívánkozik már s igen gyakran oda is kerül egy állandóvá merevedett szokványértelmező: „a kitűnő ifjúsági író“. Újabban folytatása következik az értelmelőnek, hol így: ... „és ifjúsági lapszerkesztő“, hol emigy: ... „és jeles pedagógus“. Az ember nem is hinné, hogy agyon lehet ütni valakit ezekkel az álló-szedésként minden szerkesztőségben (és nyomdában) mindig kéznéllevő és esetenként nagyszerűen működő klisékkel. A *Testvérke naplója* például egészen bizonyosan meg fogja sínyleni azt, hogy a szerzőjét úgy tartják nyilván az írók társadalmában, mint a mindkét nembeli ifjúság egyik kiváló auctorát, aki még hozzá kicsiknek vagy serdültebbeknek való könyvsorozatban jelentette meg legújabb művét. Majdnem lehetetlen, hogy találkozhassék tulajdonképeni olvasóközön-ségével.

Holott Szondy György nem kifejezetten ifjúsági író és a *Testvérke naplója* nem bélyegezhető sem meg, sem le ezzel a kitételrel: ifjúsági irodalom. Szondy György egyszerűen: író és a könyve: irodalmi mű. Nem is volna szabad másfajta terméket ki nem alakult ízlésű olvasók kezébe engednünk.

Szondy Györgyöt ebben a munkájában az a titokzatos elem avatja ifjúsági íróvá, ami Jókait vagy Swiftet (akármilyen groteszkül hangzik) vagy az Ezeregyéjszaka meséit: az élet alapelemei érdeklik és az érdeklődése nyomán nem filozófia fakad, hanem mese. Ha szabad ezen a megállapításon még egy megszorítást tennünk, az már nem fog újat mondani. Azért kell mindvégig arisztokratikus megkülönböztetésül hangsúlyoznunk „ifjúsági“ író-voltát, mert az alapelemek nála mindvégig a legősibb formáikban jelentkeznek s mindvégig is egyensúlyban maradnak. Ha nem így volna, Szondy György egyéb írói kvalitásai következtében a Marlitt, Beniczky és Farkas Imre olvasóközönségét szolgálná ki.

A *Testvérke naplója* egy idén érettségizett lány vakációs élményeit tartalmazza, ügyesen belemintve az előzményeket is. Megtudjuk apródonként, hogy a főhős fiatalabb éveiben megfordult Hollandiában, sőt Jávában is, magával hozta sok kedves emlék között egy bizonytalanul ködlő-csillámó gyerekszerelem határozatlan kontúrjait, jelenleg azonban egy talpig ember, kissé időske tanár kezd behurcolkodni szívének az ábrándokat őrző szögletébe. A tanár már majdnem vőlegénnyé nő, nőtetik őt a falu szociális vonatkozású eseményei is, míg egyszer csak

megjelenik a régi ábránd, ezúttal valódi hús- és vér formájában s Testvérke maga is rájön arra, amit író és olvasók akkorára már jóideje tudnak, hogy az ő igazi szerelme mégsem a lelki irányító, komoly tudós, hanem a fiatal, deli, gazdag és szerelmes holland testvér: Theo.

Ha Szondy György ifjúsági író volna, holtbiztosan fordítva végezné be a történetet. Nem merné a minden tekintetben előnyösebb helyzetet elfoglaló Theónak juttatni Testvérekét, mint ahogy nem merné a Hattyú kutyát sem otthagyni probléma-vegezetlen az utca közepén s nem merné a tiszteletes nagyapát ilyen sehidegsemeleg módon lelki-pásztonkodikni az egész regényen át, mint ahogy cselekszi. Ha „modern“ író volna, akkor viszont másképen látná „az ifjúság problémáját“, mint ahogy így látja. Hiszen így a mese majdnem komolytalan, a hősöknek nincsenek problémáik, a megoldás nem érdekli a ma kérdéseivel vajúgó lelkeket. A *Testvérke naplója* tehát varrókissasszonyoknak való konzum-história volna anélkül a plusz nélkül, ami Szondyt mégis igazi íróvá avatja.

Ez a plusz nem a történetformáló és nem az alakábrázolás művészetében adódik mála, hanem abban, hogy nagyszerű szeme van a leg-együgyűbb mesében észrevenni a megírnivalót és nagyszerű hangja ezeknek a megörökíteni való alakoknak, helyzeteknek, történeteknek a tényleges elmesélésére. Nincs új a rekvizitumaiban: ezeket az embereket, ezeket a helyzeteket ebben a keretben mind jól ismerjük már. Nincs új az elbeszélésmodorában sem: igen, így szoktak megindulni, bonyolódni és megoldódni a dolgok a könyvekben, így szokták elmondani is történelmiakat az írók. De nincs a könyvben egy félmondat sem, aminek nem kellene benne lennie vagy amit másképen szeretnénk előadva tudni. És — lehet, hogy elméletben más a véleményünk a mai nagylányról, a mai faluról, az internacionális vonatkozásokról — olvasva Szondy György könyvét, mindvégig leköt, sőt lenyűgöz bennünket egy ízig-vérig írói egyéniség látásmódja és hangja.

A modern problémák és a mindennapivá kopott konvenciók közepe, sőt azok ellenére örök és érvényes így az élet, ahogy Szondy látja. Ezért „ifjúsági“ író ő, mert a serdülőöknek ez a forma úgy kell, mint a falat kenyér. De azért igazán is író, mindnyájunk számára író ő, mert most, amikor senki sem meri vagy senki sem tudja: ő szépen, ízléssel, egyénileg mesél, és egy pillanatra sem csuklik meg ez a mesélő hangja és a hosszú könyvön keresztül egyélenegyszer sem vált.

A kiadás az Egyetemi nyomda ízléséről tesz újabb tanubizonyyságot és technikailag is kifogástalan, mint rendszeren.

Karácsony Sándor

Komlós Aladár: Római kaland. (Az Athenaeum ifjúsági regény pályázatán első díjjal koszorúzott mű.)

Három Augustus-korabeli vidéki gyermek Rómába szökik. Hőstettekre vágnak, hogy az egész világ róluk beszéljen, kivált egy Arria nevű kisleány. Mint a Curiatiusok szövetségének tagjai, a Horatiusok,

vagyis a gazdagabb polgárok fiainak ellenlábasai, erős szociális érzéssel indulnak útra. Felszűnnek; valami furfangos gazember túljár az eszükön s elhitei velük, hogy egy honmentő társaságnak szüksége van a működésükre s ugyancsak kihasználja hiszékenységüket. A gyerekek persze nem elég rafináltak, hogy végrehajtsák a rájuk bízott „nagy” feladatot, bíróság elé kerülnek s már-már halálos ítélet lebeg fejük fölött, de kiderül ártatlanságuk. Egyetlen büntetésük, hogy neveltségessé válnak, s csalódva, kissé koravémen térnek vissza szülőföldjükre.

Komlós Aladár regénye kétszeresen érdekes munka. Tudtommal az első római ifjúsági regény, nemcsak nálunk; azt hiszem, már ezért is sok hállás olvasója lesz. A latin tanulmányok közben ilyen terjedelmű és hangú könyv aligha jutott még a magyar tanulók kezébe s már az is izgathatja fantáziájukat, hogy a rómaiak életének sok fontos tényezőjét, minden fáradság nélkül, megvilágítva látják maguk előtt egy párnapos eseménysorozaton keresztül. Azok a fogalmak, melyek eddig csak mint iskolai olvasmány szerepeltek számukra, íme, szórakoztató céllal jutnak hozzájuk. Az érdeklődést, — amennyire a mai ifjúságot ismerem — mindvégig ébren tarthatja a szépen bontakozó cselekmény nem csekély izgalma. Öreg fejjel újra diáknak képzelve magamat, volt alkalmam megfigyelni e regénynek tanítványaimra gyakorolt hatását, s úgy látom, *Komlós Aladár* nem írt hiába. Itt-ott ugyan valami meszterkétséget érzek s azt is, hogy a hősök kissé kelletlenül passzívabb szereplői a cselekménynek, mindez azonban a magam észrevétele: örömmel tapasztaltam, hogy azoknak, akiknek elsősorban szánták, nagyon tetszik e mű.

Van azonban *Komlós Aladár* munkájának — műfajbéli újdonságán kívül — egy másik érdekessége is: szembehelyezkedik az ifjúsági regényekben annyira divatos álpáthosszal, álromantikával. *Komlós* helyesen érzi, hogy a mai kor diákjai számára a csak pár évtizeddel ez-előtt még hódító stílus lejárt. Az a világnézet, mellyel az ő felsült gyermekhőseit s rajtuk, történetükön keresztül a maiakat is kárpótolni igyekezik s az élet szemfényvesztő ideáljai ellen fel akarja vértetni, ha kissé szürke is, értékes és komoly, s tolmácsolásában nincsen semmi nagyképűség.

A regény, mely nagy tudással s igen szép, eleven nyelven van megírva, mint első kísérlet nagy figyelmet érdemel s valószínűleg utat fog törni a magyar ifjúsági irodalomban.

Vajthó László

Tamás István: A szegedi pedellus. A „Magyar Könyvbarátok” (Egyetemi nyomda) kiadása, Budapest.

Milyen különös is, nekünk harmincéveseknek — „történelmi távlatból” visszatekinteni azokra a mozgalmas, balvégzetes időkre, amelyek az iskola padjaiban értek bennünket. Amikor egy országot daraboltak szét, bennünk tizenkét év alatt kieri leledött ideológiát igyekeztek halomra zúzni. A mi diákkorunk ifjúsági regényeiben legfeljebb a negy-

vennyolcas idők értek legendává, ennek a kornak történetét olvastuk ifjúsági regényeinkben s nem vettük észre, hogy a mi korunkban új regények forrnak, új életek nyitnak olyan örök virágokat, amelyeket majd egyszer ép a mi generációnkból származók tesznek el ifjúsági regények emlékkönyveibe — intő példának, emlékezésnek és tanulságnak is egyben.

És imé, tizenöt esztendő múltán a saját ifjúságunk regényét olvashatjuk, a saját ifjúságunk sorsdöntő napjai vonulnak fel háttér gyanánt, a mi ifjúságunk napjai mint történelmi távlat jelennek meg a ma ifjúsága előtt. Tamás István, ez az egyre erősödő és bőséges mesekész-ségű fiatal író, a szegedi francia megszállás napjait írja meg „A szegedi pedellus“ című regényében. A háttérben ott dübörög a kommün vér-vörös viharja, ott ég egy nemzet tragédiája, de ott világít a szegedi pedellus színtiszta becsületes alakja is, ott fáklázik az a lelkesedés, amelyet az ifjúság tiszta lelke érez és a nacionalizmus elvadásztó falain is átüt a francia diák megértő szeretete, mellyel résztvesz magyar diáktársai bajában, bánatában.

Tamás István vonzó regényhőst teremtett meg Ádám pedellus alakjában. Ádám a tilalom ellenére is átkel a demarkációs vonalon, hogy megnézzé kis szülőjét és házát, melyet a vörösök állítólag fölgyújtottak. Ez a kis vállalkozás csaknem életébe kerül a pedellusnak, aki a franciák elfognak és kémgyanusnak találják. Hiába bizonyíttatja Ádám az igazát, a körülmények ellene szólnak és a hadbírótság halálraftéli. Szinte az utolsó pillanatban történik meg az izgalmas fordulat s Ádám elkerüli a halált, de a kiállott lelki megrázkodtatás megöszíti. A tudálékos pedellus kedves és becsületes alakjának jellemén azonban nincsen törés, szilárd és egész ember Ádám, igazi példakép. Mellette még Kingusz szolgálta alakját említhetjük meg. Kinguszt elragadja kapzsisága és ellop egy ezüsthüvelyt a templomból, de a lelkiismeretfurdalás határonkon is látúzi, amíg végül is visszaviszi a templomba az elrabolt hüvelyt.

Tamás István megtalálja azt a hangot is, mely a ma fiatalságáé. Ez a hang kedves és közvetlen, sokszor azonban kissé nagyvárosi. S ha még hibát keresünk ebben az ifjúsági regényben, legfeljebb azt vethetjük Tamás szemére, hogy szeret a mese fonalától elkalandozni és anekdótaszerűen jobbra-balra elkószálgatni. Ilyenkor sem feledkezik meg azonban arról, hogy a kort jellemezze, amelyben az esemény lejátszódik. A szegedi pedellusban Tamás a háborúutáni megpróbáltatásos esztendőket rajzolja meg s adja át a ma ifjúságának és ezért a rajzért csak elismerés illetheti az író, aki az ifjúsági regényirodalom terén becsületes, rendes munkát végzett.

Csuka Zoltán

Csanády György: Ének. SzEFHE kiadása, Budapest.

Budapesten jelentek meg ezek a versek, de Erdélyből indultak el s mint ama feldobott kő, megalkotójuk is mindig Erdélybe hull vissza, hosszú esztendőök után is, az ősi rőghöz, Maros-székhez, ahonnan nem

tud elszakadni. Még akkor is Erdélyt érezzük ezekben a versekben, ha nem is Erdélyt éneklik meg, hanem a szerelmet; a szavak íze, a mondatok alakítása, a sorok gördülése, minden, minden Erdély tiszta és üde levegőjét árasztja magából. Csanády György, a költő töretlen és egyenesvonalú hitével hisz az ének erejében és fenségében s bevezető versében ez a hit nyilatkozik meg; a ma elanyagiasodott világában bátor hitvallást tesz az ének mellett és ennek a versnek a pátosza egyre növekszik, míg az utolsó sorokban kulminál. Becsületes és bátor bevezető ez a vers, s őszintén adja a költő hitét, amely viszont erőt ad képeinek és sorainak. Mert erő árad és él Csanády verssoraiiban s csak ritkán történik meg, hogy az erő friss vérkeringését nem érezzük a verssorok egésszéges, ritmikus testében. Egyik költeményében negyszáz év előtti prédikátor őszere emlékezik, aki a legnagyobb veszedelmek idején sem hagyta el az ősi rögöt s vállalta a gályarabságot is a hitéért és meggyőződéséért. És ezeket a prédikátor-ősöket is meg lehet érezni a sorokban, amelyek fenségesen és méltóságteljesen vonulnak, a zsoltárok nyelvét, amelyhez Ady is oly szívesen tért meg s amely ma is a magyar nyelv hümusza, igaz termőföldje. Sokszor megdöbbentő realitással és plaszticitással tűnik fel egy-egy képe (a világ csecse kipettyen az alkonyat szájából) és a kiteljesedett Csanády Györgyöt mutatja be.

A kötet gerince feltétlenül Erdély megéneklése, az ősi rögéről elűzött ember szerelmes hazavágyódása. Nosztalgikusan vágyja Erdélyt, fájdalom tölti el, amint látja az erdélyi pusztulást, ilyenkor mintegy sósavval önti le a verssorokat, hogy meneküljön a fájdalomtól:

„Nincs jobb most, mint Szikuliában
Pihenni árnyas tőklevel alatt“.

De a fájdalom csíráját kitépni nem lehet, az él benne tovább is, mindenütt és elmaradhatatlanul. Egyik legerősebb verse „A széjjelhullt sereg“, amelyben a magyar kétségbeesés tetőfokát érezzük. A költő nem tudja érezni a régi fogalmak súlyát és erejét: erő, egyezés, egység, nem hivatkozhatik törvényre s levett süveggel nem dadoghat Felső, Jövendő és Eszme előtt, mert:

De pusztá szó mindez, üres csak, vérző, rontó,
Nincs nép, nemzetség, nincs falu, család nincs,
Csak millió atomra szétomlott
Erdélyi rög, s van-e istenmarok,
mely még egyszer világgá gyúrja össze“.

Itt tetőzik Csanády nagy fájdalma, Jeremiásként sír a költő, népe vesztét siratja, a szétomlott erdélyi rögöt s ez a hang adja meg költészetének alaptónusát. Ez a költészet pedig, ha a hét esztendő versett egybevetjük, ma is tisztán emelkedő irányzatot mutat, egyre nagyobb elmélyedést, a dolgok tisztább és egyszerűbb meglátását. Csanády egyszerű, de igaz eszközökkel dolgozik s ez csak emeli költészetének érté-

két, S másik nagy értéke költészetének el nem hajló és töretlen vonala, amely fölfelé mutat. Az énekesek elhivatottságával énekel s örömmel várjuk többi énekét.

Csuka Zoltán

Brucknerné Farkas Gizella: Vihar után. — Elbeszélések. — Ifj. Ludwig István könyvnyomdája. Miskolc. 1933. 190 l.

A vihar: a háború volt. Utána sok letarolt élet szenved, Megviselt emberek könyve ez, tele hervadással, remények töredékeivel, céltalan jövővel.

Menekült családok jelennek meg előttünk sokféle szenvedésükkel. A leány, aki az otthonát vesztett családban reménytelenül öregszik meg. A lerongyolódott állástalan úri fiú, aki napszámos munkát akar vállalni, de nem viszi rá a lélek. Az orvosnövendék, akit a gazdag suszter tart el, hogy majd úri férje lesz a leányának. A házaspár, ahol az asszony hidegsége fagyasztja meg a házaseletet és ebben a kínos eltávolodásban ülik meg ezüstitakodalmukat. A remete asszony, aki már elsiratta, eltemette Szibériában eltűnt férjét és most beleszeret a fiatal tanítóba. Már egypár lett volna a szerelmesekből, de visszajön a férj. Vagonban lakó családok testi és lelki válságai. Szenvédő asszonyok nehéz életharca. Szétfoszló családi otthon, melyből eladogatják a bútorokat. Ábrándos kis leány csalódása, aki azt hiszi, hogy a rejtelmes galambducon belül tündérvilág van. Régi, szerencsétlen szerelmek újraébredése. Ez a változatosság az író tárgykörének gazdagságát mutatja. Van elmondanivalója, lát is érzi, amit elbeszél. Emberei élnek és érdeklődést keltenek. Beállításuk élénk, megindulásukban húsból és vérből valók. Környezetük rajza is felébreszti a képzeletet.

De a befejezések általában homályosak, nem sejtetnek, ahol hangulat fejezi be a történetet. Pedig az elbeszélésben a befejezés adja a döntő hatást és az egész előadásnak arra kell kiérni, hogy a befejezés tovább zengjen bennünk.

Mikszáth mutatja meg, milyen az igazi befejezés. A magyar elbeszélő irodalomban ő a befejezés legnagyobb mestere. Ott van például Prakovszky, a siket kovács. A történet nagy része nem is róla szól, de a befejezés annyira kiemeli, hogy aki olvasta, nem felejtí el azt a lövést, amit a siket kovács száz mérföldeken keresztül meghallott.

Ennek a kötetnek gazdag tartalma, jó jellemrajzai, érdeklődést keltő hangulatai mellett az a fogyatékosága, hogy sokszor hiányzik a történetekből a megszerkesztés, az érdeklődés fokozása, a felépítés, mely sohasem téveszti szem elől a befejezést.

Így például eleven drámaiságával érdekes az *Istenítélet* című elbeszélés. A menyasszony multját ismeri a ház barátja és kötelességének véli, hogy elmondja a vőlegénynek. A menyasszony kérleli, de hiába: a ház barátja meg akar mondani mindent. De mielőtt szólni tudna, megüti a szél. Ha szélütéssel járó betegségről előre tudnánk, ha a leplező közelegő halála versenyt futna a menyasszony rettegésével, akkor a befejezés hatással csendülne ki. Így csak érdekes eset.

Pedig vannak kifogástalanul szőtt történetei is a kötetnek. Ilyen: *A felebarát háza*, amelyben a vagonlakó asszony válsága világos következetességgel emelkedik érdekességben a befejező fordulatig. Aztán a *Titok* című, ahol egy élet tévedését tárja föl céltudatos biztossággal. Ez azt mutatja, hogy az írónak megvan a képessége a mese felépítéséhez, ha a részletek mozzanataiba beleszövi a mese egységének vezető gondolatát.

A kötetnek különös értéket ad, hogy a mű-író főleg a nők lelkének problémáival foglalkozik. Ezért gazdag jellemző vonásokban. Egyes elbeszélések között figyelemreméltó fejlődést lehet megállapítani. Bizonyos, hogyha az író nemcsak a részletek és hangulatok rajzára figyel, hanem az elbeszélés szerkezetét is kidolgozza, teljes értékű írásai lesznek.

Hamvas József

Gyökössy Endre két új könyve: Ezüst furulya. Versek a magyar gyermekeknek. Második bővített kiadás. Budapest. Singer és Wolfner kiadása. 160 l. — **Ádám és Éva.** Egyfelvonásos színjáték. Budapest. Az Orion Irodalmi Vállalat kiadása. 32 l.

A termékeny és tartalmas Gyökössy Endrének két újabb, figyelemreméltó kötet jelent meg. Az egyikben gyermekversek vannak és értékes ajánlólevele, hogy ez már a második kiadás.

A gyermekverset Pósa Lajos formálta meg magyarrá, mint Petőfi követője, Petőfi lírai könnyedségével, az „Arany Lacihoz“ írt versre gondolva. Gyökössy Pósa örökébe lépett és nem akar elütni mintájától, de köre szélesebb, mint Pósaé és nem a forma zenélő bája egyetlen célja, hanem fontos neki a mondanivaló is. Ez a mondanivaló pedig jobban tele van a valóság képeivel, mint Pósaénál.

Elkeszti, neveli a gyerekeket, aktualitásokat tud nekik mondani. Nemcsak hangulatok, hanem gondolatok is lüktetnek, muzsikálnak pendülő rímeiben. Mikor leül a gyerekek közé, fölemeli őket és úgy beszél velük.

Mennyire jó úton jár, mutatja, hogy gyermekversei ebben a kötetben második kiadást értek, bővítve és illusztrációkkal. A címlap *Mühlbeck* Károlynak jellegzetesen tömör, magyaros, plasztikus munkája. A költő arcképét Darvassy István rajzolta kemény realizmussal. A könyv nyolc képét Gunscher Károly készítette. Ezek a szép rajzok nem gyermekversek illusztrációi, mert nincsen bennük képzeletet, hangulatot ébresztő mesélő lélek.

Gyökössy második könyve egyfelvonásos színjáték. Ez az egy felvonás egyetlen drámai jelenet, melyben a modern rabszolgakereskedő megkapja büntetését. Ez az ember gazdag ügyvéd, aki írógépes kisasszonyait lelkiismeretlenül kibasználja, aztán eldobja. De Éva, az élettel való küzdelemben megedzett árvaleány, kemény ellentálló erejével annyira ingerli, hogy feleségül veszi.

A házasság háttérében kísért a végzet, hogy a feleségül vett írógépes kisasszony sorsa se lesz jobb, mint azoké, akiket nem vett feleség-

gül. Azonban a fiatal asszonyt nem a szerelem vezette a házasságban, hanem a gyűlölet. Bosszút akar állni magáért és azokért a szerencsétlenekért, akik előtte elpusztultak.

Ez a bosszú viharzik le ebben a jelenetben. Mikor a férj boldogan közeledik fiatal feleségéhez, Éva beszélni kezd. Elmondja, mennyire gyűlöli a gazdag ügyvédet, aki áldozatokat szedett a fiatal lányok közül. Mikor rá is kivetette a hálót, gyűlölete teljes lett. Feleségül vétette magát, azért, hogy bosszút álljon. Kegyetlen hidegséggel mondja a férfi szemébe, milyen alávaló életet élt.

A leszámolás a gyorsvonat elsőosztályú fülkéjében történik. A férj bódultan támoilog a mellettük futó étkezőkocsiba. Amíg a férj távol van, felszáll a kocsiba egy fiatalember. Bátyja annak a leánynak, aki az ügyvéd lelkiismeretlensége miatt öngyilkos lett. Az asszony és a fiatalember megtudják, hogy tragédiájuk milyen közel hozta őket egymáshoz. A következő állomáson együtt leszállnak.

Ez a hatásos jelenet élénk ütemben, erősen megfestett mozzanatokban perog le előttünk. A tárgy érdekessége és a küzdelem lírai ereje a sok elbeszélő részlet mellett is leköti az olvasót.

Hamvas József

Székely László: És a mi lelkünk nyughatatlan. Versek. (Szombathely, Martineum Rt. 1934.)

Székely László eddigi kötetében is kétarcú költőnek mutatkozott, de csak egyik arculatát figyelték meg kritikussai: jámborságát, szinte végtelen szelfidségét. Holott van egy másik arca is, a korholás, a korbácsolás, a lázongás arca. A társadalmi és a magyar bajok felett mond ítéletet e verseiben. Ez új kötetében kritikussainak felel *Az én jámborságom* című versében:

*„Szegénység Urnő kopogott már,
Belesett már az én portámon,
S nem fogadtam ferences szívvel...*

*Nagy a bűnöm, kicsiny a szívem,
Bátorságom nem diadalmas.“*

Önmagát vádolja azzal, hogy nem eléggé teljes a jámborsága ahhoz, hogy bátran szállhasson szembe a rossz úton járó emberekkel.

Ez is egyik oka, hogy ez a kötet a nyughatatlanság, a keresés köteté. Ezért dalolja:

*Tudd meg pacsirtám, tudd meg, lélek,
Amíg a föld vonz, ez az élet:
Egyre keresni és repesni,
Csak dalolni, csak le nem esni. (Pacsirtaszó.)*

Itt „mindenek marakodnak“ ... „itt aki nem tola'kszik, örökkön elmarad“, írja egy másik versében. Lepkeszárnyon csapong ugyan a

végtelen felé, mégis elhatározza: „Utam a rétnek, létnek vágom, Keresztül döngök a világon.“ Én „még fúvom a rajta-rajtát. Nekem nem kellesz, gyáva aggság.“ „Missióm van.“ Korbácsoló verse a Kiáltás tisztja férfi után, amelyben az örökké bűnös asszonyt kiáltja fajunk átkának. A Legendában az önző gazdagok ellen, a Nyelvezavarban az egymás ellen törő népek ellen, a Proletárgyermekben, a Gondban ugyancsak az emberi önzés ellen zeng. A kötet legszebb, legköltőibb verse *A szent sas vijjogása.*

Kincs Elek

Az 1932-ik év irodalomtörténeti munkássága. Összeállította Kozocsa Sándor. Irodalomtörténeti Füzetek. Szerkeszti Császár Elemér. 48. sz. Budapest, Pallas I. és Ny. RT.

Kozocsa Sándor, az ismert író és bibliografus méltóan folytatja Hellebrant Árpád tevékenységét. E szorgalommal, rendkívül éber körültekintéssel végzett munkát most az is érdekesebbé teszi, hogy egyik fejezete önállóan jelent meg az *Irodalomtörténeti Füzetek* között. Kozocsa Sándor teljes, kimerítő képet állított össze az 1932-ik esztendő irodalmi munkásságáról s ezzel hálára kötelezett mindenkit, aki a megbízható katalógus nélkül rengeteg fáradságra, meddő kutatásra kényszerült volna. Elismeréssel adóznunk *Császár Elemér*nek, hogy tekintélyes sorozatában helyet adott az érdemes bibliografus gazdag adattárának.

—6

Színházi Szemle

Az utolsó hetekben a színházi élet legnagyobb eseménye *Az ember tragédiájának* ötszázadik előadása s bécsi bemutatása volt (*Mohácsi Jenő szép és hü fordításában*). Az utóbbiról szinte egyhangú magasztalást hallottunk mindenfelé. A dícséret nyilván akkor sem maradt volna el, ha *Röbbling* direktor munkája csak félig sikerült volna, hiszen nekünk minden jószándékért hálásnak kell lennünk, kivált, ha valaki olyan nehéz s a maga egészségében megoldhatatlan feladatba fog, minő *Az ember tragédiájának* színrehozatala. A bécsi előadás valóban felülmúlta a magyart, elsősorban azért, mert a Burgtheaternek folytonosabban ápolt hagyománya van, aztán meg azért, mert gazdagabb eszközei is vannak. A bécsiek abban a tekintetben is kedvezőbb helyzetben voltak, hogy nekik Madách műve nem szívügyük, csupán művészi anyag, melyet tárgyilagosabban tudnak a színpad szolgálatába állítani. Mi még mindig nagyon meg vagyunk ihletődve, valahányszor egy lépést kellene előre tennünk egyetlen remekbekészült drámai költeményünk scenirozásának, előadásbeli stílusának fejlesztésében. Hogy Bécsben sem sikerült mindjárt hibátlan bemutatót adni, jól észrevettük a főpróbán: az ottani ür-jelenetért (melyet, ha nem tévedek, hamarosan ki is operáltak a színek sorából) itt bizonyára kifütyülték volna a rendezőt, olyan gyerekesen naívvul hatott. Itthon azóta a rendezés miatt támadt kellemetlenségekkel kapcsolatban csupa ellentmondó vélemény alakult ki, s volt gáncs bőven. E vitát olvasóink eléggé ismer-

hetik a napilapok hasábjairól, s nem lenne sok értelme ezt vagy azt a szélső véleményt egy újabb szavazattal gyarapítani. Csak azt jegyezzük meg, hogy az Ember tragédiájának felújítása a maga egészében s a lehetőségekhez képest igen lelkes és gondos, sok tekintetben művészi munka volt.

A három fő alak ábrázolására többen is vállalkoztak (Ádám: *Abonyi Géza, Lehotay Árpád*; Éva: *N. Tasnády Ilona, Szabó Margit, T. Mátrai Erzsi*; Lucifer: *Timár József, Táray Ferenc, Mihályfi Béla*), s a közönségnek így alkalma lehetett e nagy szerepeket más-más művészi felfogásban látni. E kitünő színészekon kívül a Nemzeti Színháznak csaknem minden értékes tagja részt vett Az ember tragédiájának felújításában. A gondos összjáték mellett feltűntek az új díszletek, egyik-másik rendkívüli hatást váltott ki, hogy csak a paradicsomi, a falanszter és a londoni jelenetet említsük. A közönség nem maradt közönyös e szemmel látható buzgalomra, állandó telt ház nézi végig Madách remekművét, s ez *Voinovich Géza* kormánybiztosnak, *Horváth Árpád* rendezőnek s a kitünő gárdának egyaránt érdeme.

Móricz Zsigmond legújabb darabja, a *Rokonok*, a szerző hasonló című, sötét alaptónusú regényéből kerekedett vígjátékká. Az író szuverénül rendelkezik témájával s ha jónak látja, elválasztja benne a vígát a szomorútól, a kedveset a lehangolótól, s ír belőle társadalmi drámát regény-formában, s szívet derítő vígságot a színpadnak. Móricznak ez már több ízben sikerült. Valahányszor egy-egy ilyen két-életet élő alakja a színen megjelent, az ember nem nagyon kérdezősködött regénybeli magatartása felől, annál inkább figyelt érdekes mozdulataira, szavajárására, sajátos egyéniségére, s mire észbekapott s kivált a dráma iskolásabb szabályait feszegette volna, már vége is volt a játéknak s igen jól mulatott. A *Rokonok*-kal is így vagyunk, bár ezúttal nem titkolhatunk el egy észrevételt: az író akkor formálja vígjátékká sötét hangulatú regényét, ha annak teljes hitelt is tud szerezni. Móricz vígjátékában valami törést látunk. A *Rokonok* derék hőse, akit levéltárosból városi főügyésszé választottak, rájön, hogy pozíciójáért becsületét kell feláldoznia, a romlott városi vezető urak bele akarják vonni csúnya üzemeikbe. A főügyész, féltékeny és kardos felesége ösztönzésére, nem áldozza fel a lelkiismeretét s egy bálon szakít előkelő környezetével. Az író, akinek még egy felvonásról kell gondoskodnia, itt annyira meredek szélére jutott, hogy onnét már csak zuhanni lehet. Zuhani is a bohóskodás s egy indokolatlan, csodával határos fordulatadta helyzet kellős közepébe: a polgárság az éjszaka történetek után úgy megszerette a bátor, szókimondó főügyészt, hogy virradóra — megválasztotta polgármesternek. Itt aztán meg is érkeztünk az operett-hez; igaz, nem mulatunk rosszul. Az első felvonás hibátlan s Móricz legjobb alkotásai közül való. A másodikban a szerző sok motívumot halmoz s összebogozza őket, kissé maga is eltéved a bál forgatagában, a darab kezd fárasztani, a botrány kitöréséig. A harmadik felvonás kevés valószínű-

sége ellenére igen vidám. A darab egészben véve szép sikerre számíthat, Csathó Kálmán rendezése kifogástalan, legfeljebb néhány keményebb szó enyhítésére s a középső felvonásban rövidítésre volna még szükség. A főbb szerepekben *Somogyi Erzsí,* *Rózsahegy* Kálmán, *Petheő Attila,* *Vaszary Piroska,* *T. Mátrai Erzsí,* *Lehotay Árpád* egész galériáját eleventíkt meg a kisvárosi élet alakjának, Móricz színes elgondolásához méltóan.

Az idegem darabok közül legértékesebb *S. Maugham Körben c.* vígjátéka, melyet szintén a Nemzeti Színház mutatott be. Az a témája, hogy a fiatalság nem okul elődei életéből, a tévedések, baklövések megismétlődnek. Az öregek családi békéjét megzavarta az asszonyi állhatatlanság: a feleség megszökött udvarlójával, de egyikük sem lett boldog. Az asszony folyvást a hiúságának élt (még ő a legszerencsésebb), a férj azért lett fanyar bölcs, mert faképnél hagyták, a csábító, mert az ő nyakán maradt az idővel megúnt s mégis nélkülözhetetlen nő. Ez a tanulságos példa ott van a fiatalok előtt, s mégsem használ semmit. Ugyanezt az életet kezdik, s a folytatás — a szerző felfogása szerint — aligha lesz megnyugtatóbb. Maugham sok ötlettel rajzolja ki néhány alakját, de mesterkéltén állítja szembe a két generációt. Az öregeké az igazibb, élethűbb, a fiataloké már elnagyolt, sorsuk döntő fordulatai nincsenek eléggé előkészítve s az a gyanúnk, hogy inkább csak a tétel kedvéért élnek. A darabot *Salgó Ernő* fordította s *Odry Árpád* rendezte, igen jól. *Kürthy György,* *Odry Árpád* és *P. Márkus Emília* remek háromszöveg felejtethetlen vígjátéki alakítás.

Mint szószakoztató darabról minden dicséretet elmondhatunk *Góth Sándor* idegen ötlet után írt vígjátékáról (*Fizető vendég,* *Vízínház*). Van benne sok jó megfigyelés s egy sereg hálás helyzet, amit pillanatnyi mulattatás céljából igen jól kihasználhatnak színészeink, kivált ha olyan erők, mint *Góthék,* *Makay Margit,* *Turay Ida,* *Peéry Piroska.*

Kurt Götz komédiája, *Dr. Praetorius,* (Belvárosi Színház) az életigenlés tetszetős tanait hirdeti, amellet szeretné megoldozni idegeinket is. Rendkívül bizarrnak szánt jelenetei nem nagyon kápráztatnak el s a mindenben diadalmaskodó életkedvnek sincs elég büvölete. A színészek (*Beregi Oszkár,* *Harsányi Rezső,* *Baróti József,* *Maklárj Zoltán*) s a fordítás (*Sebestyén* Károly finom munkája) többet érnek az egész színpadi trükknél.

Vajthó László

A Protestáns Szemle megjelenik havonta. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Bpest, IX., Ráday-u. 28.) — Felelős kiadó: Török Pál.

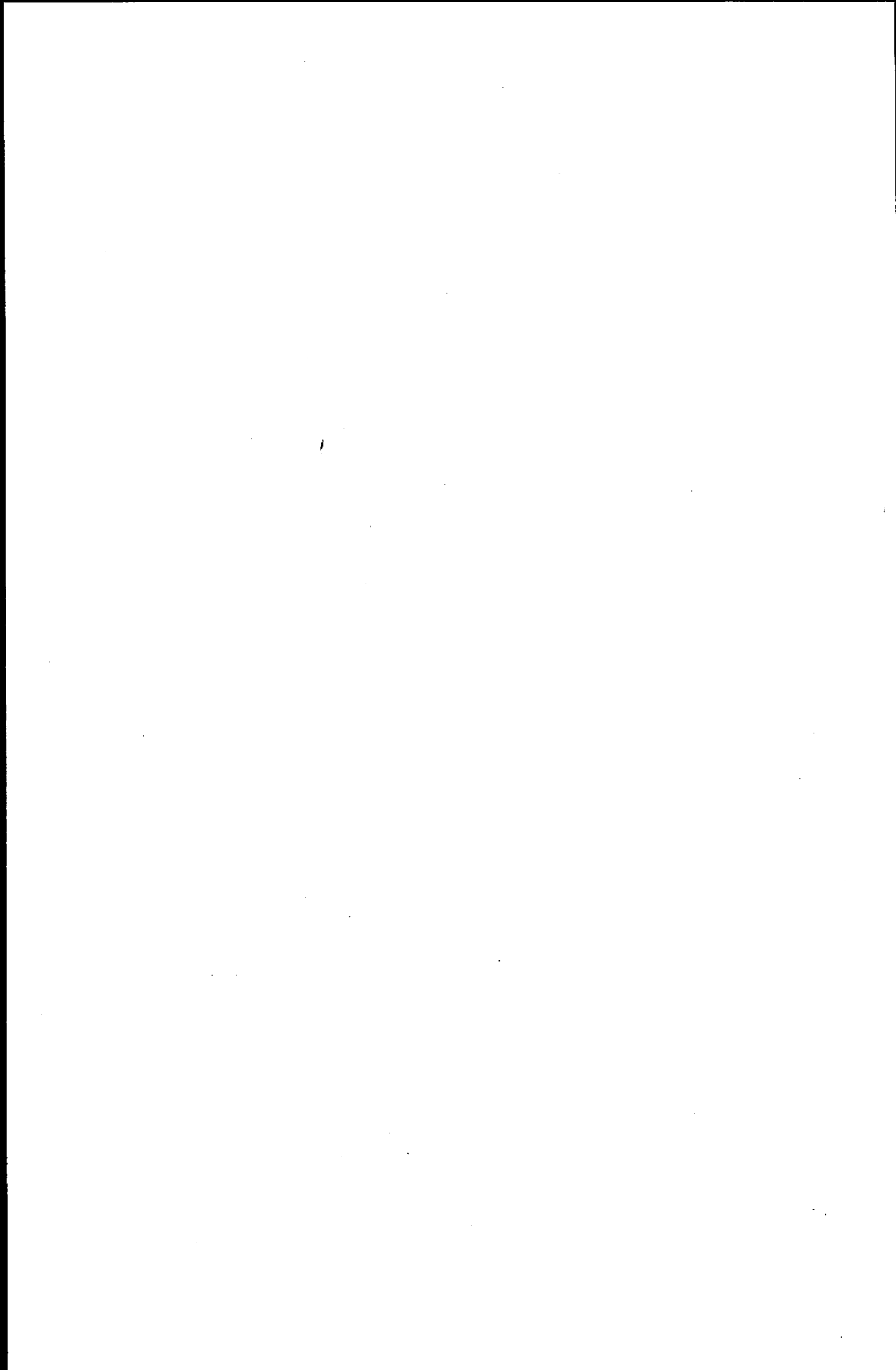
A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Prot. Szemle is jár) évi 20 P

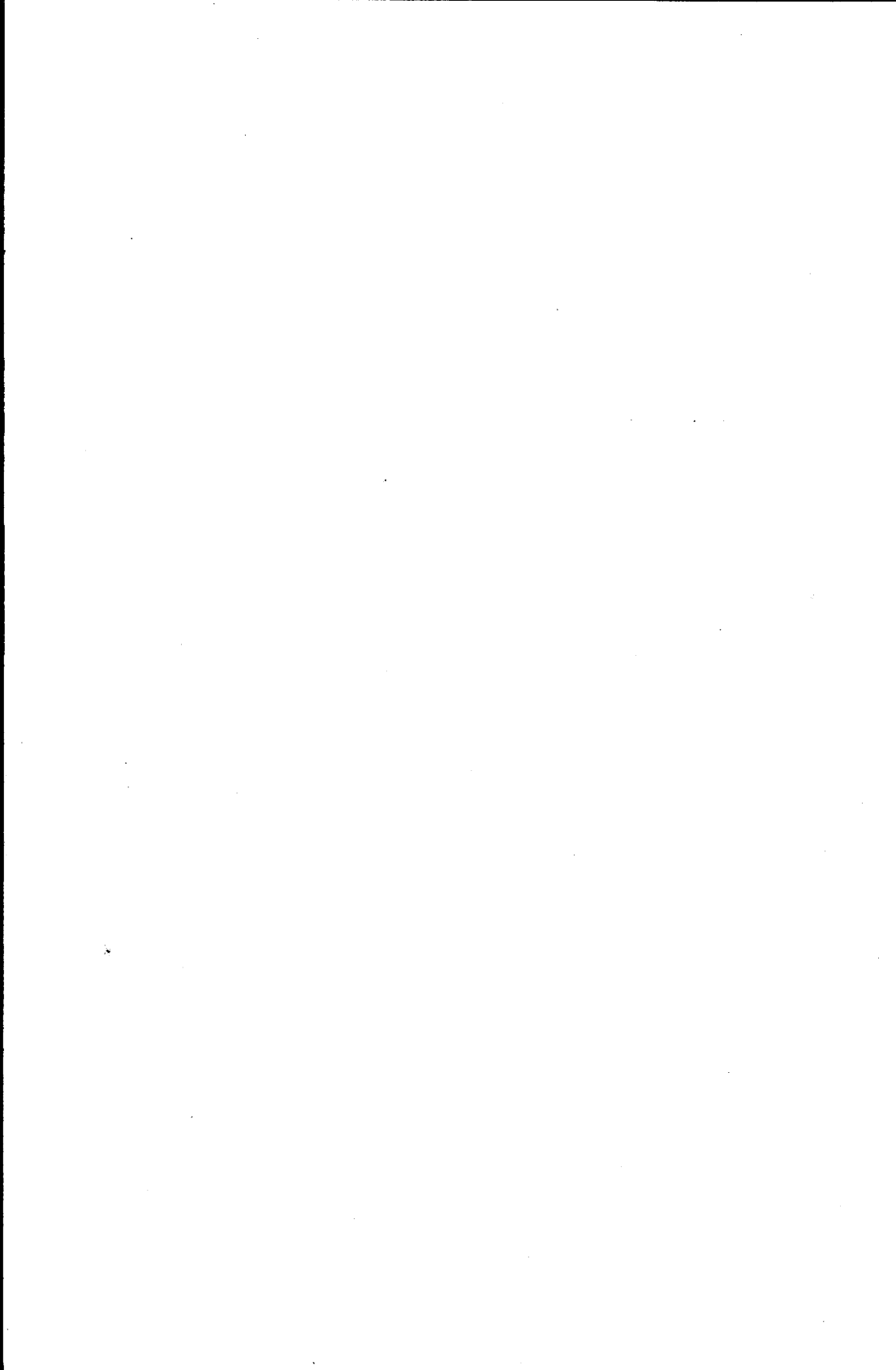
A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Bpest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Bpest, IV., Deák-tér 4.

Póstatakarékpénztári számla száma: 4170.

Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda-Rt. — Nyomdavezető: Sebők István

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ÁPRILY LAJOS

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM:

RÉDEY TIVADAR: Móra Ferenc
RÁCZ LAJOS: Vallási türelem Erdély- és Magyarországon
DR. DRUCKER GYÖRGY: Wilson
DR. MEDVECZKY KÁROLY: Emlékirat a Magyar Jövőért és
Prohászka Ottokár válasza
JOÓ TIBOR: Harc a szellemért
CSUKA ZOLTÁN: A vajdasági magyar irodalom
DR. ZOVÁNYI JENŐ: Protestánsok állítólagos uniója Zemplén-
ben 1597-ben
FENESI ZOLTÁN: Szellemi túltermelés
CSUKA ZOLTÁN, TANKA JÁNOS, REMÉNYIK SÁNDOR,
KÉPES GÉZA: Versek

KRITIKAI SZEMLE

XLIII. évf., 4. sz.

1934. április.

Ára 2 pengő

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása,
Budapest.

KRITIKAI SZEMLE

RAVASZ LÁSZLÓ: Soltész Elemér: Ünnepnapok	231
INCZE GÁBOR: Mitrovics Gyula: A neveléstudomány alapvonalai	233
KERECSÉNYI DEZSÓ: Farkas Gyula: A magyar irodalom története ..	235
TÖRÖK PÁL: Dr. Révay József: Gömbös Gyula élete és politikája	238
KELEMEN MIHÁLY: Mikola Sándor: A fizika gondolatvilága	240
HOFFER ANDRÁS: Bátky-Györfly-Viski: A magyarság tárgyi néprajza	242
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Németh Antal: Az Ember tragédiája a színpadon	246
KOLOZSVÁRI G. EMIL: Szántó György: Az élő mult	247
GAÁL LÁSZLÓ: Dr. Csillik Bertalan: Omar Khajjám Rubáijátjának kisebb kéziratai a párisi Bibliothéque Nationale-ban	249
SZABÉDY LÁSZLÓ: Dsida Jenő: Nagycsütörtök	250
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Színházi Szemle	251
ISOZ KÁLMÁN: Zenei Szemle	254

A Protestáns Szemle szellemi részére vonatkozó közleményeket a következő címre kell küldeni: ÁPRILY LAJOS szerkesztő, Budapest, IX. kerület, Lónyay-utcai ref. gimnázium. — Csak géppel írt kéziratokat fogadunk el. — Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. — A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

Móra Ferenc

Két esztendővel ezelőtt, íróságának harminceves fordulóján, megfürdethette lelkét mindabban a meleg rokonszenyben, elismerésben és íróra, közönségre nézve egyaránt egészséges népszerűségben, ami magyar tollforgató felé nem éppen sűrűn árad, „vidéki“ íróit pedig még kurta jószóra, futólagos vállveregetésre is alig-alig állít meg. Csöndes szerénysége alatt — férfiasan és szemérmesen, mintahogy igazi kis-kúnsági fihoz illik — rátartós önértzet húzódott meg, s akik vele alkortájt érintkeztek, ennek az egyénisége és munkája felé kitérül megbecsülésnek sarkalló és megtermékenyítő erejétől bizvást sokat remélhettek: szerénységét — ami valódi íróra a maga mesterségének áhítatos tiszteletével egyet jelent — a tapsok, koszorúk és díszoklevelek ki nem kezdték, de önértzetét mégis megerősítették s átjárták azokkal a jótékony, tápláló nedvekkel, amiknek behatása a várható további természetnek mind gazdagsága, mind egyre nemesedő ízessége tekintetében annyi jóval biztatott.

Három évtizedes írói életműve — még így, legvirágzóbb szakán halálra dermesztve is — a legegényőbb magyar értékek közé tartozik. Műfaji hibátlan remekek nincsenek a hagyatékában, de tiszta és becsületes magyarságával, hangjának tökéletes őszinteségével ő maga vált fajának igazi műremekévé. Műfaji megkötöttségek nagyobb mértékű vállalását hiába erőltette volna, ezen az úton messzebb, mint most, aligha érkezik, még annyira sem, mert útközben ép a legtulajdonabb művészetét kellett volna áldozatul vetnie, mely maga is műfaj, különlegesen magyar hagyományú írói megnyilatkozásforma, a szerkezeti meg nem kötöttségnek az egyéniség sugallatos varázsától függő hatástertülete. Kosztolányi Dezső eszmélt rá — s éppen Móra beszédmágiájáról szóltaiban — legtudatosabban erre az irodalmunkban eredetével távoli századokba visszanyúló *expektorációs* közlésmódra, mely a tizenhetedik századi Apo. Péter örökében „az önmagáért való *beszéd* pompázatos, keleti módjá“-nak művelőit — egymást felváltó vérségi láncolatban — mindmáig meglelte. Ennek a hagyománynak avatottjai bizonyára nem a nagy alkotók, az „elhagyás művészeté“-nek hősei közül valók, ők az eredeti szemlélődésnek, a fű növesére hallgatásnak, a testi-lelki kuriózumok megértő és megbocsátó kedvelésének mesterei, kallódóra jutott kincsek számontartói s mindezzel magunk-ismeretének, lelki gazdaságtudatunknak is megélesztői és ébrentartói. Mindahány — hű sáfárként — azzal hagyhatja ránk örökül garmadába gyűjtött drágaságait, amivel Apor Péter adta át az országos archivumnak megőrzés végett a magáéit: „*hogy posteritásink ezekben gyönyörködhessenek*“. Móra Ferenc íróságának legfőbb ihletője szintén ez az önzetlenül kérkedő gyönyörködtetés volt, értette ennek a titkát, hogy: ilyesmi csak az olvasóval való, gyermeki őszinteségű együtt-gyönyörködés által érhető el, ehhez viszont elengedhetetlen követelmény, hogy beszélő és

hallgatója közt mindjárt az első szavak hallatára valami bűvös együttérzés, rejtélyes lelki cinkosság támadjon.

Céljának s eszközeinek ez az ösztönös megismerése és tudatos vállalása juttatta el az ő bármiféle hangoskodástól természeténél fogva tartózkodó szavát a magyar olvasók oly sokfő sokaságának szívébe. A Kisfaludy-Társaságban a tagavató elnöki beszédre ezzel relett: „A ma élő irodalomban való jelentőségemet sem becsülöm túl. Ahogy az én napszámোসaim mondják, a hunutódok, akik segítenek nekem a régi hunokat keresni a tarlok földjében, hogy ők csak olyan célszerű szegényemberek, én is mindig azt vallom, sőt hiszem is magamról, hogy én is csak ilyen célszerű szegényembere vagyok a magyar irodalomnak.“ Gazdagabb „szegényembere“ nem sok volt irodalmunknak nálánál, de „célszerűbb“ is kevés.

A ma élő irodalomban való jelentőségének kérdése most egy csapásra a jövő színe előtt várható jelentőségének problémájává módosult, mindazokra nézve, kik halála hírére írói örökségének első számbevételeit vállalták. Hanem e nekrológok — amint előrelátható volt — jobbára csak azokat a megrögzött kézikönyvtételeket újítták meg, melyek Móra írói művét már életében is majd minden vonatkozásban hamarkész és hamis megvilágításba helyezték. Váltig bizonykodtak, hogy Mikszáth, Tömörkény, Gárdonyi „tösgyökeres“ irodalmi családfájának talán utolsó ép hajtása hervadt le vele, a szintiszta „derű“nek boldog és boldogító, kifogyhatatlan bőségű és paratlan adakozókedvű nagybirtokosa, újabb regényírásunknak egyik legragyogóbb mestere. Nem gondolom, hogy e tiszteletreméltó kegyeletben fogant megállapítások bármelyike is művészi mivoltának valóban elevenére tapintana, mindezek csak arra jók, hogy tisztázás helyett inkább megzavarják a kritikai eligazodást, mely ennyire a felülethez tapadva aligha remélhető.

Móra hagyatéka időálló értéknek ígérkezik s bizonyára meghazudtolja a vagyonszerzőnek szerény utalását. Longfellow örökszép dalára a középszerű énekesekről, akiknek lépteit nem visszhangozza az idők csarnoka. Sőt inkább az várható, hogy ily visszhangra a maga erején is számot tarthat, anélkül, hogy azt ennek az eredeti tehetségnek elődeivel vagy kortársaival való csoportos felvonultatásától tennők függővé.

Szegedi szerkesztőségi íróasztal neveltje Móra is, mint mindazok, akikkel együtt emlegetik, idesorolva még Pósat és Sebők Zsigmondot is. Csakugyan van is nyoma ennek a környezetnek valamennyin, még az ifjúsági irodalom szolgálatában is valami testvéri vonást mutatnak. Móra majd két évtizedig szinte kizárólag gyermekkönyvek szapora szerzőjének számít, de mesemondóul, az aprónép bizalmasául sem jár az elődei által kitaposott ösvényen. Életszeretetének minden megismert nyomorúsággal, illuzióromboló fonáksággal dacoló ereje őt a zsenge emberpalántáknak olyan meghitt és áldásos közelségébe juttatja, ami-

nőbe lélektertesznek csak ritkán sikerült félnőznie. Az élet örök termővelének ez a páratlan őszinteségű, személyi érdekeltségű hitvallása melegíti át minden sorát azzal a sugallatos lírával, amit a „szegedi redakciók“ többi jelesének írói megszólalásában hasztalan keresnénk. Mikszáth ura és parancsolója témáinak, mint irodalmunkban kevesen. A parasztot is jól megnézi, észreveszi, hogy nem olyan regényes teremtmény, mint Jókai látja, hanem azután ifjólébe lis kerekedik, az olvasónak mintegy kiszolgáltatta, ha úgy tetszik: szeretetre, ha úgy tetszik: nevelésre; hogy magát vele azonosítsa, elképzelhetetlen. Móra tőle tanulhatott, tanult is tollforgatást, — emberlátást, életérzést egy szememnyit sem. Tömörkénytől több őszönzést nyert, a tanyavilágban is hétköznapiabb hi'elű, „ingujjas“abb járatosságot. Mégsem egyforma írói ihlettel forgolódtak ott: Tömörkény mindent a szemével fogott fel, Móra egyidejű s gazdag lelki ráfelelések útján szívta tele magát a bensőleg is megélt mozzanatokkal és indítékokkal. Tömörkény „gyűjti“ parasztalakjait s azok történeteit, Voinovich Géza szavával: mint valami hajdanvaló urambátyám a pipákat. A pipatórium aztán ömögéért beszél. Móra sorsokat vesz magára, a maga együttérzésével vegyül bele kedvenc alakjainak örömébe, szenvedésébe. Derűs a látása, de ez a derű nem a főlényé, hanem a testvéri indulatú lélek melegéé.

Ezért értik félre tökéletesen, kik benne a „mulattató“ humoristát magasztalják. Círogatóan lágy a hangja, s mégis olykor mintha valami távoli égmorajlás festené alá, fonákjáról, tarka-barka visszajáról mutogatja magát is, az őt környező homokvilágot is, de lépten-nyomon az a gyanunk támad, hogy: színéről csak a sírvafakadás vagy a káromkodás kockázatával merhetné feltárni. Az ilyen humor az oltalomra szoruló büszkeséggel takargatott lelkéből fakad fel, s Móra a magáéba — a saját kinkeserves, véletlenségek kényére került ifjúsága nevében — mintegy felveszi, felszívja tanyai véreiét is, az alföldi szegénységét, mellyel magát testben-lélekben egynek tudja. A városi múzeumigazgatónak ugyanaz fáj, ami a tápéi parasztnak: népboldogító hangoskodásunk tengernyi hazugsága. S mi a menedék? Az egyetlen szép és becsületes hazugság: a mese. Megoldást bizonyára ez nem hoz, de hozhat legalább feloldást, a nyelvet meg a szívet fel kell oldani bilincséből (Móra magának még kriptacímerről is ezt kívánta, „amely annyiban egyedülvaló címer, hogy megfordítva is bilincs marad“) s beszélt Móra, nemcsak magáért, hanem népéért is, melynek beszédre mehezőbb en forog a nyelve, s nyelte közben a könnyet, mely a kényes úrinépekre úgysem tartozik; s széphangú énekes koldusnak is nagyobb a becsülete, mint annak, aki csak siránkozik. Így lett ő énekesévé a daltalanul elviselhetetlen magyar bánatnak, ilyen az ő „derűs világnézete“, így fejlesztette tökéletessé a beszéd művészetét, hímet varrva rá mindabból a népi szépségből, ami Tömörkény könyveiben akárhányszor csak kiállítási vitrinbe zsúfolódik, míg Móra mondanivalójából úgy kel ki, mint a hímezett tulipánok a ködmönök ékességéül — „az

igaziak utáni vágyakozásból.“ Nem exotikum-kedvelésből beszél azokról, kikről mindenkinél többet tud, hanem hangszerének hűséges megszólaltatásáért, mely „nem nagy regiszterű, de magyar, tiszta, őszinte és becsületes.“

Regénymondásra csak utolsó évtizedében fordította a beszédet, A *festő halálá*-val, melyben arról vall, milyen csonkán tükröződik az élet papírosról, s még ily csonkán is micsoda nagy áron: az önmagáéról való lemondás árán! Nem lett „nagy“ regényíróvá, aminek elparentálói megtették, neki a nagyobb lélekzetvétel arra volt jó, hogy még jobban „kibeszélhesse magát“, mintahogy Vajthó László mondta róla: „Egy ízben két kötetten keresztül bírja szóval, s regénynek nevezi az összepréselt pillanatkép-gyűjteményt, az alakok azonossága révén“. Az *Ének a búzamezőkről* mégis főművévé lett, ha nem is a „nagy regény“ szerkesztésbeli biztosságának hibátlan próbatételéül, de azért, hogy meggyült írói, léleklátó tapasztalata ebben hozta legpazarább gyümölcsét. A nagy háború s a megzápult béke magyar falujának lelkébe avat be, két család egybefonódott történetében. A bukolikus aprószerességek mögött a lelkiismereti tragédiák, a lelkizavar homálybába torkolló érzékenységek oroszos arányú és sötétségű árnyai rajzolódnak a búzatáblák kisugárzó párájában reszkető égboltozatra. S mindamelllett a misztikum-éreztetés külsőséges és eltanulható fogásaiból az író semmivel sem él, nyitott szemmel, kezetösszezsapkodó csodálkozás nélkül forgolódik a maguk reális mivoltukhoz hajszálig hű, ám a rájuk nehezült, meglódult életviszonyok közt megingott belsejű „népek“ sokadalmában, saját személyében beáll a tulajdon regényalkotásába, bizalmasává lesz hőseinek, s a finom lélekelemzést szinte az eszményi *riport* kegyetlen tárgyilagosságába játssza át. Ez nem „süt a nap“-szemlélet, noha a gyötrelmes igazságok kegyes elzsongatójául a higgadt megbékélés és bizakvó megengesztelődés szava is őszintén felzendül az örök életet hirdető magyar búzaföld leghűbb szerelmesének hitében: a diadalmas, acélos búza-szem átnő a pusztuló, egymást elhantoló nemzedékek során, fölfele tör, ahonnan az áldás és a vigasztalás árad.

Másik nagyméretű epikai elgondolása, az *Arany koporsó* a történelmi regény területére csábította. Valóban csábítás esett itt meg, Mórára nézve azzal a veszedelemmel, hogy a hazai rögtől nyert anteuszi erejéről eleve le kell mondania. De archeológusi ihlete is szelepet keresett, az elporlott, évezredes multak ígézete tágas-téres világtörténelmi *panneau*-k felé ragadta s Diocletianus uralmának ilyenekkel szinte túlön-túl is kínáló, grandiózus fejezetét álmodtatta vele újra. Művét doktori értekezésül ajánlotta fel a jubileumi elismerésével feléje forduló szegedi tudományegyetemnek, de a tudósi eleven és megelevenítő szemléleten, a köveket és tárgyi maradványokat meleg és emberi szóra híró avatottságon, sőt még a kosztümös hősökökből a tiszta és örök humánusmot kiolvasztó, lélekismerő penetráción túl is ez a regénye megint csak egy tragikusvégű szerelmi idill kimondhatatlan gyöngédségű, a kétezer-

éves távolságot varázsszóra leromboló *elmesélésében* tetőzik. A tetrarcha lányának, Titanillának meg a világbíró császár titkon nevelt fiának, Quintipornak harmatos gyermekrománca a költő Mórának talán leg-gazdagabb magamegmutatása. Ez a kristálytisza ér sziklaóriások között suhan tova, de a világbírodalom felbomlásának detonációja közben mi végül is ennek az édes muzsikával csörgedező hegyipataknak sorsára ügyeliink, valameddig a világtörténelmi meredély szélén játékos medréből a mélységbe alá nem zuhan. A regénynek ez a legbensőbb cselekménybeli magva lényegileg újra nem más, mint az alföldi rónák vonagló fájdalomának panaszdalában az anyaföld napvilágra törő, diadalmas búzaszeme.

Móra Ferenc azt a vallomást tette magáról, hogy az ország legnagyobb városi könyvtárának, ennek a hatalmas *bibliopolisz*-nak élén — amelyet az örökre feledésbe merült könyvek elszomorító többsége valóságos *nekropolisz*-szá avat — volt alkalma megtanulni: mit ér a dicsőség, siker és elismertetés, és meddig zöld a babér. Mégis azt hiszem, hogy amíg lesznek, akik meglesni szomjúhózzák a magyar termőföld szívedobogását, addig a könyveibe való elmerülés áhítatóráinak vége nem szakad. Herczeg Ferenc azon mérte le Móra írói izomerejét, hogy a főváros kulturális türelmetlenségének zúzómalmát vidéki író létére megakasztotta. A varázserő a valódi író karjából akkor sem tűnik el, amikor belőle az írotollat örökre kiejtette; ezzel a varázserővel Móra talán a legirgalmatlanabb malomnak, az idő nagy malmának őrlő köveit is meg fogja állítani.

Rédey Tivadar

Miért is bánatsalak?

*Ha írnék mostan, bánatot írhatnék,
elborult napot, mély, nagy árnyakat,
hogy álom voltál s az is maradsz mindig, —
de mondd, bánattal mért is bánatsalak?*

*Kenyérért küzdök, köröttem száz autó
ugat, szalad a fényes utakon
s bennem két korszak egymásnak feszülve
küzd és nincs fény a nagy borulaton.*

*Lám, idegenből, idegenbe jöttem
veszett örvény kering és elragad,
s két korszak közt a reccsenő mélységből
arcod nézem s a tűnő hidakat.*

Csuka Zoltán

Vallási türelem Erdély- és Magyarországon

XVI.—XVII. század.

Erdélyben az országrendek már az 1550. jún. 22-én tartott tordai országgyűlésen (tehát 5 évvel az 1555. évi augsburgi vallásbéke előtt, mely Németországon az evang. vallást elismerte) megengedik az evang. vallás gyakorlatát; e szerint Erdélyben az 1550. év az ág. evang. vallás hivatalos és törvényes elismertetésének esztendeje. Ezt megerősítette az 1552. május 22-iki tordai, az 1555. ápr. 24-iki marosvásárhelyi országgyűlés,¹ végül az 1557. június első napjaiban ugyancsak Tordán tartott országgyűlés határozata, mely kimondta, hogy „mindenki azt a hitet követheti, amelyet akar, régi avagy új szertartásokkal, csak a más-hitűeket ne bántsa.“ Ezután következett az 1564. évi tordai országgyűlés 5. cikke, mely a ref. vallást Erdélyben bevett vallásnak nyilvánította, több mint 80 évvel megelőzván e tekintetben Németországot, mely csak a westfáliai békében ismerte el a ref. vallást bevett vallásnak. Végül az 1571. évi marosvásárhelyi országgyűlés kimondotta, hogy „Isten ígéje mindenütt szabadon prédikáltassék, az confessióért senki meg ne bántassék, se prédikátor, se hallgatók.“ Ez a törvény az unitárius vallás befogadását foglalja magába, míg Angolország csak a XIX. században ismerte el az unitáriusok szabad vallásgyakorlatát. Így János Zsigmond fejedelemsege idején fejlődik ki Erdélyben, amikor még a jezsuiták, a vallási türelem emez esküdt ellenségei ott nem szerepeltek, a négy recepta religio rendszere.²

I. Szekfű Gyula *Magyar történet a XVI. században* c. művében a következőleg magyarázza és méltatja ezeket az országgyűlési végzéseket: „A fejedelemség 15 esztendő lefolyása alatt a kath. hittől kezdve az unitáriusig mind a négy felekezeten végigmenve s mind a négyet közjogi elismertetésben részesítve, a felekezeteknek úgyszólván meglévő szimultán együttélését állandósította“ (268. l.). „A kalvinista egyházak létét elismeri az államhatalom, de nem valami egyetemes vallásszabadság iránt való lelkesedésből, hanem egyszerűen az ország békéje érdekében. Ez a törvény, mely először mond le a gyakorlati élet nyomása alatt az államvallás fogalmáról, még ragaszkodik a közigazgatási területek hitbeli egységéhez, azokban ugyanazon hit kizárólagosságához és ezt a régi elvet a legkisebb egységekre, a falvakra statuuálja is. Az 1568-iki tordai országgyűlés rendelkezése szerint a prédikátorok minden helyeken prédikálják az evangéliumot, hirdessék azt, kiki az ő értelme szerint, kényszerítés ne legyen benne; a községek olyan prédikátort tartsanak, aminőt akarnak, tehát ágostain és reformátuson kívül akár unitáriust is, mert „az hit Istennek ajándéka, ez hallásból leszön, mely hallás Is-

¹ Zsilinszky Mihály, A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai. I. kötet. 55., 71. l.

² Pokoly József, Az erdélyi ref. egyház története. I. kötet. 72., 94., 158., 235—237. l.

„en igéje által vagyon“ (270. l.). — „Ha tehát az itt felsorolt törvények nem hozták is *elvi* toleranciát és vallásszabadságot, de a következő generációknak feladatukká tették, hogy ezt a *toleranciát* napról-napra, kis dolgaikban is gyakorolják. Az erdélyi ember kénytelen lévén lemondani saját vallásának kizárólagos érvényesítéséről, gyakorlatilag előfutárja lett a felekezetek *békés és egyenjogú* együttélésének: ez a XVI. századi vallásos fejlődésnek az erdélyi lélekre gyakorolt hatása“ (271. l.). „Négy különböző egyházunk területileg összekevert fennállása egymagában véve is soha nem látott jelenség az akkori európai történelemben, *úttörő kezdemény, mely anticipálja a későbbi fejlődést*. Erdélyország ezt a fejlődést korábban kezdte meg, — ebben valóban megelőzte Nyugatot“ (272. l.). — Ugyancsak *Magyar történetének* XVII. századbeli részében azt írja, hogy „a XVII. század végét és a XVIII. századot megelőzőleg az európai kontinensen sehol nem látunk, a *prot.* táborban sem, *elvi* vallásszabadságot és toleranciát“ (268. l.).

Az ő hatása alatt Balla Antal *A protestantizmus hatása politikai életünre* c. dolgozatában (M. Prot. Almanach 1933. évre) hasonlóképpen úgy nyilatkozik, „hogy vallási türelemről a XVI. és XVII. században sehol nem lehet szó. A *modern* értelemben vett tolerancia az újkori felvilágosodás és a racionalizmus műve, tehát lelkiismereti szabadságot keresen abban a korban, amelyben annak még nyoma sincs, azt jelenti, hogy : modern élet- és világszemlélet területében vizsgálunk olyan kort, melynek mozgóerői és tendenciái a mi korunktól merőben különböznek“ (145. l.).

Efogadom, hogy a XVI.—XVII. században még nem találunk sem *elvi*, sem *modern* értelemben vett toleranciát és vallásszabadságot. De kérden: miért keres Szekfű a XVI. században *elvi* vallásszabadságot és toleranciát (bár egyik-másik elméletirónál — lásd Capito, Castelio, aztán Franck, Denk és Socinus Faustus szektavezérek eszméit — ilyen-olyan istalálkozunk), vagy Balla *modern* értelemben vett toleranciát? Minek a XVIII. és XIX. században teljesen kialakult és általánossá lett fogalmat, anachronisztikus módon, már a XVI.—XVII. században keresni? Hát hogy nem jut a fejlődés gondolata eszökbe? miért nem gondolna arra, hogy miként a természet világában nincs ugrás (nec saltus, ne hiatus in natura), hanem fokozatos átmenetel az egyik (kezdetlegesebb) állapotból a másik (már fejlettebb) állapotba vagy stádiumba, a szellemi és erkölcsi világban is hasonló fokozatos kifejlődéssel találkozunk, s az *elvi* vallásszabadság és tolerancia a XVIII.—XIX. században I nem alakult, érvényre nem jutott volna, ha azt a fejlődés kezdetlegesebb fokai meg nem előzték, elő nem készítették volna? Magamónia Szekfű, hogy „az itt felsorolt törvények . . . az erdélyi generációknak feladatukká tették, hogy ezt a *toleranciát* napról-napra . . . gyakorolják.“ Tehát imre volt Erdélyben tolerancia, ha nem is *elvi*, nem is *modern* értelemben vett, hanem gyakorlati tolerancia, — s ezt a toleranciát az erdélyi protestánsok vívták ki, emelték érvényre, hiszen

1571-ben Erdély lakosainak jó háromnegyed része már protestáns volt. Ők tették lehetővé „a 4 különböző egyháznak területileg összekevert fennállását“ (Pázmányék és a Habsburgok az egész XVII. század folyamán nem akarták megtérni Magyarországon a prot. egyházak fennállását), — s ezzel az „úttörő kezdeményezéssel“, mellyel „gyakorlatilag előfutárjai lettek a felekezetek *békés és egyenjogú* együttélésének, megelőzték Nyugatot, anticipálták a későbbi fejlődést“. Hát ez nem türelem? Ime, amit az egyik kezével elvesz tőlünk, azt a másik kezével kétszeresen kénytelen nekik Szekfű visszaadni! Igenis, a felsorolt törvények toleranciájának egy oly korban, amely oly kevéssé volt még fogékony a vallásos türelem és az egyéni lelkiismeretszabadság iránt, amelyben Béza ezt a szabadságot még nyugodt lélekkel *ördögi* szabadságnak nevezte („*Ille est diabolica libertas conscientiae, quae Poloniam et Transylvaniam hodie tot pestibus implevit, quas nullae alioqui suae sole regiones tolerarent.* Epist. theol. lib. un. Sec. editio, 1575. p. 2:). Ők ezekkel, csaknem 400 évvel ezelőtt, valóban megelőzték korukat anticipálták a későbbi fejlődést, hiszen ma, a XX. században is vannak kath. népek, ahol nem találkozunk ilyenfokú türelemmel, ahol most a protestáns, majd a kath. papot csukják be vagy kergetik ki (Mexikó, Spanyolország).

Balla A. azt állítja, hogy az 1564. évi tordai országgyűlés végzését, mely a ref. vallást Erdélyben bevett vallásnak nyilvánította, nem a vallási türelem és lelkiismeretszabadság szelleme sugalmazta, mert 1564-ben János Zsigmond fejedelem már az unitárius irány híve volt, s ha ő akár a lutheránusok, akár a kálvinisták mellé áll, véres polgárháborúba sodorta volna Erdélyt; — ezért a tordai országgyűlés az ország *nyugalmaért* (pro quiete regni) kénytelen volt a vallásszabadság álláspontjára helyezkedni (u. ott). — De hát Németalföldön II. Lülöp és Alba herceg, Franciaországban a Valois-ék és később XIV. Lajos, Angolországban a Tudorok, Ausztria-Magyarországon Rudolf, II. Ferdinánd és I. Lipót, a véres és gyilkos polgárháború elkerülése végett, miért nem helyezkedtek erre a türelmi álláspontra? miért gyilkolatott le IX. Károly a Szent Bertalan-éjen inkább 70.000 hugenottát? s miért üzött ki XIV. Lajos hazájából 500.000 hugenottát, semhogy a véres polgárháború elkerülésével inkább megtérje őket? miért mondott azt II. Ferdinánd, hogy inkább kívánja országait elpusztítva, sivatagnak látni, semhogy eretnekek lakjanak bennök? miért küldötte I. Liót a pozsonyi és eperjesi vértörvényszéken annyi nemes alattvalóját gárára és vérpadra? Vajjon ezekkel a türelmetlen uralkodókkal és kormányférfiakkal szemben nem kell-e Erdély rendjeit türelmeseknek neveznünk, mégha csak a politikai raison, az államelmélet belső törvényeibe való mély belátás s nem az „elvi“ vallásszabadság és tolerancia modern“ gondolata, tehát az egyéni hit, egyéni meggyőződés tisztelbentartása, az emberi személyiség megbecsülése vezette is őket?

Lám, gr. *Andrássy* Gyula kissé méltányosabban ítél az erdélyi állapotokról és országgyűlési végzésekről, mikor *A magyar állam főmáradásának és alkotmányos szabadságának okai* c. nagy műve II. kötetében ezeket írja: „A protestánsok, mikor felülkerekednek... nem törnek egyeduralomra, beérik az életben meghonosodott türelemmel. Erdélyben a XVI. században még határozottabb diadalt ül a nemzeti eszme a felekezeti ellentétek felett: törvénybe iktatja a *türelem*. 1552-ben és 1557-ben a lutheránusok, 1564-ben a kálvinisták szabadulnak fel, a kath. vallás hátrányba kerül, az egyházi rendek kitiltatnak de az istentisztelet szabad marad. Ezzel a *vallásszabadság* ebben a korszakban párját nem találó módon érvényesül. Három felekezet közül szabadon választhat minden teljes jogú polgára Erdélynek (a zsidókra, gör. keletiekre s anabaptistákra a türelem nem terjed ki; a vallás szabad gyakorlatából ki voltak zárva a parasztok ezrei: földesuraiknak ki voltak szolgáltatva). S komoly kísérletet sem tesznek arra, hogy az egyik hit uralmát a többi fölött biztosítsák. — A türelmet mindenütt másutt a türelmetlenség irtóztató következményei fogadtatták el; a vallásháborúk egyengették útját a vallásszabadságnak... Mi kivétel vagyunk. — A XVI. században a türelem... kompromisszumokból eredt; nálunk túrhető modus vivendit találtak a felekezetek... Hazájok tönkre menne, ha a felekezetek egymással élethalál-harcra kelnének. Közös politikai meggyőződésük és érdekük olyan erős, hogy a különböző felekezetűeket is összekapcsolja, s szövetkezésre bírja azokat, akik egymásban eltévelyedett, vétkes lelkeket látnak“. (183—190. l.).

II. Ugyanez a szellem vezeti Szekfű tollát, amikor *Bethlen Gábor életrajzában* oly szkeptikus szímben mutatja be Bethlen vallási türelmét, amikor gondosan felsorolja, amit mai felfogás szerint e türelem ellen föl lehet hozni, de csak soványan említ egy pár olyan esetet, amelyek az ő türelme mellett tesznek bizonyosságot s ezeket is inkább *politikai cselekedeteknek* minősíti (194. l.). Egész ebbeli előadásából kitetszik, hogy szerinte Bethlen csak a maga módján, csak a XVII. század keretei közt nevezhető türelmesnek. De hát miért nem akarja őt a maga korának mértékével mérni? miért kívánja, hogy a Szekfű módján s nem a maga módján legyen türelmes? miért nem méri őt az egykorú kath. uralkodókkal: II. Mátyással, II. Ferdinánddal, I. Miksa hajor választóval, vagy honfitársai közül két nagy ellenfelével: Pázmánynyal és gr. Esterházy Miklóssal össze? Azért, mert akkor igazán kitűnnék, hogy a Bethlen lenézett, fogyatékosnak feltüntetett türelme toronymagasságban áll emez uralkodók és államférfiak türelme felett, illetőleg türelmetlensége mellett! Kitűnnék, hogy Bethlen világító oszlopként halad elől a türelem útján e vallásos szenvedélyektől dúlt században! Sőt bátran kérdezhetjük: vajjon ma is a kath. egyház türelme, vagy nem is szólva Olaszországról, Spanyolországról és Mexikóról, hol a türelmetlenség lángja még nem egyszer fel-fellobban, vajjon a magyar kath. egyház türelme — amely a prot. lelkes által kötött házassá-

ságot konkubinátusnak nyilvánítja, a vegyes házasságra lépő prot. házaspártól megtagadja azt a természetes jogot, hogy a saját nemén levő gyermekeit a maga vallásában neveltethesse, mely hivatalos vallástani kézikönyveiben a protestánsokat ma is eretnekeknek nevezi, — sokkal magasabb fokon áll-e a Bethlen türelménél?

Ime, *Acsádi I.*, akinek ítéletét nem befolyásolja sem a kath., sem a prot. vallás iránt való szerelme, jóval kedvezőbben ítéli meg a Bethlen vallásos magatartását. „Valláspolitikája, úgymond, a katolikusokkal szemben türelmes és jóindulatú volt s a 30 éves háború vakbuzgó korszakában a ritka kivételek közé tartozott. Csak a szombatosokat igyekezett kigyomlálni, mert politikai tekintetben nem bizott bennök. Más-különbön a türelmesség ama nemes szelleme hatotta át lelkét, mely még akkor csak a tudósok szűk körében, a politikusoknál még legfőlebb Németalföldön érvényesült“ (A magyar birodalom története, II. köt. 303. l.). — *Fináczy E.*, a kath., de objektív történetíró, szintén megdicséri Bethlen szélesebb politikai látókörét (türelmét), melyet azáltal tanúsított, hogy Nagyszombaton 24 kath. papnövédeknek országos költségen való kiképzetéséről gondoskodott (Az újkori nevelés története, 274. l.). *Marcali H.* azt írja, hogy „Bethlen türelmes volt minden felekezet iránt. A katolikusoknak, mivel püspökük nem volt, 1614-ben megengedte, hogy világiakkal igazgassák egyházuk ügyeit. Ez a kath. státus eredete“ (Magyarország története, 476. l. A Műveltség Könyvtárában). — Végül *gr. Andrássy Gy.* a következő szép sorokban méltatja Bethlen vallásos gondolkozását: „Bethlen nem rabja kora szenvedelmének, igazán türelmes... A vallásszabadságnak olyan föltétlen híve, hogy protestantizmusa ellenére felekezetének rémjeit, a harcias jezsuitákat is bebocsátja Erdélybe és maga gondoskodik ellátásukról. A kinevezéseknél nem néz a vallásra; kancellárja, a szombatos vallású Péchy után, egy katolikus. Magyarországon hozott törvényei szigorúan a vallások egyenlőségének alapján állanak. A templomokat a multjukra való tekintet nélkül annak a felekezetnek adják, amely az illető helyen többségben van. Minden felekezet védelmét 3 defensorra bízzák... A kath. vallás szabadságát és a többi felekezetekkel egyenlő jogát Bethlen alatt megtartotta volna. Melyik más prot. kormányzat alatt volt ennyire jó dolguk a katolikusoknak ebben a korban? S melyik kath. fejedelem adott annyi jogot más vallásúaknak?“ (A magy. állam főnm. és alk. szab. okai, III. kötet, 32—33. l.).

Mikor Szekfű elvitatja a protestánsoktól a XVI—XVII. században az „elvi“ toleranciát (holott a „gyakorlati“ toleranciát, a felekezetek „békés és egyenjogú együttélését“, melyel „megelőzték Nyugatot“ és „anticipálták a későbbi fejlődést“, kénytelen Erdélyben elismerni), mikor lesajnálja a Bethlen vallásos türelmét, önkéntelenül arra gondolunk: mindezt ő tulajdonképen csak a kath. türelmetlenség védelmére palástjául hozza fel, csak azért teszi, hogy a protestánsokról kimondhassa: ők sem ismerték az igazi türelmet, tehát e tekintetben nincs mit

a katolikusoknak szemére vetniök, katolikusok és protestánsok a XVI—XVII. században egyaránt a türelmetlenség hajójában eveztek, s a vallási türelem, — mint Balla A., nyilván Szekfű gondolatát eltalálva, állítja — a felvilágosodás és racionalizmus műve. Köszönjük, de lemondunk a közös hajóról. Kezdetben, mint a történelemből tudjuk, a protestánsok is — kik kath. nevelés alatt, kath. szellemben nőttek fel s így a beléjük gyökerezett régi gondolkodást nem tudták hamar levetkezni, aztán meg az egész lényükön uralkodó vallásos szenvedély hatása alatt — türelmetlenek voltak a más hitűek iránt, de aztán fokozatosan igyekeztek, most itt, majd amott, a türelmet gyakorolni. Szekfű ezt a fokozatosságot nem akarja elismerni s a század végén vagy a teljes türelem mértékét — amelyet a protestánsok a XVII—XVIII. században fejlesztettek ki — alkalmazza már XVI—XVII. században is velők szemben, hogy így a protestánsokra is rásüsse a türelmetlenség vagy a fogyatékos türelem bélyegét.

III. A 4 recepta religio rendszere Erdélyben János Zsigmond halála után továbbra is állandóan fennmaradt s csak annyiban szenvedett némi módosulást, hogy az egymást követő fejedelmek szerint most az egyik, majd a másik fejedelem vallása emelkedett túlsúlyra. Így a kath. Báthoryak a kath. vallásnak kedveztek: Báthory Kristóf a protestánsok gyöngftése, megtörése végett Kolozsvárra betelepítette a jezsuitákat; utódja, B. Zsigmond 1588-ban kénytelen volt ugyan őket nemcsak a vallásos béke megzavarása, hanem főként a Habsburg-uralom érdekében kifejtett s Erdély függetlenségére vészthozó politikai agitációjuk miatt az országból kitiltani, de az ifjú fejedelem ezt a törvényt úgy játszotta ki, hogy egyenkint visszahívta őket s jezsuiták irányozták a politikáját. Így aztán nem csoda, hogy a kálvinista fejedelmek uralkodása idején, a XVII. században a katolikusok ellen fordult a szél s nemcsak a jezsuitákat tiltották ki Erdélyből, hanem a kath. püspöki széket sem engedték betölteni. E jó részben politikai okokból származó megszorítások a vallási egyenlőségen kétségtelesen némi csorbát ütöttek, de az a körülmény, hogy mind Bethlennek, mind I. Rákóczi Györgynek egyik tanácsosa (minisztere) állandóan katolikus volt, eléggé mutatja, hogy a kormányrendszer nem irányult a katolikusok erőszakos megtérítésére vagy elnyomására. A jezsuiták különben a kitiltáson elég könnyen segítettek, mert, mint Fináczy E. írja, bár „1607-ben és 1610-ben újból kiűzetnek, 1615-ben ismét elfoglalják helyöket; 1653-ban meggyedszer kitiltatnak, — de ismételt kitiltásuk dacára is, az egész század tartama alatt, rendi ruházatukat levette, tovább tanítottak Kolozsvártt“ (Az újhoni nev. tört. 275. l.).

Magyarországon Miksa haláláig (1564) nagyjában zavartalanul terjedt a prot. vallás, de Rudolf alatt a jezsuiták teljes erővel megkezdték ellenök a harcot; védelmökre Bocskai István erdélyi fejedelem fog kardot s a bécsi béke (1606) kimondja a romana, lutherana és helvetica

religio szabadságát és egyenjogúságát.³ Nincs államvallás, sem többségi vallás Magyarországon! Bethlen G. a nikolsburgi békében megerősíti a bécsi béke rendelkezéseit, majd I. Rákóczy György a linci békében (1645) nemcsak az ország rendjei, hanem a jobbagyok számára is biztosította a vallás szabad gyakorlatát. A linci békét az országgyűlés az 1647. V. t. cikkel törvénybe iktatta, hogy ezzel a már félszáz év óta vajudó kérdést végleg megoldja és az ország belső békéjét mindenkorra biztosítsa. E törvény fontosságáról maga III. Ferdinánd király is annyira meg volt győződve, hogy nem elégedett meg az országgyűlés határozatának szentesítésével, törvényreemelésével, hanem ezenkívül — ami egyedülálló törvényhozásunkban — az alábbi ünnepélyes fogadalmat iktatta az 1647. V. t. c. 14. §-ába: „és akarjuk, hogy azoknak megtartására utódaink, t. i. Magyarország törvényes királyai is kötelezve legyenek, saját kezünk aláírásával megerősített levelünk erejénél és bizonyosságánál fogva.“ És ennek dacára ez a törvény tíz év múlva már értéktelen papiros-törvényvé vált, I. Lipót fittyet hányt neki, — mert 1867-ig „egyetlen Habsburgi király sem tartotta meg a törvényerejű, törvénybe iktatott és még külön esküvel is megerősített hitlevelet és koronázási esküt.“ De Szekfű ezt bölcsen elhallgatja. (*Dr. Csuday Jenő, Nemzeti történetírásaink téves útjai, 44—45., 114. l.*)

Erdély meggyöngyülése, majd önállóságának megszűnte után, I. Lipót alatt, Magyarországon bekövetkezik az erőszakos rekatholizálás, a vallásos üldözés, a pozsonyi és eperjesi vértörvénytörvények, a soproni (1681) és pozsonyi (1687) országgyűléseknek a vallás szabad gyakorlatát a minimumra korlátozó törvényei, a Leopoldina Explanatio, II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának idejét (1703—1711) leszámítva, aki a kath., luth. és ref. vallásnak egyenlő szabadságot biztosított, a protestánsok e törvényen kívüli állapotban sinlődtek egész 1791-ig.

A vallási türelem miatt, mellyel a XVI.—XVII. század folyamán, kiváltképen a protestánsok révén, Erdélyben találkozunk, nincs okunk szégyenkezni. E türelem, mégha nem volt is korlátlan, ennek kialakítása és gyakorlása, az általános türelmetlenség korában, örökre tiszteltetelmítő emléke marad az erdélyi léleknek!⁴

Rácz Lajos

³ Gr. Andrassy Gy. szerint: „Örök érdeme Bocskainak, hogy ... a türelem zászlaját lobogtatja. Ő maga buzgó kálvinista, a nemzet többsége protestáns, de azért győzelmei közepette sem üldözi a katolikusokat. A türelem nem üres jelszó nála, hanem valóság.“ *Id. mű, II. kötet, 213. l.*

⁴ Részlet a szerző „*A vallási türelem és lelkiismeretszabadság kifejlődése*“ c. nagyobb tanulmányából.

Wilson

HALÁLÁNAK TIZEDIK ÉVFORDULÓJÁRA

Február 4-én volt tíz esztendeje annak, hogy *Woodrow Wilson*, az U. S. A. elnöke (1912—1920), a Nemzetek Szövetsége atyja, minden idők egyik legőszintébb békebarátja és apostola elhunyt. Halálának az első decennáriuma különösen időszerűvé teszi Lucien *Lehman*, francia publicista közelmúltban megjelent művét, melynek jelentőségét csak fokozza, hogy tudomásunk szerint, csodálatosképpen, Wilson-ról ez az első, francia nyelven megírt összefoglaló biográfia).*

Thomas Woodrow Wilson a virginiai Stauntonban született 1856-ban karácsony előtt három nappal, mint dr. Joseph R. Wilson, a presbyteri egyház tiszteletesének harmadik gyermeke. Nagyatya James Wilson 1807-ben jött át Ulsterből és kötött ki Philadelphiában, ahol egy nyomdában nyert alkalmazást, majd később az ohioi Steubenville-ben s a zurnalisztika és a városi politika terén hamarosan jelentős szerephez jutott. Anyja Janet, mint dr. Thomas Woodrow tiszteletes gyermeke, 1836-ban vándorolt ki családjával Amerikába. A Wilson-ösökről egyéb alig ismeretes, de a Woodrowok családfája annál gazdagabb hajtásokkal dicsekedhetik. Szerepelnek közöttük kultuszminiszterek, írók, ügyvédek, tanárok stb., szóval intellektuel. Wilson maga is pedagógus maradt, legalább lélekben, mindvégig. Kora ifjúságától — bár a baráti kört és a könnyebb sportokat sem vetette meg, igazi szenvedélye a könyvek voltak. Burke, Cobden, valamint az angol liberális iskola egyéb teoretikusai és szónokai, a történetírók közül Macaulay, a szépirodalomból Milton, Shelley, stb., — valamennyivel állandó szellemi kapcsolatban állt. A politikusok közül legfőbb ideálja Gladstone, akinek arcképét már 16 éves korában íróasztalára helyezi. Politikusnak lenni, szónoki hévvel hatni az emberekre, nevelni a tömegeket — már igen korán rokonszenves gondolatai Wilsonnak.

Huszonnyolc éves korában feleségül vette a georgiai Róma városkából Ellen Axon, atyja egyik lelkész-kollégájának nagy intelligenciájú, szépséges, fiatal leányát. A vele való házassága, melyből két leánygyermeke született, rendkívül harmonikus volt. Meleg családi otthona, melyre tanulmányai és munkássága számára annyira szüksége volt és amelyet okos, megértő felesége valósággal szentéllyé avatott, a világ zajját távoltartotta és azt igazán csak a szellemi és lelki élet kiválasztottainak számára tette hozzáférhetővé. Ez a rendkívül tevékeny, nyughatatlan ember, aki bálványozásig szerette családját, itt állandó megnyugvásra és további munkához ösztönzésre talált. S valóban Ellen, a „first lady of the land“, ismeretségük első pillanatától a világháború első hetében bekövetkezett haláláig őrző angyala és meg-

* Wilson, Apôtre et Martyr. Paris. 1933.

értő hitvestársa maradt Wilson-nak. Korai halála megviselte az elnököt úgy, hogy hozzátartozói komolyan aggódtak érte. Szerencsére megismerkedett Missis Edít Galt-tal, akit 16 hónapra első feleségének elhunytja után nőül is vett. Ez a házassága is rendkívül szerencsés volt. Wilson-né, aki ma is kegyelettel csüng elhunyt férjének emlékére, családi életében derültté tette a nagy államférfiú utolsó éveit és különösen erősítette őt azokban a forró napokban, amikor prófétai szava oly döntő elhatározással volt az egész emberiségre.

Közéleti pályafutását tulajdonképpen az ügyvédséggel kezdte, amennyiben egy barátjával a georgiai Atlantában ügyvédi irodát nyitott. A mélytudású Wilson-ban azonban a legkevésbé sem voltak meg azok a tulajdonságok, amelyekkel mint ügyvédnek, különösen oly városban, ahol amúgy is igen sokan űzték ezt a foglalkozást, rendelkeznie kellett volna. Így szerencsés véletlen folytán a pedagógiai pályára került. Először a Bryn—Mayr-i Női Collegiumban történelmi tanszékét kapott, ahol különösen az amerikai történelemről és az olasz renaissance-ról szóló előadásai örvendtek nagy kedveltségnek. Konferenciái valósággal magukkal ragadták hallgatóit, mert nemcsak szellemesek és érdekesek, de stílus tekintetében is tökéletesek voltak. Wilson nem szívesen tanított nőket, így örömmel foglalta el három év után új katedráját a middleton-i (Connecticut) Wesleyan-Egyetemen, ahol hamarosan nagy népszerűsége tett szert. Itt hallgatóival szónoki képességük fejlesztésére parlamenti vitákat rendeztetett, melyeket annyira megkedveltek, hogy rövidesen komoly versenyt jelentettek a footballnak. Ekkor már Wilson a legkülönbözőbb területeken egyaránt kitért. Mind nagyobb számban megjelent cikkeiben mindig tökéleteset és maradandót adott.

Majd jött Princeton és vele Wilson tüneményes pályafutása. Ha már előző tanári működése is tekintélyes volt, a princetoni évek egyenesen csodálatosak. Az Egyetemre való bevonulás (itt a jogtudományt és a közgazdaságpolitikai tárgyakat kapta) új életet jelentett az öreg kollégium számára is. A régi Egyetem haladó irányzatú tanárai és barátai hamarosan látták, hogy igazi vezetőjükre akadtak. S hála az ország nagytekintélyű folyóirataiban kifejtett munkásságának, egymás után megjelenő tudományos munkáinak és fokozódó érdeklődéssel hallgatott előadásainak, melyeknek egyes étappejait New-York, Boston, Chicago, Pittsburg és a többi városok jelentették, rövid néhány év alatt az amerikai egyetemi világban, de azon kívül is fogalomná vált a neve.

12 évi professzorsága után 1902-ben egyhangúlag a princetoni Egyetem elnökévé választották. Az új elnök hamarosan meggyőződött arról, hogy nemcsak a trustöknek, akikhez az Egyetem anyagi ügyei tartoztak, valamint a hallgatóknak választottja, hanem mindazoké, akik a régi főiskola sorsa iránt érdeklődtek. Megválasztása valósággal országos esemény volt. Új tisztségének elfoglalásával azonnal bizonyos múlhatatlanul szükséges reformok megvalósításához fogott (felvételi

vizsgák, diplomák elnyerése, fegyelmi szabályzat, tanulmányi órarend stb. szigorítása), szemelőtt tartva azt a megmászhatatlan szándékot, hogy Princetontól valóban oktatásügyi centrumot teremtsen, ahová a diákság egyedül a tanulás céljából jöjjön. Evégből teljes energiával látott hozzá az Egyetemhez csatolt, de bizonyos autonómiát élvező kollégium és club megreformálásához, amelyben a hallgatók már hosszú évek óta zártkörű, kényelmes társadalmi életet folytattak, megelégedve az Egyetem tulajdonképpeni céljairól. Szemeiben minden olyan intézmény, melynek alapja bizonyos exkluzivitás volt, ellentétben állott a polgároknak a demokráciára való jobb nevelése eszméjével. E felfogásában szinte a maga teljességében tükröződött vissza Wilsonnak a demokratikus nevelésről vallott egész becsületes állásfoglalása. Ezek: az önálló gondolkodás fontossága, a tanult emberek társadalmi felelőssége stb. (A tanárok, amikor tanítanak, sose felejtsek el, hogy állampolgárokat nevelnek). A demokratikus nemzeteket sem szabad rosszabbul kiszolgáltatni, mint azokat, amelyeknek vezetői a születésnél vagy egyéb előjogoknál fogva kerülnek a tömegek élére. A kollégiumot nem szabad csak azért kevésbé demokratikusnak tekinteni, mert kiválasztottak részére van fentartva.

A gyermekkori vágy, államférfivá lenni és így irányítólag hatni a nemzetre — amit mint pedagógus közvetve már elért — 1910-ben vált valóra, amikor demokrata programmal New-Jersey állam kormányzója lett. Ekkor már oly tekintélynek örvendett pártjában és így az egész Egyesült Államokban, hogy programját: e politikailag legkorruptabb államot a köztársaság legmértöbb és legelőrehaladottabb államává tenni, már meg sem valósította. 1912-ben ugyanis Roosevelt-tel és Taft-tal szemben óriási többséggel (435 contra 88 és 8) az Egyesült Államok elnökévé választották. Vele a nemzetnek egy igazi vezére, erős elhatározással, hogy a népet szolgálja, vonult be a Fehér Házba. Nyolc éves elnöksége (1916-ban újrválasztották) a következőképpen jellemezhető.

1. Szakítva a mintegy százszentéves hagyománnyal, George Washington és John Adams nyomdokain haladva, több alkalommal kereste a személyes kapcsolatot a kongresszussal, hogy egyéniségével és varázásával nagy sorsdöntő elhatározásainak elfogadását biztosítsa.

2. A vámtarifák kérdésénél a gazdasági liberalizmus eszmei alapján állva, teljes határozottsággal szállt szembe a protekcionizmus, az „előszobázás“ fojtogató rendszerével, miáltal nemcsak a fogyasztók millióinak, de az Amerikával kereskedelmi kapcsolatban álló államok nagyrészének rokonszenvét és bizalmát is elnyerte.

3. Megteremtve a Federal Reserve Bank hatalmas rendszerét, mely főintézetein keresztül az U. S. A. területén működő mintegy 10.000 nemzeti és magán bankot és pénzügyintézetet von hálózatába, nemcsak a bankjegykibocsátás terén alkotott maradandót, de az egyéni jólét és a takarékoság előmozdítása terén is hervadhatatlan érdemeket szerzett.

4. A Taft-adminisztráció által hozott azt a törvényt, amely szerint

a Panama-csatornán átmenő hajókra kiszabott illeték alól az amerikai hajókat mentesítik, megváltoztatta, miután az Egyesült Államok és Nagybritánia közti megállapodás még 1901-ben valamennyi nemzetiségbeli hajóra az egyenlő elbánás elvének alkalmazását rendelte el. Az amerikai hajótulajdonosok, a sajtó nagy része, sőt Wilson pártja vezetőinek jelentékeny hányada rendkívül heves kampányt indítottak a Taft-törvény fenntartása érdekében, de Wilson a „pacta sunt servanda” szentségét, az Angliával, Franciaországgal, Japánnal és a többi tengeri állammal való barátságot az önös amerikai érdekeknel és az egyéni népszerecségnél többre becsülte. Személyesen védte javaslatát a kongresszus előtt és megszavaztatását sikerült is keresztül vinnie.

5. Az 1913. évi mexikói forradalom által hatalomhoz jutott Huerta tábornokot, bár némely amerikai bányá- és petróleum-koncessziós szerzett volna a zavarosban halászni, nem ismerte el Wilson, de a fegyveres intervenció hívei sürgetésének sem engedett, akik most rendkívül kedvezőnek találták az alkalmat (az európai hatalmak saját bajjaikkal voltak elfoglalva), hogy Mexicóból hűbér-államot csináljanak. De Wilson semmitől sem irtózott jobban, mint a háborútól s valóban sikerült békés eszközökkel nemcsak a szomszéd államok barátságát, de demokratikus intézményeit is — melyek előtte annyira szentek voltak — fenntartani.

6. Végül meg kell emlékezni a Wilson-kormányzat legfontosabb és sorrendben egyik legutolsó intézkedéséről, a *prohibíciós* törvényről, mely, mint ismeretes, annyi bajt — morálisat és anyagit — zúdított az Egyesült Államokra, Wilson, bár személyileg absztinens, ellenezte a 18. Amendement és a Volstead-akta keresztülvitelét, igen helyesen indulván ki abból, hogy egy szociális és erkölcsi problémát, mely a nevelés, a meggyőzés és a példaadás körébe tartozik, nem lehet hatalompolitikai úton megoldani. De vétője már semmit sem használt.

Wilson világtörténelmi szerephez tulajdonképen akkor jutott, amikor a világháború harmadik évében az Egyesült Államok is, szakítva a Monroe-dotrinával, a hadviselő államok sorába léptek és későbbi kezdeményezésére a Nemzetek Szövetsége megalakult. Még a világháború első napjaiban első felesége halálos ágyától küldte üzenetét a hadviselő államok fejeihez, melyben mint a hágai konvenció egyik szignatáriusának feje, felajánlotta jó szolgálatait, melyekre azonban már csak kieméren udvarias elutasítás volt a válasz. Ugyanakkor az U. S. A. nevében semlegességi nyilatkozatot tett (1914. aug. 4.). A következő év tavaszán House ezredest békemisszióval a hadviselőkhöz küldte, e kiküldetés is azonban teljesen eredménytelen volt. Mégis harminckét súlyos hónapra át csodálatos ügyességgel és ritka bölcseséggel, a háborúba való beavatkozás nélkül tartotta a kormány gyeplőit kezében, pedig szinte megmérhetetlenek voltak azok a nehézségek, melyeket egyrészt az amerikai közvélemény megosztottsága, másrészt a két hadviselő csoport érdekei jelentettek. A Lusitania elsüllyesztésekor a németektől kicsikart

ígéret, hogy figyelmeztetés nélkül utasszállító hajókat többé el nem sülyesztenek és az utasokat a jövőben minden körülmények között megmentik, valamint a német kormányhoz mind sűrűbben és határozottabban intézett jegyzékek a német közhangulatra gyakoroltak nagy hatást, amint arról Tirpitz tengernagy és Ludendorff tábornok is megemlékeznek. Másfelől az antant-államok állandó szemrehányásokkal illették, gyávasággal, német barátsággal stb. vádolván őt. Mint vérbeli demokrata és őszinte békebarát irtózott még a gondolatától is, hogy másokat a háború poklába kergessen. Halogatta a döntést és egyedül azok akarata előtt kívánt meghajolni, kik személyükben érzik a háború minden terhét és szerencsétlenségét: a nép akarata előtt.

Végre ütött az elhatározás órája. A német hadvezetés 1917. febr. 1-vel a korlátlan tengeralattjáró háborút léptette életbe, melynek első áldozata ugyane hó végén, fedélzetén nagyszámú amerikaival, az Ancona gőzös volt. Erre Wilson még mindig nem a háborút, de a fegyveres semlegességet proklamálta. Végre 1917. április 2-án a kongresszus előtt hatalmas beszédében Németországgal hadiállapotban levőnek jelentette ki az Egyesült Államokat. A kongresszus tapsolt, de Wilson akkor is a háború áldozataira gondolt... Néhány hónap alatt pedig megtörtént a nagy gyorsasággal felállított amerikai hadsereg (mintegy 2 millió ember) áthajózása az Oceánon és ezzel a központi hatalmak sorsa végleg eldőlt.

De az amerikai intervenció ellenére is mindvégig kitartott Wilson békeideálja mellett. Híres 14 pontja, melynek tartalmát személyesen közölte 1918. január 8-án a kongresszussal, valóban irányt mutatott egy új civilizáció felé.

Az utolsó 15 év történelme is másképp alakult volna, ha a békeszerződéseket a wilsoni eszmék hatották volna át. A történelem alig tud felmutatni nehezebb helyzetet, mint amilyen ez államférfi számára a háború befejezésekor adódott. Ő volt az egyetlen, aki a békekonferencián állama számára semmiféle igényvel nem lépett fel, míg a többi szövetséges államok részéről szinte teljesíthetetlen követelésekkel találkozott. Ugyanakkor minden szem Páris felé tekintett. A csalódottak, elégedetlenek és elnyomottak tőle, mint valami új Messiástól várták igazukat. A szövetségi kormányok bizalmatlanul és alig-leplezett idegességgel nézték békemunkáját, mialatt odahaza politikai ellenfelei és a szenátus egy része mindent elkövetett, hogy elgáncsolják. Így szemére hányták és ezt a szövetségesekkel is tudatták, hogy nincs joga többé az U. S. A. nevében beszélni, miután közben pártja a választáson kisebbségben maradt. Szemére vetették, hogy európai útjával, melyet a kincstár pénzén tett kújutazásnak tekintettek, a legválságosabb időben megakadályozta a törvényhozói gépezet normális működését, hogy az intervenció idejében nem alakított koncentrációs kormányt, hogy a békekonferenciára az ellenzék vezéreit nem vitte magával, hogy nem engedte meg a szö-

vetséges hadseregnek, hogy német földre lépjen és Berlinből diktálja a békét.

Visszatérve Amerikába, a kongresszussal szemben még egyszer a választók millióihoz fordult. Az igazi Népszövetségért és a becsületes békéért folytatott propagandakörútja valóságos diadalút volt. Ezalatt érte utól a nagy szellemek tragédiája, a fizikai összeroppanás, melyet 1924 február 4-én halála követett...

A történelem még nem mondott végleges ítéletet felette, hisz működése óta három, halála óta pedig mindössze két lustrum pergett le. De élete és tevékenysége már most is tanulságos és mindenesetre erőt és útbagazítást meríthetnek belőle napjaink meggyötört gyermekei, akik a békét és a megértést igazán szolgálni kívánják.

Dr. Drucker György

Sárréten

*(Sárrét... elsülyedt lápok élő átka,
mely álmaink rég temetésre várta...)*

*Azt hittük, majdan bércezen rakunk fészket,
s békés homok nyujtott, im, menedéket.*

*Eget tükröző tavakat kerestünk,
s az őszi sárban majd hogy el kell vesznünk.*

*Fenyves-tetők szent szédületét vágytam,
s nem lehet elrejtőznöm sem akácban.*

*Nyírfaerdőd ősz mélabúját
te se idézd, fojtó poresó hull rád.*

*A végtelent szomjaztam, a pusztáét,
de itt se sík, se domb, se hegy, csak sárrét.*

*Azt hittük mi, itt épen csak megállunk:
sírmélység gyökérzett már a lábunk.*

Tanka János

Emlékirat a Magyar Jövőért és Prohászka Ottokár válasza

(ADALÉKOK AZ ÖSSZEOMLÁS UTÁNI KERESZTÉNY-KERESZTYÉN
EGYÜTTMŰKÖDÉS TÖRTÉNETÉHEZ)

Időszerűsége ma már nincs többé az emlékiratnak. Ép azért csak mint emléket tesszük közzé. Ezt hangsúlyozzuk is. Az irat, keltezésekor, egy rövidletű debreceni folyóiratban a „Napsugár“-ban is megjelent, 1921 január 1-én. Újra való kiadását, amely az ország közönsége elé bocsátja, nagyon is megérdemli, úgy szintén Prohászka Ottokárnak idevonatkozó levele is, amely rá egy esztendőre érkezett meg s mind a mai napig ismeretlenül rejtőzik íróasztalomban, véka alatt.

Az emlékirat őszinte, igaz tekintet volt Debrecenből Székesfehérvár felé, ahol a nagy filozófus püspök, Prohászka élt, aki a Magyar Jövő Szövetség igazgatóságának elnöke is volt. Prohászka a memorandum keltezésének őszén Debrecenben volt s a Katolikus Otthonban 1920 nov. 21-én tartott nagyszabású beszédét ezzel kezdte: „Ha már történelmileg letörtünk is, igaz legyen a maradék nemzet lelki egysége.“

A fővárosi Magyar Jövő mozgalom hullámai 1920 őszén Debrecenbe is eljutottak, nemsokára azután, hogy a nagy tiszántúli metropolis felszabadult a román megszállás alól.

A mozgalom révén a nevelés legégetőbb tétele került napirendre: az ifjúsági olvasmányok. Egy új generációt kell nevelni a könyv, a nyomtatott betű révén. A modern irodalomtörténet irodalmon az író és az olvasó viszonyát érti. Méltán felcsigázta a jövő nemzedékért aggodó lelkeket az a szinte rejtély számba menő, de forró viszony, amely író és a szeplőtlen ifjú lélek között létesülhet. Az író ebben a viszonyban lesz valóban újjáformáló, alkotó hatalommá.

Debrecenből is méltó visszhangot váltott ki ez a nagy törekvés. Az ügy érdeméhez képest többrendbeli tanácskozás volt itt is az ifjúsági olvasmányokról ép a Magyar Jövő indította mozgalommal kapcsolatosan dr. Tamkó Béla, egyetemi ny. r. tanár, akkori bölcsészeti kar dékánjánál. Bennük résztvett és ott szavát hallatta a tiszántúli ref. egyházkerület néhai érdemes kitűnő középiskolai felügyelője, dr. Dóczi Imre, majd dr. Révész Imre, akkori debreceni ref. lelkipásztor, Ady Lajos, kir. főigazgató és többen.

A tanácskozás lényeges része főképen arra irányult, hogy Debrecen, az iskolák városa, mielőtt kapcsolódhatnék bele érdemileg és rangjához illően a „Magyar Jövő“ c. országosnak ígérkező mozgalomba. A megbeszélések eredménye gyanánt egy memorandum készült, amelyet — az értekezlet felkérésére — dr. Révész Imre, ref. lelkipásztor szövegezt meg s Debrecen társadalmának akkori vezető egyéniségei aláírtak, felekezeti különbség nélkül.

Az emlékirat szöszerint a következő volt: *Emlékirat a Magyar Jövő ifjúsági irodalmi mozgalom nagyjéremű vezetőségéhez, Budapest.*

Alulírottak a Magyar Jövő ifjúsági irodalmi mozgalom nemes célkitűzésével föltétlenül azonosítva magunkat, örömmel fejezzük ki azt a reményteljes meggyőződésünket, hogy ez a mozgalom hangoztatott alapelveinek szemmel tartásával, megfelelő irányban, külső és belső akadályoktól mentesen, sikerrel dolgozhatnak és így jelentékeny mértékben fog közrehatni a nagybeteg magyar nemzeti lélek gyógyulására és a helyes és kívánatos magyar jövőnek egyik legeredményesebb alapvetője lesz.

Azt is vitán felül állónak tartjuk, hogy a mozgalom országos erő-kifejtésének sikere érdekében *Debrecennek, mint multjánál és jelenénél fogva — par excellence iskola városnak, közelebről a debreceni közoktatás minden hivatalos tényezőjének, minden társadalmi támaszának és minden igaz barátjának nem pusztá szenvedőlegesen elfogadó magatartással, hanem elsőrangú ható tényezőként* kell a mozgalomba bekapcsolódnok.

Ennek mielőbb való, zökkenés nélküli megvalósulására őszinte óhajtásunk, hogy érdekében minden hatáskörünkben állót megtegyünk mind társadalmi helyzetünkéből, mind hivatali állásunkból kifolyólag. *Ezt magyar hazafiságunk legszentebb kötelességének jelentjük ki.*

Epen ilyen kötelességünknek ismerjük azonban, hogy reámutassunk minde. titkolódzás nélkül erre: ez a kívánatos bekapcsolódás és ennek alulírottak által való előkészítése városunk helyi viszonyainál fogva, de általában a *debreceni és az egész tiszántúli magyar kultúrfejlődés* letörülhetetlen és félreismerhetetlen sajátos egyéni arculatára tekintettel, csak bizonyos „eltételek kidomborítása és mind a két oldalról való őszinte jóakarattú tiszteletben tartása mellett jöhet létre.

E feltételek elsejéül a leghatározottabban kívánjuk, hogy a „Magyar Jövőnek“ a felekezeti ségen felül álló *keresztény-keresztýén nemzeti alapirány* ne csak az általános programmkítűzésben, hanem a mozgalom mindennemű ténykedésében, szervezésben és alkotásában is minden kétséget kizárólag és eselleges aggodalmat elosztó határozottsággal, következetesen és állandóan kifejezést találjon.

A „felekezeti ségen felül állást“ természetesen nem kívánjuk olyként értelmezni, mint hogyha a történelmileg kialakult magyar keresztýén vallásközösségek egyéniségének elhomályosításában, szilárd társadalmi strukturájuk megbolygatásában, világ- és életnézeti körvonalai k szántszándékos összeeligyítésében látnók a „Magyar Jövő“-nek az ifjúsági irodalmi és társadalmi befolyásolása útján elvégzendő feladatát, hanem — és ez a második feltételünk — a felekezetfölttiségnak azt a mai helyzetünkben egyedül egészséges értelmét kívánjuk a „Magyar Jövő“ munkáiban érvényesítve látni, mely szerint *mindenik történelmileg adott magyar keresztýén vallásközösséget* egyenlően, feltétel nélkül, minden fentartás és rangsorba állítás teljes mellőzésével olykép kell kezelni és megbecsülni, mint nemzeti életünkben *az eszményi keresztýén egység* („hogy mindnyájan egyek legyenek“ mondja Jézus Krisztus János evangéliumában 17, 21.) Isten által rendelt, szerves alkotó, illetőleg a mai viszonyok közepett mint előkészítő tagját.

Epen ezért bizonyos lelki javakat és nemzeti eszményeket a szenvedő magyar nemzettestnek kisebb vagy nagyobb, de mindenesetre homogén alkotó részeivel *egyedül az egyes magyar keresztýén vallásközösségek útján* lehet közölni, valamint a nemzeti erőket az ő révükön lehet igazán kifejteni.

Harmadik feltételünk, az előbbieket szorosan következő pedig az, hogy ennek az egyetemes pillantással értékelő megbecsülésnek az alapján minde-
nük itt számbajövő magyar keresztýén vallásközösség arra hivatott és illetékes tényezőinek és tagjainak teljesen egyenlő feltételek mellett mód nyujtandó arra, hogy keresztýén confessiójuk, történelmileg kialakult vallásos

egyéniességük jellegzetes és pótolhatatlan lelki értékeit természetesen tisztára pozitív és építő módon, tehát minden polémikus él és agresszivitás és általában minden valóban jogos érzékenységet felkelthető mozzanat kerülésével, szabadon belevihessék a „Magyar Jövő” irodalmi és egyéb munkálataiba.

Debrece-re és a Tiszántúlra vonatkozólag ez a kívánság elsősorban azt jelenti, hogy a mozgalom itteni kialakulásának és meggyökerezésének magas érdekei a „Magyar Jövő” mai és mindenkori vezetőségét a *református keresztyén szellem* egyéniességének tiszteletben tartására és közelebbről az ebben a városban és hazarészben különösen tömör és termékeny négyszázados erkölcsji és értelmi nemzetművelődést teremtett *magyar református egyház irodalmi és kulturális erejének* tevékeny kiaknázására figyelmeztetik.

Ennek a figyelmeztetésnek, amely tehát a dolgok erejében rejlik és nem önkényesen felvetett vagy mesterségesen kieszelt szempont, gondos szemelőtt tartása, a negyedik feltételünk.

Mindezeket a feltételeket magyar őszinteséggel és keresztyén testvéri szeretettel és bizalommal terjesztik alulírottak a „Magyar Jövő” mozgalmat ez idő szerint intéző tényezők elé. Meg vagyunk győződve arról, hogy mely erkölcsi kötelelességérzethől fakadó nyíltságunk ennek a nemes ügynek minden tiszteletreméltó, úttörő munkása előtt teljes megértésre talál.

És meg vagyunk győződve különösképen arról, hogy a „Magyar Jövő” igazgatósági elnöke, *Prohászka Ottokár* öngyméltósága lesz az első, aki a maga fennszárnyaló vallásfilozófiájával, tiszta evangéliumi intuiciójával, minden keresztyén kultúra iránt érzelt odaadó nagyrabecsülésével, de meg nagy magyar szívével méltánylólag fogja megragadni a fentiekben kifejtett kívánalmak és a hozzájuk fűződő nagy érdekek valóban keresztyéni jogát és valóban nemzeti horderejét.

Kelt Debrecenben, 1920. évi december havának 14-én.

Dr. Révész Imre sk. debreceni ref. lelkipásztor, volt theol. akadémiai ny. r. tanár, dr. Medveczky Károly sk. a „Magyar Jövő” debreceni ügyvezetője, Uray Sándor sk. ref. lelkész, mint a debreceni ref. egyház iskolaszéki elnöke, dr. Lindberger János sk. prépost-plébános, mint a debreceni róm. kath. isko.aszéki elnöke, Tankó Béla sk., Papp Károly dr. sk., Rugonfalvi Kiss István sk. egyetemi tanárok, Jesch Mátyás sk. áll. főreálisk. tanár, Szent-Királyi Tivadarné sk. soc. misszió társulat elnöke, Hogyor József sk. kegyesr. róm. kath. főgimn. igazgató, Nagy Lajos sk. kegyesrendi tanár, az önképzőkör vezetője, dr. Kosztka László sk. kegyesrendi kath. főgimn. tanár, Hubert Ottóné sk. a ker. egyesült nemzeti liga propaganda osztályának alelnöke, „Vöröskereszt” társelnöke, dr. Szilágyi Imre sk. ügyvéd, a „Napsugár” főszerkesztője, az Arany János Társaság igazgatója, dr. Szabó Béla sk. kir. tanfelügyelő, dr. Iványi Béla sk. egyetemi tanár, az ÉME debreceni csoportjának elnöke, dr. Dávid István sk. kir. törvényszéki bíró, az egyesült ker. nemzeti liga debreceni osztályának ügyv. elnöke, Mitrovics Gyula dr. sk. a pedagógia egyetemi ny. r. tanára, Ady Lajos sk. tan. ker. kir. főigazgató, Sümeghy József sk. a kath. népsz. Otthon főtítkára, dr. Horvay Róbert sk. az evang. filléregylet titkára, a Szepesi Szövetség alelnöke, Jacobi R. Victor sk. ág. hitv. ev. lelkipásztor, mint az ág. hitv. ev. iskolaszék e. i. elnöke, dr. Láng Nándor sk., Pápay József dr. sk. egyetemi tanárok, dr. Bessenyei Lajos sk. ref. főgimn. tanár, az ORTE debreceni körének elnöke, Csobán Endre sk. Debrecen város főlevéltárnoka, Ságy Lajos sk. rendőrfőtanácsos, Ferenczy Tibor sk. rendőrfőtanácsos, a ker. nemzeti liga vál. tagja, Szent-Királyi Tivadar sk. Debrecen keresk. és iparkamara elnöke, a TEVÉL ügyvezető elnöke, dr. Haendel Vilmos sk. udv. tan. egyetemi tanár, a Nemzeti Liga elnöke és az Arany János Társaság elnöke, dr. Haendel Vilmosné sk. a Nemzeti Liga és MOVE választmányi tagja.

Jegyzet. Az emlékirat — sajnos — technikai akadályok és az idő rö-

vidsége miatt több irányadó tényezőnek, mint dr. Dóczy Imrénének, a ref. tanáregyesület elnökének, Ujfalussy Gábornak, a MOVE elnökének, Nagy Józsefnek, a Tiszántúli polgáriiskolai tanári kör elnökének, Hatvany József igazgatónak, a ref. tanító egyesület elnökének nem volt bemutatható.

A Magyar Jövő budapesti igazgatóságához küldött memorandumra hosszabb időn át hivatalos válasz nem érkezvén, a debreceni érdekeltek akkori képviselőjükhöz, dr. Milotay Istvánhoz fordultak azzal a kéréssel, hogy érdeklődjék meg az emlékirat sorsát. Dr. Milotay István, akkori debreceni nemzetgyűlési képviselő 1921 június 14-én kelt levele ezt írja: „A Magyar Jövő Szövetséghez intézett memorandum dolgát szóvátettem a minap Prohászka Ottokár előtt és felhívtam figyelmét ugyanazokra a fontos szempontokra, amelyeknek jelentőségét jómagam is mélyen átérzem. Prohászka úgy nyilatkozott, hogy eddig nem referált nekí a memorandum dolgában, érdeklődni fog iránta és maga is rajta lesz, hogy a mi szempontjaink a döntésnél honoráltassanak. Mondanom sem kell, mennyire örülnék, ha ez csakugyan így is történnék. Nálamnál jobban senki se érzi, mennyi vigyázattal és tapintattal kell kezelni ezeket a dolgokat s milyen nagy érdekek fűződnének hozzá, hogy különösen az ifjúsághoz való vonatkozásaiban a nemzeti és keresztény gondolat ne járjon a felekezeti elkülönülés veszélyével.“

1922 január 19-én levelet kaptam egyszerű szürke borítékban. A bélyegeken lévő pecsét elárulta, hogy Székesfehérvárról jön. A boríték-ból egy oldalas levélpapíron a nagy püspök sajátkezű írása került elő. Levele, amelyet máig is kegyelettel őrzök, így szól: „A memorandumra nem feleltünk ugyan nyílt levélben, de válaszoltunk s biztosítottuk az érdekelteket, hogy igen, akarunk cooperálni; felszólítottuk arra is az urakat, hogy szívesen kiadunk tőlük ifjúságnak való iratokat. Mert őszintén szólva, más tartalmat nem tudok adni a „szigorúan egyenlő“ s „egyenjogú“ állásfoglalásnak, mint azt, hogy mindkét részről tegyünk közzé publikációkat. Azt, hogy a „Zászlónk“ megszűnjék, mert hogy katolikus lap, s egyéb ilyeneket el nem fogadhatunk. Fejünket le nem haraphatjuk, de szívesen egyezkedünk, akár újra is. Valami nyilvános nyilatkozatra szükség nincs; részemről nyilatkoztam én elégszer, Székesfehérvár, 1922 I. 17.“

Meg kell jegyeznem, hogy mi debreceniek soha sem gondoltunk arra, hogy a Zászlónk megszűnjék, mert katolikus lap. Sőt mindig örültünk annak, hogy a katolikus ifjúságnak egy olyan folyóirata van, mint a „Zászlónk“ Itt Prohászka Ottokárt tévesen informálták. Másrészt a Magyar Jövő budapesti igazgatósága soha egy olyan érdemleges választ a memorandumra nem küldött, melynek alapján a Prohászka szellemében a tárgyalást folytatni lehetett volna.

A cikk egy kezdetén álló mondatát kell megismételnem befejezésül: Míndezt csak mint egy nagy és jobb sorsra méltó, eszményi értékű törekvés emlékéért teszem közzé abban a hiszemben, hogy noha nincs benne semmi időszerűség, az emlékiratban és a válaszban lefektetett gondolatok időálló értékek.

Dr. Medveczky Károly

Egy elpártolt liliomszál

*Liliomszál, liliomszál,
Idegenhez mért hajoltál?
Mért öleli karcsú szárad,
A fajtádat, a hitedet
Szerelmed tüzére tetted,
Messze látszik lobogása,
Mi lesz, ha lesz hamvadása?*

*Liliomszál, liliomszál,
Idegenhez mért hajoltál?
Apád-anyád megsiratott,
Sírván, mégis hozzáadott.
Lehetsz neki százszor drága:
Más világ az ő világa.
Világába — ősi átok —
Beolvad a te világod.*

*Liliomszál, liliomszál,
Idegenhez mért hajoltál?
Ha magod lesz: drága gyermek,
Nem tanul liliumnyelvet.
Vagy: kis lelkét összetépik,
Meghasonlik, míg megérik.
Két tűz között, kevert vére
Kiomlik a csatatérre.*

*Liliomszál, liliomszál,
Hajladozzál, hajladozzál.
Szerelmes hajladozásod
A te legfőbb igazságod.
Mi szomorún körülállunk,
Mert más a mi igazságunk,
Siratjuk a nászi kedved,
Siratjuk a fajtánk benned.*

Reményik Sándor

Harc a szellemért

Nem ez a címe Makkai Sándor legutóbbi tanulmánykötetének,* de ez az értelme, ez a jelentése, ez maga: egy hatalmas harci tett az emberi és magyar szellem életéért vívott küzdelemben. Ez a jelleg, ennek a szándéka vonja egységbe a látszólag divergáló írásokat, mint ahogy ez a jelleg és szándék vonja egységbe Makkai Sándor egész élete művét. Az emberiség mai nagy válsága és a magyarság jelen sorsfordulata idején magas és különösen fontos polcra állíttatott. Nem kétséges, hogy ő pusztán művoltával is kiemelkedett volna, bárhova is került. De áldanunk kell a Gondviselést, hogy olyan vártára helyezte, ahonnan már külső helyzeténél fogva is messzebb hallatszik és súlyosabban a hangja, s ahol nagyobb hatékonysággal teljesítheti rendeltetését, vállalt életcélját, azt a szakadatlan ember- és nemzetnevelő tevékenységet: a szellem életéért vívott harcot, amelyet szolgál minden leírt sora.

Ez a könyve négy kritikai tanulmányt foglal magában.

Mindig van valami csodálatos és lelkesítő abban, ha könyv iratja a könyvről. Csodálatos és lelkesítő, hogy olyan „irrealis“ valami, mint a szellemi alkotás — merő fogalmak, fantáziaképek, gondolatok, kieszt viszonyok, s mindez szavak fővényébe írtan — olyan „realitást“ nyerhet a benne hívők, az általa megbüvöltek lelkében, hogy számukra ugyanúgy helyet foglal a világ dolgai között, mintha maga is „valóság“ lenne, valóság, amely ime újabb szellemi tevékenység tárgya lesz, foglalkoznak vele, mint akár egy kövel vagy virággal, sőt — még nagyobb tiszteletben tartva — mint egy jótékony vagy veszedelmes szerszámmal. Még gazdagítóbb ez a benyomás, ha azt is láthatjuk, hogy a kritika közben tovább fejlődik a gondolat, növekszik, alakul, szerte-kúszik új meg új kapcsolatokra kiterjedve, eleven életet él, és érezzük, hogy még ezzel sincs vége életének, még tovább, a könyv határain messze túl is szövídhet, a végtelenségig. Mert az irodalmi kritika, amikor ismét feloldja azokat a formákat, amelyekbe a gondolatot egy kéz már megrögzítette, nemcsak azt tárja fel, hogy mi minden rejtett még benne, vagy pedig hogy milyen tévedések fenyegethetik útján, hanem egyben magával pusztán tényével, azzal, hogy a szellemi alkotás tárgyává tehetőségét dokumentálja, hatalmasan erősíti hitünket a szellemiség valóságában és kozmikus jelentőségében.

Ime mindjárt Makkai első, kötetének címadó tanulmánya! Arra mutat rá, mily káros, veszedelmes, sőt végzetes volt az a mesterkedés, amellyel Széchenyi szenvedélyes, egyenetlen, keserű, kérlelhetetlen kritikájú és tragikus alakjából „a legnagyobb magyar“ élettelen és ártalmatlan szobrát faragták meg, mert kényelmetlen volt előbb Kossuth

* *Harc a szobor ellen.* Erdélyi Szépművés Céh kiadása. Kolozsvár, 1933. 119 l.

politikájának útjában, azután a milleniumi liberális korszak gyermeteg optimizmusának a maga kegyetlen igazlításával, heves szókimondásával, célkitűzéseinek józanságával. Kevés kivétellel — mint Kemény vagy Péterfy — mindenki összefogott és szoborrá merevítették és félretolták a nemzet valódi, sorsküldötte vezérét. A történet keservesen igazolta Széchenyit, „kétségbeesett győzelmet arat egykorú ellenfeleim, aztán az egész liberális korszakon és a saját hamis kultuszának művirágain taposva beledobban nemzete rémült szívébe.“ Makkai kritikai szemléje folyamán végigkíséri azt az életrekeltő tevékenységet, amely Széchenyi szobra körül folyik az összeomlás óta. Főként Szekfű Gyula, Hegedűs Lóránt és a fiatal erdélyi László Dezső műveivel foglalkozik. Kritikai fejtegetései mesterművek, és nemcsak negatív eredményre vezetnek, hanem folyamukban felmerül Széchenyinek Makkai által meglátott alakja is, és számos új szempontot szolgáltat a további kutatás számára.

Különösen mesteri a Hegedűs-könyv analízise, amint felmutatja, minő csirák rejlettek a szerző elképzelésében, melyeket azonban nem vitt következetesen keresztül, s ezért könyve nem lehetett egységes. Ennek legmélyebb okát az író naturalisztikus szemléletében ismeri fel, „mert csakis ez az ok lehet az, ami a különböző Széchenyi-csirákat nivellálja s a megkülönböztető és értékelő szempontokat elhomályosítja.“ Hegedűs könyvének nagy érdemét abban látja, hogy az eleven Széchenyit állította szélesebb közönségünk elé. S ez kétségtelenül így is van, de ez nem menti fel a tudományt ama kötelessége alól, hogy végre egy összefoglaló műben ő is az eleven Széchenyi szellem- és életrajzát alkossa meg. Geniális intuíciójú férfiú megragadhatja egy-egy nagy szellem titkát, s így Széchenyi komplikált személyiségét és fátumát, de megmagyarázni, megérteni csak tudós tudja, és pedig olyan, aki egyéni arravalósága, kongenialitása mellett rendelkezik nemcsak a Széchenyire, de korára vonatkozó teljes forrásanyag ismeretével is és fel van fegyverezve a modern szellemtudományi lélektan és történet-tudomány finom eszközeivel.

Csakis ezzel a felkészültséggel lehet megvalósítani azt a feladatot, amelyet Makkai a Széchenyi-kutatás elé tűz.

Ő abból indul ki, hogy vannak nagy történeti személyiségek, „akik különösképen fajuknak, nemzetüknek kifejezői, sorsszerű megtestesítői. Ezek közé tartozik, mint a legpéldázatosabb, bár a legáttekinthetlenebb is, Széchenyi István.“ „A másik nagyon fontos vonás az, hogy ezek a legmagyarabb, a magyarsággal személyszerint teljesen azonosult és azt tipikusan kifejező sorshordozók ugyanakkor mindig egyetemesen emberiek is. Nemzetük sorsát világhorizontba emelve szemlélik és szemléltetik s a sajátosan magyart mindig egyetemesen emberi mérték alá állítva ítélik és építik. Ezért van az, hogy Széchenyi nemzet-szeretete nemzet-kritikával párosulva nyilatkozik meg...“ A „lelki független ember“: így nevezte meg saját és nemzetének célját. Ez pedig csak küzdelem eredménye lehet. „A sorshordozó emberben óriási

küzdelem viharzik az egyensúlyért, az egyetemesen emberi értéknek a magyar faj sajátos adottságával való egészséges és termékeny egyesítéséért. Ez elsősorban a saját problémája, de azt szükségképpen fogja nemzete léteproblémájának ismerni fel és az érte való küzdelmet kivétlenül a közélet síkjába is. Önlényének végleteivel és ellentéteivel való küzdelme a kép belső oldala, nemzete büneivel és szenvedélyeivel való harca a kép külső oldala, de a kettő lényegében egy és ugyanaz.“ A Széchenyi-probléma megoldása tehát az, hogy igazoltá kell tennünk ezt aényt. Meg kell mutatni, „hogyan emberi lényének egésze, származásától kezdve tragikumáig miképpen lesz szükségszerűen az egyetemes emberbe illeszkedő magyar öntudat és sors kifejezője, miért az és hogyan nyeri meg minden adottsága és története, minden vonása és adata ebben az egyetlen valóságban a maga értelmét és magyarázatát.“ Ezért tehát nem lehet Széchenyi művét — „eszmevilágát“ — elválasztani személyiségétől és életétől. „A feladat: egy ember géniusz-rajza úgy, hogy abban a nemzeti géniusz arcára ismerjünk.“ Különös örömmel olvassuk, hogy Makkai szerint „ennek leghelyesebb, legéletteljesebb módja a genetikus ábrázolás, a nemzet kifejező és hordozó lélek gyökérzetének kiemutatása“, merthísten magunk is többször rámutatunk e módszer egyetlenségére a személyiség megértése körül.

A magunk részéről azonban még határozottabban, — hogy úgy mondjuk, — ridegebben hangsúlyoznánk azt a követelményt, hogy a legelső feladat pedig éppen annak a felderítése és ábrázolása, milyen diszpozicionális és élmény-motívumokra történt meg Széchenyi egyéni életében találkozása a magyarság sorsával és saját rendeltetésével, azaz hogyan vált Széchenyi Széchenyivé. Ez minden biográfia első és egyben legizgalmasabb kérdése. Itt kerül előtérbe a Crescence-probléma is. Kibogozása a tudományos erotikának is rendkívül hasznos szolgáltat tenne és úgy véljük, hogy ebből a szempontból tekintve Széchenyit egyenesen Dante ellenképéül állítaná a nagy erotikusok csarnokában. A platonai eros sorsának egy különös válfaja az övé, mint a „szárnyaszegett Eros“ esetének instruktív példája. Itt aztán komplikálja a kérdést a szerelmében való csalódás és a külső politikai események fordulatainak összeesése. E kettős hatás hogyan fonódik össze lelki egyensúlyának megbomlásában? És aztán min lobban fel tetterejének öregkori fellángolása? A Makkai magyarázatát minderre ebben a vázlatos formájában — részletes kifejtésre természetesen nem is vállalkozhatott itt — mi kissé intellektuálisnak tartjuk. De a kérdés messze vezetne.

Sokkal fontosabb még kiemelni azt a gyakorlati jelentőséget, amelyet Makkai a valódi Széchenyi-képtől vár. Ha, úgymond, Széchenyiben a nemzeti géniusz arcára ismerünk, akkor nyernek igazi mély értelmet tanításai és akkor úgy „fogadjuk őket, mint magának a nemzet életösztönének ösbizonyosságú parancsait. Így látni őket — fejezi be — ma több mint kötelesség, mert létérdek.“

*

A következő két tanulmány összetartozik. Mindkettő a szemlélet és gyakorlat, az aisthesis és moralitás viszonyát vizsgálja, s mindkettő a mai kor sivárságának, lélektelemségének, szellem-ellenességének a kritikájából indul ki. Valódi harci tett ez a két tanulmány a szellem életéért vívott küzdelmünkben. Kevés helyen olvashatjuk rövidege mellett is oly pregnánsan kifejezve a körülöttünk leselkedő veszedelmet, mint ezeken a lapokon. „Tudom, hogy sokszoros ellentmondást hívok ki, de kénytelen vagyok kifejezni azt a meggyőződésemet, hogy korunk úgynevezett szociális öntudata, — amellyel olyan nagyra van, állapítja meg előbb, — mivelhogy alapjában véve teljesen materiálista, voltaképpen nem szocializálás, hanem atomizálás, mert az egyéniséget vagy a kapitalizmus és kommunizmus osztályszemléletében, vagy a szovinizmus nemzeteszemléletében sülyeszti el. Ebből az állítólagos szolidaritásból tehát szükségképpen harc, gyűlölet és szenvedés fakad... Az emberiség ilyen egységtörekvései elkerülhetetlenül csakis a terror, a tömegé alacsonyítás és a gépiesség uralmához vezethetnek.“ Ezt az állapotot pedig, hirdeti, csakis a teremtő lelkiség, egyéniség törheti meg. Az emberiség krízise egyetemes, tehát egyetlen megoldás van: a válságot egyénileg és lelkiileg rendezni, mert egyetemesen rendezni egy kérdést mindig azt jelenti: lelkiileg és egyénileg rendezni.“

Aki felismeri a veszélyt, annak kötelessége a gyógyításon munkálkodni. Az egyik tanulmányában kimutatja Makkaí, hogy az erkölcsnek, mint szellemi értékvalóságnak a lelkiség az alapja és a lelkiismeret, a másikban még mélyebbre száll és felfedi, hogy az erkölcsiség a teremtő hit gyümölcse és ezért nem lehet más, mint gyakorlat. „Az erkölcsi ember lelki és gyakorlati egyéniség, mert egyikből jön a másik.“ De itt van a döntő kérdés: minden gyakorlat erkölcsi? Illetve, amint Makkaí fogalmazza: ki és mi az igazi gyakorlati ember? Felelete a valódi filozófusé. És itt bukkan fel háta mögül legélesebb körvonalakban meszterének, Böhm Károlynak mindig mögötte rémlő alakja. „Mihelyt a gyakorlatiséget lelkiismeretbeli kötelességnek fogjuk fel, rá kell jönnünk, hogy csak egyetlen igazi gyakorlatiség van és az nem egyéb, mint a legtisztább és legelszántabb elméletiség. Az igazi gyakorlati ember mindig az alapvető kérdések tisztázására tör s én a mi gyakorlati kötelességünknek csak egyetlen értelmezését tudom adni: az élet minden kérdésének alapjából való revízióját.“ Azok a beszédek tehát, hogy most nincs időnk sokat töprengeni, cselekedni kell, bármint is, de tenni valamit, változtatni a jelenen, hamis és vészitő beszédek, amelyekkel hatalomratorók csapják be a tömegeket. Meg kell találni a helyes és igaz megoldást, ezt pedig csak a lelki elmélyülés, az ész, a szellem hozhatja meg. Mert: „helyes és igaz csak az lehet, amit az emberi lélek természete követel. Ez — teszi hozzá — valamikor teljesen magától értetődő igazság volt és semmi sem mutatja jobban az emberiség egyetemes betegségeit, mint az, hogy ezt a magától értődő dolgot hangoztatni kell és hadat kell izenni annak, ami természetellenes.“

A negyedik tanulmány — Erdélyi sorsok — Meschendörfer regényéhez — Die Stadt im Osten — kapcsolódik. A regény által szolgáltatott intim adatokból remek portréját rajzolja fel az erdélyi szász-ságnak és sorsának. Megjegyzései a magyarság és a nemzetiségek viszonyáról rendkívül tanulságosak, de van a fejtegetéseknek súlyosabb mozzanata is. Az a mód, ahogy központi gondolata, amely az előbbi három tanulmány alaphangja is: az emberi szellem egyetemességének hite feltör és kibontakozik ebben az eszmekörben is, amely pedig oly könnyen csábítana nacionalista elzárkozásra. Mert noha el nem tükölködhet a fájdó irigységgel szemléli azt a szász sovinizmust, amely ezt a kis népet szilárd mivoltában megőrizte, s nem győzi szemére hányni a magyarságnak, hogy oly könnyen lemond egy hamis humanizmusból nemzeti öntudatáról, s noha apriori leszögezi, hogy a magyar nemzeti-ség — a szó eredeti értelmében — adottság, amelyet fent kell tartani, s ezen vitázni nem lehet; a magyar mivolt lényegét egy olyan mozzanatban találja meg, amely döntő egész gondolatvilágára és harmonikusan illeszkedik az emberi szellem egyetemességének meggyőződését központba állító világnézetébe. „Az igazi magyar tradíció... az a fentartás nélküli és soha eléggé nem méltányolt odaadás, mellyel a magyar lélek odafordult és kitérte magát az egyetemesen emberi értékek számára... Mindig arra törekedett, hogy magába tudja fogadni a világot.“

A könyv utolsó lapja aztán visszaível az első tanulmány gondolat-köréhez: a valódi nemzetvezérek követésének parancsoló szükségéhez. Mert természetes, hogy azt a magas nemzeti ideált csak a kivételes nagyok tudták megvalósítani nálunk is, mint bárhol. A magyar történelemnek azonban szomorú tanulsága, hogy a nemzet alig fogékony a szellemi vezetés, valódi vezéreinek felismerése és követése iránt. Nemzetnevelésünknek tehát nem lehet kisebb célja, mint e vezetők kiművelése és a nemzet szellemi vezetés alá helyezése. *Harc a szellem életéért...*

*

E hosszúra nyúlt, ámde korántsem teljes ismertetésben, tudom, nem mindenütt azt emeltem ki, ami talán a könyv olvasói számára leginkább felöltő volt, ami magában a szövegben is első vonalban áll. De szívesen nézek az első vonal mögé, s fogom el egy-egy szerényebb külsejű mondatban a gondolatot, amikor még közelebb van eredő helyéhez és még nem bontotta ki az adott esetre vonatkozó konzekvenciáit. Ezek az „útközi“ stációk sokszor még termékenyebbek, mert gazdagabbak lehetőségekben, mint a végső kifejtés. Makkainál pedig különösen alkalmasak ezek a megállók egész gondolatvilágának egyetemességének alapjai megragadására, mert személyiségének és írói attitűdjének egyik döntő vonása rendkívüli racionalitása. Tehát a gondolat egész útja egyforma tiszta és erősen izzó fényébe van vonva az öntudatnak. A gondolat irracionális genezise régen véget ért a könyv konkrét genezise előtt. A könyv minden lapja és sora felett ugyanaz az egyenletes

és rendkívül erős világosság ömlik el. Innen fakad stílusának teljes pátozstalansága, sőt bizonyos temperált, de állandóan emelkedett hangú monotoniája, egyszerűsége — „dísztelensége“: külső díszítés nélkül valóssága, — és a kompozíció tévedhetetlen biztossága. Ez a racionalitás azonban távol áll a merő passzív szemlélettől. Saját gondolatkörébe kapcsolódva: az igazi gyakorlat alapja, a belátás, a meggyőződés, a hit, a lelkiismeret és az elszánt jóakarát alapja és eszköze. A prédikátoré, aki az Ige, a Logos öre és hirdetője.

Joó Tibor

Stefan George: Három téli vers

I.

Titokzatos szem tűz át a homályon:
hogy el ne hagyjalak, remegve kérted
s úgy hullt belém a hangod és a lépted,
hogy e zarándok-utatót most is áldom.

Nem-ízlelt mámorral kínál a tájék:
ezüstös lombon megfagyott sugár ég
s körül, e látó színekbe szótt teren
fojtott a kín s az öröm nesztelen.

Nagy ámulás lakatja fogja ajkad:
hűvös dalt perget ránc a büszke bolt,
a lég ujjongó látomást kavargat, —
ily káprázó egy május-éj se volt!

II.

Most radborul szobánk szelíd varázsa,
néznek a jégvirágos ablakok.
A tűz vörös haját dudolva rázza —
ily megtörtén szemed miért ragyog?

Didergő válladon pihen meg ajzott
vágó — s csak ülsz, némán, mint azelőtt;
a végtelen felé sötétlik arcod,
árnyad már a szőnyeggel összenőtt.

Szívedben felszökő láng nem foganhat?
Kinyílt reménnyel indulok feléd,
de lelkelem gyilkos gond karjába lankad:
e mély álomból felvirradsz-e még?

III.

Varázsod megtört: nőtt a kékes árnyék,
hol békét ringatott a sírhalom.
Előtied, égisz erő fájdalom
előtt, könyörgők még, míg útraválnék.

Ne bánod, hogy indulok s ily hirtelen:
a nádason már elriant a kéreg,
holnap talán bimbós bokorhoz érek
s az új tavaszba nem jöhetsz velem.

Fordította: Képes Géza

A vajdasági magyar irodalom

A Jugoszláviához csatolt Bácska és Bánát, valamint Baranya, vagy más néven a háború után felelevenített régi „Vajdaság” területén a kisebbségi sorsba került magyarság irodalma csak 1926 után kezdett kialakulni, hogy az elmúlt esztendőben a *Kalangyában* és kiadványaiban egyelőre elérje kulminációs pontját. A Kalangya, amely a vajdasági magyar irodalom valamennyi íróját egy táborba, „kalangyába” gyűjtötte, az elmúlt esztendőben élte virágkorát, amikor Szenteleky Kornél vezetésével nemcsak havonta tudott igen szép és terjedelmes folyóiratot adni a magyar olvasóközönség kezébe, de létrehozta a rendszeres magyar könyvkiadást is és a Kalangya égisze alatt tizenhat magyar könyvet jelentetett meg. Azok, akik ismerik a délvidéki magyar közönség számát és anyagi teljesítőképességét, már akkor megmondták, hogy ez a tizenhat könyv egyrészt a délvidéki magyar írók, másrészt az olvasóközönség anyagi teherbíróképességének túlméretezése, amely után csak visszaesés következhet.

Ez a visszaesés az idej esztendőben már meg is történt és pedig oly mértékben, amire viszont a pesszimisták sem számítottak: az idén a jelek szerint már egyetlenegy magyar könyv sem jelenik meg a Bácska és Bánát területén. Míg Szenteleky Kornél, a vajdasági magyar irodalom lelke és vezérlő egyénisége az elmúlt év nyarán meghalt, már biztosra lehetett venni, hogy a délvidéki magyar könyvkiadás körül bajok lesznek, mert Szentelekyvel nemcsak az írókat egybefogó és egy táborban tartó ember, hanem a közönség előtt is elismert irodalmi tekintély szállt sírba. Halála után nem lehetett olyan embert találni, aki minden tekintetben átvehette volna azt a szerepet, amelyet Szenteleky betöltött és a Kalangya szerkesztését is egy triumvirátus: *Kende Ferenc*, *Szirmai Károly* és *Radó Imre* vette át. A háromtagú szerkesztőség minden tekintetben ragaszkodott Szenteleky szelleméhez és ezt bizonyítja az, hogy a lapot még fejleszteni is tudták és a Kalangya az idej esztendőben megnövekedett terjedelemben jelent meg. A vajdasági magyar könyvkiadást azonban nem tudták folytatni és az elmúlt esztendőben a Jugoszláviai Magyar Könyvtár „Városok, falvak” című kötetével — legalább egyelőre — a délszlávországi magyar könyvkiadás teljesen megszűnt.

Szenteleky halála egészen új feladatok elé állította a bácskai és bánáti magyar írókat, akiknek legfőbb gondja mindenesetre az, hogy legalább a folyóiratot megmentsék az elpusztulástól. Az egyre növekvő gazdasági válság szintén súlyos csapásként érintette a vajdasági magyar irodalmat és ez mindenesetre erősen hozzájárult a könyvkiadás megszűntetéséhez. Az íróknak új erkölcsi és anyagi tartalékerők után kellett nézniök. Ilyen erkölcsi és anyagi tartalékerőt véltek találni abban az alakulásban, amelyet az elmúlt év őszén a Magyar Közművelődési Egyesület kebelében létrehoztak és amely „*Szenteleky Kornél Irodalmi*

Társaság“ néven gyűjtötte maga köré azt az írói táborot, amely addig irodalmi társaság nélkül is egybegyűlt Szenteleky személye, illetve a Kalangya körül.

A „Szenteleky Kornél Irodalmi Társaság“ megalakulása nem épen a legsímábban ment végbe; legalább is lha kifelé nem, befelé annál erősebben érezhető volt az a hullámozás, amely az írók közötti békeséges egyetértést megzavarta. Ünneprontás azért még sem történt, habár nagy volt a versengés a vezető tisztségekért és nagy volt a versengés a tagságokért. Az elmúlt év vége felé *Draskóczy* Ede óbecsei ügyvéd, a becsei Népkör elnökének vezetésével megalakulhatott az irodalmi társaság, amely Szenteleky Kornél szellemében és lelkeségével van hívátva a vajdasági magyar irodalom ügyeit továbbvinni.

Habár a társaság vezetősége mindent megtett, hogy a magyar könyvkiadást is megmentse, most ismét bebizonyosodott, hogy egy egész társaság sem mindig elegendő ahhoz, hogy egyetlen ember hitét, lelkes és törhetetlen munkaerejét, tudását és kitarását pótolja és a könyvkiadást, legalább is az idej esztendőre, be kellett szüntetni. Néhány hétig még az is kétséges volt, vajjon a Kalangya fennmaradhat-e, ezt a kérdést azonban sikerült kedvezően megoldani és mivel a lap terjedelmét nyolc oldallal emelték, az előfizetések árát is emelni kellett. Így a Kalangya bővült terjedelemben és bővült tartalommal folytatta és folytatja munkásságát. A Magyar Közművelődési Egyesület, sajnos, anyagilag nem annyira erős, hogy a könyvkiadást is támogathassa; a Kalangyát is inkább csak erkölcsi, semmint anyagi támogatásban részesíti.

A vajdasági magyar irodalom egyik legfontosabb feladata az idén az, hogy a Kalangyát továbbra is fenntartsa és lha lehetséges, szűkített keretek között, de mégis csak folytassa a magyar könyvkiadást is. Ha ez sehogyan sem sikerül, akkor a vajdasági magyar irodalom részére nem marad más hátra, mint vagy az erdélyi, vagy pedig a felvidéki magyar könyvkiadáshoz (a kassai Kazinczy könyvkiadó szövetkezethez) való csatlakozás. Az Erdélyi Szépművészeti Céh, amely régebben már mutatott hajlandóságot arra, hogy a vajdasági magyar könyveknek helyet adjon (a Céh annakidején Szenteleky Kornél „Isola Bella“ c. regényét adta ki) valószínűleg most is hajlandó lenne arra, hogy könyvkiadványai sorában a vajdasági magyar irodalomnak is helyet adjon. De nincs kizárva az sem, hogy a vajdasági magyar irodalom a felvidéki magyar könyvkiadás felé keres utat és esetleg a szlovenszkói magyar könyvekkel igyekszik egy táborba tömörülni. Erdély vagy Szlovenszkó területéről a könyvek minden bizonytal akadálytalanabban kerülhetnek be Jugoszlávia területére, mint Budapestről, amelyet a mai meglehetősen izgatott politikai atmoszférában vajdasági magyar író aligha mer fölkeresni, hiszen attól fél, hogy ezzel kellemetlenségeknek teszi ki magát. Annyi bizonyos, hogy sem az erdélyi, sem a felvidéki magyar könyvkiadáshoz való csatlakozás nem ártíhat a vajdasági ma-

gyar irodalomnak, amelynek bizony szüksége is van a szigorúbb mértékre, hiszen az elmúlt esztendő túlméretezett könyvkiadása túlságosan bőre eresztette a kritika zaboláját és egész sereg olyan munka is kikerült a sajtó alól, amely értékben gyenge volt, vagy pedig az utóbbi évek folyamán folyóiratban vagy ujságghasábokon már megjelent. Nagy hibája a vajdasági magyar irodalomnak az is, hogy hosszabb lélekzetű regényt alig termel és ha volt is olyan könyv, amely kisebbségi magyar szempontból fontosabb problémákat becsületesebb módon tárgyalt, ezt a könyvet a rendőrhatalóságok — eléggé érthetetlen és túlzott aggodalmaskodással — elkobozták. (Börcsök Erzsébet „A végtelen fal“ c. könyvére gondolok.) Mégis, a tizenhat könyv között legalább tíz olyan könyv jelent meg, amely a súlyosabb kritika mércéjét is kibírja. A Vajdaságon kívül élő magyar olvasóközönség számára legérdekesebb könyv mindenesetre a Jugoszláviai Magyar Könyvtár zárókötetete, amely „Városok-falvak“ címen jelent meg és amely a bácskai és bánáti falvak mult és jelen életét mutatja be. Érdekes, hogy ennek a könyvnek egyes fejezeteit jórészt nem is az irodalomhoz közelállók írták, hanem más intellektuettek és ezek az írások először az egyik szabadkai napilapban kerültek bemutatásra. De az, aki távol él a mai Bácska és Bánát életétől, ép ezeknek az írásoknak a révén kapott új képet a mai magyar helyzetről, mely a háború után a Bácska és Bánát területén kialakult.

A vajdasági magyar irodalom feladata az idén: legalább megőrizni azt, amit az elmúlt esztendők során az ugartörök, Szenteleky és társai megteremtettek, fenntartani a Kalangyát és életet, vérkeringést vinni a megalakult irodalmi társaságba. Ha a mai helyzetben ez sikerül, munkásai megtették a magukét és kilátás van arra, hogy az év, elmúlásával mutatkozott visszaesés legalább nem folytatódik.

Csuka Zoltán

Protestánsok állítólagos uniója Zemplénben 1597-ben

A zempléni református dioecesis Protocolluma szerint az 1662. aug. 30-án Sátoraljaújhelyben tartott részsszinat egyik határozatában megemlékezett arról, hogy a „dioecesisünkben levő lutheránus atyafiak ... nem ex ignorantia, sem per negligentiam tartották velünk az uniót, hanem ennekelőtte való seculumban circiter anno 1597-ben boldog emlékezetű Báthory István urunknak az Ecclesián érettek való sollicitatióját s magoknak is károkból (?) nehezen való indulatjokat megtekintvén vötte be uniójába“.¹

Az idézett szavakban foglaltakat Fejes István már olyképen átalakítva mondja el, hogy „a vezérlő kéz az Ecsedi Báthory István országbíró hatalmas keze volt, aki 1597-ben a felsőmagyarországi protestánsok unióját eszközölte; ezen uniónak articulusait a Sátoraljaújhelyen 1597 májusában tartott zsinaton írták alá a zemplénvidéki papok“.² Itt tehát már határozott időpont és az egész Felsőmagyarországra kiterjedő s a mellett részletekbe menően megállapított cselekvés szerepel.

Pótlólag még azt adja elő Fejes, hogy „csupán az esküformát és az aláírók neveit találta meg egy, a zempléni tractus jegyzőkönyvébe beragasztott levelen, ezen címmel bevezetve: *Articuli ex Comitatus sive dioeceseos Zempleniensium repetiti et confirmati*“. Nem beszélve arról, hogy ennyire hibásan és értelmetlenül fogalmazott latin cím az eredeti helyen nem fordulhat elő, az esküformák általa szósz szerint közölt szövege semmi egyéb, mint egy közönséges papi eskü, amelyet rendes körülmények között fölszentelésök alkalmával tettek le a protestáns lelkészek, akkor pedig kivételesen — úgy látszik — valami új rendelkezés vagy szervezkedés alkalmából. Ilyennek az esete lehetett p. o. a felsőmagyarországi cikkeknek vagy először vagy ismételtelen való megerősítése és a lelkészeknek rájuk ez úton való elkötelezése.

Csakhogy bárminő unióra való lépésről egyetlenegy szónyi említés sincs sehol az egészben, tehát ebből kifolyólag arra sincs semmi tényleges és hiteles adatunk, hogy akkor, esetleg abban a tájban valami uniót csináltak volna, akár egész Felsőmagyarországra kiterjedően (ami különben köztudomású történeti tényekkel állana ellentétben), akár egyedül Zemplénre szorítkozva. Ennélfogva Fejes István állításai minden alapot nélkülözvén, nem jöhetnek számításba s velök szemben az 1662. évi zsinati jegyzőkönyv állításai maradnának érvényben, ha azok is hatvanöt évvel későbbiek nem volnának a szóbanforgó esemény hozzávetőlegesen említett időpontjánál.

Am én egyáltalában kétégbe vonom annak megtörténtét. Semmi jele, semmi nyoma ugyanis annak, hogy azt megelőzően valamikor

¹ A III. k. 421. lapjáról közölve Sárospataki Füzetek 1857. 756. l.

² A sátoraljaújhelyi ev. ref. egyház története. 1889. 28—9. l.

egyházigazgatási téren szakadásra került volna a sor lutheránusok és helvét irányúak között azon a vidéken, tehát akár Zemplénavarmegyében, akár a szomszédos Ungban, melynek hatásköre a területi egybefüggés következtében Zemplén egy részére is kiterjedt volt egyházi tekintetben. Ha pedig szakadás nem következett be, unióra sem lehetett szükség semmikor sem. Egyszerűen a történelmi folyamat természetének megfelelőbben megmaradtak a régi állapotban, kiki a maga felfogása szerint értelmezve a máshol szétválásra vezető tanokat, nagyjában azzal az eredménnyel, hogy a magyarok a helvét irányt követték, a szlovákok a lutherit, sőt itt is nem egyszer megeshetett az, hogy ha valahol egy pap az egyik irányhoz vonzódott, addig utódja már a másiknak az elveit hirdette. Ilyenformán aztán a kölcsönös türelmesség tapasztalása folytán legfeljebb annak merülhetett fel a szüksége, hogy azt állandóvá tegyék s biztosítása végett szabályozás alá vegyék a fennálló helyzetet.

Az viszont könnyen megtörténhetett, hogy erre a törekvésre és erre a ténykedésre befolyást gyakorolt a kiváló buzgalmú református főúr, Ecsedi Báthory István, annál inkább, mivel ő volt a földesura annak a községnek, Királyhelmecknek, melyben az akkori zempléni esperes lelkészkedett. Minthogy pedig a felsőmagyarországi cikkek néven ismeretes kánonok 1595-ben kikerültek a vizsolyi sajtó alól, ezeknek saját törvényökül is elfogadása, életbeléptetése és ünnepélyes megerősítése, valamint rájuk való fölesküvésök mellett egyszersmind arról is gondoskodtak a zempléniak, hogy az azoknak valamennyi pontját magokévá nem tehető lutheránusok, akik a szlovákajkú helységek többségéből kerültek ki, hasonlóképen szabadon követhessék ugyan felfogásukat, de a mellett a régi összeköttetés se zavartassék meg és ne szenvedjen még lazulást sem. Részökre ennél fogva külön „inspectort“ rendeltek, a varannói elsőpappal, az ottami helvét irányúak lelkészének ebbeli hivatalához kötve az új állást.

Ezt a másképen egyik alesperesi (= conseniori) hivatal legelső ízben Mednensky András, a Károlyi Gáspár veje³ töltötte be, ő lévén éppen akkor a varannói elsőpap.⁴ De nemsokára bizonyos módosítást követelt a körülmények változásából előállott újabb helyzet. T. i. a Gyarmathi Biró Miklós halálával üresen maradt zempléni esperesi tisztet éppen a varannói elsőpappal, Mednenskynek a közvetlen utódjával, Sárosi Érsek (néhol: Molnár) Andrással töltötték be.⁵ Ez azonban nem — miként

³ Történelmi Tár 1891. 692. és 1907. 257. l. (Ismételt közlés.) Minden bizonnyal azonos azzal az Andreas Mednicenus-szal, aki nem írván alá a Formula Concordiae-t, kénytelen volt 1592-ben társaival együtt odahagyni Wittenberget, hol 1591. dec. 2-án iratkozott be (Bartholomaeides J. L.: Memoria Ungarorum... 93. l.).

⁴ Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár, 1929. 139. l.

⁵ 1600-ban vagy 1601-ben, mert már ez utóbbi évi dec. 6-án esperesi minőségben vett részt a tiszántúliak nyírbátori zsinatán. (Tóth Sámuel: Adalékok a tiszántúli ev. ref. egyházkerület történetéhez I. f. 13. l. nem említi.)

állítva van — közvetlenül a sátoraljaújhelyi elsőpapságtól jutott ide, hanem e két hivatala között másutt kellett lelkészkednie valahol, mivel Varannóra csak 1600 februárja után ment ez év valamelyik későbbi részében,⁶ míg Sátoraljaújhelyben már ezt előzőleg is Tihemeri Máté volt az elsőpap.⁷ A szervezeti módosításnak valami ideiglenes intézkedésnek kellett lennie, de, hogy miben állott, arról nincs tudomásunk, később egyébként is helyreállván az eredeti intézkedés érvénye.

Az ungvármegyei dioecesishez tartozó zemplénvármegyei s alkalmasint némely ungvármegyei községekben is ugyancsak lutheránus maradtak a szlovákok nagyobb része, ám ezek az egész dioecesis református esperese alá tartoztak állandóan, miként előbb is, úgy ezután is,⁸ egészen addig, míg utána a 17. század hatvanas éveiben a sárosmegyei lutheránus esperesség őket is magához csatolta, együtt a zempléni egyházmegyebeli hitfejeikkel, de közülök körülbelül csupán a Zemplénvármegye területére esőket, ellenben az Ungvármegyéhez tartozókat rövid időn beolvaszthatta a reformátusság .

Dr. Zoványi Jenő

⁶ Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár 1929. 139. l.

⁷ U. o. 1927. 128. l. — Szecei Molnár Albert naplója... 28. l.

⁸ Erből a helyzetből származó adat, mely Pazdicsnak 1656-ban az ungi ref. egyházmegye kebelébe és az odavaló esperes, Görgői János alá tartozásról szól, vezette tévútra Hörk Józsefet, midőn azt állította (A sáros-zempléni ev. esperesség története. 1886. 353—4. l.), hogy valaha református volt ez a zemplénvármegyei község.

Szellemi túltermelés

Négy száz évvel ezelőtt a reformátorok mindenfelé iskolákat, könyvnyomdákat alapítottak; olvasnivalóval elárasztani igyekeztek a világot — ebben saját, vallástételre vágyó lelkük törekvése találkozott az emberiség tudásszomjával. Az így nagy lendületet vett művelődési folyamat további szárnyalásra gyűjtött erőt a tanszabadság és tankötelezettség kivívásával. Ennek a fáradozásnak eredménye kapott a keresztség alatt „kultúrfőlény“ nevet nem is olyan régen. Most — ki örvend ennek a névmagyarosításnak a — „szellemi túltermelés“ lett belőle.

A fogalom és a hozzáfűzött aggodalom nem újkeletű. I. Ferenc magyar király atyáskodó kormánya sokallotta a 10.000-nyinél több középiskolai tanulót, — szívesen megállította volna az iskolába tódulást. De a fejlődés ment tovább a maga útján, amíg a kiegyezés korában elért oda, hogy az okleveles tanítójelöltek híján a tanítóképzők III., sőt II. évfolyamából húzták ki a növendékeket az iskolák vezetésére.

Azóta lehetővé vált az 1883. évi képesítési törvény megalkotása és végrehajtása, — némely iskolafajtánál a tanfolyam meghosszabbítása. Köz- és magánhivatalba jutott teljes képesítésű „okleveles“ egyén minden helyre.

Most „megtelt“. A hivatalok zsúfolva vannak ingyen gyakornokokkal, mint háború után utasokkal a vonatok; sokan állnak sort földszállásra várva. Hogy volt azelőtt? Csak annyi ember tanult, ahányra a hivatalokban szükség volt? Dehogy! Szomszédunkban a borbély két segédje a szigorlatig jutott az egyetemen, — velünk szemben a másik borbély mellékesen elég jó festő is és olyan zenekritikus, hogy akárhány nagy lap megírgyelhethné. Közelünkben a szűcs állami tanár volt, de lemondott az állásról, mikor atyja halála után az üzletet kellett átvennie. A vendéglős, —akinek egyébként Budapesten van még néhány fióküzlete, doktor — de jogi doktor a zöldségkereskedő is, akitől télire burgonyát szoktunk venni, ügyvédi gyakorlatot, hivatalt egyikük sem keres. Nem „szellemi túltermelés“ ez, és nem túltermelés az sem, hogy a boltokban érettségizett ifjak veszik át az apák örökségét. Nem a szellemi túltermelés az ellenség, hanem a munkanélküliség. Nem a szellemi termelés szorul korlátozásra, hanem a munkanélküliség, — a szellemi termelés nem korlátozásra, hanem itt-ott színvonalbeli fokozásra vár.

A „szellemi túltermelés“ ellen folytatott küzdelem javaslatai közül ezekután elfogadom azt, hogy a protestáns teológiák négy évfolyam helyett hosszabb ideig oktassák növendékeiket, mert mi lesz a pásztorból, ha nála okosabb a nyája? Elfogadom más téren is a képesítés emelését, de az erőszakos beavatkozást követelőkkel szemben Hóman Bálint álláspontját ajánlom példának. Hóman nagyon helyesen jelentette ki, hogy az állástalanságnak nem szellemi túltermelés az oka, hanem gazdasági válság. Ezt megoldani nemcsak ez a cikk nem tudja,

de nem tudja Rooseveltnél sem. Ha enyhül az egymásra acsarkodó államok elzárkózása, akkor a „szellemi túltermelés“ gondolatán úgy fognak mosolyogni, mint a lochnesi szörnyön, — akkor észre fogják venni, hogy operaénekes, földbirtokos, iparos és kereskedő azért végez egyetemet, amiért más ember regényt olvas, színházba jár: szórakozni és művelődni akar. Micsoda gondolat volna őket ettől eltiltani?

Fenesi Zoltán

KRITIKAI SZEMLE

Soltész Elemér: Ünnepnepok. — (III. kötet. Tíz ünnepi és alkalmi beszéd. Bpest. 1933. Szerző kiadása.)

Soltész Elemér, a finom és megállapodott életformák embere, azt a szokást gyakorolja, hogy igehirdetői természetéből időközönként egy-egy szemelvényes kötetet ad ki „*Ünnepnepok*“ cím alatt. Az első kötet 1909-ben jelent meg; a második 1919-ben és a harmadik 1933-ban. Mind a három kötet, teljesen egyforma kiállításban, tíz-tíz beszédet tartalmaz. Kiadásukkal nem annyira irodalmi célt szolgál a szerző, mint inkább pásztorit: azoknak küldi el zálogul és emlékül, akik az ő gyülekezetének tagjai voltak. Természetes, hogy mindenik kötet beszámoló is, irodalmi színvállás arról, mit és hogyan prédikált a szerző, akinek az igehirdetés tartalmi és formai kérdése egykép lelkiismeretébe vágott.

Az „*Ünnepnepok*“ harmadik kötetével nemcsak azért foglalkozunk, mert szerzője egyéniségénél és szolgálatánál fogva nagyjelentőségű igehirdetői munkát végez; hanem azért is, mert e könyvvel kapcsolatban egy olyan elvi kérdés vetődött fel, amelyre érdemes a nyilvánosság előtt válaszolni.

Soltész Elemér igehirdetését a nyugodt, békés világosság jellemzi. Tiszta és átlátszó minden gondolata, közvetlen előbeszédképpen hat minden mondata, a szószéken pedig maga a természetesség és a közvetlenség. Szakadozottság, túlságos tömörség, aforizmaszerű rövidség, vagy bő és leppengő körmondatoknak kanyargatása éppen olyan idegen dolog tőle, mint a nagy szavak és a túlzott érzések hajhászása. Nagyon komoly, de nagyon derült. Egyenletesen és biztosan száll, anélkül, hogy lármázva csapná a levegőget, olyan magasságban, amelyben még elég közel van a földi élethez, hogy tisztán lásson és élesen jellemezze annak minden vonását, de elég távol ahhoz, hogy a jelenségek nagy összefüggését bizonyos tiszta bölcsesség elvontságában tudja szemlélni és szemléltetni.

Tanulmányain kívül szellemi alkata és karizmája kapcsolja őt a századvég francia igehirdetőihez. Picard, Babut és W. Monod azok, akikkel bensőbb rokonságot tart. Ezeket a franciákat is szabadság, rendkívüli tisztaság, nyugodt komolyság jellemzi. Dogmák és pártok felett szállanak s harmonikus akkordot hallunk, amikor a lélek húrjain játszanak. Világukban értelem és érzés, akarat és belátás között nincsen semmi tragikus, vagy kiegyenlíthetetlen ellentét; semmi sötét nyugtalanság nem zavarja, sem forró rajongás nem emészti őket; hiába keresnők náluk a tudatalatti hatalmak feszítő erejét, vagy külső cicomán való kapkodást. Ehelyett értelmes, bensőséges, hangulatos és harmonikus egész igehirdetésük. Közülök tehetség dolgában messzire kiemelkedik Wilfred Monod, aki korszakunk egyik legkülönb és legművészebb igehirdetője. Annak az intellektuális misztikának a képviselője, amely

a János evangéliumában találta meg legfőbb ihletőjét és legragyogóbb kifejezését: az ismeret és az örökélet magyszerű egyenletében.

Soltész Elemér ezeknek a francia igehirdetőknek társaságában él. Az „Ünnepnapok“ első kötetében még csak itt-ott vesz tőlük inspirációt, minden irodalmi függés nélkül. A második kötetnek tíz beszéde közül már 5 francia prédikáció átdolgozása és a harmadik kötet mindenik beszéde átdolgozás. Négy Babut, öt Monod és egy Picard. Nem mondom, hogy ezek az igehirdetők közel állanak a mai „hasadt lelkű“ nemzedékhez. Nincs meg bennük az egzisztencializmus nyugtalansága, a dialektikai theologia transcendens és zord proféciaja, a középkori diktatúra, vagy universalizmus felé való áhítozás, a küzdelem a forma, a rendszer és a józan értelem ellen. Eltörténetiesedtek s a jelenkor túl léptek rajtuk. De ez nem változtat irodalmi értékükön, művek homiletikai igazságán s különösképen alkalmasokká teszi őket arra, hogy megszólaljanak olyan gyülekezetekben, mely kérdéseit és feleleteit a háború előtti évtizedek tiszta felvilágosodottságából hozta át. Épen annak a gyülekezetnek, amelynek Soltész Elemér prédikálta el az Ünnepnapok harmadik kötetének darabjait, keresve sem lehetne ezeknél alkalmasabb homiletikákat találni.

Soltész Elemér e francia szerzőket nem lefordította, — mert nem az volt a célja, hogy Monod, vagy Babut szólaljanak meg magyarul —, hanem beleilleszkedett gondolataikba, átvette eszmemenetüket s elpredikálta magyarul és Soltészül. Maguk a beszédek sem nem a francia szerzőké, sem nem a Soltészé, hanem közös alkotás, amely megoszthatatlan. De mint ilyen közös alkotások is szépek, világosak, igazak és építők.

E ponton érte Soltész Elemért meg nem érdemelt támadás. Az „Evangélikus Élet“ idei 6-ik számában G. L. egy rövid ismeretést közöl az Ünnepnapok harmadik kötetéről, amelyben egy-két kijelentéssel „elintézi“ az illusztris szerzőt. Kifogásolja, hogy idegen prédikációkat követ, gyengélli a forrásul megnevezett szerzőket s ajakbíggyesztéssel jegyzi meg, hogy a tábori püspöki eskütételi beszéd is Monod nyomán készült.

Akármilyen magasrendű lesz is valaha a magyar homiletikai irodalom, sohasem lesz felesleges külföldi szerzők műveit lefordítani, vagy átdolgozni. Az, hogy a magyar igehirdetés azon a magaslaton van, amelyen — talán — nemzetközileg is számbavehető, sokkal inkább köszönhető a nagy prédikátorokból vett átdolgozásoknak, mint az úgynevezett „önálló“ szerzők végéreláthatatlan szürkességének. Minél magasabb egy irodalom önálló alkotásokban, annál inkább fog idegen nyelvekből átültetni. Minél magasabb a magyar homiletikai irodalom színvonala, annál öntudatosabban fog idegennyelvű szerzőket megszólaltatni. Sőt igazában véve az lesz az európai színvonalnak és versenyképességnek a csatlakozhatatlan jegye, hogy éles külföldi homiletikai profilkok kerülnek bele a magyar irodalomba. E sorok írója akkor, amikor még élete fő célját a magyar igehirdetés irodalmi szolgálatában látta s ebben meg is találta; foglalkozott

azzal a kedvenc tervvel, hogy egy „Antologia Homiletica“-t adjon. Vegye sorra a legjellegzetesebb külföldi igehirdetőket s rövid bevezetés után adja az illető szerző legjellemzőbb három-négy beszédét hű fordításban. Utána meg akarta csinálni ennek ellenpárját: egy anthológiát német vagy angol nyelven jellegzetes magyar igehirdetők műveiből. Ez a két kötet sok meglepetést hozott volna. Megmutatta volna, hogy a nagyok nem mind nagyok, a kicsinyek nem mind kicsinyek, — akár külföldiek, akár belföldiek — s a homiletikai irodalom kérdéseiben még kevésbé lehet hírtelen, általós bölcsességű ítéleteket mondani, mint az egyetemes irodalom egyéb ágaiban.

Igazságtalan G. L. akkor is, amikor kevesli a Soltész auctorait. Mindenik számottevő egyéniség, de a jelenkori nagy igehirdetők közül is kiválik Wilfred Monod, akinek megismerése minden tanulni szerető, alázatos lelkű és Isten ajándékainak hálásan örvendezni tudó magyar igehirdetőnek kötelessége. Nagyon hálás volnék annak, aki Monod-ot közelebb hozná a magyar lelkekhez s ezáltal segítséget nyújtana mindazoknak, akik üres frazeológia, vagy gögös nagyképűség ellen irodalmi aranyértékek érdekében harcolnak. Kétségtelen, hogy a Soltész könyve ezen a téren is igen jó szolgálatot tesz.

Mindebből azt a tanulságot vonom le, hogy méltatlan dolog volt leszólami egy olyan irodalmi terméket, amely nemes, izléses és építő könyv, s hasznos és értékes prédikációkat tartalmaz. Különösen nem kellett akkor, amikor ilyen irodalmi termék elsősorban pásztori célt szolgált: emléket nyújtani mindazoknak, akik az élőszó gyülekezetéhez tartoztak. Ez is azt mutatja, hogy az igehirdetés irodalmi szerepe csak másodlagos; első, a döntő, az örökkévaló: az élőszó igehirdetése. Ez pedig egészen misztérium, ahol a legfőbb homiletikai szabály: Az igazi szerző nem Picard, nem Monod, nem Soltész és nem G. L., hanem a Szent Lélek Úristen.

Ravasz László

Mitrovics Gyula: A neveléstudomány alapvonalai. Debrecen —Budapest, 1933. 327 l.

A lelki diszciplínák grafikonokkal, erőhullámzásokat ábrázoló görbékkel is be tudtak mutatni mindent, ami mondanivalójuk csak volt, míg lélektan, pedagógia hozzátapadt a fizioológiához és a lelket alig tekintette egyébnek, mint mechanizmusnak, gépfunkciónak. Az adott pillanat szuverén befolyása alatt gátló vagy támogató környezet formálta, színezte a lélek útját, amely végeredményben mégsem vezetett sehová, hanem beleszakadt a materiálizmus sivár homoktengerébe. Tudós pedagógusok, felelős katedrám ülő nemzetnevelők alig különböztek a műegyetemi géptant előadó tanároktól. Azok gözzel, villannyal operáltak, mérték, számígtatták az áram, vagy a forráság feszítő erejét, ezek a test melegét, ellenállását, „lelkét“ görcsövezték és eközben hallgatóik lelkéből párologtatták el az ideáлизmust, lelkeredést, akár klasszika-filológusok, akár theológusok voltak azok. A materiálista

lélektan és pedagógia csaknem egyeduralmi korszaka után új idők fel-szabadító hajnalhasadását jelenti a debreceni Tisza István tudomány-egyetem pedagógia-professzorának a könyve.

Csaknem kétszáz hittanhallgató van a debreceni egyetemen, aki pedagógiát a bölcsészeti karon hallgat. Nagyon is fontos tehát, hogy ki ül és milyen világnézettel ül a pedagógiai tanszéken, hogyan elegyedik benne, tudományában a világ és az evangéliom bölcsessége, nevelő eszménye, Isten országa és a világ tudománya célkitűzése.

Igaz, hogy nem tudunk elképzelni külön római, katolikus és külön baptista, vagy görögkeleti számtant, de kétségtelen igazság az is, hogy a tudományoknak, különösen a lelki diszciplináknak és szellemtudományoknak is megvan a világnézeti velejárója, vagy előfeltétele. Mennyire különbözik az erkölcsi jellemeket képezni óhajtó pedagógia attól, amely megelégszik szolgálk kitermelésével, vagy izomemberek előállításával! Mennyire más a lendülete az optimista nevelésnek és más annak, amely a lehetőségek szűkre szabott határaitra esküszik! Az átöröklésből származó megkötöttségek, patológikus elváltozások, a koffein és theobromin orvosilag pontosan lemérhető csudahatásai, fizikai és élettani tényezők, hajlamok, adottságok, fiziológiai tények, mind-mind érdekes adatok a mérésre és feljegyzésre, mégis ezek közt a testi visszahatások, az állati lét parancsoló kötöttségei között fuldoklik a lélek. „Magasan szálló sas nem érezheti jól magát földalatti ciszternákban“, — állapítja meg Mitrovics a tiszta humanitas légkörétől távolálló és azt nem ismerő pedagógiával elégedetlen lélekről.

A komoly kézikönyv, amely a pedagógiának jobbrafordulásában mértföldjelzők gyanánt áll, lenyűgöző erejű okfejtésében, tárgyának könnyűvé és érthetővé, érdekessé tételében, Mohón és örvendezve olvassuk, mert megállapításai, bár egészen más oldalról erednek mint a theológia tételei, ugyanoda lyukadnak ki.

Az embert igazi önmagához elvezető nevelés csak akkor lesz teljes, ha az egyént nagyobb életégységbe, sok fokozaton át, a kozmikus életközösségbe kapcsolja. A lelki képességek összhangzatos fejlesztése, mint az egyoldalúságok biztosítója és kiegyensúlyozója, szinte észrevétlenül emel a jellem teljességére. A legmagasabb érték, az istenfiúság útját rajzolva nem hanyagolja el az unostalan hangoztatott pedagógiai terminusokat, felfedezéseket, hasznos megállapításokat. A mozgási innervációk, a tudatalattinak szerepe és fontossága, a vérmérsékleti típusok, idegrendszer differenciáltsága, koncentrálás, perszeveren-cia, mindaz, ami a neveléstan egyszeregyéhez tartozik és a tetszetős elméletek arról, hogy mi a játék (erőfölösleg-levezetés) vagy pedig, hogy hol kezdődik az igazi kultúra (a létért való harcban szünetet tartó lelki felüdülés idején), nagyszerűen szolgáltatják az anyagot a pedagógia eddiginél sokkal nemesebb, másfajta hangszereléséhez, ahhoz, amely az emberi lelket óriási közbevetetéseken át legtávolabbi értékekkel kapcsolja össze. Sokkal magasabbról nézzük önmagunkat, mintha

elöttünk bontakoznék ki a tőlünk független emberi lélek. A totalitáseméletet annyira magától értetődőnek és természetesnek találjuk, hogy szinte csodálkozunk eddigi Hamupipőke sorsán. Az embernek nem is lehet más fejlődési iránya, pedagógia által meghúzott haladása, mint amit ez a munka bátran és bölcsen hangoztat és megrajzol.

Nem azért evangéliumi keresztyén, vagy éppen református alkotás Mitrovics műve, mert többek közt a képzetkapcsolatok szemléltetésénél protestáns példákat használ, hanem azért, mert a bálványozott pedagógiai dogmák (pl. a Rousseau-féle ismeretszerzés) halálos öleléséből magát kiszabadító egyetemes élet- és világszemlélete, mely az Isten szuverénitását és az ember istenfiúságát hangsúlyozza, kimondottan hitvallásos zamatúvá avatja a könyvnek ilyen lélek kialakítását szolgáló minden sorát.

Kár, hogy a munkát, mely nemcsak a magyar tudományosságnak, hanem az evangéliumi irodalomnak is nyeresége, nem valami nagyobb fővárosi nyomda állította elő, mert akkor a külső köntös is tetszetősebb lenne és méltóbb volna a belső tartalomhoz.

Incze Gábor

Farkas Gyula: A magyar irodalom története. (Bpest., 1934. Káldor-kiadás.)

Az újabb irodalomismereti irányok szintézis-kívánságai mostában közelednek a teljesülés felé. A szaktudomány számára már eddig készült és még ezután készülő rendszerezések mellett indulóban vannak oly összefoglalások, melyek tudomány és művelt közönség valamikor elvesztett kapcsolatának újra való megtalálását célozzák műveltségünknek legtöbb oldalra tekintő ágában, az irodalomban. *Farkas Gyula* könyve elsőként jelent meg, mint az egész irodalmi mult újabb elvű összefoglalója és a tudomány nemrég megtalált szavainak a magyar közönség nyelvére lefordítója. Köszönet és elismerés illeti meg a szerzőt, hogy vállalkozott a nem könnyű feladatra.

Maga a szaktudomány is megállapodhatik mellette egy pillanatra. Láthatja külön-külön való erőfeszítéseinek eredményét, elméleti elgondolásainak gyakorlatba való átválthatását, sőt, ami mindig kikerülhetetlen, még tudománya tragikumát is, a fogalmak színvonalhoz kötöttségét és átalakuló hajlandóságát.

Az olvasó már a könyv első átlapozásakor észreveheti azokat a változásokat, melyeken irodalomszemléletünk az elmúlt tíz-húsz esztendő folyamán keresztülment. Az eddigi irodalomtörténetek hármasság tagolása (történeti és műveltségi háttér, frók életrajza, művek elemzése) helyett eszmetörténeti fejezetek és írói arcképsorozatok váltják egymást *Farkas Gyula* könyvében. A multnak a szemléletben jelentkező szerkezete is megváltozott. A korbeosztásnak régibb formái s ezek nevei eltűnőben vannak. A középkor teljes összefüggéssé lett, a XVI. és XVII. század felekezeti „telekkönyvezése“ (*Ravasz László*) megszűnt s a XVIII. század közepéig kinyújtva egyetlen szellemi mozdulattá, egészült. Az itt

kezdődő idő egészen a múlt század végéig ismét átfogó egységként jelentkezik. Érvényesülnek a fejlődésnek újabb időkben (Horváth János, Thienemann Tivadar) megalapozott elvei, a történeti látás megváltozott irányjai (Szekfű Gyula) és magától értetődően a nemzedék, a táj-fajfelekezet új metszeteket lehetővé tevő fogalmai, melyeket először maga Farkas Gyula alkalmazott sikeresen irodalmi multunk két kordarabjának megismertetésében.

Az új szempontok a legkisebb zökkenővel a középkor irodalmának ismertetésében tudják összefoglaló erejüket megmutatni. Horváth János könyve itt biztos alapul szolgált a Farkas Gyula céljainak megfelelő sűrített előadásnak. A tagolás és összefoglalás nehéz feladatai a XVI. századdal kezdődnek. Mivel az új elvi szempontok közül egyet sem akar kihagyni, némelyike ezeknek, részben a könyv korlátozott terjedelme miatt is, nem tudja kifutni igazi formáját s mint hirtelen felmerült ötlet vagy tetszetős fejezetcím, csíráállapotában marad. A legszélsőbb példát erre az ily korjelző fejezetcímek adják, mint „A könyvnyomtatás kora“, „A könyv kora“, „A napisajtó kora“, mert lehet, hogy ezek igen szép alcímekül szolgálhatnak, de szellemtörténeti tartalmuk meglehetősen vékony. Farkas Gyula főgondja azonban a XVI. századtól kezdve nem is annyira e sokféle elv szerves alkalmazására irányul, hanem annak a szerinte annyira végzetes kettészakadásnak a legteljesebb exponálására, mely a reformációval következett be műveltségi életünkben. Mintegy itt történik meg azoknak a színpalaknak a felállítása, melyek a romantikus nemzedék idején történt s Vörösmartyban és Kölcseyben szimbolizált kiegyenlítő találkozáshoz háttérül szolgálnak. Amely szerencsésnek és szellemesnek bizonyult ez az elgondolás a keleti és nyugati, protestáns és katolikus magyar léleknek szembeállítására és egymás felé vezetése Farkas Gyula eddig legjobb művében, „A magyar romantika“-ban, annyira elégtelennek mutatkozik itt, midőn szinte az egész történeti folyamat megmagyarázására jelenti be igényét. Nem felekezeti, hanem tudományos szempontból. Elvi álláspontja egyáltalában nem vezet felekezeti indítású elfogult értékelésekre vagy értékek mellőzésére, annál inkább azonban a szemlélet hézagosságára. A XVI. és XVII. század tárgyalása folyamán, majd később is a kétféle lelkiség elválasztó vonalait oly vastagra kénytelen kihúzni, amilyen a valóságban alig volt, vagy ha megvolt is, nem írható mindenestül a vallási, világnézeti és táj tényezők számlájára. Hogy Pázmány műveit Tiszántúl alig és Zrinyi eposzát egyáltalán nem ismerték, mert az írók katolikusok voltak, továbbá, hogy Katona József azért maradt ismeretlenségben, mert nem volt Kazinczyja, aki a tiszántúli katolikus írók felfedezte volna: oly egyszerűsítése a szellem tényeinek, melyek már a valóság talajáról való elmozdulást jelentik. A kétféle lelkiség görcsös szétartása mellett nem figyelhet eléggé oly mozzanatokra, melyek már a régiségben is nagy egységek irányába igyekeztek: sem Szenci Molnár Albertre, aki szinte egy mozdulattal indul

Janus Pannonius és Kálvin művei, valamint az ismeretlenségbe tűnt magyar nyelvű kodexek felé, sem Zrinyi Miklós egészlátó politikájára, mely az emberi magatartásban és az írói mivoltban korszerű és örök katolicitás mellett is érvényesülni tud. Általában ott, ahol egy-egy előrebocsátott elvét meg kell okolnia, igen hirtelen mozdulatokkal dolgozik s mondatainak vagy kisebb fejezeteinek konstrukciója ilyenkor könnyű támadási felületeket nyújt. A kezdődő magyarországi reformációban pl. jelzi — igen helyesen — a ránk nehezülő német szellemiséget. Ezt a kétségtelen tényt a többek közt így is indokolja: „A legnagyobb erdélyi fejedelem, Bethlen Gábor, német énekes fiúkat tart maga mellett és német tudósokat hív meg gyulafehérvári kollégiumába, ahol egy Apáczai Csere Jánosnak nem jut hely.“ Az, aki nem tudja, hogy Csere János a nagy fejedelem halálakor mindössze négy éves lehetett, könnyen vádat kovácsolhat Bethlen Gábor ellen. Bethlen egész műveltségteremtése, erdélyi kicsinyített renaissance-a (udvarában olaszok is vannak), Csere János independentizmusából és műveltséglaicizáló szándékaiból eredő tragikumma egyszerű illusztráló okká törpül. Hasonlóan feltűnőbb jelenség a XVIII. század új indulást jelző fejezet-részletben a tények csoportosítása. Itt először is részletesen megokolja, hogy a nemzeti újjászületés feladata „teljes egészében a magyar katolicizmusra hárult“, mert a protestáns művelődés az üldöztetések (templomok, iskolák, nyomdák elvétele, külföldi egyetemek látogatásának megtiltása) következtében fejlődésében megakadt. Ezután bemutatja azt a széles kulturális áramlatot, melynek főképp Nagyszombat a táplálója s kézzelfogható eredményei a századközép táján a magyar mult nyelvi és történeti emlékeinek kiadásai, továbbá Katona István és Pray György történeti művei. Meglepődve vesszük észre, hogy Bél Mátyás csak néhány lappal e tartalmas bemutatás után tűnik fel, mint aki a jezsuita történetírókhoz „hasonlóan áldásos működést fejt ki“, noha nagy munkái amazok forráskiadványait és összefoglalásait évtizedekkel megelőzték. Nem az elsőbbségről van itten szó, hiszen a szellemtörténelem nem az a feladata, hogy a bármelyik oldali félműveltség és felekezeti demagógia számára a vád és a visszavágás téziseit szállítsa, hanem arról, hogy az ily kompozíciós hangsúlyok a mult szellemi képét töredékessé teszik. A XVIII. század jelzett darabjában a multkutatót oly szellemi erők fűtik, melyek egyformán munkára indítanak protestánsokat és katolikusokat, mindazokat, akiket a szellem ügyei érdekelnek. Ezeknek az erőknek magyar formáit, vetületeit és variánsait megmutatni: ez lehet szellemtörténeti feladat. Farkas Gyula látása erősen hajlamos arra, hogy irodalmunk éleformáit a két, táji és felekezeti lélek felelésévé és ritka időnként való együtthangzásává egyszerűsítse. Lehet, sőt igen valószínű, hogy ez a mód az irodalomnál egyszerűbb szellemi területen, pl. a politikai mult megismerésében, valamivel több joggal szerepelhet, mint szintetikus elv, de az irodalomnak ez „szűk és tág“. Tartunk attól is, hogy e szemléleti mód a szellemtörténet fogalmát a „racionális vonalak“

keresése felé hajlítja el, megfejelt milieuelméletté merevedik, mely az egyedül való uralkodásban vetekedni fog ama régebbivel és a tényekkel kapcsolatban megkövetelt szellemtörténeti „Sinngabung“ kényelmes képletekké korcsosul. Nekünk, akik hazai és idegen mestereinktől könnyen örökölt fogalmainkat jól olajozott kulcsokként forgatjuk a mult záraitban, nincs sürgősebb feladatunk, mint figyelni azokat a finom felhangokat, melyek ezeket a fogalmakat eredő helyükön kísérik és az élet-szerű teljességet adó szemléletet a népszerűsíthető módszer kerülhetetlenségétől elválasztják.

Elvi aggodalmaink mellett is nyugodtan megállhat az, hogy Farkas Gyula könyvének azok a fejezetei, melyek az írói arcképek sorozatát megelőzik és az eszmei kollektivitás útjait rajzolják meg, igen értékesek. A fiatalabb irodalomtörténetírók között nincs még egy, aki biztosabb szemmel tudna elsikló tényeket, írói nyilatkozatokat, vallomásokat megragadni és összefoglaló látása számára értékesíteni, mint ő. Kissé sietős pulzusú írásmódjával ott, ahol eszmék küzdelmét, átalakulását jeleníti meg, különösen eleven hatásokat tud elérni. Írói arcképei már kevésbé sikerültek. Kevés a hely is számukra s a gyors tömörítés következtében a régibb irodalomtörténeti stílus szervesen keveredik a mai kritikai és tanulmányi argot néhány előrántott elemével. Ezekből gyakran hiányzik az a többi fejezetet jellemző szemléleti szilárdság, mellyel ugyan vitába szállhatunk, de bizonyos mértékű konstruktív erejére tisztelettel kell tekintenünk.

Kerecsényi Dezső

Dr. Révay József: Gömbös Gyula élete és politikája. Herczeg Ferenc előszavával. Bpest, Franklin, 1934. — X, 440. l.

Működő államférfiről írni lényegesen más föladat, mint régiekről. Az élő előttünk áll, s amit elhallgat, azt sokszor elárulják önkéntelen mozdulatai, — olyan adatokat olvashatunk le pusztán megjelenéséből, amilyenekre a késő történetírókat semmiféle intuíció nem vezetheti. De nem látjuk művének befejezését, eredményét, nem tudhatjuk, hogy másokról való föltevésai mennyiben helyesek. Az ő saját titkait, ha ismerjük is, csak óvatosan szellőztethetjük. Gömbös Gyula élete ebből a szempontból két részre osztható ma. Fenntartás nélkül megírható az a rész, amely az átlagember előtt kevésbé tűnik érdekesnek, a gyermek- és ifjúkor, s a férfikornak körülbelül a miniszteri székbe emelkedésig terjedő ideje. Attól kezdve a vonalvezetésnek szükségképpen az általánosságok mellett kell maradnia. A politikus érdeklődést nagyon is izgatnák a küliszlatitkok, de éppen politikai érdek tiltja azt, hogy kiszámíthatatlan érzékenységeket próbára tevő részletek kerüljenek napvilágra. — Gömbös Gyula ifjúságának leírásánál Révay József ösztönösen érezte, hogy többről van szó, mint egy ritka akaraterejű férfiú fejlődésének leírásáról. A leírás jellemző, az osztrák-magyar monarchia magyar felélen fennállott iskolák szellemét, majd a monarchia keblében dülő ellentétek tükröképét mutatja be a közös hadsereg vezérkari

iskolájában. Nagy hálával vettem volna ennek a képnek részletezését, de készséggel elismerem, hogy ez nehezkesebbé tehetné volna a mű szerkezetét. Gömbös Gyula szereplése a világháborúban olyan szintérré esett, amely fontosságban messze fölülhaladja az átlag vezérkari tisztek munkaterét; s az életrajz e részének világtörténeti jelentőséget kölcsönöz. A központi hatalmak emberpótlására Hazai Samu vezetése alatt szervezett hivatal működését értem, ennek leírása a könyv egyik legkitünőbb része, szakszerű és lenyűgözően érdekes. A világháború többi részének leírásánál jól tette volna a szerző, ha fölhasználta volna a különböző vezérkarok kiadványaiból eddig megjelent köteteket, enélkül az egyénnek, Gömbös Gyulának szereplése néha inkább csak érdekes élménynek látszik, mint egy nagy világesemény szerves részének. — Gömbös Gyula életének eddig terjedő szakasza is jellemző a férfiúra, de magatartását eddig mintegy előírták a körülmények. A következő rész, a forradalom és ellenforradalom kora adja meg az egyénibb vonásokat, Pártember ő már akkor is, mikor a Károlyi-kormány attaséjaként Zágrábban működik, annak a pártnak embere, amely az ország katonai erejének lehető kifejtését kívánja, — ellentétben azzal a párttal, amely ettől fél. A nemzeti erő kifejtésének, összefogásának pártján működik a Movéban, a szegedi hadsereg szervezésében, — elemében érzi magát az egységes párt megszervezésekor, de itt csakhamar megkezdődik a differenciálódás. Nemzeti erőnek a faj erejét tartja, bár elutasítja magától a zsidóüldözés gondolatát; a nemzetet mindenk fölött állónak tartja, tehát elutasítja azt a gondolatot, hogy a nemzet fölötti uralomra egy család örökös jogot vindikáljon. Eddig tart a munkának az a része, amelyet elég nyíltsággal és az anyag elég ismeretére alapítva lehetett megírni. Gömbös Gyula miniszterségének évei igen közel állanak hozzánk. A távlat hiányára vall, hogy Révay erről az időről, amely pedig fontosságra lényegesen fölülhaladja az élet előző éveit, aránylag kevesebbet írhatott. Néhány beszédet ad ebből az időből. A politikus legfőbb célkitűzéseit ismerjük meg ezekből, a tevékenység leírását föl váltja a jellemzés. „Katonából és költőből gyúrt államfői“ — mondja hőséről Révay, s az egész munka valóban azt bizonyítja, hogy az akarat emberével van dolgunk, a katonával, aki tudja, hogy legnagyobb hiba a tétlenség, — de bizonyítja azt is, hogy Gömböst tetteiben ideális eszme vezérli. Bizonyos takarékoság és válogatás a dicséretben és az idézetekben (Ady, Petőfi, Vörösmarty mellett Maurois és Emil Ludwig is szóhoz jut, mint tekintély) javára vált volna a műnek. Ezek helyett jobb lett volna, mert a szenvedélyeket és a kort jellemzik, olyan elmefuttatások beszövése, amilyennel a szerző Gömbösnek zágrábi tevékenységét igazolja. Gömbösnek ott sikerült két zászlóaljnyi katonát fegyveresen átmentenie a határon. Csak a Károlyi-kormány részletes magyarázatra szoruló tétlensége miatt nem lehetett két hadosztálynyi fegyverest hazajuttatnia, — és ezt a tevékenységét

saját pártjának emberei közül az elfogultabbak nemzetellenes kormány részére tett szolgálatként gáncsolták.

A művész és a történetíró nem törődik a munkára fordított idő és fáradság mennyiségével, — ez a két értékelő nem fogja tökéletesnek találni a munkát, de ez a kettő is el fogja ismerni, hogy tehetséges embernek ezután mellőzhetetlen műve került az olvasók kezébe.

Török Pál

Mikola Sándor: A fizika gondolatvilága. — Budapest, 1933.
Szerző kiadása. 411 oldal.

Ebben a nagy munkájában Mikola Sándor elénk tárja a fizikai megismerés folyamatát az embernek a természetben való megjelenésétől kezdve napjainkig. Előttünk játszódik le ez a hatalmas szellemi kibontakozás, lépésről lépésre figyelemmel kísérhetjük, hogy mi módon alakult ki az ősember primitív fizikai fogalmaiból hosszú, több évezredes fejlődés fáradságos útján a modern fizika nagyszerű, de még korántsem befejezett épülete.

Ez a nagyszerű fejlődési folyamat akkor indult meg, amikor az ősember Istentől beoltott alkotási vágyától hajtva először használt szerszámokat. Az író bemutatja, hogy miképpen találta fel az ősember zseniális intuícióval az első legprimitívebb eszközöket, amelyek minden civilizációnak és kulturának az alapját képezik. A felfalált eszközökkel kapcsolatban alakultak ki az emberi értelemben a legegyszerűbb fogalmak. Az ember új alkotásokat és új jelenségeket helyezett bele a természetbe és az ezekkel kapcsolatban kialakult fogalmak és gondolkodási formák segítségével igyekezett azt megérteni. Új jelenségek és új megismerések új fogalmakat és fejlettebb gondolkodási formát hoztak létre. A fejlődés folyamán megindult az absztrahálási folyamatok által létrejött fogalmak rendszerbe foglalása. A jelenségek összefoglalása és magyarázása céljából hipotézisek és elméletek keletkeztek. Ezek azután lehetővé tették a tervszerű kísérletezést, ezáltal az ember ismét új tapasztalati tények birtokába jutott, amelyek ismét újabb absztrakciókat és gondolkodási folyamatokat indítottak meg. A most vázolt megismerési folyamatot oly módon pergeti le az író előttünk, hogy végig vezet bennünket a fizika történetén és az ismeretelméleti igazságokat történeti tényekkel érzékelteti. Nem mulasztja el továbbá megmutatni a közvetlen tapasztalat világából eredő fizikai találmányoknak a társadalom kialakulására, a civilizáció és a kultúra fejlődésére tett irányító hatását. Igen mélyen járnak többek között a gőzgép jelentőségére vonatkozó gondolatai.

A közvetlen tapasztalat fizikájának tárgyalása után, a munka második részében, a makrokozmosz fizikájával foglalkozik. Rámutat arra, hogy a csillagos ég jelenségei, melyek az embertől függetlenül folynak le, már korán a mindenségre irányították az ember figyelmét. Kialakult az a hit, hogy a bolygó istenségek kormányozzák a világot; legfőbb tudományá vált a csillagjósolás. Egyrészt még a csillagjósolás idejében

kezdődő közvetlen csillagászati mérések, másrészt a közvetlen tapasztalat világában kialakult fizikai fogalmaknak zseniális intuícióval való általánosítása képessé tették az embert arra, hogy egyre mélyebb betekintést nyerjen a nagy mindenség közvetlen tapasztalás alá nem eső világába. Létrejön az emberi szellem egyik legnagyobb alkotása, a földi mechanikát magába foglaló égi mechanika. Évszázadokon keresztül Newton dinamikus világszemlélete uralkodik, segítségével az ember a mindenség sok szép törvényszerűségét látja meg. Ezek után rámutat az író a Bolyaikkal kezdődő geometriai vizsgálatokra és általában a matematikának a XIX. században elért hatalmas fejlődésére, amelynek eredményeképpen fejlettebb szemléleti és gondolkodási formákkal gazdagodott az emberi értelem. Ilyen előzmények után született meg a XX. században a relativitás-elmélet.

A könyv harmadik része a mikrokozmosz fizikáját tárgyalja. Az ion természetfilozófusok szerint minden létező dolog valamilyen ősananyagból folytonosan alakul ki. Ezzel szemben az eleai iskola azt hirdeti, hogy a létező dolgok változatlanok. A két filozófiai iskola ellentétes világfelfogásának összekapcsolásából születik meg tisztán filozófikus úton az atomelmélet. A filozófikus atomfogalom azonban csak később került a jelenségekkel szorosabb kapcsolatba. Az első lépés ebben az irányban a XVII. század végén történt, amikor Boyle felismerte az elemi test és az összetett test fogalmát. Az atomfogalom és a jelenségek közti mennyiségi kapcsolatot a kémianak az állandó és a többszörös súlyviszonyokra vonatkozó törvénye létesítette. A következőkben alapos ismeretelméleti megvilágításban látjuk az emberi szellemnek a mikrokozmoszba való behatolását. Látjuk, hogyan keletkeznek filozófikus elgondolásokból és hipotézisekből tervszerű kísérleti módszerek, azután látjuk, hogy az új tapasztalati tények hogyan indítanak meg újabb gondolat sorokat. Végigvezet bennünket az író az emberi szellemnek azon a csodálatos megismerési folyamatán, amely létrehozta a mechanikai hőelméletet, az elektromágneses fényelméletet, az elektronelméletet és végül a XX. század elején mindezek betetőzését: a kvantum-mechanikát.

A könyv első három része tehát a fizikai megismerés három irányának megfelelően a közvetlen tapasztalat, a makrokozmosz és a mikrokozmosz fizikájának fejlődéstörténetét adja. A negyedik rész a három megismerési irány keletkezésével és kapcsolatával foglalkozik. A fizikai megismerésnek e háromirányú folyamatát és a három irány kapcsolatát szépen megvilágítja az írónak az a hasonlata, mely szerint a fizikus hármas Janus-arccal nézi a természetet. „Az egyikkel a közvetlen tapasztalat világa, a másikkal a makrokozmosz, a harmadikkal a mikrokozmosz felé néz. Mindazt, amit az első arcával meglát, általánosítva átviszi a makrokozmoszba. Az általánosítás alkalmával nyert elvei alapján pedig megszerkeszti a mikrokozmosz világát abból a célból, hogy vele a közvetlen tapasztalat világát érthetővé tegye.

Igen érdekes és mélyenjáró ismeretelméleti fejtegetéssel állítja egymással szembe az író a modern fizika két legnagyobb alkotását: a relativitáselméletet és a kvantummechanikát. Ebből a szembeállításból kitűnik, hogy a két elmélet érdekes ismeretelméleti ellentétben van egymással. Ez az ellentét a természetnek két ellentétes szempontból való szemléléséből ered.

A fizika és a matematika kapcsolatát is szépen megvilágítja a könyv. A fejlődés folyamán a legáltalánosabb fizikai fogalmak tárgyszerűségüket elvesztve formális jellegű matematikai fogalommá alakulnak. A matematika fejlődése viszont fejlett gondolkodási formákat teremt, amelyek ismét a fizikai megismerést viszik előbbre. A fizika és a matematika egymást áthatva és egymással kapcsolatban fejlődik.

Mikola Sándor könyve rendkívüli értékkel, szép munkával gazdagította a magyar fizikai irodalmat. Nagy szükség volt erre a kiváló munkára, amely helyes ismeretelméleti megvilágításban fejtegeti a fizika problémáit. A művelt olvasó igényeit is szem előtt tartja az író, amikor általánosan érthető szép stílusban, matematikai segédeszközök nélkül ad átfogó képet a fizika történetéről és gondolatvilágáról.

Kelemen Mihály

Bátky—Györffy—Viski: A magyarság tárgyi néprajza.

A már-már feladott reménység beteljesedésének örömeivel vesszük kezünkbe ezt a szép könyvet, magyar népünk első összefoglaló tudományos néprajzának első kötetét. A kir. magy. Egyetemi Nyomda eminensen nemzeti cél megvalósítására vállalkozott, amikor elhatározta, hogy a magyarság teljes néprajzát négy vaskos kötetben megfratja. Munkatársaknak a magyar néprajz legkiválóbb művelőit nyerte meg.

A most megjelent első kötet 435 oldalon a magyar tárgyi néprajznak első felét adja: a táplálkozás, építkezés, butorzat, fűtés, világítás, mesterkedés és viselet néprajzát. Ezek közül a butorzatot és világítást Viski Károly, a viseletet Györffy István, a többiát Bátky Zsigmond írta. A szöveget 1235 művészi vonalas rajz, igen sok fénykép és néhány színes kép illusztrálja.

Az Egyetemi Nyomda igazán nem kímélt semmi áldozatot, hogy az első nagy teljes magyar néprajzot minden vonatkozásban tárgyához és rendeltetéséhez méltón (és igazán olcsón: kötetenként 20 pengőért) ajánlhassa fel az egyetemes magyar kultúrának.

Az első oldalt — a nagy mester szellemének való ajánlásképen — a Herman Ottó arcképe díszíti. Utána Magyarországnak egy igen sikerült színes néprajzi térképe és a Czákó Elemér ajánlása következik. A *Tájékoztató* című első fejezetet Viski Károly írta. Röviden megadja a néprajz fogalmát, ismerteti annak munkamódját, segédtudományait, adja a néprajzi jelenségek rendszerezését, ismerteti a magyarság néprajzi képét, történeti alakulását s a magyar néprajz múltját és jelenét. Ebből a mesterien megírt rövid bevezetésből tájékozó-

dunk az általános néptudomány minden fontos problémájáról, munkateréről, célkitűzéseiről és szellemtudományi jelentőségéről. Stílusa szerint is mintája lehet az idegen szavak szolgabélyegeitől a lehetőségig megtisztított, tömörségében is kristálytisza, a magasabb régiókban is biztosan és nyugodtan szárnyaló tudományos magyar stílusnak.

A Táplálkozás-sal a könyv látszólag bőven foglalkozik (87 oldalon). Pedig írója sehol sem áll, vagy pihen meg. Sokszor inkább még szüksézávának is tetszik. De nagy is a tárgykör, amit felölel. Hiszen se szeri se száma a magyar nép táplálékát adó nyersanyagoknak. Hát még hányféleképen dolgozza ezeket fel, teszi el a magyar konyha s mennyiféle eszközzel! Tényeket és leszűrt megállapításokat ad s a végén szintetikusán összegez. Hogy itt is vannak még tisztáznivalók, az természetes. Kákán csomókeresés, a lényegest a lényegtelenről nem látó akadékoskodás volna pontról-pontra rágódni a megállapításokon. Misem áll tőlünk messzebb, mint ez. Mégis legyen szabad — itt és a következőkben — néhány megjegyzést tennünk azzal a tiszta szándékkal, hogy azok esetleg a végleges megoldáshoz egy-egy lépéssel közelebb visznek.

A fejezetnek egyik pontja szerint a gabonatarató és ruhás *szúszékok* „félreérthetetlenül szarkofágokat utánoznak“. Viski szerint — a butoratról szóló fejezetben — épen megfordítva van a dolog. Véleményünk szerint a magyar népnajz szempontjából a *szúszékok* nem vethetők egybe a szarkofágokkal, mert a magyar nép szarkofágba sohse temetkezett, azt jószerint még hírből sem ismeri. Az alak itt csak konvergencia lehet, eredetbeli összefüggés nélkül.

A közismert *gulyás* nevű étel nevére vonatkozóan már Ecsedi István is megállapította, hogy — legalábbis a hajdúság-kunságban — *gulyásosnak* mondja a nép. Nem gulyást eszik, hanem gulyásosan eszi a húst, azaz gulyás módra.

A hajdúsági *öhm* nem „öreg krumplikása“, hanem kevés zsíros lére főzött tészta (pirított lebbences) krumpli.

„A cukrot azelőtt a méz, később a nádméz pótolta“, mondja a szöveg. A *nádméz* nem pótolta a cukrot, mert ez maga a cukor. Nevezetesen így hívja még sok helyen Erdélyben a nép ma is a cukrot.

Az *olvasztott vaj* nem egy az „*írós vajjal*“. Az írós vaj az aludt tej feléből készült (közönséges) vaj.

A *húsfüstölést* a magyar konyha jellegzetes vonásának minősíti. „Ez az eljárás — teszi hozzá — Nyugaton is dívik, de már tőlünk keletre ismeretlen.“ Talán csak Európában, mert pl. a kirgizek a jurt rúdjaira (kamatok) aggatva szintén füstölik a húst.

A könyv írói kivételes gondot fordítanak az eszközök, tárgyak, eljárások stb. neveinek eredetére, mert ez sokszor rávezet magának az eszköznek, tárgynak, eljárásnak az eredetére is. A fejezetek végén megtalálja az olvasó a legfontosabb vonatkozó hazai és külföldi irodal-

mat. Nagy érték annak, aki a magyar néprajzzal behatóbban is akar foglalkozni!

Az *Építkezés* című fejezet a könyvnek több, mint egyharmadát foglalja el: 162 oldalt. Ebből viszont 70 a tűzhely leírására esik. Már ez is mutatja, hogy a fejezet íróját ez a tárgykör egészen közelről érdekli. Igen érdekesek és eredetiek azok a fejezetések, amelyekkel a tűzhely alakjából és elhelyezéséből az egész ház tagozódását, vidékenkint a magyar ház fejlődését fokról-fokra levezeti. Mindig tömör, sőt gyakran egyenesen szófukar (pl. a zsúpfedés leírásában), mégis meg kell állapítanunk, hogy ez a fejezet a következők rovására nőtt akkorára. Ilyen formában és terjedelemben önálló tanulmány, amely kinőtt a könyv kereteiből. Ebben is annyira uralkodik a lakóház, hogy a melléképületekre (csűr, pajta, ól, istálló stb.) mindössze nyolc oldal jutott.

Véleményünk szerint alig lehet kétség aziránt, amit különben Bátky is valószínűnek tart, hogy a *földbemélyesztett hajlék* építésének tudományát és módját nem mai hazájában tanulta meg, hanem még legrégebb hazájából hozta magával a honfoglaló magyarság. Az a terület, amelyen át idáig vonult, szigorú telei miatt nem engedi meg, hogy a nomád asszonyostól-gyerekestől sátorban teljen. A leghidegebb 4—5 hónapra a kirgiz is *téliszállásra (ksztau)* vonul. Félig földbe ásott, vastag földtégla fallal fölemelt, nyírfaágakkal s erre rakott gyep-téglával befedett putrilakások ezek. Nyáron — mindenkitől elhagyatva — rendszeren romokban hevernek. Ilyenféle lakások lehettek a honfoglaló magyarság, vagy legalábbis azok egy részének a téliszállásai.

„Említettük már — mondja egy helyt a fejezet — hogy a magyarság tanyáin a lakás meg az istálló, talán ugyancsak keleti nomád hagyomány következtében, mindig külön épület maradt, még akkor is, ha a tető alkalmasint német hatásra — ahol viszont ez a hagyomány! — egy fődél alá jutott. A tanyai egyhelyiségű tüzelős ólnak, a tanyaföldnek két helyiségre oszlása (szoba és ól) azonban egymás mellé, egy fődél alá juttatja őket s ez a kezdetleges külsejű, padlástanal épület most azt a hamis látszatot kelti, mintha valamilyen ősi istállósház állna előttünk.“

Erre vonatkozólag — anélkül azonban, hogy abban dönteni akar-nánk — hadd említsük meg, hogy a Turán északi részén élő kajszák kirgizek a már említett téliszállásukon a tevék, vemhes és beteg jószág részére fedett és köröskörül zárt állást is építenek és ezt mindig összeépítik a saját lakásukkal, még pedig úgy, hogy a lakás ajtaja közvetlenül az állásba nyílik. Csak ezen keresztül mehetnek ki a szabadba. Ennek a beosztásnak az az előnye, hogy a gazda közvetlenül jut a jószághoz, annak úgyszólván a szuszogását is hallja s ráadásul még az is, hogy ajtónyitáskor hideg helyett mintegy előmelegített levegőt kap. Hasonló okokból az előmagyarság is építhette így a hajlékait.

Nem tudjuk teljesen osztani a fejezet írójának azt a nézetét sem, hogy „a kő népi építkezésünkben sohasem játszott jelentékeny szerepet“ (153. l.) Legalábbis a szintén idézett *Hegyaljára* ez nem illik. Itt nemcsak az új, hanem a legrégebb épületek is kőből épültek (rhythmfutatóból, ritkábban rhyolitból).

Az üstökös háztetők végfalainak szláv eredetű *vértelek* és *veremény* neveihez hadd tegyünk egy egész magyar eredetűt is. A székelemek ezt *bütü*-nek mondják.

Egyébként ez a fejezet is épen olyan gazdagon van illusztrálva, mint a többi. Annál inkább nélkülözzük benne az *enyhely*, *szárnyék* és *cserény* képét. Az is különös, hogy a *karámról* és *hodályról* nem esik szó a fejezetben.

A *Bútorok*-ról írt fejezetben az ismeretanyag elrendezése, méretezése és illusztrálása mintaszerű. Kár, hogy ennek az érdekes tárgykörnek mindössze 38 oldal jutott.

A szintén egészen rövid *Fűtés* fejezet többnyire a tűzhelyről már az építkezésről szóló fejezetben mondottakat ismétli.

A *Világítás*-ról írt rész rövidségébe (4 oldal) még bele tördölnék, de már a mesterkedésekről többet szeretnénk olvasni. A *csipkedés* épen csak hogy megemlíti. A *tülök*, *szarv* és *csont megmunkálásának* nem egészen egy oldalt juttat. A helyszüke rovására kell írunk azt is, hogy a *szövőszéket* és *szövést* egy fél oldalon írja le olyan tömören, hogy aligha érti meg olyan valaki, aki még nem látott szövőszéket. Ilyen pedig akad az olvasók között bizonyára bőven.

Az utolsó fejezet a magyarság *Viseletét* ismerteti. Nagy kár, hogy ennek az érdekes tárgynak is aránylag olyan szűk keret jutott. Annál nagyobb érdeme az írójának, hogy ezt olyan tartalmasan, a ruházkodás minden ágát felölelő, néhány szóval, mondattal pompásan megrajzoló készséggel töltötte ki. Illusztrációi választékosak, fokozott mértékben szemléltetők és — ami a könyvben ritkaság — közel vannak ahhoz a szövegrészhez, amelyet szemléltetnek.

Már említettük, hogy a könyv rendkívül gazdagon van illusztrálva. Arra is nagy gondot fordított a nyomda, hogy a képeket dekoratíven ossza szét a szövegben. A baj azonban az, hogy így az ábrák rendkívül elszóródtak. Alig akad kép, amely a megfelelő szövegrésszel egy oldalon van; de számtalan olyant találunk, amely hús, vagy még több oldallal is elvetődött a szövegétől. Az ezzel járó folytonos keresgélés megnehezíti a könyv olvasását. A sok kis kép a szöveget is erősen szétdarabolja. Sokkal jobb lett volna az apró ábrákat egy-egy oldalra együvé nyomtatni. Így nemcsak hogy közelebb kerülhettek volna szövegrészükhöz és nem tagolták volna így szét a szöveget, de egymás mellé rakva az összehasonlítás is könnyebb volna. Nem hagyhatjuk szó nélkül a fényképreprodukciókat sem. Mint szemléltető ábrák jól vannak kiválogatva, de egy részük nyomdatechnikailag bizony kifogásolható. Szinte nem értjük, hogy az ilyen kérdésekben annyira kényes

Egyetemi Nyomda hogyan elégedhetett meg velük ma, mikor már a napilapok képesmellékletei is olyan szép mélynyomású képekkel gyönyörködtetnek.

Mindent egybevetve: sok tanulsággal és nagy örömmel hajtjuk be az elolvasott könyvet. Az eddig szinte elrejtett, csak a szaktudomány néhány Grál-lovagja előtt ismert nagy nemzeti kincs egész tárházát hozta be mindennapi életünkbe, tett bennünket annak részesévé és közelebb hozott bennünket, városiakat a — sajnos — sokak előtt teljesen ismeretlen faluhoz.

Nagy érdeklődéssel várjuk a következő köteteket is.

Hoffer András

Németh Antal: Az Ember Tragédiája a színpadon. Budapest Székesfőváros kiadása, 1933.

Dr. *Németh* Antal, a kitűnő dramaturg és rendező, e hézagpótló munka szerzője, azt írja bevezetésében: „Érdekes vizsgálni az alkotólélektan eszközeivel egy drámairodalmi mű megszületését. Érdekes és tanulságos a kész művet a dramaturgia finom műszereivel szétszedni, megvilágítani, elemezni és egy szintetikus szemléletben újra összerakni, hogy értő szemmel lássa mindenki a művet magát. De talán legérdekesebb a drámai műnek azt az egészen bonyolult és sokértelmű életét megfigyelni, mely akkor kezdődik, amikor először kerül színre. A színmű, a dráma, estéről-estére megújuló, változó alakban születik újra és hal meg a színpadon. Milyen hangsúlyt kap az állandó és befejezett irodalmi mű egy-egy generáció színpadi életrekeltésében? — ez nem a műre jellemző, hanem a korra, amelynek színésze a színpadon ágál és amelynek publikuma a nézőtéren tapsol. Az állandó és a változó viszonyát kell vizsgálni, ha egy-egy dráma színpadi pályafutását figyeljük. A változatlan írói mű théátrális megjelenítésének szüntelen metamorfózisa a színháztörténelem legizgalmasabb fejezetét jelenti...“

Németh Antal Madách drámai költeményének színpadi történetét választotta e legérdekesebb tanulmány tárgyául. Elsősorban talán az lelkesítette egy régi magyar mulasztás pótlására, hogy Goethe Faustjának százéves színpadi évfordulóját ezelőtt négy évvel egész Németország megünnepelte.

Meglepő, hogy Németh összefoglaló munkájának egyetlen komoly elődje sincsen nálunk. A szerző megjárta ezt a fáradságos, de hálás utat, valami tíz íven számol be róla, csaknem kétszernyi anyagot sűrít-sítve az apróbetűs részletek tömkelegével. A könyv a maga takarékos beosztásával, vázlatosságában is minden lényegyet felölelő szempontjaival laikusnak és szakembernek egyformán meglepetés. A dramaturg szelleme van ezekben a dús fejezetekben, s ezt a szellemet teljesen Madách bővölete tartja fogva. Németh Antal újra meg újra átélte minden korának a Tragédiához való viszonyát, lelkiismeretes krónikása e talán még századokig legizgatóbb magyar színpadi probléma eddigi történetének, kezdve Molnár Györgyön, aki először gondolt a Tragédia színrehoza-

talára, Paulay Ede négy évtizedig uralkodó előadásmódjának az aprólékosságig hűn vázolt fejlődésén keresztül egészen Hermann Röbbeling bécsi bemutatójának megvalósulásáig.

Németh Antal másik érdeme, a tárgyilagosságon kívül, világossága, áttekinthető beosztása. A fő fejezetek a következők: 1. Az Ember Tragédiájának bemutatója ötven évvel ezelőtt, 2. A Tragédia sorsa a Nemzeti Színházban a századfordulóig, 3. A Tragédia vidéki fogadtatása, 4. Madách a külföldi színpadokon a múlt században, V. A Tragédia sorsa a fővárosban a XX. század első két évtizedében és a zágrábi bemutató, 6. Az utolsó évtized három budapesti Tragédia-előadása, 7. A pozsonyi szlovák nyelvű bemutató; a Tragédia a bécsi, müncheni és prágai Rádió előadásában. A Burgtheater rendezése; kivételre nem került elgondolások. — E színes, drámai mozgalmasságú fejezetek belső tagoltsága változatlanul élénk és tetszetős. Németh Antal ontja az egykori irodalom, a sajtó legjellemzőbb megnyilatkozásait, az egymásnak sokszor ellentmondó, mind igazibb megértést előkészítő vélemények egész özönét, az egykori hírlapok, művek sárgult hasábjairól. Rendkívül impozánsak a szereposztásra, az útjelzőbb előadásokra vonatkozó statisztikai adatai, melyek élénk fényt vetnek a Tragédia történetére.

Németh ezt az érdekesítő panorámát kifejező, természetes nyelven mutatja be. Bár minden sorából kitetszik, hogy mint rendező és dramaturg, igen sokat tanult, fölényét az olvasóval szemben semmiféle stíl-negédeséssel nem érezteti. Látszik, hogy átélt anyagról számol be, s nincs szüksége semmiféle tudományos homály ürügyére. Az a nyílt célja, hogy minél többen s minél közvetlenebbül vele éljék át a Tragédia káprázatos szép és halhatatlan színpadi életét.

A becses könyvet egy sereg illusztráció teszi még kellemesebbé: Paulay Ede rendezőkönyvének egyik oldala, Buday György színpadtervei a szegedi szabadtéri előadáshoz (Bizánc, Falanszter); Rottonara díszletterve az egyiptomi színház a wieni Theatersammlungban; Hevesi Sándor Tragédia-rendezéséből a Menny és Bizánc (Népszínház-Vigopera, 1908); Horváth János díszletterve (a Kepler-jelenet négy megoldása, Nemzeti Színház, 1923); s ezeken kívül ifj. Oláh Gusztáv, Baja Benedek, Bahner Willi, Jaschik Álmos, Kürthy György, Nagy Elemér tervezetei, köztük Horváth Jánosé, Németh Antal rendezői elgondolásában (modelljét bemutatták a Triennale di Milano 1933-as kiállításán).

A kötetet Sipőcz Jenő polgármester előszava vezeti be; német, angol, francia összefoglalás tájékoztatja az idegent. Azt hiszem, nem túlzott óhajtás, hogy e rövid kivonatok helyett bárcsak minél előbb a maga teljes egészében találkozoznánk Németh Antal munkájával, mind a három nyelven.

Vajthó László

Szántó György: Az élő mult. Regény. Révai-kiadás. 1933.

Hípermodern regénynek készült Szántó könyve. Formájában, akár a Stradivariében, a kontrapunkciós, az események kronologikus sorrendjétől függetlenül tett szerkesztési módot választotta. Ami azonban

Proustnál vagy Huxleynél élet és művészet, nála öncélú moderneskedés marad.

Sok oka van ennek. Először maga a téma. Igor egy orgiára csalja Olgát, ott magáévá teszi, a lány apja följelentí, a cár elítéli, kivégzik s a lány szerelmes lesz halott csábítójába. Ez a téma túlságosan sovány anyag egy „modern“ regény számára. Túlságosan sovány ahhoz, hogy kétszázhuszonnégy oldalra dagadjon. Sovány, különösen Szántó számára, aki még magyar viszonylatban is, elképesztően vékony pszichológiai vénával rendelkezik. Még sem kísérelí ennek a nem mindennapi szerelemnek kifejlődését, jogosságát és igazságát megmagyarázni. Sőt, még jellemrajzot sem ad. Még azt a fáradságot sem veszi magának, hogy bolondnak, kelekótyának fesse a lányt s így tegye hihetővé a történetet. Ehelyett összehord hetet-havat, szerepelteti Renoirt, Bastien-Lepaget, Ropps Feliciánt, Baskircseff Máriát, a velszi herceget, Vecsera Máriát, Rudolf trónörökösét, Blaha Lujzát, Jászai Marit, Reviczky Gyulát, Juszupov herceget, Basil Zacharovot, Ferenczit, a pszichoanalitikust és ki tudja, még kit nem. Az olvasóban körülbelül az az érzés születik, mint a vásárlóban, aki gyorsforralót kért egy üzletben, — éppen kifogyott, kérem, — mondja az élelmes üzletember, — de van hintalovunk, körömlakkunk, gumiarábikumunk, zsebfésűnk, savanyú cukorkánk, öngyújtónk és porszívónk, talán inkább ilyesmit méltóztatna parancsolni?

A kétszázhuszonnégy oldalból, sokat mondok, ha ötven a tárgyra tartozik. Ebben az ötven oldalban pedig a történet külső körülményein, magán a száraz, pusztá vázon kívűl, semmi nincs.

Ma már nincsenek bevezetések, tárgyalások és befejezések. De Szántó kitéréseit semilyen mentőkörülmény nem teszi megbocsáthatókká. A kitérések önmagukban sem mondanak semmit. Még a felületen, de ragyogó szellem mindent elfogadtató vonzása sem érzik bennük. Mértéktelenül fölőselegsek.

Harsogó az ellentét a forma állítólagos modernsége és a stílus elavultsága között. Ez az „új utakat“ kereső író még mindig a jelzőre alapozza egész írásművészetét. Soha főnevet jelző nélkül ki nem enged a keze közül. Boldog az a főnév, amelyre csak egynek a terhét rója. Mint roppant szénásszekerek, jönnek a mondatok. Egyik a másik után. Mindegyiken széna, széna, széna. Mindegyik roskadásig rakva.

Baj van magával a formával is. Szántó félredobta a hagyományos időrendi elbeszélés formáját, de nem adott semmit helyette. Valahogy az az érzésem, hogy az *Élő mult* sablonos, szabályosan megírt regényke, amelyet a szerző utólag „modernizált“. Azaz, össze-vissza hajigálta az egymásután következő részeket, cél, terv, rend vagy valamely ritmus irányítása nélkül. Elvetette a térbeli kompozíció elvét is. Az eredmény az lett, hogy a munka kizuhant az időből, kizuhant a térből, kizuhant az életből, kizuhant az irodalomból. Jelenleg úgy áll a dolog, hogy senki sem tudná megmondani: hol van. *Kolozsvári G. Emil*

Dr. Csillik Bertalan: Omar Khajjám Rubájátjának kisebb kéziratai a párisi Bibliothèque Nationale-ban. A Suppl. Pers. 1777., 826., 745., 793., 1481., 1425., 1817., 1327. és 1458. számú kéziratok eredeti szövegei. Szeged, 1933. 69 nyomt. és 85 litogr. l.

Csillik Bertalan könyvének két arca van: egyik az irodalmi, másik a tudós körök felé fordul. Mindkettő egyformán rokonszenves, mindkettő érdemes arra, hogy úgy a művelt nagyközönség, mint az író és a tudós kutató is közelebbről vegye szemügyre s érdeklődéssel vegye tudomásul, amit ez a két arc mond neki. Mert mindakettőnek értékes és szép mondanivalói vannak.

Csillik, a filológus, egy látszólag szerény, mindenestre világosan körülhatárolt feladatra vállalkozott: a nagy perzsa misztikus költő és tudós, Omar Khajjám Rubájátja kisebb párizsi kéziratainak átvizsgálására, a bennük található rubáik identifikálására és kritikai közzétételére. A feladat kitűzése és megoldása minden elismerést megérdemel. A szerző első s nálunk eléggé ritka kísérlete kítűnően sikerült s őt mint képzett, higgadt ítéletű, megbízható kutatót mutatja be a tudományos világnak. A kéziratok pontos, mindennel számotvető és mindenről számotadó közlése más kutatók számára nagyon használhatóvá teszi a szövegközlő részt s biztos segédeszközzé mindenki számára, aki a nagyobb kéziratokkal foglalkozni óhajt. Kíváncsi volna, hogy ezt a feladatot szerzőnk maga vegye át, mert ez a munkája kétségtelen bizonyítékát adta rátermettségének.

A könyv második fele tisztán tudományos és csak a szakköröket érdekli. Az első rész azonban, a „tájékoztató“, mint a szerző szerényen nevezi, számot tarthat a nagyközönség érdeklődésére is. Omar Khajjám nem egészen ismeretlen közönségünk előtt, de ilyen egységes, ilyen világos, ilyen eredeti képet magyar nyelven még nem rajzoltak róla. Az Omar-probléma, Omar élete és alakja, költői és tudós egyénisége megkapó és igaz vonásokkal van az olvasó elé vetítve, költészete és filozófiája minden szertelenségtől menten, való és vonzó színekkel jellemezve, munkássága a perzsa s általában a mohammedán miszticizmus hatalmas szellemi áramlatába szerves módon beillesztve.

Az irodalom munkásainak és a költői szépségek rajongóinak azonban legkedvesebb lesz az a több mint 80 rubái (mégysoros vers), melyet a tudós kutató jellemzésül, a saját magyar fordításában közöl. Omart Szabó Lőrinc művészete már előbb nagyszerűen szólaltatta meg magyarul. De ez itt mégis valami más! A régi Omar angol közvetítéssel jutott el hozzánk, s a szakember a kifogástalanul művészi tolmácsolásban is érezte az angol parafrázis ízt. Szabó Lőrinc közvetve jutott s közvetve juttatott bennünket Omarhoz. Csillik az eredeti magasságait járta meg s az eredeti mélységeibe ereszkedett alá; s ha egyáltalán sikerülhet valakinek az igazi Omart megmutatni nekünk, neki sikerült. Talán nem lesz itt sem érdektelen, ha Omar igazi arculatának meg-

mutatására s egyszersmind Csillik fordítói művészetének jellemzésére közöljük a fordítás egy pár sorát:

*„A kocsma korhely táborában a hangadó: az én vagyok.
A próféta parancsa ellen a lázadó: az én vagyok.
S kinek meggyötört szíve vére boros, nagy éjszakák után,
Könnyek között kiált az égre: — Mindenhatól — az én vagyok!”*

Vagy ha ismételjük azokat a verseket, melyeket Omar állítólag halála órájában mondott:

*Fáradt vagyok már, óh nagy Isten! az én sekélyes életemtől,
Az örökös aggodalomtól, a sikertelen küzdelemtől.
Ugy, ahogyan Lételet emélsz ki a Nem-lételetből, végy ki most
Léted dicsőségére engem ebből az én nem-lételemből.”*

Csillik könyve alkalmas arra, hogy — még Szabó Lőrinc Rubáijátja után is — tudósok, írók és olvasók közt újabb barátokat szerezzen Kelet egyik legünnepeltebb költőjének és legmélyebb gondolkodójának.

Gaál László

Dsida Jenő: Nagycsütörtök. Versek. Kolozsvár. 1933. Erdélyi Szépművés Céh kiadása.

Egy okos, érzékeny és tanult Műélvező tervszerűen megisméltető találkozása a Költővel, — íme a szerencsés forrás, amelyből fakadnak a Dsida versei. A műélvező költő a leánynál egy fokkal asszonyabb: bája nem öntudatlanul sugárizik értő szemek felé, hanem tükrön megtörve fordul önön szeméibe vissza s a leány mosolyogva mondja: oly szép vagyok, sőt szebb vagyok, mint a barátnőim.

Dsida a szavak elektromos terét pontosan felmérte s mint egy okszerű tenyésztő válogatja össze tisztavérű fogalmait, rimeit, ritmusait szerelmes ölelkezésre, hogy verset szüüljenek. S az újszülött oly szép és oly finom, mint egy angyal; de gyönyörködni főleg akkor fogsz benne, ha hiszel az angyalokban.

Dsida a költői effektusok mestere. De értsük meg: az olcsó hatást megveti. Nem a tömeg tapsaira pályázik, hanem a műértők elismerésére s — ha nem csalódom — saját kényes műértelme kielégítésére. Mint egy különös ízlésű kiránduló, ő is szereti — talán túlonatúl — szokatlan pontokról nézni és nézetni a világot. A szokatlanság teljessége az ő számára a tökéletesség leghiztosabb jele. „Elysium“ című versében ez a két sor egymásra következik: „... az éden teljes, mint a gömb, nem lehet hozzá adni. A hulló gesztenyék megállnak a levegőben.“ A kép élesnek tetszik, de mint egy hajnali kép, amire kék napot festett egy furcsa művész.

Az effektusok hordozói Dsidánál általában nem a gondolatok és nem is a lélek érzései. A szavak füződésére építi a verset és a fogalmak váratlan társulására. Azt mondja például: „vattás békesség.“ Vagy: „Éjszaka meglátogat egy fényes, szárnyas ifjú. Mosolyogva viszi előre

fehér ujjával az óra mutatóját.“ Úgy rejti szavak árnyékába a mondanivalót, mint a vicoben szokás. S valóban, a gondolat helyét verseiben az *ötlet* foglalja el: „Jó reggelt, Leonardo da Vinci, köszönjük, hogy megfestetted a mosolyunkat.“

Mind e sajátságok közös okozója az, hogy agyában a szavak önálló életet élnek, mint egy osztálykönyvben a tanulók alfabetikus sorrendbe szedett nevei. Mindnyájan ismerjük ezt a szót: tenger; de hányan láttunk tengert? Nos, a Dsida szavainak nagyrésze olyan, hogy bár konkrét fogalmat fed, nem fed konkrét tárgyat. Mint egy sokat olvasott gyermek agyában tomatohawkok, skalpok és békepipák nyüzsgnek, készek hangot ölteni a legváratlanabb alkalmakkor, ép úgy oldatja fel Dsida a mesebeli hatyut a vízben édes kockacukorként — egy versben, amelyet így jellemez ő maga: „Ez nem negédes jajgatás, finomkodó poeta-lárma, de fejem fölött penge leng s fejem alatt kigyult a párna.“ (Tóparti könyörgés.)

Szavai bilincstelenedek. De nem izgágák. Nem követik a Valóság törvényeit, ám friss hévvel keresik saját egyéniségük-szabta pályájukat. Izgalmas kalandjaikhoz lelkesen csatlakozik cinikosul a Költő ősztöne; közös tobzódásaikat azonban józanul mérsékli a Műélvező okossága, mely hol ó-görög versformák nyugét emeli gátjukul, hol szemkáprázató leletként nyújtja zsákmányukul az egyszerűt.

Ez a nyelv nem rajzol híven egy öt szülő világot, hanem maga szül új világot imaginárius távlatokban. És ebben a nyelve-szülte világban Dsida föltétlen úr. És föltétlen művész, míg nyelve-szülte problémáinak körén belül marad. S ezzel képessége határait is megvontuk. Mert bánulatosan félszeg, amikor a világ harmincemillió munkanélkülijéről kényszerít szeme elé látomást. Amikor kollektív váddá teszi a szállkát, ami egy proletár asszonynak surlás közben a kezébe ment, az ember kábán kérdi: vajjon a költő együttérezni akar-e a nyomorultak hadával, vagy kényelmes magaslatról frivol tréfát üz velük?

A könyvet Gy. Szabó Béla szép tollrajzai díszítik.

Szabédi László

Színházi Szemle

Bethlen Margit drámájának egyetlen hibája, hogy nem lett regény. Az impresszionista író igen szép fejezetekben oldotta volna meg nehéz témáját, mely még a legrafináltabb drámaíró is ugyancsak próbára tenné: hiszen Maugham is csak színpadi kuriózumot csinált belőle. Bethlen Margit pillanatképekre alkalmas, finom tolla a dráma keményebb barázdáiban már jóval nehezebben szánt: a Cserebogár-ban épen ezt a hősiesség küzdelmet bámuljuk: az író harcát egy hálátlan s elhibázott témával. Mi a dráma legnagyobb tévedése? Hogy a problémát: szabad-é egy élőhalottat megölni, megváltani szenvedéseitől, a szerző csak a második felvonás végén, illetőleg csak a harmadik elején fejleszti cselekményé. Egy felvonás erre nem elég. Mert a színpad sem pusztá

életigazságot hirdet, hanem illuziót szuggerál a nézőre, s ahhoz — habár jelképesen — mégis csak bizonyos időtartamra van szükség. Ha már a szerző ezt a problémát vetette fel, meg kellett volna olvasztania a néző ballétéleit, három felvonáson keresztül közszemlére tennie a menthetetlen beteg szenvedéseit, hogy aki látja, végre is maga kívánja a polgári törvénybe ütköző cselekedet végrehajtását. De ez a hős alig szenved előttünk, nincs elég fogalmunk betegségé gyógyíthatatlanságáról sem, egy orvos, két orvos még nem végső ílélet, s ha az volna is, a feleségnek, ennek a végtelenül szerelmesnek jelzett asszonynak nem volna szabad oly hamar elhinnie, hogy itten gyógyíthatatlan bajról van szó. Bethlen Margit finom lelke visszariadt attól, hogy a szenvedésnek háromfelvonásos, minden reménytől megfosztott kálváriáját hozza elénk. Írt hát prologusnak két nélkülözhető felvonást s amit *háromban* kellett volna szétoztatnia, azt mind az utolsóba préselte belé. A darabot — a leghálátlanabb témák egyikét — ibseni módon kellett volna megírnia; igaz, szívet-lelket gyöttrő dráma lett volna. Így is sok szép részletre emlékeztünk vissza, s szeretnők az író előkelő nyelvét átplántálni sok, nagyobb rutinnal megírt drámánkba, melyek hijjával vannak minden irodalmi becsvágyak s csak szenzációra törekeshnek.

Odry Árpád rendezése mindent megtett a szétfolyó képek egységbefoglalásáért s *Bajor Gizi*, *Táray Ferenc*, *Somogyi Erzsi* (aki a darab legjobban kiformált alakját játssza), igen szép sikerrel szolgálják az író ügyét.

Schöpfung Aladár színműve, az *Őszi szivárvány*, szezonunk egyik ritka eseménye. Az a korrekt forma, melyben e darab napjaink sivár drámai terméséből kitűnik, szinte már a túl-kidolgozott s az utolsó fölösleges szótól is megtisztított dikciót valósítja meg, azt az úri lánysága mellett is mindvégig öntudatosan s egyszerűsége ellenére rendkívül komplikált szervezetű drámafaját, melynek utolsó mestere Ibsen volt. Ezért érezzük — fülünkben nemrég lezajlott főpróbák emlékeivel — Schöpfung művét néha száraznak, pedig nem az. Mily érdekesen s mily természetesen kerülnek itten egymással szembe a legkülönösebb érdekek! Mennyi hév, magylelkűség, ábránd egy háromfelvonásosnak eléggé kurta színműben! Az öregedő apa elveszi elesett fia menyasszonyát, hogy a születendő gyermek törvényes gyermek lehessen. Ez a menyasszony is örök hálára lehet kötelezve ilyen nagylelkűséggel szemben! Valami régi, sokkötetes romantikus regény könnyfacsaró jelenetei során áldott ítéletek bizonyára elmerenghetnének e memés frigyben, az asszony állhatatos odaadásán s titkos elvérézésén, a férj lassan ébredő, de magábafojtott s atyai szeretetté szépült szenvedélyén. Schöpfung a ma szemüvegén át nézi ezt a romantikus esetet s az élet reális logikájával oldja meg. Az asszony szerelmes lesz gyermeke fiatal orvosába, s ahogy ez az ember az akadályok elhárításáról beszél, nyomban érezni, mennyire nem ismernek majd ellenállást. A férfi az elesett vőlegény ifjúkori barátja: ez is kétszeresen fűti a szenvedélyt. Az assz-

szony két kötelessége közt haboz, egy pillanatig, a hála és a szív parancsa közt. A férj hallani sem akar a válásról, minden jel arra vall, hogy önzetlenül cselekszik, hiszen ő csak hivatalos férj, a világ számára, az asszony, a gyermek becsületéért. Tiltakozása közben kell rájönnie, hogy a kegyes szölamok, melyekkel a fiatalok közé veti magát, a kötelességre, a halott emlékére, a gyermekre való hivatkozás: csak hiú szavak, s hogy ezek alól mind jobban előlobog a maga önzése, leplezhetetlen szerelme. Ekkor riad meg, hogy a fiatalok útját ne állja, s maga meg örökre búcsúzkodjék a szerelem immár őszi szivárványától. E nem mindennapi jellemek az író művészetéből életre kelve teljes hitellel járnak-kelnek, cselekszenek előttünk. Schöpflin jól szabta meg a méretüket is. Az előtérben mindvégig maga a férj áll, a dráma egész szenvedélye rajta viharzik keresztül, az ő kései, tehát igazi szerelem-értékelésében érezzük valóban annak a boldogságnak nagyságát is, melyet ezek a fiatalok oly hévvel ragadnak magukhoz. Nekik boldogságot kívánunk, a főhősnek, a szerelem és a lemondás igazi hőroszának néma, mozdulatlan tenyerünkkel is sokáig forrón tapsolunk. *Kürti József* remekelt e nehéz, nagystílu szerep ábrázolásában, az érzésárnyalatoknak, a rejtett szenvedély fokonként való megsejtésének és megvallásának gazdag kifejezésbeli erejével. Mellette *D. Ligeti* Juliska, *N. Tasnády* Iona, *Abonyi Géza* és *U. Ághy* Erzsí tették teljessé a *Galamb* Sándor kitünő rendezésében színrehozott darab hatását.

Ha volna, sem adhatnánk sok helyet e hónap többi újdonságainak. Pedig *Zsolt* Béla személyi harcokon keresztül is nagy port felvert színjátéka nem tartozik az utolsók közé, van benne minden, amit mulattatni, izgatni akaró drámafróink annyi kitartással s oly kevés sikerrel hajszolnak. A *Párisi vonat* alakjainak nagyrészét jól ismerjük már *Zsolt* Béla előbbi darabjaiból, most legfeljebb csak ruhát és foglalkozást cseréltek, de miliót nem. Kelemen Leó külföldön keres izgalmakat, s ezek a színpadon eléggé ügyesen vannak feltálalva. De a kalandos élet nem a mi Leóknak való; visszatér tehát unott menyasszonyához, továbbra is kereskedőnek, filiszternek. *Gózon Gyula*, *Ráday Imre*, *Törzs Jenő*, *Kabos Gyula*, *Z. Molnár László*, *Vágóné Margit* igen jól mozognak ezekben a szerepekben, néhol ugyancsak megtoldják a magukéból az író anyagát s a többiek is játszanak annyira jól, ahogy egy ilyen darabban elvárja a közönség.

Vaszary János vígjátéka, *A vörös bestia*, annyira erőszakolt, sületlen, hogy kár rá a szót vesztegetnünk.

Vajthó László

Zenei Szemle

Operaház. Strausz Richard József legendáját legelőször Párisban, még 1914-ben mutatták be s csak a háború után került 1921-ben Berlinben első német előadásra, majd Bécsben is, míg most, bemutatójának huszadik évfordulóján hozzánk is eljutott. Az Operaházunk fényes kiállításban hozta színre. E legendában a szövegíróknak gróf Kessler Harrynak és Strauss hűséges munkatársának, Hoffmannsthal Hugónak a József és Putifárné ismert történetét sok mindennel kellett megtoldaniok, hogy a szimfónikus tánckölteménynek, ha nem is cselekményt, de mozgalmas színpadi képeket adhassanak. Hogy a korszerűség be ne lopakodhassék a színpadi képekbe, a szövegírók reneszánsz udvari mulatságba teszik a régi történetet, hogy a vendéglátó házigazdák maguk keveredjenek az ősrégi történetébe. Ez a koreltőlás tette lehetővé, hogy a lényegében oly egyszerű történetet, mindenféle oda nem tartozó, főleg a látványosságot szolgáló részlettel vegyék körül. Ez a vezető gondolat keresztülvitele. A szép Putifárné hosszú és nehéz szerepét Walter Rózsi igen kiválóan látta el. A darab teljes mértékben sikerült, sőt talán túl jól is, mert tisztára revüszerű látványossággá lett. A zene szimfónikus és komplikált, úgy hogy a pantomim életrekeltőjét, nálunk Cieplinski János balletmestert, igen nehéz feladat elé állította. Azt, hogy valami szerves és megbonthatatlan összefüggés volna a zenekar és a színpad között, semmiképen sem állítom. Elvégre így is lehet s valószínűleg még sok másféleképpen is. Úgy hiszem, hogy ez a Strauszi muzsika lényegéből folyik, mely program-muzsika, tehát történéseket, történések szülte érzelmeket, de nem mozgásokat fest. Szójátékfélével azt mondanám: gondolatokban mozog s nem mozgásban gondolkozik. A pantomimnak, táncnak pedig ez utóbbi a lényege. Zeneje telivér Strausz muzsika, a szerző minden tudásának és merészségének egyéni vonásaival teljes. Ezeket szolgálta teljes odaadással a vezénylő karmester, Fleischer Antal.

A *Filharmonikus hangversenyek* során folytatólag hallottuk kitűnő előadásban Beethovennek, a szimfóniaírárs felülmúlhatatlan nagy mesterének VI—VIII-ik szimfóniáit. Vendégművészek Backhaus Vilmos, Zathureczky Ede és Fischer Annie voltak. Backhaus zongorajátékát hosszú ideig az ördögös technika jellemezte. Brahms zongoraversenyművének mostani előadásában zenei kvalitásait helyezte előtérbe. Zathureczky Csajkovszky hegedűversenyét igen jól és szépen játszotta, örvendetes lenne, ha módjában állana egy nagyobb hangbőségű hegedűt megszereznie. Fischer Annie Schumann zongoraversenyművében kiváló művészi játékával igazolta a Liszt-díj elnyerését. E három hangversenyen három hazai szerző új művei is előadásra kerültek. A Filharmonikusok bemutatták Fried Géza két művét. Inkább ne tették volna. A másik újdonság Kósa György Mese szvitje érdekes munka s előadása megérdemelt sikert aratott. Különösen kedves a Rettenthetetlen ólomkato-

náról szóló harmadik tétel. Legutóbb Perényi Géza Duhajzója, ez az erőteljes, dúsan hangszerelt zenekari kép nyert tetszést.

A rendes hangversenyek sorát Beethoven 9-ik szimfoniájának előadása fejezte be. E hatalmas mű karrészét, mint már sok alkalommal a jeles Palestrina-kórus kitűnően látta el. A karnagyi pálcát — a sajnos betegsége folytán távol maradt Dohnányi Ernő helyett — Rékai Nándor vette kezébe. Az est vendége Szigeti József Mozart Hegedűversenyének gyönyörű előadásával tette felejthetelenné ez évadzáró hangversenyt.

Isoz Kálmán

Pályázat

I. A Magyarországi ág. hitv. evang. egyetemes egyház pályázatot hirdet Luther Ein feste Burg ist unser Gott kezdetű diadalénekének, a reformáció himnuszának költői értékű s egyszersmind a zenei követelményeket kielégítő, énekelhető fordítására.

II. Az egyetemes egyház nem akarja meddő kísérletekkel szaporítani a fordításoknak eddig is nagy számát, hanem olyan műfordítást kíván, mely hű tükre legyen a reformátor lelkének, éreztesse a XVI. század vallási válságából diadalmasan kiemelkedő hit erejét és oly magyar nyelven szólaljon meg, mintha Luthernek e műve valamely magyar lélek költői alkotásvágájából született volna. Megkívánja a fordítástól a hitvallásszerűség tömörségét és méltóságát.

III. A fordításnak a kiegyenlített dallamhoz kell alkalmazkodnia, mivel az egyetemes egyház közhasználatra ezt a dallamot fogadta el.

IV. A pályadíj 300, azaz Háromszáz pengő.

V. Az egyetemes egyház a jutalmat csakis abszolút értékű s a követelményeknek minden tekintetben megfelelő fordításnak ítéli oda. Egyszersmind fenntartja a jogot, hogy, ha jutalomra méltó fordítás nem akadna, új pályázatot hirdessen.

VI. A győztes pályamű az egyetemes egyház tulajdona s kiadásának joga az egyetemes egyházat illeti.

VII. A pályaművek gépirással másolva, három példányban, a fordító nevét rejtő jelígyes levéllel együtt 1934. évi augusztus hó 31-ig az alulírt egyetemes felügyelőnek (Budapest, VIII., Üllői-út 24. I.) küldendő „Erős vár pályamű” jelzéssel. Amely pályamű a postabélyegző tanúsága szerint augusztus hó 31. után adatott fel, pályázatra, mint elkésett, nem bocsátható; az augusztus 31-én postára adott pályaművek ellenben még a pályázaton résztvesznek. Pályázhatik bárki, akinek lelkét Luther hatalmas alkotása megihlette.

VIII. A pályázni szándékozók az ének eredeti német szövegét, a szövegnek helyes theológiai értelmezését, valamint az irányadóul szolgáló dallamot az Evangélikus egyetemes felügyelői irodában (Budapest, VIII., Üllői-út 24. I.) díjtalanul szerezhetik meg. A kapcsolatos egyes kérdések iránt érdeklődőknek az Evangélikus egyetemes felügyelői iroda ad megfelelő tájékoztatást.

Kelt Budapesten és Nyíregyházán, 1934. évi március hó 6-án.

D. báró Radvánszky Albert s. k.
egyetemes felügyelő.

D. Geduly Henrik s. k.
püspök.

A Protestáns Szemle megjelenik havonta. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Bpest, IX., Ráday-u. 28.) — Felelős kiadó: Török Pál.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Prot. Szemle is jár) évi 20 P

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Bpest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Bpest, IV., Deák-tér 4.

Póstatakarékpénztári számla száma: 4170.

Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda-Rt. — Nyomdavezető: Sebők István

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai

Házi Kincstár

3. Szabolcska M.: Áhítat, szeretet.	
4. Sheldon: Az Ó nyomdokain.	
5. Kenessey B.: Női jellemképek.	
7. Dalhoff—Csizmadia: A keresztyén szeretet munkái.	
8. Raffay S.: Jézus hasonlatai.	
9. Opzoomer: A vallás gyümölcse.	
10. Pfennigsdorf: Hit és szabadság.	
11. Thomas: Az evang. és szociálizm.	
12. Szabó A.: Külmisziói kalauz.	
13. B. Papp I.: A belmisszió hősei.	
14. Pruzsinszky P.: Hitünk hősei.	
15. E. Skovgaard—Petersen: Akarsz-e diadalmaskodni? (Csak kötve)	
16. Szóts F.: A vallás élete.	
A Házi Kincstár ára:	
Kötetenként, füzve	2.30
Díszes vászonkötésben	3.—
A 3—8. kötet csak füzve, a 9—16. kötve is kapható.	
Bernát István: Két optimista apostol	—20
Emlékezés Kálvinnról.	
Irták többen. 8 ^o	2.—
Hastings: Van Isten.	1.—
Egyháztört. Adattár II—IX. à ..	3.—
Egyháztört. Ad. X. à	2.—
Egyháztört. Ad. XI—XIV.	4.—
Fejes I.: A prot. egyház feladata	—20
Kenessey B.: Károli emlékkönyv	1.70
Kiss: Török Pál élete	3.—

Koszorú-füzetek.

Vallásos iratok, számonként	—06
Makkai Sándor: Erdélyi ref. problémák	—24
Masznyik E. dr.: Jézus élete evangéliumi képekben. I—II.	4.—
Mokos Gy.: Herczegszöllösi kánonok hasonmás kiadása, — jegyzetekkel és rokonkánonokkal	10.—
Pokoly J.: A protestantizmus hatása a magyar állami életre	2.—
Polner Ödön: Deák F. egyházpolitikája	—30
Prot. Szemle régebbi folyamaiból kapható:	
I. 1889.	2.—
1890—1893. à	4.—
1894—1898. és 1903—1917. à	6.—
1919—1932., füzetenként à ..	—80
Iteményik Sándor: Kenyér helyett (Versek)	2.—
Révész I. munk. a pátens korából	1.50
Szász K.: A prot. egyh. viszonya a társ. kérdésekhez	1.30
Tíz arckép	2.40
Zoványi J.: Magyar prot. egyháztörténeti monografiák	2.30
Két ifjúsági irat (míg a készlet tart)	
Raffay Sándor: Fénysugarak. 6—12 éves gyermekeknek ...	1.20
Raffay Sándor: Nemes ösvényeken. 12—16 éves ifjaknak. ...	1.20
Vallásérkölcsei felolvasások	—80
Vallásügyi Tárgyalások II—III. à	3.—
Vallásügyi Tárgyalások IV. à ..	5.—

A

Károli Gáspár Református Irodalmi Társaság kiadványa

Vásárhelyi János: A család élete. 40 lei. Magyarországon	1.60
---	------

Március 19-én theológiai szakosztályunk felolvasó ülést tartott Ravasz László elnöklete alatt. Felolvasott dr. Mátyás Ernő: Pál apostol megtérése (Szülőföld, Istenkereső) címen. Utána választmányi és közgyűlésünk elfogadta a titkári, szerkesztői és számvizsgáló-bizottsági jelentést, valamint a történetkutató irányító bizottság javaslatát a forrás-kiadványok ügyében.

Megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:
VALDENS HŐSÖK (ARNAUD KRÓNIKÁJA)
Fordította Német Gábor. Ravasz László előszavával.
Ára 2.50 P.

Figyelmeztetjük az érdeklődőket, hogy egyik főbizományosunk, a
STUDIUM
új címe: BUDAPEST, IV, KECSKEMÉTI-U. 8. Telefon (a régi maradt): 856—16.

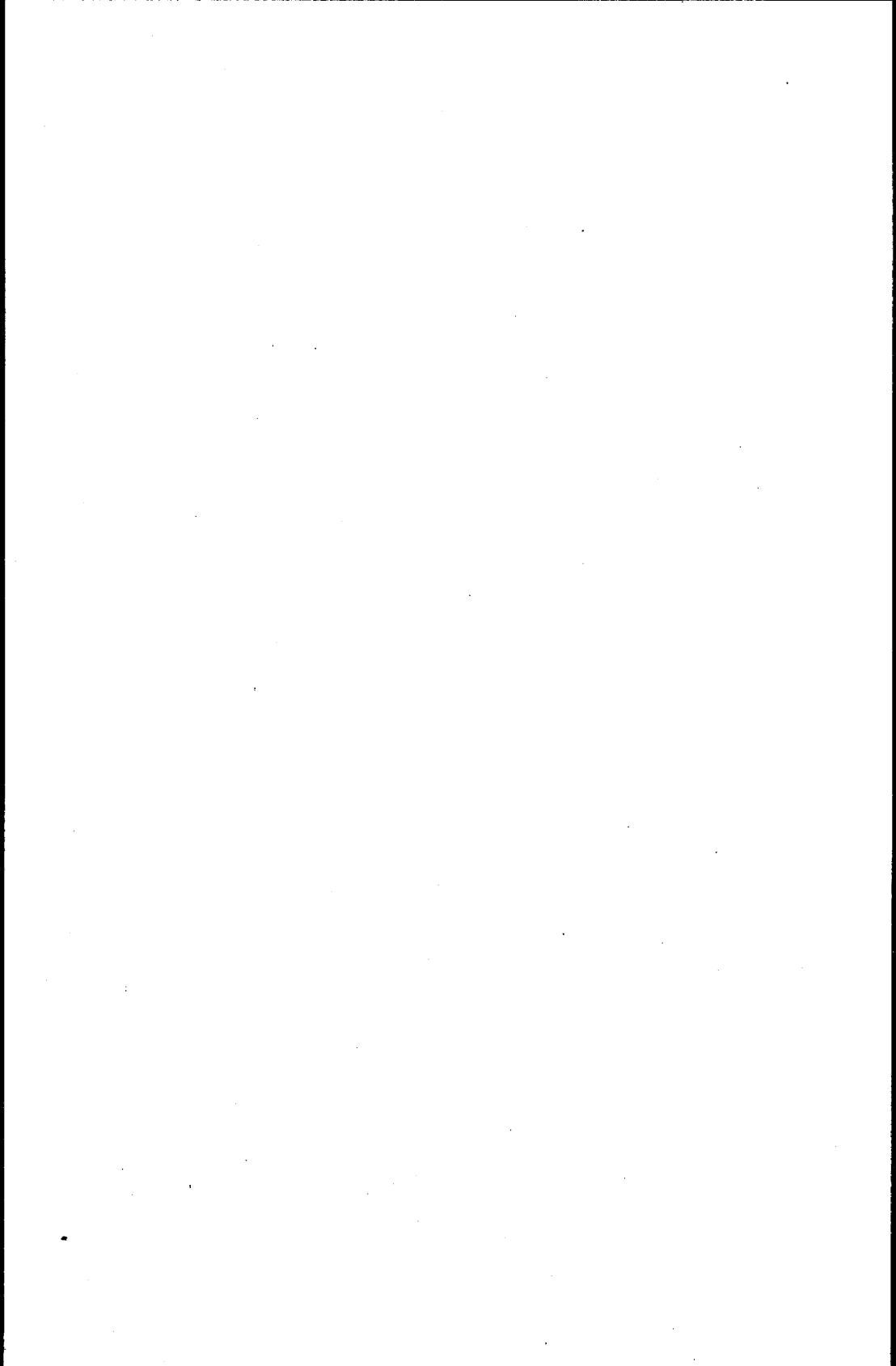
Mindkét társaság kiadványai megrendelhetők főbizományosunknál:
Bethlen Gábor-könyvkereskedés; Budapest, IX, Kálvin-tér 8.

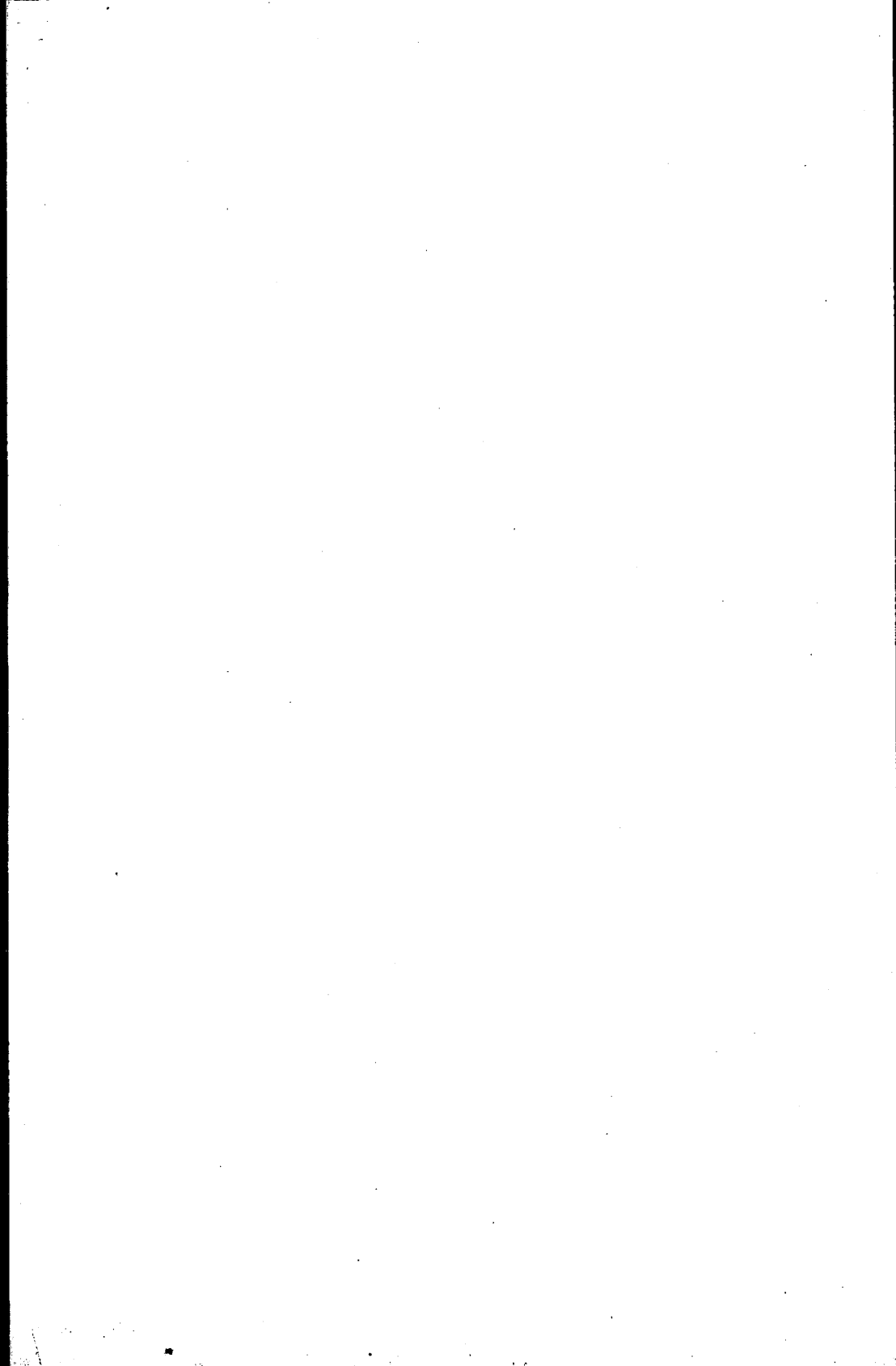
Főbizományos: STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó R.-T.
BUDAPEST, IV, KECSKEMÉTI-U. 8. — Automata: 856—16. szám.

Erdélyi Ref. Egyházker. Iratterjesztés, Cluj-Kolozsvár, Str. Bratianu 51.
Előfizetések és tagsági jelentkezések itt is elfogadtnak.

Régebbi kiadványaink másik magyarországi főbizományosunknál, a Bethlen-könyvkereskedésnél kaphatók, IX., Kálvin-tér 8. Telefon: Automata 850-53.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ÁPRILY LAJOS

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM:

RAVASZ LÁSZLÓ: Kőrösi Csoma Sándor
ASZTALOS MIKLÓS: A vallási türelem Erdély iskolapolitikájában
JOÓ TIBOR: A művelt ember
OROSZLÁN ZOLTÁN: Tanulmányok Budapest multjából
ÁPRILY LAJOS: A zsoltárfordító
S. SZABÓ JÓZSEF: Egy unitárius hitvitázó
HARASZTHY GYULA: Mai kritikánk létkérdése
CSUKA ZOLTÁN, KORDÁS FERENC, ROLLA MARGIT: Versek

KRITIKAI SZEMLE

XLIII. évf., 5. sz.

1934. május.

Ára 2 pengő

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása,
Budapest.

KRITIKAI SZEMLE

VASADY BÉLA: Muraközy Gyula: A diadalmas élet. Krisztus a XX. században	292
INCZE GÁBOR: Vásárhelyi János: Hílttem, azért szólottam	297
SCHULEK TIBOR: Dr. Böhm Dezső: A budapesti evangélikus közép-fokú leányiskola ötvenéves története	299
KERECSENYI DEZSŐ: Pintér Jenő: Magyar irodalomtörténete	300
MÁTHÉ ELEK: Pauler Ákos Emlékkönyv	302
OROSZLÁN ZOLTÁN: Hekler Antal: Az újkor művészete	304
VALKAI FERENC: Bethlen István angliai előadásai	306
ASZTALOS MIKLÓS: Bobula Ida: A nő a XVIII. század magyar társadalmában	307
HAMVAS JÓZSEF: Maróthy Jenő: Szeptembertől márciusig	309
SZABÉDY LÁSZLÓ: Nyirő József: Uz Bence	311
SZONDY GYÖRGY: Sásdi Sándor: Szívre hulló kő	312
HAMVAS JÓZSEF: Két kötet istenes ének. Szöllösi István: Három királyok útján. — Szabó Lajos: Új kikelet felé	313
DÉCSEI GYÖRGY: Vargha Gyula: Elrejttem magamat	314
ALBRECHT FERENC: A magyar országgyűlés könyvtárának katalógusa	315
SZONDY GYÖRGY: Olasz Péter S. J.: A serdülő ifjú a magyar regényben	316
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Színházi Szemle	316
BARTHA DÉNES és ISOZ KÁLMÁN: Zenei Szemle	318

A Protestáns Szemle szellemi részére vonatkozó közleményeket a következő címre kell küldeni: ÁPRILY LAJOS szerkesztő, Budapest, IX. kerület, Lónyay-utcai ref. gimnázium. — Csak géppel írt kéziratokat fogadunk el. — Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. — A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

Kőrösi Csoma Sándor

Semmi sinos, ami úgy szíkölködnék romantika nélkül, mint egy szürke tudósnak az élete, még ha Kőrösi Csoma Sándornak hívják is az illetőt. Életébe nem szövődött bele szerelem, kalandos, halálos mérkőzések nem izgatják a reá figyelőt. Egyebet sem csinált, csak tanult, még hozzá a világ legunalmasabb tudományát: filológiát, aztán tanított, kevés embert, akiket nem is ő, hanem tárgy érdekelt. Ezenfelül vándorolt és írpad mellett ült szakadatlan munkában fogyasztva el életének lassan lehulló aranyszemeit, mint egy homokóra. Elindult mint székely lófő gyerek a háromszéki Szépmezőről, s meghalt Darjeelingben, India és Tibet kapujában, a Himalája orcája előtt, mint az angol tudóstársaságok díszé, a Tibet-kutatás megalapítója és egyik legnagyobb mestere. Mikor született, zúgott a francia forradalom, mikor meghalt, kibontakozásához közeledett a magyar reformkor. Közben elviharzott a Napoleon korszaka, s Magyarországot csontja velejéig megrázta Vörösmarty és Széchenyi. Mindebből alig tudott valamit, mintha egy más csillagzat vajudása volna az egész s az újjászülető Magyarország még kevesebbet tudna egyik legnagyobb fiáról. Ő volt *a legcsendesebb magyar*.

Szellemét nézve, meg kell bámulnunk ennek az embernek kiolthatatlan tudományszomját. A szomjúság genieje, a keresés és a kérdezés hőse, az a teremtő kíváncsiság ég benne, amelyből úgy született az emberi műveltség, mint a szerelemből az élet. A lángész tulajdonképpen rendszeres és a végsőig fokozott érdeklődés. Ez a legkivételesebb adomány, amely egy embernek osztályrészül juthat. Ebbe az adományba bele kell halni. De egy nép értékét az adja meg: születnek-e belőle ilyen kérdezők? Az igazi művelődés láthatatlan határa nem ott húzódik, ahol a legszélső gót templom épült, hanem azon a vonalon, amelyen túl nincs már ilyen szomjúság, a kérdésnek, a felfedezésnek az a szenvedélye. Kőrösi Csoma Sándor *a legkíváncsibb magyar*; bőleseiéig terjed az európai szellem fényöve.

Még csodálatosabb erkölcsi jelleme. Alázatosságban és igénytelenségben felülmúl egy vándor dervist, vagy egy sárga ruhás bikshut. Lelke eszményéért, „keble istenéért“ — amint akkor mondták — naponként képes volt megöldökölni magát. Nincs az a remete, nincs az a magát sanyargató szerzetes, aki az önmegtágadásnak és az aszkézisnek olyan példáját adta volna, mint Kőrösi Csoma Sándor, a tudománynak már nemcsak hőse és vértanúja, hanem egyenesen szentje. Ő a *legigénytelenebb magyar*.

Ez a passzív ember milyen aktív akkor, amikor áldozatot kell hozni! Nem menekül a világtól, nem buvik el rejtekhelyére kitörő zivatar elől, bátran szembenéz a halállal, még a szeme sem rezzen meg, s vesztőhelyek árnyékában nyugodt arccal tárgyal, kibékít, megaláz ez

a sok, halált kereső és halálra kacagó magyar katona között is *legbát-
rabb magyar*.

Milyen úr tudott lenni ez a székely földművelő gyerek. Évekig ül oduszerű lámakolostorban, félholtra betegedve, hol lázban égve, hol farkasordító hidegben, szinte konccá fagyva írja alapvető tibeti szótárát; de amikor megérkezik hozzá a 400 arany nemzeti ajándék, 200 aranyat visszaad a nagyenyedi alma maternek, 100 arannyal egy székely református iskolát alapít, s 100 arannyal jóltevője nevére tett kegyes alapítványképpen tízszeresen fizeti vissza azt a 100 forintot, amelyet tarsolyába kapott, amikor keletre indult. A renaissance és a XIX. század fejedelmi tudósai között, akik dicsőségtől és hatalomtól koszorúzottan az emberi jólét elefántcsonttornyaiban ülnek, igazi grand seigneur ez a koldusdiák, *a legbőkezűbb, a legadakozóbb magyar*.

És milyen magyar volt! Idegen zsoldban állott, élete nagy munkájának gyümölcsét más nagy nemzet gazdag csűrébe takarította. De mint angol Ázsia-kutató inkognitóban járt, tulajdonképpen egy magyar peregrinus diák volt, aki kereste a magyar ősök nyomát. Benne ismét tudatosává vált egy ezeréves magyar sejtelem: hol van ennek az idegen és árva népnek bölcsője és anyja? Egyedül járt, senkivel sem beszélt, s mégis éppen olyan hű képe a XIX. század magát kereső magyarjának, mint Széchenyi István. Több mint húsz évig ázsiai remeteségben élt: ő volt *a legmagányosabb magyar*. Ezért hű képe a legmagányosabb népnek: a magyarnak. Tudni akarta, honnan jött ez a nép, mert meg kell mondania, hova megy. Az önmagunkról való számadás, a magyar sors és magyar mivolt tudatosításának legkülönösebb, legösztönösebb és legtragikusabb hőse Kőrösi Csoma Sándor.

Fehér árnyék, *a magyarság lelki integritásának* leghalkabb, de leghatalmasabb szószólója.

Ravasz László

A vallási türelem Erdély iskolapolitikájában

A *Protestáns Szemle* legutóbbi füzetében Rácz Lajos igen figyelemreméltó tanulmányban foglalkozott a vallási türelem kérdésének Magyarországon és Erdélyben való XVI—XVII. századi állapotával. Tanulmányában szembehelyezkedett azzal a törekvéssel, amely az erdélyi vallási türelmesség értékét bizonyos anakronisztikus szempontok alkalmazásával alább akarja szállítani s megállapította, hogy Erdélyben, elsősorban a protestánsok révén, a XVI—XVII. század folyamán oly fokú vallási türelemmel találkozunk, mely — ha nem is volt még korlátlan — az általános türelmetlenség korában páriát ritkító volt s melynek kialakítása és gyakorlása örökre tiszteltreméltó emléke marad az erdélyi léleknek.

Ez az elvi vita a magyar protestantizmus számára egzisztenciálisan fontos, mert olyan történeti értékeit veszélyezteti a Rácz által joggal kifogásolt történetiszemlélet, amelyről nem mondhatunk le s amely a harcos katolicizmussal szemben erdélyi és magyar földön immár negyedik évszázada erkölcsi pluszt biztosít a protestantizmusnak.

Ehhez a kérdéshez kívánok bizonyító anyagot szolgáltatni azzal, hogy olyan oldalról világítok rá a kérdésre, amelyről eddig még senki sem vizsgálta a kérdést. A *Magyar Kisebbség* c. folyóirat 1929-es évfolyamában hosszabb tanulmányban rendszereztem az erdélyi állam iskolapolitikáját. Legyen szabad most az ott lefektetett eredményeimből summáznom itt azokat, amelyek érintik a vallási türelmesség kérdését. Szolgálni kívánom ezzel az igazság megközelítését, mert a történeti kutatásnak nem lehet más etikus célja, mint a múlt eseményeinek legigazságosabb előadásával az igazság felkutatása. Hogy az igazság ebben a kérdésben a protestánsokhoz fekszik közelebb, az a dolog természetében rejlik.

Az erdélyi állam akkor, amikor Erdély külön állammá való átalakulása befejezést nyert, már protestáns jellegű volt. A nemzeti fejedelmek korában ez a protestáns jelleg elvitathatatlan s nem csorbult még a katolikus fejedelmek alatt sem. A protestáns jellegű erdélyi állam természetesen az élet minden viszonylatában érvényesíteni igyekezett azokat a szempontokat, amelyek a protestántizmusból fakadtak. A protestantizmus egyik leglényegesebb gyakorlati programmpontja, különösen *Melanchton* működése nyomán, az iskolatartás kötelességének hirdetése volt. Már *Méliusznál* pontosan megtaláljuk azt a felfogást, hogy az egyházat és a hitet elsősorban azzal lehet szolgálni, ha tanítása szélesebb körben terjed s ezért Isten s egyben a nép iránti kötelessége a fejedelmeknek, az államnak az iskoláztatás. Ennek a gondolatsornak eredményeként az oktatás bevonult a XVI. századi protestáns állam állami gondoskodása körébe.

A fiatal erdélyi állam ebben a szellemben járt el, amikor már az

1556. novemberi országgyűlésen szóba hozta az iskoláztatás kérdését. Izabella már ekkor hozzájárult, hogy amíg a káptalanok szekulárizációjának ügye eldől, addig is állíttassanak fel iskolák a kolozsvári és marosvásárhelyi klostromokból. Ezzel az országgyűlés az államivá lett jövedelmekből iskolák felállítását határozván el, az iskoláztatást állami feladatnak ismerte el. Ez a ténykedés egyben bizonyossága volt annak is, hogy az új állam protestáns szellemű.

Az országgyűlés ettől kezdve többször foglalkozott iskolaalapítósokkal s még többször foglalkozott ezeknek az iskoláknak állami javadalmazásával. Az állam azonban csak iskolaalapító és anyagilag fenntartó faktor maradt, a felügyeletet nem tartotta meg magának, hanem átengedte az egyházaknak.

Az állam által alapított és támogatott iskolák kálvinisták voltak. A bevett vallások egyenlősége mellett is Erdélyben csakhamar a református vallás jutott túlsúlyra s maga az országgyűlés is úgy emlékezett meg arról nem egyszer, mint államvallásról, a „mi vallásunk”-ról. Az erdélyi állam iskolaügye tehát tulajdonképpen a református egyház iskolaügye volt. Míg a református iskolákról az állam többnyire gondoskodott is, addig a többi felekezet iskoláját csak eltűrte. Így a nemzeti fejedelmek Erdélyében kétféle oktatást különböztethetünk meg: a reformátusok kezdetleges típusú állami iskolázását és a többiek magániskolaszerű oktatását. Átültetve ezt modern terminológiára, azt mondhatjuk, hogy az államilag támogatott református oktatás mellett a többi oktatás az államhatalom szempontjából kisebbségi oktatásnak volt tekinthető.

Vizsgáljuk, hogy milyen volt a sorsa a XVI—XVII. századi erdélyi vallási kisebbségek oktatásügyének, azaz vizsgáljuk, hogy milyen volt a vallási türelmesség, tolerancia a vallási élet egyik igen jelentős megnyilatkozásában, az iskolaügyben.

Több esetben megtörtént, hogy a reformátusnak vagy lutheránusnak alapított iskola idővel az unitáriusok kezére ment át. Amikor ugyanis egy városban a felekezetek között fennálló számarány megváltozott, a volt többség egykori jogait nem tartották mesterségesen fenn, hanem azok a jogok még akkor is átszálltak az új majoritásra, ha az országos viszonylatban minoritásban maradt továbbra is. Az unitárius iskolázás tehát az erdélyi állam teljes liberálizmusával találkozott s hogy a XVII. században visszafejlődött, az az unitarizmus egyetemes hanyatlásával magyarázható.

Ha az unitáriusokat vallási téren elsőosztályú kisebbségnek tekintjük, akkor a katolikusokat okvetlen másodosztályú kisebbségnek kell tekintenünk a XVI—XVII. századi erdélyi államban, mert a katolicizmus az erdélyi közvélemény szemében nemcsak az elhagyott, tehát helytelen egyház ódiумát viselte, hanem emellett még viselnie kellett az ellenséges indulatú Habsburg-szomszédal azonos politikai mentalitás

gyanúját is. Ezt a két körülményt nem szabad figyelmen kívül hagyunk, amikor az erdélyi állam katolikus iskolaügyét vizsgáljuk.

Az erdélyi állam a katolikusokkal szemben sem volt türelmetlen, különösen nem ott, ahol az államrezon ezt még meg is indokolta. Ilyen indokok vezették az erdélyi államot akkor, amikor az 1557-es tordai országgyűlésen, mikor különben protestáns iskolát is alapítottak Váradon, elrendeltették, hogy a város két más kolostorában a szerzetesek zavartalanul megmaradhassanak. Amíg az előbb említett iskolák un'várizálódása az országos minoritás helyi majoritási jogainak azonnali elismerését igazolja, addig a váradi katolikus iskola az anyaállamtól, helyesebben az államtörzstől elütő jellegű területek sajátos igényeinek az erdélyi állam iskolapolitikájában való készséges méltánylását bizonyítja.

A bizonyos területen többséggé lett országos kisebbség igényeinek azonnali elismerése és a nem-protestáns jellegű vidékek katolikus iskolaigényének országgyűlésen történt méltánylása a XVI. század derekán oly nagy fokú türelmesség mellett bizonyít, amelynek párját ebben a korban Erdélyen kívül máshol, katolikus jellegű vidékeken pedig egyáltalában nem találjuk meg.

A váradi iskola esete nem áll magában, mert az 1591. novemberi országgyűlés külön leszegezte, hogy Csíksban, ahol a katolikus iskolazás sohasem volt megzavarva, a jövőben sem fog megtámadtatni. Csík, amely úgyszólván kizárólag maradt meg a maga egészében katolikusnak, egy pillanatig nem szenvedett üldözést, vagy mellőzést a protestáns államban, Csík esetében az országos viszonylatban törpe minoritást jelentő helyi többség katolikus relációban is teljes mértékben méltányoltatott az állam részéről.

A katolikus iskolaügy ott, ahol a katolikusok helyi többségben voltak, nem szenvedett rövidülést a nemzeti fejedelmek Erdélyében. Azonban ott, ahol a katolikusok minoritásban voltak, szenvedett bizonyos megszorítást. Ez a megszorítás reakciós jellegű volt, de nem vallási, hanem politikai, állambiztonsági okokra ment vissza.

A katolikus iskolaüggyel szemben az erdélyi állam 1588 és 1615 között volt szigorúbb, mint a többi vallási kisebbségekkel szemben. Az az időszak ez, mikor Erdély a legváltásosabb helyzetben küzdött a német befolyás ellen s amikor a német befolyás a katolicizmuson keresztül, elsősorban a jezsuitákon át, találta meg behatolási útját Erdélybe. A katolikus iskolaügyet ebben az időben több megszorítás érte azokon a területeken, ahol különben helyi minoritás is volt a katolikus lakosság. Ez a megszorítás azonban félre nem érthetően államvédelmi természetű volt és nem volt felekezeti türelmetlenségből fakadó. Egyrészt az állam külpolitikai irányának fenntartását, másrészt a felekezetek közötti egyensúly mesterséges megbontására törekvő jezsuita kezdeményezéseket akarta az állam ezáltal meggátolni. Kül- és belpolitikai biztonság diktálta tehát a különben is helyileg kisebbség-

ben levő katolikusok iskolaügyének ezt a három évtizedes megszorítását Erdélyben. Amint azonban ez a kettős veszély elmúlt, az erdélyi állam a katolikusokat mindenhol, tehát ott is, ahol helyi kisebbségek voltak, iskolaügyekben ép úgy tekintette, mint a recepta religió többi tagjait s a katolikus iskolaügy előtte ép oly elbánás alá esett, mint a többi felekezetek iskolaügye.

Íme, az erdélyi katolicizmus, mely a protestáns Erdélyben kétszeresen is másodrangú kisebbség lehetett volna, csak akkor nem élvezett tökéletes kisebbségi jogokat, amikor azok élvezete az állam fennmaradását és belső békéjét veszélyeztette volna. Azokon a területeken azonban, ahol megmaradt helyi többségnek, még a politikai okokból folyt megszorítás alatt sem szenvedett semminemű rövidülést.

Az erdélyi állam soha a legkisebb mértékben sem gátolta, vagy befolyásolta a szász luteránus iskolák működését. Sőt miként az unitáriusok, úgy a luteránus szász iskolák is találkoztak olykor az állam, vagy az államfő anyagi támogatásával. A szászok az erdélyi államban a legteljesebb kulturális autonómiát élvezte s így a luteranizmus sem szenvedett az iskolaügy kapcsán semminemű hátrányt.

De nemcsak a négy bevett vallás és három szabad nemzet élvezte a kisebbségi jogok tökéletes méltánylása folytán a legteljesebb iskoláztatási egyenlőséget és szabadságot, hanem még az alkotmány sáncából kimaradt románság is. Az erdélyi románság iskolaügye is hatalmas szóból született meg s az erdélyi fejedelmek román iskolaalapítása, bibliafordítató munkája nyitotta meg a román nyelv előtt az érvényesülés útját és a román nép előtt a közművelődés kapuját.

Az erdélyi állam tehát protestáns jellegű lévén, az iskoláztatást kötelességnek ismerte. Többször vetette meg iskolák alapját törvényhozás útján. Ezek az iskolák az államvallás jellegével bíró országos viszonylatban is többséget jelentő vallás jegyében szerveztettek meg. Ezeket az iskolákat az állam nemcsak megalapította, hanem anyagilag is támogatta, annak ellenére, hogy a felügyeleti hatáskört átengedte az egyháznak. A nemállamvallások iskolái közül a protestánsok szabadon működhettek s nem egyszer anyagi támogatásban, kiváltságokban is részesedtek. A katolikus iskolázás abban az időben, amikor a nyugati szomszédos katolikus hatalom ellen az erdélyi állam politikai küzdelmet folytatott, helyenként politikai okokra visszavezethető megszorításnak volt kitéve. Azonban az abszolút katolikus többségű vidékekre ez a megszorítás még ekkor sem terjedt ki. Az erdélyi állam többször tanújelét adta annak, hogy a helyi majoritásokat, ha azok az országos viszonylatban kisebbségek is, elismeri és teljes joggal ruházza fel az iskolaügy terén. Sőt méltányolta az anyaállam területétől elütő viszonyú részek sajátos igényeit is. A szászok iskolaügye teljesen a szászok magánügye volt s azok a legnagyobb kultúraautonómiát élvezték. A románságnak nem volt ugyan kiépített iskolaszervezete, de a fejedelmek több ízben tettek arra kísérletet, hogy megvessék a román iskolaügy

alapjait is. A bevett és be nem vett vallásoknak, szabad és nem szabad nemzeteknek egyaránt joguk volt iskolát tartani s ez a jog nemcsak a testületeket, hatóságokat, de a magányosokat is megillette. *Az erdélyi protestáns jellegű államban tehát az oktatás szabad volt s az akkori viszonyokhoz képest a maximális állami támogatást és kezdeményezést élvezte.*

De az oktatás mellett szabad volt a tanulás is s ép annyira nem ismert korlátot vallási és nemzetiségi tekintetben, mint az oktatás. Erdélyben a tanulás szabadsága teljes mértékben biztosítva volt minden rendű és rangú, fajú és vallású, tanulni akaró fiatalember számára. Ezt a szabadságot az állam többrendbeli törvényei biztosították és az iskola-fenntartók anyagi támogatásukkal a gyakorlatban meg is valósították. *Az erdélyi állam iskolapolitikájának alapelve volt: a tanítás és a tanulás szabadsága.* Ritka korban és kevés államot hatott át valamely téren úgy valamilyen eszmevilág, mint Erdélyt áthatotta a nemzeti fejedelmek korában az iskoláztatás terén a protestantizmus tisztult és emelkedett eszmevilága. Ennek volt az eredménye a tanulás és tanítás szabadsága mellett az iskolán belül *a fajok egyenlősége* is, amire kétségtelen bizonyítékaink vannak.

Az erdélyi állam törvényben biztosította a külföldön való továbbtanulás szabadságát is. Csak azon külföldi iskolák látogatását tiltotta el, amelyek működését politikai okokból az erdélyi államra nézve veszélyesnek tartotta. Hogy ez kizárólag a katolikusokat sújtotta, az nem csodálható, hisz ez a tilalom az erdélyi állam függetlenségére törő és az erdélyi belső egyensúlyt megbontani akaró Habsburg-hatalom jezsuita egyetemeire vonatkozott. Ez a Habsburg-birtokkomplexum urai protestáns- és Erdélyellenes felfogásának ismeretében természetesnek, sőt észszerűnek ítélnélhető.

Az erdélyi állam iskolapolitikáját a protestáns ideológia irányította; ennek eredményeként állt elő a korlátlan, faji és vallási különbségeket nem ismerő, a kisebbségeket méltányoló tanítási, tanulási és külföldi iskoláztatási szabadság. Hogy a protestáns erdélyi állam ilyen türelmesnek mutatkozott, az azzal magyarázható, hogy felismerte, miszerint *az iskoláztatás nemcsak az egyházat, hanem az államot is szolgálja* (Lásd: 1622. VI. tc.) s így az állam, bár vallási okokból kezdeményezte az iskolaügy kiépítését, az iskolaügyet mégsem használta fel egyetlen vallás favorizálására, tudván, hogy a bármily vallásban nevelkedett művelt fő *egyaránt érték a hazá, az állam javára.*

Állítom, hogy ez a bölcös tolerancia, amely az erdélyi állam iskolapolitikájában megnyilvánult, protestáns ideológiából fakadt és államrezon volt a XVI—XVII. században. Ez ebben a korban világszerte páratlanul áll s olyan erkölcsi emelkedettségre vall, amellyel a két kérdéses század egyetlen állama sem rendelkezett. Eszerint az erdélyi protestáns állam tudatos államrezonja a belső béke és a polgárok em-

beri szabadságának méltánylása volt. Milyen messze elmaradtak ettől a nyugati hatalmak ezekben a századokban!

Ez a tény... És olyan lényegtelen, ha akadnak olyan historikusok, akik ezt azzal akarják leértékelni, hogy nem találják meg benne a későbbi ideák jelentését. A tényt nem változtatja meg az, ha valaki helytelen szemszögből tekinti s így akaratlanul is, de helytelen képet alkot róla magának. Az erkölcsi értékeink állandóságába vetett bizalmunk, az emberi esendőség tudata és protestáns ideológiánkból fakadó etikus türelmünk nyugodt derűvel igazítja mindig helyre az ilyen téves látásokat.

Asztalos Miklós

KORDÁS FERENC: KÉT VERS

Pohár mellett

*Bús vadludak húznak fölöttem az égen,
Bánatom cseppjeit poharamba ejtem,
Iszom, töltöm újra, a bűt elfelejtem
S eltűnődöm régi keleti meséken.*

Téma

*Esőcsepp hull a nádereszről,
Hallgatom benn, a lámpa mellett,
S verset írok a csöppnyi neszről.
Legel a hold és semmi felleg.*

Kőrösi Csoma Sándor

*Véred ágaskodott és ágaskodtak az utak előtted,
hegyek sörénye lobbant
s amerről egykor őseid jöttek,
indultál.
Kezedben pálcád verte a taktust,
lábaid ahogy szilaj ütemre
ezt az indulást zengték.*

*Ósi magyar sors feszengett benned
s vitt át a tengereken,
pusztákon át, hegygerinceken és sivatagokon keresztül
s napfény hí véigglávázott rajtad Turkesztánban
s tibeti cellád mélyén ha hideg fagyasztott,
belül az ősi láng hevített
s izzott tollforgató kezekben
s orcáidon.*

*Zágoni csillag, csomakőrösi csillag mindig egy volt,
vonzott vagy taszított, mindnyájunk csillaga volt.
Te mentél utána, ha távokon által,
éveken által,
s míg hasznót mások húztak belőled,
életed adtad hasznául nemzetednek.*

*Százötven éve, hogy a csillag kigyulladt
s Kőrösi Csoma, örökinduló,
valahol a tejúton nyargalsz tovább és szüntelen előre,
Más század él s az indulók köszöntnek,
hegynek rohanunk mi is, szemünk előtt a csillag,
magával tép, visz, vonzol, ránt magával
s nem tudjuk, fénye mikor törik ketté szemünkben,
testünknek hol lesz ringató Dardzsilingje
s célunkon túl, hol is az értelem.
De futunk s veled is újra indulunk,
s jőjjön száz Dardzsiling s hulljunk a nem várt sírgödörbe,
a csillag ég s fölöttünk büszkén a mennyboltba fúródik
az örök Himalája.*

Csukri Zoltán

A művelt ember

Az új középiskolai törvénnyel kapcsolatban ismét a nyilvános érdeklődés előterébe került az a hosszú évtizedek, de a háború befejezése óta megkülönbözképen állandóan időszerű kérdés, hogy mi legyen ennek az iskolafajnak a tanítási anyaga, illetőleg közelebb menve a probléma gyökeréhez, milyen ismeretkört felölelve nyújthatja azt az alapműveltséget, amelynek nyújtásában általában feladatát látják.

A kérdés nem pusztán pedagógusok és iskolapolitikusok kérdése, hanem szimptomatikus jelentőségében a kulturtörténelem legérdekesebb fejezetei közé fog egykor tartozni egész bonyolult histórikuma. E kérdés felmerülése és a szakadatlan izgalmak körülötte csak egyik tünete annak a nagy-nagy válságnak, amelyen kultúránk keresztül megy, de nem egy évtizede, nem is századunk eleje óta, hanem jó száz esztendeje, azóta, hogy a technikai civilizáció gyors és magasra szárnyaló fellendülésével a természettudomány sokak szemében homályba kezdte vonni idősebb testvérét, a tisztán szellemi tudományt. Ekkor vált problémává a műveltség, a művelt ember mibenléte. Természetesen a történet folyamán nem egyszer változott a tudni érdemes és szükséges ismeretek felőli vélemény, de mindezekig az úgynevezett humán tárgyak, a „széptudományok“, azaz az emberi szellemmel közvetlenül foglalkozó tudásanyag tekintetett változatlanul az igazi műveltség tartalmának. A „művelt ember“ a humanista műveltségű ember volt. Ebben teljes egyértelműség uralkodott. Ez a harmónikus közvélemény a múlt század második felében felbomlott és századunk elején már két élesen szembenálló tábort találunk. E két tábor közül a fiatalabbik műveltség-ideál hívei különösen éles harcmodorral tűnnek ki. A Jogtudományi Közlöny, tehát egy igazán humán tudomány folyóiratának lapjain 1906-ban (49. l.) például ezt olvashatjuk: „Műveltség alatt önként érthetőleg az igazi (természettudományi) műveltséget értjük, nem pedig pl. a római vagy görög „classicus műveltséget“ (Mérai szerint „classicus műveletlenség“). Ime annyira önként értetődőnek tartja, mi az „igazi műveltség“, hogy csak magyarázatként, zárójelben teszi oda, hogy ez a műveltség a természettudományi. És a cikkíró, dr. Ládai István, ilyen műveltséget követel a bírák részére is. Ettől a naív hangtól messze jutottunk. Milyen szelídek a mai támadások a klasszikus műveltség ellen. Talán nem csalódunk, ha úgy véljük, hogy az egyensúly megint kezd helyrebillenni, és pedig a humanizmus javára. Célunk nem az új törvényjavaslat kritikája, csupán szimptomatikus jelentőségében vizsgáljuk azt aényt, hogy helyreállítja a középiskola *humanista* egységét és teljesen megszünteti a reáliskolát. A két tábor harcának természetesen még távolról sincs vége, de maga az a tény, hogy egy ilyen erősen humanista elveken felépült javaslatot elő lehet terjeszteni, élesen rávilágít legalábbis a szakkörök bizonyos kezdődő egyetértésére.

A szakkörök, sőt általában a „művelt emberek“ és a társadalom szélesebb körei közt azonban ma is igen mély a szakadék. Vallamikor a művelt embert csak műveltségének mértéke emelte ki a kevésbé műveltek közül, mert ezeknek ködös műveltség-ideálja is a legfelsőbb kultúrrétegek eszményének homályos ányképe volt. Ma azonban maga ez az eszmény vesztette el általános uralmát és a mai művelt ember egyre idegenebb lesz a mai társadalomban. Ezt a idegenséget növeli az is, hogy a művelt ember egészen másnak látja és másként ítéli meg a mai jelenségeket, mint a széles társadalom, mert műveltségénél fogva szempontjai is egészen mások, azaz, élesebben beszélve, csakis ő látja és ítéli meg helyesen a ma történetét. Hogy ez valóban így van, s hogy miért van így, szeretnénk itt pár vázlatos gondolattal némiképp megvilágítani, amikor felvetjük a kérdést, mi az igazi műveltség, ki az igazán művelt ember. Talán nem csalódunk, ha az összes mai társadalmi válságoknak egyik forrását ebben a fenyegető szakadásban látjuk, amely a műveltség fogalma kérdésében mélyült ki. És semmi sem volna sürgősebb, mint egyetértést teremteni legalább ezen a téren, mert az magával hozná az egyforma szempontokat, az egyforma látást, az egyúton járó gondolkozást, az igazán arra hivatottak élrekerülését és egyéb hasonlóan csaknem utópisztikusnak látszó üdvös következményeket. Az emberi dolgokban mindig a kompromisszum a legtöbb, amit elérhetünk. De kompromisszum is csak bizonyos közös elveket elfogadók között jöhet létre. Első feltétel tehát annak a principiumnak az egyetértő elfogadása, mit kívánunk az embertől, hogy embervoltának megfelelően fejtse ki erőit, miben lássuk azt az ideált, amely felé mindnyájunknak törekedni kell.

Mert a művelt ember kétségtelenül a kiművelt ember, az, akiben az embervolt lényege a lehető teljességig bontakozott. Ám itt valamit igen erősen hangsúlyoznunk kell, ha azt akarjuk, hogy a művelt ember fogalmának határozott és világosan körülírt tartalma legyen, ne pedig biztos körvonalak nélkül folyjon szét semmitmondó általánosságokba. Az intellektuális elemet kell hangsúlyoznunk, az öntudatosságot és a tudást. Látni fogjuk, hogy etikai központja van az egész fogalomnak, ám a pusztá jóság, nemesség, a lélek tisztasága, a jellem épsége és ereje még nem elég, mert ha ez tenné a műveltség lényegét, nem lenne szükség a műveltség fogalmára, az tautológia volna.

Az emberi mivolt lényegét kétségtelenül a logos teszi, az intelligencia, amely a megismerés által birtokába veszi a világot. Az ember nem csupán fizikai harcban áll a természettel, hanem szellemi küzdelmet folytat vele, hogy a benyomások rázúduló tengerét megzabolázza, titkait megfejtse, zürzavarát intelligenciájában rendezze, hogy khaosz-ból kozmoszt teremtsen. Az így kialakult rendezett ismeret a világgép. Ez a világgép a műveltség alapja. Könnyen beláthatjuk, hogy ebben kétféle ismereti anyagnak kell egyesülnie, illetőleg a teljes világgép két féltékére oszlik önként. A természet és a kultúra birodalmára, termé-

szeti és történeti világrépre. Ha pusztán csak a világrép teljességére gondolunk, akkor egyik ismeretkör sem fontosabb a másiknál, mert világos, hogy a teljes világ képéből egyik sem maradhat ki. Ez az ismeret objektív szempontja. De van egy másik, egy szubjektív, és pedig nem csupán az egyénre, hanem általában az emberre nézve szubjektív.

Az ember ugyanis nem pusztán ismeretszerző alany, hanem cselekvő is. Ám nem ösztönösen, tudattalanul, vakon éli az életet, hanem cselekvésével alakítani akarja az adott valót, önmagában és önmagán kívül, eszméi szerint. Ez az akarat járul hozzá a megismert világ képehez és teszi azt világnézeté. A világnézet a cselekvő, alkotó ember állásfoglalása az egész valósággal és benne a maga szerepével és szándékaival szemben. A világnézet nem pusztán a passzív szemlélet felvétele, hanem benne a világról szerzett ismeretek a cselekvő, teremtő ember szempontjai szerint vannak rendezve, középpontja az a gondolat, amelyet az élet értelme és az emberi nem rendeltetése felől alkot, s rendszerébe tartoznak az erkölcsi parancsok, általában az értékelés princípumai, tehát azok az alapelvek, amelyek az emberi életgyakorlatot és alkotó tevékenységet irányítani hivatottak. Az egész mindenség az Én és a Világ, a Nem-Én korrespondenciájának a teljessége. A világnézetnek ez a teljesség a tárgya. Miután pedig az embernek, mint a logos hordozójának, mint intelligens lénynek az öntudatos élet lényegszerinti feladata, a világnézet megalkotása etikai parancs. Az embernek kötelessége a világnézet. Annyiban ember, amennyiben világnézete van. S ha elfogadjuk azt, hogy a művelt ember a kiművelt ember, az öntudatos ember, tehát aki ismeretében van embervoltának, ezzel adott feladatának és kötelességeinek, akkor a műveltség és a világnézet birtoka egyszerűen azonosítható.

Mai közéletünk hangos a „világnézet“ jelszavától. Soha ilyen nagyhangon nem követelték tőlünk a világnézetet és soha ilyen hallatlan öntudattal nem vallották. De ha jól belenézünk ezekbe a „világnézetekbe“, többnyire csak összetákolt politikai programot ismerünk fel a tetszetős címkék alatt, s a világnézet birtoka alig jelent egyebet, mint egy politikai párt vagy egyéb társadalmi csoportosulás tagágát, s a program kritikátlan felvételét. A világnézet a kozmosz végtelen határáig terjed, ezek a „világnézetek“ azonban nem nyúlnak át legközelebbi jelenünk gondjain sem. A kozmoszban pedig minden mindennel összefügg, sőt minden összefügg a legvégső problémákkal és csakis azokban leli végső magyarázatát. Így hát ezek a rövidlátó világnézetek nem is érhetnek el eredményt.

Nem ilyenről van tehát szó, amikor az igazi műveltségről beszélünk. A művelt embernek valódi, az egész kozmoszt és az ember teljes feladatát átölelő világnézete van, amely valóban az övé, mert átélte, nem egyszerűen felvette. Természetes, hogy nem lehet mindenki rendszeralkotó filozófus. De a szajkóig még hosszú grádics vezet, s az minden *embertől* elvárható, hogy maga is töprengjen az élet nagy

találmányain, s a feleleteken, amelyek előtte állanak és választásra hívják; elvárható, hogy ne egyszerű recepció, hanem újratereztetés legyen ez a választás, hogy igazán egygyé váljon világnézete szellemével. Ez a vívódó megbizonyosodás egy világnézet igazságáról, nekünkvalóságáról az alkotás újraélése, a teremtés élményének felidézése és ezáltal válik etosszá bennünk a dogma.

Ezt a világnézetet nem lehet tanítani. Parancsok és hitvallások be-tanítása még nem világnézeti nevelés. A világnézethez elvezetni lehet csupán. A kapukig, de ezeket kinek-kinek magának kell kinyitni. A világnézetnek csak az elemeit adhatja a nevelés. De az igazi nevelésnek ezeket az elemeket kell adni. A műveltség alapjait. Ezek pedig a világnézet és a világnézeti kísérletek története, mintegy bevezetésként a világnézet alkotásának technikájához. Ez alatt természetesen nem szabad valami új, bizarr „tantárgyat“ érteni, hanem egyszerűen az emberi szellem életét, amely minden történeti-irodalmi studiumból előbukkan.

Fentebb azt mondtuk, hogy ha pusztán a világnézet teljességére gondolunk, akkor a természeti és történeti világra vonatkozó ismeretek közt nincsen értékkülönbség, egyformán fontosak. Nem egészen így áll a dolog a világnézet szempontjából. Ismételten hangsúlyozzuk, hogy a természettudományi alapismeretek, illetőleg általános természettudományi világnézet nélkülözhetetlen a világnézet megalkotásához is, mert hiszen csak akkor töltheti be feladatát, az ember és a kozmosz viszonyának a tisztázását, ha a teljes világnézetet rendszerezi, hiszen csak ennek birtokában láthatja az ember helyét a kozmoszban. Az ember természeti lény is, ez kétségtelen. De a kozmosz sem pusztán természet, és ennek a kozmosznak a középpontjában a szellem hatalma áll és az ember, — ezen semmiféle szkepszis, kritika, alázat vagy bármi nem változtat, legalább is a mi számunkra. És mi a *magunk emberi világnézetét alkotjuk meg!* Éppen ez a humanizmus.

Ebből a gondolatmenetből önként következik, hogy a világnézet szempontjából a szellemi világ ismeretének döntő jelentősége van. Magunkat kell ismerni, az embert és életét e földön, szellemének összetételét, az ideálokat, amelyek felé tört, az eszméket, amelyek elérhetetlenül lebegnek felette sugárzó magasságokban, és az egetvívó kísérleteket, amelyekkel megvalósítani igyekezett őket alacsony és szűkös életében, oltíthatatlan sóvárgással kívánkozva ki kereteiből. A világnézet alapja a szellemi-kulturális világ ismerete, a műveltség kritériuma az irodalmi-történeti ismeretek birtoka, az emberi világnézet fundamentuma az emberi szellem öntudata.

E pár sor nem iskolapolitikai elmesztetés, hanem tisztán elvi fejtegetés, tehát nem köteles kiterjeszkedni a messzeágazó kérdésekre. Csupán egyetlen szempontot emel ki. A mai művelt ember világnézetében minden bizonytalanságot elapóttat, igazságokra és normákra fog törekedni, amelyek annyira egyetemesek, hogy megmagyarázzák a mai problémákat is és elveket kínálnak égető gondjaink megoldására. Bizo-

nyára szükséges ehhez a mai élet és világ teljes megértése, amely csakis genetikus úton érhető el, keletkezésének teljes felderítésével. Azaz: történeti létrejöttének ismerete nélkül, a mult ismerete nélkül a jelent nem érthetjük meg. És a „praktikus ismeretek“ leggazdagabb tárháza sem szerel fel bennünket a megoldás eszközeivel. Ezek távolról sem visznek olyan közel az élethez, mint a „halott“ mult szemlélete. Az *emberi élet* mégiscsak első sorban szellemi élet. A mai válság a szellemi válság és minden apró részlete, mint szellemi jelenség, olyan távoli általánosságokkal függ — genetikusan és strukturálisan — össze, hogy azok csak a szellemi világ életében járatosak előtt rémlenek fel. Igenis, a legéleteesebben gyakorlati tudományok ezek ma, ezek az „elvonat“ teóriák és poros ócskaságok, ha a „gyakorlat“ alatt magát az életet értjük, az emberi életet. Csakis ezek az ismeretek tudják bennünk egységbe foglalni a multat és a jövőt a jelenben.

Ez az egységbefoglalás nem henyé frázis itt. Mert végső gyökerében éppen ezzel az egységgel van ma baj. A mai válság végső gyökerében a világnézet, az emberi műveltség válsága. Szinte a lehetősége omlott össze a világnézetnek, az élet és a világ jelenségei egységes rendszerbe foglalásának az emberi intelligencia erejével. Az élet, az emberi nem története olyat rohant előre, annyi tengernyi újság, jelenség és probléma zúdult rá kiterjeszkedése és fejlődése útján, hogy az öntudat keretei szétfeszültek és ismét ott áll a feladat előtt, hogy az öt elborító khaoszt újonnan rendezve, helyreállítsa harmonikus épségét. Ez a válság a gazdagodás jele, mert annak a következménye, de éppen ezzel kemény próbára teszi az emberi erőket. Új kozmoszt kell teremtenie. Új világnézetet. Amint az egyes ember előtt ott áll a feladat, ott áll minden új kor hajnalán az emberiség előtt is. Ma egy ilyen kort üdvözölhetünk. És hova fordulhatnánk tanulságért, mintaképert, erőink gyakorlatául, ha nem az emberi szellem küzdelmes és magasztos útjának ama állomásaihoz, amelyekeken egyszer-ször meg-megállott, elérve egy-egy kis időre művelődésének célját és sikerült teljes egységbe, harmónikus rendbe foglalni a világot és a maga szellemét az örökkévaló ideák sugárzása alatt?

Joó Tibor

Tanulmányok Budapest multjából*

Budapest multjában sok még a kiderítetlen adat, beiratlan fehér lap. Ez tette lehetetlenné egy a kultúra minden terét magában foglaló, alapos és hézagmentes történeti szintézis létrejöttét. A város régi vezetői Budapest rohamos fejlődésének sodrától elragadva szemüket a jövő felé irányították, akaratukat, energiájukat elsősorban a fejlesztésnek szentelték. Így bizony sok adat, sok esemény maradt földérintetlen a multból, sok emlék elpusztult, mielőtt mult életével, származásával igazában megismerkedhettek volna. Újabban azonban dicséretes buzgósággal láttak hozzá a mulasztottak pótlásához, az e téren esett hibák javításához.

Ilyen törekvés eredményeként jöttek létre a főváros várostörténeti monografiáinak szép kötetei, melyek közül legutóbb kettő látott napvilágot. Az első 8, a második 10 kisebb-nagyobb tanulmányt, cikket, értekezést tartalmaz, melyek a legkülönbélebb tárgyakról szólnak; az összekötő kapocs közöttük a főváros multja, egy-egy kisebb-nagyobb részletének megvilágítását, jelentősebb és kevésbé jelentékeny emlékének ismertetését találjuk meg bennük. Mint *Sipőcz Jenő* mondja az I. kötet előszavában, „kérdéseknek kis sorozata ez Budapest multjából. Kérdéseké, melyek már felmerültek, de válasz nélkül maradtak, és kérdéseké, melyeket az érdeklődő még sohasem vetett fel... A könyv az adatgyűjtést szeretné szolgálni és előmozdítani... Legyen ez a kötet... otthona a részletkutatásnak... Ne várjon az olvasó többet, mint... szeretetteljes elmélyedést a mult sok apró kis zugában, napfényre hozását elrejtett ismeretlen töredékeknek.“ *Liber Endre* viszont a II. kötet előszavában állapítja meg igen helyesen, hogy „amidőn adatgyűjtésről van szó, a folytatás, a továbbgyűjtés, a rendszeresség és oeltudatosság lehet a legfontosabb rendeltetés.“

Igen, csak ilyen úton-módon remélhetjük sok probléma tisztázását, és vitás műtörténeti, gazdaságtörténeti, társadalomhistóriai kérdések tökéletes megoldását.

Tehát 18 könnyebb és rövidebb lélekzetű tanulmányt találunk a két kötetben, nagyobb részt művészettörténeti a tárgyak, de van közöttük más vonatkozású is, és jóformán egyenlően oszlanak meg a Duna két partján fekvő városrészek között, sőt jut egy Buda ősenek, Aquincumnak is. *Kuzsinszky Bálint*, a pannoniai római uralom legkiválóbb ismerője kitünően foglalja össze Pannónia régi fővárosának topografiáját, melyet szinte véglegesnek kell elfogadnunk, mert az esetleges új emlékek az általa felállított hely-kereteket legfeljebb bővíthetik, de lényegében meg nem változtathatják. A római Aquincum két részből állt, a mai óbudaí Főtérről, Flórián-térről, Hajógyári sziget és közvetlen környé-

* Budapest székesfőváros várostörténeti monografiái. I. kötet, 1932., 8°, 146 l. — II. kötet, 1933. 8°, 190 l. Budapest székesfőváros kiadása.

kén elterült „katonavárosból“, s az attól északra fekvő, előbbtől temetővel elválasztott, a mai Aquincumi Múzeum környékén elterült „polgárvárosból“. Ez a kettéosztottság megvan más római provinciák városaiban is, így legközelebb Carnuntumban. *Gárdonyi* Albert „A ferencvárosi puszta templom“ Pest történetében régóta kísértő problémájának végleges megoldását adja. A legpontosabb levéltári adatok alapján megállapítja, hogy e XIII. századból való templom a mai Boráros-tér déli oldalán állott s a török hódoltság alatt végkép elpusztult Szentfalva község temploma volt. Dolgozata a főváros hely-történetének is értékes gyarapodását jelenti.

A legérdekesebb s a közönség szélesebb rétegeit is méltán érdeklő tárgyról szól *Lux* Kálmán, ki „A budapest belvárosi plebánia-templom“ban a közelmuliban mindnyájunk szemeláltára lefolyt, a hozzáépített csúf bódék lebontási munkálatainak váratlan és gyönyörű leletenedményeit ismerteti, de ezt egybekapcsolja a templom történetének rövid összefoglalásával és a templom belsejének és az ott elhelyezett emlékeknek tüzetes leírásával. *Lux* tanulmányának veleje az, hogy az új kutatás azt az általánosan vallott felfogást, hogy a templomnak csak a szentélye gótikus, a hajója és két tornya barokk ízlésben a XVIII. század első felében épült, megdöntötte. *Lux* az előkerült leletek alapján bebizonyítottanak véli, hogy a XII. századbéli románstílusú és sokkal kisebb kiterjedéssel bíró bazilika helyén a XV. században a maának teljes terjedelmében építették fel az új gótikus stílusú templomot; tehát a hajó is ebből a korból való. A szentély azután az idők folyamán jóval kevesebbet szenvedvén, megtartotta gótikus jellegét. Ezzel szemben a történelmi hagyományoktól is elpusztultnak jelzett hajórészt a régi megmaradt középkori falak felhasználásával 1725—1740 között barokkstílusban átépítették. Legérdekesebb azonban *Lux* tanulmányában az újonnan előkerült nagyszerű és Budapesten jóformán páratlanul álló építészeti maradványoknak szóban és kitűnő illusztrációkban való bemutatása. Így a gyönyörű kökerettel szegélyezett északi kapunak, a hasonlóan pompás kerettel ellátott déli íkerkapunak, gótikus ablak- és fülkekereteknek, valamint két, szintén gótikus eredetű, ma is rendkívül frissen ható freskótöredéknek képe teljesen igazolja *Lux* javaslatát, hogy e templomot meg kell védeni a pusztulástól s fenn kell tartani sajátos szépségében.

Napjaink egy másik nagyértékű műtörténeti maradványának méltatását vártuk *Garády* Sándor: „Mátyás király buda-nyéki kastélya“ című cikkétől, azonban e reményeinkben igen megalatkozunk. Az előkerült emlékek — melyek a magyar renaissance kutatása terén az utóbbi évtized munkásságának magasan kiemelkedőleg legszebb eredményei voltak, — leírása helyett a szerző a kastély meghatározására nézve döntően latba eső történeti és topográfiai adatokat ismerteti, s azután az ásátás helyének a történetét adja elő a tulajdonosoknak egymást váltogató sorával, amely a címben kitűzött tárgytól bizony elég

messze fekszik. Reméljük azonban, hogy a legközelebbi kötetek egyikében megkapjuk ez ásatások pontos eredményeit s a belőlük levonható pontos következtetéseket.

A budai vár építkezéseiről két tanulmány is van a két kötetben; az egyik a budai királyi palota újjáépítéséről szól III. Károly alatt, a másik „a budavári katonai szertár (Zeughaus) 1725—1901.“ történetét adja elő. Mindkettőnek szerzője *Bánrévy György* — s mind a kettő új adatokkal gyarapítja ismereteinket. Az elsőben a török háborúk után csaknem egészen elpusztult budavári királyi palota újjáépítésének kezdeteit rajzolja meg, történelmi valósággal töltve meg azokat a nagyon bizonytalan lapokat, amelyek a budai várnak épen 1686-tól 1749-ig, *Mária Terézia* építkezéseinek megindulásáig terjedő korszakát foglalják magukban. Nagyon széles ecsetkezéssel rajzolja meg az újjáépítés kezdeteit, mely tulajdonképen állandó harc és a hatásköri összeütközéseknek szakadatlan láncolata egyfelől a katonai parancsnokság és bécsi haditanács, másfelől a királyi kamara között, — megírásukkal a bürokrácia kinövésének története is értékes adalékokkal gyarapodik. *Höbling János* és *Fortunato de Prati* vezetik építészekként a munkálatokat, s a szerző nagy részletességgel ismerteti tevékenységüket, kibővítve adataival *Schoen* és *Kapossy* ismert eredményeit.

A másik dolgozat a Budavára védelmében oly fontos katonai szertár (*Zeughaus*) történetét ismerteti. Az épület 1898-ban még részben fennállott s csak 1901-ben bontott le végérvényesen. Helye a miniszterelnökséggel szemben, a hegyi felvonótól balkézre volt. Tervezője *J. Matthey* volt; épült 1725—1740 között. A „*Zeughaus*“-ából azonban ma már csak a díszes barokk kapuzat van meg, melyet *Hauszmann Alajos* a Vár délkeleti lefutó bástyájának északra néző oldalába falaztatott. *Bánrévynak* ez a dolgozata is derekas kutatás eredménye, de az előbbivel együtt igen terjedős; semmiesetre sem könnyű olvasmány.

Horváth Henrik szintén két dolgozatával szerepel. Az elsőben „*H. Heinrich Faust* és a bécsi gobelének“ címmel egy új XVII. századi festőt támaszt életre, ki a művészettörténetben eddig merőben ismeretlen volt. Ez a művész a szerzője ugyanis egy nagyméretű, 1794-ben készült s 1926-ban a Fővárosi Múzeumba került olajfestménynek, mely *V. Lotharingiai Károly* bevonulását ábrázolja a törököktől visszavett *Budára*. *Horváth* a képen látható budai várkép alapján megállapítja a többi korabeli metszetekkel, rajzokkal, vázlatokkal való egybevetés útján, hogy a szerző feltétlenül autopszia alapján dolgozott, azután a bécsi Burg nagyhirű lotharingiai gobelinjeinek egyikével való közeli kapcsolatait alapján — mely azonos tárgyat csaknem azonos módon (felcserélt adatokkal) ábrázol, — reámutat arra, hogy *Faust* e festménye volt kétségtelenül alapja ennek a gobelének, melyet társaival együtt *Nancyban* és *Malgrangebán* lotharingiai *Lipót herceg* alapította gyárakban szőttek a XVII. század utolsó éveiben. Hasonlóan érdekes, alapos és gondos módszerrel dolgozta ki *Horváth* másik értékelését,

mely szintén a közelmúlt egy érdekes műtörténeti leletét ismerteti „chinoiserie-falfestmények Budán“ címmel. Az Apród-utcában 1932-ben felfedezett, s a XVIII. század végéről származó falfestményeket mutatja be ebben a szerző, amelyekben keleti figurális és ornamentális motívumokkal találkozunk, olyanokkal, amelyek a nyugaton divó „chinoiserie és indianisme“ fogalma alá eső alakokkal és díszítványekkel rokonok, s a XVII. század közepétől a XVIII. század első két évtizedéig voltak ott divatosak. Érdekessége azonban a mi falképeinknek néhány hazai-nemzeti sujet-k feltűnése, egy török nő magyar mentéje, magyar tájkép, stb. Nagy kár, hogy a falfestmények a tulajdonos meg nem értő magatartása miatt csak fotografiákban voltak megőrizhetők.

Révhegyi Elemér „Az Egyetemutcai volt Károlyi-palota építésének történetét“ adja elő, melynek első alkotója a steieri származású Kalcher Márton építész volt 1696-ban. Az átalakítást 1759-ben Mayerhofer András végzi, ő készíti el a palota homlokzatát is. A palota 1768-ban kerül a Károlyi-család birtokába s már 1779—1780-ban Jung József tervei szerint kibővítik. A palota mai alakját A. P. Riegl, majd H. Koch bécsi építészek tervei alapján Hofrichter József pesti építész munkájával nyerte 1835—40 között.

Gárdonji Albert „A budai hegyvidék első nyaraló telepei“ című értekezésében, mely egyszersmind a budai hegyvidék egy részének település-történetét is megadja, nagy gonddal végzett levéltári kutatásai nyomán megállapítja, hogy az 1800-as években a Kamaraerdő volt a legkedveltebb kirándulóhely, de ebben az időben már Zugliget, a Szép Juhászné környéke és a Svábhegy is látogatott volt, sőt e hegyeken vendégfogadók is épültek. A nyaralók alapítása 1840 körül kezdődik, de itt a vezetőszerp már teljesen a Svábhegy és a Szép Juhászné környékéé. Érdekes, hogy a Kamaraerdő felparcellázását nem kisebb ember kezdeményezte, mint gróf Széchenyi István, azonban a sok huza-vona miatt kedvét vesztette s maga nem is vett részt az amúgy is balul sikerült telepítési kísérletben.

Budapest három jellemző városképalakító háztömbjének, illetőleg terének az építéstörténetét is megkapjuk a kötetben. *Kovács* Lajos „a vízivárosi „Három nyúl“ kaszárnya“ címen a budai Fő-utca e néven ismert háztömbjének történetét foglalja össze, egyúttal érdekes kor-képet is nyújtva az egykorú életről.

Rokken Ferenc egyik cikkében „A hajdani Angol Királyné szálloda és az első dunaparti sétány“ címen egyfelől az egykor híres reprezentatív fogadó, másfelől a mai „Hangli“ helyén létesült első „városi promenade“ történetével foglalkozik, míg egy másik cikkében „A Ferenc József-tér“, azaz a régi „Kirakodó-tér“-nek történetét írta meg; dolgozatából kitűnik, hogy e terünk építészeti képeének kialakítása Hild József építészünk munkásságán alapult, ki jóformán minden környező háznak — az Akadémia palotája kivételével, mely Stüler Ágost berlini építész tervei nyomán épült — a tervező mestere volt.

Nagy munkára vállalkozott s elsőrangúan oldotta meg feladatát *Bierbauer Virgöl*, aki a pesti építőmesterek munkásságát mutatja be 1809—1847 között, s a hangyaszorgalommal kikutatott adatokat egy rendkívül ügyesen összeállított térkép segítségével teszi mindenki számára élvezhetőkké. A teljes áttekintés Hild József, Kassalik Ferenc és Fidéi, Pollack Mihály, a Zitterbarthok, stb. építészeti tevékenységéről statisztikailag is értékes képet nyújt, mert megtudjuk, kik voltak a legjobban keresett építészeink a jelzett időben.

Más térre visz ismét *Rexa Dezső* és *Kelényi B. Ottó* tanulmánya. Rexa „Magyar színtársulatok Pesten 1831-ben“ címmel eddig ismeretlen adatok alapján megállapítja ez év pesti színtársulatainak igazgatóját, személyzetét és működési idejét, Kelényi pedig „Gazdaságtörténeti adatok a pesti német színház építéséhez (1808—1812)“ címen a színház épülete tervezőinek s a díszítésben közreműködött főképp bécsi szobrászoknak és festőknek tevékenységét ismerteti. *Isoz Kálmán* „Egy pesti zenész feljegyzései 1796—1800-ig“ címen közli Lettner Jakab gráci származású zenész naplószerű jegyzeteit, amelyek a feljegyző viszonyait tárgyaló megjegyzéseken keresztül érdekes képet örökítik meg az akkori Pest—Buda gazdasági és zenei viszonyainak is. Végül *Nagy Lajos* ad áttekintést néhány nevesebb kártyafestő emlékének felelevenítésével a Pest—Budán készült játékkártyák sorozatairól.

A köteteket a szép illusztrációk tömege díszíti s az egész munka visszatükrözötti fáradhatatlan szerkesztőjének, Gárdonyi Albertnek szeretettel végzett, gondos munkáját.

Most már csak az lehet mindenkinek az óhajta, aki e szép és tartalmas kötetek lapjait forgatta, hogy minél hamarabb újabb, hasonló következzenek s megjelenésükkel egyenes arányban fogyjanak szeretett fővárosunk történelmének is vitás, meg nem oldott problémái.

Oroszlán Zoltán

A felemelt arcú ember

Valaha régen Kálvin János mondta:

— az állat úgy jár előrehajolva,
s a földre néz, mert Isten így akarta,
de az embernek felemelt az arca,
hogy eget, földet értse és szeresse
s tekintetét a csillagokra vesse.

Testvérem! Én most legjobban szeretném
a két kezedet a kezembe venni
és olyan halkán, hogy csakis Te értsed,
elmondani, hogy tegnap este lépted
előttem vitt a csendes Dunaparton
— s én láttam mélyen meghajtott fejed.
Ne haragudj, ha bevallom neked,
azóta minden titkodat tudom.

Esteledett. — Az őszi színeket
figyeltem ép a messzi égnek alján.
Az erdőt, — (mely mint százezernű csokor
a hegy derekán halkán haldokol),
a víz felett a suhanó szelet,
a parti fákat, járadt levelet,
s az őszi égen furcsa fellegek
sötétje közt a kigyult csillagot . . .

Már épen édes lázba ringatott
a szín, a fény, a hegy, a csillag ott,
s úgy mondtam halkán: Isten! Istenem!
De jó, hogy üres mind a két kezem,
hogy nincsen autóm, fényes palotám,
a bankároknál pénzem, valutám,
hogy nem bánt gőg, rang s egyéb dőre óhaj,
hogy nincsen gondom semmi földi jóval:
de van két látó, tiszta, mély szemem
— s van néha perc, mely szépséget terem,
mikor ujjongva égre emelem!

Már épen édes lázba ringatott
a szín, a fény, a hegy, a csillag ott,
— mikor megláttam meghajlott fejed.
— Lassan lépkedtél, mintha iszonyú
gondok sötétjét vonszolnád magaddal
és földre néző, elborult szemed

tele volt könnyel, váddal és panasszal.
— Ugy sajnáltam, hogy nem ismertelek,
hogy gádat vert a sok kis földi törvény
és nem nyujthattam feléd kezemet!

Szerettem volna fejed felemelni
s az őszi fákat megmutatni néked,
hogy állnak fosztott, égrenyujtó karral,
s hogy alszik bennük a jövő élet.
A hegyeket is megmutatam volna,
a kék vizet, a felhők furcsa rajzát
és fent a fényes égi csillagot,
hogy megláthasd az Isten messzi arcát.

Megláthassad és elfelejthesd érte
a földre sújtó gondok szörnyű súlyát,
hadd legyen szíved szépséggel rokon,
ámulj a fákon, csillag-sorsokon,
ne járj sötétben és ne riadozz,
szívedben zengjen tiszta égi húr:
„Ne félj, te föld, örvendj és vigadozz,
mert nagy dolgokat cselekszik az Úr!”

Ne felejtse, Testvér:
embernek azért felemelt az arca,
hogy eget, földet értse és szeresse,
s tekintetét a csillagokra vesse!

Rolla Margit

A zsoldárfordító

1.

Ennek az esztendőnek az első harmada a magyar lélek-történet két legnyugtalanabb vándorának az emlékét fordította vissza. Napkeleti vándor az egyik, napnyugati vándor a másik. A kettő közül a napkeleti a hősibb vállalkozó, műve és sorsa: tragikumba fulladó hőskölteménye a fajta-szerelemtől lánggra-lobbant székely-magyar akaraterőnek. Sírja: a legkeletebbre előretolt magyar őrszem, felemelő szépségű memento a végtelenbe futó földrajzi méretek melancholikus fenségű távlatában. Ez az emlék a frissebb, alig százesztendős. Háromszázesztendős távlatmélységet hordoz a másik vándor a maga nyugat felé sodort sorsában és életében. Kőrösi Csoma Sándor és Szenci Molnár Albert — két ellenkező irányú, de szenvedélyességében egyértékű lendülete a múlt és jövő felé tájékozódó magyar léleknek. És szimbolikussá mélyíthető jelentés mind a kettő. A tizenhatéves szenci molnár-fiú, amint neki-vág a nyugati idegenség meghódításának, mintha csak a magyar szellemi pubertás világtágasságra ébredő, inger-faló és ismerethódító szomjúsága lenne. Őt nyugatra küldi s az ő hűthetetlen láza árán a nyugat-hoz való viszonyát tisztázza a fajta. A napkeletre induló férfiú pedig, akiben már tudással fegyelmezett tartalom az ifjúkori vágy regényes szenvedélyessége, az eredet s az őshaza misztériumára döbrent magyar történeti kíváncsiság hordozója. Egy keletre és egy nyugatra szalasztott futár, a faji életerő kilüktetése mind a kettő, — jelentéseikből a két-arcú magyarság, turáni bölcső és szentistváni rendeltetés között, a maga helyzetét akarja tudatosítani. Vagy mai szimbolummal: talán mind a két nagylengésű mozdulat Ady eltévedt lovasának a nyugtalanzkodása.

2.

Elnézem a molnár-fiú csontos, „fekete“ arcát, ezernyi tér- és idő-mozzanatból kialakult életét, s ha csak hat szóval kellene a benyomásaim summáját kifejezni, ennyit mondanék: nincs ennél nyugtalanabb magyar életvonal. Keresem a nagy magyar nyugtalanokat a „fabulaforralók“ és lírás poéták“ között (mert ezek a világ legnyugtalanabb emberei), de sem a Balassi, sem a Csokonai, sem a Petőfi grafikonja ezzel a vonalrajzzal nem mérkőzhetik. Egy hatvan esztendőre terjedő élet, amelynek zöme szakadatlan Sturm und Drang, Istentől megszentelt termő nyugtalanlás, „merő búdosás“, áldott helyváltoztatási neurasthenia. Keresem a nagy láz okát ebben a régen porrá omlott, kihűlt életben, az idegekből font izzó ostort, a lelkébe vágott sarkantyú-fogat, — de egyénisége legbelső titkát ma már meg nem tudja fejteni senki.

Kíséreljük meg mégis ezt a sok mozzanatra széthulló sorsot és alkotó munkát a maga egyszerűsítő és magyarázó gyökereig visszavinni.

3.

Három külföldön töltött év volt a háta mögött, amikor egyszer, idegen városban, érdekes álmot látott. A különös összetételű álomban az volt az érzése, hogy *otthon van és otthonról Strassburgba vágyakozik*. („quasi in patria existens et Argentinam cupiens“). Freudista tudomány sem kell hozzá, hogy ebből a jellegzetes tartalmú vágy-álmoból lelki életének két gyökér-érzését kielemezzük. Az egyik a nyugati nostalgia, amely tizenhat éves korában olyan viharos erővel ragadta Wittenberg felé. A másik a hazavágyás hívó muzsikája, külföldi bolyongásának el-elhalkuló és újra meghangosodó kísérete. Az álom két ellentétes irányú vágyból keletkezett dissonanciája: vallomás, érzelmi élete két kibékíthetetlen alapmotívumának horzsolódása. Nézzük először a strassburgi motívumot.

Az Alpések legnagyobb festője, Segantini, önéletrajzában meghatóan beszéli el, hogyan indult meg hat esztendő korában, apátlan-anyaként olasz szülővároskájából homályos ösztönnel Páris felé. Az anyátlan Szenci-fiú tizenhatesztendő korában érzi meg a nyugati vonzást olyan erővel, hogy nem tud neki ellenállni. Lehet, hogy csapongó életű vándortanítója plántálta bele a helyváltoztató nyugtalan-ságot. De irányt, nyugati irányt, a Károli Gáspár biblikus alakja mellett fogott ez a nyugtalanzkodó szellem, a fenséges vén ember nyugati méretű szellemi és technikai erőfeszítései mellett inaskodván. Károli a nagyság és bibliafordítása a szellemi teljesítmény mértéke. De fordító és bibliája mögött, a nyomtató műhelyen túl, idegenből érkező vándorok emlékezéseiben és továbbszótt fantáziaképekben ott emelkedik a protestantizmus hazája, a sokvárosú Németország. Delejes erejű városnevek csengenek a fülébe: Wittenberg, Heidelberg, Strassburg — és később mások: Basel és Genf... És mythologai nagyságú szellemek intenek a kerített, soktornyú városok multjából és jelenéből: Luther, Kálvin, Béza. 1590-ben, Szenci elindulásának esztendejében, már több mint hetven esztendő telt el a reformáció hatalmas kigördülésétől s a hagyománnyá szentelődött multnak volt ideje óriásivá és lenyűgöző erejűvé nőni a visszatekintés távlatában. Bessenyeit Bécs, Goethét Itália, Körösi Csomát a Kelet, kereszties lelkét a Szentföld nem csábíthatta szívósabb bűvöléssel, mint a reformáció városai a tizenhatesztendő molnárfiút. Ő, mások is jártak előtte az úton s még fognak járni: új hitet hoznak és új tudást, új technikát és új filozófiát, de legalább baccalaureát vagy magisterséget. De néhány esztendő múlva visszajönnek. Apácai holland feleséget hoz majd, de visszajön. Csak ennek a legnyugtalanabb magyarnak dől el ott ifjuságában az életsorsa s lesz az élete — az utolsó súlyos esztendőket kivéve — *voluntarium exilium*, magakereste számkivetés. Ott fogja a nyugat magasabb technikájával, sűrűbb humanista levegőjével és lüktetőbb hitéletével. S kineveli belőle az örök student, a könyv és a könyvteremtés szenvedélyes rabját és

alázatos szolgáját. „Per totam aetatem scholam frequentavi“ — írja egyik nyaráról a naplójába; de komoly szójátékkal az aetatem-et nyugodtan aetatem-re lehetne javítani. Mert egyetemen és egyetemen kívül, theologiában és világi tudományban örök diákja maradt a szellemnek, XVII. századi késő típusa a nagy szomjúságú humanista léleknek. De ez a vázlatos elemzés is túlságosan hiányos volna, ha a nyugati kötőerők sorában helyet nem adnánk a jóbarátok és mecénások seregének, akiknek lelki és anyagi támogatásával a szükkölködések és sűrű elesések nagy harcát megküzdötte. Prágai találkozása Keplerrel és Rudolf császárral, hajókirándulása a hesseni fejedelem családjá társaságában, látogatása az ősz Bézánál, levelezése a sorsa iránt érdeklődő Opitz Mártonnal s a kor más hírességeivel: csúcsai az ő nyugati életének. A „rajta regnáló szűkség“ s „a szűkség miatt való szomorúság“ állapotában ezek az érintkezések támasztották alá az életét öntudattal és önérzettel. Ortega, mai korunk jelenségeinek élesszemű spanyol figyelője állapftja meg egyik esszéjében, hogy a kor számottevő tényezői, értői és építői csak azok lehetnek, akik tartják az érintkezést a világszellemmel. Szenci Molnár Albert ezt nem tudhatta ilyen tudományos elvontsággal, de ha voltak emelkedett, magában bízó, ünnepi órái a csapások között, azokat Istenbe horgonyzott zsoldáros hitén kívül annak az életérzésnek is köszönhetette, hogy a német egyetemek teltettebb levegőjében benne érezte magát a világszellem sodrában. Ez a világszellem pedig akkor Wittenbergben vagy Genfben erősebben liűktetett, mint nálunk a XVII. sz.-ban. Ezért kívánkozik vissza Szenci mindannyiszor a „Renus és Moenus vízeinek mellyékére“. S ezért kell a nyugatról hazatérő lelkeknek, Apácainak és Tótfalusinak Erdélyben meghasonlottan elbukniok. S last but not least, volt még egy kötőerő, amellyel számolni kell: a német feleség, Ferinari Kunigunda. Nem ismerjük az arcát, mint ahogy Aletta van der Maet-ot, Apacái feleségét sem ismerjük. De minden jel szerint nem volt az a lemondó és sorsához alkalmazkodó lélek, mint a holland Aletta. Ez az erdélyi sors kolozsvári beteljesüléséig követte a viszonyok ellen lázadó, hanyatló egészségű, gyorsan égő kolozsvári tanárt. Kunigunda asszony nem tudott a magyar viszonyokkal megbarátkozni s ezzel még cikázóbbá tette a nyugtalan magyar életvonalát. De a sors egyenlősít: Aletta van der Maet és Ferinari Kunigunda asszony egyforma jeltelenséggel nyugosznak a kolozsvári házsongárdi temetőben.

4.

Az álom másik elemének, a szenci motívumnak a gyökerei mélyebb lelki rétegben ágaznak széjjel s abból növesztik ki néha homályosuló, de gyakran sürgető erővel fellüktető másik alapérzését: a hazavágyást. Ebben a titokzatos mélyben ott dereng a hadakozó ős vitézi alakja: Székely János dédapáé, aki Havasalföldén harcolt Báthori István seregében s aztán Nápolyig meghordozta vitézkedő székely virtusát. Ez az

• inda Szencen túl keletebbre húz s a székely származás öntudatát alakítja ki a nyugati „búdosó“-ban. Ez az öntudat mondatja vele a sokát idézett igéket a családjában megőrzött székely-magyar nyelv romlatlanságáról, zsoldárfordító nyelvének magyarosságban tévedhetetlen irányítójáról. De nyugatról visszanezve keleti vonzás a szenci szülőföld is. A nagyapáról örökölt molnársors a malomzakatolás emlékszínező kíséretével. Gondozott régi sírok a cinteremben, nagyapáé és dédapáé, megszentelt helyei a családi multnak, melyekhez annyszer elvezette apja, kicsi korában. A mult minden ereje és az elhagyott élő család minden utána nyuló szála visszahúz. És visszahúznák az utána küldött hazai levelek is. „Békesség van, jó termés, nagy olcsóság“ — hangsúlyozza a ritka állapotot és ritka esztendőt az egyik levél. „Az kegyelmed apja igen megvénhedett és majd meg is kezd világtalanodni és siketedni“ — üti meg a fiúi szív legzengőbb húrját a baráti írás. De fájdalmasan szép és panaszos írás Benedek testvér legtöbb levele, s az apa halálát bejelentő posta mindegyik levélnél vadolóbb és gyötrelmesebb. De nemcsak a család és a barátok üzenete hív, meghatóan szép levélben szólal meg Szenc előljárósága is, hogy az elszakadt és nagy hírre emelkedett fiút visszahódítsa. És Szencen túl is tervek szövődnek és alkalmak jelentkeznek: a magasra nőtt magyart látja már és magához szeretné kapcsolni az emelkedő katolikus visszahatás erőszakosságai ellen védekező, iskolákban és egyházakban égő kálvinista magyar élet. „Hogyha volna, ki tanítaná a psalmusoknak francia nótáit...“ — viszi a legjobb lelkek óhaját az írás. „A haza sóhajtván hív —“ általánosít és sürget a másik. És a kor fájdalmas magyar felkiáltásává erősödik a szorongattatásból felszakadó rimánkodás: „Jöjjön haza kegyelmed, az mi nyomorult földünkre, az Kegyelmed hazájában.“ És valamennyi hívó szózat és a pataki lectorátus és más elhelyezkedési tervek fölött is kimagasodik az erdélyi haza mecénás-urának, nyugati pártfogókkal és ékes dedikációk idegen hóseivel mérkőző alakjának: Bethlen Gábor fejedelemnek a hívása. Nő az izgalmunk, amint a naplónak ezeket a feljegyzéseit olvassuk. Mintha ez a futó hazatérésekkel tarka és nehéz utazások árán a nyugati szerelembé újból és újból visszaeső élet, a maga teljességének 41-ik esztendejében, drámai feszültségű tetőpontot érne, amikor fogarasi látogatása idején ezt vezeti naplójába: Salutavi principem Gabrielem Bethlen. Üdvözöltem Bethlen Gábor fejedelmet.

Mi az oka, hogy ez után az 1615. február elején történt nagy találkozás után április végén már ismét ott jár a boroszlói úton, családjához, a másik haza felé igyekezve? Mi az oka, hogy Erdély főiskola-alapító, legműveltebb kálvinista fejedelmének és a leglázasabb tevékenységű kálvinista tudósnak ebből a találkozásából a vándorra nézve állandósító sorsfordulat, elhelyezkedés a magyar keretek között nem következett? Ő török és tatár hadak veszedelméről s családjá félelméről beszél. (Nem sejtethi, hogy az első erdélyi látogatás után 7 esztendővel Heidelbergában Tilly fosztogató katonáinak kínzó eszközeivel fog

megismerkedni s „felfiggesztetvén kínoztatni és pöröltetni.“) De az igazi ok csak a nyugtalanná idegződött s a kötöttségtől irtózó léleknek két haza közötti hánykolódása lehet, a két ellentétes irányú vágynak az álomban is jelentkezett kibékíthetlensége. A 16 éves korban érkezett nagyfogékonyságú lelket olyan bűvölettel fogta körül a magasabb életformákban megismert nyugati műveltség, s később baráti kapcsolatok, megbecsülés, munkaalkalom és pártfogás és végül a családi kötelek hálója olyan szorosra fűzték a közte és nyugat között keletkezett viszonyt, hogy gyűrűjéből csak az öregkor küszöbén tudta kivonni magát. Csak Bethlen második hívására, a fogarasi találkozás után 9 esztendővel szánja el magát komolyabban a hazajövetelre. Annak idején, első családos magyarországi tartózkodása alkalmával, mint maga írja nyugtalanságának euphemisztikus körülírásával, sem a rohonci, sem a komáromi papi állásban „nem tudta az otthon való állapothoz alkalmaztatni magát.“ Most, tizenkét év elteltével, mintha egyszerre enyhülne az életvonal cikázása: az ötvenen felüli vándortudós életében már csak két komolyabb állomás következik: Kassa és Kolozsvár. Fogynak az adatok, régóta hallgat a latin nyelvű napló, hiányozni kezdenek az útbaigazító levelek. Erdélybe Bethlen halálának esztendejében érkezik s talán a gyulafehérvári kollégiumon függ egy ideig a tekintete. De a nagy pártfogó kidől, a reménység elvesz s az állástalanság, családi gond és a „regnáló szűkség“ súlya mind elviselhetetlenebb lesz. A kor is beborul, a toll is nehezedik; a fáradt ember körül összeszorul a látóhatár s keserű szívvel hull az Erdélyre szakadó pestis áldozatai közé. Szomorú sors és mégis van benne katharsis: az élete felett uralkodó kettős villamos áram gyötrő feszültsége megszűnt, a nyugtalan ingalengésnek vége: a bujdosó molnárfiút visszahódította a hadakozó erdélyi ősök földje. Alstedius epigrammájának végső szavai nekünk, bár nem annak szánta: megnyugvás és összehangzó akkord: *Dacia dat tumulum, Erdély adja a sírt... Kolozsvár adta. Januárban mult 300 esztendeje.*

5.

De igen sokáig néztük az embert s nem figyeltünk a műre, melyben megörökítette magát. Jogos tehát a türelmetlenkedő kérdés: mi született a kettős honvágy harcában lobogó heves nyugtalanságból? Az egyik vágy nyugatot hódított, a másik hazanézést és magyar áldozatot parancsolt. Az áldozat parancsszava pedig ez volt: amit gazdagabb földön mindig szükölködve szereztél, add át török és tatár dulással küszködő szegény magyaroknak. És megkezdődött a „fajából kinőtt magyar“ gyönyörű áldozata a nagy voluntarium exiliumban. Átfitunk irodalmi termelésének könyvészeti adatain, az idegen városneveken, a vándor szálláshelyein, melyek elérzékenyítően magyar jelentőségűvé lettek s úgy vonultak be irodalmunk történetébe az ő munkássága árán. Hanau, Herborn és Oppenheim. Miért nem Kassa vagy Pozsony vagy Kolozsvár? És felsorakoztatjuk a megjelenés komoly dátumait: 1604, 1607,

1608, 1610, 1612. Shakespeare drámaírói termékenységének súlyos esztendei, melyek egész világot beugárzó kincscsel gazdagítják az emberiséget. Szenci Molnár Albert alkotásai csak egy kicsi magyar világhoz szólnak, de annál drágábbak nekünk. Nem drámák és nem regények, nem az egykorú Hamlet és nem az egykorú Don Quijote: még csak nem is eredeti művek, de mindmennyi megható és mély tiszteletet parancsoló eredménye a Szenciben kifejeződő magyarság nyugatért és a maga megmaradásáért vívott drámai küzdelmének. Szenci Molnár Albert a szentistváni gondolat XVII. században viaskodó lélekkatonája. Ahol a magyar szellemi élet arcvonalán rést fedez fel éles tekintete, erősítésül, vagy inkább új foglalásra odaküldi a maga csapatait. És ezek a csapatok mindig a fejlettebb harcmodor korszerű technikai felszerelésével jelennek meg, bárhová irányítja őket. Valamikor, még kassai nevelő korában, Dasypodius híres latin-német szótára járt a kezében. Azóta sokfelé járt, ittas szemmel a frankfurti könyvvásárok gazdagságában is gyönyörködött könyvszeretete. Ó, ha a nyelvi tudományosságnak abban a pompás szótár-sorozatában ott láthatná a magyar-latin szótárt is, hadd mutatná meg ezeknek a büszke idegeneknek anyanyelve gazdagságát! Megírta és ezzel a munkájával századának gazdag magyar szó- és szóláskincsét, könyvbe rögzített rendben, átadta az utána érkező nemzedékeknek. És mert az otthoni latin hangsúlyozást sokszor igen magyarosnak érezte, a körülírásokkal és technikus terminusokkal vívott kemény birkózása mellett arra is volt gondja, hogy mintája nyomán haladva még a szavak hangsúlyát is megjelölje. — Magyar grammatika a másik munka, mellyel tisztséget akart szerezni hazájának. Ennek a megírására Móricz hesseni fejedelemtől, leglelkesebb és legbőkezűbb adakozójától kapta a biztatást, sőt megbízatást. De a nehéz és töretlen úton indított munkának is azzal az önérzettel vágott neki, hogy nehéz ígában szenvedő, alig-ismert nemzetére világosságot árasson a szerencsésebb népek szellemi versenyében.

Minták lebegtek előtte és nagy példák lelkesítették majdnem minden munkájában. A dictionnariumnál Dasypodius, a grammatika írásánál Ramus. De valamennyi példa közül különösen kettő volt reá mély és termékenyítő hatással. Az egyik a Károli-bibliának gyermekkorából visszarágyogó emléke, a másik a diadalmas francia zsoldár. Megismételni nyugaton a gönci patriarcha korszakos vállalkozását, kiadni a szentírást a német könyvtechnika 1590 óta is magasabbra emelkedett színvonalán, megtisztítani a fordítás szövegét a „szólásnak dísztelen módjától“ s „az idegen nemzetből való korrektor“ miatt esett sűrűn éktelenkedő hibáktól: olyan terv, amely éveken át foglalkoztatta, s a „herkulesi“ munka elvégzése után a győzelem örömeivel töltötte el öntudatát. Kétszer vállalkozott a Károli-biblia revíziójára s ennek a megismételt szívósságnak az eredményei az 1608-iki hanaui s az 1612-iki oppenheimi „kisdud formájú“ kadás. Tudós barátainak elismerése és az erős visszhang, mellyel művét a hazai kálvinizmus fogadta, meggyőzhették róla,

hogy ezzel a munkájával is magyar korszükségletet elégtett ki. De fő-erejét mégis olyan különbség áthidalására fordította, amellyel szemben nyugati zenén finomodott fülének a legérzékenyebbnak kellett lennie; tudásának és lelkesülésének legjobb csapatát, a gárdát, arra a pontra küldte, amelyen elmaradottságunkat a legrikítóbbnak érezte. Egyenlítő törekvéseinek megfeszült erejével, nyelvi tehetségének legnagyobb felszerelésével ide fordul: a magyar zsoltárt akarja megteremteni. Bírálata az ottani állapotokkal szemben ebben a kérdésben a legszigorúbb, szégyenérzése a legsarkantyúzóbb erejű. Muzsika fogta meg a lelkét, dallamok és versek új muzsikája: a nemzetivé tett zsoltár. Új muzsikát adni a „daltalan“ vagy dalra szomjazó szíveknek a vontatott ének helyett, hajlékonyan változó és a zene parancsa szerint alkalmazkodó versekkel cserélni ki a régi, sokszor „parasztosnak“ érzett, darabos és a korhoz méltatlanná vált szövegeket: ez az a feladat, melyre Szenci egész lelkét reáttette. Ha egyszer ottthon is, Szencen is, városi templomokban is úgy tudnának sírni, mint ahogy a bázeli templomban sírtak, amikor először csendültek meg a francia zenéjű Marot- és Béza-zsoltárszövegek, a biblia ódon erejével, az új zene szárnyas emelkedésével és az anyanyelv asszimiláló, lélekből lélekbe áradó bizalmosságával! Ezt a magyar feladatot az új zene parancsaihoz való alkalmazkodás szigorú korlátai között csak rendkívüli inspiráció győzhette le. Ihletettség, mely a legváltozatosabb vers-zene érzékeny hallású költőteremtőjét, Balassit vette mintaképül, és munkaláz, melynek a XVII. század legnagyobb felszerelésű versnyelve, Szenci székely aláfestéssel is gazdagodott anyanyelve adta a kifejező eszközöket. Zsoltárfordítása: mű, mely a százharminc különböző dallamra mért változatos versekben az első nagy magyar műfordítói birkózás emlékéét őrzi. Győzelme: szimbólum, a XVII. század inasabb és érdekesebb magyar nyelvének győzelme a nyugati kultúrát hordozó francia és Lobwasser-szövegek felett. Hatása nemcsak a felszívó multé, hanem a miénk is, mindnyájunké, akik megéreztiük, vagy öntudatlanul hordozzuk magunkban a kálvinista zsoltár lélekformáló erejét. Nyelvi bősége: örök forrás, az izes és erős magyarságnak mindenki számára nyitva álló kincsesháza.

Ezt a tömören tolmácsoló s az idegen nyelvi környezet hatásai között egy pillanatra sem ingadozó dús magyarságot állítja Bethlen Gábor a magyar kálvinizmus szolgálatába, mikor fejedelmi megbízást ad Szencinek Kálvin Intitutióinak fordítására. A két nagy szellem, fejedelem és tudós legszerencsésebb találkozását jelzi a kálvini hitrendszer e monumentális művének magyar tolmácsolása, a költői feladat után a súlyos theologiai prózával birkózó theologus-nyelvész utolsó nagyszabású teljesítménye. Tudás-építő szótár és nyelvtan, hitépítő zsoltár, biblia és kálvini theologiai rendszer: korából kimagasló, a XX. századig ellátzó és világító tetői az ő gazdag, szakadatlanul új terveket szövő munkásságának.

926-ban Szent Gallen körül járt a keletről érkező magyar roham, égetett és dúlt s prédált aranykincsel fordult vissza az új nép frissen foglalt, pogány hazája felé. 1590-ben a 16 éves molnárfiú megindult a nyugati úton s évtizedek szívós és lázas munkájával meghódította és fajtájának ajándékozta a nyugati műveltség magasabb értékeit. Egyenlíteni! — hangzik nyugtalan lelkéből a magyar életerő csatakiáltása — és Apácai, Bessenyei, Kazinczy, Széchenyi lelkei a századokon át visszhangzó kiáltással felelnek reá: Egyenlíteni!

Keleti és nyugati magyarság összetétele ő, — vérében a székely eredetű apa s a mátyusföldi anya egyesült, tömör magyar típust alakít — de összetétele ezen túl turáni eredetnek és európaiságnak is. Zoltárfordítása jelképes ötvözet: örök bibliai tartalom, nyugat új színvonalat követelő zenei formáiban, a keleti eredetű magyar nyelv leggyökeresebb ízével s leghetségesebb kifejező eszközeivel szólal meg az ő legelőbb munkájában. Műve erőből sarjadt és erőt sarjasztott századokon keresztül. Talán nem mindig az ő első löktetésű inspirációjának az erejét. Lélekkülönbség van a két kor gyermekei között s az idők és nemzedékek átplántáló mozdulata közben meghalványult a zoltár. De sem a Luthér, sem a Berzsenyi nagy verse nem szólal meg bennünk az első lobbanás nagy lendületével. A főnomító nyelvújításon s a múlt századvég vértelenedő és rohamosan városiasodó nyelvén át nyelvünk is elszakadt az erő hagyományaitól: mint távoli, furcsa, multtá szentelődött archaizmusokra, úgy néztünk s nézünk részben ma is ezekre a remek magyarságú szövegekre. Cantus planus, hangzik fülünkbe sokszor az időszerű vitatkozás szava, — de megfelelkezünk a mögötte megbújt ének-irányítóról: religio plana. De Szenci Molnár Albert forrásozó lélek volt; nyugtalan életű, de egész ember. Ha az akkori haza elfeledte vagy nem tudta volna őt érdeme szerint ékesíteni (patria, quae me non ornat — írja keserűen) ékesítsük fel mi, háládatos örökösei az ő nagy hitéből fakadt nagy szellemi vagyonának.

Foszlassuk le az anyaggal vívott nehéz harc, a családi gond, a kényszerű alázkodás, szűkölködés és szorongattatás jegyeit róla. Vegyük le alakjáról a sötétülő kor fájdalmas bélyegeit. „Tekintsünk kedves orcával“ az ő keményvonású, de szelídtekintetű barna arcára, amely annyi szellemi láz nemesítő tűzében és lelkes gyönyörűségében égett. És viaskodó lelkére, melyből olyan magasra mutató sugárral szökött fel az ő áldott költői ereje: a magyar zoltár.

Áprily Lajos

Egy unitárius hitvitázó

Melius Péter és *Dávid Ferenc* tábora közt szenvedélyesen, nyersen, elkeseredetten, sőt mint azt *Alvinczi György* példája bizonyítja, halálos elszántsággal folyt a harc. A harcoló felek nem ismertek kíméletet, nem még kegyelmet sem. Kegyetlenül adták és kapták a sebet.¹ A szentháromságtagadóknak attól az időtől kezdve, amióta *János Zsigmond* és udvara nyílt pártfogását élvezték, különösen megnőtt támadó és vitázó vágyuk, hódító erejük és hatalmuk. A nagyszámú, kisebb-nagyobb képességű, de harcos kedvű antitrinitarius hittérítők és polemikusok, Erdélyből kiindulva, győzelmesen hatoltak előre a Felvidéken és a török hódoltságban is az Alföldön át Baranyáig. Közülök a főbbeknek életét és munkásságát ismerjük már, kiváltképpen *Jakab Elek*, *Pokoly József*, *Kanyaró Ferenc* és *Borbély István* műveiből. De némelyikről alig tudunk egyebet a nevével. Másokról nyilvánosságra kerültek ugyan vallott hitelveik, vagy az egyes hittételek, amelyekről vitáztak, életük és működésük azonban meglehetősen homályban van. A Meliusszal mérkőzők közül pl. *Arany Tamásról* is csak annyi bizonyos, hogy prédikátor volt valahol a Tiszántúl² *Patkó Mihállyal* Debrecenben vitakozott és ott győzte le Melius, de ennek a Patkónak a küléte is ismeretlen előttünk.³ Névszerint említi csak Melius az antitrinitarius próféták közül *Mezőgyáni Ambrust*.⁴ Ugyanő említi Olajos Jánost⁵ „asszu-falevelek“-kel együtt. Ez az Olajos Kolozsvárt lakott s azt olvassuk egy helyen róla 1554-ről,⁶ hogy szomszédságában lakott *Brassai Pál* deáknak, de élete körülményei ismeretlenek. — *Trombitás János* is vakmerő hitvitázó volt, mert ilyeneket írt: „Senkitől nem félek, az, mit akarok, azt meg merem írnom és mondanom.“ Egy durvahangú, csufondáros könyvet bocsátott ki a győri magyar prédikátor ellen, mely 1774-ben a pozsonyi országgyűlésre is eljutott. Ott kivonatolta és magyarázatokkal kísérte Selmecbánya város jegyzője. Ezt a magyarázatot kivonatot közölte *Breznyik János*.⁷ Trombitás, mint Nagymaros egyik főembere — *Kanyaró Ferenc* szerint,⁸ — a Felsődunamelléken élt és működött. *Alvinczi György* nagyharsányi hitvitája (1574), legyőzetése és kivégeztetése után ő panaszkolta be *Veresmarti Illést* a budai basánál,

¹ *Pokoly József*: Az unitarismus Magyarországon. Prot. Szemle 1898. 245. l.

² *Melius*: „A Szent Jánosnak tett Jelenéseknek igaz és írás szerint való magyarázása. R. 4. levél, v. ö. *Zoványi Jenő*: A reformáció Magyarországon 1505-ig. 367. l.

³ Irodalomtörténeti Közlemények. XX. évf. I. füz. 108. l.

⁴ Régi Magyar Költők Tára VII. k. 1912.

⁵ Szintén János Jelenéseinek magyarázásában.

⁶ *Rupp J.*: Magyarország helyrajzi története III. k. 213. l.

⁷ A selmecbányai ágost. hitv. evang. egyház és iskola története. 204. skv. l.

⁸ Unitárius történetírás és Kálvin orthodoxia 137. l.

melynek eredménye lett aztán a badai hitvita (1575) s ott Veresmarti legyőzete. A győri magyar prédikátor, akivel Trombitás könyvében vitázott, alighanem Huszár Gál, aki ezidőtájt Győrben működött.⁹

Valamivel többet olvasunk itt-ott *Tóth Miklósról*. Ő az a címben említett hitvitázó, akiről ezúttal szólni akarok, *Károlyi Péter* úgy emlékszik róla, mint 1570—71-ben prédikátorról Kolozsvárt, aki a Dávid Ferenc vejével, *Sommer Jánossal* együtt egy könyvet adott ki a feltámadásról. Ez ellen írta Károlyi „A halálról, feltámadásról és az örökéletéről“ c. művét (Debrecen, 1575), amelyben gúnyosan *Totus*-nak nevezgeti ellenfelét. *Pokoly József* azt mondja, hogy „a test feltámadását és a lélek halhatatlanságát vitatók közt legelől járt egy bizonyos Tóth Miklós, aki öngyilkossá lett.“¹⁰ Máshol azt találjuk, hogy a *Tóth Miklós* és *Sommer* radikális, túlzó tanai ellenében hozta be *János Zsigmond* fejedelem a cenzurát és tiltotta el az 1570-iki medgyesi országgyűlés a szertelen újításokat.¹¹

Ezeknél azonban sokkal többet mond róla az az ismeretlen okirat, melyet *Herpay Gábor* levéltárnok fedezett fel Debrecen város levéltárában. Egy és félv merített papírosra van írva kívül ezzel a címmel: „*Tóth Miklós pap káromló beszédinek megbizonyítása jámbor tanuk valósi által Az Szent Háromságról.*“ Bizonyos *András deák* (talán prédikátor) vádolta be *Tóth Miklóst* a gyulai kadi és vajda előtt, akik aztán vizsgálatot rendeltek el ügyében. Az akkori időkre és a török uralomra jellemzők, hogy a mohamedánus török hatóságok előtt folytak az efféle vallásperek s a török is ítélkezett bennük. Szakasztott így a kadi és vajda jelenlétében történt 1550-ben Vaskaszentmártonban a kat. és protestáns lelkészek közötti hitvita.¹² Bizonyosra vehetjük, hogy a *Tóth Miklós* ügyének tárgyalása is a kadi és vajda előtt folyt. Az érdekes és jellemző, rövid tanúvallomásokat mai helyesírással im ezekben közlöm:

András deák tanúinak vallása *Miklós* pap ellen, mely tanúvallomások lettenek az kadi és az vajda parancsolásából erős hittel.

Első tanu *Pap Péter* ilyen vallást tőn, hogy prédikációjába hozá elő az Szentháromságot, szóla így, hogy a Szentháromságnak valója vagyon, de az valóját meg nem mondá.

Második tanu *Varga István* ilyen vallást tőn, hogy az prédikációba hallotta *Miklós* Paptól, hogy az Fiú Isten nem született, de értelmét meg nem mondá.

Harmadik tanu *Keresszegi György* ilyen vallást tőn, hogy az prédikációba szól vala az Szentháromságról, úgy hozá elő, mint

⁹ *Payr* Sándor: A dunántúli evang. egyházkerület története. I. k. 361. l.

¹⁰ Az erdélyi református egyházkerület története I. k. 250. l. és az unitarismus Magyarországon. Prot. Szemle 1898. 380. l.

¹¹ Dr. *Lakos* Béla: Heltai Gáspár reformátor és kora 54. l. V. ö. Dr. *Zsilinszky* Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve I. k. 149. skv. l.

¹² Dr. *Thury* Etele: Az 1550. évi vaskaszentmártoni zsinat. Prot. Szemle 1913. 438. skv. v. ö. *Payr* S. i. m. 504. l.

az három látór bírót, egyik ide laknéjek, másik amoda, harmadik harmadfele, de azért egymást értik. Ismét hallottam Miklós paptól, hogy az Szentháromságot egy állatba (=substantia) nem vallotta.

Negyedik tanu *Perhat Imre* ilyen vallást tőn, hogy hallotta ezt szájából, hogy az Szentlelket én Istennek nem merem mondani; nem tudja, az Fiú Isten Az Atyaistennek mi módon való fia; az Atya, az Fiú, az Szentlélek egyértelmű, miképen az három bíró, egyik ide laknéjek, másik amoda, harmadik harmadfele, az egyik azt mondanája: vesd el, második vedd el zálogát, harmadik: igyuk meg, mindhárman értik egymást.

Ötödik tanu *Szöcs András* ilyen vallást tőn, hogy ezt hallottam az prédikációkban tőle, hogy az Szentlélek önmagától nem Isten.

Hatodik tanu *Piros asszony* ilyen vallást tőn, hogy hallottam azt tőle, hogy azt mondta, valaki így keresztel, hogy Atyának, Fiúnak és Szentlélek Istennek nevébe, nem igazán keresztel, mert bátor fejemen égessék meg azt a könyvet, ahol az Szentlélek mellett az Istennek nevét megleslik.

Hetedik tanu *Szöcs Menyhért* ilyen vallást tőn, hogy hallotta ezt tőle, hogy nem igazán mondja valaki, hogy hiszek egy Istenbe, hanem hiszek örök Atyaistenbe. Ez ellen szólok vala, azért verete meg a törökkel. Ismét hallottam, hogy az Szentháromságba állatot, személyt nem vallott.

Nyolcadik tanu *Dienes Andrásné* ilyen vallást tőn, hogy szól vala a prédikációba az Szentháromságról, hogy ha az *békési keresztényekkel* meg nem bizonyíthatom ezt, hogy én az Szentháromságról igaz vallást nem teszek, megbizonyítom az gyulai béggel és vajdával.

Kilencedik tanu *Tálasné* ilyen vallást tőn, hogy hallotta azt tőle az prédikációba, ám az *Mélius Péter* könyvéből olvasom, hogy az Istennek állatja legyen, de ez előtt sohasem olvastam, nem tudtam, valamint vannak odafel. Ismét ezt is hallottam, hogy azt mondta, hogy az Szentlélek nem Isten és az könyvet fején égessék meg, az kibe az Szentlélek mellett Isten nevét találják; azt is mondta, hogy egy az Isten, kit én, ha az *békési keresztényekkel* meg nem bizonyíthatnék is, az törökkel megbizonyítom, hogy én titeket az egy Istenre igazgattalak.

Tizedik tanu *Vég Tamásné* ilyen vallást tőn, hogy hallottam azt tőle, hogy azt mondta, hogy az Fiú sem Isten, az Szentlélek sem Isten, hanem az Atyától vannak.

Tizenegyedik tanu *Matias bíró* ilyen vallást tőn, hogy hallottam ezt tőle, hogy azt mondta, hogy az Istennek állatja vagyon, de én azt mondom, hogy nincsen, kit megbizonyítok az gyulai törökökkel és az Kadival. Ismét, hogy az Szentlélek nem Isten. Is-

mét, hogy az Istent az ő beszédéről foghadd meg, mint hogy én-
nekem is vannak apró bestyekéim (=állataim), mindeniket zöre-
jéről ismerem, azonképen az Istent az ő beszédéről foghadd meg.

Ez okíratból kiviláglik, hogy a tanuk Békés városából valók és
hogy Tóth Miklós ott prédikátoroskodott, Mikor? Azt hiszem, 1570-ben,
amidőn *Basilius (Balázs) István* többekkel együtt győzelmes alföldi
hittérítő útjában eljutott Békésre is, melyet szintén meghódított. To-
vább menvén „iskolás újoncai“ (Melius kifejezése) közül egy erdélyi
ifjút hagyott ott maga helyett,¹³ akit *Szegedi Lajos*, a Theophania szer-
zője, akkor békési hely. hitvallású espereslelkész, elfogatott és börtönbe
vetetett.¹⁴ Talán ez volt Tóth Miklós. Hallván sorsát Basilius, vissza-
fordult és — Kanyaró szerint — diadalmas disputációt tartott Meliussal
és a vele Békésre sereglett híveivel. Kanyaró hivatkozik *Bod Péterre*.¹⁵
Ugyanezt állítja *Haan Lajos*,¹⁶ de ellenkező értelemben, hogy t. i. Me-
liusnak sikerült a már-már tévútra indult egyházat megtéríteni és Balás
Istvánt Békésről „kipirongatni.“ Ha tekintetbe vesszük azt is, amit Me-
liusnak abban a levelében találunk, amellyel az 1570. évi csengeri zsi-
nat határozatait János Zsigmond fejedelemnek megküldötte,¹⁷ nem ké-
telkedhetünk a békési hitvíta megtörténtében, mint teszi azt *Borbély
István*.¹⁸ Az is valószínű, hogy ebben a hitvitában Tóth Miklós is részt-
vett.

S. Szabó József

¹³ *Borbély István*: Unitárius polemikusok Magyarországon a XVI. szá-
zadban. 58. l.

¹⁴ *Kanyaró F.*: Prot. vitairatok Melius idejéből. Magyar Könyvszemle
1896. 327. l.

¹⁵ *Hist. Hungarorum Ecclesiastica* I. 456. l.

¹⁶ Békés vármegye hajdana 127. l.

¹⁷ Nunc in Belényes, Békés, Laskó et Tholnae Francisco-Blandratistae
convicti et conclusi sunt. *Lampe—Ember*: *Hist. Ecclesiae Ref. in Hungaria*.
267. l.

¹⁸ I. m. 59. l.

Mai kritikánk létkérdése

A közelmúltban két érdekes előadás hangzott el a Pszichológiai Társaság Esztétikai Szakosztályának ülésén; Rédey Tivadar *A színikritika esztétika követelményeiről* beszélt, Kozocsa Sándor pedig *Esztétikai szempontok a mai magyar irodalmi kritikában* című dolgozatát olvasta fel. Az utóbbi már meg is jelent az Esztétikai Füzetek különnyomataként s ezt az alkalmat szeretném felhasználni arra, hogy néhány szót szóljak a mai magyar irodalmi kritika egzisztenciális kérdéseiről, melyeket Kozocsa tanulmánya — úgy látszik — nem érintetett.

I. Az elhangzott előadások s az utóbbi idők számos folyóirat-cikke tanúsítják, hogy a kritikával valami baj van. Nem újkeletű ugyan ez a betegség, legalább is egyes tüneteit már régóta figyelik az aggódók, a lelkiismeret-emberek. Mi a vád a kritikus ellen? A legnagyobb, amit az örökkévaló értékek öre és ápolója szemébe lehet vágni: korigények szolgálója s pártérdekek előmozdítója lett. Ha dicsér: írójának korszerűségére mutat, ha megró, korszerűtlenséget emleget. „Szociális magatartás“, „kollektív életforma“, „aktívista álláspont“: ezekbe a jelzőszavakba sűrűsödnek ennek a kritikának elvi megfontolásai. S mi a korszerűtlenség, amit annyira nem szeret? Az esztéta-lelkiség, az egyéniség gondolatának ápolása, a művész tiszta magatartása, mely nem „világnézetes“, sem nem jobboldali, sem nem baloldali, nem csupán szociális, nemcsak közös örömeket, közös fájdalomokat zengő, hanem egyén és egyszerűen művész. Egyszerűen művész... Ott vagyunk, hogy a kritika mindent inkább hajlandó méltányolni a művészetben, csak éppen a lényegét nem, ítél politikai, felekezeti vagy osztályszempontból, csak éppen művészi szempontból nem. Ez a kritika hozsannával köszönti a jelentkező „korszerűt“ s nem veszi észre, hogy az örök „korszerűtlenségek“ majd ennek a kornak a kapuit is megdöngetik, mert ezek az emberi lélek és szellem örök értékigényei és éppen azért örökké korszerűek. Kritikus vagy? Akkor áruld el a világnézetedet! — kiáltja ez a kritikai szellem. Gyanus követelés. Világnézet nélkül nincs állásfoglalás, ezt hangoztatni sem kell. Az a sejtelmünk, hogy világnézetet mond — pártprogram helyett. Csak helytelen a szóhasználata.

II. A megtámadott „korszerű“ kritikus — ha mégis felébred benne a lélek szava — moshatja kezeit és védekezhetik eképen: „Nem a kritika jár az irodalom előtt, hanem fordítva. Előbb van a gyakorlat, azután az elmélet, az én ítéletem a megváltozott ízlésviszonyok következménye. Nem én vagyok hibás, hanem a korszellem, mely a művészi alkotástól mást kíván. Hatalmas erők eszközei vagyunk; én nem lehetek irányító, hanem óramutató az emberi szellem számlapján. Kritikus vagyok: a műalkotás szolgája, nem pedig irányítója.“ Klasszikus korokban, midőn a szellem és a műalkotás autonóm, törvényt szabó életűket élük, igaza lehet ennek a védekezésnek. Mert akkor a szellem kor-

szerű megjelenése egybeesik a változásokon és esetlegességeken felülálló örök értékekkel, s lehet a kritika a műalkotás szolgája, lehet a gyakorlat követője és támogatója. Sőt éppen annak kell lennie, ebben a szerepében teljesíti hivatását, lehet „óramutató“, lehet „korszerűség“ dicsőítője, mert ezek a korszerűségek örök csúcsokról integetnek feléje. De a mi időnkben — a tett és a hasznosság korában — élhet-e a kritika olyan művészet szolgálatában, mely éppen lényegét hajlandó megtagadni? A kritika — igazi megvalósításában — az emberi szellem végtelen útja mellett álló örök figyelő szerv. Ha látja, hogy ez a szellem önmagát akarja romlásba vinni és meggyalázní, nem kötelessége-e elkiáltani az óvó szót? Talán elméleti megfontolásokból hallgasson, talán éppen úgy tekintsen önmagára, mint amikor boldog találkozások óramutatója lehetett? Nem, nem, függetlenül kell magát ettől az elvi kolonctól. Természetesen nem kell félni: ez a kritika nem írót akar tanítani, nem akar hóhér lenni, messze van a normatív gondolat-tól. Sokkal fontosabb és alázatosabb feladata van: az igazság és az örök értékek szolgálata. Ez a szolgálat nem lealázó, hanem a lélek szabad szármalása a múlt földi dolgok fölött az örökkévalóság felé.

III. Ezen a ponton vezet át a kritika kérdése az igazi értelemben vett erkölcs kérdéséhez. A kritikai állásfoglaláshoz nemcsak tehetség, hanem hivatásgondolat és mély felelősségérzés, a csúcsok felé mutató kényszere kell. Az igazi kritikus számára erkölcsi szükségszerűség a kritika s ennek a szükségszerűségnek megnyilvánulása mögött az erkölcs a fedezet. Számára egzisztenciális kényszer, hogy ennek az erkölcsnek engedelmeskedjék. Szavát szándékosan félreértik? Hítvány elfogultságokat magyaráznak bele nyilatkozataiba? Elnyomják vagy agyonhallgatják? Üldözik vagy gyanúsítják? Akinek a kritika erkölcs is, annak ez igazán mindegy. A kor apró vádjai fölött az igazság szárnyaival suhog. S ha a korszerűségek arra kényszerítik, hogy erkölcsét és igazságát idomítsa át az övéhez? Ezt az egyet ne tegye meg soha, ne írjon le egyetlen szót sem az árulás szolgálatában. Igazságát kiáltja el akár a tengerpart magányában, akár a hegyek csendjében: de ne adja el magát.

Haraszthy Gyula

KRITIKAI SZEMLE

Muraközy Gyula: A diadalmas élet. Krisztus a XX. században. Budapest, 1933. Szerző kiadása. 344 lap.

Ez a könyv minden tekintetben nagy, jó cselekedet. Ezzé teszi az a hit, mely bölcsőjét ringatta, az a lelkeség, mely formába öntötte s az a magasztos cél, melynek érdekében valóság-köntöst öltött magára. Dr. Rácz Albert, törökszentmiklósi ügyvéd, a tiszántúli ref. egyházkerület főjegyzőjének hívó lelkéből pattant ki e könyvnek nagyszerű gondolata, amely azután őt, mint áldozatkész sáfárt, komoly anyagi alátámasztására is készítette. A könyv formába öntője viszont az a mélyen szántó s mégis mindig magasban ívelő lelkeség lett, amelyet *Muraközy* Gyulának, a Református Élet szerkesztőjének poézist és építési akarást oly szerencsésen egyesítő személye képvisel. A könyv célkitűzése önmagáért beszél: „a hit dolgaiban annyira irányítúje-törött intelligens magyar lelkeket akarja élvezhetően, de mégse „műkedvelő felkészültséggel“ a legszükségesebb lelki útravalóval ellátni. Csodás távlatokat nyit meg előttünk ez a nagyot-és-sokat-akarásában is oly álláztatós célkitűzés: „Ennek a könyvnek fel kell ölelnie mindazt, ami ally gondolkodó, általános műveltségű, a materiális világfölfogás történelmi korszakának Szaharáján átvándorolt, pihenő után és cél után vágyó modern magyar lelket érdekelhet. Mutassa meg a történelem tájait ép úgy, mint vezessen el a dogmatika sűrű labirintusaiba, természettudomány, esztétika, vallástörténet, szociális kérdések és a mai ember sok kicsiny s nagy vívódása, kételye, keresése, mind legyen benne. Legyen tanító és ha kell, vitába szálló könyv, mindenről beszéljen, de ne legyen felületes, az adatok tömkelegéből válassza a legmeggyőzőbbeket, ne a retorika tűzijátékával világítson, hanem biztos tények szövéténekével, beszéljen Istenről, halálról, pénzről, Bibliáról, mindenkifölött pedig arról a csodálatos Mesterről, akiről ez a mi korunk nagyon sokat beszélt, de talán a legkevésbé értette meg“ (Előszó, 4. lap.). A könyv ismertetőjének nem lehet más feladata, mint hogy örömmel tegyen bizonyosságot e célkitűzés teljes-sikerű megvalósulása mellett. Muraközy Gyula könyve a leginkább existenciánkba vágó könyv, amelyet a világháború óta minékünk írtak. Minden lapja a megtestesült időszerűség jótékony hatását lehelli felénk.

Szeretnők ezt a könyvet elhelyezni könyveink sorába, katalógizálni és besorozni szakkönyveink közé, de mindenünnen kikívánczozik. Van benne nagyon sok és nagyon helyénvaló apológia és polémia s mégis jogosan mondja magáról, hogy „nem annyira apologetikus, vagy polemikus mű“ akar lenni (5. lap). Mert ha valahol, úgy az iskolás apologetikában és polemikában mindig erősen kísért az a sokszor tudatalatti elgondolás, amely a hittételekből, dogmákból akarat-

lanul is személytelen, tárgyiasult dolgokat csinál, s miután az élet-eleven hit tápláló forrásától elszigetelte, elkötötte azokat, nem-tudatosan is úgy gondolja, hogy neki egyetlen feladata megvédeni és emberi műfogásokkal megtámogatni a támadásoknak kitett személyes hit e védőbástyáit. Az ily apologetikák és polemikák azonban inkább csak konzerváló, megőrző s nem annyira továbbadó, átsugárzó jelentőségűek. Muraközy Gyula könyvét viszont az jellemzi, hogy nem *védeni*, hanem *sugározni* akarja az általa átélt keresztyén igazságokat, mert jól tudja, hogy ez a sugárzás nyújtja közvetve egyúttal azok legbiztosabb védelmét is. A keresztyén igazságok sugárzása viszont csakis „*bizonyágtétel*“ által lehetséges. S Szerzőnek olvasójához intézett egyetlen kérése is csupán az, hogy hallja meg ez ő „szegényes emberi bizonyágtételét és lelki orcájával forduljon feléje“ (332. lap). Ámde a „*bizonyágtétel*“ sohasem lehet el „*tiltakozás*“ nélkül: mialatt a bizonyágtétel költői vehiculumain át oly igazságok szólalnak meg e könyvben, amelyek „örök leadó állomásról érkeztek“, ugyanakkor elkerülhetetlen az, hogy lépten-nyomon el ne hangozzék a bizonyágtétel *tiltakozása* is az állandóan „megalkuvó ember“, „a nagy egyeztető“ magacsínálta igazságai, tévhiteli, bálványai ellen, aki „valamiképen úgy szeretné a vallást emberivé tenni, hogy maga építette ki-egyezéseket, saját fantáziájával megrajzolt hidakat próbál“ (326. lap) az isteni és emberi világ közé építeni. Ép ezen a ponton közelíti meg Muraközy Gyula könyve az igehirdetés kettősen-egy feladatának a szerencsés megvalósulását is: *bizonyágtétele egyúttal tiltakozás is és tiltakozása egyúttal bizonyágtétel is*. A mai tudományos teológiai gondolkodás szakkifejezéseivel élve ugyanezt így is mondhatnók: *a reflexió síkjában mozog, de mindig az existenciálíák (a leginkább létünket érintő igazságok) érdekében*. S ennyiben könyve az iskolás kísértések fölött győzedelmeskedő apologetikus és polemikus beállítottságot is hasznosítja.

De szépirodalmi könyveink közé sem sorolhatjuk fenntartás nélkül ezt a könyvet, mert hiszen az élvezetnyújtást az építeni akarás szolgálatába állította. Szerző többek között „egy mai lélek vallomásainak“ is nevezi könyvét, amely azonban mégsem tekinthető merő lírai önkibeszélésnek. Nem azért ír Muraközy Gyula, mert lelke a kibugygyanásig telítve van felszínre törő gondolatgyöngyökkel, hanem azért, mert vallomásában a hitvallástétel elkötelező erejének kell szóhoz jutnia. Néha mégis, mintha regényt olvasnánk: „... Álmos délutáni csönd szundikál a dohányfüstös lelkészi hivatalban. Egy pár nyárról ittmaradt légy mászkál az átlátszó ablaküvegen. Őszi, aranyló és bíboros színeket fest reá a hervadás az erdőre. Ajtó nyílik...“. Ha ez új fejezet fölé címszó gyanánt nem volna odaírva ez a két szó: „A keresztség“, úgy mindaddig azt kellene hinnünk, hogy valóban regényt olvasunk, míg csak a fejezet későbbi bekezdéseiben el nem érkezünk a római egyháznak a keresztleletlenül elhúnyt csecsemők fölötti kegyetlen

és rettenetes ítélkezését ostorozó s mégis tapintatos, fordulatos és költőinek mondható, valamint a Jézusra rámosolygó gyermekeket a kereszttség vizétől eltöltő „baptista kiegyetlenségnek“ a fonákságait és önellentmondásait felfejtő részletekhez. Még közvetlenebbé, lebilincselőbbé teszi a könyvet az a szerencsés tárgyalási mód, hogy olvasóját legtöbbször második személyben szólítja meg s egy-egy párbeszéd jelenetben Sokrates dialektikus módszerére emlékeztető módon juttatja diadalra az evangéliumi igazságokat. Muraközy könyvének egyes részletei a *kereszttyén sokratika* mesteri példái.

Ami e könyvből bennünket leginkább magával ragadott, az nem más, mint nagyszerű *dinamikája*, az írónak szinte *filmszerű jelenetvezési készsége*. A teremtés tárgyalásánál szinte látjuk a semmiségből előjönni a legkülönfélébb tengeri és szárazföldi állatokat (15. l.); a deista hit pellengére állításakor szinte halljuk a világ-vonat esztelen száguldását „értelem nélkül, ismeretlen tragédiák felé“ (17. l.). Látjuk „a világirodalom legelátkozottabb szimbólumának“, a mindeneket megkísértő kígyónak mindenüvé való becsúszását, mindenütt ott-settenkedését (28. skv. ll.); látjuk a sátán szörnyű legyezőjének mozgását, amint „véres háborúk orkánjait“ hajtja az emberiségre (30 l.); érezzük a halál csonttekintetének felénk hajlását (31. l.) s pár lappal később már örömmel ujjong fel lelkünk, mert a Sátán „véres magvetéseiből arató énekek hajtának ki“ és mert „mikor maga alá tiporja az emberi lelket, abban mérhetetlen Isten utáni vágy feszül, mint az összenyomott acélrugóban“ (33—34. l.). — A predestináció tárgyalásakor „a szemünk előtt és fülünk hallatára egy *előre megírt tekercs bomlik ki* eseményekben, életekben, alkotásokban“ egyaránt (273. l.). — Szerző maga is ösztönösen érzi, hogy e filmszerű jelenetvezési készségben van tárgyalásmódjának legellenállhatatlanabb és legmeggyőzőbb ereje, mert hiszen maga a megjelenítésre váró, lepergett „mult“ is igazán valójában nem valami megfagyott, statikus valóság volt, hanem életeleven történetes, a „szürkület és átmenet törvényét“ mindig magában hordó, meg nem ismételtető, a mindenkori „ma“ és a mindenkori „holnap“ által túlélt és túlhaladott valóság. Így nyerünk azután sajátos mozgalmasságukban megjelentett különböző korszakokról életeleven képeket: a biblia világa, a középkor, a renaissance és a reformáció kora, de a mi saját korunk is így bomlanak ki eléink a maguk reális valóságukban, miközben mindenütt „sub specie aeternitatis“ ítélhetjük meg azok folyását.

A könyv tartalmi gazdagságáról még hozzávetőlegesen is nehéz egy ily rövid ismertetés keretében hű képet nyújtani. Igazi értékét az adja meg, hogy mindvégig *istenes könyv marad*. Az író mindenütt az *aktuális Istent* engedi szóhoz jutni. Tapasztalati alapokra építve mutatja be Istent a világban, a történelemben, a szent sátorban, a Golgotán, az egyházban, a református egyházban, az egyéni ember életében, a félhomályban és az örökkévalóságban. Ily főcímek alatt az em-

beri mult, jelen és jövő problémáinak labirintikus világa jut azután szóhoz s minden egyes fejezet olvasása után nagy megbékélést és megnyugvást érzünk magunkban. A tárgyalt kérdések közül felemlítjük a legfontosabbakat: teremtés vagy evolúció; a személyes Sátán és a bűntitka; az emberiség fejlődése, az ősi istenhít vallástörténeti nyomai; a bibliai kritika megítélése; Ábrahám és a zsidókérdés (itt különösen időszerű az, amit a német nemzeti szociálistizmus antiszemitizmusáról, majd pedig később Jézus hazafiságáról és antiszemitizmusáról mond); azután egész krisztológiát kapunk: a történeti Jézus és az örökké való Krisztus, a keresetség és úrvacsora sakramentumainak szerzője, a Prófeta, Főpap és Király lép eléink és szólított meg bennünket; a Szentháromság-tanról is jó tájékoztatót nyer az olvasó; majd megjelennek Péter, a halász, Pál, a ponyvakészítő (aki úgy is mint misszionárius, úgy is mint dogmatikus e könyv útján is nagyon szívünkhez nő); Augustinus tiszta és homályos látásaival egyaránt; aztán látjuk a történelem folyását, amint mind emberibbé és bonyolultabbá válik a pápai palást szálait; Assisi Ferenc, Luther, Kálvin reformációi élnek színeken rajzolódnak eléink; egyházalkotmányi, gazdasági, népművelési kérdések, a hazafiság evangéliumi értékelése, a predesztináció, gyermeknevelés, a házasság, reverzális-probléma, egyke-kérdés, a gyilkosság és öngyilkosság problémái (ez utóbbiak mindenütt a legmeggyőzőbb statisztikai adatok alapján) kerülnek tárgyalásra; a teozófia és spiritizmus, végül pedig a halál, a pokol, a menyország és a feltámadással kapcsolatos kérdés-komplexum szálai szövődnek eléink harmónikus egésszé. Egy nagyon szép miniatűr breviáriumot lehetne összeállítani azokból a nagyszerű gondolatokból, amelyeket ez a sokoldalú tükör, a Muraközy Gyula könyve tükröz mifelénk. Néhol nagyszerű paradoxonokkal is találkozunk, amelyek sürített telitalálattal, sikertelen sikerrel fejezik ki számunkra a kifejezhetetlent (az egyik legjellemzőbbet idézzük: „A kárthat az örökké élő lélek örök halála“). Az ily helyeken Pál és a reformátorok theológiája mellett Barthe-nek és a dialektika theológiának jótékony hatása is örvendetesen érezhető a Muraközy könyvében is. A francia Kálvin-irodalom s általában a franciákat jellemző könnyed és szellemes előadási készség is belefonódott Muraközy stílusába, amelyről akkor mondjuk a legjobbat és legszebbet, ha készséggel ismerjük el róla azt, hogy az örök leadóállomásról érkező igazságokat mesterien sikerült neki el-nem-torzítani. Végül még azt is megemlítjük, hogy Szerző amerikai körútjának sok gyakorlati gyümölcsét szakíthattuk le a magunk számára arról a terebélyes fáról, melynek örök-zöld lombjait ez a könyv foglalja magába.

Ha fordul is elő Muraközy könyvében inkább csak elírásból származó dogmatikai tévedés, és ha a könyv egy-két részének olvasása közben csakugyan fekszüremlük bennünk az a jámbor óhaj, hogy bárcsak részletesebben szólhatott volna egyes kérdésekről (amint-hogy ezt a szerző maga is szeretne volna), mindez pillanatnyilag sem

késleltetheti a Szerző iránti háládatosságunk fenntartás nélküli feléje fordulását. Ezt a könyvet minden intelligens protestáns embernek, ha külön címszó alá is, de okvetlenül be kell állítania magánkönyvtárába, olvasnia és terjesztenie kell, csak hogy minél előbb a második, bővített kiadása is napvilágot láthasson. Szeretnők azt, ha e második kiadásban azután Szerző minden egyes tárgykör végére további tájékoztatás okáért odaillesztené a megfelelő s általa ajánlhatónak vélt magyar szakirodalom bibliografiáját. Végül nagyon szeretnők azt is, ha ez a könyv más nyelvekre is lefordíthatnák, s „diadalmas életét“, amely „diadalmas“ voltát az Egyetlenül Diadalmaskodótól, *Christus Triumphator*-tól nyeri, a csonka ország határain túl is folytathatná.

Befejezésül nem hallgathatom el annak megemlítését, hogy Muraközy Gyula könyvének olvasásakor újra meg újra Madách Imrének „Az ember tragédiája“ jutott eszembe és pedig nem csupán azért, mert a filmszerű jelenetezés készségével mindkettőnél találkozunk, hanem még inkább azért, mert mind Madáchnál, mind a Muraközy könyvének olvasásakor *kézenfogva vezetetteknek érezzük magunkban az örök embert*. Míg azonban „Az ember tragédiájában“ Lucifer a vezető s így minden lépés kiábránduláshoz és csalódáshoz visz, míg csak a kétségbeeső ember fölött el nem hangzik az isteni biztatás életmentő üzenete, addig a Muraközy Gyula könyvének olvasása közben mindig érezzük, hogy biztos és szerető kéz vezet bennünket s „a Holnap bölcsőjét hintázva“ mind jobban elláthatunk „a diadalmas élet csúcsai felé“. Mert ez a könyv mindenekelőtt a bölcső fölé a hajlásra készíteni olvasóját, s az újszülött gyermek „cézári tehetetlenségének“ vázolásában közben mestersen szólaltatja meg és hasítja bele a gyermekeik előtt járó szülőknek lelkébe az emberi élettel kapcsolatos legexisztenciálisabb kérdések tömkelegét. Hiszen éppen a szülők azok, akikben ez az egzisztenciális kérdések önző önzetlenséggel ébrednek fel, miközben újszülöttjüknél elöttek ismeretlen, rejtelmes sorsára gondolnak. Nos, Muraközy Gyula könyvének olvasása alkalmat és ösztönzést ad minden magyar szülőnek arra, hogy ez áldott könyv ablaknyitása után ne csupán *kitekintsen*, de maga is mindennap *elinduljon*, útra keljen a diadalmas élet csúcsai felé, mert csak így biztosíthatja igazán „gyermekének örökségét“: a saját maga életének diadalmas voltán át a gyermeke diadalmas életét is...

Látni tudni is nagy dolog, de valamit *megláttatni*: még nagyobb kiváltság. Muraközy könyve nemcsak a *látásnak*, de a *megláttatásnak* a könyve is egyúttal. Bárcsak mindazt, amit megláttat mostani olvasóival, évek múlva azok életének könyvéből olvashatnák ki a Holnap magyar polgárai: a mindenekelőtt látni tudó és látni akaró, tágra nyílt szemű magyar gyermekek...

Vasady Béla

Vásárhelyi János: Hittem, azért szólottam... Minerva-kiadás, Cluj-Kolozsvár, 1933. 345 lap.

Az erdélyi református egyházkerület örököké dolgozó főjegyzője legújabb kötetében hetvenhat prédikáció, esketési és temetési beszéd jelent meg. Az ilyen testes, recenzióra szánt prédikációs könyvekben, különösen ha a szerző nem új ember a tollforgatásban, únottan szoktuk fellapozni a tartalomjegyzéket és megírjuk a szerzőről már többé-kevésbé kialakult jelzők cserélgetésével a „könyvismertetést“. Ha pedig kevésbé ismert, vagy éppen kezdő író munkája kerül kezünkbe, vagy azt írjuk róla főlényesen, hogy kár a nyomdafesték fogyasztása, vagy pedig, ha markáns vonalak és újfajta meglátások, szokatlan hang és újszerűbb szín jelenik meg benne, bátorságra és jóindulatra van szükségünk, hogy megmerjük mondani és kedvünk is legyen megmondani az iskolás, előírássos követelményeket tudatlanul, vagy szándékosan be nem töltő, elhanyagoló, megkerülő szerző művéről mindazt, amivel érdemessé tette ígihirdetését arra, hogy nyomtatott betű szárnyán nagyobb kör előtt váljék ismeretessé.

Nálunk is megvan a konzervativizmus a liturgiában és különösen liturgiánk központjában, az ígihirdetésben. A kerékvágások nagyon csúhítóak, könnyítik az utat, mert vezetnek, de mehezítik is, mert mélyebbek, annál jobban fékeznek és sűrölnak a tengelyt. Ezernyi ígihirdetónk közül alig egy-kettőnek engedjük meg, vagy nézzük el, hogy kiemelkedjék a nyomból és a biztos talaj felett szállva tüneményes szárnyalásával kápráztasson, elismerésre bírjon; a régi nyomhoz ragaszkodókat azonban nagyon könnyű lesajnáló gesztussal elintézni: kötelessége, tanulta, alig különbözik az átlagtól, más is írta ilyet, hasonló, vagy sokkal különbet is, ha módja, kedve, alkalmá volna prédikációjának megjelentetésére.

A megszokott formától és hangtól eltérők munkáját megszerezni és gyönyörködni benne több, mint épülés, áhítatban gyarapodás. A felekezeti öntudat, tetszelgő dicsekedés hamis irányban való növelése, egészségtelen dagasztása: ime, nekünk is van ilyen emberünk! Elpredikálni beszédeit nem tehet, mert bizonyágtévése, tudása úgy állna másokon, mint a kölcsönkapott köntös, Saul páncélja Dávidon. A formához ragaszkodók, tartalomban, hangban, megfogásban semmi újat nem nyújtók munkáit pedig nem szokás dicsérni, hanem sokan inkább elrejtik legjobb barátjuk elöl is, miért tudja meg az, hogy mi a prédikáció forrása, honnan ered a szépen és lelkiismeretesen beemlézett ígihirdetés. A szellemi éléskamra tartalmának származási helyével nem szokás dicsekedni.

Milyen ígihirdetőnek érdemes tehát prédikációt kiadni, vagy elolvasni? Az elkápráztató mesterekét, akiknek soha sem lesznek tanítványaik, vagy a közepes tehetségeket, akik a járt utakon a megszokott formák és mondanivalók körén belül topognak? Jogosult-e egyáltalában a prédikációirodalom? Le lehet-e kottázni a szélnek, vagy a Szentlélek

fuvalmának szavát? Összefér-e az apostoli szerénységgel, krisztusos indulattal az, ha valaki kiáll kötetével a nyilvánosság elé? Nem árt-e többet egy beszédeggyűjtemény, mint amennyit használ?

Sok tépelődés, ágaskodó kérdés közepette vettük kezünkbe *Vásárhelyi* János könyvét. A könyv elolvasása után nagyon nagy békesség szállott meg, a problémák elültek, a kérdések nem fojtogatnak többé. Olyan robusztus biztonság van minden szavában, tételében, gondolatában, hogy mérhetetlen nyugalom és erő-érzés fogja el a könyv olvasóját. Mikor újabban problématikussá teszik sokan a prédikáció jogosultságát, vagy legalább is kétségbevonják a református istentiszteleten elfoglalt uralmát, mert sokak szerint nincs annyi eredménye az ismeretszerzésben, az érzelem hevítésében és az akarat formálásában, mint amennyi erőt, munkát, verítéket fektet bele az igehirdető és az áhitat-keltésre talán jobb volna az Anbetungsgottesdienst, a protestáns csendes misének valamilyen formája, amikor a gyülekezet a misztikus foglalkoztatás révén mélyebbre jutna tulajdon lélkének ismeretlen sötétségében, — akkor *Vásárhelyi* János kötete menti a prédikáció jogosultságát, becsületét, érvényességét. Igazi példaadás, pompás paradigma ez a kötet arra, hogy a régiektől tanult biztos tételezéssel is lehet hatni úgy az érzelmi húrokra, mint az akaratni síkra.

Leginkább megragad témakezelése és világos beosztása; a feltételekből, megkötésekből, kiindulásokból zökkenő nélkül érkezik a rövid mondatba foglalt feladat megrajzolásához. Okadatulása, illusztrációi erősek, ellenállhatatlanok, mert közvetlenségüket bizonyoságtévő voltukból nyerik. *Az emberiség jövődjöje?* A válasz nem nemzetgazdasági vagy politikai eszmefuttatás, hanem egyszerű, hívó megállapítás eredménye: a megváltott emberek kezében van. — *A reformáció igazsága?* Nem hallunk semmi hitvitát, polémiát még október 31-én sem. Ehelyett nagyszerű képek villannak fel előttünk, akár Luther előtt, aki „a cikázó villámok ijesztő világosságában ismerte meg, hogy milyen semmi az ember.“ *A papi ház áldása* viszont apologia, szelíd hangú esketési beszédben való bizonyoságtétel a papok házassága mellett, a kereszténység erejének mérlege, hogy a papi otthonban valóban hősök lakjanak. — *A szülőföld szeretete* c. beszédben mint elhaló akkord csendül meg a Szózat „Áldjon vagy verjen sorskeze. Itt élned, halnod kell!“ sora. Jákob a halál partjára érkezett és a haldoklás pillanataiból kell leolvasni, megrajzolni egész jellemét. Most, mikor Thomas Mann regényében azt hittük, hogy minden lehető megtudtunk Jákobról és minden lehető színben és vonatkozásban láthattuk a tizenkét fiú atyját, meglepetésszerűen és üdén hat ez a prédikáció, amely a kötetnek legszebb darabja. Szinte belekivánczik valami hazafias olvasókönyvbe, vagy magyar nemzeti anthológiába.

Lehet, hogy elfogultak vagyunk az Erdélyből érkezett írásokkal, könyvekkel, versekkel szemben. Szimbolikát, allegorikus vonatkozást keresünk mindenütt. Kulcsprédikációnak tartunk minden szót, a mon-

datok rejtett értelmét keressük és így vonatkoztatjuk magunkra, sorsunkra, jövődökre. Vásárhelyi könyve is, amelyet, ha nem Erdélyben íródott volna is, határozottan irodalmi nyereségnek tekintünk, meglévő vagy csak sejtett allegorikus mélységeivel is hozzájárul Isten ígéte, a Biblia mélyebb értelmének, a nemzeti és társadalmi élet minden területére való vonatkoztatásának teljesítéséhez.

Incze Gábor

Dr. Böhm Dezső: A budapesti evangélikus közép fokú leányiskola — polgári, Veres Pálné-intézet, kollégium — ötvenéves története. 1883—1933.

Igénytelen külsejű füzet, intézeti prospektusnál alig látszik többnek. Azonban alkalmi jellege, hevenyészett stílusa mellett is érdemes számomra tanunk, mint két érdekes történeti jelenség vetületét. Az egyik az intelligencia leányifjúságának iskoláztatásában az utolsó nemzedékek alatt beállott szédületes változás, — a másik egy a szükségletek iránt érzékeny és áldozatkész gyülekezetnek és iskolának alkalmazkodása a korszerű igényekhez.

Az előbbi társadalmi jelenség. Gyökereiben, ha nem csalódom, a francia forradalom eszméire vezethető vissza, melyek, miután a politikában negyvennyolcas másodvirágzásuk elnyomatott, többek között a női nem „szabadsága“ és „egyenlősége“ fejlesztésében éltek ki magukat.

Az evangélikus városi leányiskolák százados *multra* tekintettek vissza és mindig többet nyújtottak az elemi oktatás szokványos átlagánál, így aránylag felkészülten érték az új nevelési mozgalmak. A Deák-téri evangélikus leányelemi is a régi hagyományokon épült, nem csoda azért, hogy amint az országban az első polgári iskolák megalakultak, a maga felső tagozatát mindjárt ilyenre fejlesztette. (1883/4.)

Az iskola további kiépítése e század eleje óta állandóan napirenden volt, mégis egészen a háború utánig elhúzódott. Végre 1920-ban a pesti egyház Raffay püspök kezdeményezésére 3 éves továbbképzőt alapít internátussal, amelyet idővel tanfolyamok is kiegészítenek. Az új intézet Böhm Dezsőben lelkes igazgatót kapott, aki hősi küzdelmet vállalt az egyre jobban elharapódzó merő diplomahajhászás ellen a helyes értelemben vett nevelésért. Modern nyelvek, irodalmi és művészeti ismeretek állottak a tanítás homlokterében. Böhm 1927-ben igazgatása alá vette a Deák-téri polgárit is és a két iskolát a Klebelsberg-féle reform alapján fokozatosan leánykollégiummá fejlesztette olyképpen, hogy egyszerre nyílt meg az egyik helyen annak I., a másikon az V. osztálya.

Hat esztendőn keresztül ez maradt az ország egyetlen leánykollégiuma! De hiába volt ez az iskolatípus a leányléleknek legmegfelelőbb érettségije nemcsak hogy egyetemre nem képesített, hanem még a főiskolák sem akarták elfogadni, amit pedig az 1926:XXIV. törvény-cikk biztosított; — a fenntartó egyház végül is „sajnálattal“ kénytelen

volt jobbik meggyőződését feladva Veres Pálné Kollégiumát leánygimnáziummá átszervezni.

Ezzel zárul az ötven év története. De nem csak évtizedet meghaladó bátor pedagógiai kezdeményezés és a Klebelsberg-féle iskola-reform egyetlen kollégiuma szűnik meg velem, hanem megindul egy nagyszabású új vállalkozás is: hajlékot emelni az új intézetnek, méltót az ország első evangélikus gyülekezetének iskolafenntartó hagyományaihoz.

A visszatekintés sok aprólékos és széteső részletadatánál érdekesebb a növendékek számának és vallásának ötven évre terjedő statisztikája. Kitűnik ebből, hogy 1883—1920-ig a zsidó növendékek száma szinte állandóan meghaladta, gyakran túl is szárnyalta az evangélikus tanulók számát, (3952 ev., 366 ref., 3857 izr!) ami egyrészt a régi iskola liberális szellemére vet világot, másrészt igazolja az intézet kiváló oktatási színvonalát, hiszen ismeretes, hogy a zsidóság mindig a legjobb iskolákat igyekszik előzönlenni, vállalván a többszörös tandíjat is gyermekeinek legjobb neveltetése érdekében.

Ezzel szemben mégis megnyugtató, hogy ez az arány azóta lényegesen megváltozott. (1920—30-ig a továbbképzőben 289 ev., 269 ref.! 87 izr.; a kollégiumban 1927—33-ig 1043 ev., 360 ref., 205 izr.) Mert az iskola befolyásának csak egyik részét teszi a tanárok oktató és nevelő tevékenysége, a másik, igen jelentős tényező magának az ifjúságnak egymásra gyakorolt hatása, aminél néhány kiválóan törekvő zsidó tanulónak igen előnyös sarkaló szerepe lehet, de 35—45 százalékos arány a keresztyén szellem érvényesülésének komoly akadálya lehet.

Kívánjuk, hogy az új leánygimnázium mielőbb megkapja új hajlékát és a jelenkor világnézeti harcában az evangélium szellemének lehessen erős vára.

Schulek Tibor

Pintér Jenő Magyar irodalomtörténete. Tudományos rendszerezés. Hetedik kötet. A magyar irodalom a XIX. század utolsó harmadában. Budapest, 1934. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság kiadása.

Pintér Jenő irodalomtörténeti rendszerezésének VII. kötete irodalmunk anyagának azt a részét foglalja össze, mely sok részében meglehetősen ismeretlen terület. A XIX. század utolsó harmada az úttörés feladatát jelentette a szerző számára, sőt a tárgyilagos ismertetésnek újabb próbáját is, mert irodalomszemléletünkben ez az időszak éppen mostanában próbálja megtalálni a maga véglegesnek ígérkező történeti arcát. Amint politikai történetünkben állandóan vitatott e kor értéke és értelme, ugyanúgy az irodalomszemléletben is, *Pintér Jenő* művének ez a köteté ugyan nem dönti el az így felmerült kérdéseket (nem is ez munkájának célja), de kitűnő alap arra, hogy a tényeket ilyen jól rendezett teljességben maguk előtt látók több valóságélménnyel és

ténybeli hűséggel foghatnak a további munkához. Talán még az is remélhető, hogy az e korszakkal szemben tapasztalható rokon- és ellen-szenv, éppen e kötet valóságereje következtében, elveszti azokat a személyes indítású hangsúlyokat, melyek e kornak még ma is élő részesei és az újabb irodalmi nemzedék kikerülhetetlen szembenállásából származnak.

Az új kötet anyaga ugyanolyan elvű csoportosításban áll előttünk, mint az eddigieké. A bevezetés a korszak politikai, társadalmi, műveltség-szervezeti tényezőit mutatja be. A következő fejezetben Gyulai Pál és Beöthy Zsolt kritikai és irodalomtörténeti alakja köré csoportosul az ú, n. közérdekű irodalom. A szépirodalom anyagában is két író uralkodik központosítóan: Jókai Mór és Mikszáth Kálmán, mintegy jelezvén az ízlés domináns érdeklődését a regény iránt. A kötetnek majdnem felét elfoglaló két nagy rész költők, prózaírók és drámaírók ismertetését adja. A terjedelem (körülbelül négyszáz lap) már magában jelezheti, hogy mily nagy anyagot tekinthet itt át könnyűszerrel az olvasó s egyben éreztetheti annak az útjelző munkának a nagyságát is, melyet Pintér Jenő írt, a sokféle valóságok szinte áthatolhatatlan bozótjában elvégzett. A zárófejezet részben összefoglal, részben pedig a hazai nemzetiségek irodalmának e korbéli képét rajzolja meg.

A VII., (reméljük, csak ideiglenesen) utolsónak jelzett kötet megjelenése alkalmat ad számunkra némi visszapillantásra is. Pintér Jenő irodalomtörténetében mindenekelőtt az anyagösszefoglalás gondolata uralkodik. Számot ad az irodalmi tényekről és az ezekhez a tudományos megismerés, valamint az ízlés alakulása folyamán fűződött véleményekről. Mint ilyen mégsem pusztán zárókö, mely félszázad pozitívista módszerű irodalomismeretének megszilárdult eredményeit adja, hanem átmenetjelző is a megváltozott módszerek felé. Már maga az, hogy elvi természetű alapvetéstől tartózkodik, ily jelnek tekinthető. A pozitívizmus ténybeli eredményei szentesülnek így, anélkül azonban, hogy a jövő megismerést gátló elveket is magukkal cipelnék. Pintér Jenő irodalomtörténetével végbement ismeretünk területén az irodalmi anyagnak oly értelmű megtisztítása, hogy erre az anyagra elválaszthatatlanul nem tapadnak többé homályosító elvek és elméletek. Az az igen hasznos módszere, hogy a tényekhez fűződő véleményeknek — ezek objektív egymás mellé állításával — mintegy „szabad futást” enged, megmutatja az irodalomtudományi ítéleteknek dogmáktól való független életszerűségét és alakuló képességét.

Többször emlegettük már e folyóirat lapjain tárgyilagosságát. Ezt a tárgyilagosságot sem valamely kívülről hozott történetelv garantálja, hanem a tények teljességét, minden színét hűségesen bemutató cselekvés. Tárgyilag, mert a részvalóságok csorbitatlan összességével és e valóságok minden tárgyi tulajdonságával dolgozik, a theoretikum nem követel tőle sem oly csoportosítást, sem oly magyarázatot, mely a dolgok tárgyi mivoltával ellenkeznék. E tárgyilagosság hátterében pedig

ott áll erkölcsi erőként lelki alkatának apolitikus írásága, a higgadt egyensúlyteremtésre és a felületi élek lecsiszolására való törekvés. Amint az írók műveinek magyarázatában a nemzeti kultúrának tett szolgálat a kiindulópontja, úgy a maga tudományos munkája is az.

E két vonása biztosítja művének a tudományos gyakorlatban és a magyar közműveltségben már most is élő jelentőségét. Rendszerezésének hét hatalmas kötetét nem időleges akarató eszmehullámok hozták létre és nem a benne rejlő aktualitás-ízek fogják olvastatni. Irodalmunk egészének egy nagyszabású összefoglalásban való együttlátása örök vágy, amióta tudatos irodalomszemléletről beszélhetünk. Ez a vágy színeződhetik ugyan — és kell is színeződnie — az újabb formájú szintézis szándékaival, de végső lényegében ugyanaz marad, mint ahogyan Pintér Jenő tudományos szándékainak előttünk való megvalósulásában jelentkezik. A tudomány, mely mindig a valóságok tiszta egészének szemléletéből indul el a konstruáló szellem útjaira, a művelt olvasó, aki át tudja élni a dolgoknak önmagukban és történeti helyiértékükben rejlő érdekességeit vagy szépségeit, biztos fordulhat e kötetekhez. Amaz a kezdet lendületéért, emez pedig e multszemléletből fakadó örömeért. A Magyar Tudományos Akadémia nagydíja és fővárosunk Kazinczy-érme immár látható jelei is e két pontról elindult méltó elismerésnek.

Kerecsényi Dezső

Pauler Ákos Emlékkönyv. Magyar Filozófiai Társaság Könyvtára 6. sz. Budapest, 1934. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 199 oldal.

A Magyar Filozófiai Társaság tizenhat értekezéssel hódol ebben a kötetben a múlt év nyarán elhunyt nagy magyar filozófus emlékének. Közöttük első az az elnöki megnyitó, amelyet Kornis Gyula tartott a Társaságnak 1933. november 7-én Pauler Ákos emlékezetére rendezett ülésén. Kornis Gyula Pauler Ákos *filozófiai munkásságának legkezdetéről* mond el több részletet és rámutat arra, hogy Pauler koraérett ifjúságában már meg lehet találni későbbi filozófiájának úgyszólván minden jellemző vonását. A többi tizenöt értekezés, egytől-egyig mind Pauler volt tanítványainak tollából, teljes szellemi arcképet nyújt a magyar tudományos élet sokat siratott és pótolhatatlan veszteséget jelentő halottjáról.

Pauler Ákos a filozófiának azok közé a képviselői közé tartozott, akik nem vetették rá magukat egyetlen részletkérdés mindig szűk és korlátozásokat jelentő kis birodalmára, hanem tudásuk sokszínű, a szó igazi és nem alkalmazott értelmében vett, katolikus rétegződésével, az ember majdnem azt mondaná: *szimultán* élték az emberi szellem fejlődésének egész skáláját. Pauler gondolkozását és filozófiájának ezt az egyoldalúságtól való mentességét emeli ki *Mátrai László* kitűnő cikke „*Pauler történetiszemléleté*“-ről. Pauler Ákos nevéhez nem fog fű-

zödni semmi új és nagy filozófiai rendszer megalapításának érdeme. Nevét a hálátlan utókor talán el is fogja felejteni. De azok között, akikkel egyidőben élt, mindig irigylésreméltó *primus inter pares* volt, több talán nem is akart lenni. Első volt, de nem lebegett kortársai felett elérhetetlen messziségben. *Magister* volt mindazzal az önzetlenséggel, maga kincsét szétszóró tékozlással, amit ez a szép és gazdag tartalmú szó csak jelenteni tud.

Pauler Ákos filozófiai lelkiségének azért mégis volt két egészen alapvető jellemvonása: platonizmusa és mély, majdnem azt mondanánk: ösztönös vallásossága. Erre épült fel sajátos, egészen egyéni ízü pozitívizmusa, amely, platonizmusával és vallásos lelkiségével együttesen őt mindig bizonyos távolságban tartotta az elsősorban regisztráló, „formai és metódikai jellegű arisztotelizmustól és annak keresztyén változatától, a tomizmustól.“ „Platonista álláspontjához Pauler következetesen ragaszkodott“, írja *Kecskés Pál* „*Pauler arisztotelizmusa*“ című cikkében. „Az aristotelesi és platonai elemek összeegyeztetésére törekvő szintézisének kialakulásánál — írja a továbbiakban — bizonyos fokig megelevenednek annak a küzdelemnek vonásai, amelyen a keresztyén gondolkodás a középkor folyamán keresztülment. Ebben a küzdelemben a megoldásnak két lehetősége alakult ki: a platonai elemek elsőbbségét biztosító augustinizmus és az arisztotelizmus primátusát érvényrejuttató tomizmus. Pauler... némi habozás után az augustinizmus álláspontját választotta.“ (102. oldal.)

Pauler platonizmusával a kötet két értekezése is foglalkozik, *Halasy-Nagy József* Pauler platonizmusában sok keresztyén vonást lát. „Pauler hittel vallotta, hogy az igaz vallás és az igaz filozófia nem juthatnak egymással egészen ellentétben“ — írja róla. (90. old.) *Bencsik Béla* „*Pauler ideológiája*“ címen szintén a pauleri filozófia platonai elemeit boncolgatja és azt írja, hogy „Pauler filozófiája továbbfejlesztése volt azoknak a csúcsoknak, amelyek a szinte periodikusan újjászülető és diadalmaskodó platonizmus hullámhegyeinek magaslati pontjait alkotják.“

Pauler Ákos szellemi fejlődésének történetét *Brandenstein Béla* báró „*Pauler Ákos emlékezete*“ című értekezésében találjuk meg, amely a legszélesebbkörű tanulmány az egész kötetben. Ebből a tanulmányból kiténik az, hogy bár a magyar filozófiai irodalomnak voltak a múltban is komoly értékei, mégis a magyar filozófiai tudomány Paulerben dicsekedhetik az első olyan filozófussal, aki minden tekintetben egyenrangú volt a nagy nyugati kultúrák mélyebb és gazdag tá-
lájából kinőtt filozófus-elmékkel.

Pauler Ákos jellemének és egyéniségének még egy nagyon rokon-szenves vonása domborodik ki a kötet több értekezéséből. Pauler nem tudott csak tudós maradni. Bizonyosan azért, mert benne megvolt a szellem embereinek az a velük született ösztönössége, amely ledönti előttük a mindennapi élet, a polgári átlagosság határait. Ő épen azért,

mert több volt, mint tudós, mindig megmaradt emberi embernek, aki mindnyájunk életét élte. A kötethez csatolt Pauler-biográfia a tanúság róla, hogy még irodalmi folyóiratok, elsősorban a „Napkelet“ hasábjain is milyen szívesen szólt mindenkinek, költőkről, filozófusokról, nagy muzsikusokról, ha az alkalom így hozta magával. A lélek nagy problémái és köztük a legnagyobb és emberi életünk szempontjából a legtragikusabb: a lélek ihalhatatlanságának örök kérdése sohasem tudott elvont tárggyá, objektummá vált tudományos feladat lenni az ő számára, hanem megmaradt olyan tragikus emberi élet-aggodalomnak; és úgy beszélt róla, ahogyan csak Platon és az evangéliumok tudnak beszélni a lélek halál utáni sorsáról. Pauler Ákosnak erről a „tragikus életérzésé“-ről szól, illetve ahhoz kapcsolódik a kötet két, legnagyobb művészettel és igen mély rokonérzéssel megírt tanulmánya. Az egyiket *Prohászka Lajos* írta („*Pauler tragikus életérzése*“), a másikat pedig *Kerényi Károly* „*Orphikus lélek*“ címmel.

A kötetet egy szép antik himnusz vezeti be: Porphyrios himnikus sorai a halott Plotinus emlékezetére. *Magyaryné Techert Margit* szép fordításában. A két kötet végén pedig gondosan összeállított, értékes bibliográfiát találunk Pauler Ákos egész tudományos működéséről és a róla megjelent cikkekről.

Máthé Elek

Hekler Antal: Az újkor művészete. A Magyar Könyvbarátok kiadása. Egyetemi nyomda, Budapest, évszám nélkül, 8°, 251 lap, 118 képpel.

Az ókor, a középkor s a renaissance művészetét ismertető kötetei után immár a harmadik kötet jelent meg *Hekler Antal* művészettörténetéből, melyben a barokk művészet kezdeteitől napjainkig áttekintést nyújt az európai művészet történetéről. Mint az előző kötetben, úgy ebben is kimaradt a magyar művészet problémáinak tárgyalása, mert egy rövidesen, talán még ebben az évben megjelenő külön kötetben fog a szerző a magyar művészet történetével foglalkozni.

Hekler feladatát teljesen történetinek fogta fel, amit bizonyít, hogy könyvéből 178 lap jut a barokk- és rokokó-művészet tárgyalásának, 54 lapon tárgyalja a XIX. század művészetének történetét s csak 11 lap marad korunk művészeti törekvéseinek és problémáinak rövid ismertetésére.

Tárgyalásában most is az előbbi kötetek jól bevált módszerét követi: a művészek közül csak a legnagyobbakat, a csúcsokat, a műtárgyak és emlékek közül csak a legelőbbsvalókat, az igazi mesterműveket mutatja be és méltatja, — a kisebb jelentőségű mesterekről és műveikről jóformán alig tesz említést. Méltatásában azonban talán éppen ezért, a művészekről és eredményeikről adott összefoglalásokban az egész kor megelevenül. A szellemtörténet specifikus kérdéseit néhány találó mondatával ép úgy megvilágítja, mint a tárgyalt korszakok eszmény- és

érzés-világát, hiszen mindezekre a legkifejezőbb és legértékesebb megnyilatkozásokat az irodalom mellett a művészet rejti magában, lévén a szellemi életnek mindenkor legtökéletesebb szeizmográfja, amint nagy mesterei és újítoi mindenkor a szellemi élet forrongásainak és útkeresésének tökéletes kifejezői és megtestesítői.

Mint fentebb már rámutattam, a legterjedelmesebb barokk és rokokó idők művészetének tárgyalása s Hekler ebben megint értékeset és jelentőset produkált. Egészen érthető ez, ha tudjuk, hogy az antik művészet mellett, melynek a szerző külföldön is elismert speciálistája, a barokk művészet vonta leginkább magára Hekler érdeklődését. Csak emlékeztetek itt arra, hogy a háború és összeomlás után megindult magyar művészettörténeti irodalomban Hekler volt az, aki a magyarországi barokk művészeti emlékeit igen jelentős munkákban dolgoztatta föl és bozsátotta közre a körülötte felnövő tehetséges, fiatal műtörténeti generációval.

E korszak tárgyalásában a szerző a művészettörténeti munkák általában használt topografiai beosztását követi, külön-külön szólva az olasz, francia, spanyol, németalföldi, német s végül az angol barokk és rokokó lényegéről s e beosztás mellett minden különösebb hangsúlyozás nélkül is szembeötlő és érvényesülő területi differenciálódásairól. Az olasz barokk legkiemelkedőbb egyéniségeként Hekler Berninót állítja elé, aki főképp mint szobrász, hosszú időre kijelöli a művészi továbbfejlődés útjait. A francia barokk lényegét a „raison“ szabta meg, az vet korlátokat eléje, de egyszersmind az ösztönzi a további haladásra is. A francia barokk építészet is ennek köszönheti, hogy kifelé gátat vet az ornamentika túlzott érvényesülésének, s káprázatos pompáját a külső, kimért, ünnepi szertartásosság mellett inkább a belső tér kialakításában feje ki. Ennek a területnek a szobrászatban Houdon, festészetben Watteau a vezető genieje. A spanyol barokknak különösen két képviselőjét méltatja Hekler: a nemzeti festészet tulajdonképpeni alapvetőjét: Grecót és Velazquezt, akinek működésétől egyformán távol állott a spanyol lélek „tristeza espanolá“-ja s a barokk pátoasz, ellenben annál fokozottabban volt meg benne „a valóságos hajlamban gyökerező éles és józan természetlátás istenadományja.“ Németalföldön a barokk festészet iránymutató mestere Rubens, de e föld a hazája e kor legnagyobb festői tehetségének, Rembrandtnak, aki igazi teremtő lángelme a művészetben, aki „azonban állandóan küzd a százkarú sorscsapásokkal.“ Róla szólnak a legszebb, legértékesebb lapok Hekler könyvében, melyek mélyre bevilágító erővel kutatják és magyarázzák e nagyszerű művész munkásságának és lelkiségének összetevőit. A német barokkban megint az építészet viszi a vezérszólamot, melyben a legszertelenebb pompájában nyilatkozik meg a barokk és rokokó fantázia díszítő ereje és mindent elborító áradata.

A XIX. század művészetének történetére egyfelől a klasszicizmus és romantika, másfelől a realizmus és impresszionizmus nyomta rá

bélyegét. Hekler jól látja és helyesen fejt föl e fogalmak szerepét és küzdelmét e kor művészeti problémáiban, helyesen jelölve ki a szereplő művészek helyét és jelentőségét is a művészi elvek e harcában. Véleményünk szerint csupán Böcklin szerepét tünteti föl a kelletténél jelentőségtelegebbnek, ami a szerzőnél utóvégre meg is bocsátható, mert ő Böcklinben a régi görög mesterek kongeniális társát ismeri föl. Bár csak mindössze néhány lapot fordít reá, mégis helyesen ítéli meg és jó összefoglalását adja korunk sokféle izmustól szenvedő művészetének. Az ő megállapítása is az, hogy a művészeti életben mindinkább az építészeti a vezérszerep, amint ez a tünet a stíluskeresések idején újra meg újra visszatérő törvényszerűséggé jelentkezik.

Hekler megtartotta e kötetben is a képek alá írt hosszabb-rövidebb magyarázatokat, melyek ez alkalommal csakugyan szinte kivétel nélkül a helyükön vannak s az olvasó számára a teljes belemélyedés és megértés munkáját lényegesen megkönnyítik. A munkába itt-ott, főleg a művészek életrajzi adatait jelző számok közé becsúsztott néhány sajtóhiba mit sem von le a könyv értékéből, melyet még növel a könyv végén igen használhatóan összeállított „irodalom“-áttekintés.

A kiállítás ellen kifogást nem lehet tenni, s a könyv a tárgyalt korszakokra nézve valóban megbízható kalauz, amely sok okulást és tanulságot nyújt minden benne elmélyedő olvasónak.

Oroszlán Zoltán

Bethlen István angliai előadásai. I. Az ezeréves magyar királyság fennállása — igazságtalanság? II. Hogy bánt el a trianoni szerződés a Dunamedence kis népeivel? III. Az erdélyi kérdés. IV. A trianoni szerződés és Európa békéje. Génuskiadás, 120 l.

Bethlen István gróf 1933. őszén megtartott angliai előadásait kapjuk e kötetben. Bethlen István gróf, mint a magyar revízió bajnoka jelent meg az angol közvélemény előtt és szólaltatta meg a magyar nemzetet ért igazságtalanság hangját. Előadásai mély és széles történelmi alapokon épülnek fel, úgy látszik, az angol közvélemény minden tradicionális gondolat iránt fogékony és így Bethlen István gróf is a magyar honfoglalás történetét és annak az akkori Európára gyakorolt hatását tette előadásai kiindulópontjául. Ezután a magyar nemzetiségi kérdés egész fejlődését és annak a magyar államisághoz való viszonyát ismertette. Bethlen István gróf itt a legerősebb; nyugodtan állíthatjuk, hogy a nemzetiségi kérdésnek ma nincs alaposabb és kiválóbb ismerője, mint ő. A történelmi fejlődés e két döntő hatású tényezőjének ismertetése után tért reá a trianoni szerződés igazságtalanságainak ismertetésére és annak az európai politikára való hatására.

Legkiválóbb és legmaradandóbb azonban előadásáiban az, hogy végre határozottan megfogalmazta a magyar revíziós programot.

Szemlénk főszerkesztője üdvözölvén őt a Magyar Szemle Társaság nevében, Bethlennek ezt a munkáját Deák Ferencéhez hasonlította, aki 1861-ben és 1865-ben megformálta azt a kialakítandó politikai rendszert, amelyet a magyar nemzet elfogadhat és amelyben résztvenni hajlandó, Deák is áldozott a magyar maximumból és Bethlen István gróf is áldozott. Okos és belátó lemondás nélkül nehéz egy aránylag kis erővel bíró nemzet számára oly állami élet, amelynek lényege nemzeti elhivatottságunk, Bethlen István gróf Európa elé tárta angliai előadásain keresztül a magyar kérdés megoldásának azt a módját, amelylyel a magyarság számára egy jobb nemzeti jövő elérhető és elfogadható. Végeredményében egy föderatív államalakulat képe bontakozik ki előttünk a tiszta magyar nyelvterületekkel megnagyobbodott Magyarország, a hozzá népszavazás útján csatlakozni kívánó tót és rutén autonóm területtel és a Bánsággal, végül az önálló állammá lett Erdély.

Bethlen István gróf előadásait mély és nemes nemzeti érzése, mondhatni magyar büszkesége, a magyar nemzet politikai problémájáról az államfilozófia legmagasabb csúcsáig emelkedő gondolatsorok, a történelem és nemzetiségi történelmünk alapos és biztos ismerete jellemzik. Ezek az előadások hosszú évek politikai akcióinak és harcainak képezik célját, igazi érdemük azonban az, hogy Bethlen István gróf nagy tekintélyével megvilágította azt a követendő utat, amely a Duna völgyében egyedül járható a magyar nemzet számára. Ez az út, ha új csapásokon halad is, mégis történelmi és magyar. Bethlen István gróf azt mondta egyszer, hogy mikor 1918 őszén utoljára jött le a sámsondi dombokról, elindult a revízió útjára. Akkor csak érzéssel, ösztönrel és bizonytalan irányban. A revízió igazi útjára azonban angliai előadásai által lépett.

Valkai Ferenc

Bobula Ida: A nő a XVIII. század magyar társadalmában.
Bp. 1933. Magyar Társadalomtudományi Társulat. 199 l. 8°.

A magyar társadalomtörténet meglehetősen elhanyagolt területe a történettudományi érdeklődésnek. Még kevesebbet foglalkoztak eddig a magyar nő kulturális, szociális, erkölcsi történetével. Minden olyan munka tehát, amely erről az érdeklődési térről hoz új eredményeket, csak a legszívesebb fogadtatásban részesülhet. Esetleges hibáit és hiányait pedig már előre menti az a körülmény, hogy az ily természetű munkáknak szerzői töretlen, vagy alig-alig járt úton kénytelenek mozogni s így már teherterheléssel is indulnak.

Bobula Ida Jelkiismeretes munkával közeledett a tárgyhoz. Felhasználta könyve megírásánál az egykorú használható és a későbbi feldolgozó irodalmat. Emellett levéltári kutatástól sem riadt vissza, csak hogy minél hübb képet rajzolhasson a XVIII. század magyar nőiről. Könyve kétségtelenül hasznos munka s eredményeiből nem egyet felhasználhat majd összefoglaló előadásában ennek a századnak leg-

közelebbi szintetikus feldolgozója. Eredményei közül némelyik nem mentes a naivitástól, de vannak olyan eredményei is, amelyek alkalmasak és érdemesek arra, hogy beépítsük őket történelmi köztudatunkba. Ez a legtöbb jó, amit egy részletmunkáról megállapíthatunk, mert igazoljuk ezzel a végzett munka használhatóságát.

A szerző elsősorban a szociális lényt nézi a nőben s XVIII. századi helyzetét is végig elsősorban ebből a szempontból vizsgálja. Ez korántsem meglepő, hisz szerzőnk szociológiai érdeklődését már a Társadalomtudomány hasábjairól ismerjük s magát a könyvét is a Magyar Társadalomtudományi Társaság adta ki.

A bevezető első részben a magyar nő századeleji helyzetéről számol be Bobula. Több szempontból állítja elének a XVIII. század elejének magyar nőjét. Tisztázza jogi helyzetét, a családban vitt szerepét, a női munka gazdasági jelentőségét, végül megrajzolja a nő szerepét a társaséletben és a műkről táplált közfelfogást mutatja be.

A könyv második része túlemelkedik a lokális viszonyokon és behatóan ismerteti a nyugateurópai galantéria kialakulását és elfajzását, tovaterjedését és bécsi otthonossá válását. A galanteria igen jelentős változást hozott Európaszerte a nők életében s ez a rész elég részletes és meglehetősen plasztikus képet rajzolt ennek az egyetemes jelentőségű változásnak a lényegéről és történetéről.

A harmadik rész európai horizontú megalapozás után ismét a hazai viszonyok közé hoz vissza s ismerteti azokat a változásokat, amelyek az európai szellemiségben tapasztalt fejlődés nyomán Magyarországon is bekövetkeztek a XVIII. század folyamán s amelyek egy új mótipust alakítottak ki nálunk is, amely már lényegesen különbözött a század elejének szabványnőjétől.

Az utolsó rész a század alatti fejlődés eredményeit foglalja össze, amikor megrajzolja a 90-es években élő magyar nőt. Rámutat a közélet iránt érdeklődni kezdő, valamint a szellemi életből részt kérő nő új típusára s külön foglalkozik az alsóbb társadalmi rétegekhez tartozó nők sorsával és helyzetével is.

A szerző mindvégig arra törekszik, hogy világosan felfedje a nőkérdés fejlődésvonalának irányait. S bár képei, megállapításai, összefoglalásai plasztikusak és helytállóak, mégis túlságosan érezzük az anyagnak részekre és fejezetekre való széttörését. Az előadásból hiányzik egy egységes történelmi háttér, ami megadná a fejlődés folyamatosságát a galantérián túlmenően szociális, gazdasági, kulturális és erkölcstörténeti szempontból is. Bár szerzőnk a nőt az egyes kiszakított korokban helyesen látja, nem helyezi be a minden megjelenési formájában állandóan változó évszázad fejlődő folyamatosságába. A történelmi keret és háttér hatékonyabb igénybevétele csak emelte volna az előadás kerekdedségét és az összhatás egységes voltát.

Ettől eltekintve a könyv hasznos és sikeres kezdeményezés. Új munkaterületre hívja fel a figyelmet s új eredmények lehetőségére

mutat rá. Kívánatos lenne, ha a sok munkával járó feladatoktól — mint látjuk — vissza nem riadó szerző folytatná kutatásait s a további részleteredmények közlése után megkísértené összefoglalni a magyar nőkérdés egész újkori történetét. A XVI. század elejétől kezdve bőséges és használható anyagot rejtenek a levéltárak s az ennek a kérdésnek kutatására szánt élet még a magyar tudománytörténetben is emléket tudna emelni magának.

A kezdet biztató. Várjuk a méltó folytatást.

Asztalos Miklós

Maróthy Jenő: Szeptembertől márciusig. Regény két kötetben. — Studium r. t. Budapest. — 224 és 292 l.

A magyar regény két népi forrásból merített. Az egyik forrás a népmese volt, melynek szépségét, az álmélkodtatást, Jókai emelte a regény művészetévé. A másik az adoma, melynek humoros jellemzését, bíráló mosolygását Mikszáth harcosszerű szelleme használta mondánivalója köntöséül.

Az apró mozzanatokra tördelt elbeszélésben irodalmunkban senki sem áll Mikszáthhoz közelebb, mint *Maróthy Jenő*. Rokonszépülévé teszi előadásának hangja, aztán a felvidék népének, erdeinek, sejtelmes világának mélységes szeretete. Tárgy és lelkület mutatja közösségüket.

De ez a közösség nem megy *Maróthy* eredetiségének rovására. Élethű mozaikokból állítja össze elbeszélését ő is, de jellemzésében nem célzatos. Nem egyetlen adomára építi az egész elbeszélést, hanem az adomák egész sorát mondja el. Nem azért, hogy adomázzék, hanem hogy hirdesse az igazságot a felvidék életéről. Itt üt ki belőle a tanárember, aki magyaráz. Regényének második része, ahol a cseh megszállás eseteit sorolja föl, szinte történetírássá komolyodik; de azért megmarad a lírai hatás is.

A mozaikszerűség oka annak, hogy aki, regényről lévén szó, bonyodalmas cselekményt keres, nem találja meg benne a lelki válságok izalmát. Mert az a nagy dolog, ami átfogja a kétkötetes regényt, kívülről jön az emberekre. Mint valami elemi csapás. Nem tragikus küzdelem folyik le előttünk, hanem vértanúság.

A kétkötetes regény első része a felvidéki élet bemutatása. A tót-ság világa az összeomlás előtt. A falu középpontja a paplak, innen vezetnek erkölcsi és anyagi tanításokkal a népet. A pap igazgatására ültet sok gyümölcsfát Lukovka népe és ettől gazdagodik meg. Fia tisztességben és tekintélyben követi. Az ő idejére esik a történet.

A paplak és a falu életét sok apró, adomaszerű vonás jellemzi. A rendnek és megelégedésnek, az erkölcsnek és gyarapodásnak boldog világa ez. Érezzük a meghatározó szeretetet, amellyel ezeket a vonásokat egymás mellé illeszti.

Erre jön a nagy fordulat: az összeomlás és a cseh megszállás.

Ha művészi gond és irodalmi érték nélkül való volna *Maróthy* könyve, akkor is értékes volna az a sok apró vonás, amit a cseh meg-

szállásról összegyűjtött. Egy hallatlan képtelenség fonák ostobaságai kínozzák az embereket, akik nem tudják, hogyan viselkedjenek a nyakukra ült vadidegen emberekkel szemben, akiknek sejtelmük sincs az itt élő emberek lelkületéről és azt hiszik, hogy erőszakkal, lenézéssel teljesen meghódíthatják ezt a földet, amit a zavaros viszonyok között véletlen egy időre kezükre juttatott.

A falu, melyet a gyümölcstermés gazdaggá tett, most válságos helyzetbe került. A gyümölcsöt nem vihette át magyar területre, mert nem kapott határátlépési igazolványt. A megszállt terület városaiba se vihette, mert a gyümölcsárusítást annyiféle igazolványhoz kötötték és ezeket az igazolványokat a cseh tisztviselőknél mindenütt csak megfelelő mennyiségű gyümölcs ellenében lehetett kikapni, hogy erre ráment a termés. Így lett a gazdagságból szegénység, a békeességből elkeseredés.

Ezenközben az erőszak egyre szedte áldozatait. Egymás után vették börtönbe a falu tót lakosait. Eleinte restellték a dolgot, utóbb azonban annak nem volt becsülete, akit még nem csuktak be a csehek.

A zürzavarnak és erőszaknak groteszk jeleneteit olvassuk a népszámlálással kapcsolatban. Az emberek nem mertek nyilatkozni, mert mindenből kellemetlenség, zaklatás lett.

Különösen kedves része a történetnek az, amikor a tót legényék a cseh sorozás elől az erdőbe menekülnek és ott élnek vígam. Még a leányokat is behívják táncmulatságra. A fonákság akkor éri el tetőfokát, mikor két cseh csendőrt fognak el és ezeknek kell dolgozni, fát hordani, tüzet rakni, kiszolgálni a bujdosó társaságot.

A falu papjának is meg kell szenvedni. Fogságba vetik, mert a fia magyar egyetemre iratkozott be. Egymást érik nála a házkutatások. Könyvtárát kihordják az udvarra és ott máglyára dobálják könyveit. A tótok kapkodják ki a könyveket a tűzből, hazaviszik és ott szavalják Petőfi és Arany verseit. A pappal tilos volt szóba állni. Csak éjjel, titokban mehettek hozzá.

A cseh uralom bevándorlóit jellemzi annak a csavargónak szereplése, aki azzal jött a faluba, hogy üzenetet hoz az egyik asszonymnak fogságban levő urától. Ott is ragad, iskolát alapít a teljesen tudatlan ember és elcsalja a gyerekeket a jóra való, magyar érzésű tanító iskolájából.

Így van összesűrítve ennek a kis falunak történetében a cseh megszállás szerencsétlensége. A megoldás: az oktalan uralom a magyarokat és tótokat egy táborba hajtja, a közös szenvedés testvérekké teszi őket.

Maróthy könyve kiváló irredenta munka, amely nemcsak költői szépségei miatt érdemli meg az elolvasást, hanem a gazdag anyag miatt is, amit a cseh megszállásról összegyűjtött. Minden magyar embernek el kellene olvasni, hogy lássa, tudja, mi történt a felvidéken és hogy belőle azt a reményt merítse, hogy ez így nem maradhat.

Hamvas József

Nyirő József: Uz Bence. Székelyudvarhely. 1933. Szerző kiadása. A címlapon Haáz F. Rezső rajza.

Hozzászoktunk ahhoz, hogy egy emberi figurát regénybe ágyazva és életével sorsközösségbe kényszerítve lássunk. *Nyirő* azonban a mese egységét megbontja; *Uz Bence* lelkét másutt és megint másutt rajzolja élete sorját; s bár jellem és sors (ahogyan e szót a franciák is értik) folyton érintkeznek, sohasem olvadnak egységbe. Az újkor regényeihez elbeszélésének sokkal kevesebb köze van, mint a középkori szentek legendáihoz. Hőstét úgy állítja elénk, ahogyan életünkbe csöppent jelentős emberről számolunk be barátunknak, ki őt nem ismeri: itt ezt csinálta, ott azt mondta, — megtoldva az egészet másoktól szerzett és vándorútjukon gömbölyűvé kerekedett értesülésekkel. Így az elbeszélés szerkezete laza, az események időrendje magunk előtt is bizonytalan, egyikük-másikuk hitelességéhez kétség férhet s imitt-amott elentmondásba is keverednek. Ez az anekdotázó modor amennyire lazítja a mesét, annyival közelebb hozza a hőst s nem csupán elevebbé igézi, hanem időszerűbbé is, kortárssá. Ehhez a nyereséghez veszteség járul: cselekmény és hős egyaránt drámaiatlan. De hisz ép ezért eleven! Valljátok be: ismertek-e élő drámai hőst? Most egyúttal azt is megértjük, hogy *Uz Bence* jelleme és sorsa miért nem olvad egységbe: mert míg az ember maga zárt, élete határtalan. Él, mint Krisztus urunk s vándorolgat a változandó népek tarka útján. „Bence nem pusztulhat el, hiszen szereti minden: az emberek, a vadak, az erdő, a csillagok, a holdacska és maga Isten is. Különösen az Isten...”

Uz Bence jó, de a farkasoktól sok rosszat tanult. Oly szeretetreméltó, hogy jobb pajtást sohase kívánnál, de modora fogcsikorgató. Csodálatos esze van, de még a miatyánkra se tanította meg senki. Túljár mindenkinek az eszén és mégis ő húzza mindig a rövidebbet. A világ nem ellensége, de mikor a világot teremtették, *Uz Bencétől* nem kértek véleményt s így az ő élete örökös harc, amellyel magához akarná édesgetni, egy kicsit a maga képére akarná formálni a világot, sikertelenül. S bár a maga boldogságát kiküzdeni ereje csekély, kap módot azoközben máson is segíteni, emberen s állaton egyaránt. De oly tehetetlen az ember, mint amaz oktalan állat, amely napokon át virraszt a lázban fetrengő *Bence* mellett s éhségét elverni füvet hord neki; egy karcsú őzike, jóságos, de tehetetlen — s önnön husát kellene feláldoznia, hogy egyszer már eredményt mutathasson fel a jóság. *Nyirő* az élet contradícióinak megdöbbenő csúcsaira kalauzol, ahol megnyugodva érted meg *Uz Bence* örök sikertelenségeinek boldogító titkát.

Ez a székely, — akinek az útkaparói pályához annyi köze van, mint Jézusnak az ácsmesterséghez, — vérrokona De Coster flamand Thyl Ulenspiegel-jének, akit azonban képzelj Lamme Godzak-kal megerősíttetnek; hisz *Uz Bence* oly nép fia, ki egy ember vállára két sorsot akaszt. Fajtájához kevesebb kapocs köti, mint *Ulenspiegel*-t a ma-

gáéhoz, de több a helyhez, amelyen fajtája lakik s annak a helynek vadaihoz és fáihoz. Mert Uz Bence magyar s amit a latin meg a germán apjáról nevez patria-nak vagy Vaterland-nak, azt ő kozmikusabban hazának mondja.

Nyirónék sikerült megteremtene — minden erőltetés nélkül — egy szimbolikus alakot, akinek vonatkozásai kimeríthetetlenül dúsak s talán e miatt nem mondott el róla sok mindent, ami még hatalmában lett volna. Ez legyen az egyetlen, amit szemére hányunk: több elmélyedéssel monumentálisat alkothatott volna.

Szabédi László

Sásdi Sándor: Szívre hulló kő. Regény. Révai-kiadás.

A „Szívre hulló kő“ parasztregegy; első kóstolóra is felöltö a különös zamatját nyelvjárásának köszöni: a túladunai határvidék magyar beszédjét örökíti meg, a szomorú mese ezen a szépek éppen nem mondható idiomán pereg. Arról szól, miként csábítja el a szolgálgegy gazdája leányát, mint ül bele a házasságot ellenző apa váratlan halála után annak örökébe s mint túrja ki onnan anyósát, mikor a falusi bába szörnyű mesterkedése következtében felesége is meghal. A szívre hulló kő az öregasszony szívére hull; s pedig nemcsak képletesen: az új asszony gyerke dobja meg vele, mikor kolduló útján benyit a régi hajlékba. A történet nagy és súlyos időközön ível át: a világháború előtti esztendőkből indul és napjainkban végződik; s mint harmatsöppben az égboltozat, benne tükröződik a falu életének minden bűje és öröme: szerelem, halál, lihegő vagyongyűjtés, földregörnyesztő napi robot, kocsmái duhajkodások, apró harcok és galád-ságok, minden, minden, amit Sásdi Sándor előtt mások is megláttak és körülbelül így láttak meg, mint ő. Sem meséje, sem alakjai nem igen adnak újabb vonást a magyar falu arculatához; ami mégis külön helyet biztosít a „Szívre hulló kő“-nek a parasztregegyek dívatos áradatában, az Sásdi Sándor különleges írói képessége: szemléletmódja s a regény szerkezetének nagyvonalúsága, ami aránylag kis terjedelme ellenére is freskószerűen nagyhatásúvá, monumentálissá teszi. Bár a falu életének minden jellemző vonását meglátja, mégsem vész el a részletekben; s bár naturalista szemmel, magasból nézi alakjainak vergődését, gondosan ügyelve arra, hogy hangja át ne forrósodjék sorsuk fekete fonalának gombolyítása közben: szinte koppanva hulló mondatai mögött mégis meleg részvét rejtegeti magát, mely nem stiláris eszközök nyomán, de magából a tárgyából fakad s annál hatásosabb, minél inkább kerül a páthoszt. Szerkezete is minden cifra-nélküli; a történet meg állók és kitérők nélkül, nyílegyenesen halad az elkerülhetetlen vég felé, az egymástól időben néha messzeeső részletek szervesen illeszkednek az egész tervébe. A számító és mérlegelő művész biztos ökonómiáját érezi minden egyes fejezet megírásában: súlya van mondanivalójának s kellő pillanatban zárja le a mesezilipet. Sásdi Sándor regénye az elmúlt esztendő regényirodalmának java terméséből való.

Szondy György

Két kötet istenes ének. 1. Szöllősy István: **Három királyok útján.** Versek. Budapest. 1933. Sylvester-kiadás. 160 l. — 2. Szabó Lajos: **Új kikelet felé.** Kókai Lajos kiadása. Budapest. 1933. 112 l.

Ez a két kötet: Isten-keresés. Szöllősy István énekkel keresi, Szabó Lajos imádsággal.

Az imádság magánügy. Nem kívánkozik ki az emberek közé. Az igazi imádságban mindig van valami misztérium, mely annál mélysege-sebb, minél kevésbé öltözködik ki a beszéd a nyilvánosság számára.

Szóllősy István kötete túlnyomóan vallásos dal. Járja az utat, „mint három-királyok, csillag-jelzett téli éjszakában.“ Mélységes hite a halál képe előtt sem rendül meg, mert ott is keresi az Istent és ha megtalálja, a halált is majd szépnek látja. A harctér közelében támad az a hangulata, amit Dante trentói szobra előtt fejez ki legszebben, mikor 1918-ban a Piavehoz indul és a pokol kapujának dantei felirata zeng lelkében: Ki itt belépsz, hagyj fel minden reménnyel!

A búcsúzásnak és harctéri szenvedésnek hangulatait Máriáról írt versei mondják el. Máriában nem a csodás nő, hanem szenvedő édesanyját látja. Minden férfi patrónát talál a vérhullató Mária szívében.

Ilyen megértően emberi érzés szól abban a versében, mely Assisi Szent Ferencel kapcsolatosan dicsőíti a mindent megváltó szeretetet.

A ma protestáns hitének elhalkulását panaszolja. Keserűen fakad ki: Uram, mi nem tudunk hozzád szólami! Mi némaságra bír, másoknak átka, vétke. Bűnöktől tépett tiszta jóság, neked fáj a mi vétküink! Költészetét maga jellemzi: Én csak hangszer vagyok és ha rajtam álltalharsonáz az Isten, ő szól, én hallgatok.

Ha az élet felé fordul, szenved, ha Istenhez tér, megnyugszik. Ez az egész kötet hangulata, még szellemi lírájáé is. Verselése fejlett. Szonetteket is ír, bár a szonett szerkezete békót ver a hangulat kifejlődésére és ez a forma inkább értelmi, mint érzelmi poentírozásra alkalmas.

Szóllősy kötete igen figyelemre méltó könyv. Megérdemli, hogy széles körökben ismerjék. Vannak benne versek (pl. a Vallástétel), amiket hazafias és vallásos ünnepeken hatással lehet szavalni.

Szabó Lajos versei inkább imádságok, mint énekek. Nyelve hol annyira zengés nélkül való, hogy nem emelkedik a művészi kifejezésig, hol meg túlsufolt az extázisban.

Verses imádságai meghatnak elmélyedésükkel és Istent váró hitükkel. Ilyen szép imádság a: *Könyörgés, Viszem szívem... Áhítatban* és még több. Sokszor azonban szónokiassá lesz és a szónokias szövegek fojtják el a lírát. Ilyenkor nyelvét is nehézkessé teszi a régi jambikus stílus, az erőltetett összevonások és a boldog emlékeztető poetika licencia.

Igen sokszor a szónokiasság egészen előnti versét és kis verses

prédikációkban elmélkedik. Ezek mint szónoklat-törédékek szépek, de mint költemények alakatlanok.

Szabó Lajos biztató tehetség, de nem találta még meg azt a művészi formát, amit a fejlett magyar vallásos költés ma elfogad.

Hamvas József

Vargha Gyula: Elrejttem magamat. Kaposvár, 1934.

Hogy az olvasó hamar fogalmat alkothasson Vargha költészetéről. álljon itt, mindjárt a legelején, pár innen-onnan kikapott verssora: a sápadt őszi levelek elmúlást susognak, sokan állunk a boldogság tavánál, két ifjú szempár gyorsan langragyúl stb. A költő még számtalan hasonló sornal kér bebocsátást a könnyű vers-irodalom rácsos kis kapuján, s be is jutna menthetetlenül — komoly versírásj terén felhagyhatna minden reménnyel —, ha nem volna pár olyan verse, melyekbe nyugodtan megkapaszkodhatnánk. Ilyen a *Rúth-várás* és az *Idill*. Az utóbbiban van tizenkét sora, mellyel a népies költők táborába is jelentkezhetnénk.

Ilyen strófákra gondolunk:

A kerti tóban kiskacsák fürödnek,
elbukva néha, mint a napsugár,
s a parton féltő, óvó kotyogással
nevelőjük, a tyúkanyóka jár.

— — — — —
Örvös galambom mindezt észrevéve,
haragvó szemmel, bűgva száll felém —
de nemsokára ismét szent a béke
és megpihen a fejem tetején...

Azonban igen ritka esetben tudja odahagyni a kész s a magafajta verselők táborában még mindig közmegebecsülésnek örvendő klisék világát. Nála ez a világ nem is másodlagos, hanem már harmadlagos jellegű. Olcsó, készenvett metaforák, dilettánsot sejtető szimbólumok tenyészeté.

Azt nem lehetne ráfogni, hogy nem elég változatos témáiban Sőt. Lépten-nyomon „témákba“ botlik. A Hó (hirdeti diadalát a szépnek, fiatalnak, jónak: az örök Fehérnek / Őszi levelek (levél s költő találgatják, melyikük hull le hamarabb.) Ilyen az élet (csacsogó csermely / Karácsonyest / szívekben béke, szeretet, öröm / s hasonló „meglátások“ hangolódási készsége mellett bizonyítanak. Csak ott a hiba, hogy ugyanezekre a „témákra“ előtte már emberöltőkkel reábukkantak mások, olyanok, akiket eredetiség-hiányuk nehézségi ereje sodort, kormányozott oda.

Décei György

A magyar országgyűlés könyvtárának katalógusa. 2. Közgazdasági és pénzügyi irodalom (B. 8. szakjelzéssel). Dr. Trócsányi György c. főkönyvtárnok és dr. Spóner Ferenc s. könyvtárnok közreműködésével szerkesztette dr. Nagy Miklós könyvtárigazgató, a Magyar Tudományos Akadémia I. tagja Almássy László képviselőházi elnök előszavával. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, 1932. 1334 lap.

A képviselőház katalógusának második kötete már terjedelménél fogva is impozáns munka, amelyről méltán mondhatta el Almássy László házelnök előszavában, hogy elsődrendű kulturális érdek volt közzététele. A kiváló szakérők, akik összeállították s köztük Nagy Miklós, Szemlénk munkatársa, nemcsak egy megoldhatatlannak látszó technikai feladatot oldottak meg a sok ezer kötet rendszerezésével és katalógusba foglalásával, hanem azontúl is a tudomány számára legnehezebb munkát végezték a rendszer és felosztás tételeinek megállapításával. Minden tudományos kutatás és megismerés nélkülözhetetlen célja a szintézis, a végső összefüggések felismerése és a már felismert szintézisből a helyes felosztás és rendszer kiépítése. Ha e legmagasabb mérték alá állítjuk ezt a kötetet, nyugodtan elmondhatjuk, hogy ezt a mértéket elérte.

Nagy Miklós előszavában megjegyzi, hogy a közgazdasági tudomány jelen állásának pontos ismerete mellett figyelemmel kellett lenni a gyakorlati követelményekre is, melyek a törvényhozás tagjai számára a gyors áttekintést lehetővé teszik. Lehet, hogy Nagy Miklós, mint tudós akadémikus ezt magyarázatnak szánta az ú. n. hivatalos tudományosság felé. Pedig a Katalógus, még ha nem lenne is teljes összhangban a tudománnyal, de teljes összhangban áll a gyakorlati élettel. Már pedig a gyakorlati élet és a tudomány összeütközésénél mindig a gyakorlati élet parancsoló szabályainak kell győznie. Éppúgy indokolatlan Nagy Miklós azon aggodalma, mellyel különben teljesen indokolt azon ténykedését magyarázza, hogy a közgazdasági szakba sorozta be az egész állami pénzügyi közigazgatás irodalmát, holott ezt minden közigazgatási szakmunka a közgazdasági ághoz osztja be. Jól tették a Katalógus szerkesztői, hogy ezt az irodalmat ide osztották be, mert a pénzügyi közigazgatás csak formailag, a bürokrácia szempontjából közigazgatási tevékenység, tartalmilag azonban — az élet élő valóságában — a közgazdasági élet szervezéséhez tartozik. Szeretnők, ha optimiznusa, mellyel előszavát lezárja, valóra válhatna, hogy „a világ gazdasági életének a háborútól megzavart s a békeszerződésektől fejetetejére állított rendje egyre súlyosbodó következményeivel a revíziót ki fogja kényszeríteni.“ Azt hisszük azonban, hogy a világ gazdasági rendjének egy óriási átváltozásával állunk szemben, a liberális jellegű kapitalizmus helyébe egy más, ma még ki nem alakult új gazdasági rend lép.

Őszinte elismeréssel kell fogadnunk Nagy Miklós, Trócsányi György és Spóner Ferenc több éves fáradságos munkájának imponáló eredményét.

Albrecht Ferenc

Olasz Péter S. J.: A serdülő fiú a magyar regényben. Korda r. t. Budapest.

A füzet szerzője az utolsó negyven év szépirodalmi terméséből kiválogatta és részletes ismertetés során méltatja azokat a regényeket, amelyek a magyar serdülő fiú lelkiéletének kialakulásával foglalkoznak. Az összeállítással elsősorban az irodalomtörténészeknek, másodsorban az ifjúsági vezetőknek óhajtott szolgálatot tenni, úgy vélvén, hogy ezek, a regényismertetések olvasása révén „szinte észrevétlenül a kamasz rátermett s megértő nevelőjévé, irányítójává formálódnak.”

A nagy szorgalommal összeállított áttekintés adalékok tárháza, az eredmények levonása és rendszerezése megoldandó feladat maradt s a szerző ígérete szerint nyomon fogja követni az értékes seregszemlét.

Szondy György

Színházi Szemle

Zsidókérdés a színpadon — lehet-e itten balsiker, ha a darab szerencsésen átúszott az előzetes cenzura Rubikonán? Nemrég egy rituális drámát tanultak meg a Kamara-színház színészei, főpróbát is tartottak belőle, s ha a rendőrség máról holnapra be nem tiltja, legalább ötven előadást megér. Az ilyen darabot még annyi esztétikai finnyás-sággal sem bírálgatja a közönség, mint amennyivel általában színházba jár. Főként az a harc izgatja, — ha még olyan gyarló színpadi képét látja is — melynek künn az életben, ehhez vagy ahhoz a fajtához tartozva, maga is részese. *Surányi* Miklós finom tollal megírt, regényes színműve, az *Aranybástya* vonzza a közönséget, keresztyént és zsidót, s hogy a szerző még hozzá tárgyilagos boncolást is ígért, csak fokozta az érdeklődést. Az óvatosság ugyanis ilyen esetekben csak jótékony olaj a kíváncsiság tüzeire. Mindenik tábor a vértanúságnak bizonyos büszke előérzetével nézi a játékot, könnyen bántva és megrövidítve érzi magát, s ha a nézők viselkedését megfigyelte az ember, ezuttal is tapasztalhatta a kölcsönös elégedetlenséget. Ez a véleménykialakulás szerencsére — szerző és színház szerencséjére — napokig, hetekig eltart, eközben a dráma úgy-ahogy megél. Az író foglalkoztatta s egy kicsit az orránál fogva vezette közönségét, melyet kiskorúnak tart ahhoz, hogy erősebb adagolásban adja be neki a probléma pilluláját s elriassza, holott a nézőtér az ülőhelyeknek az a rendeltetésük, hogy estéről estére minél nagyobb számban gazdájuk akadjon. *Surányi*nak ez a letagadhatatlan számítása drámaírói ambíciójával, a viszonyokhoz képest, elég megnyugtatóan harmonizál. Érezni művén a kulturált író becsvágását, izlését. Persze széles és tágas jelenetei, melyek megannyi meglevenülést

falfestmények benyomását keltik, nyilvánvalóan a regényíró eszközeire vallanak. Két felvonása közé talán ezért toldott egy egészen felesleges széthulló, inkább zajos, mint komoly mondanivalójú forradalmi jelenetet. A darab vérkeringése így is elég lassú. Az író kedvесе festeget, de amit drámai szerkezet dolgában vét, helyre tudja ütni esetvonásainak érdekességével. A zsidókérdés az életben sincsen megoldva, Surányi még csak meg sem kísérelti a megoldást. Találomra kap ki jellemzőnek vélt vonásokat, melyek típusnak és egyéninek nem mindig szerencsés keveréke. Mérleге azonban körülbelül vízszintesen áll. — Jó és rossz tulajdonságok itt is, ott is, eltérő karakterek és más-más mértékek, melyek közt szereplők és nézők hasztalan keresnek megértő kiegyenlítődést. Ami ott halálosan komoly, itt nevetség tárgya; ami itt szent, azon a másik oldalon csak gúnyolódni tudnak. Ez a két ellenséges fél titkon irigykedve és egymást nyíltan lesajnálva néz farkasszemet. Lát-szatna a zsidók vannak előnyben: gazdagok, országok sorsát irányítják s amellett — legalább a színen — köztük van több jelentékeny egyéniség. De gyöngéikre is élesen rávilágít az író, néhol nem csekély szatírával. A keresztyéneken viszont, még esendő voltukban is, érezni mindazt, ami a másik faj számára irigyelt kincs, pénzen nem vásárolható, mert bele kell abba születni. Anyagiasság és eszményiség különös figurái küzdenek tarka összevisszaságban, három generáción keresztül, egymást vonzva, taszítva, kibékíthetetlenül. Az egymástól távolodást az öregek szítják, a közeledést, a kibékülést a fiatalok próbálgatják, boldogságuk árában. Mert zsidó-keresztyén házasságon nincsen áldás, ezt példázza a kikeresztelkedettek sorsa, anya, leány, unoka szomorú végzete. Így hullámszik előttünk e két fajta, egymással meg nem férve, egymást nélkülözni nem tudva. Dilemma az életük, s ezt az író, a hatalomért folytatott küzdelemben s a szerelem válságaiban, érdekes képekben hozza elének.

A rendezés Csathó Kálmán pazar munkája s a színészek, Bajor Gizi, (betegsége óta: T. Mátrai Erzs, Rápolti Anna, Perczel Zita), Sugár Károly, Kiss Ferenc, Juhász József, Cs. Aczél Ilona, Ághy Erzs, Eöry Kató, Petheő Attila, Mihályfi Béla teljes mértékben szolgálják az író látványos mondanivalóját.

Novellát színpadra vinni époly nehéz, talán még mehezebb feladat, mint egy háromkötetes regényt dramatizálni. Itt finom ösztönnel jó-részt csak válogatni kell lényeges és nem lényeges tényezők közt, ott elrejtett magvakat kell sudárba szökkenteni: teremteni kell. Milyen hamvas, üdétisztaságú, jóízű novella Tóth Béla kis remeke, a *Boldog-asszony dervise!* S milyen vontatott história kerekedett belőle a színpadon! A szerzők, Békeffi László és Orbók Attila, csupa külsőségre támaszkodtak, s főként ezért nem volt elég számukra a Tóth Bélánál kapott anyag; amivel meg maguk toldották meg a mesét, elűt az eredetítől s csupán arra jó, hogy a történet három felvonássá dagadjon. A részletek ügyesek, kedvesek, az egésznek benyomása már bizony

kedvezőtlen. *Sugár* Károly művészete fogja össze a lazán fűzött jeleneteket s még néhány jó alakítás, így a *Kürti József*, *Bodnár Jenő*, *Bartos Gyuláé*.

Az *orvos*, *Sidney Kingsley* színjátéka, egyike a realista rendezés remekeinek. A rendező itt már a társszerzőnél is nagyobb szerepet kap, e melkűl a szöveg kongó üresség volna. Az ő ötletességétől, a színház áldozatkészségétől függ, mennyire érvényesülhet a szerző elgondolása. Egy newyorki klinika sokrétegű képét kapjuk, egészen a boncteremig, a tökéletes élethűség minden eszközével megvalósítva. Maga az alap gondolat egy régi igazság: mentől nagyobb valaki, annál inkább lefoglalja hivatása. Dr. Fergusonnak is ezért kell szakítania szép és gazdag menyasszonyával. Nem kár érte; *Laura Hudson*, az elkényeztetett kis báb nem a nagy nők közül való, akik a házasságban is együtt tudnak szárnyalni urukkal a rendkívüli célok felé. *Somló István* játssza az orvost; ez a fiatal epizódszínész most egyszerre a legjobbak közé emelkedett mértéktartásában is rendkívül sokat kifejező, élethű játékaival. Mellette *Somlay Artur*, *Tőkés Anna* kapott jelentős szerepet.

Halász Imre Napoleon ágya c. vígjátéka a bohózatírás gyarlóbb termékeiből való. Az író szertelen mulattatásra törekszik, de fantáziája igen józan, kijozanító. Nincs itt egyetlen szertelen lendület, pontosan összevág minden, a legnagyobb képtelenségek sora, mintha gondos gyermekkezek vágták volna ki papirosból. Egy-két jelenet azonban mulattatóan kerül ki a szerző keze alól; a színészek közül csak *Dénes György* és *Harsányi Rezső* mozoghattak hálásan a komikum szabadabb levegőjében.

Vajthó László

Zenei Szemle

Giuditta. A szövegekönyv beillenék akármelyik opéra lyrique librettójának; *Lehár* zenéje is feltétlenül dallamos és invenciózus, a színpadi kép pedig rendkívül pompás, színgazdag. A hatásos színpadi muzsikának minden követelményét megtalálni itt, — egynek a kivételével. Ez pedig magának a zenei drámának (az igazi operának) a szelleme, az a drámai koncentráció, feszültség, amivel *Verdi*, vagy *Mozart* százszor gyengébb szövegekönyvből, primitívebb színpadi felkészültség mellett igazi zenedrámát teremtett. *Lehár* az ő áradó lírizmusával (amely néha feltűnően emlékeztet *Puccinire*), rövidlelegzetű zenekari dikciójával mindúntalan behaharsogó keringőtémáival nem született zenedramatikussnak.

Pedig a szöveg magábanvéve nincs híján a tragikus feszültségnek; legalább is az első három képben nem. A zenekar általában mégsem a drámát játssza, hanem dallamosan elmuzsikál a dráma mellett; kíséri, illusztrálja, aláfesti, de nem alakítja, nem formálja *Giuditta* drámáját.

Nem tudjuk igazán átélni, veleérezni *Giuditta*, vagy *Ottavio* tragikus vívódását, mert ugyanakkor édesen andalító valcer-muzsikát hall-

nak a zenekarban; mert ugyanakkor a színpad másik felén Szalay Karola kedves gaminfigurája a legtisztább revüstflussal biztosít arról, hogy a főszereplők tragikus póza nem komoly, csak játék. Az egyes képek közé beékelt hosszú közjátékok meglehetősen célt tévesztettek: magábanvéve valamennyi színes, élvezetes muzsika, de semmi köze a drámához. A főszerepek áradó lírája épúgy megbénítja a tragédia menetét, mint az epizódalakok (különösen a bár táncatanárának feltűnően ízléstelen és felesleges) komédiázása.

Az Operaház mindent megtett, hogy az érdekes dalmű előadását művészi-társadalmi eseménnyé tegye. Walter Rózsi talán túlságosan démoni értelmezésben fogja fel szerepét: alakítása különben étellel teljes és szuggesztív. Mellette a többi szereplő alakja háttérbe szorul. Az obligát lírai tenor, Szűcs László énekéről jobb nem beszélni, Laurisin, Orosz Julia és Székely szerepei jelentéktelenek, üres operettkomédiában merülnek ki. Szende párszavas szerepét megragadó játékkal tudta elmélyíteni

Bariha Dénes

Operaház. Verdi Don Carlos-a. Az operák vezetői Európaszerte és általában nem a művészi elgondolásokat, hanem kizárólag a pénztári kimutatásokat szolgálják. Ez magyarázza az operettekkel és a régi fülbemászó dallamú művekkel való kísérleteket. A ma színházlátogató közönsége idegenkedik az újtól s a pénztári kimutatás nem tűri meg, hogy erre az újra a közönség nevelhető, vagy mondjuk, rászoktatható legyen. Újdonságért a dallamos muzsika kiapadhatatlan forrásához, Verdéhez fordult operánk s mint a *Sors hatalma* alkalmából, úgy most is külföldi minta után ment, amikor a Don Carlos-ra esett választása. Ez az opera tárgyát Schiller drámájából vette s a szöveggönyv az inkvizíció kegyetlen hatalmát, az attól rettegő Fülöp király vívódását és szerelemföltétését, a szabadabb gondolkozású Posa márkí tragikus elbukását, végül Don Carlos szerelmi összeütközését hatásos színpadi képek sorává és a figyelmet lekötő mesévé kerekíti. A zene Verdének az Aida előtti utolsó nagy alkotása, erős drámai kiélezettséggel, melyben, tárgyhöz híven, a sötét képek és hangulatok uralkodnak, amelyeket szinte meglepetésszerűen szakít meg egy-egy derűsebb epizód. A mű minden drámaisága s hangsúlyozottan komor mivolta dacára számos édeskés melódiával s annak egyszerű kíséretével csiklandozza a hallgatók fülét. Ez volt Verdének amaz egyéni irmodora, amelyet a 19-ik század végének zenekedvelője — feltétlenül túlzással, nyugodt idegei tovább elzsongítása miatt — limonádénak és verklinek hívott s ami most, egyrészt a túlgyötört idegekre való szükségesség zsongító hatása miatt, másrészt az új összetételű mostani nemzedék operaujonc-mivolta folytán újból jogaiba lépett. A szép sokféle s minél többféle szépben tudunk gyönyörködni, annyiival gazdagabbak vagyunk. A Don Carlos előadásáról sok jót mondhatunk. A főszereplők: Székely Mihály, mint Fülöp király, színészileg is súlyos szerepében úgy játékkilag, mint ének-

ben kitűnő volt, hasonlóképpen nagy elismeréssel kell *Palló Imre* Posa márkijának és *Halmos Don Carlos*ának adóznunk. *Losonczy*, a Főinkvizítor kisebb szerepében jól érvényesült. A két nagy női szerep, *Eboly* grófnő és *Erzsébet királyasszony Némethy Ella* és *Bodó Erzs*i kitűnő előadásában és játékában méltán aratott teljes sikert. A színpadi képek tervezés és rendezés dolgában igen sikerültek. Igaz ugyan, hogy operánk specialitását, a többrészből, több szintre emelhető színpadot ugyancsak igénybe veszi a tervező, mert hol fentről jobbra megyünk mélyen le balra, hol fent balról szaladunk le jobbra s a lépcsőknél száma igen nagy . . ., de a kép szép! Meglepően jól hat a párnás holdsütés illuzióját keltő fátyolfüggöny alkalmazása. Elsőrangú a Főinkvizítor felsővilágításban való megjelentetése, olyan mint a kérelhetetlen halál bíbor ruhában. A zenei betanítás gondos munkája *Fallioni Sergio* operánk olasz karmesteréé. Az ő igazi hivatása az olasz művek makulátlan szolgálata. Annál meglepőbb, hogy zenekara mindig túlerős, mindig harsog. Az operát, mint műfajt az olaszok találták ki s az náluk egy énekelt színdarab zenekari kísérettel, zenekari aláfestéssel. Miért lesz belőle itt zenekari darab énekesek kíséretével?

Isoz Kálmán

A Protestáns Szemle megjelenik havonta. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Bpest, IX., Ráday-u. 28.) — Felelős kiadó: Török Pál.

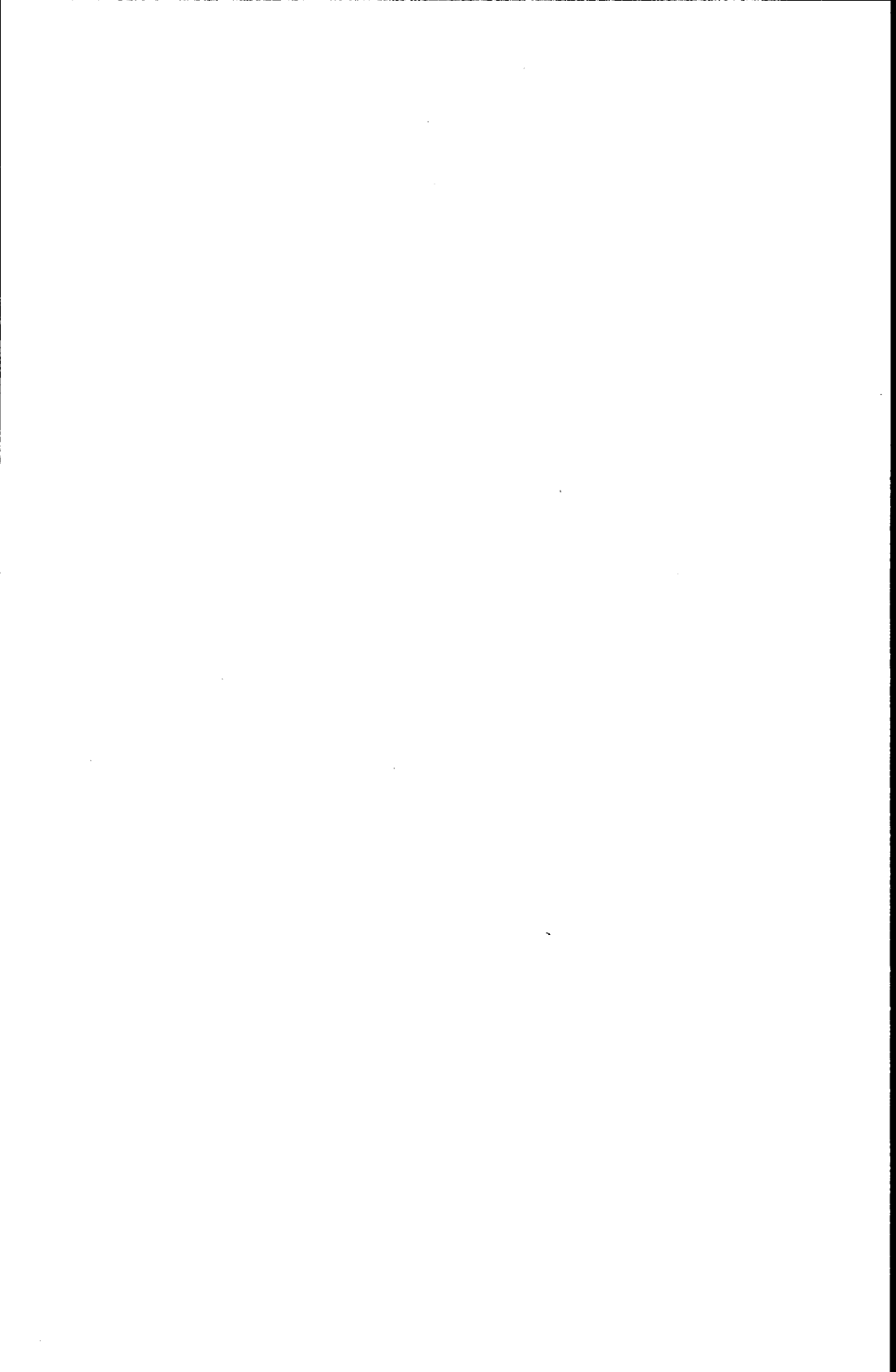
A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Prot. Szemle is jár) évi 20 P

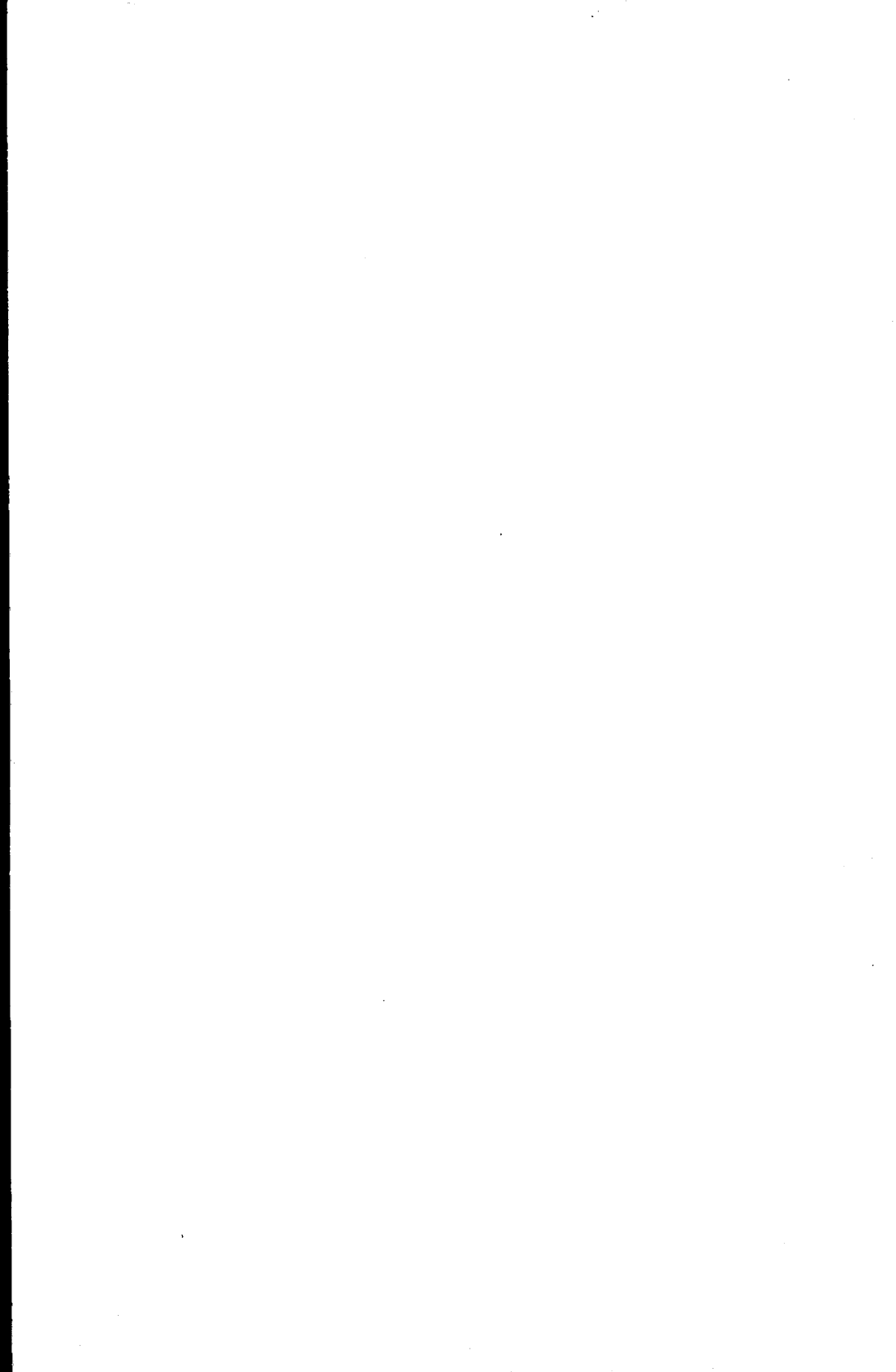
A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Bpest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Bpest, IV., Deák-tér 4.

Póstatakarékpénztári számla száma: 4170.

Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda-Rt. — Nyomdavezető: Sebők István

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ÁPRILY LAJOS

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM:

MURAKÖZY GYULA: Merre megy a keresztyénség
JOÓ TIBOR: Magyar filozófia
RÉVÉSZ IMRE: Méliusz Péter
HAMVAS BÉLA: A modern Amerika regénye
DR. NYIRŐ GYULA: A sterilizáció
ISOZ KÁLMÁN: Liszt, az író
TÖRÖK PÁL: Vallási türelem Erdély- és Magyarországon
SZABÓ ISTVÁN: Három nemzedék után
DR. ZOVÁNYI JENŐ: Mettől meddig volt Károlyi Gáspár tályai
pap és meddig gönci?
KUTAS KÁLMÁN, TANKA JÁNOS, TELEKES BÉLA: Versek
KRITIKAI SZEMLE

XLIII. évf., 6. sz.

1934. június.

Ára 2 pengő

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása,
Budapest.

KRITIKAI SZEMLE

TAVASZY SÁNDOR: Vasady Béla: A hit misztériuma	371
RÉVÉSZ IMRE: Niebergall: Erdélyi emlékfüzet	373
INCZE GÁBOR: Császár József: „Imhol az ember!...”	375
MÁTHÉ ELEK: Stanley Jones: Krisztus a világ országútján	377
HORVÁTH JENŐ: W. P. Liwingstone: The Wonder of it! A century of worldwide missionary service	378
DR. DÉNES SZILÁRD: Barla Szabó Jenő: Két lelkész a Barla Szabó- családban	380
OROSZLÁN ZOLTÁN: Dolgozatok a magyar kir. Ferenc József Tudo- mányegyetem archeologiai intézetéből	381
ASZTALOS MIKLÓS: Erdélyi Tudományos Füzetek	383
ALBRECHT FERENC: A telepítés	385
SZABÓ RICHÁRD: Dr. Payr Sándor: Gárdonyi apja és a Ziegler-család Sopronban és Nemeskéren. Az evangélikus Zieglerék és Gárdonyi vallásos lelkiülete	386
ISOZ KÁLMÁN: Payr Sándor: Liszt Ferenc és Király József Pál	388
SZONDY GYÖRGY: Jeges Sándor: A biológia tanításának vezérkönyve	388
SZABÉDY LÁSZLÓ: Kós Károly: Az országépítő	389
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Tormay Cecil: Az ősi küldött	392
ENYEDY GYÖRGY: Habán Mihály: Évszakok forgása	394
HARSÁNYI ISTVÁN: Szembe a széllel. Kovács Imre és Kis Tamás versei	396
ASZTALOS MIKLÓS: Kisebb ismertetések	396
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Színházi Szemle	398
ISOZ KÁLMÁN: Zenei Szemle	399

A Protestáns Szemle szellemi részére vonatkozó közleményeket a következő címre kell küldeni: ÁPRILY LAJOS szerkesztő, Budapest, IX. kerület, Lónyay-utcai ref. gimnázium. — Csak géppel írt kéziratokat fogadunk el. — Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. — A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

Merre megy a keresztyénség?

A világháború véres orkánja után a nacionalizmus és a gazdasági háború új erődfítményein is túllátva, kijózanult szemmel minden nép kezdi észrevenni a modern civilizációnak egyik legnagyobb eredményét: népek, társadalmak, lelkiközösségek egymásra utaltságát, összefüggését. Bizonyos értelemben minden közösség, minden állam függvény az emberiség óriási rendszerében. Történezeink, néha szinte nagyító alatt, de roppant gondossággal vizsgálják meg mostanában azokat a hatásokat, amelyek a magyar történelem útját a világtörténelem eseményein keresztül befolyásolták. Világosan látjuk, hogy a világ keresztyénségében is a belső összefüggések, egymásra hatások erősebbek, mintsem gondoltuk volna. Ugy is tekinthetjük az egész keresztyénséget egy másik csillagról nézve, mint egy óriási egységet, mint egy lelki sereg több hadosztályát, melynek a menetelési irányában, hadműveleteiben egységes irány található.

Épen ezeknél a folyton érkező ráhatásoknál fogva a magyar protestantizmus számára fontos kérdés, hogy saját kerítésein túlemlelkedve, magának a keresztyén egyháznak történelmi útját homályos hónapok felé is áttekinteni próbálja.

A keresztyén egyház története egy inga járásához hasonlítható. Az inga egyik kilengése egészen Isten transcendens világáig ér fel. Az inga másik útja egészen a látható világba vezet be. Amint Istentől a világig és vissza, a látható világ átalakításának munkáitól egy láthatatlan örök világ erőforrásáig leng a történelem útja, maga ez a szakadatlan, nyugtalan jövés-menés lényegében gyötrő paradoxon. Teljesen igaz a van az új teológusoknak, akik hangosan hirdetik, hogy az egyház állandó váltságban van. Vannak olyan történelmi idők, amikor az egyház háttal fordul a világnak. Isten felé néz, megtelik a lelke egy földfölötti világ nagyszerű erőivel. Mondanivalók égnék a nagy csendben. Parancsok zúgnak át a szerzetes cellákon. A Hermon hegyének boldog látomásai közé felsír a völgyek minden nyomorúsága. Amikor az egyház megtelik a transcendens világ erőivel, elindul a világ felé missziói útjára. Át kell formálnia a földet. Hozzáfog lázasan milliók megtérítéséhez. A világot vissza kell hódítani Isten számára. Társadalmat átalakító erővé válik, szociális reformok zúgnak indulójában. Az a tragikus ebben az útban, hogy amilyen mértékben közeledik az egyház e cél felé, olyan mértékben távolodik azoktól az erőforrásoktól, melyek a világ átalakítására szükségesek. Ez az egyház „elvilágosodásának” korszaka. Az inga sáros lesz, háborúk vére permetezi be. Az egyház rádöbben arra, hogy reformációra van szüksége. Ilyenkor mindig rendeltetik néhány erős kéz, amelyek visszalendítik a történelmet Isten felé. Eskatológikus várakalmak égnék a lelkekben. A keresztyének lemondanak arról, hogy ennek a világnak minden épületén Krisztus zászlóját lássák lobogni. A bűn mérhetetlen ingoványát lecsapolni nem lehet, ki kell menni belőle.

Visszafordulni és betölteni a lelket a felséges Isten látásának szépségével. De amikor megújodik az egyház, amikor messze lendül a világtól, amikor újra a Lélek árama járja át, akkor ebben a telítettségben szinte szétfeszül a lelke. Megint nem tudja magának megtartani menynevei csúcsok kristályvizét, felveszi kezébe a korsót és megindul a völgybe. Azt hiszi, hogy a csodálatos harmattól *mindenki* meggyógyul s egészen addig osztogatja, amíg megüresedik a korsója és ismét vissza kell menni oda, ahonnan elindult. Ez a nyugtalanság, ez a vándorlás, ez a kikerülhetetlen útja, ez a gyötrő válsága a keresztényen egyháznak.

Hogyan látható meg ez a törvény a keresztényen egyház három nagy seregében: a görögkeleti, a római és a protestáns közösségekben?

Csak épen érintjük itt a görögkeleti egyház tragédiáját, melynek tényei ismertebbek, semhogy felsorolnunk kellene. A görögkeleti egyház ingája elakadt a világ sivatagjában. Nem volt erős reformátori kéz, mely visszalendítse. Megállt óra volt ez az egyház, amely századok előtti időt mutatott még akkor is, amikor forradalmak fátylójával világítottak reá. A pápa, aki a cári uralomnak egyik hivatalnokává lett, az egyház, — melynek szimbólikus képe a Sinai hegyi kolostor, ahol a Biblia legrégebbi kéziratát már elégették volna, ha Tischendorf remegő keze ki nem emeli a hulladékok közül, — halálra volt ítélve, mert a belső erői teljesen kiapadtak. A világ elpusztította, mint ahogy elpusztul minden szakadatlan-reformációnélküli egyház.

Nagyon tanulságos Róma legújabbkori történelmén át keresni a holnap irányát. Száz és száz, látszólag egymásnak ellentmondó adat között, a pápák történelmi állásfoglalása ad itt összefüggő irányt, hiszen a vatikáni zsinat óta a római egyház történelmét még inkább a római pápa agysejtjeiből lehet kiolvasni. Az az örökség, amit a dacos, szenvedélyes IX. Pius XVI. Gergelytől átvett, még egy óriási lelki és világi hatalom uralkodói széke volt. Az az örökség, amit az első „csalódhatatlan pápa“ XIII. Leónak átadott, valójában már csak egy büszke dogma volt az infallibilitásról, melyet elszörnyülködve olvasott a római püspökök tekintélyes része is. IX. Pius elvesztette államait, legjobb szövetségeseit. Franciaország, Belgium, Svájc nyílt ellenségeskedésben állanak a szentszékkal, IX. Pius összevész Németországgal, Oroszországgal s halálakor békés viszony csak Délamerikával, Spanyolországgal és a Habsburgokkal áll még fenn, de Ferenc József is felmondja az 1855-iki konkordátumot azzal, hogy olyan államfővel, akit csalódhatatlannak kiáltottak ki, nem igen lehet szerződéses alkudozásainak és kikötéseinek világába indulni el. XIII. Leó legnagyobb célja az, hogy az egyházat és a világot kibékítse. Az egyháznak hivatása szerinte az igazság és a béke megteremtése, mert — amint 1887-ben írta — „az egyház fejedelmeknek és népeknek legjobb barátja és legnemeslelkűbb jótévője.“ Politikai célokért XIII. Leó szorosán vett vallási érdekeket is kész volt feláldozni. Az ír katolikusok semmi támaszt nem találhattak nála, épen úgy, mint a poroszországi lengyelek sem. A francia katholi-

kusokat pedig a köztársaság kocsijához rendelte segítő csapatul. A *Rerum novarum* nem azért volt jelentős, mert a szociális kérdésnek új megoldásait mutatta meg, hanem azért, mert egyáltalán az egyháznak szociális programot adott. A mélyből azonban, ahol a vallásos életnek a lángjait elhalványodni látták, mindinkább megerősödött az a vágy, hogy — amint mondták, — a következő pápa „vallásos pápa legyen“. „Az egyház el lehet külügyminiszter nélkül, de nem lehet el püspök nélkül.“ A római egyház visszafordulása a világtól, vallásos célok irányában X. Piuszal kezdődik el. Természetesen olyan pápa, aki nem „politizál“, elképzelhetetlen. „Nem tetszünk némelyeknek — mondotta X. Pius 1903-ban, — akik azt állítják, hogy politikai kérdésekkel is akarunk foglalkozni. Mivel a pápa egy tökéletes társaságnak, az egyháznak igazgatója és feje, kell, hogy az államok fejeivel, kormányzóival jó viszonyt tartson fenn, ami nélkül nem tudná, a katolikusoknak mindig és mindenütt a biztonságot és a szabadságot megszerezni.“ X. Pius is azt tartja, hogy katolikus országban egyház és állam nem lehetnek függetlenek egymástól. Mégis mindazok a reformok, melyeket ez a szigorú fegyelmező pápa hozott, mindenekelőtt az egyház belső életének a megerősítésére készülnek. Amikor az olasz katolikus pártban veszedelmesen szabadelvű hangok kezdenek hallatszani, X. Pius egyetlen kézmozdulattal megszünteti a pártot. Az ő uralkodása belső tisztulásnak, egységesítésnek, a befelé fordulásnak az ideje. Kívül a maga feltétlen egyházi tekintélyében bizakodó pápa szüntelenül sikertelen harcokban összecsap államokkal, kormányokkal, sőt katolikus szervezetekkel is. XIII. Leo lelke kísér a panaszokban, hogy a katolikus gondolat és az *actio* „gettóba“ van zárva, „tudományom és törvényen kívül“ helyezve. Azonban történelmi erők ragadták X. Pius-t és a történelem eseményei kényszerítették utódját, XV. Benedeket, Rampolla kiváló tanítványát arra, hogy az egyház falain belül próbáljon valamit megmenteni a világháború gránátjaitól. XV. Benedek szíve szerint a központi hatalmak győzelmét kívánta, hiszen részint szikizmatikus hatalmak, mint amilyen Oroszország és Anglia, részint vele ellenséges lábon álló ország, mint Franciaország, voltak a tulsó oldalon. A rettenetes világválság alatt a pápa inkább figyelő és megindult szemlélő maradt. Politikai munkái balul ütöttek ki. 1916-ban az antant-népek között akar gyanút kelteni egymás ellen. Belgiumban és Franciaországban híreket szórnak szét, hogy az angolok sohasem fogják elhagyni azt a területet, ahol a lábukat megvetették. A francia közvélemény nyugtalanokdni kezd különös forrásokból érkező hírekre, hogy ha az oroszok Konstantinápolyig elérnek, vége lesz a keleti francia befolyásnak. Francia kémkedési perekből német katolikus főpapok körvonala is kibontakozik. Érthető volt tehát, hogy egymás között az antant-hatalmak már 1915-ben kimondták, hogy a kötendő békeszerződések tárgyaló asztalához nem engedik leülni a pápa küldöttét. XI. Piusnak, az utódnak világhelyzete politikai szempontból szintén nem jelentett diplomáciai

győzelmeket. A széthullott monarchia romjain külön kellett alkudozni és a konkordátumokért árat is fizetnie a szentszéknek. A római katolikus Mexikóban, a római katolikus Spanyolországban saját dogmáin nevelt népe gyújtotta rá az egyházra forradalmi fáklyákkal a templomokat. Az orosz térítési kísérlet egészen csúfos kudarcba fulladt. Olasz- és Németország államaival kötött megegyezések nagyon bizonytalan tintával voltak megírva. Egyik-másik pontjuk hamar elhalványodik. Az erősen olasz nemzeti érzésű pápa az ifjúságért való harcban majdnem könnyek között panaszkodott Mussolinira és a római egyház és a hitlerista állam úgy méregetik egymást, mint két ellenséges tábor, mely előőrsi csatározásokon túl nem mer egyelőre haladni. Mindezek a tények egy olyan vonalnak az állomásai, amely *a világtól befelé haladó irányt mutat*. A szerzetrendek megreformálása, Róma raktárában gondosan őrzött régi szabályok felelevenítése, a belső lelkiélet erőinek megáradása, a Biblia elsősorban a római katolikus papság kezében, a Németországból induló liturgikus irány, az actio catholicának igazi alap-gondolata, az egyházfegyelem erősítése, a római papságnak a politikától több helyen eltiltása, mindezek a tények azt mutatják, hogy Róma öntudatosan feldolgozza a maga belső életében a reformáció tanulságait. Roppant történelmi bástyái pincéiben új lélek mustja forr. Néha maga is megijed ettől a pezsgéstől. Nálunk Prohászkatá indexszel figyelmeztették, hogy túlgyorsan jár. Az Újtestamentum magyar fordítóját a szeminárium vezetésétől távoli kis plébánia árnyékába tették. A római katolikus papság egy részének lelkében nagyon érezhető belső válság jelei mutatják, hogy Róma befelé fordulva Istenre néz és a hatalom helyett legbelsőbb, sokszor rejtett, sokak által észre nem vett iránya mégis csak az erősebb, mélyebb, átéltebb hit felé halad.

A protestantizmus útjának állomásait mindnyájan ismerjük. A világ protestantizmusának az ingája is széles ívben lendült a világ felé. Hittanából „tudományos módszerrel“ kielemezni próbált minden „természetfelettit“. A múlt század gondolkodói mintha egy óriási fordított keresztes hadjáratot viseltek volna a pozitív keresztyénség ellen. Strauss, Renan és társai a „Királyt“ veszik célba, Titokzatos koronáját és uralkodói palástját akarják porbadobni. Spencer Herbert udvarias mosollyal gyorsan tovahalad „a megismerhetetlen“ örökre bezárt kapuja előtt. Haeckel laboratóriumát egyenesen szószéknek használja a maga furesán, két forrásból összehozott vallásának a hirdetésére. Nietzsche paroxizmusa az emberfeletti ember lázas víziójává emeli az evolúciót. A szocializmus fegyelmezett tömegei tüntető menetben haladnak el a templomok előtt. A szociológia, amikor meg akarja magyarázni a vallást, egyúttal szíven szúrja, a pragmatizmus közel akarja hozni a világhoz és eltávolítja Istentől. A lélektani kutatások nem feleltek arra a kérdésre, mi a pozitív értéke a vallásos tapasztalatnak, mint ahogy sohasem lehet egy imádkozó ember imádságának erejét megmérni semmiféle pszichológiai laboratórium műszerével. A tudomány

és vallás összecsapásából folyton védekező sereggként fontos bástyákat adtak fel a theologusok. Ritschlnél és utódainál már a vallás egészen a lelkiismeret, a szív legbelső rejtekeibe vonul és a hit tartalmát prédául dobja oda. A protestantizmus belement a világba. Felvette annak ruháját. (Apró, jellemző epizód, hogy a század vége felé a protestáns bálon hazánkban a protestáns egyházak vezetői frakkban jelentek meg, amit a közvélemény vicclapok karrikaturáján át bírált el.) Átvette a világ értékelését. Az egyház, a lelkipásztor üresnek, túlkönnyűnek érezték a maguk igehirdetői szolgálatát önmagában, ha valami kulturális, szociális szolgálat súlyát nem tették még hozzá. A maga egészében legértékesebb formájában az amerikai keresztyénség mutatja ezt az irányt. Az alkoholtilalom a „szociális evangéliumnak“ egyik legnagyobb hadjárata volt. Mögötte a protestáns egyházak lelki ütegei állottak. Az alkoholtilalom megszűnése a protestantizmus számára Napoleon oroszországi hadjáratához hasonlítható. Egyszerre rádöbben arra, hogy nem tud az egész világ felett úrrá lenni. Van valami passzív ellenállás, amellyel meg nem harcolt csatákat veszít el. És amíg vissza kell vonulnia igazi földjére, addig olyan lelki területeken viszi át a népét, ahol éhen pusztulnak el fáradt és bánatos lelkek. Az amerikai külmiszió a legnagyobb válság óráit éri. Egy laikusokból álló bizottság vizsgálta felül szerte a földkerekségen a misszió munkáját és elégtelen bizonyítványt állított ki róla. Ez a laikus jelentés többek között még mindig abban látja a bajt, hogy a missziói munka nem elég szociális erejű. Egy utolsó erőfeszítéssel az ingát még tovább akarja vinni a világ felé. Európában a protestantizmus egyszerűen úgy világiasodott el, hogy az állam felvette a maga kocsijára. Ugy tekintette, mint egy megbecsülhető szolgát, néha úgy, mint lelki rendőrt, néha úgy, mint olcsó tanítómestert és ezért szoldot utalt ki a számára. Ez a válság lángol fel Németországban, ahol az állam most már parancsokat oszt és parancsait a Biblia oldalaira írja reá. Az egyháznak le kell szállania az állam kocsijából, — és ha Bibliáját meg akarja tartani, akkor poros sarukkkal, gyalog kell visszamennie a látások Hermon hegyére, ahonnan elindult. A világprotestantizmusban ez a visszafelé fordulás egy elméleti és egy gyakorlati irányban jelentkezik. Barth Károly és iskolája jóval a tömegek előtt ezt a hittani hegyi utat járták meg. Viszsa a transcendens, az örökkévaló Isten felé. A theologia tárgya nem szubjektív vallásos hangulat többé, hanem maga „a kijelentés“. Az ember eltöri mellette, maga az igehirdetés az Isten beszéde, amelyben nem is az ember hallgatja már az Igét, hanem a Szentlélek Isten beszél az ember lelkében lakozó Szentlélek Istennel. A hittannak csak az a feladata, hogy amit Isten kijelentett, megértse és mondja utána. A kijelentés annyira tőlünk függetlenül villan felénk, mint a felhőből a villámlás. A szuverén, feltétlen uralkodó Isten mellett csak árnyék és nyomorult tükrörcserép az ember, amelyikre rávillan valami az Ő dicsőségéből.

Gyakorlati úton az u. n. buchmanizmus, az oxfordi csoportmozga-

lom akarja az élő orthodoxyát személyes életté változtatni. Mindenki, aki az oxfordi csoportmozgalom vitáját elméleti csúcsokra akarja vinni, úgy jár, mint aki a völgyben nőtt ibolyát a hegycsúcsok fenyves erdjével hasonlítja össze. A hit magas csúcsain a hit nagy és igazi életét mutatják, mint egy gyönyörű fenyveserdő, a hit nagy igazságai. Télben és nyárban egyformán az *életről* tesznek bizonyosságot. De mikor a völgyben egy ibolya kinyílik, jelenti azt, hogy a mélységben is van hatalom, oda is elérkezett ugyanaz az élet. Az oxfordi csoportmozgalom jelentősége egészen gyakorlati. Jelenti azt, hogy a gyakorlati személyes életnek mindennapi folytatásában szerepe van a keresztyénség erőinek. Hogy mennyire találkozhatik a kettő egymással, épen a barthi iskola egyik kiváló képviselőjének, Brunnernek a vallomása mutatja. Találkozhatik, mert az egyik hitbeli reformáció, amelyeknek szüksége van gyakorlati életre, a másik pedig az életfolytatás reformációja, amelynek szüksége van erős, tiszta evangéliumra. Mind a kettő jelenti azt, hogy mélyebb és tisztább élet lendülete hatolt át a világprotestantizmus lelki tájain.

A világ keresztyénsége Isten felé fordul, befelé, jobban önmagába. Nem jelenti ez azt, hogy teljesen lemondjon a keresztyénség a nagy szociális kérdésekkel való harcról. Jelenti azt, hogy mindenekelőtt lássa meg saját nyomorúságát és gyengeségét. Keresse meg a nagy erőforrásokat, világhódító jelszavak zászlója helyett vegye kezébe alázatosan a vándorbotot. Van idő, amikor felülről jön lefelé, akkor — úgy látszik — gyorsabb az útja. Most alulról kell felfelé mennie. A láthatatlan világ Nilus-forrásait felkutatnia, elfelejtett erdőkön áthatolnia, de ez az útja biztosítja a világ keresztyénségének az új étellel való megtelelését, belső meggazdagodását. És végső eredményben a világra való nagyobb átformáló hatását.

Muraközy Gyula

Magyar filozófia

Hogy van-e nemzeti filozófia, régóta vitatott kérdés, s mai napság, a nacionalizmus rendkívüli virágzása, sőt példátlan túlzásai idején még jobban foglalkoztatja azokat, akik egyáltalában érdeklődnek a filozófia iránt ebben a filozófiátlan korszakban. Mindenekelőtt azonban azt kell eldöntenünk, mit értsünk egy nemzet filozófiája alatt.

Arra nem gondolhatunk, hogy a nemzeti nyelvhez kössük, mert akkor Descartes meditációit ki kell hagynunk a francia filozófiai irodalomból, ezek ugyanis latin nyelven jelentek meg, Leibniz pedig a németiségre alig tarthat igényt, miután iratainak nyelve jórészt ugyancsak német és francia. Vagy a latinul író Bacon angol-e? De ne szaporítsuk a példákat, ma már az irodalomtörténet sem köti a nyelvhez a nemzetiséget. Vannak és voltak felfogások, amelyek azt kívánták, hogy a nemzet filozófiája éppen a kérdéses nemzet számára alkosson világnézetet, s ebben látták nemzetiségét. Ilyenféle motívumok ösztönözték nálunk annakidején az egyezményes filozófia mozgalmát. Ez azonban elvileg képtelenség, miután tudományunk célja egyetemes igazságok felderítése. Ha ilyen partikuláris principium alapján szelektálnánk, akárcsak az igazán nagy bölcselők mind kihullanának a nemzetiség kereteiből, mert azok mind az egész emberiséghez kívántak szólni és nem egyik vagy másik nemzet fiait, hanem az örök és egyetemes Ember számára kutatták a kozmosz rendjét. Csak a természettudományok internacionalizmusa vetekedik a filozófiáéval az összes tudományok között. Sőt: a filozófus kutatási körét sohasem szabják meg geográfiai vagy politikai határok, nem diktálják ethnológiai területek sem, az ő „anyagát“ semmi sem korlátozhatja. Tehát azt sem mondhatjuk, hogy valamely nemzeti filozófiáját éppen ez vagy az a problémakör jellemzi, valamint azt sem, hogy ennek vagy annak a filozófiai diszciplinának a kizárólagos művelése. Ne tévesszen meg bennünket az, hogy bizonyos korszakban bizonyos nemzet bölcselői valóban bizonyos közös kérdéseket oldozgattak, más népek fiait pedig ugyanakkor másokat, nemcsak azért, mert ezt úgyis csak felületes tekintetre lehet mondani, — a filozófia történetébe való mélyebb bepillantás tüstént megcáfolja, — hanem azért is, mert azt meg éppen nem állíthatjuk, hogy ennek vagy annak a nemzetnek a bölcséleti irodalma egész történetén keresztül csakis ilyen vagy olyan diszciplinát művelt. A mai francia filozófia például éppen olyan buzgalommal vizsgálja a „német“ metafizikai problémákat, mint annak a lélektannak a kérdéseit, amely egy bizonyos korszakban az angolokhoz kötődnek látszott. Az olasz Croce vagy a holland Hui-zinga benne él a német történetfilozófiai problémakörben, de a történetfilozófia, ha ma nem is, egykor virágzott francia földön is. Bármely filozófiai kérdés irodalmát futjuk át, nem igen akad náció, amely hiányozna belőle.

Valahol mélyebben kell keresnünk a filozófia nemzeti jellemét,

nem ezeknél a külsőségeknél. A gondolkozásmód, a problémalátás, a megoldási kísérletek iránya, egyszóval a filozófiai attitűd formájában kell felismernünk a nemzeti szellem tünetkezését. Az ugyanis kétségtelen, hogy határozottan érezhetünk ezekben a dolgokban különbséget és hasonlóságot a nemzetek filozófusai közt. De kifejezhető-e ez szóval, ekzakt meghatározásokban? A minap Bergson igyekezett jellemezni egy rádióelőadásban a francia gondolkozás szellemét. De az a racionalitás, amelyről beszélt, nem volt-e tulajdona a görög Aristotelesnek? S ha már itt vagyunk, tegyük fel a kérdést, ki a görög: Platon, Herakleitos vagy Aristoteles-e? Viszont Giordano Bruno, Spinoza és Pythagoras szellemében nem látunk-e csodálatos testvériséget? Descartes, Hume és Kant nem tűnnek-e fel vérrokonoknak egy bizonyos szempontból, alapproblémájuk felállításának szempontjából nézve? A nemzeti szellem kérdése ezen a ponton is azokkal a hihetetlen nehézségekkel mered eléink, mint bármily más jelenségekkel kapcsolatban. Ha ugyan nem még nagyobb nehézségekkel.

A nemzeti szellem hagyomány, amely számos nemzedék életgyakorlata folyamán alakul ki, s az egyének életgyakorlatában él és fejlődik tovább az élet dialektikája szerint. Hogy valaminő biológiai-pszichikai ősforrása van-e, örökre kikutathatatlan, mint maga a faji kérdés. Mi csak annyit tudunk, hogy mint bármily objektív szellemi alkotásnak, úgy a nemzeti hagyománynak és a benne rejlő népszellemnek végső szellemi forrása nagy személyiségek alkotásaiban fakadt fel. Oly kollektív életforma a nemzetiség, amelyet valaha egy individuum élménye indított útnak, s aztán is teremtő egyének kezén formálódott és formálódik tovább, de a közösség, ez esetben a nemzetársak elfogadása, utánzása kollektív érvényűvé avatott. Az első lépések természetesen mitológikus homályba vesznek, de az újabb időkben nyomom kísérhetjük ezt a folyamatot. A népszellem tehát egyéni szellemi mozzanatokra megy vissza. És ez az, ami oly hihetetlenül nehézvé teszi határozott, minden más nép szellemétől pontosan elkülönítő és a teljes lényegét kifejező definiálását. Olyan szubjektív vonásoknak a fogalmi megragadásáról van szó, amelyek inkább csak a lírikus sejtetést bírják el. Míhelyt fogalmakba igyekszünk szorítani őket, egyszerre elvesztik éppen azt az egyéni szint és ízt, s meghatározásainkból éppen a megragadni óhajtott individualitás sziklik ki. Alig tudunk elmondani valamit egyik népről, ami ne illene másikra is, jóllehet határozottan *érezzük* a különbséget. Ezt a leküzdhetetlen nehézséget az emberi mivolt alapvető azonossága idézi elő és az a körülmény, hogy nagyjából ugyanazok a speciális vonások is jellemzik a nagy géniuszokat, kik nemzetüknek életformát, hagyományt, szellemet teremtenek.

Anélkül, hogy ezt itt bővebben fejtegetnénk,¹ idézzük magunk elé,

¹ Lásd bővebben „A korszellem mint történetfilozófiai kérdés“ c. tanulmányomat az Athenaeum 1933. évf.-ban. Fejtegetéseim mutatis mutandis vonatkoznak a népszellemre is.

hogyan alakulhat ki egy nemzeti filozófia. A — hipotetikus — ősfilozófus már beleszületik a népszellembé, tehát egy kulturális környezetbe, amely bizonyos meghatározó erőt gyakorol rá. Ezzel szemben áll azonban az, hogy az első filozófus rendszerint külföldről kap ösztönzést, tehát elkerülhetetlenül hatása alá jut valamely idegen népszellemnek. Itt nem csupán arról van szó, hogy problémákat és megoldásokat vesz át, hanem arról, hogy belesugárzik személyiségébe az a nem-intellektuális mozzanat is a filozófiai attitűd formájában, amelyben fentebb a népszellem tünetkezését láttuk. Ha már most ez az első filozófus magára marad nemzete körében és arra van utalva, hogy csak a külföldi gondolkodókkal korrespondáljon, akkor ebben az egyoldalú viszonyban igen nehezen fog valaminő nemzeti hagyomány kialakulni. Ehhez a nemzeten belül élénkebb filozófiai közélet kell. Azt mondhatjuk, hogy legalább két pólus szükséges ehhez a teremtő feszültséghez, két igazán nagy, önálló, nem pusztán idegen rendszereket recipiáló gondolkodó, akik még ha ösztönzést kívülről vettek is, — ez a tudományban sohasem megy másként, — új, a maga teljességében eredeti világnézetet adnak át tanítványaiknak. Ezeknek az „iskoláknak“ a vitáiban alakulhatnak ki bizonyos olyan mozzanatok, amelyek minden szinte megragadhatatlan finomságuk mellett is szemünkbe ötlenek, megéreződnek a legegységesebb igazságok és fejtegetések formáján is és egy nemzet filozófiájának sajátosságát kölcsönzik.

A magyar népről sokáig az volt a feltevés, hogy nem filozófus nemzet. S valóban, noha a külföldi filozófiai mozgalmakat sikerrel recipiáló magyarok sohasem hiányoztak, önálló rendszeralkotónk a múlt század végéig nem akadt. Az utolsó ötven esztendő azután sietett behozni a késedelmet a két nagy ösztönző: Böhm Károly és Pauler Ákos személyében, kik kialakították a maguk személyes rendszerét, s ezzel megteremtették a magyar filozófia első nagy korszakát. Ez a korszak immár lezártnak is tekinthető, miután Pauler is követte a halálba magy elődjét. Mindketten népes iskolát hagytak azonban maguk után, a két iskolaalapító gyökeresen eltérő személyiségének és alapelveik gyökeres különbözőségének megfelelően, egymással több tekintetben elvi ellentétekben álló iskolákat, tehát minden kilátás megvan arra, hogy e két iskola vitái folyamán ki fog alakulni az igazán magyar filozófia.

Ennek a ténynek és a benne felmerülő problémáknak az analízise itt nincs szándékunkban,² csupán a tényt magát akartuk szerényen ünnepelni e pár sorban egy örvendetes esemény alkalmából. A Filozófiai Társaság elhunyt elnökének emlékeztére emlékkönyvet adott ki, s ez a Pauler-emlékkönyv jelentős lépésnek tekinthető a magyar filozófia új korszaka felé. Tizenhat értekezésének érdemi bírálataba nem megyünk

² Lásd néhány vázlatos cikkemet: A magyar tudomány útjai, Magyar Szemle 12. k. 74—76. I. Bemerkungen zur ungarischen Philosophie der Gegenwart, Ungarische Jahrbücher 11. k. 299—301. I. Pauler Ákos, Nyugat 26. évf. II. k. 170—2. 1.

bele, mert a kellő részletességhez elegendő terünk nincs. A magyar filozófiát magas színvonalon reprezentáló könyvről folyóiratunk májusi számában Máthé Elek írt ismertetést, de ismertetése nélkülözötte a filozófiai kritikai szempontokat, a könyv igazi jelentőségét nem látja, s emellett tévedések is vannak benne. Azt írja: „bár a magyar filozófiai irodalomnak voltak a multban is komoly értékei, mégis a magyar filozófiai tudomány Paulerben dicsekedhetik az első olyan filozófussal, aki minden tekintetben egyenrangú a nagy nyugati kulturák mélyebb és gazdag talajából kinőtt filozófus elmékkal.“ Ide Böhm Károly neve állik, s ennek a ténynek a megállapítása nem vétek a Böhmöt oly teljes mértékben megbecsülő és a tőle nyert indításokat hálával emlegető Pauler emléke ellen. Annál inkább vétünk a kolozsvári bölcs méltó emléke és a magyar tudomány gazdagsága ellen, ha elfeledkezünk róla. A filozófiai szakkörökben azonban, Istennek hála, kezd egyre általánosabbá válni ismerete és megbecsülése. Másik tévedése, hogy az emlékkönyv munkatársai csupa Pauler-tanítvány. Ez távolról sincs így, s a Böhm-iskola több tagja is ott van közöttük.

Éppen az a jelentősége ennek a könyvnek, hogy eleddig a legnagyobb filozófiai symposion magyar földön, ahol az egyik, a pauleri rendszer méltatásában találkoznak különböző kiindulású filozófusok. Böhm Károly filozófussá öntudatosodásának első pillanatában feltette magában, hogy meg kell teremtenie a magyar filozófiát. A kezdemény dicsősége valóban őt illeti, s erről lehetetlen megfeledkeznünk, — ha csak, ismételjük, nem akarjuk megfosztani emkezünkkel tudományunk gazdagságát egyik legragyogóbb értékétől. Az élet dialektikája azonban megkívánja az ellentétes pólusból fakadó korrespondenciát, — ennek elismerése pedig éppen a Böhm emlékének hódolat, az övének, aki a dialektikát állította rendszere középpontjába. A magyar filozófiai hagyomány kialakulásának alapja és lehetősége megvan, megteremtése a két első önálló rendszeralkotó iskolájának tárgyilagos, mindig az igazságkutatás szempontja által vezetett termékeny korrespondenciáján múlik.

Joó Tibor

Méliusz Péter*

Egy ércalak lép elénk a mult idők homályából. Felidézte a művészi képzelet és most felidézi az emlékezés. A képzelet szabadon szárnyalhatott: Méliusz Péter testi arcvonásait nem ismerjük. A művésznek jelképes szobrot kellett alkotnia, a történelem igazságától és a hely géniuszától ihletetten. Az emlékezést ez a jelkép arra készíti, hogy keresse meg a Méliusz lelki arcvonásait: azokat, amelyeket nagyszerű életmunkájával ő maga öntött századok ércébe.

Hol keressük ezeket a vonásokat? Magunk körül és magunkban. Korunk nagyon távol van ugyan az ő korától, szellemiségünk is az övétől. De a korok és a szellemiségek laza és örökösen mozgó homokrétege alatt az emlékezés ásója időálló ércalapokon csendül meg. Ennek a városnak és ennek az egyetemnek talpkövei ezekre az ércalapokra támaszkodnak. Annak a magyar léleknek, amely ebben a városban és ebben az egyetemben megtestesült, legmélyebb és legállandóbb vonásait ezeken az ércalapokon találjuk bevésve. És ezeknek a vonásoknak Méliusz volt a szobrászuk. Az ő kezében volt az a kemény pőröly és az az éles véső, amely közel négy századja megformálta ennek a hazarésznek lelki arcát és eldöntötte lelki sorsát. Még pedig a maga képére és hasonlatosságára formálta meg döntően.

A Méliusz igazi szobra mi vagyunk: Debrecen, a maga iskolájával, a maga magyar eszményével, a maga örök lelkével. Az ércszobor csak jelkép; mi vagyunk a valóság. És az ércszobor csak addig igaz jelkép, ameddig mi igaz valóság maradunk, híven az ércvonásokhoz, amelyeket négyszáz éve belénk szobrászott ez az ércalak.

A Nagyerdő négyszáz évvel ezelőtt is itt zúgott és sötétlett a város alatt. A herbárium-író Méliusz bizonyosan nem egyszer végigbotanizálta. De tölgyei alá akkor még a legmerészebb képzelet sem álmodhatta oda azt az új Debrecent, azt a szellemvárost, amely ma itt ragyog és hódít. A XVI. század Debrecene a maihoz képest kicsiny és dísztelen város volt. Polgárainak minden okuk meg lett volna arra, hogy magasabb szellemi életigények és jövőbenező tervek mellőzéseivel, gondjuk és erejük teljességét a pusztai életük és földi javaik védelmére és mentésére fordítsák. Teljesen nyílt város volt, minden természetes és mesterséges védőmű híján. Szabadon roboghatott rajta keresztül az öldöklő század minden rontása Bécs és Sztambul felől. Békés, dolgozó polgárainak a dúló, fosztó, kőborló reguláris és irreguláris hadaktól, amelyek a természeti csapások feltartóztathatatlan és kiszámíthatatlan erejével rohanták meg évtizedenként többször is, nem volt más menedékük, mint a Tisza nádasrengetege vagy az ecsedi láp. A világ legtermészetesebb dolga lett volna, ha itt a XVI. század folyamán elenyészik még a középkorból átöröklött szellemi élet és kultúra is. És a történet egyik

* Szobrának a debreceni Tisza István tulománygyetem előtti téren való felavatásakor, 1934. május hó 17-én elmondott emlékezés.

legnagyobb csodája, hogy helyett a város életének ezekben a legváltóságosabb és legbizonytalanabb éveiben új és hatalmas, a megelőzőhöz képest jóval gazdagabb és egyénibb arculatú magyar szellem és művelődés szökkent szárba.

Ezt a csodát pusztán politikai és gazdasági tényezők összehatásából nem lehet megmagyarázni. Igaz, hogy a város akkori vezetőinek diplomáciai művészete semmivel sem állt hátrább az olasz republikaénál vagy az erdélyi fejedelmekénél. És az is igaz, hogy a város folyvást fejlődő kereskedelme a háborús idők legsúlyosabb csapásait is hamar volt képes anyagi téren ellensúlyozni, sőt részben hasznára fordítani. Ámde mindez legföljebb a város fennmaradásának adhatná olyanamilyen magyarázatát, de nem a város szellemi és műveltségi fejlődésének is. Ez a fejlődés a politikai és gazdasági erőknél mélyebb forrásokból táplálkozott. Ez a polgárság végső elemzésben azért nem szökött meg örökre innen, azért nem jelentéktelenedett és nyomorodott el itt, azért merészelt a halál arca előtt az élethez ragaszkodni és — amikor minden azt kiáltotta volna neki, hogy elégedjék meg az élet legalsóbbrendű, legelemibb formáival — azért tudta az akkor rá nézve lehetséges legmagasabb rendű szellemi életet élni, egyházat, iskolát fejleszteni, nyomdát alapítani és annak termékeivel három országrész magyarságának hitét és kulturáját szolgálni: mert életének legmélyebb alapjaiban, a hitében újult és erősödött meg.

Ennek a megújult hitnek folyékony és izzó ércét pedig Méliusz Péter, a debreceni prédikátor és püspök öntötte szilárd és széttörhetetlen formába. Ezt a formát a predestináció tanának nevezik. A Méliusz életének és tanításának ez volt az alapigazsága: az élő Isten öröktől fogva kezében tartja az Ő választottait, a Jézus Krisztus keresztyén mindörökre magához kapcsolja őket, és Szent Lelkével szakadatlan őrzi és vigasztalja, bátorítja és kormányozza. Ezért nem esett kétségbe a XVI. század debreceni magyar polgára. Ezért nem menekült el az emberileg lehetetlen föladatok elől, amelyeket a magyar sorstragédia adott föl neki. Ezért volt bátorsága és áldozatkészsége akkor, amikor városa körül csak gyenge paticskerítést húzott, sziklabátyját emelni az evangéliumi hitnek és a magyar művelődésnek. Lehet, hogy Méliusz nélkül is megmaradt volna ezen a helyen egy magyar város, amelyet Debrecennek hívnának — de ez a város nem volna a Kollégium városa és nem volna az Egyetem városa. Annak a városnak szellemi méhe nem szülte volna a magyar nemzetnek Arany Jánost, Tisza Istvánt és Horthy Miklóst.

A lelki Debrecen, a „seminarium Verbi“, a predestináció városa, az „Úrnak szava halló város“: Méliusz Péter lelki szobra. És a predestináció örök magyarja, aki Mohácsok és Trianonok szünni nem akaró katasztrófaiban remélni és alkotni tud, aki a rárohanó gyilkosok kezéből is győzelmesen fogadja a halált, mert tudja, hogy „ennek így kellett lennie“: Méliusz lelki örököse.

De Méliuszt nem lehet pusztán Debrecen számára lefoglalni és még kevésbé lehet egy felekezeti egyház számára lefoglalni. A predestináció magyarja szívében hordozta az egész magyar sorsot és nemzetet és a minden megoszlásban is oszthatatlan keresztyénség legközösebb szent ügyét.

A Dunántúl nemes szülöttje volt, a somogyi őserdők zúgásán nőtt fel. Tanításainak hódító erejével elhatolt Erdély bércei közé. Ami formákba a Tiszántúl magyarságának megújult lelki és egyházi életét ő szervezte, lényegileg azok nyomán kristályosult ki a felső Tisza- és az alsó Dunamellék reformációja is. Maga a reformáció pedig az ő szemében nem felekezeti ügy volt és nem egy országrész szükséglete volt, hanem egyetemes magyar és keresztyén érdek. A lelke egész izzásával csüngött a Katholikum ősi, bibliai keresztyén gondolatán. Nem azt akarta ő, hogy a politikailag széttépett magyarság vallásilag is felekezetekre darabolódjék. Azt akarta, hogy az *egész* szenvedő és halódó magyar népet, amely ott viaskodik rettentő sorsával a kétségbeesés és a megsemmisülés örvényének legszélén, hassa át és teremtsé újjá, tegye még nagyobb hőssé és acélozza a keresztyénség még különb védőbástyájává, mint aminő addig volt, az Ige és benne a Kegyelem ereje. Lehet-e szebben fölmagasztalni a XVI. század magyar nemzetének tragikus életáldozatát, mint ahogyan ő teszi ez egyszerű soraiban: „*Az szegény scythiai magyarokba ezen vér szorult: míg tíz fennáll benne, addig nem örömet engedhetik, hogy idegen bírja országokat*“? És lehetett-e a XVI. század végbeli magyarját dicsőbben vigasztalni és bátorítani drága vérenek olcsó ontása közben, mint ahogyan ő kiáltja oda nekik: „*Atyámjiai magyar vitézek, az végekbe kik laktok, akkik sok vitézséget műveltek: Isten nem felejtí el atti vitézségeket, mert ú töit titeket vitézökké, noha e világi friss, tobzódó és háladatlan népnél olcsók vattok*“? Nos, azért a végbeli vitéz ontotta a vért: ugyanazért, a keresztyénségnek — nem a keresztyénség ezen vagy azon formájának — az *egész* Magyarországon való megmaradásáért harcolta meg Méliusz az élete legnagyobb szellemi harcát, amelynek megvívására az összeomlott régi egyházból éppen abban a végzetterhes történeti pillanatban senki sem lett volna képes. Amikor a szentháromságtannak védelmére kelt, nemcsak egy irtózatos theologiai furor fűtötte, hanem mindenkéül az a létével egy meggyőződés, hogy a bibliai szentháromságtan elvetésével az alapkövet dobnák ki a keresztyénség másfélezer éves épületéből; hogy, ha Krisztus és a Szent Lélek nem Isten és nem maga az élő Isten, akkor nincs kegyelem és nincs predestináció, nincs megváltás és nincs megigazulás, nincs feltámadás, örök élet és Istenország; de egyszersmind — mert ez volt a való helyzet! — a szentháromságtan elvetésével jön a szekták megbízhatatlan vallási szubjektívizmusa és vele jön a társadalmi felfordulás, a kommunizmus örülete, az apokalyptikus zsidózás, az iszlámmal szemben a lelki gátaknak is leomlása — és akkor hiába ömlött a szegény scythiai magyaroknak

minden drága vére, lélekben és örökre mégis finis Hungariae!

Az az ember, aki ezt a veszedelmet meg tudta látni és ennek elhárításáért lobogó, önemésztő szenvedéllyel meg tudott harcolni, nemcsak ennek a városnak, de az egész magyar nemzetnek is egyik legnagyobb jóltevője. Nemzettevő, nemcsak várostevő. Szent Istvántól Széchenyi Istvánig nincs egyetlen nagy nemzettevő magyar sem, akinek ne lett volna létevel egybeforrt meggyőződése, hogy a magyarság sorsa a keresztényiség sorsával áll vagy esik — és ebbe a vonalba, ez élő és beszélő szoborvonalba kell beállítanunk a magyar lélek egyik legegységibb erejű formálóját, Méliusz Pétert is.

Még talán innen volt a negyven évén, amikor egy másfél évtizedes munka és szenvedély lázában összeomlott testére ráhengerítették a Cegléd-utcai ótemető homokjában az „ingens saxum“-ot. A reformáció nagy csodagyermekének, a huszonegynéhány éves fővel szellemi vezérségre jutott Melancthonoknak és Kálvinoknak üde, tavaszi koszorújába tartozott. Több embernek és hosszú életkornak való küldetését töltött be ifjan, egymaga. Ebben a mindent mérő fiatalságában is magunkra ismerünk. A magyar léleknek — megannyi reménytelenség közepett — máig a fiatalság a legtöbb reményt adó vonása. Tüze fékezhetetlen, mint a Méliuszé volt; célratörő mohósága sokszor meggondolatlan, mint a Méliuszé volt; a jövőt rombolva szereti építeni s építő munkája folytonosságát és komolyságát bölcsességben megvédeni szemek előtt olykor egészen eltakarja a könnyed és öncélú rombolás látzata, úgy, ahogyan eltakarta nem egyszer Méliusznál, nemcsak az utódok, de már a kortársak megítélésében is. Az ifjú Méliusz most itt áll szoborba öntve az ifjúság szellemi otthona, az Egyetem előtt és azt mondja a magyar jövőért harcolni akaró magyar ifjúságnak megértő szeretettel, de halálos komolysággal: „Én is fiatal voltam. Én is rohantam. Én is romboltam. Eszközben, módszerben, hangban én sem nagyon válogattam: tudom, mi az a szent könnyelműség. *De az én ifjúságomnak a Szentháromság egy Isten volt a vezére — és én ezért nem vittem örvénybe nemzetemet.*“

Mohács nemzete épp azért ifjú nemzet, mert „tárogatószóval le lehet a mélységbe csálni.“ De Mohács nemzete csak addig marad meg ifjú nemzetnek s a jövő népeinek, ameddig a mélységből is fel tud kiáltani ahhoz az Úrhoz, akihez felkiáltott, akinek szavára engedelmesen hallgatott és akinek kegyelmében nagygyá lett a Méliusz ifjú lelke, a Méliusz Debrecene és a Méliusz magyar nemzete.

Révész Imre

Tündérhajó

Nagy-rossz napokban szép multakra gondolj!

... Emlékszel régi, első kis tanyánkra?
És első együttátélt májusunkra?
S a halk folyamra ablakunk alatt —
S a sok hajóra, mely ott elhaladt,
Ki tudja, honnan és hova, ki tudja? ...
S emlékszel, olykor még hajnali csendben
Mily kúrthang búgott végig a vizen?
Sejtelmes hangját még alig imetten
Mint lestük! Mint vert szived és szívem ...
Az a kúrtszó oly csábos, oly mesés volt.

Nagy-rossz napokban szép multakra gondolj!

S emlékszel-e a piros pitymallatra,
Mint sügtük akkor, egymást átölelve:
Most surran, indul a Tündérhajó,
Üdvök hullámán ringó, ringató ...
Tündérszigetről viz tündérszigetre!
S emlékszel-e, mint sügtam mosolyogva:
Hadd menjen, jöjjön; nem kell már nekünk:
Akárhol simulsz te az én karomba,
Ott, csak ott a mi tündérszigetünk!
A lelkünk akkor oly boldog-bohó volt ...

Nagy-rossz napokban szép multakra gondolj!

Rég nem lakunk mi már a parti házban,
És csak gond ébreszt minket reggelente.
Ott künn az élet zord, nagy árja zúg ...
Százféle kúrtszó riogatva búg,
Tündérhajó már értünk nem jön erre!
Vagy mégis? — Egy-egy pillanat ... Ily emlék ...
Rózsás multunkba visszaringató ...
Nem ez-e — ahogy csodakürtje zeng még —
Nem ez-e a legszebb tündérhajó?
Szép mult emléke legszebb multnál is szebb ...

Nagy-rossz napokban szép multakra gondolj!

Telekes Béla

A modern Amerika regénye

PSEUDOKULTURA — EURÓPAI TRADÍCIÓ. Az Egyesült Államokkal szemben alig lehet nagyobb hibát elkövetni, mint azt, amit Keyserling elkövet, amikor azt mondja, hogy Amerikában új világ születik.¹ A hibát pedig elég sokan követik el; van olyan szerző, aki külön Homo americanust tételez fel.² Minden látszat mellette szól, de minden tény ellene. Ami a társadalmi életben, szokásban, gondolkozásban, életcélokban jelentkezik és ami az európai számára néha és távolból olyan varázslatosan újnak tűnik, sohasem teljesen új és más. Arról szó sem lehet, hogy Amerika kulturája annyira különböznék Európától, mint a hindu, mexicói, vagy kínai s így sohasem olyasvalami, ami bármelyik európai gyarmaton vagy településen ne keletkezhett volna. Az a beállítottság, amely szereti Európát az antik Görögországhoz, Amerikát Rómához hasonlítani, hamis; ha antik példára kellene hivatkozni, ez csak a görög anyavárosok és a délitáliei várostelepek példája lehet. Ami a belső kapcsolatokra vonatkozik, Amerika éppen úgy függ Európától, mint az afrikai, vagy ausztráliai angol gyarmatok. Az Egyesült Államok nem szakadtak el az óvilágtól sem politikailag, sem gazdaságilag, sem fajilag, sem nyelvileg s így szellemileg sem. Önállósága csak relatív és látszat. Valószínű, hogy az ember itt azzal a jelenséggel áll szemben, amit Spengler történeti pseudomorfózisnak nevez: amikor egy nép kivándorolva, új földön, új fizikai viszonyok között, materiális létfeltételeinek teljes megváltozásával tovább éli régi életét. Ha az ember elolvass egy könyvet, amit amerikaiak írtak Amerikáról, meg van lepve.³ De nem nagyon. Mert végeredményben, amit a könyv mond, érdekes, de esetleg Sidneyben is így van. Csak gyarmat, nem új nép. Amerika nem új kulturnövény, hanem Európa továbbnövése új kontinens talajában; nem új emberfaj, hanem az angolszász faj fensőbbége alatt az európai fajok. „Nincsen százszázalékos amerikai.”⁴ És ezt a tényt semmi sem igazolja jobban, mint az amerikai szellemiség közvetlen megnyilatkozása: az irodalom.

Azt, hogy a múlt század irodalma regionális angol irodalom volt, alig lehet kétségbevonni. Mark Twain, Poe, Whitman, Longfellow, Howells, Emerson Európából kapták ösztönzésüket; ami megnyilatkozik bennük: európai ízlés, kultúra, szellem, forma. Az irodalom „ideális olvasója” az európai ember volt. A nyelv Lincolné, vagyis Shakespeareé, Miltoné és a Bibliáé.⁵ És, ha Amerikának csak annyi szellemi függetlensége lett volna, mint Spanyolországnak, vagy Norvégiának, megteremtette volna saját tradícióját. Az elmúlt száz év irodalmából

¹ Keyserling H.: Amerika. Aufgang einer neuen Welt.

² Prosinagg: Antlitz Amerikas.

³ Ringel (ed): America as americans see it.

⁴ André Siegfried: Les Etats Unis d'aujourd'hui.

⁵ Brigham: United States of America.

kiéptette volna sajátos amerikanizmusát. Ehelyett az új és legújabb írók kölcsönhatásban maradtak az angol, francia, orosz és skandináv irodalmakkal. Amerikai tradíció az irodalomban nincsen: Dreiser elképzelhetetlen Zola és Dosztojevszkij nélkül, Cabell France, Spitteler és Rabelais nélkül, Anderson Gorkij nélkül, Don Passos, Bromfield, Faulkner Joyce nélkül, Wolfe Proust nélkül. A tradíció hiánya mindig az önálló belső szervesség hiányát jelenti: képtelenséget arra, hogy a szellem önmagából merítsen. De a tehetetlenség csak részben jele annak, hogy a hatás erősebb, mint az ösztön, vagyis csak részben jelenti Európának azt a szellemi fölényét, amely feltétlenül befolyásolja az amerikai irodalmat; másrészt jelenti azt is, hogy az amerikai gondolat szervesen Európához van kapcsolva, — Európa az a nagy szellemi központ, amelynek kisugárzását Amerikának át kell venni, akár akarja, akár nem, mert hiszen teljesen összeszótt, organikus egységben él vele, Amerika Európának csak pseudomorfozisa.

KÖZÉPPONTI ÉLMÉNY — LÁZADÁS. A modern amerikai regénynek középpontja az, ami az európai regényé. Ez a probléma: lázadás a fennálló világrend ellen és a megkötött életerők felszabadítása. A mechanikus civilizáció, az anachronisztikus intézmények, a hatását vesztett államiság, az elavult morál, a hibás gazdasági berendezkedés krízisének jele az amerikaiak számára is a világháború és a háborút követő idő életrombolása volt. Aki Amerikában gondolkozott, szintén látta, hogy a XIX. század világának további fenntartása a fehér ember létét veszélyeztető egzisztenciális kérdés. A post-war generáció fellázadt a civilizáció ellen, hadat üzent az üzletszellemeleknek, a gyáraknak, a kapitalizmusnak és a szocializmusnak egyaránt, látva, hogy a kettő összetartozik és közös erővel áll a feltörő új élet útjába, hadat üzent a mechanisztikus világszemléletnek, a korlátolt kispolgár-mentalitásnak, a képmutató puritanizmusnak („a régi Amerika a puritánok üzlet-civilizációja“, írja Mencken) és mindannak, ami fejlődésgátló súllyal terheli a folyton megújuló élet kibontakozását. Az ezerkilencszázhusas és harmincas éveknek nincs egyetlen írója sem, aki nem lázadó és nem lázadó ugyanabban az értelemben: egy teljesebb, fényesebb, szabadabb, magasabb és közvetlenebb élet hirdetője.

Ennek az új generációnak vezére Louis Henry Mencken, a „The American Mercury“ folyóirat alapítója és szerkesztője. Ő volt az, aki elkezdte hangsúlyozni és követelni azt, ami a régi Amerika „Uncle Sam“ típusából teljesen hiányzott: a magas szellemiség heroizmusát. Mencken Nietzsche tanítványának vallja magát: pártol és segít minden törekvést, amely szabad és egyéni. Ő állott Lewis mögött, amikor Babbitt-et, a standardizált kispolgárt oly véres szarkazmussal megtámadta; csak az ő segítségével terjedt el Cabell „Jurgen“-je, a modern Amerika legelmésebb és formailag legszebb szatírája. Egy kézbe tudta fogni a szétágazó irányokat és határozott arculatot adott az új törek-

véseknek. Mencken fellépése forradalmi volt, de újabb forradalom előkészítése. Az ő nyomán az új amerikai tudatára ébredt annak, hogy ami körülötte folyik, az „a gazdasági szabadság illuziójában pénzhaj-sza, a politikai szabadság illuziójában terror és az erkölcsi szabadság illuziójában képmutatás”.⁶ Irodalmi vezér, akinek egyetlen mű sem elég radikális, elég vehemens, elég harcos és életteljes. Számára a legmagasabb életideál a művész „boldog és ragyogó nihilizmusa”, az a nietzschei-görög könnyűség és dionysosi öröm, amely játszik az étellel. „Az irodalom, mondja, morális rendszerek illusztrációja volt. Ennek meg kell szünni.” A Mencken által befolyásolt és részben nevelt új amerikai művésztípus teljesen elvetette a „tekintély stupid tirannizmusát” és azt vallja, hogy „a teremő irodalom az egész élő személyiség kifejezése”.⁷

Az új állásfoglalásra a legjellegzetesebb, hogy szembehelyezi az art of life (az élet művészet) és a business of life (az élet üzlet) elveit. Az amerikai ember az élet esztétikai kvalitásaival szemben teljesen vak volt. Olyan volt, mint a Ford-autó: tömeggyártmány. Életének mozgatóereje: a profit. Az iskola és egyetem: intellectual Ford-factory, szellemi Ford-üzem volt. Az amerikai életforma: a gyár.⁸ Az Egyesült Államok huszonötmillió családjából tizenhárommillió a gyárszellem martaléka, hatmillió a mezőgazdaságot gyáriásítja és a megmaradt ötmillió nyolcvanöt százaléká kisexistencia. A gyárszellem egyéniségtelen tömegtípust termel ki, de ez még nem a legrosszabb benne. A gyár „slum-breeder”-mocsarat tenyészt maga körül: a gyárak körül mindig megjelenik az itales bódé, a lebuji, menedékház, nyomortanya, kalandor, kétes existencia és munkanélküli. A gyár megfertőzi az egész társadalmat és az egész államot. És ebből a gyárszellemből csak egy kiút van: az életnek üzleti felfogását el kell hagyni és fel kell ébreszteni az emberben azt az ösztönt, amelyik az életből művészetet tud faragni.⁹

NATURALIZMUS — PROPAGANDA. A szellemi átalakulás már jóval a háború előtt kezdődött és első formája Amerikában, mint Európában is, a naturalizmus volt. A naturalizmus forradalmi álláspont: annak a világszemléletnek követelő hangja, amely a természetre, ösztönre, életre fokozott mértékben hivatkozik. Itt kezdődik el az az irány, amelyik később tudatossá válik, amikor az irodalom teljesen megszűnik „az erkölcsi rendszerek illusztrációja” lenni. A naturalista művész hízelg magának azzal, hogy úgy nézi a világot, mint maga a természet: közömbösen, tekintet nélkül az eszményekre. Csak az élet minél nagyobb megnyilatkozása gyönyörködteti. Ennek az eszmeileg érdektelen művészetnek első képviselője Amerikában: Theodore Dreiser.

Dreiser német kivándorlócsalád gyermeke. Ujságíró volt és nagy

⁶ Charques: Contemporary literature and revolution.

⁷ Spingarn: The new criticism.

⁸ Adams: Our business civilization.

⁹ Borsodi Ralph: This ugly civilization.

műveit a század elején írta meg. Sikere egyáltalában nem volt. Csak amikor pénz-regényét kiadta, kezdtek rá felfigyelni és szélesebb körben olvasni. Hírét a huszas évek közepén kiadott „Amerikai tragédia“ alapította meg, az a könyv, mely Amerikában egyedül csaknem egymillió példányban kelt el. Dreiser igazán nagy műve azonban nem az „Amerikai tragédia“, hanem az összefüggő „Pénzállat“ és a „Titán“. A könyv az amerikai karrieréhes milliárdos természetrajza. Itt bontakozik ki teljes mértékben az, ami Dreisert művésszé teszi: a nagyvonalú, nagy foltokkal, óriási tömegekkel, lenyűgöző masszákkal dolgozni tudó „freskó-stílus“.¹⁰ Egy kritikusa kifogásolja azt, hogy mértéktelen.¹¹ De a mértéktelenség éppen Dreiser eleme: az életéhség, mohóság, az a dühös szenvedély, amivel Clyde Griffiths, az „Amerikai tragédia“ hőse ráveti magát az életre s ami romlását okozza. Ennek a mértéktelenségnek nagy alakja Frank Cowperwood, a „pénzállat“, a „titán.“ A természetnek olyan jelensége, mint a ragadozó. Kemény, brutális, kegyetlen. Tönkretéhetetlen. Tízszor elveszti minden centjét, mégis újra nekiáll és mindig nagyobb vagyont gyűjt. Börtönbe zárják, de ha kiszabadul, újra kezd. Környezetét leigazza, sorsokat gázol el. Gondtalanul csalja feleségét, de kedvesét is. Lelkiismeretlen, mint a tigriscápa és éppen olyan vér- és pénzsomjas is. Ki akarja meríteni az életet: mindent meg akar próbálni. „Örülj! mondja az író a könyv végén — és ha az élet fénye megvakít, akkor is örülj!“ Ez a mértéktelen amerikai életéhség regénye.

Dreiser naturalizmusa, bármennyire az örömet hirdeti: sötét. Éppen olyan sötét, mint Sinclair Upton-é, aki az öröm egy új változatát hirdeti: a társadalmi megváltást, a marxizmust.

Sinclair Upton regényei és elméleti művei életének csak részletei. Már egészen fiatal korában elragadva a szociális felszabadítás gondolatától, önmagát teljesen az elnyomottak felszabadításának szentelte. Néhány társával együtt Amerika elhagyatott vidékén földet vásárolt és ideális kommunista államsejtet épített. Ez az államsejt teljes autokráciával mindent önmaga termelt: élelmiszert, iparcikket, gépet, ruhát, téglát; önálló sajtója és könyvkiadóvállalata volt, önálló államrendje, amely nem ismerte a pénzt és az osztálykülönbséget. Sinclair azt hitte, hogy paradicsomot alapít. Az államsejt megbukott. Életképtelennek bizonyult. Kiderült róla, hogy a művész álma volt, olyan művészé, aki kedvét leli lehetetlen kalandok megvalósításában.

Ez az álom-kalandorság Sinclair műveinek varázsa: ez az, ami a vele ellentétes nézetűeket is, sőt ellenségeit is feltétlenül elragadja. Nagy műveiben („Pénz“, „Petroleum“, „Alkohol“, „Száz százalék“, „Kutató Sámuel“, „Mocsár“, stb.) a meggyőződés oly szenvedélye ég, az emberi gondolat oly mély és az igazságszerető művész gesztusa oly

¹⁰ Michaud Régis: Panorama de la littérature américaine.

¹¹ Bruns H.: Amerikanische Dichtung der Gegenwart.

bátor, hogy minden sorában szuggesztív, annak ellenére, hogy sohasem szűnik meg demagogia, izgatás, lázítás és propaganda lenni.

SZATIRA — RIPORTSTILUS. Upton Sinclair propagandát csinált, de annak csakhamar ki kellett derülnie, hogy a „propaganda nem nevelő-eszköz.”¹² Ennél művésziabb s így hathatósabb: rejtettebb, de ugyanakkor erősebb eszközre volt szükség, hogy az amerikai ember elgyáriásított, természetellenes helyzetére felelőszemléljen. Ez az eszköz a szatíra, és a szatíra első modern alakja, egyszersmind az új amerikai irodalom tulajdonképeni megindítója: Lewis Sinclair. Lewis néhány műve már a háború alatt megjelent, első igazi egyéni könyvét a „Fő utcát” ezerkilencszázhuszban adta ki s ez azóta is az Egyesült Államok legnagyobb könyvsikere volt. Amerika egyik napról a másikra új színben látta önmagát: meglátta bornírt, alacsony és üres életét, amit nagy-nak hitt, mert elég gazdag volt hozzá. A „Fő utca” azóta szállóige lett: ma már mindenütt jelzi a nevetségesen szűk nagyképűséget és kicsinyességet és mindazt, ami Lewis későbbi műveinek is állandó célpontja és ami ösztönzés volt arra, hogy megalkossa azt az alakot, aki azóta az amerikai ember „ősképe” lett: Babbitt-et.

A Babbitt azok közé a művészi alkotások közé tartozik, mint a nagy görög és gotikus szobrok, Rabelais, Swift, Dickens Pantagruelje, yahooja, Pickwickje: az, hogy az élet anyagából készültek, értéküknek csak kisebbik része, a nagyobbik az, hogy túlmennek az életen. Nem magyaráznak: megfejtenek. És nem szóval, hanem: képpel. Nem naturalista, hanem mitológiai lények. Babbittben megvan az amerikai vidéki ember egész szomorú lapossága, fejlődésre alig képes tompasága, Oblomov-szerű ájultsága. De benne van a városi amerikainak szellemi érzéketlensége és sajátos tehetetlensége is. Ez az benne, ami nem a természet, hanem a sors kategóriájába emeli. Babbitt van, él, ott sűrűforog millió példányban Amerika vidékein és városaiban, de nemcsak él: ősképe annak is, ami élni fog. Ez a benne levő hipnotikus tekintet, amelyik meghatározza a jelent éppen úgy, mint a jövőt s ez az, ami benne már nem natura, hanem mítosz. Babbittnek nincs pszichológiája. Hiába kísértené meg az ember megrajzolni féltett életstandardjával, a szabad életről szőtt álmaival, amelyekkel önmagát kinozza, kicsinyes örömeivel. Babbitt nem lélek-lény s ez az, ami Lewis művét minden amerikai író műve fölé emeli: Babbitt lényeg. Geniális művész kivételes pillanatban meglátta az amerikai emberben szunnyadó „ősjelenséget”, azt a transcendens valóságot, aminek mintájára „az” amerikai ember teremtmődött. Ez az „ősjelenség”: Babbitt.

Lewis többi műve közül az „Elmer Gantry” nyers és kegyetlen puritán-szatírája, az „Arrowsmith” intellektuális osztály-szatírája, a „Mantrap” igénytelenebb, de üdébb gúnnya emelkedik ki, de már ezeken

¹² Martin E.: The conflict of the individual and the mass in the modern world.

is érezni az író nagy fogyatékoságát: a színtelen zsurnaliszta-stílust. Ez a stílus újabb könyveiben sem változik („Ann Vickers“, „The work of art“). Ez az a zsurnaliszta, kifejezéstelen laposság, ami Lewishez közel álló művészek könyveit is értékben leszállítja. *Tarkington Booth* „The plutokrat“-jában a pénzembert rajzolja meg; ahogy mondják, Lewis és Dreiser ellendarabját készítette el a humor kétségtelen jelével, de sohasem mélyen. *Lee Masters* Edgar a „Spoon river anthology“-ban merészebb és kegyetlenebb. Könyvében egy temető halottait támasztja fel és elmondhatja velük drasztikus leplezetlenséggel alvilági sorsukat. Megrázó fejezetek váltakoznak benne egészen üres részekkel. *Dell Floyd* két regényének („Monn calf“, „The briary bush“) problémaköre az, ami Lewisé: a forrongó és elégedetlen újíto szellemiség szembenállása a közönnel és korlátoltsággal. *Dell* keményebb, mint Lewis, szigorúbb és nehezebb, de hiányzik belőle a „Babbitt“ üdesége, kedvessége és humora.

MESEVILÁG — STILUSKULTUSZ. Az íróknak egy kicsiny, de hatásban és népszerűségben igen jelentékeny része egészen jól látja azt, amit Amerika legelkeseredettebb könyve mond: „az amerikai alkotmány egy darab papír... a rendőrség növekvő hatalmára támaszkodva az egyéneket egyszerűen kirabolják... a városokban embertelen nyomorregyed, a vidéken tudatlan és jogaiktól megfosztott parasztok száma növekszik... olyan uralom alatt, amely az államot megfosztotta egészségétől és a szociális rendet felforgatással fenyegeti.“¹³ Ez a csoport író azonban a közvetett módszert a szellemi forradalom szítására alkalmazsabbnak tartja. A stíluskultuszra épített könyvek nem kevésbé harciasak, mint Lewiséi vagy Delléi. Itt azonban az egyik oldalon mérséklődik a hang, hogy a másik oldalon a hatás kitörülhetetlenebb legyen. *Cabell* „*Jurgen*“-je az egész világirodalomban a stíluskultusz egyik legnagyobb terméke. Az író *France*-tól tanult meg fogalmazni és ahogy ő maga írja tanulmánykötetében „franciául ír amerikai nyelven.“¹⁴ És mialatt *Sinclair* vagy *Lee Masters* durva szatiráit aránylag nyugodtan fogadták, *Cabell* indexen van. Gyűlölik és félnek tőle. Érzik, hogy a burkoltság nagyobb erő, a leplezett szatirában több a méreg és a magas, egyensúlyozott nyelvben a régi Amerikát nagyobb veszély fenyegeti.

James Branch Cabell olyan illuzióromboló álmódó, mint mestere, *France*, vagy *Spitteler*. Látszólag nem odatartozó dolgokról beszél és tolla alól vér folyik. Mesevilágot költött, nemlétező országot, *Rabelais* nyomán *Poictesme*-nek hívja, — s itt csodálatos, irreális mesék játszódnak le. Hangja csendes, finom, nyelve választékos. A szereplők lovagok, várkisasszonyok, királyok, költők, ördögök és szellemek. Néha-néha utal egv-egy amerikai névre vagy eseményre. De mire az ember

¹³ Dreiser: The tragedy of America.

¹⁴ Cabell: Straws and prayer books.

a könyvet leteszi, azt érzi, hogy Sinclair demagóg szónoklata sem tudta ennyire felbőszíteni az amerikai korlátoltság, uzsorás kapitalizmus és zsákmányéhes kalandor-mentalitás ellen, mint Cabell sima és elvontnak látszó meséje.

Hergesheimer Joseph regényei kevésbé mélyek és nem olyan hatásosak. Témaköre a jómódú középosztály. Szatírája óvatosabb. *Hergesheimer* is francia iskolát járt, de mestere nem France, hanem Bourget volt. Nyugodtan, csaknem eleganciával boncolja alakjait, különösen asszonyokat és különösen asszonyok rejtett szerelmi álmait. Legszebb regénye a „Party dress“, egy negyvenéves asszony belső arcképe. Itt érvényesül mindaz, amit *Hergesheimer* tanult és amihez kitűnő képessége van: az aprólékosság, az elmosódó színek és hangok, a felejtéssel küzdő emlékezés, a csendes ironia, diszkrét árnyalás, amely elutasít minden erőset, határozottat és rikfőt.

Erskine John ahhoz, hogy Amerikát kinevesse, az antik görögséghez fordul. Fiatal ladyket és mistereket görög ruhába öltöztet és homéroszi cselekményt játszát el velük. Az, amit a „Szép Helena magánélete“ben elmésségben és jókedvben produkált, világsikert hozott. „Penelope férje“ és „Ádám és Éva“ alig marad el mögötte. *Erskine* nem bánt, csak nevet. Csak mulatni akar.

Az amerikai stílus kultusz legnagyobb képviselője a fiatal *Wilder* Thornton. Rövid, költeményszerűen csiszolt, balladának is beillő néhány kis elbeszélésben („Kabbala“, „Szent Lajos király hídjá“, „Az androszi leány“) az epika oly művészete nyilatkozik meg, ami az európai irodalomban is nagyon ritka. A „Kabbala“-ban szatírával indul, de későbbi könyveiben egészen elfordul Amerikától: a XVIII. századi Peru spanyoljaival és a hellenisztikus kor görögjeivel foglalkozik.

Hemingway Ernest művészete egészen modern jelenség. Kitanulta mindazt, amit a huszadik század harmadik évtizedében lehetett: Proustot, Gidet, Svevot, Huxleyt, Joyceot, Lewist és megtalálta hangját egy könnyű, csaknem légies kifejezőmódban, amely inkább elhallgat, mint beszél, inkább tagad, mint állít és inkább eltüntet, mint megjelentet. Ha arra a kérdésre kellene felelni, hogy kicsoda az Egyesült Államok legjobb elbeszélője, olyan művész, aki született társalgó, sima, elragadó és vonzó jelenség, — nem lehet más válasz, mint, hogy ez *Hemingway*. Regényeinek („Farewell to arms“, „The sun also rises“) magja mindig sötét, de a magnak a játékos nyelv, az üde hang, a pszichologia, az irodalom e legveszedelmesebb fegyverének virtuóz használata különös ízt ad. A háttér komolysága és a felfogás vidám könnyűsége sajátos ellentétben áll, ez a sajátosság *Hemingway* egyéni stílusává lett s ez tette könyveit oly hamar világhírvé.

PSZICHOLOGIA — LÍRAISÁG. Az amerikai irodalomban a legkülönbözőbb arcok tűnnek elő egymásután és egymásmellett: a nehézkes német Dreiser mellett a gúnyos angol Lewis, a külső megjelenésre súlyt helyező franciás Cabell mellett a metafizikus megviselt orosz arc: —

Anderson Sherwood. Anderson problémái orosz problémák. Azt a szembenállást, amit az irodalom kifejez, ő is érzi: ő is lázadó. De minden lázadó között ő szenved a legjobban. Alacsony sorsból küzdötte fel magát: már élettörténete is Gorkijra emlékeztet. Anderson is munkától meggyötörve, éjszaka nem pihent, hanem Dosztojevskijt, Freudot, Nietzsche-t és Jamest olvasott.¹⁵ Volt napszámos, kertész, hajós, hordár, gyárimunkás és csavargó, — regényeinek alakjai közül egyetlenegy sem tartozik a „white collar class“-ba, a fehérgalléros társadalmi osztályba. De Anderson nem az en masse forradalom híve. Ez benne a sajátos orosz: ő tudja, hogy mindenkinek magának kell felszabadítania önmagát egy teher alól, amely nem társadalmi, hanem metafizikai. Az a mély, súlyos és nehéz levegő ez, ami a „Poor white“-ben (magyarul: „A nagy ember“), vagy a „Sötét nevetés“-ben mozdulatlanul ül, mint a kőd az alkonyati völgyben, Anderson sajátos atmoszférája. Ez a szláv kétségbeesés, a sóvárgó ember szabadulni akarása valamiből valamibe, anélkül, hogy tudná, miből mibe. Sehol derült szín, könnyebb hang. Andersont Amerikában nem szeretik: legtöbb olvasója Európában van. Amerika nem képes elviselni azt a homályt, amit ez az orosz-tanítvány regényeiben összesűrített.

Cather Willa, a legkitűnőbb amerikai női regényíró; könyveiben megvan Anderson nagy érzéke a pszichológikumok iránt, megvan benne a líraiság is, de teljesen hiányzik a kétségbeesés. Általában az a vélemény, hogy Cather egyike a legobjektívebb amerikai szerzőknek: sohasem túloz, nem költ tényeket és nem torzít.¹⁶ Még csak nem is lázad: csak felháborodik. Főalakjai nem sötétek, hanem küzdő és gyakran győző emberek, akik néha el is érik azt, amit akarnak („O pioneers“, „Antonia“, „One of ours“, „Death comes for the archbishop“). Nagy pszichológiai érzékének és kifejezőművészetének hatása világosabb és vonzóbb, ha nem is mély, inkább a valóság látszatát kelti.

ROMANTIKA — SZENTIMENTALIZMUS. A fél-irodalom az Egyesült Államokban éppoly bujasággal tenyészik, mint az európai államokban és ez ott is, mint itt, a szentimentális romantika minden magasabbat gondosan kerülő irányában jelentkezik. Ez az irodalom nem meggyőző, de nem is meggyőzésre készült. Itt nem az élet nehéz és komoly kérdései tisztázódnak. A romantikus szentimentalizmus időleges kábítószert, amely, mint a mozi, ez a jellegzetesen amerikai műfaj, inkább eltereli a figyelmet a lényegről, mint igyekszik azt belülről megoldani. *Oster-so*, *Ferber*, *Roelwaag*, *Atherton*, *Canfield* és nagyon sok más író és főképen író, amennyiben kiemelkedik a nagy átlagból némely feltűnő művészi tulajdonsága révén, sohasem válik szellemirányító erővé: divatjelenség marad és népszerűsége jelentőségével majdnem fordított arányban áll.

¹⁵ Anderson: Story teller's story.

¹⁶ Fritz G.: Weltliteratur der Gegenwart.

STÍLUSKERESÉS — VILÁGKERESÉS. A legutóbbi öt esztendő alatt indult nemzedék, amelyet Dreisertől egy egész emberöltő, Lewistől már tizenöt év választ el, anélkül, hogy feladta volna a forradalmosítás gondolatát, teljesen az új nagy angol írók nyomába szegődött. James Joyce hatása a legészrevehetőbb, de erősen hat Huxley és Lawrence is. Joyce formái, nyelvi és kifejezési ereje alól egyetlenegy fiatal amerikai sem tudta magát kivonni. A lázadás az új amerikai nemzedékben erősebb, mint valaha volt, — sőt, mindegyik fiatal író túl akar menni elődjain, radikális elveket vall egész a nihilizmusig és anarchiáig. Ez az a nézőpont, amelyik azt mondja, hogy az új amerikai írásművészethez képest az európai „irodalmi, mert tartalma nem vitális... Amerika aránytalan, nyers, de életteljes”.¹⁷ Ott, ahol az idősebbek még elvekre és elméletekre hivatkoznak, a fiatalabbak félredobva és tudatosan elkerülve minden teoriát, magát az égő szenvedélyt dicsőítik. „Romantikus volt, — írja az egyik fiatal író hősről, aki természetesen saját maga,¹⁸ — de romantikája nem abban nyilvánult, hogy az élettől el, hanem, hogy az életbe meneküljön... Nem a hamis világokba vágyódott, képzelete a valóságban akart kiterjeszkedni.” És más helyütt ugyanaz: „Ó, ha negyvenzere évem volna, mindet, kivéve az utolsó kilencvenet, a csendnek szentelném... úgy hozzánőnék a földhöz, mint egy domb, vagy szikla.” Dos Passos hőse a nagyvárossal végkép leszámolva elindul éjszaka, egyedül s amikor a vámnál azt kérdik, hová megy, azt feleli: Messze...! A fiatal nemzedék egyelőre hánykolódik a „kapitalista szadizmus és a kommunista mazochizmus között”,¹⁹ de már túlvan azon, hogy akár-melyik pártba álljon. „Az irodalom története, — írja Lewisohn, — a fokozatos belső forradalmak története... és Amerika még nem nyerte meg forradalmát”. Az ember bármilyen új szerző könyvét veszi kezébe, legelőször ez a fokozott lázongás tűnik fel: gondolatban, a szociális helyzet ellen való állásfoglalásban, stílusban, formában, morálban. Chaotikus, egyenlőtlen, türelmetlen, követelő művészet ez: drasztikus, az obszcenitástól sem visszariadó, kegyetlen és erőszakos.

Dos Passos John három nagy regényével („Nagyváros“, „42. szelvény“, „Ezerkilencszáztizenkilenc“) ennek az irodalomnak legnagyobb alakja. Technikája egészen Joyce-i, szellemisége azonban nem a többséges író művésznak már klasszikussá vált nihilizmusa. Dos Passos azt vallja, hogy: „a tudatlanság, mohóság, hazugság, kegyetlenség, hataloméhség a világtörténelem egyetlen uralkodó osztályában sem volt soha olyan erős, mint Amerika láthatatlan kormányában”.²⁰ És így mindaz a művészi eszköz, ami Joycenál szellemi volt, Dos Passos kezében tényleges hadianyaggá válik, amelyik robban és pusztít. Dos Passos nem bírál, a bírálat számára erőtlen; nem ironikus, ennél sokkal

¹⁷ Huddleston: What's right with America.

¹⁸ Wolfe Thomas: Looking backwards Angell

¹⁹ Lewisohn L.: Expression in America.

²⁰ Sinclair U.: Brass check.

türelmetlenebb. Ami regényeiben megjelenik, egyetlen óriási torzkép, imaginatív vízió, mint egy középkori, vagy bizánci festmény: egy a művész szenvedélyében megolvadt világ, amely a nagy belső forráságban elvesztette reális alakját.

Bromfield Louis különösen két regényében („The modern hero“ és „Twentyfour hours“) a dospassosi művészetben talált magára. A „Modern hős“-ben és a „Huszonegy órá“-ban lejátszódó eseményforgatag már teljesen szakítva mindennemű naturalizmussal, első pillanatra eszeveszett és értelmetlen kavargásnak látszik. Csak amikor az ember hozzászokik ehhez az arithmiához, paradox nyelvhasználathoz és a fantáziában elváltozott élet ábrázolásához, kezdi észrevenni, hogy itt új művészet teszi első lépéseit. A XIX. század, bármilyen vakmerő volt, mindig logikus keretek között maradt: stílusa klasszikus volt. Az amerikai frászmód egyfajta magikus művészet. Érthetetlen jeleket használ, de a jeleknek művészi jelentőségük van; kicsavart mondatokat írnak, de a mondatok hatása sokszor nagyobb, mint a legcsiszoltabb klasszikus mondatoké; az egész mű szaggatott, vonalvezetése rapszódikus, a forma befejezetlen és torzószerű, de így hat annak, aminek a művész szánta: eleven életnek.

Ami Bromfieldre vonatkozik, fokozottabb módon érvényes Faulkner Williamra. Faulkner tudatosan az élet legszörnyűbb részleteit választja ki arra, hogy egész a gyökerekig megmutassa, mi van benne. Bizarr, fantasztikus, néhol elrettentő, sokszor visszataszító tárgyakat vesz elő. Regényiben („The sound and the fury“, „As I lay dying“, „Sanctuary“ etc. idő, egymásután, hely, személy, teljesen felbomlik és eltűnik: a világot csak a belső folytonosság tartja össze, a joycei belső beszéd: a sötét, feneketlen mélységű életfolyam liútető zuhogása hallatszik. Glenway Wescott, Nathan Asch (különösen „22. november“ és „Payday“ c. regényeiben), Ludwig Lewisohn, Michael Gold mind ennek az „új barbarizmusnak“ képviselői. Gold („Jews without money“) a newyorki zsidónegyed nyomorgó páriáiról fest megrázó képet. Asch a „Payday“-ben egy harminc dollár fizetésű gyermek történetét mondja el szörnyű színekkel. Wescott majdnem negatív pólusa Wilder-nek: — kultusza nem a világosság, hanem éppen a homály, nem a kerekesség, hanem a szaggatottság, — semmiképen sem akar „természetes“ lenni: művészete imagináció. És a legújabb amerikai írónak formailag mérsékeltebb iránya (Thomas Wolfe, Elisabeth Madox Roberts, Olive Tilford Dargan) sem tudja magát kivonni e nagy mágikus áramlat alól. A kritika és a művelt osztály pedig az irányt lelkesedéssel fogadja. Korszerűnek érzi, sőt ennél több: azt hiszi, hogy a szellemi forradalom az írók megtalálták a célhoz vezető utat.²¹ Nem lehetetlen, hogy ebből az irányból fog kibontakozni az önálló amerikai művészet.

Hamvas Béla

²¹ Knight C. Grant: American literature and culture.

Apokaliptikus lovasok

— 1914 —

*Kigyúlt a félhold, e rőt fényű máglya.
Három lovas magát nyeregbe vágta.*

*Veres lovon, kígyózó véres fürttel
— Kezében penge — a háború tünt fel.*

*Sötét ménen mögötte, mint egy árnyfolt
— Széles vállán karsza — Ez a halál volt.*

*A harmadik nagy ködpalástban hátul
A Dögvész volt. Morgott tömeghalálról.*

*A vörös hold véres máglyája hosszan
Lángolt fölöttük félelmes magosban.*

*A három most megállva egy fenyéren
Végignézett a riadt messzeségen.*

*Mint titkos jelre vad körtáncra mentek,
Zihált a Dögvész, acélok összezsengtek,*

*S ordítva, a rémültté dermedt ürbe,
Szörnyű nevét mindegyikük kiküldte.*

*Rá visszhang zúgott, erdők meghajoltak.
Csak hangzott egyre: Jer!... Kezdjük meg holnap!...*

*... A félholdat egy hegy fejére vágta
Az Éj, s égett, mint kettémetszett máglya.*

*A vörös fény szétfolyt a szörnyű éjbe,
Alácsorgott nagy sziklás meredélybe.*

*Fantasztikus, ormótlan fejű ménnek
Ereszkedtek alá lapályos mélynek.*

*Majd vágattak, — egy mér föld szökkenésük,
A felgyúlt hold lángját fújta feléjük,*

*Tüzből bőven rájuk hullt a szikra —
Rohantak, mint világba lőtt parittyá.*

Kutas Kálmán

A sterilizáció

Ha végiglapozzuk az orvostudomány gyógyító törekvéseinek történetét, cselekvő és béna korszakok váltakozásáról olvashatunk. Az új gyógyító eljárásokért való lelkesedést rendszerint a kiábrándulás, a lehangoltság követi. Különösen az elme- és idegyógyászat csalódott sokat gyógyító kísérleteiben, amely kísérletek máskülönben az orvostudomány egyéb ágait sikerekkel, eredményekkel gazdagították. A XIX. század therápiái nihilizmusa is sok csalódás természetes következménye volt, de logikusnak kell tartanunk, hogy ezt a bénaságot a betegségek megelőzésére törekvő munkásság váltotta fel. A XX. század orvostudományát a megelőzés, a profilaxis jellemzi.

A külső okokból származó betegségek ellen általános és különleges egészségügyi szabályokkal, az életkörülmények megfelelő rendezésével védekezhetünk. De ezeknek a betegségeknek a gyógyítása is többnyire sikerrel kecsegtet. Az öröklött betegség ellenben a betegnek végzet, gyógyszerre nincs, megelőzni is csak egyetlen módon lehet: kizárni a szaporodásból azokat, akik ilyen betegségeket adhatnak örökség gyanánt utódaiknak.

A vallás és orvostudomány céljai végeredményükben azonosak, mert mind a kettő egyformán nemesebb, jobb, tökéletesebb embert igyekszik kitermelni. Egyik sem helytelenítheti tehát, ha az eugenika az olyan embernek a fogamzását is meg akarja akadályozni, aki úgy egészségesileg, mint erkölcsileg, mint gazdaságilag a közösségnek csak kárára lehet és aki esetleg még további kóros utódokkal az emberiség erkölcsi, egészségi, anyagi leromlását sietteti. Egészen természetes, hogy nem vándoroljunk magunkat semilyen tekintetben sem, ha megakadályozzuk egy biztosan beteg, tehát szenvedésteljes, nyomorúságos élet fogamzását.

A faj nemesítését célzó törekvéseknek több módját ismerjük. A pozitív eugenikának feladata a kulturélet okozta kontraszelektív hatásoknak megszüntetése, valamint a faj értékes elemei szaporodásának előmozdítása volna. Sajnos, különösen a mai körülmények között mindkét cél elérhetetlen álomnak látszik.

Kontraszelekciót, az értékesebbek pusztulását, a silányabbak megsaporodását okozza a háború. A fogyatékosak, az örökletes betegségben szenvedők rendszerint otthon maradnak, különösen az erkölcsi gyengeelméjűek, kik a társadalomnak csak mótelyezői, igyekeznek kibujni a hadviselés kötelezettsége alól. Az erkölcsi gyengeelméjűek a fő okozói a háborúkat követő forradalmaknak is, melyeknek kontraszelektív hatását sem tagadhatjuk. Minden idők egyik legnagyobb eugenikusa az lenne, aki törölni tudná a háborút az emberiség életéből.

Bizonyos tekintetben kontraszelektív hatása van a humánitásnak is. A vadon élő növények és állatok között a természetes kiválogatódás akadály nélkül történik. A gyenge az életért való küzdelemben, az élet-halál-harcban könnyörtelenül elpusztul, társainak martalékává lesz. Az

állat éppen ezért leplezni igyekszik gyengeségét. De nem így az ember. Az emberj társadalomban a gyenge fölfedi betegségét, kérkedik vele, fegyverként használja, mert védelemben, ellátásban részesül általa. Természetesen a humánitást az emberi társadalomból kiölni nem lehet az eugenika célja, mert hiszen, ha már egyéb szempontokat nem is veszünk tekintetbe, a külső okokból származó betegségek gyógyíthatók és az ilyen betegek a faj fenntartása szempontjából sokszor igen értékesek is lehetnek.

A faj kívánatos, egészséges elemeinek szaporodását, sajnos, semilyen intézkedés nem támogatja. A családi pótlékok, jutalmazás, szülési segély, adókedvezmény olyan mértékben, amint ma a legkülönbözőbb államokban divatban vannak, nevetségesek, semmit sem jelentenek. Pedig a gyermektelenség, az egyke csakis a gazdasági viszonyok javulásával tűnhetne el. Míg e körülmények fontosságát az államok föl nem ismerik, ezen a téren is csak kontraszelektációs jelenségekkel találkozhatunk. Szinte természetes, hogy az ép erkölcsű, szaporodásra többnyire különösen alkalmas ember jobban érzi a felelősséget gyermekeinek sorsáért és ha szociális viszonyainál fogva gyermekeinek jövőjét biztosítva nem látja, lemond a házasságról, gyermektelen házasságban él, vagy az egyke mellett dönt. Az erkölcsileg gyengébb, a szaporodás szempontjából legalább is kevésbé kívánatos elem ezt a felelősséget nem érzi. Nagyon sok ezen a téren a mulasztás, pedig megfelelő törvényekkel, megfelelő gazdasági politikával könnyen és sokat lehetne segíteni. A segítség kifizetné magát. Egészséges állami életnek csak egészséges emberanyag teheti alapját.

A negatív eugenika is többféle úton-módon veszi fel a küzdelmet, mikor az emberiség elfajulása, leromlása ellen harcol. A házassági tanácsadások többnyire haszontalannak bizonyulnak, az ilyen állomások rendszerint nagy részvétlenségnek örvendenek. A házassági tilalmak, még ha törvényesen érvényesíthetők volnának is, a házasságon kívüli szaporodást nem akadályozhatják meg, talán még inkább elősegítenék. A gyermekáldás elleni védekezésre való kioktatás kétélű fegyver, mely egyfelől mindig bizonytalan eredményű, másfelől olyanok által is felhasználható, akiknek szaporodása a fajnak nyereséget jelentene.

Míndezek az említett törekvések nagyobbrészt teljesen kivihetetlenek, másrészt hasztalanok. Nem csodálható tehát, ha mind sűrűbben hangzik el a legkülönbözőbb államokban a faj megóvása céljából egyedül hathatósnak látszó negatív eugenikai eljárásnak, a sterilizáció törvényes elrendelésének követelése. Valóban, mai tudásunk szerint egyetlen mód marad a védekezésre: az öröklött betegségben szenvedőknek, helyesebben az örökletes betegségeket átörökítő egyéneknek terméketlenítése. A sebészet mai fejlettsége mellett ez a feladat, mint beavatkozás, különösebb gondot nem okoz.

A sterilizáció törvényes rendezésének követelése mellett itt-ott még elhangzik a kívánság, hogy engedje meg az állam

a művi abortust minden olyan esetben, amikor beteg utód születésére van kilátás. Vannak eugenikusok, kik még ma is szóba hozzák az euthanáziát, a korcs, beteg újszülötteknek fájdalom nélküli elpusztítását, mely gondolat gyakorlati megvalósítása ellen azonban egészen természetesen orvos, biológus, jogász, teológus egyaránt tiltakoznak.

A sterilizációt ma már több állam törvénye megengedi, sőt egyesek bizonyos esetekben kötelezővé is teszik. A kezdeményező Amerika volt. Itt már a múlt század utolsó évtizedeiben hangoztatták a terméketlenítésnek, mint a faj elkorcsulását megakadályozó védekező eljárásnak szükségességét. Indiana állam volt az első, amelyik 1907-ben törvénybe iktatta a súlyosabb gyengeelméjűeknek, sexuális bűntetteknek és a javíthatatlan gonosztevőknek terméketlenítését. Ezt a példát rövidesen több amerikai állam is követte. Az Egyesült Államok 27 államában van ma érvényben terméketlenítési törvény, miután háromban, közöttük New-Yorkban már meg is szűnt. Az amerikai államokhoz csatlakozott 1928-ban a kanadai Alberta. Európában először 1932-ben Dánia, majd röviddel utána a svájci Waadt kanton rendezte törvényes uton a terméketlenítés kérdését. A mozgalom ma már világszerte elterjedt, mióta azonban ez év január elsejével Németországban életbe lépett a „Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses“, újult erővel támadtak fel a viták, melyekben résztvesznek a legkülönbözőbb szellemi és gyakorlati tudományok képviselői. Valószínű, hogy csak olaj lesz a tűzre az angol bizottság ez évi jelentése. Ezt a bizottságot az egészségügyi miniszter 1932-ben küldötte ki a kérdés tanulmányozására. Míg a legtöbb állam az önkéntes sterilizációt engedi meg, néhány amerikai és a német állam a kötelező terméketlenítés mellett döntött. Az angol bizottság a kényszer, a kötelező terméketlenítés törvénybe iktatása ellen a leghatározottabban tiltakozik, az önkéntes sterilizáció lehetőségét is igen szűk határok közé szorítja, szigorú feltételekhez köti, melyek között minden esetben az egészségügyi miniszter írásbeli engedélye is szerepel. Ma már a világ legtöbb államát foglalkoztatja a kérdés, többek között Norvégiában, Svédországban, Finnországban is kétszen vannak már a törvényjavaslatok.

A magyar szakkörök már a század elején élénk figyelemmel kísérték a modern eugenikai törekvéseket. Hajós, Goldberger, Ráth, Naményi előkészítő munkássága után a Magyar Elmeorvosok Egyesületének felkérésére 1931-ben Benedek László tartott „A cselekvő eugenikának és a pszichiátriának öröklésbiológiai és orvosi vonatkozásai“ címmel az Egyesület Értekezletén hatalmas, összefoglaló, tudományos előadást. Benedek László sok tekintetben elérkezettnek látja az időt a sterilizációs törvény megalkotására s a törvénytervezet előkészítése céljából egy szakbizottságnak kiküldését sürgeti. Határozott javaslatot is tesz bizonyos örökletes elmebetegségben szenvedők terméketlenítését illetően. Schaffer Károly legfeljebb csak kétféle különleges esetben engedné meg

a terméketlenítést. Naményi követeléseiben a Benedek által támasztott igényeket is túllépi. A kérdéshez a vallási és etikai világnézet szemszögéből Lengyel Sándor és Somogyi József szóltak hozzá, igen megszívlelendő módon. A közelmúltban a belügyi kormány is foglalkozott a tárggyal, miért is nem tartjuk haszontalannak e törekvéseknek szükség-szerűségét, jogosultságát és időszzerűségét újból megvizsgálni.

Sokszor halljuk az ellenvetést: a természet törvényeibe beavatkozni nem szabad és nem is lehet. „A hangya sohasem fogja elhordani a Himaláját.“ A természet mindig az átlagot igyekszik kitermelni. A fajtól eltérő tulajdonságok nem állandósulnak még akkor sem, ha egy vagy más szempontból az egyénre előnyösek. A kiválóak közeli vagy későbbi utódai éppen úgy átlag-emberek lesznek, mint a silányak leszármazottai, illetve nem egyszer egyformán utód nélkül maradnak. Az élet nagy egyensúlyát az ember megváltoztatni nem tudja. Eltűnhetnek egyes népek, egyes fajok az élet színpadáról, az egyensúly mégis megbonthatatlanul megmarad; az egyensúly, amíg élet van, örök. Ezekkel és a hasonló igazságokat tartalmazó ellenvetésekkel szemben az eugenikusnak egyszerű a válasza: nincs szüksége a társadalomnak olyan élősdirre, akinek az élet nem áldás, hanem szenvedés, nemcsak a társadalomnak teszünk jót, ha ezeknek fogamzását megakadályozzuk, de a meg nem születendőnek is. Ha ezt az álláspontot magunkévá tesszük, láthatjuk, hogy nem lehet elfogadható vallásos, morális, etikai ellenvetés, mely az orvostudományt eugenikai törekvéseiben megakadályozhatná. De ha ezt az álláspontot valljuk, akkor a sterilizáció törvényes rendezése céljából teljesen közömbös, hogy vajjon valóban tapasztalható-e az elfajulás, elkorcsosulás jelei az emberiségen vagy sem. Csak mellékesen kívánjuk megemlíteni, hogy bár vannak a kulturának, mint azt fennebb említettük, kontraszelektációs hatásai is, mégis túlzottaknak kell minősíteni a félelmet. Sokszor halljuk emlegetni, hogy a silányak úgyszólván minden akadály nélkül továbbtenyészhetnek, s minthogy az elfajultak összeházasodnak, hovatovább mind inkább romlik az emberanyag. Meg kell nyugtatnunk a sötétenlátókat: az emberiség előrehaladó elfajulását semmiféle statisztika nem bizonyítja. Az örökletes endogen betegségek csak az általános szaporodással megfelelő arányban növekedtek. A bűnesetek szaporodása sem bizonyít az erkölcsi gyengeelméjük számának szaporodása mellett, bár feltehető volna, hogy a világháború kontraszelektációs hatása ideig-óráig talán ilyen módon is megnyilvánulhat, míg később, mint ahogy az rendesen történni szokott, a kiegyenlítőds az emberi beavatkozástól függetlenül is megtörténhetik. Valószínű azonban, hogy a háborút követő gazdasági harcban, a nehéz megélhetési viszonyok között azok az enyhébben fogyatékosak is könnyebben követhetnek el visszaéléseket, akik megfelelő életfeltételek mellett az átlag-ember nyugodt életét élhették volna. De ha magukat a bűntetteket tesszük vizsgálat tárgyává, látjuk, hogy nem azok a visszaélések szaporodtak meg, amelyeket az erkölcsi gyengeelméjük szoktak el-

követni, hanem amelyek az élet gazdasági nehézségeiben lelik magyarázatukat.

Ha valóban bizonyítható, hogy az emberiség elfajulása csak rémlátás, akkor a terméketlenítés törvénybe iktatása nem sürgős. Ez a megállapítás azonban nem jelenti még, hogy nem jogosult és nem időszerű, Tulajdonképen azt kell mondanunk, hogy a terméketlenítés mindig időszerű, ha orvosi szempontból jogosan indokolt. Nyugodt lelkiismerettel terméketlenítést csak ott ajánlhatunk, ahol biztosan tudjuk, hogy a terméketlenítendő örökletes betegségben szenved, illetve örökletes betegségnek csíráját hordozza magában, miáltal utódait nagy valószínűséggel rendes szociális életre képtelenné és ezáltal a társadalom élősdijévé tenné.

Néhány ritkább idegbetegséget nem tekintve, gyakorlati szempontból a sterilizáció az örökletes elmebetegségben szenvedőknél jöhet szóba. Különösen a mániás-depressziós, szkizofréniás, epilepsziás elmebetegségek, a született erkölcsi és értelmi gyengeelméjűségek és a súlyos pszichopathiák keletkezésében van az öröklésnek jelentős szerepe. Mindjárt megállapíthatjuk azonban, hogy ezekhez a betegségekhez teljesen hasonló, velük tünetileg tökéletesen egyező betegségek külső okokból is származhatnak. Gyakran észlelünk szkizofréniás betegek hozzátartozói, felmenőági rokonai között hasonló betegséget, mikor tehát öröklésre kell gondolnunk; viszont látunk és írtak már le szkizofréniás betegségeket, melyek mérgezősek hatására keletkeztek. Természetesen feltehető, hogy így és ugyanabban a családban előfordulhat a szkizofréniás úgy külső okból, mint az öröklés alapján. Mindebből az következik, hogy a terméketlenítés javaslatbahozásához nem elég a betegség tüneteinek tisztázása, hanem minden egyes esetben külön ki kell vizsgálnunk a betegség örökletes jellegét is. Az is bizonyos azonban, hogy nem elégséges pusztán annyit megállapítani, hogy örökletes betegséggel állunk szemben, hanem tudnunk kell, hogy a betegség miként öröklődik, helyesebben: milyen arányszámban várható az utódoknak megbetegedése. Természetes, hogy ezek után önként merül fel a kérdés, vajjon rendelkezünk-e olyan örökléstani ismeretekkel, olyan örökléskutató módszerekkel, melyek bennünket biztos örökléskutatásra képesítenek?

Szomorúan kell bevallanunk, hogy mindazok a törekvések, amelyek az emberi betegségek öröklődésének szabályszerűségeit igyekeztek megállapítani, a XX. század elejéig teljesen hamis utakon jártak. Az egész átörökléstan még nagyon fiatal, alig három évtizedes tudomány. A modern örökléstan megalapítója, amint az ma már általánosan ismeretes, Mendel Gergely ágostonrendi szerzetes volt, kinek tanaira azonban a tudományos világ csak halála után félszázaddal, a XX. század elején kezdett felfigyelni. Mendel szerint az átöröklésnek két formáját különböztethetjük meg: a domináns és a recesszív öröklést. A növényés az állatvilágban sikerült kísérletekkel bizonyítani, hogy a domináns

öröklés esetében az átörökölt tulajdonság nemzedékről-nemzedékre megy át, a szülőtől mindig bizonyos határozott számú gyermek öröklí, akiknek gyermekei is ugyanolyan számarányban viselik majd ezeket az örökölt családi jeleket. Azok a gyermekek, akik a szüleiktől a szóbanforgó tulajdonságot nem örökölték, gyermekeiknek sem adhatják át. Ha a Mendel-féle törvények az örökletes betegségek átöröklésére vonatkozóan is érvényesek, ami legalább is nagyjában egészen valószínű, akkor egy betegség domináns öröklődési előfordulása esetében tehát annyit biztosan megjósolhatunk, hogy *az egészségesen maradt gyermekek leszármazottai a betegséget nem öröklík.* A recesszív öröklődésnél az örökletes betegségben szenvedő szülők gyermekei, bár a betegség csíráját magukban hordják, betegek nem lesznek, de további leszármazottaik között a betegség, különösen kedvezőtlen házasság esetében, újból bizonyos számaránynak megfelelő gyakorisággal kiütöközik. Különösen a vérrokonházasságok veszélyesek az ilyen öröklési menet esetében, mert ilyenkor a betegség az utódoknál mintegy halmozódva fog jelentkezni. A német Rüdín azonban azt is hangsúlyozza, hogy csak a családi önzés engedheti meg a recesszive terhelt, de látszólag egészséges egyének egy valóban egészséges emberrel való házasságát, mert az ilyen házasságok a betegséget mind nagyobb körben terjesztik.

Tulajdonképpen ennyi és nem több, amit a Mendel-féle törvények alapján az emberi betegségek öröklését illetően jósolni tudunk. Hely hiányában nem részletezhetem azokat az okokat, amelyek súlyosan megnehezítik az embernél az öröklésjósolást. Csak megemlítem, hogy különböző okok következtében az embernél nagyon ritka az egyszerű domináns vagy recesszív betegség. Azt sem tudjuk még biztosan, hogy a tüneteiben egy és ugyanazon betegség a különböző emberfajoknál, sőt a különböző családoknál is egy és ugyanazon a módon öröklődik-e? Ismerünk tapasztalatokat, melyek szerint az azonos tünetekkel rendelkező betegség az egyik családban recesszív, a másik családban domináns módon öröklődött. Arra is vannak adatok, hogy az öröklődési mód ugyanannál a betegségnél ugyanabban a családban megváltozott, a dominánsból recesszív, a recesszívból domináns lett.

Még csak alig két évtizede, hogy az emberi öröklődési törvények kikutatása céljából egyáltalában munka folyik. Ma még csak az adatgyűjtésnél vagyunk, messze van még a cél, ahol majd a cselekvő eugenika veheti át szerepét. Az igazi örökléskutatásnak módjára először Amerika figyelmeztetett, amikor 1910-ben egyesületet alapított és megkezdte a megfelelő személyzet kiképzését, amely személyzetnek az intézetben elhelyezett betegek öröklési viszonyainak kikutatása teszi feladatát. Hatalmas, modern, új utakon járó örökléskutató munkát fejt ki Németországban Rüdín müncheni professzor és iskolája, kiknek újában nagyon sokat köszönhetünk. Magyarországon, legalább is hivatalosan, eddig semmi sem történt. Ki kell azonban emelnem Csörz Károly nevét, aki fáradhatatlan szorgalommal, hatalmas szellemi felkészült-

séggel, teljes önzetlenséggel, a modern öröklődéstani követelményeknek megfelelően gyűjti a magyar népre vonatkozó öröklési adatokat.

A Rüdin-féle valószínűségi számításokkal javított statisztikai módszer, valamint a legszélesebbkörű kutatás a közeli és távolabbi rokonok öröklési viszonyait illetően azt bizonyítja, hogy az átörökítésnek vannak bizonyos százalékos valószínűségei. Így pl. a szkizofréniánál egy szülő betegsége esetében az utódoknak 47.5%-a lesz részben beteg, részben külfönc, mindkét szülő betegsége esetében ez a szám 82-re nő. Ezeket a valószínűségi számításokat, melyek azonban nem a magyar népesség körében eszközöltettek, teszik *Benedek* és *Naményi* sterilizációs javaslataik alapjául. Velük szemben *Schaffer* hangoztatja, hogy ezek a százalékok még nem bizonyosságok. Ami 200 családra, mint összességre érvényes, nem föltétlenül érvényes egy családra, mert 200 esetben a valószínűség sokkal biztosabb, mint egyben. *Schaffer* Károlynak az Orvosi Hetilapban közölt példája szerint, ha ötven örökölt vitustáncban szenvedő betegnek egyenként négy, összesen 200 gyermeke van, azok közül 100 beteg lesz. De egy konkrét családban ilyen biztonsággal jósolni nem lehet, mert megtörténhetik, hogy mind a négy gyermek egészséges vagy mind a négy beteg lesz.

Nem ismerjük többek között még a zseniális egyének származása és az endogen betegségek közötti összefüggést sem. Gondoljuk el, hogy a sterilizációs törvény esetében *Bolyai János* nem született volna meg.

Mi a magunk részéről, bár elismerjük, hogy néha-néha kísértésbe jutnánk, a mai öröklődéstani ismeretek alapján sterilizációt nem javasolnánk. Ellenben felhívjuk a figyelmet *Ráth Zoltán* indítványára, aki törvényes intézkedés alapján óhajtja az intézetből elbocsátott endogen elmebetegségben szenvedőket öröklődéstanilag vizsgálat tárgyává tenni. *Ráth* szerint az eddigi óriási fáradsággal dolgozó örökléskutatás legnagyobb nehézsége az volt, hogy egyes szakemberek személyesen legfeljebb csak három nemzedékhez tartozó egyedeket vizsgálhattak meg, míg a többiekről csak laikusok bemondása alapján alkothattak maguknak véleményt. *Ráth* 1927-ben indítványozta, hogy a zárt intézetből elbocsátott, endogennek talált elmebetegek utódait, családtagjait, rokonait, a lakóhelyük hatósági orvosa az intézetek kívánságára köteles legyen időnként felülvizsgálni s róluk jelentést tenni. Ha elmebetegségre gyanus tünetet talál, leletét hivatalos elmeszakértővel is felül kell vizsgáltatnia. Tehát *Ráth* szerint e „kísérleti átöröklés-megállapítás” több nemzedéken keresztül szakértők által vizsgáltatja meg a betegnek utódait. Ezzel kapcsolatosan föl kell állítani egy pszichiátriai örökléskutató intézetet, amely intézet munkásságának végső célja az összegyűlekező anyag feldolgozásából a gyakorlati átöröklés megállapítása és ennek alapján a biztosabb alapú eugenikai törvényjavaslat elkészítése lenne.

Dr. Nyirő Gyula.

Liszt, az író

Idehaza nagy általánosságban tudják, hogy Liszt csodálatosan nagy zongoraművész volt, szerzeményeiről is tudnak egy és mást, sőt vannak, akik arról is tudnak, hogy cikkeket, könyveket írt s hogy volt a cigányokról írt valamilyen könyve, amelyért szidalmakkal illették. — ... Ezek a szidalmak gyors elterjedésnek örvendtek és még ma is sokan kintornázzák.

Ha Lisztről, mint íróról kívánunk tájékozódni, mindenekelőtt tisztázzuk azt, hogy mit értsünk e szón: író? Ennek legjobb magyarázatát a nagy francia lexikon, a Dictionnaire Larousse adja, hol e címszón találjuk meg előbb a betűvetőnek meghatározását s azután az íróét, az auctorét ilyformán: ember, ki könyveket, a nagy nyilvánosságnak szánt munkákat szerez. Azután: ember, ki művészién és ízléssel ír. (Homme qui compose des livres, des écrits destinés a la publicité; homme qui écrit avec art et avec goût.) Az auctor e kettős meghatározásának Liszt teljes mértékben megfelelt, mert úgy francia, mint német lapokban, valamint könyv formájában is jelentek meg a nyilvánosságnak szánt írásai. Ezekben az írásokban bátran síkra száll művészi meggyőződéseért, művészekért, kiknek tehetségét becsülte, művekért, melyeknek értékéről meg volt győződve. Cikkeit, nyílt leveleit, önálló műveit élete alkonyán Lina Raman összegyűjtve német fordításban kiadta hat kötetben, *Gesammelte Werke von Franz Liszt* címen. E műveket a Liszt Ferenc Társaság múlt évadjának egyik estéjén Prahács Margit dr. kitűnő összefoglalásban ismertette s önálló megfigyelései alapján helytálló magyarázatokkal kísérte. Ez a talpraesett előadás a Napkeletben (1933. 6. szám) nyomtatásban meg is jelent s az abban foglaltakhoz valóban nincs is mit hozzátennem. Hátramaradna talán az a feladat, hogy a *Gesammelte Schriften*-ben foglaltakról a Larousse követelte művészién és ízléssel való írás szempontjából szóljak. E feladat sokkal bonyolultabb, mint első pillantásra tetszik. Köztudomású, hogy Liszt nemcsak írói munkásságának első időszakában, 1833 és 40 között, mikor Páris volt tevékenységének középpontja, hanem a második időszakban is, amikor állandó kötelezettségek kötötték a weimari udvarhoz, majdnem kizárólag franciául fogalmazta meg írásait. Liszt ifjúkorában, úgy mondhatjuk, együtt nőtt a francia irodalmi romantikával. Victor Hugo, Lamartine, Lammenais, Sand és még annyi szellemi kiválósággal való érintkezése, feltétlenül rányomta — legalább is a nagy nyilvánosság elé szánt — írásaira koruknak, a mi szemünkben fellengző s érzéshullámoktól feszülő stílusát. De ha egy gondolat még oly hibátlanul és szépen megírott is, a kérdés abban csúcsosodik ki: franciául-e vagy francia lélekkel van-e megírva? Erre a kérdésre nem tudok felelni, s azt hiszem, hogy magyar ember sohasem lesz képes válaszolni s a franciák közül sem mindenki. De ez idő szerint egy — esetleg meddő — filológiai pontosságú munkára módunk sem lehet, mert Liszt szeretszét meg-

jelent cikkeinek francia összkiadása még nincs s csupán a Gazette Musicale-belieket közölte s gyanúm szerint nem is teljes számmal, Jean Chantavoine: *Pages romantiques* címen. Meg kellene azonban kísérle-
nünk, hogy válaszoljunk arra a Liszt-kutatók előtt már számtalanszor felmerült kérdésre, vajon mekkora része van Liszt írásaiiban élete két megosztója, d'Agoult grófné és Sayn-Wittgenstein hercegné írói ambi-
ciójának? Eddig feltevésekre voltunk utalva, míg most, két mult évben megjelent kiadvány alapján, már tisztább képet nyerünk e kérdésben. Liszt írásai első csoportjára felvilágosítással szolgál a Daniel Ollivier által kiadott kötet: *Correspondance de Liszt et de la Comtesse d'Agoult*, a későbbi, második csoportra Pukánszky Béla dr.-nak az Akadémiai Értesítőben megjelent cikke: *Hohenlohe Mária hercegnő levele gróf Zichy Gézához*. D'Agoult grófné lelkülete, ki odaadó rajongásában min-
dennel dacolva, büszkén és emelt fővel állott szíve bálványa mellé, nemcsak romanticizmussal, hanem irodalmi ambíciókkal is teltett volt. Kettejük levelezéséből kitűnik, hogy Liszt megírta mondanivalóját s a grófné Lisztnek szűkszavú, határozott s lelkületében, belső lénye szer-
int neki idegen kifejezőmódját igyekezett megszépíteni és kora iro-
dalmi ízlésével egyszínre hozni, amit az is mutat, hogy ezekben az ír-
ásokban hemzsegnék az irodalmi, filozófiai vonatkozások és idézetek. Ez nem is lehet meglepő, sőt Liszttől sem volt idegen, hiszen őt a szel-
lemi élet minden megnyilatkozása igen érdekelte, az ő olvasmányai d'Agoult grófnéival azonosak voltak. Liszt társalgása a legérdekesebb és
leglebilincselőbb volt. Mi sem természetesebb tehát, mint az, hogy a grófné Lisztnek a nyomda alá készített cikkeiben azt a különbséget,
amely Liszt szípkorkázó társalgása és kurtára fogott írásmódja között
volt, a szeretett férfiú élőbeszédére és leveleire való visszaemlékezéssel
és főleg saját szépírói ösztönével töltötte ki Döntő bizonyíték erre Liszt-
nek néhány levele. Az 1833. február 11-ikit pl. ezzel zárja: „Isten Veledd
Hazulról el kell sietnem, hogy a Gazette Musicaleban holnap megjelenő
levelünkkel foglalkozzam.“ (Adieu, mon noble ange. Il me faut sortir et
m'occuper de notre lettre, qui paraît demain dans la Gazette Musicale.)
A Lettres d'un Bachelier à la musique egyikéről van szó, (sem Chanta-
voinenál, sem a Ges. Schriftenben nincs meg), amelyről harmadnap azt
írja a grófnénak, hogy: „A levél tegnap megjelent, Legouvé eljött hoz-
zám, hogy elismerését kifejezze; azt állítja, hogy *írályom* („*mon style*“) napról-napra javul.“ A Bachelier levél stílusáért kapott elismerések után
már nem mert segítség nélkül írni, úgyannyira, hogy ebben a levélben
megírja cikkének lényegét s a formát rábízta a grófnéra. Hogy e for-
mák gazdagságát Liszt csupán a szeretett nő iránti tiszteletből vállalta,
kézenfekvő, bár megesezt, hogy négy szemközt szelíd iróniával tett cél-
zást erre a vállalkozásra. Még 1833-ban Liszt egyik levelében hossza-
san idéz De Maistre-ből s azután hozzáteszi: „Az utolsó mondat — mint
mondat — úgy nézem, nagyon fog Önnek tetszeni... , mert ismer-
em az ilyen nagyon szépen hangzó mondatok iránt való előszeretetét.“

(„Cette dernière phrase me semble devoir vous plaire (comme phrase) elle a pour ainsi parler trivialement de grandes jambes et de grands bras, et je connais vos préférences pour ces grandes tournures.)

Ugyanez a helyzet Liszt írói működése második szakaszában, amikor Sayn-Wittgenstein Caroline hercegné heroikus szerelemmel és büszke alázattal kötötte sorsát hozzá s maga is irodalmi ambíciókkal fűtötten követelte a maga részére az irodalmi munkában való együttműködést. Ennek mértékét leánya, a weimari Altenburg szellemi körének dédelgetett „napsugara“ és „jótékony tündére“, Wittgenstein Mária hercegné, a későbbi Hohenlohe-Schillingsfürst Konstantin hercegné, gróf Zichy Gézához 1911. szeptember 25-én intézett levelében pontosan körvonalazta, elmondván, hogy: Amikor a kék írószobában (chambre bleue) Liszt az egyik sarokban kótákat vetett papírosra, a hercegné a másikban állóíróasztala mellett leveleket írt. Ha cikkekről volt szó, Liszt diktált s a hercegnő ceruzával nagy megyedrét papírosra írt. „Ami a zenére vonatkozott, azt szó szerint kellett leírnia, a többit Liszt csak jelezte s a hercegné dolgozta ki.“ Másnap a hercegné felolvasta azt, amit írt és ilyenkor sokat vitatkoztak egymással, mert Liszt klaszikus tömörséggel, a hercegasszony pedig terjengősen s a romantikus ízlésnek megfelelően írt. Végre is kölcsönös engedmények árán megállapodtak a végleges szövegezésben s a növendékek egyike (Raff, Cornelius, Bülow) letisztázta, mire a fogalmazványt megsemmisítették.

Ezek szerint tehát Liszt irodalmi munkáinak egyik csoportjánál sem tudjuk filológiai pontossággal megállapítani, mi a Liszt írása s mi élettársainak kiegészítése.

E pillanatban úgy fest a dolog, mintha Liszt írói mivoltának kérdésében labirintusba kerültünk volna, de ennek falai azonnal leomlanak körülöttünk, mihelyst az író fogalmát a lexikonoknál valamivel szigorúbban határozzuk meg. Talán ilyenformán: Író az, aki csak akkor vesz tollat a kezébe, ha van valami mondanivalója s úgy érzi, hogy azt mással vagy másokkal is feltétlenül közölnie kell. A többiek a tollnak rabszolgái vagy munkásai, esetleg béművészei. Az író ilyen jellemzése bizonyos mértékben Liszt felfogásával egyezik, mert ő a grófnéhoz intézett egyik korai (1833) levelében elmeséli, hogy gyermekkorában Londonba utazása előtt egy néni, ki állandóan elhalmozta édességekkel és ajándékokkal, búcsúzáskor arra kérte, hogy írjon neki. Ezt illedelmesen meg is ígérte, de némi habozás után hozzáfűzte: „De ha történetesen nincs mondanivalóm, akkor is írnom kell?“ (Si cependant je ne savais quoi vous dire, faudrait-il toujours vous écrire?)

Ilyentésképen Liszt már gyermekkorában ösztönszerűleg rámutatott az írás velejére. Voltaire-nek az a megállapítása, hogy „valamely író megismeréséhez elegendő, ha hatsoros levelet kapok tőle“... lényegében — a mai kutatókra nézve indokolt kellő átértékelés mellett is — teljes mértékben helytálló s bizonyos, hogy Lisztet, az író, leveleiből lehetett legjobban megismerni, olyankor keletkezett írásokból, amikor

valami mondanivalója volt. Májg 20—22 kötetnyi Liszt-level jelent meg nyomtatásban.

Ez a hatalmas arányú munkásság mindenben magán viseli azokat az ismertető jegyeket, amelyeket Lisztnek ifjúkori nagynevű barátja, Lamennais abbé az írótól megkívánt, mondván: „Szükséges, hogy az író uralkodjék gondolatain s hogy az érzelmek uralkodjanak rajta.“ (Il faut que l'écrivain domine ses pensées et soit dominé par ses sentiments.) Liszt mindenkor, fiatalságának legmozgalmasabb idején is, feltétlenül uralkodott gondolatain s ezeket cikornyamentesen, szigorúan figyelve önmagát, vetette papírra, amiért nem egyszer a ridegség vádjával illeték. Stílusáról önmaga írja a grófnőnek: Ne lepődjék meg leveleim szárazságán s hideg tömörségén (frigide concision) s aszketikus önmegalázással még hozzát teszi: „egyébként írásom igen közönséges, minden, amit mondok és mondani tudok, olyan jelentéktelennek tűnik fel előttem, hogy szégyenlek hosszadalmas lenni még olyankor is, ha nagy kedvem volna beszélgetni“. Világos, hogy ez az önkicsinylés romantikus tulzás s bizonyos, hogy Liszt a határozott, rövid és félre nem érthető irány embere maradt élete végéig. Abban a hatalmas mennyiségű levélben, ami ma már hozzáférhető, Liszt az irodalom, a művészet, a barátság, a vallás, a szociális és gazdasági élet, a pedagógia vagy a politika kérdéseiben nyilatkozott. Ezek a kijelentések összességükben egy csodálatos nagy léleknek átfogó erejéről és szellemi kincseinek óriási gazdagságáról tesznek tanuságot...

Anélkül, hogy itt antológia-szerűen szemelvények sorát akarnám bemutatni, mégis egy-két mondatát kiemelem, amelyek a művészien és ízléssel való írni-tudását, valamint a Lamennais felállította írói követelmények helyességét igazolják.

Liszt művészi és emberi kiválósága tette, hogy a női nemre óriási hatással volt. Igen szenvedélyes hódolók, maguk is hódítani kívánván, közeledést kerestek. Egy szellemes és igen szép művésznőnek kénytelen volt kitérő választ adni s a visszautasítást „művészien s ízléssel“ írta meg, mentegetőzven egyuttal saját személyére nézve ekképen: — „Én azokhoz a hőborította hegycsúcsokhoz vagyok hasonló, ahol nem nőnek rózsák, de ahonnan lelki szemeim hatalmas látóhatárt ölelnek át s megnyugosznak valamely baráti csillag megjelenésén.“

A szépen íráshoz, ha a gondolat úgy kívánja, a férfias keménység is hozzátartozik. Ezzel Liszt írásaiban gyakran találkozunk. Amikor a Zeneakadémia ügyeiben krajcároskodó s jobbra-balra hajló intéző körök ingyenes tanerők igénybevételét javasolták, Liszt ezt ridegen elutasította: „Tiszteletdíjat tisztességgel, de koldusgazdálkodást nem.“ A szépért élő a torzat, a karikatúrát szívből nem szerette. Liszt ezt Gödekernek, ki zeneszerzők karikatúráival kívánt neki kedveskedni, így írta meg: „Én sohasem gyönyörködöm torzképekben. Ön az általános pórriasságnak áldoz, amelyet nem vallhat Liszt Ferenc.“

Élénken el tudom képzelni, mily keményen ostromozná azt, ki szín-

padra, vagy mozilepedőre merné vinni alakját.

Liszt nagysága érdekesen mutatkozik hazájához való viszonyában, érzelmeiben s ezekről való írói tanúságtételeiben. Kortársai nem értették meg, hogy ő nem politikai ágensségre volt elhivatva. A politikát annak minden megnyilatkozásával — hiszen ez sok torz dologgal kevert ügy — nem szerette és távol tartotta magát tőle. Előtte a haza fogalma szent szimbólum volt. Amikor 1840-ben Pesten a magyar díszkarddal felövezték, beszédében rámutatott arra, hogy az szimbólum. Az ékkövekkel, arannyal gazdag hüvelynek lényege az acélpenge, melyet magában rejt. „A mi munkánk mélyén, bármily sokféle formában jelenjék is meg gondolatunk, mint a penge a hüvelyben, legyen ott maga a mi életünk, az emberiség és a haza szeretete.“ Hogy pedig ő olyan férfiú, kinek büszkesége, hogy e honban született — mondotta előzőleg beszédében — azt munkájával s tetteivel kívánja bizonyítani. Ez a méltán feltűnést keltett beszéde nyomtatásban is megjelent s amikor elküldötte d'Agoult grófnőnek, hozzátette, hogy azt „talán hibás franciasággal teltnék fogja találni“ (que vous trouverez peut-être plein de fautes). Ha az is volna, mégis erre az írásra is áll, hogy „a lélek az, ami megelent“.

Liszt írói stílusáról, franciaságáról azt mondja Chantavoine, hogy „az a merészség, mellyel Liszt egyszer-másszor új szokat csinált (fabriquer des néologismes), melyeket meglévő francia szók feleslegessé és barbársággá tesznek, arra figyelmeztet, hogy a francia nem volt az ő anyanyelve“. Vizsont német nyelvről Raabe állapítja meg kitűnő könyvében, hogy abban gyakran talál idegenszerűségeket. Ez így is van, mert Liszt szellemi fejlődése francia földön ment végbe, később egész Európára kiterjedő művészi munkásságának egyik gócpontja pedig Weimar volt, de Liszt egyéniségének legbensőbb lényege mégis magyar volt; az a kemény, hajlíthatatlan magyar gerinc, mely mindennel dacolt, az az ismeretlen ösöktől örökölt nomád vérség, mely az új zene honfoglaló munkájában folytonos hódító portyázásokra kergette, — az a feltétlen grand-seigneuri tulajdonság, mellyel kincseit szerteszórta, — s végül az az életet semmibevevő bölcs nyugalom, mellyel az események egymásutánját, a sors játékaát koraiifjúságától tudomásul vette. E mozgalmasság élet folyamán, noha egy keveset értett hazája nyelvén, arra nem jutott ideje, hogy magyarul megtanuljon. De ő, ki a dolgok mélyét s lényegét nézte, amikor hazafiatlansággal vádolták, büszke önérettel írta br. Augusznak: „Bizonytal megengedik nekem, hogy — eltekintve a magyar nyelvnek sajnálatos nem tudásától — én születésemtől sziromig, szivemben és érzelmeimben magyar maradjak.“

Meggyőződésünk, hogy Liszt írói munkássága bátran sorolható a legkiválóbb írókéhoz, mert eleitől végig mesterkéletlen és mindenben igaz. Írói mivolta ezenfelül pontosan egybevág a legnagyobb magyar-nak e gondolatával: „Tiszta lélek, tiszta szándék, akár siker, akár nem.“

Isoz Kálmán

Vallási türelem Erdély- és Magyarországon

XVI—XVII. század.

Erdély történelme a lelkiismereti szabadság szempontjából a legérdekesebbek közé tartozik. A vallási türelem kérdése itt nem a reformáció, hanem már a honfoglalás korától kezdve tanulmányozható. Görög hittérítők kezdik el a keresztyénség terjesztését, de munkásságuk eredménye hamar eltűnik. A románok bevándorlásával újból fölvetődik a kérdés: élhetnek-e egymás mellett békésen különböző vallású emberek? A válasz igenlő, Erdélyben a jobbágyság jelentékeny része háborítatlanul görögkeletinek maradhatott, még adókedvezményt is élvezett addig, amíg nem költözött olyan földre, amelyet előzőleg katolikus jobbágy művelt. Nemzeti szempontból elnyomásban — a történelemben egyik legsajátságosabb jelenség — nem az uralkodó faj tartotta, hiszen az egyforma elbánásban részesítette magyar és román alattvalóit, hanem az ósláv liturgiát fenntartó szerb papság. Erdély fejedelmei kísérleteztek a románok megtérítésével, de nem üldözték őket vallásuk miatt, etismerték papjaikat, udvarukba vonták vladikájukat. A románok közül többen kiemelkedtek a jobbágysorból és érdekes, hogy az uralkodó fajtól háborítatlanul élhettek régi hitük szerint, amint Apafi Mihály *Compilata constitutióiból* kiderül: „Az oláh papok is hoztak olyan alkalmatlanságot bé, hogy némely nemes atyánkfiaiinak, kik közülük ugyanazon a sectán vannak, magokon vagy jobbágyokon törvénytelen büntetéseket cselekszenek.“ Egy másik érdekes jelenség a történelmi erők tehetetlenségének nyilvánulása. Erdélyben és Magyarországon uralomra jut a reformáció, de a katolikus korban megszokott formák tovább élnek. A történetíró Székely István világkrónikájában hangoztatja katolikus-ellenes érzületét, de amint a mi régi rendszerű iskola-könyveink a királyok uralkodása szerint haladtak, úgy ő a maga művét a pápák uralkodási évei szerint osztja be. Megcáfolja azt, hogy Péter apostol pápa lehetett volna, de korbeosztása megmarad a katolikus középkortól eltanult rend mellett ebben az esetben is. Az erdélyi rendek pedig ugyanazon az 1571-i országgyűlésen, amelyik az unitárius vallást fogadja be, az adót „ez jövő *Szent Gergely pápa* napjára“ ígéri.

Történeti és lélektani szempontból egyaránt rendkívül érdekesek a reformáció és ellenreformáció korában alkotott vallásügyi törvények. Ezek vizsgálatában mellőzöm a róluk írt munkákat, ehelyett a forrásokhoz fordulok, ami vitás kérdések elbírálásánál elsősorban illik a reformátorok követőihez. Erdélynek több vallás békés együttélésére vonatkozó reformáció-korabeli törvényei közül a legelsőről csak az 1555. április 24-én Marosvásárhelyen tartott gyűlés határozatából tudjuk azt, hogy volt, a szövegét nem ismerjük. Az 1555. április 24-én Marosvásárhelyen tartott gyűlés t. i. így rendelkezik: „Mintihogy vallás ügyében gyakran sok ellenkező párt szokott keletkezni, avégből, hogy ezt a

rosszat kiigazítsuk, elhatározták az országlakó urak, hogy sértetlenül megtartassék a Frater György főtisztelendő úr idejében *Tordán, 1550 jún. 23-án kiadott cikkely* és ha valamelyik párt a másiknak sérelmet okoz, a sértett fél vigye a ügyet a vajda urak elébe.“ Az 1556. november 25-i kolozsvári gyűlésen Izabella csak általánosságban erősíti meg az országlakók jogait és szabadságait, de Serédi György azt jelenti Ferdinánd királynak, hogy „amidőn a vallásról tárgyaltak, az országlakók kérésére megengedte a királynő, hogy mindenki kövesse azt a hitet, amelyet akar. Csodálatos engedmény, még csodálatosabb a XIX. századbeli liberalizmus szójárását divínáló, az 1557-i jún. 1—10-i tordai gyűlés végzése: „Mindenki tartsa azt a hitet, amelyiket akar, új és régi szertartásokkal, megengedtetvén hit dolgában, hogy az ő ítéletük szerint az történjék, ami nekik tetszik, mégis mások sérelme nélkül.“ Ugyanilyen csodálatosan hangzik az 1564. januári gyűlés határozata; ennek csodálatosságát fokozza az, hogy a karánsebesi kerületre vonatkozólag, ahol „elkezdték hirdetni a szentséges evangéliumot“ és ahol a lakosok megoszlottak vallásilag, azt rendeli az országgyűlés, hogy a templomban egyik nap a katolikusok, másik nap az evangélium vallói tartsanak istentiszteletet.

A törvények szövegébe, mindig a vallásszabadságot véve ideális állapotnak, az első zavaró hang a Kolozsvárt 1564. június 4—11-én tartott gyűlésen vegyül. Megállapítja ez a gyűlés, hogy úrvacsora dolgában nézeteltérés van a kolozsvári és a nagyszebeni egyház között (ez a református egyház elkülönülését jelenti az evangélikus egyháztól) azután így folytatja: „ha valamelyik városnak vagy falunak pásztorja a kolozsvári egyház tanát és vallását akarná prédikálni és a népet arra erővel akarná kényszeríteni, azt ne tehesse, hanem amilyen vallást akar követni a város vagy falu, tarthasson olyan hitű prédikátort, az ellenkezőt pedig mozdíthassa el; ugyanígy legyen a szebeni egyház kerületében. Ha pedig valaki ezen egyház tanához vagy a kolozsváriéhoz akar csatlakozni, . . . *mehessen a szebeni egyház vallásának birtokáról* (ex possessione professionis ecclesiae Cibiniensis) *a kolozsvári hit birtokára.*“ — Ebből a törvényből azt érthetjük, hogy minden városban vagy faluban csak egy hitnek lehetett temploma, lelkésze és gyakorlata. Újabb hangzavart hoz az 1566. március 10—17-én Tordán tartott gyűlés (ez már magyarul alkotta a törvényeket): „miért hogy az úristennek jóvoltából az evangéliumnak világosságát az öfelsége birodalmába mindenütt felgerjesztötte és kívánja, hogy az hamis tudomány és tévelygések az anyaszentegyházból kitisztíttassanak, egyenlő akarattal végeztetött, hogy afféle egyházi renden való személyek, kik az pápai tudománhoz és emberi szerzéshez ragaszkodtanak és abból megtérni nem akarnak, az öfelsége birodalmából mindenönnen kiigazíttassanak.“ Az 1570. január 1—6-án Medgyesén tartott ülés az unitarizmusra érti azt, hogy „efféle káromlásokat és eretnkségeket“ nem tűr meg. Csaknem pontosan egy év múlva, 1571. január 6—14-én, Maros-

vásárhelyt tartott gyűlés fejezi be a visszaesésektől megszakított fejlődést az unitárius egyház befogadásával, de az unitarizmus megnevezése nélkül: „amint ennekelőtte is felséged országaival elvégezte, hogy az Isten ígéje mindenütt szabadon prédikáltassék, az confessióért senki meg ne bántassék, se prédikátor, se hallgatók.“ A törvény szava itt sem felelt meg pontosan az alkotók gondolatának. Ugyanez a nyelvtani értelme az 1556—1564-i törvényeknek, az 1564-i törvény megalkotására mégis azért volt szükség, mert 1557-ben még nem terjedtek el a kálvini tanok, a nyelvtanilag általános vallásszabadságot hirdető határozat tehát tulajdonképpen csak két vallásra terjedt ki, a katolikusra és az evangélikusra. Az 1564-inek szövegezéséből már látszik, hogy a katolikuson kívül csak az evangélikus és a református vallásra gondoltak a megalkotók, természetes tehát, hogy 1571-ben külön határozat kellett az unitárius egyház befogadására. Amint láttuk, az erről szóló határozat is könnyen érthető általános vallásszabadságnak (a Krisztust követőkre nézve), de tudjuk és minden iskolában helyesen tanítják, hogy ez az általánosnak hangzó határozat csak a református, evangélikus, unitárius és a katolikus egyházra vonatkozott, sőt az utóbbinak „szabadsága“ kisebb volt, mint az első háromé. Az „elvi“ vallásszabadsághoz az összes hitvallások befogadásán kívül hiányzott az egyén vallásszabadságának elismerése. Az 1564-i törvényből látszik, hogy a szabadságot községek kapták meg, a községek belül bántalom nélkül el lehetett ugyan a másvallású, de gyakorlat csak egy vallás hívei részére volt. Ezt a szabályozást ismeri II. Rákóczi György kora is. Az Approbatae Constitutiones megújítja az 1630. 1. törvénycikket, amely szerint minden községben a „nagyobbik résznek“ legyen temploma és papja, a „kisebbik részhez“ gyóntatás és egyéb szertartások végzésére bejárhatnak a saját egyházuk papjai, — de még ebben is kivétel Debrecen, Nagyvárad és Borosjenő. — Szintén megszorítás a judaizálás eltiltása, ezek áttérését az 1635-i törvény rendelte el azzal, hogy vizsgálja meg őket az unitárius püspök, „hogy egyez-e vélek.“ Nem voltak ismeretlenek ezek és hasonló adatok, hiszen, régebbi kiadásoktól eltekintve, az Akadémia az 1870-es évek derekától sorra jelentette meg az Erdélyi Országgyűlési Emlékeket. A lényegét ismerték történetíróink, így Szalay is idézi Oláh Miklós levelét a tridenti zsinathoz, amelyben azt panaszolja Oláh, hogy a nemesek elkergetik a katolikus papokat, ha nem térnek át. Más történetírók többé-kevésbé pongyola kifejezésekkel ugyan, de világosan adják elő az eseményeket. Kemény Zsigmond így ír erről a kérdésről: „Martinuzzi... meggyilkoltatása... eldöntő túlsúlyt adott a reformációnak, mely a bevett vallások törvényelőtti egyenlősége mellett is a társadalom minden rétegeiben szünetlenül s néhol majdnem erőszakosan foglalásokat tett.“ — Bethlen Gábor — ki fogja ezt rossz néven venni tőle? — saját egyházához húzott, Református kollégiumot alapított, a református lelkészeknek adott nemesiséget. Nem kompromittáló reá nézve, ha azt állítják róla, hogy poli-

tikából kedvezett itt-ott a másvallásúaknak. Ő politikából volt engedékeny a szászokkal szemben, akik nem akarták őt városaikba engedni, mert a Báthory Gáboréhoz hasonló zsarnokság lehetőségétől iszonyodtak. Bethlen engedett abból, amit fejedelmi jogának tartott, politikából engedett, hogy megnyugtassa a szászokat. Kompromittáló volna ez reá nézve akkor, ha olyan hátsó gondolatokkal tette volna, mint a Habsburgok szokták az alkotmányra és vallásiügyre vonatkozó engedményeket tenni. Nem kompromittáló reá nézve az sem, hogy politikából adott kedvezményeket katolikusoknak. Ez engedmények célja a megnyugtató lehetett: higgyék el a katolikusok, hogy ő harcol ugyan a maga vallásának igazáért, de a katolikusokat és vallásukat háborgatni nem akarja. —

Vajjon vallásszabadság-e az, ami Erdélyben volt a XVI és XVII. században? Vallásszabadság van ottan, hol másnak sérelme nélkül minden hátrány vagy előny nélkül gyakorolhatja vallását akárki. De hiszen ez a teljes vallásszabadság ma sincs meg! Vallásszabadság esetén a vallásra való tekintet nélkül kell eljárni mindenkivel szemben, nálunk pedig kényesen vigyáztak, hogy a vitézi telkek elosztásában a különböző keresztyén vallások hívei az országos számarány szerint részesedjenek, törvény állapítja meg, hogy a zsidók bizonyos iskolákba csak országos számarányuknak megfelelő mértékben vehetők fel, — a törvényt és igazgatást befolyásoló közhangulatra pedig jellemző, hogy mindúntalan megszólal egy-egy harsona, ha az ő nézete szerint a számarányon fölül jutott valaki előnyhöz az ellenkező világnézeti táborból. A mai állapot élénken emlékeztet arra a féltékenységi lázra, amellyel a XVI—XVIII. századi Erdélyben a három nemzet és négy vallás igényeit tartották kínos figyelemben. Ez pedig nem „elvi“ vallásszabadság. Más kérdés az, hogy szükséges-e ezt a XVI—XVII. század történelménél hangoztatni. Tökéletesen fölösleges volna ez a hangoztatás akkor, ha a szó használata eddig mindig helyesen történt volna. Látjuk azonban, hogy a XVI. századi törvények szövege nyelvtanilag többet jelent, mint amennyit alkotóik beleértettek. Hozzátehetjük ehhez, hogy a „vallásszabadság“ kifejezést elég korán kezdték használni olyan esetekben is, amelyben tulajdonképpen egyetlen vallás szabadságáról, sőt esetleg a többiek elnyomásáról volt szó. Így nem minden vallásra, hanem nyilván az evangélikus és a református vallásra értette I. Rákóczi György azt a követelést, hogy II. Ferdinánd „állatná helyben az religiónak szabados exercitiumát“, — a szónak ilyen nem egészen szabatos alkalmazása kimutatható még elsőrangú modern történészeknél is. A szó pontos értelmére való figyelmeztetés nem változtat semmit azon, hogy a vallásiügy békés rendezésében Erdély megelőzte a Nyugatot.

Ezt az igazságot pozitíve bizonyítja Rác Lajos lelkeshangú cikke, de bizonyítja negatíve is, mert amint figyelmes olvasója észreveheti, az általa támadott mű is pontosan ezt az igazságot vallja. A nézetelté-

rész kettejük közt azon a téren lehet, amelyet Rácz Lajos nem érint, t. i. a „*cujus regio ejus religio*“ elvének magyarországi érvénye kérdésben. Láttuk a források alapján, hogy Erdélyben is erős volt az az irány, amely ezt az elvet akarta általánossá tenni, de a karánsebesi kerületre vonatkozó rendelkezés, ezenkívül több más eset arra mutat, hogy ezt az elvet Erdélyben és Magyarországon már a XVI századtól kezdve többször áttörték. Egy másik nézeteltérés nem kettejük között, hanem köztük és azok közt áll fenn, akik örülnének, ha sikerülne bebizonyítani, hogy a reformáció tisztán a földesurak önkénye következtében terjedt el. Rácz Lajos ezt sem érinti a cikkében. Mulasztást ezzel nem követett el, mert komoly ember eddig nem állított ilyesmit.

Jelentékeny része volt a mozgalomban az anyagi tényezőnek is, amint azt rég megírták tudományos és népszerű művek egyaránt, de ezt egyedülinek állítani képtelenség; tehát ennek mellőzése sem volt mulasztás. Azt azonban nem hallgathatom el, hogy jobban örültem volna, ha nem másodrangú anyagra (Csuday Jenő munkájára!) hivatkozik tanulmányában. Az ő nemes egyéniségétől távol áll az elfogultság, éppen ezért hangoztatom, hogy fölöslegesnek és a mai izgatott időkben kerülendőnek („politikai“ okból, a békesség kedvéért) tartom az idegességet. Izgalomra lehetne ok, ha ettől a vitától függene a lelki üdvösségünk. Méltán izgatott volt egy Luther, aki tévtanoktól féltette a saját üdvözülését, erről azonban ebben a vitában egyáltalán nincs szó. A halál szomorúsága és sok tekintetben káros volta semmit sem von le annak igazságából, hogy minden ember halandó, — így a történettudományi viták sem vonnak le semmit annak igazságából, hogy Isten kegyelméből, hit által igazul az ember.

Török Pál

Három nemzedék után

A világháború határvonalánál minden gondolkodó ember lelkét megrázta vagy legalább is megérintette az a gondolat, hogy e pillanatban minden összeomlott, ami volt és megindult az új vajúdása. E látomásról az egyik legmegrendítőbb vallomás a lángban álló Erdély határhegyeiről visszatekintő Bethlen Istvántól származik. Ha nem is ily tudatosan, inkább csak az ösztön útján, mások előtt is megvilágított a fordulat történelmi jelentősége. Valami olyan érzés lehetett volna ez, mintha földgolyónk és egy más égitest összeütközésében az utóbbira sodródniánk át s a fölcsozás pillanatában már a távolból meredne reánk egyre távolodó régi világunk képe: a mindennapos szűk tér apró részletei egyszerre elmosódtak s kidomborodott a nagy vonalak, az összetartó bordázat egysége. Megkapó látvány a történetírónak, aki a nagyvonalakat, az összepítményt keresi szemével. A történetíró *Szekfű* annál inkább hatása alá került a történelmi elemek e ritkán adódó színjátékának, mert ő az elsüllyedő világtól már régen elfordult. Az elmerülő világra s benne a mi legmélyebbre bukó világunkra függesztve tekintetét, sebtiben, az öngazolás hitének belső izalmában megírta egyik legszebb könyvét, a *Három nemzedék* hanyatló korának történetét. Vitatták és ma is vitatni lehet, hogy az a sötét kép, melyet Szekfű ellenállhatatlan hatással festett meg, mennyiben volt valóban a kor és társadalma s mennyiben a művész egyéni látásának sajátja, de azt ma már nem lehet vitatni, hogy az újabb magyar köztudat kialakításában jelentékeny része volt.

Másfél évtized múlt el azóta, de vajjon ez elég idő-e arra, hogy a történetíró eszközeivel biztosan felismerhető legyen a kialakuló új világ szerkezete, megláthatók és megbírálhatók legyenek az új társadalmi képződmények vonásai és megjelölhetők a fejlődés irányvonalai? Az ilyen megfigyelésekhez most a kutató szem előtt nem állnak természetes távlatok, az előtte kavargó alaktalan folyamathoz mesterséges távlatokkal kell megszerkeszteni egy szubjektív kép vonásait. Vajjon nem fenyegeti-e a konstrukciót a veszély, hogy a kollektív erők központjában álló szemlélő egy-egy ma még kibontakozatlan jelenséget nem értékeli jövőre súlya szerint, másoknak viszont a kelle-ténél nagyobb jelentőséget tulajdonít?... Vajjon minden ponton meg-tárgyiasítható-e a közvetlen személyes élmény s vajjon az élet ezer és ezer szála, mely a szemlélőt a környező világhoz köti, nem gátolja-e tekintete szabad szárnyalását?...

Szekfű Gyula, akinek ez a másfél évtized sok kiaknázott munka-lehetőséget és megszállt sikert hozott, lehetségesnek s bizonyára szülésképesnek is ítélte, hogy a három nemzedékhez megírja az új fejezetet.¹ Eleve is bizonyos volt, hogy bármennyire is „forró fej nélküli“

¹ Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Bpest., 1934. 8°, 508 l.

igyekezett írni, bármennyire is csak történetíró óhajtott lenni a szemel előtt folyó élet megfigyelésében, az olvasók véleménye eltérő lesz arról, hogy teljes és részleteiben is hű rajzot adott-e. Hiszen a fölvetett kérdések nemcsak az íróval, hanem az olvasóval is személyes viszonyban állanak, azokról lelki struktúrája, társadalmi kötelekei és világnézete szerint eddig is ítélete volt. Ez a körülmény azonban nem csökkenti, sőt inkább növeli vállalkozása erkölcsi értékét, még az esetben is, ha tudjuk, hogy megfigyeléseit számos ponton készen kaphatta újabb politikai irodalmunkban. Bírálataiban új elindítások lehetőségei kínálkoznak s termékenyítő hatásának kellene lenni a magyar közéletben. Gondolataival bizonyára találkozni fogunk még ott, ahol azoknak gyakorlati súlya van, itt e sorokban részletek helyett az egész koncepció gondolati alapjait óhajtjuk keresni, abban a meggyőződésben, hogy Szekfű Gyula akkor is teljes komolysággal tarthat számot a közvélemény figyelmére, ha a múlt helyett ez esetben a jelenről van mondanivalója.

Szekfű portréján általában a komor, sötét színek uralkodnak, csak itt-ott tűnik elő egy-egy biztató, derűsebb színmólt. Az író egyénisége is hajlik ugyan a pesszimizmus felé, de egyéni látásmód nélkül is elég ok van arra, hogy a magyarság mai életében valóban kevés örömkeltőt lássunk. Az ország feldarabolva, a magyarság egyharmada ellenséges hatalmi törekvések kényekedvének odavetve s az új határokon belül a régi társadalom, a Szekfű által már 15 évvel ezelőtt mindenek felett szükségesnek ítélt belső átalakulás nélkül. Élén ma is a harmadik nemzedék tagjai állanak, akik konzerválták a régi, szűk középosztályos felfogást s ez megátolta őket abban, hogy a forradalmak után új vetésre váró kedvező talajon szélesebb rétegeket kapcsoljanak be a nemzeti életbe. Ebben a Szekfű által találóan neobarokknak nevezett társadalomban elenyésző csekély hányad már a múlt század negyvenes éveinek nemesi vérsége, új elemekkel telt meg, melyek lázas versengéssel öltik fel magukra a külsőséges nemesi hagyományokat, gondos szelekcióval védik kiépített állásaikat s mindent elöntenek a partatlan tekintélytiszteltet külsőségeivel. A nemzet életében különböző feszültségek figyelhetők meg. Ilyen feszültséget vet föl az óriási földnélküli agrárproletariátus kérdése, a katolikus-protestáns, a kapitalizmussal még erősebben összeforrott zsidóság és magyarság viszonya, a nemzedékprobléma s az itthoni és a leszakadt magyarság között mindinkább szélesedő hasadás.

Szekfű megfigyelései alapján arra az eredményre kell jutnunk, hogy a magyar társadalom kérdése elsősorban: a művelt középosztály kérdése. Súlyosan esik latba, hogy művelt középosztályunk ma már csaknem egynek tekinthető a tisztviselőosztállyal, mivel ez az anyagilag erőtlén s erkölcsileg függő viszonyban levő társadalmi réteg a nemzeti élet és kultúra számára nem tudja nyújtani egy erőteljes fejlődésnek mindazokat a lehetőségeit, melyek más társadalmaknak a nemzeti kultúra ápolására ott is elsősorban hivatott, de kedvezőbb össze-

tételű középosztályaiban bőven fejlenek ki. S emellett a mi történelmileg gyökértelen és fajilag erősen kevert, színtelen középosztályunk egyrétúsége elmélyíti a szociális szakadékokat is. A középosztályban különösen hátrányosan nélkülözte a magyar társadalom a számarányának és gazdasági jelentőségének megfelelő mértékben nem érvényesülő parasztságot. A magyar parasztság ugyan folyton újabb és újabb elemekkel frissítette fel a középosztály vérét, de azok, akiket a művelődés így a paraszttömegekből kiemelt, mindjárt és végleg el is veszték számára s a tömeg továbbra is legfeljebb alkalmi és hasznos kapcsolatokat fenntartó, de lelkileg vele közösséget nem érező intellektuellek befolyása alatt maradt. Egészen újkeletű jelek azonban azt mutatják, hogy e téren változás van indulóban. A parasztságban mély és annál figyelemreméltóbb erők mozdulnak, mivel a magyar népiség jegyeit tulajdonképpen ezek lesznek hivatottak kiiformálni. Irodalomban és művészetben már világosan láthatók a paraszterők hatása. Egyidejűleg a parasztság társadalmi energiái is megnövekednek: az ifjú parasztnemzedékben egyre több kiművelt fő található, akik a földtől s a paraszttömegetől már nem elszakadni, hanem minél teljesebben benne élni kívánnak. Ha a parasztság kitermeli ezt a továbbra is benne élő elite-réteget, a magyar középosztályban nagyhorderejű rétegeltelődások következhetnek be.

A magyar ifjú-parasztmozgalomnak csak egyes jelenségei ragadták meg Szekfű figyelmét, mely inkább világnézeti és politikai kapcsolatok felé fordult. A feszültségekkel terhes nemzeti életben Szekfű két kibontakozási irányt vesz szemügyre s ezeket a történeti munkáiból jól ismert „kismagyar“ és „nagy magyar“ elnevezések alá foglalja. A mai kismagyarok a történelmi kismagyarokkal, a keleti-erdélyi, jobbadán protestáns és vérségileg magyar egyéniséggel való származási összefüggését s ez egyéniségnek tömegben való elhelyezkedését azonban nem vizsgálja, hanem a mai kismagyar szemléletben csupán a közvéleményben meglehetősen elszigetelten álló „fajbiológusok“ és turánkodók furcsaságait látja. Megbélyegezve veti el ezeket a lázas fantazmák birodalmába s a jövő útjának a nagy magyar elgondolást jelöli meg. Mi ez ma Szekfű szerint? A Széchenyi lelkiségét hordó magyarabb magyarság, a nemzetiség horizontális és vertikális elmélyítése. A cél eszközei: emberi életmód biztosítása a magyar tömegeknek, a középosztály mértékbeli kiterjesztése, a magyar szellemiség gyökerének lebecsátása a nép és a történeti hagyományok talajába. A magyarabb magyarság új arca az új magyar művészet (Kodály, Bartók) és tudományosság (Horváth János) munkáin tetszik át.

Vajjon e messzeteintő, de eszmei távolságokban maradó elgondolásnak a gyakorlati lehetőségek útjain való pályáját hol és merre vezeti a nagy magyar koncepció, mely, a múlt örökségével is megrakottan, a valóság világában politikai formulákban kénytelen megjelenni? Az író már letette a tollat s reánk bízta a politikai formuláknak

eljtett mozzanatokból való megszerkesztését. A koncepció történelmi öröksége a legitim királyság eszméjének fenntartása és megvalósítása. Az új királyságnak speciális tartalma lesz, a nép széles rétegeibe mélyesztí gyökereit. Az irány történelmi öröksége a „nemzetállam“ célkitűzése ellen folytatott küzdelem is. Ez állítja Szekfűt a csonkaország határain belül élő nemzeti kisebbségek érdekeinek védelme mellé s például a névmagyarosítás társadalmi propagandájával szembe. Az a „sok idegen, német és szláv név, mellyel manapság a nemzettestben találkozunk, őseink bölcsességének bizonyítéka, de egyúttal jobb jövőnk záloga is“ — mert nem lehet lemondani arról, hogy „idegen nemzetiséggel is jól érezzék magukat minél többen a mi helyreállítandó „birodalmunkban“.

Az elgondolás tehát, miként a multban, most is egy nagyobb szolidaritás eszméjét hordozza magában. Ez az a pont, ahol a koncepciónak súlyos próba alá kell kerülnie. Aki a koncepcióval az eszmei távolságokból a valóság felé közeledik, nem kerülheti el annak a kérdésnek a felvetését, hogy a szolidaritás eszméje a mai Európában, mely ellenkező lelkiség kitermelése felé halad, meg tud-e állni? Tud-e annyi életerőt magába szívni, hogy ellen tudjon állani az európai kultúrközösséget mély szakadékokkal szétrepesztő faji kollektívizmusok hatalmas hullámcsapásainak? Jut-e hely számára Széchenyi százados eszméivel a fajilag osztódó új világnak közös nevezője fölé?

Ezek a gyötrő kérdések a koncepció számára idegeneknek, sőt ismeretleneknek látszanak. Szekfű a mai Európa képen egy „új nacionalizmus“ arcát látja kirajzolódni, mely a barokk-kor egyeduralmi abszolútizmusát és a liberálizmus demokráciáját láthatólag ismét egyeduralommal helyettesíti, a diktatúrával“. E diktatúrák demokratikus eredetű pártkeretből kimőtt „kollektív erők“ eredői s most az „emberek egyenlősítését mindenképpen akarattalan, egyéniellen, egyéni gondolatot kizáró alsó fokon akarják megvalósítani“, masinákká változtatva a nemzeti egyéniséget. A német változatban biológiai alapra helyezkedett „nemzeti kollektivitás“-t lát Szekfű, de mégis: „a Hitler-i mozgalomnak jóformán egyetlen, de igen hatalmas mótora az új antiszemita hullám, mely mögött a kapitalizmus bomlásából származó gazdasági jelenségek állanak“.

Nemzet — nemzetiség. állam — szociális királyság, biológiai kollektívizmus — antiszemitizmus, párt — nép, diktatúra — demokrácia — ezek azok a viszonyok, amelyek Szekfű figyelmét az európai kultúra új útjain lekötik. A fenti módon viszonyba állított gondolkodási kategóriák jól ismeretesek: a hanyatló kor ama harmadik nemzedékének tenyésztete és hagyatéka, amelyet Szekfű könnytelenül temet el, de amelyben maga is élni kénytelen s amelynek látásformái alól, természetesen nem vonhatja ki magát. Ezek a gondolkodási formák, ha más és más viszonyba hozzuk is őket egymással, végeredményben egy ugyanazon a síkon mozognak. A kérdés az, hogy az eljövendő új világ nemzedé-

Tanka János: *Esteledik*

kének, mely valóban elfordul a hanyatló korétól, lesz-e megértő tekintete a harmadik nemzedék szellemisége számára? . . . A vajúdas alig-hogy megindult, a jövő titkait csak sejtetni lehet, de azt érezni kell, hogy azok, akik az új utakon menetelnek, nemcsak a dolgok viszonyait, hanem magukat a tényezőket, az élet elemeit is másoknak látják, mint amiknek eddig látták.

Szabó István

*Esteledik**

*Egy mesgye szélén állok.
Kukorica meg répa kétfelől.
Lement a nap.
Sötétre olvadtak a színek,
pedig az ősz keverte frissen őket.
Ritmustalan szél tévedt hozzám,
alig törik meg rajtam.
Belecsodáltam lelkemet a fellegekbe:
sötétek, kékek, lágyak, zengők,
elérhetetlenek:
nyugatról húznak,
hol csóvájukba fény már nem kapott
s most zajtalan, búsuлт eloszlással
hegesztik a kivillanó eget
s idézgetik az éjszakát.
Nehéz nagyon az őszi este.*

*Elindulok haza.
Véletlenül
vállamra lendül a botom:
én Istenem,
érezem, hogy úgy suhan az íve,
mint nagyapámnak vállán
egy szombat este
a csillanó kassza.*

Tanka János

* A *Tavaszi áradás* címen most megjelent kötetből.

Mettől meddig volt Károlyi Gáspár tállyai pap és meddig gönci?

Károlyi Radics Gáspárra vonatkozólag egy rendkívül érdekes új adatot közölt Iványi Béla „Gönc szabadalmas mezőváros története“ c. munkájában, ahol közzétette egyúttal az adatra tartozó okleveles kútfőket is.¹ E szerint Károlyi 1584 nyarán és őszén Tállyán működött lelkési minőségben, természetesen egyszersmind abaujtonai esepresi hivatalát is folytatván, minthogy ez a község abban az időben az abaujtonai „dioecesis“-hez tartozott. Ez adat ellenében nem szolgálhat kifogás alapjául az, hogy egy 1584. márc. 28-án kiállított iratban ő maga gönci prédikátornak mondja magát.² A tállyai működését bizonyító, szintén hiteles iratok ugyanis az év későbbi részeiből valók s így a két adat nemhogy rontaná, hanem éppen kiegészíti egymást, annál is inkább, mivel egy másik hiteles adat szerint már az ezévi máj 3-án egy Ujhelyi nevű „pastor“-a, vagyis elsőpapja volt Göncnek.³ Ennélfogva Károlyi áprilisban, tehát Szent György napja körül, a lelkészváltások leggyakrabban előforduló idejében ment át Göncről Tállyára. Azt, hogy az itt nemsokára bekövetkezett kellemetlenségek idején még nem régen szolgált Tállyán, megerősíti az a körülmény is, hogy ennek azelőtti papja, Szentmihályi Boldizsár 1853 augusztusában még Tállyán tartózkodott⁴ s így az ettől az időponttól Károlyinak oda választásáig terjedő idő alatt kellett valamikor neki is onnan távoznia, vagy esetleg ott meghalnia.

Téved tehát Iványi, midőn Károlyinak tállyai működését az 1578 és 1586 közé eső egész időszakra teszi.⁵ Ennek ellene mond különben az az adat is, mely szerint 1581 elején Göncön lakott szintén. De éppen úgy téved aztán abban a protestáns egyházi életnek előtte ismeretlen voltából eredő állításában is, hogy azalatt „a gönci parochiát is ellátta, odahelyezvén erre az időre Szőlős Pál káplánt“.⁶ Ez elvileg is végképpen kizárt dolog lett volna. Ám a való tény is ellene bizonyít, amennyiben Szőlős Pál, aki az általa felhozottak szerint 1583-ban tényleg „káplán“, helyesebben másodpap volt Göncön, 1585 júliusában és októberében, úgyszintén 1586 aug. 20-án elsőpapi minőségben működött ott.⁷ Ennélfogva hamarosan, mint látszik, már egy év múlva felváltotta Ujhelyit a gönci elsőpapságban az egyébiránt gönci születésű Szőlős. Helyére másodpapul Huszti Imrét alkalmazták, kinek gönci hivataloskodása az 1585-től 1598-ig terjedő évekre esik, a legteljesebb

¹ 115—6., illetőleg 185—9. l.

² Sárospataki Lapok 1889. 820. l. — Történelmi Tár 1889. 606. l.

³ Irodalomtörténeti Közlemények 1911. 116. l.

⁴ Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár 1929. 136. l.

⁵ l. m. 116. l.

⁶ U. o.

⁷ Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár 1929. 14. l.

egybetalálkozásával az időpontokra vonatkozó adatoknak. Szőlős aztán elődje is lett Károlynak, amennyiben ez 1586 vége felé, vagy talán inkább 1587 első felében⁸ visszakerült Göncre, ő pedig — aligha a maga jószántából, hanem a meg nem marasztalás kényszeréből folyólag — azután más egyházakban volt kénytelen lelkészi hivatalát folytatni, gyakran változtatva azokat,⁹ az illetményeiről kiállított nyugtatóványok szerint.

Ugyancsak az ilyenekből állapítható meg mindazoknak, akik valaha foglalkoztak Károlyival, de velők együtt Iványinak is az a tévedése, melynél fogva 1591 utolsó napjaiban bekövetkezett halála után követte volna őt Gönci István a gönci elsópapi tisztben.¹⁰ Nem halála után, hanem igenis már halála előtt, amennyiben Gönci már 1591 aug. 18-án „pastor“-a volt Göncnek.¹¹ éppen úgy, mint a következő években. Vagyis ebből folyólag Károlyi Gáspár még életében megszűnt gönci elsópap lenni. Saját akaratából-e, avagy a gyülekezetnek az évenkénti papmarasztás alkalmát ezúttal ellene felhasználó hálátlansága folytán? — az jelenleg nem dönthető el. Ha valaki ez utóbbi lehetőségben kételkedni találna, az más hasonló esetek mellőzésével csak a Patthai P. Sámuel alsódunamelléki ref. püspök esetét olvassa el, akivel szemben némileg a tolnaiak is, de a dunapatajiaik meg egészen azonos módon jártak el a 17. században, pedig az is nagyérdemű ember volt még amellett, hogy Károlyiéénál még kimagaslóbb, mert seniorok felett álló superintendensi állást foglalt el az egyházigazgatásban.¹²

Dr. Zoványi Jenő

⁸ 1587. jul 1-én és 31-én már Gönczön volt lelkész (Történelmi Tár 1889. 793. l.).

⁹ 1587-ben és 1588-ban Hidasnémeti, 1595—1598 Abaujnádasd, 1600-ban és 1601-ben Telkibánya, 1605-ben Magyarböd, 1606-ban újra Abaujnádasd, 1608—1610 Kéked papjául fordul elő (Magyar Protestáns Egyháztörténelmi Adattár 1929. 8, 16, 18, 19, 26. l.)

¹⁰ I. m. u. o.

¹¹ Magyar Protestáns Egyháztörténelmi Adattár 1929. 14. l.

¹² Földváry László: Adalékok a dunamelléki ev. ref. egyházkerület történetéhez I. k. 1898. 178—181. l.

KRITIKAI SZEMLE

Vasady Béla: A hit misztériuma. Sárospatak, 1931. Nagy 8°. 271 oldal.

Író a könyv Előszavában előadja könyve geneziséét. Megtudjuk ebből, hogy ennek a könyvnek eredete egy másik, még kiadatlan könyvében leli magyarázatát. Egy külföldi pályatétel a hit lélektana megírását kívánta, minden hitvallásos beállítottság és dogmatikai előfeltevés nélkül. Ennek a pályatételnek a megoldása szerzőtől theologus-volta teljes kizárását kívánta meg, ami csak a legnagyobbfokú önmegtagadás árán volt lehetséges. A pályatételen dolgozván határozta el, hogy a hit és pedig éppen a keresztyén hit kérdését egy másik könyvében tisztán theologiai szempontból fogja megvizsgálni. *Igy született meg az előttünk levő mű, amelyet az író theologus-énje szabadságharcának tekiint.* Önmagát „az élet theologusának“, theológiáját „az élet theológiájának“ vallja. „Az élet theologusának lenni annyit jelent, — mondja az Előszóban — mint theologiai gondolkozásunk minden lépését egy oly záró akkordnak tekinteni, amelyből egy Istennek tetszőbb, az eddigieknél meglepőbb, fordulatossabb, építőbb és gazdagabb gondolat-iniciativa fejlődik és bontakozik ki. Az élet thelogusa állandóan az incipitur kategóriájának mozgalomba hozó éghajlatából él és táplálkozik.“ — Könyve 13 fejezetet tartalmaz. I. A mindenkori ember mindenkori válsága; II. Emberi kísérletek a válság feloldására; III. A válság feloldásának egyetlen (isteni) lehetősége: a váltság; IV. A hit, mint a váltság eszközlője; V. A hit mint egzisztenciális rezonálás; VI. A hívó ember egzisztenciális rezonálásának kiváltója; VII. A hit folytatólagos elemzése; VIII. A hit pozitív és negatív oldala; IX. A hit mint életközösség; X. A hit eszkhatalogiai jellege; XI. A theologiai gondolkozást éltető hit; XII. A Krisztus követésében kiteljesülő hit; XIII. A hit misztériuma. — Az ember nem egyes válságokban, hanem egy nagy permanens válságban él, mely az embert mindenkoron és egyetemlegesen meghatározza. Ezt a válságot az ember az Isten ítélete alatt és az Isten színe előtt ismeri meg. Az ember megkísérli ezt a válságot a gondolkozás síkjában gondolati tényezőkkel, az érzelmi élet síkjában érzelmi tényezőkkel, az akaratit élet síkjában az akarat segítségével feloldani. Ezek a kísérletek a váltságot azonban még mélyebbé teszik. Nincs más megoldás, mint követelni Kálvinnal a magunkba vetett bizakodásról való teljes lemondást. A *válság* feloldásának egyetlen isteni lehetősége van: a *válság*, amelyet Isten „a legszentebb önkénytelenséggel“ vitt véghez. „Az embernek sikerülhetett az erkölcsi magasságból az erkölcstelenség mélységébe aláugrani, azonban arra már nincs meg a képessége, hogy az eredeti erkölcsi magasságba újra felfokozza önmagát“ (38). A váltság egyedül a Krisztus igazsága nekünk tulajdonítása. Az „imputatio justitiae“ *sohasem lesz bennünk empirikus valósággá. Igaz voltunk állandóan csak*

hit által elfogadott nekünk tulajdonítás marad (48). Azonban a hit sem a mienk, csak a mienk lesz; „... a kegyelem megmutatása közben lesz valósággá bennünk az a hit, amellyel, mint elfogadó szerovel és képességgel elsajátíthatjuk és magunkévá tehetjük a felajánlott üdvösséget. A hit ugyanannak a kegyelemnek ajándéka, amelynek elfogadása érdekében létrejön“ (52). A hit függő és utaló viszonyban van a megigazító Istennel; függ Istentől és Istenre utaló. A hitet eme természeténél fogva „*exisztenciális rezonálásnak*“ nevezi. Ebben a kifejezésben a „... visszhangzás (rezonálás) mindenekelőtt történés. Nem merő állapotszerűséget fejez csupán ki, nem is pusztá tétlenséget, hanem mozgalmajövést, életelevenséget, folyamatosságot“ (53). „A rezonálás történése sohasem önmagában bírja alapját.“ — „... egyúttal mindig esetleges, meglepetésszerűen jövő, kiszámíthatatlan, kontingens“ (53). De a hit nemcsak rezonálás, hanem épen *exisztenciális rezonálás*. Ez utóbbi alatt mindenekelőtt azt érti, „... hogy abban az ember egész léte, egész valója részt vesz“ (55). Tovább ide vonatkozólag azt vallja, hogy „... az ember hit általi rezonálása *exisztenciális rezonálás*, ez a tény nem csak azt jelenti, hogy a hit tehát sem nem intellektusnak, sem nem érzelmi életünk, sem nem akarati életünk kizárólagos kiváltsága, hanem kifejezetten azt is jelenti, hogy a hitben úgy értelmi, mint érzelmi és akarati életünk egyaránt szerephez jutnak“ (57). A következőkben megállapítja, hogy a hívó ember *exisztenciális rezonálásnak* kiváltója az Isten, mint aktuális és mint kijelentő Isten. Ennek a megállapításnak a kapcsán foglalkozik a kijelentés és a hit, a történet és a hit, az őstörténet és a jövődőléstörténet, a Szentírás és a hit, az igehirdetés és a hit viszonyának egész problematikájával és öntudatosított problémáikkal. Majd folytatólagoosan tovább elemzi a hit valóságát a „*fides quae creditur*“ és a „*fides qua creditur*“ megkülönböztetése kapcsán, majd megvizsgálja a hitaktusban rejlő ismereti mozzanatot, az igaznaktartás és a bizalom mozzanatát. Továbbá a hit negatív és pozitív, azaz az emberi és isteni oldalát. Nagy részletességgel tárgyalja a hit közösség-teremtő erejét. A hit eszkzhatologiai jellege cím alatt az elhívás, hit és örökélet, a hit és birtoklás, a hit és látás, a hit és remény kérdéseivel végzi be a hit misztériumának tudományos elemzését.

Mindenekelőtt elismeréssel kell megállapítanunk, hogy a Vasady könyve a magyar protestáns theologiai irodalomra nézve igen nagy nyereséget jelent. Nyereséget jelent, mint kifejezetten „*theologiai*“ mű. A mi magyar theologiai irodalmunkban nagyon kevés a „*theologiai*“ természetű mű. Nagy érdeme, hogy igyekszik is megmaradni a *theologiai* síkban. És valóban, amit ott nyújt, az mind helytálló, ahol azonban pszichologiai, vagy metafizikai konstrukciókat végez, ott theologiai koncepciója homályossá válik. Ez tűnik ki különösképen ott, ahol az *exisztencializmus* filozófiájának irányába vág. Miután nem tisztázta kellőleg az *exisztencializmus* jelentését, ennek következtében az „*exis-*

tenciális“ jelző igen sok helyen pusztá jelszóvá válik nála. Különösen homályos a hitnek, mint „exisztenciális resonantia“-nak a meghatározása. Az egzisztenciális jelzőnek a hit-re való alkalmazása helyes, miután a hit maga is egzisztenciális valóság, után minden egzisztenciális, amiben, minden reflektálást megelőzően, egészen elsődleges értelemben, egész egzisztenciánk résztvesz és pedig az általánosból való folyamatos, meg-nem-álló kilépéssel. *Existálni* annyit jelent, mint kilépni az általános létből és belépni a konkrét, személyes létbe. A „rezonancia“-nak azonban a hit-re vonatkoztatottan nincs meg már ez a jelentősége. A „*rezonancia*“, vagy a rezonálás csak szemléltet, de semmit sem magyaráz. Ezenkívül bizonyos gépiességet visz bele a hit fogalmába, amit a szerző maga is megérezett és legalább egy helyen igyekszik is ellensúlyozni (103. lapon).

Fokozza a könyv értékét a gondos theologia-történeti kritika. Ezeknek a részleteknek az elvi fejtegetések közötti elhelyezése azonban nehezíti a mű olvasását.

Formai szempontból, elismeréssel kell kiemelnünk, hogy a nyelvezete élénk, azt azonban ismét kifogásolnunk kell, hogy halmazza a szinonimákat és sok felesleges műkifejezést alkot (pl. isteni sztratoszféráról beszél, transzszociológiai szintézist végez stb.). Ezek az utóbbiak nehezítik a könyv olvasását.

Tudományos theologia iránt érdeklődő olvasóinknak melegen ajánljuk a Vasady könyvét, neki pedig köszönjük azt a szolgálatot, amelyet könyvének a kiadásával végzett.

Tavaszy Sándor

Niebergall. Erdélyi emlékfüzet. (Dolgozatok a református theologiai tudomány köréből 13. sz.) Kolozsvár, 1934. 8-rét, 48 lap. Egy arcképpel.

A másfél éve, testileg már öregkorban, de csodálatosan örökifjú lélekkel elköltözött heidelbergi, majd marburgi professzor, századunk első negyedében a legnagyobbelmemozdító egyikike volt azok között, akik a protestáns theologiai tudománynak a bizonyoságtévő, pásztorkodó, egyházépítő, gyülekezetnevelő gyakorlati való legközelebbi kapcsolatait művelték. A gyakorlati theologia tudományának ő adott legelőször öntudatosan pedagógiai és lélektani alapozást s ezzel kiemelte arról a holt pontról, ahová az egyoldalú historizmus meg az élettől elszakadt rendszerezés juttatta a megelőző néhány — elvont vallástudományi szempontból nagyon termékeny, de az egyházi élet és gyakorlat terén annál sívárabb — emberöltő folyamán. Egy különös és áldott ajándék-véletlen folytán Niebergall Frigyes a maga német hazáján kívül Magyarországon talált legmegérettőbb tanítványokra, még pedig olyanokra, amilyenekről álmodik és amilyenekért imádkozik szíve mélyén minden igazi professzor: akik t. i. nem a mester szavaira esküsznek, hanem szellemét sajátítják el, teszik egyéni módon magukévá s fejlesztik tovább az igazságkeresésnek tőle eltanult szent szemve-

délyével. Az ilyen tanítványok rendszerint meghaladják mesterüket és — mint a Niebergall magyarjai is — egyszer csak szembekerülnek vele, de hozzá való mély és hálás kapcsolódásuk sohasem szűnt meg, mert tannál, rendszernél, irányznál többet: titkos sodró erőket, régi elfogultságokkal szembenéző bátorságot, a megismert igazság előtt való föltétlen meghódolni tudást kaptak tőle. És Niebergall szintén változóan szeretettel csüngött az ő magyar tanítványain azután is, hogy ezt a szembekerülést meg kellett tapasztalnia. Érdekes és nem esetleges vonás, hogy éppen a nagy magyar katasztrófa legtragikusabb földjén, Erdélyben tapasztalta meg, ahol a világháború előtt és után többször megfordult, lutheránus szászoknak és református magyaroknak egyaránt szívesen hívott és látott vendégeként, előadójaként. Amikor először járt Erdélyben — 1913 kora nyarán — kolozsvári magyar tanítványai (akiknek egyrésze hallgatója is volt, másrésze irodalmi művelnek állt a hatása alatt) még mint legszorosabb szellemrokonukat és fegyvertársukat köszöntötték a modern theológiának a némileg pietisztikusan árnyalt orthodoxia elleni harcában, mely a szellemileg páratlanul mozgalmas erdélyi talajon akkor sem szűnetelt, amikor a Királyhágón inneni Magyarországon meglehetősen stagnált. Tizenkét év múlva, utolsó erdélyi útján pedig azt kellett meglepődve tapasztalnia, hogy a kereszt alatt vonagló magyar református és evangélikus egyházban a politikai fordulattal s az annak következtében felépített súlyos társadalmi és szellemi válsággal egyben a theologiai világnézetnek egy igazi kopernikusi fordulata is végbement, amelynek következtében a Szellem és az Érték filozófikus vallástudományi alapján megmaradt nagy tanító s az Ige és a Kijelentés biblikus theologiai alapjára szent belső kénytelenséggel ráhelyezkedett egykori tanítványok útjai elváltak egymástól. De a szívük akkor és azután is egybekötve maradt Krisztus szeretetében s ennek az időn és változáson túlemelő kapcsolatnak lett gyönyörű emléke ez a füzet.

Ravasz László néhány esetvonással — amilyeneket csak ötle kaphatunk — Niebergall történeti jelentőségét és szellemi egyéniségét festi meg. *Makkai* Sándor a nagy professzor utolsó erdélyi látogatásáról s annak maradandó emlékü élményeiről ad megragadó képet. *Járosi* Andor, a legifjabb korosztálybeli tanítványok egyike, meleg, finom, sokoldalú arcképet rajzol Niebergallról, a tanárról. *Imre* Lajos, a Niebergalltól talán valamennyi közt legmélyebben megihletett, vele az ifjúság szeretetében és szolgálatában, pedagógiai szenvedélyben és lélektani tudásban legbensőbbben rokon tanítvány, a theologus Niebergallt mutatja be híven, szabatosan és szeretettel. A füzet többi részét a Niebergall szép életrajza (Alfréd fia tollából, *Járosi A.-né* fordításában), valamint néhány, *Bíró* Mózes-től és *Köblös* Endrétől fordított, igen kiválóan jellemző Niebergall-frás tölti be.

Magyar nyelven ennél szebb és szemléletesebb bizonyosságát annak, mit jelent a magyar protestantizmusra nézve a külföldi tanulmányozás

és mint válik az áldássá éppen akkor, ha nem merül ki szolgálai utána-
mondásban, hanem szellemközösséget teremt és tisztító szellemi harcot
fakaszt — még nem igen írták meg. Révész Imre

Császár József: „Imhol az ember!...“ Prédikációk, meditá-
ciók. — Miskolc, 1933. 142 lap.

„Mi a valótlan-ságot, a festett deszkák világát is úgy adjuk, mintha valóság és igazság lenne, ti pedig a legszentebb igazságokat és örökkévaló valóságokat is úgy prédikáljátok, mintha igehirdetésetek valótlan-ság, vagy legfeljebb legenda volna csupán,“ — mondotta a híres drámai színész a lelkipásztornak, amikor a színpad hatásának titkáról és a szöszék törekvéseinek eredménytelenségéről beszélgettek. Talán Wagner is erre gondol a Faust-ban és ilyen értelemben megszívlelendő tanácsként mondja: „Nem ritka az oly fölfogás, Papot tanít a komédiás.“ Kétségtelen igazság, fájdalmas tapasztalat, hogy az igehirdetésnek mincs meg a kívánt és megérdemelt sikere. Valami hiba van az igehirdetésben, az igehirdetőben, az Ige előtárásának módjában és a hallgatókban, mert a befektetett munkához mért hatása, az előkészület kívánta eredménye mincsen meg igehirdetésünknek.

Ünnepi alkalmak, vagy ünnep-számba menő alkalmak, amikor országoshírű igehirdető beszél valahol, megtöltik a templomot a felcsigázott érdeklődésű hallgatósággal. Az ilyen alkalmak azonban mégsem az igehirdetést mérik, hanem az elismert és ünnepeelt nagyságot, akinek a pohárköszöntőjét, vagy szoborleleplező ódáját is époilyan szenzációra-éhes figyelemmel hallgatnák, mint a „szónoklatát.“ A hatás tehát legjobb esetben bizonytalan, nem szólva arról, ha sokszor kimondottan evangéliumellenes, mert nem az épít, hogy mit hallgattam, hanem az, hogy kiben gyönyörködtem. Az ilyen hamis hatásnak próbáját az adná, ha más név alatt jelennék meg valahol váratlanul az ünnepelni és csudálni készült nagyság, vagy jelentéktelen igehirdető lépne az országoshírű prédikátor helyett a szöszékre. Könnyen lehet, hogy egyik esetben sem fedeznék fel a cserét, sem az egyszerű alkalom köntösébe rejtőzött arany-szájú nagyságot, sem a hirtelenében előkerült nagyság-helyettesítőben a gyengeséget.

Alkalmakat és neves igehirdetőket kívánó hallgatóságtól alig várható az, hogy *gyülekezet* legyen belőlük, olyan közösség, amelyik az igehirdetést életével, hétköznapijaival folytatja, a feladatot kidolgozza, megfejt, életébe szövi, vagy pedig életét nyújtja rekapituláló anyagul az igehirdetőnek, alapul a következő napok alatti életének, Krisztus felé közeledésének küszöbéül, kiindulópontjául. Viszont az ilyen gyülekezet, amely csak összeverődött hallgatóság, nem biztató rezonancia az igehirdető számára sem. Gyakran kell éreznie, hogy csak kiáltó szó a pusztaságban minden bizonyágtévése és próféciája. Visszhang nélküli rengeteg, kényelmesen, mozdulatlanul alvó feneketlen tó a hallgatóság, amelyen hullámfodor sem rezdül a legmegejtőbb logikára,

legrettenetesebb gyehennával fenyegetésekre vagy legszívhezszólóbb hangzuhatagokra sem. Milyen riadt csend, süket üresség volna a válság, ha egy prédikátor áttérne a vasárnapi iskola módszerére és kérdést adna fel a hallgatóságnak?! Lehet, hogy beszéde nem lenne többé oratio, rhetorikai műretek, de a közvetlenség, a hallgatósággal való kapcsolat közelebb hozná egymáshoz a prédikátort és a hallgatókat és az ilyen „lelki tanítás“ talán gyülekezetté formálná át a templomban egybegyülteket.

Liturgiánk középponti részének, az ígéhirdetésnek krízisében biztató jelei vannak a kibontakozásnak, a nehéz helyzet megoldásának. Dagályos pathos, türelmet próbáló, sokszor ürességet rejtegető hosszúság, áhítatot és kegyességet színlelő kenetteljesség, egyetemes műveltség és körültekintés hiányát zenithetel, nadirral, repülőgéppel, lőerővel, antennával és a technika vívmányai emlegetésével eláruló szöveglamok helyett rövid, csattanó erejű, világos fogalmazású 25 beszédet tartalmazó kötetével kér bebocsátást az író prédikátorok közé *Császár József* miskolci segédlelkész. Fordulatos, megragadó témái lekötik a figyelmet és azonnali állásfoglalásra bírnak. Quietivum, földrengés és tűzvész, vizek áradása és ellenségek betörése idején nyugalomra intés, mákonyos álomba merítés, nincsen egyetlen beszédében sem. Nagyon jól tudja, hogy a keresztyén prédikáció csak motívum lehet: elégedetlenség, lázadás, szabadságharc, csatasorba állítás, program bűnös önmagammal és környezetemmel való szakításra. Nyugalomból való felverés, prófécia az ótestamentumi próféták és hitünk Főprófétájának példája és ígéhirdetése nyomán.

Ezek a rövid beszédek moralizáló tartalmukkal, vezércikkre emlékeztető elevenségükkel, stílusuknak hajlékonyságával és színes képekkel közvetlenül hatnak még így írott formájukban is. A szószéken bizonyára még teltebbek, életteljesebbek voltak és aránytalanságuk sem tűnt annyira ki, mint így nyomtatásban, amikor egy-egy kép, hasonlat átárnyékolja az egész beszédet. A szószéken nem törtek annyira át a gondolatokon a szerkesztési vonalak sem, amelyek a vázlatban kötelezők, kész, kidolgozott beszédben azonban ma már tanítómesterkedésnek látszanak (Pl. a könyv címét adó beszéd elején a cél felé irányításról szóló sorok). Ugyanígy az elmondás alatt bizonyára pompásan bontakoznak ki a képek Nagy Sándorról, aki „jókedvében Ázsiáig terjedő vércsikot csepegtetett a világ ábrázatjára“ és Hannibálról, aki „hadvezéri mámorában átdobta kardját az Alpokon.“ Más a templomnak és más a nyomdának az akusztikája!

Az ígéretes könyvecske, melynek esetleges hibái és túlzásai is kiválóságok, mert az ígéhirdetés iránykeresésében veritékkel irtott új csapások, magán hordozza egy nagyobb Erőnek az irányítását. Olyan az írója is, aki tusakodik, küzd, gondolatokkal, önmagával, kifejezési móddal, látomásai másokba való átplántálásával, mint a Pál embere,

aki -- szerzőnk szerint -- „egy örök művészi kéz simogatását látja és érzi mindenben.“ Ezt érezzük ezen a kis kötetben és ezt kell megéreznünk egész igehirdetésünkön is.

Incze Gábor

Stanley Jones: Krisztus a világ országútján. Fordította: Szabó József. Győr, 1933. 177 oldal.

Stanley Jones nevét Magyarországon Indiáról írt missziói könyve tette ismeretessé. Új hang szólalt meg a „Krisztus India országútján“ című könyvben és ez az új hang tette világsikerré könyvét. Ez az újabb „út“-témájú könyve — „The Christ of Every Road“ a könyv eredeti címe — már közel sincs olyan jó, mint volt a „Christ of the Indian Road.“ Az író a pünkösdöt akarta új megvilágításba helyezni a modern olvasók előtt. Az alap gondolat, amelyből kiindult, helyes és okos nézőpont. Igaz, hogy nem új. Albert Schweitzer magyszerű felismerésének változata akar lenni a könyv, bár a nagy francia theologusra nem találunk benne hivatkozást. Ez a felismerés az, hogy a keresztyénség lényegét annak *eschatologikus jellege* adja meg, másszóval a Krisztus visszatérésére váró pünkösdi lelkület.

Ezt a lelki — *pneumatikus* keresztyénséget állítja szembe Stanley Jones az intézménnyé lett, felekezeti és klerikális keresztyénséggel. A könyv gondolati magva így a legalapvetőbbben evangéliumi és protestáns gondolat.

A könyv hibája az, hogy az író elbeszélési módja fárasztóan tarka és anekdóta-szerű. Túlságosan is sok benne az író jelentéktelen élményeinek elbeszélése és az erőltetetten szellemes szójátékokra felépített következtetések. Elsikkad a lélek és gondolat ebben a globetrotter tarkaságban. Az író egyszer egy kínai kisleánynak diktál sorokat valami emlékkönyvbe, máskor a lausannei konferenciát rója meg, mert „az egyházi tradíciók sekély vizein halászik.“ Egyszer a Panama-csatorna zsillipjein való „felemelkedés“ szolgál kenetes és nem túlságosan meggyőző lelki következtetésekre. A következő oldalon már egy nemzetközi kongresszuson vagyunk Bécsben és így tovább a végtelenségig.

Még rosszabbul esik Stanley Jones műízlésbeli fogyatéksága. Valami ellenszenves álkegyesség húzódik meg azokban a „vallásos“ költeményekben, amelyekből hőven idéz gondolatainak illusztrálására. De mit szóljon az ember a következő szobor-leíráshoz és a hozzáfűzött „lelki kommentár“-hoz (19. és 20. oldal), amelyet szeretnénk teljes egészében idézni.

Buenos Ayresben gyönyörű emlékművet láttam. Kolumbusz Kristófnak emelték: az ő szobra állt a tetején. Elöl a talapzaton állt a Szabadság alakja — emelt fákllyával; jobbján az Ifjúság, vágyó arccal nézve a virradatba, balján a Tudás, átszellemült arccal, nyitott könyvvel; alattuk evezőnek feszült, hatalmas izmú férfiak jelképezték az emberi haladás hajóját. Az emlékműnek ez az oldala nyilván a haladást ábrázolta. Minden arc vágygal teli, kelő napba tekintő... Más oldalon két alak látható, aminő kígyók gyűrűzték be őket. Egyik már megadta magát. Fejét tenyerébe ejtette...:

letört, elernyedtt lélek. De a másik hősi küzdelmet vívott. Lefejtette magáról a kígyó hurkolt gyűrűit s bizakodó arccal nézett a kelő nap felé. Ez a rész az emberiség elkeseredett erkölcsi küzdelmét ábrázolta. Vele szemben pogány alak állt, földgömbbel a kezében. Az emlékmű hátulján pedig a leáldozó nap felé a Hit szobra állott, kezében pálmaág és horgony, arcán csendes nyugalom, *szemei bekötve*...

Igy szóltam magamban: „Hit, mit keresel te itt hátul, a hanyatló nap felé fordulva? Mért nem vagy te ott elől, ahol belemélyeszhethéd szemedet a kelő napba...? Néked kellene lenned ott a Szabadság lelkének, az Ifjúság ihletőjének, a Tudás szívének s a jövő fejlődéséért küzdő férfiak erejének, bátorságának. És te, hit, mit teszel te azoknak a küszködő embereknek érdekében, akik szörnyű harcukat vívják bűnös szenvedélyek kígyóival? Aztán — a szemed, mért van bekötve?” Ez nem hit, — ez hiszékenység! Mert csak az vak. A hit tártyszemű, vággyal teli, hogy megismerje az igazságot, amely szabaddá teszi az embert. Nem csoda aztán, ha a pogányság tartja a földgömböt ott a másik oldalon. Látszólag talán a hit vezet, valójában azonban a pogányság fog uralkodni mindaddig, míg a hit oda nem lép félelem nélkül a frontra, szemébe nézve nyiltan az életnek s át nem veszi az erkölcsi vezetést.

*

A fordítást Szabó József végezte gondosan, hozzáértéssel és hibátlanul.

Máthé Elek

W. P. Livingstone: The Wonder of it! A century of world-wide missionary service. (Egy évszázados világmissziói szolgálat csodája.) Edinburgh, 1934. 94 l.

Skót református testvéreinknek az egész világra kiterjedő missziói munkájáról ad rövid történeti visszapillantást és áttekintést e könyvben a nagy Livingstone leszámazottja, a skót ref. egyetemes egyházi lap (Life and Work) és külmissziói folyóirat (Other Lands) szerkesztője. Megismerésre méltó tárgy, a tárgyhöz méltó szerzőtől.

Skóciával kezdi. Bár korán keresztyénné lett, elég későn, az 1700-as évek végén kezdett más népek iránt felelősséget érezni. A százados munkának leírása nem terjed ki a kisebb prot. egyházalakulatok munkájára, sem az ugyanazon területen dolgozó más nemzetekére. A legrégebbi mező a ma már önálló ref. egyházzal bíró Jamaika s a hozzátartozó Cayman sziget. Dús földjén a Columbus által talált arawak ős lakosság a rabszolgasorsban kipusztult. A betelepített s 1838-ban felszabadult négek első természetes vezetői a skót misszionáriusok, különösen 1800—1824 közt. Ma már saját theológiája és missziói munkája van itt a bennszülött egyháznak, 22 európai munkással. Délafrikában (1821—23. óta) a bantukhoz, kaffirokhoz mentek ki az első skót munkások, hősiek küzdelmeket víva a törzsekben élő nép evangélizálásáért. A Natalig terjedő mezőn ma 54 gyülekezetben végzi munkáját az önálló bantu ref. egyház, Lovedale központtal, két főiskolával. Nagyon nehezítik a munkát a faji ellentétek. A 351 millió lakosú Indiáról általában szólva, *Donald Mitchellt* említi, ki 1823-ban elsőnek indult skót részről ide. Rövid szolgálatát aztán a két legnevezetesebb misszionár-

rius, *Wilson* és *Duff* vitték tovább, meglátva az indiai misszióban anynyira fontossá vált iskolázás jelentőségét. Külön fejezetekben ismerkedünk meg ezután az itteni 11 missziói mezővel. A milliós lakosságú Bombay a *Wilson*ról elnevezett, főiskolával is bíró, híres College-ával, kezdet óta fontos munkatér. Bengália a másik terület, a hasonlóképpen nemzetközi jellegű és fontos Calcuttával, hova 1830-ban érkezett meg, héthónapi hajózással, *Duff*. Itt is College a munka központja s innen is számos mellékállomásra nyult ki a misszió. Hasonló intézete van a skót misszióknak a harmadik nagy indus városban, Madrasban (1831), hol a keresztényiség először vetette meg a lábát. *J. Anderson* és *W. Miller* voltak úttörői. E missziói állomás 50 angol mérföldnyi körzetre terjesztette ki munkáját. A vidék éghajlatáról jellemző mondás: az év három hónapjában forróság van, a többiben még nagyobb forróság. Nagpurban egy betegápolásban meghalt brit tisztviselőné indítására *S. Hislop* kezdte 1845-ben a munkát, mely javarészt iskolákkal kapcsolatos. 12 évvel később alapította meg a missziói munkát Pandzsábben *T. Hunter*. A főként mohamedánok által lakott vidék központja Szialkot városa, fontos középindiai pont. A Himalaya keleti vidékén Gayában kezdte a skót egyház a munkát 1859-ben, *A. Clark* által; ugyanott, ahol Buddha kezdte volt hirdetni tanait. Innen vitte át 1870-ben Dardzsiling vidékére *W. Macfarlane* s az eleinte alig biztató misszió egyike lett a legeredményesebbeknek. Gazdag szépségű vidéken, a mi Csománk nyugvóhelyén, Kurseongban és Kalimpongban folyik a munka, nagyrészt a skót ifjúsági és nőszövetségi mozgalom anyagi erejével. A Nagybritánniával csaknem egyenlő területű Rádzsputánában elsőnek kezdett munkához a skót egyház 1860-ban, majd két évvel később Hyderabadban, hol a szegény, sokszor éhező nép közt az evangélizálás szép eredményt ért el. A legkisebb indiai állomás Szantáliában létesült 1869-ben, *A. Duff* kezdeményezésére. *Dyer* és *Macphail* szemorvosok szolgálata tette nevezetessé. Az afrikai mezők közül Calabar, a híres *Slessor Mary* munkahelye a legrégebb (1846). A Jamaikába került, felszabadult, keresztényénné lett négerék vágyából született meg ez a misszió, ilyen volt első áldozata is. A mandzsuriai munkát 1872-ben *John Ross* kezdte Newchangban. Sok zavart és szenvedést okozott itt az a körülmény, hogy idegen hódítás eszközének vették a missziót. De sokat ígérő mező, hol a már megalakult egyház rohamosan fejlődik. Az itteni skót munka különös jelentőségét a kórházak és orvosképző-intézet adják. Utóbbit s az első mandzsuriai kórházat *Dr. D. Christie* alapította. 51 fehér, 426 bennszülött munkása és 6224 urvacsorázója van. Közép-Afrikában Livingstonia és Blantyre az a két mező, hol Livingstone álma megvalósult, 1875—76-ban, főként *Dr. Laws*, *H. Henderson* és *Dr. Hetherwick* szolgálataival. Mintaszerű két misszió, teljes iskolai, ipari és orvosi szervezettel. Északra Kenya v. Kikuyu a másik mező, melyet az egyháztól teljesen független alakulat kezdett 1891-ben s adott át 1901-ben. Szervezett missziói egyháza van. *Mrs. Watson* és *Miss Marion Stevenson* szol-

gálata tette híressé. Délre, a portugál gyarmat Lomweland is munkatere 1913 óta a skót reformátusoknak. A legújabb mező is afrikai: Aranypart, hol a munkát 1917-ben vették át, de 1925 óta együttműködnek a bazeli és német missziókkal. Bennszülött munkások itt vesznek legnagyobb részt a munkában. Az óceániai Uj-Hebridák lakói közt 1876 óta dolgozik skót misszionárius, ma már csak egy, *F. G. Bowie*, ki megérte egy vidék emberevő népének 337 lelket számláló gyülekezetté való átalakulását. A kínai Ichangban 1878 óta folyó munkát, mely főként kórházi, egy névtelen ezerfontos kezdőadománya tette lehetővé. Az egyetlen mohamedán-missziói állomás az arabiai Sheikh Othmanban, inkább csak a reménység jegyében folytatja munkáját. *I. Keith-Falconer* kezdte 1887-ben.

A befejezésben ismét Skóciára tér vissza a szerző s vázolja a munka otthoni hátvéd-szervezetét, melynek élén a 120 tagú *Külmissziói Bizottság* áll. A részletesen közölt adatokból kiemeljük, hogy a skót ref. egyháznak ma 779 európai külmisszionáriusa van (133 lelkes-misszionárius, 53 orvos-misszionárius, 50 tanár- és tanító-, 44 ipari-, 223 nő-misszionárius, 81 orvosnő és ápolónő, 195 misszionárius-feleség), 7807 bennszülött-szolgálatossal. A 21 missziói állomás fenntartására a legutóbbi év alatt otthoni gyűjtésből 278.431, külföldi bevételből 397.221 fontot költöttek, az utóbbi összegnek azonban csak egyötödét adták a bennszülött egyházak, oroszlanrészét pedig a gyarmati kormányzóság.

A két missziói költeményt is tartalmazó, gazdagon illusztrált, térképekkel ellátott s nyilván a nagyközönségnek szánt, de a misszió történelméhez is pontos adatokat szolgáltató könyv magán hordozza a szerző teljes odaadását tárgya iránt s a legtöbb mezővel kapcsolatban a személyes tapasztalat súlyt adó jeleit. Egységes összképet adva mindenképpen szerencsésebb megoldás az ügy ismertetésére, mint az egyesülés előtti szabadegyház által, ezelőtt hat évvel beindított, *Our Missions in Miniature* című füzetsorozat.

Horváth Jenő

Barla Szabó Jenő: Két lelkes a Barla Szabó-családban. Egyházi értekezések (szerkeszti Csikesz Sándor) 1—2. sz. Debrecen, 1932.

Barla Szabó Jenő érdekes könyve többet nyújt, mint amennyire címéből következtethetünk. Nemcsak Barla Szabó Jánosnak és Józsefnek, tehát nagyatyjának és atyjának pályájával ismertet meg bennünket, hanem még két előbbi ősenek munkásságát is megrajzolja. Így aztán eleven képet kapunk elődeinek az egyházi élet terén 160 éven át folytatott kiemelkedő, kötelességtudó s példamutató működéséről. Mind a négy férfiú élete komoly tanulságokat nyújt a ma emberének.

Érdekes könyve nemcsak egyháztörténeti szempontból tanulságos. Amint a XVIII. század folyamán szereplő Barla Szabó János és Dániel küzdelmes élete folyását olvassuk, a jellemző adatok egész sora világít

rá az elmúlt évszázadok művelődéstörténeti viszonyaira. A szerző lelkiismeretes kutatásának eredményeképp ugyanis őseinek nemcsak életrajzát adja, hanem tiszteletreméltó egyéniségüket az akkori korba is beállítja. Így aztán eleven képek vetítődnek eléünk az iskolázás XVIII. századi helyzetéről, a református egyház akkori küzdelmeiről, a különböző egyházi tisztségekkel járó köteleességekről. Barla Szabó János élet-történetével kapcsolatban oly jellemző rajzot kapunk a múlt század eleji iparos-képzésről, hogy hosszú fejtegetések sem tudnák a helyzetet hasonló élesen megvilágítani. A gimnáziumok tanulmányi és internátusi életéről, a tanulók osztályozásáról, illetve grádusba való sorolásáról, a rektori, preoráni tisztségekről hasonlóképen tiszta fogalmat szerez az olvasó. Határozottan kortörténeti jelentősége van annak is pl., hogy a Barla Szabó János *Holmi* címen összegyűjtött verseskötönyvéből megismerhetjük Csokonainak egy Bálint-napra írott verses köszöntőjét. A pajzántollú, vígkedélyű költő leírásából elképzelhetjük, milyen elkeseredett küzdelmet folytattak olykor a gyülekezetek a kiváló lelkészek megnyerése, vagy maguk közt tartása érdekében. A szerző sokoldalú tanulmányokat végzett a munka teljessége érdekében. Könyve nemcsak komoly tanulságokat rejt magában, hanem amellettt élvezetes olvasmány is. Mindenesetre méltó arra, hogy figyelemben részesítsék azok, akiknek számta. Lelkészek, tanítók, presbyterek valóban ösztönzést, gondolatot, kitartásra való sok biztatást kaphatnak belőle.

Dénes Szilárd dr.

Dolgozatok a magyar kir. Ferenc József-Tudományegyetem archaeologiai intézetéből. Szerk. Buday Árpád. VIII. kötet, Szedged, 1932. 8°, 284 l., 53 tábla.

Ellenére a súlyos gazdasági viszonyoknak s a velük járó anyagi nehézségeknek, a *Dolgozatok*, a magyar délvidéknek ez a becses régészeti organuma, meg nem fogyatkozott terjedelemben s az eddigi kötetek nyomdai kiállításához képest jelentékenyen megcsinosodva nyolcadik kötetében jelent meg az elmúlt esztendőben. *Buday Árpád* és hű munkatársa, *Banner János* hervadhatatlan érdemeiket szereznek maguknak, egyetemüknek és intézetüknek azzal a heroikus munkával, amellyel ezt az inamár nélkülözhetetlenné vált régészeti évkönyvet évről-évre megjelentetik.

Ez a kötet is hű marad az eredetileg megállapított programhoz. Cikkjei, tanulmányai, értekezései első sorban a déli végek, azután a Nagy Magyar Alföld régészeti leleteit dolgozzák fel. Buday és Banner körül immár egy lelkes és képzett fiatal gárda tömörül, mely részben új leleteknek tudományos feldolgozásával, részben régi leleteknek új szempontok szerint való átdolgozásával egyfelől az Alföldre vonatkozó régészeti ismereteinket bővíti, másfelől adatai pontosságával nagyban elősegíti egy eljövendő magyar régészeti topográfia megvalósítását. Az már azután az általuk kultivált földterület földrajzi és történelmi hely-

zetéből következik, hogy eredményeik első sorban a prehisztorikus időknek és a népvándorlás- és honfoglalás-korának történetét gazdagítják.

Időrendben haladva a kötet tartalmában első sorban emeljük ki *Banner* János értékes tanulmányát, melynek címe: „A kopáncsi és Kotacparti neolithikus telepek és a tiszai kultúra III. periodusa“. *Banner* ebben rendkívül érdekes leletanyagot közöl a neolithikus korból, mely elhatároló sajátosságai alapján bizonyítéka az ú. n. Tiszai kultúra III. köre létezésének és önállóságának, s független a Tompa által korábban megállapított I. és II. tiszai kultúrköröktől. E kultúra leglényegesebb jellemzői az ú. n. körömdíszes edények, melyek néhány lelőhelyen közvetlenül megelőzik a rézkori települési réteget. A dolgozat eredményei tehát értékes felvilágosítást adnak az újabb kőkorban élt ember művelődéstörténetének legvégső szakaszáról. Ugyancsak őskori tárgya van *Zalotay* Elemér tanulmányának, ki: „Csongrád vármegye őskori települése“ címmel pontos topografiáját adja a vármegye őskori lelőhelyeinek. Értekezésében tudománytörténeti szempontból érdekes a helyi régészeti irodalom felsorolása 1750-től kezdve. *Petrák* Ferenc szentesi polgár által írott s Szentesen egyszerűen *Petrák*-krónikának nevezett s a maga idejében meglehetősen elterjedt kéziratot munkában találjuk az első említést „sok hamúval töltött vastag tserép edényekről“ és római pénzekről. Hasonlóan korai *Szönyi* Benjámín hódmezővásárhelyi református lelkész verses krónikája, 1753-ból, melyben szintén szó van „tenyénnyi vastag cserepekről“, melyeket a szerző „testhamv rejtő vedreknek“ ismert fel. *Dugonics* András is hagyott hátra régészeti megjegyzéseket „*Etelkák*“-jában. A korai munkák közé tartozik még *Kiss* Bálint szentesi ref. papnak „Magyar régiségek“ című műve (1839). Ebben szintén találunk olyan érdekes adatokat, melyek nélkül veszendőbe mentek volna. Ezután *Zalotay* a különböző korszakok topográfiailag rendbeszedett leleteit időrendi sorrendbe csoportosítva adja, de minden korszak leleteinek felsorolása után röviden megrajzolja a településeknek a leletekről kialakuló képét is. *Párducz* Műhály „A Hódmezővásárhely-kotacparti neolith telep és rézkori letelezése és elterjedése tekintetében, mint *Banner*. Ő is ezt tartja Alföldünkön a réz-kort közvetlenül megelőző kultúrának. Ugyancsak *Párducz* egy másik cikkében új adatokkal egészíti ki a *Dolgozatok VII. kötetében* megjelent összefoglaló tanulmányát az Alföld római korának ismeretéről. *Banner* Benedek „A Békéscsaba-fényesi sírmező“ leleteiről körültekintéssel összeszedett analógiák alapján megállapítja, hogy azok a vandáloktól származnak. *Csallány* Gábor, a szentesi múzeum nagyérdemű igazgatója, a múzeum új leletanyagából nagy hozzáértéssel mutat néhány vazog és germán emléket, közöttük ruhadíszül (?) szolgált apró, hártavékony aranylemezből készült emberfejeket és futó állati alakokat, valamint madárfejes csattokat és jellegzetes fibulákat.

Különös érdekességű Cs. Sebestyén Károly nagy tanulmánya: „A magyarok íja- és nyílá“-ról. Eredménye: e régi magyar harci eszköznek rekonstrukciója. Sebestyén megállapítja, hogy a magyarság az összetett török vagy turkesztáni íj-típust használta, melynek anyaga rugalmas faléc, inrost-réteg és szarulemezek voltak. Az íjtartó anyagára és alakjára csak távolkeleti analógiákból következtethetünk, mert leleteink között semmi útbaigazító adat erre nézve nem maradt. A legnagyobbbrészt levélidomú hegy kovácsolt vasból készült, nyele pedig nádból, mert a szeges végű nyilkulcsok csakis ily belül üres nyéllal használhatók körulkötözéssel, melyek nyomaira leleteink között nem egy példa akad. A tegez bőrből vagy fakéregből készült, alul és felül vaspántal megvasalva s benne nagyobb tartósság okából bordák gyanánt vékony vaspálcikák lehettek alkalmazva. Teteje lecsukható volt, valószínűleg csapófedéllel. Sebestyén rendkívül óvatosan, nagy ügyességgel felsorakoztatott analógiák útján jut el végső következtetéseikhez, melyeket — ha részleteiben a további kutatás módosíthat is, egészében, úgy érezzük, helyes érzéssel állított fel. *Bálint* Alajos „Honfoglaláskori sírok Ószentivánon és Bánkúton“ címmel két honfoglaláskori sír érdekes leleteit (lemezc süngő, kengyelek, stb.) ismerteti.

A *Miscellanea* rovatban találjuk Banner János tervezetét a „Magyar Régészeti Kataszteri Intézet“ szervezéséről, az *Irodalomban* pedig Párducz Mihály ismerteti és bírálja Söregi Jánosnak „A méhkas alakú földbevéjt üregek problémája“ c. munkáját, Banner János pedig *H. Schroller: Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens*“ című könyvét, melyet Erdély területének ősrégészetére nézve alapvető fontosságúnak tart.

Ha még megemlítjük a nyomdai kiállítás gondosságát a jól sikerült képes táblák nagy számával, azt is megállapíthatjuk, hogy a *Dolgozatok* új eredményekben gazdag kötete ezúttal a tartalomhoz méltó köntösben került a világra elé.

Oroszlán Zoltán

Erdélyi Tudományos Füzetek. 60—64. szám. Szerkeszti György Lajos. Cluj-Kolozvár, 1933. 8°.

Veress Endre: A történetíró Báthory István király. 38 l. 1 melléklet.

Az „Erdélyi Tudományos Füzetek“ az Erdélyi Múzeumban megjelent jelentősebb cikkek különnyomatainak gyűjteménye. *Veress Endre* közleményei sűrűn jelennek meg az Erdélyi Múzeumban. Legutóbb a Báthory-év kapcsán igen figyelemreméltó közleménnyel áldozott a nagy erdélyi fejedelem, lengyel király emlékének. A firenzei állami levéltárban bukkant Veress Báthorynak egy igen érdekes kéziratára. A hat levélnyi feljegyzésben Báthory saját maga írja le az 1562—67 közötti Szatmár körüli harcok történetét. A kézirat érdekes körülmények közt jött létre. Báthory keveselte az előtte felolvasó Brutus Iános udvari történetíró idevágó előadását s Brutus jelenlétében papírra vetette erre vonatkozó emlékeit. A történetíró Báthory eddig ismeretlen volt

előttünk s így Veress közleménye kétségtelen nyeresége történelmi anyagismeretünknek.

Boros György: Carlyle. 13 lap.

Az Erdélyi Múzeum Egyesület Carlyle halálának félszázados fordulóján megemlékezett a nagy angol historikusról. Ez alkalommal tartotta Boros György unitárius püspök színes előadású megemlékezését, amely mint külön füzet is megjelent. Az előadás elsősorban azt domborítja ki, hogy Carlyle nemcsak „historikus-filozófus“, hanem egyben költő is volt, művész, mint akár a cinquecentó festői, drámaírói.

Juhász Kálmán: Két kolozsmonostori püspökcapát a XVI. században. 24 lap.

Juhász Kálmán, a csanádi püspökség szorgalmas történetírója, ezúttal két olyan kolozsmonostori apát rövid életrajzát állította össze, akik a XVI. század derekán viselték a török megszállás alatt a csanádi püspöki címet. Ez a két apát Medgyesi Székely Ferenc világi pap és Kolozsvári János domokosrendi szerzetes volt. Juhász nagy irodalmi és levéltári anyag felhasználásával állította össze két kis életrajzát s így azokat az ezzel a korrall foglalkozó katolikus egyháztörténészek haszonnal olvashatják.

Biró József: A kolozsvári Bánffy-palota és tervező mestere, Johann Eberhard Blaumann. 20 lap, 3 melléklet.

A szerző, aki Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékeiről írt doktori értekezésével hívta magára a figyelmet, érdemes és hasznos tanulmányt írt a kolozsvári Bánffy-palota megépítéséről és építőmesteréről, a Württembergből Szebenbe vándorolt német szobrászról és építészről. Blaumann nemcsak a kolozsvári Bánffy-palotát tervezte, de ő építette a bonchidai Bánffy-kastély erkélyes szakaszát s ő építette a kolozsvári minorita templom tornyát és homlokzatát is. Élete főműve kétségtelenül a Bánffy-palota, mely bár barokk alapfel-fogású, mégis alkalmat adott arra, hogy tervezője egyéni ízlését érvényre juttassa benne. Biró gazdag levéltári anyagra épített s alaprajzzal és több fényképpel alátámasztott tanulmánya határozott nyeresége az erdélyi művészettörténetnek s így az egyetemes magyar építészet-történetnek is.

Ferencki Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1932. év. 19 l.

A tragikus hirtelenséggel elhunyt kiváló erdélyi bibliografus utolsó munkáját kapjuk ebben a füzetben, amely pontosan és híven számol be az 1932. évi erdélyi magyar könyvtermésről. Megdöbbentő arányban apadt Erdélyben 1932-ben a szépirodalmi könyvtermelés; az 1923—28 közötti átlagnak egyharmadára esett vissza. Bár tudományos irodalomban némi emelkedés jelentkezik, ez még mindig nem vigasztaló jelenség, mert a tudományos munkák legnagyobb része csak különlenyomat. Az 1932-ik nehéz gazdasági esztendő erdélyi magyar könyvter-

mése olyan mélypontot jelent, amelynél lennebb szállni már nem szabad. 1919 óta 1932 végéig Erdélyben 4277 magyar nyelvű nyomtatvány látott napvilágot. A magyarországi könyvtárakban, sajnos, könyvtáranként legfennebb párszázat őriznek ebből a termésből. Vajjon tudják-e könyvtáraink ezt az égető hiányt valaha még pótolni?!

Asztalos Miklós

A telepítés. A Magyar Gazdaszövetség szakértekezlete. Kiadja a Magyar Gazdaszövetség, 605 l.

Nagyhírű és nagymultú gazdatársadalmi szervezetünk, amelynek nagy jövője is volna a magyar gazdatársadalom életében, 1933 tavaszán Albrecht kir. herceg elnökletével ankétot tartott a telepítés kérdéséről. A Gazdaszövetség most adta ki az ankét anyagát, amely a telepítési kérdés kiváló szakembereinek felszólalásait, javaslatait tartalmazza gyorsírói jegyzetek alapján.

A Magyar Gazdaszövetség multja egybeforrott a telepítés kérdésével, mert úgy az 1900-as értekezlete, amely Darányi Ignác 1908-i nagy telepítési javaslatához vezetett, valamint az 1910-es kecskeméti nagygyűlésén Darányi Ignác beszéde a telepítés kérdéséről országos visszhangot keltett. 1916-ban a Magyar Gazdaszövetség kögyülésén tette meg Prohászka Ottokár emlékezetes telepítési javaslatát, mely a rokkantak és a frontharcosok telepítését kívánta. Darányi Ignác programja és Prohászka Ottokár javaslata eredménytelen maradt s ma, amikor a magyar telepítési kérdés fejlődésének egy újabb szakaszához érkeztünk, még mindig erősen kérdéses azok sikere.

A telepítés kérdésének ez az újabb, harmadik szakasza Albrecht kir. herceg nevéhez fűződik, aki a Magyar Tudományos Akadémián tartott előadásával bevezette a Magyar Gazdaszövetség ankétját. Ez az előadás a most kiadott kötetben is helyet foglal.

A telepítés kérdését az ankét kizárólag szakemberekből összeállított résztvevői a következő szempontokból vizsgálták meg: 1. Időszerű-e a telepítés és ha igen milyen keretek között? 2. Állami vagy magán telepítés legyen? Mikép történjék a földterület megszerzése? Lehet-e és milyen módozatok mellett az eladósodott birtokokat telepítési célokra felhasználni? 4. Tulajdoni vagy bérleti (haszonbérlet, örökbérlet, felesbérlet, járadék birtok) alapon történjék-e a telepítés? 5. Új községek létesítése vagy a meglévők erősítése útján történjék-e a telepítés? A tanyavidék falusításának kérdése. 6. Kisbirtokos vagy munkástelepek létesítenek-e? 7. Mikép lehet a telepítést pénzügyi szempontból megoldani? (Telepítési alap, külön telepítési bank, az állam igénybevehetőségének kérdése.) 8. Az egészséges új üzemek keletkezésének elengedhetetlen feltételei. 9. Állami vagy társadalmi szervek végezzék-e a telepítést? 10. A telepesek boldogulásának gazdasági és társadalmi feltételei.

A vita tehát gyakorlati vágányokon haladt és a kiváló szakértők felszólalásaival és javaslataival (Czettler Jenő, Ihrig Károly, Kerék Mi-

hály, Koós Zoltán, Buday Kálmán), gyakorlati eredményt ért el annyiban, hogy a Koós Zoltán által javasolt pénzügyi megoldást véve alapul, a telepítés már most megkezdhető és megvalósítható.

A telepítés a legkomolyabb és legsürgősebb magyar probléma. Darányi Ignác 1908-as javaslata a történelmi ország megtarthatása érdekében már későn jött; ha ezt egy századdal előbb valósítjuk meg, érhattünk volna egy olyan népi propagációt, amely a magyarság számarányát lényegesen befolyásolhatta volna. Legnagyobb történelmi tévedéseink egyike, hogy a népi propagációt, mint az államterület megtartásának bebizonyultán egyedüli eszközét, soha komoly mértékben foganatba nem tettük. A telepítés, ha ma elsősorban socialis jellegű kérdés is, lényegében a magyar faji propagáció egyedüli módja és így közvetve nemzeti létünk és állami fennmaradásunk igazi biztosítéka.

Albrecht Ferenc

Dr. Payr Sándor: Gárdonyi apja és a Ziegler-család Sopronban és Nemeskéren. Az evangélikus Zieglerék és Gárdonyi vallásos lelkiülete. Újabb adatok Nemeskér történetéhez és Gárdonyi életéhez.

A kettős, sőt összetetten kettős cím — hozzá még megrázó alcím is járul — pontosan megjelöli az előttünk fekvő derék munka vázlatát, fejezeteit. Nem folyamatos egészlet adó, egymásból folyó fejezetek ezek: inkább úgy tűnnek fel, mintha *Gárdonyi Géza* életrajzához, munkáihoz, sőt levelezéséhez tett, óriási arányban megnövekedett és kiszélesedett széljegyzetek volnának. Széljegyzetek — de nem dilettáns olvasó spontán reflexiói, hanem alapos, szorgalmas kutatás eredményei. Foglalkozik a kezdő hírlapíróval, a Ziegler-család eredetével, Gárdonyi apjával, — a munka második felében pedig a költő hitéletével, lelkivilágával, katholicizmusával, Szabolcskával való barátságával.

A győni évek, Gárdonyi nehezen induló, bukásokkal járó pályakezdésének leírásában saját emlékei is segítik az író. Fáradhatatlan szorgalommal gyűjtötte össze a Ziegler-család anyakönyvi adatait s ismerteti ez alapon egy német eredetű, lutheránus család Magyarországra költözését, alapos utánjárással deríti fel a szerteágazó család nyomait. Behatóan ismerteti a Zieglerék *Nemeskér*-en töltött éveit, kimutatja, hogy Gárdonyi magyapja, a betelepült német lakatosmester, itt magyarosodott meg családjával együtt. Fia, *Ziegler Sándor* — a folyton vándorló géplakatos — már a szabadságharc fegyvergyárosa volt.

Payr a genealógia száraz adatai között is mindig bizonyos melegséggel hangsúlyozza a család lutheránus voltát, hitéhez való erős ragaszkodását. Így jut el ahhoz az érdekes kérdéshez, hogyan lett katholicussá a kis Ziegler Géza és milyen nyomok maradtak lelkében az evang. család és atya hagyományaiból.

Payr nem titkolt céltudatossággal igyekszik kimutatni, hogy a katholicizmus reprezentatív írójának megtett Gárdonyi nem az a

százszázalékos római katolikus lélek, akinek sokan gondolják, sokan pedig megtenni akarják. Hogy egyáltalában a római egyházba került a derék evangélikus ősök utóda, csak a györki plébános „*alkalmi zsarolásának*“ köszönhető, ahogy maga Gárdonyi emlékezik meg elkereszteléséről. A lutheránus apa hatása későbbi éveiben is érvényesül. Ezenkívül a budapesti ref. gimnáziumban töltött idő, de különösen Szabolcska Mihállyal való barátsága húzták a protestantizmus felé, és pedig nem az evangélikus, hanem a református egyház irányában. Egy ízben már áttérésre is gondolt, igaz, hogy inkább válási tervei adtak erre némi indítást, mint a hitbéli meggyőződés.

Maga Payr minden gondosan összevetett adata ellenére kénytelen odakonkludálni, hogy Gárdonyi hittana a régi *deizmusra*, *Rousseau-ra* emlékeztet. A benne csörgedező evangélikus vér és a kálvinista barátságok tehát mégsem tették protestánsná.

Szerző nemcsak Gárdonyi életéből, nyilatkozataiból, leveleiből vett adatokkal támogatja eredményeit, hanem a költő műveiből vett idézetekkel is. Bizonyos, hogy a költők teremtett alakjaik szájába gyakran a maguk meggyőződését adják, a regényíró azonban elsősorban magát az alakot jellemzi annak mondanivalójával. Legalább is igen nagy óvatosságra van szükség akkor, ha a regényalakok megnyilatkozásaiban az író t veljük hallani. Szerző nincs is híjával ennek a bölcs mérlegelésnek, mikor Gárdonyi különböző műveiből mutatja be, milyennek látta a vidéki plébánost és mennyire helyteleníti a katolicizmus intézményei közül főleg a cölibátust.

A *lámpás-tól* a *Bibi-ig* gyakran vetett haragos hullámokat Gárdonyi íróművészete bizonyos egyházi jelenségek és intézmények felé. De „későbbi írásaiban“ — írja Payr — „midőn az egyházzól és papokról szól, már sokkal óvatosabb és kíméletesebb volt“. „Gárdonyi későbbi éveiben számolt az egyházi körök véleményével“ — olvassuk alább. Bizony, olyan szimptomák ezek, amelyek mellett megállani és elgondolkozni érdemes, amelyek jellemzők nemcsak az íróra, hanem korára, környezetére is. Ennek hatása alatt, úgy látszik, Gárdonyi is a *belső cenzúrát* alkalmazza saját művein. Így pld. a *Forrás c.* legendáját, amelyben a tiszta evangéliumot minden vallás, tehát a római fölé is helyezi, óvatosan nem engedte életében közzétenni. — Már ennyi is elszomorító az írói és lelkiismereti szabadság szempontjából, de egyenesen megdöbbentő, hogy effajta cenzúrával idegen kezek is beleszabdaltak a költő írásába. A *hatalmas harmadik c.* regényben pld. bizonyos mondatokat *Tóth Kálmán* közlése szerint *Végh Kálmán* plébános változtatott meg. *Fűzfalevél, nyárfalevél c.* gyűjteményének újabb kiadásából egyszerűen kihagyták egyik versét, *Arany, tömjén, mirra c.* kötetének a költő életében való kiadását *egyházi okokból* megakadályozta Csernoch János esztergomi érsek (30. l.).

Az irodalomtörténet hálás lehet Payr Sándornak, hogy érdekes adataival felhívta a figyelmet ezekre a szomorú jelenségekre. Egyene-

sen kényszeríti a jövő történetíróját, hogy egy mondvacsinált Gárdonyi-figura helyett eljusson az *igazi* Gárdonyi lelki szintéziséhez. Ez a kép természetesen nem egyetlenegy attitűd-jében, hanem az időben, fejlődésében fogja ábrázolni a költőt s ebbe a fejlődésbe beleillesztve, az új adatok nem ellentétet, hanem magyarázatot fognak szolgáltatni az *egészhez*.

Payr genealógiai kutatásaival, új adatok feltárásával, a hallgatók költő lelki életének új szempontokból való megvilágításával értékes munkát végzett az irodalomtörténet számára. Szeretettel mondja el, amivel többet tud nálunk, szeretettel teszi megjegyzéseit. Megmarad hozzászólónak, kiegészítőnek, teljes ábrázolásra törekszik.

Nélkülözhetetlen lesz azonban — mint mondtuk — annak, aki a Gárdonyi-lélek új analízisét fogja megejtetni. — És talán a kor történetéhez is hozzá fog járulni a fenn vázolt jellemző momentumokkal, egyúttal utat is mutatva arra, hogy milyen tényeket kell mérlegelnünk írónk és irodalmunk objektív vizsgálatánál.

Szabó Richárd.

Payr Sándor: Liszt Ferenc és Király József Pál. Sopron. — (Különlenyomat a „Sopronvármegye“-ből.) 1933.

A mai nemzedék már csak az öregek elbeszéléseiből tudja, hogy volt olyan idő, amikor voltak szép számmal dolgukat jól tudó, hivatásukat kitűnően betöltő, jókedvű férfiak, kik szerették a jóízű tréfát, ékes rigmusokat faragtak egymás barátságáért vagy egymás megréflálására, verseket írtak ragaszkodásból, tiszteletből vagy költeményeket nevezetes alkalmakra. Ha ők az irodalomtörténetben nevezetes helyet nem is igényelhetnek, annál inkább méltóak ilyenre az emberiség történetében — ha majd ilyen is tudnak írni. Az előttünk lévő füzetekben e férfiak egyikének emlékéért, Király József Pálét, Liszt Ferenczel való barátságával kapcsolatban, eleveníti meg a szerző, ami annyival érdekesebb, mert Liszt magyarországi időzéséről tudunk legkevesebbet. A magyar Liszt-irodalom felette kis arányú, hisz mi magyarok törődünk legkevesebbet a magunk dolgával. A külföldi nagy monografiák pedig, ha egy-egy soproni vagy horpácsi tartózkodást meg is említenek, a részletekkel adósak maradnak, egyrészt, mert a nagy összefoglalásokban egy-egy útnak természetszerűleg kevés tér juthat, másrészt Liszt magyarországi tevékenységéről kevéssé vannak tájékoztatva, s végül — s ez a külföldiekre jellemző — nem is akarnak oly nagyon efelől tájékozódni. Elismerésünk Payrnak, hogy Liszt soproni és más tartózkodásairól Királlyal kapcsolatban részletesen tájékoztat, de meg azért is, mert az időszakai sajtóban — amikhez oly nehezen lehet jutni — megjelent tanulmányát külön füzetben is kiadta. *Isoz Kálmán.*

Jeges Sándor: A biológia tanításának vezérkönyve. A gyakorló polgári iskola könyvtára 6. Szeged, 1933.

Az iskola mai válságában, amikor a tanítás hivatlan és hivatalos támadások pergőtüzében új módszerekkel igyekszik céljai elérésére,

örömmel kell üdvözölnünk minden irányítást, mely az iskola munká-sait e módszerek felől tájékoztatja, mert ilyen útmutató igen kevés van irodalmunkban. Fokozottan érezhető ez a hiány a biológiai oktatás terén. Jeges Sándor könyve tehát föltétlenül időszerű és hiánytpótló.

Bevezetőjében a biológiai tanítás történetének vázlatát adja, majd a biológia munkáltató-oktatás-módját tárja fel, különös gondot fordítván a kísérletek és gyakorlatok leírására, a vivariumok és az iskolakert berendezésének ismertetésére. Ez a könyvnek legsikerültebb része; sokkal kevésbé sikerültek a tanítási példák, amelyek valójában nem a munkáltató-oktatás szellemében fogantak s noha ennek nagy jelentőségéről az általános részben sokat olvassunk, lényegéről nem sok felvilágosítást kapunk, gyakorlati kivitelében sem ismerjük meg: mert a munkáltató-oktatás éppen a tanár irányítását igyekszik kizárni a közös munkából s a tanuló öntevékenységet állítja a középpontba. Jeges Sándor tanítási példáiból ez nem világlik ki: bár a munkáltató-oktatás hívének vallja magát, mégis csak a régi, kérdve-kifejtő módszer javított alakját adja minta gyanánt. Versenyhátrányában így is, sőt egyéb, kisebb jelentőségű fogyatkozásai ellenére is jó szolgálatot tehet a fiatal tanármenedékek minden fajta középfokú iskolában.

Szondy György

Kós Károly: Az országépítő. Történeti regény 2 kötetben. 1934. Erdélyi Szépművészeti Céh kiadása. 442 oldal. A címlapot a szerző tervezte.

A hírhedt Sardou nemcsak színdarabot írt, hanem regényt is. De olvassátok el például a „La perle noire“ című regényét és látni fogjátok, hogy ez az ember, mint egy megszállott, minden eseményt színszerű jelenetté varázsol. Vagy nézzétek meg Mathis-Teutschnak, ennek az erdélyi szász művésznek a festményeit és be kell vallanotok, hogy minden vonala és minden formája három dimenzióban érett feladattá. És azután vegyétek kezetekbe Kósnak „Az országépítő“-jét és már a tizedik lapon érezni fogjátok, hogy szellemetek idegen áramlás sodrába került, amely megragad, sőt magával ragad, de amely jórészt független az irodalmi alkotások anyagától, a nyelvtől. Bőség és gazdagság kábit, de vigyázz: a Kós nyelve szegény. Ezúttal olyan szót választottunk dicséretül, amely gáncsnak tűnhetik; azonban mindjárt érthetővé tesszük kétarcú szavunkat.

Van a regényben egy jelenet, ahol István és Gizella meghalt leánykájuk sírkövét mézik, amint a kőfaragó dolgozik rajta: „Nézik, ahogy a görög a követ faragja. A kereszt aljába betűket. A kalapács egyetlenes koppan a vésőre és pontosan akkora darabka pattan ki a kőből csupán, amennyi szükséges. Görög betűket farag az ember és István türelmesen várja meg, amíg kiformalódik az öt betű: IRÉNÉ.“ A görög ír, de ahogyan ő ír, az kőfaragás. Nos, ahogyan Kós regényt ír, az — minél tágabb szóval — képzőművészeti munka. Nyelve ennek a képzőművészeti munkának szegődik szolgálatába és annyit mond

„csupán, amennyi szükséges“. Lessing széptani kíváncsiságának valószínű csemege volna ez a könyv. Valóban izgató és megoldatlanul is gazdag kérdés: hogyan ír egy ember, aki minden idegszálában, képzeletének alkatában és ráadásul tehetsége állandó gyakorlásában képzőművész: építő és rajzoló. Az még csak a mesterséggel jár, hogy Istvánt ország-építőnek látja és inkább anekdótikus jelentőségű. Olyan valakié is lehet ez a látás, aki véletlenül művelte magát képzőművésszé. De Kós legmélyével, egyéniségével, mely ellenállhatatlanul sodorta őt a formák birodalmába, függ össze a regény nyelve.

Ragadjuk meg stílusának technikai oldalát. Összetett mondatainak leggyakoribb kötőszava a ponttal is helyettesíthető „és“. Ez az egyik véglet. A másik véglet, mely ugyanazt jelenti és talán jellemzőbb, a — például Krudy Gyulához vagy Szabó Dezsőhöz oly szervesen hozzátartozó — „mint“-nek feltűnő ritkasága. A képzőművész nem ismeri a hasonlatokat s nem ismeri el esztétikai jogosultságukat. A formák szépsége önnönmaguk állításában rejlik. A gömb nem hasonlít a kockához, hanem azonos önmagával: minden gömmbel. Kós legtöbb mondata kép. István kérdésére: „Keresztyén vagy-é?“ Csanád azt feleli: „Ifjú legény koromban megszentelt vizet töltött fejemre a marosvári pap.“ Én a Csanád helyében azt mondtam volna: *Megkereszteltek*. Ám Kós a sommás jelentést részekre bontja, oly szavakra, amik mögött már felcsillan a kép. És figyelemre méltó, hogy lehetőleg nem elégszik meg a generikus fogalmakkal (mint volna: vizet öntött fejemre a pap), hanem minél konkrétabb elemekig hatol: *megszentelt* vizet töltött fejemre a *marosvári* pap. Ez a beszéd szemléltető és kifejező inkább, mint eleven; hiszen az aktív nyelv (mely alapanyaga a született mesélő nyelvének), a szabatoságnak föléje helyezi a mutogató élnökséget és pl. e helyett: tedd a kalapodat az ágyra, ezt mondja: tedd (ezt) oda. A Kós nyelve azonban — ez általános megállapítás — sokkal inkább fűződik a dolgokhoz, mint az azokkal a dolgokkal és dolgok közt élő emberek lelkiségéhez. Minél szabatosabb ez a nyelv, annál mozgékonyabbban hat. Nem véletlenül, hanem alkatánál fogva archaikus jellegű. Hősei is, ha — nem nagyon gyakran — megszólalnak: vagy egymást üdvözlik, vagy prédikációt tartanak; és ami az üdvözlésben, vagy prédikációban szertartásos és kiszámított, az aztán minden más természetű mondaszukban is benne van. Szavuk is javarészt képes; és mozdulatokkal töldják meg a beszédjüket és beszélnek arcifintorokkal, hallgatással (sokszor), gesztusokkal; sőt beszélnek ruhájokkal, amelybe öltöznek és beszélnek a háttérrel, amit az író mögéjük lát. (Mert szavaikra Kós csak következtet, ellenben látni tisztán látja őket s mintha nem is a szemével, hanem a kezével látná). Ezeket az embereket beszédjük és viselkedésük egyaránt történetieknek determinálja és életük minden pillanata komoly „történelmi pillanat“.

Valóban, amíg a regényt olvasod, azt érzed, hogy egy szobrász tétovázása szül itt történelmi pillanatokból relief-sorozatot s a reliefek-

nek mindegyike hiányos a rákövetkezőnek egy mozdulata nélkül; azaz: a szobrász, mint szobrász megbukott, de nem erejének elégtelensége miatt, hanem mert a probléma, mellyel tusakodik, képzőművészeti területen megoldhatatlan és csak a mese ölelheti magába teljes egészében. Am a mese birodalmába lépve, egyszerre olyan földre lépett Kós, ahol túlbőnnek mutatkozott képzelete nemcsak elfér, hanem bőven elfér s akármeddig terjeszkedik, sehol sem éri el az új birodalom határait. Képzelete álmétkodással tapasztalja, hogy számára itt *minden lehetséges*. Határul csak magának a képzeletnek határai szolgálnak és a képzelet törvénye minden törvény. Ez a szabadság előtte anarchiának tűnik és nem is akarja tudomásul venni. A képzőművész *akadályokhoz* van szokva, amiket vele szemben az *anyag* támaszt; mintahogy a földön járó ember hozzá van szokva a testeket lenyűgöző gravitációhoz és immár éppen annak a segítségével jár. Amilyen tájékozatlan és járásra képtelen volna az ember, ha egyszerre megszűnnék a földi nehézkedés, eleinte éppoly idegen a képzőművész a mese birodalmában. Járásának fel-tétele az akadály és akadályt keres, ami ellen küzdve csikarhassa ki a sikert. A küzdelem — valószínűleg — minden siker alapja s talán a született mesélő is küzd valami ellen, de jórészt öntudatlanul; a képző-művész éppen *tudni* akar a küzdelemről, amelyet vív. Neki *feladatra* van szüksége. Az anyagot nem nélkülözheti. Ha nem kő, amit faragni kell és nem sík, amit kitölteni kell, akkor a *történet* fogja alkalmasan szolgáltatni az anyagot. Neki, ha mesét bonyolít, tudnia kell, mi lesz a mese vége. Ehhez az eleve adott véghez illeszkedik aztán a plasztikussá merevedett mese és jóformán minden egyes „történelmi pillanathban“ véget is ér és ebbe a keretbe illeszkedik a hős, aki ekként már születése pillanatában történelmi, mint ahogy az lesz minden későbbi szava, mozdulata, egész viselkedése, amint ezt már láttuk.

A fentiekben a Kós művészi eszközeinek és anyagának (mondat, nyelv, mese, mesehős) alkotát próbáltuk megmutatni. A Csanád mondatát magyarázatul és nem bizonyítékul idéztük. Megvalljuk, Csanádnak történetesen oka volt arra, hogy úgy fejezze ki magát, ahogyan tette és ne másképpen. Azt akarta mondani: Nem tudom, mit jelent kereszténynek lenni. Mindössze annyit tudok, hogy a marosvári pap megszentelt vizet töltött a fejemre. Amit erről a mondatról mondtunk, mégis érvényes marad, hiszen mást is választhattunk volna. De mi azt is illusztrálni akartuk egyszersmind, hogy milyen mélységesen rokon egy Kós-mondat alkata magával a mondanivalóval, ami egyúttal a regény alap gondolata: a kereszténység az István-korabeli magyarság számára nem igen jelentett egyebet merő külsőségnél. „Plébánosokat ültetett a templomokba és katonákkal hajtotta a népet a vasárnapi misére. Így szolgálta az Urat István“. Nincs a regénynek egyetlen alakja, Istvánt sem kivéve, akinek valamelyes lelki köze volna a kereszténységhez. Nem szándékunk a szerzővel vitatkozni. Talán nem is ezt akarja mondani. Kós regénye nem igen mond többet, mint például a kolozs-

vári Mátyás-szobor. Hogy ezt a szobrot *megértsd*, ahhoz sok mindent kell tudnod, amit ha száz esztendeig bámulod, sem tanulsz meg. Viszont igen nagy gyönyörűséget találhatsz benne, ha esetleg nem is érted; s nem ez-e az igazi célja? Kós hagyja, hogy a dolgok *jelentsék*, amit jelenteni tudnak. Többé-kevésbé az olvasó leleményességétől függ, hogy mi a könyv mondanivalója. Maga a könyv is olyan, mint főalakja, István, aki ismét olyan, mint egy Kós-mondat: úgyszólván megtapintható, de néma. Ez a vézna testű, de erős akaratú nagyúr, akinek minden szó fáj, ami Ajtony birtokát, vagy Gyula vajda hatalmát dicséri, csak cselekszik anélkül, hogy tetteiről számot adna; s amit ő elmulaszt, azt természetesen Kós mulasztja el, akarattal. Vazul nagy órációjára, amiben István német-barát politikáját bírálja s amit kérdéssel végez: így van-é? „a király néz és nem szól, de mozdulás nélkül ül és orcája, mint régi fából faragott bálvány“.

Vízont, amit én mondok, remélem, mindenki megérti. A regényből nem az értelem hiányzik, hanem a tézis. A dolgok sokrétűek és egyetlen magyarázat sem oldhatja magába minden árnyalatukat. Éppen azért kell kitergetni őket a maguk vitatható anyagszerűségében. Vajjon a német-barát Istvánnak van-e igaza, vagy a magyar tradícióhoz ragaszkodó Koppánynk? István megverte Koppányt, és börtönbe vetette Vazult, — de Imre fia holtával a trón lépcsője szabad a Vazul-fiak előtt. S ha a személyekben elvet keresünk: mindmai napig sub iudice lis est. Vagy: vajjon a központosított Magyarország a helyes koncepció, avagy a Gyula többé-kevésbé független Erdélye? István elkergette Gyulát, de „Erdőelvére — mondja egy helyt — nem megy senki most. Csak békességben legyenek ott a népek, én nem bántom őket és más se bántsa.“

Ha ez transzilvánizmus, akkor a politikusok Kósnak semmi hasznát nem vehetik. Ebben a transzilvánizmusban nincs politikum.

Szabédi László

Tormay Cecile: Az ősi küldött. 1934. Genius-kiadás.

Ungot Párizsba küldi atyjaura, klastromoskolába. Bátyjai mind házasok már, hadd legyen hát a legfiatalabb testvér az Egyház szolgája. De az ifjú nem bírja sokáig a jámbor szajnamenti papok közt s hazajön. Itthon főurak lázadznak, tatárok és pestis pusztítanak. Ung meghallja, hogy vetélytársát, Derset, akihez Kingát hozzáerősakolták, levágták a kunok. Klínga még mindig szereti s várja, de habozik vele útrakelni. Mikor már menne, őt is elviszi a fekete halál. Ung hadba indul, a tatárok ellen.

E néhány rövid, szürke mondatban jelezve van *A csallóközi hatyú-nak, Az ősi küldött* közös címen tervezett trilógia nemrég megjelent első részének minden lényeges eseménye. Ung sorsa eldőlt, kedvese meghal, s neki valami rendkívülit kell végrhajtania: arról beszél majd a két további kötet. S előre érezzük, hogy nagy dolgok következnek.

Olyan ez a regény, mint egy komor, északi ballada. Az író szemlátomást vonakodik a higgadt, böszavú elbeszéléstől, sokszor a végzetes fordulatokat is pár röpke mondattal világítja meg, mint villám fénye a vidéket. Annál kifogyhatatlanabb a miliórójában, az események visszhangjának érzékeltetésében, a lélekelemzésben. Egy táj arculata épúgy lázbaejti, akár a legparányibb jelenségé; vidékek változása, a levegőég, föld, szív, elme misztikumai most mintha egészen megszállották volna. Ung regényes-veszélyes útjának végeláthatatlanságát csaknem két íven keresztül festi; ecsete e régmúlt világ természet-ábrázolásában még csak nyert ódon ízben, színben. Lassított filmként néhány rembrandti tablót kapunk így, többek közt egy kolostor leírását, papjaival, idegen, sokféle utasával, kiknek beszédéből Ung tájékozódik az itthoni viszonyok felől. De legtökéletesebb a Kinga otthonának, a pestises vidéknek rajza. Szerelem, halál, vallási rajongás egymásba villanó-sötétítő képe: mintha valamelyik renaissance-korabeli festő palettájáról szedték volna mágikus szavakba ezt a remek jelenetsort.

A trilógia értékét a teljes megjelenés után méltathatjuk igazán. De egyről máris megemlékezhetünk: *Tormay Cecile* stílusáról. Ennek a nyelvnek színpompája, százados órák komoly harangütéséhez hasonló zengése különös varázssal veszi körül az olvasót a cselekmény lassú folyamán. Csak néhány példát idézek. „... Még a kardját is utána hajították az ajtó ijedt kis nyílásán át“. Minő eleveiséget ad a beszédnek e váratlan s annyira találó jelző: *ijedt*. — „A Vág mintha közelebb jött volna hozzá, a víz hidege érzett a sötétből.“ (Mennyire hétköznapi tapasztalaton alapul ez a mondat s mégis mily éber érzék kell hozzá, hogy észrevegye s éreztesse is az író). „A messze hegyek mögött óriási fénylő pallosával ekkor szűnt meg a nap a Vágba.“ — „Mintha a föld alól morajolt volna elő, messze hang szaggatta a külső sötétséget.“ — „A Duna irányából halvány vörösség lihegett fel az égre.“ S mily tömören fejezi ki magát, mikor azt mondja, hogy Kinga halálakor ötvös, fazekas, paizsgyártó, emberemlékezet óta ellenségek, „az ijedtség egyetértésében“ botorkáltak egymás mellett... A stílus előkelő hangzása itt alig tűr meg *va-ve* végződésű igealakokat s a „fordultan“ (*fordulva* helyett) féle artisztikus formák nagyon kelendők. Ez persze kivetkőzteti a beszédet hétköznapi természetességéből, de azért modorossá ritkán teszi. Tormaynál a szavak már eleve bársonyosak, súlyosan omlik le róluk a stílus aranyozott rojtja s minden egyéb fejedelmi ékessége; aki, vagy ami e stilizált keretbe jut, természeti jelenség, ember, állat, magán viseli *Tormay Cecile* nyelvművészetének különös ragyogását.

Még csak két képet idézek. Az egyiket mindjárt a regény elejéről. Ung elől jár, szolgálait messze maga mögött hagyva, meredek sziklákön, tátongó mélységeken győzve; embereibe parancsoló bátorsága önt lelket. „Előttük a meredeken el-eltűnt a lovas a vonuló felhőkben.

Mire megint látszott a hirtelen kisütő sárga fényben, nagyranőtt az árnyéka a sziklafalon s a kopjás karesú árnyék néma haladása mutatatta az utat.“ Mennyi színárnyalat, mekkora perspektíva! Egy film-rendező hatalmas képet bonthatna ki belőle. Mikor Kinga meghal, ezt Tormay Cecile így érzékelteti: „Semmi sem változott, minden úgy volt, mint azelőtt, csak a csend lett más, valami hiányzott belőle.“ (El kell olvasnunk természetesen annak a csendnek a rajzát is, melyben a pestises fészekben Kinga, betegsége előtt, feküdt).

A regény tizenkét fejezete egy-egy olajfestmény, cselekménytelenül is örök elevenségével a mindig szemléltető, képekben duskáló leírásnak. Egy pillanattig sem gondolunk arra, vajjon korhű-e ez a regény, — az író nem ad rá alkalmat. Kérdés, hová vezet majd fantáziája, világnézete, történelemlátása, — ez a további kötetekben megmutatkozik. De már is érezni, hogy az a világ, melyet az író élénk tár, ki van emelve légköréből, s valami sajátosan egyéni hangsúlyt kapott: Tormay Cecile képzelete népesítette be a maga alakjaival, akik sohasem éltek így, s most mégis élnek, az ő művészetéből, ihletéből, ránk gyakorolt szuggesztíójából. Az író felhasználta a történelmi kereteket s valami szépet, nagyot, rendkívülit álmodott bele. A regényíró mindig továbbmegy, mint a történetíró: nem csupán azt írja meg, ami megtörtént, hanem méginkább: ami megtörténhetett volna.

A második kötet címe ez lesz: *A túlsó parton*. A harmadiké: *A fehér barát*.

Nagy érdeklődéssel várjuk a teljes trilógiát, irodalmunk egyik ritka eseményét.

Vajthó László

Habán Mihály: *Évszakok forgása*. Versek. (Kosmos, 1934.)

Kevés költő tud olyan szépen magyarul, mint Habán Mihály. Ha színes, bibliai csengésű nyelvének kívül egyebet nem adna ez a kötet, akkor is érték és érdekesség volna. Nagy erőforrás ez a nyelv a költő számára: az öröm, vagy a fájdalom, amit vele kifejez, megkétszereződik az olvasó előtt, kinek lelkében él az Énekek Énekének s a jeremiádoknak soha el nem halkuló zenéje. Búbánata, gyönyörűsége részvétre, vagy együttélvezésre talál az első olvasás után, képei, színei egyszerre vizuálissá lesznek, mert könnyen társíthatók a maguk archaizmusában.

De a nyelvi értékeim kívül más, figyelmet érdemlő költői értékei is vannak a kötetnek. Fiatal költőnél szokatlan, hogy ilyen mélységesen benne lássa magát az időben. Hangulatainak talán legjobban buzogó forrása érzékeny idő-neuraszténiája:

„Útunk a végtelenbe hajlik, örökre kilőtt sugarak vagyunk!“

Ha jól emlékszem, Kosztolányi mondta, hogy egy költő annál idegesebb, minél többször ejti ki az „idő“ szót a száján. Hát Habán Mihály nem él vissza a szó borzongást keltő erejével: ritkán írja le. De annál gyakrabban érzi és érezteti fenyegető jelenlétét. Ilyen sorokra

gondolunk: „Útam két titok közt van kifeszítve, messziről jövök, akár a fény...”

Ezen a kissé túlmélyített időperspektíván kívül *tértávlata* is van. Talán a nyelv vidéki biztonságú kezelésével magyarázható, hogy az időben és térben nemcsak látja, de láttatja is önmagát: fa alatt, vagy a mezőn, vagy az útszélén, lemondó nyugalomban. Mögötte fátylas, de-rengő színezésű tájkép, ami mintha már nemcsak teret, hanem talán időt is: emlékezést jelentene.

Ebből a kettős távlatiságból indul ki s e kettő tragikus együttthasásával magyarázható életfélelme s önszánalma.

A *téli bajok hessegetése* olyan lehangoló életrettegés, olyan kendőzetlen, sőt talán kissé maga-mutogató koldús-önsajnálát, mint valami siralomének:

Ó, téli veszedelmek! — éhség, járvány, betegség, hideg napok! Kerüljetek el, én védtelen vagyok!
Nekem nincs módom meleg kabátra, tüzelőre!
A föld szegényei közé tartozom,
jaj, ne törjeteK rám, halál vitézei!

Úgy érezzük, zsoldáros nyelvén kívül ebben a rettegő gyengeség-érzésében rejlik költői ereje. Mint Villonnak a maga büntudatában. Mélabús önszánalma fölé kiterébélyesednek egyéni érzéseim túlnőtt, kollektívításért érzett aggodalmai: a faji fájdalmak.

„Ki vigyáz majd erre a népre, ha rátörnek az idő rekettyéséből, ki őrzi meg?
Jaj, csak néhány költő, néhány bús álomlátó előtt
lobban föl néha a sorsa!” (Magyar sebek kútja.)

Ebből a fájdalom-komplexumból született meg a kötet legjellemzőbb verse: *Látomás az Alföldön*. Félelmes vízió ez, melyhez hasonlót csak törökkel, máglyával, sáskával, döghalállal fenyegetett eleink láthattak valamikor:

„Ime, megfeketednek a pipacsok és a szirmukat elejtik.
És látom, amint egy óriási csontváz közeledik felém az országúton.
Csontból faragott furulyát fúj, így megy el előttem
és nagy hatalommal jár az alföldi pusztákon.

Lába nyomán üszök esik a búzába, aranka a lóherésbe!”

Tárgyiassága, misztikus realizmusa fokozzák a vers erejét. *Olvása* után úgy érzi az ember magát, mintha terror night-ból riadt volna fel. Buday Györgynek kellett volna illusztrálnia!

Habán Mihály verseinek nincsen szembeszökő formájuk vagy fülbemászó ritmusuk. De ezt csak a vershez nem értők kifogásolhatják, akik ilyen külsőségek szerint ítélnék meg s ítélnék el verseket.

Az elmaradt rímekért s az odahagyott kikalapált ritmusért nyelve bőven kárpótol: nem cseng-bong, nem bokrosodik-virágosodik, de lélek-bekapaszkodóan zenél és színez.

Enyedy György

Szembe a szélel. Kovács Imre és Kiss Tamás versei. Debrecen, 1934.

Két fiatal debreceni költő mutatkozik be ebben a versfüzetben. Ifjú költők első műveiben az ígéretet keressük s ha ez megvan bennük, ha egy-két versszak, sor vagy kép oroszlánkörnyöket árul el: már örülnünk. E füzet mindkét írójánál megtaláljuk ezt az ígéretet. Sőt, többet is s már első olvasásra az az érzésünk, hogy érdemes volt a nyilvánosság elé lépniök.

Kovács Imre fiatal költőknél szinte szokatlan józanságával, lehiggadt világszemléletével, érett mélabújával lép meg. Nagy vágyak kerülgetik lelkét, de még hiányzik kedélyéből a beteljesülés boldog íze. Bűnbánó, érzékeny lélek, akit meggyötör a bánat s egy-egy vágás örökké szivárgó sebet ejt rajta. Mély melegség, jóság és szeretet árad írásaiból. Ezek az érzések színezik gondolatait, költői ihleteit. A magát saját erejéből felküzdött ember munkakedve, harcokban megerősödött hite új és új célok felé ragadják. Hálás még a mostoha múltért is. Gyermekkorát újjáteremtett tablókban megkapóan örökíti meg. Mélyen egységes hangulat ömlik el legtöbb versén, ami megmarkolja az olvasót. De vigyáznia kell a nagyhangú, sokszor üres szólamokra. (Semmit kacagó mindent kacagás!) Hiszen egyik legnagyobb értéke éppen keresetlen őszintesége és egyszerűsége. Primitív, erőteljes sorai sokszor egész kis emléktárházat nyitogatnak. (A zsidó boltos üzletéből spárgát meg medvecukrot loptunk.)

Szerelmi versei is apró, reális emlékmagvakból bontakoznak ki. Legtöbbször ottvan a lemondás, a valamit elvesztett s újra üresen, a csalódottsághoz közelálló, sóvárgó lélek kínlódása, fájdalma. Sok erő és szín van legtöbb versében. Rokonszenves író.

Kiss Tamás bonyolultabb, elvontabb, kissé vadabb, ziláltabb költő, aki hajlik a szimbólumok, a misztikum, a babonás szorongások felé. Kifejezésformája is merészebb, töredezetebb, vaskosabb, darabosabb. De nem kevésbé eredeti egyéniség. Fantáziája dúsabb, szövevényesebb, forrongóbb. Szinte exaltált. Két szóval mondhatnánk: fiatalosabb és modernebb. Fő témái: idő, elmúlás, unalom, életforogtatag, követelő vágyakkal való harc. Ő is kereső, kutató ifjú. Sorai nem egyszer kozmikus összefüggésekre való rátapintást takarnak. Műfordításai mély utánaérzésről, simulékony formaérzésekről tanúskodnak.

Mindkét fiatal író megérdemli, hogy felfigyeljenek rájuk az irodalom iránt érdeklődők. Az indulás jó. Reménykedve várjuk a folytatást.

Harsányi István

Kisebb ismertetések

Hillebrand Jenő: Az őskor története. Kincsestár — Magyar Szemle kis könyvtára) — 12. sz. Bp. 1934. 80 l. 8°.

A szerző elismerten legkitűnőbb magyar szakembere a paleolitikumnak. Kis könyve, amely a nagyközönség érdeklődésének kielégítését célozza, mintaszerű összefoglalása az őskor történetének. Hillebrand

érdekes tárgyát jól olvasható, élvezetes stílussal adja elő s a rövid nyolevan oldalon mindarról felvilágosítással szolgál, ami az őskorszak hatalmas területéről és sokoldalú vonatkozásaiból érdekelheti a nagyközönséget. A könyvecske világos beosztása s a végéhez csatolt táblázatos áttekintés nemcsak a szerző mondanivalói között szolgál kitérőt kalauzszul, hanem az őskor egész tudományában. Külön dicséret illeti a szerzőt azért, hogy különösen hangsúlyozza ennek a tudománynak magyar vonatkozásait s megemlékezik annak magyar szakembereiről is. Ritkán találkozunk manapság ilyen könyvvel, amelyben a szerző annyira szerényen hallgatna nagyjelentőségű eredményeiről. Ez a szerénység azonban mivel sem csorbítja az illusztris szerző hírért, hisz köztudomásszerű, hogy munkássága az őskorszak terén nálunk alapvető volt. A kis könyv a legteljesebb mértékben megfelel annak a célnak, amelyre szánták: a nagyközönség köztudata gazdagításának.

Kincs Elek: Történeti áttekintés. Bp. 1934. Különlenyomat az Általános Ismeretek Kézikönyvéből, 111 lap. 8°.

Nem ismerjük magát a munkát, amelyből különlenyomatként jelent meg ez a szokatlan című füzet. Pedig valószínűen annak a természet, beosztása és célja határozza meg Kincs Elek történelmi összefoglalásának célkitűzéseit, terjedelmét és szempontjait is. Így a munka hibái sem önmagukban állók, hanem az előttünk ismeretlen célú és szempontú Általános Ismeretek Kézikönyvéé. Ugy látszik, hogy a könyv kiadója a legszélesebben értelmezett nagyközönségnek akarja közvetíteni az egyes tudományágakhoz tartozó olyan ismereteket, amelyeket mindenkinek tudnia kell. „Történeti áttekintésé”-ből legalább is *csak erre* következtethetünk.

Kincs Elek nagy feladatra vállalkozott akkor, amikor alig száz és egynéhány lapon kísérletet tett arra, hogy összefoglalja a világtörténelemből és a magyar történelemből mindazt, amit tudni kell. Természetes, hogy az ilyen előadás mindig hiányos marad. Itt-ott az összefüggés is megszakad benne. Szűk terjedelme miatt előadásában feltétlenül egyoldalúvá válik. Harminchat oldalon a világtörténelmet maradék nélkül összefoglalni teljesen lehetetlen. A magyar történelem összefoglalása jobban sikerült, bár itt is vannak részletek, amikkel nem értünk egyet. Maga a történelmi szemlélet is részben elavult már s nem egyszer a fogalmazásban is visszacsengenek a századeleji függetlenségi szólamok, amelyek ma már aligha időszerűek. Az anyagközlés téves méretezésére jellemző többek közt a szabadságharcról szóló fejezet, amely közel két oldalon át csak Jellasiczig jut el, de aztán fél oldalon be is fejezi a szabadságharc előadását. Ebből a fejezetből senki sem képes magának a szabadságharc „történetéről” fogalmat alkotni. Hasonlóképpen teljesen semmitmondó és téves a nemzeti bajokról írt négy lap is. Tények elmondása és a fejlődés szemléltetése nélkül nem lehet történelmet írni még áttekintésben sem.

Az író ezúttal olyan feladatra vállalkozott, amely egy ember ösz-

szefogó készségét messze felülmulja s amely különben is szinte megoldhatatlan. Nem öbenne van az ok, amiért munkáját nem tudjuk haszonnal forgathatónak ítélni. Száztíz oldalon talán még egy Ranke vagy Lambrecht sem tudott volna elfogadhatót nyújtani.

Budapesti Képeskönyv. Összeállította Genthon István és Nyilas-Kolb Jenő. A metszeteket kiválasztotta Kelényi B. Ottó. Bp. 1933. Somló Béla kiadása. 157 lap és 199 kép.

A nagysikerű Soproni Képeskönyv után Budapesti Képeskönyvvel ajándékozott meg bennünket a jó érzékű Somló-könyvkiadó. A pompás kiállítású könyv magyarul, németül, angolul, franciául és olaszul is megjelent. Az ilyen könyvnek elsősorban propaganda-értéke van s meg kell állapítanunk, hogy annak a könyv kiállítása, ügyesen kiválasztott gyönyörű képanyaga kitűnően megfelel. A könyvet Genthon szignálatlan, jól összefogott rövid, Budapestről szóló jellemzése vezeti be. A szövegrészt jól kiválasztott metszet, majd 184 igen szép fénykép követi. A kötetet a képek rövid magyarázata fejezi be. Sajnos, ebbe a részbe néhány sajtóhiba és tévedés csúszott be, amit a remélhető újabb kiadásban ki kell javítani. Ez azonban a könyv propaganda-értékéből mit sem von le s a nálunk megforduló idegen most már komoly emléket vihét ezzel a képeskönyvvel magával. A képek közül sajnos hiányzik Lechner valamelyik alkotásának, legalább egy főiskolánknak, és Anquincumnak a képe.

Asztalos Miklós

SZINHÁZI SZEMLE

A pelikán, Tennyson *Jesse* és H. M. *Harwood* drámája, megbízható angol színpadi munka. Nincsenek ugyan feltűnő értékei, de leghalványabb jelenete is elég avatott kezekre vall. A szerzők túlságosan nagy gondot fordítottak rá, hogy az alapgondolatot, mely a címben oly sommásan van jelezve, minél lelkiismeretesebben, aprólékosabban kidolgozzák. Epizód itt elvétve ha akad, minden a „tételt“ szolgálja, a pelikán-sorsú anyának önfeláldozását festi alá. Szellemesség és egyhangúság váltogatják egymást; néhány figurának igen életrevaló rajzát kapjuk, ami lassanként érdekessé tudja tenni a sovány cselekményt. Wanda megszökik férjétől, mert nem bírja a rideg, multjával kérkedő családost, vállalja a házasságtörés vádját, s örökre lemondana gyermekéről, csak magukhoz fogadnák, törvényesnek tekintenék. Mikor férje, tizenhét év múlva, egy véletlen folytán mégis csak elhiszi, hogy a kis Robin az övé, Wanda egyetlen boldogságától is megválílik. Már volna valakije, aki visszonszereti, de Robin katonai pályára vágyik (ebben is az apjára ütött), szüksége van a hibátlan névre, s Wanda megint mindenre kész a gyermekéért: férjhez megy, egykori urához, akéhez semmi sem fűzi már. *Váradí* Aranka művészete, Wanda szerepében, mindvégig emberi hangokat talált ott is, ahol a szerzők jóvoltából érzélgőségbe csapha-

tott volna át. *Petheő* Attila, *Hettyey* Aranka, *Gál* Gyula, *Ungvári* László, *G. Gömör*y Vilma, *Nagy* Adorján, *Forgács* Antal, *Füzes* Anna is mind előkelő színvonalon tartják az előadást. *Csathó* Kálmán rendezése ötletes és finom. A darabot *Pünkösti* Andor fordította költői lendülettel.

Harold *Bratt* színműve, *A sziget* (Belvárosi Színház) szintén ősdi, feudális világnézetet állít pellengérré, diplomáciai környezetben. Amerikában, egy követségen, az egyik katonai attasé — barátjának, a kereskedelmi attasénak nevével — váltót hamisít. Az ügy következményeit az utóbbi kénytelen vállalni, mivel ez csak polgári származású: a követség felsőbbrendű világát a gyanúnak még a látszatától is meg kell védeniök. A darab főereje eleven dialógusaiban, érdekesítő helyzeteiben rejlik, melyek kiszámított lassúsággal fejlenek ki. A szerző elég ügyes, hogy a fordulatok mesterkéltséggel, legalább nagyjában, eltüntesse a méző elől. *Beregi* Oszkár, *Páger* Antal, *Nagy* György játéka megfelel az író elgondolásának, *Baróthy* József rendezése sok életet visz a lassú vérkeringésű darabba.

A nem egészen hiteles csengésű idegen szerző-nevek közt újabban Hendrik *Hausennek* van leginkább inkognitó-íze. Vigjátékát (*Sas-utca*, Belvárosi Színház) *Lakatos* László „dolgozta át“ magyarrá. Van egy érdekes figurája, Totis Sára (*Gombaszögi* Ella jeles alakítása), egy nyolcvanesztendő Sas-utcai zsidóasszony, szúrós és hasznos lény, szelemes és élesnyelvű, örökké zsörtölődő, akinek valójában meleg szíve van s több esze, mint a híres kereskedő-család minden férfi- és nőtagjának együttvéve. A darab középső részét ennek az eredeti személynek karakter-ábrázolása tölti ki s ez kárpótol mindazért, ami az első és utolsó felvonásban történik: két textilesnek, apának és fiúnak unalomba fuló üzleti versengéséért s egy nagyon igénytelenül vázolt, happy end-es szerelmi intermezzóért. *Gombaszögi* Ellán kívül különösen még *Sarkadi* Aladár, *Baróthy* József és *Muráti* Lili játéka válik ki az együttesből.

Vajthó László

Zenei Szemle

A *Filharmoniai Társaság* két rendkívüli hangversenyt rendezett. Az egyik jótékony célú volt s így a bécsi Filharmonia mintájára — biztosítandó a nagy látogatottságot — *Lehár* Ferencet hívták vendégül, ki műsorát operettjeinek legkitűnőbb számaiból állította össze. Kár, hogy első operájáról, a *Kukuská*-ról megfélekedett. A másik rendkívüli hangversenyen ismerős vendégkarmester, *Molinari* Bernardino állott a zenekar élén. A zenekari hangversenyek gerincét tévő szimfóniákat *Haydn* 101-ik műve a londoniak közül, az ú. n. „Óra“ szimfónia képviselte. E művet *Molinari* felette egyénien tolmácsolta, ami szokatlan tempókban, kemény dinamikai ellentétekben nyilvánult, igen tetszett ... a nagyközönségnek, mely a meglepetésszerű újdonságoknak mindig örül; azt, hogy ez stílustalan, nem veszi észre. A karmester egyénisége a stíluson belül árnyalatokban érvényesül. *Saint-Saëns* kiadta *Rameau* klav-

szen műveit. Ennek előszavában kijelenti, hogy nem fűzött hozzá szigorú előadási szabályokat, mert „il y a plusieurs manières, de dire un beau vers“, tehát több lehetősége van annak, hogy egy szép verset elmondjunk, de ne feledjük, hogy a franciáknál a mű szellemének ismerete annyira önként érthető dolog, hogy fel sem tételezik, hogy a szellem ellen véthetnek, mert hiszen akkor a „beau vers“-ből „farce“ lenne. Molinari műsorának összeállításában igen helyesen elkerülte, hogy a zenekari nagy „slágereket“, a Tannhaeuser- vagy a Mesterdalnoknyitányt, a szokásos Pathétique-et vagy az Eroicát vegye elő, hanem megörvendezettett Wolf—Ferrari Susanne titka c. operája Nyitányának igen finom előadásával, továbbá Debussy: Egy faun délutánjának és Dukas: Bűvészinasának tolmácsolásával, mely virtuoz zenekari darabokat még abból az időből ismerjük, amikor Kerner István mintaszerű bemutató előadásukkal (1905-ben) ismertetett meg a „merész újtókkal“. Ujdonság volt Respighi: Madarak (Gli uccelli) című szvitje. Respighi igen ismert és nagyrabecsült modern szerző, s nagyon érdekes és szép a Róma négy kútjának festői zeneképe, úgyszintén Róma négy kertjéé is. Ezt a festői adományát régi formák és régi szerzők témáinak (Pasquini, Gallot, Rameau) felhasználásával egy érdekes szvit megírására használta fel. Éppen ez oknál fogva a nevéhez fűzött jogos várakozásunkat nem elégtette ki, mert a művön végig az volt érezhető, hogy nem ezt, nem belső szűkegességéből kellett így megírnia, hanem csak meg akarta mutatni, hogy ezt is tudja.

Isoz Kálmán

A Protestáns Szemle megjelenik havonta. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Bpest, IX., Ráday-u. 28.) — Felelős kiadó: Török Pál.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Prot. Szemle is jár) évi 20 P

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Bpest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Bpest, IV., Deák-tér 4.

Póstatakarékpenztári számla száma: 4170.

Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda-Rt. — Nyomdavezető: Sebők István

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai

Házi Kincstár

3. Szaboleska M.: Áhítat, szeretet.
4. Sheldon: Az Ó nyomdokain.
5. Kenessey B.: Női jellemképek.
7. Dalhoff—Cszimadia: A keresztyén szeretet munkái.
8. Raffay S.: Jézus hasonlatai.
9. Opzoomer: A vallás gyümölcse.
10. Pfennigsdorf: Hit és szabadság.
11. Thomas: Az evang. és szociálizm.
12. Szabó A.: Külmisziói kalauz.
13. B. Papp I.: A belmiszió hősei.
14. Pruzsinszky P.: Hitünk hősei.
15. E. Skovgaard—Petersen: Akarsz-e diadalmaskodni? (Csak kötvé)
16. Szóts F.: A vallás élete.

A Házi Kincstár ára:

Kötetenként, füzve 2.30
Díszes vászonkötésben 3.—

A 3—8. kötet csak füzve, a 9—16. költve is kapható.

Bernát István: Két optimista apostol —20

Emlékezés Kálvinról.

Irták többen. 8° 2.—

Hastings: Van Isten. 1.—

Egyháztört. Adattár II—IX. à . . 3.—

Egyháztört. Ad. X. à 2.—

Egyháztört. Ad. XI—XIV. 4.—

Fejes I.: A prot. egyház feladata —20

Kenessey B.: Károli emlékkönyv 1.70

Kiss: Török Pál élete 3.—

Koszorú-füzetek.

- Vallásos iratok, számonként —.06
- Makkai Sándor:** Erdélyi ref. problémák —.24
- Masznyik E. dr.:** Jézus élete evangéliumi képekben. I—II. 4.—
- Mokos Gy.:** Herczegszöllősi kánonok hasonmás kiadása, — jegyzetekkel és rokonkánonokkal 10.—
- Pokoly J.:** A protestantizmus hatása a magyar állami életre 2.—
- Polner Ödön:** Deák F. egyházpolitikája —.30
- Prot. Szemle régebbi folyamaiból kapható:
- I. 1889. 2.—
- 1890—1893. à 4.—
- 1894—1898. és 1903—1917. à 6.—
- 1919—1932., füzetenként à . . —.80
- Reményik Sándor:** Kenyér helyett (Versek) 2.—
- Révész I. munk. a pátens korából 1.50
- Szász K.:** A prot. egyh. viszonya a társ. kérdésekhez 1.30
- Tíz arckép 2.40
- Zoványi J.:** Magyar prot. egyháztörténeti monografiák 2.30
- Két ifjúsági irat (míg a készlet tart)
- Raffay Sándor:** Fénysugarak.
6—12 éves gyermeknek 1.20
- Raffay Sándor:** Nemes ösvényeken. 12—16 éves ifjakkak. 1.20
- Valláserkölcsi felolvasások —.80
- Vallásügyi Tárgyalások II—III. à 3.—
- Vallásügyi Tárgyalások IV. à . . 5.—

A

Károli Gáspár Református Irodalmi Társaság kiadványa

Vásárhelyi János: A család élete. 40 lei. Magyarországon 1.60

A. M. P. I. T. tisztviselői:
Ügyvezető elnök RAVASZ LÁSZLÓ
Lelkészi elnök KAPI BÉLA és RAVASZ LÁSZLÓ
Világi elnök BETHLEN ISTVÁN gróf és TOMCSÁNYI VILMOS PÁL
Titkár SIMONYI DEZSÓ és TÖRÖK PÁL
Szerkesztő ÁPRILY LAJOS
Belső munkatárs KEMÉNY LAJOS és TÖRÖK PÁL
Pénztáros SZELÉNYI GYULA
Ügyész FROMM LAJOS

A Károli Gáspár Ref. Irod. Társaság tisztikara:
Egyházi elnök Dr. MAKKAI SÁNDOR
Világi elnök Dr. THURY KÁLMÁN
Alelnök VÁSÁRHJELYI JÁNOS (egyh.), Dr. NAGY SÁNDOR (világi)
Főtítkár MAKSAJ ALBERT
Titkár DEBRECZENI ISTVÁN és Dr. JANCÓS ELEMÉR
Pénztáros Dr. DARKÓ ÁKOS
Ügyész Dr. SZÖLLŐSY JÁNOS

Petri Mór: Magyar szonettek s egyéb versek,
II. kiadás,
füzve 3 P, főlvaszonkötésben 4.20 P, egészvaszonkötésben 5 P,
megrendelhető főbizományosainknál.

Megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:
VALDENS HŐSÖK (ARNAUD KRÓNIKÁJA)
Fordította Német Gábor. Ravasz László előszavával.
Ára 2.50 P.

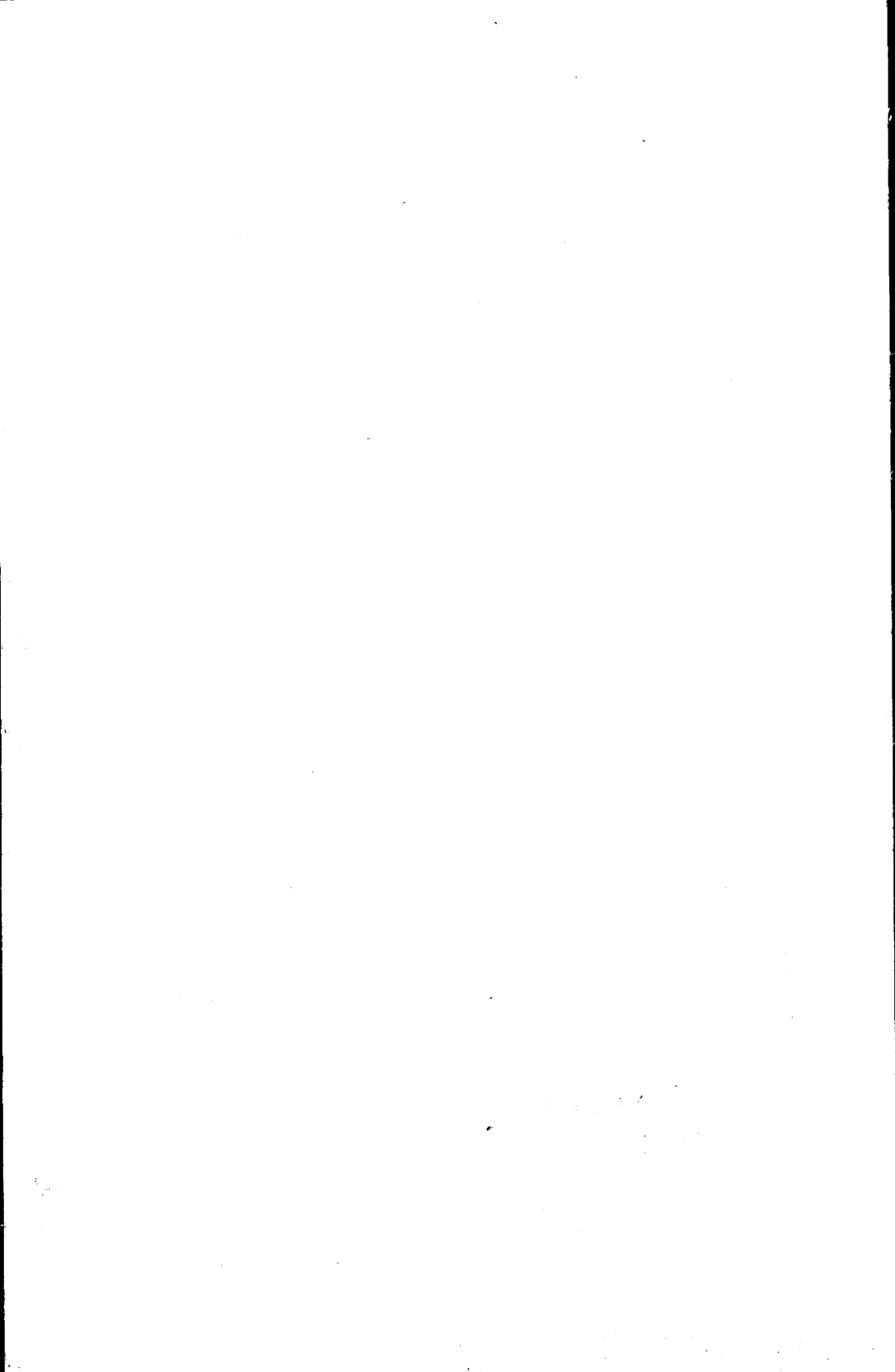
Figyelmeztetjük az érdeklődőket, hogy egyik főbizományosunk, a
STUDIUM
új címe: BUDAPEST, IV, KECSKEMÉTI-U. 8. Telefon (a régi maradt): 856—16.

Főbizományos:
Bethlen Gábor-könyvkereskedés; Budapest, IX, Kálvin-tér 8.
Telefon: Automata 850--53.

Főbizományos: STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó R-T.
BUDAPEST, IV, KECSKEMÉTI-U. 8. — Automata: 856—16. szám.

Erdélyi Ref. Egyházker. Iratterjesztés, Cluj-Kolozsvár, Str. Bratianu 51.
Előfizetések és tagsági jelentkezések itt is elfogadtnak.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ÁPRILY LAJOS

TARSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

KISS GÉZA: Az egyke okai
R. SZEBEN ANDRÁS: Iskolastatistika Erdélyből
REMÉNYI JÓZSEF: T. S. Eliot
BISZTRAY GYULA: Nagyenyedi Helikon
SCHILLER PÁL: A pszichológia új útjai
OROSZLÁN ZOLTÁN: Mányoki Adám
DR. ZOVÁNYI JENŐ: Adat Sibolti Demeterről és egyébéről

KRITIKAI SZEMLE

XLIII. évf., 7—9. sz.

1934. július—szeptember.

Ára 2 pengő.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása,
Budapest.

KRITIKAI SZEMLE

KALLAY KALMAN: Domján János: Mózes — — — — —	450
KUTAS KALMAN: A Dunántúli Ag. H. Ev. Egyházkerület Belmisz- sziói Munkaprogrammja — — — — —	452
VARGA SANDOR: Báró Brandenstein Béla: Kierkegaard — — —	454
RACZ LAJOS: Magyar Pedagógiai Lexikon — — — — —	455
R. BERDE MARIA: Kristóf György: Istoria Limbii Si Literaturii Maghiare — — — — —	458
KARACSONY SANDOR: Komáromi János Művei Gyűjteményes Kiadása	461
HAMVAS JÓZSEF: Móra Ferenc: Daru-utcától a Móra Ferenc-utcáig	462
PASZTOR JÓZSEF: Zobor Eszter: Ekeronthó Borbála — — —	464
CSUKA ZOLTÁN: Három női mesemondó. B. Molnár Mária: A kukucs- kai kondás. — B. Czeke Vilma: A bánya apródjai. — Édesanyám, hol vagy? — Victor Gabriella dr.: Mesedélután — — —	465
OROSZLÁN ZOLTÁN: Képzőművészeti Szemle — — — — —	467
VAJTHÓ LASZLÓ: Színházi Szemle — — — — —	468
Szobrot Madách Imrének! — — — — —	471

A Protestáns Szemle szellemi részére vonatkozó közleményeket a következő címre kell küldeni: APRILY LAJOS szerkesztő Budapest, IX. kerület, Lónyay-utcai ref. gimnázium. — Csak géppel írt kéziratokat fogadunk el. — Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételsebb esetekben vállalja. — A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

Az egyke okai*

Amióta legutóbbi dolgozatom erről a kérdésről a *Protestáns Szemle* januári számában megjelent s parancsoló erővel villant bele a lelkembe egy gondolat — ennek a kérdésnek megoldásával állsz vagy esel — s amióta Főtiszteletű Püspök úr kegyes közreműködésével sikerült hozzájutnom a magyar élet nagy területeiről ennek a kérdésnek statisztikájához — rövid néhány, hónap csupán — sok ponton, ha nem is másképen gondolkozom, de más oldalait is látom a kérdésnek. A kérdést én ma már nem is egyke-kérdésnek nevezném, hanem a magyar faj lelki lezüllesztésének, a tisztalátás hiányából származó nemtörődömségnek s Magyarország óriási területein a *tiszta* magyar faj végkipusztulásának összeszővődéséből álló kérdéstömegnek, röviden: a magyar faj lét-nemlét kérdésének. Belenyugszol-e abba, hogy — hangsúlyozom — a *tiszta* magyar faj a Duna—Tisza táján felvirágzó 1000 éves alkotásával *volt*, ma még *van*, de a következő néhány évtizedben anthropologiailag is olyan vérkereszteződésen fog átmenni, amilyeneken csak a tatárjárás s talán részben a Nagy Lajos korabeli nagy pestis után ment át, — de *holnapja nincs*. Vagy nem tudsz belenyugodni s mindent elkövelsz, hogy megmentsd — s azonnal cselekszel. *Ez a kérdés*. — S magukról az *okokról* is ma másként beszélnek, mint akkor. Hogyan? A jerikói úton leütöttek egy embert. Ha valaki bekötözné a sebeit, *meggyógyulna*. Kevés remény van rá, hogy bekötözik. Szivárogo a vére. Minden csöppel közelebb a halálhoz. Elég-e a fenyegető halál okainak megállapításául csak ennyit mondani: ilyen és ilyen mély késokozta seb itt és itt, halánték táján botütötte érzúzódás stb. Vagy azt is látnom kell — keresztyén életfelfogás alapján feltétlenül —: ki az, aki elkerülte, *pedig megmenthette volna*, — mi volt az oka arra, hogy elkerülte? Halódik az ősi, a *tiszta* magyar faj? Te vagy az oka, aki elkerülte, *pedig megmenthetted volna*. Súlyosabb oka vagy, mint a buta kés és buta kő... Amióta azt a statisztikát összeállítani próbáltam, nagyon sok álmatlan éjszakám volt, úgy éreztem magamat, mintha szuronyok, puskák és ágyúk között lettem volna, mindig volt harcolnivalóm sötét árnyakkal s azt szeretném kérni igen tisztelt olvasómtól most is, hogy amikor engem hallgat, ne

* Ez a cikk Kiss Géának idei évfolyamunk januári számában megjelent egyke-cikkéhez szervesen kapcsolódik. Hangja nem a szociográfiai tanulmányé; sokkal több annál: a baranyai fajtájával végzetesen együttérző, lelke szerint felelős őrálló. Jajkiáltása — mint egykor Zrinyi „üvöltése“ — azért olyan lázas, mert jövő-féltő szenvedélyességét a magyarság közérzésévé szeretné tenni. A cikket szerzője a budapesti egyke anketon elhangzott előadásából önállósította.

éngem hallgasson, hanem a maga lelke hangjait s vívja meg velem maga is nagy csatáját azokkal a sötét árnyakkal.

A Protestáns Szemle januári számában többek között azt az állítást is megkoekáztattam, hogy a kérdés megoldásához vezető legelső út: Magyarország egyke-térképének kidolgozása. Miután pedig a tiszta magyarságot — én itt mindig a fajilag tiszta magyarságról s nem Magyarország vagy Magyarország egy bizonyos területe lakosságáról beszélek — tehát a tiszta magyarságot a református egyház számmal ki sem igen fejezhető töredéktől eltekintve 100%-ig képviseli, elsősorban ennek a fajtiszta magyarságnak területein kell elvégezni az adatgyűjtést. Nem azért, mintha az egyke elsősorban református betegség volna — ostoba és tudatlan emberek állítása — hanem azért, mert *a tiszta magyar faj betegsége*. Közbevetőleg megjegyzem — s itt egy állítólagos októl egyszersmindenkorra elbúcsúzzhatunk — hogy pl. Baranya színmagyar katolikus vidékei, pedig a századok öldöklő nyomásából alig éreztek valamit, éppen olyan pusztuló vidékek, mint a mi vidékeink. Aki mást állít, valótlanságot állít, vagy nem tünteti föl, hogy ebből a bizonyos plust felmutató felekezetből mennyi a sokac, mennyi a sváb, mennyi a cigány — vannak falvak, amik 40 éven belül cigány falvakká válnak a cigánytelepítés következtében —, mennyi a teknővájó oláh, mennyi a horvát, mennyi a csak magyarul beszélő, akinek az ereiben egy csöpp magyar vér sincs s mennyi az olyan magyar, akinek csak cégér a magyar név, de — ha úgy fordul — holnap más cégért akaszt ki. Ha a református magyarság arca közé vág, hazudik és ellenség, bizonyosan a neve is elárulja, mert igaz magyar ember ezen a kérdésem nem vádaskodni, csak sírni tud. — Nekem az volt a gondolatom, hogy egyelőre legalább dunamelléki és dunántúli egyházkerületeinkben lehető teljes helyzetképet rajzolnánk külön-külön lapon s megfelelő grafikonokkal minden egyes egyházunkról. Olyan szomorú meglepetéseim voltak azonban ki a Tiszáig, a Kiskunság és Jászság szívéig a hozzám érkezett adatokból, hogy ma azt mondom: *sürgősen el kell végezni ezt a munkát a magyar reformátuság egész területén*. Nagyon szomorú további meglepetéseket várok.

Én a következő kérdésekre gondoltam:

Mennyi volt a születések száma 100 évre visszamenően minden tizedik évről kimutatva s ennek grafikonja? Pl. Dunavecse — 1833-ban 198 születés — utána némi hullámzástól eltekintve, állandóan hanyatló vonal — ma 63. Tehát a gyermekkorlátozás már akkor megindult, mikor Petőfi itt a legszebb dalait írta. S itt végezzünk rögtön egy másik állítólagos okkal is, hogy Baranya lett volna a kiinduló-pont és fertőző terület. — Vagy Ve-

zseny a Tisza mellett — 1833-ban 61, 1843-ban 75, azóta némi hullámzástól eltekintve állandóan hanyatló vonal — ma 14. Hol itt Baranya, mint fertőző melegágy? Hiszen Baranya vize-fája, az ő finn-ugor faj életeleme, akkor még korlátlanul megvolt s fejlődő nép volt nagy általánosságban akkor, még. Volt része Baranyának, ahol csak a 80-as évek hozták meg a pusztulást. Tehát ettől az októl ismét búcsúzzunk el. — Tökéletesebb munka lett volna mind a száz év adatait 10 évi átlagban összevetni, de ehhez nem egy ember kellett volna. Miután azonban nem enyhe-kis hullámvonalkitérésekről, hanem zuhanó esésről van szó, a grafikon így is tökéletesen elmond mindent.

A következő kérdés: *mennyi volt a református lakosság 100 évvel ezelőtt, mennyi ma?* Pl. Vajszló odalenn Baranyában — református lélekszám 1830-ban 1012, 1930-ban 561. Itt újra tökéletesebb módszer lett volna, ha csak minden tizedik évről mutatom is ki az adatokat. Pl. a csúcspont itt és itt csak a 80-as években volt. Azóta hanyatlik a vonal. S ezt újra grafikonban feltüntetni. Nézd, itt az első nemzedékben meg se igen látszott az egyke. Kipótlódott talán abból, hogy még nem volt általános. De nézd a második nemzedéket. Nézd a harmadikat. Nézd, ott az a kis gyülekezet — pl. a magamé — 20 év alatt 100 lélekkel esett. Közel 400-ról közel 300-ra. Amott a másik 1000-en felüli lélekszámról 30 év alatt 700 alá. S ha hozzá képzeled mindehhez a csúcsára állított gúlát: *a legalacsonyabb korosztályok létszáma a legkevesebb években a falvakban, tehát a pusztulás üteme ijesztően gyorsulni fog* — hát lehet-e itt egy percig is várni ennek a szörnyű kérdésnek megoldásával? Egy titokzatos, örökkévaló tenyér ott van már a sakkfigurák fölött — egy mozdulat s nincs más: — csak a saktábla.

A következő kérdés: *milyenek a birtokviszonyok?* Mennyi a földetlen? Mennyi az 1—5, 5—10, 10—20, 20—50 stb. holdas? Nagyon sajnálom, de szakszerű pontossággal ki tudjuk mutatni, hogy itt és itt megfulladt a népünk. Fejlődésre képtelenül teng. Tehát nem politika — Isten őrizzen ebbe a kérdésbe politikát vinni — még kevésbé „hazugságon felépülő s elsöprésre ítélt agrárdemagógia“, ahogy egy előkelő napilapunk jellemezte a mi jajkiáltásunkat, ha szigorú számadatok alapján kimutatjuk, hogy itt és itt ennek a megfulladt magyarságnak földre van szüksége. Tehát vagy adsz földet s vele kenyeret a megszületendő magyar nemzedékeknek, vagy adsz olyan életlehetőségeket, amik mellett nyomorult földjén is élni és fejlődni tud. Pl. Délbaranya problémájának *a mai szükreszabott határok között* egyik megoldása volna: átalakítani Európa szakszerűen gondozott gyümölcsös-kertjévé. Itt terem Európa legzamatosabb Jonathán-almája, Bose-kobakkörteje, szilvája. S itt mindjárt rá is térek Ormányság földjére. Mó-

ricz Miklós, ankétnak egyik előadója, örökre adós fog maradni annak az állításának bebizonyításával, hogy a délbaranyai egykés községekben az átlag-birtok 15 kat. hold. Mi baranyai lelkészek, akik évről-évre gondos kimutatást készítünk híveink anyagi állapotairól, készséggel rendelkezésére bocsátjuk bárkinek a legpontosabb adatokat. 15 kat. hold szántóföld — *ő csak szántóföldről beszélt* — megfelel az ormánysági nép nyelvén a hozzá tartozó rét-területet is beleértve „2 fertály“-nak. Biztosítom az előadót, hogy még ma is, amikor a harmadik egykés-nemzedék növeli már egykés házassága útján családi birtokát, „2 fertály“ birtok Délbaranya falvaiban csak a leggazdagabb néhány családnak jut. A földreform-tárgyalások idején is *hivatalosan* községenként 7—8—9 holdban állapították meg az átlagbirtokot. A pontos fölvétel pedig azt mondja, hogy van itt nem egy község, ahol a gyülekezet több, mint $\frac{1}{2}$ -a 5 holdon aluli. De ha még igaza volna is Móricznak *ma*, amikor az ormánysági nép által „nadrágszój“-nak csúfolt földdarabok a *harmadik* egyke-nemzedék összeházasodása révén váltak már nagyobbakká, szabad-e egy kérdést egy bizonyos fejlődési fokon kapni meg s nem a maga egészében el a gyökereig látni? Lesznek ott még 50 holdas családi birtokok is, de ez a „fejlődési“ stádium annak a népnek utolsó rúgását fogja jelenteni. Hogy mi volt itt csak egy-két nemzedékkel ezelőtt is, a kukoricakenyér és vörshagyma, mint *főtáplálék* korszakában, amikor Göcsejjel együtt még Ormányság volt Dunántúl legnagyobb népsűrűségű területe, könnyen elképzelhető. Az kétségtelen, hogy az ormánysági községekben az osztrák uralom idején olyan körülmények között történt meg a különözés — tudok olyan községről, amely pörrel támadta meg ezt a különözést s pöre 3 évig elhuzódott — hogy a fejsze nem a magyar faj létérdekei felé faragott s azóta ezek a községek egy bizonyos adott határ közé bezárva oszthatatlan hitbizományok gyűrűjében a fejlődés minden lehetőségétől megfosztottan tengenek. Kaptak egy bizonyos hártát: nesze, te 70—80 család, ezen megélhatsz úgy-ahogy. Igen, de annak a 70—80 családnak *ma gyermekekkel megrakott 200 családnak kellene lennie*. S itt ismét fél-igazság, még pedig hatásaiban szörnyű féligazság a teljes igazság feltárása nélkül Móricz Miklósnak az a megállapítása, hogy ezeken a tengő magyar területeken a nagybirtok kedvezőbb népesedési arányt mutat föl, tehát vigyázzunk, ha a nagybirtokot érinteni akarjuk. A valóság pedig ez: természetes, hogy létérdeke a béresnek, hogy több gyermeke legyen, hiszen ahány fölnevelt fiú, annyi újabb konvenció. De ugyanezek a területeken pontos számításokat végeztünk, hogy ahol pl. egy nagy uradalom 60 családot tart el megfelelő számú gépek kíséretében, ott éppen 500 család találna kitűnő megélhetést. Tehát, ha ad absurdum visszük a tulajdonjog szentségé-

nek fogalmát, bekövetkezhetik egyszer az az állapot, hogy 10 eszlád elég lesz megfelelő gépekkel ezen a területen a megfelelő haszon előteremtésére. Miről van hát itt szó? Arról, hogy megfuladjon-e ez a magyar faj, vagy levegőt adok neki? Dobd ki a politikát az agyadból s csak a fajod jövőjéért Isten előtt égő szívedet vedd elő s gondoldj bele, mit jelentett ennek a kérdésnek gyökerénél az, hogy pl. Somogy-megye területének, a legpusztulóbb s legértékesebb népünk területének 46%-a 1000 holdon fölüli nagybirtok? Hát van-e Európának még egy ilyen pontja? Matolesi Mátyás statisztikus szerint a megszállott területeken 7,800.000 holdnyi nagybirtokot osztottak szét úgy, hogy ez a terület örökre elveszett a magyar faj számára. Milyen sötét felhő, mint végzet, ereszkedik alá erre a fajra, ha a még meglevő területeken más impérium veszi át a rendelkező hatalmat. S nézd meg, ezekből az óriási területekből mennyi a mintagazdaság s mennyi az olyan terület, amitől szinte menekül gazdája, évek, sőt évtizedek óta idegeneknek dobja bérgazdaságul, akik minden zsírját rég kiélték s igazán pusztaságot hagytak hátra a gyönyörű pusztákon. Kereskedők, bácskai svábok, csanádi tótok, minden — csak a magyar paraszt nem. Csak ezeken az elbitangolt területeken a virágzó magyar falvak százait lehetne megalkotni s az idegeneknek olesó zsákmányul odadobott területeket örökre megmenteni a magyar faj számára. Abból a különbözetből, amit ez a falu csak adójövedelemben plusként jelentene a kincstárnak az elhanyagolt és kiélt pusztákhoz képest, megkapnám a telepítési költségek amortizációját. S mit szólnunk ahhoz, hogy a magyar faj még mindig tartozik önmagának ezeken a birtokokon egy nagy történelmi revizióval: hol, micsoda birtok magyar mártirját fosztották meg valamikor azoktól a területektől s hol, kicsoda, milyen — „érdemek” alapján jutott ahhoz a birtokhoz valamikor? Ha csupa mintagazdaságokkal volna is ez a terület teleszórva, van-e a magyaron kívül egyetlen nemzet, amelynek önérzete föl ne lázadt volna ezek ellen a történelmi arculcsapások ellen? Mit, történelem? Küldöttséget vezetek Párisba a béketárgyalások idején, teljes erővel rajta vagyok a magyar faj létérdekeinek elgáncsolásán — mind egy — nyugodtan ülök szép 12.000 holdnyi birtokomon. Körülöttem fuldoklik a magyar faj. Sebaj. A tulajdonjog szent s ez mindegyre elég. Csak akkor nem volt szent, ha mártirjáról volt szó ennek a fajnak. Hát lehet itt szó álmodozók üres jajgatásán túl ennek a fajnak jövőjéről? Testvérem, tanuld meg, hogy egyetlen tulajdonjog van, ami szent: az Isten tulajdonjoga s amikor körül a kérdés körül hallod majd azt az örült hangzavart, ami a mindennél rútabb politika berkeit betölti majd, el ne feledd az Isten szavát is meghallgatni.

Van nekem egy Filemonom és Baucisom. A faluvégi guny-

hójuk is megvan. Még a quercus és tilia is ott van mögötte. Van 1½ holdjuk s volt egyetlen lányuk, aki meghalt tüdővészben. Elvitte a nyomor. 5 éve öltek utoljára disznót. Mult nyáron kapott Baucis néni 2 kis háromnapos malacot. Földhöz vágták volna úgy is. Sok volt az anyának. S csoda történt. Zsófi néni a Tisztelelend' asszonyomtól s máshonnan kapott kis tejen fölnevelte s tavaszra szép süldők lettek. S megindult a két öreg között a nagy csata. János bácsi meg akarta javítani az egyiket s levágni. Van még egy hónapra való kis kukorica a „hászén“. Zsófi néni adót, adósságot akart fizetni belőle. János bácsi nem engedett. Zsófi néni se. Elönti végre a keserűség János bácsit: „Mögen eevöszöd a szájam ízét? Mögöregödtem. Hát én mindég ehözsem?“ — Nincs hozzátennivalóm.

Nagyon sajnálom, de ki kell ábrándítanom azokat is, akik már most az én eddigi fejtegetéseimre, mint vesszőparipára, ráülnek s azt mondják: — tehát a birtok, — ez az ok. Eltüntetjük ezt az okot s megoldottuk a kérdést. Dehogyn oldottuk meg. Ezek az adatok el fogják mondani azt is, hogy vannak vidékek családok tömegeivel, ahol és akik 50—100 hold mellett is egykéznek. Mi az, amikor a kiskúnsági vagy Nagykőrös-vidéki civis a maga 200 holdján fogja a fejszét s kivágja 1000 éves családfáját? Itt tehát nem anyagi az ok. Lehet anyagi abban az értelemben, ahogy Harpagon ráül a maga kincsére, lehet anyagi abban az értelemben, hogy — az öregapám még szegény gudúc volt, de — íme — 3 nemzedék egyke-házassága milyen szép birtokot hozott már össze, bevált a módszer, tehát folytassuk. De mit szóljak ahhoz, amikor a jól bevált módszer filozofiává, megdönthetetlen *életfilozofiává* változik? S mit mondjak ennek a filozofiának lelki útjairól, amiken végignyargalt, amíg eljutott ahhoz a filozofiához? Amíg odáig jutott — micsoda mélység! — hogy aspirint ad csecsemőjének, a kiizzadt csecsemőt ablakba teszi meztelenül, néhány napra eltemeti tüdőgyulladásban s dicsekszik mások előtt: neki nem kell kiscipőre költeni? Mi az, amikor a 8 éves nyafka kis egyikét megkérdezed: szeretnéd-e, ha volna kistestvéred? — s a már kialakult életfilozofiát adja tovább: — nem, mert akkor nem volna ez és ez? Mi az, amikor üvegesedő szemmel nézi presbitered a kikerülhetetlen véget, a temetőt, ahova családja utolsó tagjául végre magát temeti majd s elintézi az egész kérdést egy kézlegyintéssel: „Embör mindég vót, lössz is mindég“. Ki tudná a végső okokat kutatva ezt a lelki folyamatot s a titokzatos lelki csatornáknak végén kicsurranó víznek életfilozofiává jegecülő folyamatát leírni? A nyomor bűnbe lökte, a bűn Istentől taszította el s az Istentől távollét újabb, még borzalmasabb mélységekbe lökte. Ő magasságoknak látja. Még csillogást is lát, hangokat is hall maga körül: „Ezt mind neked adom, ha leborulva imádsz engem“.

De mélység és fertő. Ahova csak a Kegyelem tud lenyúlni. Ahol a szív megkeményedik, ott a legnagyobb mélység. — S még borzalmasabbá válik ez a filozofiává jegecülő folyamat, ha hozzáveszem a falu közfelfogásának *egyetemességét*. Ne felejtjük, hogy ez az *egyetemes* a legsúlyosabb okok közé tartozik. Ha ide általánosult a folyamat — hát ha még egész vidékek vették át! — nincs az a fejsze, amivel ezen a páncéllá dermedt jégtömbön „ólast“, jégtől mentes, tiszta vizet fodrozó utat tudj vágni a tulsó partig. Bánk bán beleütközik az egyetemesbe, Macbeth beleütközik az egyetemesbe, Saul a damaskusi úton beleütközik az egyetemesbe, — mi az esztetika világának vagy Isten világának egyetemes az előtt az egyetemes előtt, amit a falu *közfelfogásának* neveznek? Az esztetika világának, Isten világának egyetemesébe ütközöl? — ez az összeütközés olyan katharsison vihet keresztül, hogy a bukás — feltámadás lehet. De az a másik egyetemes — a falu egyetemes — ő. Testet-lelket ő. Jöjj le a mi temetőinkbe — hány fejfát meg-simogattam már: boldogtalan testvérem, — téged is ez az egyetemes vitt a sírba. — A legeslegfelső fok pedig az, ha ez a közfelfogás *erkölcsként* jegecül ki. Hogyan magyarázam meg? P. Gyura bácsinak van vagy 6 holdja. Dolgozta egy életen át. Nevelt hozzá egy fiat. Betöltötte hivatását. Fiát is kiházásította. Lett ennek is gyermeke. De — ime — csoda történt — most várják a második gyermeket. S Gyura bácsi beleöszült azóta a gondba. Üvölt a hangja, ha fiáról van szó: „Én mögörözgettem ezt a kis birtokot, hanem ez az *állat*...“ *Allat*, mert második gyermeke lesz. Mit gondolhatnak arról, akinek harmadik is lesz? „Azt szégyöld, hogy kis testvéröd van!“ — vágta szeme közé egy 16 éves lány a másíknak. Tehát *erkölcs*. Homlokegyenest ellenkezik Isten világával s a józan ész világával, — *de erkölcs*. Húzza sírbarogyásig az igát, otthonába lép — síri esönd fogadja, nincs, aki betegágyán egy pohár vizet nyújtson neki, idegen, rút, önző szívek lesik boldogan halála óráját. A legsötétebb boldogtalanságba lökte magát már ezen a földön, — mi ebben a ráció? De végigjárja az utat, mert — *erkölcs*. Ez az erkölcs.

Van-e lelki út visszafelé ezeken a láthatatlan csatornákon? Van, — de az nem az én kezemben van. S nagyon sajnálom, de ismét ki kell ábrándítanom sok farizeusát ennek a beteg magyar közéletnek, akik „lelki úton“ képzelik tökéletesen tudatlanul ennek a kérdésnek megoldását: hát igenis — mi református magyar papok s általában papok, nem tartozunk az egyke okai közé. Ha összehasonlítod azt az anyagot, amit egyszerű református papok írtak erről a kérdésről, azzal az 50%-ig gondolattalan, üres és nyomorult vagy ferde és hazug írással, amit mások írtak s a *lélekkel*, ami mögöttük van, lásd meg: bíráink-e hát azok, akiknek se szellemi, se lelki adottságuk ahhoz, hogy az ítélőszékbe ül-

hessenek? Bízvást merem állítani, hogy vannak egyszerű, kopott ruhájú református papok — Istennek hála — mindig nagyobb számban, akikben ma a magyar faj legtisztább lángjai lobognak. Nem a mi lángunk, Földről kaptuk. Óh, ha azokból a tüzekből tovább tudnánk adni, milyen más hajnal ragyogná be ezt a nyomorult, öntelt, tisztátalan, mindig magas lóháton ülő, de minduntalan örvények szélén tántorgó magyar életet. De tegyük föl — hiszen a lelki alsóbbrendűség jele, ha valaki ennél a kérdésnél nem veri bűnbánattal a mellét — tegyük föl, hogy a rút nemtörődés Kain-bélyege ott van a mi sorainkban is: „Avagy őrizője vagyok-é én az én atyámfiának?” — Hát el tudod-e képzelni, hogy van 60 egyformán pusztuló, sivatag gyülekezet egymás mellett, mind a hatvan a föloszlás síri jeleit hordja magán — hogy a 60 lelkipásztor közül egyetlenegy se akadna, akinek a szíve szakad bele ebbe a kérdésbe, aki ne sírt, ne kiáltott, ne kurjongott volna a lángok közül, amikbe belehal az élete minden szent látomása? Ha lelkiéletet élő ember vagy, tudnod kell, hogy vannak az életnek mélységei, ahova csak az Isten keze tud lenyúlni. Én csak sírni és imádkozni tudok s ha összerogytam az útszélen látomások nélkül, reménységeim nélkül, rávésetni egyszerű fejfámra az Isten minden tiszta fegyverekkel harcoló fiának egyetlen jeligéjét: „Annakokáért nem azé, aki akar, sem azé, aki fut, hanem a könyörülő Istené“.

A rákfenének ezekbe az okokba lenyúló szálait *csak az örökösödési törvény megváltoztatásával lehetne emberileg kiirtani*, — aminek most folyó elgáncsolása papirjogra hivatkozva a megoldás *tengelyének* kiütését jelenti s 20 évre tolja ki a kérdés végleges megoldását, de ez a húsz év halálát jelenti ennek a fajnak, — s ennek az én elgondolásom szerint kibővített alakban az aranybulla 4-ik pontjába s az 1351. évi ősiségi törvénybe kell kapcsolódnia. Mindegyik törvény kimondja — az egyik a föltétlen egyéni szabadság, a másik a szentkorona tulajdonjoga alapján, hogy a család kihalása esetén — ez egyet jelentett a fiág kihalásával — *a leánygyermek csak a negyedrészt örökölheti*. Sőt az ősiségi-törvény későbbi változatában bizonyos esetekben a negyedrészt se földben, hanem más értékben. Ez is „jog“ volt, de milyen bölcsen igazodott a fejlődni akaró „élet“ követelményeihez. Az Ormányságban ma is szokásjog, hogy több testvér esetén a leány földet nem örököl, hanem külön megegyezés alapján rendszerint jószágot kap, pl. egy tehenet borjával stb. föld helyett. Mennyivel bölcsőbb volt ez a „szokásjog“ is az írott „jog“-nál. Én ezt a szokásjogot élő törvényé tenném újra azzal a hozzátoldással, hogy az így kapott érték semmi esetre se rúghat magasabbra, megadta a fenti évszázadokra kinyúló érvényű törvény a mértéket: *a családi földbirtok negyedének értékénél*. A leánygyermek gond-

ját így mintegy levettem szegény küzködő ember válláról. Az erről az oldalról meg nem bontható családi birtokot pedig csak 2 fiú örökölhetné. Az egygyermek-rendszerrel így burkoltan áttértem a 3—4 gyermek-rendszerre. Természetesen ez a megoldás is csak úgy volna megoldás, ha a megfelelő helyeken nyomon kísérné a nagyarányú, megfelelő birtokreform. A kettő együtt áll, vagy esik.

A helyzetkép megrajzolásánál utolsó kérdésem pedig ez lett volna: *hány a már kiürült, vagy kiürülés szélén álló ház, ahol utód már nincs?* Pl. Kisbajom: 80 ilyen ház. Az én kis falum: 27 üres ház. Lakja ma még valaki talán, de folytatás nincs. Milyen kitűnő és olcsón megoldható telepítési módszer volna *új falvak létesítése mellett* ezeket a kiürült házakat és birtokokat, amiknek nagy része úgy is rövidesen *örökre elvész a magyar faj számára*, egyszerűen állami tulajdonba venni át s népes, nyomorgó magyar családokat telepíteni ide. S micsoda szociális cselekedet is volna. Kinek volna belőle sérelme? Az oldalági röhögő örökösnek, *aki sohse lett volna örökös, ha véletlenül életben marad az egy-gyermek?* Ezt a gondolatot azonnal helybenhagyták presbitereim is, mikor fölemlítettem előttük. S szomorú eredmény, de a rohamosan kiürülő házak tömegeit tekintve új falvak telepítésével együtt jaj milyen hamar megvalósítható volna Matoesy Mátyás terveze: 100.000 életerős magyar családot telepíteni Dunántúlra. Nincs az időknek az a vihara, amitől féltenuink kellene akkor ezen a ponton a magyar faj jövőjét. Jaj, micsoda borzasztó tömeg lesz az, ha ezeket a házakat összeírjuk. S milyen szomorú az, hogy a statisztikai adatok tömegeivel állunk a világ elé, szívszakadva kongatjuk a harangokat — emberek, ébredjetek! — s van hűvös és előkelő hang, amely „majdnem hazaárulás“-nak nevezte ezt a vészharangkongató munkát. 100 évre visszatekintő pontos adataink vannak a rémítő pusztulásról s szemeink előtt folyik a magyar fajnak olyan végzetes elhalása, amit ma már nem a nyitott szem, de a csukott szem is lát s megkérdi a hűvös hang: hol itt a veszedelem? Ilyen jégcsapoktól zörgő ruhával nem ültek rá még a magyar életnek ekkora sebére: — letakarlak — nem vagy. Mi hát a hazaárulás? Elmenni a jerikói út leütött embere mellett s azt mondani magasabb szempontokból: ki meri itt állítani, hogy baj van? — s meghal a leütött. Vagy azt mondani: ennek az embernek 2 deci vére sincs már, de próbáljuk megmenteni — s meggyógyul a beteg. Egy óriási magyar területnek ma leghitelesebb statisztikáját tudnám elővenni, de — sajnos — itt most csak töredékeket közölhetek. De mielőtt rátérnék, néhány dolgot előrebocsátok. — Vargha Gyuláról hallottam, a statisztikai hivatal egykori vezetőjéről, hogy papirosai elkezdték figyelmeztetni: nézz utána saját szemekkel Erdélynek. Beutazta Erdélyt. Papirosai-

ból nem döntött. De mikor a való élet tényeit, az erdélyi magyarság irtózatos pusztulását és hátraszorulását szemével látta, sápadt és reszkető ajakkal 2 szóban mondta el a beszámolót: „Erdély elveszett“. S Erdély elveszett. Jöjj ki, magyar testvérem, fogadd el szegényes, de őszinte vendégszeretetünket és nézd meg szemekkel a való élet tényeit: ki az, aki a pusztuló, ősi magyarság helyét mindig nagyobb arányokban elfoglalja? Talán magyarnak vallja magát ma, holnap annak, aminek, talán nem is tud ma már más nyelven, mint magyarul, de nincs annak a magyar vérrel semmi közössége. A tó tiszta vize apad, párolog. Belepi a messzezőldülő fülenese. S a fülenese kiabálni kezd: én tiszta víz vagyok. Tiltakozom, hogy a magyarországi emberanyag s közelebről Dunántúl emberanyaga életnyilvánulásait egynek vedd a magyar faj életnyilvánulásaival. A kiáltó hézagokat kitöltheti olyan-amilyen emberanyag, ráüthetsz arra az emberanyagra akármilyen márkát, sőt maga ráütheti magára a hitelesség pecsétjét százszor is: — nincs annak a tiszta, elegyítetlen magyar fajjal semmi közössége. Ki meri tagadni a döbbenetes tényt: *a tiszta, elegyítetlen magyar faj zuhanó esését?* Én ezért a magyar fajért kurjongok és üvöltök, amelynek ősi szavait, az ázsiai pusztákról idehozott dallamait — óh, milyen szent dallamok azok! — Budapest nem, de Árpád magyarja, ha föltámadna, megértené.

Bujdosik az árva madár,
Minden ágon szállást talál.
Hát egy ilyen árva, mint én,
Hogyne bújdosnék hát, szegény.

Jaj, Istenem, minék élek?
Még az madártul is félek.
Száraz levél, ha megzördül,
Bennem a vér meghidegül.

Szegény árva madár, nem sokáig bújdosol. Egy-két nemzedék s bevégezted pályafutásodat.

A másik, amit előrebocsátani akarok, az, hogy a hivatalos statisztika a maga születési és halálozási adatainak egybevetésével csak a jelenre mond valamit, a jövőre nagyon keveset, néha semmit. Az orvosi tudomány mai állása az idősebb embernemzedékekben bizonyos torlódást idézett elő. Meg ne tévesszen senkit. Olyan ez, mint mikor a hídlábaknál megtorlódik a jég. Megállsz a parton: ez a tömeg jég sohse szalad le. Megjön az első meleg tavaszi fuvalom, — mégis leszalad. Mi idősebb embernemzedékek — egy-két évtized — leszaladunk az örökkévalóság útján. Ki marad utánunk? Azok, akik *nem születtek meg?* Ha én most kereszt-

metszetét adnám egy-egy ilyen pusztuló magyar falunak s házanként elvezetnélek: nézd, itt 2 öreg lakik, itt 2 idős 1 gyermek, itt újra 2 öreg, itt 2 öreg, itt egy agglegény, itt öregasszony — magam faluját kezdtem mondani — belesápadna az arcod s hebegnél, mint legutóbbi budapesti vendégem: „Ez új meglátás, — ezt nem tudtam“. — S látod, ez a jégesapoktól zörgő, csak a mát látó nemtörődomség, ez a tudományos, hazafias, politikai s nem tudom, miféle mezbe, csak a valóság mezébe nem öltözött délibábkergetés, ami annyiszor sodort már ezer éven át bennünket a végelpusztulás szélére: *ez az egyke legnagyobb oka*. A jerikói leütött ember sebei körül a rabló késénél és botja zuhanásánál nagyobb átok volt — *a pap, aki elkerülte*.

S ha már a jerikói úton járunk: — *nem utolsó sorban oka az egykének népünk szörnyű magárahagyatottsága, de különösen egészségügyi téren való elesettsége*. Orvosok hiányoznak? Túltermelés van. Közigazgatási intézkedések? Mintaszerűek. Hol hát az elesettség? Ott, hogy anyagilag képtelen ezt a mintaszerű egészségügyi berendezést javára fordítani. Hányszor hallok én, a lelkipásztor: „Kellünk mi valakinek? Szegény ember meghalhat“. S tökéletes igaza van. Ime: — súlyos vérzést kap szülés után egy fiatal asszony. Éjjel hoznak orvost. Elállítja a vérzést. „Mit fizetek?“ „60 pengő.“ Honnan vegye az a nyomorult a 60 P-t? Ha gyermekvédelmet akarok s anyavédelmet, szabad lett volna megengedni, hogy ez egyáltalán pénzbe kerüljön? — Napokig nem tudja megszülni gyermekét egy fiatal asszony. Klinikára kellene vinni. Nem engedi magát. Inkább meghal, de az ő gyermekétől ne vegyék el a 1½ holdat. T. i. 1½ holdja miatt minden kórházi illetéket köteles lett volna megtéríteni. De itthon kenyér sincs. S akkor vitték be a kórházba, mikor a halott gyermek üszkös teste megfertőzte az anyát s nem volt már segítség. Hát nem természetes-e, hogy ilyen esetben ingyen életmentést kapjon minden nyomorult? — Négy gyermeke van 4 holdjához egy hívemnek. Lovait elvitte az adósság. Más szántja nyomorult kis földjét kegyelemből. Tehene ugyanígy ment el. Van talán még egy disznaja. Éheznek. Súlyosan megbetegszik a szép nagy legényfia. Operációra van szüksége. Szegénységi bizonyítványt nem kaphat. A 4 hold le nem tagadható. S a vezető orvos nem veszi föl a klinikára. Követel előbb 1 öl gyertyánfát, egy 80 kilós megölt s egy kotyos-alja kirántani való csibét, mielőtt hozzányulna. De itthon éheznek. A fiú a halál kapuja előtt. S jön a falu *egyetemese* diadalittas kérdésével: „Hát kell-e a gyerök?“ — Egy hét éves fiúcska vakbélgyulladásban megbetegszik. Állapota súlyos. Már a genny áttöri a hasfalat. Valósággal úgy kergetem be őket a klinikára. De nekik betévőjük is alig van. Felelősséget vállalok, hogy egy fillérbe se fog kerülni. S kijön a számla túl az ápolási díjakon,

amiket havi 5 P-vel törleszt azóta — 180 P-ről. Az illető professzor könyörgésemre — nemes szívű ember — elengedte. S ha nem engedi el a nyomorgó, 3 gyermekes apának? Újra itt a gyermektelen tömeg diadalittas bizonygatása: „Hát kell-e a gyerekek?” — Folytassam-e tovább? — S megindul az anyaméhnek tüzzel-vasal való tönkretétele olyan örült mértékben és módon, hogy van falu, ahol egészséges fiatalasszony alig akad. Egy megbízható körorvostól hallottam, hogy nincs hét, hogy már megindított méhvérvéssel kaparásért ne jöjjön hozzá valaki. Tetanust okozható gazgyökeret, kalaptút stb. nyomnak föl a méhbe. Tehát egyetlen körorvosi területen évi olyan 50 gyermekelhajtás, ami veszélyes lehetett volna az anyára is. Hát még a többi. S ki tudja ellenőrizni, hogy hol indult meg egyáltalán az a vérzés? Hány olyan orvosi műhely van, ahol gyárilag készül a halál. Olyan sötét oldala ez az *egykének*, amit föltétlenül figyelembe kell venni s föltétlenül megoldást kell keresni rá. Föltétlenül mérlegelendő pl., hogy mi volna akkor, ha törvény tiltana el minden magán- és körorvost az anyaméhhez való nyulástól s rögtön klinikára volna köteles beutalni a jelentkezőket? Vagy ha azonnal segítségre volna szükség, utána köteles volna jelentést tenni s klinikai felülvizsgálatra beküldeni az illető asszonyt? Az 50 közül néhány meghalna az első években, de megszületne 40–45 gyermek s ugyanannyi anya nem volna nyomorék egy életen keresztül. Én föltétlenül törvényes intézkedést javasolok ebben az értelemben, mert az eddigi út egy a magyar faj kipusztulásával. S javasolom a gyermeknek és anyának törvényhozási intézkedésekkel olyan felkarolását, hogy az anyasággal járó szent kötelességek és szenvedések s a gyermek életének megmentése ne kerüljön annak a nyomorult szegény embernek egy fillérjébe. Olyan súlyos adóterheket visel a falu népe s túl az adón egyetlen kultúr intézményét, az iskolát is 400 év óta maga tartja fenn s annyira nem kap nagy kötelezettségei viszonzásául semmit, hogy ez a legkevesebb, amit joggal kérhetünk számára *fajunk jövője érdekében is*. Vagy családfenntartó megélhetést jelent-e pl. Baranyában, országhatárszájelen, minden városi központtól és forgalomtól távol — mondjuk — 5 hold családi birtok? A kenyeret se adja meg, nemhogy rendkívüli esetekre anyagilag fel tudjon készíteni. S legyen áldás a Stefánia munkáján, mert áldásnak, a legnagyobb áldások egyikének láttam meg népem életében.

S most rátérek a statisztikára.

Kidolgoztam eddig Dunamellék 100 évi születési statisztikáját a megfelelő grafikonokkal. Néhány kimondottan újabb településtől eltekintve az egész kerületben egyetlen község van, ahol a múlt évi születési szám több volt, mint a 100 évvel ezelőtti. Az is sváb község: Harta. Tehát a féreg Dunamellék valamennyi gyü-

lekezetében pusztít már. Ijesztően sötét adatokat tudnék felsorolni valamennyi egyházmegye területéről, de most itt csak a végső számokat adom közre.

A pesti egyházmegyében születik ma a 100 évvel ezelőtt való állapothoz képest minden 100 gyermek helyett — 83.95.

A kecskeméti egyházmegyében — — — —	60.3
A solti egyházmegyében — — — —	43.3
A vértessaljai egyházmegyében — — — —	44.9
A tolnai egyházmegyében — — — —	39.84
A külsősomogyi egyházmegyében — — —	34.84
A felsőbaranyai egyházmegyében — — —	27.96
Az egész kerületben Bpest kivételével — —	48.68

Még ijesztőbb a zuhanás, ha a legmagasabb fejlődési fokhoz számítjuk a mai állapotot, ami természetesen nem egy a 100 évi állapottal. Ehhez arányítva születik ma minden 100 gyermek helyett:

A pesti egyházmegyében — — — —	53.—
A kecskeméti egyházmegyében — — — —	48.78
A solti egyházmegyében — — — —	39.29
A vértessaljai egyházmegyében — — — —	37.39
A tolnai egyházmegyében — — — —	29.93
A külsősomogyi egyházmegyében — — —	28.66
A felsőbaranyai egyházmegyében — — —	20.69
Az egész kerületben Bpest kivételével — —	39.23

Bár ugyanilyen adatokat mutathatnék föl — talán valamivel szórványosabban — a többi egyházmegyéből is, mégis a legpusztulóbb területről, Baranyából, kijegyzek külön néhány községet is azzal a megjegyzéssel, hogy ezek közül néhányban a *sem-mire* leszállt születési számot $\frac{1}{2}$ -nek vettem, hogy egyáltalán számítani tudjak, miután átlag minden második évben szül mégis az egész falu együtt 1 gyermeket. — Besence esése: 4.17%. (Minden 1833. évi 100 gyermek helyett ma 4.17.) Sámód: 4.17%. Lúzsok: 4.33%. Belvárd-Gyula (svábok között elmerülőben): 5%. Babarc (svábok között elmerülőben): 5.55%. Drávapiski: 5.55%. Kemse: 7.14%. Bisse: 8%. Gyúd: 8.08%. Old (Baksay gyermekkori hazája): 9.09%. Kémes: 8.33%. Stb. Hogy a legmagasabb fejlődési fokhoz számítva még szomorúbb eredményeket kapnánk, csak természetes. — Lesz-e ennek a népnek holnapja?

Szegény Baranya... Mit mondjak még rólad? Hogyan merjem kérni, hogy mentsenek meg, mikor magam is alig-alig tudok már hinni abban a holnapban?... A múlt hét egyik estéjén mesziről utaztam haza. Az én hazámba. Sötét volt már. Csak a ges-

nyei erdő széléről pislákol felém egy fölgyappanó tűz messzi fénye. Itt is, ott is jegyesorok, magános jegenyék, Baranya szent fáí. Mintha suttogtak volna robogó vonatom elé: „Csönd, — itt egy nép temeti magát“. S honnan — honnan se, Nyíró József *Isten igájában* c. regénye legmegrendítőbb s legplasztikusabb fejezete jelent meg előttem: a koldus-magyar, amint a magaásta sírból szinte kővé meredt fájdalommal, meztelen, inas karral nyúl föl egyetlen gyermeke koporsójáért. — Milyen élet volt itt valamikor. Ez a föld termelte ki a Hercegszöllősi Kánonok-at, Egy Szegedi Kiss István volt a püspöke valamikor. 50—60 család összeállt s templom és iskola virágzott ki, mint nagy, fehér lilium, a gürik nádasai fölött nyúló dombháton. A nemzeti művelődés és református egyháztörténelem legcsodásabb szakasza. Mikor a vasárnapi iskola történelmével s Raikes Róbert Angliájával foglalkoztam, a népelhanyagolásnak, a züllöttségnek hihetetlen mértékével, csodálkozva álltam meg: — mi volt ehhez képest az én népem lelki és műveltségi állapota? Micsoda keresztvállalás. Micsoda világsoda. Kötelezte valaki? Senki. Csak egy hang ott belül. Az Isten szava. Ma is hoz tízszer annyi áldozatot egyházért, nemzeti művelődésért, mint a budapesti átlagreformátus. Hát még a többi átlagmagyar. Adósegélyt osztasz? Terheket osztasz? Micsoda mérték szerint? Lehet-e itt más mértékről szó: — futok, rohanok, mindakét kezem tárva, mivel könnyíthetek rajtad, te 400 éves mártir, te világsoda? Mikor az utolsó baranyai református meghal, ti legjobbak, jöjjetek össze a nemzeti élet legszentebb csarnokában, boruljatok rá egy láthatatlan koporsóra és sirassátok meg azt, ami csak egyszer volt ennek a népnek történelmében és soha többet nem lesz. Nincs az opárok, gürik nádrengeteg közé bújt szigete többé, ahol 5—6 falu bujdosó magyarja zúgta ég felé a Tebened biztunkot. Hol a zombékok, hupartok felröppenő fehér kócsaga? *A jövő madara?*

Száll-e még vissza valaha?

Ti magyar fajom legjobbjai, vigyázzatok, hogy az a madár visszaszálljon. Jaj tinektek, ha vissza nem száll. Ha Baranya elveszett, Dunántúl veszett el, ha Dunántúl veszett el, Magyarország veszett el.

Mint Julián barát valamikor, úgy jövök hozzátok. Julián hangja behalt az éjszakába. Jaj nekünk, ha a mi hangunk is odavész. De akkor is, ott is egyetlen kiáltás lesz ajkunkon, annak az utolsókat hördülő népnek még egy elesklő jajgatása:

Testvéreink, — mentsetek meg bennünket!

Kiss Géza.

Iskolastatisztika Erdélyből

A statisztikát általában száraz tudománynak ismerjük. Mégis ma — mintha kunjunkturáját élné — mindenki számokkal dobálózik, minden állítást és cáfolatot számokkal igyekszünk alátámasztani. Politikusokat számokkal hoznak zavarba és azok számokkal vágják ki magukat. De ma már több országban számokhoz vannak kötve jogok és kötelességek, olyan jogok, melyek azelőtt természetesen, magától értetődőek voltak. Cseh-Szlovákiában pl. egyik napról a másikra ezer és ezer család esett el anyanyelvének a közhatóságok előtti szabad használatától, saját anyanyelvű iskoláitól, sőt még szórakozásától (színház) is, pusztán azért, mert egy Prágában székelő hatalmas hivatal számtudósai és gépei — akarva, nem akarva? — néhány tized %-kal kisebb arányszámot hoztak ki az 1930-as nemzetiségi statisztikában a törvényekben megkívántnál.

Ilyen esetekben természetesen a számok különös fontosságot kapnak, élettal telnek meg, mert az eleven életbe vágnak bele. Emberi sorsok, családok ezreinek boldogsága, gyermekek jövője függ e számoktól. A hozzáértő ember elől a statisztikákat szemlélve eltűnnek a sablonos, egyformán ismétlődő számjegyek és látja mögöttük az élő tömegeket. Sójajokat és jajsztót hall, vagy döllyfös nevetést.

Itt adunk alább néhány ilyen élő számot, melyek — nekünk magyaroknak — húst vért jelentenek, bánatot és keserűséget okoznak .

Erdélyben az 1932/33. tanévben mindössze 23 felekezeti magyar óvoda működött 25 óvónóvel és 1201 növendékkel. A reformátusoknak csak 6 óvodájuk van 268 gyermekkel. A *673 állami óvodát* ugyanezen évben 42.488 gyermek látogatta rendszeresen s ezek közül a román kultuszminiszterium statisztikája szerint *14.716 gyermek, azaz 34,6%, volt magyar nemzetiségű.* E magyar gyermekek számára a román kultuszminiszterium kimutatása szerint¹ egyetlenegy magyar tannyelvű vagy legalább magyar tagozattal bíró óvodát sem tart fenn. Az Erdélyben óvodába járó összesen 15.917 magyar gyermek közül mindössze 1.201 (7,6%) kap a felekezeti óvodákban magyar nyelvű oktatást, a többi már 5—6 éves korában idegen kultúra emlőjére kerül. Annál súlyosabban érinti ez az állapot az erdélyi magyarságot, mert az 1924. évi román népoktatási törvény értelmében az óvodalátogatás 5—7 éves korban kötelező, éppugy mint nálunk az elemi oktatás. Az elemi oktatás ugyanis a 7 éves korban kezdődik fent nevezett törvény

¹ Anuarul Invățământului Primar, 1933. Bucuresti. Min. Instruct. 72 + 894. 1.

életbeléptétől s így az 5—7 éves gyermekek foglalkoztatásáról és neveléséről az óvodák gondoskodnak. *Tehát a magyar gyermekek 92.4%-a már 5—7 éves korában belekerül egy számára ismeretlen világba* s az első szavak, amiket a családi kereten kívül hall, idegenek az édes anyanyelvétől. Alig 1—2 éve, hogy a körülötte létező dolgokról fogalmat alkotott, megtanulta a nevüket és gyermeklelkének érzéseit és gondolatait kezdetleges mondatokba töri s máris ráfekszik egy sötét felhő, mely az eddigi képeket homályba borítani igyekszik, a fogalmakat megmásítani, átfesteni, a dolgoknak új — eddig soha nem hallott neveket adni, a gondolatok kifejezésére új formákat erőltetni.

Lássuk a következő lépést, az elemi iskolát. Itt valamivel enyhébb a helyzet, mert a háború előtti felekezeti iskolák egyrésze még ma is fennáll és ezekben a magyar nyelvű oktatás is meghuzódhatik. Óvodák felállítására az erdélyi felekezetek nem fordítottak nagy gondot a háború előtt, az elemi oktatásban azonban nagy szerepet játszottak a felekezeti iskolák. 1913/14-ben a mai Erdély területén 1318 állami magyar elemi iskola mellett 835 felekezeti magyar elemi működött (ezeken kívül 284 községi és 50 magán elemi). A háború és uralomváltozás után e felekezeti iskoláknak a jelentősége igen nagyra emelkedett, minthogy az állami és községi iskolákban a magyar nyelvű oktatást beszüntették. A felekezeti magyar iskoláknak tehát háromszoros feladat szakadt a nyakukba, ezzel szemben azonban anyagi erőik katasztrófálisan leromlottak. Fölbirtokaikat elvitte az agrárreform, államsegélyüket az idők változása. A magyar állam ugyanis igen komoly összegekkel segítette a felekezeti iskolákat és pedig magyarokat és románokat egyaránt. 1914/15-ben a mai Erdély felekezetei a következő iskolasegélyeket kapták:¹

római katolikus	— — —	634.720	arany korona
református	— — —	585.447	„ „
unitárius	— — —	41.662	„ „
evangelikus	— — —	273.614	„ „
görög keleti	— — —	657.650	„ „
görög katolikus	— — —	1,125.248	„ „
izraelita	— — —	66.645	„ „

Összesen: 3,384.986 arany korona

A fordulat után a román felekezeti iskolákat államosították, azoknak tehát anyagi gondjaik nincsenek, a magyar felekezeti iskolákat pedig a mai kormányhatalom segíyezni nem igyekszik.

¹ Lásd Magyar Kisebbség, Lugos. 1933. évf. 335. l. R. Szeben A.: A Magyarországtól átkapcsolt részek egyházainak adott iskolai államsegélyek a háború előtt.

Elemi iskola-köteles korban (7—18) éves Erdélyben a legutóbbi (1929. évi) hivatalos közzététele szerint 250.825 magyar gyermek volt. A régi magyar statisztikából kiszámíthatóan a magyar gyermekek száma felül kell, hogy legyen a 300 ezeren. A tankötelesek közül állami elemi iskolákba járt 1931-ben 80.221, felekezeti elemikbe ugyanaz évben 74.245. *Tehát a magyar elemi iskolás gyermekeknek kisebb fele jár csak felekezeti magyar iskolákba, a nagyobb fele állami román iskolákba kényszerül.*

Ha az állami iskolákba szorult magyar gyermekek ott magyar tanerőktől magyar tannyelvű oktatást kapnának, amint az a Románia által aláírt kisebbségi szerződésből természetszerűleg következne, nem lehetne a dolog ellen különösebb kifogásunk. Ebben az esetben csak a vallásos nevelés és az általános tanszabadság szempontjából sérelmezhetnénk azt, hogy az állami és felekezeti iskola közötti iskola a magyar gyermekek nagy részére ráerőszakolják. A helyzet azonban az, hogy az erdélyi állami elemi iskoláknak egy kis töredékében folyik csak valamelyes magyar oktatás, noha — mint láttuk — az odajáró magyar tanulók száma igen tekintélyes. A Románia által 1919-ben aláírt kisebbségi szerződés 10. cikke magyarul szószertint így szól: „Olyan városokban és kerületekben, ahol nem román nyelvű állampolgárok jelentékeny arányban laknak, a román kormány a közoktatásügy terén megfelelő könnyítéseket fog engedélyezni avégből, hogy ily román állampolgárok gyermekeit az *elemi iskolákban saját nyelvükön tanítsák*“. Hogy ennek a kötelezettségnek a román kormány mennyire tett eleget, azt az alábbi adatokból mindenki megállapíthatja, itt csak arra a szembeszökő adatra mutatok rá, hogy *az egyik székely megyében, Csikban, ahol az összes tanköteleseknek a román hivatalos iskolastatisztika¹ kimutatása szerint 90,8%-a magyar, 80 állami elemi iskola közül 1932-ben egyetlen egy magyar tannyelvű sem volt, sőt még csak magyar tagozat sem volt egyikükben sem.*

A teljes kép a következő. Erdélyben az 1932/33. tanévben 4.295 állami elemi iskola működött. Ezek közül hivatalosan 220-ban lett volna magyar tanítás, de 5 ilyen iskolában egyáltalán nem volt tanító, marad tehát 215. Ezekbe az állami magyar elemi iskolákba beirattak összesen 26.512 gyermeket, akik az *összes állami elemi iskolába járó magyar tanulóknak* csak 33,05%-át teszik, *majdnem 67%, tehát nem magyar tannyelvű iskolába jár.* E nem magyar tannyelvű állami elemi iskolák keretében 207 magyar tagozat működik. Az ezekbe járó magyar tanulók számát nem mutatják ki külön a hivatalos statisztikák, de aligha tehetik ki a ma-

¹ Statistica Invățământului de toate gradele. 1921/22—1928/29. București. Min. Instruct. 1932.

gyar tannyelvű iskolákba járóknak felét. Még ebben az esetben is a magyar elemi iskolás tanulóknak több mint 50%-a teljesen román tannyelvű iskolába jár. Hangsúlyoznunk kell, hogy adatainkat mind az idézett hivatalos román iskolastatistikákból vesszük, a valóság tehát valószínűleg még kedvezőtlenebb, másrészt, hogy a hivatalosan magyar nyelvűnek nevezett iskolákban sem biztosítja semmiféle törvényes rendelkezés a magyar oktatás mértékét és nivóját. Nincs semmiféle magyar fórum, mely ezekben az iskolákban a tanítás magyar szellemét ellenőrizhetné. Ez a mai helyzet tehát a kisebbségi szerződésben lefektetett jogszerűtől még akkor is igen távol lenne, ha az iskolák arányszáma a magyar tanulók arányszámának megfelelőene és nem kényszerülne a gyermekek több mint fele teljesen román nyelvű iskolákba.

Világosan láthatjuk a fentiekből, hogy az erdélyi magyar jövőt igen nagy veszély fenyegeti. A segítség egyik módja az volna, ha a felekezeti magyar iskolák számára az állami segítséget lehetően kiverelkedni. Ennek azonban igen nagy akadályai vannak, melyek egyrészt anyagiak, másrészt elviek. A román államháztartás mai nagyon súlyos helyzete remélni sem engedi, hogy *magyar iskolák támogatására* jelentősebb összeget a költségvetésbe fel lehetne venni. Ez még a fölöslegekkel záruló konjunktúrás években sem sikerült. Az elvi akadályok közt legáthághatatlanabb az a sovíniszta elfogultság, amely a kisebbségi kulturintézmények ellen a román többség minden rétegében — ha nem is minden egyedében — megnyilvánul. De igen sokszor hallunk hangokat a román kulturpolitikuskok köréből, melyek a felekezeti oktatást általában elavultnak tartják és az oktatás egységes központi vezetését elsőrendű állami feladatnak tekintik. Ezekkel a tényezőkkel és felfogással szemben inkább az állami iskolák keretében eszközöndő magyar tanítást lehetne szorgalmazni. Ebben az esetben azonban ragaszkodni kell egy olyan magyar fórum szervezéséhez, mely valóban magyar szemmel és lélekkel ellenőrizhetné az iskolák működését és tananyagát s melynek ne csak tanácsadó és ellenőrző, hanem intézkedési és fegyelmi joga is legyen. Enélkül az állami iskolákban történő magyar nyelvű oktatás nem magyar oktatás. Törvényben kellene azonkívül biztosítani, hogy magyar tannyelvű állami iskolákban vagy tagozatokban kizárólag magyar vagy magyarul jól beszélő tanerőket lehessen csak alkalmazni. Ezzel kapcsolatos a magyar tanítóképzés ügyének rendezése.

A legélesebb a magyar kultúra elleni harc a városokban. A szellemi és gazdasági élet gócpontjai állandó fokozott ostrom alatt vannak. Csak nemrég lett nyíltan kifejtett kormányprogram a kisebbségek leszorítása a közpályákról. (Tatarescu kolozsvári beszéde), de titokban már régen folyik a hadjárat. Er-

dély 49 városában 1932/33-ban mindössze 112 felekezeti magyar elemi iskola működött 16.123 tanulóval, viszont 187 állami elemi 57.570 tanulóval. Tudni kell, hogy e 49 városban az 1910. évi magyar népszámlálás 63.2%-os magyar többséget talált. Az 1920-as román számbavétel ezt az arányt már csak 45.3%-nak találta, de még így is megmaradt a jó relatív többség. Világos tehát, hogy az állami elemi iskolákba járó gyermekeknek jó része magyar. Ezzel szemben a 187 állami elemi iskola között mindössze 11 magyar tannyelvű van s ezekbe is csupán 2.568 tanuló jár. Kimutatnak a statisztikák még 38 magyar tagozatot, de ezekben még annyira sem lehet szó magyar oktatásról, mint az előbbi 11-ben. 1932/33-ban a 49 erdélyi városban 124.237 elemi iskolás korban levő tankötelest találtak az iskolaügyi hatóságok. Ezek közül a két utóbbi népszámlálás közepes arányát véve is, kb. 68.000 (67.965) magyar nemzetiségű. A 68 ezernyi magyar gyermek közül 16.123 jár felekezeti magyar elemi iskolába, azaz 23.87%; állami magyar elemibe jár 2.568, azaz 4.95; összesen magyar tannyelvű elemi iskolába jár 18.691, vagyis 27.5%. *A többi 72.5% (leszámítva a középiskolások nem nagy számát) vagy román iskolába jár, vagy iskolázatlanul csavarog.* Fel kell jegyeznünk, hogy másfél évtizeddel a trianoni béke után Erdélyben már 6 olyan város van, ahol sem felekezeti, sem állami magyar elemi iskola nincs, tehát semmiféle mód nem nyílik a magyar gyermekek anyanyelvi oktatására. Ezek: Balázsfalva, Karánsebes, Naszód, Oravicabánya, Orsova, Szászsebes. 1910-ben ezekben 5.951 magyar lakos élt.

Látjuk, hogy a városokban még kedvezőtlenebb a helyzet, mint a vidéken általában. Pedig itt aránylag a magyarság nagyobb tömegei és talán a nagyobb anyagi erő a szervezkedést és a jogok kiverekedését könnyebbé teszi. Mi lesz, ha ugyanolyan erővel ráfeküsznek a magyar falvakra is, mint ezt a Székelyföldön (így különösen Csikban) már ma is tapasztaljuk?

Ezen a kérdésen áll vagy bukik 300.000 magyar gyermek jövője.

R. Szeben András.

T. S. Eliot

T. S. Eliot, bármennyire Angliában él, mégis amerikai költő számba megy. A missourii St. Louisban született 1888-ban. Vannak kritikusok, akik azt állítják, hogy a mai angol nyelvű költészet legkiválóbb képviselője. Ez ugyan túlzás, mint ahogy minden superlativus, amely kortársra vonatkozik, kétes értékű; mint ahogy túlzás az a lebecsülés is, amely az osztályöntudatos kritikusok részéről éri Eliotot azért, mert a sivárnak és selejtesnek minősített korból „Ash Wednesday“ (Hamvazószerda) című verseskötetében s azóta megjelent tanulmányai egy részében az anglikán egyház védőkarjaihoz menekült. Sőt nemcsak a theologiai biztonság szempontjából tért vissza az anglikán egyházhoz, hanem politikai felfogásában monarchistának nevezi magát, ami egyrészt azért meglepő, mert hiszen amerikai, másrészt azért, mert a korábbi s talán legismertebb verskötetében, a „Waste-Land“-ban, (Meddő-Föld) a szellemi nihilizmusnak olyan tüneteit árulta el, amelyekből igazán nem lehetett volna arra következtetni, hogy végül a vallás és a monarchia rendjére fog támaszkodni. Az a lelki folyamat, amelyen T. S. Eliot végigment, kétségtelenül érdekes; nemcsak egyénisége megértése szempontjából, hanem azért is, mert hiszen a mai angol nyelvű nemzedék, akár Angliában él, akár pedig Kanadában vagy az amerikai Egyesült Államokban, sokra becsüli ezt a költőt s a nihilizmus és a vallási felfogás között lepergett szellemi életében a maga problémáinak lényeges kifejezését látja.

Thomas Stearns Eliot John Donnet, a tizenhetedik századbeli angol költőt tekinti lelki rokonának. Mint ahogy az új magyar költészetben Ady visszatért Balassához és Csokonaihoz s ezt a lelki rokonságot a konzervatív kritikusok közül sokan nem voltak hajlandók vagy nem voltak képesek észrevenni, ép úgy a mai angol nyelvű költészetben találkozunk költőkkel, akik a közvetlen elődökről — mondjuk Tennysonról vagy Browningről — nem akarnak tudni, hanem inkább a tizenhetedik század metafizikai költőiben fedezik fel a lelki rokonságot. Eliot a legfontosabb azok közül, akik ezt a felfogást magukévá tették, s amikor John Donne elégiáira és satiráira utal, s aforizmás gondolataira, viszont, amikor Donne metafizikai keresését és végül vallásos megújódását hangsúlyozza, amely külsőleg abban nyilatkozott meg, hogy Donne a londoni Saint Paul Cathedral deanje (dékánja) lett, voltaképpen önmaga lelkét akarja igazolni olyan korban, amely zűrzavara ellenére a tizenhetedik század racionalizmusától, sőt annak korábbi angol forrásától, Locke filozófiájától, nem tud megszabadulni. Eliot humanista, aki azonban a humanizmust a vallás nél-

kül — az ő esetében a vallás protestáns verziója nélkül — nem tudja elképzelni. Már most, hogy Eliot célját és jelentőségét megértsük, elengedhetetlenül szükséges, hogy némiképen megemlékezzünk John Donneról is. Eliot Donne nélkül alighanem megállt volna a „Waste-Land“ nihilizmusánál, amelyből képtelen lett volna kivezető utat találni. Intellektusa a szörnyű ürbe esett, a „horror vacui“-ba, amelynek sötétsége és labirintusa megölt előtte minden világosságot. Amikor Donnet felfedezte a maga részére, akkor felfedezte azt a lehetőséget is, hogy művészi érzékenységét harmonizálja a vallás megnyugtató varázsával. Költői érték szempontjából a két alkotó között aligha van különbség; ellenben a vallás átélése és költői érzékeltetése szempontjából Donne meggyőzőbb T. S. Eliotnál.

Milyen korban élt John Donne? Izgalmas korban, abban az időszakban, amikor a mult babonáival erősen szembehelyezkedett a jelentkező természettudomány s amikor a kozmoszról való ismeretünk lényeges változáson ment át. Istent, mint a titok örök kulcsát, kezdték itt-ott kétségbevonni s a kétely, amelynek a renaissance idejében bizonyos pogányul friss zengése volt anélkül, hogy a vallás rációját megszüntette volna (emlékezzünk Bocaccióra), dacossá vált, szinte komoran ellenszegülővé mindazzal szemben, amit a vallási felfogás végérvényesnek minősített. Az átmenet lelki zűrzavarra vezetett, az érték-ingadozás kiprovokálta az értéktelenség fölényét, s Robert Burton megírta a „The Anatomy of Melancholy“ című művét, amelynek veleje a káosz valósága. Ebben a korban élt Donne, ez az izzó lelkű költő, ez az alapjában véve szangvinikus természet, messze a szkolaszticizmus értelmi rendjétől, messze a filozófiai rendszerek szintetikus összhangjától, ámde nagyon közel ahhoz az érzéshez, hogy az emberi élet összefüggéstelen jelenség, amelyből a látszólagos rendet legfeljebb a humorral és a szatirával lehet kiemelni. Végül Donne metafizikai kísérletezésekbe bocsátkozott, az örök értékek hajszolásába, amelyek lelki megújulására vezettek. A családját ért tragédiák, felesége halála, az anyagi gondok sokasága mindinkább arra kényszerítették Donnet, hogy az örök értékek fényére összpontosítsa figyelmét, s amikor élete derekán, kiábrándulva a kétely és cinizmus fölényéből, az anglikán egyházon át nyert lelki nyugalmat s mint prédikátor nyelve gazdagságával, plasztikus szókinésével s a hitre támaszkodó meggyőző erejével számos hitetlent visszatértített a hit útjára, akkor kijelölte azt az utat is, amelyet háromszáz év múlva egy hozzá hasonlóan nyugtalan lelkű költő, T. S. Eliot követett a maga problémáinak megoldásában.

Donne római katolikusnak nevelődött, majd szakított a római katolikus egyházzal s az anglikán egyházban vetett horgonyt; ezzel szemben T. S. Eliot episkopalis nevelést kapott, azzal

szakított s élete folyamán visszatért eredeti egyházához. A két költő lelki változásának azonosságában az a fontos, hogy mindketten a vallásban látják a lét igazolását, sőt költészetük igazolását is. A különbség csak az, hogy Donne vallásos meggyőződése inkább lefegyverzi a kételkedőt, mint T. S. Elioté. Amikor például, bűneit sajnálva, ezt írja (persze tizenhetedik századbéli angol betűzéssel):

„Wilt thou forgive that sinne which I have wonne
Others to sinne? And, made my sinne their doore?“

az olvasó érzi, hogy itt a költő teljes bűnbánattal fordul az Úr-istenhez, s bízva bízuk engesztelő nagylelkűségében. Ellenben T. S. Eliot „Ash-Wednesday“ című, bizony erőtlen hangú kötetében így ír:

And pray to God to have mercy upon us,
And pray that I may forget
These matters that with myself I too much discuss,
Too much explain,
Because I do not hope to turn again,
Let these words answer
For what is done, not to be done again,
May the judgement not to be too heavy upon us“

akkor az az érzésünk, hogy a költőben a hamvazószerdás tudat inkább vágy, mint vérré vált élmény. Ezzel nem akarom azt mondani, hogy Eliot vallásos felfogásából hiányzik az őszinteség; de-hogy is. De Donne vallásos felfogása dinamikus; mintha az örök élet rejtélye csakugyan lelkébe ereszkedett volna, viszont T. S. Eliot esetében az az érzésünk, hogy inkább hiszi a vallásos meggyőződést, mint érzi. Donne: megérkezés; Eliot még mindig más vágányra irányíthatja lelki vonatát.

T. S. Eliotnak, akárcsak Donnenak óriási út kellett megtennie, amíg végül magához ölelte a vallást, mint a béke szellemét. Bacon, a humanistát, annak idején vallástalansággal vádolták, s Bacon azzal válaszolt, hogy minden filozófiai érdeklődés lényege a vallási horizont keresése. Ami más szóval annyit jelent, hogy aki önmaga részére meg akarja találni Istent, annak olykor nagy kitérő út kell tennie, de ezek a kitérések nem jelentik azt, hogy letért az Istent óhajtó útról. Ez a megállapítás áll Donnera, ez áll Eliotra, s ez áll a mai angol világ sok számú szellemi képviselőjére. Nem véletlen, hogy Aldous Huxley a „Brave new world“ című regényében szatirikus képet fest a mechanizált jövőről. Nem véletlen, hogy Willa Cather, a legkülönb amerikai női

regényíró, mindinkább közeledik a természetfölötti erők éreztetéséhez. Általában nem véletlen, hogy abban az angol nyelvű világban — akár Angliáról van szó, akár az Egyesült Államokról — ahol az írók és költők egy része az alkotó szabad szellemet hajlandó alávetni a marxí értelemben vett társadalmi felfogásnak, az értékkeresés útján ugyancsak sok az olyan alkotó, aki Isten nélkül magát az alkotómunkát fölösleges játéknak tekinti. Szóval nem véletlen, hogy T. S. Eliot, aki kikristályosodása ennek az utóbbi törekvésnek a mai angol nyelvű világban, Donneon át önmagát és hitét igazolja.

A költői lélek fényűzés és fokozottabb kötelesség. Paul Claudel mondja Jean-Arthur Rimbaudról, hogy hasztalanul próbált elmenekülni a Hang elől, amely jussát követelte. Ez annyit jelent, hogy hasztalanul próbált elmenekülni a Lélek elől, amely ismételten misztikus figyelmeztetéssel közeledett hozzá. Danteról írt tanulmányában T. S. Eliot a többi között azt a megjegyzést teszi, hogy a pokol egyértelmű Isten távollétével. Azaz a költőnek, ha olyan természetű az érzékenysége, hogy nem elégszik meg az esztétikai forma tökéletességéből eredő összhanggal, hanem az érthetetlen összhang felmérésére és éreztetésére is törekszik, feltétlenül rá kell térnie az Istenhez vezető útra. Közben azonban mennyi a kitérő! T. S. Eliot esetében még több, mint John Donne esetében, talán azért, mert a huszadik század zűrzavara külön feladatok elé állította a költőt, mint a tizenhetedik század zűrzavara. Amíg T. S. Eliot a „Waste-Land“-től eljutott az „Ash-Wednesday“-ig, a cinizmus, a nihilizmus, a gúny, a fölény, a közőny, a lelki didergés legkülönbözőbb megnyilatkozásaival kellett megismerkednie.

Ennek a verseskötetnek a technikája? A homályos és sűrített nyelv legjellegzetesebb teljesítménye a mai angol nyelvű költészetben. Eliot kétségtelenül *poeta doctus*, s ez a tény kifejeződik a „Waste-Land“-ban is. Allegorikus vonatkozásai néhány sorban temérdek irodalmi képzetre utalnak, s akinek felszínes az irodalmi műveltsége, az természetesen ezeket a vonatkozásokat nem is tudja megérteni. Shakespeare, Wagner, Dante, Szent Ágoston — csak-hogy néhány nevet említsék — alkotásaik egy-egy gondolatán, epigrammáján át jelentkeznek Eliot művében, s miután Eliot idézetek nélkül sűríti alkotásába ezeknek a nagy szellemeknek szavait, az olvasónak valóban kitűnően fel kell szerelve lennie, hogy tájékozódhassék.

Metaforáiban ép úgy, mint a reménytelenség és céltalanság egyenes éreztetésében Eliot művében bizonyos angol-szász *spleen* nyilatkozik meg, amelynek megértése értelmi élvezet annak, aki a szavak mögött meglátja a lényegét, de mesterkélt élmény annak az olvasónak, aki közvetlenséget vár a költőtől. Eliot nem az

ihlet költője, hanem a teremtő számításé, amely a verssel gúnyolja ki a lét ostoba és keserves panorámáját. Egyik jellemző „költői képe“ a következő:

„Let us go then, you and I,
When the evening is spread out against the sky,
Like a patient etherised upon the table.“

Az est: a beteg; az égbolt: a műtő-asztal. Erőszakolt kép? Nem, a „meddő föld“ érzékeltetését, sivárságát, céltalanságát figyelembe véve.

Más helyt így ír:

„The river bears no empty bottles, sandwich papers,
Silk handkerchiefs, cardboard boxes, cigarette ends,
Or other testimony of summer nights.“

Ebben a három sorban a nyári éjszakával rendszerint összefüggésbe hozott romantikát leszűrkiti olyan tárgyak felsorolására, amelyek egyáltalában nem szuggerálnak regényességet. A lelki és esztétikai sivárság könyve ez a verseskötet, egy kiábrándult nemzedék verstornádója, amely önmagát elpusztítja. A kötetten végigvonul a modern ember unalma; szexuális életének olcsó és megisméltődésében fásult gyönyörűsége; a siker tartalmatlansága; a középosztály vakútra tévedt sorsa. Mintha minden érzésnek, minden fennkölt gondolatnak, minden nemes indulatnak úton-útfélen egy hatalmas szikla állana útjában, s az emberi akarat sokkal gyöngébb, semhogy lelki öklével szét tudná zúzni ezt a sziklát. Végül ezt írja a költő:

„If there were water
And no rock,
If there were rock
And also water
And water
A spring
A pool among the rock
If there were the sound of water only...“

Szikla és víz, s végül csak víz, víz, víz..., ha egyéb nem volna, ezt énekli a költő, de ének-e az a hang, amely a vizen át a tartósságnak, a szívósságnak, az élő egységnek tarthatatlanságát példázza s arra a következtetésre jut, hogy a víz zúgása az egyetlen értelem az értelmetlen létben?

A kétségbeesésnek, az erkölcsi értékek teljes visszavetésének, a tagadásnak ebben a mámorában a következő lépés csakis az öngyilkosság lehetett volna. T. S. Eliot közben tanulmányokat írt Euripidesről, Senecáról, Ben Jonsonról, Shakespeareről, Dan-

teről, Swinburneről, Lancelot Andrewesről, Baudelaieréről, Mathew Arnoldról és Walter Paterről. S ezekben a tanulmányokban nem elégszik meg azzal a kérdéssel, hogy a művésznek, általában a teremtő embernek mi a szerepe esztétikai szempontból, hanem a *lélek valóságát* keresi, s *azon át Istent*. Nem tud költő lenni Isten nélkül, nem tud sóhajtani és örülni, nem tudja karját kitérni és remélni — Isten nélkül. Amikor tanulmányorozatában eljutott Lancelot Andreweshoz, akkor már nyilvánvalóvá kezdett válni, hogy távozóban van infernójától, belépett a maga-teremtette purgatóriumába s az „Ash Wednesday“-n át reméli, hogy esetleg jobában lesz kopogtatni a mennyország kapuján.

Esztétikai és világnézeti ellenfelei azzal vádolják, hogy nem mer szemébe nézni a tényeknek. John Donneról elismerik, hogy kora tudományos ismereteit alig szegte meg, amikor a vallás párnájára fektette fejét; viszont T. S. Eliotról azt mondják, hogy gyáva és gerinctelen, mert olyan illuziókat hajszol, melyeknek szépségében maga sem hisz. Ennek a vádnak, szerintem, semmi alapja sincs. Hogyan állapíthatják meg, milyen feltevések alapján, Eliot ellenfelei, hogy „nem hisz illuzióiban?“ Ha költői kifejezés szempontjából „megtérése“ nem is annyira meggyőző, mint John Donneé, ez korántsem változtat a megtérés erkölcsi és metafizikai tényén. Szóval — s ebben a tekintetben egyetértek kritikusaival — azt lehet mondani, hogy a tagadást T. S. Eliot „Wast-Land“ művében sokkal erőteljesebben fejezte ki, mint az állítást „Ash-Wednesday“ művében. De ha hiszünk korábbi tagadása őszinteségében, nincs okunk kételkedni megtérése őszinteségében sem.

John Donne költészetével majdnem háromszáz évig az utókor — az irodalomtörténészek kivételével — keveset foglalkozott. Részben T. S. Eliot érdeme, hogy neve ma gyakran szerepel az angol nyelvű irodalmi értekezésekben. Lehet, hogy a következő nemzedék el fogja felejteni T. S. Eliotot, mint ahogy a Donnet követő nemzedék sem törődött ezzel a tizenhetedik századbéli szatirikussal és metafizikai költővel. De mint ahogy Donne-nak megvolt a maga megújodása, ép úgy indokolt jövőmondásnak látszik az, hogy T. S. Eliot alkotásait nem lehet kiradirozni az angol és amerikai irodalom történetéből. A szociális és gazdasági forradalmak és átalakulások korában valaki az *ősokot* kereste; ez a valaki T. S. Eliot, az amerikai származású angol költő, aki az anglikán egyház keretén belül letérdelt Isten előtt olyan korban, amikor a kollektív láz a költők jelentékeny százalékát egészen más irányba terelte. T. S. Eliotot, mint költőt, megérteni nehéz; ellenben tökéletesen érthető benne az a vágy, amely nem elégszik meg az ember véges mivoltával.

Reményi József.

Nagyenyedi Helikon

Több mint 300 évvel ezelőtt a magyar történelem egy fejedelmi alakja elültetett Erdélyben egy kis gyümölcsfát. Tündérkertje kellős közepébe ültette, szeretettel ápolta, féltette, óvta. A fa gyökere megfogamzott, sudara kihajtott, koronája szétterebélyesedett. Dúsan virágzott, izes gyümölcseit tárt karokkal nyújtotta, menedékét, enyhet adó oltalmát senkitől meg nem vonta. Pedig időnként kegyetlen csapások, pusztító viharok érték. Egyszer át is kellett ültetni a Tündérkert egy biztosabb, védettebb zugába. A fa tűrt, szenvedett és termett tovább. Több mint 300 év alatt ezrek és ezrek pihentek meg, nőttek fel és vonultak el alatta. Apák és fiuk, ősök és unokák, nemzedékek hosszú láncolata. Közük egy nemzet legjobbjainak egész serege, akiket kései korok újra meg újra idéznek, mert szellemük immár éltető eszmévé finomult...

A fejedelmi kertész Bethlen Gábor volt, az elültetett gyümölcsfa a gyulafehérvár—nagyenyedi kollégium.

Bethlen Gábor az 1622-iki kolozsvári országgyűlés határozata alapján létesítette a gyulafehérvári főiskolát annak a közép-fokú iskolának kiépítésével, amelyben ő maga is első kiképzését nyerte. Kezdetben az iskola falai közt csak üvegházi élet indult. De évről-évre egyre jobban népesedett az Alma Mater, miután a fejedelem atyai szeretettel csüggött alkotásán, amely gyermek helyett gyermeke lett s hivatta volt méltóképpen fenntartani az ő diszóságos nevét. A fejedelem számolt azzal, hogy a virágzásnak indult főiskola kellő gondoskodás hiányában mihamar elsenyved. Mivel pedig alkotását nem pillanatnyi szeszély, hanem alaposan megfontolt, messzi századokra kiható művelődéspolitikai elgondolás hozta létre, világosan látta, hogy iskolája jövőjét csak gazdag alapítványokkal biztosíthatja. Alapítványaival a kollégiumot oly kedvező helyzetbe juttatta, hogy a halálát közvetlenül követő évtizedekben egy fehérvári professzori állás egy főispáni, sőt egy miniszteri székkal is felért. Ösztöndíjas és tanulmányi alapítványai pedig évszázadokon át a szegény székely diákok százai előtt nyitották meg a magasabbrendű életforma lehetőségét. Amikor 1629. november 15-én Erdély nagy fejedelme lehunyta szemét: fényes szellemét a fejedelmi barátoknál és hódoló híveknél, elhaló szónál és szétporló márványnál maradandóbban hirdette alkotása: a Collegium Bethlenianum!

Fájdalom, az idők folyamán a kollégiumnak végzete lett, hogy az Erdélyen végigvonuló viharok egyszersmind a békés iskola katasztrófáját is jelentsék. Így tehát a kollégium története sorsszerűleg tagozódik Erdély tragédiáinak határkövei szerint.

1658-ban a II. Rákóczi György megfenyítésére beküldött tatár horda gyújtotta fel; Apafi Mihály fejedelem kénytelen volt a főiskolát 1662-ben az elpusztított Gyulafehérvárról a védettebb Nagyenyedre helyezni. Itt érte a kollégiumot az 1704-iki labanedülés, amelynek költői emlékéét Jókai klasszikus elbeszélése — „A nagyenyedi két fűzfa” — őrzi. 1848—49-ben a szabadságharc szomorú eseményeinek, 1918-ban a nagy nemzeti összeomlásnak esett áldozatul... Amit a szellem évszázadokig építgetett, azt az erőszak mindannyiszor napok alatt semmivé tette. De a romokból mindig új élet sarjadt. A százados fa koronája kihajtott, újra virágzott, újra megtermette drága gyümölcseit. Időközben a kollégium főiskola-jellege megszűnt, a fényes javadalmazás, az alapítványok bősége a mesék birodalmába tűnt, — a kollégium dicsősége azonban mitsem vesztett nemes patinájából. Három évszázad óta a Tudomány és Műveltség terebélyes fája, amelynek gyümölcseit faji és felekezeti különbség nélkül mindenki élvezhette.

Hadd hívok össze minden földi vándort, aki valaha e fa árnyékában egy perere is megállt! Hadd rendezek e szürke hétköznapokban fényes helikoni ünnepséget mindazok részvételével, akiket bensőséges kapcsolatok fűznek az ősi skólához! Hadd idézem lelki őseinknek: a kollégium egykori tanárainak és tanítványainak, holtaknak és élőknek legkiválóbbjait, akiknek alakja példa és tanulság! Látni fogjuk, hogy alig van a tudománynak, művészetnek, irodalomnak olyan ága, amelyben ott ne találúnk őket. Mindig az élen, mindig az elsők között! Valóban, ez a sereg nemesak egy iskola, hanem egy egész nemzet számára gazdag Pantheon!

Aki ennek a 300 éves szellemi központnak kulturális jelentőségét föl akarja mérni, törülje ki a felsorakozó neveket művelődésünk történetéből: — az így támadt ür és veszteség éreztetni fogja azt a fényt és szellemi gazdagságot, amelyet a kollégium multja jelent. Aki pedig az elsikkadó magyar lángész tragédiáit idézi, forduljon e tragikus sorsu iskola nagyjaihoz: — az ő alakjuk fájdalomba kövült szobrai e tragédiáknak...

A gyulafehérvári főiskola első igazgatója, vagy ahogy akkor hívták: főiskolamestere *Kereszturi Pál* volt. Erdélyben félapostolnak tartották, olyan csodálatos képességgel nevelte a gondjai alá adott gyermekeket. Ezt a kiváló pedagógust Bethlen Gábor halála után a külföldi tanárok miatt vezető állásából elmozdították és segédtanárrá tették. Az önérzetes Kereszturi kénytelen volt elhagyni az iskolát.

Hasonló mellőzés jutott osztályrészüil fiatal kortársának, *Apáczai Csere János*nak, a magyar oktatásügy legnagyobb alakjának, akit II. Rákóczi György egy külföldi kalandor kedvéért mellőzött, sőt halálosan meg is fenyegetett. Apáczai egy tragikus

fiatal élet teljes odaadásával, nélkülözést és gáncsvetésekét túrva szentelte magát hivatásának és elveinek. Egymaga vállalkozott annak a nagyszabású nemzeti művelődéspolitikának megteremtésére, amelynek körvonalait Bethlen Gábor tűzte ki, részleteit pedig másfél század múlva Kazinczy, Kölcsey és Széchenyi eszméi valósították meg. Részletekig átgondolt közoktatásügyi rendszert dolgozott ki, Kazinczyt és követőit pedig emberöltőkkel megelőzte tudatos nyelvújításával és a magyar nyelv jogainak követelésével. Az iskolákat a nemzeti életerő legfőbb forrásainak tekintette s a maga személyében megteremtette az első európai értelemben vett, széles látókörű magyar tudós fogalmát. Elődök nélkül lépett fel, utódok nélkül távozott. A megnemértés s meddő küzdelem tragikus hőse lett.

Kereszturi Pálnak és Apáczainak legkiválóbb tanítványa *Bethlen Miklós gróf* erdélyi kancellár. Gazdag főuri családból származott, rokonságban állt a fejedelmi Bethlen, Kemény és Apafi-családokkal, pályája mégis tele van viszontagsággal és küzdelemmel. Hazájának, Erdélynek szentelte egész életét. Szolgálatiért előbb Apafitól, később a császártól fogságot és börtönt nyert jutalmul. Életpályája a történelemé, de emléke az irodalomé is, mert „Önéletírásában“ a legkitünőbb magyar memoárok egyikét becsüljük.

Apafi fejedelemsége idején még két egyéniség emelkedik ki a kollégiumi tanárok és tanítványok sorából. Mindkettő az Apáczai-féle sokoldalú ismeretszerzés hagyományán nőtt fel. *Pápai Páriz Ferenc* Bázelen orvosi oklevelet szerzett, Nagyenyeden mint tanár működött, amellet költő volt és nyelvtudós; latin-magyar szótára több mint 150 éven át közhasználatnak örvendett. S e kiművelt, gazdag léleknek mily szomorú sors jutott osztályrészül! Betegen, szükségét szenvedve élte le élete utolsó napjait, családját a legnagyobb szegénységben hagyva hátra. Tanítványa: *Tótfalusi Kis Miklós* eredetileg papnak készült, mégis, amikor összekuporgatott pénzén kikerült Hollandiába, szívvel-lélekkel a nyomdászságra vetette magát, hogy hazájának kezdetleges kiadványait művészi kiállítású nyomtatványokkal válthassa fel. Nyomdász-mesterségének rövid idő alatt Európa-szerte híre ment ugyannyira, hogy a Mediciektől és a pápai udvartól is kapott rendelést. A külföldön munkával elhalmozott, megbecsült tudós nyomdászt itthon nélkülözés, megvetés, üldöztetés várta. „Hitvány vasmíves“-nek csúfolták, egy kiadványa miatt nyilvános bűnbánatra ítélték s ezzel úgy megszégyenítették, hogy búskomorságba esett s utolsó három esztendejét mint élő-halott szenvedte át. Ma a legnagyobb magyar nyomdászt tiszteljük benne.

A XVIII. század és a XIX. század első fele a kollégium igazi virágkora. E korszak kiváló enyedi tanárai: *Hegedüs Sá-*

muel, Köteles Sámuel és *Szász Károly*, a jogtudós, nemcsak ismereteket adtak tanítványaiknak, hanem égő lelkesedést is, az örök források kiolthatatlan szomjúságát...

Az iskolaalapító Bethlen Gábor fejedelem nyomdokaiba lépő *Mikó Imre gróf* — a sepsiszentgyörgyi ref. kollégium újjáélesztője és az Erdélyi Múzeum alapítója — és *Kuun Kocsárd gróf*, a szászvárosi ref. kollégium nagy mécenása, a nagyenyedi főiskolában végezte tanulmányait.

A magyar nyelv úttörő apostolának, Apáczainak törekvései sem maradtak folytatás nélkül az utódokban. *Bod Péter*, a kollégium neves diákja, könyvtárosa és egy ideig köztanítója, a „Magyar Athenas“ című életrajzgyűjtemény tudós szerzője, a magyarnyelvű irodalomtudomány úttörője, könyveit következetesen és programszerűleg magyarul írta oly korban, midőn arisztokráciánk csaknem teljesen behódolt az udvarnak s imakönyvön és fordításon kívül alig jelent meg magyarnyelvű nyomtatvány.

Az Apáczai, Bod Péter és Bessenyei kezdeményei nyomán Erdélyben „Magyar Nyelvmívelő Társaság“ létesítésén buzgólkodó *Aranka György* ugyancsak a Bethlen-kollégium növendéke volt. Aranka György jelentősége abban áll, hogy fontos kulturális szükségleteket ismert fel és azok mellett lelkesen izgatott. Szétágazó levelezése, mindenüvé elható érdeklődése, írói becsvágya egy erdélyi Kazinczy körvonalait idézgetik elének, ennek ízlése, rendkívüli képzettsége és tehetsége nélkül. Egyébként hadd említsem meg, hogy Kazinczy — 1816 nyarán tett híres erdélyi utazása alkalmával — a Bethlen-kollégiumot is meglátogatta, ahol őt a tanári kar ünnepélyes fogadtatásban részesítette.

A Bethlen-kollégiumban hagyományos volt a természettudományok és a matematika ápolása. S ha végigtekintünk e tudományágakban kivált hazai nagyságok során, közöttük három nagyenyedi diákkal találkozunk: Benkő Józseffel, Sipos Pállal és Bolyai Farkassal. Három úttörő tudós, három nagy alkotás, három szomorú élet.

Benkő József neve ma már csak a szakemberek előtt ismeretes. Pedig méltó rá, hogy az egyetemes magyar művelődéstörténet se feledkezzék meg róla, akit a maga korában Németország és Hollandia tudós világa méltányolt. Benkő részben az erdélyi történelem kútfőinek gyűjtésével, de még inkább növénytani kutatásaival örökítette meg nevét. Sajnos, botanikai művei közül csak kisebb dolgozatai maradtak fenn. Erdély flórájáról írt hatalmas munkája — amelyet élete főművének tekintett — a bécsi kancellárián, ahová kiadásra felterjesztették, nyomtalanul elkallódott. Növénytani munkássága elismerésül a tervezett kolozsvári egyetem botanikai tanszékére őt szemelték ki. De irígyeinek intrikája boldogulását megakadályozta, egész életén balsors kísérte. A sok

csalódás, a mindennapi kenyérért való küzdelem, nyolc-gyermekes családjának gondja végül is teljesen felőrölte idegzetét. Öregségére teljesen elzüllött.

A köztudat a két Bolyaiban látja megtestesítve a számok tudományának magyar óriásait. Kevesek előtt ismeretes, hogy a Bethlen-kollégium — Bolyai Farkast megelőzőleg — egy másik kiváló matematikussal is megajándékozta a tudományos világot. *Sipos Pál* a neve ennek a kiváló matematikusnak, akinek az ellipszis mérésére vonatkozó számításait — megközelítő pontosságukban — mai napig sem sikerült felülmulni. Jóllehet értekezését a berlini akadémia aranyéremmel jutalmazva kiadta, *Sipos* neve homályban maradt. Legjobb barátja, *Kazinczy Ferenc* sem tudta, hogy a szelíd tordosi prédikátor a legelső nagy magyar számtudós.

Pár évtized mulva *Bolyai Farkas* szerzett örök dicsőséget a Bethlen-kollégiumnak s a magyar tudománynak. Hatéves korában lépte át a kollégium küszöbét s majdnem tíz évig volt növendéke. Koránérett elméjével, nyelvkészségével és matematikai tehetségével csakhamar egész környezetét bámulatba ejtette. Játszva sajátította el a görög, latin, zsidó, német, francia, olasz és román nyelvet, a legnehezebb és legbonyolultabb matematikai feladatokat pedig csodálatosan könnyen oldotta meg. Amikor végre — egy zátonyra jutott élet alkonyán — 55 éves korában kiadta „Tentámen“-jét, a hozzácsatolt függelék révén a tudományos világ egyszerre emelte az apát és a fiut — a függelék szerzőjét — legnagyobb számtudósainak magasságába. De mit ér a dicsőség, amikor *Bolyai Farkasnak* és *Bolyai Jánosnak* a szenvedés és a szenvedélyek sötét viharzása jutott élete osztályrészeül?

A Bolyaiakat nyugtalan, sűrű vérük hajtotta végzetes pályájukon. De vajjon mi ösztönözte a kollégium egy másik, alig pár évvel fiatalabb növendékét, a szelídlelkű mintadiákot: *Kőrösi Csoma Sándort*, amikor 1819 novemberében vándorlegény módjára — akinek hátán háza, kebelén kenyere — útnak indult, hogy meg se álljon, míg föl nem leli a magyarok őshazáját? A csillogó szemű, lázas homlokú székely diák sohasem jutott el oda, hol népének hőlesője ringott. A kiállott nélkülözések és emberfeletti szenvedések véget vetettek életének, a mocsárláz Dardzsilingben megölte, mielőtt célját elérte volna. De aki ismeri azt a hősiesség erőfeszítést, amellyel *Kőrösi Csoma Sándor* célja felé tört, azt az aszkétikus odaadást, amellyel 40.000 szóból álló angol-tibeti szótárát az öt útjában támogató angol kormánynak elkészítette s ezzel a tibeti kutatásnak alapját megvetette: az hódolattal kell, hogy fejét hajtson a lelki nagyság ily tökéletes példája előtt!

Ha a nagyenyedi kollégium tudós tanárai közül *Ajtai Abod Mihályt*, *Kovács Józsefet*, *Herepei Károlyt*, *Zeyk Miklóst*, *Gáspár*

Jánost, *Farnos Dezsőt* és *Fogarasi Albertet*, tudós diákjai közül pedig *Salamon Ferencet*, a biztos ítéletű irodalomtörténészt és kiváló történetíró-t is megemlítjük, — áttérhetünk azokra, akik a művészet és a költészet terén tették nevüket emlékezetessé.

A művészek közül főleg *Barabás Miklós* alakja emelkedik ki annál a jelentőségénél fogva, amelyet a magyar festőművészet hőskorában betölt. Barabás Miklós ingyenes alapítványi helyen nőtt fel, a kollégium falai között kezdett festegetni, Nagyenyed és Alsófehér-megye előkelőségéből kerültek ki első megrendelői mindaddig, míg *Széchenyi István* fölkarolta és ezzel kora legkeresettebb arcképfestőjévé tette. Ecsetje a múlt század derekának majd minden hazai és számos külföldi nevezetességét megörökítette.

De nemcsak a tudomány és a művészet fáklója gyult ki s lobogott magasan az egykori enyedi diákok kezében, — alakjukat a költészet fénye is beragyogja. Aki az erdélyi irodalom történetét tanulmányozza, minduntalan a Bethlen-kollégium fiaival találkozik. A tudomány és a költészet múzsái karöltve kísérték pályájukon az enyedi diákok nagyjait.

Pápai Páriz Ferenc, a tudós orvos és nyelvész korának divatos alkalmi költője volt. Tótfalusi Kis Miklós, a kiváló képzettségű nyomdász, verset írt a kolozsvári tüzészerről s ezt a verset sokáig népdalként énekelték. Bolyai Farkas, a matematikai zseni, három „szomorujátékkal“ vett részt a kolozsvári drámapályázaton, amelyen *Katona József* „Bánk bán“-ja észrevétlen maradt. Még *Kőrösi Csoma Sándor*, az aszkéta életű tudós is irogatott diákkorában néhány költeményt, amint az hátrahagyott irataiból kiderült.

De a nagyenyedi Helikon vérszerinti költői az új magyar költészet hajnalhasadásakor: *Bessenyei György* fellépte után állnak csak elő. Három neves testőrírő nyitja meg a nagyenyedi költők sorát: *Báróczy Sándor*, *Barcsay Abrahám* és *Nalácz József báró*. *Báróczy* volt az, akinek könnyed előadású fordításait olvasgatva a fiatal *Kazinczy* örömeiben „fel-felsikoltozott“. *Báróczy* végrendeletében — mivel családjá nem volt — könyveit s pénztét jórészt a kollégiumra s az enyedi kórházra hagyta. Mily mélyen élhetett ennek a Bécsbe szakadt enyedi diáknak lelke mélyén a kollégium képe, hogy félszázados távollét után elhomályosuló szemei előtt is az ősi Alma Mater körvonalai merültek fel!

E költő előfutárok után irodalmunk fénykorában egy olyan kivételesen ritka költői tehetséggel ajándékozta meg nemzetünket *Bethlen Gábor* főiskolája, akinek az emberi lélek legmélyébe ható írásművészetét maig sem multa felül senki. A kollégium e nagy diákja *Kemény Zsigmond báró*. A korok légkörét felidéző, a szenvedélyek viharzását élesen megvilágító nagy regényei — a *Zord idő*, a *Rajongók*, *Özvegy* és *leánya* — irodalmunknak soha el nem

múló értékei. Döbbenetes erővel tárja fel azokat a titkos rugókat, amelyek életünk végzetes tragédiáit megindítják. Nagy volt, egyedülálló, társtalan komor hegycsúcs, mint három legméltóbb lelki rokona az évszázados iskolában: Apáczai, Bolyai, Kőrösi Csoma Sándor.

Tragikus lelkiség és szomorú életpálya jutott ki *Czakó Zsigmond*nak is, akinek költői tehetsége szintén ott fejlődött ki a kollégium közösségében. Szinte a társadalmon kívül élő, nem e világra teremtett társtalan különc volt. Nevét 24 éves korában „Kalmár és tengerész” c. romantikus drámája tette ismeretessé. Amikor 1847 decemberében a Pesti Hírlap szerkesztőségében főbelötte magát, halálát a magyar költészet legnagyobbjai: Petőfi, Arany és Jókai gyászolták meg.

Hosszú sora van még azoknak a magyar poétáknak, akik az enyedi kollégium falai között kezdték pengetni igénytelen lantjukat, hogy aztán idők múltán az egész ország felfigyeljen énekkükre. Enyedi diák volt *Szász Károly* püspök, a jogtudós enyedi tanár fia, Gyulai Pál és Lévy József mellett Arany János egyik legérdemesebb követője, a világirodalom számos remekművének: a Nibelung-éneknek, Dantenak és Shakespearenek ihletett fordítója. A múlt század hatvanas éveiben tanára volt a kollégiumnak *Péterfalvi Szathmáry Károly*. Ma már jórészt csak mint a kollégium történetének írója s a kisedóvás hazai buzgó megszerzője ismeretes, pedig gazdag regényírói mult áll mögötte. Regényei alakjául gyakran választotta a kollégium nagy fiait.

Hogyha végül tekintetünket a legújabb erdélyi irodalom vezető egyéniségeire fordítjuk, — seregükben ismét egész sor enyedi tanárral és diákkal találkozunk. *Aprily Lajos* mint enyedi tanár évekig ismeretlenül írta költeményeit a kollégium híres könyvtártermében. Lírája tele van enyedi vonatkozással: ódát írt az iskolaalapító fejedelemhez, megénekelte Opitz Mártont, a kollégium németországi költő-professzorát, meg az erdélyi kisebbségi sorsot, az őszirózsás forradalom enyedi napjait. Képzetele most is, innen Pestről is vissza-visszatér a város feledhetetlen emlékeihez, felidézve az Őrhegyet, a Kápolnadombot, amely alatt a labanc-verő hős diákok nyugszanak, a Maros-mente áldott, gyümölcsstermő dombjait...

Enyedi tanár leánya, kollégiumi diákleány és — egy ideig — kollégiumi tanár volt *Berde Mária* is, akinek finom, asszonyos lírájára már a háborús évek alatt felfigyelt a magyar irodalom. De költészete csak az utóbbi évtizedben borult teljes virágzásba. „Romuald és Andriana”, „Rina kincse” és főleg „Földindulás” c. regényei maradandó irodalmi értékek.

Részen Enyeden járta iskoláit *Makkai Sándor* is, az erdélyi reformátusok püspöke, akinek „Magyar fa sorsa” c. tanul-

Bisztray Gyula: Nagyenyedi Helikon

mánya jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy az Ady elismerése körül még mindig háborgó hullámok végre valahára elcsittuljanak. Irói nevét „Ördögszekér“ c. regényével alapította meg. Enyedi diák volt *Sipos Domokos* is, az új erdélyi irodalom korán elhunyt izmos tehetsége és *Szentimrei Jenő*.

De hogy is tudnám elősorolni mindnyájokat, akik onnan indultak el valaha annak az áldott gyümölcsfának: a gyulafehérvár—nagyenyedi Bethlen-kollégiumnak oltalma alól? Hogy is tudnám elővarázsolni az évszázados szellemi központ vidám, derűs, napsugaras keretét: a kollégium tágas udvarát, árnyas kertjét, hűvös sétaterét, az Órhegy gyümölcsöseit és illatos fenyvesét, a közelben hömpölygő Maros szép füzeseit, amelyek nemzedékről-nemzedékre feledhetetlen emléket nyújtottak az ősi skóla diákjainak?

S míg körülöttem a felidézett ősök — tanárok és diákok — tábora egyre nő, míg emlékeim egyre áradnak, feszítik, tágítják az Idő és a Tér határait: szinte észre se veszem, hogy amikor Enyedet idézem, Enyedet dicsérem s Enyednek teszek — mint hálas öregdiákja — vallomást: szívem túláradó szeretetével voltaképpen egész szülőföldemet, tragikus sorsú ősi pátriámat ölelem magamhoz: Erdélyt!

Bisztray Gyula.

A pszichológia új utjai

A pszichológia mint szaktudomány egyévszázados fejlődés után ma új korszak küszöbén áll. Az új korszak körvonalai negyedszázada tartó zürzavaros vajudásból bontakoznak elő. Új útra terelődik a pszichológiai kutatás tárgyválasztás, módszer és gondolkodásmód szerint egyaránt és célkitűzéseiben mindenkéltől az élet közelségét követeli.

Az eddigi fejlődést ma már a pszichológia klasszikus korának nevezzük. Ennek kezdete *Purkinje*, *Müller* és *Weber* neveihez fűződik, akik az érzékszervek működésének felderítése érdekében az érzéki benyomások módszeres elemzését tették vizsgálat tárgyává. Az élmények felkutatása egyre újabb és érdekesebb problémákat vetett fel, melyek egy új tudományágnak, a kísérleti lélektanak keletkezésére adtak alkalmat. Az új tudomány nagy rendszerezője, *Wundt*, a kísérleti lélektanba akarta beolvasztani mindazokat a problémákat, melyeket addig a filozófia tárgyalt pszichológia néven, különösen a megismerésnek, az érzelmeknek és az akaratnak felkutatását. Erre a vállalkozásra azonban a még nagyon ifjú módszer nem bizonyult azonnal alkalmasnak. A pszichológiai laboratóriumokban az érzéki benyomások törvényszerűségeit nyomozták, majd az emlékezés tényeit és az érzelmi állapotokkal járó szervezeti elváltozásokat kutatták precíziós készülékek segítségével.

Ezekkel a szabatos kísérletekkel szemben azonban nemsokára az az ellenvetés hangzott el, hogy ezek a lelki életnek csak a felszínét ragadják meg és arra nem alkalmasak, hogy az ember megértéséhez közelebb vigyenek. Ez az aggály annál jogosultabb volt, mivel a pszichológiának *Wundt*-féle meghatározása eleve kizárta az emberi cselekvések mélyebb hajtórúgóinak nyomozását. *Wundt* szerint ugyanis a pszichológia a tudatról szóló tudomány, mely a szubjektív valóságot vagyis az élményvilágot hivatott kutatni. Már pedig ahhoz, hogy az embert megérthessük, az élményeknek még oly pontos elemzése sem fog bennünket egyhamar elvezetni. Az emberi jelenségek megértéséhez olyan ösztönös tényezők felderítésére van szükség, melyeknek a tudatvilágban nem mindig vannak velejárói. Míg így a *Wundt* nevéhez fűződő kísérleti kutatást az ember szempontjából kifogásolták az ösztönélet iránt érdeklődők, addig a pszichológiának bizonyos tehetetlenségét kifogásolták azok, akik a klasszikus pszichológiai kísérletekre nem alkalmas élőlények, így az állatok és a kisgyermekek szempontjából látták a *Wundt*-féle módszereket tökéletleneknek. Ezek a kutatók abból a meggyőződésből indultak ki, mint a mindennapi módon gondolkodó laikusok, akik embertársaik viselkedésé-

ből következtetnek azok lelki világára és jutnak el az emberismerethez és azt követelték, hogy a pszichológus mondjon le az élményelemzésről és térjen át a viselkedés vizsgálatára. De felmerült még egy harmadik megfontolás is, amely a kísérleti pszichológia klasszikus korának reményeit kétségbe vonta. A klasszikus pszichológia szétboncolta a lelki életet egyszerű funkciókra és tartalmakra és ezeknek az elemeknek típusait, törvényeit igyekezett kinyomozni. Ezzel szemben századunk elején feltűnt, hogy a szétboncolt lelki folyamatokból sehogysem tevődik össze a lelki élet egésze, és hogy minden folyamatot csak a többivel való kapcsolatban érthetünk meg, mint az egész élőlénynek bizonyos helyzetben tanúsított reakcióját.

Ez a hármaskör vezetett a klasszikus pszichológia megingására és alakított ki sok helyi jelentőségű tusaiban új frontot a lelki élet jelenségeinek meghódítására, amely front napjainkban kezd határozott körvonalakat öltetni.

Nézzük meg egyenként ezt a három kiindulópontot, melyből a pszichológia új útjai erednek.

Az — elsősorban *Köhler Wolfgang* nevéhez fűződő — alakelmélet vagy alakzattan azt a meggyőződést hangoztatja, hogy az érzéki benyomások egyes elemeinek felkutatása nem elegendő az érzéki világkép megértésére, az egyes emlékezeti műveletek felderítése még nem érteti meg a gondolatkapcsolatok lefolyását és az egyes reflexek kinyomozása nem elégséges a cselekvések magyarázatára. A jelenségeket nem boncolhatjuk elemeikre anélkül, hogy maga a jelenség mint egész ki ne hulljon a kezünkéből. Az érzéki világkép szerkezete csak akkor lesz világos előttünk, ha az egyes benyomáselemeknek egymáshoz való viszonya és az egész érzéki mezőben elfoglalt elrendeződése külön vizsgálat tárgyát képezi. A gondolkodás törvényeit csak akkor ragadjuk meg, ha az egyes funkciókat, emlékezeti és felfogási műveleteket a gondolkodás egészében, a feladatokhoz viszonyított elrendeződésükben vizsgáljuk. Egy és ugyanaz a kapcsolódási törvény pl. hol érvényesül, hol nem, aszerint, hogy mi a gondolatmenet egész beállítottsága az adott esetben. A jelenségek sokkal több tényezőtől függnének, mint ezt a klasszikus kor leegyszerűsítő törekvéseiben látta. A tartalmi és funkcionális elemek egyszerű oksági viszonya helyett a lelki jelenségeknek az összes résztvevő feltételek által alkotott mezőben lefolyó dinamikája képezi a pszichológiai kutatás tárgyát. A régebbi kutatás pl. arra törekedett, hogy megtalálja a valamely ingerhez tartozó reakciót és csak akkor beszélt törvényszerűségről, ha egyértelmű összefüggést sikerült felderíteni egy inger és a reakció között. Amennyiben a reakció mégsem állott volna be, rendkívüli esetről beszéltek, amely a lényegét nem érinti. Az alakzattan hívei viszont nem is-

merik el a lényeg és a mellékes vagy rendellenes jelenség megkülönböztetését és nem keresik az egy ingerhez mindig hozzátartozó reakciót, hanem kinyomozzák mindazokat a feltételeket, melyek a reakció létrejöttéhez szükségesek, így elsősorban az inger előzményeit és kísérőit, valamint a szervezet állapotát. A törvény megismeréséhez azoknak a feltételeknek az ismerete is szükséges, melyek állandóan jelen szoktak lenni és ezért gyakran elkerülik a kutató figyelmét, aki éppen a változó feltételek hatását látja meg elsősorban. Így pl. az egyszerű mechanikai okság elvét tartva szem előtt, régebben megállapították, hogy a varangyos béka, ha pókot vagy gilisztát lát, azt bekapja, egy darab mohával és gyufaszállal szemben viszont közömbös. Az alakelméleti kutatás ezzel szemben kimutatta, hogy jóllehet közönséges vizsgálati körülmények között ezek a megállapítások érvényesek, mégis változhat a reakció, ha ezek az ingerek egy történelemsornak tagjai. Ha pl. gilyisztával etetjük a békát és utána mohát és egy gyufaszálat helyezünk elé, akkor a gyufaszál felé kap, ha pedig pókkal etetjük, akkor utána a mohába kap. Ha viszont a pók felfalása után egy vöröshangyát helyezünk elé, ezt is bekapja, de kiköpi és nem hajlandó ezután pókot sem enni, hanem legfeljebb csak gilisztát. A béka közönséges reakciói tehát attól függenek, hogy milyen történelmi sorban éri őt az ingerek. Egyes reakcióknak, funkcióknak az elemzése elzárja a tekintetet az összefüggések elől, már pedig életjelenségeket csakis összefüggéseikben lehet megismerni. Az elszigetelő elvonatkozásoknak nincs helye az életközelségre törekvő pszichológiában.

Ez a példánk átvezet bennünket a klasszikus pszichológia második ellentáborának gondolatvilágába, a *Thorndike* és *Watson* által kezdeményezett behaviourizmusba. A behaviouristák szerint az állatok pszichés megnyilatkozásaira csakis viselkedésük tanulmányozása vethet világosságot. Ha pl. a kutya értelmességét akarjuk tudományosan megvizsgálni, akkor nem a gazdáját fogjuk megkérdezni és nem is a kutya szemének csillogásából vonunk le következtetést, hanem az állatot olyan feladat elé állítjuk, amelyben értelmi teljesítményekre van alkalma. Így pl. hosszú zsinegre kötünk egy darab húst és azt átvetjük a palánkon, úgyhogy a zsineg a palánkon innen marad. A kutyák ilyenkor nem fogják föl a helyzetet és nem ragadják meg a zsinetet, hogy azt hátrafelé húzva a húst visszahúzzák, hanem céltalan ugrándozásokkal igyekeznek a palánk másik oldalára kerülni. Idomítással azonban a kutya megtanulja, hogy a zsinetet hátrahúzza, tehát a szükséges mozdulatokat képes elvégezni, csak nem tanúsít belátást, vagyis nem képes valamely célt kerülő úton megközelíteni. A csimpánz ezzel szemben tanítás nélkül is képes a kerülőút vagy az eszközhasználat igénybevételére valamely cél elérésének érdekében. A

behaviouristák az emberi pszichológiában is a viselkedés kutatását tartják célravezetőnek. A gyermekek tanulási készségét pl. nem úgy vizsgálják, hogy egy olvasott szövegből a megtartott elemeket számolják, hanem úgy, hogy labirintban járatják a gyermeket, aki egy bizonyos útvonalon haladva célhoz ér, ahol jutalmat kap. Azt figyelik ilyenkor, hogy hány próbálkozásra van szükség, amíg a gyermek hibátlanul halad az útján.

A behaviouristák ilyenmódon objektív alapokra fektetik a pszichológiát, amely szerintük nem a szubjektív valóság kutatása, hanem az emberi (és állati) viselkedés tudománya.

Az ember viselkedése és a kultúréletben elszenvedett konfliktusai foglalkoztatják a *Freud* által vezetett pszichoanalitikusokat. Szerintük a klasszikus pszichológia semmit sem derített fel abból, ami az ember lelki valóságát teszi, tudniillik az ösztönélet küzdelmeiből. Az embert csak úgy érthetjük meg, ha minden megnyilvánulása mögött megkeressük annak hajtórúgóját, a vágyat vagy annak pótképződményeit. Az egyén életsorsa, az elszenvedett élmények szabják meg azt, hogy valakiben milyen irányt vesz a vágyak lefolyása. Az élményeknek a vágyak alakulására tett befolyását elemezve értjük meg az egyén viselkedését és fejtjük meg konfliktusainak értelmét. Ez a felfogás az általános törvények kutatásával szemben az egyéni lelki élet törvényeire van tekintettel és így tudományos problémává teszi az általános mellett az egyéni pszichologikumot. A lelki élet általános determinánsait a pszichoanalízis a nemi ösztönöknek a kultúrával való ütközésében és ezáltal adódó módosulásaiban látja. Ezek a módosulások az ösztönöket a kultúra szolgálatába állítják, úgyhogy azok a kultúrát tovább építik valami végzetserű ismétlési kényszertől úzve, amely a megsemmisülést, a konfliktus előtti állapotot keresi. A pszichoanalízis az embert a természet és a kultúra ütközőpontjának tekinti és ezen a ponton ragadja meg a lelki valóságot.

Magunk előtt látván mármost az új pszichológiának hármas kiindulópontját, felmerül a kérdés, hogy hová visznek az innen eredő utak és hogyan fejlődik fel az említett front, amely a lelki élet rejtélyeit hivatott megostromolni?

A megnevezett irányok más és más szempontból kezdik ki a klasszikus pszichológia megrokkant épületét. Az alakelmélet új gondolkodásmódot követel, a behaviourizmus új módszert, a pszichoanalízis új problémákat. Vajjon milyen feladatok hárulnak a pszichológiai kutatásra, ha ezeket a követelményeket egyesítjük?

Az új pszichológiai gondolkodásmód az elszigetelés és a tipizálás elkerülésére, a természetes összefüggések dinamikájának kutatására ösztönöz. Míg régebben az érzéki világból az egyes érzeteket próbálták kihámozni, addig ma az érzékelés jelenségeinek

egységes lefolyását kutatják és az érzékelés biológiai szerepét kell tisztázni. A motorika terén is nem a mozgások építőköveit, hanem ezeknek a mozgás lefolyásában adódó elrendeződését kezdik tanulmányozni, ami által a motoros teljesítmények az összszerkezetre nézve fennálló jelentőségükben tárulnak elénk. A gondolkodás terén nem keresünk többé asszociációs funkciókat, hanem a feladatmeghatározta elképzelések és fordulatok dinamikáját nyomozzuk, hogy gondolkodásunk életszerűségét megértsük. Végül az akarati jelenségek körében az érzelmi tényezők és a szituációk egymásraható változásaiban kell a dinamikus vonást megkeresni.

Ezek az új törekvések a klasszikus pszichológia fizikai tárgyzokódásával szemben a biológiai nézőpont irányába terelik a pszichológiát. A lelki jelenségeknek az élet egészébe való beágyazása az alakelmélet történelmi jelentőségű műve.

A biológiai lélektan kialakulását az új módszertani követelmények csak siettették. Az élményelemzés módszerének horderejét kevésre becsülvén, az élmények viselkedésbeli megnyilatkozásának megragadására alakít módszereket az új pszichológia. Eközben világossá válik, hogy a klasszikus kor pszichológia-meghatározása igen szűkre szabta e tudomány tennivalóit. A viselkedéskutatás ugyanis az élményvilággal dinamikai összefüggésben álló olyan viselkedéseket is felderít, melyek a tudatba nem jutnak és így a klasszikus pszichológia területén kívül maradnak. Ezáltal a tudós természetellenes szakadást idéz elő tárgyában és szétválaszt természetüknél fogva összetartozó dolgokat. A szubjektív és objektív valóság wundti szétválasztása nem megengedhető, mert hiszen ha a pszichológia a tudat tárgyaival foglalkozó tudomány, akkor minden kutatás — amely esakis a tudat tárgyaiból indulhat ki — a pszichológia feladata. A fizika éppúgy a szubjektív valóságból indul ki, mint a pszichológia, hiszen a tárgyak tulajdonságairól ugyanúgy csak a benyomásaim révén értesülök, mint a magam vagy más emberek és az állatok állapotairól. A szétválasztás szubjektív és objektív valóság között és ezáltal a pszichológiának szembeállításával valamennyi más tudománnyal — nem jogosult. A pszichológia éppúgy objektív valóságot kutat, mint a többi tudomány. A pszichológia életjelenségeket kutat és specifikumát abban kell keresni, hogy a léleknek tulajdonított életjelenségekkel foglalkozik, akár tudatosak azok, akár nem. A felmerülő kérdésre, hogy mely életjelenségeket tulajdonítunk a léleknek, szabatos meghatározás helyett egyelőre a naív ember meggyőződésére kell hivatkozni, aki a maga elfogulatlanságában sokszor jó útmutatója a tudósnak. Azokat az életjelenségeket tulajdonítjuk a lélek hatásának, melyek az emberhez, mint osztatlan egészhez tartoznak. Az egyes életműködések, melyek a szervezet belsejében lefolynak, az élettani kutatás tárgyát képezik. Ezzel

szemben az élőlénynek a környezetében tanusított viselkedése az egyénhez mint egészhez tartozó akciókból és reakciókból áll és éppen ezeket a teljesítményeket tekintjük a lélek hatásának. Ha az egyénnek, mint egésznek, az életjelenségeit nevezzük a pszichológia tárgyának, akkor természetesen idetartozik a tudat, az élményvilág is, amelyben az ember önmagával és a környezetével szemben állást foglal. Az emberi pszichológia szempontjából tehát szűk volna az a módszertani meghatározás, hogy a pszichológia az élőlények viselkedését kutató tudomány, hanem azt kell mondanunk, hogy a pszichológia a viselkedést és az élményvilágot kutató tudomány, vagyis az élőlénynek, mint egésznek, akcióit és reakcióit, egyszóval a magatartását tárgyalja.

A behaviourizmus legnagyobb érdeme kétségkívül a pszichológiai szaktudomány tárgymegválasztásának revíziója.

Míg ilyenformán a pszichológiának, mint általános tudománynak biológiai tájékozódása a behaviourizmus közegében kristályosodott ki, addig a speciálisan emberi pszichológia a maga antropológiai jelentőségében a pszichoanalízis kódéből bontakozik elő.

Az embernek, mint egésznek a sajátosságait keresi a pszichoanalízistől megtermékenyített új kutatás. A természeti ösztönök és a kultúra szelleme az a két pólus, amely között az ember lelki élete lezajlik. Az antropológia tehát csak úgy lesz teljes, ha a természeti, lelki és szellemi valóságot egyaránt megragadja. A pszichológia tehát a lelki életnek természeti és szellemi vonatkozásait kell, hogy felkutassa, azt a kapcsolatot, melyet az ember, mint a természetet és a kultúrát magában egyesítő lény megvalósít. Az ösztönfejlődés menetét kell kidolgozni a jövő pszichológiájának, azt a területet, melyet az ember az ösztönösségtől a szellemiségig, a szükségletek elszenvedésétől az alkotások megteremtéséig bejárt. Ezzel az általános feladattal párhuzamosan adódik az a speciális feladat is, hogy a mindig egyes személyiségekből kiinduló kultúrtettek egyéni gyökereit és az emberek között fennálló egyéni eltérések mivoltát felfedjük.

Ami az utóbbi feladatot illeti, az emberek egyéni eltéréseinek nyomozása olasz és francia kutatók kezdeményezésére egyre szélesebb mederben folyik, bár egyelőre nem jutott túl a típusalkotásnak fokán, amely a tudományos gondolkodás kezdetlegességének ismérve. Miként egy kezdetleges fizikában hideg és meleg testekről beszéltek, úgy beszélnek ma izmos vagy vézna alkatról, ingadozó vagy stabilis kedélyről, gazdasági, hatalmi, valóságos vagy elméleti magatartásról és így tovább. Az emberi magatartás egyéni eltéréseinek a rendszere, melyben minden egyén nem a típusbeli, hanem valóban egyéni helyét foglalhatja el, a

gyakorlati követelményektől is egyre inkább sürgetett feladata az új pszichológiának.

De még ennél a feladatnál is fontosabb talán az a cél, amely felé a pszichoanalízisből kiágazó új vezet, t. i. az emberi ösztönfejlődés általános törvényeinek megismerése. A pszichoanalízis megtanított arra, hogy a lelki jelenségeket a maguk keletkezésében szemléljük és megkeressük a fejlett magatartási formáknak kezdetleges megnyilvánulásait. Ez a nézőpont valamennyi magatartási területen termékenynek bizonyult. A minden élőlényben megtalálható két magatartási terület, az érzékelés és a mozgás a fejlődés teljes rétegeződésében kezdenek kibontakozni a mai kutató szemei előtt. Magában az emberben is megtaláljuk valamennyi réteget egymás fölött, csak az alkalomra kell várni, hogy a felsőbb rétegeken áttörjön a mélyebben fekvő területek egy-egy ősi maradványa. Az érzékelés terén pl. a fejlett ember kultúrtevékenységre képes érzékelésmódja a tárgyi tagozódásban végbemenő észrebevés, amely lehetővé teszi a világban való tájékozódást és a rajtunk kívül lefolyó események szemlélését. Ez a teljesítmény azonban hosszú fejlődés eredménye, amely fejlődés korábbi szakaszaiban az ember mit sem vett észre a külvilágból, hanem minden érzéki benyomása csak a saját állapotára vonatkozott. A világ fájdalmak, éhségek, szervi kéjek, fázások és frisseségek benyomásaiból állott, csupa szükségletből, melyek az embert reflexió nélküli ösztönös cselekedetekre hajtották. Ezeket a kezdetleges érzékelési jelenségeket a fejletlenül maradt érzékszervek segítségével ma is átéljük, sőt a fejlett érzékek túlterhelt állapotában, pl. a kimerülés esetében is tapasztalhatjuk ezeket, amikor pl. a szemünk szikrázik, fülünk zúg, tapintófelületeink zibbadnak. Ilyenkor az érzékelés teljesítményei visszatérnek primordiális ösztönös alapjaikhoz.

Ugyanígy kell kinyomoznia a jövő pszichológiájának a mozgások és cselekvések ősi eredetét, mai ügyességi teljesítményeink ösztönös rúgóit, szükségleti és törekvési formáit. A kisgyermeknek és patológikus egyéneknek mozgásait, cselekvéseit kell elemeznünk ahhoz, hogy képünk támadjon a mozgásos cselekvések eredeti jellegéről. A mozgások minden lehető variánsának felkutatása fog elvezetni a cselekvés fejlődésének elméletéhez.

A magatartás két magasabbrendű formájában, a gondolkodásban és az akarati értékelésben is megtaláljuk az ösztönös eredetet. A gondolkodás gyökerei egyfelől az érzéki szemléletességbe, másfelől az érdeklődés, a kutatási ösztön mélyeibe nyúlnak. A gondolkodás kezdetleges formáinak felkutatásához napjaink pszichológiája már hozzáfogott. Ismeretesek a mágikus gondolkodás logika-ellenes törvényei, fantasztikus azonosításai és összefüggései. Fokról-fokra kell nyomozni a mágikus gondolkodás fejlődését.

dését és átalakulását kritikai gondolkodássá, hogy elénk táruljon annak a leghatalmasabb magatartási fegyvernek sorsa, amellyel az ember az ösztönélet mélységeiből a szellem magaslataira tört.

Az akarati értékelés az embert szándékos választásokra teszi képessé. Ennek az emberi magatartásnak a története is a szükségletek és törekvések ösztönvilágából ered. Közérzések, vágyak és érzelmek alkotják azt az őstalajt, melyből az életérdekű értékelések és választások, majd a kultúra értékeinek akarása elösarjadtak. Az értékelésnek és akaratnak jelenségei, valamint ezeknek alapja, az érzelmi élet, olyan ismeretlen előttünk ma, mint valami titokzatos barlang, sötétvizű tóval a fenekén, melyről csak azt tudjuk, hogy számos felderítetlen forrás táplálja. A titokzatos tavat tápláló források minden életnek a forrásai, az ösztön ismeretlen mélységei.

A jövő pszichológiáját az a kérdés vezérli, hogy az embernek milyen alkotottsága az, amely érzékelésre és cselekvésre, kutatásra és választásra indítja, másszóval mi az ösztön, amely önmagával szembefordulva a kultúra akarására hajtja az embert.

A pszichológia, mint szaktudomány a filozófiától szakadt el, hogy önálló életre keljen. Útja az első — klasszikus — korszak módszertani tisztulásán át a különféle célkitűzések káoszába vezetett, amelyből ma bontakozik elő ígéretteljes szépségében.

Az új pszichológia az élet lüktető, fejlődő dinamikáját akarja megragadni. Biológiai és antropológiai összefüggésben kutatja az állatok és az ember magatartását. Az élményeknek és a viselkedésnek az ösztönösségből eredő fejlődését és a kultúra egyéni értékeinek akarásába való beolvadását fogja elénk tárni.

Schiller Pál.

Mányoki Ádám*

(1673—1757.)

A XVIII. században élt magyar művészek között, különösen mióta Kupeczky Jánost a csehek kisajátították maguknak, Mányoki Ádám a legismertebb egyéniség. Neve jócsengésű egész Középeurópában, képei ott függenek kitűnő képtárak és fejedelmi kastélyok arcképcsarnokainak falain. Őmaga, bár hosszú élete folyamán mindig hangsúlyozottan hivatkozik magyarságára, hazájától távol keresi kenyerét s ott künn is hal meg. Művészete ennélfogva semmi hatással nem volt a magyar festészet fejlődésére, sőt nevét is sokáig elfeledték. Csak a Tudományos Gyűjtemény említi újra Mányokit, amikor 1828-ban egykori barátjának és képei gyűjtőjének, Hagedorn-nak munkáját („Lettre“) ismerteti rövid kivonatban, melynek egy fejezete Mányokiról szól. Tulajdonképen azonban csak Thaly Kálmán Rákóczi-kutatásai nyomán lesz ismertté itthon újra neve. Hírét népszerűsíti Rákócziról festett portréja, melynek László Fülöp másolata után készült színyomata nagy mértékben terjedt el az országban. Ekkor kerül Mányoki művészettörténetíróink érdeklődési körébe. Nyári Sándor kezd életradatainak kikutatásához; ez a kezdeményezés azonban hamar elakadt. Végül is néhai Nemes Marcell tett alapítványt Mányoki életének megírására akkor, midőn II. Rákóczi Ferenc képmását sikerült megszereznie s a Szépművészeti Múzeumnak ajándékol adnia. Ezt az alapítványt egészítette ki néhai gr. Klebelsberg Kuno kultuszminiszterünk. A Gyűjteményegyetem azután a megbízást a mű megírására Lázár Bélának adta ki, aki nagy hozzáértéssel, páratlan szorgalommal kutatta föl a művész életradatait és műveit külföldi, főképp német levéltárakban és képgyűjteményekben. Az ő lelkiismeretes munkájának köszönhető e szép könyv, mely Mányoki Ádám hiteles adatokon felépülő teljes életpályáját s műveinek csaknem teljes sorozatát mutatja be a magyar közönségnek.

Mányoki 1673-ban született a hontmegyei Szokolya községben, hol atyja, János, a külföldet, Hollandiát megjárta teológus, református predikátor volt.** Anyja neve: Deli Katalin. Az ott-honi vallásos környezetben és istenfélelemben nevelt kis Ádám gyermekkorára egybeesett a magyar história egyik legmozgalma-

* Dr. Lázár Béla: „Mányoki Ádám (1673—1757) élete és művészete.“ Budapest, Légrády Testvérek, 1933., 80, 144 lap 150 képpel.

** 1932 óta emléktábla hirdeti a szokolyai református paplakon, hogy ott született Mányoki Ádám.

sabb korszakával: a Thököly Imre-féle szabadságharccal és Buda felszabadítása előkészületeinek idejével.

Szokolya túlon túl útjába esett az állandó hadfelvonulásoknak s a hat apró gyermekkel megáldott Mányoki János biztosabbnak vélte otthagyni faluját s Komáromba költözködött. Itt ismerkedett meg Doelfer János Antal tábornok hadbíróval, ki gyermektelen házasságának megédesítésére a szelíd, jólnevelt kis papcemetét szülőivel való megegyezés után, örökbefogadja s 1685-ben el is viszi magával állandó lakóhelyére, a lüneburgi fejedelemség székhelyére: Cellébe, hol feleségével együtt nagy gonddal és szeretettel nevelik fel a gyermeket.

Mányoki Adámban korán megmutatkozott a rajzolás és festés iránti hajlam, s nevelőszülei nem szegték természetes hajlandóságának útját. Előbb a cellei rajztanító, majd a lüneburgi Scheitz András voltak első mesterei a tehetséges fiúnak, aki Salzdahlumban ismerkedik meg először nagy festők műveivel, hol Antal Ulrich választófejedelem igen szép és a maga idejében igen híres magángyűjteményt hozott össze. A fiatal Mányokit elragadják D. Leghers, Huysum, Mignon virágfestményei, valamint Rembrandt, Rubens, Van Dyck, Rigaud, Largillierre arcképei. Utóbbinak egy képét tanulás céljából le is másolta.

Husz éves volt Mányoki, mikor elindult művészpályája első állomására: Hamburgba. Itt él huzamosabb ideig s ebből a korból már több művét, így fiatalkori önarcképét is ismerjük. Következő állomása Berlin, hol már jóhangzású a neve; legalább is erre vall, hogy a trónörökös (I. Frigyes Vilmos) is felkeresi őt szállásán s főleg tisztek arcképeinek festését bízzák reá. Itt ismerkedik meg II. Rákóczi Ferenc feleségével, kinek arcképét megfesti s aki Lang Ambrus udvari orvos révén ajánlatot tesz neki, hogy álljon a fejedelem szolgálatába. S e lépése, úgylátszik, eldöntötte Mányoki sorsát. Udvari festő lett a fejedelem udvarában, aki megfestette vele portróját, azonfelül különféle iparművészeti jellegű munkát végeztetett Mányokival. Majd az idegen nyelveket jól bíró művészt egyik politikai ügyvivője kíséretében Hollandiába küldi. Ez a küldetés Mányoki festői tudását mélyíti; sokat tanul a németalföldiektől. Ezalatt itthon vesztett ügy lesz a fejedelem ügye, s már csak Danzigban látja Mányoki újra Rákóczit, kiről ekkor festi leghíresebb képét: az aranygyapjas renddel díszített s ma a Szépművészeti Múzeumban őrzött képmást. 1712-ben a fejedelem ajánlólevelekkel bocsátja el kedvelt hívét, akit többé nem fog látni. Erős Ágost varsói udvarában él egy darabig Mányoki, majd ugyanannak udvarához, Drezdába kerül; itteni tartózkodását csak egy-egy rövid berlini s desszai intermezzo tarkítja, de azután végkép Erős Ágost udvarában marad. Gyors egymásutánban festi meg a királyt, a királynét, az udvar elő-

kelőit: minisztereket, bárókat és grófokat, de főleg az udvar szépeit s a király hivatalos s elég gyakran változó kegyencnőit. De a polgárságból is akad kliense; közben pedig összebarátkozik a korabeli drezdai művészekkel: festőkkel, képfaragókkal, ötvösökkel. Neve jól cseng már, csak vágyának beteljesülése, udvari festővé való kinevezése várat magára. Végre 1717-ben ez is megvalósul, évi 1000 tallér fizetéssel. Nemsokára azonban egy politikai szélhámos gyalázatos viselkedése, akit mint régi ismerősét a naiv és hiszékeny művész jólélekkel mutatott be az udvarnál, gyűlölséget kelt vele szemben is; megbízásokat nem kap s fizetését sem utalják ki a legpontosabban. A művész ekkor elkeseredik mellőztetése miatt, szabadságotatja magát s 1723-ban hazafelé indul. Közben megáll Bécsben s megfesti a 6 éves Mária Teréziának s az 5 éves Mária Annának, valamint VI. Károly császárnak portréját. 1724-ben tér vissza rég elhagyott szülőföldjére, s öccséhez, Sámuelhez utazik, ki Pest közelében Tótfaluban predikátor. Itt jóformán minden idejét a család nemesítésekor kapott, de azóta veszendőbe ment donációk visszaszerzése foglalja le, de azért festeget is. Azonban itthoni reményei is füstbe mentek; a donációk visszaszerzése folyton halasztódott s az itthoni viszonyok mellett ecsetjének sem tudott elég munkát szerezni; 1726-ban drezdai fizetését is beszüntetik. Így azután Mányoki kiábrándultan 1730-ban ismét, és most már végleg, elhagyja hazáját. Egy darabig Berlinben próbál magának existenciát teremteni, majd néhány jóakarója beajánlja az új szász királynak, III. Ágostnak. S ez végre sikerrel jár: 1737-ben újra kinevezik udvari festőnek. Ekkor már szerte német földön ismerik nevét; jó barátja: Hagedorn, könyvében hosszan ír róla 16 műve kapcsán, melyek szerinte Mányokinak legjobb munkái. (Ezeknek azonban tragikus a sorsuk: fél századdal Mányoki halála után, 1806-ban egy tűzvész alkalmával elpusztulnak.) Mányoki pedig tovább festette az udvartartás tagjait, az előkelő dámákat és urakat, művészbarátait. Lassankint azonban elöregszik, elhagyatottá válik, s így éri utól Drezdában a halál 1757 aug. 6-án. Se családja, se vagyona nem maradt; s halála után elárverezték szerény hagyatékát, hogy apró-cseprő adóságai kifizetésére módot találjanak.

Ez a külső életpálya alapján nem sok érdekességet és semmiféle szenzációt nem foglal magában. Egy egyszerű, kvalitásos műveket alkotó művészembernek pályája ez, aki művészetében teljesen kora színvonalán állott. Tanítómesterei kezdetben a németalföldi, később a francia portretisták voltak s amig első képeiben felismerhető a németalföldi hatás, addig későbbi képeiben teljesen a korabeli francia arcképfestők modora válik uralkodóvá bennük. Az a légkör, amelyben élt, a drezdai királyi udvar, divattá avatta Largillierrenek és társainak arcképfestészetét, a portretis-

táktól ezt követelték, s ez alól Mányoki sem vonhatta ki magát. De úgy látszik, nem is akarta. Megmaradt az arcképfestés másoknál látott nyugodt stílusánál.

Mindvégig buzgó kálvinista maradt. Könyvtárából előkerült imádságos könyve, az Ács Mihály által írt s Lőcsén 1716-ban kiadott „Arany lánc“, mely a drezdai református egyház „ancien-jének“ lelki megnyugtatótát ki tudja hányszor szolgálta. Végrendeletében 300 finomveretű urvacsoragarast hagyott egyházára, melynek pecsétjét is ő tervezte.*

Egész életében „csendes maradandó helyre“ vágyott s egész életét udvari fényűző légkörben s udvari intrikák között kellett leélnie. Reprezentatív magyar festője volt korának, de festészetének semmi hatása nem volt a magyar festészet fejlődésére. Alapjában magányos vándora volt külföldön a magyar művészettségnek, ki mindvégig híven ragaszkodott nemzetéhez és hitéhez. Rokonszenves egyénisége, kora színvonalát képviselő művészete üdítő oázis a XVIII. századi magyar művészettörténetben.

Lázár Béla könyve szép és jó könyv. Mányoki Adám életpályájának megrajzolása és művei hosszú sorozatának megállapítása becsületére válik írójának. Kevésbé sikerült Mányoki művészetének esztétikai méltatása, hol oly bonyolult esztétikai problémák dörzsölőkövei közé állítja Mányoki alapjában egyszerű művészetét, melyek a kellő megértést komplikáltságukkal egyenesen gátolják. Egy azonban kiemelendő ebből a méltatásból is: az a mód, ahogyan a szerző *Mányoki művészetének formáit a művész református lelkiségének gyökereiből* magyarázza.

Éz érdekes, újszerű, méltó az elolvasásra.

A kötetet a Légrády-Nyomda ízlésesen állította ki.

Oroszlán Zoltán.

* Magyar Művészet, X. (1934.) évfolyam, 30 l.

Adat Sibolti Demeterről és egyébéről

Sibolti Demeterről immár nyilvánvaló, hogy a neve alatt kiadott magyar könyvek egyikét nem maga írta, illetőleg mivel fordításokból áll, nem maga fordította. A „Vigasztaló könyvecske“ c. munkát ugyanis egyszerűen eltulajdonította másoktól, még pedig Bornemisza Pétertől egy olyan fordítást, mely először a Ballassa Bálint neve alatt jelent volt meg, továbbá Gyulai Istvántól egy Heltai Gáspár által innen-onnan összeszedett műből végzett fordítást,¹ ezzel is kalandosabbá téve e munkák történetét.

Az hasonlóképen tudva van már róla, hogy theologiai, illetőleg hitfelekezeti álláspontját tökéletesen félreismerte Thúry Etele, midőn olyannak tüntette fel, mint aki „a protestáns egységet szívében hordó férfiú volt“ és „kizárólag egyik felekezeté sem“ (t. i. az evangélikus és református közül), meg akinek „nem lehet eldönteni hitfelekezeti álláspontját“.² Az első állítást Bornemisza egyik adatára építé, olyanokat olvasván ki belőle, sőt ráfogva Bornemiszára, amiket ennek esze ágában sem volt mondani. Ez ugyanis éppen nem dicséretül, hanem váduld hozza fel egyesek ellen, hogy „hímeznek-hámoznak... bálványozó köntösbe magok oltalmáért öltöznek, oltárokat, képeket kerületnek, féltékbe sugják, ne vedd kezedbe az Ur kenyerét az urvacsorájában, mert miatta háborúság támad“; széljegyzetben pedig egyenesen Fabricius Jánosra és Sibolti Demeterre specializálja ezt az ócsárlását. A Thúry-féle eredményre tehát még annak sem lehet eljutni, aki abból az általam már 1887-ben és azóta mások által is sokszor megcáfolt alaptalan véleményből indul ki, hogy Bornemisza a helvét irány híve volt. Nem még akkor sem, ha a Thúry módjára magyarázná Bornemisza azt a Siboltira célzó másik nyilatkozatát is, mely szerint Semptén olyat tettek az ő helyére, aki mindkét felé hízelt, t. i. úgy, hogy a két fél alatt az evangélikusokat és reformátusokat értette volna Bornemisza s e mellett szólónak tekintené ennél azt a közvetlen folytatást is, mely azt mondja az illetőről, hogy a pápaság módja szerint változtatta az egyházi szertartásokat.³ Mindezekből kétségtelen, hogy még akkor is, ha — feltéve, de meg nem engedve — reformátusnak fogadnók is el Bornemisza, Sibolti viszont igenis

¹ V. ö. Payr Sándor: A dunántúli ev. egyházkerület története I. k. 1924. 836. l. — Keresztény Magvető 1915. (Borbély István közleménye).

² A dunántúli ref. egyházkerület története. I. k. 1908. 109. l.

³ „Az evangéliumokból és epistolákból való tanulságok.“ V. k. 557. l.

lutheránus volt s még az ily elvűek között is a conservativusabbak sorából való, aki azt kereste, hogy összeütközésbe ne kerüljön a katolikusokkal, sőt lehetőleg engedményeket tegyen nekik.

Ugyanerre az eredményre jutunk hitfelekezeti álláspontja tekintetében egyéb, különben Thúry előtt szintén ismeretes adatok figyelembe vételével, melyekből feltétlenül és véglegesen el lehet dönteni, hogy kétségtelenül a lutheránusok közé tartozott és kizárólagosan ezé a felekezete (nem számítva e ponton a papismushoz alkalmazkodási készségét), a helvét irányé pedig annyira nem, hogy míg a katolikusoknak tett engedményeiért az utókor előtt is pelengérré állította püspöki és semptei lelkészi elődje, addig a helvét irányhoz szítók ellen vitára keletgetett még a nyilvánosság előtt is. Ezen az alapon egészen helyesen lutheránusnak rajzolja Payr Sándor „A dunántúli ev. egyházkerület története“ c. munkája folyamán, még megemlítésre sem méltatva az ettől eltérő helytelen nézetet.

Ez alkalommal egy teljesen ismeretlen, illetőleg figyelmen kívül hagyott, de rendkívül érdekes adatot kívánok bemutatni Siboltiról, azt egyszersmind a belőle levonható következtetésekkel kísérve. Monoszlai András, katolikus prépost, majd püspök, akinek egy művéből a csallóköz-mátyusföldi ref. egyházkerület kezdő korszakára vonatkozólag eddigi majdnem összes ismeretünket merítettük,¹ egy másik művében szintén tanulságos adattal szolgál nekünk. „Apologia a közönséges keresztyén hit ágazatának és az anyaszentegyház bizonyos fő vallásának oltalma...“ címmel 1588-ban megjelent művében, melyben Dávid Jánosnak Telegdi Miklóssal polémizáló könyvére válaszol, a katolikus püspöki hivatal természetét fejtegetvén, s ezzel szembeállítva a protestánsokét, ezeket ily módon jellemzi: „Aki minap Nagyszombatban cégéres vitéz, tegnap Semptén püspök, holnap Győrött csak prédikátor“.²

Mínthogy ez minden kétséget kizáróan Sibolti Demeterre utal, szerfelett fontos tudnivalókról nyerünk belőle értesítést. Első az, hogy Sibolti Semptéről Győrbe való átköltözése után nem maradt tovább püspöke a csallóköz-mátyusföldi, még két felekezetre nem szakadt superintendentiának. Eddig egyetemesen úgy tartotta tudásunk, hogy ott is folytatta ebbeli hivatalát, és hogy ez csak 1589. febr. 17-én bekövetkezett halálával üresedett meg. Azon az egyébiránt önként felőlő kérdésen, hogy miképen lehetett volna az esztergomi érsekség területének egy részéből

¹ Protestáns Szemle 1903. 219–25. l. — Thúry: i. m. I. k. 1908. 109–113. l., ahol semmi hivatkozás nincs az öt öt évvel megelőző közleményre.

² 251. l.

alakult protestáns egyházkerület¹ a győri püspökség területére, ennek plane székhelyére kiterjeszteni, könnyedén túltettük magunkat azzal, hogy hiszen az ebből később alakult két egyházkerület nemkülönben átterjedt a Dunántúlra. Át ám, csak hogy szintén csupán arra a területre, mely az esztergomi érsekségbe tartozott volt, tehát magának Esztergomvármegyének a Duna jobb partján fekvő részére, meg aztán a Szigetközre, azaz a Duna és a mosoni Dunaág közötti vidékre, mely egyébként Győr- és Mosonvármegyékbe volt és van kebelezve.

Győr városa azonban annyira nem tartozott belé, hogy egy másik dioecesisnek volt a székhelye. És így egészen természetes, hogy midőn Sibolti alkalmasint még 1585 folyamán Győrbe távozott Semptéről, ezzel együttesen és egyszerre megszűnt a csallóköz-mátyusföldi püspöki tiszte is, és azontúl már nem volt püspök. Igaz ugyan, hogy ezzel ellentétben állónak látszik a dunántúli ref. egyházkerület jegyzőkönyvének egy bizonyosan Kanizsai Pálfi János által egybegyűjtött halálozási és másféle adatokat tartalmazó följegyzése,² melyben egyik adat olyképen tudósít a Sibolti halála napjáról, mint aki „superintendens ultradanubianus“ (t. i. a dunántúliakra nézve dunántúli) volt. Itt azonban a följegyzések rövidségére való törekvés kellőképpen indokolja, hogy csak az életéből legkiemelkedőbb mozzanatot említi meg Siboltiról.

Az azonban megeshetett, hogy a csallóköz-mátyusföldiek az ő eltávozása után nem töltötték be a püspöki állást egészen haláláig, épenúgy, mint a dunántúli lutheránusok a Beythe István helyét teljes és végleges különválásuk után sem töltötték be mindaddig, ameddig csak élt, úgyhogy nem kevesebb, mint tizenhét évig vártak vele. Bár ebben a föltevésben sincs sok valószínűség, mivel nem tökéletesen analog a két eset, Beythe ugyanis tovább is ott maradt ugyanannak a superintendentiának a területén, míg Sibolti más püspökség területére tette át lakását.

Azt viszont a legteljesebb mértékben bizonyosnak tekinthetjük a Monoszlai adatából, hogy Sibolti Győrbe elmentével megszűnt püspök lenni, s ennél fogva szintén bizonyosnak azt is, hogy a csallóköz-mátyusföldi egyházkerület egységes protestáns korában épenúgy nem foglalta magában Győrt és ennek a környékéből a győri katolikus püspökségbe eső községeket, miként később

¹ Révész Imre: A magyarországi protestantizmus történelme. 1925. 23. l. szerint ez a nyitrai püspökség körzetében történt. Korántsem. Ugy van, ahogy én megírtam „Magyarországi superintendenciák a 16. században“ c. művemben. Annyira nem a nyitrai püspökség területén alakult ez a protestáns superintendencia, hogy ennek egyetlenegy gyülekezete, a mocsonoki tartozott amahoz, ez is csak Nyitra városának közvetlen szomszédsága révén.

² Révész Figyelmezője 1873. 97—8. l.

Dr. Zoványi Jenő: Adat Sibolti Demeterről és egyébről

az ezen a vidéken szerveződött lutheránus és helvét irányú két egyházkerületnek egyike sem.

Nem ront ezen a megállapításon az sem, hogy három évtizeddel később Pálházi Göncz Miklós pataházai lelkész korában annak ellenére, hogy ő volt a győri lutheránusoknak is az oda beszolgáló lelkigondozója, egyidejűleg püspöki tisztelet is vitt a Felsődunamelléken újból megalakult egyházkerületben. Pataháza ugyanis a többi szigetközi egyházközségekkel egyetemben, miként ma, úgy akkor is az esztergomi érsekség területéhez tartozott, ha tőszomszédságában fekszik is Győr városának. Ez alapon az esztergomi érsekség magyar vidékeire választott evangélikus superintendensnek állott a felsősége alatt, már amikor és amennyiben laktak benne ilyen vallásuak. Győrből pedig a Pálházi korában ki levén tiltva a protestáns lelkész, egészen rendjén való dolog volt, hogy a legcsekélyebb távolságra levő községben helyezték el a voltaképen általok és számukra tartott lelkészt az oda-valók.

Dr. Zoványi Jenő.

KRITIKAI SZEMLE

Domján János: Mózes. Vallástörténeti tanulmány. Pápa. 1934. A pápai református theologiai akadémia kiadványai. 11. 8. 122. l.

Szerző ebben a dolgozatában Mózes személyével és tanításával foglalkozik. Előbb megrajzolja a politikai, vallástörténeti és kultúrhistoriai háttérrel (8—29. l.), majd a mózesi historicitás kérdésével foglalkozik (29—56. l.). Mielőtt Mózes tanítására rátérne (82—110. l.), előbb ennek gyökereit igyekszik megkeresni babyloni, egyiptomi, midianita s az élim vallásból (56—82. l.). Dolgozata végén pedig összefoglalja Mózes személyiségét és jelentőségét (110—120. l.).

Szerző kétségkívül nagyon fontos problémájához nyúlt hozzá Izráel vallástörténetének, ahol még igen sokáig sok lesz az ignorabimus. Fontos azért, mert Mózeshez fogható s őt jelentőségében megközelítő emberrel alig találkozunk többé ennek a vallásos lángelmékben oly annyira bővülködő népnek a történetében. El kell azonban mindjárt mondanom azt, hogy a Szerző — bár szorgalma minden tiszteletet megérdemel — nem dolgozta ki részletesen ezt a kérdést. A Mózesről szóló s a Domján által érintett problémák egyike is, sőt ezeknek egy-egy alpontja, pl. az egyiptomi kölcsönhatások, vagy a Dekalogus problémája nagyon is elég lett volna ekkora terjedelmű dolgozatnak, mint a Szerzőé. Ne felejtjük el, hogy itt alapvető fontosságú problémákról van szó, amelyeknek óriási exegétikai, vallástörténeti, kultúrhistoriai és bevezetéstani irodalma van, amit érdemes nagyon jól átdolgozni. Inkább egy kisebb részletét vettem volna a Szerző helyében a Mózesrel kapcsolatos problémáknak, mint az egész feldolgozását, az egészet, de úgy, hogy egyes nagyon fontos pontokat csak épen megérintek s azután megyek tovább, mint ahogy azt Domján tenni kénytelen, mivel az egész kérdés-tömeg megoldását tűzte ki magának. Ott van pl. a „Szövegelemzés“ c. fejezete a 37—47. lapon. A Mózes életével kapcsolatos történelmi problémáknak olyan sorával végez tíz rövid lapon, hogy nem hogy szövegelemzésre, de még bevezetéstani, vagy történeti részletezésre sem jut ideje. Így történhetik meg azután, hogy a Szerző az egyes fejezetek tárgyalásánál nem vesz figyelembe olyan standard munkákat, amelyek pedig az illető pont megvilágításához alapvető fontosságúak s amelyeket Szerző is bizonyára ismer, de elfelejt a többi közt említeni. Így pl. a babyloni hatásokat tárgyaló fejezet irodalmából hiányzik A. Jeremiás két nagyon fontos könyvének az említése: az egyik az immár több kiadást is ért

s legutoljára 1930-ban megjelent *Das Alte Testament im Lichte des Alten Orients* és az 1913-ban szintén tőle megjelent: *Handbuch der altorientalischen Geisteskultur*. Nagyon fontos lett volna A. Bertholet: *Kulturgeschichte Israels* 1919. c. könyve is ebből a szempontból. E. Meyertől sem elég ismerni a Szerző által említett könyvet, hanem fel kellett volna dolgoznia Egyptomhoz E. Meyer másik nagy könyvét, a *Geschichte des Altertums* c. nagy művéből, t. i. az Egyptomról szóló 1928-ban megjelent kötetet. Ha már Egyptomnál tartunk, meg kell említenem, hogy a 64 kk. lapokon kezdődő fejezethez, vagy az olyan kifejezések helyes értelmezéséhez, hogy a „héber anyák könnyen szülnek“ (39. l.) okvetlenül fel kellett volna használnia a Szerzőnek A. S. Yahuda művét: *Die Sprache des Pentateuch in ihren Beziehungen zum Aegyptischen* (1929). Ebből azután igazán kimutathatta volna a Szerző, hogy mennyiben van „eredeti egyiptomi színezete a mondáknek“ (49. l.). Más apróbb szempontokból is kiegészítésre szorulnak Domján irodalmi utalásai. Így pl. Sinuheról (11. l. 3. jegyzet) Jirku általa említett könyvében is van szó; a 39. lap 1. jegyzetében foglalt könyvsorozatról kifejejtí s csak később mellékesen említi H. Gunkel: *Genesis kommentárját*. Az 52. l. 2. jegyzetében említett Kittel könyvön kívül ugyanolyan természetű pl. B. Duham könyve: *Israels Propheten* (1913.), amit Szerző nem említi. Irodalmi foglalkozás az is, hogy Szerző nem ismeri Czeglédy Sándor fontos disszertációját a pápai református főiskola értesítőjéből Izrael Mózes előtti vallásáról, aminek pedig munkája nem egy lapján nagy hasznát vehette volna.

Többet kellett volna mondania vallástörténeti szempontból a „Szövetség“ (90. l.) eredeti jelentéséről (lásd pl. Volz Jeremiás kommentárját Jer. 11:1—11-hez), vagy az „efod“-ra vonatkozó elméletekről (105. lap.). Az is bizonyos, hogy Jes. 14: 13-nak semmi köze sincs Esaiáshoz, mert ez a fejezet-részlet biztosan fogság utáni eredetű s az ú. n. „Bábel királya pokolra szállásáról“ szóló éneket tartalmazza. Az 56. l. 3. jegyzetének megállapítása is helyes ugyan, de még jobb érv az ott mondottakra az Ó. T. klaszszikus helye II. Kir. 17: 24. kk. Szokatlan a PK. rövidítési mód a Papi Codexet illetőleg, amit helyesebb PC-nak, vagy P-nek rövidíteni, mintahogy a Szerző használja egyszer a 102. lapon a „P“-t.

Vannak azonban elvi szempontok is, amelyekben nem tudok egyetérteni a Szerzővel. Így pl. nem tudom elfogadni azt, ha szinte még Budde után ajánlja is a Szerző, hogy a Jahve fogalmat valamilyen elszellemiesített él-baal fogalomból származtaszuk (27—28. l.). A baal kanaanita istenség volt és maradt s ha a régi Izrael meg is próbálta pl. Jeremiás korában is, hogy valamilyen legitim színezetet adjon a baal kultusznak, azonnal szem-

ben találta magát a nagy prófétákkal. Számomra — és ez később Szerzőnél is mintha kiviláglanék — Jahve: revelacio. És épen ebben van Izrael vallásának univerzális jelentősége. Ezért származik az üdvösség is „a zsidók közül“. Ugyancsak elvi szempontból nem tudok egyetérteni azzal sem, amit a Szerző a 90. kk. lapokon mond, hogy a „szövetség“, a theokracia, az „ohel moed“, a papság intézménye Mózesről erednek. A „szövetség“ fogalma egészen biztosan későbbi, mint Mózes. Még a nagy prófétáknál sem egész bizonyos, hogy ismerték. Jeremiás (2. fejezet), de még előbb Hoseás is csak a házastársi viszony formájában tudták elképzelni Izrael és Jahve viszonyát. Utalok itt különben J. J. P. Valeton volt utrecht-i professor nagy cikkére, a Zeitschrift für Alttestamentliche Wissenschaft 1893-iki évfolyamában a „börit“-ről. A theokratia fogság utáni eredete is világosan megállapítható az exilium utáni prófétákból és abból a körülményből, hogy a királyság keletkezését regisztrálja Samuel könyveinek fogság utáni redakciója I. Samuel 8:6. kk-ban. Az „ohel moed“-et illetőleg Wellhausenékkal amellet vagyok, hogy ez sem mózesi, hanem a templom visszavetítése a pusztai vándorlás idejére. Ugyanez áll a papság mózesi származását illetőleg is. A Szerző által e pontokban felhozott érvek sem tudtak meggyőzni ezek ellenkezőjéről.

Sajtóhiba aránylag nagyon kevés maradt a könyvben. Értelemzavaró csak egy van a 42. lapon „mondatgyűjtemény“ mondatgyűjtemény helyett. A 106. lapon pedig elfelejti kiírni, hogy Marti melyik művét idézi.

Összefoglalásul még csak annyit óhajtok mondani, hogy a Szerzőnek ez a dolgozata sokkal jobb, mint a Deuteronomium kultusztörvényeiről szóló doktori disszertációja. Jobb nemcsak azért, mert szélesebb irodalmi apparátust használ, hanem a tudós munkába való beledolgozásban tett előrehaladásról is tanuskodik. Az is látszik, hogy Szerző szívesen és nagy szeretettel foglalkozik az Ó. T.-mal. Munkája, amely a Mózesre vonatkozó külföldi irodalom elég bő irodalmi repertoireját is tartalmazza, nyereségnek tekinthető a magyar református theologiai irodalomban.

Kállay Kálmán.

A Dunántúli Ág. H. Ev. Egyházkerület Belmissziói Munkaprogrammja. X. évf.

E 276 oldalas munka többet jelent, mint tíz szerzőtől eredő, jobbára a gyakorlati theologia körébe vágó írások gyűjteményét, — bár mint írásmű is érdemes alkotás.

E könyv elsősorban a dunántúli evangélikus egyházi életnek nemesebb értelemben vett aktuális szükségleteit van hivatva kielégíteni s megadja az egyes egyházi közösségek egy (1933—34) évi munkaanyagát. Az ifjúság egyházi gondozására készült rész a

vallásos jellem nevelését szolgálja. Az *ifjúsági egyesületek* munkaterve a hit és az erkölcs mérlegére helyezi az egyént és a tömeget. A *diákszövetségek* részére vallásos, erkölcsi, értelmi és testi nevelési anyagot ad. A könyv második része a *felőtt egyháztagok gyülekezeti* gondozását tartalmazza; súlyos tartalmú tanulmány következik ebben *D. Kapi Béla* tollából az ige hősről Luther Mártonról, születésének 450 éves fordulója alkalmából; végül 19, vezérelv szerint rendszerezett, vallásos előadás következik.

E sok ágazatú s több szerzőtől eredő dolgozat nemcsak az egyházi élet minden közösségi megnyilvánulását méltatja figyelemre, nemcsak széles területek munkaanyagát adja és fogja egységbe, hanem ugyanakkor hivatásra is eszméltet s egy nagy hadjárat szent jegyeit és magasabb szempontú irányítását viseli magán: a belmisszióét. Tervszerű szerkesztés és egységes szellemi irányítás e szakszerű és alapos dolgozatok mozaik-kockáit úgy rendezte, hogy ezek együttesen Jézus arcát ábrázolják ki s ez a művet az egyéni aktuálitáson felül az örök aktuálitás rangjára emeli. Amikor az egyes dolgozatok magukon viselik a sajátos evangélikus jelleget, ugyanakkor teljesen evangéliumiak s nincs a műben egyetlen oldal sem, amely ne volna vonatkozásban Jézussal.

Még egyről illik megemlékezni. Ez a könyv az ilyenmű programfüzeteknek immáron a 10-ik száma. Tíz évi tervszerűség s tíz évi egyéni s közösségi ihlet áll e füzetek mögött egy kis csoport egyházi íróval. A munkatársak tíz éven át kialakított módszer szerint dolgoztak s ha egyik-másik író helyére új név és újabb munkatárs jött is, ez soha nem jelentett változást, hanem mindig ugyanaz a lélek irányított. Egy csoport magvetőt látunk, akik oly vezér intésére s irányítására mellett dolgoznak, aki maga a sorban elől-álló munkás. E vezérmunkás, *D. Kapi Béla*, viszont folyton felfelé figyelmez s e felfelé-tekintés adhatta meg neki tíz évvel ezelőtt azt a gondolatot, hogy legyen egységes és céltudatos nevelés alatt az egész dunántúli ev. egyházkerület. Ha itt lassanként magasabbrendűvé alakul az egyházi élet, s oly egységes képet és lelkeséget kifejező vonásokat nyer, amelyek Jézust ábrázolják ki, úgy az bizonyára ennek a tervszerű és állhatatos munkának lesz az eredménye. E könyvecske a legnemesebb és legfeneköltebb lelkipásztori tett egy egyházkerületre kiterjesztve s ép ezért a keresztyén magyarság egyetemes érdekeit is szolgálja.

Kutas Kálmán.

Báró Brandenstein Béla: Kierkegaard. Budapest, 1934. Franklin Társulat. 89. l. 8°.

A nagy dán vallásos gondolkodó, Kierkegaard Sören Aabye (1813—1855) ma reneszánszát éli. Ami az előző nemzedék érdeklődésétől és értékelésétől távoltartotta, az teszi ma aktuálissá. Kierkegaard nem ismeri el a kultúra közvetítő jelentőségét Isten és az ember világa között, az Abszolútum jelentkezését az emberi művelődés alkotásaiban; de a háborút átélt nemzedék sem tudja már osztani az előző generáció kultúroptimizmusát, a kultúra fejlődésével fokozatosan előrehaladó megváltás gondolatát. Isten és az ember között áthidalhatatlan szakadék tátong, amelyet a kultúra nem képes kitölteni. Ez Kierkegaardnak és egyre növekvő táborának közös kiindulópontja. A vallás nem kultúrjelenség, amely egyszerűen a művelődés többi megnyilvánulásai mellé állítható és az objektívált kultúra törvényei alá vethető, hanem az immanens emberi kultúrával szemben egészen más: transzcendens alapokra utal. Az esztétikai, az etikai és a vallásos stádiumok között, amelyeket Kierkegaard egymástól megkülönböztet és egymásrakövetkezésük rendjében mind magasabbra értékkel, nincs átmenet: csak „ugrással“, az előző otthagásával lehet a következőket elérni. Szemben Hegellel, akitől — ellene harcolva, — mégis sokat tanul, Kierkegaard a vallásos lélek individualitását, ill. a vallásos viszony egyéni jellegét és Isten transzcendens létét hangsúlyozza, gondolataival nagy hatást keltve különösen a német protestáns teológiában. Utóbbinál ugyanis a filozófiának és épp a német idealizmus filozófiájának túltengő szerepe következtében az Isten-fogalom egzisztenciális jelentősége elhomályosult és a vallásos világnézet helyébe a kultúrájában bizakodó ember világnézete, az úgynevezett kultúridealizmus lépett, míg például a katolikus teologia, amelyet orthodoxizmusa az Isten-fogalom félreértelmezésétől, ill. jelentésének elléttelenítésétől megóvott, általában kevésbé figyelt fel Kierkegaardra és az általa inspirált „dialektikai teologia“ egzisztencializmusára. Kevésbé érezte annak szükségét.

Brandenstein báró dolgozata Kierkegaard életének és iratainak legrészletesebb magyar nyelvű bemutatója. Időbeli sorrendben ismerteti és jellemzi Kierkegaard tanulmányainak tartalmát, amint azok e törekeny testű, de gazdag szellemű ember tolalából egymásután napvilágot láttak. Épúgy az életrajzi leírást, mint a tartalmi ismertetéseket Kierkegaardtól vett idézetekkel élénkíti, ily módon tárva fel azt a benső vívódást, amelyet Kierkegaard egész életén keresztül a keresztyénség helyes értelmének megtalálásáért és az elkényelmesedett egyházi keresztyénséggel ben való igazolásáért folytatott. Kár, hogy Brandenstein, aki megjegyzéseiből kitetszőleg az általa nagyra értékelt Kierkega-

arddal nem ért mindenben egyet, kritikai indokait nem fejti ki bővebben, aminthogy nem kap elég teret nála Kierkegaard művének "szellemtörténeti méltatása és filozófiai értékelése". Míg Kierkegaard műveinek ismertetése összевontabban — Kierkegaard művéről éleesebb rajzot nyújtott volna, egyúttal nagyobb tért engedett volna a másik feladat megoldására, amelyre a filozófus Brandenstein különösen hivatott.

Varga Sándor (Budapest).

Magyar Pedagógiai Lexikon. A M. Pedag. Társaság megbízásából Fináczy Ernő és Kornis Gyula közreműködésével szerkesztette Kemény Ferenc, II. rész: Kaczvinszky—Zwingli. Budapest, 1934. Révai Irod. Int. kiadása. 964 hasab 8°.

Másfél évvel az I. kötet után a M. P. L. II-ik köteté is elkészült s ezzel a nagy és értékes mű teljessé lett. Hogy mekkora nagy munka és nagy áldozat volt e két testes kötet létrehozatala, már abból kitűnik, hogy ez az első, önálló kutatásokon nyugvó magyar pedag. enciklopédia; ha aztán azt is számbavesszük, hogy a világháború után bekövetkezett felfordulás a nevelési és oktatási fogalmakat és intézményeket szinte mindenütt gyökeresen felforgatta, — s a szerkesztőség ezeket a forradalmi újításokat művében mindenütt számba vette, a Lexikon két kötetét ezek szemmeltartásával dolgozta ki és állította össze: akkor láthatjuk, hogy micsoda óriási munkát végzett. S munkáját mindenütt, minden cikknél, a két kötet egész szövegének megállapításánál és összeállításánál a legnagyobb gondosság, alaposág jellemezte. Minden cikk kidolgozását arra a szakemberre bízták, aki annak a kérdésnek legalaposabb ismerője, művelője; ha pedig itthon nem akadt arravaló szakember, a külföldi tudományos irodalom jeleseit kérték fel közreműködésre, mint pl. a Kulturfilozofia, Kulturpedagogia, német ifj. mozgalmak c. cikkeknel, Baden, Bajorország, Svájc oktatásügyének ismertetésénél; Lengyelország oktatásügyének ismertetését a bpesti lengyel követségtől kapták.

Magyarország közoktatásügyét a Lexikon természetesen a mai helyzetnek megfelelően mutatja be, de mindenütt tekintettel a multra. Új cikkek, amelyek az új viszonyok miatt jöttek létre: Nemzetiségi Iskolapolitika, aztán Burgenland, Cseh-Szlovákia és Jugoszlávia közoktatásügyének ismertetése. Ilyenek még: Nemzetek Szövetsége, Nemzetközi pedag. intézmények, Neonacionalizmus, Népiskolai építési akció, Nyolcosztályú népiskola, Közgazdaságtud. Kar, Külföldi tankönyvek ügye, Külföldi tudom. kapcsolatok, Levente-intézmény, Montessori, Muraközi iskolák, Numerus clausus, Orsz. M. Gyűjteményegyetem, Orsz. Ösztöndíjtanács, Orsz. Tom. tud. s Orsz. Testnevelési Tanács, Pécsi és Szegedi egyetem, Soproni bány. és erd. főiskola, Szovjet-Oroszország ok-

tatásügye, Tudománypolitika. A szerkesztőnek annyira gondja volt arra, hogy az újabb eseményekkel lépést tartson, hogy az egyes cikkek végéhez illesztett *Irodalomban* egész 1933 végéig beiktatta az újabb irod. jelenségeket, sőt a kötet végén, függelékül, Kivonatot közöl a f. év tavaszán megalkotott új középiskolai törvényről.

De természetesen, minthogy ezt a II. kötetet is ugyanazok a szerkesztők, ugyanabból az alapfelfogásból kiindulva, szerkesztették, ugyanazokkal a fogyatkozásokkal és gyöngeségekkel, amelyeket az I. kötetben láttunk, e II. kötetben is találkozunk. Nevezetesen

a) itt is találkozunk elvétve *fölösleges dolgokkal*, oly filozofusok és filoz. irányok ismertetésével, méltatásával, akik s amelyek a nevelés- és oktatásüggyel szinte semmi kapcsolatban nem állottak. Schellingről maga a cikkíró állapítja meg: „pedagógiája ... nincs“. Hát akkor minek volt szükséges, akármily röviden is, beszélni róla? S ugyanezt mondhatjuk Wolffról, Windelbandról, Sigwartról, Spinozáról, Marc Aurelról, Plotinosról és az újplatonizmusról, La Mettrieről, Riehlről, Russel B.-ről, a nominalizmusról és a stoárról.

b) Ezt a túlbőséget itt is azon az áron kell megvásárolnunk, hogy több kiváló oktatási intézet és hivatásos pedagógus neve és ismertetése *nem szerepel* e kötetben. Az Alföld gimnáziumai közül csak Mezőtúr kap ismertetést, ellenben hiányzik Nagykovács, mely a XIX. század 50-es éveiben az ország legfényesebb tanártestületét mondhatta a magáénak, Kecskemét, Kiskúnhalas, Karcag, Miskolc; az elszakított területek intézetei közül nincs szó M. Vársárhelyről, mely Bolyait adta az országnak, M. Szigetről, Szatmárról, Zilahról, Nagybányáról, a felvidéki és nyugati intézetek közül Kassáról, Lőcséről, Pozsonyról, Selmeeről. Németországból hiányzik Mecklenburg, Oldenburg, Szász-Weimar-Koburg-Gotha s a többi kisebb hercegségek ismertetése; a Nagybritannia közoktatásügyéről szóló cikkben semmi említés nincs (mint az I. kötet ígérte) India és Írország oktatásügyéről, vagyis a nagy India, mikor az 1 millió lakosú Esztország és a 2 millió lakosú Lettország oktatásügye is tárgyalás alá került, semmi ismertetésben nem részesül.

A kiválóbb nevelők, pedagógiai és tankönyvírók közül nem látom Keller Helén, Murmellius, Páriz-Pápai, Ravasz L. és Révész I. nevét. Ha Kleist és Petrarca szerepel, miért ne szerepelhetne b. Kemény Zs., Madách, Shakespeare és gr. Zrinyi M. is költői alakba öltöztetett erkölcsi tanításaival? Terstyánszky Dániel udv. levéltárosról a *Ratio Educationis* c. cikk megmondja, hogy ennek szerkesztésében főmunkatársa volt Ürményinek, de az önálló cikkek közt hiányzik a neve, pedig itt lehetett volna a R. E. szerkesz-

tésében való szerepét, azt, hogy a nyugateurópai pedagógiai elvek hatását ő közvetítette a R. E. számára, méltatni. Az *Olvasás* c. cikk kellően értékeli Szőnyi Nagy Istvánnak a sillabizálás leküzdése és a hangoztató olvasástanítás bevezetése körül kifejtett érdemeit; vajjon nem érdemelt volna-e ő önálló cikket is? A magyar nyelv és irodalom tanításáról szóló szép cikkbe nem lehetett volna-e egy kis történetet vegyíteni, vagyis megemlíteni, mikor kezdődött el és hogyan haladt fokozatosan előre hazánk intézeteiben a magyar nyelv és irodalom oktatása? A német nyelv oktatásának megkezdése és fokozatos előhaladása a tiszta magyar nyelvű intézeteknél szintén méltán érdekelte volna a Lexikon olvasóit (Patakon pl. már az 1750-es években találkozunk a német nyelv oktatásának nyomaival.)

c) Itt-ott *aránytalanság* is szemünkbe ötlük. Románia oktatásügyének ismertetése csak 8–10 sort szentel a magyar elemi és középfokú tanintézetek sorsának ismertetésére, pedig Romániában szűnt meg a legtöbb magyar iskola és ott küzd ma is a legtöbb az új körülményekkel. E tekintetben Burgenland és Cseh-Szlovákia oktatásügyének ismertetése nagyobb mértékben kielégítő.

d) Végül, nagy ritkán, egy-egy *téves adat, sajtóhiba* is megüti szemünket. Néhai Szelényi Ö. egyik-másik cikke — talán súlyosbodó betegségének hatása alatt — némi szintelenséget, bágyadságot mutat. Így Thomasiusnál nem mondja meg, hol és mikor kezdte meg egyetemi előadásait német nyelven tartani (t. i. 1687-ben Lipcsében); a pápai főiskola történeténél nem mondja meg világosan, hogy 1752-ben a kormány az iskolát bezáratta, illetőleg a tanárokat és diákokat elűzte, s hasonlóképen elhallgatja legnagyobb tanárának: Márton Istvánnak nevét; Lórántfy Zs. méltatásánál nem egészen helyes kifejezés, hogy „Spatakon híres főiskolát emelt”. Férje, I. Rákóczy Gy. fejedelem életében a pataki főiskola fejlesztésére irányuló nagyarányú buzgólkodás és akeió a fejedelem nevéhez fűződik, s ezért, mint e tekintetben is méltó utódja Bethlennek, megérdemelt volna egy cikket. L. Zs. nagyobb szereplése az iskolaügy terén férje halála után kezdődik, de erről Sz. cikkében nagyon halvány képet kapunk.

Nem egy helyen a feledékenység nyomai lépnek elénk. Így a 646. lapon a szerkesztőség elfelejtette a Méliuszról szóló cikket közzétenni, bár a 286. lapon ígéretet tett reá. Az angol Ker. Ifj. Egyletek munkásságát ismertető cikk elfelejti megemlíteni, hogy hazánkban is már 50 év óta működnek ezek az Egyesületek s az ifjúság vallásos és erkölcsi nevelése terén áldásos tevékenységet fejtenek ki. A M. Filoz. Társaságról szóló cikk nem említi a Társaság első folyóiratát (A M. Filoz. Társ. Közleményei, 1901–1914); a Michelet-ről szóló cikk, amellet, hogy halálozási évét tévesen közli, elfelejti l'Oiseau, l'Insecte, la Femme, l'Amour c. műveit

idézni s megemlíteni, hogy 12 kötetes műve: *A francia forradalom története*, de Gerando Antonina fordításában, magyarul is napvilágot látott (1884—1892); Warga Jánosról, a kiváló filozófusról és pedagógusról nem látjuk, hol élt, működött és tanított 40 éven át; Renan-nál is elfelejtí a cikk megemlíteni, hogy főműve: *A keresztényiség eredetének története*, valamint Spinozáról mondott remek emlékbeszéde magyarul is megjelent; a Wundtról szóló cikk sem említi *A lélektan alapvonalai* c. művének magyar fordítását (1898) s rendszerének 1902-ben, a M. Filoz. Társaság körében történt első ismertetését.

Sajtóhiba a 622. lap tetején az 1817. évszám; a 477. lapon Tarczay L. helyett Tarczy L. olvasandó; Leibniznál tollhiba lesz az, hogy ő alapította a bécsi tud. Akadémiát.

Ezek az apró-cseprő tévesztések, fogyatkozások azonban szinte elenyésznek, ha arra a komoly munkára, a mély tudományosságtól, széles látókörtől és emelkedett felfogástól sugárzó cikkekre tekintünk, amelyek a csaknem 1000 hasábra terjedő kötet lapjain élénk tűnnek, — s nem is a könnyű rostálgatás gyakorlása, mint inkább a minél hamarabb remélhető II. kiadás számára leendő figyelembevétel céljából soroltuk fel őket. A M. Pedag. Társaság, melynek égisze alatt a nagy mű megjelent, méltán koszorúzhatja meg, a nagy mű befejezése alkalmából annak tudós szerkesztőit!

Rácz Lajos.

Kristóf György: Istoria Limbii Si Literaturii Maghiare. Cluj, 1934. 239. l. (A magyar nyelv és irodalom története.)

Az elhatároltan más befolyások alatt tájékozódó, egymástól feltűnően elszigetelődő magyar és román szellemi élet között a helyzetnek adott akaratából azok próbálkoztak leggyakrabban hídverő munkával, akikre közelből sugárzott szét a Maros mentének genius locija, talán távolkori emanációjaként a nemes bethleni szellemnek: Vásárhely, Enyed, Gyulafehérvár, Szászváros, Piski... megannyi lélekállomása a szellemi csere biztatlantól, tárolatlan kísérletének, kezdve a Rákóczi idők bibliafordíttató fejlődési jószándékával, meg-megújulva a testőr Baresay és Joan Barac munkásságában, majd más, értetlenségbe fúló próbálkozásokban azon a századon át, melyben a három erdélyi fajta a hátukkal egybenőtt, messzibemeredő tekintetű indus trimurti istenségeinek viszonyát példázta. — Trianon után aztán megindult a tudatosabb, felelősségérzőbb szórványos kultúresere, melynek általános ötletszerűségével szemben célját kimerítő munkatervéért kell kiemelnünk a román *Jon Chinezu*-nak, *Bitay Árpádnak* és *Kristóf Györgynek* összefoglaló, gyökeres felvilágosításokat nyújtó műveit. A volt enyedi diák: Kristóf, mint szerző és a gyu-

lafehérvári teológiai professzor: Bitay, mint fordító legújabbán románnyelvű magyar irodalomtörténettel szolgál. A közönségnek lelki világa, melynek könyvüket szánják — az ókirályságbeli, távoli és az immár magyar nyelvi és irodalmi ismeretek nélkül fel-növő erdélyi román értelmiség — kevés alapot nyújt az anyag fel-építményének könnyű és biztos elhelyezésére, és az ignoti nulla cupido közönye fenyegetően mered ily vállalkozás elé. Ki kellett tapintani a mégis lappangó támaszpontokat, amelyeken a mű megállhatja helyét, anélkül, hogy a tolmácsolandók lényegén és a meggyőződések becsületességén csorba esnék.

A mit és a hogyan kettős feladatánál alapvetően fontos volt az irodalmi közlendőket megelőzni a faj- és nyelvtörténettel. Nemcsak azért, mert a magyar fajnak és nyelvnek a tudományos kutatás legújabb kijelölése szerint való helyét általában kevesen ismerik, és mert e téren *szándékolt és szándéktalan ferdítéseket kell eloszlatni*, hanem mert a faji és nyelvi kérdés a román közönség érdeklődésének középpontjában áll. Nép, mely a nemzeti ideológiák kialakításán és köztudatba vitelén szenvedéllyel dolgozik, féltékenyen és kíváncsian pillant bele a vetekedő nemzettársak hasonló műhelyeibe. A magyar faj és nyelv nagy paradoxonai, az ikerszármazásnak, az állandó keveredésnek lecsapódásai a gondolkodó románságra nézve feltétlenül érdekkeltők és tanulságosak. Különösen hatásos lehet oly nép előtt, amelynek egyik feltett szándéka, hogy a viszonylag nagy területen élő, más-más történelmi és földrajzi adottságok, népek, kultúrák behatása folytán elütő nyelvjárású tagjait irodalmon, iskolán, színpadon át egységes köznyelvig kényszerítse, a háromirányú magyar nyelvesség: a régi magyarságnak, a népi és kiművelt nyelvnek egybehangzása, a zárt szerkezetek, alaktani kikristályosodások révén szétmorzsolhatlan szilárdsága, mely hosszú történeti nultú és társadalmilag mindig rétegezett fajtánál talán a legimponálóbb tény, amire a románság felé rámutathatunk.

Az irodalmi anyagot Kristóf úgy vette fel, amint az kanonizált arculatával a művelt magyarság testvérré avató köztudatává lett. Ez az irodalomtörténeti klasszikum jóhiszemű tévedéseivel, hiányaival és hozzáköltéseivel nemzedékek kialakítása által az érzelmek és meggyőződések világában bizonyos valósággá jegecült, különösen azért, hogy e legendákból húsunkba-vérünkbe átszivárgott művészi alkotások születtek. Az igazságot kereső, átértékelési stádiumban Kristóf nem találta alkalmasnak bemutatóra vinni tárgyát és megmaradt a kétségtelen kellőségnél a valóság valószínűségei helyett, kikerülve a pörös anyagot; így a Toldy—Arany glorifikálta mondakörök és a kialakuló naiv eposz illúzióiba nem köt bele, ahogy a kuruc költészet Thaly-féle egészét is sértetlenül találja. Mi tudatos szándékot érzünk ebben, Kristóf

fel nem ad semmit abból, ami alkalmas sokszor kétségbevont létjogosultságunk értékeinek: ősiségünknek, eredetiségünknek csillogtatására.

Ugyanez a cél vezeti, amikor élesen megkörvonalazza a magyar irodalomnak az egyetemes műveltségbe átfogózó nyúlványait, Temesvári Pelbárt, Misztótfalusi-Kiss érdemeit, a költő Zrínyinek, Kossuthnak és Eötvösnek világérdekű jelentőségét, Petőfinek, Jókainak nemzethatáron átütő szívét és mindennél nagyobb odaadással próbálja hirdetni a madáchi proféciát, számolva az Ember Tragédiájának mai hármas aktualitásával: körmünket égető szociológiai és történetfilozófiai problémájával, a világsiker jótékonyan ráderengő fényével, és a minden színházi évadra beígért Goga-féle Madách fordítás kecsegtetéseiével. De becsülettel igyekszik a románság felé semmi, vagy alig hullámot vert szellemi irányok és egyének méltányos ábrázolásában is. Fogyatkozása nem is a túl- és aláértékelésben, hanem inkább (ami a tárgyi közlések tömegének szorongatásából fakad) az értékelések szűkreszabott voltában, néha teljes hiányában nyilvánul. Igazságtalanságba viszont nem téved, csak az Ady-nemzedék kérdésénél. Bevezetőül irgalmatlanul esik neki a Hét és a Nyugat egykori nemzetöcsárló íróinak. Beismeri, hogy a hivatalos irodalom hályogos vaksága rekesztette át Adyt e táborba, ám nem kutatja a kétféle, de meggyőződéses jövőmentés feloldhatlan magyar tragikumát, pedig valóságos titokfejtésekkel lehetne itt szolgálni az egyvonalú, egy célbafutó román lelkiségnek, melynek szótára közhasználatban nem ismeri a „világnézet” fogalmat! Kristóf nem tisztázza ki élesen a különbséget e nemzedék jobbainak jogosult nemzetostorzása- és a majomfintorok között, melyek ostobán és groteszkül utánozták a gyötrődők vonaglásait. Művészi nézőpontjai pedig összekuszálódnak és ellentmondásokba csalják, amikor az „egészséges magyar gondolkodás”-ról fel nem tételezi, hogy befogadja, de csak meg is értse többek közt a szimbolizmust, közben mégis vallja, hogy Ady, a nagy hódoltató, diadallal lépett be a magyar megbecsülésbe, és hirdeti a legrejtelmesebbeknek: Berzsenyinek, Vörösmartynak nagyságát. Talán éppen azért, mert nem érzi át ihletük metafizikai titokzatosságát.

Kristóf addig az óráig latolja a jelenségeket, mely íróasztalánál éri. Igaz, a legújabb irodalomban nem tükrözi az írók tehetőség és jelentőségbeli rangsorozatát, pedig csak az óvatosság vagy az érzékhiány tagadhatja le, hogy úgy Magyarországon, mint az utódállamokban világosan válik el a hivatottság jegyét viselő irodalom a mulandóság termékeitől.

A kettős főkérdésre: sikerült-e a szerzőnek a magyar irodalmat a maga megillető megillető méltóságában és úgy mutatni be, hogy útát találjon tájékozatlan és olykor szkeptikus közönségé-

hez: igenlően válaszolhatunk. Művéből kellőképp kitűnik a magyar irodalomnak a nyugateurópai szellemi közösségbe való beletartozása, valamint a magyar teremtő szellem gazdag és sajátos ereje, a testvérsorsú, Európa kapuját őrző népekével szemben tagadhatatlan nagyszabású volta. Az elfogadtatás szempontjait tekintve szerencsés hangsúlynak tartjuk, hogy a mű a magyar protestántizmus, főképp kálvinizmus nagy művelődésbeli jelentőségét annyira szem előtt tartja, mert a románságnak megvannak a maga kulturális és rokonszenvi kapcsolatai hazájuk magyar és német protestánsaival. Még jobb útegyengető természetesen az éber hivatkozás a magyar irodalomban adódó, a románságra vonatkozó feljegyzésekre.

E könyv ismeretlenbe követségnek indul és sok diplomáciával kellett megíródnia, hogy küldetését elvégezhesse. Hogy ez a küldetés milyen homályoslató lehet, mutatja a körülmény, hogy a szerző az ó-Mária siralom egyetlen szakaszán és két Petőfi versen kívül nem közöl idézeteket, bizonyára mert a legfontosabb dolgok ábrázolására nem állottak megfelelő fordítások rendelkezésre. Így kénytelen saját szavaival mintegy sötétben tapogatni az olvasót, ahol rövid idézetekkel gyors fényt gyujthatna a megértés számára.

A fordítással Bitay Árpád — ki a román világban tanulta meg a nyelvet — tiszteletre és hálára méltó teljesítményt végzett.

R. Berde Mária.

Komáromi János Művei Gyűjteményes Kiadása. XVII. —XX. kötet.

Író és közönség viszonyának hőfoka skálán mérhető. A csúcspontot az *Összes Művek* jelölik. Csak nagyjából felsorolva a közbeeső fokokat: a fagypont az íróasztalfiók, onnan emelkedik *Szerző Kiadása* első fokán át, a több kiadást megért könyvek közbülső állomásain keresztül a büszke *Oeuvre*-ig minden olyan mondanivaló, ami nem falrahányt borsó vagy kiáltó szó a pusztában.

Komáromi János aránylag igen fiatalon megérte, hogy műveiből gyűjtemény jelent meg. Már maga ez a tény arról árulkodik, hogy a népszerű novellista és regényíró nem légyüres térben mozog és nem egy inkább csak elképzelt, mint valóságban is létező olvasótábor számára alkot. Manapság, különösen a megváltozott magyar viszonyok között, egy-egy kötet piacra dobása is kockázatos vállalkozás.

És még itt is és így is vannak fokozatok. Az első teherpróbája az *Összes Művek* megjelenésének az, ha az első sorozat kibocsátásának egyáltalában folytatása következik. Már diákkoromban feltűnő jelenségként könyveltem el, milyen nehezen egészül-

tek ki Rákosi Viktor és Ambrus Zoltán sorozatai. Bizony nem kellett azokban az években az ő műveik a közönségnek, hiszen átértékelési harcok dultak egyidejűleg magyar irodalom-szerte. Komáromi János könyvei diadalmasan állották ki ezt a teherpróbát, ezuttal immár másodízben egészült ki gyűjteményes sorozata s bizonyára nem véglegesen utoljára.

A második teherpróba antikváriumok kirakatablakain keresztül figyelhető meg legtanulságosabban. Bizonyos gyűjtemények megjelenésük után nyomban kaphatók leszállított áron és mégis újonnan, mások pedig nem. Meredek út vezet oda, ahol a teljes példányok már csak felárral és könyvkereskedői protekcióval kaphatók. Komáromi könyvei elindultak ezen az úton is, alig látni őket modern antikváriumban. Pedig ez nem közömbös jelenség, arra enged következtetni, hogy a kiadók nem számították el magukat s a kiadás példányszáma nem haladja meg túlságosan a könyvpiaccon mutatkozó keresletet.

A harmadik teherpróbának a régimódi antikváriumok az igazlátói. Komáromi gyűjtemény aránylag elég ritkán kapható használt állapotban. Ez viszont azt jelenti figyelmes szemlélődők számára, hogy a példányok elhelyezése eleve több élelmes könyvügynökök ügyes vidéki manőverénél. Őt nemcsak veszik, olvassák is. Sőt ennél is több — őrzik: családi könyvtárakban újraolvasásra, kölcsönadni sőt időmultán talán még ennek-annak odatesztelni is.

A negyedik teherpróbát vidéken volt alkalmam felfedezni és ellenőrizni is. A kaszinói és önképzőköri példányok már eddig is a legjobb úton vannak a selejtezési leltár felé. Nem nagyítok, ha megállapítom, Jókai óta nem volt ekkora komoly könyvsiker. Agyonolvassák minden kötetét.

Karácsony Sándor.

Móra Ferenc: Daru-utcától a Móra Ferenc-utcaig. — Két kötet. — 272 és 292 l. — Budapest 1934. — Révai kiadás.

Meghatottan állunk Móra Ferenc utolsó két köteténél. Alkotó élet utolsó hangjai ezek, melyek még tovább zengenek csengőn, tisztán, mikor már összetörött a hangszer, amelyből elindultak.

Móra Ferencet magához tartozónak érezte minden magyar ember, aki írásait olvasta. Szívesen látott lelki vendégünk volt, örültünk, ha körünkben megjelent, mert derűt, hangulatot, új gondolatot, elmélyedést hozott. Az a művelt ember volt, akinek a betű nem ölte meg a lelkét, akiben Európa nem fojtotta el a magyart, de felemelte. A magyar föld nehéz, mozdulatlan agyagából kiszabadult lélek volt ő, emelkedettségében széles látókörű, de a magasságból is mindig az édes magyar földön csüngött a tekintete.

Ez a szeretet ringatta a pihenésre hozzámenekült embert az alföldi életről mondott megható történeteiben. Móra lírája tárgyában, szabadságszeretetében, derűs érzelmességében Petőfié. Egyik bécsi ismertetésben a magyar próza Petőfijének nevezik. Mindakettő a népdalból tanulta a lírának ezt a hangját, mely érzelmességében nem lágyul el, mint a hanyatló kultúrák szétfolyó érzelgőssége.

Az a Szeged, amelyben Móra fejlődött és virágzott, különösen szerencsés abban, hogy íróit meg tudta ihletni a magyar földnek és a magyar föld emberének szeretetével. Tömörkény nemcsak írói érték, hanem néprajzi érdekesség is. Mikszáth és Gárdonyi meg nem másítható irányítást kaptak itt a népiesség felé. Ha később Mikszáth a reformtörekvések prófétája lett is és Gárdonyit az életbölcselet kérdései kötötték le, valahányszor népi alak libben képzeletükbe, annak a magja szegedi, ha külső máza más köntöst visel is.

Móra Ferenc mindvégig a szegedi lélek embere. A föld népének legszegényebb, legelhagyatottabb mélységéből elindult magyar, akit feltörésében meg-megakaszt a kultúrától idegen társadalom, de szorgalmával és tehetségével utat tör a haladás és érvényesülés felé.

Amint ezt a feltörést kis történeteiben elmondja, a meghatóan fájdalmas jeleneteket megneemesíti és művészivé alkotja humora. Minden igazi tehetség humora egyéni, Móraé is az. Messze van Jókaitól, aki humorát helyzetkomikummal hímezi. Mikszáthhoz közelebb áll már, mert a magasabb szempont, ahonnan a dolgokat nézik, mindkettejüknél az a cél, hogy a maradi magyarságot megszabadítsák lelki békítől és ebben az utolsó félszázad európai vezető irodalmához csatlakoznak nálunk. De Mikszáth megáll a megbélyegzésnél, Móra elmegy a megértésnek és megbocsátásnak kiegyenlítéséig.

Ezt a harcot, mely a tespedő mozdulatlanság helyébe hozza a fejlődő életet, Móra tanítása szerint, először mindenkinek magában kell megharcolnia. A kalmárpap komor, aszkéta alakjához fűzi a tanítást: „A Tamásnak születetteknek meg kell magukkal birkózni, hogy megláthassák a láthatatlant.”

Móra Ferenc elbeszéléseiben élnek az emberek, a valóságból jöttek a könyvbe, mégis nem epika ez, hanem líra. Érzelmi és gondolati líra. Mert nem az embereire van fő gondja, hanem a hozzájuk kapcsolt érzelmekre és gondolatokra. Mordályégető destruktívnek nevezi magát. Pedig nem ássa alá a bálványokban való hitet, csak világosítja a gondolkozás útját a mesterségesen fenntartott sötétségben. Elbeszéléseiben a történet nem egyszer köntös a gondolat ábrázolására, úgy hogy ezeket az elbeszéléseket paraboláknak lehetne nevezni.

Ez a két kötet egész természetével emlékeztet Otto Ernstnek, az okos és lelkes német nacionalista írónak Semper-regényeire. Különösen a sorrendben az elsőre: Asmus Sempers Jugendlandra. A szegény dohánymunkás fia ugyanilyen lelkülettel indul, ép így világosodik előtte a világ, a lelke ép olyan gazdag, mint amilyen szegény a házuk tája. Hanem aztán, mikor jön a siker, az összehasonlításban elszorul az ember szíve. A nagy német kultúrnemzet beérkezett írója gondtalan jómódba kerül. Szép háza, kertje van Hamburg mellett, a császár magához hivatja, ismeri munkáit, kitüntető figyelemmel bánik vele. Nálunk még Arany Jánosnak is betöltetlen vágya maradt az a kis független nyugalom, melyben a dal megfoghanhat.

Még egyben egyezik Móra Ferenc Otto Ernsttel: a gyermek rajzában. A gyermek fonákságait mindkettejüknél szeretettel teli szív szépíti meg. Íróink gyermekrajzaikban sokszor bizarr fonákságokkal keresik a hatást, mások érzélgősségre higitják föl a gyermekélet eseteit. Móra „vadember“-e leggazdagabban megrajzolt emberi jelleme.

Ez az utolsó két kötet feltárja azt az egész nagy veszteséget, amit ebben a mélyen érző művelt magyarban elvesztettünk.

Hamvas József.

Zobor Eszter: Ekeronthó Borbála. Regény, Wodianer nyomda r. t.

A nőírók között újabban több feltűnő tehetség jelentkezett, akik a legnehezebb műfaj művelését választották: a történelmi regényt. Az új író, — aki most érdekes kötetével jelentkezik — ezek közé tartozik. „*Ekeronthó Borbála*“ című regénye már is igen komoly megnyilatkozás. Ha valaki történelmi tárgyat választ, legnehezebb olyan korbéli mesét szőnie, amely korból már nagyon sokan bányásztak. *Zobor* Eszternek ez sikerült. Corvin Mátyás korából élettel teljes képeket és jellemeket vetít elibénk. Egyik érdeme, hogy sokrétű, mélyenjáró tanulmányozó munkával szívta föl magába Mátyás korának sok ránkmaradt emlékét. Számos olyan adatot tár fel, amihez csak történettudós juthat. Ezzel éri el, hogy korfestése meggyőző. Az események lendülete mögött érezzük a magyar renaissance korának mindennapi lüktetését is. Stílusa gazdag, de nem sallangos. Helyes úton halad, amikor a régi magyar és népnyelvből keresi ki azokat a szavakat, amelyek keresetlenül gazdagítják stílusát. A regény meséje erősen drámai és érdekes. A hősnő, Ekeronthó Borbála sorsa örök asszonyi, mégis úgy érezzük, hogy a kor démonikus, ellenállhatatlanul feltörő ereje jobban maga alá tiporja az embereket és sorsokat, mint ahogy ez ma megtörténhetnék. Ekeronthó Borbála nem alkuszik és nem bocsát meg. Erővel és őszintén hódol meg,

minden kényszer nélkül, sugárzó boldogsággal Nádpataki kapitánynak, a harcosnak, az ellenállhatatlan férfinak, — szerelemből. Mikor azonban azt érzi, — ha tévedésből is —, hogy szerelme, — aki a Beatrice-t Magyarországra kísérő udvari asszonyok közé kerül — elkalandozik, a csalódás és izzó szerelem fájdalomtól fakadó bosszú hajtja a sötét tragikum felé. Szerelemből kiblobbanó bosszúját a felörlő gyötrődésben teljesen kiéli. A mesében van lendület és a komor megoldás, — mely mindkét szerelme halálba rántja, — teljesen indokolt, különösen a jól visszaérezett renaissance, háttérében, amikor az ember és maga a kor is az abszolút megoldásokat kereste.

A regény néhány részlete, mint Borbála és Nádpataki szerelmének megvalósulása, nagyon szép, de különösen kiemelkedő és életteljes Mátyás budai bevonulása fiatal feleségével, a Nápolyból megérkező királynéval.

Zobor Eszter első kötete ígéret. Sikerült neki a történelmi kort élénk varázsolni, a regényben előforduló kényesebb részleteket is ízléssel megoldani, jól jellemző figurákat felvonultatni és — amit talán elsősorban kellett volna említeni — a történelmi anyagot helyes ösztönrel kiválogatni. Várakozással nézhetünk az író fejlődése elé.

Pásztor József.

Három női mesemondó.

B. Molnár Mária: A kukucskai kondás. Dante-kiadás, Budapest.

B. Molnár Mária erdélyi származású és ezeknek a frissen pergő színes meséknek az olvasása közben önkéntelenül is az erdélyi hegyek friss levegőjét érzi meg az ember, az erdélyi népmese levegőjét, amelyben az író gyermekkorában benn élhetett s amely egy életre eljegyezte magának a mesemondót. A mese közel rokona a költészetnek s B. Molnár Mária sokszor lépi át a határt s mond mese helyett valóságos költeményt, de ezt is könnyedén és szinte észrevétlenül. A régi meseelemekbe újakat vegyít, meséiben vonatok zúgnak el s villamosok csöngetnek, de mindenütt üde és tiszta marad, ezeknek az elemeknek a bevonulása cseppet sem árt magának a mesének és a meseszerűségnek. Zamatosan magyaros nyelven írja meg meséit s ritkán érezni a mesemondó fantáziájának kihagyását, nyelvének akadozását. Általában a színes és élénk képzeletet jellemzi a fordulatosság, amelyel a mese szálát továbbszövi s mindig magasabbra viszi.

Különösen kedves kis meséje az, amelyben Benedek Elek apó emlékét örökíti meg s amelyben Kisbacont is megénekli. Az egykori mesemondó igazán joggal megérdemli, hogy maga is bevonuljon a mesevilágba, azon az aranyos hintón, amelyen más-

kor csak királyok, királykisasszonyok, no meg magyar huszárok és szénégetők utazhattak. S B. Molnár Mária fel tudja díszíteni ezt a mesehintót s ragyogóvá tudja tenni a fényre oly éhes gyermekszemek előtt.

A könyvet izléses, finom illusztrációk díszítik s kedvesen kísérik a meséket. Kár, hogy a rajzok szerzőjének nevét nem tüntette fel a Dante.

B. Czeke Vilma: A bánya apródjai. — Édesanyám, hol vagy? (Két gyermekregény, Palladis kiadása, Budapest.)

B. Czeke Vilma mindkét gyermekregényében ügyesen eltalálja azt a hangot, amelyet meg kell ütnie, ha azt akarja, hogy a gyermek figyelmét és képzeletét lekösse. Mindkét regényében szorosán a mában marad, de soha nem válik hétköznapivá, színesen és fordulatosan pergeti a mesét, amely mindig újabb és újabb meglepetéseket hoz az olvasónak. A két regény főalakjainak jellembeli rokonsága mellett is két különböző gyermektípust mutat be, mindkettőben a jóság, az emberi nemesség az összekötő kapocs. Különösen a bánya kis apródjainak színes kalandozása az, ami a kis olvasók figyelmét lekötheti s egyben meg is nevelheti őket. Mert az elbeszélő egyetlen percre sem feledkezik meg a nevelő célzatról, sőt ezt néha tán túlságosan is hangsúlyozza s legfeljebb ezt lehet szemére vetni. Mindkét kis regény egyébként kedves és friss, megérdemli az elismerést.

Victor Gabriella dr.: Mesedélután. (Keckemét, 1933.)

A szerző már az előszóban felvilágosít bennünket arról, hogy meséit nem annyira olvasásra szánta, mint inkább arra, hogy gyermekdélutánokon élőszóban kerüljenek a gyermekszereg elé. Az élőszó melege és varázsa bizonyonnyal sokat jelent a meséknél s olyan kíséretet adhat a szövegnek, amit a fekete betűk néma erdejében hiába keresünk. Legsikerültebbeknek azokat a meséit tartjuk, amelyeket a legapróbb gyermekeknek szánt; már az idősebb gyermekek részére írottaknál kevesebb őszinteséget találunk. Az ezeréves anya szimbólikus meséje zavaros és elhibázott, még felnőtteknek is nehéz kihámozni, hogy tulajdonképpen mit is akar a szerző mondani. A mesébe különben sem szabad mindenáron valami „tanulást” vagy szimbólumot erőszakosan belevinni. Fritz Reuter német versesregényének átdolgozása elismerésre méltó és szép munka.

Csuka Zoltán.

Képzőművészeti Szemle.

A II. Nemzeti Képzőművészeti Kiállítás.

Hosszú évek óta tavaly először sikerült jól megfontolt és messze csengő hatalmi szóval a különböző művészi irányoknak egymással éles elvi, sőt olykor személyi harcokat vívó képviselőit egy nagy seregszemlére egybegyűjteni. Ez a monstre kiállítás, mely összeállításával a dícsérő és kárhóztató kritikák egész sorát szólaltatta meg, becsületes sikerrel járt és megmutatta, hogy művészi erőinknek illetően számbavételére és megmérésére igenis szükség van és ezt állandósítani kell.

Április 29-én, kultuszminiszterünk határozott kívánságára ismét bevonultak képzőművészeink, irányokra és egyesületekre való tekintet nélkül a *második nemzeti kiállításra*, hogy műveik összességében keresztmetszetét adják képzőművészetünk mai állapotának.

A zsüri a tavalyinál szigorúbb rostát használt a kiválogatásnál s a Műcsarnok falain és termeiben mindössze 397 művész 477 művét (képek, grafikák, szoborművek, építészeti tervek) láthattuk; de ez a szigorított válogató munka a kiállításra beküldött anyagot fel nem javíthatta. A tavalyihoz képest a nívó érezhetően hanyatlott, a kiállításon sok volt a közepes vagy még azon is alul maradó munka. Ennek okát abban látjuk, hogy egyfelől többen elmaradtak az élen, vagy ahhoz közeljáró művészeink közül, másfelől nem minden művészünk választja ki mindig kellő kritikával az ő művészi egyéniségét reprezentálni hivatott munkákat. Jól tudjuk, hogy az ily nagy méretű kiállítások, melyek a művészek százait mozgósítják, nem alkalmasok egy-egy művész oeuvrejének bemutatására, hiszen két, legfeljebb három kép vagy szobor az a keret, melynek a művészt reprezentálnia kell. De viszont erre a tárlatra minden művészünknek évi terméséből a legjavát kell kiválogatnia, olyan darabokat, amelyek művészi fejlődésének és erejének minden tekintetben méltó kifejezői. Hogy ezt a mindjárt a második évben jelentkező értécsökkenést a jövőre megakadályozza, kultuszkormányunknak bele kell nevelnie a közvéleménybe és bele kell vinnie a művészeti élet köztudatába, hogy a nemzeti kiállításokon való résztvevés kötelesség, az azokon való szereplés pedig dicsőség. Elvégre, ha e tárlatokat nemzeti kiállításnak deklarálták, akkor illő, hogy azokon a művészek erőik teljességében mutatkozzanak meg. Enélkül félünk, hogy e kitűnő elgondolásnak: nemzeti erőink összefogásának megvalósításában művészi erőink összefogásának kérdését megoldó tárlatainknak nem lesz meg az a hatása és az az eredménye, mely annak idején életrehívóik előtt lebegett.

Ennyit a kiállítás anyagának általános jellemzésére; a kiállító művészeket és műveiket felsorolni, sajnos, nincs elég terünk.

A kiállítást ez alkalommal Csánky Dénes kitűnő művésznünk rendezte. Csánky a néhai gróf Zichy Jenő-féle gyűjteménynek, újabban pedig az Egyetem-utcai Károlyi palotában elhelyezett s csak az ősszel megnyílt Fővárosi Képtárnak kiváló rendezésével már tanujelét adta ily irányú kitűnő képességeinek. A kiállítás rendezésében is érzik rátermettsége. Teljesen szakított az egyesületek és irányok szerint való osztályozással és mint művész eléggé elfogulatlan tudott lenni, hogy a legkülönbözőbb úton haladó művészek munkáit helyezze egymás mellé, ha azok egyébként a szem számára jó színhatásokat, jóleső tónus-valóroket nyújtanak. Tisztán vizuális alapgondolaton építette fel az egész tárlat-elrendezést, de ez a „kevert rendezés“ egyúttal művészetpolitikai célokat is szolgált: biztosítani már a rendezéssel is a művészegyesületek között, legalább a nemzeti kiállítás tartamára, a békét. Feladatának e felfogása hozta magával, hogy rendezésében — bár egészében sikerültnek mondható — apróbb hibák, főleg a műtárgyak elhelyezésében a kvalitás szempontjának eljétése miatt előfordultak. De alapjában Csánky rendezése volt az ideai nemzeti képzőművészeti kiállítás egyik érdekes eseménye.

Oroszlán Zoltán.

Színházi Szemle

Magyar szerző művével, *Herczeg Ferenc Arva László király* c. szomorújátékával nyitotta meg kapuit a múlt év szeptemberében a Nemzeti Színház, s az évad utolsó napjainak is magyar újdonság volt a legkiemelkedőbb teljesítménye: *Török Sándor Az idegen város* c. színműve, mely a regényből átdolgozott drámák sivatagában oázisként hatott. Az évad, ebbe az értékes keretbe foglalva, a maga egészében sok jót hozott, néhány olyan értéket is, mely a múlt esztendőkhöz képest határozott gazdagodást jelentett. Hogy csak a sokaktól kifogásolt *Sakuntala*-előadást említsük: *Voinovich* Géza kormánybiztos nagy hozzáértéssel törlesztette le ezt a régi adósságot. Ami pedig a gánecokat illeti, azok természetesen abból az ingerültségből támadtak, mely az utóbbi időben annyira divatosá vált a Nemzeti Színházzal szemben. Hiszen *Kálidásza* másfélezer esztendő drámájáról s kivált a hindu drámáról körülbelül az egész sajtó ha tudott annyit, mint amennyit egy-egy hozzászólónak illett volna tudnia akkorára, mikor a darabot hosszas próbák után bemutatták. De hát valljuk meg, színházaink az utóbbi időben nagyon feleslegessé tették a kritikus önmívelését s még az ismertebb klasszikus művek felújítása is egyre ritkább. A Nemzeti Színház, ha hágy is még sok kívánnivalót, nem csupán jószándékkal igyekszik a régi, tartal-

masabb évek eredményét megközelíteni, sajnos, szinte egészen elszigetelten. Pedig a klasszikus darabok: közpréda, a különféle játéktílus, más és más színművészek egyénisége külön érdekességet biztosítana minden ilyen felújításnak s a verseny felfrissítendő színházaink vérkeringését, nevelné a közönséget is. Mégis csaknem az egész vonalon hiányzik a vállalkozási kedv. Így a magárahagyott Nemzeti Színháznak tovább kell haladnia műsorának kiteljesítésében. Mi volt a mult évad legtöbb támadásának főoka? Az, hogy a Nemzeti több olyan magyar újdonságot adott, amely alatta áll az ország első színháza mértékének. Tudjuk, hogy ez főként a „jobb hijján“ elve miatt történt. De a Nemzeti Színháznak épen ezt az elvet kellene végleg kiküszöbölnie. Gyöngé darab sem kasszasikert, sem hírnevet nem jelent; igaz, a Nemzeti-ben megbukni van annyi, mint másutt fél sikert aratni: de a Nemzetinek nagyobb a hivatása: inkább a mult értékeinek nyilvántartása, semmint a ritkán beváló újdonságok istápolása. A mult évadban is kitűnt, mennyire kockázatos: szokatlanabb stílusú darabokkal próbálkozni. Az egyik magyar újdonság már a házi főpróbán megakadt. Mi ebből ismét a tanulság? Szigorubb kritikát a mai terméssel szemben, de a kiválasztottat annál melegben felkarolni. Elképzeljük a Nemzeti Színházat, az igazit, olyan magas színvonalúnak, hogy abban *Török Sándor* értékes színműve alsóhatárt jelentene. S ha már oly nehéz kitérni a mai drámairók elől, *legjobb volna minden áldozattal kísérleti színházat teremtenie a Nemzetinek*, mintegy oldalszárnyként: az aztán próbaiskolája lehetne fiatal drámairóinknak. Maga a Nemzeti már csak kipróbált magyar darabokat újítana fel s megszerezhetné egy-egy más színház időtálló darabját is; ez jelentené a végleges elismerést. Igaz, ennek akadályai vannak, de nem legyőzhetetlenek s talán épen a Nemzeti Színház mértékjavítása háríthatná el őket leghamarább. Így a Nemzeti Színház az egész magyar színjátszás, drámairás legfelsőbb fórumává küzdhetné fel magát.

Ha jól emlékszem, *Harsányi Kálmán* úgy képzelte el az ideális Nemzeti Színház műsorának arányát, hogy az anyag felét az egész világirodalom alkotásaiból válogassák ki. Ez igen szép programm volna s átlagosan megvalósítva is mérhetetlenül előbbrevinné a magyar színházi kultúrát. Nincs újdonsült magyar vagy idegen darab? Ott van a régi idők kiapadhatatlan tárháza. Elsősorban az ifjúságra gondoljunk. A mai ifjúság épúgy szereti a színházat, mint a régi, csak törődjenek vele. Legyen végre minden héten legalább egy este, melyen a tanulók egy magyar vagy idegen elismert drámairót láthatnak. Meggyőződésem, hogy hetenként egyszer már csak magából az ifjúságból is kitélnék egy „telt ház“. E rendszeres előadások nagyban emelnék a

játék, a rendezés színvonalát is. Hosszú évek óta, valahányszor egy-egy elhanyagolt régi magyar drámánk reprizét látjuk, — mily kevésszer van benne részünk! — szinte kivétel nélkül az az érzésünk, mintha bemutatón lennénk, mely különösebb hagyományok nélkül most próbál formát keresni. A ritka felújítás miatt van ez. A Comédie Française nyaranta el-eljártassa a maga kedvelt klasszikusait, melyek így már szinte vérévé váltak a nagyközönségnek. Ha nálunk nincs e célra elég idegenforgalom, s ha már nyelvünk elszigeteltsége is csak a magunk élvezetévé rendelte drámáinkat, még mindig van alkalom, hogy színház és iskola jobban közeledjék. (Vajjon utópia-é azt hinni, hogy egy-egy ilyen előadásra a vidék tanulói is fel-felrándulnának, még pedig nagyobb anyagi áldozatok nélkül?) A rendezés gondossága minden különösebb költséget feleslegessé tehet s a rendszeresen megvalósított program az iskolák számára is állandóbb magyar színházi kultúrát teremthet előbb-utóbb. Minden előadást pár percnyi tájékoztatónak kellene megelőznie. Évekkel ezelőtt a *Marót bán* előadása főként azért fult botrányba, mert előkészítés nélkül próbálták „beadni“ az ifjúságnak, mely természetesen jót nevetett a sebbel-lobbal éreztetett „korhűsége“ s a bántóan éreztetett „ifjúsági-előadás“ kényszerű stílusán. Mivel a heti műsort már vasárnap mindenki ismeri, az iskolák is sokban hozzájárulhatnak a tanulók tájékoztatásához. Százával vannak diákok, akik egész évben egyszer sem mennek színházba. Ezrével olyanok, akik a fehér hollóként jelentkező *Bánk bánt* sohasem látták. Pedig átlag husz-harminc estét is végigélvezhetnének, mert ilyenkor a tömeges színházbajárás ingyenjegyhez juttathatja a szegényebbjét is. Ha átlag minden pesti diák évente csak tíz értékes darabot láthatna, érettségire ez nyolevan darabot jelentene, míg a mai állapotok közt drámáink legjavát is csak hitvány tartalmi kivonatokból ismeri a legtöbb diák. Anyagi oka ennek — ismétlem — nincsen: a színházi jegy, — intézményesen, tömeges látogatást számítva, — lehet olyan olcsó, mint a gombamódra termő boulevard-kiadványok, melyeket oly szorgalmasan vásárol ifjúságunk. A Nemzeti Színház és a Kultuszminisztérium közös akarral nagyon sokat segíthetne ezen.

De nézzük a mult évad javamunkáját: *Szegény Mavrier, István király, A pelikán, Szivárvány* — a maguk nemében jó teljesítmények s bármely színháznak dícséretére váltak volna. Sikerült néhány *Shakespeare*-felújítás is; *A falu rossza*, a *Bánk bán* telt házakat vonzott, ez utóbbi Keeskeméten is forró sikert aratott, *Az ember Tragédiájának* reprize pedig igazán emlékezetes sikert jelentett, s hatását bizonyára a következő évadokban is érezni fogjuk.

Nagy érdeme *Voinovich* Gézának, hogy néhány nagytehet-

ségű fiatal színészt fedezett fel. (Perczel Zita, Szörényi Éva, Ungvári László, Várkonyi Zoltán, Vízzy Béla.)

A többi színház munkájáról már kevesebb a szavunk. Nagyobbára szórakoztató darabokat nyújtottak, nagy rendezői ügyességgel s igen jó színészekkel. A Vigszínház nyári sikere: *A cirkusz csillaga* különben jellemző tünet: színház és cirkusz egészen találkoztak s a sűrű tiltakozások ellenére zavartalanul jól érzik magukat egymás közelében.

Vajthó László.

Szobrot Madách Imrének!

Országszerte hangosan vagyunk kénytelenek hirdetni, amiről hallgatnunk kellene: Madách Imrének még nincsen szobra.

Madách Imre megalkotta a világirodalom egyik legnagyobb művét. Vele egy magyar lépett az emberi művelődés történetének legnagyobb nevei közé. Ezzel világraszóló, örökkévaló emléket emelt nemzetének. A nemzet ezt mindaddig nem viszonozta. Ha az idegen megkérdi tőlünk, hogy hol az a bizonyára méltó és nagy-szerű szobor, amelyet nagy fiának emlékezetére állított a hálás magyarság, zavartan hallgatunk.

De a halála óta eltelt évtizedek semmitsem jelentenek az eljövendő évszázadokhoz képest, amelyek alatt ez a nagy név zászló gyanánt fog lengeni a magyarság életének épületén. Hogy egy szobor, amelyet állítói időtlen időkre szántak, hetven évvel korábban vagy később emelkedik-e fel, közömbös. Ha eddig elmulasztottuk, most majd megcsináljuk. Az idő talán még alkalmasabb most, mint az eddigi évek lettek volna. A lángelme hátrahagyott nagy műve most érkezett el, ahhoz, hogy a világ érdeme szerint érteni és becsülni kezdje. A világ most kezd figyelni arra, hogy akitől ezt a hatalmas ajándékot kapta, az magyar volt. Annak az országnak a fia, amelytől éppen most vették el mindenét.

Allítsunk szobrot Madách Imrének.

A Madách szoborbizottság a Protestáns Szemle szerkesztőségének szíves segítségével a nagyközönséghez fordul. Pénzt kérünk a Madách szoborra.

Jól tudjuk, hogy az áldozat éppen ma a legnehezebb. De Madách hazájában most is nyolc millió ember él s a határokon túl is félannyi. Ha a kérő szó elől senki nem fordítja el a fejét, a legkisebb áldozat is elég. Ha mindenki ad, akkor a gazdag ember pengője s a szegény ember kétfillérese bőven összeadják a szobrot.

Szobrot Madách Imrének!

Ha majd állani fog a szobor, s az adakozó megáll előtte, büszkén és boldogan érezheti, hogy ez az ő szobra, ezt ő is emelte. Ezt a büszkeséget és boldogságot egy fillérért is megveheti magának bárki. Csinálja meg ezt pompás vásár gyanánt az, aki nem érezné, hogy kötelességből is meg kell csinálnia.

Mielőtt a gyűjtést hivatalosan megindítottuk volna, csak a szobor gondolatának puszta hírére is megindultak az adományok. A kísérő levelek megható lelkesedésről és áldozatkészségről tesznek tanuságot. Úgy érezzük, hogy voltaképen felesleges a kérő szó, és elegendő az egyszerű bejelentés, hogy a gyűjtés megindult. Ezennel megindítottuk, s a magyar közönség kultúrájába és nemzeti öntudatába vetett szilárd hittel várjuk az adományokat.

AZ ORSZÁGOS MADÁCH IMRE SZOBORBIZOTTSÁG.

AZ ORSZÁGOS MADÁCH IMRE SZOBORBIZOTTSÁG f. évi április hó 7-én alakult meg, fővédnöke vitéz nagybányai Horthy Miklós Magyarország kormányzója, védnökei József kir. herceg, Serédi Jusztinián bíboros hercegprimás, esztergomi érsek, és vitéz jákfai Gömbös Gyula Magyarország miniszterelnöke, elnöke pedig Hóman Bálint m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter, a végrehajtóbizottság elnöke Ravasz László püspök, alelnöke Horánszky Lajos igazgató és Liber Endre alpolgármester, főtitkára dr. Pacher Béla tanácsjegyző. A szoborbizottság az adományok beküldését közvetlenül az Országos Madách Imre Szoborbizottság 30.450. sz. postatakarékpénztári folyószámlájára kéri.

Kívánatra a szoborbizottság gyűjtőiveket is rendelkezésre bocsát és azokat az érdeklődőknek postán megküldi. A szoborbizottsághoz intézett levelek a főtitkár hivatalába (Központi Városháza, Közművelődési ügyosztály, I. pav. földszint 3. sz.) küldendők.

A Protestáns Szemle megjelenik havonta. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Ráday-utca 28.) — Felelős kiadó: Török Pál

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Prot. Szemle is jár) évi 20 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Bpest IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Bpest, IV., Deák-tér 4.

Póstatakarékpénztári számla száma: 4170.

Sylvester Irod. és Nyomdai Intézet r. t., Budapest, VI., Hermina-út 37.

Telefon: 166—48. — Fel. vezető: Schlitt Henrik.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai

Házi Kincstár

3. Szaboleska M.: Áhitat, szeretet.	
4. Sheldon: Az Ő nyomdokain.	
5. Kenessey B.: Női jellemképek.	
7. Dalhoff—Csizmadia: A keresztény szeretet munkái.	
8. Raffay S.: Jézus hasonlatai.	
9. Opzoomer: A vallás gyümölcse.	
10. Pfennigsdorf: Hit és szabadság.	
11. Thomas: Az evang. és szociálizm.	
12. Szabó A.: Külmisziói kalauz.	
13. B. Papp I.: A belmisszió hősei.	
14. Pruzsinszky P.: Hitünk hősei.	
15. E. Skovgaard—Petersen: Akarsz-e diadalmaskodni? (Csak kötve)	
16. Szóts F.: A vallás élete.	
A Házi Kincstár ára:	
Kötetenként, füzve — — — —	2.30
Díszes vászonkötésben — — — —	3.—
A 3—8. kötet csak füzve. a 9—16. kötve is kapható.	
Bernát István: Két optimista apostol — — — — — — — —	—20
Emlékezés Kálvinról.	
Irták többen. 80 — — — — —	2.—
Hastings: Van Isten — — — — —	1.—
Egyháztört. Adattár II—IX. á — — — —	3.—
Egyháztört. Ad. X. á — — — — —	2.—
Egyháztört. Ad. XI—XIV. — — — — —	4.—
Fejes I.: A prot. egyház feladata — — — —	—20
Kenessey B.: Károli emlékkönyv — — — —	1.70
Kiss: Török Pál élete — — — — —	3.—

Köszorű-füzetek.

Vallásos iratok, számonként — — — —	—06
Makkai Sándor: Erdélyi ref. problémák — — — — — — — —	—24
Maszyk E. dr.: Jézus élete evangéliumi képekben. I—II. — — — —	4.—
Mokos Gy.: Herczegszöllősi kánonok hasonmás kiadása, — jegyzetekkel és rokonkánonokkal — — — — — — — —	10.—
Pokoly J.: A protestantizmus hatása a magyar állami életre — — — — — — — —	2.—
Polner Ödön: Deák F. egyházpolitikája — — — — — — — —	—30
Prot. Szemle régebbi folyamaiból kapható:	
I. 1889. — — — — — — — —	2.—
1890—1893. á — — — — — — — —	4.—
1894—1898. és 1903—1917. á — — — —	6.—
1919—1932., füzetenként á — — — —	—80
Reményik Sándor: Kenyér helyett (Versek) — — — — — — — —	2.—
Révész I. munk. a pápens korából — — — — — — — —	1.50
Szász K.: A prot. egyh. viszonya a társ. kérdésekhez — — — — —	1.30
Tíz arckép — — — — — — — — — —	2.40
Zoványi J.: Magyar prot. egyháztörténeli monografiák — — — — —	2.30
Két ifjúsági irat (míg a készlet tart):	
Raffay Sándor: Fénysugarak. 6—12 éves gyermekeknek — — — —	1.20
Raffay Sándor: Nemes ösvényeken. 12—16 ifjaknak — — — — —	1.20
Valláserkölcsei felolvasások — — — — —	.80
Vallásügyi Tárgyalások II—III. á — — — —	3.—
Vallásügyi Tárgyalások IV. á — — — — —	5.—

A Károli Gáspár Református Irodalmi Társaság kiadványa

Vásárhelyi János: A család élete. 40 lei. Magyarországon — — — — — 1.60

A M. P. I. T. tisztviselői:

Ügyvezető elnök RAVASZ LÁSZLÓ
Lelkészi elnök KAPI BÉLA és RAVASZ LÁSZLÓ
Világi elnök BETHLEN ISTVÁN gróf és TOMCSÁNYI VILMOS PAL
Titkár SIMONYI DEZSŐ és TÖRÖK PAL
Szerkesztő APRILY LAJOS
Belső munkatárs KEMÉNY LAJOS és TÖRÖK PAL
Pénztáros SZELENYI GYULA
Ügyész FROMM LAJOS

A Károli Gáspár Ref. Irod. Társaság tisztikara:

Egyházi elnök Dr. MAKKAI SÁNDOR
Világi elnök Dr. THURY KÁLMÁN
Alelnök VÁSÁRHELYI JÁNOS (egyh.), Dr. NAGY SÁNDOR (világi)
Főtítkár MAKSAY ALBERT
Titkár DEBRECZENI ISTVÁN és Dr. JANCsó ELEMÉR
Pénztáros Dr. DARKÓ ÁKOS
Ügyész Dr. SZÖLLÖSY JÁNOS

Megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:
VALDENS HŐSÖK (ARNAUD KRÓNIKÁJA)
Fordította Német Gábor. Ravasz László előszavával.
Ára 2.50 P.

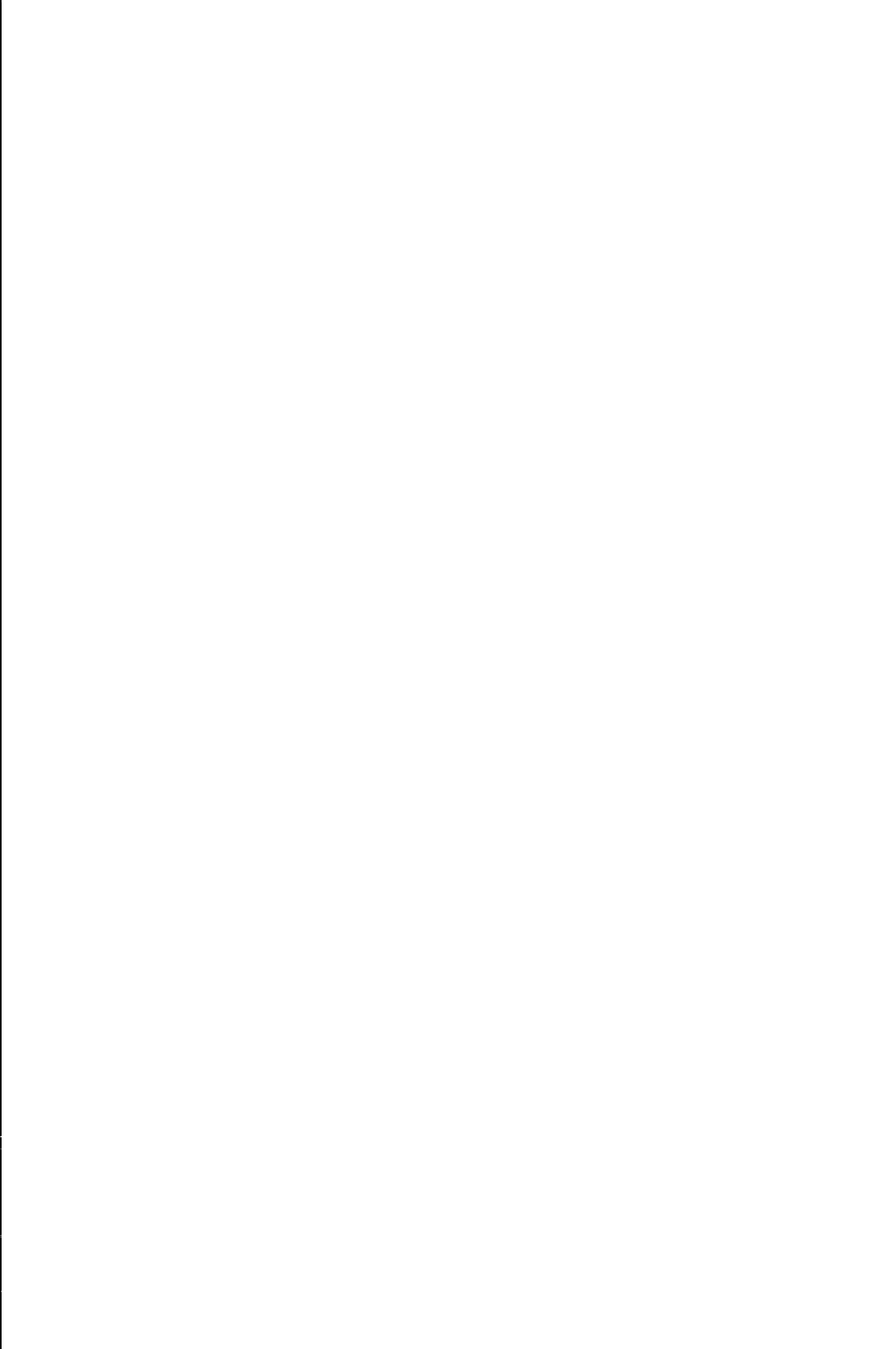
Figyelmeztetjük az érdeklődőket, hogy egyik főbizományosunk, a
STUDIUM
új címe: BUDAPEST, IV., KECSKEMÉTI-U. 8. Telefon (a régi maradt): 856-16.

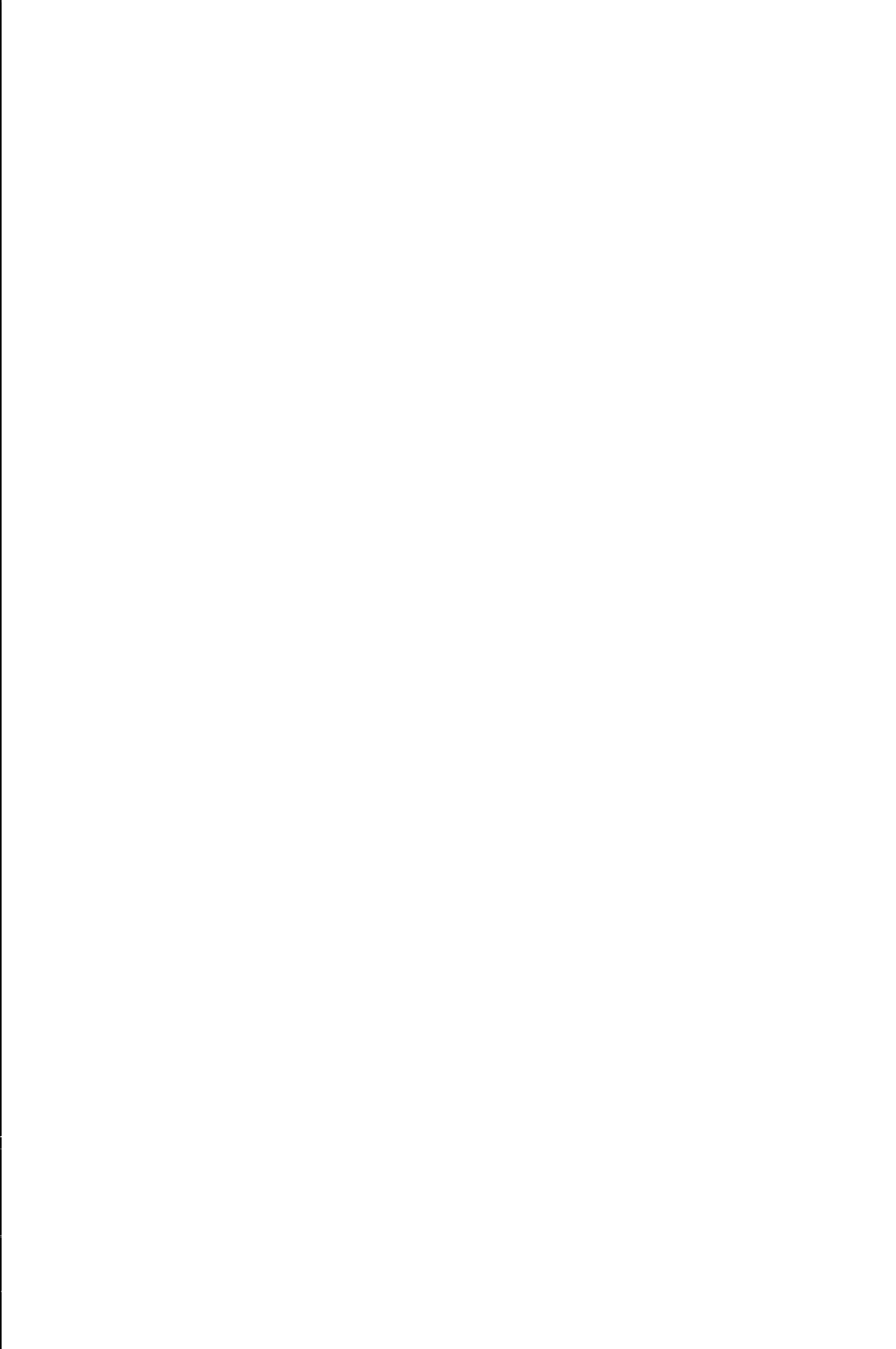
Főbizományos:
Bethlen Gábor-könyvkereskedés; Budapest, IX, Kálvin-tér 8.
Telefon: Automata 850-53.

Főbizományos: STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó R.-T.
BUDAPEST, IV, KECSKEMÉTI-U. 8. -- Automata: 856-16. szám.

Erdélyi Ref. Egyházker. Iratterjesztés, Cluj-Kolozsvár, Str. Bratlanu 51.
Előfizetések és tagsági jelentkezések itt is elfogadtnak.

Jelen számunkhoz ingyen melléklet:
Révész Imre: A DEBRECEN-EGERVÖLGYI HITVALLÁS ÉS A TRIDENTINUM
c. műve.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ÁPRILY LAJOS

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

RÉVÉSZ IMRE: A protestantizmus és a vallásszabadság
MARTON JÁNOS: Dr. Rácz Lajos
CSUKA ZOLTÁN: Délutáni álmom (vers)
S. SZABÓ JÓZSEF: A református iskolák jelentősége a török
uralom alatt és végén
KÉPES GÉZA: Rainer Maria Rilke
VARGA ZOLTÁN: Széchenyi vallásossága
TÖRÖK PÁL: Két történelmi regény — történelmi szempontból.
DR. ZOVÁNYI JENŐ: Melyik Szántón lelkészkedett Thúri Pál?
KRITIKAI SZEMLE

XLIII. évf. 10. sz.

1934. október.

Ára 2 pengő.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása,
Budapest.

KRITIKAI SZEMLE

PRÖHLE KAROLY: Michael Faulhaber: Zsidóság, kereszténység, germánosság — — — — —	514
KARACSONY SANDOR: Br. Podmaniczky Pálné Vargha Ilona: Arany János és az evangélium — — — — —	515
TURÓCZY ZOLTÁN: Felméry Albert: A lélek mondanivalója — —	516
MOLNAR ANTAL: Árokháty Béla: Szent Molnár Albert és a genfi zsoltárok zenei ritmusa — — — — —	518
KERECSÉNYI DEZSŐ: Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet — —	521
JOÓ TIBOR: Petrovics Elek-émlékkönyv — — — — —	524
OROSZLAN ZOLTÁN: Banner János: A hódmezővásárhelyi városi múzeum régészeti osztályának első öt éve — — — — —	525
GYALÓKAY JENŐ: Markó Árpád: II. Rákóczi Ferenc, a hadvezér —	527
TÖRÖK PÁL: Harold Lamb: Dzsingisz khán, Ford. Náday István. — André Maurois: VII. Erward és kora. Ford. Lányi Viktor — —	529
GUNDA BÉLA: Az Erdélyi Múzeum Egyesület XII. vándorgyűlésének Emlékkönyve — — — — —	531
SZEGEDI ISTVÁN: Pekár Gyula: Az ördög az Ámen árnyékában —	532
LOVASS GABOR: Szilárd János: Első kalandom — — — — —	534
VAJTHÓ LASZLÓ: Színházi Szemle — — — — —	535

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat a következő címre kell küldeni: Áprily Lajos szerkesztő, Budapest, II., Loránffy Zsuzsanna-utca 3. (Baár—Madras ref. leánynevelő-intézet.) Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

A protestantizmus és a vallásszabadság

A kérdésnek folyóiratunkban örvendetesen és sokoldalúlag megindult tisztázásához szeretnék én is valamivel hozzájárulni.

Minálunk ez a kérdés a tudományos, némileg a közéleti érdeklődés előterébe, leginkább mint ténykérdés került. Arról támadtak nézeteltérések — világnézetileg különbözőképpen meghatározott egyének és csoportok között — hogy vajjon a magyar protestantizmus történetének egyik vagy másik nagy alakja csakhogy oly mértékben híve és gyakorlója volt-e a vallásszabadságnak, vagy legalább a vallási türelmességnek, amely mértékben azt a köztudat és bizonyos szokványosan kialakult történetfelfogás és szövegművelés tulajdonítja neki. Ehhez kapcsolatosan aztán természetesen fölmerült az a továbbmenő, de még mindig csak a tények világában maradó kérdés is, hogy vajjon a protestantizmusnak általában — a helyesen és elfogulatlanul értelmezett történet vallomása szerint — vannak akkora érdemei a vallástürellem, illetőleg vallásszabadság eszméjének terjesztése és megvalósítása körül, amekkorát neki általában bizonyos világnézeti irányból tulajdonítani szokás.

Ezek a kérdések, gondosan és több szempontból értelmezett történeti tények és ténytársulatok tükrében, tanulságos megvilágítást nyertek nálunk egyebütt és régebben is, legújabbban pedig Szemlénk három becses cikkében. A vizsgálódás elsősorban érthetőleg a kérdés magyar vonatkozásaira terjedt ki, de figyelembe vette az egyetemes történeti kapcsolatokat is, amelyeknek e kérdés területén régi és kiterjedt külföldi irodalma van, az e téren szembenálló világnézeti táborok mindegyikéből.

Aki azonban a kérdésre adott különböző feleleteket eleitől fogva (tehát nemcsak a legutóbbi három cikk kapcsán) figyelemmel kísérte, az nem igen állhatott ellen annak a benyomásnak, hogy egyöntetű és egységes megállapításokra e téren eljutni pusztán csak a tények vizsgálatából aligha lehetséges. Oly tényekkel szemben, amelyek egész határozottan a protestantizmus, és pedig már a XVI.—XVII. századi protestantizmus javára látszanak eldőnteni a kérdést, egészen határozottan szembenállnak más, épp oly letagadhatatlan tények is, amelyeknek világánál maguk a protestantizmus legmeggyőződöttebb hívei, vagy legalább világnézeti pártfogói is kénytelenek észrevenni a mérlegnek ellenkező oldalra billenését. Ez arra vall, hogy a kérdést nem lehet pusztán ténykérdésként kezelni. A tények mögött elvek

állanak, amelyeket természetesen szintén csak a történetből lehet megismernünk — de a történetből *magából*, tehát nem a mi mai világnézeti irányainkból és jelszavainkból, amelyekre a történeti anyagot és adottságot csak úgy egyszerűen ráhúzni nem szabad. Ez az elvi kérdésföltevés az, amelyet a protestantizmus és a vallásszabadság viszonyának vizsgálatánál mind e mai napig nem találok magyar irodalmunkban kellően érvényesítve, egyik világnézeti oldalon sem. Ebből az elvi szempontból — bár természetesen mindig a történet síkjában maradván és nem lendülve át az elméletibe — szeretnék tehát a kérdéshez néhány további szelvényzetet fűzni. Akik a kérdés külföldi irodalmát ismerik s magában a szóbajóhető óriási történeti anyagban is járatosak valamelyest, azok számára mindaz, amit mondandó vagyok, nem lesz egyéb, mint újra — fölfedezett puskapor. De az elvégre sehol sincs megírva, hogy az ilyen puskaporral is ne lehessen lőni, vagy legalább is fölvetetni néhány állhatatosan terpeszkedő előítélet tunya kőszikláját.

1.

Ha elvi szempontból tisztán akarunk látni, legelőször is húzzunk éles határvonalat a reformátori és nemreformátori protestantizmus között. Ez a meghatározás szerintem szabatosabb, mint a tudományos irodalomban körülbelül egy emberöltő óta divatozó „óprotestantizmus“ és „újprotestantizmus“. Az ó és az új puszta kronológiai, a reformátori és nemreformátori ellenben minőségi, lényegi jelzők. A kettőnek a köre ugyan nagyon durva elhatárolásban többé-kevésbé összeesik: a XVI.—XVII. századok „ó“ protestantizmusában a reformátori, a XVIII.—XIX. századok „új“ protestantizmusában pedig a nemreformátori elem az uralkodó (a XX. századi viszonylag megint új képlet, amelyet e kérdés vonatkozásában egészen figyelmen kívül kell hagynunk, már csak a megfelelő történeti távlat híján is). Ámde közelebről megnézve az óprotestantizmus is tartalmaz bőségesen nemreformátori elemeket (kérdésünk szempontjából épp ez a különösen fontos), valamint az újprotestantizmusból sem tűntek el teljesen, csak háttérbe szorultak, tudatalatti mélységekbe húzódtak le a reformátori elemek — várván újabb feltörésük kedvező történeti pillanatát, aminek nagyszerű arányokban éppen jelenünk a tanúja.

Elvileg tehát reformátori és nemreformátori protestantizmus közt kell különbséget tennünk és azt kell megkérdeznünk, hogy a kettő milyen viszonyban áll a vallásszabadság, illetőleg az ezt történetileg előkészítő vallási türelmesség eszméjével.

A reformátori protestantizmus, vagyis a Luther, Zwingli és Kálvin evangéliumi, tehát bibliai protestantizmusa, a protestan-

tizmusnak ez az elsődleges, tiszta és — amíg lesz okos értelme a protestantizmus szavának és fogalmának — mindig mértékadó alakja egészen határozottan nem azért jött, hogy vallásszabadságot teremtsen, vallási türelemért harcoljon. A reformátorok számára semmi sem lett volna nagyobb borzalom és botránkozás a különböző keresztyén, sőt nemkeresztyén vallások egyenjogúságának és — amit az egyenjogúság többé-kevésbé mindig feltételez — egyenértékűségének eszméjénél. Ők a Krisztus királyi egyeduralmát akarták az anyaszentegyházban visszaállítani, ezt az egyeduralmat pedig egyedül a kijelentett Ige tiszta és semmi emberi melléktekintettől nem kötött hirdetésében látták biztosítva. Az Ige nem más, mint maga az élő, mindenható, kegyelmes Isten, aki Jézus Krisztusban belép az elesett emberi nemzet életébe s merő irgalmából megmenti és megtartja választottait. A választottak megtartatásának útja Isten részéről az ingyen való bűnbocsánat, emberi részről az azt elfogadó, arra magát engedelmesen rábízó hit. Szabadságról a reformációban annyiban van szó, amennyiben föltétlen, királyi fenséggel szabad maga a Kegyelem és boldogan, győzelmesen szabad a világtól a kiválasztott, az életét a kegyelemre építő, a Jézus Krisztustól megváltott, hívó ember. A reformátorok nagyon sokat beszélnek a lelkiismeret szabadságáról, de ezalatt mindig a predestinált és megváltott hívó embernek a kegyelemben gyökerező lelki, benső szabadságát értik, a bűnnel, világgal, ördöggel és halállal szemben.

A reformátorok meggyőződése szerint ahol az Igét nem így hirdetik, ott nem az Igét hirdetik. Egyező értelemmel teszik magukévá a Pál apostol engesztelhetetlen álláspontját: „*más evangéliumra hajlotok, holott nincs más... ha szinte mi, avagy mennyből való angyal hirdetne is néktek valamit azonkívül, amit néktek hirdettünk, legyen átok*“ (Galatalevél 1:6–8). Ők tehát Róma ellen nem a „vallás szabad gyakorlata“ jogának kivívásáért, hanem az élő Isten és az ő Igéje egyedülvaló és kizárólagos jogának érvényesítéséért indultak hareba. Álláspontjuk ezért a legnagyobb mértékben tekintélyi. A Tekintélynek követelnek szabadságot, nem a Szabadságnak tekintélyt. A Tekintély pedig számukra egyedül Isten, tehát az Ige, szemben a másik oldal egyedüli tekintélyével: a látható egyházzal és annak emberi fejével. A legtisztábban objektív-autoritatív felfogás ez, szubjektivizmus és individualizmus leghalványabb árnyéka nélkül.

Ezen az állásponton nyilván szó sem lehet vallási türelemről. A reformátorok szerint az Evangéliumot tisztán és teljesen hirdető egyházzal — az igaz egyházzal — szemben Róma vagy akármely más, az Ige tisztaságát elhomályosító, az isteni kegyelem föntségével szembe az emberi erők üdvértékét állító vallási irány számára szabad gyakorlatot követelni, annyi, mint az

Antikrisztus „jogait“ hangoztatni Krisztussal szemben. A világi hatalomnak, az állami felsőségnek nem az a dolga, hogy a különböző vallások és egyházak között a vallásszabadság, illetőleg vallástürelem alapján egyensúlyi helyzetet teremtsen, hanem — amennyiben számot tart a keresztyén névre és el akarja kerülni Isten szörnyű ítéletét — az, hogy az Evangélium kizárólagos érvényesülését a maga Istentől rendelt hatáskörében biztosítsa. Ha kell, kényszerezeközökkel is, mert ha a hatóságnak joga van fizikai eszközöket is igénybevenni azokkal szemben, akik a Törvény második táblájának szegülnek ellene, mennyivel inkább joga, sőt kötelessége ilyeneket azokkal szemben alkalmazni, akik az első tábla ellen kelnek föl, tehát Isten igaz tiszteletét akarják lehetetlenné tenni és az Ő dicsőségét káromolják. Mert az állam ugyan nincs alárendelve az egyháznak — itt az eltérés a közép-kor rendszerétől — de annál inkább alája van rendelve Isten igéjének, kijelentett akaratának, Törvényének és Evangéliumának. A keresztyén állam csak ennek a szabadságát védelmezheti, minden más tanítás szabadságának köteles ellene szegülni.

Minél töretlenebbül érvényesülhetett a XVI.—XVII. századi Európa bármely pontján ez az eredeti és hiteles reformátori protestantizmus, annál kevésbé találkozunk az illető pontokon bármiféle vallási szabadságnak, illetőleg türelemnek még csak a rezdüléseivel is. Ezt a tényt a történelemből, kétségbevonhatatlan elvi alapjánál fogva, egyszer már végérvényesen el kellene fogadnunk, minden szemérmes szépítgetés és szégyenlős leplezés nélkül. A Servet máglyája és a hasonló jelenségek nem ellene mondanak a reformátori protestantizmus lényegének, hanem — egy végletekben hányódó korszak végzetes egyoldalúságával — bizonyos tekintetben egyenesen következnek belőle. A reformátori protestantizmus egyetlenegy meggyőződött hívére sem becsületsértés — legyen akár theologus és egyházi ember, akár politikai és államférfiú — ha a történelem megállapítja róla, hogy nem volt elvileg a vallásszabadság híve s hogy a gyakorlatban is több-kevesebb türelmetlenséget tanusított. Ha mai nemzedékünk ezt egyszer már világosan megrögzítené történeti tudatában, az evvel összefüggő történelmi kérdések tárgyalásánál nagyon sok félreértést, ferde beállítást és izgalmat el lehetne kerülni.

2.

A reformátori protestantizmus mellett azonban — előbb vele szembefordulva, majd később vele egyre jobban összeszővődve — már a XVI. században jelentkezik egy nemreformátori protestantizmus is, amelyet protestánsnak nevezni bizonyos anakronizmust jelent ugyan — legalábbis a reformáció századá-

ban — de nem éppen alaptalan, mert ez a nemreformátor irány Rómával épúgy szembekerült (eleinte szintén a Bibliára vagy arra is hivatkozva), mint a reformátori és mert ennek éppúgy megvoltak a maga protestáló, tehát bizonyosságtevő hitvallói és vértanúi, mint a reformátorinak. Ennek azonban nincsenek olyan egységes, kikristályosult vonalai, mint amannak. Az anabaptizmustól az antitrinitárizmusig, az independentizmustól a quakerizmusig, a misztikától a racionalizmusig, a csodaváró pesszimizista apokaliptikától az optimista világjavító moralizmusig ropantul tág és gazdag skálán mozog. Közös vonása azonban, hogy a kijelentett Ige egyedülvaló tekintélyét vagy egyáltalában nem fogadja el, vagy, amennyiben elfogadni látszik is, az Ige értelmét és tartalmát nem a hit által, kegyelemből való megigazulásban látja, hanem más egyéb, egyéni változatossággal kiragadott és összeválogatott bibliai, evangéliumi gondolatokban. Az egyetlen igazi tekintély pedig számára az egyénben és az alanyban megnyilatkozó Szellem: akár mint bíráló Ész, akár mint közvetlen élményszerűséggel ihlető, látásokat láttató, új „kijelentéseket“ közlő Lélek (nem a Bibliában, mindig az Ige által megnyilatkozó Szentlélek Úr Isten, hanem egy egyetemes világlélek-féle, amelyet persze az illetők vallásos tudata a Szent Lélekkel azonosít!). Ez tehát az objektív-autoritativ állásponttal szemben a hol zavarosabb, hol letisztultabb szubjektív-individualisztikus álláspont jelentkezése: a reformátori biblicizmussal szemben egy ősrégi vallás- és szellemtörténeti iránynak, a misztikus vagy racionalisztikus spiritualizmusnak érvényesülni akarása. Az egész középkoron keresztül, magának az egyháznak a kebelében is megvolt, lappangva, leplezve és leszorítva, ez a szellemiség: a renaissance-ban egyszerre hatalmas erővel feltört s közvetve — Róma egyeduralmának megtörése által — a reformációtól is tetemes erősítést kapott.

Ez a százarcú, de a fentebb elmondottakban valamennyire mégis egységes nevezőre hozható nemreformátori protestantizmus a vallásszabadsági és vallástürelmi eszmék tulajdonképeni melegágya. Ez hangoztatja rengeteg változatban azt, hogy a hit egyéni dolog, a vallási igazságoknak objektív értékmérője vagy nincs, vagy ha van is, azt az egyén csak a maga szellemi adottságaihoz mérten tudja, rendesen inkább homályosan, mint tisztán felismerni. A hit tehát szabad, amint szabad az Ész és a Lélek, amelyek fakasztják, illetőleg megvilágosítják a hitet. Ennél fogva helye van egymásmellett többféle vallási tanításnak és gyakorlatnak is. A „lelkiismereti szabadság“ ennek a nemreformátori protestantizmusnak az értelmezésében egészen más, mint a reformátoriéban: nem a megigazult és megváltott keresztyén ember lelki valójának a büntől, haláltól, ördögtől való szabad-

ságát jelenti, hanem a vallás egyéni kialakításának és gyakorlásának nagy emberi szabadságjogát. Ott a lelkiismeret alázatos tükör, amelyben az Isten igéje kényszerítő, parancsoló erővel mutatkozik meg; itt a lelkiismeret szuverén úr, aki maga mondja meg, mit tart isteninek, igazságnak, követendőnek. A lelkiismerettel szemben ezért nem szabad semmiféle külhatalomnak, legkevésbé az állami hatóságnak, kényszerrel föllépni. Az állam föladata ennek a protestantizmusnak a fölfogásában különben sem az, hogy egy, az Igével azonosított hitvallás egyedüli tekintélyét keresztülerőszakolja, hanem csak az, hogy a polgároknak a köz javára való csöndes, békés együttélését és együttműködését biztosítsa, minden tekintet nélkül vallási meggyőződéseikre, amelyek kívül esnek hatalma és rendeltetése körén.

Mindenütt, ahol csak a XVI.—XVII. századi Európában a vallástürelem vagy épp a vallásszabadság hangoztatásával és követelésével, valamint gyakorlati megvalósításának óvatosabb vagy radikálisabb kísérleteivel találkozunk, ennek a nemreformátori protestantizmusnak közvetlen vagy közvetett hatásai vannak. Erdélyben, Hollandiában, Lengyelországban, a velencei köztársaság területén, majd Angliában egyképen ez az eset. Az itt tapasztalható vallástürelmi jelenségeknek eszmei forrása mindenik esetben a nemreformátori protestantizmusnak egy vagy több ága és hajszálere: viszont ezek azt, hogy az államélet realitásai közt keskenyebb vagy szélesebb medret áshatnak maguknak, kivétel nélkül a politikai és társadalmi erők szerencsés játékának köszönik, amelyet egy, az egyoldalú vallási és egyházi nézőpontoktól már emancipálódni tudó „államraison“ — középkorvégi és renaissance-örökség, belső szerkezetében a spiritualizmussal, illetőleg a racionalizmussal sok tekintetben párhuzamos jelenség — szabályoz.

3.

A nemreformátori protestantizmus szeszélyesen szétágazó s újra meg újra összefolyó jelenségei úgy Róma, mint a reformátori protestantizmus részéről heves ellenzést és üldöző magatartást váltottak ki. Azonban, amíg Róma a legmerevebben eltaszította őket magától s összezárkózott velük szemben — csak klastromainak szűk falai közt tűrvén meg erős felügyelet és ellenőrzés alatt némileg hasonló jelenségeket — addig a reformátori protestantizmus az első nagy összeütközések lezajlása után mindinkább kezdett velük összeszővődni, amiből az is következett, hogy a vallástürelem és vallásszabadság eszmevilága egyre jobban beszívárgott a reformátori protestantizmus zárt egységű dogmai és egyházi rendszereibe is.

A reformátori protestantizmus ugyanis a maga legerősebb-

ben tekintélyi álláspontján sem tanúsíthatott ugyanolyan elútasító magatartást ezzel az eszmevilággal szemben, amelyet tanúsított és elvileg maig tanúsít Róma. Az igaz hit kikényszeríthetőségének és a téves hit büntethetőségének tanát a reformátori protestantizmus éppen a saját elveiből következőleg sem vallhatta. Ha egyszer a maga tiszta és következetes evangéliumi álláspontján a megigazító hitet Isten ajándékának, a Szentlélek művének tekintette, amely a szabad és mindenható kegyelem szuverén tényeként csak a választottaknak jut részükbe: akkor lehetetlen volt arra gondolnia, hogy pusztán állami kényszereszközökkel tökéletes hitegységet lehessen teremteni. *A reformátorok erre nem is gondolnak.* A hamis hitet nem azért tartják üldözendőnek és kiirtandónak, mintha ettől az eljárástól remélnék az igaz hit meggyökerezését, elterjedését és fennmaradását: ez, az ő egyértelmű felfogásuk szerint, csak az Igéhez méltó szellemi és erkölcsi eszközökkel érhető el. Ők a hamis hit nyilvános gyakorlásában az Isten dicsősége káromlását látják, amely az ezt megengedő emberi társadalomra Isten haragját és bosszúállását idézi fel: ezért teszik az államhatalomnak kötelességévé „a bálványok kiviszését a földről“. De ott, ahol a hamis hit csendesen megmarad az egyéni és a családi élet körén belül, nem viselkedik hívóan, nem folytat propagandát s nem lép esetleg ellenakcióba: a reformátorok a „gyöngye lelkiismeretekre“ tekintettel az elnézésnek, a szellemi eszközökkel való lassú megnyerésnek a szószólói s a rendszeres eretnekkutatásnak, az inkvizitórius eljárásnak nem barátai. Oly jelenségek, amelyek ennek látszólag ellene mondanak — pl. a felületesen „kémrendszer“-nek nevezett szigorú genfi hitellenőrzés — a különleges helyi körülményekben lelik magyarázatukat (Genfnek pl. úgy politikai, mint egyházi okokból évtizedeken át félnie kellett a római katholicizmus viszsztatérésének közvetlen lehetőségétől!), nem pedig abban, mintha az egyik reformátor vagy egyházi ember egyénileg „vérszomjasabb“ lett volna, mint a másik. Innen van az, hogy reformátori területen a türelmetlenségnek bármennyi szomorú példájával találkozunk is, olyan vérengző tömegbrutalitásoknak, amilyenek Róma történetével vannak összenőve, egyáltalában nem találjuk nyomát. Sőt innen van az is, hogy a reformátori területen szórványosan mégis csak elkövetett hitbeli erőszakosságok éppen reformátori szellemű körökben sem találtak soha teljes és egyhangú helyeslésre.

Együtt járt ezzel az, hogy a protestáns államtan maga sem maradhatott meg sokáig azon az elvi alapon, amelyen a nagy reformátorok követelték a világi hatóságtól a törvény „mindkét táblája“ fölött való örökösödést. Ez a követelés ugyanis belső feszültségben állott s előbb-utóbb ellenkezésbe jutott a reformáto-

rok ama másik államtani alapkövetelményével, amely az egyházi és a világi hatáskörök teljes elkülönítését hangoztatta — szemben a középkori Rómával — s az államfenséget a világi, szekuláris ügyek körében mindenféle egyházi túlkapással szemben egyzersmindenkorra biztosítani akarta. A „keresztyén állam“ évezredes nagy fikciójával a reformátori protestantizmus ugyan még nem szakított, de az egyházi és a világi hatáskörök teljes elkülönítésével már előkészítette ezt a szakítást — mert hiszen hamarosan nyilvánvalóvá lett az, hogy egy konkrét állam egy konkrét egyházi és vallási formával maradék nélkül csak akkor azonosíthatja magát, ha azt a konkrét egyházi formát maga fölött *úrnak* ismeri el, ami azonban logikusan a középkori Róma államfölötti államrendszeréhez, az egyházhoz, mint főállamhoz vezet vissza, a reformátori mellérendelő, hatáskör-elkülönítő rendszerrel pedig tulajdonképen ellenkezésben áll. Ezért van az, hogy a reformátori protestantizmus területén bármennyi theokratikus és állam-egyházi jelenséggel találkozunk is, ezek tulajdonképen az első perctől kezdve magukban hordják felbomlásuknak csiráit (habár aztán maga ez a felbomlás egy roppant lassú és sok helyt még ma sem véget ért folyamat) és — ezért van az is, hogy a legzártabb konfesszionális egységű protestáns államba is előbb vagy utóbb beszivárognak a vallástürelmi eszmék! Az, hogy Spanyolországban egy bibliai tény megvallásáért még a legutóbbi években is súlyos börtönbüntetés ért egy evangéliumi hitű asszonyt, amíg a német birodalom államaiban a „*cuius regio, eius religio*“ legridegebb uralma idején is átlagban a kivándorlási kényszer volt a legsúlyosabb hátrány, ami érhetette az államétől eltérő vallási felfogás vallóját: csakugyan azt mutatja, hogy a protestantizmusnak a modern emberi együttélés egyik legnagyobb java: a vallásszabadság kialakításában határozott érdemei vannak — és pedig a reformátorinak is, nemcsak a nemreformátorinak.

4.

A nemreformátori protestantizmusnak a vallástürelme és vallásszabadságra vonatkozó eszméi az angol forradalom által hatalmasan megtört úton, a XVIII. század felvilágosodásában mondhatni Európa-szerte diadalra jutottak, ha a gyakorlati életben nem is mindenütt, de a művelt emberiség gondolkozásában fenntartás és kivétel, főként pedig vallásfelekezeti különbség nélkül. Tulajdonképen ezóta van az, hogy a felvilágosult, majd liberális európai közvélemény a „*protestantizmus = vallásszabadság*“ egyenletet felállította és valóságos történelmi dogmává tette. Ez ellen, habár a dolog, mint láttuk, nem áll ilyen egyszerűen, nincs is miért tiltakoznia egyetlenegy öntudatos protestánsnak sem,

mert a protestantizmustól, úgy amint ma, reformátori és nem reformátori elemek bonyolult történelmi képleteként előttünk áll, csakugyan elválaszthatatlan a vallásszabadság fogalma. Csak ennek a levegőjében élhet meg a világi élet kemény realitásai között és csak e mellett állást foglalva maradhat hű önnönmagához a vallási, politikai, társadalmi élet időnként — ma is — nagy heveséggel fölmerülő ellentétes szellemű jelenségeivel szemben. De ugyanakkor, amikor ezt tisztán látjuk, arról sem feledkezhetünk meg, hogy a vallásszabadság a protestantizmusnak csak életlehetősége, de nem élettartalma. Élettartalma ma és mindig egyedül az Isten tiszta és teljes igéje, Krisztusnak erre épített királysága marad. A protestantizmus vallásszabadsága sohasem jelentheti azt, mintha a protestantizmus egyházain *belül* helye volna annak a vallási tágkeblűségnek, amelyet a maga határain *kívül*, a világi, állami együttélésben maga is jogosultnak vall és elsősorban éppen ő vall jogosultnak. Az olyan „protestáns egyház“, amelyik az Isten tiszta és teljes igéjén kívül — úgy, ahogyan azt, emberi gyarlóságához képest a saját hitvallásában bizonyágtévként módon és mindig javíthatóan, lefektette — más vallási tekintélyeket, hitnormákat, kijelentésforrásokat is elismer, még akkor is megszűnt reformátori, tehát eredeti értelemben protestáns lenni, ha különben egész léte összenőtt is a vallásszabadsággal.

A tudományban, a fenntartandók fenntartásával, dolgozhatunk és — ha jól megértjük történelmi komplexióit — kell is dolgoznunk a „protestantizmus = vallásszabadság“ egyenlettel. De az egyházban csak egy másik egyenlet lehet ránk nézve mérvadó: *protestantizmus = bizonyágtétel*; az Igéről, mint egyedüli és kizárólagos tekintélyről való határozott, alkunélküli, tehát, ha kell, szentségesen *türelmetlen* (nem világi, politikai, hanem jézusi, újszövetségi értelemben türelmetlen) bizonyágtétel.

Révész Imre

Dr. Rác Lajos

1864—1934.

Augusztus elsejének reggelén felszökött a gyászbogó a sárospataki főiskola főépületének széles homlokára, a Vay József főkúrátor törhetetlen alkotó szellemét és hittestvérei csodás áldozatkészségét esüggesztő viszonyok idejéből, a híres 1811-i pénzügyi devalváció krízises világából a századoknak emelt falaival ma szinte megszegyenítő erővel hirdető barokk palota ormára. Az ősi intézetnek nagy halottja van. Éjjel két óraker, tíz napi szenvedés után a halál álma zárt le szemét a főiskolának 1929 szeptemberében negyven évi működés után nyugalomba vonult, Istenünk különös ajándékából egész életét a főiskola szolgálatában eltöltött tanára: *dr. Rác Lajos*, nemcsak Alma Materének kivételes képzettségű, folyton írói és tudományos érdeklődésű, széles látókörű professzora és halálig hű fia, hanem egész református egyházunknak és a magyar tudományos világnak is elismert nevű, érdemes és értékes munkása, sőt francia és német nyelvű újságcikkeivel és tanulmányaival a nevének, tanári állásának, református egyházunknak és magyar nemzetünknek a külföldön is szokatlan megbecsülést, elismerést és tiszteletet szerzett, nagy munkásságú, tudós író. Halála hírére Bouvier genfi professzor, a Rousseau-társaság elnöke, azt írta a gyászoló családnak: „Kevés tudós van Európában és Amerikában, aki többet és kiválóbban dolgozott volna — a legszélesebbkörű és leglelkiismeretesebb kutatás által — Rousseau, a nagy genfi polgár élete, gondolkozása és művei megismertetésére nézve, mint dr. Rác Lajos.“ Kéri a társaság legközelebbi évfolyama számára emlékezete megörökítéséhez élete és művei összefoglalását.

Váratlan és meglepő, hogy ily hirtelen távozik tőlünk. A tavasszal ugyan már átlépte élete 70-ik évét s az utóbbi években, különösen nyugalomba vonulása óta, s még inkább azóta, hogy 1929. okt. hó 26-án lelkének valóban fele, az örökké munkás kezű és kezdeményező szellemű, társadalmi vezetésre is megnyerő képességekkel bíró, s a házi erények egész sorával tündöklő hitvese, kisbaceoni Benedek Ilona elhunyt, szemmeláthatóan halkult működésének ritmusa, böles mérsékléssel és nyugodt alázattal öszszébbvonta vitorlát s mintha állandóan készülődött volna az elmenetelre. Egyébként azonban csendben, szünet nélkül dolgozott. A régi, ú. n. tanárnegyedben épült lakása függönytelen ablakán keresztül az esti órákban az utcáról lehetett látni, hogy állva ír, amint azt korán szokásba vette, magas álló íróasztala mellett s adataiba elmerülve gonddal és lelkiismeretes odaadással készíti elvállalt műveit. Hiszen könnyörtelenül megróná és elítélné magát, ha valahol halasz-

tást kellene bejelentenie éppen neki, akivel talán egész életében sem esett meg soha, hogy a kitűzött határidőre kifogástalan pontossággal eleget ne tett volna mindennemű magára vett kötelezettségének.

Dr. Rác Lajos nagyon érdekes és jellegzetes tanár-típust képviselt. 1864-ben született a Hegyalja egyik festői szépségű városkájában, az adomák és jókedv körülövezte Mádon, ahonnan különben az utóbbi időben szép sorban röppentek ki s a sárospataki főiskola meleg fészkeiben bontották ki szárnyaikat s onnan szálltak szét az ihletett buzgóságú és lankadatlan szorgalommal író lic. Rác Kálmán, pápai főiskolánk volt híres vallásánára, azután a legszebb megbízatások tömérdek terhét lelke egész szerelmével hordozó, azoknak maradéktalan teljességgel magát tökéletesen átadó Janka Károly, a hűség embere, a sárospataki főiskola lelkészi gondnoka és a Hegyalja égő színeit a legváltozatosabb fajtájú írói művekben felragyogtató Hegyaljai Kiss Géza. Itt volt az édesatyja lelkész. Ő is, mint később a fia, magas termetű, csontos és szikár. Annyira magas, hogy a mádi templomnak az ő mértékéhez szabott szószékén utódai csak betét alkalmazásával tudták megoldani a fungens lelkész és a szószék közt megkívánt architektonikus arányt.

Tele van ez a táj a történeti és természeti élet gazdag emlékeivel és adományaival. A nemzeti érzés, a felekezeti öntudat lángjai éppenúgy felcsaptak itt és emlékeket hagytak, mint titokzatos erővel élt dalokban, zenében és ősduhajságban a Hegyalja tűzbor lelke. Egykor színes gócpontok voltak a ma már leszürkült, anyagilag leromlott hegyaljai városok. Tarcalon egykor Kopácsiék tartottak zsinatot, Tállyán még Károlyi Gáspár is lelkészkedett. Bodrogkeresztúron csak úgy szüreti alkalmatosság révén megejtődött a magyar református egyház történetében megmérhetetlen jelentőségű konvent, amely sok szabályos formák közt összehívott, megnyitott, lefolytatott és bezárt zsinatot felülmúlt. Tállyán ott van a híres Lavottának, azután a turáni dalok volt pataki diák szerzőjének, Zempléni Árpádnak és Bernáth Bélának, a hegyaljai szőlőkultúra egyik nagy restaurátorának a szobra. Szerencsen Bocskay István tartotta országgyűlését és a fejedelem Rákóczi Zsigmond porréseit őrzi az ősi templom. A református páróchiának még a padrajáró lépcsője is olyan, mintha az öreg fejedelem tölgyerdejének legszebb fáiból építették volna ezt a monumentális alkotást. Egyik községben a református lelkész mély pincéjének legbelsőbb, pókhálós aszusüvegekkel tele zugát pokolnak nevezik, más községben a plébános hasonló pincéjét mennyországának. Az egyik mádi hegy neve: Istenhegy, a másiké, amelynél este lenyugszik a nap: az Úr ágya.

Ez a sokzamatú föld Patakra küldi tanulni növő fiait, amint

Tályjárói odamentek a szeretett tanítómesterré lett Kovácsy Sándor és Maklár Pap Miklós. De a magastermetű apa nem hiába emelkedik ki egy fővel az átlagemberek közül —, úgy látszik, messzebb is lát. Fiának természetesen a pataki főiskola szellemét kell majd magába szívnia, de előbb Szepesbélára küldi német szóra és Kézsmárkra gimnáziumba s csak a gimnázium III. osztályába Patakra. A növvő ifjú korán szembetűnő vonása az, hogy minden hegyaljai vidékiességből magát kiszakítva és teljesen függetleníve, vasszorgalommal tanul. Nem a nótás, kártyázó és áradó kedélyű diák, mint pajtásainak óriási százaléka. Sőt nem is pajtászkodó. Társai közt korán olyan, mintha már docens lenne. Kemény, fegyelmezett, szinte rideg akaratú hajtja az ismeretek minden erővel meghódítandó világá felé. Nem érzi a páratlan erőfeszítés terhét. Neki ez az eleme, korán megkóstolt öröme és nem lankadó szenvedélye. Nagy receptív elme, akinél mintha nemzeti, felekezeti és egyéni színezet nélkül raktározódnék el a személytelen ismeret, a szám- és adatbeli rengeteg tudás. Évfolyamtársai is a legszorgalmasabban dolgoznak. Radácsi György, a prófétai lelkű tanár, évtizedeken át emlegeti a Rácz Lajosék sokattudó osztályát. Azonban természetesnek mondható, hogy a kifejezett intellektus embere, a könyvek, ismeret és tudás szerelmese a theologia elvégzése és külföldi tanulmányútja után (Bécs, a lipesei egyetemen beiratkozik, Berlin, Páris stb.) a tanári pálya felé fordul, mint Kovácsy Sándorék, Maklár Papp Miklósék, Zsoldos Benőék, Buza Jánosék stb., a pataki iskola theológiát is végzett gimn. tanárai tették. A budapesti egyetemen bölcsészeti doktorátust, majd tanári oklevelet szerez s Patakon 1889-től kezdve tanít. Világos, hogy a fiatal tudós idegenszerű benyomást kelt az osztályban, amikor a német nyelv tanításában nem alkalmazkodik a közfelfogáshoz, amely könnyű diákok, elfogult szülők és a kisszínvonalú társadalom véleménye alapján elhanyagolhatónak gondolja a német nyelv tanítását. Szigorú, pontos és meg nem alkuvó, magas követelményekkel előálló tanár. A német nyelv félelmissé válik sok tősgyökeres magyar fiúnak. A hegyközieknek, az alsóborsodiaknak, bármennyire vonatkoznak is tőle, pontosan ki kell mondaniok többek közt, hogy *ich bin*, mert a tanár úr nem elégszik meg az *ik bin* vagy *i bin* bravuros kiejtéssel. Így hamar megnőtt a tantárgy becsülete s a legjobb tanulók és az iskolai előljáráóság előtt a tanár tekintélye és csakhamar felmerült a terv, hogy az irodalom mezején is serényen jelentkező tudósnak az akadémián a helye, ahová — miután a gimnáziumban több megtiszteltetés érte, sőt igazgatónak választották meg, — 1907-ben jutott fel a bölcsészeti-pedagógiai tanszékre.

Ez az állás tette igazán lehetővé dr. Rácz Lajosnak a bölcsészeti-pedagógiai problémákba való elmerülést és kisebb, bár alapos cikkek és értekezések után, érett irodalmi alkotások létre

hozását, amelyek közül megemlítjük a Magyar Tud. Akadémia kiadásában megjelent két művét: Rousseau élete és művei c. könyvét, amely két kötetes mű évtizedes Rousseau-tanulmányaira tette rá a koronát és a Comenius Sárospatakon (1932) c. könyvet, amely szintén szívéhez nőtt anyagot tartalmaz.

Pedáns időbeosztása és folytonos dologtevése érteti meg, hogy egész sereg bölcsészeti, pedagógiai, történelmi dolgozatot megírhatott, számos hazai és külföldi nagy folyóirat és több irodalmi és tudományos társaság életébe belekapcsolódhatott. Részlettanulmány tárhatná fel, hogy az adatismeret nagy birtokosa önálló kutatás és eredeti problémamegragadás által milyen számos ponton tett értékes szolgálatot egy lényegében a tudomány szolgálatába állított élet, egy tudós tanári élet alatt, amely imponálóan és tiszteletet keltő módon háritotta el a vidéki elszigeteltség és sokféle hivatali leköötöttség gátló akadályait s mennyiben lett encyclopédikus tudása nemzeti, filozófiai, tanügyi és vallási szempontból is személyes ügyévé.

Felfogásunk szerint tudós hajlamaival szemben áldozatot hozott, amikor vállalta pl. a Sárospataki Lapoknál a munkatársi tisztet, később pedig a Sárospataki Ref. Lapok felelős szerkesztői munkáját. Sokáig ott is állt a Radácsi György fényes árnyékában, később is szívesen engedte át másoknak a vezetést és irányítást, míg maga az ezerszemű pontos értesültség nélkülözhetetlen mindenese volt és erejét maradandóbb munkákra összpontosított.

Szigorú szabályszerűséggel és pedantériával folytatott élete miatt tömérdek szolgálata, szívessége, udvarias előzékenysége és választékos érintkezése ellenére is, távolról személyisége kimértnek, zárkózottnak és hidegnek látszott. Mintha a kemény kötelesegteljesítés éles levegője húzott volna el körülötte.

Élete egésze azonban, amint kibomlik előttünk, mást mutat. Amikor tanári szolgálatának 40.-ik évfordulóján köszöntötték kartársai, lehetetlen volt, hogy szigorú köteleességérzetét ki ne emeljék. Akkor tette ezt a nyilatkozatát: Valóban a kötelesegteljesítés vezetett életem minden munkájában; de bevallom, hogy nem tudtam mindenben követni nagy mesteremet, Kantot, mert nemcsak teljesítettem a köteleiséget, hanem szerettem is azt.

S a tapasztalatokban megérett, az évek hosszú során megdagodott lélek végül a tudomány széles területének élesszemű vizsgálata mellett is elárulta, hogy szerette a földet, ahonnan származott. Mádot és szívesen vállalta az egyházközség főgondnoki tisztét s viselte terheit. Szerette az őt tisztelettel övező barátait s példaadóan összegyűjtötte őket egykor boldog házi tűzhelye lángjaihoz s legértékesebb évfolyamtársához, a szelídlelkű és tudós S. Szabó Józsefhez az eszményi barátság meleg érzésével ragaszkodott. Hozzáforduló kartársai nem üres szólamokra és diplomatikus hitegetésre, ha-

nem őszinte és megbízható érzésekre találtak nála. Értékes tanítványainak becses útbaigazításokkal állt rendelkezésére.

Szerette családját, amelynek napja múltán — felesége halálát értjük — minden szeretet mellett, amely körülvetté, idegenné lett neki a föld. És szerette sárospataki főiskoláját, amelyhez élete hozzánőtt. Nem tudott elköltözni a közeléből. Neki hagyta drága könyveit, kétezernél is nagyobb kötetszámban s kisebb-nagyobb összegekkel és alapítványokkal igyekezett a főiskolába beépíteni szerettei és a maga nevét.

És a bölcelet valamennyi nagy mestere fölött, akiknek anynyit hódolt szakszerű tanulmányaival és ünnepi megemlékezéseivel, szívében szerette mennyei Urát. Hallása nehezedvén, zsebében modern készüléket helyezve el, ment templomba, hogy hallhassa az Igét. Az Úr fényességéből a hozzá térő arcára, a szigorú kötelességteljesítés hű szolgájára, amikor a földi kötelékekből kibontakozva hazamegy, bizonyára ráesik egy sugár, a megdicsőült arcra az Úr örömének egy sugára.

Marton János

Délutáni álom

*Pécselt aludtam. Forró délutánban
tikkadtan égtek künn a háztetők
s hogy hirtelen, rázkódva fölriadtam,
tér és idő széthullt szemem előtt.*

*Hol is vagyok? Zengett a kérdés bennem,
csellóként szólt a múlt s a tűnt terek.
Berlinben egyszer, máskor Ujvidéken
fáradt vándor így sokszor ébredett.*

*Egy árva percig, vagy egy évig lengtem
tudat és álom között? Nem tudom.
S közben mi volt? Hol jártam? Kit szerettem
s honnan fordultam vissza féluton?*

*Nem, nem tudom. Mint buvár mély habokból,
fölértem végre. Élek. Itt vagyok.
Világra jöttem és éhes tudómmal
a levegőből nagyot harapok.*

Csuka Zoltán.

A református iskolák jelentősége a török uralom alatt és végén¹

Az 1683-ik évben, a bécsi vereség után kezdődött a török félhold lehanyatlása Magyarországon. A török által már félig pusztává tett hódoltságra az évekig tartott, felszabadító hadjárat még borzasztóbb megpróbáltatást és szenvedést zúdított. Török, magyar, német hadak jártak, dúltak és pusztítottak mindenfelé a Dunán túl, Duna-Tisza közt és az Alföldön. Elölük a védtelen városok és falvak lakói vagy olyan városokba vonultak, ahol némileg biztonságban érezhették magukat, vagy elszéledtek a világ négy tája felé. Sokan erdőkben, ingoványokban, mocsarak közt fekvő nádasokban rejtőzködtek el s jóformán, mint az ég madarai, föld nélkül éltek nyomorult életüket. Egész városok hagyták el hosszabb időre házi tűzhelyeiket, ahol többé nem volt nyugovásuk. Cegléd lakosai hat esztendeig (1683—88) bujdostak erre-arra. Legtöbben a bátorságosabb és védettebb Nagykőrösön találtak menedéket, ahová sokfelől (Szentes, Hódmezővásárhely) gyűltek a menekülők. Cegléd lelkipásztorával, *Deáki Andrással* futott el Nagykőrösre, ugyanígy bujdosott Monor *Bogdányi Péter* lelkészével 1683-tól 1696-ig.^{1a} Abony (1683—1700), Mezőtúr (1692—1699), Hódmezővásárhely (1691—1700) hihetetlen szenvedések között osztozott Cegléd kegyetlen sorsában. Karcag 1620-tól 30 esztendeig, azután is több ízben, Nagyszalonta pedig 1658-tól 40 esztendeig bujdokolt, mint az ószövetség népe, a pusztában. De a Duna—Tisza közt és az Alföldön csaknem minden községből történtek a XVII-ik században hosszabb-rövidebb ideig tartó, ú. n. *kibontakozások*. Mindezeknek a helységeknek lakói akkor tiszta reformátusok voltak s így ezek viselték a temérdek vagyon-, vér- és életvesztéséget. A hódoltság területén reformátusoktól lakott egész vidékek semmisültek meg. A Nagykunszágon alig maradt ember, Pest megyében napi járóföldre nem lehetett községet találni. Az országút mellett Pesttől Kőrösig és Kecskemétig, aztán onnan Szegedig semmi város vagy falu nem maradt fenn, Békés vármegye a vadállatoknak és az ég madarainak lakóhelyévé lett. Így olvassuk ezt elszorult szívvel *Káán Károly* munkájában,² amely ezzel a szomorú akkorddal végzi a pusztítás leírását: „a törökök kiverésével kapcsolatos hadműveletek után a szónak leg-szorosabb értelmében pusztává lett a Duna-Tisza köze s jórészt a

¹ Részlet egy készülő nagyobb műből, (A ceglédi református iskola története.)

^{1a} *a. Polgár Mihály*: Egyházi Almanak az 1842. évre 56. l.

² A magyar Alföld. Kiadja a Magy. Tud. Akadémia 1927. 52. skv. l.

sikföld többi része is s a városok és egyes nagy községek kivételével szinte kihalt az Alföld“. Az Élet itt századokkal visszafejlődött s majdnem a régi nomádságba süllyedt.³ Ebből a mélységből kellett azt kiemelni. S az a tűrni és szenvedni, de dolgozni és alkotni is tudó, szívós magyarság, melyet az „itt élned, halnod kell“ tudata, rendíthetetlen praedestinációs hite és kálvini aktivitása vezérelt, törhetetlen akaraterővel és bízó reménységgel kezdett a nagy honalkotó munkához, mintahogy ugyanígy tartotta fenn magát, vallását és a nyugati keresztyén kultúrát másfélszáz esztendőn keresztül az elsorvasztó török uralom alatt. Akkor konzerválta, utána pedig regenerálta az alföldi rónaságot a maga szellemi erejével és kultúrájával.

A róm. kath. egyházra és iskoláira a török uralom nagy csapást mért. Ameddig ez az uralom terjedt, onnan menekülni kényszerültek a püspökök, káptalanok, szerzetesrendek, mert a török őket nem tűrte meg. A magyar királyok ugyan fenntartották a török hódoltságban is legfőbb kegyúri jogaikat és a jogfolytonoságnál fogva, az elhagyott püspöki székekre (Csanád, Pécs, Kalocsa, Nagyvárad, Eger, Vác, Esztergom, Győr, egyideig Veszprém, Nyitra) állandóan kinevezték a püspököket (Episcopus in partibus infidelium), akik azonban Nagyszombatban és Pozsonyban éltek, távol székhelyüktől és a kath. hívektől. Nemesak lakást, de jurisdictiont sem engedett nekik a török⁴ s így a hívekkel való kapcsolatukat és azokra való hatásukat elvesztették. Távozásukkal megszűntek a hódoltságban a hajdan virágzó káptalani iskolák, éppígy a szerzetesek elűzésével a kolostori iskolák is.⁵ A folytonos életveszedelem miatt a klérus alig-alig teljesíthette a hívek között még a papi teendőket és a lelki gondozást is, rendszeres iskolai tanításra pedig egyáltalában nem gondolhatott. Ekként „a katolikusok iskolák nélkül, tudatlanságban nőttek fel“, — ahogy *Karácsonyi János* írja.⁶

Az egész hódoltságban csak a reformátusok tartották fenn iskoláikat s ezekkel együtt a magyarság szellemi fölényét és a nyugati keresztyén műveltséget. Ez olyan érdem, amelyért nem lehet eléggé hálás úgy a magyarság, mint a keresztyénség. Közismert tény, hogy a protestantizmus lényegéhez tartozik az iskola, melyet a református kánonok *seminarium Dei et Ecclesiae*-nek, az Isten és egyház veteményes kertjének neveznek. Ennek az el-

³ *Szilágyi Sándor*: A magyar nemzet története. VIII. k. 104 l. *Hóman-Szekfű*: Magyar történet VI. k. 226. l.

⁴ *Hóman-Szekfű*: i. m. V. k. 50. l.

⁵ *Dr. Karácsonyi János*: Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. Budapest, 1922. I. k.

⁶ Magyarország egyháztörténete főbb vonásokban. Nagyvárad. 1906. 132. l.

nevezésnek igazsága mindenütt és minden időben vitán felül állt, de hazánkban soha annyira, mint amikor itt a török uralkodott. Ekkor várt iskoláinkra az a titáni feladat, hogy az egyház mellett védjék és fenntartsák a magyarságot is a mohamedánus törökség, a keresztyén műveltséget és tudományt pedig egy idegen, alacsony fokon álló civilizáció és kultúra ellenében. Ezt a nagy feladatot a sok falusi kis református iskolán kívül a középiskolák, az ú. n. particulák egész sorozata végezte egyfelől a *Dunántúl* (Győr, Kocs, Laskó, Tolna), másfelől és főként a *Duna-Tisza közén* (Halas, Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd, Szabadszállás, Vác 1621-ig, feljebb Jászberény, Gyöngyös) és a *Tiszántúl* (Makó, Szentés, Hódmezővásárhely, Karcag, 1650-től Békés, Nagyszalonta 1658-ig, Mezőtúr). Ide számíthatjuk, mivel a török hegemoniát szintén érezte, magát a fenti particulák anyaiskoláját, *Debrecent*, ahonnan áradt a hódoltsági iskolákba a református magyarság és keresztyénség fenntartó ereje és lelke, valamint a körülötte mindenütt kisarjadzott, virágzó particulákat (Szoboszló, Derecske, Hadház, Böszörmény, Nánás, Nádudvar, Biharpüspöki). Ezeknek az iskoláknak nemzeti és művelődéstörténeti jelentőségét a török uralom alatti válságos időkben még nem tanulmányoztuk eléggé. Összegyűjtögetni is csak itt-ott próbálták némelyek a hazai műveltségnek eme világító fáklyáit. A dunántúli magyar evangélikus egyházak és iskolák is, — az evangélium terjesztése mellett, — mint a magyar nemzeti műveltség kimagasló tornyai fénylettek s érdemeiket még tetézték azzal, hogy a velük lakó idegen nemzetiségeket „a magasabb szellemi műveltség vonzó erejével forrasztották a magyar nemzet köztestéhez”.⁷ Ámde az ő iskoláik jórészt megsemmisítette az ellenreformáció, a megmaradtak pedig kívül estek a török hódoltságon, melynek lakói túlnyomó számban tősgyökeres magyar reformátusok voltak s így az ő iskoláik teljesítették a protestáns keresztyénség nehéz, de dicsőséges hivatását.

Művelődéstörténeti jelentőségüket legjobban a keletrómai birodalom sorsa bizonyítja. Tudjuk, hogy mikor erre rátört és elborította a török mohamedánus áradat, a keresztyén civilizáció és kultúra magas fokán állott, azonban ez a török uralom alatt jóformán teljesen megsemmisült és helyét az a durva műveletlenség foglalta el, amit ma *balkanizmusnak* nevezünk. Megengedjük, hogy a török itt hosszabb ideig s talán brutálisabban lépett föl a keresztyén kultúra ellen, mint Magyarországon, de bizonyos, hogy hiányzott a nagy birodalomban a magyarhoz hasonló hittel, erkölcsi és szellemi erővel fölfegyverzett nép, mely magasabb műveltségével a lelki rombolásnak és süllyedésnek ellent tudott volna

⁷ *Payr Sándor*: A dunántúli evangélikus egyházkerület története. Sopron. 1924. I. k. 888. l.

állani. A török általában nem a nyílt, kitartó üldözéssel és erőszakkal, sem nem a népek lelkiségének embertelen elnyomásával vitte veszedelembé a keresztyénséget és annak fejlett műveltségét, hanem a haladást kizáró, azzal semmit nem törődő közönyösségével, lelki passzivitásával és vallásos fatalizmusával. Elve volt: minden úgy van jól, ahogy van. Százötven esztendő alatt Magyarországon semmit sem tett, amivel a továbbfejlődést előmozdította volna. Egyetlen iskolát nem hozott létre; még diplomáit is azokból alakította át, amiket a keresztyénektől elvett. S ami egyebet létesített (erődítmények, kutak, kertek, fürdők, minaretek), azokat részint hatalmi és kényelmi szempontból, részint vallásos szertartási célból alkotta. És ezeket is leginkább a bégek és basák székhelyein, mint oázisokat a sivatagban.⁸

Hogy a töröktől gazdaságilag pusztává tett és elnéptelített Magyarországon a szellemi tespedés és sülyedés erőt nem vehetett, sőt hogy itt a nyugati keresztyén civilizáció és műveltség megmaradhatott, azt, — mint már leszögeztük, — első renden a hódoltsági református iskoláknak lehet tulajdonítani. Ezek nélkül Magyarország nagy része is a Balkán sorsára jutott volna. Valóban hősi küzdelmet folytattak a lealacsonyító keleti, barbár műveletlenség ellen. „Száz veszély, ezer halál közt“ óvták és istápolták a hódoltsági reformátusok egyházaikat és iskoláikat, mint a nyugati keresztyén műveltség védváraikat. Példátlan nélkülözést és nyomorúságot tűrve hozták meg érettük tiszteletet parancsoló áldozataikat. Nemcsak a királyi Magyarországgal és fejedelmi Erdélylyel tartották fenn az összeköttetést, hanem a legmostohább időkben is állandóan és nagy számmal küldözgették ifjaikat a nyugati, művelt külföld egyetemére, a protestáns Németországba, Hollandiába, Svájcba. Ezek onnan a folyton haladó tudomány és műveltség újabb-újabb eszméivel megtermékenyítve tértek vissza hazájukba s igyekeztek itt, mint lelkészek és rektorok, a hódolt részek magyarságát olyan kultúrális magaslaton tartani, amely megóvta azt a keleti, balkáni műveletlenségbe sülyedéstől. Ezenfelül még ki kell emelni a református magyarságnak azt az érdemét is, melyet *Salamon Ferenc* ezekbe a szavakba foglalt össze: „Török-Magyarországon nagyon kifejlett a községi élet s a községek kebelében az erkölcsök tisztasága és a vallásosság oly nagy volt, hogy a polgári törvényszék is némileg erkölcsbírósággá és egyházi presbyteriummá vált (végzéseit is sokszor a bibliából okolta meg) s a családi élet is megmaradhatott patriarchális egyszerűségében és tisztaságában. De megmaradt nálunk egyéb is, ami a többi meghódított török tartományban hiányzott s ez a hazafiság és nem-

⁸ *Sárkány József*: Elő tanítások. *Ballagi Aladár* kisebb munkái. Cegléd. 1934. 570. l.

zeti érzelem“.⁹ Ezt pedig kiváltképpen a református templom és iskola cselekedte. A templom és iskola, azaz a vallásosság és műveltség nagy jelentőségét a nyelv, faj és nemzet fenntartásában tapasztalatból láthatjuk most, amikor a Magyarországtól elszakított országrészekben mindenek felett ezeket akarják az új birtokosok megsemmisíteni, hogy ily módon a magyarság életgyökereit elvágják.

A török kiűzésével sem ért véget a hódoltsági magyarság hallatlan szenvedése, sőt történetíróink egyértelműleg állítják, hogy a Habsburg-uralom visszatérével még nagyobb nyomorúság lett osztályrésze.¹⁰ Amit a katonai elnyomás és zaklatás hajmeresztő embertelenségeire nézve egy császári, idegen, tehát a magyar néptől távol álló hadbíró katonatiszt (Flämitzer) följegyzéseiben olvassunk,¹¹ az szinte pokolnak tünteti fel a hódoltsági magyar földet. És lám, mégis a ceglédi reformátusok, öt esztendei számkivetésükből visszatérve elhagyott városukba, csodás hittel kezdenek annak újjáépítéséhez. Ceglédnek és iskolájának sorsából láthatjuk, micsoda bizalommal, akarattal és erővel munkálkodnak kétségbeejtő viszonyok között, általában az alföldi református városok és iskolák, hogy a feldúlt hódoltság pusztaságain új magyar keresztyén élet sarjadjon.

Hogy hol és miként éltek a ceglédiek Nagykőrösön 1683-tól 1688-ig, arról semmitsem tudunk. Lelkészük, *Deáki András* előzőleg (1673—80 között) ott hirdette az igét.¹² Ennek tudhatjuk be, hogy nem széledt szét Cegléd népe, hanem a közeli Kőrösön talált menedéket. Kőröst akkor lehetőleg megerősítették s a német katonaság is, oltalmul a török ellen, possidiumot készített ott, ezért menekültek oda sokfelől a szerencsétlen, bujdosó lakosok.¹³ A ceglédieket, bizonyosan, egy tömegben helyezték el a város valamelyik részén, ahol olyan-amilyen ideiglenes hajlékokat, leginkább földkunyhókat vagy hantházakat készítettek, hogy azokban meghúzzák magukat. E zavaros kor érdekes jelensége az is, hogy Cegléd Nagykőrösön külön egyházi és városi életet élt.¹⁴ Iskolájának növendékei, kétségkívül, a kőrösi particulában folytatták tovább tanulmányaikat. De a ceglédiekeknek csak zöme ment Nagykőrösré, többen a várostól délfelé Kecskemétig húzódó, ősrégi, hatalmas

⁹ Magyarország a török hódítás korában, Budapest. 1886. 367. l.

¹⁰ *Szilágyi S.* i. m. VII. k. 523. skv. l. és *Hóman-Szekfű* i. m. VI. k. 15. skv. l.

¹¹ *Hóman-Szekfű* i. m. VI. k. 19. l.

¹² Liber Matricularis Venerabilis Districtus Kecskemétiensis. Egyházmegyei levéltár. Cat. 116 sz.

¹³ *Balla Gergely*: Nagykőrösi krónika. Kiadták *Szabó Károly* és *Szilágyi Sándor*. Kecskemét. 1856. 59 l.

¹⁴ *Dr. Oppel Jenő*: Cegléd a török alatt. Cegléd. 1908. 126—27. l.

tölgyerdőben vonták meg magukat, melyet az újabb időben irtottak ki, minden előrelátás nélkül.¹⁵ Némelyek a Tiszántúlra el egész Debrecenig futottak s ott telepedtek meg, mások a szőlők között vertek tanyát örökös félelemben élve.¹⁶ Voltak, akik a hegyek között, a Mátrában s itt különösen Gyöngyösön találtak otthont. E városnak akkor mintegy felerészét a reformátusok alkották s virágzó iskolát tartottak fenn.¹⁷ Ide 1634-ben a jezsuiták is be tudtak jutni és létesítettek ott egy kis gimnáziumot, tudtommal az egyetlen kath. középiskolát a hódoltságban. Ebből fejlődött ki idővel a gyöngyösi jelenlegi áll. gimnázium, mely ez évben ülte meg fennállásának 300 éves jubileumát. Így találjuk meg alapját a szentesi áll. gimnáziumnak is az ottani régi református particulában; sőt a ceglédi áll. Kossuth-gimnáziumot is a református particulával megsemmisült középiskola utáni vágyakozás hozta létre s alapját egy református ember fejedelmi adománya vetette meg.

Gyöngyösön a jezsuita kis grammatikai iskola mellett tovább működött a református particula, melyet a török uralom megszűnése után megindult protestánsüldözés következtében 1688-ban vettek el erőszakosan s adták át a református templommal és parókiával együtt a jezsuitáknak.¹⁸ Ekkor kellett kiköltözniök a városból az odamenekült ceglédieknek. Örömmel is jöttek újraéledő otthonukba. Miután itt a lakosság csüggedetlen kitartással és munkával, „ócska fészkrét“ megigazgatta, vagy, ahol a szükség kívánta, újat tatarozott össze, első dolgának tekintette templomát és iskoláját rendbehozni. Folytonos zürzavarok között, elképzelhetetlen terhek alatt görnyedve, 1695-ben már ismét annyira jutott, hogy rektort hivatott Debrecenből s megnyithatta újra rég nélkülözött és óhajtott iskoláját. Ezt a bámulatos energiát és regeneráló erőt látjuk a volt hódoltsági többi református községben is. Valóban meg kell hajolnunk a vallásért, a tudományért, a hazáért lángholó ilyen erős hit és akarat előtt.

S. Szabó József

¹⁵ *Kaán K. i. m.* 17. l.

¹⁶ Országos levéltár: Acta Ordinum et Monialium. Fasc. 13. no. 41. Ceglédi egyh. levéltár: Tanuvallomások a református templom ügyében. 1752.

¹⁷ Magyar Prot. Egyháztörténeti Adattár XIII. évf. 182. l.

¹⁸ Magyar Prot. Egyháztörténeti Adattár XIII. évf. 182. l.

Rainer Maria Rilke

„Lenn gyökérszövevény —
ki láthat ide le?
lenn, vénhedt fa tövén
szívárog az élet ere.

— — — — —
Ág ágra terül,
sehol egy szabad ág?
egy! érd el az ég magasát!...

Mind suta és siket,
de lantta hajlik egy
mégis legfelül“.

Sejtelemszerűen így utal származására a költő egyik Orpheüszonettjében. Egy karinthiai ősnemesi család fájának csúcsán hajlott lantta az élete ága. A költő, nemzetségének utolsó fia, nagy és súlyos örökséget cipel a vérében. Ez örökség sodorja abba a körbe, melynek műalkotásai az elsúlyedt gyermek- és ifjúkor képein, élet-erő, virágzás és elhanyaglás kérdésein, lendület és felmagasztosultság, derék polgárság és szabad művészet viszonyain tűnődnek, s amely körben Thomas Mann alapított legigazabb otthonát.

Conrad F. Meyer, Th. Mann és Rilke! Ki kételkednék e „névsor“ jogosultságában? Mindhármuk mögött egy halódó nemzetség, — Meyer és Mann városi patricius-család sarjai — s mindhármuk mögött az alkotásoknak közös cél felé menetelő, fegyvertelen csapata. Meyer az első igazi plasztikus emberábrázoló és költő a német irodalomban, ki csak akkor talál pillanatnyi megnyugvást, ha a legmetszőbb külső szoborszerűség mellett a legtisztább belső forma segítségével őrizheti meg örök nyugtalanságának zokogó hullámverését. Ősei nyárspolgári életének keskeny deszkaszálán tör előre, míg végre az alatta tátongó örület szakadékába zuhan. Ami az ő műveiben az indulás határozatlansága és a bőrfelület mérsékelt melege, az két örökösénél már a kristályosodás fájó és éles törvénytörése és az elcsepegő vér és könny forrósága.

Rilkének „Az utolsó“ című novellája Mann novellái között is megférne. Egy nemzedéknek ez utolsó ivadékai magános embereknek nevezik magukat és Harald, a fiú „két életet él, az egyiket előre, a másikat mélyen visszafelé, a múltba.“ A fiú életörömtől sugárzó barátjáné így állítja szembe saját magát az álmok ködében csetlő-botló barátjával: „Ő megérett. Századok fejlődése pihen mögötte. Hadvezérek vannak alatta, püspökök, talán királyok is. Így állanak egymás vállán s egészen felül ő: Harald... Az én

apám paraszt volt, az én életem tegnapi. Egészséges vagyok és erős, de egészségem kérkedik és erőm csupa durcásság és haszonlesés". Az élet vágányairól kisiklott Harald: a húszéves Rilke, akinek fiziológiai alaptermészetét így jellemezhetnők Th. Mann szavaival: „zu müde bereits, zu edel zur Tat und zum Leben". „A szerelmes" című novellája — tele utalásokkal, szünetekkel, sokatmondó hallgatásokkal — változat Mann „Tristan"-jának a témájára, a harsona- és hegedű-emberek, a gyöngéd és finomult imádók s a kedvest összezúzó szeretők ellentéteivel.

Rilke a nagy rokont szereti Th. Mannban. Legsúlyosabb elbeszélő műve: „Malte Laurids Brigge feljegyzései" úgy tekinthető, mint a „Buddenbrooks" kiegészítője. Mann műve egy család elhanyagolása, a Rilkéé egy nemzedék utolsó fiának halódása s e bukás itt is, ott is egy nemes és ritka virág félenk és meddő kivirításában dicsőül meg. Ez a „regény" zárja magába írója legközvetlenebb vallomásait, úgy hogy Rilke életének és művészetbölcseletének magyarázatánál újra meg újra vissza kell térnünk e műre.

Ricarda Huch szerint a romantikus (és hozzátéhető modern) költő: hazátlan, családtalan és hivatástalan. Költőnkben megtalálhatjuk mind e három jellemvonást. Persze, Prága, őseinek fészke számára is valami meghittebb, közelebbi, szülőföldszerű város, de ennek a tudata annyira megfakult, hogy első verseiben („Áldozás a Lároknak") és „Prágai történet"-ében szülőföldje nem egyéb már, mint csupa mult és a város képe: tompán színezett emléksorozat. És az idegen várost, Moszkvát, első megpillantásra sokkal görcsösebb ragaszkodással rajongja sajátjának, mint igazi szülővárosát: „Legrégibb és legmélyebb emlékeim városa volt, folytonos viszontlátás és intés: szülőföld". Akár van ereiben szláv vér, akár nincs, bizonyos, hogy a szlávsnál sokkal inkább otthon érzi magát, mint a germán, vagy román világban.

Az egyetemi tanulmányokból alaposan kiábrándulva, keresztülbolyongja Németországot és Skandináviát, hosszabb időt tölt Oroszországban, majd Toscanában és Párizsban. Élete utolsó éveiben újra német földön találjuk. Előtte minden ország kitárta kincs-tára kapuit s ő minden útjáról újabb dús rakományokkal tért meg. De a magába szedett kincset hányszor érezte gáncsoló és értéktelen ólom-tehernek, felfedező útjait pedig céltalan csavargásoknak! Előtte sodródik világvárosok zsúfolt élete s óh, mennyiszor kell éreznie, hogy nem más ez, mint egy gigászi és szennyes forgatag szívtelen köznapisága. És Brigge fanyarult sóhaja tör fülünkbe, a költő naplójából: „az embernek senkije sincs és semmije sincs, kering a világban egy bőrönddel, könyvesládájával, valójában minden kíváncsiság nélkül. Milyen élet! Otthon és öröklött dolgok nélkül!"

Rettegő idegensége előre nyúl az időben s a nagy, misztikus

társtalanokkal, Angelus Silesius-szal és Novalis-szal fog kezét. A romantika, mely a franciáknál a Parnassehoz vezet, a németeknél Rilkében teljesebbé válik. Pályája kezdetén, amikor az új s új világok felfedezésének még csak sejtését éljük verseiben, arcképe úgy hasonlít a másik nagy újromantikushoz, Hofmannsthaléhoz, mint egyik fivér a másikhoz. Mindketten önmaguk előtt idegenül, az elérhetetlen messzeségben derengő csillagok fényével eljegyezve, az élettől rettegően, inkább várnak, mint élnek. S ez álmodó várakozásban van lényegük, mert — Rilke Fehér hercegnőjének szavaival — “ az álmok örökre belénk szövedtek; gondold meg, éltek-e már életet mélyebben, mint álmokképeket? S életet, mely inkább sajátja az embernek, mint az álom? Egyedül álmodol, rácsukva az ajtó. Semmi sem történhet s mégis, egy idegen világ csüng beléd, lelkedben tükröződve.” S amit Hofmannsthal dalol az álmokról, szinte folytatása ennek:

„Az álom-ujjak leglényedig érnek,
az álmok benned a titkos erők,
elzárt térben sok izzó külön élet...”

Magános vándorokul haladnak előre a külső élet józan fényreklámjai között, idegenségük érzését lobogóként lengetve belé az ég testvéri arcába...

Rilke első korszakát, melybe *Aldozás a Lároknak*, *Imakönyv* és *Képeskönyv* című kötetek tartoznak, csak tiszta zenével jellemezhetnők. Ezek közül a legelső a fiatal ember műve s itt még határozatlan érzelmek zengő léleklésében él a külső világ. Voltaképpen a *Képeskönyv*vel (*Buch der Bilder*, 1902) kezdődik lírai beszédének az a kimeríthetetlen gazdasága, melyet eddig még senki nem mult felül. A világ képe vérebe ivódik s az alakszerűség pergő változataivá alakul át ámuló lelkében. A teremtett dolgok kinyilatkoztatása ez a könyv, a teremtmények lényének költészete. A dolgok metafizikai megkötöttségének, tárgyak és lények titokzatos testvériségének az érzése száll felénk e kötetből. És minél mélyebbre hatott a költő a dolgok értelméig, annál gyötrőbbben sarkalta a vágy, hogy ne csak éles formákat zárjon dalokba, hanem szimfóniában jusson el a legnagyobb teremtő és összefogó erőnek, az Istennek kijelentéséig. E vágyának drága beteljesülése az *Imakönyv* (*Stundenbuch*, 1905).

„Téged építenek bennem mind a dolgok,
melyeknek szinte testvérük vagyok;
a kicsiben látlak, mint csírafoltot
s téged kápráznak elem a nagyok.

Mindenen át alázatosan lejt e
sok-sok erő s e játék oly csodás:
gyökérben indul, majd a törzsbe rejtve,
felzúg a lombban, mint Feltámadás!“

Az indulás nyugalmas és reménykedő lépteinek ütemét dobogja e vers. Oh, de a kétségbeesés hangjainak milyen széles skálája zúg fel még ezután, amíg sokszor a tagadás megsemmisítő szegyenén át, a keresésben sebesre hajszolt lélek arcán glóriaként ragyoghat fel a legfelsőbb hatalommal való egyesülés végtelen boldogsága:

„Ástam utánad, kezem csupa vér,
ujjaimon keresztülfut a szél
s hajtásuk bomlik elő, gyökerük:
a levegőből elszívvlak velük“.

vagy:

„Sóhajom: égő, hangtalan ima,
mint fán, úgy érik pillantásodon.
Álmod vagyok, ha szunnyadsz álmodón,
s ha örködöl, én vagyok a szemed
és enyém lesz minden édes örök
dicsőség: tüzes égként pihenek
az Idő roppant városa fölött“.

Az Imakönyv után éreznie kellett a költőnek, hogy ez irányban csak ismétléseken át vezethet az út tovább, hiszen rengett már ez a költészet a zene bőségétől. A fejlődés útja meredek és merész: költőnk Rodin titkára lesz. Az ősz mesterről írott tanulmányát úgy olvashatjuk, mint vallomását ez új korszakában született költeményeiről — hiszen melyik költő tanulmánya nem saját művészetélsuttogott vallomás? — és úgy, mint kemény hitvallást a rodini művészet hatása alatt kovácsolódott új esztétikája mellett. Művésze, mely eddig a jelenségeket a szent testvériség átfogó érzésének közegében ábrázolta, most a sorsszerű egyedüllétet, az egyes dolgok térben való tragikus elkülönültségét alakítja a vers súlytalan anyagában. (Neue Gedichte, 1907—8.) A zenét kioltja, mint fölösleges ragyogást s költészetének új vonása: a pengően finom szoborszerűség. Lehetne-e igazabban méltatni az ő alakjait, mint amilyen szerelmes jellemzéssel ő simogatja körül mestere műveit: „Azzal, hogy számlálhatatlanul sok, tökéletes és határozott felületet ad nekik, naggyá teszi őket. Olyan rajtuk a levegő, mint a sziklákon. Ha valami feltámad bennük, mintha magukkal emelnék az eget s ha buknek, menekülésük magával sodorja a csillagokat“. A párduszoborról ezeket mondja: „Ha az ember a teste alá pillant, abba a térbe, amit a négy nyúlánk, izmos láb bezár: egy indiai szikla-

templom ölében hihetné magát, úgy nő, úgy tágul roppantté ez a mű“. S Rilke itt letarolja előlünk a legillatosabb szavakat, amelyeket az ő „Párduc“-ára szórhatnánk. A párdueca, mely a párisi Jardin des Plantes egyik ketrecében lohol, a szemei előtt összefolyó rács-rudak keserű szédületében:

„Rohant a sok rúd és úgy meggyötörte
szemét, hogy rá ködös homály szökött.
Ezer rudat lát felmeredni körbe
középen bénult süket akarat.

Ha lép, hajlékony, könnyű teste ring és
az út a legszűkebb körben halad;
az erő tánca e kínos keringés:
középen bénult akarat.

Csak néha rebben halkan a pupillán
a puha függöny. — Rajt egy kép befut,
a tagok esőndjén átüt, mint a villám
s meghal, mihelyt a szívbe jut“.

Az „Új versek“ darabjaihoz hasonlóan metsző keménységű versek nem voltak eddig a német költészetben. Az irodalomtörténet költőnkét ez első kötetei alapján hamar besorozta az „impresszionizmus“ címszava alá, s Rilke ma is úgy él az irodalmi köztudatban, mint aki „az impresszionizmus romantikus szárnyán helyezkedett el“. E besorozással szemben már el is hangzott a jogos különvélemény, nem kisebb egyéniségnek, mint Walzelnek a szájából (Rilke költészetének értelme, Orplid, 1927 1—2; 59.) Nem lehet az ő irányát impresszionizmus szóval jelölni, ami benyomásoknak, a költő-én gyorsan tovatűnő hangulatainak levetítését jelenti. Rilke elkülönül ez iránytól már első köteteiben is, hiszen ő a dolgokat úgy ragadta meg, hogy lényükbe, középpontjukba hatolt s odaadó figyelemmel csalta ki belőlük, ami multhatatlan és örök.

S az Új versek mestere, a harmincöt éves költő sötét és mámorító szellő suhintja meg s ő művészetének eddig kicsikart eszközeit egy keroikus mozdulattal elszórva, belevág a legmerészebb feladatba: alakítani az alakíthatatlant. A halál, a túlvilág zenéje zendül most meg ajakán — s ki foghatja fel ezt? És ki követheti őt már az alkotásnak e legtávolabbi területére, hol maró fény és végső árny vakítanak? Az Új versek megjelenése óta, mintha a költő szünet nélkül saját halálát készítgette, csiszolgatta volna, hogy majd egyszer, mint legméltóbb remekművét fejezhesse be. Ez új korszakának előhírnöke a „M. L. Brigge feljegyzései“ című prózai mű, melyről már ejtettünk néhány szót, s amely végső

elemzésben szintén nem egyéb, mint magánbeszéddé sötétült halódása egy lassan pusztuló életnek. A dán J. P. Jakobsen, Rilke legkedvesebb írója, Maria Grubbe című regényében így beszél: „Azt hiszem, minden ember saját életét éli. És saját halálát halja, azt hiszem“. A saját halál gondolatához ragaszkodik Brigge is: „Ki ad ma valamit egy jól kidolgozott halálért? Senki. A kívánság, hogy az embernek saját halála legyen, egyre ritkább, kis idő még s oly ritka lesz, mint a saját élet“. A Brigge feljegyzései után megjelenő két verseskönyve, az utolsó versei, Szonettek Orpheushöz és a Duinói elégiák már annyira tele vannak szent homállyal, mintha nem is élő ember írta volna őket, hanem egy halott, annyira meghitt számára az ő túlviláguk, annyira titokzatos a hangja, ugyanaz a hang, mint a Keats-é és a Novalis-é, s amelynek soha sincs földi eredete:

„Ki a holtak ligetébe, lenn,
dalolt egyszer legalább:
az zengheti el csak a végtelen
magasztalás dalát.

Kibe sűrű mákony-ital
csurgott, vak lombok alatt:
fülében az isteni dal
örökkön bennmarad.

Megzavarodhat a víztükör,
futhat a szín-esuda: tündököl
és éles a kép.

Itt, a Léthe-locsolta rét
húsén lesz csak a dal
örök-fiatal!“

Stefan Zweig emlékbeszédéből is kitűnik, mennyire nem tudták költőnköt követni a kortársak — még a választottak sem — e versek lidércfényes útjain: „Alig tudtuk annak idején megragadni az értelmet, mely ez utolsó versekben szunnyad s csak most ébredünk tudatára fájón, hogy már nem az élő világ megszólítása volt ez, hanem párbeszéd a dolgok és érzelmek túlvilágával. Beszélgetés a végtelennel, testvéri tárgyalás a halállal, a saját régóta készülő és most megérett halálával“.

*

Ha világirodalmi viszonylatban akarjuk őt értékelni: Dosztojevszkij, Proust és Gide mellett kap méltó helyet. E nagy szellemek a Nyugtalanok zárt körét alkotják, kik a külvilággal elégedetlenül

kérdőjeleket raktak a fogalmak után, amiket készen kaptak s amikkel élniök kellett. Proustot külön is hangsúlyozva kell itt említenem. M. L. Brigge feljegyzéseinek francia fordítása ezt a felíratot kapta: „Egy lírai Proust megnyilatkozása“ s ennek az összehasonlításnak nagyon is komoly alapja van. Mennyire az emlékezés mindkettőjük művészetének lényege! Rilke szerint: „a költemények nem érzelmek, mint az emberek hiszik, hanem tapasztalatok. S a tapasztalatoknak és élményeknek soká kell aludniok a lét érinthetetlen talaján, ahova a tudat napfénye nem hat már, tetszhalálban, míg a művészetben erőt gyűjtenek a feltámadáshoz. A költő azonban legyen csendben és várjon, magánosan figyelve a beléje sülyedt világok szemenyílására“. S egyszer aztán váratlanul életrekelnek, mint Brigge betegsége után a tetszhalálba merült gyermekkor, vagy amint Proustnál a teába mártott sütemény ízére kibomlik egész élete képe. A különbséget megmutatni kettejük között rendkívül egyszerű feladat: az egyik német lírikus, a másik francia író. Proust hú marad a francia hagyományhoz, mely La Rochefoucaulttól Stendhalon át vezet hozzá: a lélektani elemzéshez. Mindketten ugyanazt a rettegést ismerik. De Proust, az orvos fia, vissza tudja ezt vezetni fizikai elemeire. S azáltal, hogy a lelki folyamatokat elemzi s legkisebb részletéig magyarázza, sikerül egyensúlyát megőrizni. Rilke, a lírikus, képzelete világába menekül s ott találja meg a szomjazott nyugalom illuzióját.

Korunk világfelfogása nem nagyon kedvez költőnk helyes értékelésének. „Dekadens álmodozó“ — vallja róla e kor fia. Költőnk ethosza: a harcias törtetés helyett: lehajló szeretet és alázat; a sors-szerelem passzív hősiessége, az önmegadás nőiössége. De ugyanakkor, amikor körötte a pusztulás ülte torát az egész világon: ő minden hanyatlónak és hanyatlásnak értelmet, méltóságot, bölcseséget, sőt vallást adott. A lelki erőket a mélybe, a föld középpontja felé tereli, a nyugalom egyensúlyába, mely nyugalom értelme: az újjászülés. Így jut el e ponton is az ősforrás, az Isten elé omlás töredelméig:

„Mind zuhanunk. Egy kéz hull oda, lásd,
amoda más, hull minden itten.
Mégis van Valaki, aki szeliden
tartja kezében e nagy zuhanást“

Az „álmodozó“ szó egyik legkönyörtelenebb megbélyegzés az új idők szemében. Napjaink lázas és rengő világa nem álmokat vár, hanem tetteket követel s elfelejti, hogy egy korszak egyetlen igazi nagy tette: a költő ércbe öntött álma...

Képes Géza

Széchenyi vallásossága

Az a felfogás, mely Széchenyi világnézete alapját a materializmusban látta meg, vagy abban a materializmus nyomait keressette: végérvényesen elmúlt korok szemlélete és történelmi módszere jellemző tulajdonságának tekinthető csupán és Széchenyiről szólva egyedül csak a reá vonatkozó kutatás történetét illetőleg érdemes figyelmünkre. Az újabb történelmi kutatás ezzel a téves szemlélettel szöges ellentétben épen Széchenyi vallásos alkatából igyekszik meghatározni világnézetét, magyarázni politikai és társadalmi hitvallását, valamint egész életstílusát. Jóllehet így Széchenyi vallásossága tartalmának meghatározása és e vallásos típus jellemzése az egész Széchenyi-kutatás központi kérdésévé vált, az újabb irodalom többrendbeli és minden tekintetben figyelemre méltó idevonatkozó megállapításai ellenére még sem tekinthető a kérdés lezártnak, teljesen körvonalazottnak és szabatosan meghatározottnak. — E rövid tanulmány is alig tarthat igényt más cél elérésére, mint hogy Széchenyi világnézete alapjának s ebből táplálkozó vallásosságának szabatos meghatározását csupán egy rövid lépéssel kísérelje megközelíteni.

Kétségtelen, hogy a Három nemzedék megjelenése előtt is állottak rendelkezésünkre komoly tanulmányok, melyek Széchenyi vallásosságának elemzését nem mulasztották el s ennek a történelmi kutatásban igyekeztek helyet biztosítani, de mégis e határozott, a hitvallás hangján megírt munka példátlan népszerűségének volt köszönhető annak a gondolatnak a köztudatba beleiktatása, hogy Széchenyi reformátori tevékenysége vallásosságából nyeri energia-táplálékát, „mely parancsolólag utasítá, hogy lelki erejét felhasználja saját és honfitársai keresztény lelkének megmentésére.“ Szekfü Széchenyi küldetés-tudatára mutat rá, „melyhez képest célja is vallási természetű: nemzetének igaz keresztény életre vezetése, melyet ő halhatatlan lelkéhez méltó életmódnak nevez“. Szekfü azonban megelégszik a pusztá ténymegállapítással s ha hivatkozik is arra, hogy Széchenyi egész egyéniségének a szellemi áramlatok közé elhelyezése végett elsősorban kereszténységét kell szemügyre vennünk: ezt a munkát csak nagy vonásokban végzi el.¹

¹ Három nemzedék (1920.) 56. s köv. ll. „Vallását az egyház parancsa szerint gyakorolta, évenként legalább husvétkor meggyónt, bár utána nem mindig áldozott, mivel nem volt elég bizalma megigazulásában. Naplóiból láthatólag örök tusakodásban volt bűneivel és — ágostoni küzdelmek árán tört magasb lelki felemelkedésre... Széchenyi erkölcsisége a keresztény erkölcs, annak legbelsőbb, leglelkibb felfogásában, politikai rendszere pedig az a rendszer, mely a keresztény erkölcs megvalósítását tűzi az állami működés feladatául“.

Újabb munkájában is Széchenyi katholikusságát hangoztatja, de e katolicizmus tartalmának meghatározásában előadása nem szabatos, inkább általánosságokat hangoztató és csupán a kérdés megkerülésének útján haladva igyekszik mondanivalóit előadni. Felfogása szerint Széchenyi a sarkalatos törvényekre és velük az egész rendi alkotmányra csak *annyit adott, amennyit egyháznak tanításai szerint szabad volt adnia*. „Ehhez mély hit és azzal együtt szinte vakmerő bátorság volt szükséges; az Erkölcnek és Gondolatnak mindenén áttörő hatalma lehetett csak képes arra, hogy a nemzetiség egyetlen bálványában... oly hibákat fedezhessen fel, melyek méltatlanok a humanizmushoz és az isteni erkölshöz“. Szekfü azt hirdeti, hogy Széchenyi politikai rendszerének kialakulása ugyanazon úton ment végbe, mint a középkor katolikus nagy állambölcseletéé Aquinói Szent Tamásnál,— vagy mint a modern pápák szociális rendszeréé: „Istenre és a tőle megszabott erkölcsi törvényre függesztve szemüket, az ideálhoz mérik s annak hasonlatosságára törekszenek átalakítani a meglévő embert“.¹

Azon a törekvésen és hagyományon, mely minden részletekbe hatoló elemzéssel szemben pusztán és egyszerűen keresztényiségéből vagy katolicizmusából igyekezett Széchenyi egész munkásságának magyarázatát adni, Iványi-Grünwald Béla Hitel-kommentárja emelkedett felül, kinek fejtegetései arra mutatnak rá, hogy az általánosítás itt mennyire nem vezethet komolyabb eredményre. A régen kísértő „megállapítás“ értéke felől, mely Széchenyi István vallásosságát atyja öregkori vallásosságával szerette összehasonlítani s „vallásos kedélyét“ atyai és anyai örökségének nyilvánította, az ő tanulmánya elolvasása után alig lehet kétségünk. Ő ugyanis rámutatott Széchenyi Ferenc és István vallásossága tartalmának eltérő voltára s határozottan kiemelte, hogy „az apa és a fiú, mint a vallásos ember két különböző típusa áll egymással szemben“.²

Iványi tanulmánya elolvasása után Szekfü fejtegetései minden művészi felépítettségük ellenére sem képesek megnyugtatósunkra. Két ember áll előttünk: apa és fiú. Az első áldozatokat nem kímélve, összeköttetésben a bécsi katolikus romantikával, sőt e szellemi áramlat hívei és irányítói között tekintélyes vezetőszerepet elfoglalva, egyháza felvirágoztatásán, a lelkek egyházába való visszavezetésén munkál. „A földi lét mint rettentő kísértések színhelye támad fel képzeletében. Hányszor átgondolhatta a Kem-pis-i szavak mögött rejlő mély igazságot: valahányszor emberek

¹ Hóman—Szekfü: Magyar Történet VII. 104—5. l.

² Iványi-Grünwald: Széchenyi István: Hitel, Bp. 1930. 200. s köv. ll.

között voltam, mint kisebb ember távoztam közülük¹ Vallásossága sohasem tudott szociális tartalommal megtelni, bizalmát elvesztette az emberekben. Eszménye a középkor vallásos egysége, a multban pillantja meg a boldogság megvalósulását. Félve minden újítástól, csak néhány csekély jelentőségű könnyítést kíván itt is, ott is az elégedetlenség megszüntetése végett. Az állami életre, főként a nevelésre, az azzal összefüggő kérdésekre és a szellemi élet irányítására a katolikus egyház döntő befolyását kívánja. A fiú szintén hívő lélek, ki azonban a nagy szervezet egységébe semmiképen sem illeszthető be. Nemesak az egyház kisebb jelentőségű intézményéről mondja el nem egyszer szigorú bíráló szavát,² de magában a keresztyénség lényegének meghatározásában is nagy ellentmondás van közte és egyháza állásfoglalása között. A keresztyénség szellemének megjelenését nemcsak a katolikus egyházra nem korlátozza, de annak megnyilvánulását a keresztyénségen kívül is feltalálja azokban, akik szeretik felebarátaikat s „jólétüket emberiesen előmozdítják“. Az egyedül üdvözítő egyház gondolatától épen nincs áthatva s a vallási egység szivárványhídjának kergetése helyett azt tekinti szükségesnek, hogy mindenki saját hitvallása formait tartsa meg; — de ezen kívül a földolgot még távolabbra helyezi, ezt abban jelöli meg, hogy az ember embertársaival jót tegyen. A multtal szemben a jövőbe tekint és a reformátor szerepét vállalja magára. Elfordul a hierarchia befolyásának gondolatától is és fellépése korában, épen a rendi szellem újult fellobbanása idején, oly intézmények meghonosítását ajánlja, melyek a régi rend gyors és feltartóztathatatlan bomlását hivatottak eredményezni. Erkölcs és gondolat, hit és vallásos komolyság jellemzi mindkét felfogást, de egyiket sem emelhetjük ki anélkül, hogy a másik felett elmarasztaló ítéletet ne mondanánk. Két ellentétes világnézet megnyilvánulása; közülük maradék nélkül katolikus csak egyik lehet. — De nem is lehetséges a történész számára sohasem az, hogy bármely egyházat egészen eszmei, elvont szempontokból tegyen vizsgálata tárgyává. Nem vonható így vizsgálat alá minden rendszerbeli zárt-sága ellenére maga a katholicizmus sem; történelmi vizsgálódásunk folyamán ezt is csak mint élő organizmust közelíthetjük meg, mely egyes állandó és változatlan alapelvek mozdatlan-sága, vagy csekély módosulása ellenére is a változó szellemi áramlatok hatására állandóan más színben jelentkezik. Egy általános szempont felvetése mellett (mely az alapelvek megjelenését hiva-

¹ Iványi-Grünwald szavai.

² Részletes pontossággal gyűjti össze a Széchenyi vallásosságára vonatkozó adatokat *Payr* Sándor: Széchenyi vallásos lelkülete, Sopron, 1926. 8° 74. i. L. idevonatkozólag a mű III. fejezetét: Széchenyi viszonya a r. kath. egyházhoz, 21—39. l.

tott elemezni) a részletes vizsgálódás elemi kötelességünké válik. Széchenyi és a katolicizmus viszonyát is csak ily szempontból vizsgálhatjuk. Az egyház általános érvényű tanításai szemügyrevétele mellett kora katolicizmusába kell belehelyeznünk egész életművét s annak minden vonatkozását, hogy erről a kapcsolatról helyes képet nyerhessünk. Saját korába kell helyeznünk, amint kora egyháza is a saját maga szellemi tartalmával mérte tagjai lelki életét, azon át nézte az élet minden megnyilvánulását és ezen összehasonlítás alapján fogadta el vagy helytelenítette a felvetődő eszméket, állította vagy tagadta helyességüket. És elvi szempontból bármily meggyőződéssel hangoztatjuk is, hogy az eszmék sohasem azonosíthatók képviselőikkel, történelmi vizsgálódásaink alatt nem mellőzhetjük el azt sem figyelemmel kíséрни, — vajjon ezek az eszmék mint színeződtek különböző korok lelki-ségének hatása alatt.

Itt mindenekelőtt Széchenyinek Albachhoz való viszonyát, illetőleg Albach-Széchenyi gondolatkörének¹ a katolikus egyház tanításaival való kapcsolatát kell egy pillanatra figyelmünkre méltatnunk. Albach nagy hatású és ritka népszerűségű szónoki pályája kolostori magányban fejeződött be. E tény egyetlen okának alig tekinthetjük azon körülményt, hogy midőn 1838-ban az „ösbüszkeségről“ tartott nagy hatású beszédet, melyben „az ország nagyjai jó részének kevélységét és korcs kinövéseit kérlelhetetlen szigorral ostorozá“ — a kevélységről ismert országbíró is jelen lévén, a hallgatóság egy része akaratlanul is felé fordítá tekintetét — s az ő hiúságának esett áldozatul e nagyjövőjű élet. Nem csupán az egyház vezetői alkalmazkodóképességének volt a jele az, hogy a tekintélyes méltóság kedvéért elmellőzte a pesti polgárságtöbbszörös kérelmét, melyben Albach legalább időközönkénti Pestre küldéséért folyamodtak... És a magyar katolicizmus feje, az országgyűlés r. kath. lelkipásztorául őt kiküldeni. Ez a szereplés azonban végleg elzárta Albach elől továbbra is a nyilvános élet útját, s bár visszahívni nem akarták már, szónoklatai szelleme miatt elégedetlenkedve gondoskodtak róla, hogy nagyobb gyülekezet előtt Albach többé a szószékre ne léphessen. Meggyőződésünk szerint — mely azonban az Albachra vonatkozó kutatás elhanyagoltsága mellett csak feltevésekből táplálkozik — predikációinak vallási szabadelvűsége mellett erősen szociális tartalma is kifogás tárgyát képezte. Az országgyűlésen elmondott első beszédét követő névtelen levelek sorát, melyek arra intették, hogy hagyjon fel hiú szabadelvűségével s az egyedül üdvözítő hitvallást prédikálja, kíséerte az egyház hivatalos álláspontját kinyilatkoz-

¹ Iványi-Grünwald i. m. 202. s köv. ll.

tató rendelkezés: a kolostorba küldés.¹ Az az Albach, aki Rousseau-nak megkülönböztetett helyet szánt a mennyországban s kinek a magyar alkotmány az alkotmány kigúnyolását jelentette, idegen volt az egyháztól és büntetést kapott tőle. Az Albach-Széchenyi koncepció, mely szociális tartalmával kapcsolatban, a feudális-rendi szellemmel szembenállást jelentett s mely azt kívánta, hogy ne csak egyes osztály, de mindenki érvényesüljön a hazában s részesüljön annak hasznaiban, Albach kolostorba küldésével elnyerte kora magyar katolicizmusának értékítéletét: Albach gondolatait egyháza megtagadta. A magyar katolikus egyház hivatott vezetői, az egyház által képviselt nagy eszmék hivatásuk szerinti reprezentánsai az utolsó pillanatig a feudális rendi alkotmány védői és annak harcosai sorában állottak. Ez természetes is: a középkori keresztyénség elveiből táplálkozó katolicizmus és a feudális rendi társadalomszemlélet egyetlen világmagyarázatot megnyilvánulásának tekinthető.

Nem elégedhetünk meg azonban semmi módon sem azzal, hogy bármely vallásos típust, így a két Széchenyi vallásosságát is csupán szociális tartalmuk alapján tegyük vizsgálatunk tárgyává s csupán azt állapítsuk meg, hogy a fiú vallásos lelkülete atyjáéval szemben szociális tartalommal volt telítve. A két vallásos típus két ellentétes világszemlélet következménye; elemzésük alapján két ellentétes világmagyarázati elv megjelenését tehetjük megfigyelésünk tárgyává.²

A tudományos kutatás a filozófia és vallás két ellentétes „mithoszát“³ mutatja be, mint amelyek az egyén mibenlétének felfogásából kinőve, az embernek a világ megértése kulcsát adják kezébe: a transzcendencia és az immanencia mithoszát. A két Széchenyi világnézete e két különböző mithoszból táplálkozott; az apáé az első, a fiué a másodikból nőtt ki s ezért van az, hogy élet-felfogásuk vallásos alapszínezetük ellenére is egészen ellentétes tartalommal bír. Iványi-Grünwald Béla felismeri Széchenyi rendszerének e tulajdonságát, szerinte önála a világ haladásának szempontja s a magyar nemzetiség kifejesztésének óhaja egymással szoros kapcsolatban állanak s ezen egységes rendszer mögött azon vallásos meggyőződés, Széchenyi azon hite állott, hogy az emberiség az egyetlen kultúrát szolgálva az isteni világtervet moz-

¹ L. Albachról még Hevessy József Steinacker Gusztáv közlései alapján írt cikkét, Fővárosi Lapok 1866. 73—74. sz. és Zichy: Gróf Széchenyi István naplóí. 606. s köv. II. Széchenyi többször emlékezik meg róla naplójában, sőt írásaiban is.

² L. Nagy József: A fejlődés eszméje. Athenaeum. Különnyomatban is.

³ i. m. 3. l. „A mithosz ugyanis szemléletes kép, áttekinthető látás, arról, amit emberi szem nem tud áttekinteni, de a látó fantázia a mithoszban folytatni tudja és befejezni, amit az ész és szem elkezdett. Vallásnak és filozófiának közös forrása az emberi léleknek létét megérteni vágyó metafizikai szükséglete“.

dítja elő. Így állapítja meg Széchenyi nacionalizmusáról, hogy az immanens ideális értékkel függ össze s „így egész rendszere az immanens idealizmus képét tükrözi.“

Ez az immanencia-gondolat hatja át tehát Széchenyi egész gondolkodását, ez termékenyíti meg vallásosságát. Nem kereshetjük azonban életműve vallásos vonatkozásaiban az immanencia gondolatának teljes kidolgozását, nem is nyert e gondolat még soha sem vallásban, sem filozófiában maradéknélküli kifejezést, ez „érthető is abból, hogy az ember életének minden vágyával a halál legyőzésére igyekszik s ezért a transzcendencia elégíti őt ki“¹. Az immanentizmus nála erősen átformálja a transzcendentizmus világképét. Az immanentizmus azonban nála, — noha ez az egyén önértékére figyelmezteti (amely gondolatból józan demokráciája származik) s hite az Istennel állandó szoros személyes kapcsolatban tartja — miszticizmussá sohasem válik. Ez az immanenciahit az, mely számára a transzcendens magasságok keresése mellett az imával és áhitatoskodással karöltve a tettekben megnyilvánuló vallásos élet szükségességét parancsolja. Pauler Ákos Széchenyi életének és tanításának abszolút eredményét a munka moráljának megteremtésében találja meg. A munka, a cselekvés vágya nemcsak ösztönös menekülés útja lelkiismereti vívódásai elől, nem csupán a multtal szemben elfoglalt álláspontjának a következménye, mely a tettektől mindig a mult egy darabjának letörését várta, hanem a perfekció hitével összekapcsolt vallásos meggyőződésnek, világnézete legmélyebb erének felbukkanó forrása: „Handeln, wirken sey dein Gebet“ írja jegyzetei közé e mondatot a Hittel jellegének szánva. — Noha mi is elismerjük, hogy nem egyes gondolatait, de művei s működése egészének szellemét akarja közkinccsé tenni, mégsem mondhatjuk csupán, hogy „akcióra éhes, ideges, erkölcsi tökéletességet sürgető életérzés itt a fő“. A cselekvés, a teremtés vágyát az emberi lélek mélyén feltalált isteni szikra magyarázza. Az isteni szellemtől áthatott emberi lélekben Isten szólal meg, akinek ezzel a lélekkel terve van, rajta keresztül megy végbe a folytonos cselekvés végtelen világfolyamata. Az „ember mint Istenség szikrája csak abban talál váltig eledeit, ha teremthet! Nézzünk a leghatalmasabbtul lefelé az egész emberi nemre, s mindegyik sejtve, vagy sejdítlen terem, vagy teremteni törekedik.“ A tökéletesebb szomjúhozása lelkünk legfőbb tulajdonsága, ez emel ki az állati sorból s biztosítja lelkünknek „egykori csodás erőre fejlődő hatalmát“. A tökéletes, a tökéletesebb utáni vágyhoz a munka más oldala is járul. Ez szolgál az ember Isten rendelte céljai betöltésének eszközéül. A rendeltetés felismerésének elérésére az önismeretre törekvés szolgál, melyet nem

¹ i. m. 11. l.

szabad a gyónás alkalmára szorítani, hanem annak időköziségevel szemben minden nap minden órájára ki kell terjeszteni. Ebből következőleg a főfeladat itt nem is a vétkek és bűnök megállapítása, hanem az önmegismerés útján az önvizsgálatot végző hivatásának, valamely munkakörre való termettségének megállapítása. A hivatás fogalmából és a tökéletesítésre törekvésből folyik a kötelesség kifogástalan keresztülvitele szükségességének hangoztatása; a munka: *mesterség*, a hivatás betöltésének, a cél elérésének útja nem *időtöltés*. Az egyén életének központjában a hivatásbeli munka áll, azt kell tennie s „csak azt“ „minden vizsgálati s tanulási fő-tárgyává“ más minden foglalatossága csak pihenés. A munka tökéletes elvégzése szempontjából sürgeti a munkafelosztás elvének bevezetését... Nemesak a munkát, hanem a hivatásszerű munkát tekinti isteni követelménynek. A hivatás ily hangoztatása, az önvizsgálat e hivatás-megállapításának szolgálatába állítása, egész elgondolása, sőt dialektikája a puritánok életfelfogására emlékeztet bennünket.

Az immanencia hite annak minden következményével együtt annak ellenére, hogy az már a középkor misztikusainál is feltűnt, a protestantizmus talaján nyerte el lehetségszerű kiteljesedését. Vallásossága ily tulajdonságában protestáns vonásokat kell felfedeznünk.

Távol áll azonban tőlünk, hogy Széchenyit, ki maga adta bizonyosságát egyházához való ragaszkodásának, mi akarjuk attól elszakítani. Csak arra szerettünk volna reámutatni, hogy az idevonatkozó irodalom minden terjedelmessége és bősége mellett a távolabbi elmélyedés és elemzés épen nem szükségtelen. Vallásossága több tényező szintézisének eredménye: öröklött katholicizmusa és környezete katholicussága, miszticizmusra való hajlamossága, az immanentizmusból felbukkanó aktivitás és szektaszellem és a felvilágosodás gondolkörével való kapcsolatai alkotják ezt. Vallásossága igazi mivoltát csak ezen tényezők értékelése útján tudjuk a maga egészében megismerni és kellőképen méltányolni.

(Debrecen)

Varga Zoltán

Két történeti regény — történelmi szempontból

(Kós Károly: Az országépítő — Makkai Sándor: Táltoskirály.)

Különös vállalkozás szépirodalmi művek tartalmának tudományos igazság szempontjából való vizsgálata. Különös, de nem indokolatlan. A költői szabadság általános elismerése dacára már szinte kötelező az írók életrajzában szépirodalmi műveikre való hivatkozás, de kifejezetten történelmi munkák is egyre sűrűbben hivatkoznak szépirodalmi művekre egy-egy korszak szellemének megvilágítása végett. Maguk a szépírók és köztük különösen a történeti regényírók, gyakran igaznak, sőt a tudományos leírásoknál igazabbnak tüntetik föl munkájukat. Nálunk, magyaroknál, különös indok a történeti regények ilyenirányú bírálatára az, hogy a mi körülményeink között még a művelt rétegekben is számosan lesznek, akik magyar történelemre vonatkozó ismereteiket tisztán regényeknek fogják köszönni.

Kós Károly nem fog tiltakozni ez ellen, hiszen az Erdélyi Tudósító és az Erdélyi Lapok június-júliusi számaiban dr. Szalay Mátyással folytatva vitát, nem a tudományos vizsgálatnak mint illetéktelennek elutasításával válaszolt, hanem azzal, hogy regénybeli állításainak és fölfogásának hitelességét igyekezett bizonyítani. Ennek a vitának főeredményeképpen a Szent István korára vonatkozó ismereteink hézagossága és homályossága mutatkozik. Mai állása szerint a történettudomány más tényeket fogad el, mint évtizedekkel ezelőtt és bizonyára másokat, mint évtizedek múlva. Számos esetben kételkedés a tudományunk. Így van ez Géza fejedelem temetésének módjánál. Kós Károly mint bizonyosat fogadja el Gézának pogány módra való eltemetését, minthogy Gézát Taksony faluban, atyja mellé temették. De nincs kizárva az ellenkező sem, mert a hittérítő keresztyéneknek mindenfelé megvolt az a szokásuk, hogy régi pogány szenthelyek fölé emelték az új, keresztyén üdvhelyeket. Homályosak a Szent István-kori településföldrajzra vonatkozó ismereteink. Kós Károly a vitás fölfogások közül kiválaszt egyet, — amint Géza temetésének leírásánál tette s amint regényben másként nem is tehet — és azt valóságként adja elő. Ezzel a módszerrel éri el, hogy az emlékezetben megragadó képet ad a XI. századi Magyarországról.

Igazán történeti a regénynek stílusa. Takáts Sándor kutatásainak eredményére, vagy XVI. századi históriás énekeink ismeretére támaszkodik ez a stílus. További nyereség lett volna a nyelv-művész Kós Károly számára Tagányi Károly gyepükutatásainak ősi magyar elnevezésekben dúskálkodó anyaga. Néhol a népies

stílus érzik régiesnek, néhol a krónikák szentvelen hangja hallatszik belőle, — de ez a szentvelenség nem száraz. Ez a sokat, túlsokat szenvedett ember fáradt hangja. Azé az emberé, akinek már sok minden, talán minden mindegy. Ha ez az ember megszólal, csak hangosan gondolkodik, emlékezik, de abban a biztos tudatban, hogy ámulva hallgatják. Ez az érzésünk támad különösen azoknál a helyeknél, amelyek nem annyira középkori írásműre, mint inkább a biblia elbeszéléseinek hangjára emlékeztetnek.

Kós Károly szentvelensége nem teljes. Ahogy az ő regényében a németnek soha sincs igaza, ahogy a német mindig póruljár, abból az látszik, hogy ő nem nagyon szívelheti a németet. Ez a németellenes hangulat nem korszerűtlen a XI. században és szinte természetes annál, aki Szent Istvánt bámulattal, de nem a legendák aradozásával szemléli. Minél feltűnőbb Kós Károly kelletlen érzése a némettel szemben, annál feltűnőbb az, hogy a görögök szerepét viszonylag háttérben hagyja. Bizánc volt az akkori világ fénypontja. Bizánc műveltsége és nagy területen politikai hatalma uralkodott Olaszországban. II. Ottó császár bizánci felesége görög apácákat vitt magával Németországba. Ipolyi Arnold nézete szerint vagy innen, vagy közvetlenül Bizáncból jöttek azok a görög apácák, akik a görögnyelvű alapítólevél tanúsága szerint Veszprémvölgybe telepedvén, valószínűleg részt vettek a bizánci anyagból, ciprusi eljárás szerint szőtt koronázási palást készítésében. Német hort kínálnak Kós Károly szerint Esztergomban, pedig Görögország felől, talán már a Szerémségből, különbet kaphattak volna. Megemlíti Kós Károly az ország keleti részében a görög szerzeteseket, de nem gondol arra, hogy a vajda és a király ellentéte mögött a liturgikus ellentétet kidomborítsa. Vannak persze vonások a regényben, mint a görög fejedelmi asszony, vagy pl. az esztergomi kőfaragó alakja, amelyek céloznak a görög hatásra.

Fényoldala a regénynek történelmi szempontból a XI. századi ország plasztikus képe. Kós Károlynál minden jelenet rögzítve van földrajzilag. Az olvasónak szinte kedve kerekedik térképen, vagy az esztergomi domboldalon a helyszínen megkeresni az események színterét, amint az Erdélyi Lapokban közölt válasz tanúsága szerint Kós Károly ezt nagyon helyesen előzőleg maga elvégezte. Látjuk országszerte a mocsarokat, a nagy erdőségeket és — talán túlozva is, de hiszen ez szabad a regényírónak — a Duna-Tiszaköz pusztaságát. A Tisza partját mindenestre erdősebbnek képzelem, mint a regényből látszik. A mi gyermekkorunk a híres szlavóniai tölgyesek pusztulásáról hallott — dongának vágták ki a szép őserdők fáit, — száz évvel ezelőtt nem a szlavóniai, hanem a tiszai tölgyesek voltak híresek. Vajjon ezek a tölgyesek a másfélszázados török uralom idején újultak ki, vagy megszakítatlanul éltek az ősidőktől, az másodrangú kérdés a jelen esetben;

a kétségtelen az, hogy az Árpádkorban meg kellett lenniök. Szintén erősebben kiemelhetőnek képzelem a gyepüket és gyepüelvéket. Kós Károly ír róluk az ország határánál, említi Ajton portyáit az ország belsejében lévő lakatlan területeken és Gyula „vigyázóházát“ Ajton birtoka felé a Maros mentén. Lehet, hogy neki van igaza, mikor az erdők bevégését hevenyészett munkának írja le Gyula menekülése idején, de úgy képzelem, hogy a törzsi vagyron, a marhaállomány biztosítása végett a törzsek egymással szemben is gondot fordítottak a gyepük fenntartására. Ez az a pont, amely-nél megint Tagányi Károlyra és társaira utalhatok.

Legszélesebb támadási felületet a tudományos kritikának a szellemi élet ábrázolásánál hagyott a szerző. István letérdel és imádkozik. Papjai prédikálnak — és mi nem tudjuk, hogy mit, hogyan. Valószínű, hogy az egykorú magyarok sem nagyon tudták ezt, de maga a király és papjai közül a jobbak bizonyára tisztában voltak vele. Tudjuk, hogy sokan ragaszkodtak az ősi hítchez, de nem látjuk a hitnek tartalmát és nem látjuk a csodákat, amelyek e hitet megszilárdították a kezdetleges nép körében. Feltűnő Kós Károlytól, a képzőművésztől, hogy az építkezésekről és faragások-ról alig mond egyebet annál, hogy „írások“ munkák. Mint az imádságoknál: az egykorú magyar ennyit láthatott vagy csak ennyit érthetett abból, amit látott. Naív krónikás szövegétől alig várhatunk ennél többet, de a naív krónikások közül sokan képekkel díszítették műveiket, s ezek a színezett képek többet mondanak egy leírásnál. E képek pótlását Kós Károlynál nagyobb hivatottsággal kevesen adhatnák.

Fővonalaiban látjuk a mindennap küzdelmeit. Sarolt birtok-néző, közben pöröket elintéző útja, a gabonanyomtatásnak kemény leírása jellemző a korra. Természetesen marad fölhasználatlan szín elég a magyar nemzet regényének folytatásához.

Végül néhány apróság. Egykorú krónikás Viennát írt volna — latin szövegben; Bécsen túli, Ennsen túli tartományról beszélt volna, — magyar beszédben nagyon is Bécset mondott volna, hiszen ezt a nevet magyar vagy avar közvetítéssel az északi Balkán népei is átvették, és Óperenciát (Ob der Enns). Tollhiba a regényben a dunántúli hét püspökség említése, már a következő sorokból kiderül, hogy a tiszáninneni püspökségek számára gondolt a szerző. Szokatlan a karácsony hetének „nagyhét“ neve. Papirosra az Anjoukorig nem írtak nálunk, csak pergamenre, de írhattak akár hosszú üzeneteket is rovásírással.

*

Makkai Sándor modern nyelven ír. Kukoricaesőről beszél és méteres nyílról. Nemcsak szavai, hanem fordulatai is moderneek. Regényében még így, modern stílusban is élesen elkülöníthető két

rész fonódik egybe: a történetírói előadás és a regényírói elbeszélés. Az ő alakjainál nem kell a tettekből és mozdulatokból találgatnunk, hogy vajjon mire gondoltak (mint Kós Károlynál), az ő alakjai nem rejtegetik gondolataikat, gyakran vitatkoznak, ami a nézetek éles körvonalozására vezet, és sokszor nemcsak stílusban modernnek. Ha Kós Károlynál a tudattalanságot, Makkainál a tudatosságot érezzük erősnek. Az eseményeket Makkai nem rögzíti olyan szilárdul földrajzilag, mint Kós Károly, de a tájképek nem kevésbé plasztikusak. Makkainál még kevésbé tételezhetünk föl hiányokat a történelmi anyag ismeretében, mint Kós Károlynál. Nála a történelmi anyag duzzadását a regény viszonylagos nagy terjedelmén kívül az is elárulja, hogy a történetíró itt-ott elnyomja a regényíró és értekezésszerűen adja elő azt, amit pl. az első fejezetben a szereplők szavaiból és tetteiből értettünk meg. Makkai, amint nála természetes, érzékelteti a hitélet tartalmát, dinamikáját és különösen Tomaj Dénesben megmutatja a kor elitjének szellemi színvonalát.

Kós Károlynál a történelmi anyag fővonalai domborodnak ki, Makkai a részletek gazdagságában tűnik. Bizonytalanságot érzek mindkettőjüknél a társadalom rajzában. Kós Károly igen csekély kísérettel indítja meg a fejedelmi személyeket útjaikra (kivétel Gizella fogadtatása), ő is és Makkai is igen szabadmozgásúnak tünteti föl a népséget. Hiszen nem kizárt dolog, hogy kanász fiából került egy-egy testőrző legény a király udvarába, de az Árpádkorban a foglalkozási ágak élesen elkülönültek egymástól, ha élénk városi élet híján céhekről nem is beszélhetünk az Anjoukorig. Volt katonáskodó család, volt halász-, voltkanász család, sőt falu, — volt méhész és így tovább a márcadóig és énekmondóig, de egyik csoportból a másikba az átmenet nehéz, szinte lehetetlen. Ez az a kor, amelyben szinte értelmetlennek tűnt volna föl a szabad költözködési jog, mert az általános jogbizonytalanságban (*a király billogosai megkérdezik minden falu lakosságától, hogy kik a tolvajok a faluban, ezek elítélése után a falu összes lakosai tízes csoportokban kötelesek igazolni magukat a tolvajlás vádjá ellen — tüzesvas próbával*) az egyfoglalkozásúak, akik egyúttal közeli rokonok, szinte egyetlen család tagjai, biztosítják kölesönösen egymást vadállatok, szerencsétlenségek és mint eskütársak, a bíróság ellen. Mint Kósnál, úgy Makkainál, korhűbbnek tartottam volna, ha a telepítést nem tüntetik föl a települő és a telepítő magánügyeként. A telepítő úrnak királyi engedélyre volt szüksége a telepítéshez, ez az engedély aztán megmondja, hogy honnan szabad telepéseket hozni és honnan nem, amire egyébként Makkai világosan céloz. Ha az engedély megvan, akkor nem egyes emberek jelentkeznek, hanem kenézek, soltészek, szóval embercsoportok vezetői, amilyen a Hunyadi-család őse volt. Mindkettőjüknél vannak részek, amelyek

merésznek mondhatók, pl. Makkainál a könnyű és péncéloslovak közt egyébként ismert különbséget bemutató székely hadgyakorlat, vagy Sámuel szerencsen ispán várának és nála a mongol kémjárásnak leírása. Szintén forrás nélkül, de a korra jellemzően van leírva Tomaj Dénes mocsárvara. Regényben megengedhető a gyulafehérvári kripta képzeletből merített, de a korviszonyoknak megfelelő leírása.

A főbb szereplők, mint a királyi család tagjai, a nagyobb egyházi méltóságok, akik közül Radlának forrásainkból ki nem deríthető eltűnését Kós Károly szerencsés invencióval magyarázza, vagy II. Endre korában a két Dénes (Apodfi és Tomaj), a „szentéletű“ Róbert érsek alakja — történelmieket. — A mellékalakok közt Makkai Hóman Bálint táblázatai alapján vagy anélkül természetesen több történeti alakot vonultathat föl, de a névszerint ismert alakok és családok tömegének fölvonultatásával mintegy megcáfolja azt, hogy a régi magyar történelem tisztán a királyok története. Ma sokat gondolunk a szellemi étellel, miután elődeink olyan derekas munkát végeztek a szegény nép életének földterítésére. Az Árpádkorban élt történetírók szemében, mint a Névtelen jegyző és Kézai munkájából látszik, a királyok mellett ugyancsak nagy szerepet játszottak a hatalmas nemzetségek.

Kós Károly és Makkai Sándor munkássága nagy hagyományt újít meg. Talán fognak ők olyan regényt is írni, amely egy korszakban tökéletesen elmélyül, mint Eötvös és Kemény történeti regényei. Jókaitól eltérnek abban, hogy nem forgatják föl a valóságot, bár Makkainál némelyik fejezet olyan meseszerű, mint Jókai tatárfutáskori novellái.

Török Pál

Melyik Szántón lelkészkedett Thuri Pál?

Petri Mór nagy szorgalommal készített hatkötetes munkájában, a „Szilágyvármegye monographiájá“-ban¹ egészen bizonyosra veszi, hogy Thúri Farkas Pál élete végső éveiben a szilágysági Szántón, vagyis Tasnádszántón működött, mint az ottani helyvét irányú egyházközség lelkésze. Nem igen meggyőző az egész indokolása, amennyiben jóllehet Szilády Áron állításához fűzi mondanivalóit, az ez által elfogadott abaújvármegyei Szántó ellen jóformán semmit sem bír felhozni. Ennélfogva ezt az egész conjecturát valójában úgy tekinthetnők, mint amely inkább egy kis localpatriotismusnak, nem pedig igazi tudományos meggyőződésnek az eredménye. Miután azonban ekként belékerült a komolyan veendő irodalomba,² ezt a kérdést is kötelességünk tisztába hozni. A történetileg igazolható tényállás ugyanis semmiképen nem egyéb, mint az, hogy Thúry Pál a hegyaljai Abaújszántónak volt a papja életének legutolsó időszakában. Nem terjeszkedem ki azokra a körülményekre, melyek bár elfogadható eredménnyel, de csak valószínűségét mutatják ennek, minthogy ezt teljesen fölöslegessé teszi egy pár, minden kételyt kizáró bizonyíték.

Először is az, hogy Kemény Lajos „Abaújtornavármegye történeti monográfiája“ c. munkájában³ a kassai levéltárnak egy egykorú irata nyomán sorozza be Thúry Pált a nevezett vármegye területén fekvő Szántónak a lelkészei közé, még pedig az 1572. évről. Ebben az évben tehát mulhatatlanul ott kellett lennie.

De ott is halt meg. Ezt bizonyítja sírköve, mely nemrégiben is megvolt még ugyanazon a Szántón a református egyházközség őrizete alatt.⁴ Am igazolja ugyanezt további írásos bizonyosság is. Volt ugyanis Thúry Pálnak egy „koszorús költő“ fia: Thúry György. Ez, miként Szilády is említé,⁵ latin emléksorokkal és epitaphiumokkal örökíté meg másokon kívül a rokonságába tartozó férfiakkal is az emlékezetét. Nagybátyjáról, az apja testvéröccséről, Thúry Mátyásról a következő sorokat írta (Memoriae Matthiae Thurii Patru):

¹ I. k. 1901. 632. l.

² Román Ernő: Az alsóborsodi s az ősrégi borsodgömörkishonti egyházmegye története, 1926. 21. l. szintén magáévá teszi ezt az állítást.

³ II. k. 60. l.

⁴ Sárospataki Lapok 1900. 222. l. (Czékus László közleménye.)

⁵ Régi Magyar Költők Tára, IV. k. 1883. 313. l.

„Tu quoque Matthia, manus saluete beati,
Quem secura quies atque perennis habet.
Qui magni laudata premens vestigia Fratris
Viuus adhuc isti per decus omni tui.
Junxistique cinis cineri paene ossibus ossa;
Felices fratres atque solo atque polo“.

Epitaphiumául pedig a következő distichont költötte:

„Thurinum genuit, vitae mons atque Salutis
Et Geneua instituit, Szantouia ossa tenet.“¹

A két vers egybevetése minden kétséget eloszlat a felől, hogy Thúry Mátyás ugyanazon a Szántón lelkészkedett és ugyanott szállott sírba, ahol Thúry Pál. Az egykorú Skaricza Máté szintén megerősíti ezt, midőn azt mondja, hogy „Thúry Mátyás a szántói egyházban utóda lett testvérenek, Pálnak“.²

Most már természetesen az a kérdés merül fel, hogy melyik Szántó volt hát az? Az erre való válasz ismét csak az abauji Szántóra mutat, mint amelyikről a legtökéletesebb és legfeltétlenebb bizonyossággal megállapítható, hogy ott hivataloskodott Thúry Mátyás. Legelső sorban arra hivatkozhatom, hogy Kassai Császár György Szikszai Fabricius Balázsról tartott s a négy tiszáninneri esperesnek („inspector“) ajánlott emlékbeszéde előszavában 1577-ben az ugyanazon a vidéken élő legtekintélyesebb papok közé sorozza Thúry Mátyást. Azután meg az az egészen közvetlen bizonyíték is rendelkezésre áll erre nézve, hogy Kassa város levéltárában öreá, illetőleg az ő abaujszántói papságára vonatkozólag szintén őriztetik egykorú irat 1588-ból.³ Utoljára pedig egy ehhez hasonló természetű bizonyosságra utalhatok, ami aztán igazán végleg fölöslegessé tesz minden további bizonyítgatást. T. i. az országos levéltárban egész tömeggel vannak a tizedről szóló nyugtatványai, melyek az 1579. aug. 26-ától 1583. nov. 5-éig terjedő időközről teszik nyilvánvalóvá abaujszántói lelkészségét.⁴

Egyszóval mindezeknél fogva Thúry Mátyás és ebből folyólag a vele annak idejében, őt megelőzőleg azonos helyen munkálkodott s nemkülönbben egyazon temetőben nyugvó Thúry Pál is az abaujtornavármegyei, nem pedig a szilágyvármegyei Szántónak volt a lelkésze.

Dr. Zoványi Jenő

¹ Delitiae poetarum hungaricorum. Frankfurt, 1619, 344. l. Thúri verseinek eredeti kiadása egyébiránt Wittenbergben 1600-ban jelent meg, de ebből már nincs példány.

² Szegedi Kis István életrajzában. Faragó Bálint fordítása. 60. l.

³ Kemény: i. m. u. o.

⁴ Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár, 1929. 8. l.

KRITIKAI SZEMLE

Michael Faulhaber (bíboros, müncheni érsek): **Zsidóság, kereszténység, germánság.** Budapest, 1934. Káldor Könyvkiadóvállalat. (Faulhaber arcképével). 127 l.

Ez a jó kiállításban megjelent kötet *Faulhaber* bíboros érseknek a müncheni Szent Mihály-templomban a múlt év végén elmondott négy ádventi beszédét teszi hozzáférhetővé a magyar olvasóközönség számára dr. *Nyisztor* Zoltán egészben véve jól sikerült fordításában. Ezek a beszédek már szerzőjük kimagasló egyházi állásánál fogva nagy nyomatékkal szóltak bele abba a harcba, mely a mai Németországban az Ószövetség körül folyik és annak határain túl is feltűnést keltettek. A szerző elismerésre méltó határozottsággal képviseli a vita tárgyában egyháza dogmatikus álláspontját és meglátszik a beszédeken az is, amit közben megemlít, hogy valamikor (a strassburgi egyetemen) az ótestamentomi tudományok tanára volt. De abban mindenesetre van egy bizonyos túlzás, ha a fordító előszava azt mondja: „Halatlan bátorság, a hősök és apostolok bátorsága kellett ahhoz, hogy az itt következő beszédek a mai Németország szellemi zürzavarában és a szabad szónak egyáltalán nem kedvező terrorjában el merje valaki mondani“. Egy szóval sem védem azokat a visszásságokat, melyek a „harmadik birodalomban“ a pozitív kereszténység teljes érvényesülését akadályozzák; de arról nincs tudomásom, hogy pusztán az Ótestamentom isteni kinyilatkoztatása értékének a védelméért bárkinek is a hajaszála meggömbült volna, pedig a pozitív evangéliumi alapon álló protestáns tudósok és egyházi férfiak között is akadtak, hála Istennek, eleven, akik az Ótestamentom kinyilatkoztatási tekintélyéért nem kevesebb „bátorsággal“ szállottak síkra, mint a müncheni bíboros érsek, akit ezen beszédeiért már csak azért sem érhetett vád, mert ismételten is a közvetlen meggyőződés hangján jutatta kifejezésre nemcsak népe iránti odaadó szeretetét, hanem a „harmadik birodalom“ iránti lojalitását is. Ezzel természetesen semmit sem akarunk levonni *Faulhaber* beszédeinek belső értékéből, sőt ha ő egy helyen azt mondja: „Kezet nyújtunk tehát elszakadt testvéreinknek (a protestánsoknak), hogy közösen védelmezhesük meg az Ószövetség szentkönyveit...“, mi örömmel üdvözljük benne ebben az ügyben értékes fegyvertársunkat, — az „elszakadt“ jelzőre pedig azzal felelünk, hogy mi is hisszük és valljuk az „egy közönséges keresztyén — azaz igazi katolikus — anyaszentegyházat“. A bíboros érsek beszédében tényleg mi protestánsok is, amennyiben hitvallásunknak megfelelően po-

zitiv bibliai alapon állunk, sokat találunk, amit a saját hitünk és felfogásunk kifejezéseként fogadhatunk el, — akár az Ószövetségnek az Újszövetségben való beteljesedéséről (I. beszéd), akár az Ószövetség erkölcsi és szociális értékeiről (II. és III. beszéd), akár a „keresztyénség és germánság“ szempontjából általában (IV. beszéd) van szó. Ezzel szemben persze nem tagadhatjuk azt sem, hogy a magukban véve helyes felismeréseket sokszor erősen terheli és korlátozza a római katolikus egyház dogmatikus álláspontja, melyet a szerző következetesen érvényesít fejtegetéseinek egész folyamában, — így a Biblia mellett a hagyomány túlbecsülése, ezzel kapcsolatban a kanonikus és apokrifus könyvek közötti különbségtétel elejtése, az isteni kinyilatkoztatásnak intellektualisztikus tanszerű felfogása stb. A protestáns teológiának az isteni kinyilatkoztatás helyes — aktualisztikusan eleven — felfogása alapján mindenesetre mélyebben kell szántania, hogy az Újszövetségen keresztül az Ószövetség igazi kinyilatkoztatási értékét érvényre juttassa.

Pröhle Károly

Br. Podmaniczky Pálné Vargha Ilona: Arany János és az evangélium. Kálvin Könyvtár 9. sz. Budapest, 1934. 47 l. 16°.

Ez a kis tanulmány arra a kérdésre keresi a feleletet: belépett-e életformáló hatalom gyanánt az Isten megváltó kegyelméről szóló evangélium Arany János életébe, hogy költészetében is mint ilyen nyilatkozthassék meg. Ezek után alig lehet kétséges a megtalált felelet. Szerzőnk úgy találja, hogy ez az embernek is, költőnek is egyaránt nagy lélek a bibliai mérték alatt mégis hiányosnak mutatkozik: Jézus Krisztus megváltó ereje nem munkálkodhatott benne egy külső és egy belső gátlás miatt. Bibliátlan, hitetlen kor gyermeke volt egyfelől, másrészt a költészetet mindenek fölé emelt legnagyobb értéknek tartotta.

Nem vitatkozunk a tanulmány megállapításaival. Nem is adott ilyesmire okot a maga nagyon helytálló érveivel, tapintatos mértéktartásával és Arany János költői nagyságának mindvégig érintetlenül hagyásával. Arany életéből és költészetéből nehéz volna kielemezni Krisztust. A szívekbe és vesékbe csak Isten látthat, ameddig emberi szem Arany szellemét elkísérheti, nem igen vehet észre ezen a téren többet vagy mást, mint amennyit és amit az értekező megállapított.

Mi az ő egész nézőpontját tartjuk igazságtalannak, helytelennek és lehetetlennek. Hogy egy illusztrációval próbáljuk megmutatni az ilyenfajta elemzések tarthatatlanságát, próbáljunk elképzelni valakit azon elképedve és megbotránkozva, hogy a méterrud egyharmadát nem lehet pontosan kifejezni tizedes törtékkel. Ugyebár mekkora naivitás volna ezt az elképedést tanul-

mány formájában kidolgozni ezzel a címmel: A harmadrész a tizes számrendszer szempontjából. És különösen mekkora naivitás volna akkor, ha az értekező komoly formában megróná és elítélné a harmadrészt azért a fogyatkozásáért, hogy végtelen tizedestörtet ad...

Bocsánat ezért a triviális példáért, de nem lehet ezt a vitás kérdést eléggé az elején kezdeni. Valahogy a kezdetek legkezdetén meghamisítódott az alkotó elemek egymás közötti viszonya talán még akkorról keltezve, mikor az irodalom és a theologia egyet jelentettek és a klastromok barátai gyűlöltek, lehetőleg el is némitották a hegedősök csácsogó énekét. Valószínűleg már akkor is azért, mert nem volt bennük elég evangélium.

Jó volna már egyszer tényként leszögezni és nem feszegetni többet: irodalomban és művészetben soha sincs, mert nem is lehet elég evangélium. *Egyáltalában semmi evangélium* nincs benne még akkor sem, ha véletlenül evangéliumi tárgyat választ. Azáltal szűnt meg a lehetőség is számára, hogy köze legyen az evangéliumhoz, hogy költő vagy művész műve formájában szól a közönségéhez.

Minden műalkotás szimbolikus nyelven fejezi ki magát s már ezért szükségszerűen *más*, mint az evangélium szimbólumai, a víz, a kenyér és a bor. Amely pillanatban valamelyik lélek számára életté váltak az evangélium szimbólumai, már nem költő az a lélek többé. Amely pillanatban „mű” születik egy lélekben, már — szerzőnk szavait idézve — „hiányzik belőle az Úr Jézus Krisztus“. *Más* a művészet szimbólum-világa és valami *egészen más* az evangéliumé.

Ne keverjük össze a kettőt. Hiszen maga az evangélium tiltakozik ilyesvalami ellen, Pál apostol megfogalmazásában így: mert rész szerint van bennünk az ismeret, rész szerint a prófétálás: de mikor eljő a teljesség, a rész szerint való eltöröltetik. Arany János „ismerete“ éppoly rész szerint való, mint kritikusanak a „prófétálása“. (Az evangélium pedig — teljesség.) Legfeljebb az a különbség (értékelileg is), hogy az Arany János költészete nem is akar más lenni, mint ami a rendeltetése: tükör által homályosan mutatni azt, amit csak „akkor“ láthatni színről-színre, amikor a teljesség már valóságosan is elkövetkezett.

Karácsony Sándor

Felméry Albert: A Lélek mondanivalója. Alkalmi beszédek, előadások, összegyűjtött cikkek. Miskolc, 1933. 272 oldal.

Vannak otthonülő és vannak bolygó lelkipásztorok. Amazok ismeretlenek saját gyülekezetük határain túl. Nevükkel is ritkán, arcukkal még ritkábban találkozunk. Emezek mindenütt ott vannak. Konferenciáknak törzsvendégei, vagy törzselőadói,

egyházi lapoknak állandó munkatársai, a gyűlések notórius fel- és hozzászólói. Amazok nem mindig kényelmesek, emezek pedig nem mindig szorgalmasak. Mind a két életstílus mögött elvi megállapítások is lehetnek. Amazok úgy látják, hogy senkinek sincs joga más munkaterületen munkához addig, amíg a saját munkaterületén el nem végezte a kötelességét, már pedig aki otthon minden tisztének eleget akar tenni, annak sohasem jut ideje arra, hogy másfelé is szolgálatot vállaljon. Ha mégis vállal, akkor vétkezik a kevésen való hűség bibliai követelése ellen s a hiúság ördögének szolgálatába áll. Emezek úgy látják, hogy senkinek sincs joga önmagát és munkaterületét megfosztani a kívülről jövő áldásoktól. Reámutatnak arra, hogy a lelkipásztornak minden szolgálati ügyben a saját gyülekezetéből való kimozdulása mennyi áldást jelent magára a gyülekezetre is. Új emberekkel ismerkedik meg, új színekkel gazdagodik, új tervektől gyúl lángra a pástor s ez mindig meglátszik az otthoni munkáján is. Aki mindez elől elzárkózik, az vétkezik a talentumok közforgalomba bocsátásának bibliai követelése ellen és a szűklátókörű önzés ördögének szolgál. Érdekes, hogy mind a két életstílus mögött ugyanaz a felelősségérzés húzódik meg tulajdonképen. Az otthonülő azért marad otthon, mert úgy érzi: Mindenkiért felelős vagyok! A mozgékony azért jár ide s tova, mert szintén úgy érzi: Mindenkiért felelős vagyok!

Túlmegegy egy könyvismertetés keretein ennek a két életstílusnak a mérlegelése, csupán azért kívánczított mindez ide, mert *Felméry* Albert, amennyire ennek a könyvének a lapjairól megismerhető, inkább az utóbbi kategóriába tartozik. A könyv negyven beszédéből körülbelül a fele nem a saját gyülekezetében hangzott el s még ennél is több azoknak a száma, amelyek, ha földrajzilag az otthon területére is tartoznak talán, tartalmilag nem elsődleges lelkipásztori és gyülekezetépítő szolgálat gyümölcsei. Kolozsvár, Szászváros, Alsóvadász, Felsőkézsmárk, Szikszó, Budapest, Felsőcece, Sajószentpéter, Abaujszántó, Miskolc, Sátoraljaújhely, Diósgyőrvasgyár azok a külső állomások, amelyeken ennek a kötetnek a vonata keresztülrobog.

Ezen a kétféle életstíluson belül is mind a két fajta lelkipásztornak van két alfajtája: a templom papja és a fórum papja. Itt sem lehet csak úgy egyszerűen azt mondani, hogy amaz passzív, emez aktív. A templom papja meg van győződve arról, hogy az élet minden kérdése végeredményben azon fordul meg, hogy az egyes ember milyen viszonyban van Istenével s ezért homokra való építés minden olyan munkája a fórumnak, amely az ember egyéni életének ezeket az alapvető kérdéseit elintézetlenül hagyja. Ezért marad meg a maga kultikus tevékenységei között és szigorúan vett pásztori munkájában. A fórum papja koncepció nél-

küli guerrillaharcnak látja a templom papjának a munkáját s a lövészárkok erősítgetése helyett rohamot sürget az ős ellenség ellen. Érdekes, hogy mind a kettőnek a célkitűzése ugyanaz: az Isten országa. Amíg azonban a templom papja az Isten országát Jézus kijelentése szerint inkább az emberi szív rendezett, Istennel és emberrel harmónikus állapotában látja, addig a fórum papja az apokaliptikus iratokban megrajzolt Isten-királyságot, mint világgállapotot látja benne.

Megint nem akarjuk a templom és a fórum papját az értékelés mérlegére helyezni, csak megállapítjuk, hogy Felméry Albert ennek a könyvnek a tanúsága szerint inkább a fórum papjai sorába tartozik. Már maga az előszó is azt mutatja, hogy munkájának erre az oldalára helyezi a nagyobb hangsúlyt, még inkább mutatják azonban a dolgozatok témái, melyekben egyházi és politikai lapok vezércikkeitől kezdve társadalmi összejöveteleken, irodalmi esteken és szabadegyetemen keresztül a kortesbeszédig sok mindent találhatunk.

Mindezen lelkipásztori típusnak megvannak a maga kísértései, természetes tehát, hogy Felméry Albert is, mint a fórum mozgékony papja, hordozza a saját típusának nehézségeit. Jobban érdeklik a köz problémái, mint az egyénnek a bűnnel való kétségbeesett viaskodása. Az evangéliumnak inkább a kulturális és szociális vetületét látja és rajzolja meg, mint a bűnös számára benne kijelentett váltságot. Ennek a léleknek a mondanivalójára nem keserednek meg az emberek, mint a pütkösdi Lélek üzenetére és nem esnek kétségbe a bűneik miatt, de kedvet kapnak szebb és tisztább életre.

Mikor élő szó volt mindaz, ami ebben a könyvben fekete betű, sok helyen sok ember hallgatta lelkes figyelemmel. Megérdemli, hogy mikor lelkes szerzője a könyvpiac tágas fórumára lép, akkor is sok helyen sok ember olvassa figyelemmel.

A könyv szép kiállításban jelent meg.

Turóczy Zoltán

Arokháty Béla: Szenci Molnár Albert és a genfi zsol-tárok zenei ritmusa. Kecskemét, 1934.

Református zsoltdallamaink eredeti, genfi formájukban kerültek át hozzánk Szenci Molnár jóvoltából. A nagy nyelvűvész csodálatos ösztönnel úgy ültette magyarba a francia zsoltdárvereket, hogy azok a magyar költészet kincseivé váltak teljesen, — mintha nem is idegenből jöttek volna. Csak a francia zsoltdallamok zenei ritmusa alatt érzi a mai kényesebb igényű fül, hogy Sz. Molnár szövege nem lehetett alkalmas az ősi zenei ritmus fenntartására. Menthető ez a roppant munka méreteivel, a feladat elvégzésére fordított idő hihetetlen rövidségével, az út-

törés nehézségével, vagy a XVI—XVII. század magyar nyelvének a keménységével, vagy egyszerre mindegyikkel, de mindehhez bizonyára hozzájárul az a körülmény is, hogy a zsoltárfordító poéta inkább istenadta ösztönösséggel, mint tudatossággal egyeztetette a szöveget és a zenét. Kétségtelenül ez a legfőbb oka egyebeken kívül annak, hogy a gyülekezetek évszázados használatában a régi dallamkincs őszerejű ritmusa elsorvadt s az egész zenei anyag bizonyos egyszerűsödési folyamaton ment át, amint az megtörtént más közösségek kultúrértékeivel is. Hiába tartották fenn a szögletes *menzurális* hangjegyekben az eredeti ritmust Sz. Molnár zsoltár zsoltárkönyvének egymást rohamosan követő új meg új kiadásai egészen a múlt század hetvenes éveikig, a magyar zsoltárszövegek külön életet követeltek ki maguknak s miattuk és velük a kiegyenlített ritmusban elveszett az ősi genfi nép-ének ritmikus gazdagsága.

A századunk elején megindult zsoltárreform-mozgalom ezt a deformálásra vezető folyamatot szentesítette: a Baltazár—Sep-rődy—Szügyi-féle új énekeskönyv a genfi zsoltárokat ebben az elszegényedett formájukban rögzítette meg. Ha megmenti vala Sz. Molnár ősi szövegét, megértjük, hogy feláldozza értük az ősi genfi dallamok ritmikai gazdagságát. De ha már Sz. Molnár ősi nyelvéhez hozzányúlt, nem került volna sokba, hogy megmentse a genfi dallamok ősi Kálvin-kori szépségeit is a zsoltárszövegek ritmusának a genfi ritmushoz símitásával. Így aztán feláldozta mindkettőnek a történeti szépségeit, nemes ódonízű értékeit.

Tetézte ezt azzal, hogy a dallamjegyzésben merev dogmaként kezelt némely tekintetben nagy általánossággal használható magyar zenei alapelveket. Egyik az volt, hogy a magyar ritmika nem viselhet el súlytalan sorkezdetet (Auftakt, ütemelőző). A másik az volt, hogy a magyar zene ritmusa nem tűri a páratlan-tagú ütemeket. A harmadik, hogy mivel Sz. Molnár versei magyarok, ezeknek megfelelően a kiegyenlített dallamritmus is megmagyarosodott formája lett a genfi korálnak. Nem gondoltak arra, hogy effajta ritmikai dogmatizmus alapján egész magyar időmértékes verselésünkre és dalirodalmunk tetemes részére is kimondhatnók a halálos ítéletet. És nem gondoltak arra, hogy a kiegyenlített ritmus (cantus planus) — ha művészi akar maradni — sohasem jelentheti minden egyes hangjegy teljes egyenlőségét; — hogy az egyenlősített dallamritmika is az ősi változatos ritmika történelmi utóda és mint ilyen, sohasem tagadhatja meg egészen származását. (Lásd pl. a Kapi-féle Korálkönyvet, melyben a cantus planus háromféle kótaértéket ismer.) Tudós újítóink tehát egyrészt magyarábbak akartak lenni a magyarnál, másrészt olyanfokú egyszerűsítést értek el, mely művészietlen sematizmussá merevítette a zsoltárdallamok ritmusát.

Csak megemlítem még a legszembetűlőbb tévedést, amellyel ezekből a nemes egyházi dallamokból éppen az egyházas patinaszerű ősi szépséget száműzték, mikor az egyházi hangnemek helyett modern dur és moll hangfajokban értelmezték az ősi történeti dallamokat...

Igy állván a dolgok, ma már mind többen látják a szükségét annak, hogy református zenekultúránk alapvető kérdéseire ráterelődjék a figyelem, hogy a mai zenetudomány világosságánál derüljenek ki a legsürgősebben tisztázandó kérdések. A legtisztesebb konzervativizmus szólal meg, amely a hagyomány megbecsülését abban látja, ha az az ősi értékek konzerválását jelenti a bár történetileg alakult, de mégis dekadenciába fulladt mai gyülekezeti tradíció helyett a gyülekezeti éneklésben. Ennek a nemes konzervativizmusnak a nevében pedig olyan férfiú küzd ma a gyülekezeti ének ősi, kálvini eredetű formájáért, mint *Árokháty Béla*, akinek európai mértékkel mérten is kiváló tudását és lelkes ügybuzgóságát mindnyájan jól ismerjük. Főként az ő ügybuzgóságának az eredménye, hogy egyházi zenénk sok alapvető kérdésére végre nálunk is ráirányulhatott a figyelem. Ennek a munkásságnak a legújabb eredménye az a nagybecsű tanulmány, amelyet Sz. Molnár halálának 300-ados évfordulója alkalmából bocsátott közre.

Árokháty műve röviden, de mégis alapos módszerrel mindazt összefoglalja, amit eddigi tanulmányaiban szétszórta és részletezetten fejtegetett. Először is tiszta képet nyújt a francia zsolttárok eredeti ritmikájáról. Majd a zenei ritmika általános alapelveit sorakoztatja föl, tudományos felkészültséggel tisztázva a metrum, ütemjelzés, taktusvonal stb. fogalmait. Így fordul aztán Sz. Molnár művéhez, elemezve ennek úgy mesterségbeli, mint művészi oldalát. Jelentőségben és eredetiségben ott ér tetőpontjához Árokháty tanulmánya, ahol kifejti a kérdés punctum saliensének bonyolult szálait: a *szöveghangsúly* tárgyalásában. Itt aztán a szerzővel együtt megcsodálhatjuk Sz. Molnár „tudatalatti zenei ösztönét“, mely őt az idegen zsolttárok magyarrá tételében vezette. (Nagy fordítónk úgy alkalmazza még az ütemelőzőt is, hogy „ezzel zsolttáraink tiszta magyaros szépségén a legparányibb csorba“ sem esik.) Mert Sz. Molnár nem előre megformált dogmák, hanem a magyar népdalban uralkodó zeneérzék alapján járt el. Innen művének multhatatlan *nemzeti* ereje. Nem szorította merev elvek glédájába a zsolttárdallamokat, mint zenei „*taglózóink*“ (az újítók), hanem „a francia dallam minden idegen-szerűségét a szinkópáktól az auftaktokig magyar lélekkel ragadta meg a magyar néplelek titokzatos, kifürkészhetetlen módján“.

Nagy szolgálatot tett Árokháty Béla a magyar kálvinizmus ügyének, amikor újból és összefoglalóan kimutatta, hogy a zsol-

tárdallamok helyreállítása minden oldalról parancsoló szükségesség. Ez jelenti az igazi konzervativizmust: az ősi kálvini értékek megbecsülését. Ezt követeli a tudományos kutatás logikája. Ezen az úton lesz a gyülekezeti éneklés élmények mélyebb és elevenebb forrása. A valódi magyar kultúra helyes értelmezése sem jelenthet egyebet, mint az *igazi* értékek megbecsülését. Ez vezette Sz. Molnár Albert tollát is a református énekköltészet legszen-
tebb kincseinek, a *genfi* zsoltárdallamoknak a hazahozatalában is. Az ő példája tisztán megjelöli a helyes irányt.

Molnár Antal

Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet. Erdélyi Szépírók Céh kiadása. Kolozsvár, 1934.

A mai irodalomtudomány közönség-hódító hadjáratának rövid idő alatt már második számottevő stratégiai mozdulata *Szerb Antal* irodalomtörténete. A korábbi, Farkas Gyuláé, amelyet, hogy a tudomány számára is igen hasznos eszmetörténeti háttérket adott, szellemiségünk ma is aktuális antinómiáit nyomozta ki a múltban és éppen a történeti múltnak ily módon a jelenhez való közelítése biztosíthatta számára a nagyobb közönség érdeklődését. *Szerb Antal* könyvében is érezhető ez az aktualizáló hangsúly. Nála e hangsúly majdnem irodalompolitikai s irodalmunk képe negyedszázad előtti, sok vihart előidéző átalakulásának végső tanulságaként jelentkezik. Könyve így elsősorban annak a közönségnek szól, amely ezt az átalakulást rokonszenves figyelőként átélte vagy később eljutott odáig, hogy az ízlésváltásból örök magyar értékek megszületését tudomásulvehette.

Az új irodalomtörténet is kínál tudományos újdonságokat. Szerzője jártas a megújított szaktudomány módszereiben és sikerrel dolgozta be művébe azokat a részeredményeket, melyek a legutóbbi tizenöt évben tanulmányokba rejtetten várták az olvasóközönség számára a feltámadást. Sőt azt lehet mondani, hogy felhasznált tudományos anyaga némely helyen túlságosan is „up to date“ és *Szerb Antal* módszer-, valamint anyagfelhasználó keze szívesen takarítja el útjából a régebbi tudományosság teljesítményeit. Szándékát, hogy egészen más összefoglalást adjon, mint amilyenek eddig létrejöttek, végigviszi minden ponton. A készen kapott tudományos újdonságokhoz a magáéból is ad. Mindenekelőtt a korbeosztásban. Anyagát ízléstörténeti szempontból tagolja s mivel az ízlést a társadalmi osztálytudatból gyökereztetni, a történeti egymásutánban, az eddigi korszakolás fogalmait az újakkal ügyesen együttjátsszatván, megkülönböztet egyházi, főúri, nemesi, nemesi-népi és polgári irodalmi korszakokat. E korszakfelosztás éppen olyan jó (annyira hiányos is!),

mint minden eddigi s védelme vagy támadása annyira megokolt, mint az elődöké: az új tagolás létjogosultsága annyi, hogy új szellemtörténeti keresztmetszetek készítését teszi lehetővé. Nincs alap támadására még amiatt sem, hogy az első két korszak időben voltaképp egybeesik, mert felfoghatjuk úgy is, mint ugyanazon kordarabnak két egymásmellett élő izlésrétegét. Ugyanilyen újság az a mód, ahogyan az irodalomtörténetek egymással állandóan ellenségesen ütköző, kétfajta építőkövét, az irodalom-szociológiai hátttereket és az egyéniségek arcképeit váltogatva egymás mellé rakja, nem fárasztván az olvasót messze néző bevezetésekkel, majd pedig az egyének hosszú galériájával. Az izléstörténeti háttér megépítésében, világirodalmi kitekintéseiben, írói arcképei megkomponálásában is a maga lábán jár. Stílusában tudatosan megszabadítja magát a hagyományos költő erőktől, terminusaiban van feltáró képesség, előadásában könnyedség és az olvasót minden pillanatban a könyvhöz szegező elevenség.

Kétségtelenül érdekes könyv, csak nem mindig áll meg, amit mond s főképpen nem úgy, ahogyan mondja. Néha háttérben mozgó, néha pedig maguknak szokatlan fontosságot követelőn előugró elvei nem tartalmi magjukban hívják ki az ellenmondást, hanem hangsúlyaikkal. Nem türe-szúrás kedvéért, hanem mert ezek alkalmoszerű variánsokban sokszor visszatérnek a könyv folyamán, emeljük ide két mondatát: „A magyar irodalom nem az ősznyelvből, őszheroizmusból, őszspontaneitásból ered, mint a germán népeké, hanem a civilizáció legkésőbbi, féltve őrzött, büszkeséges hajtása... Visszás és komikus minálunk minden olyan törekvés, mely kultúránk kiteljesedését keresztyénség előtti, nem látható ősutakon keresi.“ Allítás és támadás mindkettőben. Ami bennük állítás, végső gyökerében igaz: irodalmi műveltségünk a maga az íráson át és történeti eszközeinkkel kinyomozható alapformáiban és kereteiben a nyugati keresztyénség felvételével kezdődik, de hogy miből ered, józanul alig lehet megkérdezni. Még ama germán kultúrákról sem bizonyos, hogy egészen azokból az ősz- valamiből erednek. Az eredet kérdése számunkra teljesen értelmetlen, mert ennél sokkal lényesebb kultúránk összetételének kérdése. Szerb Antal nem is meghatározni akart itt, hanem valamit előre kizárni, ami túlélt civilizációs irodalomelvét a későbbiekben zavarhatná. Előké-szít bennünket arra, hogy irodalmunk alakulásának folyamán minden olyan reakciót, mely mellét feszíti vélt vagy igazi idegenségeknek s e harcában esetleg ősz-heroizmust, őszspontaneitást is emleget, állandóan úgy nézzünk, mint a limine lehetetlent, mint a műveletlenség ostoba gátját a haladás ellenében. Felteszi erről a reakcióról, hogy kultúránk „kiteljesedését“ az ősz- úta-

kon keresi (ami talán még a legtelivébb turánizmusnak sem jutott eszébe), abszurd, belül üres eszmébálvánnyá növeli, hogy aztán annál könnyedébb nekiszaladással döntse fel, amint ezt pl. Horváth István östörténeti délibábjaival oly fölüeny humorral megcselekszi. Az alapelvek ily kihegyezése mellett egészen furcsán hat később, midőn arról beszél, hogy egyik krónikánkban a magyarság ősi „vagyviziója“ (Attila) parázslík, az ó-magyar Mária-siralomban a magyar nyelv „autochton költészete“ cseng és Ady a „magyarság kollektív tudatalattijából merített.“ Leheséges, hogy ezek csak a többségnek tett engedmények, de sokkal egyenesebb út lett volna, ha alapelvei megtartják eredő helyükön bírt tényhívebb formáikat.

A másik, ami az egész könyvön át ellenmondásra ingerel, nem ilyen fel-felmerülő elv, hanem az értékelés rejtettebb mozdulata. Szerb Antal végighúzza a magyar irodalom fejlődésmentén egy arisztokratiko-romantikus élet- és ízlésideal választóvonalát. Ami ezen a vonalon felül marad: érték, ami alája kerül, alig több, mint irodalomszociológiai tünet. Ennek az elválasztásnak nem egy igen eredeti írói arcképet köszönhetünk (a régiségben Zrinyiét, újabb irodalmunkban Vörösmartyét kell külön kiemelnünk), de é ragyogtatás mellett a másik oldal meglehetősen árnyékban marad. Szellemisségünk időnkénti népi „alászállásá“-t Szerb Antal nem akarja megérteni, pusztán csak a műveltségben való visszaesést látja benne s még közhelyszerű erőforrás jellegét sem hajlandó elismerni. A naív, idillikus ízlésformák előtt legfeljebb kedélyeskedik vagy sietve a külföld analog áramlataiba menekül. Petőfi költészetét belefűllasztja a biedermeier realizmus és az optimista nemzeti radikalizmus árjába, szerelmi líráját pedig egészen elbogatellizálja, nem győzven már itt panaszkodva emlegetni, hogy milyen veszélyeket rejtett magában irodalmunk fejlődése szempontjából a Petőfi-poétika. Arany még valamivel jobban jár, mert öregkori költészete, a Buda Halála állítólagos arisztokratizmusa (mert királyok szerepelnek benne és choriambikus a lejtése), valamint a balladák nagy „műves“-sége az említett vonal fölé billentik, de a Toldi mintha már kissé kerékkötő lenne és Arany összefoglaló nemzeti-népiessége erősen a Petőfi-poétika sorsára jut. Szerb Antal az egész Arany—Gyulai—Kemény-klasszicizmust az 1910 táján újításai létjogát védelmező Nyugat esztétikai álláspontjáról nézi, ő a Nyugat Toldy Ference, aki irodalmunkat nemcsak előrenézőn, hanem hátratekintve is ebben az egyetlen ízlésállapotban akarja megmerevíteni.

A jól megalapozott és bátor egyoldalúságban mindig nagy erő rejlik. Szerb Antal olvasói, kiket ő udvariasan „felnőttek“-nek nevez, elsősorban ennek az erőnek a bővölete alá kerülnek.

Figyelmük és érdeklődésük felébredhet, szellemi multunk képén — éppen az akart hangsúlyok következtében — megláthatnak jelenig nyúló vonásokat, az élet sokfajta színét fedezhetik fel eltemetett iskolás emlékeiken. Szerb Antal irodalomtörténetének ezt az értékét sem elvi, sem tárgyi kifogások nem ronthatják le.

Kerecsényi Dezső

Petrovics Elek-émlékkönyv. Budapest, 1934. 241 l. és 147 kép.

Ez a szép kötet tudományos közéletünk nevezetes eseményének méltó ünnepléseként jelent meg. „Petrovics Eleknek az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum főigazgatójának működése huszadik évében tisztelettel és szeretettel ajánlják barátai, tisztelői és hálás munkatársai.“ Újabbkori történetünk legsúlyosabb két évtizedében állt Petrovics Elek egyik legnagyobb és legfontosabb — mert legprezentábilisabb — közgyűjteményünk élén és töltötte be igazgatásának amúgy is feladatteljes szerepét olyan időkben, amikor a pusztá élet igényeinek a kielégítése messze háttérbe tolta az élet művészi díszének a vágyát. S ez a húsz év mégis a Múzeum nagy korszaka volt és marad. Rendszeres beszerzések és modern múzeális elvek érvényesítésének az ideje. Az adott viszonyok között bizony nem volt könnyű feladat a gyűjtemény áttekinthető rendezése, ami pedig a beszerzéseket illeti, azokra szinte alig volt anyagi fedezet, s megfelelő személyi képességek nélkül aligha lehetett volna magánosok áldozatkészségét megindítani. Szélesebb körű társadalmi segítségre hazánkban műtárgyak vásárlására, sajnos, nem számíthatunk. Petrovics Elek igazgatása alatt mégis gazdag kincsekkel gyarapodott a Múzeum anyaga és modern, szisztematikus gyűjteménnyé alakult. Ezt természetesen akármilyen lelkiismeretes vezető hivatalnok nem tudta volna elérni, csak egy olyan személyiség, akinek egész lénye — az emlékkönyv mottója szerint — felolvad a művészet odaadó szolgálatában. Emellett nem hagyható említés nélkül az sem, hogy erre a húsz évre esik a naturalizmus, impresszionizmus és a legújabb irányok egymást váltásának ideje és Petrovics Elek mindenikkel szemben megőrizte emelkedett, szabad és megértő kritikáját.

Rendkívül szerencsés gondolat volt az utolsó húsz év beszerzéseiből mintegy ötven darabnak a reprodukcióját közölni az emlékkönyvben, hiszen ezek jellemzik az ünnepekt működését. S rendkívül tanulságos végigtekinteni beszerzésük körülményeit, melyek szintén helyet találnak a könyvben. De jellemző a szöveg is, az a tizennégy tanulmány, melynek írói mind a Múzeum tisztviselői, vagy azok voltak. A tárgykör változatossága példázza a Múzeum mint intézmény érdeklődésének sokoldalúságát. *Somogyi József*

a tell-halafi ásatások jelentőségét méltatja, jellemezve ezt az Egyiptom és Mezopotámia mellett harmadik nagy keleti kultúrának a művészetét. *Oroszlán* Zoltán a Múzeum néhány terrakotta Szilénosz-szobrocskáját határozza meg. *Hekler* Antal Giustiniani-Athena alkotóját deríti ki Myron egyik tanítványában. *Felvinczi Takács* Zoltán egy Londonban is felolvasott dolgozatában mutatja ki, hogyan terjesztettek el a hunok kínai kultúrelemeket művészetükben. *Gombosi* György a velencei Márkus-templom portikuszának építési idejével foglalkozik. *Hoffmann* Edith a Múzeum egyik nagy kincséről közöl tanulmányt, arról a XIII—XIV. század fordulójáról származó könyvről, mely a legszebb és legrégebb illusztrált Biblia Pauperumot tartalmazza, valamint egy ikonográfiai mustrakönyvet. *Péter* András két sienai trecento rajzot határoz meg. *Zichy* István gróf az u. n. bécsi képes krónika miniatűrjeit értékeli viselettörténelmi szempontból. *Balogh* Jolán Agostino di Duccio művészetéről ír. *Meller* Simon Pollaiuolonak a Sforza-émlékhez készített tervrajzairól. *Wilde* János a velencei női portré fejlődését mutatja be. *Pigler* Andor egy képtéma antik, renaissance és barokk története kapcsán mutat rá arra, hogy a korszerű stílussajátságok és a tárgyválasztás milyen korrelációban vannak. *Szentiványi* Gyula egy különös magyar karrierről emlékezik meg, Szeremley Miklóséről, ki a múlt század derekán élt itthon és Angliában, és mérnök, festő, litográfus, feltaláló volt. *Rózsaffy* Dezső „az igazi Munkácsyt” igyekszik kiemelni monumentális vásznai mögül, s kijelölni azokat az alkotásait, melyekben valódi, sajátos festői mondanivalóit rögzíti meg gátlások nélkül.

Amint látjuk, a tanulmányok csaknem valamennyiének tárgya a nemzetközi művészettudományt érdekelheti, s hogy valóban érdekelhesse is, arról a teljes szövegű idegen nyelvű — német, francia, angol vagy olasz — fordítások gondoskodnak. Reméljük, nem is marad el a könyv méltó külföldi visszhangja.

Joó Tibor

Banner János: A hódmezővásárhelyi városi múzeum régészeti osztályának első öt éve. — Szeged, 1934, 8°, 60 l., 93 tábla.

Hódmezővásárhely városa és a szegedi egyetem archaeologiai intézete között 1928-ban megállapodás jött létre, hogy az intézet a város területén és költségén régészeti kutatásokat és ásatásokat végezzen, amelyek nyomán napfényre jutó leletanyag az 1905-ben alapított városi múzeum újonnan szervezendő régészeti osztályába kerüljön, az anyag feldolgozásában és tudományos közzétételében viszont az intézet nyert szabad kezet. E megállapodás óta eltelt öt esztendő rendszeres kutató és feltáró munkáját

és annak gazdag eredményeit mutatja be Banner János beszámolója, mely a fenti címen csinos kiállításban, gazdag illusztrációs anyaggal ez év nyarán látott napvilágot.

A munka érdemes a szélesebb körű ismertetésre, mert meggyőző bizonyítéka egy öt éve folyó modern szellemben vezetett, tervszerű, tudományos múzeumi munkának, mely példakép gyanánt szolgálhat a kisebb gyűjtési területre szorított helyi múzeumok vezetői számára. Ennek a munkának két sarkpontja, két főfeladata van: egyfelől a meglevő anyag számbavétele és pontos feldolgozása, másfelől az új ásatásokból nyert leletek meghatározása és tudományos publikálása. Banner munkája a bizonyosság, hogy a hódmezővásárhelyi múzeum új régészeti osztálya is elsősorban ennek a két feladatnak kívánt eleget tenni.

Elsősorban katasztert készítettek tehát az irodalomban közölt s az ország különböző múzeumaiba és gyűjteményeibe került Hódmezővásárhely területén feltalált régészeti anyagról, amely a város településének történetére a neolithikumtól kezdve a bronzkoron, továbbá a római korral egyidejűleg történt barbár népi településeken és a népvándorlás korán át a magyar honfoglalás és azontúl az Árpádok korában is többé-kevésbé bőséges, de mindig értékes adatokat szolgáltatott. De ezekkel az adatokkal egyszersmind birtokába jutottak a város területén mindazon lelőhelyek ismeretének, ahonnan a multban feljegyzésre vagy megőrzésre érdemes régészeti anyag került elő. Ez szabott programot viszont az ásató munkának, mely eleinte elsősorban hitelesítő jellegű volt, *mert csak így sikerülhetett a multban szórványosan előkerült s rokon vonásokat feltüntető leletanyagot egységesen beszélő és pontos vallomásokat adó történeti anyaggá változtatni.* Az öt év ásató munkájának sikerült azonban ezt a leletanyagot jelentékeny mértékben még megnövelni s több irányban kiegészíteni. Különösen fontosak voltak a Gorzsa, Kopáncs és Kotacpart területén végzett ásatások, mert ezek a Magyar Alföld neolithikus embere történetének, az u. n. tirsai kultúrának egy újabb szakaszát, a III. periodust ismertették meg velünk. Az viszont a feltárók érdeme, hogy a kopáncsi ásatások eredményeinek gyors és alapos publikációjával megelőzték az amerikai régészeti iskola segítségével dolgozó szerb régészeket, akik az elszakított Sztarcevo területén hasonló eredményekre bukkantak, s így a „neolithikum e legfiatalabb szakaszának a szakirodalomba való bevezetése a múzeum és a szegedi egyetem archeologiai intézetének közösen végzett munkájához fűződik.“

Úgy a felállított helyi régészeti kataszter sűrített kivonát, mint az öt év ásatásainak gazdag eredmény-lajstromát megkapjuk Banner világosan, áttekinthetően megírt beszámolójában. Legyen minden elismerésünk Hódmezővásárhely városáé, mely a

mai igen nehéz viszonyok között is képes volt ily szép, sikeres kulturmunka megkezdésére és megfelelő arányokban való folytatására és legyen igaz köszönetünk a szegedi egyetem régészeti intézete vezetői és tagjaié, kik szervezett és céltudatos munkával törekednek egy nagy magyar város multjának pontos felkutatására!

Oroszlán Zoltán

Markó Árpád: II. Rákóczi Ferenc, a hadvezér. 8°, 443 lap, 22 ábrával. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása. Budapest, 1934.

Nehéz feladat hadtörténelmet írni a magyar olvasóközönségnek, mert legnagyobb része nem foglalkozott többé történelemmel, az iskolapad elhagyása után. Most is csak azt tudja, amit az akkor tanultakból el nem felejtett s tüstént felháborodik, ha olyasmit hall, ami nem hízeleg feltétlenül a nemzeti hiúságnak. Így például alig-alig akarja elhinni, hogy lehet valaki nagy szabadsághős, anélkül, hogy egyúttal igazi nagy hadvezér is lenne, amint azt éppen II. Rákóczi Ferenc esetében látjuk.

Markó Árpád alezredes, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, széleskörű és igen alapos forráskutatást végzett, mielőtt könyvének megírásához fogott volna s erre az egyedül megbízható alapra támaszkodva, nem csupán a hadtörténetíró szigorú tárgyilagosságával, hanem egyszersmind kellő tapintattal is nyúlt ehhez a fölötte kényes tárgyhoz. Semmit se nyírbált le Rákóczi dicsőségéből, de nem is burkolta hősét a valóságot eltakaró tömjénfüstbe.

A szerző meggyőző fejtegetése szerint, Rákócziból korántsem hiányzott a hadvezéri tehetség, de elméleti tudás és kellő gyakorlat hiányában, sokat kellett a maga kárán tanulnia. Volt elegendő ítélőképessége, higgadtsága, szervezőtehetsége, sőt nagyobb stratégiai elgondolásokhoz való fogékonysága is. Jól tudta, hogy döntő sikert csak nagy csatában vívhat ki, ámde a mostoha körülmények, gyakran szándéka ellenére is, az „aprólék-harera“, a portyázó hadviselésre kényszerítették. Bárha ő maga igen bátor ember volt, a veleszületett felelősségérzet mindenkor visszatartotta a céltalan vakmerőségtől s a vaktában való nekirohanástól. Annak, hogy az a szabadságharc, amelyet megindított, végre is kudarcba fulladt, a nagy célnak nem kedvező körülmények egész sorozata volt az okozója.

Rákóczi jól érezte, hogy nem született hadvezérnek s ebből a tudatból fakadt kelletnél jóval kisebb önbizalma. Katonai téren mindvégig gyöngének érezte magát s ez bénította meg akaraterejét s elhatározásaihoz való következetes ragaszkodását, erőszakos és lármás, de nálánál alig, vagy egyáltalán nem járta-

sabb alvezéreivel szemben, akik igen gyakran letorkolták, elgáncsolva legtalpraesettebb terveit is.

A másik sarkalatos hiba a sokféle s nem is csupa kívánatos elemből összerótt kuruc hadseregben rejlett. Ezt Rákóczi minden fáradozása se tudta, főként fegyelem dolgában, a megkívánható fokra emelni. De ebben maga Rákóczi is hibás volt, mert egyrészt nem lévén jó emberismerő, nem állított mindenkit tehetségének és tudásának megfelelő helyre, másrészt mert mindvégig ragaszkodott a feudális jellegű tisztikarhoz, már pedig ez, az akkori viszonyok között, sehogyse vált be.

Azok a hadműveleti tervek, amelyek a hosszú háború folyamán Rákóczi fejében megfogantak, alapjukban véve jók voltak, de a végrehajtásuknál történt sok hiba és balfogás egytől-egyig elbuktatta őket. Mint kiváló hadműveleti tervet emeli ki a szerző a többi közül azt, amely kelepcébe juttatta volna a Herbeville vezette császári sereget, ha az alvezérek pontosan teljesítik a fejedelem parancsait (1705 augusztus). A várt diadal helyett a pudmerici vereséggel végződött ez a sokat ígérő hadművelet.

Rákóczi érezte, hogy csupán a kuruc seregre támaszkodva, nem vívhatja ki a döntő diadalt s ezért külföldi segítséget keresett. Eleinte a bajor választófejedelemmel próbált együttműködni, de hiába. Majd a szultán engedelmével — francia biztatásra — Boszniában akart zsoldossereget toboroztatni. Nagy Péter cár és XII. Károly svéd király kibékítésének gondolatával is foglalkozott, hogy az utóbbtól katonai támogatást kaphasson. A franciák se adtak neki soha akkora katonai segítséget, amekkorára ígéreteik alapján számíthatni vélt tőlük. Végül, sok keserű csalódás után, be kellett Rákóczinak látnia, hogy a magyar kérdés nem olyan fontos a nagyhatalmaknak, hogy valami kockázatos lépésre szánják magukat miatta.

Érdekesen és meggyőzően fejtegeti a szerző Rákóczi csatavezető szerepét is, helyesen állapítva meg, hogy a fejedelem ezen a téren jóval gyöngébbnek bizonyult, mint stratégiai elgondolásaiban. Hareközben minduntalan kicsúszott a kezéből a vezetés, amelyet — több vagy kevesebb balsikerral — alvezérei ragadtak magukhoz.

A nyolc évig tartott háború hat nagy csatája közül Rákóczi csak négyben vett részt, még pedig a nagyszombatiban, a pudmericiben, a trencséniben és a romhányiban. Ezenkívül ő tervezte a zsilói csatát is, de ez Károlyi Sándor hibája folytán vált súlyos következményű vereséggé.

Nagyszombatnál az alsó vezetés teljesen csődöt mondott, a csapatok azonban derekasan verekedtek. A jól vezetett pudmerici csatát Bercsényi tétovázása döntötte el a császáriak javára. A trencsényi csata — egy agyonnyírbált hadműveleti terv marad-

ványa — katasztrófaszerű vereséget hozott. Rákóczi itt egészen eleresztette a gyeplőt, az alsóbb vezetésnek pedig nem volt elegendő befolyása a hiányos fegyelmű s kevésbé kitartó csapatokra. A kurucok akkor már nem bíztak a felkelés diadalában s ennek tulajdonítható, hogy a visszavonulás csakhamar rendetlen futássá, majd pedig teljes felbomlássá fajult. A romhányi csata a felkelés napjának leáldozását mutatja; a kurucokat itt is vereség érte, bárha aránytalanul erősebbek voltak a császáriaknál.

Rákóczi hadvezéri pályafutásában az volt a tragikum, hogy legjobb hadműveleti- és csataterveivel se tudott döntő diadalt aratni sehol. Ezt a sivár valóságot csak egyetlen némileg vigasztaló körülmény enyhíti, az tudniillik, hogy egyik balsikernek se ő volt az egyedüli oka.

Markó Árpád könyve nagyon alkalmas arra, hogy a kuruc-labancvilág hadieseményeiről kialakult s a köztudatban már szinte meggyökeresedett sok balvéleményt eloszlassa. Mindenesetre óhajtandó, hogy a szerző, aki a Rákóczi-szabadságharc körébe vágó részlettanulmányaival máris szép sikert ért el. Világosságot derítsen ennek a korszaknak több, ma még homályos mozzanatára is.

Gyalóka J. Jenő

Harold Lamb: Dzsingisz khán. Ford. Náday István. Epest, Rózsavölgyi és Társa, 309 l.

André Maurois: VII. Edward és kora. Ford. Lányi Viktor. Bpest, Athenaeum, 358 l.

Két világbirodalom. Egyik is, másik is százakkora területű, mint volt a háború előtt Magyarország, vagy mint amekkora ma Románia. A hétszáz év előtti birodalom az euráziai kontinensnek hajózásra legkedvezőbb tengereitől távol eső részén nyult el, egy tagban, — rémületet és pusztulást vivő lángcsóvája a megjelenés után néhány évtizeddel foszladozott, majd végleg elhomályosult, mint valami távolodó és szétrobbant üstökös. A mostani világbirodalom századok óta szinte szabályosan gyarapodik, a tengereken túl elszórt darabjaival nem üstökösre, hanem különálló és mégis szilárdul összetartozó égitestekből alkotott csillagképre emlékeztet. A birodalmak története helyett egy-egy uralkodó életrajzát ígéri a két író. Dzsingisz khánnál ez szinte egyet jelent: ő kapálta egységbe a népeket és tartományokat, amelyek az ő halála után újra elszakadtak egymástól. VII. Edward csak mintaképe volt azoknak az uralkodóknak, akik előtte és utána megtartották és gyarapították Nagy-Britanniát, diszkrét viselkedése sohasem árulta el, hogy vajjon ő mozgatja-e az angol világpolitika titkos szálait, vagy csak tökéletesen tud símulni a kormányok ál-

tal választott irányhoz. Életrajzot kapunk, de a két főszemély gyakran háttérbe szorul a világrengető események közt forgolódo harcok és államférfiak alakjai mögött. Az érdekesség Dzsingisz khán életrajzában primitívebb, ez az érdekesség az emberirtásé. Ezt a primitív érdekességet színesebbé tenni azzal törekszik a szerző, hogy Dzsingisz khánt bemutatja másik arcában is: mint törvényhozót és szervezőt, — célzást tesz arra, hogy talán nem is volt olyan vérengző, mint a hír, amit letaposott népek írói terjesztettek el róla. Ez a bizonyítás nem sikerül, de ennél nagyobb hiba, hogy a mű a szabadjára engedett képzelettel sem bírja életeli módon ábrázolni a sivatag fiait. A nomád népek lelki életéről, politikai kapcsolataik kaleidoszkópszerű mozgalmasságáról ennél plasztikusabb képet nyerünk pl. Németh Gyulának a honfoglaló magyarságról írt szigoruan tudományos munkájából. Fantasztikum a mongol seregnek Nyugat-Turkesztánba a havasokon át, télen való vezetése; különös a liegnitzi csatában a mongol hadrend fölött látott keresztalakú „zászlók“ (nyilván lófarkas jelvények) alapján nesztoriánus hadosztályokra való következtetés. Nem emelkedett a szerző kezdetleges történetfilozófiája fölé a fordítónak fölösleges tartalmú előszava. Jó munkát végzett egyébként a fordító, de a gyakorlat hiányára vall a könyv elején gyakori *volt, volt, volt*, hátrább Csagatáj gyakran előforduló nevének helytelen Chatagaj alakja. Érdeme a fordítónak a magyarországi tatárfutás értelmes előadása, ebből az olvasó világos fogalmat alkothat a katasztrófa leküzdhetlen erejéről.

Maurois munkájában főhiba, hogy nem domborodnak ki eléggé a brit birodalom kozmikus méretei. Olyan beláthatatlanul nagy ez a birodalom, hogy kormányánál természetes a békevágy, hiszen háborús bonyodalom nélkül is ezernyi órló gond nehezedik reá. Szokványosnak tekinthetjük nyugati szerzőknél a világháború előzményeinek bizonyos beállítását, a részletekben tévesnek minősíthetjük azt az állítást, hogy 1907-ben Nicolsonnak különös ügyességet követelő helyzete volt az angol—orosz tárgyalásban. Az oroszok nagyon örültek, hogy a japániaktól szenvedett vereség után nemcsak szóbaállott velük Anglia, hanem ráadásul szép koncert is adott Perzsiából. Ezek a fogvatkozások nyugodtan feledhetők a munka fényoldalai mellett. *Maurois* hivatásos író. Rideg szakember megbotráncozhatik az előadás színességén, de méltányolhatja a roppant anyag megrostálását és arányos elrendezését. A laikusnak élvezetet szerez mindenképpen, hiszen a laikus nagy szemet mereszt, ha megmondják neki, hogy különbség, még pedig nem árnyalati, hanem ugyancsak lényegbevágó különbség van a *művészi* és a *regényes* történetírás között. Azért szakember is csak tanulhat egyes részekből, pl. abból, amely a XIX. század szellemét festi meg az angol szépirodalom alkotásai

alapján. Olvassa el mindenki Dickens életfölfogásának a későbbi írók gondolkozásával való összehasonlítását, s a XIX. század társadalmi átalakulásának vérlüktetését fogja érezni a sorokból. — Ez a mű jobb fordítást kívánt, mint Dzsingisz khán életrajza, és azt meg is kapta. A dolgozó emberek réme, egy-két fatális hiba, talán nem is mind a fordítóé, hanem a szedőé, becsúszott ebbe is. Ilyen az 1713-ban kötött francia-angol szerződésnél a „partszáritás“ jogának említése, holott a franciák „halszáritásra“ kaptak jogot Ujfundland partjain. Ennél a fordításnál azonban a hiba említésére csak azért van szükség, hogy az el nem hallgatás bizonyosság lehessen az elismerés őszintesége mellett.

Török Pál

Az Erdélyi Múzeum Egyesület XII. vándorgyűlésének Emlékkönyve. Szerkesztette: Dr. György Lajos. Cluj-Kolozsvár, 1934.

Nem akarunk perbe szállni Molter Károllyal, amiért három esztendővel ezelőtt szűkebb hazája tudományos életéről azt írta, hogy „még mindig az anyaggyűjtés primér munkájánál tart, primitív pepecseléssel foglalkozik és úgy folytatja az ősi kezdést, hogy e folytatást senki sem érzi huszadik századbeli átértékelt tudománynak“. (Erdélyi Helikon, 1931. nov.) Lehet, azóta már meggondolta fenti kijelentését és az erdélyi tudomány is bizonyosságot tett Molter előtt, hogy alaposan kivette részét Transsylvania szellemi és anyagi értékeinek felkutatásában. A bizonyosságtetésre legszebb példa az *Erdélyi Múzeum Egyesület Sepsiszentgyörgyön tartott XII. vándorgyűlésének Emlékkönyve*, amely bizonyára gondolkodóba ejti Moltert is, különösen akkor, ha az emlékkönyv mellé kezébe veszi az Erdélyi Múzeum most megjelent XXXIX. kötetét.

Az erdélyi tudomány helyzete kétségkívül nehezebb, mint az irodalomé. Ma már az erdélyi irodalmat a csonka országban talán jobban istápolják, mint odaát. Erdélyi írók könyvei Magyarországon jelennek meg, Erdély helyett ma már a magyar városokba indulnak körútra s a budapesti napilapok hasábjain szinte napról-napra nagyobb területet szakítanak maguknak az erdélyiek. Eleinte exotikus csemegeként fogadott írásuk ma a magyar szellemi élet egy szűkebb területén életszükséglet lett. Ezzel szemben az erdélyi tudományról a céhbéliek kivételével nagyon kevesen tudnak s a közvélemény bizonyosan azt hiszi, hogy a kolozsvári egyetem Szegedre költözésével az erdélyi tudományra is ráterítették a halotti leplet. Örvendetes, hogy a halott csak tetszhalott volt, — ma már az írókhoz hasonlóan, vándorgyűlések formájában Erdély tudósai is megtartják a maguk helikoni összefogását. Amihez még nyomatékosan hozzá kell ten-

nünk azt is, hogy ezeken a tudósgyűléseken sokkal szorosabb a kapcsolat a nagyközönséggel, mint az írói összefüveteleken.

A tavalyi vándorgyűlés Emlékkönyvében több mint húsz tanulmányt találunk a szellemi és természettudományok legkülönbözőbb területéről. Megnyugvással könyvelhetjük el azt, hogy a tanulmányok írói, lényegtelen kivétellel, erdélyi vonatkozású tudományos kérdések tisztázására vállalkoztak. Olyan feladatokat oldottak meg vagy vittek közelebb a megoldáshoz, amelyek elsősorban Erdély tudósaitól várhatók. Lehet, hogy a nagyközönség és a türelmetlen kritikusok előtt túlságos részletproblémák ezek, de többet érnek minden szellemtörténeti spekulációnál, mely a szellem bűvészmutatványaiával elkápráztat ugyan, de sokszor épen a történet hiányzik belőle.

A tanulmányok lelkiismeretes utánjárás, gondos adatgyűjtés eredményei. Nincs módunk arra, hogy sorra foglalkozzunk mindegyikkel, de néhányat mégis kiemelünk. *Debreczy Sándor* Kőrösi Csoma Sándor életéhez szolgáltat új adatokat. *Kristóf György* Kisfaludy Sándor erdélyi kapcsolatait tárgyalja. *Bogáts Dénes* a régi Háromszék topográfiáját rekonstruálja a helynévkutatás alapján. *Borbás Samu* néhány hamis székely oklevélről ír. A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum lelkes igazgatója, *Csutak Vilmos* a rábízott kultúrintézmény történeti és kulturális jelentőségét ismerteti. A szakkörökben különös érdeklődésre tarthatnak számot a geológiai és földrajzi tárgyú értekezések is.

Az Emlékkönyv komoly biztosítéka annak, hogy az erdélyi tudomány a nagynevű elődök nyomdokain jár s ha szerényen is, de lelkesen és nagy gonddal végzi a ráháruló feladatokat.

Gunda Béla

Pekár Gyula: Az ördög az Ámen árnyékában. Harminc elbeszélés. Budapest, évszám nélkül. Singer és Wolfner irodalmi intézet RT. kiadása. 287 lap.

Pekár Gyulát, az elegánsan modern fiatal magyar író, kiforrott, kész, nagyon népszerű és különösen a fiatalság körében népszerű íróművészként találta a századeleji irodalmi fordulás. Olyan állapotában atletizáló, kardforgató, vasdoronghajigáló izomzatot fiatal férfikorának, amikor éppen a legvakmerőbb irammal tört pályája csúcsára, amikor éppen hogy elérte azt az író számára, valljuk meg, többnyire irigylésreméltó állapotot, melyben egy-egy kötet megjelenését nemcsak langyos elismerő kritika, hanem az ennél sokkalta többet jelentő szemforgató fejesóválás és dörmögő megbotránkozás kíséri. Pekár Gyula, a mai hivatalos, tehát konzervatív ranglista magas polcán, ha igazán író, nem veheti rossz néven annak a ma már talán sokak által

elfeledett ténynek a felemlegetését, hogy annak idején enfant terrible-ként szerepelt a kaszinó urai, mondjuk idősebb urai szemében.

Ebben a fiatal író számára kellemesen csiklandós állapotában tört reá a századeleji irodalmi fordulat, amelyet, az ő világához mérten sérelem nélkül lehet akár bulvárforradalomnak is nevezni. Hová lett egyszerre az ő, szalónok, közelebbről magyar szalónok levegőjéhez képest való merészsége a legújabbak hőmpölygő merészségének áradatában? A kifejezés módjában, a mondanivaló megválogatásában, vagy inkább meg nem válogatásában micsoda árvíz öntötte el, micsoda orkán söpörte el az ő szelid, ha éppen úgy akarom, vakmerőségét!

A Pekár újszerűségén nevelkedett közönség, az a közönség, amelynek untilig elég volt, ha Pekáron háboroghatott kissé, kellemes aromájú feketekávé mellett, persze egyszerűen nem vette tudomásul Turi Daniékat és kitartott Pekár mellett. Ő maga azonban sokkalta inkább író, művelt ember és az irodalom kitanulhatatlan változataiban járatos szakmabeli volt, semhogy meg ne érezte volna azt a katasztrófát, amellyel Turi Dani nadrágtalansága az ő lovagjait és kisasszonykáit fenyegette. Valóban, térült-fordult az idő, Dani és társai egyre több és több pozíciót foglaltak el és Pekár rokokó-újszerűségét a múzeumok pora lepte be akkor, amikor még maga az író éveinek száma szerint egészen fiatal ember volt.

Tragikus helyzet, mindenképpen alkalmas hősi attitude-ök kialakulására. Pekár, akinek Toldi-alakjára otthonosan illenek kereszties vitézeinek vértje, megtalálta ezt az attitude-öt. Ez jut az olvasó eszébe, amikor kezébe veszi nemrég megjelent elbeszélés-kötetét, amelynek címe: *Az ördög az Ámen árnyékában*. Az írás maga többet mond, mint az elmúlt évtizedek áldatlan irodalom-politikai harcaiban felvett bármilyen állásfoglalás. Ez a harminc elbeszélése minden székfoglalónál, minden elnöki megnyitónál világosabban mutatja és mindenki másnak bántása nélkül, hogy írójuk ezt az egész nekilendült, győzedelmeskedett, majd forradalmak szokása szerint megjegecesedett és lassan ugyancsak maradvává dermedt robajos nekibuzdulást — egyszerűen nem vette tudomásul. Ez a harminc elbeszélés, pontosan, minden változás nélkül abból a tőből fakadt, mint annakidején a rokokó idillek szüretje. Hangszíne, akár a kuruc históriákban, akár az örök egy húron pendülő szerelmi történetekben, akár régi legendákon alapuló kísértetjáró és egyéb misztikus históriákban egy-azon hangszín a harminc évvel ezelőtt Pekáréval.

Nagyon érdekes és tanulságos annak a megállapítása, hogy ez a hangszín az évek múlásával egyre kevésbé és kevésbé hat kopottnak. A múltból makacs egy-azonossággal felmerülve, már szinte újszerűen csillannak írói kvalitásai, bő tárgyismeret, nagy

műveltség, gondos feldolgozás, valami egyszínű, szonór csintalan-ság, férfias pajzanság. Mindez szinte üdítő hatást kelt napjainkban. Az olvasóközönséget amúgyis túlontúl ellátják, népi konyháról, borjúpörkölttel, amelyet legföllebb itt-ott ha tarkít a böjti halászlé. Néhanapján azért meg lehet enni a fácánpecsenyét is. Köszönet érte Pekár Gyulának, aki, a régi receptek alapos ismeretével, kifogástalanul találja még ma is ezt az időközben feledésbe merült, de talán reneszánszát élő inyenc-falatot!

Szegedi István

Szilárd János: Első kalandom.

Egy romantikus gyerekkor történetét eleveníti föl Szilárd János kis regénye. A várostól távoleső földbirtokokról indul ki az esemény s ugyanoda ér vissza. A földbirtokos familiák össze-összejárnak egy-egy délutáni kártyapartira, mialatt gyerekeikre egy lézengő házitanító ügyel föl. A bonyodalom ott kezdődik, hogy fölmondanak a házitanítónak, a gyerekek pedig bekerülnek a városi iskolába. Ám a házitanító egyúttal negyedik kártyapartner is, ami rendkívül fontos, hiszen másként nem fogadná őt vissza a házhoz a gyerekek mellé később, amikor a gyerekek egytől-egyig mind hazaszöknek a városból, hanem szigorúan visszazavarnák őket az iskolába.

Egyébként igen hangulatos, fordulatokban és vidám részletekben gazdag kis regény Szilárd írása, amelynek külön értéke folyamatosan gördülő, tiszta magyarsága.

Azok közül a könyvek közül való, amelyeket bizvást olvashatnak a serdülő gyerekek. Pompás, valószínű eseményekben bővelkedő mesét kapnak s nincsenek kitéve újabb ifjúsági irodalmunk jórészt német hatás alatt álló érzelgősségének. Az ifjúsági irodalom különben is szegény, úgyszólván mellőzött terület mostanában. Mintha kevesebbet törődnének a gyerekekkel manapság. Pedig utcákon, tereken szembetűnő és meglepő gyerekkultusz-t lát az ember. Csak a könyv lenne érdektelen a számukra? Vagy ha adnak is könyvet a kezükbe, annak okvetlenül külföldről importált detektívregénynek kell lennie?

Lovass Gábor

Színházi Szemle.

A Nemzeti Színház a színpadon immár száz éves *Bánk bán*-nal nyitotta meg kapuit, *Sik Sándor* szép prologusával. Eddig ez az új évadnak egyetlen eseménye.

A Belvárosi Színház első újdonsága *Ligeti Erzsébet* vígjátéka, *Az oroszlán*. A lámpák előtt zavartan hajlongó fiatal szerzőről nem is hitte volna az ember, hogy olyan energiával tudott viaskodni heteken át a gyöngye darab női főszerepének betöltéséért. Ez a bátortalanság különben az egész művön érzik. A nagybecsű hölgyről, kinek állítólag külföldön már voltak színészi és írói sikerei, egy kis jóakarattal nem lehet megtagadni valamegyes tehetséget. De úgy látszik, egyelőre nem tud többet az itt-ott meg-megvillanó finom csevegésnél. Nincs elég humora, biztos vonalvezetése, színpadismerete elég csekély. Nagyon régi, elcséptelt témát bolygatott meg, anélkül, hogy bármilyen kis mértékben felfrissítette volna. Az a tónus, melyben az öregedő, világtól elvonult nagy operaénekes és a karrierre vágyó kis vadmacska-énekesnő történetét *Ligeti Erzsébet* elmondja, semmiféle határozott műfajt nem mutat s valószínűtlenségével az operetthez áll legközelebb. Az előadásnak *Csontos Gyula* és *Turay Ida* játéka ad érdekességet.

Sokkal értékesebb, de még így is jelentéktelen színpadi munka a Magyar Színház újdonsága, a *Muzsikusok*, *Paul Schurck* osztrák drámaírótól. Zenéjét hárman szerezték: *Brunó Uher*, *Paul Reif*, *Erwin Frim*. Verseit *Szenes Andor* írta. A teljesség kedvéért ne feledkezzünk meg a fordítóról (*Vaszary János*), a rendezőről (*Barnay Pál*) és a karmesterről sem (*Ránky György*). Túlságosan sok bába egy csenevész gyermekhez. A zenés vígjáték külföldi sikerei után szövegében elég szerencsésen megmagyarosodva került hozzánk, ha nem csalódunk, számottevő közönség-sikerrel. Cselekménye mindössze annyi, hogy a fiatal saxofonos nem akarja feleségül venni csinos kedvesét, *Zsuzsi* „mamát“, a külvárosi muzsikus trió jólelkű gondozóját; hírnévre vágyik, de hamarosan felkopik az álla s visszatér; itthon egy talált ékszer révén *Zsuzsi* mama bölcsességéből kétezer pengőhöz jutnak s ezzel szent a béke. A kedvesen zsbongó külvárosi „csend-

életképben“ sok jó „sitzer“ kínálkozik jeles színészek számára. A három muzsikust *Páger* Antal, *Gózon* Gyula és *Rátkai* Márton alakítja, ragyogó humorral. *Dayka* Margit méltó partnerük, s a többi szereplő is ügyesen illeszkedik az együttesbe.

Vajthó László

Hibaigazítás.

A Protestáns Szemle júniusi számában a 321. lap 37. sorában „elvilágosodás“ helyett „*elvilágiasodás*“, a 331. lap 11., 12. és 15. sorában érclap helyett *ércalap*, a 374. lap 22. sorában fellépett h. felépített, a 386. lap 19. sorában megrázó helyett *magyarázó* olvasandó.

A Protestáns Szemle megjelenik havonta. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Ráday-utca 28.) — Felelős kiadó: Török Pál

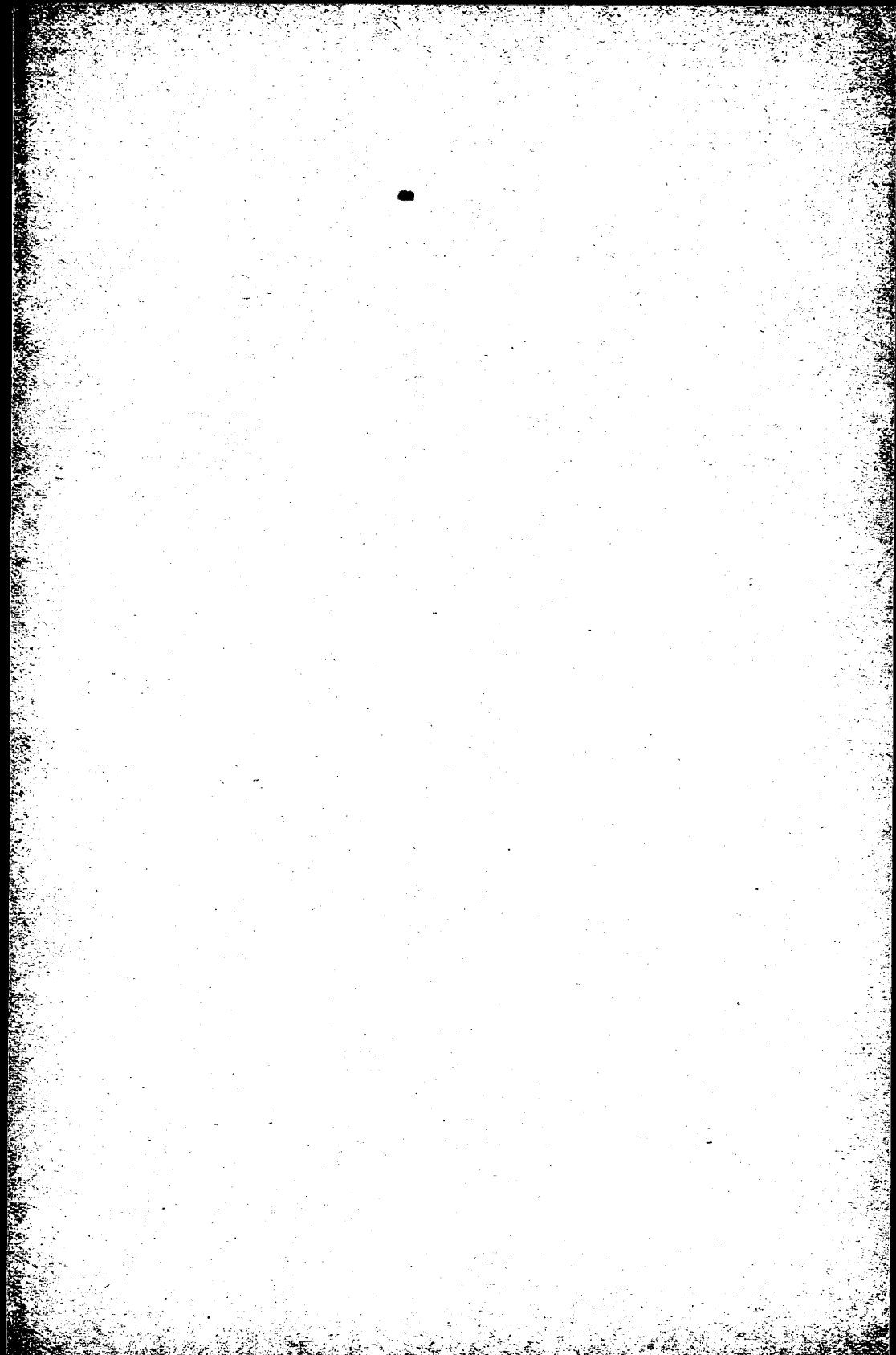
A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Prot. Szemle is jár) évi 20 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Bpest IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Bpest, IV., Deák-tér 4.

Póstatakarékpénztári számla száma: 4170.

Sylvester Irod. és Nyomdai Intézet r. t., Budapest, VI., Hermina-út 37.
Telefon: 166—48. — Fel. vezető: Schlitt Henrik.

N |
SYLVESTER
O |
M |
D | BUDAPEST
A | VI., Hermina-út 37

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ÁPRILY LAJOS

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

RAVASZ LÁSZLÓ: Egyház és állam — nemzet és emberiség
KISS GÉZA: Adatok az egyke-kérdéshez
REMÉNYIK SÁNDOR: Az orvos (vers)
INCZE GÁBOR: Alvinczi Péter
BARTÓK GYÖRGY: Goethe és Hegel
KISS TAMÁS: Az alvó testvér (vers)
SZABÓ RICHÁRD: Az Országos Református Kiállítás
MIHALIK SÁNDOR: A magyarországi református egyházak
ötvösműveiről
F. TAKÁCS ZOLTÁN: Török és törökös magyar himzések a
református kiállításon
SZILÁDY ZOLTÁN: A református kiállítás néprajzi értékei
FEKETE LAJOS: A versek Júliája (vers)

KRITIKAI SZEMLE

XLIII. évf. 11. sz.

1934. november.

Ara 2 pengő.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása,
Budapest.

KRITIKAI SZEMLE

JOÓ TIBOR: Révész Imre: A „Kálvinista Róma“ — — — — —	582
TROCSANYI DEZSŐ: Dr. A. Kálmán: Die Ontologie bei Hermann Schell, — Czirják János: Der Sinn der Arbeit — — — — —	583
Czirják János: Der Sinn der Arbeit — — — — —	583
KARACSONY SANDOR: Földessy Gyula: Tanulmányok és élmények az irodalomtörténet, esztétika és filozófia köréből — — —	586
KERECSENYI DEZSŐ: Hankiss János: Irodalomszemlélet — — —	591
SZEGEDI ISTVÁN: Fekete Lajos: Vassal és fohással — — — — —	592
SZEGEDI ISTVÁN: Tanka János: Tavaszi áradás — — — — —	594
GALLAI JANOS: Dékány András: Ruhr — — — — —	596
LOTZ JANOS: Dr. Merényi Oszkár: Magyar föld és magyar irodalom	597
VANYI FERENC: Ligeti Lajos: Sárga istenek, sárga emberek — —	598
JOÓ TIBOR: A Magyar Paedagogia negyven évfolyamának tartalom- és névmutatója — — — — —	599
HAMVAS JÓZSEF: Lambrecht Kálmán: Herman Ottó — — — — —	600
TÖRÖK PAL: Albrecht Ferenc dr.: Forrástanulmányok gróf Tisza Ist- ván román nemzetiségi politikájához — — — — —	602
OROSZLÁN ZOLTÁN: Farkas Zoltán: Medgyessy Ferenc — — — — —	603
SZILÁDY ZOLTÁN: Lévai Lajos dr.: Székelyföldi Képek — — — — —	604
OROSZLÁN ZOLTÁN: Képzőművészeti Szemle — — — — —	605
VAJTHÓ LASZLÓ: Színházi Szemle — — — — —	606

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat a következő címre kell küldeni: Áprily Lajos szerkesztő, Budapest, II., Loránffy Zsuzsanna-utca 3. (Baár—Madas ref. leánynevelő-intézet.) Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

Egyház és állam — nemzet és emberiség

Az egyetemes történelemben alig van olyan óriási vízválasztó, mint az elmúlt világháború. Ma még nem találtuk meg azt a távlatot, ahonnan áttekinthető ez az óriási határvonal. Csak azt érezzük, hogy lépten-nyomon új gondolatok válnak uralkodókká és egy merőben új világnak fundamentumát rakják le kortársaink, talán alig észrevehető parányi munkákban, de mégis a születő korálszigetek roppant összegeződésével. Ezt igazolja az is, hogy egész világunk, külső és belső életünk alapvető kérdéseire kezdünk új feleleteket adni és revízió alá vesszük a művelődésnek olyan alaptörvényeit, amelyeket változhatatlannak hittünk.

A sok új kérdés és felelet között uralkodóan felmagasodik az *egyház* és az *állam* kérdése. E kettő viszonyát érinti, nehezíti, viszont világosítja egy másik kérdés: a nemzet és emberiség viszonya. Azt lehet mondani, hogy e kérdésekre csak közös szempontból lehet helyes feleletet adni. Ez a közös szempont részemről nem lehet más, mint a theologiai.

Abból kell kiindulnunk, hogy a világ alkatának egyik lényeges vonása, tehát Istennek teremtő gondolata a *közösség*. Az ember mint egyén csak bevezetés önmagához. Nem magáért és magában él, hanem társaságban, s emberi mivolta éppen a közösségi életformákban fejlődik ki. A közösség ott van mindenütt, ahol az ember megtalálható. Ez a tény veti meg alapját annak, hogy egyházzal és állammal kell beszélnünk, mint amelyben az ember vallásos és világi élete lefoly.

Az egyház azoknak a társasága, akiket Isten öröktől fogva elválasztott, a testté lett Igében, az Úr Jézus Krisztusban Szentlelke által újjászült és Igéjével és kegyelmi eszközeivel szakadatlanul táplál, vezérel, fegyelmez, mígnem e földi élet árnyékai közül átalvisz az örök dicsőségbe. Az egyház a Megváltó Istennek alkotása; láthatatlan és látható, időfeletti és idői egyaránt. Hozzá tartoznak mindazok, akik öröktől fogva el vannak hívva és a Krisztus testébe beoltattak, de mindenkor látható formában jelenik meg, amelyet az evangélium tiszta hirdetése, a sákramentumok helyes kiszolgáltatása, az egyházi fegyelem gyakorlatlása, egyszóval a Szentlélek házirendje jellemez. Természetes dolog, hogy az anyaszentegyház a halhatatlan lélekre vonatkozik, a Krisztusban foglal össze minden hívőt, s tagjai között soha semmiféle különbséget nem tehet azoknak eredetére, véralkatára, fa-

jára, vagy műveltségére való tekintetből. Miután az egyház ura és királya a Krisztus és mi az ő láthatatlan testének tagjai vagyunk, az egyházhoz való tartozás a Krisztusban való hit és a neki való engedelmség útján megy végbe. El kell fogadnom őt királyomul, ez a hitnek a ténye; akarátának engedelmeskednem kell, ez az életnek és a példaadásnak a ténye. Világos dolog, hogy az egyháznak senki más törvényeket nem írhat elő, csak Krisztus. Krisztus nem hagyja törvény és rend nélkül az ő anyaszentegyházát. Egyfelől az Igében, másfelől az Ő Szentleke által szakadatlanul és elégségesen kijelenti a maga akarátát és ezzel az ő anyaszentegyházát tökéletesen kormányozza. Miután az egyház térben és időben, azaz földi emberek közösségében jelenik meg, természetes dolog, hogy az Ige alapján megalkotja önmagának alkotmányát, rendjét, életműködését. Mint ilyen, a jog elve szerint tagozódik, kapcsolatba jöhet más hasonló társasággal és viszonyba léphet az állammal is. Ezeket a viszonyokat szabályozza a mindenkori egyházjog, amely éppen ezért egészen idői és átmeneti. Az egyház saját lelki dolgait csak ő maga szabályozhatja és igazgathatja. Az egyház autonómiája a Krisztus királyságának alapvető tétele és aki ezt megbántja vagy elárulja, a Krisztus szuverénitása ellen lázad. Nem az egyház szuverén, hanem Krisztus, de Krisztus szuverénsége abból látszik meg, hogy egyházának senki más, csak ő maga ad törvényt. Ezt a törvényadást a protestantizmus a gyülekezeti autonómiában látja biztosítva, míg a katolicizmus a csalatkozhatatlan summus episcopusban.

Az állam nem olyan világalkati tényező, mint az egyház vagy a házasság. Átmeneti és ideig való intézmény, amely azért támadt, hogy a megromlott emberiségben a rendet fenntartsa, a békét biztosítsa, az igazságot kiszolgáltassa és a közhatalmat gyakorolja. Lényegéhez hozzátartozik a kényszerítő erő, ami azt jelenti, hogy bűnös emberek számára született és természetéhez, éppen a kényszer révén, hozzátapad az emberi gyarlóság árnyéka. Ha nem lett volna bűneset, nem volna szükség államra és ha valahol vagy valamikor lesz egy olyan helyreállítás, amely nem ismeri a bűn hatalmát: megint nem lesz szükség államra.

A nemzet gondolata amilyen fiatal, éppen olyan gyorsan növekedő. A középkor alig számolt vele, mindenestől az új korból született. Előfeltétele a francia forradalom volt, amely a szabadságot, az egyéniség jogát és a népfeliséget kiáltotta ki. Rákövetkezett a romantika korszaka, amely a napoleoni hadjáratok rázkódtatása után meglátta a nemzetegyénségek nagy történelmi tényét. Újabban a természettudományos fajelméletek a nemzet gondolatát, a vérség és a fajiség mértékével kezdték mérni, s végül a versaillesi béke rettentő igazságtalansága, amely hihe-

tetlenül megalázott és elnyomott egyes nemzeteket, a nemzeti összetartozandóságnak olyan viharos, olyan tragikus, olyan elszánt és olyan ádáz élményét teremtette meg, amely az előbbiekkel összeszővődve, a nacionalizmusnak ma uralkodóvá váló formáját alkotja és magyarázza. Kétségtelen dolog, hogy a nemzet magva a nép, a népet a faj és vér is teszi, de még sok egyéb is. A nemzet a történelmivé vált és ethizált nép; az állam a kényszerítő hatalommal önmagát igazgató és védelmező nemzet.

Ne feledkezzünk meg a negyedik, de sorrend szerint első kategóriáról, az emberiségről. Az emberiség egysége alkatában és rendeltetésében áll. Az emberiség nem egyszerű közösség, hanem szellemi és erkölcsi egység, világprogramm, egységes életminőség. Ez a rendeltetés, ez a szellemi és erkölcsi minőség az istenképiség, amely azt jelenti, hogy Istentől vette feladatát és érte neki felelős. Az emberiség fajokra oszlik, amelyek az erkölcs és műveltség mértéke szerint bizonyos értékfokozat lépcsőin helyezkednek el, de minden különbség mellett is elszakíthatatlan egységet teremt közöttük az „emberség“, mint rendeltetés és képesség. Ez az, amit a teremtés alapokmánya „istenképnek“ nevez.

A mai helyzetet épen az jellemzi, hogy ezeknek a hatalmas köröknek egyensúlya megbomlott. Egy nép azt kezdte érezni, hogy az „emberség“ vele szemben vagy ellenséges, vagy rontó hatalom. Úgy találta, hogy az északi faj szembenáll a délivel. — Az északi fajtát — minden fajtát — nem történelemből eredeztette, hanem a vérből. Ez a gondolat különösen alkalmas volt arra, hogy az egész felfogásba titokzatosságot, izgalmat és szenvedélyt vigyen be. — Az együvé tartozás, a sorsközösség vakká és ösztönössé vált, mert tömegszenvedélyből származott, ennél fogva nem a meggondolás kormányozza az érzelmeket, hanem az érzelmek szeszélyét szolgálják ki a meggondolások. Miután ez az egész fogalmazás a mélységből kétségbeesetten felvergődő nagy nép lelkének a viharos mélységeiben született meg: szükség volt megkeresni, miképpen lehet megmozdítani, munkába állítani a legnagyobb emberi erőt: egy nép akarátát. Természetes, a nép akkor tud mindent önmagából kifejtetni és akkor tudja az életnek minden lehetőségét megragadni, hogyha öntudatos szervezetben él. Így lett az állam a népnek külső megjelenési formája, azoknak a szerveknek és cselekvéseknek rendszeres egysége, amelyekben a nép a maga életét éli. Az állam tehát minden tevékenységet felőlel és szabályoz. Úgy viszonylik a néphez, mint a testi szervezet az egyéni lélekhez. Ez a *totális állam* eszméje, amely magának tartja fenn az emberi élet minden vonatkozásának szabályozását és törvényhozó szuverénitást igényel a közösség és az egyén minden olyan életnyilvánulásánál, amely a nép-akarattal által szabályozható. Nem lehet csodálkozni azon, hogy a totális állam, kivált ha forradalom útján jön létre, a maga akara-

tát egy ember kezébe adja, aki helyette gondolkozik, helyette akar, akinek gondolata az állam törvénye és akarata, mert magának a népnek az akarata. Ne csodálkozzunk rajta, ha ez az akarat az egyház felett is törvényhozónak képzei magát s ő akarja megmondani, hogy az egyház mit higyen és mit cselekedjék. Lehetetlen nem látnunk az egész gondolatban a katolikus egyház-fogalomnak a világi mását s egyszersmint torzképét, megfosztva minden teológiától, helyette a néhány ingatag fajbiológiai tételre alapítva.

Ez a felfogás széttöri az egyház fogalmát. Merőben megváltoztatja az államról alkotott theologiai felfogásunkat. A nemzet gondolatát a vérre alapítja és faji imperializmussá teszi, végül megüresíti az emberiség fogalmát, mert e felfogás szerint az egész emberiség csak sötét háttér, amelyből kiemelkedik az uralkodó faj, a szőke, északi „úr.“

Szükség tehát ezekben a zürzavaros időkben újra hitvallás-szerűen hangoztatni a kijelentés régi igazságait. Egyfelől az emberiség egységét, mint a világteremtésnek alapvető és formáló gondolatát. Az emberiségért van a nemzet, mint ahogy a nemzetért van az állam. Az emberiség gondolata egyetemes világcél, amit a kijelentés úgy ad tudunkra, hogy magának Istennek az volt a teremtésben a kormányzó és az ihlető gondolata: „teremt-sünk embert a magunk képére és hasonlatosságára“, kiben a teremtett mindenség betetőződik és célhoz ér. Az emberiségért van a kultúra, érte van a tudomány és a művészet, ezt szolgálja a nevelés és nincs a teremtett mindenségben semmi, ami feljebb való vagy egyetemesebb gondolat lenne, mint a szó igaz értelmében vett *humanum*. Ezért nagy kár, hogy liberális és racionális visszaélések miatt a mai világ eltávolodik a *humanum* nagy világalakotó és életformáló gondolatától, s ehelyett méltatlan és üres fogalmakkal, kollektívummal, közösséggel, fajjal, stb. próbálja magát kárpótolni. Világnézetünkben illő helyre kell ten-nünk a *humanum* gondolatát. Nem szabad mindenek fölé helyezni, mint a liberalizmus tette, de nem szabad elfeledkezni sem róla, mint a reakciós gondolkodás tanítja. Isten teremtői munkájának központja a *humanum* s mint ilyen, a lét nagy ellipszisének egyik gócpontja; de ellentéte és magasabb kiegészítője a *divinum*, a krisztusi, mint az Isten megváltó munkájának középpontja. — Ez a két oszlop hordozza a világot s magyarázza egymást.

Az emberi azonban csak a nemzet útján valósul meg. A nemzet *módszer és út* az örök emberihez. A valóságos, a kézzelfogható, a testet öltött ember, mondhatnám így, az egyéniesült ember először nemzet s azután személy. Nincsen semmi olyan szellemi vagy erkölcsi jó, amelynek nem kell előbb nemzetinek lennie, hogy emberi voltát kitermelje és megvalósítsa. Ebből az

következik, hogy a nemzetinek correlativuma az „emberi“ — és nem a nemzetközi — tehát csak az lehet nemzeti, ami emberi is, mint ahogy csak az lesz emberi, ami elébb nemzeti volt. Ez áll a műveltségre általában és áll annak minden ágazatára: gazdaságra, tudományra, irodalomra és művészetre, sőt politikára is.

Az állam a nemzetért van. A legjobb államforma, amely a nemzet jellemét, egyéniségét, szellemi, erkölcsi és gazdasági erőit a legteljesebben érvényesíti. Magában véve nincs jó vagy rossz államforma; az államforma épügy, mint a ruha, mindig a hasznosság és az alkalmatosság kérdése. Viszont az állam természeténél fogva *minimális*. Ez azt jelenti, hogy tiszte az egyes autonómiák fejlesztése, védelme és a közöttük való rendtartás. Az etatizmus a betegség jele; akkor szokott bekövetkezni, amikor meggyengült a nemzeti társadalom életereje. Válságos időkben megokolt és szükséges, de emberi méltóság és erkölcsi nagyság etatizmus alatt sohasem virult ki.

Végül az egyház jön azzal a programmal és ígérettel, hogy a teremtésben megformált embert, a belőle tagozódott nemzetet, egyének útján visszahelyezi abba az istenképiségbe, amelyet a bűneset folytán elveszített. Az egyház magában supernationális és mégis a legnagyobb szolgálatot teszi a nemzetnek, mert az elveszített istenképiséget igyekszik helyreállítani a Krisztusban, s a legnagyobb szolgálatot teszi az emberiségnek, mert hirdeti az evangéliumot és éli azt a magasabbrendű életet, amely itt lenn csak töredékesen nyilvánul, de odafenn majd teljes egészében kivirul. Az élet célja és értéke egyénnél, nemzetnél, emberiségnél: az *istenkép*. Olyan minőség, mely felelősen és öntudatosan Istent tükrözi. Egyház és állam, emberiség és nemzet ezt a közös célt tartozik szolgálni és e szolgálatban mindenik megtalálja a maga hatalmi körét a többiekkel való egyensúlyban. Ezt a képet azonban nem adja elénk sem a Führer, sem a summus episcopus, hanem csak *Krisztus*.

Ravasz László

Adatok az egyke-kérdéshez

A Dunamelléki Ref. Egyházkerület 100 évi születési-statisztikáját közlöm alábbiakban, a Protestáns Szemlében megjelent legutóbbi tanulmányom kiegészítéséül. Nagyon sajnálom, hogy a hozzárajzolt grafikonokból itt a helyszűke miatt csak néhányat adhatok, mert a néma és fáradsággal kiböngészhető számok nem tudnak úgy jajgatni, mint a vonalak. Hiszem, hogy ez a száraz adattömeg így is megrázóbb lesz minden eddig elhangzott és megírt előadásnál és tanulmánynál, sok álmos lelkiismeret föl fog riadni, sok magát szaktekintélynek tartó s nagy összefoglalásokban kiélő agy fogja belátni, hogy összefoglalásról szó se lehet ezeknek az adatoknak ismerete nélkül. Hát még az itt föl nem dolgozott adatok! Mert hiszen Dunamellék csak egy része az egyke szempontjából földolgozandó területnek. Milyen készséggel földolgoztam volna a Dunántúli egyházkerület adatait is s milyen szükséges lett volna ez a kérdés parlamenti tárgyalása előtt. Sajnos — nem juthattam hozzá ezekhez az adatokhoz.

A munkát úgy terveztem el magamnak, hogy 1833-tól minden tizedik év születési adatait egyházközségenként kiírtam. 100 év távlatából — különösen a megdöbbentő grafikonokkal — ezek az adatok a maguk hiányosságában is *mindent elmondanak*, hiszen nem enyhe vonalkitérásról, hanem zuhanó esésről van szó az egész vonalon. S az egyke kezdeteiről, fejlődéséről s az *utolsó felvonások* megindulásáról is a *látónak* beszédes bizonyágok lesznek.

I. Solti egyházmegye.

Egyházközség	1833	1843	1853	1863	1873	1883	1893	1903	1913	1923	1933
1. Apostag	22	23	26	28	23	23	16	12	28	17	15
2. Aporka	49	40	44	29	21	25	27	14	19	22	14
3. Baja	12	11	10	6	8	8	10	16	10	12	16
4. Bogyiszló	63	66	68	66	69	77	61	50	30	56	36
5. Dab	34	22	28	39	40	30	23	24	19	18	10
6. Dömsöd	145	158	140	162	153	148	107	104	104	91	65
7. Dunapataj	203	203	177	170	150	126	122	109	94	86	58
8. Dunaszentbenedek	39	—	45	42	40	35	30	35	26	25	28
9. Dunavecse	198	164	156	148	168	150	105	95	86	72	63
10. Érsekcsanád	56	69	54	50	55	34	38	23	16	13	7
11. Foktő	48	42	58	40	42	50	38	38	27	29	14
12. Fülöpszállás	124	122	127	136	106	121	117	103	114	99	59
13. Harta	—	19	20	29	24	31	39	35	28	29	27

Kiss Géza: Adatok az egyke-kérdéshez

Egyházközség	1833	1843	1853	1863	1873	1883	1893	1903	1913	1923	1933
14. Kiskunlacháza	185	159	181	194	190	154	129	144	121	87	74
15. Kunszentmiklós	206	175	209	197	166	195	162	144	150	126	94
16. Majosháza	16	20	22	22	14	21	20	25	23	19	15
17. Makád	64	67	76	68	68	75	52	38	23	27	24
18. Ordas	37	24	42	28	25	17	27	16	11	14	9
19. Orgovány	—	—	—	—	21	18	48	48	59	53	40
20. Ráckeve	83	92	99	98	90	86	72	91	52	72	29
21. Solt	232	185	184	209	193	202	192	146	144	150	108
22. Szabadszállás	207	238	248	207	215	199	167	188	220	143	103
23. Szalksztmárton	128	115	115	132	130	150	111	73	76	95	51
24. Szeremle	52	65	79	67	49	32	35	19	16	15	15
25. Szigetsztmiklós	85	98	99	108	101	94	117	109	137	117	67
26. Tass	85	84	88	82	86	77	69	53	42	50	39
27. Úszód	58	34	57	43	61	72	54	47	40	26	21

II. Kecskeméti egyházmegye.

Egyházközség	1833	1843	1853	1863	1873	1883	1893	1903	1913	1923	1933
1. Abony	56	69	93	90	98	107	103	78	81	49	31
2. Cegléd	486	362	546	494	534	618	554	547	516	420	334
3. Gomba	56	63	53	65	83	85	93	100	73	85	51
4. Izsák	84	61	74	72	75	68	88	75	86	76	35
5. Jászberény	34	53	52	48	64	76	88	86	78	62	44
6. Jászkarajenő	—	—	—	—	—	—	33	27	13	21	12
7. Jászkisér	207	172	151	153	162	177	150	125	112	77	81
8. Kecskemét	491	515	497	490	500	577	503	503	512	363	319
9. Kerekegyháza	—	—	—	—	—	—	—	22	45	42	16
10. Kiskunfélegyháza	—	—	—	—	—	—	—	—	13	11	12
11. Kiskunhalas	388	344	332	312	231	306	324	248	232	174	175
12. Kocsér	—	—	—	—	—	—	—	7	10	13	6
13. Lajosmizse	—	—	—	—	—	—	25	33	32	14	27
14. Nagykőrös	565	498	580	616	611	652	656	592	572	396	301
15. Ókéske	112	89	110	94	101	115	76	85	73	56	40
16. Pánd	49	53	68	65	76	86	100	89	84	76	65
17. Soltvadkert	60	62	50	71	40	68	66	62	72	65	43
18. Szank	—	—	—	13	22	18	24	20	21	14	18
19. Sztmártonkáta	72	64	74	67	76	72	93	87	86	63	51
20. Szolnok	—	—	—	—	—	39	47	60	77	52	39
21. Tápiószele	—	6	1	13	6	42	50	81	82	80	60
22. Tiszavárkony	32	25	34	29	43	46	41	34	20	19	13
23. Tószeg	17	21	21	26	48	35	26	28	17	15	17
24. Vezseny	61	75	73	72	71	64	44	41	32	47	14

III. Pesti egyházmegye.

Egyházközség	1833	1843	1853	1863	1873	1883	1893	1903	1913	1923	1933
1. Alsódabas	28	31	41	33	34	44	34	29	35	22	28
2. Alsónémedi	74	65	98	91	105	84	88	102	95	63	58
3. Budafok	—	—	—	—	—	—	—	20	39	39	19
4. Bugyi	73	63	83	86	69	66	80	83	65	75	61
5. Csepel	—	—	—	—	—	—	—	—	49	42	42
6. Dunabogdány	10	4	6	9	3	9	4	7	7	2	6
7. Fót	57	54	66	58	55	63	88	76	61	47	40
8. Gödöllő	63	66	58	87	76	84	86	68	110	86	70
9. Gyón	25	21	24	27	27	27	31	31	19	27	10
10. Gyömrő	34	46	49	46	43	58	59	52	78	67	23
11. Gyöngyös	19	17	14	17	25	37	21	21	19	16	14
12. Hatvan	—	—	—	—	—	—	—	15	22	17	13
13. Hévízgyörk	14	13	10	12	9	16	17	18	20	15	12
14. Irsa	—	—	—	—	—	—	—	—	22	16	14
15. Kisoroszi	21	19	22	25	18	17	24	20	26	11	11
16. Kosd	33	32	34	28	23	26	37	23	12	20	13
17. Monor	125	127	163	199	155	217	233	218	188	149	112
18. Nyáregyháza	—	—	—	—	—	—	—	22	20	31	24
19. Ócsa	87	82	90	83	81	113	113	78	104	63	49
20. Órszentmiklós	18	20	15	21	23	19	24	22	19	26	32
21. Pécel	48	42	52	61	55	53	69	63	55	72	34
22. Pócsmegyer	38	28	44	38	30	30	21	20	23	26	12
23. Pomáz	12	13	18	16	11	24	9	12	13	11	6
24. Rákoscaba	25	26	42	28	29	30	61	52	50	37	41
25. Rákosliget	—	—	—	—	—	—	—	2	7	16	18
26. Rákospalota	36	32	53	43	74	69	67	82	161	120	60
27. Szada	25	19	38	33	44	36	27	32	32	49	24
28. Szentendre	—	—	—	5	5	5	8	6	13	21	14
29. Szigetmonostor	32	23	38	30	27	29	25	22	20	18	14
30. Tahitótfalu	32	72	79	73	57	61	60	40	38	46	34
31. Vasad	12	11	10	8	9	11	23	27	29	35	41
32. Vác	48	45	57	39	54	40	49	46	53	58	49
33. Váchartyán	21	17	29	21	14	27	26	24	23	22	12
34. Vecsés	—	—	—	—	—	—	—	—	33	19	18
35. Veresegyház	37	30	30	29	32	28	30	28	36	29	22

IV. Vértessaljai egyházmegye.

Egyházközség	1833	1843	1853	1863	1873	1883	1893	1903	1913	1923	1933
1. Aba	74	66	81	66	59	74	52	45	59	52	25
2. Alcsút	27	34	30	35	28	31	23	27	25	16	14

Kiss Géza: Adatok az egyke-kérdéshez

Egyházközség	1833	1843	1853	1863	1873	1883	1893	1903	1913	1923	1933
3. Baracska	88	100	85	61	73	60	68	71	60	43	29
4. Bia	38	38	36	47	54	41	37	54	64	42	28
5. Bicske	100	98	95	108	126	115	87	110	67	64	47
6. Bodmér	15	13	14	12	13	14	8	5	6	5	3
7. Csapdi	17	22	22	14	20	13	14	22	14	13	11
8. Csákvár	85	89	73	95	104	106	65	52	56	53	27
9. Ercsi	—	—	—	—	27	50	47	42	66	41	14
10. Etyek	18	9	5	12	11	15	7	12	6	4	3
11. Felcsúth	11	9	15	—	18	17	9	7	15	9	13
12. Gárdony	30	29	31	33	34	43	33	23	32	23	17
13. Gyűrő-Kuldó	29	20	26	26	33	32	24	27	21	20	15
14. Ivánca	—	—	46	48	39	54	65	56	61	63	32
15. Kajászósztpéter	44	38	43	46	49	33	29	26	23	18	12
16. Kápolnásnyék	38	40	36	35	32	35	30	26	25	20	27
17. Lovasberény	76	69	83	64	69	52	38	42	28	23	21
18. Mány	57	52	51	53	47	48	35	28	29	23	18
19. Pákozd	69	69	51	54	61	62	51	31	35	25	22
20. Pátka	52	51	79	69	64	68	42	35	27	23	14
21. Páty	90	91	81	79	78	76	62	59	53	37	43
22. Sárbogárd	81	92	107	111	122	123	141	134	118	105	83
23. Sárszentmiklós	—	—	—	—	—	—	—	—	20	15	7
24. Sárkeresztúr	80	65	81	74	57	58	66	80	48	30	27
25. Seregélyes	119	90	95	83	72	122	80	68	78	61	35
26. Sukoró	31	22	24	26	25	27	24	21	24	14	17
27. Tabajd	54	44	50	43	48	47	36	49	20	26	25
28. Tinnye	20	17	15	12	18	18	15	19	18	9	12
29. Tök	55	40	45	48	54	58	44	39	39	28	26
30. Vaál	35	28	34	39	39	34	39	28	19	20	12
31. Velence	33	36	47	51	39	44	36	26	32	18	19
32. Vereb	25	34	41	33	44	38	20	11	18	12	13
33. Vértesacsca	16	15	12	14	12	10	2	9	5	4	7
34. Vértesdoboz	16	15	20	16	18	12	19	10	10	7	7
35. Zámoly	69	66	68	66	61	48	42	36	23	25	32

V. Tolnai egyházmegye.

Egyházközség	1833	1843	1853	1863	1873	1883	1893	1903	1913	1923	1933
1. Alap	—	—	—	—	—	—	—	5	17	12	17
2. Alsónyék	38	29	27	14	14	26	31	10	19	14	10
3. Bába	—	28	22	20	12	12	16	7	5	10	5
4. Bonyhád	38	38	30	31	30	17	22	14	13	11	11
5. Bölcse	102	103	116	106	105	73	63	60	53	49	35

Kiss Géza: Adatok az egyke-kérdéshez

Egyházközség	1833	1843	1853	1863	1873	1883	1893	1903	1913	1923	1933
6. Cece	74	90	96	102	106	88	94	86	63	62	46
7. Decs	56	50	57	45	36	41	50	25	32	32	18
8. Dunaföldvár	2	8	11	11	6	18	22	10	6	24	7
9. Dunasztgyörgy	103	94	92	97	88	79	88	96	96	103	49
10. Fadd	69	66	54	70	55	67	44	48	33	27	29
11. Gerjen	43	51	47	41	43	41	33	26	28	25	18
12. Kajdacs	40	39	32	38	39	30	37	32	30	32	22
13. Kölesd	59	43	41	37	46	54	38	41	28	26	20
14. Madocsa	75	107	78	82	78	69	57	47	51	52	43
15. Szedres	—	—	—	9	9	14	17	9	6	16	8
16. Medina	47	67	42	41	37	32	51	34	30	17	19
17. Mórág	98	75	72	67	86	77	65	66	53	45	32
18. Nagydorog	95	82	85	72	92	84	68	46	43	51	45
19. Nagypall	16	11	11	11	14	5	9	4	4	1	0
20. Ócsény	64	63	56	44	58	52	43	49	36	19	14
21. Paks	56	58	62	61	49	53	50	43	45	47	20
22. Pécsvárad	26	17	22	23	26	12	22	18	12	8	11
23. Sárpilis	17	14	20	15	19	10	16	9	12	8	9
24. Szekszárd	71	65	65	66	50	69	69	53	42	35	30
25. Tengelic	—	—	—	—	—	—	—	21	36	23	14
26. Tolnaváralja	32	29	30	28	35	22	30	14	14	23	9
27. Zengővárkony	21	16	26	20	17	12	9	13	10	11	4

VI. Külső-somogyi egyházmegye.

Egyházközség	1833	1843	1853	1863	1873	1883	1893	1903	1913	1923	1933
1. Adánd	33	25	38	22	24	17	25	19	14	13	15
2. Balatonendréd	22	24	23	19	23	11	19	10	7	10	12
3. Balatonkiliti	50	47	44	33	36	31	30	16	18	19	13
4. Balatonőszöd	12	11	22	14	17	15	7	16	5	8	4
5. Balatonszárszó	18	16	22	18	23	20	21	18	10	9	7
6. Bábony-Megyer	22	32	34	39	26	25	22	21	15	13	17
7. Bálványos	47	42	38	41	43	30	33	32	23	20	15
8. Felsőreg	57	52	55	64	64	43	61	48	29	26	21
9. Felsőnyék	47	34	56	36	26	31	30	17	18	16	9
10. Felsőmocsolád	42	49	35	44	61	38	37	38	25	17	14
11. Gyönk (magyar)	20	15	14	19	23	17	15	17	14	13	8
12. Gyönk (német)	36	35	45	60	46	44	41	27	24	31	26
13. Jut	19	12	22	11	11	7	12	7	5	6	10
14. Kapoly	25	26	21	23	27	21	17	13	11	12	12
15. Kazsok	9	20	17	19	17	17	15	6	9	6	5
16. Büssü	27	11	19	9	17	17	9	6	9	4	0

Kiss Géza: Adatok az egyke-kérdéshez

Egyházközség	1833	1843	1853	1863	1873	1883	1893	1903	1913	1923	1933
17. Kőröshegy	53	37	44	56	43	31	42	28	20	18	24
18. Lápafő	17	14	9	12	19	15	17	11	2	3	3
19. Látrány	32	28	31	47	56	50	40	30	24	20	18
20. Mszla	40	32	36	43	32	18	21	18	16	6	11
21. Nagycserény	14	12	14	22	14	10	13	17	5	8	6
22. Nagycsepely	35	32	36	36	42	37	31	22	13	15	21
23. Teleki	12	7	6	12	11	12	6	5	9	2	3
24. Kötcsé	17	9	11	10	12	11	18	12	3	7	3
25. Nagyszékely	119	96	128	95	104	97	99	52	29	46	11
26. Nagyszokoly	69	54	57	59	42	53	33	34	20	23	19
27. Nágocs	16	18	12	24	17	22	11	8	13	10	6
28. Ságvár	43	30	34	46	43	27	31	27	15	13	12
29. Som	28	29	33	27	28	14	21	21	8	6	7
30. Somogytúr	21	27	27	30	21	26	21	20	8	9	18
31. Szőlád	31	28	31	35	25	26	22	21	12	17	12
32. Tengőd	46	—	37	36	23	20	21	8	4	4	12
33. Tolnanémedi	10	13	12	8	20	35	24	18	17	17	11

VII. Felsőbaranyai egyházmegye.

Egyházközség	1833	1843	1853	1863	1873	1883	1893	1903	1913	1923	1933
1. Adorjás	9	8	3	3	11	6	7	1	4	7	4
2. Babarc	9	15	7	9	9	8	2	1	2	3	0
3. Baranyahidvég	13	13	14	8	12	9	7	6	5	6	3
4. Becefa-Zsibót	14	8	7	11	10	11	16	12	5	6	6
5. Belvárd-Gyula	20	10	14	12	12	8	10	8	6	3	1
6. Besence	12	5	9	7	7	8	6	4	3	5	0
7. Bisse	25	21	19	15	20	11	22	10	5	5	2
8. Markóc	3	4	7	8	4	6	4	4	1	4	2
9. Bogdása	33	17	25	22	22	18	13	12	5	6	4
10. Botyka	21	22	20	26	26	13	19	10	5	8	7
11. Csarnota	12	7	9	9	10	4	9	1	3	2	3
12. Cún	11	10	10	17	15	13	4	11	8	0	6
13. Drávafok	11	16	25	22	22	28	29	11	8	13	6
14. Dencsháza	14	21	18	15	15	14	13	17	8	6	6
15. Diósvizsló	24	13	22	29	17	19	13	3	12	8	8
16. Drávacséhi	12	16	13	22	10	10	9	2	5	5	3
17. Drávacsépy	18	15	17	21	17	11	12	4	7	3	9
18. Drávaiványi	21	26	15	15	9	16	15	6	4	9	2
19. Drávapalkonya	18	20	17	22	14	18	14	9	9	6	5
20. Drávapiski	9	9	2	9	6	6	3	2	1	2	0
21. Drávaszabolcs	12	11	12	14	8	5	10	4	3	5	7

Kiss Géza: Adatok az egyke-kérdéshez

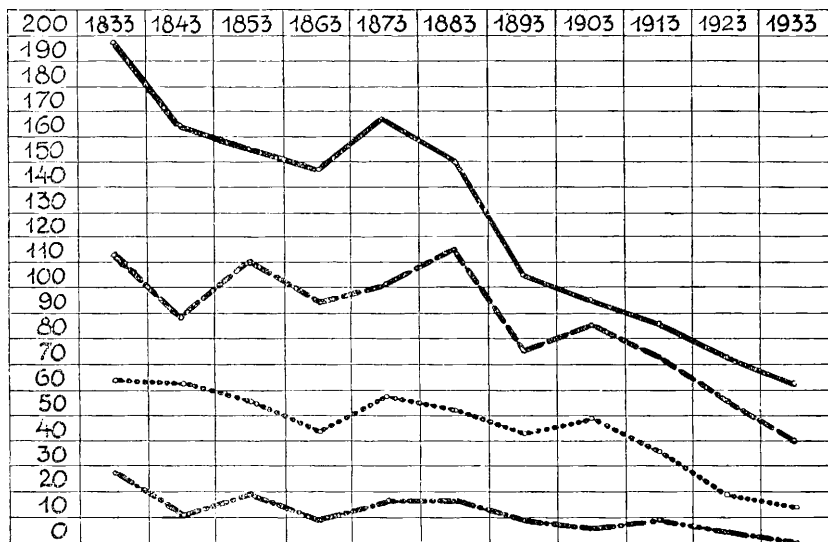
Egyházközség	1833	1843	1853	1863	1873	1883	1893	1903	1913	1923	1933
22. Drávaszerdahely	10	8	11	15	14	8	9	3	7	5	3
23. Egyházasharaszti	21	18	15	18	6	14	5	8	2	1	4
24. Garé	7	5	3	11	6	8	7	3	3	6	1
25. Gordisa	17	14	14	14	7	13	9	7	7	4	4
26. Gyöngyfa	7	8	4	11	6	10	7	11	7	5	2
27. Gyúd	24	24	16	16	11	10	6	8	9	2	2
28. Harkány	15	18	23	15	14	12	12	5	4	4	4
29. Hirics	14	27	17	15	19	11	10	9	3	4	2
30. Ipacsfa	10	11	9	15	17	5	9	6	3	5	8
31. Katádfa	13	15	15	8	12	16	20	12	6	2	3
32. Kákics	10	9	15	16	17	21	12	17	15	7	4
33. Kémes	12	10	17	17	15	5	8	3	5	8	1
34. Kiscsány-Oszró	25	22	34	28	28	29	30	12	18	9	4
35. Kisharsány	22	20	16	16	19	11	8	8	3	6	4
36. Kisszentmárton	5	15	8	5	8	8	9	7	3	5	0
37. Kistótfalu	8	10	8	9	6	14	6	6	4	5	2
38. Kórós	14	12	15	31	22	14	21	13	9	9	4
39. Kovácsida	11	6	12	19	19	7	8	7	7	4	4
40. Kölked	27	26	36	32	11	8	17	10	5	11	5
41. Nagycsány	7	8	11	4	6	5	5	1	0	2	3
42. Lúzsok	23	15	8	8	7	9	15	8	2	6	1
43. Magyarmecske	14	12	12	13	8	15	8	6	3	3	5
44. Marócsa	11	5	12	21	10	6	12	6	2	2	2
45. Matty	21	17	34	28	19	14	14	2	2	7	6
46. Márfa	5	6	13	16	9	1	6	2	2	4	2
47. Mohács	—	56	72	46	41	35	30	28	31	25	21
48. Nagyharsány	50	46	32	18	15	14	10	8	7	8	19
49. Nagypeterd	9	14	12	12	11	15	10	11	5	4	1
50. Nagytótfalu	24	19	17	25	15	10	11	5	7	2	4
51. Nagyváty	17	16	17	18	11	13	18	20	16	8	5
52. Nyugotszterzsébet	16	16	15	14	11	9	8	9	4	2	2
53. Okorág	11	20	15	19	16	23	13	10	7	10	3
54. Old	22	24	22	11	9	8	6	3	2	3	2
55. Peterd	16	16	16	14	11	28	10	6	7	2	2
56. Pécs	—	—	—	—	—	—	46	33	63	76	76
57. Kemse	7	6	9	9	6	3	6	4	2	3	0
58. Piskó	6	12	13	14	11	9	15	2	3	5	2
59. Rádfalva	—	—	23	17	6	12	19	15	2	8	5
60. Rózsafa	16	19	17	21	17	16	13	10	11	11	7
61. Sámód	12	13	11	9	13	3	8	2	2	5	0
62. Sellye	28	16	18	25	30	24	20	18	19	14	4
63. Siklós	47	32	52	39	28	28	29	18	14	8	16
64. Siklósnagyfalu	30	34	50	35	25	18	16	11	12	12	10

Kiss Géza: Adatok az egyke-kérdéshez

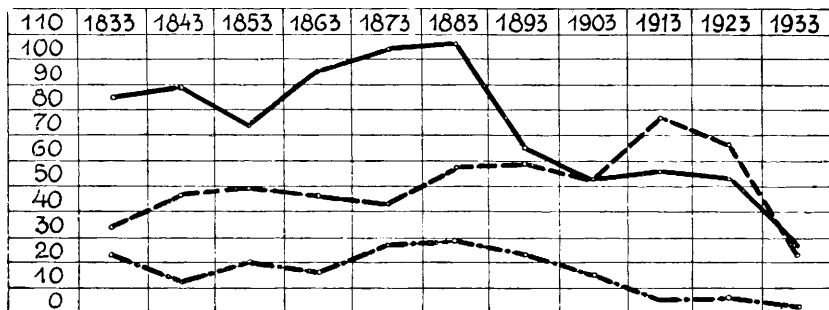
Egyházközség	1833	1843	1853	1863	1873	1883	1893	1903	1913	1923	1933
65. Sósvertike	15	19	15	14	16	8	10	14	6	5	5
66. Szaporca	12	13	9	15	11	13	16	7	10	6	6
67. Szava	13	10	18	21	17	20	15	4	5	4	3
68. Terehegy	15	16	16	17	10	9	3	6	6	3	2
69. Tésenfa	9	15	7	8	11	13	10	3	6	3	1
70. Túrony	17	9	10	22	7	9	12	2	5	4	3
71. Újmindszent- Cinderibogád	7	11	16	6	6	7	5	11	16	5	2
72. Vajszló	39	28	30	22	14	20	10	12	11	9	8
73. Vejti	14	10	9	13	12	19	4	7	4	6	5
74. Zaláta	22	12	20	16	28	29	23	15	5	6	2

*

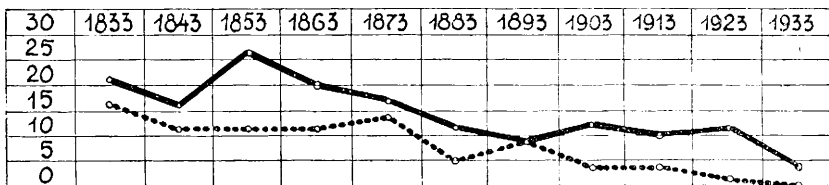
Néhány grafikont is közlök annak előrebocsátásával, hogy nem választottam ki célzatosan a legrosszabbakat.

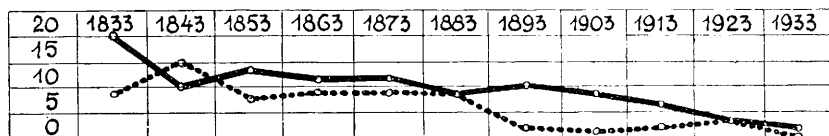
Petőfi legszebb dalainak szülőhelye: Dunavecse ———
 Szabolcska szülőfaluja: Ó-Méncké - - - - -
 A pusztuló Sárköz: Ócsény
 Biüssü, Somogy vármegye - · - · - ·

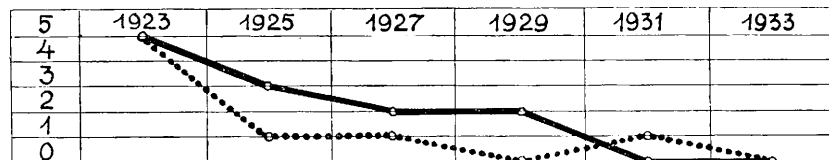
A Tejér-megyei Csákvár. _____
 Az Új-Telep-pel rohamosan várossá fejlődő Gyömrő. -----
 Zalaota, Baranya vármegye. -----

Zengővárkony, Baranya m. Nemrég tiszta magyar
 község. Ma már 40% idegennel keverten. _____
 Nagypall - idegen ajkúak közt elolvadóban. Tolna m.

Belvárd-Syula - idegen ajkúak közt elolvadóban Baranya. _____
 Babarc - idegen ajkúak közt elolvadóban Baranya m.

Az utolsó felvonások Sámód legutóbbi 10 éve. Baranya m. _____
 Desence legutóbbi 10 éve Baranya m.

Az orvos

— Id. dr. Imre József emlékének. —

*Egy képet láttam drága, öreg úrnak
S nagy orvosnak a szobája falán:
„Jézus, az Orvos.”
Úl az ágyszélén szelíd-komolyan.
Az ágyban fekszik egy beteg leány.
Csak ül és fogja a leány kezét
És néz rá hosszasan,
Tekintetében gyógyító erő,
Áldás és béke van.*

*A nagy Orvos, a drága öreg úr
Azóta elpihent.
De emlékéből, mint a fali képből
Sugárzik az erő
S leszáll a szívemre a csend.*

*Ő ama názáreti örök Orvos
Hű követője volt.
A beteg fölé szívével hajolt.
Nem mondotta sokat:
Uram, Uram.
De: „Aki cselekszi az én igémet” —
Az velem van.*

*És én most minden igaz orvos arcán,
Ki szeretettel fogja meg kezem,
Az ő arcát, s az örök orvos arcát
Mint fényes látomást
Felismerem.*

REMÉNYIK SANDOR

Alvinczi Péter

1570—1634.

A törökkel és némettel való hadakozásokban sem fogyasztott talán nemzetünk annyi puskaport és nyilvesszót, mint amennyi lelkesedést és elkeseredést lobbantottak lángra a XVI. és XVII. század irodalmi csatározásai. Ekhós szekérben vándorló primitív nyomdák, protestáns iskolamesterek és „egyházi szolgák“ szervezetlen, önálló vállalkozásai, nehezen megközelíthető falvak és városok typographus-műhelyei, majd a császári fővárosnak, Bécsnek hivatalos erőszakkal ellenünk mozgatott nagyszerű felszerelésű udvari nyomdája, amely Telegdi Miklós prépost díszes, pompás kiállítású prédikációs köteteivel nyitja meg sorát a római katolikus ellenhatásnak, jobban felkavarják a magyar lelket, mint Pallavicini orgyilkos töre, Báthory Endre bizonytalansága, Mihály vajda, Básta, vagy később Wallenstein csapatai.

Telegdi, Bornemisza, Dávid Ferenc és Méliusz megtanították egymást az éles toll használatára. Az irodalmi csatározások második fejezetében, egy nemzedékkel később, már teljes fegyverzettel állanak szemben igazi bajvívókként Pázmány és Alvinczi. Kiseb-bel, kevesebbel méltóságán alulinak tartja Pázmány szóbaállani, vitatkozni, mint egykori nagyváradi tanulótársával, a már Bocskai mellett vezetészerepre emelkedett, a magyar szabadságharcok megindításában és első győzelmek kivívásában derekasan munkálkodó Alvinczi Péterrel. (*Az Cassai nevezetes tanítóhoz Alvinczi Peter Vramhoz Iratott eot szep level, 1609.*) Alvinczi (első ismert) válasza fölényes biztonsággal, páratlan nyugalommal és korában szinte ismeretlen eleganciával bizonyítja, hogy a róm. kath. egyház tér el az evangélium tanításától és a divatos theologiai kérdés, hogy melyik vallás új tehát, a róm. kath. egyház felett mondja ki a marasztaló ítéletet.

Higgadt, nyugodt hangja nemsokára élessé és tüzessé fordul, amikor a harminc évig tartó háború kezdetén megírja latinul és magyarul a *Querela Hungariae*-t, magyarázatát a helyzetnek, amelyért egyedül a „pilises papságot“, a „tarpapokat“ teszi felelőssé. Ők azok, akik a király szívét elfordítják a nemzettől. Borzalmas képek, rettenetes becsapások, félrevezetések véres sorozata pereg elő *Magyarország panaszaiból*.

A változó szerencsével folyó háború alatt az ellenfél fegyvertárában megkövacsolják a kitalált mesét, hogy esztergomi érsek szeretne lenni és Bethlent királlyá akarja koronázni. Háromszáz esztendő mulva is szinte halljuk azt a gúnyos kacajt, amely az udvari párt ráfogása nyomán támad a „kassai magyar

pap“ felett. Alvinczi életéről és Bethlen Gábor környezetében lévő súlyáról alig tud egyebet az utókor, mint ezt a valótlan érdekességet.

Alvinczi mások előtt és a bécsi udvarban is elismert, méltányolt, imponáló nagysága, aki nemcsak mint lelkipásztor, a magyar nemzet öncélúságát szolgáló politikus és kiegyensúlyozott tollú író kiváló, kérdezi meg a magyar lelkiismerettől, hogy vajjon mivé fejlődhetett volna a magyar evangéliumi keresztény papság, ha Magyarország megmaradhatott volna többségében protestánsnak, vagy legalább is fennállott volna hosszabb ideig az erdélyi református fejedelemség? Hová vezetett volna az a vonal, amelyen Alvinczi Péter, Medgyesi Pál, Kereszturi Pál és Tófeus Mihály állanak?!

A kálvinizmus politikuma, a részekre szakadozó élet szerves egységbe fogása a vallás egységesítő fegyelmezése által, Magyarországon eddig csak Alvinczi és az erdélyi fejedelmek udvari papjai lelkének lüktetésén keresztül próbálgatta szárnyát. Politikai és diplomáciai tanácsadásban, a fejedelem utódjának nevelésében, országos iratok, végrendeletek, kiáltványok szerkesztésében gyakran szokták az uralkodók igénybevenni gyóntató atyjukat, vagy udvari prédikátorukat. Bethlen Gábornak is belső bizalmasa Alvinczi Péter. „Kegyelmed az deák stylussal eleganciát szerezhet ez mi paraszti discursussal való írásunknak“, — írja Bethlen a pozsonyi békéért (1627) neki szemrehányást tevő papjának a béke indítóokait magyarázó és azt kiáltványban magyarázatni óhajtó soraiban.

Mennyi bénító és korlátozó hatással kellett a kálvinizmusnak küzdenie, amikor az evangélium erőivel akarta egyre erősebbé tenni a magyart és mennyi paralizáló akadály állott Alvinczi előtt is! Egykori külföldi tanárának, Pareusnak nyomán mindenképen szeretné elérni a protestánsok egységét. Kassán azonban a német evangélikusok az ellenfelei, a magyarok közül pedig főleg a dunántúli reformátusok, akik gúnyosan csak „ostyás“ papnak nevezik. Tudásának, olvasottságának, magas emelkedettségének legfényesebb terméke *Az Úrnak szent vacsorájáról* írott munkája (1622), melyet fegyverzajban dedikál Bethlen Gábornak; ebben a nagy, lealkudhatatlan és megmásíthatatlan evangéliumi követelmények mellett megszügyenítő nemes liberálizmussal mutat rá az *adiaphorákra* az Úrvacsora kiszolgáltatása közben.

A másik oldalon mérhetetlen anyagi támogatások. Nagy ellenfelét a koronázás körüli szolgálatai jutalmazásául arany jutalomban részesíti a spanyol király is. Neki fautorok, patrónusok után kell járnia, hogy munkái nyomtatásban megjelenhessenek. Minden lépése, napja gond és vesződés, megpróbáltatás. Egyéni

gondok, családi bajok, a holnap szorongatása mellett az ország és a fejedelem, az urak és a nép hadban vannak, biztos alap, nyugodt pont, ahol meghúzhatná magát, nem található sehol. Már hatvan éves elmúlt, amikor hosszú mértföldeket szánkázik, hogy jelen lehessen egy-egy találkozáson, megáldhassa ifjú főnemeselek esküvőjét.

Életének csaknem utolsó napjaiban jelenik meg prédikációinak első része (Postilla), hogy a második rész posthumus munkaként jelenjék meg. Mennyi hit, az ítéletnek és meggyőzésnek világossága, a következtetések, levezetések átlátszósága sugárzik elő háromszáz esztendő ködéből! Zamatos magyar mondások mellett fontos adatok a nemzeti lélek folklóre-jához, nemesi családok eredetének legendás családfája: a *Bánk bán*-ból ismertté lett Simon Mitzban felesége hét iker gyermekének történetét először a Károli Zsuzsánna temetésén mondta el Alvinczi Péter. Mit jelentenek a magyar és a keresztyén keresztnévek, hogyan megy a bíróválasztás, milyen tapasztalatok és tanúságok szűrhetők le a magyar történelemből, — az illusztrációknak gazdag képeskönyve mindenik prédikációja.

Nyelve kifejező, színes és hajlékony, legfeljebb a latin idézetek után közölt magyar fordításon érzik az eredetinek szőrendje, mondatszerkezete, idegen íze. Nem támad, hanem épít, tanít, legfeljebb néha védekezik, ilyenkor a szembeállítás és különbözés erejével hat. Őszinte, komoly, talán sokkal inkább, mint bárki más kortársai és különösen ellenfelei között.

Pázmány és Esterházy, Bocskai, Bethlen és Ferdinánd, Rákóczi György, a XVII. század magyar, vagy magyar vonatkozású szereplői között kegyelettel emlékezünk november 22-én, halála háromszázados napján, a mindeniknél egyszerűbb külsejű „kassai magyar papra“, akinek élete, igehirdetése, politikai szerepe az evangéliumi szószék gazdagságát, sokoldalú áldásos kisugárzását mutatja a politikai, irodalom-, kultúr- és nemzeti történet területén.

Incze Gábor,

Goethe és Hegel

Goethe kimeríthetetlen gazdagságú szellemisége minduntalan kínálja a párhuzamot különösen a német ideáлизmus nagy alakjainak szellemiségével s gondolkozásával. Akik Kant kritikai szellemével rokonszenveznek, azok mindig készen állanak arra, hogy Goethe-t ezzel a klasszikus szellemmel hozzák közeli kapcsolatba; akik Schelling bölcelete mellett foglalnak állást, azok Schelling gondolkozásával állítják párhuzamba őt; végül Hegel hívei arra a rokonságra mutatnak rá, amely Hegel és Goethe gondolkozása között tagadhatatlanul fennáll. Kétségtelenül igaz, hogy ezek a hasonlítások és párhuzamok, ha nem is mindig tökéletesen helyesek és találóak, de minden esetben termékenyítő hatással vannak Goethe szellemének megismerésére, mert újabb és újabb szempontokat nyújtanak a megítélés és megértés számára. A német ideáлизmus nagy rendszereiben minduntalan azokra a kérdésekre bukkanunk, amelyeknek megoldása Goethe életművében is a Goethe szellemiségének belső alkatából folyó szükség-szerűséggel van végső megvalósítandó célul kitűzve, csak hogy természetesen Goethe életművében a művészet ideáljának megfelelően alakulnak ki és nyernek ezek a célok megvalósulást. Innen van, hogy a német ideáлизmus nagy rendszereinek alkotói hamar megértik egymást s ha nem értik meg, megértik legalább ennek a meg-nem-értésnek az okát. Különösen világos ez Goethe nyilatkozataiban. Ő nagyon jól tudja, hogy miben és mennyiben egyezik a német ideáлизmus képviselőivel s bámulatos világossággal látja nemcsak azt az utat, amelyen a maga fejlődése haladt, de látja azokat a jellemző vonásokat is, amelyek őt a német ideáлизmus gondolkozóitól megkülönböztetik. A Tiszta Ész Kritikájának fejtegetéseivel nem rokonszenvezik s távol áll tőle a Gyakorlati Ész Kritikájának állásfoglalása is, de már egészen világos előtte, hogy az Itélőerő Kritikájának csodás gazdagságú elemzései az ő gondolkozásával rokon szellem mélyéről fakadnak. Világosan látja azokat a szálakat, amelyek felfogását a Schelling bölceletéhez fűzik, de azok a szálak sem maradnak rejtve szemei előtt, melyek gondolkozásával ellentétes irányba vezetnek. Nem csodálkozhatunk ezek után azon sem, ha Hegelhez való viszonya is teljesen határozott formában áll előtte.

Azon iratok között, amelyek a két nagy férfiúnak, Goethének és Hegelnek, egymáshoz közel eső évszázados ünnepi évfordulója alkalmából (Hegel meghalt 1831 november 14-ikén: Goethe halála napja 1832 március 22-ike) megjelentek, s a két férfiú gondolkozásának egymáshoz való viszonyát tárgyalják, kétségtelen-

nül legfigyelemreméltóbb Hugo *Falkenheim* dolgozata.* Falkenheim, aki a legkiválóbb Hegel-kutatók sorában foglal helyet, tiszteletreméltó tárgyilagossággal és ritka világos elemzéssel Goethe és Hegel szellemének belső alkatába igyekezik behatolni s ennek a belső alkatnak ismerete alapján magyarázza a két férfiú nyilatkozatait, nem pedig a szétszórt és összefüggésből kiragadott nyilatkozatok alapján akarja a közöttük lévő viszonyt megállapítani. Mindenekelőtt pedig az teszi fejtegetéseit igazán értékeské, hogy egy pillanatra sem felejtí azt a különbséget, amely van a költészet és a teoretikus ismeret között, amiből módszerére nézve az következik, hogy soha sem törekedik Goethe gondolkozását egy merev rendszer keretébe szorítani, hogy ez áltál a költő filozófus-volta bizonyíttassék. Nála Goethe megmarad költőnek és Hegel filozófusnak. Ha nem így jár vala el, akkor az ő fejtegetéseiben is, mint az ó-hegeliánusok dolgozataiban, eltűnik az élet Goethe egész életművéből s marad helyette üres böleseleti hüvelyek halmaza. Valóban, nem lehet a Faustot Hegellel és Hegelt a Fausttal magyarázni. Hegelt a maga filozófusi ethosából kell megérteni és Goethe böleseletét csak abból a világképből kell kibontakoztatni, amely világképet nem a filozófusi elme, hanem a költő lángesze teremtett.

Ha Goethe világszemléletét figyelemmel vizsgáljuk, rövid vizsgálat is meg fogja mutatni, hogy — amint ezt maga Goethe is nem egyszer hangsúlyozza — ezt a világszemléletet az *epikus* költő nyugodt elmélyedése és nyílt tárgyvizsgálata jellemzi. Goethe állandó viszonyban áll a valósággal s azt megérteni mindennapi feladatának vallja. Egész életműve nem is egyéb, mint a valóságnak költői formába való öntése. Goethe alkotó fantáziájának gyökerei mindig az élet teljességébe nyúlnak alá s minden alkotásának végső forrása a valóság hatása alatt keletkezett legbensőbb lelki élmény. Mindig az életteltjes jelen nyugodt szemléletének forrásából merített s valóban igaza van Hegelnek: Goethe egész élete folyamán fáradhatatlanul bővítette szemléletének körét és terjedelmét. Az élet teljessége mellett azonban ott van a való élet *tisztasága* is. Goethe szemlélete a maga epikai nyugalomával minden tárgyat a maga való tisztaságában tükrözött vissza. Tisztán s a maga valójában kell látni minden tárgyat, mert csak így tehetünk szert sok türelemmel az igazságra, amely pedig minden lángészre nézve — úgy mond Goethe — az első és utolsó követelmény.

A valóságnak ez a nyugodt szemlélete jellemzi Hegelt is, akinél természetesen merőben el kell tekintenünk minden metafizikai hajlamtól, amikor Goethével állítjuk párhuzamba, mert

* Goethe und Hegel.

Goethe a szó legteljesebb értelmében irtózott minden metafizikától. Hegel törekvésének is legfőbb célja volt, hogy a valóságot a maga igazi mivoltában értse meg s éppen ezért mindig csak az élő jelen lebegett vizsgálódó tekintete előtt, hogy ebben az életteljes jelenben ragadhassa meg a valóság legbensőbb értelmét. Ezért tiltakozik oly nyomatékosan az ellen, mintha ő a valóságot az ész szerint akarná alakítani. Az ilyen alakításra szükség nincs, mert maga a valóság eszes valóság, — amiből az következik, hogy amiként Goethe, úgy Hegel is a valóságot nem észszel áthatni akarta, hanem minden törekvésük az vala, hogy az eszes valóság a maga igazi mivoltában érvényesülhessen a reájuk való hatásában. Úgy Hegel, mint a Goethe szellemiségében a természet és szellem valósága lépnek határozottan előtérbe, ami tagadhatatlanul metafizikai vonás mindkettőnél még akkor is, ha erről Goethe hallani sem akar. A természet és szellem azonosságába vetett hit téteti Goethével azt a vallomást, hogy ő bizony a világegyetemet mindig zseniálisabbnak tartotta, mint a maga zsenijét. És Hegel: „ami észszerű, az való és ami való, az észszerű“. Természet és az emberi szellem működik mindenben, de — úgy mond Goethe — e kettő csak viszfénye annak az ősfénynek, amely a maga világosságával mindent áthat és éltet. Az azonosság gondolatával ekként kapcsolódik a pantheizmus gondolata, amely Istent látja mindenütt a nagy természetben, őt keresvén minden kőben és minden virágban. Azaz: Isten immanentiája ebben a világban Goethénél éppen úgy, mint Hegelnél szellemiségük legbensőjéből folyik.

Az immanentia gondolatával karöltve jár a *fejlődés* hangsúlyozása mind a két férfiúnál. Hegel felfogása szerint a világ kifejlésében maga Isten fejlődik ki szemeink előtt. Goethe meggyőződése szerint pedig minden való lényben elrejtett belső bevésott forma az, amely a maga teljes kifejlésére tör. A szellem kifejlése a valódi theodicea, mert minden, ami történik, nem csak Istentől jön, hanem egyenesen az Isten műve is. A két gondolkozó között csak a kifejlés módjára nézve van különbség. Amíg Goethe felfogása szerint a bevésott forma kifejlése és a külső valóságban való kialakulása lassú és természetes növekedés eredménye, akár a növényi, akár az állati világról legyen is szó, addig Hegelnél a kifejlés éles ellentétek legyőzésének drága gyümölcse. Mindaketten megegyeznek azonban abban, hogy előtérbe a megvalósítandó Egészet állítják s ezért nem az egyes részletekben, hanem a részleteket éltető Egészben keresik az életet adó jelentést. A részek csak az Egész által élnek s csak az Egészből érthetők meg. Ugyanaz az eszme él és valósul meg az Egészben s részeiben, — mondja Hegel. A szellemnek lehetete ad irányt minden részecskének, — olvassuk Goethénél. Az orgánikus és célra

törekvő Egész ezen előtérbe állításával jár együtt az atomisztikus és mechanisztikus szemléleti mód visszautasítása mindkét férfiúnál. Az empirizmus csak darabokra tud szaggatni, anélkül, hogy azokat ismét egyesíteni képes lenne, — tanítja Hegel. Pusztá halmozódásból és aggregatióból nem tudok megérteni semmit, — tesz vallomást Goethe, aki teljes meggyőződéssel hirdeti, hogy az orgánikus természet annál tökéletesebb, minél kevesebb mechanikus elvet kell alkalmazni megértésére. Ahol mechanisztikus elveket alkalmazunk, ott az élő azonnal halottá lesz.

A teleológiai világszemlélet legvilágosabban jut kifejezésre és diadalmaskodik Goethénél az *ősjelenség* fogalmában. Ez az ősjelenség, ez az őskép áll ott a fejlődés kezdetén és szolgál normául az organikus természet jelenségeinek leírásában. Az organikus természet minden jelensége erre az ősjelenségre — Urphänomen — vezethető vissza: minden jelenségben az ősjelenség jut kifejlésre. Amint Hegel magyarázta ezt a felfogást: a fejlődés legelején az egyszerű és az absztrakt áll s ebből fejlődik ki mindaz, ami való és konkrét. Anélkül, hogy ezt a felfogást tüzetesen szemügyre vennők, ami túlságosan messze vezetne, meg kell említenünk még, hogy Goethének a színek magyarázatára vonatkozó elmélete is erre a felfogásra támaszkodik s éppen azért nyerte meg a Hegel tetszését is, aki szintén azt vallotta, hogy az élet dinamikus tovaáradásába vetett hit diadalmaskodik szemben az atomisztikus halmozódás tanával akkor, amikor minden szín forrásául az egyetlen fényt és világosságot valljuk. A világosság és sötétség polaritásából kel életre minden szín, vagy amint Hegel mondaná, a két ellentét egységéből születik meg az igazság.

Az ősjelenség fogalmának fontossága s egyúttal Goethe szellemének rokonsága Hegelével különösen szembeszökő Goethe *morfológiai* tanulmányaiban. Ezekre a morfológiai tanulmányokra, mint általában véve Goethe belső alkatának kialakulására, az itáliai út volt egyenesen korszakalkotó. Itt világosodott meg teljes mértékben Goethe szemei előtt az a tény, hogy az organikus teremtmények egész világában központi magyarázó elv a metamorfózis fogalma. A növények metamorfózisa azt mutatja, hogy minden növény a világ legcsodálatosabb teremtményének, az *ősnövénynek* kifejlése és átalakulása következtében jött létre. A növény levele az az igazi Proteus, amelyből örök törvények szerint állanak elő a növény virágai végtelen sokféleségben. Az állatok metamorfózisa pedig amellet tesz bizonyosságot, hogy az ú. n. *ősellát* kifejlése és változásai által állott elő minden az állatok végtelen világában. Nincs semmi a növényben, ami ne lett volna a levélben és nincs semmi az állatban, ami ne lett volna a csontban. A metamorfózisnak ez a hangsúlyozása találkozott a Hegel felfogásával is, aki nem habozott kijelenteni, hogy Goethe tana

a növények természetéről való észszerű gondolkozásnak kezdetét jelenti.

Az organikus gondolkozás teleológiai jellege nyer megnyilatkozást Goethe esztetikai nézeteiben s ezen a ponton szintén szoros viszonyba kerül Hegellel. Goethe tanítása szerint, amiként az örök természetben minden kis ízecke arra törekedik, hogy Egésszé váljon és alakot öltön, éppenúgy a művészet terén is mindennek alakká kell lennie. A művészet feladata is az, hogy maradandó alakká öntse a múltó és imbolygó jelenségeket. És miként a természet organikus fejlődésében mindig a maradandó és ugyanaz nyer különféle alakot, akként a művész is az által teremti a maga tárgyát, hogy a maradandót, a jellegzetest, az érdekest vonja el abból s kölcsönöz ez által örök értéket annak. Ez az ú. n. „ideális igazság“, amelynek Hegel bölcséletében a „magasabb valóság“ felel meg.

Az a nagy kérdés már most, hogy mindezek alapján miként alakul Goethének *viszonya a filozófiához*? Goethe örvendezve dicsőíti az embert, hogy megadatott neki utána gondolni azokat a legmagasztosabb gondolatokat, amelyekhez a természetnek a maga teremtése folyamán felemelkednie sikerült. Falkenheim teljes joggal állítja, hogy már ez a nyilatkozat is a *gondolkozás és a lét azonosságának* talaján mutatja be Goethe gondolkozását. S ennek az azonosságnak gondolata nyer kifejezést Hegel bölcséletében is: a filozófia célja — úgy mond Hegel — nem egyéb, mint megérteni azt, ami van. Ezt a megértést pedig a spekulatív fogalom nyújtja, amely éppen magának a valóságnak legbensőbb igazsága, a tapasztalat minden tartalmának éltető lelke, a dolgok lényegének kifejezése gondolat formájában. Ezért törekedik mind a kettő arra, hogy a tapasztalat és az eszme között tátongó űrt minél tökéletesebben kitöltse, egyik a költészet, másik a bölcsélet segítségével.

A tárgyban való nyugodt elmerülés és az epikai szemlélet mellett az érzésnek teremtő ereje jellemzi Goethe gondolkozását, amint a művészetében megnyilatkozik. Ő maga tesz őszinte vallomást arról, hogy az ő költészetében képpé lett mindaz, ami lelkét örömmel töltötte el vagy szomorította, felemelte vagy kínozta. A külvilág epikus szemlélete és a lélek világának lírai buzogása nyer állandó kifejezést Goethe mindig tárgyias művészetében s tette őt képessé arra, hogy egész korszaknak alakítsa láthatóvá a kedélynek elrejtett kincseit, azokat a kincseket, amelyekkel egy szerető Isten ajándékozta meg az emberi keblet. Innen van, hogy művészetében az egész Ember áll előttünk és elevenedik meg a maga bűneivel, erényeivel, küzdelmeivel, leveretéseivel, győzelmeivel, vágyaival, lemondásával, dacával, ösztöneivel és elnyugvásaival. Ebben a teljességben nyilatkozik meg Goethe erkölcsisége

is: minden művén keresztül átcsillan minduntalan a *tiszta* emberiség. A valóság az ő szemeiben mindig az erkölcsiség viszonylatában állott: az a valóság, amely nem bir erkölcsi vonatkozással, aljas. Ezért lesz erkölcsi kötelesség saját lényegének minél tökéletesebb kifejtése és olyan objektív személyiség kialakítása, amelyben — mintha Hegelt hallanók — legyőzve a végességnek és pusztán szubjektívnek minden korlátja, kialakul bennünk az istenség képe. És mikor ezt a képet alakítjuk ki magunkban, akkor a bennünk levő egyénfeletti törvénynek engedelmessé válunk. Mintha Hegelt hallanók, — csak hogy mégis van kettejük között egy nagy különbség: Hegelnél a hangsúly mindinkább az általános felé tolódik el az ember saját értékének rovására. Ahol a költő hallgatva tiszteli az egyéniség irracionális magvát, ott a bölcselő tovább haladva az általános észszerűben olvasztja fel az egyén minden külön sajátosságát. A költő ezeket az irracionális vonásokat kialakítani vagy legalább sejtetni próbálta, a filozófus ellenben arra törekedett, hogy azokat egy merev metafizikai álláspontra helyezkedve az egyetemes észben olvassa fel. A költő — éppen mert költő volt — az egyéni-irracionálisra fektette a súlyt; a filozófus — éppen mert filozófus volt — az egyetemes-egyéni-irracionalitást kereste.

Goethe természetének gazdag líraisága nyer kifejezést abban is, hogy a költő egészen más szemmel nézte a természetet és sokkal mélyebben elmerült annak jelenségeiben, mint Hegel. Goethe kora ifjúságától fogva szent áhitattal fordult a természet felé és az őt körülvevő világegyetem odaadó szemléletéből merített mindannyiszor új vért és új táplálékot. Lelke elmerül a természet legtitkosabb mélyeiben és szívében ott érezte az örök természet végtelen lüktetését. A természet maga az élet volt reá nézve s ha a természettől el kell vala szakadnia, ez az elszakadás az ő létének is kialakítását jelentette volna. Az ő füle is, mint a Tassoé, a természet hangjait figyelte s érzései étellel látták el az étellelent. Ebben a tekintetben merő ellentéte Hegel. Ő is ugyan Isten ki nyilatkoztatásának tartotta a természetet éppenúgy, mint a szellemet, de a természet futó jelenségeiben, az érzéki létezésben az egyetemes észnek csak elfedőjét látja, amely csak álmokképe az igazi életnek. Hegelre nézve minden, ami véges, csupán egy mozzanata a végtelennek. Nem lehet hát csodálnunk, hogy Hegel bölcsesletében a természet csak legyőzendő momentum az egyetemes szellem kifejlési folyamatában, csak korlát, amelyet legyőzni kell. A természet iránt való szent áhitat az ő lelkéből merőben hiányzik. Ezért nem véletlen, hogy Hegel rendszerében éppen a természetfilozófia az a rész, amely legkevésbé ragadja meg a tanulmányozó figyelmét.

Amíg Goethe a természet műhelyébe pillantott be mélyeb-

ben, addig Hegel az emberi társas élet *közületeinek* lényegét ismerte fel élesebben, habár metafizikai hajlamai e téren is erősen érvényesültek. Tudjuk, hogy ő az államot egyenesen az erkölcsi-ség megtestesítőjének tekintette: erkölcsi élet igazában csak az állami élet keretein belül lehetséges. Másokkal való közösség nemcsak nem öli meg az egyéniséget, hanem az egyéniség kifejlődését egyenesen ez teszi lehetővé, mert szabadság csak a közösség életében jut tökéletes kifejlésre. A közösség életében Hegel mindenütt a szellem működését és kialakulását látja. Legtökéletesebb ez a kialakulás a történetben, ahol maga a világszellem ölt testet. A történet évezredei folyamán lesz láthatóvá az a rengeteg munka, amelyet a világszellem a maga céljainak megvalósítására szakadatlanul fordított. Az egyéneket a maguk szenvedelmeivel és szevedélyeivel éppennygy, mint a népeket, a maga terveinek megvalósítására használta fel a világszellem és használja örökké szüntelenül s mikor abban a hitben ringatja az egyeseket, hogy azok a maguk érdekeit szolgálják, akkor voltaképpen a maga céljainak eszközeül használja őket.

Egészen más Goethe álláspontja a közösség és a történelem megítélésében. Erős individuálizmusa erős egyének tevékenységében szemléli a történet nagy erőit. A kor politikai alakulásaival szemben egészen hűvös magaslatra emelkedik s ezért nem egyszer vonták egyenesen hazafias érzületét és emberszeretétét kétségbe, különösen azt vetve szemére, hogy reá nézve az állam s a nemzet élete, a politikai szellem kialakulása részvétre soha sem talált. Ebben a tekintetben kétség kívül a legélesebb ellentét állapítható meg közötté és Hegel között. Őt elsősorban a természet és az ember élete érdekli s ha a történet mezejére lépik, itt is elsősorban a tudományos és művészi élet érdeklik. Amíg Hegel az egyén kifejlését csak a közösségben látja lehetségesnek, addig Goethe a közösség öleléséből oly gyakran szabadítja ki magát s oly váratlanul, hogy legközelebbi híveit is meglepi ezeknek a szó legteljesebb értelmében vett meneküléseknek hirtelensége. Elég, ha itt itáliai útjára emlékeztetünk. Neki menekülnie kellett a megszokott közösség szorító korlátai közül, hogy a klasszikus művészet és tudomány világában elmerülve hozza mind teljesebben érvényre a lelkében kivésott ősi formát és belső alkatot. A megszokott szűk közösségben való tovább-tengődés katasztrófát jelentett számára s ő, ki a természettel állandó kapcsolatban élt, ennek a katasztrófának közeledését csalhatatlanul megérezte. Ő a természet élő alkotásai és az erős egyéniségek körében élte igazi életét. Reá nézve az emberiség pusztá absztrakció csupán. Mindig csak emberek voltak és mindig csak emberek lesznek, — vallotta ismételten.

Hasonló a helyzet a két férfiú között a *vallás* tekintetében

is. A Wilhelm Meisterben tett vallomásai világosan mutatják, hogy a vallás terén merőben az érzés vezérletére bízta magát Goethe. Hit dolgában nem az ész, hanem a szív a döntő s igaz csak az, amit a szív tud bebizonyítani. Amiből következik, hogy amennyi szív, annyi vallás, azaz minden embernek megvan a maga vallása. Ez az érzés azonban mindenkinek lelkében ott él: mindnyájan vágyódunk egy nemesebb, egy magasabb felé, mindnyájan sóvárgunk, hogy egy ismeretlen hatalom előtt önkényt leborulva, hálánkat rebegjük el neki. Ebből következik, hogy Goethe szigorúan távoltartotta magát mindattól, ami dogma és hittétel. Hagyomány és külső tekintély előtte a vallás dolgában semmit sem jelentett, sőt akadálya volt az igazi vallás életrekeltenek. Ámde mély meggyőződéssel vallja, hogy a keresztyén vallás többé a föld színéről el nem tűnhet s Jézus személye előtt imádó lélekkel borul le. A hit hatalmában egy percre sem kételkedik, sőt egyenesen azt vallja, hogy az egész világtörténelem a hit és a hitetlenség összeütközésének színtere. Hiába keressük Goethe gondolkozásában a vallásnak azt a nagy világalakító és az egész világegyetemet mozgató erejét, amellyel Hegelnek már fiatalkori dolgozataiban találkozunk és amelybe vetett hit átesillan Hegel egész rendszerén s azt végül is betetőzi. Nem is szűnt meg Goethe egész élete végéig szemére vetni Hegelnek, hogy a keresztyénséget belevitte a filozófiába, ahol pedig számára semmi hely sincs.

Hogy állunk az *erkölcsiség* terén? Azon a téren, ahol Goethe gondolkozását a filiszterium részéről a legtöbb támadás éri. Egy örök isteni hatalom előtt való alázatos meghajlás szabja meg Goethe erkölcsiségének egész jellemét. „Istennel ne merjen mérközni egyetlen ember. Minket emel a hullám, lesújt a hullám, és elmerülünk“. Nem lehet tagadnunk, nekünk is vannak személynézetek; de azt sem szabad tagadnunk, hogy egy földöntúli láthatatlan világ törvényei parancsolnak nekünk. A morál — úgy mond Goethe — nem egyéb, mint örök békekötés személyes nézeteink és ezen láthatatlan világ törvényei között. A morális ember ezeket a törvényeket szabadon elfogadva, korlátokat állít maga elé s éppen ez az önkorlátolás mutatja meg minden téren, hogy ki az igazi mester. Aki nem képes a maga hajlamait egy magasabb akaratnak alávetni, az immár merőben elveszett. Élete végén arról tesz vallomást a világ minden hiúsága fölé emelkedő költő, hogy a természet mindent ad az embernek; de az alázatos tiszteletet önmagának kell megszereznie, azt a tiszteletet, amellyel viseltetünk kell minden iránt, ami felettünk, korlátunk, mellettünk él és létezik. Nem szabad tagadnunk, hogy véres és keserves drámák folynak le szüntelen az én és a világ, a szenvedélyek és a magasabb akarat, az érzéki rugók és a láthatatlan világ örök törvényei között, de ezt a küzdelmet az nyeri meg, aki megadva

magát, a magasabb világ előtt alázatos tisztelettel hajol meg. Ez az önmegadás az erkölcsös ember legnagyobb diadala.

Goethe és Hegel gondolkozását vázlatosan egybevetve, egy kis időt szenteljünk annak vizsgálatára, hogy miféle feleletet ad e viszonyra nézve a *Faust* örök bölcsesége. Fogadjuk el Falkenheim véleményét: Faust témája tulajdonképpen az ember rendeltetése e világ folyamában, amint ez a rendeltetés az ő természeti és szellemi kettősségéből fakad. Tovább azonban már ellene kell mondanunk Falkenheim véleményének, amelyben az van ki-mondva, hogy ez az alaptéma legmélyebben egyezik Hegel azon alapgondolatával, hogy az ellentétek örök ellenkezéséből születik meg az egység s ebben az ellentétben maga az ember is ellentétek között siet a maga rendeltetése felé. Nem. Goethe életből és élményből fakadó bölcsesége sehogysen egyezik annak a dialektikának eredményeivel, amely egy merev rendszer és metafizikai magasságokba vezető módszer segítségével mutatja be a szellem kifejlésének különben felséges folyamatát. Az való, hogy a *Faust*-ban is előttünk vívja kíméletlen harcát a jó és a rossz elve, amely Hegel bölceletében is előkelő szerepet játszik, — de ez még a két férfiú gondolkozásának e téren való megegyezését éppen nem bizonyítja. Annyira nem bizonyítja, hogy mi jó lélekkel ajánljuk mindenkinek, hogy meg ne próbálja Hegelt használni kommentárul *Faust* olvasása közben. Az is igaz, hogy mindkettőjük szerint az emberi fejlődés folyamán mind tökéletesebb és tökéletesebb mértékben kell győzelmet vennie a jónak a gonosz felett, de ehhez a felfogáshoz merőben más úton jut a költő és más úton a böleselő: az eredmény tételben kifejezve ugyanaz, de toto coelo különböző az út, mely ehhez az eredményhez vezet, s a költő művének értékében éppen ez az út, a költészet és fantázia útja a döntő. Ez az út titkokhoz vezet és titkok mellett vezet el, titkokhoz, amelyeket Goethe — saját vallomása szerint — akarattal és öntudatosan olvasott bele mindig magyarázatra kínálkozó művébe. Jól látta ő, hogy ez a világ s az ember élete tele van talányokkal, de azt is jól tudta, hogy más lévén az ember és más az Isten szelleme, ezeket a talányokat nekünk megállapítani lehet, de megoldani nem. Mi egyebet nem tehetünk, mint hogy iparkodunk megérteni a megérthetőt, de a megérthető határán túl menni nem akarunk. Hol van ettől a böles önkorlátozástól Hegel merészsége, amely még az Istenség titkait is megoldani akarja!

A költő bátran és sok küzdelem között ment a maga útján, hogy élete műve által kialakítsa a benne levő belső formát. Maga útján ment a filozófus is s ha kettejük útja összetalálkozott, örömmük őszinte és boldog vala. Minden okkal-móddal azonban egyikük sem akart összetalálkozni.

Az alvó testvér

*Emlékszem, éjjel hozták haza,
Én még kis, fehér, ingben jártam,
a holdat néztem s alig vártam,
hogy megvirradjon,
hogy csókot adjon
szűrós, szomorú szája.*

*Ott feküdt
a nagy fehér ágyon...
Odamentem, hogy arcát lágyan
megsimítsam.
Apám ott állott kissé távol
s szólt: — ne költsd fel,
most jött
Szibériából.
Keveset aludt ott szegény.*

*Sötét haja szétfolyt a párnán
s én olyan árván
lestem, hogy két zárt szemével
felém intsen.
Arca lágy volt, mint a frissen
hullott hó...
Aludt a bátyám,
a fáradt legény.
Aludt csendesen, mozdulatlan...*

És még most is alszik szegény.

Kiss Tamás

Az Országos Református Kiállítás

1.

Az Országos Református Kiállítás „történelmünkre, művelődésünkre, oktatásügyünkre, istentiszteleti és gyülekezeti életünkre, sajtónkra, tudományos és irodalmi multunkra, református népünk megismerésére vonatkozó tárgyakat, emlékeket, képes ábrázolatokat stb.“ kívánt „eszméltetésül és buzdításul“ bemutatni.

Csikész Sándor debreceni egyetemi professzor volt a kiállítás gondolatának a fölvetője, az ő éveken át tartó, nehéz és fáradhatatlan agitatórikus tevékenységének köszönhető, hogy a sokfelé rejtőző, sokféle jellegű anyag a legkülönbözőbb helyekről — a legelrejtettebb vidéki paróchiától kezdve országos intézményeinkig — összegyűlhetett és kiállításra került.

Amint tehát a fent idézett célkitűzés mutatja, a kiállítás teljes és átfogó képet óhajtott adni mindarról, ami multunkban és jelenünkben reformátusnak mondható, ref. egyházi élettel, ref. vallású magyar kiválóságokkal bármiképpen is kapcsolatba hozható. A gondolat és a terv tehát nagyszabású: *teljességre* törekszik az első *református* szempont alapján megrendezett expozíció. Ez a teljesség erősen megnehezítette ugyan a kiállítás heterogén anyagának felállítását, de hozott néhány olyan meglepetést a magyar ref. egyházművészet gazdag és ismeretlen anyagával, hogy megvalósulása már csak ezáltal is ünnepi dátumává válik nemcsak a református, hanem az egyetemes magyar kultúrhistoriának. Emellett a jelentősége mellett nem törpül el az a szemléltető ereje, amellyel bemutatja, hogy milyen fontos történelemalkotó erő volt a reformátusság a multban, irodalma és iskolái milyen integráns és sokszor domináló kultúrális elemei voltak az egész nemzet műveltségének, közelmultja és jelene milyen élő és ható sejteknek a folyton tovább sarjadzó mozaikja.

Sajnos, hiányzott a nagyszabású cél szolgálatára a nagy és alkalmas épület vagy az egy területen elhelyezett pavillonok sora. Utóbbi megoldás talán legalkalmasabb és legszemléltetőbb lett volna a kiállítási objektumok sokfélesége mellett. Így három különböző épületben helyezkedett el az anyag: A Magyar Nemzeti Múzeum központi épületének dísztermében, a Magyar Történelmi Múzeum Iparművészeti Gyűjteményeinek Üllői-úti helyiségeiben és a Ref. Theologia Akadémia termeiben.

A Nemzeti Múzeum dísztermének centrumában *Horthy Mik-*

lós kormányzó *Szentgyörgyi* Istvántól alkotott mellszobra áll, mintegy szimbóluma annak a történeti ténynek, hogy a magyar nemzet kormányát válságos időkben a multban is — mint a jelenben — gyakran református kéz vezette biztos erővel. Különösen az erdélyi fejedelmekre gondolunk, akiknek országa egy időben a független magyar élet egyetlen lehetősége volt. A kiállítás tárgyi objektumai közül a leggazdagabbak, legszebbek, a legtöbbet mutatók az ő alakjaik emlékét díszítik. *Bethlen* Gábor aranyozott ezüsből készült egybejáró címeres pohara mellett ott látjuk második feleségének, Brandenburgi *Katalinnak* magyaros szabású díszruháját, valamint egy augsburgi készítésű ékszernek is beillő clavicembalo-t, — egyben tűpárnának is használták, zománcos képei pedig az érzéseket allegorizálják, a látást jelentő képet igazi barokk szellemességgel tükörrel helyettesítve.

Lorántffy Zsuzsánna úrasztalterítője — a Rákóczy és Lorántffy pajzsok díszítik közepén — művészi értékén kívül azzal is sokszorozza értékét, hogy a fejedelemasszony maga hímezte. — II. *Rákóczy* György aranydíszítésű huszáringe, ezüsbuzogánya, imakönyve, a tatár rabságból szabadult *Kemény* János lovasfelszerelése és fegyverzete a fejedelmi emlékeknek kiváló darabjai.

Szép gyűjtemény reprezentálja az államférfiakat és kiválóságainkat. Az erdélyiek közül gr. *Teleki* Sámuel díszruhája, *Bethlen* Ferenc hegyestőre, az újabb korból br. *Bánffy* Dezső és gr. *Tisza* István rendjelgyűjteménye, *Tisza* Istvánnak és *Tisza* Kálmánnak néhány meghitt íróasztali tárgy tűnik ki izléses elhelyezésben.

Kiegészítik az emléktárgyak sorozatát az államférfiúi és írói nagyságok kiváló művészek által megfestett portréi. Ezek a művészi és történelmi objektumok a Múzeumban elhelyezett anyag legszembeötlőbb, szemet is gyönyörködtető díszét képezik. Mondhatnánk három dimenzióban elhelyezett képek ezek, illusztrációi az írott vagy nyomtatott betűben megörökített és ott felhalmozott szellemi fejlődésnek. A tudós szeme a régi, sokszor táblájukat vesztett könyveken, kiadatlan kéziratokon, foszló papirosra írt alig olvasható betűkön akad meg, a református egyház történetének, gyülekezeti és iskolái belső életének, hatalmas irodalmi alkotókészségének örök dokumentumain.

Ennek a reformációt jellemző irodalmi fellendülésnek egyik igen jelentős része a bibliafordítások terén végzett úttörő munka. Ott találjuk *Sylvester* János 1541-ben megjelent újtestamentom fordítását, *Károlyi* Gáspár híres vizsolyi Bibliájának egy példányát s egész sorozatát az azóta készült kiadásoknak. Érdekes a theologiai művek gyűjteménye: kéziratokat és nyomtatványokat találunk itt, utóbbiakat a 16. sz.-ból is, köztük az irodalomtörténeti jelentőségű nagy erdélyi püspöknek, *Geleji Katona* Istvánnak munkája, a *Titkok titka* tűnik szemünkbe.

A református káték és hitvallások mellett jellemző termékei a reformáció és antireformáció korának a hitvita-írások. A kiállítás a református szerzők műveiből ad egy csokorra valót *Mélius Péternek*, *Alvinczi Péternek*, *Komáromi Csipkés Györgynek* és néhány más egyházi férfiúnak írásait téve közszemlére.

A reformátusságnak a magyar zene fejlődéséből kivett részét szépen illusztrálják a legrégebb zoltároskönyvek és más énekgyűjtemények. Sokszor címlap nélküli, megviselt öreg köteteket látunk, így az *Öreg Graduál-t*, a dicséretes legrégebb első nyomtatott kiadását, érdekes kóruspartitúrákat és más régi énekeskönyveket.

A szorosan vett egyházi és ezzel kapcsolatos zenei műveken kívül találunk a régi kéziratok között történelmi vagy kultúrtörténelmi értékeket és kuriózumokat. Ilyenek azok az emlékkönyvek, amelyekbe külföldi egyetemeket járó diákok emlékmondatokat jegyeztek. Csatlakozik ezekhez egy másik, szép kéziratgyűjtemény, ez már nem a tárgyuknál fogva református művekből van összeválogatva, hanem református vallású írók és szépirok eredeti kéziratait tartalmazza. — Kiemeljük ebből *Bod Péternek*, a magyar irodalomtörténetírás egyik megteremtőjének kiadatlan kéziratait. De ott találjuk *Skarica Máté Ráckevei városharól való históriájának* másolatától kezdve *Csokonai*, *Kazinczy*, *Kölcsey*, *Jókai*, *Tompa*, *Arany*, *Ady* kéziratait, hogy csak néhány kiragadott névvel jelezzük, mennyi református lélek járt irodalmi haladásunk élén. Csatlakozik ehhez a szép és gazdag gyűjteményhez a megjelent művek színes táblája, minden szónál ékesszólóbban bizonyítva, hogy a reformátusság a magyar szellemi életben milyen domináló értéket jelent.

Külön szekrényben kerültek a nagyközönség elé a Debreceni Kollégiumi Nagykönyvtár régiségüknél és ritkaságuknál fogva értékes művei.

A Theologia Akadémia épületében nyertek elhelyezést a Ráday Könyvtár kincsei. Ennek kiállítóit nem az a szempont vezette, hogy csak református írók alkotásait mutassák be, hanem a Könyvtár legnagyobb értékeit kívánták felsorakoztatni. Érdekes ritkaság pld. a *Hercegszöllösi Kánonok* eredeti kézírata és 1576-os nyomtatványa, feltűnik *Ember Pál*: *Historia ecclesiastica*-jának írott példánya; az ősnymtatványok közül az 1475-iki *Vencei Biblia*, egy nürnbergi *Biblia* 1478-ból, *Augustinus* „*De civitate Dei*“ c. művének 1479-iki bázeli kiadása és még néhány ritkaság ragadja meg a könyvgyűjtők érdeklődését.

Az itt kiállított Bibliák szép sorozatából különösen érdekes az a kettő, melyben I. *Rákóczi György* fejedelem és *Szász Károly* püspök sajátkezű bejegyzései olvashatók. Érdekes unikum *Kézdivásárhelyi Meskó István*: *Bányász csákány-a*. A *Ráday Pál*-hoz

fűződő tárgyak: levelei, naplója, önéletírása is itt vannak ebben a gyűjteményben.

Az Országos Levéltár főleg régi református papokra, ekkleziákra, iskolákra vonatkozó okmányokat állított ki. Ott látjuk Ecsedy *Báthory* György végrendeletét, *Rákóczi* Zsigmond fejedelemét, sok adománylevelet, *Báthory* Zsófia néhány szomorú intézkedésének dokumentumait. Érdekes és figyelmet keltő nyomtatvány a Múzeumi Levéltár anyagából a Misztótfalusi *Kis* Miklós amsterdami betűtípusait feltüntető lap.

Végigtallózva a hatalmas anyagon, alig vázlatosan tudjuk csak képét adni annak az imponáló történelmi és irodalmi emlékgyűjteménynek, ami itt kiállításra került. Pedig a kiállításra kerülő összes anyagnak ez csak egy részét képezte. Kiegészítette még ezt az egyházi életre vonatkozó legkülönbözőbb eszközök, templomberendezések, kegyszerek, harangok, kopjafák, kriptai kincsek nagyrészt művészettörténeti értékű és sok meglepetéssel szolgáló gyűjteménye. Ezeknek egy része a Nemzeti Múzeumban, nagyobb és új része az Iparművészeti Múzeum épületében foglalt helyet.

Históriai érdeklődésünkhöz közelebb állanak a magyar kultúréletünkben oly jelentős szerepet játszó református iskolák. Az ősi református kollégiumok mindenikének megvannak a maga nagy alakjai, ősi nyomtatványai, történelmi dokumentumai és felszerelési eszközei, amivel dicsekedhetnek. A Debreceni Kollégium méltán büszke az Arany által megénekelte *Hatvani* professzor úttörő fizikai eszközeire, főiskolai szolgadiákok részére kiadott receptjeire. Kiállított rézmetsző diákok negatív lemezeiből is néhány finom munkát, alapító oklevelek, régi iskolai törvények írott emlékeit. Föltűnik *Csokonai* Vitéz Mihály pere az 1792-iki Acta Sedes Scholasticá-ból. Olvashatjuk *Horthy* Miklós IV. osztályú tanuló igen jó bizonyítványát. Érdekes kuriózitások a régi legátusok libellusai.

A sárospataki iskola néhány régi metszetben mutatja be legelső ősi épületét, kiváló fizikaprofesszorának, *Simándy* Istvánnak Leydenből hozott és 1708-ban használt három érdekes eszközét, a diákélet: Pánczél vármegye kedves emlékeit. A pápai iskola régi metszeteken, okmányokon kívül, főleg éremgyűjteményével dicsekszik. *Kozma* Andor gyönyörű versének, *A karthagói harangok*-nak kézírata szintén ebben a gyűjteményben foglal helyet. A nagykőrösi iskolának *Arany* János kezeírásával ellátott füzetei és más Arany-okmányok vannak birtokában, a kunszentmiklósi *Baksay* Sándor emlékével dicsekszik. Lehetetlen valamennyit felsorolnunk, lehetetlen rövid cikk keretében igazában ismertetni azt a tanulságos, történelmi érdekességű, de a közelmúlt történetét és a jelen viszonyokat is elének állító gazdag gyűjteménysorozatot, amit az iskolák, egyházi belmissziós intézmények nagy gondnal és sze-

retettel felsorakoztattak. Elszakított területen élő testvéreink közül a jugoszláviai ref. egyház fejezte ki együttérzését felküldött anyagával.

Végigtekintve a kiállítási helyiségeket, szinte azt kérdezzük magunkban, miért is nem jött létre már korábban, még nagy szétzaggattatásunk előtt egy ilyen, értékeinket minden szónál hatalmasabban reprezentáló expozíció. Csak elismerésünkkel adózhatunk Csikesz Sándornak, aki nemcsak a gondolat atyja volt, hanem az emberfeletti munka legnagyobb részét is viselte. *Üttörő* munka volt, talán nem is lehetett előre tudni, hogy mennyi és milyen természetű anyag fog felhalmozódni. Ezeknek a nehézségeknek tudjuk be azt, hogy a rendezésnek voltak bizonyos nyersen hagyott részletei. — Elismerjük, hogy a megoldás egészen más lehetett volna, ha nem kerül a gyűjtemény három különböző épületbe. Hozzátehetjük, hogy még ez a három hely sem tudta befogadni az objektumokat, a Theol. Akad. termei pedig erre a célra teljesen alkalmatlanok. Talán ennek tudható be az is, hogy a kiállított anyag nem tárgya és tartalma szerint kapott helyet, hanem aszerint, hogy kinek a birtokában van jelenleg. A Nemzeti Múzeum épületébe a budapesti állami gyűjtemények kincsei kerültek és néhány vidéki könyvtár könyvritkaságai. A Ráday-könyvtár anyaga, amely ezek mellé és közé illett volna legjobban, a Theologia épületében maradt. Az iskolák ugyancsak a Ráday-utcában nyertek elhelyezést, de a debreceni, sárospataki, pápai kollégiumok tárgyainak nagy része az Iparművészeti Múzeumba került. A szempontok egysége sem érvényesülhetett így az elrendezésben. Kegyszerek iparművészeti remekeit a Nemzeti Múzeumban is találtunk, míg a főanyag az Üllői-úti épületben foglalt helyet, ott sem művészettörténeti elvek, hanem egyházmegyék sorrendje szerint rendezve.

Találtunk sok olyan okmányt, — különösen az Országos Levéltár kiállításában, — melyek jelentéktelen, különben is olvashatatlan tartalmukkal nagyközönségnek nem mondanak semmit. Viszont — és ezt tartjuk kiállításunk legfőbb hiányának — nem láttunk olyan okmányokat, törvényeket, rendeleteket, amelyek egyházunk küzdelmes multjának kiemelkedő momentumait lettek volna hivatva illusztrálni. Hol voltak a nagy erdélyi fejedelmek békekötései, a vallásszabadság kimondása, Lipót uralkodásának sérelmes intézkedései, a vészttörvényszékek dokumentumai, az egyházszervezés és a dekretális eskü szempontjából is annyira fontos Carolina Resolutio, a Türelmi rendelet, az 1790/91-iki, az 1848-iki törvényhozás vallásügyi paragrafusai? Nemrégiben láttuk a bécsi béke okmányát a Magyar Törvény Multja kiállításán; *Bocskay*-nak ez a korszakalkotó műve miért nem nyert elhelyezést a Református Kiállításon?! — Úgy hisszük, hogy a középiskolai mű-

veltséggel rendelkező látogató az ilyen tanulmányaiból fennmaradt emlékképeket könnyebben és nagyobb haszonnal elevenítette volna fel, ha az ismert nevek és dátumok egyszerre az eredeti okmányon lépnek eléje és nagyobb haszonnal és élvezettel nézte volna végig, mint papok telekvásárlási vagy donációs leveleit.

Szeretettel írtuk le ezeket a sorokat tanulságul a jövő számára, mert hisszük — és kívánjuk is, — hogy a református kincesek és dokumentumok első nagy mozgósítását követni fogják még más kiállítások, talán külön a történelmi, külön a művészeti kibontakozást mutatva be egységes szempontok szerint rendezve és időrendben tüntetve fel a fejlődést. És megvalósul majd a református javak állandó kiállítása: a református múzeum.

Szabó Richárd

2.

A magyarországi református egyházak ötvösműveiről

A református egyházak belső berendezéseinél a művészeti lehetőségek alkalmazására kevés tér adódik. A művészeti eshetőségek főleg csak a kelyhek, a kenyérosztó tálak, a bortartó edények, a keresztelési eszközök s az úrasztali terítők díszítésére szorítkozhatnak.

Az első *Országos Református Kiállításon* kiállított pazar bőségű tárgyi emlékek alapján örömmel állapítható meg mégis, hogy e szűk lehetőségek ellenére is a magyarországi református egyházak szerencsésen élték túl a török idők szakadatlan pusztításait s a későbbi mostoha csapásokat s még manapság is oly jelentős kultúrkincseket bírnak, melyek nem csupán egyházi vonatkozásaikban nagyszerű emlékei a magyarságnak, hanem amelyek ritkaságuknál s művészi megmunkálásuknál fogva sokszor egyedülálló remekei az egykor magasan szárnyaló magyar művészet pusztulásba és feledésbe hanyatlott letűnt századainak.

Az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum csarnokában rendezett kiállítás a magyarországi református egyházak birtokában levő liturgikus felszereléseket tartalmazza. Nagyszabású jelentőségét már az a körülmény is magasan fémjelezi, hogy a csonkaország ezeregyszáz egyházából mintegy ezer vesz részt e nagyszabású bemutaton, vagyis jóformán minden olyan egyház felsorakoztatja remekeit, amelynek a birtokában művészeti szempontból számbavehető tárgy van. A kiállítás ilykép pontos és hű tükrö a magyarországi református egyházak gazdagságának.

A szentedények zömét az ötvösművészeti alkotások teszik.

Ezeknek a liturgikus szerelvényeknek a birtokába a református egyházak háromféle úton jutottak. A legrégebb tárgyak az egykori katolikus templomok épületeivel együtt állítottak be a református célokra. Ezek még mind a középkori gótikus magyar keresztyén ötvösművészet alkotásai. A második beszerzési forrásból eredetteknek vallási buzgóságból és hitből önként felajánlott tárgyak tekinthetők. Ezek sorában láthatjuk a reneszánsz és korabarok világi német és magyar ötvösség remekművű és művészet-történetileg is igen jelentékeny serlegeit, fedeles és talpas poharait. A harmadik csoportot pedig azok az ötvösművek teszik, melyek a református magyar egyházak közvetlen rendelésére egyházi használatra készültek. Mind e három csoport a kelyhek s az úrvacsorai szolgálatra állított edények oly gazdagságát mutatja, melyek ismerete nélkül a magyar művészet- és művelődéstörténet sok fejezete csonka és színtelen lenne.

A református magyar kincsek közül a szakkörök előtt eddig csak a nagyobb és a hozzáférhetőbb egyházak birtokában levő szentedények voltak ismeretesek. Jelentősége tehát és soha kéllőleg meg nem hálálható érdeme a Református Kiállításnak az a tevékenysége is, hogy az ország nehezen megközelíthető, eldugott kis falvaiból is előhozta a szentedények olyan jelentős darabjait is, melyek még a magyar műtörténeti kutatások örvendetes felendülései és szorgalmazásai ellenére is valószínűleg még hosszú évtizedekig lappangtak volna a magyar református egyházak birtokában.

Ezer református magyar egyház szinte mérhetetlen tömegű kincsei fölött átpillantva, egyik legfőbb kultúr- és művészet-történeti tanulságul az a tény tűnik elő, hogy ezek az alkotások majdnem mind a magyar ötvösségtörténet beszédes alkotásai. A műtárgyak kileneven százaléka ugyanis a régi magyar ötvösmesterek kezeiből került ki. Előkelő művészi megjelenésükön és hatásos előállításukon kívül mérhetetlenül emeli jelentőségüket az a tény, hogy majdnem mindegyik magyar alkotás magyar feliratokkal van ellátva. Bibliai idézeteken kívül vésett felirataikban megörökítették az egykori ajándékozók s a predikátorok neveit is. Az egyes földesurakon kívül nagy számban találjuk ezek sorában a magyar föld egyszerű fiait s a magyar reformátusság szerény, de vallási buzgósággal telt nemes szívű hívőit.

Érdekes tanulságul adódnak, szemlátomás szerint, az egyházmegyék és kerületek szerint rendezett műtárgyak sorában a magyar ötvösművészet fejlődésében mutatkozó áramlatok és irányzatok tükröződései. Tisztán kristályosodnak ki az egyes magyarországi ötvösszékek szerepei és tevékenységei is.

A topografiai rendben felsorakoztatott értékek fölött áttekintve, a nagy általánosságban levonható tanubizonyságok so-

rából elsőnek az adódik s legjobban az tűnik a szemünkbe, hogy a *dunántúli vidékek* egyházainak a kelyheinél az ellenreformáció egyházi ötvösművészeti áramlatai jutnak döntő szóhoz, míg a tiszántúli vidékeken az erdélyi világi ötvösségé a döntő szerep. Világosabban megjelölve ez azt jelenti, hogy a *dunántúli* református egyházak úrvacsorai poharai gyanánt nem a polgári ötvösség által előállított s nagyszámú, különböző műformákban létrejött poharak, serlegek és kupák szolgálnak, hanem túlnyomó részt az általánosabban jezsuita stílusnak nevezett kehelytipust veszik át s ebben a műformában létesítik az úrvacsoraoosztáshoz szolgáló poharakat. Ezek tehát hatkarélyos talppal, lapított alma idomú nodussal s többnyire a kor stílusának megfelelő trébelt-művű nagyvirágokkal díszítettek. Mestereik jórészt a győri és a komáromi ötvösök. Ezek céhbeli tevékenykedéseiről s műalkotásaikról az idáig ismeretes kevésszámú emlékek alapján nem lehetett még tiszta képet nyerni. A református kiállításon felsorakoztatott nagyszámú e nemű emlékekből a győri és a komáromi ötvöscéh a jezsuita művészet lelkes és kvalitásos gyakorlásával egészen új arcot nyert s műveikkel a magyar ötvösművészet történetét egy érdekes fejezettel gyarapították.

A *tiszántúli* református egyházak korai emlékeinél ezzel szemben a XVIII. századig nem találkozzunk hasonló törekvésekkel. Az egyházak úrasztali poharai nem rokonok a katolikusok kelyheivel. Ezekkel szemben olyan gótikus poharakat, reneszánsz serlegeket és talpas poharakat, valamint barok fedeles és talpas serlegeket láthatunk, melyek mind a világi ötvösség olyan alkotásai, melyek a legszorosabb kapcsolatban állanak az erdélyi nemesfémművészettel s amelyek csak később és akkor lettek egyházi célokra beállítva, midőn azokat az egyes kegyes szívű adományozók az egyházaknak e célokra felajánlották.

A XVIII. században azonban egyszerre megváltozik a helyzet. S noha a református egyházak sohasem törekedtek az öncélú ötvösművészeti formák, vagy technikák kialakítására, mégis azt látjuk, hogy ennek ellenére is a XVIII. században kialakul egy önálló református magyar kehelytípus.

Ennek a kehelytípusnak gyökerei a nürnbergi és az augsburgi ötvösség harangvirág serlegeihez nyúlnak vissza. E serleg forma kizárólagosan világi rendeltetésű volt. Az ú. n. díszpoharak sorába tartozott. Formai megoldásuk lényegileg abban állt, hogy a többnyire kerek idomú és orsó formájú talpra az ötvös a harangvirágot utánzó felső részt, az ú. n. kelyhet helyezte. A XVII. sz. volt e serlegek fénykora. A német ötvösök e szép formahatású műveikkel csakhamar meghódították a piacokat. Így jutottak el azok csakhamar Magyarországra is, ahol a magyar ötvösök nagy népszerűségüknél fogva szívesen utánózták s nemsokára na-

gyobb számban állították elő azokat. A magyarok nem voltak azonban a német mesterek szolgálai utánczói, hanem leleményességüknél fogva azok formáiba variációkat is tudtak belehozni és sokszor nemzeti díszítő technikáikkal is ellátták őket. E formai átfogalmazásnak s a nemzeti díszítő eljárások alkalmazásának jellemző szép példája a debreceni egyház XVII. századi fedeles harangvirág serlege, melyet készítője az ú. n. erdélyi festett zománcsal, vagyis színes virágokat utánczó dísszel ékített.

A XVIII. században történik azután a harangvirág serlegeknek a magyarországi református egyházakra vonatkozó döntő átfogalmazása: a talp és a kupa részek az idő előrehaladásával mindjobban kiszélesednek, a hólyagok mindinkább ellaposodnak, úgy, hogy 1740 táján az egykori világi harangvirág serlegekből kialakul az a kehely-típus, mely azután egy félszázadon át a tíszántúli református egyházak végleges kehely-formája marad.

E szent edények stílusát, formáját, valamint típusát joggal lehet a magyar református kehelynek tartani, mert ezzel a formával más népeknél nem találkozunk. Az Országos Református Kiállítás mintegy száz darabot sorakoztat fel belőlük. E kehely-típus idáig ismeretlen volt a magyar szakkörök előtt. Megismerését a magyar művészettörténeti tudomány a református kiállításnak köszönheti. A debreceni ötvösök jegyeivel és a löcsei ötvös-céh bélyegeivel találkozunk rajtuk. Valószínű, hogy kialakításuk s a magyar református kehelytípussá való megfogalmazásuk a debreceni ötvösök érdeme. Debrecen lehetett előállítási gócpontjuk s bizonyosnak látszik, hogy *Büttösi István* és *Békési István* műhelyeiben készítették őket a legnagyobb számban, mert többnyire ezek bélyegeivel találkozunk rajtuk. A balatonkenesei egyháznak is van e sorozatba tartozó, formailag és megmunkálásukban teljesen egyező két kelyhe, 1747-ből, melyeket azonban szintén *Büttösi István* debreceni mester készített.

Borsod, Abaúj és Zemplén egyházi kincseinek előállítói többnyire a felsőmagyarországi ötvösök. Közülük legjelentékenyebb a kassai mesterek szerepe, ami magától értetődő, hiszen Kassa nemcsak Felsőmagyarország, hanem okleveles adatokkal kimutathatólag az egész ország egyik legnagyobb ötvösgócpontja volt. Közel négyszáz névleg ismert ötvöse sorából kerültek ki a magyar művészettörténet legjelentékenyebb mesterei.

A vizsolyi egyház úrasztali edénye eredetileg világi pohár volt. Ennek a XV. században készült műnek a derekán öntöttműves, áttört öv fut körbe. A levelekkel ékes tagozaton állat- és emberalakok is díszlenek. A legbájosabb gótikus magyar poharak egyike. A vilmányi egyházban kehely gyanánt egy XVI. századi talpas pohár szolgál. *Parth János* kassai ötvös műve. A nagy-képzettségű mester különösebben remekelt e darabnál, úgy, hogy

a reneszánsz trébelt ornamentikájának józan alkalmazásával e mestermű messze kimagaslóvá válik korának társemlékei közül. A kassai ötvösművesség nagyszabású alkotása Kecskeméti Ötvös Péter azon dísztányérja, mely a miskolci ref. egyház kinstárában maradt reánk. Az 1670 körül készült nagy, ovális idomú és trébeltál csigás díszekkel, valamint arcaikat kagylókkal eltakaró négy női hermával ékes, Kecskeméti Ö. Péter a XVII. századi magyar ötvösség egyik legmarkánsabb alakja. Neve a drágakövekről és azok hasznairól írt kéziratok könyve alapján magasan ragyog a magyar művészettörténet egén. Miskolcon őrzött tálja igazolja, hogy nemcsak elméleti, hanem gyakorlati tudása is méltóvá teszi e hízelgő megjelölésre.

A gőncruszkai ref. egyház is a kassai ötvösművek egy nagyszabású emlékével rendelkezik. Ez a mű egy fedeles kehely, mestere pedig Diószegi István, kit mint a Louis XVI. stílus egyik legkorábbi magyarországi előfutárát tart számon a művészet-történet.

Pazar gazdagsággal van képviselve a *pesti* ötvöscéh is. A pesti mesterek aránylag későn, csak 1760 táján szervezkedtek önálló ötvöscéhbe. Cézébeli tevékenységeik ilykép csak kerek egy századra terjednek. Református egyházaink közül mintegy ötven rendezkedett be pesti kelyhekkel. E szentedenyek túlnyomólag a jozefinizmus s az elszegényedett századforduló egyszerű, szerényebb igényű, ú. n. „sima“ stílusával készültek. Soraikban azonban itt is, ott is felbukkan egy-egy gyöngyszem, vagyis egy Prandtner, majd Groszmann, avagy pedig egy Szentpéteri kehely.

Szentpéteri József nemcsak időrendileg a magyar ötvösművészet legnagyobb s utolsó mestere. Művészi felkészültségével, szellemi képességeivel s gazdag fantáziájánál fogva csak korának francia mestereivel mérhető össze. Rimaszombati születésű volt s Kassán át került le az ország szívébe. A pesti ötvösök féltékenységei s ellenszenvai miatt sok nélkülözéssel s mellőzéssel indult meg a pályája, úgy, hogy a magyar ötvösművészet e halhatatlan emléké őriása nem volt még harminc éves, midőn már tiszta ősz volt.

Az idegen környezetben a szülőföld iránti olthatatlan szeretet, a visszaemlékezés és a nosztalgia különösebben sarkalta Szentpéteri Józsefet akkor, midőn a szilvásváradai egyház kelyhét készítette. E művét még 1818 előtt, állítólag 1811-ben alkotta Pesten, úgyhogy ez a munkája nemcsak az egyik legkorábbi alkotása, hanem hírnevének szárnyalása tulajdonképpen ezen remekével kezdődik meg. Gazdag leveles díszek között kosarakat tartó nőalakok díszlenek trébelt művű megmunkálásban e kelyhen.

A Budapest—Kálvin-téri egyház keresztelő tálja és kan-

nája 1824-ben készült s ugyancsak Szentpéteri keze alól került ki. Leveles díszek között medaillonokban Krisztus megkeresztelését, majd ugyancsak Jézust látjuk a kisdedek között. A nagynevű magyar mesternek idáig ez a két remeke nagy számbói álló alkotásai közül a legszebb. A kecskeméti egyház kelyhét 1848-ban készítette. Csészéjén leveles díszek között az Utolsó vacsora van Leonardo da Vinci közismert milánói freskója után megjelenítve.

A magyar művészettörténet szempontjából roppant érdekel bírnak a református egyházaknak még a *reformáció előttről* származó műkincsei. Ezek sorát a bőnyrétfalui kehely nyitja meg. A XIII. s a XIV. század fordulóján készült mű olyan kör-talppal rendelkezik, melyen trébelt liliumok s poncolt pettyek között a négy evangélista mellképét ábrázoló kézkománcos és niellos plaquok díszlenek. Lapított gömbnodusán a küllős rotulusokban elhelyezett betűk Jézus nevét adják.

A magyar ötvösségnek e páratlan művészettel előállított kelyhe egyúttal a magyarországi református egyházak legrégebbi szentedénye is. Az abai egyház kora-gótikus kelyhe a XIV. sz. végén keletkezhetett s szépségében vetekedik a budapesti koronázó főtemplom formailag rokon kelyhével. A győri egyház két XV. századi gótikus kelyhe közül az egyik börtüsfiligránnal ékített, vagyis a magyar középkori díszítő eljárások egyik igen jellemző és sajátos technikájával. Sodronyzománcos kehelyre is reábukkanunk a református szentedények sorában. Ez a mű a középszabolcsi vajai egyházé. Sajnos, csonka: kosarának egykor hat sodronyzománcos díszű lemezéből mindössze egy maradt reánk.

A középkori egyházi ötvösség termékein kívül különösebb nemzeti érdekekkel bírnak a *csúcsíves kor* egykor *világi* rendeltetésű tárgyai. A zsákai egyház három plasztikus oroszlánt formáló lábón nyugvó pohara megoldásában teljesen rokon azzal a pohárral, mely egy negyedszázaddal előbb a mádi ref. egyház birtokából került az Országos Magyar Iparművészeti Múzeumba. A gótikus hólyagos magyar serlegek jellemző emléke a miskolci ref. egyház talpas serlege. Az ilyen formájú ötvösművek főleg a XV. század 2. felében divatoztak Magyarországon. Mátyás különösen kedvelte őket — s ha hitelt lehet adni az egykori leíróknak — állítólag 800 darab volt birtokában.

Napjainkra csupán hat hólyagos serleg maradt: a miskolci, a bécsújhelyi Korvin serleg, az Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeum Eszterházy gyűjteményének nürnbergi serlege s az a három további darab, melyet 1476-ban vitt az olaszországi Rieti városába az itt nunciusként járt rieti-i püspök.

A végtelenségig lehetne folytatni a magyar református egyházak ötvösműveinek felsorolását s a szentedények műtörténeti

méltatását. Külön nagy fejezetet érdemelne a *külföldi eredetű* ötvösreemeknek a felsorakoztatása is. E gazdag csoport élén kétségtelenül a debreceni egyház fedeles díszkupája áll. Oldalán gazdag trébelt jelenetben a szabin nők elrablását láthatjuk oly pazar előadásban, mely még a német díszkupák gazdag emlékényében is párját ritkítja. XVII. századi augsburgi munka; 1697-ben 100 dukátért vásárolták Pozsonyban.

A református egyházak szentedényei világosan mutatják, hogy a középkori keresztyén és világi ötvösség örökségét kegyelettel őrizte meg a magyar reformátusság. Emellett kétségbevonhatatlanul igazolják azt is, hogy a magyar ötvösművészetet a színmagyar kálvinista nép nemcsak hogy nagy sikerrel művelte, hanem sok esetben az is tartotta fenn. Éppen ezért, ebben a pillanatban, midőn a magyar református egyházak kincseinek e bemutatója után e szentedények az egyszerű falusi egyházakba visszaindulnak, szorongó szívvel nézünk további sorsuk elé.

Minden ilyen nagyszabású kiállításnak, mely anyagában ennyi temérdek novum és magas művészi értéket hoz napvilágra, van egy szomorú velejárója is. A szívtelen és kegyetlen kereskedők és kizsákmányolók, valamint a kapzsi „műgyűjtők“ megindulnak a magyar művészet e sokszor páratlan ritkaságú kincsei után s a kellőleg nem tájékoztatott körökből a maguk önző céljaira megkaparintják az ilyen kincseket. Az Országos Református Kiállítás bebizonyította, hogy e műkincseknek nem szabad többé a falusi magányban rejtőzködniök. Ország-világ elé kell tární művészeti egykori nagyságunk e beszédes emlékeit. Méltó helyük az Országos Magyar Iparművészeti Múzeumban volna, avagy egy esetleg felállítandó Magyar Református Múzeumban. E kincsek megmentésével azonban sietni kell, mert semilyen más kézben sincsenek biztonságban. Szomorú példa erre az ónodi két díszedény is. I. Rákóczi György fejedelem két talpas és fedeles serleget adományozott ennek a református egyháznak. Hűséggel őrizték is e szentedényeket egészen 1880-ig, midőn is az anyagi válságba került egyház mindkettőt gróf Andrassy Manónak adta el. A vásárló magyar főúr emlékezetül elkészítette e két nagyszabású edény mását s azokat az eladó egyháznak ajándékozta. Az eredeti műtárgyak azonban új tulajdonosuktól csakhamar tovább kerültek. Rotschild gyűjteményébe jutottak s innen tovább a párisi Cluny-múzeumba. Ma ott van kiállítva az ónodi egyház egykori, I. Rákóczi György fejedelemtől ajándékozott hólyagos serlege. De csak az egyik, míg a másik még mindig valamilyen külföldi gyűjteményben lappang, avagy esetleg már végleg elpusztult. Így kallódnak el a magyar művészeti múlt egykori dicsőségei és ez a szomorú példa arra int, hogy fokozot-

tan és féltve őrizzük a magyar reformátusság páratlan kincsait is, nehogy ragyogó és gazdag multunk után még ebből is kifosztva, szegényen, reménytelenül és vádlottan álljunk az utókor előtt.

Mihalik Sándor

3.

Török és törökös magyar himzések a református kiállításon

Előrelátható volt, hogy az egyházunk tulajdonában levő műtárgyak közszemlére tétele sok eddig ismeretlen értéket juttat napfényre. Ki gondolta volna azonban, hogy elérjük még azt is, hogy műkincseink hozzásegítsenek a török művészet ismeretének elmélyítéséhez és az eddiginél élesebb világot vessenek a török és magyar díszítőművészet közti viszonyra?

Pedig nem mondhatjuk, hogy török anyagunk nagyon gazdag lett volna. Mi azonban nem annyira világviszonylatban ítéljük meg a dolgot, mint inkább a saját szempontunkból. De még ha török szempontból nézzük is az anyagot, akkor is találunk benne olyat, ami fontos megállapításokhoz segít.

Tarka selyemmel és arannyal hímzett egyszerű szerbvászon úrasztali kendőket és terítőket láthattunk a kiállításon. Kivétel volt a Kálvin-téri templom nagy lila bársony úrasztalterítője selyemvirágokkal. Fejlődéstörténeti szempontból azonban ez a legkevésbé érdekes tárgy, mert túlságosan új keletű és abból a korból való, melyben a török művészetet már nagyon áthatotta a nyugateurópai.

A régi darabok közt van egy kis kendő a győri egyházközség tulajdonában, melynek négy szélén török írás fut végig. Somogyi József barátom a betűk vonalvezetésében a 16.—17. század stílusát látja. Tehát a török hódoltság koráét. A díszítő formák stílusa és a színek kompozíciója is arra vall, nemcsak ezen a kendőn, hanem a többiekén is, hogy emlékeink nem újabb behozatali tárgyak, hanem a török időkből valók.

A népszerűen háremhímzéseknek nevezett tarka kendők végtelenül bájosak. Naivitás és biztos, fejlett stílusérzék egyformán hatottak közre ékítményeik létrehozásában. Ezzel azt mondom, hogy megvan bennük az, ami a Keletet, a keleti életet és művészetet minden változatában olyan elragadóvá teszi. A színek közül a vörös, a kék és a zöld uralkodik bennük; azok, melyek az érzésre és kedélyre a legélénkebben és legkellemesebben szoktak hatni. Ez az együttes az, amit a kütahjai műhely híres mázas cserepein is élvezünk, különösen Istanbulban, a Rüsztém pasa

dsámi, a Baghdaad Kjösk, de még nagyobb mértékben az egykori szultánok háremének falburkolatán. Nem kételkedem benne, hogy a kínai Ming-korszak (1368—1644) tarka porcellánai ösztönözték a török agyagműveseket az erőteljes és élénk színösszetételekre. A sokszínű kínai porcellán hatása következtében szakított az ozmán művészet a régi perzsa és szeldsuk hagyománnyal, a kék, sárga, ibolya, fekete és fehér összehangolásának kedvtelésével.

Ráismerünk a kínai mintákra a virágokon és egyéb növényi motívumokon is. A nagykőrösi gazdagon hímzett terítő különösen bővelkedik „chinoiserie“-kben. A csipkés palmetták, az egymás elé sorakozó kis palmettaabroncsok, a paeoniák, a Buddha ujjának nevezett citrus decumana mind elárulják a kínai iskolát, melynek Nagy Szulejmán alatt, mikor a távol Keleten a kongeniális Chia Ching uralkodott, nagy tekintélye volt az oszmán birodalomban is. (Bizonyíték az e korból fennmaradt sok-sok porcellán a szeráj gyűjteményében.)

Fejldéstörténeti szempontból még ezeknél a tényeknél is érdekesebb megállapításokra ad alkalmat néhány nagyon régi török motívum. Elsősorban az úgynevezett csintamani, a három egymással szembeforduló duzzadt holdsarló a szemerei és kispaládi kendőkön. A motívum megfelel a három gyöngyszemnek, melyet a mahayana buddhizmus díszítő művészete bőségesen alkalmaz. A név arra mutat, hogy a törökök e jelképes formát szintén az északi buddhista művészetből származtatják. Inkább hiszem azonban, hogy itt az a különös eset forog fenn, hogy ezúttal idegen eredetűnek tekintik azt, ami a sajátjuk. A Krisztus utáni 9. századból való turfáni falfestményeken már előfordul a hármass jelkép, a tigrisbőr fekete csíkjával kapcsolatban. Ezeket a hullámos csíkokat, melyek régi török szőnyegeken, de különösen brokátokon és bársonyokon igen gyakoriak, a törökök ma yildirimnek, azaz villámnak nevezik, bizonyára kínai befolyás következtében. A tigrisbőr ábrázolását azonban ott látjuk, ezekkel a csíkokkal, a hunnkorszaki Mongolországból (a Noin Ula hegységéből) származó és a mi időszámításunk kezdetéről való emlékek között is. A hármassával ábrázolt holdsarlók a legnagyobb valószínűség szerint talizmánok. Háromszög alakú talizmánok ma is nagyon népszerűek a törököknél.

A csintamani és a jildirim mellett egyéb, a török művészetben igen fontos szerepet játszó motívumok is találhatóak a hímzett szerbvászon kendőkön. Egy poroszlói terítőt nagy kék lótuszpalmetták fednek, belsejükben vörös rozettákkal. Az igen finoman hímzett kölsei terítón kék ciprusok láthatók, belsejükben vörös és arany rozettákkal; körülöttük vörös és arany palmetták. E növényi díszítő formák ugyanazok, melyek a híres kis-

ázsiai szőnyegekén díszelnek, csak ott természetesen sokkal gazdagabb, pompásabb kifejlesztésben.

A mi hímzéseink viszont, ha nem is olyan csodálatraméltók, mint a minden képzeletet felülmúló perzsa és török csomozott szőnyegek, sok tekintetben épen igénytelenségük folytán elragadóak. Egyikük, egy kispaládi kendő, igazán meseszerű. A vörös, zöld, kék és arany hímzésen a legjellemzőbb török növényi díszek láthatók. A közepén rozetta; a körülötte kifejlesztett korongban négy jácint és négy székfűvel kombinált lótuszpalmetta. Köztük esintamanik és jildirimek. A négy sarokban, közös tón, tulipánok és székfűk. Az oldalak mentén, ugyancsak közös száron, tulipánok és jácintok. Gyakori esetek az ilyenek a keleti növényi díszítő formáknál. Éppen úgy, mint az ókori ázsiai állatkompozíciókban a különböző elemek egy- és ugyanazon képzelt lényen.

A kutató különös élvezettel ismeri fel a levezetett, egyszerűsített motívumokban az előkelő mintákat és azokat a másodlagos jelenségeket, melyekből a harmadlagosak, a mi díszítő formáink származtak. Különösen tanulságos ebben a tekintetben egy keceméti kendő, ezüst palmettákkal és ezeknek belsejében kék és vörös rétegekkel, melyekben határozottan fel lehet ismerni a cifra-szűrők helytelenül pávaszemnek nevezett díszét. A legerősebb színhatású példány, egy poroszlói kendő, melyet ellentétesen hajló ágak borítanak, mindeniken egy-egy nagy kék-ezüst, hat-hat vörös és hat-hat világossárga palmettával, különösen jól példázza a díszítő elemek félreértése következtében bekövetkezett átalakulást. A szomódi kehelytakarót díszítő csokrokon, melyek zöldre és mályvaszínre hangoltak, még könnyen ismeri fel a szakértő szem a kifordított szírmű lotusz-palmettát. A hasonló stílusban hímzett zsujtai kendő lotuszpalmettái már amilyen bájosak színen, olyan „provinciálisak” rajzban.

Ilyen és hasonló gyönyörű ékítményes mesékből indult ki a magyar úri hímzés, amint azt sok emlék bizonyította a mi kiállításunkon is. A hangácsi, öcsödi, gönci, miskolci, aszalói, mátyászkai terítők, hogy csak néhányat említsek, tele vannak törökös formákkal. A szászvárosi (1772-ből) és a bihartordai (1799-ből) bizonyítják, hogy a keleti hatás az egész 18. századon át erős, sőt döntő volt. A csépi színben közelíti meg az említett török mintákat. A csengeri, a váltakozó ciprusokkal és tulipánokkal, élénken emlékeztet egy szőnyegre, mely Sofonisba Anguissola 17. századi olasz festőné egyik képén látható. A szentiváni török kendő vörös rozettái és kék ciprusai átöltött hímzések. Az átöltés ilyen mintákból származott át a magyar úri hímzésbe. A Keleten nagyon nagy multja lehetett. Erre vallanak egyes stílusformák, az átpólyázott virágszírmok, palmetták és rozetták, már az asszír művészetben, majd a szaszanida perzsában és a bizánciban. A

nagyszentmiklósi, ugyancsak iráni jellegű aranyedényeken az átlatformákon találkozunk ilyen átöltésszerű tagozásokkal.

Mintha nagyon is elkalandoztunk volna. Ha a Kelettel foglalkozunk, nem tehetünk másképen. Ami pedig a mi magyar érzésünknek legjobban felelt meg, az mégis csak a nagy ősforrásból való, melyet lelkünk kára nélkül meg nem tagadhatunk.

Felvinczi Takács Zoltán

4.

A református kiállítás néprajzi értékei

A művelődéstörténeti szempontból nagybecsű kiállítás gazdag anyagában majdnem elvész az a néhány néprajzi jelentőségű tárgy, amelyre itt olvasóink figyelmét fölhívni kívánom.

A református egyháznak legmélyebb jellembeli sajátosságai közé tartozik, hogy a néplélek megértésére és megbecsülésére törekedett kezdettől fogva. Ez magyarázza meg, hogy a népművészet alkotásai éppen a református vidékeken maradtak meg és fejlődtek leggazdagabban. A református temetőekben sok helyen ma is megvannak az ősi fejfák vagy kopjafák és nem cserélték ki őket ízléstelen és idegen táblákkal, keresztekkel és obeliszkekkel. Ahol még megvannak, meg is kell őket becsülnünk. Ne engedjük feledésbe menni a fejfafaragók mesterségét és a legszebb példányokat rajzokkal, fényképekkel vagy kisebbített másolatokkal is igyekezzünk megörökíteni.

Az értékes kelyheket és egyéb templomi edényeket vissza kell adnunk, csak egyes alkalmakra gyűjthetjük őket egybe úgy, ahogyan ez most történt. De a kidőlt kopjafákat vagy legalább másolataikat állandóan is együtt tarthatnók. Ez az ötlet pedig már magában véve is rávezet arra a gondolatra, hogy a rég tervezett állandó református múzeumnak néprajzi csoportja is legyen.

A különböző vidékek kopjafa-gyűjteménye mellett igen érdekesek volnának a templomi diszítványok. Restaurált példányokban és másolatokban ott kell sorakozniuk a pompás tulipános kórusdíszeknek, emléktábláknak és föliratoknak. Erdélyi egyházunk éppen most foglalkozik e templomi értékek lajstromzásával és konzerválásával. Ennek köszönhető többek közt a bögsői rovásírás fölfedezése is. A régi népművészet a maga egyszerű vonásaival ékességet adott az Istenháznak. Olyan szépségeket ajánlódokozott, amínóket a mai utódok már nem tudnak alkotni. Ha ezt a tűnedező református multat menteni, védeni és összegyűjteni igyekszünk, azzal a magyar néptudománynak is örökbecsű szolgálatot teszünk.

Szilády Zoltán

A versek Júliája

*Most messze vagy. Verébsongással bélelt
szobánk üres. Csak fáradt este tér meg
egy vadmadár, mely éles fegyverek
kilőtt golyói közt csapong, remeg,
hogy megtalálja az utat haza.*

*Aztán a fészek pihéire kókad
s a tolla közt megalvadt vércsomókat
csak csipegeti csendes megadással.
Igen. Egy morzsa. Hogy leszálltam érte,
egy kenyéririgy golyó szárnyamat
kicsit horzsolta, itt, töben elérte...*

*Sebaj! Csak fészkem ne volna kietlen,
verébsongással borogatnánk ketten
a lőtt sebet, mely úgy fáj a magányban.*

*Ó, merre vagy hát versek Júliája?
Dalom, hírem, nagy örömem világa
milyen parányi, hogyha messze vagy.
Az őszeintő szél most itt dudál
a hegyek felett s hajlékunk felett, mely
a legszomorúbb fészek most Budán...*

*Jaj, messze vagy. Verébsongással bélelt
szobánk üres. Csak fáradt este tér meg
egy vadmadár, mely éles fegyverek
kilőtt golyói közt csapong, remeg,
hogy megtalálja az utat haza...*

Fekete Lajos

KRITIKAI SZEMLE

Révész Imre: A „Kálvinista Róma“. Két elnevezés története. Debrecen, 1934. 34 l.

Az ú. n. „szellemtörténeti“, azaz egy történeti ténynek a szellemi motivumait és jelentéseit is felderítő feldolgozásnak iskola-példájául szolgálhat ez a tanulmány. Annyival is inkább, mert itt igazán minden a módszer csodája. A tárgy maga egészen jelentéktelennek, mindössze anekdotikus értékűnek látszik, íme, mivé emeli a historikus nagyvonalú, átfogó és mélyreható szemlélete, az a szemlélet, melyet szeretnek külön diszciplinává bélyegezni a „szellemtörténet“ névvel, amely valójában nem egyéb, mint az igazi és főként *teljes* historikus szemlélet. Hogyan nyitja fel Révész Imre ennek a szerény jelenségnek gazdag titkát? Mindenekelőtt összegyűjti végtelenül gondos filológiai munkával a „lutheránus, kálvinista és kálvinista Róma“ elnevezésekre vonatkozó egész anyagot kronológiai sorrendben, aztán aprólékos jelentéselemzéssel kidolgozza az elnevezés tartalmának fejlődését, e fejlődést beilleszti négy évszázad vallási és egyházi életének fejlődésébe, s annak „szelleméből“ motiválja, végül még tágabb és végsőbb vonatkozásokig nyúló szintézissel arra a primér szellemi funkcióra, irracionális erőre vezeti vissza az egész jelenséget, mely a „névvarázs“ neve alatt ismeretes a néplelektanban. Így *érteti meg* — mert hiszen ez az új história kitűzött célja, s a *historia perennis* örök feladata! — az egész jelenséget és így megértve tárul fel ez igénytelen tény egész rendkívüli mélysége.

Ebből a tanulmányból mindenki megtanulhatja, hogy „szellemtörténetet“ nem lehet forrásanyag nélkül, tehát az aprószeres kutató munka fölényes mellőzésével úzni, megtanulhatja azt is, hogy egy jelenséget elszigetelten, kívülről hozott kategóriák sztereotip alkalmazásával, a maga konkrét történeti életösszefüggéseit nem tekintve, megérteni lehetetlen; végül megtanulhatja, hogy a „szellemtörténet“, az igazi historiai szemlélet, akkor, amikor a nagy összefüggésekbe állítással, generális szellemi funkciókra, tényekre való visszavezetéssel igyekszik teljesíteni a megértést, az egyéni, egyedi esetet egyben a tipikus emberi példája, példánya gyanánt is szemléletünk körébe állítja. Ilyenformán annak univerzálisztikus jelentőségét tárja fel és bekapcsolja világmépünk egészébe. Ez az ő szemléletének a magasabbrendűsége, ez emeli a pszitivismus fölé, ez — és nem más — az ő világnézetisége, s ezzel lesz valódi „magistra vitae“ a historia, mert ezzel az élet mélyebb, ősbibb mozzanatainak, a mindennapok és történeti események mély és ősi forrásainak ismeretére tanít.

S ez a tanulmány végül ismételtlen meggyőzhet bennünket afelől is, hogy a „szellemtörténeti módszer“ sikeres — nem pedig bosszantó és nevetséges — alkalmazásához nem elég szorgalom és igyekvés. Éppen azért jó lesz olyan szellemekre hagyni, mint amilyen Révész Imre is.

Joó Tibor

Dr. A. Kálmán: Die Ontologie bei Hermann Schell. Bonn, 1933. 72. l.

Czirják János: Der Sinn der Arbeit. Inaugural-Dissertation, Bonn, 1934. 68 l.

Trianon-utáni szörnyű helyzetünkben nagyobb mértékben vált köteletségünké, mint azelőtt bármikor, hogy a népek hallatlanul gyilkos versenyében, amelyben a „győzők“ Európában maradásunk jogát is kétségbevonták, európaiságunkat s ittlétünk jogát kulturális téren igazoljuk. Háború utáni művelődéspolitikánk éppen ezért alkotott Collegium Hungaricumokat, s ezért ragadtuk meg a külföldön kínálkozó ösztöndíj alkalmakat, hogy az új tudós nemzedék ne csak gyengébb ne legyen a megelőzőnél, — aminek a veszélye megvan, hiszen a magyarság szétdarabolása, elszegényítése mind csökkenti a tehetségek kiemelkedésének és kiművelésének lehetőségeit —, de még különb is, ha lehetséges. Annál is inkább, mivel a cseh, oláh, szerb tudomány leleményes frissességgel, nagy anyagi erővel lépett ki a síkra, s francia meg angol publikációkkal növeli „győző“ társai szemében újkeletű glóriáját.

Az előttünk levő két németnyelvű dolgozat magyar diákok doktori értekezése. Örömmel üdvözljük őket, mint annak az időnek új jelét, amelyben (16.—18. század) protestáns theologusaink Svájc, Németország, Hollandia, Anglia egyetemein szereztek magiszteri és doktori címet, nyertek meghívást professzorátusra, s nyerték el — mint Fogarasi Pap József — nyolcszor-tízszer a külföldi tudományos akadémiák pályadíjait. A magyar diákok a háború utáni nagyobbarányú külföldjárás következményeképpen újból megkezdték a külföldi egyetemek és főiskolák tudományos fokozatainak megszerzését, s mint halljuk, becsülettel megállják helyüket; éppen erről tesz bizonyosságot az előttünk levő két doktori értekezés is.

1. *Kálmán Sándor*, a debreceni egyetem theol. karának neveltje, három évet töltött Németországban theologiai és filozófiai tanulmányokkal. Dolgozata Schell Hermann ontológiáját tárgyalja. Megemlíti Schell (1850—1906) működésének legfontosabb adatait (Brentano és Sengler tanítványa, majd a würzburgi egyetem katolikus theol. karán az apologétika, vallástörténet és egyházi műtörténelem tanára.) Műveit Róma indexre helyezte, mert

Schellben volt bátorság kimondani, hogy a Rómán kívül álló egyházak is részesek az igazságban, s tévelygőknek és pártütőknek nem minősíthetők. Schell ontológiájának feldolgozása nem volt könnyű feladat, mert Schell maga nem írt rendszeres ontológiát, s a szerzőnek Schell különböző munkáiból kellett az ontológiai gondolatokat megkeresni és rendszerbe foglalni. Skolasztikus gondolkozóról lévén szó, Kálmán Sándor a skolasztikus ontológia felosztását vette alapul: 1. az isteni lét, 2. a véges lét, s mindkettőben a) a meglétet, b) a mivoltot, c) a tevékenységet és 3. a törvényszerűséget tárgyalja. Ez utóbbival kapcsolatos gondolatok tették a hithű katolikus theologust „modernistá“-vá, váltották ki ellenfelei támadását. Isten mint „*causa sui*“ és „*ratio sui*“, az antimodernisták szemében „szubjektivistikus, ideálistikus, theozófikus tévedés“, „racionalizmus“ volt. Kálmán Sándor ügyesen védelmezi meg Schellt a saját szavaival, hogy „Ez az Isten is misztérium, titok számunkra, mivel a mi távoli helyzetünkől vizsgálódva nem értjük eléggé a magában napfényes igazságot“.

Az ontológia ismertetése kissé hosszúra nyult, s a feladat másik részéből, amit Kálmán Sándor helyesen jelez — 1. történeti összefüggés és 2. Schell ontológiájának jelentősége — csak „Zárógondolatok“ formájában kapunk izelítőt. Pedig a szerző egészen helyesen látja a történeti kapcsolatokat, de pl. az Aristoteles—Schell viszonylatról ennyit hallunk: „Ha... az aristotelesi skolasztikától átvett fogalmakat: entelecheia, energia stb. kihagynók Schellből, ... alapvető gondolatok maradnának el“; a német ideálistizmussal való kapcsolatáról ennyit: „...bizonyos, hogy Schellre ez a tradíció is ösztönzőleg hatott. Ebben igazat adhatunk *Kiefl*-nek és *Koch*-nak“. Kár, hogy helyszűke miatt az itt kínálkozó érdekes elemzések és indokolások elmaradtak. Schell jelentőségét a szerző biztos ítélettel állapítja meg: nem korszakalkotó gondolkozó, de feledést sem érdemel.

Kálmán Sándor dolgozata logikus felépítésével, biztos ítéletével igen jó indulás; bizalommal várjuk a folytatást — magyarul is, németül is (munkája kifogástalan németességgel van megírva).

2. Mi a munka értelme? Ez a kérdés a tárgya *Czirják* dolgozatának. „A német nép a munka zseniális, nagy népe lett“, idézi Hornefert, s ezért a munka zseniális népének tudományos irodalmából akarja megállapítani a munka értelmét. Bármennyire elismerjük a német nép szorgalmát, tudását, nem helyeslehetjük, ha a többi népek ezzel a megindulással egyszerre második helyre szorúlnak, s így a munkát illető irodalmuk sem vétetik figyelembe (Ford németre is lefordított műve kivételével). Nekünk éppen a magunk sebe fáj: Kuncz Jenő nagy műve „A munká“-ról

nem mondhatna a munka értelméről valamit „a munka zseniális nagy népé”-nek is? S a legújabb magyar mű „Az emberi munka bölcséleté”-ről (K. Nagy Dénestől) szintén el kell hogy bújjon a németek mögött? Milyen jó alkalom nyílt volna itt műveltségünk, tudományunk színvonalának és annak megmutatására, hogy nálunk is gondolnak a munka értelmére.

Mit jelent valami, mi az értelme, — ezt fejezi ki a német *Sinn* szó, s Czirják keresi a *Sinn* szó teljes *Sinn*-jét. *Schölkopf H.* tübingai disszertációjának gondolatmenetéhez érzi közel magát, s problémájának ezzel a látással vág neki: hogy a *Sinn* a mivoltot, az okot és célt, s a jelentőséget zárja magába.

Mi a munka? „Tudatos cselekvés, szolgálat, műveltség-igenlő akarat... a felelősségteljes ember erkölcsi aktusa” — állapodik meg Czirják, miután több szerző véleményét idézte. Megállapítása azonban nincs szoros összefüggésben a megelőző tárgyalással, nem folyik belőle.

Miért a munka? — ez a kérdés Czirják skolasztikus forrásai szerint 1. a *causa efficiens*-t és 2. a *causa finalis*-t, vagyis az okot és célt foglalja magában. Mivel a munka tudatos és erkölcsi jellegű tevékenység, a munka forrása, oka a cselekvés ösztönén túl az ész és a felelősségérzet, kötelességtudat, szeretet; célja pedig először a megelőzés, s e fölött a műveltség előmozdítása.

Legfontosabbnak mondja Czirják munkája befejező részét, amely a munka jelentőségét tárgyalja. A jelentőségen a tartalmat és az értéket érti; s a felelősségből származtatja. A felelősség fogalmát *Heim K.* „Glaube und Denken” (1931) c. szép munkájával kapcsolatban fejti ki: az emberhez Isten szólt s neki felelni kell munkában is. A munka végső értelme az egymáson segítésen és a kötelességteljesítésre való felszabadításon túl Isten dicsőségének szolgálata.

Czirják dolgozata kálvini akkordban csendül ki, amit örömmel látunk, megállapítván, hogy a skolasztikus nyomokon haladó szerző megtalálja jobbik részét, protestáns énjét; s a munka értelmét kereső extensiv kutatási labirintusban végül sem tévedt el, pedig ez a veszély nem egyszer fenyegette. Módszerében még sokat kell haladnia, gondolatfűzésének az a vonala, melyet dolgozatából kiemeltünk, szinte belevész az idézetekbe, s nem fonódik eléggé egységbe azokkal. Czirják nagyigényű gondolkozó; mint maga mondja, két éves nevelősködése idején a gimnázium elvégzése után „megélte az ő saját filozófiáját”; ebben az értekezésben pedig „önálló rendszer”-t akar adni. Mostani dolgozatából ítélve e szándékok valósítása még messze van.

Mindkét értekezőnek tanácsolhatjuk, hogy a németen kívül még egy élő nyelvet tanuljanak meg, mert a német filozófiát ugyan ismernünk kell, de a többi népek gondolkodását sem sza-

bad elhanyagolnunk, hiszen úgyis örökös a panasz, hogy tudományunk csak a német tudomány függvénye. Külföldi filozófiai doktorandusainkat pedig szívesebben látnók nevesebb, jobb mester kezében, mint a Dyrofféban.

Trócsányi Dezső

Földessy Gyula: Tanulmányok és élmények az irodalom-történet, esztétika és filozófia köréből. Budapest, 1934. Gergely R. könyvkereskedése. 169 l. + tartalomjegyzék. Nagy 8°.

Földessy Gyula életművét két handicappal megterhelve kénytelen a végcél felé vinni. Úgy él a köztudatban, mint kizárólag és egyesegyedül Ady-komentátor, az Ady Endre körül csoportosult beavatottak viszont úgy kezelik őt — egy kicsit fölülről-lefelé, természetesen, — mint pedáns és orthodox „tanár urat”. Mindenképen igazságtalan beállítás ez mindakettő, de jelenleg szinte hálásaknak kell lennünk értük, mert nélkülük talán létre sem jön, legalább is ebben a formájában nem, ez az összes vonatkozásában nagy és szép kötet: Földessy oeuvre-jének reprezentáns darabja s egyben hatalmas és szerzőjéhez egyedül méltó formájú cáfolata tanáros pedanteriának és egyoldaluságnak egyaránt s — reméljük — egyszersmindenkorra.

Címe és tartalomjegyzéke szerint vegyestartalmúnak látszik a könyv, de valójában egységes és egyöntésű. Szerzőjének igazi terrénuma az irodalom, ám érdeklődésének a természete mindenütt esztétikai. A filozófia viszont úgy árad az egész könyvből és úgy viszonylik az irodalmi tárgyakhoz is és az esztétikai módszerhez is, mint ahogy a görögök minden szellemi megnyilatkozását esztetikailag tudományos viselkedésnek tekinthetni. Azt hiszem, ez volt a szerző intenciója is. Legfeljebb arról lehetne eszmét váltani véle, hogy ő a filozófikumot tekinti talán minden sora jellemző bélyegének, holott filozófiája is mindenütt és mindenkor pregnánsan esztetikai jellegű, ha irodalmi jelenségekről értekezik, természetesen, de olyankor is, ha filozofál.

Ez a vonás szellemi arcán nem hiba, csak jellegzetesen egyéni sajátosság. Ez avatja őt alázatos, másodhegedűt játszó, szekundär, kísérő jelenségből önmaga iránt spontán érdeklődést keltő, önálló egyéniséggé. Kezdetben (mindenféle kezdet szerint, tehát pályája kezdetén, mostani műve első darabjaiban s valahányszor új tájak felé indulunk el egy-egy tanulmánya világánál a társaságában) még elsősorban az a téma érdekel bennünket, amelyet épen megmutat, de csakhamar új érdeklődést indukál a régi: reá magára leszünk kíváncsibbak, a „hogyan” kérdése válik főbb gondunkká, az egész tanulmány, az egész könyv, az egész oeuvre után már egyetlen problémánkul az marad: mi az egyértelme annak, hogy épen az ő társaságában volt ilyen tiszta gyönyörűségünkre az együtt-mulatás.

Ez az egy-értelem akkor volna tiszta filozofikum, ha nem elsősorban öröm-kiváltó hatást gyakorolna reánk. De kiváltképen és sajátlagosan azt gyakorol. „Ez jó mulatság, férfi-munka volt“ — érzem önkénytelenül ennek a Vörösmarty-idézetnek a keretében. Azt jelenti ez az érzés, hogy nem felokosit a könyv, hanem megbékéltet, sőt mi több, felemel. Filozofikum adagolásával éri el ezt, de ezt éri el végeredményképen. Distinkcióm itt semmiképen nem értékítélet, nem azt állítom vele, hogy csak annyit ér el, ténymegállapítón hangsúlyozom és ismétlem: ezt éri el, örömet vált ki, gyönyörűséget okoz, tetszésemre van. Akkor is jól érzem magam a vele való társalkodásban, ha történetesen egyről-másról egészen más volna is a vélekedésem, mint az övé.

De visszatérve az alap-kérdésre, mi hát mégis ennek a könyvnek az egy-értelme? Mi az a filozófiai egység, amelyben minden tanulmány találkozik? (Igy kell feltennem a kérdést, mert szerintem és a könyv szerencséjére nemcsak ott mozog a szerző a filozófia területén, ahol a halál értelméről elmélkedik, vagy Spenglerrel száll vitába, hanem Adyról vagy Goetheról tanítva is.) Ezt az egyetlen legfontosabb mondanivalót szinte textusszerűen közli velünk az író könyvének úgyszólván a legeslegelején ebben a tételében: az emberi munka alapmotívuma a végtelenség-öszön, közege a képzelet, célja az igazság megismerése, vagyis az élettörvények megállapítása.

Mi által válik ez a fogalmazása szerint bizvást merő-filozofikum szintiszta, cseppentett esztetikummá mégis? Végső megfogalmazásának van egy formális eleme, amely hamisítatlanul görögös. Ez a formális elem nem szándékolt, egyszerűen így lát a szeme, de, ha így van, tehát nincs másképen: ő a művészeteket tartja „legtörvényesebbeknek“, a költészetet — egyébként rendkívül logikusan — így defineálja; a maga törvényeit megtalálta beszéd, a beszédről pedig megállapítja, hogy a költészetért van.

Ezzel az állásponttal, ezzel a meghatározással s ezzel a megállapítással a maga materiáját végtelenbe vetíti, az egyetemes Léte megnyilvánulásává emeli (s ez filozófia), de egyúttal központi jelentőségűvé teszi és zárt formát kölcsönöz neki (ez viszont esztétikai alap-magatartás). Megszűnt filozófus lenni, de így is van itt rendjén, vagyis nyert, nem veszített általa.

*

Nyertek a témái is. Irodalomtörténetileg például új és érdekes beállítása, hogy Csokonai, Petőfi és Ady egymásutániségát nem fokozataikban, hanem eredetiségükben, más-voltukban határozza meg. (Ez a látásmódja rendkívül újszerű és ment minden megszokott sematizmustól.) Aki az irodalomban csupán csak irodalmat keres és lát, vagy aki a történeti egymásutánban hatások keletkezését, vegyülését, váltását appercepiálja, menthetetlenül be-

leesik végzetes egyoldalúságokba. Földessy, akinek a költői művel szemben esztetikai állásfoglalása is az egyetemes lét törvényszerűségeit véteti észre, meghatározásaival a tényeknek megfelelőleg őrzi meg a három költő óriás egyéni különvalóságát. Az ő értékelésében Csokonai zsenijét a költészet artisztikuma, Petőfiét a költői képzelet gyermekien friss és határtalan ereje. Adyét pedig az abszolút lírizmus határozza és jelenti. (Ez utóbbi sem holmi gomolygó általánosság, hanem pontos fogalmi jegyei szerint: „én-központiség és eredeti költői individualitás.) Mennyivel több és mennyivel másabb ez a három eredmény az eddigieknél, a magyaros iskola vagy a rokokó Csokonaijánál, a népies Petőfinél, vagy a szímbolista Adynál. Pedig a kules mindenütt adva van az esztetikain-filozófus író igényeiben, mint ahogy azokat maga is ismételten és minduntalan hangoztatja, legpregnansabban mégis Petőfiről szóló írásaiban: a költészet nem elszigetelt jelensége a kultúrális életnek; az irodalomtörténetből és esztetikából szociális studiumot kellene csinálni; Petőfi legtelibb, leglogikusabb eszmei centruma korának.

Hátra volna még egy óvatosan fürkésző kérdés az ilyenfajta látásmód és művészi eljárás ellen szegezve: vajjon nem sematizál-e ez is, legfeljebb ha a maga eredeti modorában? Erre vonatkozólag azonban rendkívül megnyugtató választ adnak maguk a produktumok, amelyek hamisítatlanul „irodalmi“ jellegűek, csak gazdagabbak, mint ha csak irodalmi érdeklődés bányászta volna elő őket. Ennek is megvan a magyarázata. Földessy esztetika-filozófus attitűdje nem *akart* és főképen nem *elsődleges*. Lett, mélyült, tisztult, egyetemesült azzá. Az ő legrégebb, legfrissebb, leggyermekibb érdeklődése: irodalmi, annak is a legegészségesebb: a gyanútlanul, mellékgondolat nélkül mohón olvasóé. Ez az ösztönösen csak klasszikust olvasó kedv izmosodott benne később tudatosan kritikaivá, a kritika ért meg idővel egészen s lett belőle esztetikai s a már teljességében esztetikai látásmód keresi-kutatja jelenleg egyetlen (metafizikai) törvényét minden jelenségben (s ez az ő filozófiája).

Quae cum ita sint, tanulmányainak legértékesebb elemei nem az ilyesfajta megállapítások, mint p. o. Csokonai aktualitásából ez: az isteni költészetben a népeknek a legnekikvalóbb; vagy: nekünk magyaroknak a magyar költők a prófétáink. Az ilyen tételek legjobb esetben is vitathatók. Az igazi eredmények azok a részletmegállapítások, melyek Csokonai „értelmét“ végső megfogalmazásig segítve adták: a képzeletéről, allegóriáiról, mítikus elképzeléseiről, színészi képességeiről, költői dikciójáról szolgáltatott adatok. Legfőképen pedig azok a fejezetek, ahol Csokonai műfordításairól van szó, tehát ahol diákkori próbáiból és az eredeti versekkel versengve született darabokból kapunk egyszerre ízelí-

tót és megfejtést. Mindezek együttvéve plauzibilissé teszik a szerző megállapítását, hogy Csokonai az első nagy szintézis a magyar líra történetének mentén, valamint a végső fogalmazását is, hogy l'art pour l'art-sága költészetén a legegyénibb bélyeg.

Petőfi-tanulmányainak is hasonlóképpen irodalmiak a részleteredményei. Vörösmarty „úri“ beszédéhez képest Petőfi költői nyelve egyszerű, közvetlen, természetes. Ez eddig is tudott tény volt, de nem igen láttak benne „életformáló tendenciát és eszmei rendet“. Földessy e közismert és közismerten irodalmi tényt nemcsak elmélyítve látja, de közben irodalmi vonatkozásaiban is gazdagítja. Meglátja belőle Petőfit, a par excellence „embert“, sőt „gyermeket“. Ez a gyermek azonban egyetemes életének irodalmi vetületében költészetképessé meri tenni az emberi élet minden tényét és mozzanatát, a természet örök törvényeihez való hű ragaszkodásának legvégső konzekvenciáit is levonja, egy személyben egyesül benne szemlélődés és lázas tettvágy, mélyebben megnyílnak előtte az élet és természet rejtelmes titkai. Földessy Petőfi-látása nem újszerűbb, csak mélyebb és egységesebb az eddigieknél.

Megkapjuk ebből a könyvből Ady portréjának is a végleges fogalmazását 6 tanulmány segítségével. Ady lángelméjét röviden ezzel a két fogalmi jeggyel adja: fönség az és terjedet, azaz dús áttekintés az életről, még pedig intuitíve. Életszeretet, intenzív életérzés. (Tehát nem: dekadencia!) Még halál-érzése is életigenlés, összeforrva kora lelkével. A magyar sors az ő lírájában: tragikusan beteljesedett értelem. Még türelmetlen radikálizmusa is életszerelemből fakadó.

Művészete függvénye ennek a világnézetnek. Versei tehát elsősorban és legjellemzőbben „életes“ versek. Képei nem ornamentum-ötletek, szavainak igazi kulcsát „titok“-voltage adja, oeuvrejének legjellege a „ciklusok“, költői dikciójának a magaalkotta „ősi magyar“ vers.

Ennek a világnézetnek kél védelmére Sik Sándorral folytatott polémiájában s ezeket az esztetikai „ismertetőjegyeket“ magyarázza újólá. Csak természetes, hogy nem egy másik esztetikával vitatkozik, hanem egy sui generis idegen másik „világnézettel“. Úgy látja, hogy Sik világnézete nem következetes önmagához, ellenmondásokba keveredik. Egy-egy állításával szembe egész arzenált szegez. (Dekadencia, mondja Sik; óserő, életszeretet, pozitív élettendenciák, életigenlés, hangzik a felelet-pergőtűz erre az állításra.)

A két tanulmány azonban valósággal csak műhely-intimitásnak tetszik a leglehiggadtabb, klasszikusan ökonómikus harmadik mellett, mely Ady költészetének külső és belső formáit keresi és állapítja meg. Ime a végső leszűrés gazdag eredménye:

Ady már Debrecenben és Nagyváradon véres erőfeszítéssel keresi egy új költői megnyilatkozás lehetőségeit. Kiforrott világnézettel, kész egyéniségként kezd. „Meg akarja csinálni“ a lírát. Demonikus erővel hangoztatja maga-megkülönböztettségét. Szakít az eddigi költői dikcióval. Tiszteletlen közelségébe kerül az örök költői témáknak. Megváltoztatja a lírai vers szerkezetét: poénszerű utolsó strófa helyett textusszerű első strófát ad.

Ennek a belülről feszítő lírai attitűdnek külső ismérvei a ciklusok, a 3 szavas verscímek, a 858-féle versforma, minden versnek egy jellegzetes szava, értelmi hangsúlyhoz igazodó, szabadabban hullámozó időmérték, a motivumok és a lassan érő versgondolat. (Külön köszönetet érdemel ez az utolsó két rész s egy-egy olyan megkapó és meggyőző részlet, mint az előre eltervelt s következetesen meg is valósított egyetlen felkiáltójelt tárgyaló sorok).

Ady édesapjáról, legjobb barátjáról, Hatvany Lajosról s legmarkánsabb elődjéről, Tolnai Lajosról szóló cikkek levegősebbé, plasztikusabbá teszik az Ady-portrét. Ennyi a jelentőségük. Talán egy vonással még markánsabbá vált volna ez a portré, ha Földessy nem tartja mellékesnek Hatvany zsidó-voltát. Igaz, hogy ez ma „kényes“ téma mindakétfelé s talán épen ezért nem is lehet róla objektíve értekezni.

A következő cikk nem mond újat, csak rendszerezi az eddigi tanulságokat. Gótika, reneszánsz, barok, rokokó, ampír, bidermajer: korszakok *egész* gondolkozásának és cselekvésének gyűjtőszavai, mondja a filozófus. Érdekes, hogy ilyen gyűjtőszavaknak ezek a képzőművészeti műszavak a legalkalmasabbak, teszi hozzá az esztetikus.

Goethe cikkei nagyon érdekes dokumentumokat gyűjtenek a nagy germán óriás magyar vonatkozásainak „adalék“-tárához. De nem állhatja meg „irodalomtörténetírónk“, hogy ez adalékok mellett el ne gyönyörködjék Goethében, a nagy „tanítóban“ egészen egy sereg epigrammának magyarra-fordításáig s meg ne próbálja határozni a Goethe-evangélium főtörvényét: a földi tett világnézetéből sarjadó halhatatlanság-eszmét.

A kötet még hátralevő tanulmányai tanulságosan tisztázzák a szerző filozófiai álláspontját, de újat nem mondanak, mert minden tanulság az eddigiekben gyökerezik és belőlük is hajt ki. Spenglerrel való vitája sem kivétel. Annyira szubjektív, hogy nem jó debatter. Igazságtalanság volna ilyen helyzetben láttatnunk és esetleg jellemeznünk őt. Ugyanilyen igazságtalanságnak érezném külön megbírálnunk nyelvét és stílusát, melyet a kritikus netalán nehézkesnek érezhetne, holott csak arról van szó, hogy a sok újat látó tudós bizonyágtételeivel egyidejűleg szüli a szó- és mondatformákat is s van úgy, hogy nehezen szül. Ez mindig így volt,

mióta az igazi mondanivaló átall uraságoktól levetett szó-mezt ölteni.

Mindent egybevetve: Földessy Gyula ezzel a könyvével belépett az alkotó művészek sorába. Interpretátornak ez a legnehezebb lépés s elég ritkán is adódó jelenség — épen ezért. De ugyanezért ritka nagy érzés is ilyen alkalommal tanúnak lenni, s én most megköszönöm Földessy Gyulának ezt az alkalmat s ezt az írást.

Karácsony Sándor

Hankiss János: Irodalomszemlélet. (Uj Írók 9. sz. 1934. Nagy Károly és Társai kiadása.)

E tanulmány első pillanatra egymástól igen messze lévő részekben át tekint bele abba a szövevényes szellemi folyamatba, melyet irodalmi életnek nevezünk. A szemlélet egységét azonban már az első tanulmány biztosítja. Az irodalom és az irodalomkutatás méltóságáról van itten szó és Hankiss János, a különféle és egymással gyakran szembenálló elméleteknek szinte végső következményét levonván, a legtermészetesebb és legegyszerűbb elvi valóságra mutat rá: az irodalom az élet elválaszthatatlan tartozéka. Az itt megtalált gondolatot tovább fűzi még két tanulmány is (Emberismeret és irodalom, Irodalmiság a művészetben). Az egyik úgy mutatja meg az irodalmat, mint egyik fegyverünket a létért való küzdelemben, a másik pedig testvérbátyái, a képzőművészek fölé növvő szintetikus hatalmát teszi nyilvánvalóvá. A tanulmánykötet egyik része tehát az irodalom „défense et illustration“-ja, mely egyszerre kétfelé is tud nézni: a tudományelméleti bizonytalanságokra és egy műzsátlan korszellemre.

Az első tanulmányban megfogalmazott, majd két irányban részletezett alaplátás uralkodik a másik három tanulmányban is. A vizsgálódás azonban itt nem elvi és küzdő célzatú, a tekintet megmarad az igénytelenebb szemlélet, sőt szemlélődés síkján. Az irodalmi élet- és ízlésformák néhány a vizsgálat tárgya. (A lírai költő felfedező úton, A realizmus bírálata, A jellemrajz problémáiból.) A szemlélődés mindig friss és életszerű, nem merev érték-fogalmakkal dolgozó, s minden ponton gyakorlati. Az „ismeretlen olvasó“, kinek Hankiss János könyvét szeretné ajánlani, ezekből tanulhat legtöbbet. Ízlésformák összeütközése, az irodalmi tetszésnek az ember realizmus-szükségletéből táplálkozó gyökerei azok a tények, melyeket a világirodalom példáin át fürge asszociációs készséggel végigelemez. Sehol nem tör pozitív végeredményekre, inkább csak minden oldalt feltáró demonstrálásra. Leíró természetű elemzése, bár gondolatai és megfigyelései néha igen hirtelen szökkenéssel váltják egymást, igen alkalmasak arra, hogy a közhely-esztétika néhány pillérének repedezett voltára még az átlagolvasó figyelme is ráirányuljon. Ami hiányérzet e tanulmá-

nyokkal kapcsolatban felmerülhet, az elaprózott, sőt nem egyszer befejezetlen jellegük rovására irandó. Szükséges, hogy Hankiss János tanulmányai szervezesebb és nagyobb egésszé épüljenek egybe. Akkor az a mai formájukban könnyen alátámasztható relativizmus-gyanú is, mely ellen a szerző már az előszóban védekezni kénytelen, erejét vesztí, szellemi életünk pedig egy hasznos tájékoztató művel lesz gazdagabb.

Kerecsényi Dezső

Fekete Lajos: Vassal és fohással. Versek. 1934. Janus Pannonius Társaság kiadása. 107 lap.

Az elszakított országrészek irodalma sok tájszínnel gazdagította a teljes nyelvterület költészetét. Trianon után a megszállt részekben serdülő ifjú költő nem teremhetett csak úgy — hipp-hopp — Budapesten, mint a békeévekben a vidéki ifjú. Akkoriban minden indulásnak kezdőpontja voltaképpen a főváros és az itt felfedezett írók, költők csupán gyermekkoruk emlékeivel különböznek egymástól, nyelvük, lelki világuk, világnézetük legfeljebb, ha két-három csoportra osztottan, egy-azonosra alakul ki a főváros egyszínűsítő szellemi kohójában. (Gárdonyi, Tömörkény: szabályt erősítő kivétel!) Az ország szétszaggatása óta az ifjú költő otthon marad, a honi dombok-övezte határokon belül. Nehéz a feljutás Pestre, de nehéz a hazulról elszakadás is. Névvel alig nevezhető, jellel alig jelölhető hivatás tartja őket otthon. És más és más dombok között, más és más réteken és erdőkben élnek és érnek ott, ahol megszülettek. Valami nagyon egészséges, egységes és belterjes őstényészet keletkezett így egy irodalmi autarkia kegyetlenül kényszerítő szellemi vámsorompóin belül. Nekünk, az anyaországnak, az a szerencsés helyzetünk, hogy mindehhez hozzájuthatunk és módunk van válogatni.

Erdély ontotta bőkezűen a fájó és vérző, a befelé fájó és befelé vérző irodalomnak ezt a sajátos zamatú mustját. Az 1919—1934-es évfáratú erdélyi szüret ma már az egyetememes magyar irodalom pincéiben erjed, márkája megállapított, a hozzáértők nyelvcsettintve említik.

A Felvidék és Délvidék sem maradt némán a közel emberöltő idején. Költők és ujságok, írók és folyóiratok itt is születtek és élnek. Lám, egy közülök ott bontogatta és bontotta ki szárnyát s amikor a politikai hatalom áttette a határon hozzánk, haza: a menekültnék könnyű podgyászában meghúzódó kéziratesomaggal érett és kész költőt hozott: gyurhatatlant, tántoríthatatlant: *Fekete Lajost*. Azt, aki „*Vassal és fohással*“ jelzi és fémjelzi legújabb kötetét, az anyaországban megjelent másodikat.

Vassal és fohással! Kemény, kikalapált program, csak elnyomatás alatt alakulhat, csak daccal telített lélekből fakadhat. Mennyi szenvedés, mennyi itthon ismeretlen szenvedés sok-

atmoszferikus nyomása kellett ahhoz, hogy kialakuljon, micsoda teher, hogy alatta a pálma ily szép magasra nőjön! A mi háborúelőtti gyönyörű szép líránk mesteri moll-futamai alig, hogy eljutottak füléhez. Csak ami könyv ott maradt, rejtve, rejtegetve, abból szerzett tudomást valami irodalmi forradalomról, vagy mondjuk, fordulatról, ami azonban másutt és máskor játszódott le, mint ott és akkor, ahol és amikor ő növekedett és serdült költővé. Padlás-olvasmány volt számára az, ami az anyaország pesti költőinek eleven élménye; nem látta tulajdon szemével sem Babitsot, sem Kosztolányit, sem Móricz Zsigmondot, amikor már két verseskönyve is megjelent: a „Béklyózott erők feltámadása“ és a „Szent grimasz“. Az, akit a határon Magyarországra áttettek, nem a fiatal titán volt, hanem a harminc éven túli nős, gyermekes családapa; a kenyérharcban már a másik földön megedzett fiatal férfi, aki ráadásul még háborúutáni is, témája és szimboluma tehát őszintén és bevallottan, soha pillanatig nem restelten és versbe is átsűrítetten: a kenyér. A háború előtt teljes országban kinőtt, ráérős és kenyérrel úgy-ahogy mindig ellátott költői nemzedék fő témája könnyen lehetett a vér és arany. A vért a jól védett, tág határok között nem fenyegette egykönnyen csorulás; az itt-ott mégis csak csörrenő ezüstpénzzel a zsebben könnyen feltörekvő szimboluma volt egy költői ideálpolitikának az arany.

Fekete Lajosnak mindez más világ volt, elmúlt világ: irodalomtörténet, majd hogy nem kötelező olvasmány. Az ő költői politikája: reálpolitika. Benne és vele nemcsak egy elszakított föld és — bármilyen fájdalmasan hangzik ez, de — egy más föld, hanem egy más kor gyermeke is jelentkezik és ami több és ami a lényeg: egy más föld és egy más kor költője. Fülünket, mely oly meghittén és büszkén őrzi annak a tegnapi pesti irodalmi fordulatnak emlékét, fülünk rezonáló érzékenységét át kell hangolni annak a másfajta melosz-nak befogadására, amit Fekete Lajos hozott nekünk a trianoni határon túlról. Hozta pedig hegedűn, de kétségkívül egy kicsit tamburán is, tamburán, ami nemcsak tépő fájdalmat penget, hanem sok fanyar józanságot, valami pozitív élniakarást, valami úrban is paraszti egészséges kenyérvágyat és bor-szomjat. A fekete földön szántó-vető, asztaggyűjtő, sertéshízlaló ember érzelmvilága ez, valami, amit egykor ezzel az egyetlen szóval jelöltünk: Bánát!

Fekete Lajoson rajta van, erényein és hiányain, ez a bánáti jelzés. Rajta van, letörölhetetlenül, bármeddig is lép még ezen a híres pesti járdán. Mert férfikorban került ide át, mert férfikoráig sütötte a bánáti nap, amely délben, mikor merőlegesen bocsátja le sugarait, „lefaragja az árnyékot.“ Hiányai? Mért bántjuk és mért bántuk őt valamiért, amiről nem tehet, amiben talán

nem is ő a hibás, hanem mi, urbánusz-magunk, a városlakó bezártabb, tehát képzeletben és lendületben korlátlanabb világa? Hogy szárnyalásban és lendületben hajszálnyit elmarad legszárnyalóbbjaink mögött? De mennyit ad kárpótlásul erőben és földbevertségben! Azok közé a nyírfák közé tartozik, melyek hajladozva állják a vihart. Költő, tehát hajlik. De Fekete Lajos, tehát a legnagyobb orkán sem tépheti ki gyökeréből. Gyökeréből, amely itteni pesti életéből is az újvidéki földbe vágja körmeit.

Pedig ő már nem délvidéki. Hiába nyúlik más földbe vissza, a magyar egyetemes nyelvterületnek olyan értéke, melyet nemzeti irodalmunk nem engedhet át egy provinciális, szűkebb kör irredalmának. A Vajdaság elvesztette őt akkor, amikor fölibe nőtt a Vajdaságnak, amikor fölkerült, hogy itt, e nyelvterület gócpontjában ragyogtassa meg nemes, erős, férfias hangján a maga délvidéki tájának színeit. Fekete Lajos magyar költő, mert olyan verseiben, mint: „Gyom-világban, dudva földön“, vagy: „Gyalog-ösvény“, vagy: „Vad fájás, egy kis szédület“, vagy: „Versek Juliája“, vagy: „Valeapai“, vagy: „Novemberi költőzködés“ — elérte az anyaországban legelső sorban élő költők színvonalát.

Az erős, a földön álló, földön élő, természetkereső és benne esodálatosan otthonélő, kenyeret-bort a családban úrvacsoraként széjjelosztogató, Isten-kereső és igazság-kereső, a plasztikus és dinamikus képeket művész-könnyelműséggel pazarló, a kitűnő versíró vajdasági Fekete Lajost utoljára illetük ezzel a provinciális jelzővel. A „Vassal és fohással“ megjelenése óta a magyar költő rangja illeti.

A könyv kiadása becsületére válik a kitűnő Janus Pannonius Társaságnak. Kiállítása méltó a tartalomhoz. A Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda rt. könyve szép, színvonalas. Nem csupán pécsi könyv. Magyar könyvnek is büszkeség.

Szegedi István

Tanka János: Tavaszi áradás. Versek. Aba, 1934. Első Kecskeméti Hírlapkiadó és Nyomda Részvénytársaság kiadása. 46 lap.

Ügyetlen művészt az élő magyar irodalom területén eddig csak egyet tartottam számon, azt is a prózában. Ennek az írónak nem a stílus-ereje, hanem az igazság-ereje a fegyvere. Még pontosabban a maga igazába vetett hit, a hite abban, amit ír, anélkül, hogy sokat törődne a hogyannal.

Most más területfelen, a versben jelentkezik valaki, akinél ez a művészietlen művészség annyiban még szembeszökőbb, mert hiszen a versben még sokkalta kevésbé ösmerjük a tréfát, ha műszabályok, — örökérvényű műszabályok! — semmibevevéséről van szó. Bárki számára világos lehet, hogy itt nem a rím és rit-

mus ortodoxan kötelező voltára gondolok. Lehet éppen a rím és ritmus törvényeit mellőző verset is írni, úgynevezett szabad verset, ha valakinek ugyan öröme telik benne. De rímhez és ritmushoz kötöttség pretenziójával fellépő verset e szabályok léptenyomon való eldobálásával, oly hibákkal, melyek nyilvánvalóan árulkodnak, hogy egyáltalán nem szándékoltak, hanem egyrészt az örök törvények nem-tudásából, másrészt a tudást pótló ösztönös versfaragó tehetség hiányából erednek, — nem lehet.

Vajjon csakugyan nem lehet? Én azt mondom: nem lehet. *Tanka János*, akinek *Tavaszi áradás* című verseskönyvét olvasom, azt mondja: igenis lehet. És mindjárt be is bizonyítja a minden ész-oknál frissebben, harmatosabban ható érvvel: magukkal a versekkel.

Mert nem *Tanka Jánossal* vitatkozom én itt, eldugott, istenhátamögötti tanító úrral, aki maga is fiatalon mutogat, figyelmeztet és fejelemez falusi tanítványai körében. Nem, én ezekkel a versekkel birkózom, melyek halomra borogatják versekről vallott eddigi és sajnós, már megrögzőben levő nézeteimet.

Van egy verse: „Falusi novemberi éj.“ Így indul: „A hold most messze álmodik, — más ég nyugtatja vánkosán. — Megalvadt a harang öblén — a hang csöndben lágypuhán.“ Mi ez? Ijesztő ritmushiba, olesó rím, berzenkedik ellene a nyomdafesték. Az *Ábrányi-utánzó* műkedvelők lomtárából való. Mi állított meg? A művészet. Hogy is mondja? A holdat más ég nyugtatja vánkosán. Persze, újhold van, tányérja Afrikára süt. Be szép! Más ég nyugtatja vánkosán! Brávó, *Tanka János*. De hogyan is megy tovább? Megalvadt a harang öblén a hang. Megalvadt, mint a vér. A hang, a vér, pedig erről még nincsen szó, a vérről, ez még csak kicsendül az állítmány átütő erejétől, abból, hogy „megalvadt“. Fül kell ahhoz, versre érzékeny, évtizedek bűvarkodásában kifinomult lelki zenei hallás, amely rádöbben erre a magasfokú művészetre. De az olyan azután tud is benne gyönyörködni. De még nem vagyunk készen a verssel. A vér kicsurran valóban, de nem mindjárt, várni kell a felvontság feszültségében még három sort. De nincs semmi baj, a belső vers hibátlanul épül tovább. Ott jön már a megalvadt igétől felidézett „vér“: „Tán ég egy csillag is... csak mint — hamvadó fény a tengeren: — ne tudja meg a nyárfacsúcs, — hogy hull a vére nesztelen.“ Mire mutat a megalvadt vér? A halálra. Van halál a versben? Nincs halál, csak két rámutató szó van, két idéző szó, amikkel csak a legnagyobbak dolgoznak. Így megy tovább a vers: „A sár fölött egy lámpa leng: — *halottvirrasztók*, álmosak: — ki tudja még — hajnal felé — *jóéjtszakát* hol mondanak...“ Jóéjtszakát! Itt a halálra mutató szó, itt olvad fel a vers a művészi teljességben. És az a hosszú „*halottvirrasztók*“ viszi az olvasó lelkét széles hullámon a jóéjtszakát

katasztrófájába és mégis, ez a katasztrófa a megtisztító, lélekölőteltség teljesség. Ezt így csak Rilke tudta, ez így senkinek sem sikerült, aki magyarul kísérelte meg utána csinálni. Boldog Tanka János, ő talán nem is tudja... De ez nem is fontos. — Hát persze, ha egyik versben van ilyen, akad a többiben is. Nincs több helyem, hogy rámutassak. A vita eldőlt. Lehet a rím és ritmus törvényeivel ellentétben jó kötött verset írni? Beösmerem: — lehet. De, — rossz költők: vgyázat! — *csak* Tanka Jánosnak.

Szegedi István

Dékány András: Ruhr. Regény. Budapest, 1934. Révai-kiadás. 224 oldal.

A riportregény szerkezet és jellemábrázolás szempontjából általában határozatlanabb, mint az akadémikus regényírás szabályai megkövetelnék, azonban az igazi művész kezenyomának így is lenyűgöző hordozója lehet s ami külön érték: magát az ezerarcú, végeérhetetlen és kiismerhetetlen életet adja.

Mondják, hogy ezeknek a könyveknek az alakjai — éppen, mert élő emberek, a maguk, többnyire köznapi, életvalóságában, nem lehetnek igazi regényhősök; — azt állítják némelyek, hogy az élet egy-egy darabkája, — akadémikus és szerkesztgető mesterkedés nélkül, nem lehet jó tárgy regény számára. Minderre csak egy a felelet: ma már őszintébbek, gyöngeségeink, hibáink bevalásában bátrabbak, egyenesebbek vagyunk talán, mint az előző nemzedékek. Ma nem hangsúlyozzuk annyira, mint a multban, az eszményivé fokozott tipust, tisztában vagyunk azzal, hogy az életet, az eseményeket nemcsak a hős egyénisége, jellemvonásai alakítják, korántsem annyira *cselekedszük* az életet, mint inkább az élet és ezer eseménye *történik* velünk. — Ez az őszinte vallomás, ez a világnézetszerű esztétikai szemlélet az, amiről a riportregény-műfaj hitet tesz.

Ez a reális élet-látás, sok más jó tulajdonsága mellett, főereje a Dékány új könyvének. Egyszerű: annyira egyszerű, hogy már nem is mese: egy élet regénye. Olyan, amilyen mint sors kijuthatott és kijutott ezer és ezer embernek osztályrészül: — elhithető. Nem is az „izgalmas, fordulatokban gazdag meseszöveg“ a lényeges itt, hanem az ember, aki benne áll ennek a regénynek a középpontjában s a másik, aki nézi, írja, érezteti az egész élet-színjátékot: — az író. —

Egy jó családból való magyar fiatalembert, a Felvidékről egész a Ruhr-vidékig, az essen Turb-művek vasesztergapadjáig sodor az élet. S ez a fiatalember ott, bent: a gyárban, a munkában, kint az életben, a francia megszállók elleni keserves küzdelmekben, a Sportring-, Vörös Sárkány-beli, vagy Lenné-menti szó-

rakozásokban sorstársa, testvér-tagja lesz az őt szintén testvérként befogadó nemzetközi munkás-kolóniának.

Az idegenbe szakadt magyar úri fiú beolvad a nemzetközi munkástömegbe, amely nem is „tömeg”, hanem egyének, sőt egyéniségek jóban-rosszban együttérző, összetartó testvéri közössége. Ebben a testvéri közösségben harcolja meg a kenyérlarcát, ebben élvezi olykor-olykor a pihenőnapok ritka örömeit, sporteseményeket, szolid mulatozásokat, néhány idilli kirándulást egy Lenné-menti kis faluba; velük, közöttük éri utól a „lázasodók” végzete, a sebesülés, midőn francia megszállócsapatok ellen demonstrálnak.

Ez a testvéri közösség a maga szeretetének melegével elkíséri a kórházi betegszobába is, ahol a „Második Könyv” eseményei elkezdődnek. Ez a középük való beolvadás végleg a férfi sorsává pecsételődik, ez viszi át végül az árva Kohl Elling sorsa felé is. Mert ezt a kedves, tisztalelkű kis munkáslányt nemcsak a férfi vonzódása, a hazulról elszakadt, magányos ember szeretet-szomjúsága kívánja, hanem a közös szomorú munkássors mágnesei is egymáshoz vonzzák őket, hogy belső és külső harcok, akadályok után a férfi barátja, a bibliai jóságú Gerich Kristóf egymáshoz vezesse őket. S a két elragadott, kósza emberi élet elindul a misztikus cél, a százsorszent otthon felé...

A történet egyszerű, tiszta, mint egyszerűek, tiszták a Ruhr alakjai is. S az egész beleállítva a köszénfüstös Westfalia, a francia megszállás gyötrelmének keretébe, élénk és színes képekkel tarka. — A Ruhr erősségei: egyes alakok, jelenetek, problémák, mint pl. a holsevikivé vadult, „lezüllött” porosz junker-fiú és partnernője, Turb Tóbiásnak szintén kommunista leánya, Marion. — Erős, plasztikus kép Hermann Chaim és Leona-leányának portréja, valamint Gerich Kristóf és családja, a „fehér tanya” tiszta-szagú levegőjében fürdő pompás jelenetek, melyek az egésznek megvesztegető báját adnak.

Gallai János

Dr Merényi Oszkár: Magyar föld és magyar irodalom.
Kaposvár, 1934. 36 l.

Kissé túlelmelkedett hangon (pl. „A környezet csak egy kör a dantei köröknek abban a végtelenségében, amelyen átvándorol az emberi lélek, amelyet a szenvedések pokoli forgotaga zászlóként sodor, a megtisztulás ezüstszárnyú nemtőinek érintése vezet, még meghallja végre mégis az öröm és a szépség boldog énekét”) mutatja be a szerző négy képben a táj és az irodalom összefüggését. Tájon „azoknak a külső természeti adottságoknak és környezeti tényezőknek összegét” érti, amelyek valami módon „íróképző” (?) értékűek. Pedig a milieu-elmélet levitézlett alapelvéről a szerző maga is látja, „nem lehet a milieuből kimagyarázni egy

író munkáját“. Nem lehet, a kérdés megoldása mélyebben van. Az író és a táj valamilyen kapcsolata néha nyilvánvaló, de sohasem a táj „hat“ az íróra, hanem az írónak szolgálatát alapot megnyilatkozásra. Minden alkotás centrifugális, belülről kifelé ható. Ezért állítják az újabb irodalomtörténeti iskolák a „hatás“ helyébe az „átvétel“-t (Gundolf: Goethe).

A harcok, balladák földjének, Erdélynek a hatását véli megtalálni Áprilyban és Tamási Áronban. „A munka földje“, az Alföld jut szerinte költői kifejezésre Tisza Domokos és Oláh Gábor írásaiban. „A Rend és Szépség földje“, a Dunántúl ihlette Váth János Balaton-költészetét. „Az Eszmék földje“, a Felvidék termette Kosáryné Réz Lola műveit.

A szerző nem akar túlsokat. Tanítványainak ajánlja könyvecskéjét, „hogy szeressék a magyar földet és a magyar irodalmat“. Jószándéka, reméljük, sikerrel járt.

Lotz János

Ligeti Lajos: Sárga istenek, sárga emberek. Egy év Belső-Mongólia lámakolostoriában. Budapest, év n. 1934. A Magyar Könyvbarátok számára kiadja a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 497 lap, 65 fényképmelléklettel, 1 térképpel.

Belső- és Kelet-Ázsia rejtelmes és titokzatos világa felé későn, csak a legújabb korban fordult a tudósok figyelme és érdeklődése. Amikor a XIX. század kezdetén a gazdasági kapcsolatok Európa és Ázsia között megerősödtek s Európának az anyagi érdekeltsége mind nagyobb lett odaát, akkor kezdtek ezeknek a nehezen hozzáférhető, ismeretlen területeknek a felkutatásához. Büszkék vagyunk rá, hogy a korábbi, inkább csak kuriózum számba menő kísérletek után a mi Kőrösi Csoma Sándorunknak szinte felbecsülhetetlen értékű munkássága volt az első komoly lépés Belső-Ázsiának az igazi megismerése felé. De büszkék vagyunk arra is, hogy Magyarország a legújabbkori kutatásokból ezután is kivette a részét erejéhez mérten. Történeiszéink, nyelvészéink, földrajzi utazóink tudományos megállapításai nagy mértékben hozzájárultak Belső- és Kelet-Ázsia multjának és jelenének a felderítéséhez. Ezekben a kutatásokban ott rejtőzött mindig egy benső, titkos, kedves gondolat, — ami Csoma lelkét is hevítette —: találni egy-egy szálát, kapcsolatot, amely a magyar őstörténet megoldása felé közelebb vinne bennünket. Nem volt Ázsia-kutatónk — Csomától Ligetiig, — akinek lelkében ott ne égett volna ez a titkos vágy.

Ligeti Lajos a mongolok vallásának tudományos vizsgálata-ra ment Belső-Mongóliába. 1928—31-ig, három éven át járta ezt az európai ember számára nagyon nehezen megközelíthető területet. A lámakolostorok életét, szokásait s főleg könyvtárait kutatta. Fenti munkája azonban nem tudományos beszámoló erről, hanem a minden iránt érdeklődő, éles szemű utazónak színes, élvezetes,

könnyű stílusú, szinte riportszerű beszámolója mindarról, ami ebből az európaítól annyira elütő világból a laikust is érdekelheti. Szegénység, nyomorúság, elmaradottság, valójában már csak tengődés, ezeknek a kolostoroknak az élete. Lassanként elnéptelenednek, a lámáik elhagyják, némelyik rablónak áll, a másikat az alkohol, ópium s a szerencsejáték ejti hatalmába. Már csak testi-lelki roncsok egy sülyedő világ romjain, amely felett elfutott az idő. Vallási ténykedésük üres formáság, amit csak azért üznek, hogy általa némi jövedelemhez jussanak. Szentkönyveik piacra, vagy lomtárba kerülnek s a kiürülő kolostorokat lassanként betemeti a sivatag pora. Még ott él köztük az „élő isten“, de hatalma, tekintélye ennek is letűnőben. A másfél évtizeddel ezelőtt lezajlott kínai forradalom a lámakolostorok nyugalrát és életrendjét is felborította. Mostanában pedig a japán imperiálizmus kavarta fel ennek a vidéknek a békességét. Eddig csak a kínai-mongol ellentét okozott köztük zavarokat, most már a közös ellenség, Japán ellen is védekezniök kell. Mindezek a viharok nem kímélhették meg a csendes lámakolostorokat sem. Idejét multa intézményeikkel az új idők zivatarai elsöprik ezeket is. A „sárga istenek“ világa letűnőben. Azaz hogy sorsuk attól függ, hogy a sárga ember hogyan ússza meg az új idők megpróbáltatásait.

Zamatos magyarsággal megírt, érdekesítő olvasmány, amely emellett nagyon tanulságos is. Szerzője nemcsak tudományos eredményeivel tett nagy szolgálatot, de fenti könyve révén is nagymértékben hozzájárult Belső-Mongólia viszonyainak a megismeréséhez.

A külső kiállításában is kifogástalan könyv értékét még emeli a sok szép fényképmelléklet s a tudós kutató útvonalát feltűntető térkép.

Ványi Ferenc

A Magyar Paedagogia negyven évfolyamának —1892—1931 — tartalom- és névmutatója. Összeállította: **Tettamanti Béla és Márer Erzsébet.** A M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Pedagógiai Intézetéből. Szeged, 1933. 8° VIII + 290 l.

A magyar bibliográfiai irodalom becses munkával gyarapodott e könyv megjelenésével. A szerkesztők és munkatársaik — a szegedi egyetem pedagógiai szemináriumának növendékei — nagy és fáradságos munkájának igen hasznos és dícséretes az eredménye. S kiváltképen professzoruknak, Imre Sándornak lehetünk hálásak, ki ösztönzője volt e munkálatoknak.

A tartalommutató mintaszerűen ökonomikus. Tárgyszerinti csoportosításban nyole fejezetre oszlik. Ezek: neveléstörténet, neveléstudomány, köznevelés, iskola, a nevelés nemzetközi vonatkozásai, különféle, s végül a Magyar Paedagogiai Társaság életére vonatkozó közlemények. E fejezetek alesoportokra tagozódnak, a

közlemények pedig az egyes csoportokon belül jellegüknek megfelelően mint önálló cikkek, mint ismertetések és mint hírek és adatok sorakoznak. Ujítás, hogy a tanulmányok, értekezések rövid kivonatát is közli a munka. E kivonatok felvilágosítást adnak az illető dolgozatban érintett tárgyról, de a kutatót nem mentik fel a személyes utánajárás alól, és felmerülhet a kérdés, nem lett volna-e könnyebben kezelhető egy betürendes tárgyi regiszter. Az azonban kétségtelen, hogy így ezek a kivonatok, amint egy-egy tanulmány benső kis világát is felsejtetik előttünk, képet adnak, mi mindenről és milyen összefüggésekben foglalkoztak a lefolyt négy évtized alatt a magyar pedagógusok. Csábító volna a részletekbe belemenni, de terünk nem engedi. Csupán egy megfigyelésünket jegyezzük ide. Ez pedig arra vonatkozik, hogy a Magyar Paedagogia első harminc évében távolról sem volt olyan szoros a kapcsolata a pedagógiának és filozófiának — a pedagógia problémái sokkal távolabb jártak a filozófia kérdéseitől, — mint az utolsó tíz esztendőben. Itt is az az „elfilozofálódási“ folyamat mutatkozik, ami a történelmi tudományokban. Az összes szellemi tudományok filozófusi szemmel nézik már tárgyaikat és kérdéseiket, mint ahogy úgy nézték a régmúltban is, egészen a múlt század közepének nagy pozitivistá „birtokfelosztásáig“. Ezt a „visszafilozofálódási“ folyamatot mutatja e magyar folyóirat tartalommutatója is. Ezzel párhuzamos azonban egy bizonyos fajta differenciálódás is, az a jelenség tudniillik, hogy egyre szakszerűbb, alaposabb megbeszélésben részesülnek egészen speciális nevelési részletkérdések. Ez a két párhuzamos tendencia jól mutatja, hogy egy probléma-kör szakszerűsödése és egyben filozófikus szemlélete megfér egymás mellett, sőt kiegészítve csak gazdagítja a tudományt.

A névmutató először a jelek és álnevek megfejtéseit adja, azután a cikkek, majd az ismertebb művek szerzőit és a tartalommutatóban előforduló neveket, végül a folyóiratok neveit, külön azokat, amelyek a tartalommutatóban, s amelyek a Paedagogia lapszemléiben szerepelnek.

Felette kívánatos volna, hogy mindenik nagyobb múltú folyóiratunknak hasonlóan alapos repertoriuma elkészüljön, ez azonban, sajnos, nemcsak kedven és szorgalom, hanem anyagiakon is múlik.

Joó Tibor

Lambrecht Kálmán: Herman Ottó. Könyvbarátok Kis Könyvei. Kir. Magy. Egyetemi Nyomda. Magyar Könyvbarátok kiadása. 264 l.

A kitűnő tanítvány megértésével és a hűség hálás szeretetével megírt könyv ez. Nagyon értékes ifjúsági olvasmány, mert magyar tudós gazdag anyagát magyarázza és bemutat egy függet-

len életet, mely, szinte a szegénység szerény viszonyai között, törhetetlenül termelt, alkotott, szervezett és dicsőséget szerzett önma-gának és nemzetének.

Lambrecht nem áldoz magasztalással mesterének. Többet tesz annál. Megírja egyszerűen, gondos figyelemmel, mit tett és mit írt Herman Ottó hosszú, küzdelmes életén át és ennél nagyobb magasztalást nem mondhat róla.

Ebben a könyvben kibontakozik az ifjúság előtt az az élet, mely szellemi munkában éli ki magát, függetlenül anyagi körülményeinek válságaitól. Lelki eredményei kielégítik és sohasem rendeli magát alá a hatalomnak, ha gondtalan megélhetést is kínál ez az alárendelés.

A szepesi német családból származó Herman Ottó korának legszélsőségesebb magyarja lett. Mindvégig fanatikus negyvenkilences, aki Kossuthot vallotta kormányzójának és nagy elhatározások előtt mindig tőle kért jóváhagyást.

Még szülőföldjét is megmagyarosította. Breznóbányán született, ő azonban Alsóhámorra, Borsod megyébe tette át szülőhelyét, erre a szinmagyar vidékre, ezt a helyet vallja, mikor életrajzi adatait kéri. Ez a Petőfi esete is, aki Félegyházáról azt írta, hogy ez a város születési helye, mertkunsági finak vallotta magát.

Herman Ottó életének zord tavasza válságos évek során fagyasztotta meg benne a felpeszsdülő akaratot. Brassai mellett, Kolozsvárt, találja meg először a neki megfelelő környezetet. Itt is szegényes a fizetése, de már kibontakozik előtte első munkaköre, a pókok életének tanulmányozása.

Bedőházy János szászvevesszősi kuriáján töltheti az első nyugalmas másfél esztendő. Innen indul el, hogy Kamerunba menjen tanulmányútra, ahonnan visszatérve Bécsben kapott volna állást.

Szily Kálmán mentette meg Hermant a magyar tudományos számárá. Ő eszközölte ki, hogy a Természettudományi Társulat tiszteletdíjat utalt ki Hermannak a pókokról megírandó könyvére.

Lambrecht a népszerűségig leegyszerűsítve ismerteti a pókokról írt könyvet. Az ifjú olvasó meglátja a munka jelentőségét. Még gazdagabb és szemléltetőbb az ismertetés Hermannak a magyar halászatról és az ősmagyar pásztorélet emlékeiről írt könyveiről.

De amilyen színmagyar Lambrechtnek Hermantól ihletett stílusa, egyetlen nyelvi hibáját is meg kell említeni. Amikor a halászat könyvét ismerteti és elmondja, hogyan szorítják meg hálával a halakat, azt írja, hogy a halak számára nincs más „kiút”. A német Ausweg-nek a betolakodása a magyar nyelvbe annyira közkeletűvé lett néhány év óta, hogy legjobb stilisztáink is meg-gondolás nélkül használják mentség, menekülés, egérút stb. he-

lyett. Igeköötőt a magyar nem köt össze főnévvel, ha a főnév nem igéből képzett szó.

Lambrecht ezzel a könyvével nemcsak a tudomány népszerűsítését szolgálja sikerrel, hanem olyan magyar tudós életét állítja példaképen az ifjúság elé, aki nemcsak törhetetlen szorgalmával, hanem tiszta jellemével is követésre buzdít.

Hamvas József

Albrecht Ferenc dr.: Forrástanulmányok gróf Tisza István román nemzetiségi politikájához. Lugos, Husvéth és Hoffer, 1933. 111 l.

Tisza Istvánnak nyomtatásban megjelent levelein és művein kívül a kéziratban maradtak egy részét is átnézte a szerző. Mint a címben is jelzi, nem tökéletes feldolgozást akar nyújtani, hanem forrástanulmányt, ez indokolja a némelykor hosszúra nyúló idézeteket. Tisza személyiségét, Tisza tragikumának jellegét helyesen állapítja meg. „Tisza István egyéni és politikai tragédiája abban van, hogy ő érthetetlenül állott a közvélemény előtt“. Benne a háború okozóját, sokan a nemzetiségek vad, könyörtelen elnyomóját látták. Albrechtnek e műben nem feladata, hogy kiemlje azt a megdöbbentő ellentétet, amely „a közvélemény primitív ösztönének“ háborút felidéző Tisza-képe és a valóságnak a béke megőrzéséért egy egész világrenddel szembezálló Tisza Istvánja között van. Albrecht céloz erre, de főadatának megfelelően azt mutatja ki részletesen a rideg adatok tömegével, hogy Tisza bízva abban, hogy a nemzetiségi probléma a magyar nemzeti állam keretében megoldható és függetlenül az óriási orosz veszélytől, amelynek nyomasztó érzése napjainkban a szovjet belső gyöngesége és keletázsiai nehézségei miatt elhomályosult, folytatta a nagy erdélyi fejedelmek, Bethlen Gábor és a két Rákóczi román politikáját. Akár hatalmon volt, akár félrevonult, mindig a kiegyenlítés érdekében fáradozott. Fáradozásának meggyűlölt részben Ferenc Ferdinándnak betegesen csökönyös kamarilla-politikájára vezethető vissza. Albrecht Ferenc komoly értékű tanulmányából természetesen nem írhatunk alá minden filozófikus és ténybeli állítást. Ferenc Ferdinándról szólva, mint nagy egyéniségek kizárólagos tulajdonságát emeli ki a koncepciókhoz való merev ragaszkodást. A történelem inkább arról tesz tanuságot, hogy bizonyos koncepcióhoz való merev ragaszkodás nem minden esetben magas szellemi és erkölcsi színvonal következménye. Nézetem szerint Albrecht Ferenc és vele együtt sok kiváló kutatónk túlértékeli Jancsó Benedek tudományos jelentőségét. Ezek az eltérő nézetek azonban nem érintik a tanulmány lényegét, Tisza István nemzetiségi politikájának ismertetését. Egyetértünk Alb-

recht Ferencsel abban, hogy emberiesnek az olyan nemzetiségi politikát tekinthetjük, amely Tisza Istvánhoz hasonlóan a kisebbségek meglévő jogait gyarapítani és nem megszorítani törekszik.

Török Pál

Farkas Zoltán: Medgyessy Ferenc. Az „Ars Hungarica“ (szerkeszti Artinger Imre) 5. kötete. Budapest, 1934. 8° l., 33 tábla.

Az „Ars Hungarica“ életrevaló sorozatának előttünk fekvő kötete legújabb honi szobrászatunk egyik legkiválóbb mesterének, a debreceni származású *Medgyessy Ferencnek* életéről és művészetéről ad tömör, jól sikerült méltatást.

A kora gyermekeségtől kezdve rajzolgatni szerető Medgyessy csak kerülő úton jutott el az élete igazi hivatását jelentő művészethez. A debreceni kollégium elvégzése után a budapesti egyetemen szerzett orvosi oklevelet, anélkül, hogy az orvosi pályához különösebb hivatottságot érzett volna magában. Mint a törvényszéki orvostani intézet gyakornoka, hirtelen sutba is vágta az orvosi diplomát és követve most már kielégülést követelő művészi hajlamát, 1905-ben kiment Párisba, hol két éven át a Julian-Akadémiában és az École des Beaux-Arts-ban — festőnek készült. Közben azonban szorgalmas látogatója a Louvre gyűjteményeinek, hol különösen az archaikus görög szobrokra és reliefeket, de főként az egyiptomi szobrászat monumentalis emlékeit nézte és tanulmányozta elmélyedő buzgalommal. E tanulmányai végre is a plasztikához vezették őt és Medgyessy Ferenc szobrásszá lett. Egyike volt évszázadunk első évtizedének végén feltűnt újítóinknak, akik kiszakították magukat az akkori magyar szobrászat barokkos formavilágú anyagszerűtlen naturalizmusának és Rodin utánzásának hármasságából.

Medgyessy művészete különösképen egyéni művészet. Egyszerűen, nagyvonalúan, a legteljesebb anyagszerűséggel felépített tömör, vaskos szobrain az egyéniség erejét érezzük. „Sem Maillol, sem Hildebrandt törekvéseit nem ismerte“, az egyiptomi szobrok monumentalitásának csodálata tette őt szobrásszá, anélkül, hogy ez szolgáló utánzást jelentett volna nála. De nem hatott rá a külföld raffináltan primitíveskedő művészi irányai sem. Kezdetől kezdve, jóformán minden stílusváltoztatás nélkül egyéni és egységes formavilág uralkodik Medgyessy műveiben. A különbség csak az, hogy míg kezdetben gondolatai életrekeltésében több volt a darabosság, újabban mind szabatosabban, mind könnyebben fejezi ki magát.

Szobrainak legfőbb sajátossága: monumentalitásuk, s ebben „a biztos nyugalom, a vaskos elemi erő.“ Témái is, kevés ki-

vétellel, az állandó mozdulatlanság megörökítői. Szobrait kereken zárt egésznek formálja ki, csupa lágy, csupa törést nem mutató konturral. Nem törődik a formák aprólékos kidolgozásával, amint az életben is a kevés szó embere, hanem megelégszik kevés vonásból álló, de biztos szemmel megfogott jellemzéssel. Portréiban is ez az elv érvényesül s egyikben-másikban Rodin „Balzac“-jának örökéletű monumentalitását érezzük. Szobrai épen kevésszavúságuknál fogva duzzadnak a belső feszítő erőtől. Medgyessy kezében megelevenülni látszik a holt és lelketlen anyag s ezért érezzük rokonnak művészetét az archaikus idők szobrászatával, hol a művésznek szintén ezt az anyagot megeleveníteni akaró belső küzdelmét érzékeljük.

Alakjai emellett a nyugodt öröme, s az egészséges, egyáltalán nem bántó vagy fojtó érzékiségnek, mondhatnám valamilyen alföldi magyar érzékiségnek kifejezői. Női aktjai mindig primitívül vaskosak, telt formájúak, „de távol állanak minden szándékos érzéki hatáskeltéstől“; ez a bennök rejlő érzékiség „tisztára alakítás, mely kiemel a közvetlen életből.“

Művészetének csúspontját ma szülővárosában, a Déri-Múzeum előtt felállított négy allegorikus aktjában látjuk, melyek a művészet, a tudomány, a néprajz és a régészet szimbolizálására szolgálnak. Négy hatalmas, nyugodtan heverésző emberi test, „nemesak nagyságukkal, hanem megjelenésükkel emberfölötti alakok. Szakrálisak, ünnepélyesek, a hétköznapi világa felett állók, amit révedező mosollyal önmaguk is éreznek.“

Medgyessy Ferencről, az emberről és a művészről, csaknem tökéletesen festett portrét adott *Farkas Zoltán* e könyvében. S adta ezt olyan tisztán, világosan, félreérthetetlenül fogalmazott mondatokban, hogy ezért, művészeti irodalmunk mai — tisztelet a kevés kivételnek — dagályos, érthetetlen szóhalmazokkal telített termékei között, külön dicséret illeti. Amint dicséret jár a kiadónak, biztrai Farkas Ferencnek is, aki igazán szép köntösben és formában jelentette meg az érdeemes munkát.

Oroszlán Zoltán

Lévai Lajos dr.: Székelyföldi Képek. Minerva kiadás, Kolozsvár, 1934. 101 l. (Képekkel.)

Ezt a csinos és hangulatos kis könyvet azért ajánljuk e helyen, mert tanulók számára is alkalmas, rövid ismertetés az elszakított Székelyföldről. Különösen Udvarhely vármegye nevezetességeit, a rovás emlékeket, néprajzi kincseket és a nevezetesebb kiránduló helyeket mutatja be. Éppen annyit ad, ami elég arra, hogy érdeklődésünket a székely nép és földje iránt ébren tartsa.

Szilády Zoltán

Képzőművészeti Szemle.

A „Nemzeti Munkahét“ országos megmozdulásából a Képzőművészeti Társulat is ki akarta venni a maga részét és „Magyar Kiállítás“-t rendezett a Műcsarnokban. A kiállítás azonban, — leszámítva annak retrospektív részét, mely a maga kiszakíttóságában és kicsinységében is figyelmet tudott ébresztetni és Petrovics Elek rendezésében néhány régen látott vagy kevésbé ismert táj- és életkép-remeket vonultatott föl Lotz, Munkácsy és mások oeuvrejéből, — meglehetősen sivár képet nyújtott és semmiben sem multa felül a Műcsarnokban az utóbbi években rendezett egyéb tárlatok megszokott nívóját. Pedig az ünnepi alkalom nagyszabású felvonulást várt volna a mai magyar művészársadalomtól. A kiállítás bővebb ismertetésétől ez alkalommal, azt hiszem, eltekinthetünk.

Itt emlékezünk meg azonban a kiállítás keretében bemutatkozó „Magyaros Öltözködési Mozgalom“ csakugyan igen szép, nem affektáltan magyaros és vonalvezetésében igen decens és ötletes ruhaterveiről, melyek azt mutatják, hogy ez a kezdeményezés jó úton halad. Az alig egy évré visszanyúló mozgalom, melynek megindítója és azóta is leglelkesebb propagálója *dr. Ferenczy Ferenc*, egészen rövid idő alatt máris jót és elfogadhatót produkált. Az a célkitűzés pedig, melyet a mozgalom vezetője a kiállítás katalógusában körvonalazott, arra mutat, hogy az irányítók teljesen tudatában vannak annak, hogy hol és hogyan találjanak teret a divat raffinált birodalmában ötleteik és szándékaik megvalósítására. Ha a dicséretreméltó kezdet csakugyan a tervezett irányban fog folytatódni — pl. igen életrevaló gondolat, melyben a mai időkben, mikor Magyarország annyira divatba jött az idegenforgalom terén még üzleti lehetőségek is rejlenek: magyaros mintájú női ruhaanyagok készítése,— s mentes marad minden elfajulástól, akkor sikert jósolhatunk neki! *Oroszlán Zoltán*

Színházi Szemle.

A Nemzeti Munkahéten vitéz *Somogyvári Gyula Hűség* c. történelmi drámáját mutatta be a Nemzeti Színház. *Gyula* diáknak tavalyi három egyfelvonására visszagondolva, jobban szeretnénk volna, ha ez a szép magyarsággal, nemes páthosszal megírt darab egy hasonló kis trilógia egyik ízeként kerül színre. Ami a téma lényege, t. i., hogy a soproniak inkább hajlandók feláldozni egy sereg gyermeket az ellenségnek, köztük a bíró két fiát is, semhogy zárva hagyják a kapukat a magyar király előtt, egyetlen hosszabb, esetleg két-három képre osztott felvonásba bátran belefért, s akkor úgy érezzük, drámaiban is hatott volna. Ebben a formában az anyag kissé terjengőssé válik, bár a színpadon mindig van valami érdekes helyzet. A szerző maga is érezte ezt s a hűség-motívumot egy szerelmi történettel igyekezett komplikáltabbá tenni, anélkül azonban, hogy ennek az összeütközésnek hőseit szenvedélyükkel együtt eléggé megtestesítette volna. A darabnak így sem volt csekély sikere, néhány rendkívül eleven jelenete megrázott, emelkedett líraisága, ihletettsége nagy hatást gyakorolt a nézőkre, akik a darab felemelő etikáján mindvégig őszintén lelkesedtek. A szereplők közül magasan kiemelkedett *Kiss Ferencnek* nagy lélektani hűséggel megformált bírója, de az együttes minden tagja becsülettel szolgálta a szerző ügyét.

A Belvárosi Színházban új szerzőt avattak: *Nyiri Tibort*, kinek *Hajza* c. tragikomédiájáról már tavaly sok szó esett. Mondanivalója ugyan még nyers, darabos, kissé félszegen mozog a mai színpadon, mégis három felvonása mély nyomot hágy a nézőben. Pedig ami előttünk lejátszódik, inkább lélektani tanulmány, mint dráma. (Egy fiatalember sikkaszt, boldogan akar élni, de álmában tiltakozik a bűnös élet ellen, ám hasztalan szólal meg lelkiismerete, a valóság újra rászakad, az ár megint elnyeli s ő folytatja bűnös, szürke életét). A valóság és az álom jelenetei nem kapcsolódnak mindig világosan, zavaros képek bukkannak fel, a szerzőben itt-ott vérszemet kap a groteszk kihangsúlyozására, a víziók nagyarányú festésére való törekvés, a közbenső felvonás, az álomról, a lelkiismeret viaskodásáról túlságosan hosszú, általában azonban igen eredeti képeket látunk a való hitványságáról s a megjavulás álmának hiúságáról. A színészek, élükön *Nagy Györggyel*, *Beregi Oszkárral*, *Baló Elemérrel*, *Szigeti Jenővel*, szép munkát végeztek s a rendezés minden tekintetben hűségesen, néhol megkapó technikával símul a szerző elgondolásához.

A legboldogabb ember, *László Miklós* színjátéka, becsületesen megírt, nem sok eredetiséget mutató színpadi munka. Hőse, egy öreg kishivatalnok, azzal védekezik az élet hitványságaival

szemben, hogy szépeket álmodik. Ami rossz éri, nem jelent semmit a számára, de álmai napról-napra élő valóság lesznek. Mikor huszonnyolc évi hűséges szolgálat után, épen rég tervezett esküvője előtt, állását veszti, rendületlenül tovább álmodik, s álmából nem is ébred fel többé. A darab a Molnár-iskolából került ki, de elég jó utánezet; a maga egészében elfogadjuk olyannak, amilyen, s néhol még meg is tudunk hatódni szívből jövő naivságain, egy-két kedves jelenetén. *Rózsahegyi Kálmán és Vaszari Piroska* remekelnek, az egyik a javíthatatlan álmodó, a másik ennek menyasszonya, egy idős, csúnya lány szerepében. A Nemzeti Színház igen gondos rendezésben s épolyan jó szereposztásban hozta színre a darabot.

A Nemzetinek első idej slágere: *A nők elmondják*. Rachel Crothers elég szerencsésen üti meg a könnyebb fajsúlyú, tartózkodóan szabadszellemű, szórakoztató vígjáték hangját. Nincs itten semmi nagy eset, jólsituált emberek komolynak képzelt, alapjában véve sekélyes kacérkodása ez a szerelemmel, melyet jelen esetben az tesz érdekessé, hogy egy házasember (híres könyvkiadó) és egy fiatal leány (híres író) között fejlik. A hölgy, a kikapós férjnek legújabb, de nyilvánvalóan nem utolsó imádotlja, épen e szerelemlről ír regényt. A „nagy mű“ persze a kétszeresen érdekelt kiadónál fog megjelenni. Előre sejtjük a nyárs-polgári megoldást, s egy percig sem hiszünk a szerelmes lánynak komolyabb írói kvalitásaiban. Ez a praktikus teremtés van olyan öntudatos, hogy ne csak érezze, hanem mindjárt fel is dolgozza szenvedélyét, de ugyanakkor elég szelekótya, hogy elfecsejje titkát, nem a legjobb helyen. Egy enyhe konfliktus után aztán — mit is tehetne mást? — békét hágy a pipogya férjnek, valamint a böles, mindig és mostan is megbocsátó feleségnek. A darab legfőbb értéke néhány ügyesen megrajzolt figura, köztük egy öregedő özvegy, akit *Várady Aranka* alakít pompás humorral. A regényírónt *Bajor Gizi* játssza, jobb szerepeihez méltón, a többiek is helyükön vannak és kellemes, ha nem is emlékezetes estével kedveskedhetnek a nagyszámú közönségnek.

Sinclair *Lewis* híres *Dodsworth*-regényét tizenhárom képen színpadra vinni nem kis merészség; az átdolgozó *Sidney Howard* egy nagy átalakulásnak legfeljebb csak főbb mozzanatait villantotta elénk, azokat is hiányosan. *Dodsworth*né elzülését nagyon is gyorsnak látjuk, amire a regényíró fejezeteket szentelt, azt a dráma csak épen érinti, vagy egészen mellőzi. Annak viszont, aki a regényt nem olvasta, jó dolga van: a Vígszínház kikitett magáért, *Hevesi Sándor* rendezése elsőrangú, a darabot csupa jó színész játssza (*Somlay Artur*, *Makay Margit*, *Tótkés Anna*), s még a selejtesebb részeket is megmentik az unalomtól.

A Belvárosi Színház újdonsága, *Rudolf Lothar* és *Hans Ad-*

len vígjátéka, *A döntő éjszaka*; naívan kezdődő, operettjellegéből ki nem lábóló, de sok helyen ötletes, vidám darab. Itt minden a rendezésen, a színészeken fordul meg, s ezt lehetetlen volna nem dicsérnünk. Legtöbbet ér talán az egész előadásban egy üde, fiatal színésznő, *Bulla Elma* végtelenül talpraesett, finom játéka, *Páger Antal* alakítása mellett, de a többiek is mindvégig szórakoztatni tudnak.

A Magyar Színház újdonsága, *Rágalom?!* — bűnügyi dráma, az efféle szenzációk raffinált modorában megszerkesztve. Valakit gyilkossággal, rang- és vagyonbitorlással vádolnak; három felvonáson keresztül tárgyalóteremben vagyunk, a szerző, Edward *Wool*, bőven gondoskodik mindazon meglepetésről, ami ilyen alkalommal csak izgathat. *Törzs Jenő*, *Lázár Mária*, *Beregi Oszkár*, *Gózon Gyula*, *Rátkai Márton* s még néhány jó színész a kisujjával emelgeti a nagyon súlyosnak szánt darabot s érdemén felül sikerre is viszi.

Vajthó László

A Protestáns Szemle megjelenik havonta. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Ráday-utca 28.) — Felelős kiadó: Török Pál

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Prot. Szemle is jár) évi 20 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Bpest IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Bpest, IV., Deák-tér 4.

Póstatakarékpénztári számla száma: 4170.

Sylvester Irod. és Nyomdai Intézet r. t., Budapest, VI., Hermina-út 37.
Telefon: 166—48. — Fel. vezető: Schlitt Henrik.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai

Házi Kincstár

3. Szaboleska M.: Áhítat, szeretet.	
4. Sheldon: Az Ő nyomdokain.	
5. Kenessey B.: Női jellemképek.	
7. Dalhoff—Cszimadla: A keresztyén szeretet munkái.	
8. Raffay S.: Jézus hasonlatai.	
9. Opzomer: A vallás gyümölcse.	
10. Pfennigsdorf: Hit és szabadság.	
11. Thomas: Az evang. és szociálizm.	
12. Szabó A.: Külmisziói kalauz.	
13. B. Papp I.: A belmisszió hősei.	
14. Pruzsinszky P.: Hitünk hősei.	
15. E. Skovgaard—Petersen: Akarsz-e diadalmaskodni? (Csak kötve)	
16. Szóts F.: A vallás élete.	
A Házi Kincstár ára:	
Kötetenként, füzve — — — —	2.30
Díszes vászonkötésben — — — —	3.—
A 3—8. kötet csak füzve, a 9—16. kötve is kapható.	
Bernát István: Két optimista apostol — — — — — — — —	—20
Emlékezés Kálvinról.	
Irták többen. 8 ^o — — — — —	2.—
Hastings: Van Isten — — — — —	1.—
Egyháztört. Adattár II—IX. à — — — —	3.—
Egyháztört. Ad. X. à — — — — —	2.—
Egyháztört. Ad. XI—XIV. — — — — —	4.—
Fejes I.: A prot. egyház feladata — — — —	—20
Kenessey B.: Károli emlékkönyv — — — —	1.70
Kliss: Török Pál élete — — — — —	3.—

Koszorú-füzetek.

Vallásos iratok, számonként — — — —	—06
Makkai Sándor: Erdélyi ref. problémák — — — — — — — —	—24
Maszyik E. dr.: Jézus élete evangéliumi képekben. I—II. — — — —	4.—
Mokos Gy.: Herczegszöllősi kánónok hasonmás kiadása, — jegyzetekkel és rokonkánonokkal — — — — — — — —	10.—
Pokoly J.: A protestantizmus hatása a magyar állami életre — — — — — — — —	2.—
Polner Ödön: Deák F. egyházpolitikája — — — — — — — —	—30
Prot. Szemle régebbi folyamaiból kapható:	
I. 1889. — — — — — — — —	2.—
1890—1893. à — — — — — — — —	4.—
1894—1898. és 1903—1917. à — — — — — — — —	6.—
1919—1932., füzetenként à — — — — — — — —	—80
Reményik Sándor: Kenyér helyett (Versek) — — — — — — — —	2.—
Révész I. munk. a pátens korából — — — — — — — —	1.50
Szász K.: A prot. egyh. viszonya a társ. kérdésekhez — — — — — — — —	1.30
Tíz arekép — — — — — — — — — —	2.40
Zoványi J.: Magyar prot. egyház-történeti monografiák — — — — — — — —	2.30
Két ifjúsági irat (míg a készlet tart):	
Raffay Sándor: Fénysugarak. 6—12 éves gyermekeknek — — — — — — — —	1.20
Raffay Sándor: Nemes ösvényeken. 12—16 ifjaknak — — — — — — — —	1.20
Valláserkölcsei felolvasások — — — — — — — —	—80
Vallásügyi Tárgyalások II—III. à — — — — — — — —	3.—
Vallásügyi Tárgyalások IV. à — — — — — — — —	5.—

A Károli Gáspár Református Irodalmi Társaság kiadványa

Vásárhelyi János: A család élete. 40 lei. Magyarországon — — — — — — — —	1.60
--	------

A M. P. I. T. tisztségviselői:

Ügyvezető elnök RAVASZ LÁSZLÓ
Lelkészi elnök KAPI BÉLA és RAVASZ LÁSZLÓ
Világi elnök BETHLEN ISTVÁN gróf és TOMCSANYI VILMOS PÁL
Titkár SIMONYI DEZSŐ és TÖRÖK PÁL
Szerkesztő APRILY LAJOS
Belső munkatárs KEMÉNY LAJOS és TÖRÖK PÁL
Pénztáros SZELENYI GYULA
Ügyész FROMM LAJOS

A Károli Gáspár Ref. Irod. Társaság tisztikara:

Egyházi elnök Dr. MAKKAI SÁNDOR
Világi elnök Dr. THURY KÁLMÁN
Alelnök VÁSÁRHELYI JÁNOS (egyh.), Dr. NAGY SÁNDOR (világi)
Főtitkár MAKSAY ALBERT
Titkár DEBRECZENI ISTVÁN és Dr. JANCsó ELEMER
Pénztáros Dr. DARKÓ ÁKOS
Ügyész Dr. SZÖLLŐSY JÁNOS

Megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:
VALDENS HŐSÖK (ARNAUD KRÓNIKAJA)
Fordította Német Gábor, Ravasz László előszavával.
Ára 2.50 P.

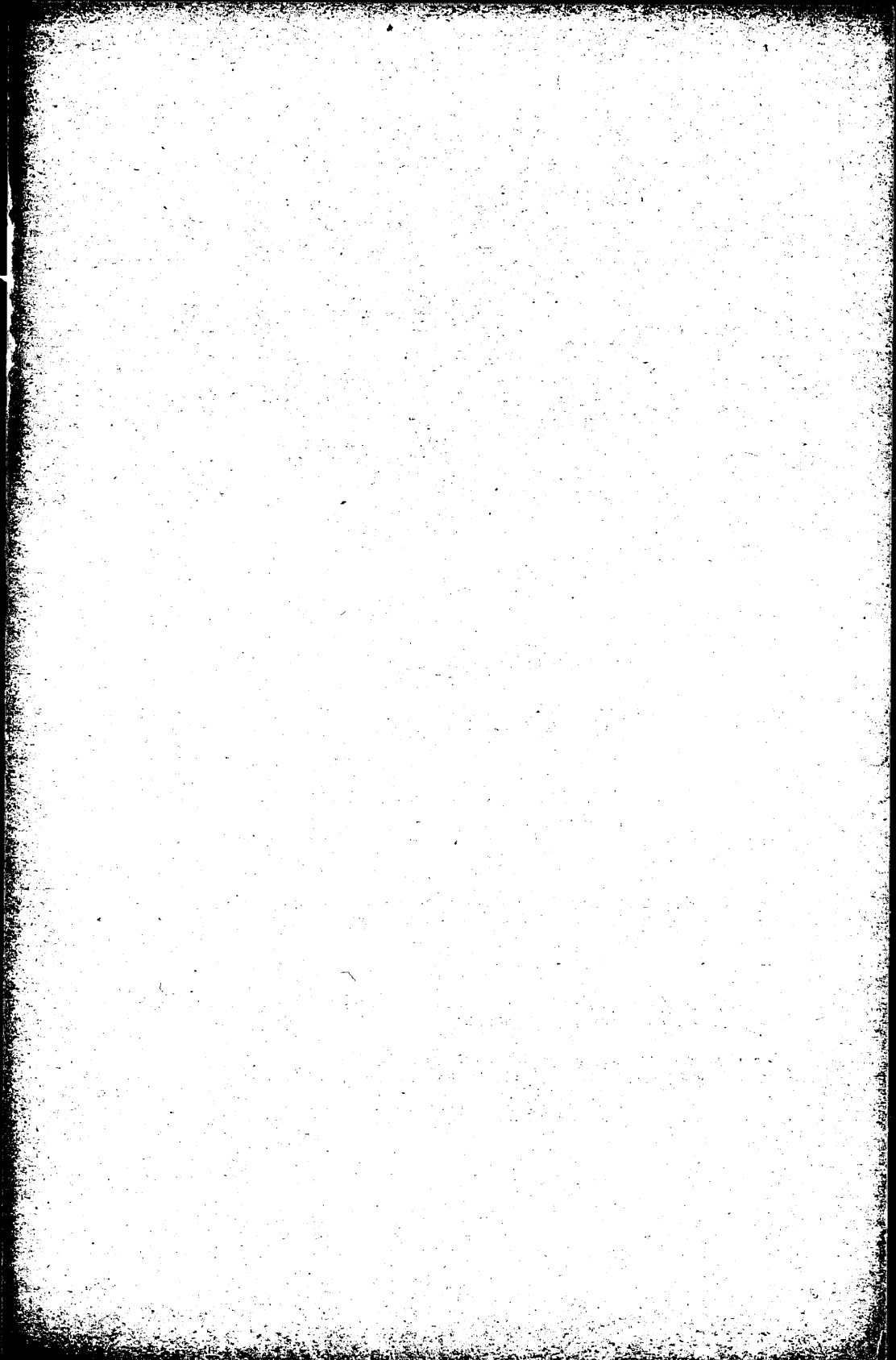
Közeleg a karácsony és közeleg az újév.
Gondoljunk Társaságunk kiadványaira.

Főbizományos:

Bethlen. Gábor-könyvkereskedés; Budapest, IX, Kálvin-tér 8.
Telefon: Automata 850—53.

**Főbizományos: STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó R.-T.
BUDAPEST, IV, KECSKEMETI-U. 8. — Automata: 856—16. szám.**

Erdélyi Ref. Egyházker. Irattérjesztés, Cluj-Kolozsvár, Str. Bratlanu 51.
Előfizetések és tagsági jelentkezések itt is elfogadtnak.

N |
SYLVESTER
O |
M |
D | **BUDAPEST**
A | **VI., Hermina-út 37**

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
APRILY LAJOS

TARSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

DR. BRUCKNER GYÖZÖ: A magyarhoni evangélikus zsinatok
KARÁCSONY SÁNDOR: Református keresztyén pedagógia
JOÓ TIBOR: A történeti tényezők rendszere
MARCONNAY TIBOR: Donalitus, a litván költő-pap és népe
FELVINCI TAKÁCS ZOLTÁN: Márton Lajos
IFJ. SZÁSZ KÁROLY: Életem hajója (vers)
R. BERDE MÁRIA: Évforduló (vers)

KRITIKAI SZEMLE

XLIII. évf. 12. sz.

1934. december.

Ára 2 pengő.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása,
Budapest.

KRITIKAI SZEMLE

BARTOK GYÖRGY: Alexander Pfänder: Die Seele des Menschen — —	647
OROSZLAN ZOLTAN: Szőnyi Ottó: Régi magyar templomok — —	649
INCZE GABOR: Dr. Imre Lajos: Az Ige és a fegyelem — — —	653
SZEGEDI ISTVAN: Gulyás Pál: Tékozló — — — —	655
CSUKA ZOLTAN: Bánffy Miklós gróf: „Megszámláltattál“ — — —	657
HAMVAS JÓZSEF: Dénes Gizella: Asszonyok a hegyek között — —	659
VAJTHÓ LASZLÓ: Színházi Szemle — — — — — — —	661
DR. GAAL ENDRE: Zenei Szemle — — — — — — —	664

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat a következő címre kell küldeni: Áprily Lajos szerkesztő, Budapest, II., Lorántffy Zsuzsánna-utca 3. (Baár—Madas ref. leánynevelő-intézet.) Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

A magyarhoni evangélikus zsinatok

A magyar evangélikus élet nagy eseménye volt az ez év november hó 10-én Budapesten összehívott zsinat, mely mint törvényhozó szerv, egyházalkotmányi és szervezeti kérdésekben dönteni fog. Az első zsinat óta több, mint három évszázad telt el és sok korszerű módosítás vált szükségessé, mióta a zsolnai zsinaton, 1610-ben s a későbbi partikuláris és országos zsinatokon az evangélikus egyházi szervezet alapjait lerakták.

A bécsi béke, melyet Bocskay István hajdui élén 1606-ban kivívott, s melyet 1608-ban törvénybe iktattak, elsősorban vallásbéke volt, mely megengedte, hogy minden vallásfelekezet önállóan szervezkedjék és superintendenseket, inspectorokat válasszon. A magyar protestánsokra nézve nagyjelentőségű volt ez a törvény, mely a katolikus egyháztól való teljes függetlenségüket s önállóságukat először ismerte el törvényes formában. Addig a római katolikus püspökök fennhatósága alá tartoztak s anyagi tekintetben is fennállott köztük a függő viszony, mivel az evangélikusok még teljesen szervezetlenek voltak s önkormányzatuk, törvényes alap híján, még nem alakulhatott ki. A reformátusok e tekintetben előbbre voltak s náluk a bécsi béke már jóformán csak rektifikálta a már végrehajtott szervezkedést.

Az elhalt Illésházy nádor helyére megválasztott *Thurzó György* nádor hívta össze az evang. egyház *alapvető zsinatját Zsolnára* 1610. márc. 28—30-ra.¹ Nagy számban jelentek meg ott Észak-nyugati Magyarország tíz megyéjének lelkészei, sőt világi urak, nemesek is meglepően sokan, így a Révay, Osztrosith, Beniczky, Lehoczky, Ocskay stb. családok tagjai, ami a vallási kérdés iránt való legszélesebb körű érdeklődésre vall. A világiak azonban e zsinaton természetesen átengedték a döntést az egyháznak mindazokban a kérdésekben, melyek theologiai szakképzettséget kívántak s inkább csak a külső szervezeti ügyek tárgyalására szorítkoztak. A zsinat elnöke is világi volt, annak összehívója: *Thurzó nádor* személyében.

¹ Az 1610-iki zsolnai zsinatról értekeztek: *Zsilinszky M.*: Az 1610-ik évi zsolnai zsinat, Selmecbánya 1910; *Krupecz István*: A zsolnai zsinat háromszázadik évfordulójára (Prot. Szemle 1910. 671—76. ll.); *Holuby József* tótból ford. *Krizsán Zsig.*: A régi zsolnai ág. hitv. ev. egyházközség történetének rövid vázlat, Budapest 1910; *Havrán Dániel*: A zsolnai zsinat (Prot. Szemle, 1913, 289—298. l.) és ugyane szerzőtől: A zsolnai zsinat előzményei (Prot. Szemle 1913, 548—560. l.) és lásd még *Zoványi Jenő*: A zsolnai evangélikus zsinat c. összefoglaló értékes cikket a Budapesti Hirlap 1910. évf. 204. számában.

A legfontosabb feladata a zsinatnak a *superintendenciák* megszervezése volt. Ezeknek megalkotásánál némi aránytalanságot látunk, amennyiben tíz vármegye tótajkú evangélikusai részére 3 superintendenciát létesítettek, míg a németajkúaknak 2, a magyarajkúaknak pedig egy kerülettel kellett beérniök. Az első tót superintendensek Lányi Illés, Melik Sámuel és Abrahamides Izsák lettek. A német s a magyar anyanyelvű lutheránusok anynyiban is háttérbe szorultak, hogy kerületeik élére inspectorokat állítottak, akik a superintendensektől némi tekintetben függő viszonyba kerültek. Német inspektorokká Heuchlin Simon pozsonyi és Lentz Pál selmecebányai lelkészt választották meg, míg a pozsony-, nyitra- és barsmegyei magyar hívek részére szervezett kerület élére Kürti István szeredi lelkész került, mint inspector.

A zsolnai zsinat *kánonjai* megszabták az idők folyamán megüresedő superintendensi állások betöltésének módozatait s gondoskodtak a superintendensek javadalmazásáról is. Ennek forrásául a census cathedraticust jelölték meg, vagyis a székdíjat, melyet eddig a katolikus püspökök kezébe fizettek még az evangélikus hívek is. Ez a rendelkezés érzékenyen érintette a katolikus egyház érdekeit, s emiatt Forgách érsekprímás tiltakozott a zsolnai zsinat 16 cikkelybe foglalt és Bártfán nyomtatásban is közreadott kánonjai ellen. Ezúttal heves polémia is fejlődött ki Forgách érsekprímás és Lányi superintendens között, majd ez utóbbinak Kassán megjelent Apologia stb. című vitairatára álnév alatt maga Pázmány Péter válaszolt. Katolikus részről, úgy látszik, felismerték az evangélikusok szervezkedésében rejlő veszélyt s hogy azt ellensúlyozzák, 1611-ben Forgách érsekprímás tartományi zsinatot hívott össze Nagyszombatba, hol az egyházi élet rendjét s a papok kötelességeit szigorúbban megszabták. Valószínűnek látszik, hogy Pázmányt híres Kalauzának megírására is az a gondolat vitte rá, hogy egyházát veszélyeztetve látta s azt megerősíteni iparkodott.

A zsolnai zsinat nevezetesebb intézkedései a superintendenciák ügyein kívül az egyházlátogatásokra, lelképszentelésre, liturgiára s a peres ügyek intézésére vonatkoznak. Kimondta a zsinat, hogy a hit zsinórmértéke gyanánt az ágostai hitvallás eredeti (invariata) alakját fogadja el és az egyesség-formulát (concordia formulae).

A zsinat határozatait Thurzó nádor szétküldte az összes evangélikus gyülekezetekbe, miheztartás végett.

Szepes-Sárosmegye s az 5 szabad kir. város (Kassa, Eperjes, Bártfa, Lőcse, Kisszeben) evangélikusai sürgetésére alig négy évvel a zsolnai zsinat után *Thurzó Kristóf* szepesmegyei főispán újabb zsinatot hívott össze, ezúttal *Szepesváralján, 1614-ben*, mert

igen sok közigazgatási és közjogi természetű kérdés várt még rendezésre.²

A *szepesváraljai zsinat* szintén 16 kánont hozott s rendelkezései kevés önállóságot mutatnak, inkább csak megerősítik a zsolnai zsinat kánonjait. E zsinat főcélja volt, hogy végre kétséget kizáróan kimondja az evangélikus egyház teljes önkormányzati önállóságát és függetlenségét a katolikus klérustól, mert a függési viszony mindaddig fennállott s a katolikus püspökök és főesperesek változatlanul gyakorolták bíraskodási és jogszolgáltatási hatalmukat, sőt a papavatási jogot is maguknak kívánták fenntartani. A szepesváraljai zsinat, a zsolnaihoz hasonlóan, mind e főpapi jogokat a superintendensre ruházta s a hitéletre vonatkozó kánonjai is megegyeznek amazéval. Eltérés csupán a székdíj kérdésében van, melyet a zsolnai zsinat a superintendensi jövedelmek főforrásául jelöl meg, a szepesváraljai zsinat azonban nem említi, hihetőleg azért, mert nem akarta ezzel a helyzetet a katolikus klérussal szemben még jobban kiélesíteni. E helyett 200—200 frt. tiszteletdíjat állapít meg a superintendensek részére, mely felerészben portális adó alakjában folyik be, fele részét pedig a papság adja össze, tehetsége szerint.

A szepesváraljai zsinat Szepes- és Sáros-vármegyék részére egy *megyei* superintendenciát szervezett, az 5 szab. kir. város részére pedig még külön egy *városi* superintendenciát, mely városok így nemcsak közjogi, hanem egyházi téren is kiváltságos helyzetet, különállást tudtak maguknak kivívni.

Nemzetiségi tekintetben nem kellett különbséget tenniök a superintendenciák szervezőinek, mert mindkét egyházkerületben szinte kivétel nélkül németajkúak voltak a hívek.

A superintendensi tisztség megüresedése esetére a zsolnai zsinat úgy intézkedik, hogy annak betöltése végett az életben levő két superintendens hívjon egybe választó-gyűlést, míg a szepesváraljai zsinat a superintendens jogkörét egészen territoriálisnak tekintti s egyik superintendens a másikra vonatkozó ügyekbe s választásba nem folyhat bele. Itt a megürelt superintendensi szék betöltése végett az illető egyházkerülethez tartozó esperesek s alesperesek hívnak össze választó-gyűlést.

Az első megyei superintendens Xylander István lett, de tisztességéről a lengyel hatóság folytonos akadékoskodása miatt, — mivel Szepesváralja akkor elzálogosított város volt, — csakhamar lemondott. A városi superintendens, Zabler Péter s jogutódai za-

² E zsinat előzményeit, lefolyását és hozott kánonjait részletesen tárgyaltam „*A szepesváraljai zsinat*“ c. tanulmányomban, mely 1914-ben Nyíregyházán jelent meg. Lásd még: A reformáció és ellenreformáció története a Szepességen c. munkám I. kötetét, 219—224. l. Budapest, 1922.

vartalanul viselheték méltóságukat egészen 1738-ig. III. Károly király ugyanis 1734. okt. 20-án kiadott rendeletében a magyarországi evangélikus egyháznak csupán 4 superintendenciát engedélyezett. 1738-ban lemondott tisztségéről Pfannschmidt Keresztély, az 5 szab. kir. város utolsó superintendense, a városi superintendenciából pedig idővel kialakult a tiszai evangélikus egyházkerület. Az 5 szab. kir. város azonban ennek fejében az ú. n. dobsinai egyházmegyében (coalitio) 1745. jan. 11-én bizonyos befolyást biztosított magának a mindenkori superintendens-választásnál, kimondva, hogy felváltva a német egyházközségek (melyekhez az 5 sz. kir. város és Dobsina tartoztak) és a magyar-tót egyházak lelkészei közül választandó a superintendens. A német egyházakhoz sorolja utóbb az eperjesi coalitio (1782) a visszacsatolás folytán Lengyelországtól felszabadult XIII szepesi város gyülekezeit is. Az egyházaknak nemzetiségi alapon való széttagolása nem volt szerencsés kezdeményezés, de mégis fennállt egészen 1865-ig, amikor is a tiszakerületi gyűlés kimondta, hogy superintendens-választásnál egyedül az érdem és a közbizalom legyen irányadó.

A zsolnai alapvető zsinat után kerek száz esztendővel hívták össze a rózsáhegyi zsinatot (1707), melyet, mivel annak összehívását II. Rákóczi Ferenc engedélyezte, *forradalmi* zsinatnak is nevezték.³ A zsinat világi elnöke báró *Petróczy* István generális volt. Míg az előbbi két zsinatot inkább a berendezkedés, a szervezés és az egyház különállásának biztosítása foglalkoztatta, addig a rózsáhegyi zsinat az egyház belső életét akarta szabályozni s főleg gátat akart vetni annak a *pietista* mozgalomnak, mely itt-ott felütötte fejét. A pietizmus legfőbb terjesztőinek a hallei egyetemen tanult lelkészeket tekintették, kiket egyházi részről Kerman Dániel superintendens, világi részről pedig Szirmay István támadott. Szirmay odáig ment, hogy azt kívánta kimondatni, hogy Halleban tanult lelkész ne viselhessen papi hivatalt. E kérdés körül szenvedélyes viták fejlődtek ki.

Megállapította e zsinat az ünnepek számát, tüzetesen előírta a templomi szertartások s a szentségek kiszolgáltatásának módját s az istentiszteleti rendet. A superintendensek, esperesek, lelkészek s tanítók kötelességeit összefoglalta s azok erkölcsi életére is kiterjeszkedett. Különösen figyelmébe ajánlotta a lelkészeknek, hogy a tudatlanságból eredő babonák ellen küzdjenek.

Az egyház igazgatása végett a zsinat *három konzisztóriumot* szervezett; mindegyikben 12 egyházi és 12 világi tag legyen, kiket az espereségek választanak. E konzisztóriumok hatáskörébe tartoznak a házassági és végrendelezési ügyek, továbbá ez ítélte min-

³ Zsilinszky Mihály: Egy forradalmi zsinat története (1707—1715). Budapest 1889.

den ügyben, melyet a superintendensek elébe utaltak, vagy amely az esperességekből felebbezés útján odakerült. Határozata ellen fellebbezni lehetett más konzisztórium elé, vagy esetleg a zsinat elé is.

Szirmay Miklós indítványára a *felsőbb iskolák tanárainak* képesítése felől is tárgyalt a zsinat. Kívánatosnak jelentette ki, hogy a felsőbb iskolák tanárai ne csak theologiai képzettséggel bírjanak, hanem ezen felül külföldi protestáns egyetemeken készülnének elő a lelkész feladataitól eltérő hivatásukra. Szirmay e kérdés szőnyegrehozatalánál elsősorban az *eperjesi kollégium* színvonalát akarta kiváló tanerők alkalmazásával biztosítani. Indítványa tetszésre talált s az egybegyűlt egyházi és világi férfiak örömmel vették tudomásul, hogy XII. Károly svéd király, ki több ízben nyújtott már segítséget a magyar evangélikusoknak, 4 ösztöndíjas helyet biztosított evangélikus magyar ifjaknak a greifswaldi egyetemen, mely város akkor svéd uralom alatt állott. Az e helyekre ajánlandó ifjak kiválasztása körül a világi uraknak is volt befolyásuk.

A zsinat határozatait 25 pontba foglalták össze, de e pontoknak csak kis része léphetett életbe, egyrészt a zavaros politikai viszonyok, II. Rákóczi Ferenc felkelése és annak bukását követő szomorú országos állapotok miatt, másrészt pedig a katolikus klérus tiltakozása miatt, mely a rózsashegyi zsinat 25 pontja ellen óvást emelt azon a címen, hogy az *forradalmi zsinat*, minthogy II. Rákóczi Ferenc engedélyezte s kieszközölte azt, hogy az 1715. XXXI. t. c. e zsinat kánonjait hatályon kívül helyezte.

Míg a zsolnai, szepesváraljai és rózsashegyi zsinatok *partikuláris jellegűek* voltak és egy-egy országrész egyházi viszonyait rendezték, addig az *1791-iki pesti zsinat* az *összes magyarhoni egyházakra* nézve érvényes és kötelező kánonok megalkotásán fáradozott.⁴

Az 1791-iki XXVI. t. c. 4. §. mindkét protestáns egyháznak megadta a *zsinattartási jogot* s különösen a református világi urak sürgették a zsinat összehívását. E zsinatot megelőzően erősen kiélesedett a két kormányzásra hivatott elem: az egyháziak és a világiak harca az elsőségért. A világi urak meg akarták dönteni a papi uralmat, a *hierarchiát* és helyébe a *küriarchia* bevezetését tervezték. A református papság erre azzal felelt, hogy a világiak hozzájárulása nélkül választott Debrecenben superintendens Sinay Miklós theol. akadémiai tanár személyében. A világiak erre ellensuperintendens választottak, Hunyady Jánost, és

⁴ Szeberényi Andor: Az 1791-ik pesti ev. ág. hitv. zsinat történelme, Pest 1869. c. munkájában „Acta Synodi“ címen közölte (216—270. l.) a zsinat végzéseit.

Sinayt letették tisztségéről, sőt tanári állásától is megfosztották. Ez az áldatlan versengés folytatódott azután is, hogy a zsinatot a reformátusok Budán, az evangélikusok Pesten 1791-ben összehívták. Már az elnökség kérdése is vitára adott okot, melyben az egyháziak alul maradtak s a paritást nem tudták kivívni, amennyiben még az alelnök sem lehetett egyházi férfiú, csupán dogmatikai kérdések tárgyalásánál elnökölhettek. A pesti zsinat elnöke báró *Prónay* László volt és királyi biztosként megjelent a zsinaton gróf *Brunczvik* József.

A világi elemek a *Scheidemantel* Henrik jeni egyetemi tanár által készített alkotmányt fogadták el, melyet az a lengyelországi disszidensek részére alkotott. Maga *Scheidemantel* is említést tesz erről munkája második kiadásának előszavában.⁵

A két zsinat vezetői előre megegyeztek abban, hogy *testvéries* együttműködésre törekcszenek s a két egyháznak lehetőleg egységes szervezetet fognak adni. Épen avégből kimondták, hogy hitelvi és szertartási kérdéseket a zsinatokon mellőzni fognak. Különösen a szimbólikus könyvek dolgában mutatkoztak az evangélikus egyházban nagy véleményeltérések, mely könyveket az idősebb lelkészek az egyház fundamentumának tartottak, egyéb elemek pedig nyügnék tekintettek.

Mindkét zsinat külön-külön ülésezett s megállapodtak e két egyház egyenlő szervezetében. Ez az *unió*, mely közös *főkonzisztóriumot* hozott létre a református és evangélikus egyházak részére. Ez a *főkonzisztórium* vagy *generálkonvent* nem volt állandó, folytonos testület, hanem meghatározott időben és helyen, meghatározott tagokból összegyűlő legfőbb kormányzati szerv s egyben legfőbb bíróság is. Az eddig is megtartott konventek, vagy egyetemes gyűlések a főkonzisztórium mellett nyertek beillesztést az egyház alkotmányába. Az egyetemes zsinat, mint legfőbb igazgató és törvényhozó szerv, már nem volt közös a két testvéregyház közt, hanem azt külön-külön hívták egybe.

A kisebb jelentőségű ügyek nem tartoztak a főkonzisztórium elé. A pesti zsinat kánonjai, a *zsinat-presbiteri elvből kifolyólag*, az egyházak önrendelkezési, illetve önkormányzati jogát hangsúlyozták és szilárdabb alapra helyezték. Az egyházakat a lelkészek s a világi képviselők kormányozták, kik közt a paritást a

⁵ A munka első kiadásának címe: Allgemeines Kirchenrecht beyder ev. Confessionen in Pohlen u. Lithauen, die Kirchenverfassung, gute Ordnung, Policy u. rechtliche Tätigkeiten der Consistorien betreffend: Warschau 1780. A második kiadás 1783-ban jelent meg. — A lengyel dissidens kánonok hatását a budai zsinat végzésére behatóan tárgyalta *Révész* Kálmán: „A lengyel dissidens kánonok története s befolyása a budai zsinat törvényhozására“ c. munkájában, mely Pápan 1887-ben jelent meg.

pesti zsinat kimondta, noha nem valósította meg teljesen. A patrónusból, lelkészből, gondnokból és a vénekből álló helyi presbitérium felett áll az egyházi és világi tagokból alakult egyházmegegyei gyűlés, illetve kisebb ügyekre vonatkozóan az egyházmegyei konzisztórium, mely egyházi bíróság is. A megyei konzisztóriumokat és gyűléseket a kerületi konzisztóriumok és gyűlések igazgatják.

A pesti zsinat főbb rendelkezései az egyházi szervezetre, az egyházak hivatalos és fegyelmi ügyeire, a házassági jogra és bíráskodásra, végül anyagi ügyekre, a tanügyre és könyvvizsgálatra vonatkoztak.

Az 1791-iki zsinat kánonjai nem nyertek ugyan törvényes megerősítést, de átmentek a közhasználatba és egy évszázadon át elégségesnek bizonyultak az evangélikus egyház külső és belső kormányzására. Természetes azonban, hogy a megváltozott viszonyok szükségessé tették az idők folyamán elavult rendelkezések módosítását és kiegészítését, annál is inkább, mert az *egyházkerületi rendeletek* alapján nagyon előtérbe lépett némely egyházban a partikuláris jogfejlődés, amiből sok hátrány származott.

Az egyes egyházközösségekben ismét felmerült a nemzetiségi alapon való tömörülés gondolata, ami a kerületek új, célszerűbb beosztását is egyelőre meghiúsította.

A szabadságharc hosszú időre elodázta a régen tervezett zsinatot, melynek előkészítése 1860-ban komolyan megindult. Az előkészítő-bizottság csak 1870-ben terjesztette elő javaslatait, melyeket megküldtek a kerületeknek és az esperességeknek. Azonban a zsinat ügye lassan haladt előre; hiányzott az igazi ügybuzgalom, mígnem 1880-ban báró *Prónay* Dezső került a zsinati bizottság élére, ki abba nagyobb lelkesedést vitt. A reformátusok 1881-ben Debrecenben megtartották zsinatjukat, de az evangélikus zsinat ügyét 1885-ben levették a napirendről. Már a következő évben azonban ismét belátta az egyetemes közgyűlés a zsinattartás szükséges voltát és újra megalakította az előkészítő-bizottságot, de annak hatáskörét megszorította és csak az egyetemes gyűlés és az egyházkerületek szervezetére és jogkörére nézve bízta meg a javaslat kidolgozásával. A javaslat 1888-ban elkészült, kiegészítve az egyházi törvénykezésre vonatkozó javaslattal s most már a dunáninneni egyházkerület ellenzése sem akadályozhatta meg az 1889-iki egyetemes gyűlést abban, hogy a zsinatot 1891-re, tehát

^o Lásd a zsinatra nézve: *Thébusz I.*: „A magyarországi ág. hitv. ev. egyház 1891—94-iki zsinatának története“. Budapest, 1895. — *Mikler* Károly: Magyar ev. egyházjog. Budapest, 1906-ban megjelent nagy munkájában szintén foglalkozik a magyarhoni ev. zsinatokkal és részletesebben az 1891—94-iki zsinattal (159—169. l.).

kerek száz évre a pesti zsinat után, összehívja.⁶ Meghívta az erdélyi szász evangélikusokat is, de a horvát hitsorsosokat ezúttal mellőzte.

A zsinat az 1868-ban alakított újabb szabályzat alapján gyűlt egybe. A dunáninneni kerület öt esperessége (Árva, Liptó, Trencsén, Nyitra, Turócs) tiltakozott a zsinattartás ellen, mivel abban nemzetiségi aspirációikat veszélyeztetve látták, de tiltakozásuk nem talált visszhangra.

A király júl. 21-én megadta az engedélyt az 1791. XXVI. t. c. 4. §-a alapján a zsinattartásra s biztos-küldési jogával nem élt. A zsinat dec. 5-én nyílt meg; világi elnöke *Péchy* Tamás, egyházi elnöke *Karsay* Sándor dunántúli püspök volt.

A zsinat 8 bizottságra tagolódva működött s 6 ülészsakra oszlott, melyek egészen 1894. nov. 6—7-ig elhúzódtak.

A már letárgyalt határozatokat a kultuszminiszter felterjesztette szentesítés végett a királynak, de a szentesítés csak 1894. okt. 10-én történt meg, miután az uralkodó kívánságára a zsinat 3 javaslatát módosította. Az így törvényerőre emelkedett zsinati kánonok magyar, német és tót nyelven két füzetben megjelentek és alkotják a *mai napig a magyarhoni evangélikus egyház alkotmányát és törvényeit*. Az 1891/1894-iki zsinat korszakalkotó végzése a maguk idejében körültekintők voltak és az egyházi élet jogi szabályozását minden vonatkozásban megoldották.

Az utolsó evangélikus zsinat megtartása óta azonban 40 év mult el és a megváltozott idők és viszonyok következtében az egyház jelenlegi törvényei sok tekintetben elavultak és módosítást kívánnak. Az egyházegyetem már a háborút megelőző időben megtette a szükséges előkészületeket egy újabb zsinat tartására, amire Ferenc József király meg is adta az engedélyt, sőt a zsinati albizottságok és a nagybizottság munkálatai már készen is voltak, mikor a világháború kitörése a zsinat megtartását lehetetlenné tette. A háború befejezése után az ország megeseonkítása, majd a forradalmak természetszerűen elodázták a zsinat megtartását. A teljesen megváltozott viszonyok szükségessé tették, hogy az eddigi zsinati előmunkálatok elejtésével újabb előkészületek történjenek a zsinati anyag feldolgozására. Új zsinati bizottságok ültek össze, melyek immár 14 éven át kellően előkészítették és feldolgozták a zsinat elé kerülő törvényjavaslatokat. A törvényjavaslatok előkészítésének munkálataiban kivették részüket az evangélikus egyház püspökei és az egyházkerületek felügyelői és a zsinati bizottsági tagok, de a munka oroszlánrészét báró *Radvánszky Albert* egyetemes egyház- és iskolafelügyelő és *Mikler* Károly dr., a zsinati nagybizottság főelőadói vállalták magukra.

Református keresztyén pedagógia

Az Országos Református Tanáregyesület idei, XXVIII. rendes közgyűlésén Papp Ferenc, debreceni tanítóképző-intézeti igazgató fentírt címen tartott előadást. Bennem örömet és vitatkozó kedvet ébresztett ez az előadás. Annak örültem, hogy egyáltalában szó esett erről a kérdéstről református keresztyén vallású és világnézetű pedagógusok között és azzal vitáztam, amilyen szavakat az előadó úr ejtett előadása közben. Vitatkoztam vele, miközben jegyzeteket készítettem kijelentéseiről, folytattam a vitát délután elvbarátaim társaságában váltva eszmét a hallottakról, s még mindig vitáztam néhány héttel később egy vidéki útammal kapcsolatban töltve jórészt ugyanezen barátaim körében néhány meghitt órát. Még később magával az előadó úrral oszthattam meg egy debreceni utazás különben elég egyhangú óráit, erről a témáról egyetlenegy gondolatot sem cseréltünk, de ismerkedtünk egymás lelkével s azóta nem vitatkozom vele. Hálásan nyugtázom eredményeinek tanulságait és azok mellé, nem azok ellenébe szeretnék felsorakoztatni a magam élményeiből egynehányat, amelyek ez alá a cím alá sorolhatók és kívánkoznak is. Kezdem érteni, miért hallgat egy-egy közönség, valahányszor hozzászólásra bátorítják; ha akkor hozzászóllok, ütötték volna egymást az érveink, ma, legalább is remélni merem, segíteni fogják egymást.

*

Papp Ferenc azt a pluszt, melyet a református világnézet az általános pedagógiai elvekhez hozzáad, ebben a két lényeges jegyben találta meg: „megigazulunk ingyen, kegyelemből, hit által“ és „az Ige mértéke a hitnek“. Eredendő bűnünk miatt elesett állapotunkból nem tudunk megszabadulni magunk erején. A gyermek sem tud, pedig a gyermek sem ártatlan, mint egyik-másik optimista pedagógiai felfogás hirdeti. A gyermek sem nem jó, sem nem rossz, a nevelőművész kezében semleges anyag, melyből ki kell ábrázolni az imago Dei-t, ugyanennek az Istennek a szolgálatára. Az egyéni üdvözülés elvéből önként következik, hogy személyes élmény útján, a gondolkozás szabadságára neveléssel, ethikai önállóság felé kell, hogy irányuljon az általános pedagógiának is eszményi célkitűzése, a testi-lelki tökéletesítés. Épen ezért örvend a ref. pedagógia annak, hogy az öntevékenység ma általános iskolai nevelési elv. Mai szemmel nézve a vallás és a tudomány: kettő (Kálvin még nem így gondolta ezt). A tudomány autonómiájára a szabad kutatás és a szabad vizsgálódás nevel.

Erkölcsei autonómiára a hála Isten iránt és az ebből természetesen folyó önkéntes alárendelés az ő akaratának, az igazi szabadság. Ez a fajta szabadság más, mint az egyéniség-elvűségéből következő önérvényesülés, kollégiumaink multja, az azokból kiké-
rült nagy református személyiségek mutatják, milyen egészen más és milyen nagyszerű elvalkító erő. Más-más parancsolat, más-más adományok kíséretében más-más feladatra választattunk el, de mindnyájan egyformán Istentől. A predesztináció hitében gyökerező ez a hivatástudat és felelősségtudat kell, hogy éljen növendékünkben is, szubjektíve ez segítse, hogy talentumait erősítse és kiteljesítse, objektíve ez képesítse, hogy a világi rend szolgálatában a hatalmat eszköznek, állását őrhelynek tekintse, munkájáért, akármilyen is legyen az, életével feleljen s rigorózus kötelességérzése már jó korán határt szabjon önzésének és egyénisége érvényesülési vágyának. Nincs különbség a feladatok közt, egyformán fontos és egyformán Istentől jó a megbízás: ez a felfogás mindenkor demokratikus szellemet kölcsönöz a református iskoláknak és a ref. ker. nevelésnek. Ez a demokratikus, munkaközösséget teremtő és mindig fejlődésképes felfogás viszont természetesen ápolja a történelmi folytonosságot és összefüggéseket. Nálunk a nemzeti nevelés hitelveinkből folyik, igaz, hogy igazán sikeresen csak olyan milieuban, ahol intenzív vallásos nevelés van.

*

Elmondom nyíltan, eleinte mi minden kedvetlenített ebben a nagyon logikus, nagyon elmés, (ma már azt is tudom, nagyon egyéni és nagyon őszinte) felépítésű rendszerben. Először is szerfölött lehangolt, hogy mindez csak rendszer. Hogy csak rendszer és nem élet is, különböző ellenmondások mutatták. Az alaptétel szerint az ember általában elesett bűnös. Semmi sem árulja el később, hogy: tehát a nevelő is az. Seholy sincs megmondva, hogy a nevelő addig nem dolgozhatik Isten dicsőségére, míg maga is, személy szerint is meg nincs váltva Krisztus által s azután is, állandóan mindig: félelemmel és rettegéssel kell végbevinnie üdvösségét (még mindig az alaptétel értelmében). A ref.-keresztyén pedagógusnak nincs tehát módjában tetszés szerint anyagnak tekintenie növendéke lelkét s ott és úgy változtatnia azon, ahogy jónak látja vagy a cél megkívánja. (Még mindig az alaptétel szerint.) Vagy egy másik ellenmondás. Ha van eredendő bűn és elesettség, akkor későbbben sem szabad azt mondani a gyermekről, hogy sem nem jó, sem nem rossz. Akkor a gyermek is egy a bűnösök közül (akik között első vagyok én). Ha a hit mértéke csakugyan az Irás. És ha valóban az Irás a hit mértéke, akkor nem mérték többé számomra a még olyan értékes irodalmi érv

sem, tehát az Irásból bizonyítok, nem Ibsenből. (Aki egyébként nem is református, tehát még illusztrációnak is más öntésű, mint az egész előadás.)

De még úgy is baj van, ha a rendszert csak mint rendszert tekintem. Erőltetett, bár dogmatikusoknál nem szokatlan eljárás az Irás valamelyik versének nagyobb jelentőséget kölcsönözni, mint a másiknak. Miért éppen egy valamelyik páli kijelentés alapelve a református keresztyén világnézetnek, miért nem egy másik? Esetleg egy vagy két vers magától Jézustól? Kegyelemből, hit által igazulunk meg — nagyon szép elv. De az is szép elv: ti vagytok a földnek savai, meg az is: arról ismernek meg titeket, hogy az én tanítványaim vagytok, ha egymást szeretik; ez a harmadik is: a teljes Irás Istentől ihletett. Egyikről sem lehetne azt állítani, hogy nem református elv. (Azt sem, hogy nem református alapelv, ha elfogadjuk, hogy van alapelv és hitrendszer és második alapelvnek fogadjuk el ezt az önmagát megsemmisítő kijelentést: az Ige mértéke a hitnek. Az Ige, a teljes Irás, nem egyik vagy másik verse. Illetőleg az is, de kivétel nélkül valamennyi.)

A harmadik elkedvetlenítő vonása az volt számomra az előadásnak, hogy a meghatározásai hiányosak. Elhiszem, hogy máskor és másutt lehet ilyet mondani a nevelőről: a *művész* már látja a lelket, de református keresztyén szempontból nem elég pontos az ilyen kitétel. Mert mi akkor a növendék, ha a nevelő művész? Pál apostol a közte és Timótheus közti körülbelül hasonló viszonyt mennyivel pontosabban határozta meg: Pál, Jézus Krisztus *apostola* a mi megtartó *Istenünknek és Jézus Krisztusnak* a mi reménységünknek *rendelése szerint*, Timótheusnak, az én *igaz fiamnak a hitben*. A tanító apostol, a növendék fiú a hitben, igen, ez reláció, amely az Ige „rendszeréből“ organikusan képződik. A hiányos definíciók mindig a rendszer erőtlenségére és nem eléggé életteljes-voltára mutatnak. Ugyanígy vagyok a „demokrácia“ fogalmával. Való, hogy abban bennefoglaltatnak ilyen fogalmi jegyek is, mint „rang, vagyon válaszfalainak leomlása“. De a demokrácia fogalmában más egyéb fogalmi jegyek is bennefoglaltatnak, még inkább, ha református keresztyén alapon kísértjük meg a defineálást. Fájdalommal nélkülöztem pld. annak a kifejtését, hogy gondoskodik a XX. század megváltozott körülményei között a ref. keresztyén nevelés arról, hogy legyenek különböző társadalmi osztályból tanítványai, akik között aztán leomolhasson a válaszfal. A XVI. sz.-ban az volt nagyon demokratikus vonása a református iskolának, hogy utánament a szegénysorsú diákoknak és nagy nehézségek közepette behozta őket falai közé rektorral, partikulával, mendikánsnak, szuplikánsnak, kis és nagy légátusnak, sorkosztosnak, úrfi mellé szolgának, sti-

pendistának, kit ahogy. Ma mi folyik ugyanebből az alapelvől? Az is demokrácia, ha én munkatársnak érzem magamat a diákjaim között, nem munkáltatónak vagy munkafelügyelőnek. Egyetemes papi elv, ha nem kinevezett és ex cathedra csalhatatlan, egyetemtől felkent „papja“ vagyok az osztályomnak, hanem mintegy általuk erre hallgatólagos munkamegosztás alapján felkért, tudásommal practice is ennek bizonyult primus inter pares, tudományos értelemben értendő „predikátora“.

*

Vehetik észre e sorok olvasói, hogy épül fel így egy bizonyos rendszer ellenében egy másik rendszer, definíciókat hogy igazítanak meg más definíciók, élettapasztalatot hogy próbál ellen-súlyozni másfajta élettapasztalat. Meg vagyok róla győződve, hogy a Tanáregyesület előadója éppenilyen könnyen szegezhetné az én mondanivalóm ellen a maga meggyőződését, érvek akadnának a keze ügyébe és vita közben élményei fűtenék. Akáresak engem. Hozzátehetem még, amit mondanivalóm elején az olvasók bizonyára csak futtában, inkább értetlenül, mint lényeges elemként vettek tudomásul, hogy *közben* az előadóval találkozásom volt. Megismertem egy kicsivel jobban, mint eddig és minden eddigi érvem, bár valamennyit fenntartom, hatástalannak bizonyult. Rendkívül tanulságos esetként jegyzem ezt ide, végkövetkeztetéseinknek is, azt hiszem, nagy hasznára.

Találkozásunk első kellemes eredményeképpen azt könyvelhettem el, hogy az előadó úr pedagógiai rendszere független az egyéniségétől annyiban, hogy nem saját rendszerében mozog. Képzett, modern gondolkodású, melegszívű pedagógus, sőt bizonyára református keresztyén pedagógus is, de nem úgy, ahogy előadásában kifejtette. Sietek ideírni második örvendetes tapasztalatomat is, nehogy sebtiben valaki rosszhiszeműséggel vádolja őt meg ezért: ezzel szemben az a rendszer, melyet előadásában felépített, teljesen az egyéniségéből fakadt és abszolút őszinte. Nem hiszem, éppen ezért nem hihetem, hogy akármilyen érvelésem lényeges változást idézhetne elő ezen a rendszeren. Az én „rendszerem“ az én belső világom vetülete, az ő „rendszere“ az ő belső világáé. Bizonyára lennének az olvasók vagy hallgatók között többen, akik inkább neki, mások, akik inkább nekem adnának igazat, ismét mások, akik — esetleg több csoportban — harmadik, negyedik, X-edik nézetet vallanak.

Ez nem új állítás, de számomra mindenesetre új, mert eddig másképpen szoktam vitatkozni. Most egyszerre az a megérzésem támadt, hogy a Protestáns Szemlébe írt minden eddigi vitatkozásom hábavaló volt és semmiesetre sem volt protestáns, illetőleg

az én esetemben református. Ez az élményem itt ölelkezik össze a címül írt tárgygyal.

Református keresztyénnek lenni az élet minden vonalán, tehát vitatkozás és tanítás vagy nevelés közben is, ezt jelenti, ami most itt történt: az életet, a valóságot, a személyiséget, a szerte-áradó és valahogyan mindig ható lelket hirdetni a tan, a keret, az intézmény és a törvény fölött, vagy: előtt, vagy: helyett.

Számomra ma ennyi és ez a református pedagógia: a) nem lehet agyonhallgatni, beszélni kell róla, a Református Tanár-egyesületben is, a Prot. Tanügyi Szemlében is, a Prot. Szemlében is, baráti társaságban is. b) Nem lehet dogmatikusan meghatározni, hogy micsoda vagy milyen, vitatkozni kell rajta, sőt mi több, meg kell egyezni benne. (Ez utóbbit erősen érzem. Nem azt értem ezalatt, hogy okvetlenül egy véleményen legyünk, hanem azt, hogy ne sértsék vagy gátolják, de segítsék egymást a különvéleményeink.) c) Egyáltalában nem végső cselekmény a meghatározás maga, legfeljebb tanulságos egyik formája a bizonyosságtételnek. A református keresztyén pedagógiát ellenben (és elsősorban) élni kell. Az a református keresztyén pedagógia, annyi és olyan — hogy református keresztyének *iskolában* élnek a maguk keresztyén életét.

*

Hiába határozom meg én is a magam számára „elvben“ a református keresztyén pedagógiát, ha nem tudom „élni“. Hiába van megírva az, hogy ne tudja a te balkezed, mit cselekszik a jobb, ha mégis tudja.

Mire jó hát akkor egy-egy ilyen eszmeváltás? Arra jó, hogy portrét adjon rólunk — egymásnak. Ime, adva van (és azóta van adva, mióta életjelt kaptam tőle) egy képzett és modern pedagógus, akinek igenis vannak gondolatai (s azokon keresztül látom: vágyai is vannak) arról, ami engem is foglalkoztat: reformátusnak és nevelőnek lenni. Adva vagyok számára mostantól kezdve én is, ugyanígy.

Az a református bennünk, hogy nem választ el bennünket a „dogma“, a „tan“ különbözősége. Nem vitatkozom vele arról, hogy szerintem nem jók az alapelvei. Elfogadom az alapelveit. Mit szól hozzá, ha azt mondom, az *én* élettapasztalataim szerint az ő alapelveiből még sok minden egyéb következik azokon kívül, sőt túl is, amiket ő levezetett belőlük?

Az a református bennünk, hogy nem baj, ha az *én* élettapasztalataim ez idő szerint, vagy egyelőre, vagy mindvégig aggályosak szerinte. Még az sem baj, ha nem az elvekből folyók. Mert:

Az a református bennünk, hogy Jézus Krisztus szuverénitása nyilvánvaló mindkettőnk előtt. Nem akarjuk mindenáron mi juttatni őt diadalra, aki maga diadalmas. Az idő teljességében úgyszólván mindig minden megéri.

*

A református keresztyén pedagógia nem külön probléma. De érdekesek külön vonásai, melyek nevelés közben mutatkoznak. Azonban — és ez az igazán érdekes — ezek a vonások sohasem úgy mutatkoznak, hogy református nevelő vagy református diák más elveket „valósít meg“, mint másfajta diákok, avagy nevelők. „Demokratikusnak“ lenni akarni vagy „történelemtudattal“ rendelkezőnek: azért nem volna „református keresztyén“, mert vagy megkötné az életet az iskolában avagy anarchiába kergetné. Tudomásom van róla, hogy mostanában történik kísérlet a diákságnak reformátussá nevelésére, e kísérlet hatásai már is mutatkoznak, lassankint kialakul egy érdekes diáktípus iskoláinkban, amelynek szellemi arca azonos a katolikus kongreganista diákságéval. Más oldalról láttam már szomorú végű kísérletezéseket, mikor a református keresztyén (rendesen fiatal) tanár munkatársa akart lenni tanítványainak (sajnos, ezekkel a próbálgatásokkal bünbánóan a saját számlámat vagyok kénytelen megterhelni) s a kísérlet botrányba fűlt, mert a fiatal kollégákban csak „dogma“ volt ez a „tétel“, nem lélek és nem élet.

*

Végeredményképen csak ennyit merek megállapítani: református keresztyén pedagógia annyiban lehetséges, amennyiben lehetnek és vannak pedagógusok között is református keresztyének. Ezek a pedagógusok mind relációba jutottak már Jézus Krisztussal, számukra és életükben az Ige tényezővé vált. Ez a tény egész iskolai magatartásukon meglátszik.

Ime — tökéletesen egyetértek Papp Ferencsel.

Karácsony Sándor

A történeti tényezők rendszere

Mint számos tudományos problémának, akként a történeti tényezők kérdésének módszeres kutatása is egy kritikai vita folyamán indult meg. Természetesen a történetben működő erők-ről és azok viszonyáról, kisebb vagy nagyobb jelentőségéről mindig volt valaminő feltevés, mióta egyáltalában eszmélkedve figyelni az ember történetének folyását, és a história felett bölelkedők mindenkor megalkották a maguk felfogását erről a kérdéstről is. Annyival is inkább, mert kezdettől fogva tudatában vannak, hogy ez a kérdés a történet céljának, értelmének kérdése mellett a legfontosabb problémájuk, sőt az erre adandó válasz is amannak a megfejtésétől függ. Hiszen a történet értelme kétségtelenül strukturájának a jelentése, strukturája pedig éppen a tényezők viszonyát jelenti. Eltekintve a korai mithikus magyarázatoktól, — melyektől azonban oly sok indítást nyerhetünk, hogy a naiv racionalizmus nem is gondolná, — az újabb, de az igazán kritikai vizsgálatokat megelőző felfogások általában két irányba sorakoznak. Az egyik nem igen lát túl az események külső rétegén, a másik pedig túlságosan elvonatkozik tőle, így aztán ő sem mélyebben lát a valóságba, hanem föléje szerkeszt. E két típus még ma is kísért változatos formákban, amikor pedig már megtörtént a kérdés történetében a döntő fordulat és tüzetes módszeres kritikai vizsgálat alá került. Ez a fordulat annak a vitának a folyamán történt meg, amely egyrészt a német idealizmus és romantika, főként Hegel történetfilozófiája ellen indult meg a materializmus részéről, másrészt a materializmus ellen az újidealizmus részéről. Ebben a vitában az előbb említett két típus dialektikáját is felismerhetjük, noha sokkal tisztultabb, módszeresebb formában. Hegel konstrukciójában a történet forrása, végeredményében egyetlen valóban hatékony tényezője a transzcendens szellem, az egyének akarata és az összes történeti jelenségek csak e történet feletti valóság emanációi. Marx Unterbau-Überbau elméletében pedig az ember materiális szükségletei és az azokból eredő gazdasági-társadalmi funkciók a történet őshatalmai, s minden egyéb csak ezek vetülete. E két elmélet szöges ellentéte hívta ki a modern kritikai megfontolást.

A legújabb irodalomban nagyjából három irányt különböztethetünk meg.

Az elsőt pozitivistának nevezhetjük, ha ezen pusztán methodikai szempontot értünk, nem pedig világnézeti beállítottságot,

még kevésbé nyers naturalizmust, — mellyel csupán együtt járt egy időben, és főként ez keverte rosszírbe. Ezt a pozitívizmust az jellemzi, hogy tudatosan és tervszerűen elmetszi bizonyos pontokon, ahol metafizikusabb régiókba lendülnének, vizsgálatai fonalát, nem bocsátkozik olyan kísérletekbe és magyarázatokba, amelyek nem nélkülözhetik a spekuláció filozófiai eszközeit, közvetlenül a tapasztalati történeti valóság tényeiből, nem pedig szintetikusabb jelentéseikből és fogalmi elemzésekből indul ki, mindvégig megmarad ezek körében és szorosan kapcsolódik a szaktudományokhoz, főként a szociológiához, — gyakran inkább társadalom-, mint történetfilozófia, — a tényezők kérdését is a szociológus Marx által felvetett Unterbau-Überbau-problémában látja. Szellemi és materiális tényezőket ismer fel és ezek viszonyát igyekszik meghatározni. A döntő hatalmat pedig már a szellemi-kulturális funkcióknak tulajdonítja, szemben a materializmussal. Ezek a vizsgálatok pompás irányítást nyújtanak a történetkutatóknak, eligazodáshoz segítik szempontok és kategóriák előkészítésével a történelmi adatokból előgomolygó eseményvilág kibogozásánál és a konkrét motívumok nyomozása és áttekintése közben. De maguknak a történeti tényezőknek rendszeres strukturális összefüggését nem vizsgálják és ennek filozófiai magyarázatára nem vállalkoznak. Különösen érdekesek ebből a szempontból az ethnológia újabb szociológizáló, ugynevezett bécsi iskolájának tényezőelméleti megjegyzései, pl. *Schmidt* és *Koppers* nagy művében, a *Völker und Kulturen*-ben vagy *Lebzelter Zur Methodik menschheitsgeschichtlichen Forschung* c. cikkében, mely a *Zeitschrift für Ethnologie* 1932. évfolyamában jelent meg. Ezekben tetten érhetjük az elmélet közvetlen kihajtását a kutató tapasztalataiból. Am ha rendszeres kifejtésben akarjuk szemügyrevenni ennek az — általunk pozitivistának nevezett — irányznak legjellemzőbb vonásait, akkor Dékány Istvánnak a *Századok* 1931. évfolyamában megjelent tanulmányát olvassuk el, *A szellemi-történet történetelméleti alapon megvilágítva*. Dékány a szellemi és fizikai világ viszonyát kutatva, a fizikai tényezőket három csoportba sorozza, földrajzi, népbilógiai és készletgazdasági tényezőkre, a szellem szerepét pedig abban ismeri fel, hogy mind e három csoportba tartozó tényezőkhöz hozzájárulhat és azok hatását magasabb síkba fokozhatja, minőségben átalakíthatja. E négy hatalom kölcsönhatása a történeti élet valóságában szépen előtűnik fejtegetései folyamán, de vonatkozásuk filozófiai magyarázatát problémaként nem veti fel, a szellem fogalmi analizisét pedig tudatosan és bevallottan mellőzi, mint amelyet ebben a vonatkozásban közfogalma világossá tesz.

A második csoportba azok az elméletek sorakoznak, amelyek többé kevésbé theologisztikus színezetet viselnek magukon, dog-

matikus dedukciókkal állítják fel tételeiket, s ezek inkább ideális kívánalmakat és fogalmi költészetet, mint a valóságra vonatkozó magyarázatokat fejeznek ki. Terjedelmes rendszerezési kísérlet jelent meg az objektív idealizmus köréből 1932-ben, Othmar Spann *Geschichtsphilosophie*-ja alakjában. Spann tényezőelmélete társadalomtanában és kategóriatanában volt preformálva és teljes egészében felülről vitetik a történeti valóságra, illetőleg nem is vitetik rá, csak fölötte lebeg, s ennél fogva azt nem is magyarázza. De nem is abból a célból készült, hanem azért, hogy a jövő alakításának normáit nyujtsa. Am ehhez is túlságosan magasan lebeg, illetőleg minden reális mértéken és arányon kívül, egy légtüres térben. Bonyodalmas, aprólékos skematizmust állít fel, egy kategóriarendszert, — amelynek a történeti példákkal való igazolhatóságával teljességgel nem törődik, amint ezt kereken ki is jelenti (193, 260. ll.). Ez a kategóriarendszer egy formális logikai szillogizmus, és Spann szerint a történetnek e formula szerint kellene lefolyni. Az igazán lényeges szerinte csak az, ami e skematizmusba beleillik, ami pedig ennek ellenére történik, az bűn és hanyatlás. A történet ősforrása ez az absztrakt és transzcendens valósággá hiposztazált logikai rend, a történet ennek időbeli kifejlése az „Ausgliederung“ és „Umgliederung“ folyamán. Ez a történet abszolút tényezője. Miután azonban a valóság természetesen ritkán követi Spann szabályait, hanem eltévelyedik és „Fehlumgliederung“-okban bolyong, Spann felvesz még egy tényezőt, amelynek a logicizált abszolútummal való viszonya oly kevéssé van tisztázva e konstrukcióban, hogy annak még saját benső egységét is felrobbantja. Ez a tényező az „Unhold“, a Gonosz. A történet egyénei és egyedi jelenségei, tehát a maga valóság a történet realitása pusztán illusztrációi és transzcendens hatalmak küzdelmének, illetőleg a logikai kifejlés mozzanatainak jól vagy rosszul sikerült példái. Ez Spann univerzalizmusa. Oly közel jár a mithológiához, hogy tudományos termékenységet nem várhatunk tőle. A gyakorlati historikus számára használhatatlan, a filozófus kritikája előtt pedig összeomlik. Találónak írja Spannak már társadalomelméletéről Freyer, jól illően történetfilozófiájára is, hogy ha a társadalom szellemi tartalmak ideális összefüggése lenne, akkor Spann univerzálisztikus logikája igen helytállóan bizonyulna. A társadalom azonban történeti valóság, mely igen keveset törődik a formális logika szillogisztikájával. Spann tana, írja Freyer, valódi emanatizmus, annak minden veszélyével, különösképpen annak teljes történetellenességével. Az emanatizmus értékétől fosztja meg a valóságot logika-metafizikai rangrendszer kedvéért. A valóság kezdettől fogva preformálva van, mint az abszolútum rendszere, a valóságos dolgok csak ebben a rend-

ben nyernek jelentést és határoztatik meg értékük. (Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft 1930. 73. kk.)

A tényező-probléma harmadik megoldási irányába azok az elmékedések sorolhatók, amelyek az újidealista kultur- és történetfilozófia körében a kultúrális-történeti élet valódi strukturájának, létszerű konkrét összefüggésének magyarázatára irányultak, s annak filozófiai értelmét is kutatták, széles szellemfilozófiai megalapozottsággal. A *Dilthey*-val megindult munkát *Troeltsch*, *Spranger*, *Freyer*, *Litt* folytatták, hogy csak a legnevezetesebbeket említsük, és ne felejtkezzünk meg a mi *Böhm* Károlyunkról sem, akinek eredményes vizsgálatai ezekben a kérdésekben is egyidejűek a külföld nagy úttörőinek felfedezéseivel. Az újidealizmus nem elégedett meg az Unterbau-Überbau elmélet kritikájával és a két réteg viszonyának tisztázásával, hanem teljesen újonnan fogott hozzá a tényezők problémájának felállításához, igyekezett elsősorban magát a történeti valóság egészét áttekinteni, azután abban a valódi tényezőket felismerni, s kutatta és rendszerezte azokat a vonásokat, amelyek szerepüket, ezek arányát és benső okait meghatározzák, egymásközi viszonyukat motiválják, s mindezt nem kívülről hozott principium logikai-metafizikai dedukciójával végezte, hanem a történeti valóság strukturájának megértésével és mindenekelőtt a história világának középpontjaként felismert emberi szellemet véve kiindulópontul. Éppen ezért termékeny pszichológizmus jellemzi ennek az iránynak a működését. De még helyesebb volna humanizmusnak mondani.

Ilyen álláspontokkal találkozunk a történeti tényezők problémájával szemben. Az idevonatkozó fejtegetések azonban eddigelé csak általános történetfilozófiai elmékedések során vagy valamely más részletkérdéssel kapcsolatosan jelentek meg, a probléma nem volt kizárólagos főtémája tudományos tárgyalásnak. Ennélfogva teljes egészében és minden összefüggésében nem tárulhatott fel, az eddigi kutatások csak irányokat nyitottak meg és egyes oldalakra világítottak rá. Legfőképen: nem tárulhatott fel a probléma végső gyökere, amelyből az egész kisarjad és amelyből meg is érthető, s nem tűnhetett elő teljes világosságban a tényezők ama rendszere, mely maga a történet váza. Mi itt szeretnők az újidealizmus eddigi eredményeinek felhasználásával, a mutatott úton megkísérelni, hogy ezt a gyökeret megközelítsük és a történeti tényezők rendszerét felvázoljuk, természetesen egy ily rövid tanulmányban a részletekben való teljesség minden igénye nélkül, s jól tudva, hogy minden ponton lehet és kell is továbbfejleszteni ezt a vázlatot.

Kiindulópontul a történet fogalmát kell vennünk, ennek pedig az ember áll a középpontjában. Mert, ha merőben formailag

vesszük s az élet bizonyos alakját értjük alatta, a történetiség igen tág kört foglal magában. Ám tartalmilag megszűkíthetjük úgy, hogy az emberi élet lényegét gondoljuk rajta. Az egyetemes formális történetiség köréből kiszakítjuk az emberi történetiséget és pusztán azokat a tartalmi vonásokat vesszük figyelembe, amelyek az egyetemes formai vonások mellett az emberi történetiséget külön jellemzik. Az így értett történet tartalmát tehát az emberi életet adja. S ez a tétel megfordítva is áll: az emberi életnek a sajátos jellemét éppen a történetiség kölcsönzi. Az emberi élet, éppen akkor, amikor sajátosan emberi, mindig történeti jellemű, akár egyénről, akár kisebb vagy nagyobb közösségről, vagy magáról az emberiségről van szó. Ennek a történetiségnek a lényege természetesen az emberi mivoltból fakad. Abból, hogy az embernek a biológiai-fiziológiai és pszichológiai funkciói felett szellemi funkciói is vannak.

Ebben a vonatkozásban tartózkodhatunk a szellemnek mindennemű metafizikai vizsgálatától, teljesen kielégítő, ha benne az embernek ama funkcióját látjuk, amelynek működése nem ösztönös reflexszerű, s nem is mechanikus céllapparátus, hanem autonom értékítéleten nyugvó középpontja elhatározásainknak, akaratunknak, s amely éppen azért szakadatlanul biológiai-fiziológiai magunk fölé igyekszik emelni bennünket és a külső világot is az értékek jegyében átalakítani. A jelen vonatkozásban teljesen figyelmen kívül hagyható az értékek metafizikai kérdése is, az, hogy a szellemben immanensek-e vagy transzcendensek hozzáképest. Akár erre, akár arra az álláspontra helyezkedünk, nem változtat azon a tényen, hogy az emberi életbe az értékek irányítólag nyulnak bele, sőt hogy éppen ők adják meg igazi lényegét, azt a feladatot, amelyet embernek lenni jelent, bárha ez a feladat nem mindig teljesítetik is. A tiszta értékek foglalatát, a mindig kritikus metafizikai hangzás elkerülése végett, nem abszolút szellemnek fogjuk nevezni, helyette szívesebben fogadjuk el Sprangerrel a normatív szellem elnevezést. Ezt abban az esetben alkalmazzuk, ha a tiszta értéket, annak apriori kell-jellemét akarjuk gondolni, megkülönböztetve az egyénben tevékenyé vált szubjektív szellemtől és a tárgyi alkotásban realizálódott objektív szellemtől.

Az emberi mivolt három funkcióját természetesen csak az absztrakció különítheti el egymástól, a valóságban egyetlen organizmussá fonódnak. Sőt még pontosabban fejezzük ki a tényt, ha azt mondjuk, hogy az emberi lényeg a maga organikus kifejlődésében erre a három funkcióra differenciálódik, de az emberi életet ez az organikus egység a maga totalitásában éli minden körülmények közt, léte minden pillanatában, ha csak valami katasztrófa normális egységét meg nem

bontja. Ennek az emberi létnek azonban mégis legfőbb, uralkodó, minden egyéb létformától megkülönböztető funkciója a szellem, az, ami benne értékekre irányul és így autonóm — azaz csakis az értékektől függ önmagán belől. Hogy ez miért van így, annak dialektikai magyarázata messze vezetne, de könnyen beláthatjuk, hogy a szellemnek öntudatossága, ideális természete és ezekben fundált szabadsága feltétlen elsőbbséget biztosít a kozmikus rangsorban a mechanikus fiziológiai funkciók és az esz-közi jelentőségű pszichikum felett. A szellem valóban ura, ha nem is korlátlan ura az emberi organizmusnak és speciális tartalmát kétségtelenül ő adja.

Ez a körülmény az emberi történetiség legfontosabb bélyege. Ismételten hangsúlyozzuk minden félreértés, a „levegőben járó idealizmus“ vagy valami „spirituálista monizmus“ gyanújának az elkerülése végett, hogy az életet az ember a maga háromrétű mivoltának totalitásával éli, a realitásban megbonthatatlan egységként, de mivel ebben az egységben teljességben a szellem is jelen van, semmi okunk szerepét lekicsinyelni, s bátran megállapíthatjuk, hogy jelenlétéből következőleg az emberi történet az élet összes jelenségétől az különbözteti meg, hogy az ember *alanya* történetének, nem pusztá tárgya. A „történet“ elnevezés itt nem is szerencsés, mert hiszen elvileg az emberrel nem *történik* élete, hanem az az ő tette, legalábbis elvileg megvan a lehetőség rá, hogy az legyen, hogy ő alakítsa, ha nem is abszolút módon, mivel ő maga sem merőben szellemi lény. De a keretek közt, amelyeket biológiai léte és a fizikai kozmoszba tagoltsága szab, autonómiája annyira fentartható, hogy alanya lehet életének. Még a köznyelv is éppen azokat az eseményeket emeli ki mint igazán történetieket, amelyekben ez az autonomia erőteljes módon nyilvánul, igazán történeti egyéniségeknek pedig a heteronom kauzalitás áttörőit nevezi, azokat, akik személyiségük erejével elhatározásaiknak érvényt tudnak szerezni, az események végzetserű következetességét erős kézzel és bátran megállítják és belátásuk által szabadon választott új irányba lendítik. A gyakori kifejezés, „úrrá lenni az események felett“, nem mást jelent, mint a történés alanyává lenni pusztá tárgy helyett.

Ez az alanyiség az a többlet, amely az emberi életet kiemeli az egyetemes életből, s most már az emberi történetiség középpontjába éppen ennek a szabad értékítéletektől irányított akaratíságnak a tényét tehetjük és a történeti jelentőséget az ezzel való vonatkozással mérhetjük. Az emberi történet körébe azáltal tartozik valamely dolog vagy életjelenség, hogy vonatkozásban áll a szellemmel, a szellemnek mint alanynak tárgyává lesz, alakító erejének engedelmes vagy ellenálló anyagává. Bármennyire is részes az emberi élet és történet a fizikai-biológiai létben, — s

az erről való megfélekedés a Spann-nál is látott tévutakra vezetne, — lényege mindenestre az a tendencia, amely a szellemnek értékvalósító tevékenységében rejlik. Másként kifejezve, az emberi történet fogalma alatt összefoglalt jelenségeket és eseménysorokat éppen az teszi emberi történetté, hogy bennük megpróbál „erőszakot tenni a tényeken“, igyekeznek az adott valóságot értékei irányában alakítani, szellemiségéhez idomítani, valami újat és magasabbrendűt kicsiholni belőle, azt mondhatnánk, hogy azt humanizálni iparkodik. A történet motora az a tudatos vagy öntudatlan meggyőződés, hogy a valóság az emberi célok szolgálatára rendeltetett, hogy az emberek feladata a meglévő valósággal soha meg nem elégedni, azt mindig tovább fejleszteni, s hogy az embernek szabadságában áll úgy bánni a valósággal, amint ideái diktálják. Ez a humanizmusnak is lényege. A történetet és általában az emberi életet pedig az bonyolítja, hogy ez a meggyőződés egyéneknél székel, s kérdés, hogy a hivatástudat felelőssége párosul-e vele vagy sem, azaz a normatív szellem felelős reprezentánsának tudja magát az egyén vagy pedig csak az emberi mivoltban adott lehetőség és jog vak sejtelve hajtja minden etikai alap nélkül.

Ha mármost a történeti tényezők elmélete nem elégszik meg empirikus felsorolással, hanem logikus rendszerbe akar zárulni, akkor az itt kifejtett kettős tétel, — az emberi mivolt totális részvétele a történet életében és a szellem döntő szerepe, — kínálkozik rendszerező elvül. Valami merev skematizmus felállítása, rubrikázása a jelenségeknek, amelyek részesei a történetnek, — s melyekről gyakran nem könnyű eldönteni, vajjon valóban faktorai, nem inkább csak faktumai-e, — nem célunk. Sokkal természetesebbnek tartjuk, ha szintetikus képét igyekszünk megragadni a maga dinamikájában annak a rendszernek, amely a história látományát élénk vetíti.

Jól meg kell mindenekelőtt különböztetnünk a valódi tényezőt, azt, ami valamely jelenséget vagy eseményt motivál, létrejöttében közrehat, az eredménytől, attól, ami létrejön. Természetesen ez a különbségtétel is elsősorban elméleti jelentőségű, mert hiszen valami, ami eredmény, terméke a tényezők közrehatásának, a következő pillanatban már, mint a valóság tagja, újabb eseményeknél tényezőként szerepelhet. Am éppen egy-egy konkrét eset szemléleténél igen fontos lehet, hogy határozottan felismerhessük, abban az esetben mi valóban tényező, mi csak eredmény, amelyet a tényező a többivel együtt létrehozott, s így ez a különbségtétel gyakorlatilag sem közömbös.

Történeti tényező lehet mindaz, ami valaminő vonatkozásba kerül az emberrel, annak teljes életegységével, illetőleg bármelyik funkciójával. Mindenekelőtt tényező tehát maga az em-

ber mivoltának mindhárom rétegével. Motiváló erő van biológiai minőségében, szerepet játszik faji mivolta, a pszichológiai apparátus szerkezete, s a testi szükségletek. Másfelől meghatározó erőt gyakorol a történet menetére a külső fizikai világ, amelynek kebelén él az ember, amelynek talaján, amelynek adott feladatai, lehetőségei és korlátai közt alkotásait létrehozta, amely e küzdelemben fegyver és ellenfélként egyaránt szerepel. Ám mindezek a tényezők nem közvetlenül válnak történetformáló hatalommá, hanem csak közvetett úton, azért, mert a kérdéses funkció része az ember teljes életégységének, a külső tényező pedig azért, mert valamelyik funkció közvetíti hatását ezen életégységhez, s ebben az életégységben tudomást szerez a hatásról, a benne rejlő indításról — mondhatni felhívásról — a szellem, amely aztán a maga értékirányainak megfelelően reagál rája, dönt a teendő felől.

A szellemnek, ismételjük, ezt a fölényét, első helyét a történeti tényezők között autonóm volta biztosítja, mely módot ad neki, hogy ösztönösség és mechanikus kényszer nélkül döntsön cselekvésének iránya felől. A valóságban természetesen ennek a tiszta autonómiának megvannak a maga korrekciói és a szellem sem alkothat közvetlenül. Mindenekelőtt egyéneenként igen változó lehet a három funkció minősége, erőviszonya, egyensúlyi helyzete, az egyén emberi alkata. Továbbá az alkotás útja ismét visszafelé vezet a lelki és fiziológiai rétegen keresztül a külső világba, s ilyenformán ismét beleszólhat a történeti valóság létrejöttébe ezeknek a rétegeknek a minősége, a bennük adott lehetőségek és korlátok változatossága. Egyet azonban a milió-elméletekkel szemben nagyon határozottan hangsúlyoznunk kell. A geográfiai-klimatikai körülmények sohasem lehetnek döntő meghatározói történeti eseményeknek, fejlődésnek, kulturális jelenségeknek. Anélkül, hogy tények felsorolásába bocsátkoznánk, pusztán elméleti következtetéssel is bizonyosságot szerezhethünk. A szellem értékei ideális mivoltukban, mint normatív szellem közömbösek minden materiális ténnyel szemben, logikai alkatukban, lényegükben azonosak maradnak báuminő fizikai körülmények között, ha tehát csak a legcsekélyebb hatóerőt tulajdonítunk is nekik, sokkal kisebbet talán, mint aminővel valóban rendelkeznek, a normatív szellem már akkor is úgy áll előttünk, mint egy állandó, változatlan tényező a körülmények változatossága közepett és beláthatjuk, hogy ugyanaz az értékítélet és a rajta nyugvó alkotási tendencia, akaratelhatározás létrejöhet a legellentétebb miliók feltételei között is. A fizikai adottságok csak közvetlen feladatokat szabnak a szellem elé és így valóban meghatározzák a kivitelt, az alkotó cselekvés módját. Ugyanígy vagyunk az ember fajbiológiai hovatartozásával és minőségével. Ennek a szerepét sem szabad túlzottan döntőnek tartanunk, bár

az alkotás realitásába kétségtelenül színezve nyúl. Végül hasonlóan kell megítélnünk a psziché alkatában adott irányultságokat is.

A szellem középpontisága és az emberi mivolt háromfunkciójú életegysége igazságának belátása ad szempontot ezekben a kérdésekben elfogulatlan ítélkezéshez. Meddő dolog volna elrugaszkodni a valóság talajától és a történetet bárminő dialektikai műfogással a tiszta szellemmel azonosítani és az arról konstruált teóriákat nevezni történetfilozófiának. Ez talán finom és érdekes agytorna volna, de semmi esetre sem *történetfilozófia*. A történet nem a tiszta szellem élete a maga tisztaságában. A történet teljessége a Szellem és a Nem-szellem viaskodása. Aki a történetre érvényes igazságokat akar megállapítani, az nem tévesztheti ezt szem elől. Az a bizonyos *alkotó cselekvés*, amely terminus a történeti tevékenység megnevezésére szolgálhat, jól meghatározza a két fél közti viszonyt, amelyet már többször jellemeztünk, amennyiben utal arra, hogy itt egy alanyból kiinduló céltudatos formálásáról van szó az adottságoknak. Tehát épp oly hiba volna, ha a szellem középpontiságáról feledkeznénk meg, mert a pusztá indifferens életet éppen ez a tény emeli történetté. Az igazán történeti, a történet leglelkéhez tartozó mozzanat, az, ami a legközelebb áll ahhoz, amiben a történet értelmét, fejlődési tendenciáját pillanthatjuk meg — most közömbös, hogyan formulázzuk; mindenképen valami szellemi jelentést kell látnunk benne, — ami ennek legközvetlenebb kisugárzása, az kétségtelenül nem az, amit a materia szolgáltat a történet vegyületéhez, hanem az, amit a szellem ad hozzá a materiához. Hogy egy példával is éljünk: még ha úgy is volna, hogy a közeli tenger mindig hajósokká tenné a népet, — a dolog tudvalevőleg nem egészen így áll, — ez a tény még akkor sem nyilatkoztatna ki valami közelebbit a történet legbensőbb értelméről. Erről sokkal többet mond az a tisztára szellemi jelenség, amely a portugál hajósok vágyában fejeződik ki a messze világok felfedezése iránt. Vagy: az a mód, ahogy Caesar leküzdötte Gallia meghódítása közben az adott természeti viszonyokat, nem mond semmit a történet tendenciájáról, annál többet a birodalom tágításának a gondolata, amely a hódítást is sugalmazta. S végül: a XIX. század igazi történeti értelméről sokkal tisztább szavakkal beszél például a század zenéje, mint az a politikai esemény, mondjuk, amelyet a német-francia háborúnak neveznek, — nem is beszélve arról, hogy ennek a motívumai is szellemiek végeredményükben, s ezek viszont már közelebb visznek ama bizonyos végső értelemhez, s meglétükkel a szellem szupremáciáját is igazolják.

Minderről azonban szinte végtelenségig lehetne beszélni. Itt csupán még egy megjegyzésre szorítkozunk, ha már a földrajzi és

biológiai tényezőkről van szó, — melyek, ismételjük, valóban tényezők a történetben. Éspedig azt, hogy amikor a geográfiai körülmények vagy a fajiság történeti szerephez jutnak, akkor már sohasem tiszta természeti mivoltukban, mint nyers táj és nyers fajiság állanak a történet életében, hanem mindig mint kultúrtáj vagy kultúrfaj. Ha az ellenkezőt állítanánk és a történet hajnalának a kérdését feszegetnénk, szükségszerűen az ember származásának és a fejlődés tan többi talányainak közelébe jutnánk, olyan útra, amelyen semmi szín alatt sem remélhetnénk nyereséget a *történefilozófia* számára. Mert történetről már csak akkor beszélhetünk, amikor a teljes emberi mivolt megjelent a földön, s hogy hogyan, az nem tartozik tudományunkra. Ekkor pedig már a szellemi erők is működésbe léptek és első tétova mozdulatainknak nyoma rákerült a tájra és a biológiai adottságokra. Ha *történetről* beszélünk, nem pusztá életről, az ember időben is primér a világhoz képest. Történet már csak akkor van, amikor már ő is van. Azóta pedig csak az elmélet gondolhat el időbeliséget a fizikai benyomás, a szellemi visszahatás és annak alakító eredménye egymásutánjában; a valóságban „az ember és világa“ olyan életegységgé szervesült, hogy többé nem tehető fel ama bizonyos duális ósállapot kérdése.

Ebben a világban nemcsak a természet, hanem az ember erőinek a művei is helyet foglalnak, s noha egységesen, de mégis az emberi eredetű mozzanatok kiemelkedő szerepével hatnak, az emberi mivolt struktúrájának megfelelően, amelyben ugyancsak a szellem áll a középpontban és irányít. E világ összességét, mint történeti tényezőket, ilyenformán két szempontból is osztályozhatjuk. Egyik szempontot az ember három funkciója szolgáltathatná és az osztályozás aszerint történhetne, hogy a tényezők melyik funkcióval lépnek vonatkozásba. Ennek a csoportosításnak azonban, amint az első kísérletnél bebizonyulna, csak az elméleti lehetősége áll fent. Hiszen láttuk, hogy a valóságban a hatás az egységes teljes emberre történik, s a háromféle vonatkozás a tényleges miliőben a legszorosabban össze van fonódva. Másfelől pedig igazi történeti erővé csak a szellemmel viszonyban lépve válnak, sőt azáltal, hogy a szellem alkotó visszahatását magukra veszik. A rendszer középpontja tehát önként kínálkozik: a szellem struktúrája. A világ mozzanatai aszerint sorakoznak, hogy a szellemnek melyik értékfajából, melyik alkotó irányából veszik történeti jelentőségüket. Vagyis a történet szövedékének áttekintéséhez az álláspontot annak valódi gerince, az alkotó cselekvés szolgáltatja. A rendszer váza egybeesik a történet valódi motívumainak, az alkotó cselekvés motívumainak rendszerével. A szellem struktúrája ugyanis kívülről, a tett felől nézve nem más, mint az alkotó cselekvés motívumainak a rendszere.

Ezzel a rendszerezési szemponttal legelőször is kiszabadulunk az Unterbau-Überbau problémájából. A tényezők nem e két szűk csoportban szoronganak, a gazdasági-szociális-politikai alapépítmény és az úgynevezett ideológiai felsőépítmény merev skémáiban, egy skémában, amely egyáltalában nem felel meg a dolgok valódi természetének. Hiszen az ökonomia normája vagy a jog normája éppen olyan értéktartalma a szellemnek, mint akár a szép, akár az igaz eszméje. A hagyományos osztályozás tehát lényegében összetartozó — ha talán nem is egyenrangú — dolgokat választ szét. Ebben a pillanatban azonban nem is fontos, milyen hierarchiát állapítunk meg a szellem funkciói között, a fontos számunkra az, hogy belássuk, hogy a gazdasági javak vagy a társadalmi rétegződés éppen úgy a szellemben rejlő törekvések alkotásai, mint a művészet vagy a tudomány, és hogy e törekvések mind a szellem lényegéből fakadnak. S azok a természeti dolgok is, melyek történeti jelentőséget nyernek, a szellem valamelyik törekvésének színpadát, eszközét, anyagát teszik. Tehát a tényezők nem két *síkban*, hanem több *irányban* helyezkednek el és bizonyos szempontból tekintve egyneműeknek mondhatók, mert történeti jelentőségüket és a helyet, melyet egységes rendszerükben elfoglalnak, nem eredetük és — hogy úgy mondjuk — történeten kívüli vagy történet előtti *sui generis* mivoltuk határozza meg, hanem szellem, illetőleg az a szellemi funkció, értékirány, amellyel történeti viszonyban állanak.

Ha a kérdés kifejtésének teljes véghezvitelét tűztük volna ki célul, nem csupán alapszempontok és a gondolat irányának vázolását, akkor most vizsgálat alá kellene vonnunk a szellem struktúráját, az értékfajokat, az alkotó tendenciákat. Mint a történet- és kultúrfilozófia minden kérdésében, itt is a szellemfilozófia és az értéktan őrzi a végső magyarázatokat. A történeti tényezők rendszere a szellem funkcióinak a rendszerén alapszik, s egymásközi viszonyaik, esetleges hierarchiájuk, kölcsönhatásaik, működésük általános formái végső elemzésben a szellem struktúrális és élet-rendjét követik. Ezen az alapon alighanem fel fognak tárulni bizonyos törvényszerűségek, a történetiség törvényei, melyeket azonban óvakodnunk kell az események külső rétegén keresni, sokkal mélyebben rejlenek azok, a kultúra életének legbensőbb tendenciáiban, tehát ott, ahol a szellem autonómiája företlenebbül érvényesülhet. Mert a törvény a szellemben van. Feltehető és fel is kell tennünk, hogy e törvényeknek a vonalai kihúzhatók elvileg az események külső síkjára is, arra a területre, amelyet a német irodalom egy része „Handelsgeschichte“-nek nevez, szemben a „Geistesgeschichte“-vel, ám azok a képzelhetetlenül finom módszerek, amelyeket e művelet megkívánna, ma még nem állnak rendelkezésünkre. Gondoljuk el, hogy a valóságos történeti

világ roppant bonyolult szövedékében kell nyomon követnünk az alkotó cselekvés folyamán a tiszta szellemi szándék útját, annak a tiszta szellemi szándéknak az útját, amely legtöbbször csak abból a bonyolult szövedékből elemezhető ki, s úgy kell nyomról-nyomra szemmel tartani ebben a végtelen bonyolultságban azt a törvényt, amelyet a tiszta szellem világában esetleg megállapíthattunk, s úgy kell nyomról-nyomra megfigyelnünk, hogyan torzul küzdelmes útján és mi marad valóban törvényszerűen belőle. S a feladat még jobban bonyolódik, ha meggondoljuk, hogy a tiszta szellemi szándék maga is ritkán egyetlen szellemi funkció terméke: az egész szellem részes kipattanásában. Mi nem hozhatunk létre történeti jelenséget kísérletileg a megfigyelés céljaira, mint a természettudományok. Ilyenformán ennek a hipotézisnek alig van gyakorlati jelentősége.

Közelebbi eredményeket kínál az a belátás, hogy a tényezőknek biztos bázisú és mégis a valóságot követően hajlékony, valódi dinamikával felruházott életteljes rendszere alakítható ki a szellem és értékeinek rendszere alapján. E rendszernek még csak körvonalazására sem vállalkozhatunk e szűk keretek közt mozgó vázlat folyamán. A kísérlet igen messze vezetne, az értékelmélet alapvető problémáihoz és a nehézség mindjárt ott kezdődik, hogy vajjon tiszta logikai dedukcióval vagy pszichológiai, illetőleg pneumatológiai analízissel közelíthetjük-e meg a kérdést. Vég-eredményében ismeretelméleti probléma dolgában kell legelőször állást foglalnunk. S a helyzet nem olyan egyszerű, mert nehezíti még az a körülmény is, hogy történeti valóságról lévén szó, nem elég a normatív szellem vizsgálata, hanem a történetet tényleg élő szubjektív szellem, s kettejük viszonya is gondosan figyelembe veendő.

Am ha ezen a nyomon tovább haladunk, rájövünk, hogy a szubjektív szellemet a normatív szellem határozza meg, amennyiben szellem, azaz értékek által irányítatik, hiszen amabban emez tünetkezik, a normatív viszony éppen kettejük között áll fent. Ez a tény döntő a történeti tényezők elméletére nézve is. Eldönti a normák, a tiszta értékek történeti szerepét. Ez a szerep így nézve igen jelentékenynek fog látszani. Sőt egyenesen a történeti élet középpontjába kerül. A történet külső rétegétől befelé haladva, végső motívumként őket találjuk. A történet számos korszaka nem túlságosan nagy bizonyító erővel látszik rendelkezni tételünk mellett, első pillantásra különösen nem, és a mai idők is ezen dísztelenebb korok közé tartoznak. Valóban, kevésbé meggyőzők, hogy az emberiség élete felett az értékek uralkodnak. Am éppen az, hogy jobbjaik keseregve panaszozzák uralmuk hanyatlását, s talán még inkább az a tengernyi képmutatás, mellyel ennek az uralomnak lázadói igazi szándékukat elleplezni iparkodnak

és fennállásának legalább látszatát igyekeznek megőrizni, a legmeggyőzőbb bizonyíték tételünk mellett. E helyen nem moralizálunk, csupán azt a tényt kell felismernünk, hogy a normákhoz való viszonyulás a történet leglelkéhez tartozik. Nem csoda, ha a felfedezés első bámulata Hegel konstrukcióját hozta létre, például. Ehhez vagy ilyenféle ontológisztikus metafizikai magyarázathoz azonban felesleges folyamodnunk. A normatív szellem ismeretelméleti-értéktani fogalom és benne foglaltatik a szubjektív szellemenben, bár logikailag ahhoz képest apriori és annak tiszta, ideális alapját jelenti. Sőt ő teszi szellemi valósággá. S ha ezt így átlátjuk — a normatív szellem mibenlétét és a szubjektív szellemhez való viszonyát, — akkor semmi merészséget vagy filozófikus túlzást és ideálista egyoldalúságot nem látunk abban, ha a tiszta normáknak ily nagy jelentőséget tulajdonítunk.

Természetesen a legnagyobb hiba volna, ha a historikus mindenütt csupa ideális motívumot kutatna. Épp oly hiba, mintha elhanyagolná az ember vagy a külső valóság bármelyik mozzanatát a történeti motívumok vizsgálata közben. A látókör megszűkítése és a valóság meghamisítása volna, akárcsak az egyoldalú materiálizmus. A normák a szubjektív szellemmé válva, a reális ember életáramába kerülve, az emberi mivolt és az élet teljes egészében különféle helyet foglalhatnak el. De valaminőt mindenestre elfoglalnak. Az emberi cselekedetek motívumia közt kisebb vagy nagyobb hatalommal lépnek fel a cselekvő egyének általános diszpozíciója és az adott pillanat állapota szerint. Az, hogy a normák érvényesülése a teljes élet keretei közt pszichológiai feltételekhez van kötve, hogy nem mindenki és nem mindenkor az ő megvalósításukat munkálja tevékenységével, szintúgy döntő a történetekre nézve, mint a normák hatékonyságának a ténye. A norma és az élet eme küzdelmes viszonya adja meg a történet legfőbb bélyegét, mint ahogy általában ezt a viszonyt, ezt a feszültséget, ezt a küzdelmet ismerhetjük fel az emberi élet és történet egyetemes és örök tartalmaként. Lehetne olyan történetfogalmat is alkotni, amelyben a normáknak, vagy akár a szellemnek semmi hely nem jut, hanem azt mondjuk, hogy az ideák felragyogásai túl emelkednek a történetiség sivár körén. Kivételek. De vajjon kivétel-e a szellem az emberben? És mi a történet, ha nem az ember története? Nem, itt döntenünk kell, ez a minden tudomány végső kérdéseinél ott álló világnézeti kérdés. Vagy a szellemenben látjuk az ember lényegét, feladatát, vagy sem, és vagy az ember története a történet, vagy sem.

Természetesen nem minden történeti személy teljesíti az emberi feladatot és még kevésbé a tömeggé verődött vagy a tömegeből ki nem oldódott egyének sokasága. Ezzel az emberi cselekedetek, a történeti tettek történetfilozófiai értékeléséhez jutunk. Nem

etikai szempontok kiterjesztésével találkozunk itt, hanem olyan végső szellemfilozófiai, vagy ha úgy tetszik: filozófiai antropológiai tételek felismerésével, melyekből maga az etikai álláspont is következik. Az érték és érték iránt közömbös valóság viszonya az emberi lényben, az emberi nem egyedeiben realizálódik, a harc az ő lelkükben és életükben, a közösségi-történeti életük síkján folyik. Itt sem mélyedhetünk el, csak éppen rámutatunk, — mint már nem egyszer tettük,* — arra, hogy az emberiség az értékekhez, a szellemhez való viszonya szerint tipizálható. Vannak, akikben élnek a normák és vannak, akikben semmi kívánczóság sincs életüknek az értékekhez való felemelése után. Ez a két típus összekeveredve él, és ez a harmadik döntő körülmény a történetről alkotandó képünk dolgában. A történet csak az első típus szempontjából nézhető és csakis úgy fogható fel, mint annak a története. A történet igazi alanya ő, a második típus — Böhm Károlynak, ki e kérdés körül is rendkívül jelentékeny munkát végzett, szávaival élve, — csupán egyik a többi természetrajzi forma közt és ő is csak tárgya a történetnek, nem alanya. Neki épp oly kevésbé lenne története, mint bármi másnak, aminek hasonlóan indifferens vonatkozása van az értékekhez, a szellemhez, a normákhoz, az igazán alkotó cselekvéshez. Őt is le kell küzdenie az első típusnak alkotása közben, mint a fizikai világ többi akadályait. Sőt elsősorban őt kell leküzdenie. A történet valódi tartalma elsősorban ennek a küzdelemnek az útja.

A valóság azonban még tovább bonyolódik. A normatív szellem egységes teljességében többféle érték harmóniája él, szubjektív szellemekben azonban ez az egyensúly egyik vagy másik értékirány felé eltolódik. Tovább menve, tudnunk kell, hogy ugyanaz az érték a valóságban számos különböző objektivációba öltöztethető, megvalósításának többféle lehetősége áll fent, úgy hogy nemcsak eltérő, de szemben álló értékvalósító akaratok is hivatkozhatnak ugyanarra a normára. A történet síkján tehát nemcsak az érték és értéknélküliség, hanem az értékirányok és értékvalósító akaratok küzdelme is folyik.

A küzdelem véghetetlen bonyodalmasságából azonban vezető motívumként hangzik ki az érték, a tiszta szellem mélyeséges emberi sóvárgása. Erről a historikus a legsivárabb való szemlélete közben sem feledkezhet meg. A történetfilozófiának pedig feladata a szellem eme vezérmotívuma segélyével olyan rendszer alkotása, amely e bonyodalmas küzdelem principiális magyarázatát legalábbis megkísérelheti.

Joó Tibor

* Történetfilozófiai alapok Böhm Károly rendszerében 1929, 62 kk. A korszellem mint történetfilozófiai kérdés, Athenaeum 1933, 14 kk. Egy évfordulóra, Nyugat 1934, 387 kk.

Donalitus, a litván költő-pap és népe

Mikor a világháború végével Litvánia önálló köztársasággá alakult, írói, kik ezért az önállóságért küzdve, életüket is kockáztatták nem egyszer, elérték céljukat. Új írók léptek a helyükre. A mai mesterségesen fejlesztett litván irodalom azonban meglehetősen szegényes. Amilyen gyönyörűek, tisztahangúak, természetesek és egyben erőteljesek a litván népdalok, az ú. n. *dajná*k, melyek egy Goethe, egy Lessing, egy Reclus figyelmét is a legnagyobb mértékben megragadták, olyan szegényes volt hosszú ideig a könyvirodalom Litvániában. Ennek egyik oka, hogy a litván nép hosszú ideig lengyel kultúrális és politikai törekvések hatáskörébe esett, aztán, mikor Lengyelországot felosztották, Litvánia is teljesen elvesztette politikai önállóságát, a cári uralom cyrill írást s orosz hivatalos nyelvet erőszakolt az ez időben jórészt római katolikus lakosságra. Csak ekkora elnyomás tudta végső erőfeszítésre bírni küzdő íróit. Különben, általánosságban szólva, feltűnően hiányzik az írói alkotásra sarkalló nyugtalanság. Jellemző a litván népre, hogy egyike a legrégebben letelepedett népeknek Európában, hogy nyelve ez idő alatt alig változott.

Értékmegőrző, a legnemesebb értelemben konzervatív nép ez: szláv szomszédok és germán lovagrendek szorongató gyűrűjében is bámulatosan megőrizte sajátosságát, jellegét, mely nem hasonlítható egyetlen más európai néphez sem. Míg a szláv nyelvekre inkább a mássalhangzótorlódások jellemzőek, a litván nyelvénél azonnal szembeötlik a magánhangzótorlódások tömege, úgy hogy inkább hasonlít a régi görög nyelvhez, a latinhoz és a mai olaszhoz, mint a szlávhoz, melyből pedig sok szót vett át, akár csak a magyar, de éppen úgy, mint a mi nyelvünk, beleolvasztotta az átvett szavakat a nyelv sajátos ritmusába.

Vallási téren a litván épp oly konzervatív, mint minden egyéb tekintetben. A reformáció koráig megmaradt pogánynak. Pogánysága emberségesebb volt, mint a tűzzel-vassal téríteni óhajtó német lovagrendeké. Részen ezeknek az erőszakossága hathatott a passiv ellenállásban feltűnően erős litvánokra úgy, hogy inkább megőrizték eredeti vallásukat, mely sok hasonlóságot mutat a hinduk ma is szelid vallásával. Természetimádás volt ez, minden meglévőnek tiszteletén alapult. Istentiszteleteiket erdőkben, ligetekben tartották. Oktalanul sohasem irtották sem az erdőt, sem vadjait. Ez az oka, hogy Litvánia hosszú ideig szinte „National Parkja“ volt medvéknek, bölényeknek, farkasoknak s „Natio-

nal Parkja“ ma is a másutt Európában mindenütt kivesző jávorszarvasnak.

A litván népnek, amely kimondottan reflektív természetű, politikában csak akkor volt sikere, mikor a passzív politikáé volt az előny. Annál feltűnőbbek katonai sikerei. A XIV. században Moszkváig és Kievig és a magyar határig ért a litván birodalom. De a lengyelek jobb diplomatáknak bizonyultak. Miután Vytautas fejedelem és utódai óriási területet hódítottak meg, felajánlották Jogailának (Jagello) Nagy Lajos királyunk lányát, Hedviget, aki csak oly feltétellel ment hozzá, hogy megigérte és meg is kísérelte Litvániának akkori nagy területén a tűzzel-vassal való katolizálást. Sokan a litvánok közül ennek ellenére titokban pogányok maradtak, zömük pedig a reformáció idejében áttért részben az evangélikus, részben a református vallásra. Radzivill herceg volt a reformátusok nagy protektora, míg egy ellenreformáció újra visszakatolizálta a nép többségét. De ma is vannak nagy evangélikus és református gyülekezetek az ország különböző pontjain. Az északi határon, Lettország közelében, Birzai környékén van az ország legműveltebb és leggazdagabb református gyülekezete.

1919-ben a lengyelek Zeligovszky tábornok vezetése alatt elfoglalták az önálló Litvánia egyharmad részét az ősi fővárossal, Vilniussal (Vilna), melynek híres egyetemét a mi Bátori Istvánunk alapította. E puccszerű megtámadás következtében, mely egy korábbi paktum nyílt megszegése volt (a nemzetek szövetsége is ennek ismerte el, csak éppen nem változtatott a status quon), Litvánia Lengyelországgal szemben oly példátlan elzárkózásra szánta el magát, melynek alig van mása nemszak Európában, hanem az egész világon. Nemszak a diplomáciai összeköttetés szűnt meg a két állam közt (lengyel konzulátus nincs Litvániában), hanem a vasúti, sőt a postai forgalom is szünetel a két ország közt most már 15-ik éve.

A cári elnyomatás alatt a lengyel és litván katolicizmus összetartása tüntetés is volt (többek között) a görög katolikus orosz egyház és annak elnyomó politikája ellen. Azóta, hogy Litvánia Lengyelországgal került ellenséges viszonyba, érthető, hogy sokan ismét a protestantizmus vagy a régi pogányság felé hajlanak, azt szeretnék megújítani. De a kormány hivatalosan katolikus és a katolikusságnak kedvez.

Persze ennek is megvan a maga oka. 1923-ban végleg Litvániához csatolták a klaipédiai (memeli) kis területet. Ezáltal Litvánia jelentős kikötőhöz jutott. De ősi jogon is van e területre igénye, mert eredetileg litván, csak egy időre került német uralom alá, akárcsak Elzász-Lotharingia. Egy azonban bizonyos: e terület kultúrája túlnyomóan német, lakóinak vallása pedig evangélikus. Minthogy pedig az utóbbi 2 esztendőben a klaipédiai terület a hit-

lerista propaganda főfészke lett, az e miatt bosszankodó hivatalos Litvánia, amely mint a legtöbb kevéssé tájékozott közösség, hajlamos az általánosításra, a németiség ügyét a protestantizmus ügyével egynek vette. Csak ez magyarázhatja meg, hogy noha *Donalítius*, az evangélikus költő-pap volt az ország legnagyobb költője a mai napig, lehetőleg véka alá rejtik ezt a tényt. Talán szégyenlik is egy kicsit, hogy a mai Németország területén született, hogy evangélikus volt, hogy hexaméterei latinosak, anélkül hogy a latinokat utánozná, pogányok ösztönszerűen, anélkül hogy pogánykodnának és hogy szentimentális, cicomás, affektált költők korában az egyszerű paraszti élet viszontagságait írta meg, nyíltan, merészen, mindent kimondva, ami a nyelvére jött, de tökéletes formában. Hogy e szégyenkezésre mily kevéssé van okuk, a továbbiakból kitűnik.

II.

Christian Duanalaitis, vagy ahogy maga nevezte magát: Donalítius, 1714 január 1-én született Lasdinenemben, Gumbinnen mellett, a mai Keletporoszország északkeleti csücskében. Néhány évvel születése előtt (1709—10) borzalmas pestisjárvány pusztította el a lakosság egy részét, némelyek szerint csaknem a felét a mai Keletporoszország és Litvánia egyes részein, az Insterburg, Tilsit, Memel, Königsberg és Danzig közé eső területen. A járvány kivált a jórészt jobbágyorsban élő litván lakosság közt dult; kitörése előtt három éven át a szárazság a termés nagyrészét megaszalta, úgyhogy az éhségtől legyengült lakosság a vésznek nem bírt ellenállni. A nagy pusztulás következménye az lett, hogy salzburgiakat, svájciakat, franciákat, jórészt evangélikus menekülteket telepítettek a kiveszett lakosság helyébe. Ebben a kissé kozmopolita közösségben nőtt föl a gyermek Donalítius, de apja halála után anyja a königsbergi gimnáziumba, majd az egyetemre járatta. 1732—37. táján Quandt, Schultz, Saltenius, Kypke, Arnold és más kiváló teológusok oktatták s közben iszonyuan nyomorgott, mint maga följegyezte, nem egyszer összeesett az éhségtől. De nagyszerűen tanult, különösen a nyelvek iránt volt nagy érzéke. Nemesak hogy tudott latinul, görögül, héberül, németül, franciául litván anyanyelvén kívül, de írásműveiből is fennmaradtak egyes darabok ezeken a nyelveken. Tanulmányai befejezése után 1740-ig mint házi-tanító tartotta fenn magát. 1780-ban mint „Kantor“ Stallupöhnenbe (Stallupénai) került. 1743-ban, pünkösöd előtt Tolminkehmenbe hívták meg papnak. A tanuló ifjúság iránti köteleességérzetből azonban Stallupöhnenben maradt a kánikula végéig. Kiváló életrajz-írója, Passarge említi, hogy „er wurde dann in Königsberg examiniert, ordiniert und den 24. November introduziert“. Advent első

vasárnapján vette át hivatalát a régi Tolminkehmeni (Tolmin-kénai) templomban. Közben 1744-ben megnősült. Hajdani stallupöhneni kollégájának özvegyét vette el. Itt maradt 1780 febr. 18-án bekövetkezett haláláig. Részben mert kissé hipochonder volt, részben mert egészsége valóban nem bizonyult a legkifogástalanabbnak, nehezen megtakarított pénzéből úgynevezett Witwenhausot építtetett a templom közelében, ezt a gyülekezetnek ajándékozta azzal a megjegyzéssel, hogy halála után, özvegye életfogytiglan ott élhessen. De még élt 36 évet. Részben litván, részben németajkú gyülekezete szeretettel ragaszkodott hozzá. Annyira, hogy egy felettese egyszer panaszkodta is: a tolminkehmeni hívek csak papjukra hallgatnak s ha ő igent mond, boldogan mondanak ők is igent, ha nemet mondana, ők is nemet mondanának. A kötelességtudás mintaképe volt. Hivatali munkája mellett főképp kertjében dolgozott szeretettel. Válogatott gyümölcsfái híresek voltak s maga ültette, oltotta, nevelte őket. Emellett szerette a praktikus mechanikát, az optikát, a fizikát. Olyan szemüvegeket csiszolt, és olyan pompás barométereket készített, hogy kollégái és más ismerősei messze földről hozzá zárandokoltak értük. Természetes esztét, leleményességét, kötelességtudását, lelkiismeretességét minden ismerője bámulta, de költészetéről kevesen tudtak s ő úgylátszik nem is ambicionálta, hogy az nyilvánosságra kerüljön. Ezt valahogy nem tartotta papi hivatásával összeegyeztethetőnek. Művei még halála után hosszú ideig kiadatlanul heverték. Özvegye, kiről ő oly megható előrelátással gondoskodott, megfélekezett róluk. Pedig baráti körben nagy élvezettel adták kézről kézre az *Évszakok* c. nagy művének egyes fragmentumait. Am ő nem vágyott dicsőségre. Szilárd jellemére vall, hogy amikor 1757-ben az oroszok más falvakkal együtt Tolminkehment is megszállták s hivatalosan megparancsolták neki, dicsőítse St. Alexander Newskyt, predikációját így kezdte: „A felettes hatóság parancsa szerint St. Alexander Newskyról, a görögkeleti szentről kellene beszélnem. Kitűnő ember lehetett, de nem ismertem, nem ismerem s ti sem ismeritek, ezért a II. Tim. 4. 14. szöveget választottam mai szentbeszédem tárgyául: Alexander der Schmied hat mir viel Böses bewiesen, der Herr bezahle ihm nach seinen Werken.“

Több, mint 150 év múlt el azóta, hogy Donalitiusz a tolminkehmeni temetőben pihen. Hogy hol, már nem lehet tudni.

Költeményeit német nyelvre többször lefordították. A fordítások között nevezetes a Rhesa-féle, a Scheicheré és végül Passargé, amely kétségkívül elkerülte elődei hibáit s megtartotta a litván eredeti szöveg erőteljességét, ritmusát és természetes sodrát.

Donalitiusz főműve kétségkívül az *Évszakok* című. De van néhány állatmeséje is, melyek az egész világ művelt közönségének figyelmét megérdemelnék. Magyarázói vitatkoznak rajta, volta-

képpen melyik évszakkal kezdődik az évszakok ciklus. De nem túlságosan fontos. Fontos, hogy Klopstock Messiásnak megjelenése előtt, szebb, tökéletesebben kicsendülő hexameterekben írt, mint Klopstock. Ma újra modern kellene, hogy legyen, mert nincs benne semmi affektáció, semmi hiúság, semmi sallang. Bizonyos, hogy mint művelt ember olvasta nagy klasszikus elődeit és kortársait, de hogy feltűnőbb hatással lettek volna rá, alig hihető. Nem volt benne semmi iskolás törekvés. Ami a nyilvánosság porondján mérköző írókat többnyire hátrányosan változtatja meg, szerencsére hiányzott belőle. Egyszerűen meg akarta írni, amit látott. És jól látott. S hogy jól láthatott, az nagy romlatlanságra s egyben érettségre is vall. Passarge helyesen írja róla, hogy a forma, amelyet használt, az antik hexaméter ábrázolásának egyszerűségét és világosságát is meghatározta. Nagyszerű elbeszélő tehetség, vérbeli epikus. Ahogy az egymásra következő eseményeket összefűzi, az nemesak nagy leleményre, szellemének mozgékonyására és nyelvének hajlékony erejére vall, hanem nagy nyugalomra is. Nincs rá mód, hogy itt verseiből sokat idézzek s így szépségükről s valódi jellegükről is csak közvetve tudok képet alkotni. Sajnos, magyar fordításban még nem jelent meg Donalítius műve. Az évszakok négy ciklusa (a Tavasz Örömei, a Nyári Munka, az Ősz Adományai, a Téli Gondok) sejteti, mennyire egybeolvadt a falusi élet reális képeivel. A legszebb részek nyilván az ősz adományaiban és a téli gondok leírásaiban lelhetők föl. Erős vonásokkal rajzolja meg ezekben a szegény lakosság szörnyű küzdelmét a hideg, a tűzvész, a farkasok ellen, melyek szentelenül betörnek a falvakba, elrabolják a hízó disznókat s megtámadják néha a teheneket, az ökröket, sőt még a hatalmas bikákat is. Leír egy litván esküvőt, az összes ételeket és italokat, a szereplőket, az összes szokásokat, a táncot, az egymással évődő legények párbeszédeit beleszőve a tökéletes képbe, oly természetesen, oly igaz elbeszélő készséggel s minden takaróztatás nélkül s mégis — ahol kell — szemérmesen, hogy ma is mintaképe lehetne sok erőlködő és erőlködve cifrázkodó költőnek. Egyszerű intelmekből, (mint amilyen az, amelyben híveinek szól: vigyázzanak a tűzre, s elmeséli, hogy jár a szegény ember, kinek háza leégett s kit már senki sem segít, úgy hogy nincs hova lehajtania a fejét) remekműveket formál, melyek ma is érdekesek és tanulságosak nemesak az új költők számára, hanem az átlag-olvasónak is. Pompásan állítja párhuzamba litvánok, németek, franciák mulatozását, modorát, minden sajátosságát. Sokszor külsőségeken kezdi, de mindig a mélyebb jelleg felé tör. Álljon itt néhány sora németül:

Mögen die Deutschen nur immer für dumme Thoren uns halten,
Und der schlechteste Franzos mit höhnischer Miene uns anschaut!

Spielzahn, schmeckt dir doch gut das treffliche Brot, dass wir backen
und die geräucherten Würste genießest du gern und mit Wohlschmack.
Haben sie aber an litauischen Speck sich gehörig gesättigt,
Auch mit unserem Bier sich angefüllt bis zur Gurgel,
schämt sich keiner von ihnen uns Litauer noch zu verhöhnen.
O, du französischer Maulaff und du vierschrötiger Schweizer
Oder wer sonst noch kam nach unserem Lande gelaufen,
Wer hat euch denn erlaubt uns Litauer so zu verachten.
Konntet ihr dort nicht bleiben, wo ihr aus dem Neste gekrochen?
Wo ihr Frösche und Kröten gelernt habt zu fressen von früh auf.
Ei, sprach Selmas, du tust doch unrecht den armen Franzosen.
Weisst doch es hat ein jedes Tierchen sein eignes Manierchen,
Wir Litauer, wir preisen den Bartsch und den Brei mit den Erbsen.
Namentlich wenn mit Speck gekocht und durchwachsenem Bauchstück
Auch die trefflichen Würste nach Litauer Weise bereitet
stb.

Persze nem szabad ebből a példából az egész költészetére következtetni. Donalitiuss nem maga beszél, hanem mint igazi epikus, másokat beszéltet s e beszéddel tömören jellemzi is őket. De ez a példa is elegendő, hogy ízes, élvezhető stílusát fölismerjük. Mindenesetre volt benne valami a régi latin költők pogányságából, tisztelenségéből. S ez a hang annyira elütött tiszteletreméltó és tiszteletet kivívó magánéletétől, hogy talán a szakadék, ami e költészet hangja s a magánélete között volt, lehetett az oka, amiért életében nem is akarta megjelentetni művét. A maga szándékkal szűkre szabott világában a legkülönbözőbb népeknek, litvánoknak, franciáknak, németeknek, svájciaknak volt jó pásztora, barátja s e népek s mások is, melyek ma gyanakodva állanak szemben egymással Európa különböző részein, tanulhatnak az ő ellentétüket áthidaló költészetéből.

Marconnay Tibor

Márton Lajos

A november ötödiki estilapok közölték a Madridból jött megrendítő hírt, hogy az ottani nemzetközi muzeológiai kongresszust befejező lakomán Magyarország kiküldötte, dr. Márton Lajos agyvérzést kapott, összeesett és rövidesen kiszenvedett. Akik sűrűn érintkeztek vele, tudták, hogy a kitünő régész élete már régóta veszélyben forgott, de legtöbbször nem is sejtették, hogy a vég már a közvetlen közlelről leselkedett. Márton Lajosról általában túlságosan keveset tudtak az emberek.

Pedig tudományos képzettségével és munkásságával bőségesen rászolgált arra, hogy tudomásul vegyék és tisztelettel adózzanak neki. Érvényesülésének azonban súlyos akadályai voltak. Nagyon jó érzésű, jómodorú, izlése, szerény, önmagát a végsőkig fegyelmezni tudó úriember és mindezek mellett a szabadelvűség megtestesülése volt. Az ilyen emberek sohase tudtak időszereük lenni. Ma még eszményképeket sem látnak bennük.

Zsarolyáni Márton Lajos, az Abonyi Lajos álnév alatt ismert író fia, sohase árulta el magatartásával, hogy ősei közt harcos kuruc is termett. Aki azonban mélyebben nézett a lelkébe, észrevehette, hogy igen sok küzdelem zajlott le abban hangtalanul a nyugodt külső alatt. Bizonyos, hogy a visszafojtott őstermészet is megjátszotta a maga szerepét a madridi tragédiában, mely egy rövid és látszólag egyszerű, de lelki élményekben annál gazdagabb élet után tett pontot.

Márton Lajos 1876 december 14-én született Abonyban A nagykőrösi öreg református főgimnáziumban tette le az érettségét. Pesten végzett jogot és szerzett államtudományi doktorátust. A közszolgálatot Pestmegyénél kezdte mint közigazgatási gyakornok. Majd tiszteletbeli aljegyző lett és 1899-ben miniszteri segédfoglalmazóvá nevezték ki. A következő évben segédtanfelügyelői állást töltött be Temesmegyében.

A közigazgatási szolgálat semmiképen sem elégítette ki. Másra vágyott, mert művészi tehetséget érzett magában. Művészlélek volt benne csakugyan, de minden legkisebb bohémség nélkül. Jól is jött neki ennélfogva egy tanács, melyet Eber Lászlótól kapott, kit a Nemzeti Múzeum Abonyba küldött ki ásatni egy alkalommal. Eber felhívta Márton figyelmét a múzeumi pályára. A jó tanács követőre is talált. 1901-ben beiratkozott Márton Lajos újra az egyetemre, hol régészeti és művészettörténeti tárgyakat hallgatott. 1902-ben a jóhangzású segédtanfelügyelői címet már a magyar fogalomképzésnek meg nem felelő múzeumi „segédőri“-vel cserélte fel és ez időtől fogva boldogan dolgozott a Magyar Nemzeti Mú-

zeum régészeti osztályában, Hampel József mellett, sőt a nagynevű igazgató halála után, 1913 márciusától, rövid ideig vezetője is volt a régészeti gyűjteménynek.

Munkássága nagyon eredményes volt. Az ő nevéhez fűződik a tószegi őskori telep feltárása, mely eleven képet nyújt a bronzkor minden fejlődési fokáról. A tószegi ásatásokban láthatjuk Márton Lajos élete nagy művét. Hampel nagy elismerést is tanúsított vele szemben és múzeumi állása örökösének tekintette.

Az utód azonban mégsem lett ő, minek következtében az önértetében sértett tudós 1913 novemberében felmentését kérte és 1915 elején, igazgatói címmel és jelleggel nyugalmába vonult. Egyideig birtokán gazdálkodott. 1916-ban úrrá lett rajta a régi vágy és beiratkozott a Képzőművészeti Főiskolába. A következő évben azonban már önként jelentkezett fegyveres szolgálatra. Mint kitűnően kiképzett honvéd-zászlóst tizennyolc október 20-án indították el egy menetszázaddal az olasz harctérre. A frontról már lekésétt.

Öt éve mult a tavasszal, hogy tudományos pályáján megkapta az elégtételt, amennyiben visszahívták a Nemzeti Múzeumhoz és a két részre osztott régiség-tár régészeti osztályának élére állították. Itt csakhamar igazgató és ez évben címzetes főigazgató lett. Végtelenül szomorú játéka a sorsnak, hogy az igazságszolgáltatás szerezte örömet már csak rövid ideig élvezhette.

A tudományban is az volt, ami az életben. Páratlan fegyelmezettségével és önmérsékletével tünt ki ott is. Művészi érzése, fejlett formaérzéke segítette helytálló megállapításaihoz. Sokoldalúsága, széles látóköre ahhoz, hogy egyetemes szempontból ítélje meg a dolgot és ne becsüljön túl kevésbé fontos részleteredményeket. Sokkal többet tudott, mint amennyit mutatott. Aránylag keveset írt. Munkái tanulmányok, cikkek, ásatási és kongresszusi jelentések formájában jelentek meg magyar és külföldi folyóiratokban (Archaeologiai Értesítő, Prehistorische Zeitschrift stb.). Az utóbbi években több oldalról részesült kitüntető elismerésekben. Örökös választmányi tagja lett a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulatnak, tiszteletbeli tagja a londoni Régészeti Társulatnak és a helsingforsi Finn-Ugor Társaságnak, rendes tagja a Német Birodalmi Régészeti Intézetnek stb. Pest vármegye törvényhatósági bizottságának tagja, a kecskeméti Református Egyház tanácsbírája volt. Mint a Református Egyetemes Konvent műemlékeket összeíró bizottságának tagja, részt vett az egyházunk tulajdonában levő műtárgyak feldolgozásában is.

Ez év tavaszán jelent meg tőle egy tekintélyes kötet az Archaeologia Hungarica c. sorozatban magyar és német nyelven: „A korai La Tène kultúra Magyarországon.“ („Die Frühlatènezeit in Ungarn“). Kiegészítésül közölt egy nagy tanulmányt „A korai La Tène sírok leletanyaga“ címen a szegedi egyetem ré-

gészeti intézetének „Dolgozatok“ c. kiadványában. Ezek a munkák tökéletesen jellemzik Márton Lajos tevékenységét a régiségtudomány terén. Olyan korszakkal foglalkoznak, amelyet ma még sűrű köd horít és amelynek kutatása nem biztat népszerű eredményekkel. Ha azonban csak annyit tartunk szem előtt, hogy e kor a kelta hódítást megelőző időt és a szkitha műveltség végét jelenti, ezzel már is a tudatára jutunk annak, hogy a kutató áldozatos felderítő munkát végzett; szerves kapcsolatot teremtett a már felismert területek közt.

Ilyen felderítő munkára áldozta ereje javát és eltűnt közülünk, mint valami sorstól kiválasztott és egyben sujtott lélek; „nem a Tiszánál“.

Felvinci Takács Zoltán

Életem hajója

(Máté 8:23—27)

*Mily büszkén ment a tengerekre!
Soha ily gyors és könnyű gálya.
Mint egy albatrosz szállt a szélben
Kibontott, fehér vitorlája.*

*Hullám emelte, vonta mélység
S sötét vizek fölött dacolva,
Szilajon, bátran, táncos kedvvel
A viharok dalát dalolta.*

*S ha éj szakadt rá, csöndes, békés:
Csillagot tűzött árbocához
S hattyú-testét kedvtelve nézte,
Mint szűz, ki hű tükrének áldoz.*

*De alkalomra várva, lesve,
Gyáván a mélyből rájátörvén
Magához vonta, átölelte
Halálos-vágyú, buja örvény.*

*S azóta folyik ádáz harccal
Gyilkos birok és hősi torna...
Múlt büszkeség letűnt emléke:
Törött árboc, tépett vitorla.*

*Valaki mégis révbe hajtja.
Szelid az arca, fényes, égi —
Ki a szeleket megdorgálja
S tenger, vihar engednek Néki.*

Ifj. Szász Károly

Évforduló

*Húsz őszirózsa hullt
Kezemből búcsúkép utánad,
S ma elküldtem neked
Megint húsz őszirózsa szálát.*

*Felettem az idő
Lezúgatott egy hosszú évet,
Feletted ő megállt,
Meg nem bolygatja néma réved.*

*Hajadba, mely nagyon
Rokona volt az én hajamnak,
Nem küld orozva dért
Mint sápadó szegény magamnak.*

*Homlokod mezején
A fényt nem szántja bú-setétbe
S felvitted két szemed
Előle csillagmesszi létbe.*

*Artatlan kedvedet
Jajra át nem válthatja szádon,
Őrizzük szép szavad:
Harmathullást piros virágon.*

*Ó, minket úgy lefoszt,
Aggságba, bánbe, gyászba hajszol,
Te húsz rózsád mögött
Bánthatlan biztonságban alszol.*

*Athágtad az időt,
És megmaradsz azóta fogva,
Örök húszévesen,
Örök tisztán, örök ragyogva!*

R. Berde Mária

KRITIKAI SZEMLE

Alexander Pfänder: *Die Seele des Menschen. Versuch einer verstehenden Psychologie.* — 1933. Halle.

Egy mélygondolkodású és finom elméjű böleselőnek tiszta és világos fejtegetéseit nyújtja ez a munka mindazok számára, akik a lélek jelenségeit nemcsak lajstromozni, hanem egy alapgondolatból *megérteni* is akarják. Szerző már a mű legelején felhívja a figyelmet arra, hogy nem elégedik meg a tények megismerésével, hanem igyekezik azokat meg is érteni. Ez természetesen nem jelenti a kísérletező lélektan eredményeinek megvetését, hanem azoknak kiegészítését, amint ezt végre a lélektan legújabb művelői is energikusan sürgetik. Elérkezett immár az ideje annak, hogy a sok apró-cseprő részletekbe való elveszés helyét a nagy Egészre való megértő pillantás foglalja el. Ebből a szempontból tekintve, Pfänder könyve egészen kivételes helyet foglal el a lélektan legújabb irodalmában. A tapasztalat talaját nem hagyja el, de nem ragaszkodik a nyers adatok halmozásához sem, hanem ez adatok fölé emelkedve egy felsőbb gondolatból igyekezik a lélek életét megérteni és bemutatni.

A lelki jelenségek megértése érdekében Pfänder mindenkéltől a *tudatos* környezetet elkülöníti a *reális* környezettől: a tudatos környezetet alkotó tudatos tárgyak jellemzője az, hogy reálítások kérdése itt szóba sem jön. Két alany lehet egy és ugyanazon reális környezetben, de tudatos környezetük lehet éppen nem azonos. Meg kell különböztetnünk a tudatos környezetet az intentionális környezettől is. Az utóbbi szűkebb körű.

Ha már most a lélek mozdulásait — Regungen — vesszük figyelembe, szerzünk az ismerés és gondolkodás osztály helyett a *kognitív* mozgások osztályát jelölve meg, ennek keretébe helyezi el az észrebevést és a képalkotást is, amelyek nem lévén még ismeret, a gondolkodás osztályába nem is férnének be. A lelki mozgások második csoportja az *érzelmek* s ide tartoznak az axiológiai, valamint az affektív mozdulások. Harmadik osztály a *praktikus* mozdulásoké (vágy, sóvárgás, óhajtás, remény stb.) és az akarat, amelyben az előbbiekkal szemben az Én szabadsága nyilvánul. És végül azok a lelki mozdulások, amelyekben valamely követelmény lépik elénk s amelyeket éppen ezért a lélek *nomologiai* mozdulásainak is nevezhetünk. Ezek mindig kötelező törvények megvalósítására irányulnak. Vannak továbbá olyan lelki mozdulások, amelyek magukon, illetve a saját lelkünkön túlra utalnak: ezek a transitív mozdulások, míg a saját lelkünkre vonatkozóak a *reflexív* mozdulások, amelyekhez járulnak azután a *hangulatok*. Ezek a tudatos környezethez semmiféle viszonyban nincsenek.

Transzitiv mozdulások közé tartoznak a kognitív és axiológiai mozdulások, az érzelmek stb.

A lélek megértésének *alapja* annak a ténynek szem előtt tartása, hogy minden normális emberben vannak felébreszthető ösztönök, amelyek bizonyos *javak* birására és bizonyos *rosszak* kerülésére vonatkoznak. Ezek az ösztönök a lelki élet bizonyos területét határozzák meg s azt a maguk jelentése szerint alakítják. Ebben a meghatározó és alakító tevékenységben jelenik meg az ösztönök igazi jelentősége. Mindenik ilyen ösztön mellé járulnia kell a transzitiv megvalósítási ösztönnek is, amely arra készítet, hogy az ösztönök jelentését s ebben a jelentésben rejlő értéket megvalósítsuk. Az egyesnek lelkére nézve éppen ezért az a fontos, hogy az ő megvalósítási ösztöne miféle ösztönök, illetve értékek és javak megvalósítására ösztönöz.

Különösen fontos az ösztönök azon csoportja, amelyet szerzőnk reflexív lelki ösztönök név alatt foglal össze s amelyek mind saját lelki életünkre vonatkoznak. Ezek között első helyen az *önérték ösztöne* áll s az önérték, amelyre ez az ösztön vonatkozik, a saját lelkünk *jó-volta* (Gutheit). Ilyen jó-ság: a szépség, finomság, elegancia, tisztaság, erkölcsi jóság. A reflexív megvalósítási ösztön arra tör, hogy ezeket az értékeket megvalósítsuk. Ehhez járul a reflexív hatalom és a reflexív lelki élet után való ösztön.

Mindezek az ösztönök egy *ösztönön* alapulnak? — s itt kezdődik a lélek valódi megértése. A lélek önmaga fenntartására tör s azáltal tartja fenn magát, hogy élve állandóan megújítja magát. Ez az élet a lelki élet s az ember ezt a lelki életet a maga csíraszerű állapotából a maga teljes sajátosságára fejleszti ki. A lélek azzá akar lenni, amivé lennie egyáltalában lehet. Az emberi lélek ösztöne tehát arra irányul, hogy egy meghatározott emberi lelket hozzon létre, amely emberi lélek megfelel a maga csírában rajzolt ősképezetnek. Az emberi lélekre nézve tehát lényeges, hogy személyes élőlény, azaz benne egy élő Én-pont van, amely hatalommal bír önmaga felett s amely a maga aktusait szabadon hajtja végre. A lélek éppen akkor válik személyvé, mihelyt benne ez az Én-pont szabadságra tesz szert, hogy a lélek műhelyében szabályozólag léphessen fel. A lélek orma az Én. Teljessé azután akkor válik a lélek, ha az Én szabályozó munkája segítségével erkölcsössé, szociálissá és vallásossá lesz.

Hogy ennek az ösztönnek a tevékenysége eleinte egészen a tudat nélkül történik, az valószínű. Az is világos, hogy a többi ösztön mind ebből az ösztönből származik s tulajdonképpen nem is egyéb, mint megvalósulásának eszköze. A lelki élet értelme tehát ez: saját testi és lelki berendezettségének igénybevételével, szüntelen javításával, a reális környezettel állandó kontaktusban arra tör, hogy magát kifejtve egy meghatározott személyes, sza-

bad létet fejtsen ki s önmagát a szociális környezetbe s minden lét legvégső alapjába tagolja be.

Mindezekből mi következik a lélek eszméjére nézve? Az, hogy a lélek a maga eszméje szerint a tapasztalatban soha meg nem valósulhat, soha az egyénekben tökéletes kifejlésre nem jut. Létezésének alapja a test lévén, maga is testi-lelki élőlény, személyes, szabad, erkölcsi, vallásos élőlény, amely a többi lelkekkel közösségben létezik. Az emberi lélek bir „nagysággal“, ami a lélek bizonyos terjedelmét jelenti; világos lesz ez az állítás, ha egy gyermek lelkét egy felnőttével hasonlítjuk össze. Bir a lélek „alkattal“, amelyet a lélek részeinek egymáshoz való viszonya határoz meg. Bir a lélek „lélekkelmével“ (Seelenstoffart): egyik lélek puha, selymes, finom, a másik ellenben durva, nyers, fás. És végül minden lélek bir „életfolyammal“: egyik lélek csendes, mint a tej, a másik robban és robog, mint a vihar. Az ösztön végső célja, hogy a belőle származó ösztönök, mint eszközök segítségével a lélek ideáját minél tökéletesebben kialakítsa.

Pfänder művére vonatkozó vélemények lehetnek igen különbözők. El kell azonban ismernünk azt, hogy a lélekre vonatkozó koncepciója nagyon közel visz a lélek lényegének megértéséhez. Az ösztönök által kellőképen be van ágyazva a lélek a lét biológiai síkjába s az Én tevékenysége által a szellem életmezéjébe. Az ösztön fogalma alkalmas fogózó pontot ad a további részletes kutatásra s a lélek belső alkatának tüzetes fejtegetése szilárd alap a tüzetesebb elmélkedésre. A lélek valóban a szabad önkifejlés szolgálatában áll, de az Én minősége szabja meg ennek a kifejlésnek szabadságát és értékét is. Ez a szabad és szabályozó Én egyúttal a lélek egyetemes természetének is biztosítója: minden egyes lélek a neki adott csírai lényegét a szabad és értékteljes Én segítségével az egyetemes értékek irányában fejti ki, mert csak ebben az irányban fejtheti ki. Amiként a lélek a maga transitív ösztönei által magán túlra utal, úgy utal magán túl a lélektan is egy magasabb elvű disciplinára, amelynek központi fogalma a szellem.

Bartók György

Szőnyi Ottó: Régi magyar templomok. — Kiadják a Műemlékek Országos Bizottsága és a Magyar Könyvbarátok. — Budapest, évszám nélkül, 4°, 243 lap, ebből 136 képestábla. (Egyetemi Nyomda.)

A magyar művészettörténet egyik legérdekesebb és izgató problémákkal telített részének, a magyar templomépítés történetére vonatkozó kutatásoknak mai állásáról tájékoztatja ez a nagy gonddal írott könyv a magyar olvasóközönséget, három nyelven: németül, franciául és angolul írt kivonataival és dús képanyagával pedig a külföldi érdeklődőket. Szerzője, *Szőnyi Ottó*, évtized-

nél hosszabb idő óta a Műemlékek Bizottságának előadója és úgy e minőségében, mint régóta folytatott tanulmányaival a kérdés egyik legalaposabb ismerője, aki mindenképen hivatott volt e régen nélkülözött összefoglalás megírására. Munkáját azonban maga sem tekinti teljesnek; igen nagy e téren is a vitás és meg nem oldott kérdések száma, de ez az első áttekintés is mindenképen hasznos és jelentős mű.

Szónyi három részben tárgyalja anyagát. Az elsőben az idegen nyelvű kivonatok után összefoglaló áttekintést ad a magyar templomépítés történetéről Szt. István templomaitól kezdve kb. 1830-ig. A második részben 307 képen mutatja be a legnevezetesebb templomépületeket, valamint azok külső és belső díszítéseinek részleteit. A harmadik részben a képekben bemutatott templomok építéstörténetére és jelen állapotára vonatkozó tanulmányok és kutatások eredményeit foglalja össze. A munkát a vonatkozó eddigi irodalom bőséges felsorolása, valamint név- és tárgymutató zárja be.

Mint ebből a felosztásból is kitűnik, a munka legfontosabb és leglényegesebb része az első, melyben Szónyi egyfelől a mások eredményeinek összefoglalását, másfelől a maga kutatásainak eredményeit adja elő. Annak előrebocsátása mellett, hogy ez a rész néhány igen értékes megállapítást tartalmaz, meg kell állapítanunk, hogy a tárgyalás meglehetősen aránytalan. Amíg a magyar templomépítés kezdeteinek hosszú oldalakat szentel, addig a csúcsíves-, a renaissance-, a barok-templomépítésről már sokkal kevesebbet beszél, a magyar klasszicizmus koráról pedig már csak sorok szólnak. Kétségtől eltekintve a kezdet kora nyújtja a legváltozatosabb és legérdekesebb művészettörténeti problémákat, de a tárgyalás részeit feltétlenül jobban kellett volna arányosítani, tekintve, hogy a könyv nemcsak szakembereknek, hanem — elsősorban — a közönségnek szól.

Az áttekintés természetesen nem tartalmazhatja a magyar templomépítés teljes történetét, sok-sok lapot kellett abban nyitva és fehéren hagynia, melyeket majd az ezután következő kutatásoknak kell tartalommal megtölteni és lezárni. Bizonyos azonban, hogy Szónyi oly szempontokra mutat rá e részben, melyeket az eddigi kutatók többé-kevésbé elhanyagoltak. Így fokozott nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a templomépítés történetének kutatásában a művészettörténeti szempontok mellett elsősorban a liturgikus szempontok is; esetleges meglepő eltéréseket a végzett istentiszteletek szabályai magyarázhatnak meg. Ez a liturgiai szempont pedig nemcsak koronként, de ezen belül pld. egyes szerzetesrendek reguláinak előírásai szerint is változhatott. Így lesz Szónyi tárgyalásában ez a szempont a döntő, mi-

kor különválasztva tárgyalja a különböző templomtípusok történeti fejlődését.

Mint fentebb említettem, a Szt. István kori templomépítésnek s egyáltalában a magyar templomépítés kezdeteinek van az áttekintés nagyobb része szentelve. Szőnyi ebben élesen és határozottan állást foglal az Árpád-kori magyar templomépítés nagynevű kutatójának, Henszlmannak néhány véleményével szemben. Henszlmann szerint az első magyar templomok „szükségleti“ és „enyészeti“, fából való építmények voltak és III. Béla koráig a székesfehérvári királyi bazilikán s az esztergomi székesegyházon kívül más kőből épült templomot nem ismert el. Szőnyi ezzel szemben megállapítja, hogy a kutatások azóta a veszprémi, kalocsai, pécsi, gyulafehérvári székesegyházak kőből épített, állandó jellegét is igazolták. Szőnyi okfejtése nyomán tarthatatlanná vált Henszlmannak az az elmélete is, hogy az Árpád-kor székesegyházai négytoronyúak lettek volna. Szőnyi megállapítása szerint e templomok két toronnyal épültek csupán és a helyenként meglévő másik két torony (Pécs) későbbi hozzátoldás és átépítés eredménye volt. A székesfehérvári királyi bazilika művészettörténeti helyének kijelölésénél az eddig jobban hangoztatott lombardiai befolyás mellett Szőnyi Monte-Cassino, Regensburg és Bamberg hatását is felismerni szeretné, annál is inkább, mert első királyunk térítő papjai a bencésrend tagjai közül kerültek ki, akik egyszersmind a clunyi reform elnevezéssel jelölt szellemi mozgalomnak, tehát az abban foglalt művészeti programnak is terjesztői voltak. Érdekes a megfigyelése a tornyok elhelyezésére vonatkozólag is. Külföldön a tornyok áttörtlen falakkal válnak el a templom hajóétól, nálunk a megfelelő oldalhajó és a középhajó felé is nyitva állottak. Ez már egészen helyi, magyar specialitás.

A XIII. század első felében jelenik meg templomépítésünkben a csúcsív. Eddig a cisztercieket vélték az új építészeti stílus fő terjesztőinek; Szőnyi azonban mellettük a köldülő szerzetrendekben, a ferencesekben és domonkosokban látja e stílus igazi szétvivőit, s azonfelül a gyarapodó és gazdagodó városi polgárságban, melynek plebániatemplomai már az új stílusban épülnek. Egyszersmind ez a kor a magyar templomok első átépítésének, mondhatnók, első „modernizálásának“ kora. A többi korszakról már sokkal szűkszavúbb lesz Szőnyi előadása és tárgyalásában sincsenek új vagy meglepő meglátások.

Egészen külön fejezetként tárgyalja Szőnyi a falusi templomokat, s az erdélyi sajtósággként jelentkező erődtemplomokat. Ezt a fejezetet mindenki örömmel láthatta, mert ezek a néha egészen eredeti sajtóságokat mutató alkotások eddig igen mostohán voltak művészettörténeti irodalmunkban kezelve. A fatemplomok külön tárgyalása pedig teljesen megokolt; sajnos, a szerző itt

csak felvet, de nem old meg problémákat. Pedig az ezeknek építésében, szerkezetében megnyilvánuló magyar sajtásokok bővebb megbeszélésre is számot tarthatnának, bár e kérdésben a kutatás még nem produkált összefoglalásra alkalmas eredményeket. Az áttekintés végén a falfestésről, továbbá a templomi berendezés tárgyairól kapunk rövid ismertetést.

A II. részben foglal helyet a 307 templomkép. Legtöbbje régi felvétel, sőt rajz is akad közöttük. Ily jelentős összefoglalásnál az olvasó új, jobb felvételeket szeretne látni s a munka sikere érdekében a kiadónak ilyen áldozatoktól nem lett volna szabad meghátrálnia.

A III. részben a templomok leírásainál, érezzük legjobban az eddigi templomkutatásunk hiányosságait. Ahol a szerző a saját tanulmányaira, vagy más újabb templom-monografiákra támaszkodhatik, ott mindig kielégítő képet kapunk. Halványra és elmosódottá válik a leírás, ahol a régi, nem mindenben megfelelő kutatások összefoglalására hivatkozik. Az irodalom összeállításából több fontos mű hiányzását más bírálók megállapították, úgyszintén fedeztek fel hiányosságokat a név- és tárgymutatóban is.

Itt még csak arra szeretnék rámutatni, hogy a szerző a tárgyalt templomok között csak két, már eredetileg is a protestáns liturgia szolgálatára épült templomot ismertet: a péteri (Pest m.) evangélikus, neoklasszikus stílusban épült templomot, mely 1822—30 között a pesti Zitterbarth Mátyás tervei szerint készült és a debreceni református nagytemplomot, mely neoklasszikus stílusban 1805—1821 között épült. Ennek első terve a nagytehetségű Péchy Mihálytól származott, de sajnos, nem került kivitelre s így nem tölthette be — Edvi Illés Gyula szerint — a hazai empire építészet kialakításában azt az irányadó szerepet, mely elsősege révén megillette volna, s amely így az esztergomi érseki főszékesegyház épületére szállt át. Itt volna az ideje, ha református művészettörténészeink a református templomépítés történetének eddig még ki nem aknázott területére is ellátogatnának; bizonyos szép eredményekkel járulhatnának a magyar templomépítés történetéhez. Példaképen említsük csak meg itt Balogh Jolánnak: „A renaissance-építészet és szobrászat Erdélyben“ című stílustörténeti dolgozatát a Magyar Művészet ez évi folyamának 5. számában (129—158. ll.), mely az erdélyi protestáns templomok eddig alig ismert szépségeit tette szélesebb körben ismeretessé.

Ha még megemlítjük, hogy szívesen láttunk volna egy térképet is, mely a tárgyalt templomok topografiai elhelyeződését tette volna szemléltetővé, be is fejezzük Szőnyi Ottó derék művének ismertetését. A könyvet az Egyetemi Nyomda igen szépen állította ki.

Oroszlán Zoltán

Dr. Imre Lajos: Az Ige és a fegyelem. — Az Erdélyi Református Egyházi Könyvtár XVI. kötete, Kolozsvár, 1934. — 106 lap.

Annyiszor mondták és annyi formában ismételték, hogy a római pápától magát függetlenített protestántizmus lényege és célja nem más, mint a minden vonalon való tiltakozás és a mindenkítől való kötetlenség intézményesítése, hogy sok evangéliumi keresztyén is hitelt ad már ennek a beállításnak, sőt nem egyszer egyenesen büszkén veszi tudomásul, hogy a mi vallásunk sokkal könnyebb, mint a római katolikusoké. De a legális oldal és fegyelmezés túlhangsúlyozása, ami pedig sokkal inkább a caesar imperatorok államvallásából származott, mint az evangélium előírásából a római egyházba és a jogi oldalnak meg a fegyelmezésnek elhanyagolása, vagy figyelembe nem vétele nálunk mégsem csak annak tulajdonítható, hogy a keresztyénség két ága: a római és az evangéliumi, egymás vádolósa közben csudálatos módon igyekezett a vádaknak tényleg igazat adni, hanem sokkal inkább annak „a kiütköző ellentétnek, amely az igazi egyház lelkisége, lényege és azon kötött jogélet keretei között felmerül, amelyben az egyház él.“

A jogélet keretei kétségtelenül sokkal láthatóbbak a római egyházban, ahol a fegyelem is — Kálvin meghatározása szerint — nem az Isten Igéjének fegyelmező munkája az Ő dicsőségére, hanem az emberi uralkodás fegyelme az emberi hatalom fenntartására. Az Isten dicsőségére való fegyelmezés gondolata azonban a református egyházban sem öltött sokáig testet, mert vagy a kötetlenségbe fulladó szabadosság gyakorlata következett be, vagy pedig különböző tényezők közvetítésével valami a római egyházéhoz hasonló jogról, hatalomról, nagyságról és legalizmusról való elképzelés nyugozott le és minden lelkiséget hangoztatásunk mellett is el egészen a legújabb időkig valami rettenetes kötött jogélet keretei között kínlódtunk. Míg a szekták az igazi fegyelmet jobban és bátrabban gyakorolták, hogy ez a fegyelemgyakorlás legyen legbiztosabb hódítófegyverük és terjeszkedési eszközük, addig mi a fegyelmezés gyakorlása helyett legfeljebb egyházjoggal foglalkoztunk.

Lelkipásztoraink képzéséhez évszázadokon keresztül hozzátartozott a jogi előiskolázás is; pátrónusaink, majd gondnokaink és főgondnokaink pedig legnagyobb részben országoshírű jogászok voltak, Ez a mérhetetlen jogi tudás, amelynek nagy hasznát láttuk a vallásügyi békék pontjai szerkesztésében, ahol emberi erőket kellett emberi erőkkel kiegyensúlyozni, meggyőzni, vagy éppen az ellentábor háta mögött álló római egyház formuláit kellett kiparirozni hasonlókkal, vagy ugyanazon hangnemben, hatalmi, jogi elképzelésben irottakkal, kimondhatatlan

módon és mértékben árnyékolta be az egyház evangéliumi lelkületét, amikor az egyházi fegyelmezés felé kellett fordulnia. Sokszor éppen az egyház védelmében felejtették el, hogy az egyház nem hasonlítható sem törvényszékhez, sem vármegyéhez, sem szövetséges rendek jogi, vagy jogra alapított alakulataihoz, hanem az egyház az Atya gyermekeinek családi közössége, ahol a fegyelmezés nem rideg, fagyos paragrafusok alkalmazása, hanem legfeljebb pedagógiai fájdalmas kötelességek gyakorlása. Valami olyan megrázó, önmagát emésztő rettenetes szenvedés, mint amilyen volt a próféták ítélethirdetése.

A fegyelmezés talán egyáltalában nem is jogi kérdés, hanem az igehirdetés egyik elhanyagolt, a köztudatban csaknem teljesen elhomályosult formája. Nagyon hálásak vagyunk *Imre* Lajosnak, hogy a fogalmak és gyakorlatok zürzavarából való kiszabadulásunk és öntudatra ébredésünk idején, mikor minden kérdést az Igével való kapcsolatában kell vizsgálnunk, áttekinthető és minden vonatkozásában megvilágosító munkát ad kezünkbe a fegyelmenek és az Igének kapcsolatáról, arról, hogy a kettő azonos megbízás útján szállott az egyházra. A fegyelmem éppúgy Isten szuverén és változhatatlan törvényén alapul, mint az Ige.

Az ótestamentomi iránytszabó példák és újtestamentomi feloldó különbségek: a bibliai alapok ismertetése után az ezekhez visszatérő reformátorok megállapításairól, hitvallási irataink világos és éles következtetéseiről, Kálvin és Ursinus Zakariás pompás tételeiről irt lapokon törli le az évszázados közöny, vagy figyelmen kívül hagyás szitálta sűrű port a magától érthetőség és éppen ezért követelő parancsszerűség vonalaival dolgozó író.

Legnagyobb kísértésnek a különböző fogalmak és gyakorlatok azonosítását, vagy összezavarását tartja. Ursinus megállapítását idézi: „Az evangélium prédikálásánál a kulcsok először nyitnak és azután zárnak, a fegyelmezésnél először zárnak vagy kötnek, azután nyitnak vagy oldanak“. Ha a fegyelmezést az igehirdetéssel azonosítjuk, — folytatja — akkor az elveszíti igazi karakterét, ilyen módon válik kegyes intelmekké, jóakarató tanácsokká, lelkes szónoklássá; ha az igehirdetést azonosítjuk a fegyelmezéssel, előáll az a veszedelem, hogy az igehirdetéssel akarunk fegyelmezni, a bűn feletti állandó ostorpattogtatás elveszi az igehirdetésből az evangéliumot, a lelkeket kétségbeesésbe kergeti, vagy — unalomba hajtja.

Különösen értékes része a könyvnek a magyar református egyház történeti képének ismertetése az egyház törvényhozásán, kánonain keresztül és az egyházi ideális fegyelmezés gyülekezeti jellegének szemünk elé hozatala. Az eklézsiakövetés, Úrvacsorától eltiltás, a „Sátánnak általadás“, egyházból kirekesztés ősi gya-

korlata közben világosan látjuk, hogy az idők során mennyire összekevertük a fegyelmezést a törvénykezéssel!

Jogi és pásztori szempontok mellett síkra száll a legfőbb szempontnak: a theologiainak latbavetéséért és diadalra juttatásáért és ennek tükrében vizsgálja a kérdés tárgyalásának és rendezésének újabb (erdélyi és felvidéki stb.) próbálkozásait, kísérleteit.

Református theologiai irodalmunk talán egyetlen területen sem olyan szegény, mint amelyen most, szinte minden előzményt, úttörést megelőzve, felbukkant ez a könyv. Olyan óriási halmaza bontakozik ki belőle a megoldatlan részletkérdéseknek, amelyek gyakorló lelkipásztort és elméleti tudóst egyaránt foglalkoztathatnak, annyira speciálisan theologiai és jogi, vagy jogbölcseleti minden lapja, hogy magyar református egyházunk lelkipásztorainak éppúgy, mint kiváló jogászainak hosszú időre megoldandó kérdéseket ad fel leckéül és — ha nincsen igaza *Sohm*-nak, hogy az egyházjog *contradictio in adiecto*, hogy az egyháznak külső jogi formát nyújtani óhajtó törekvés az egyház bűnesete, akkor — nagyszerű ösztöke lesz ez a munka *Az Ige és fegyelem* jegyében való református egyházjog végre-valahára való kidolgozására, formábaöntésére.

Incze Gábor

Gulyás Pál: Tékozló. Debrecen, 1934. Nagy Károly és Társai kiadása. A Juhász Géza és Kardos László szerkesztésében megjelenő „Új Írók“ sorozat 11-ik száma. 103 lap.

A józan és hűvös Debrecen szikes-poros talajában mágikus csodaként lelődött az a „bölcsek köve“, amit *Gulyás Pál* tartogat a kezében; szemlélődés közben ráfüggeszti révült költői tekintetét. Szokatlan és különéletű jelenség ez a költészet, a *Gulyás Pálé*, a Basahalmán belül. Nagy földije, kit szíves melegséggel csendít (Őszi séta Debrecenben), elsóvárogva — mint ahogy minden költő elsóvárog valahonnan — a Kollégium falai közül, a vidám-derűs hellén ókorba menekült; költőnk: *Gulyás Pál*, soha nem volt világot teremt magának, még pedig erősen újkoreleji, majd hogy középkorba visszanyúló mintára, a haladó, kollégiumos Debrecen végcéljánál, most, ezerkilencszázharminnégyben. A boncolgatónak általánának pozitív adatok is rendelkezésére, macskakörmök közé tett sorok, mondatok, de ennél hatékonyabb érvel bizonyít: a versek felolvadt hangszínében látja ennek a neo-dekadenciának legkétségtelenebb ismertetőjelét. Korunk vágtató iramú szellem-történetének megvilágító erejű dokumentuma, hogy ma, amikor *Ády* eleven oroszlán-ordítása még fülünkbe rivall, amikor még itt járkálunk lélegzetének és testmelegének emlékével, már jelentkezik az ellen-*Ády*, a homlokegyenest más szellem-irányban dekadens.

Adyt a voltairei lökés végső lendülete sodorta egy nemzet irodalmának élére. Gulyás Pál a maga csöndesebb hangján pontosan ellenkező irányba mutat. Megbukik Taine, a maga környezet-elméletével, meg Voltaire, százados vihart kavaráó aufklärizmusával, de elnémulnak és a készületlen nebuló módjára dadognak legújabb modernjeink is. Vajjon nem jönne-e zavarba Freud, vagy Einstein akár, amikor Gulyás Pál felveti a kérdést a „Bástyák”-ban: „Megálltam a bástyák alatt, — néztem a felfutó falat... Oh, mondd, mi az, mi benne áthat — és összenyomja a sziklákat? — Mi leng alatta, mint homály, — hogy századokig talpon áll? — Mi kényszeríti, hogy előre — nézzen a puszta levegőbe? — Hiába mondd, hogy a holt — művész, kit elfödött a por! — Ásód hiába bontja ki — a földet és a csontjai — fölött hiába hirdeted: Ez álmodta az íveket!”

A jófülű olvasó hallja, hogy ezt nemesak, hogy nem a puszta kéz írta le, nemesak, hogy nem a puszta agyvelő diktálta a kéznek, nemesak, hogy nem a puszta képzelet sugallta az agyvelőnek: az ekzaktaságra ráunt, a modernségből kiábrándult, a misztikus és mágikus, a fantasztikus és romantikus felé hajló, a transcendentálist remegő orreimpákkal sejtő és vágyó korszellem szállta meg a dolgozóhelyet, lett légyen az akár Isten szabad ege alatt is a Nagyerdőn, vagy a Sesta egyik hajlatában; — és a negyedik dimenzióból csendül az aprólékos földi dolgokat bolygató kérdés, úgy azonban, hogy ez a bolygatás felröpíti ezeket az aprólékosan határolt dolgokat az észleleten kívüli és felüli dimenziókba. A kétsoros rímelésű vers valami ál-naivitás csermely-csobogásával halad előre, hogy a végén ilyen erővel fejezze ki a problémát: „csontjai fölött hiába hirdeted: Ez álmodta az íveket!”

A „Bástyák” ál-naivitása vonul végig a kötetben. Tanáros, vagy talán még inkább diákos félszegség, a vidéki ember szegletessége jelentkezik itt is, ott is a sorokban, mondatokban. De ez csak forma, mondhatni formáság. Úgy járok Gulyás Pállal — és ez avatja őt szememben minden újszerűségével együtt is tipikusan „debreceni” költővé, — mint a debreceni emberrel általában. Leülök vele egy asztalhoz, vagy sétálunk a Simonyi-úton. Járása hanyagabb vagy feszesebb, öltözéke lomposabb, vagy cicomásabb, mint a pesti emberé. — Ahá, vidéki! — kajánkodik fel a fölényeskedő pesti megállapítás. Amde beszélgetés közben, mely eleinte óvatos általánosságban mozog, debreceni atyámfia hunyorít egyet a szemével és mond valamit, valami véleményfélét valamiről, akármiről és egyszeriben eszembe jut, hogy ha az újjeländi ember ezt a véleményt akarta volna hallani, Aucklandből egyenesen ide kellett volna hajókéznie, mert közbül nincs a földnek egyetlen pontja sem, ahol erről a kérdéstről éppen ezt a véleményt bárhol másutt kimondhatták volna. — Ezt érti, ezt a dörgést, Gulyás Pál, akiről

éppen a legfontosabbat nem tudom, hogy vajjon tényleg a Basahalmán belül született-é. Ám, ha felnőtt korában származott oda, egészen bizonyosan magáévá tette a debreceni titkot. Azt az egészen sajátos gondolkodást és azt a szellemiekben való korlátlan otthonosságot, amely Debrecennek igazi lényege.

De nézzük a „Bástya“ után a „Tékozlót“, a kötet címversét. Ez Gulyás Pál másik arcát mutatja: a pozitív világban, — mondjuk régiesen: a természetben való tökéletes helybenlakást. A Tékozló gyönyörű magyar vers; a tékozló maga Gulyás Pál, aki könnyű kézzel pazarolja a költői szépségeket ebben a költeményében. Ilyen halmozott képek: „Gyökérrel az alvó talajban — az ember egy mély titkú dallam“; ilyen tömörök: „Ez már az éj, az alagút!“, ilyen megrázó erejűek: „A csillagok forgó ívét — fájdalmaid mért rombolja szét“, ilyen teljesen feltáróak: „Élet fonála, búvó fonál — művészed a halk éjhomály; — lágyan suhannak ujjai — s úgy zengsz, mint hárfa húrjai“, — dúsán követik egymást, csak szívdobogva lehet olvasni. Mesterien kezeli az idillt, de, — itt az a bizonyos debreceni hunyorítás! — a langyosan egyszerű versmenetben debreceni kajánkodással ilyen erősen üti szíven a gyanútlan olvasót: „...az ember... A földbe hull és ott kikél — és mint a fát az esti szél — lengeti búsan északnak-délnek, — úgy hajtogatja őt bent a lélek.“

Gulyás Pál debreceni képe nem volna teljes, ha nem említéném humorát. *A kakas, az Őt lomha árny, A macska bámul* („Bámul a macska, mint a kő: — két szeme két vont puskaeső!“) a *Három ember, Vidám ősz, Obsit*, (mégis az a gyanúm, az Obsit költője a Basahalmán belül kellett, hogy szülessék!) — annak a látszatra talán kicsit fanyar, de megművelt lélek számára hallatlanul mulatságos és derítő humornak kitűnő darabjai, amely farsangi móka-ruhát ölt a komoly filozófus tógája fölibe, hogy végeredményében ugyanazt a nótát fújja, csak más hangszínnel, más hangszerezen.

Gulyás Pálnak még valamit nagyon meg kell köszönni. Azt a földrésze kultúrájának felső színvonalán mozgó erudiciót, melynek szavakban kimondottan, — nyoma sincs verseiben. A tengerszem mélyén nem látni meg a sziklát. Csak egyenletesen, zavartalanul zöld színe mutatja, hogy a tófenék, amely fölött sokszáz méternyi magasságban tükre csillan, nem posványos talaj, hanem megbízható terméskő.

Szegedi István

Bánffy Miklós gróf: „Megszámláltattál“. Erdélyi Szépművészeti Társulat, Kolozsvár — Révai Testvérek, Budapest kiadása.

A kötet élére iktatott mottó, amely a biblia próféciás erejével dübörög az olvasó elé, választ ad arra a kérdésre, amellyel

letesszük ezt a könyvet: mi lesz a sorsa e regény hőseinek minden hibájukkal s minden erényükkel egyetemben. Nem az író adja a választ, hanem az Irás, nem az író ítél ebben a regényben, hanem maga az Itélet döngeti meg ennek a regénynek vas-konstruencióját.

Bánffy Miklósnál hivatottabban senki nem írhatott volna egy letűnt korszak embereiről, akik pedig részben még itt élnek köztünk ma is. Az a korszak, amelyről ez a regény íródott, eltűnt, elillant az idők múlásában, de az a szellem s az a felfogás, amelyet élénk vetít, jórészt még ma is él s görgeti előre egy nép sorsának szekerét. Vajjon szebb idők, vagy még mélyebb szakadékok felé görgeti? Az író nem ad erre választ, „a fekete alapon véres betűkkel csak a biblia szavát döbbsenti élénk: megszámláltattál...”

Bánffy Miklós, az egyetemes művész és egyetemes ember teljes súlyával bontakozik élénk ebben a regényben s úgy érezzük, hogy minden, amiben Bánffy eddig is nagynak mutatkozott előttünk: a külpolitikus, a közéleti férfiú, az író, a rajzoló, a rendezés művésze, csak egy-egy sugara volt annak a fényözönnek, amely ebből a grande oeuvre-ből felénk árad. Mintha egy életnek minden tapasztalata, művészi tudása s ezeryni érzés esszenciája gyűlne egybe hatalmas épülettömbben, úgy alakul ki ez a regény, amelynek széles megépítése, elgondolása szinte anakronisztikus a mi lihegő és vajdó éveinkben, de annál tökéletesebben adja vissza a kilencszázas esztendőket, amelyekben a cselekvés történik. S hogy ennek a hatalmas épülettömbnek a vakolata durva, hogy a stílus göröngyös s hogy néhol bántó germanizmusok vannak — abban a távlatban, amit ez a regény megkíván, eltűnik s csak a méretek és mélységek hatnak döbbenetesen.

Abády Bálint, a korszerűen gondolkodó főúr és Uzdyné Milóth Adrienne szakadékok szélén járó szerelme a regény főmotívuma s a széles hömpölygésű epika mellett mindig szíven ragad az a forró szerelmi líra, amellyel Bánffy Miklós ennek a két emberré érett szerelmesnek tragikus vonzalmát élénk vetíti. Erre az egész regényen végigvonuló fonálra rakódnak le kristályosan az oldalcselekmények és a háttérnek szánt korrajz. Bánffy itt történelmi értékű visszapillantást vet abba a szerinte is mesterkéltnél, való élettel elvonatkoztatott, jogi szólalomokkal, gyűlölséggel és nagykolással teli világba, amely mintegy bevezetője volt a közlő katalizmának. Szinte kísérteties a mai olvasónak Tisza István akkor elhangzott szavait olvasni, melyek szerint „ha most fel nem eszmél az ország“, a végveszedelem fenyegeti. S az ország nem eszmélt fel, maradtak az üres szólalomok, a közjogi viták s pár év múlva darabokra törött az ország.

Döbbenetek azok a képek, amelyeket az ország vezető-

rétegéről fest meg a regényíró. Az arisztokrácia körében a politika csak egy jóízű vadásztörténet elmondását vágja ketté, de mintha csak egy kavicsot dobtak volna a hömpölygő, lusta folyamba, nyomban bezárul mögötte a nagy víz és a megrázó politikai esemény után Kollonich nyugodtan folytatja a vadásztörténet elmondását. A mai generáció olvasója nemcsak az 1905 körüli eseményeket ismeri meg ebből a könyvből, hanem a nagyúri ebédek lefolyását, étrendjét, a vadászatok pontos rajzát, ami bizony mind ismeretlen előtte és mégis annyira aláfesti, érthetővé teszi mindazt, ami ebben a regényben s ez után is történik. Megtanuljuk, hogy a százszor feldicsért parlamenti rendszer, a választás is csak üzlet, amihez a választóknak szinte semmi közük sincsen. Megismerjük a szabadelvű párt bukásának körülményeit s az uralomra jutott ellenzék kínos és tehetetlen vergődését, amelylyel egyetlen ígéretét sem tudta valóra váltani.

Bánffy Miklós a konstrukció megépítése mellett a leírás nagymestere. Ahogy a havasi nyílt tábor tüzet, a szerelmesek körül feszülő éjszakát, az erdélyi tájakat leírja, azt a múlt század regényírói óta rajta kívül tán senki sem tudta megcselekedni. Emellett pontosan emlékezik, az apró árnyalatokat is ismeri és aprólékosan írja le a kilencszázas évek politikai divatja mellett a női ruhadivatot is.

Az erdélyiség mint gordonkahang vonul végig a sorok mögött; ha sokszor nem is beszél róla, de halljuk kíséző muzsikáját. A román képviselővel folytatott beszélgetés előreveti a magyarság katasztrófájának árnyékát s midőn a regényíró főhősét Erdély külön gazdasági érdekeiről beszélgeti, ebben már benne van a rejtett transzilvánizmus is. Az erdélyi románság térhódítására is reflektorfényt vetít, amidőn Timisán Aurél elmagyarázza Abádynak azt az új honfoglalását, amellyel a románság biztosan tör céljai felé. Céltudatosan és szinte kegyetlen realizmussal vezetik a románságot vezetőik az új módszerű „honfoglalás” felé, míg a magyarság vezetői egy rózsaszínű álom kábulatában élve, szinte semmit sem látnak ebből az előretörésből.

Bánffy Miklós regénye a magyar regényirodalom monumentális alkotásai mellé sorakozik s minden tekintetben — a szó igaz értelmében — mesteri munka. Írója egész gazdag életét adja benne s egy kort, amelynek generációja, bizony „megszámílatott...”

Csuka Zoltán

Dénes Gizella: Asszonyok a hegyek között. — Magyar regények. 40. kötet. — Az Új Idők kiadása. Budapest. — 240 l.

Kultúrfejlődések pihenésének idején mindig megjelennek a szellemi élet terén a nők és jellemzik a kort, mely nem tervez, ha-

nem csak díszít. Az Uj Idők kiadásában megjelent Magyar Regények 40 kötetéből tizenkettő nőíró munkája.

De amint jogosult a nőorvos, ha nő, éppen úgy teljes joggal ír a nőíró az asszonyi lélek bonyodalmairól. Dénes Gizella paraszt asszonyi lelket tár föl előttünk.

Hőse, fejlődésének kezdetén, mikor Sarlós Boldogasszony napján, a mise alatt elájul, a falu szájára kerül. Együgyű, természetes ösztönöknek élő nő, aki anya lesz, mielőtt feleség lenne.

Öntudata csak akkor kezd felébredni, mikor apja, a falu leggazdagabb, büszke parasztja, megveti és szégyenletes esküvőre hajszolja régi szerelmével, aztán kikergeti házából a szegénységbe.

A társadalomból kiesett asszonyt az ő paraszti erény: a törhetetlen munkabírási vezetési vissza a kiengeszteléshez.

A lelki fejlődés megírása változatos, meleg, valószínű és nem egyszer megható. Az írónő érdeklődésében sohase áll be csökkenés. Végig, az egész úton korbácsolt iramban vágat.

Főalakja mellett a többi teljesen elhomályosodik. A férfiak még cselekesznek és így megmutatják, mi van bennük, de az asszonyokban nincsenek élő motívumok. Csak hallunk róluk, elvonnak előttünk, nem maradnak meg jellemző jelenetekre. A főalak körül bolyongó hangulatok.

Dénes Gizellának ez a regénye egységes, erős munka. Érdekes elolvasni, mert minden realizmusa mellett meg tud hatni; mélységes szeretettel ír a magyar földet megdolgozó parasztról. Természeti leírásai költemények, de nem paraszti szemléletek.

Valaminek azonban itt is érzem a hiányát, mint jóformán minden nőírónál. Ez a valami: a derű. Nem a komikum, a nevetségesség, a fonák, hanem az a magasabb nézőpont, mely az ellentétek fölött a kiegyenlítődést látja és a művész szemével olyan egyszerűnek fogja fel az élet bonyodalmaival, hogy megbocsátó mosolygással intézi el őket.

Ez a művész öntudat, mely fensőbbiséggel tekint le a világra minden hatalmára, mert meglátja a nagyban a gyengeséget és a kicsinyben az erőt. Az igaz, hogy a férfi-írókból is kezd kiveszni a művészetnek ez az intézményektől szabad szárnyalása, mely renesszánszokat tud teremteni.

Hamvas József

Színházi Szemle.

A Nemzeti Színház legszebb teljesítményei sorát gazdagította G. *Hauptmann* drámájának bemutatásával. Hazai és külföldi értékeket felújítani egyik nagy feladat; a másik ennél is nehezebb: jól kiválasztott ujdonságokat vagy kevésbé ismert, nálunk sohasem játszott alkotásokat szóhoz juttatni. *Károly császár, rabja* ilyen

szerencsés lelet, ritkaság, bár goethei életkort megérett szerzője még javában él, s a napokban köszönetét is kifejezte a rá gondolásért. Természetesen nem kasszasiker ez, de hát van a színháznak annyi mai közönségünket becéző előadása, hogy időnként ilyen hősie, merőben irodalmi vállalkozást is megkockáztathat. A darab nem tévesztette el hatását, bár meg kell vallanunk, hogy a rokon témájú Hauptmann-darab (*Naplemente előtt*), amelyet tavaly diadalmasan mutatott be a Vigszínház, művészibb eszközökkel, igazibb ihletben készült. Hauptmann nagy érdeme, hogy a történelmi nagyidők oly nehezen elkerülhető unalmát mesterin hártja el a nézőről, anélkül, hogy a dráma hitelének, a korkép illuziójának ártana. Először is eltakarít útból minden sallangot, minden tömeget. A történelem levegője az alakok lélekzetében van meg; ezek magukban viselik s magukkal hozzák be minden mozdulatukban, beszédükben Károly császár korát, mely a színpad mögött láthatatlanul is ott hullámzik. Ami eszlekvényt kapunk, csupa mozzanat egy nagy uralkodó kései, utolsó szerelmének megvilágításához. Nagy Károly egy bolondos, tudtán kívül romlott, csak ösztöneinek élő, műveletlen tús leányba szerelmes s magának sem meri megvallani ezt a lelkében mindinkább elharapódzó szenvedélyt. Dráma sem fejlődik, az erők sokkal aránytalanabbak, hogysen igazán összecsapassanak, csupán egy nagy lélek monológizál előttünk s mint valami gyászbeszédet suttogja maga elé e különös élményt, mikor szerelme tárgya már — a császár egyik híve megmérgezteti — holtan hever előtte. Ime, egy passzív áldozat, s egy hős, agg császár, aki végre legyőzi szíve hullámain, hogy félbeszakadt államfenntartói, hódítói művét folytassa. Egyetlen hatalmas szerep kínálkozik: *Ódry* Árpád hiánytalanul oldotta meg; legegyénibb képességeihez vág minden szava, a lélekrajz gazdag színárnyalatainak lehetőségeivel s a fukarságig kevés gesztusra kötelezettségével. *Ódry* olyan magasan áll ebben a történelmi drámában, mint *Csörtös* a *Naplemente előtt*-ben. *Bajor* Gizinek már sokkal hálátlanabb feladat jutott, s itt talán a szerep merész véglelessége is megakadályozta a tús-leány hitelesebb kiformálásában. *Gál* Gyula, *Kürti* József, *Lehotay* Árpád, *Hettyey* Aranka, *Eöry* Kató kisebb szerepekben szolgálták az előadás előkelő színvonalát. *Tarján* György mint rendező meglepően finom, értékes munkát végzett. A fordítás *Sebestyén* Károly munkája. — *Ujházy* György *Tékozló fiú*-ja avatott kézzel való dramatizálása az ismert bibliai történetnek. A szerző mindvégig a színpadra gondolt, s eleven ötleteket adott a rendezőnek is (*Horváth* Árpád). Modern moralitást írt, a nemzetközi hagyomány figyelembevételével, magyar motívumokkal bőven keverve. A darabhoz *Lavotta* Rezső szerzett szép kísérő zenét. *Kiss* Ferenc, *Kürti* József, *Lehotay* Árpád, *Somogyi* Erzs, *Juhász* József, *Mátray* Erzs, *Harasztos* Gusztáv, *Matány* Antal a morali-

tások ismert figuráit sok színnel, lélettel támasztották fel *Ujházy* drámájában s kivált a csoportjelenetekben erősek.

A Nemzeti Színház harmadik ujdonsága a leggyengébb, egy idegen vígjáték, A. P. *Antoine* és M. *Lery* szerzőktől. *Les cheveux de bois*, mely magyar fordításban a *Szembekötösdí* nevet kapta. A mese érdekes helyzetből indul ki: az egy év óta külön élő fiatal párhoz betoppan az anyós, s nehogy kedvét szegjék, egy napra összeköltöznek s a boldog szerelmeseket játsszák. Van-e, aki a többbit előre nem sejtji? Nem is ez a baj, hanem az a gyerekes gondolkodásmód, mely ezeket az alakokat jellemzi. A két utolsó felvonás alig nyújt mulattatót, csupán a jeles színészek (*Bajor Gizi*, *Timár József*, Cs. *Aczél Ilona*, *Gombaszögi Irén*, *Sugár Károly*) játékában gyönyörködünk. *Csathó Kálmán* mestere a rendezésnek, még az édeskevésből is elfogadható kovácsol.

A Belvárosi Színház *László Aladár* *Egy nő, akinek multja van* c. vígjátékát mutatta be. Semmi írói érték s hallatlanul nagy színpadi rutin, legalább is abban a tekintetben, hogy valahányszor ezek az alakok (elég sokan vannak) egy pillanatra is unalmassá válnának, a szerző újabb meg újabb helyzeteket teremt, viccek cselekménnyé erőszakolt sorozatát pattogtatja (köztük néhány ugyancsak horsosát), mintha száz adomagyűjteményt dolgoznék fel háromfelvonásos vígjátékká. Egy ilyen adomákból összeragasztott darabban aztán a színész már megél, ha értelmesen felmondja lelkéjét. *Lázár Mária*, *Páger Antal*, *Nagy György*, *Soltész Annie*, *Bársony István*, *Z. Molnár László*, *Pártos Gusztáv*, *Zátony Kálmán*, *Baróty József*, *Apáthy Imre* ezen felül még jól is játszanak, s akkora becsvággal, mintha valami számottevőbb vígjátékot adnának elő. *Molnár Ferenc* drámája, *Az ismeretlen lány* (Víg-színház) derékban kettétört alkotás. A híres író valami egészen sajátos egyéniséget akart kifejezésre juttatni, rendkívül komplikáltat, de minden színpadi mesterkedés ellenére olyan hamisan, hogy a drámai igazság a végén szinte megsemmisül, s a néző inkább agyonfárasztva, mintsem megnyugtatta hagyja el helyét. Azt, hogy a legromlottabb teremtésnek is joga lehet a megtisztuláshoz, s hogy e forró vágy meg a társadalmi kétszínűség összeütközéséből megható drámai helyzetek fakadnak, színpadon nem egyszer láttuk, s a dráma közepéig *Molnár Ferenc* is ilyen esetet rajzol, jobb darabjaihoz méltóan. Csakhogy ez az ismeretlen lány, aki véletlen szerencse folytán a legpiszkosabb lebujsból finom körbe jutva, körömszakadtáig tiltakozik kitérülő multja ellen, újabb piszkosságot is képes elkövetni, hogy környezetét megtéve s ártatlannak lássák. Ettől fogva *Annie* oly kitanultan hazudozik jobbra-balra, hogy teljesen romlott lélek, vagy pedig — a patológiát kellene tanulmányoznunk megértéséhez. *Molnár* ellentmondásokkal tele állítja elének ezt a furesza teremtést s ugyancsak eltévesztette a

méreteit. A megoldást nem tartjuk logikusnak. Egy mindenre elszánt nő, aki a legnagyobb alávalóságot is el tudja követni, csak-hogy környezetének szemébe aranyport hintsen, nem lövi magát főbe a felsüléskor (mint Molnár ismeretlen lánya), hanem másutt keres naiv hívőket. Ha pedig csakugyan őszintén vágyik a tiszta életre, kivált olyan környezetben, mely valósággal körülrajongja: halálosan szerelmes vőlegényének megvall mindent, s akkor aztán — elutasítás esetében — méltán folyamodik a halálhoz, mint bukásában megtisztuló áldozat, miután a kegyetlen és kétszínű társadalomnak arcába vágta a megvetését. Molnár drámájában ez a kétféle nő alkuszik meg, elég mondvasináltan, egy újabb csúnyaság elkövetésében és egy érthetetlen pisztolylövésben. Valahol baj van, s aligha a néző ítéletében. A darab, ismételjük, pompás rutin-nal van megszerkesztve, s az, aki nem veszi benne észre a törést, komolyan néz az idegfeszítően fejlődő megoldás felé. Az ismeretlen lány szerepében *Darvas Lili* nagyszerű kvalitásokat pazarol a felemás anyagból gyúrt alak ábrázolására. *Góth Sándor*, *Rajnay Gábor*, *Jávor Pál*, *Vágóné*, *Somló István*, *Somlay Artur*, de a többiek is kifogástalanul érvényre juttatják a darab külső hatását, *Tarnay Ernő* szép rendezésében.

Vajthó László

Zenei Szemle.

A Filharmóniai Társaság II. bérleti hangversenyét a nálunk ismert és értékelt *Weisbach János*, a wiesbadeni opera igazgatója vezényelte. A műsor gerincét *Mozart esz-dur* szimfóniája képezte, mely a három kiemelkedő Mozart-szimfónia közül a legkevésbé népszerű. A mű maga tipikusan mozarti, derűs és boldog, csak annyi árnyék, amennyi a fényhez szükségszerűen hozzátartozik. Ez a művészet nem emlékeztet az élet hétköznapi hangulataira, emberfölötti tündértájak oly magaslatán lebeg, amit nem lehet a valóság életsíkján megközelíteni. Ezért nem is lehet Mozart művészetét demonstrálni, a hétköznapi formák erre nem alkalmasak, e misztériumot csak átszellemülten lehet átélni és mással is csak így lehet megközelíttetni. Weisbach interpretációjában e mű nevelő hatását éreztük. Jól tolmácsolta az éneklő allegro adagio-szerű érzelmét s időmértékének rugalmassága, agogikai árnyalatainak sokfélesége megfelelően kidomborította a formák alkotó elemeit. Mozart művei könnyen csábítják a ma motorkultuszba szédült emberét túlzott tempókra, Weisbach céltudatos józansága azonban mindenütt megfelelő időmértéket diktált s talán e túlzott gondosság miatt veszített a menüett délcegségéből, de a finale jókedvével felpezsdített.

Beethoven *Coriolanus* nyitányát a dirigens programzene-

ként fogta fel s ennek megfelelően tolmácsolta. Átfogó nagy hangulati egységben, a kivitel szigorú pontosságával jeleníti meg a mű belső igazságát, az akarat és érzelem küzdelmét: az arisztokratikus, gögös és dacos Coriolánus harcát, aki kérlelő anyja és saját belső megszólalásával legyőzi büszkeségét s ezzel előidézi bukását.

A műsor magyar számát *Rékai II.* (nagyidai) *szvitjét* a kitűnő karmester meglepő megértéssel tolmácsolta. Gyujtó lendülettel, partitúra nélkül vezényelte Rékai művét s őszintén hálásak lehetünk azért a figyelemért és odaadásért, mellyel a magyar szerző sikerét előmozdította. Rékai e szvitben nem törekszik Arany szatirikus époszának maradéktalan visszaadására, hanem ötletes témafestéssel csoportosítja a hasonló nevű dalmű hangulatait s annak mozgalmasságát. A mű komponáló tehetségének és nagyszerű hangszerelő tudásának kitűnő megnyilatkozása s Rékai mint Erkel-hagyományt továbbfejlesztő szerző megérdemelt sikert aratott.

Az est szólistája, *Piatigorsky* Gergely, hangszerének igazi nagy mesterévé fejlődött. Félelmetes virtuóz, de a virtuozitás csúcsán minden fogása, minden vonása nem öncél, hanem a művészet eszköze. Saint Säens felszínes páthoszu, konvencionális dallamú szalonmuzsikája épp ezért lép a művész egyéni tűzében megtisztulva új arccal elének, így lesz csak mély emberi értelművé. De ez az értékjelzés már szinte démonian hat. A ráadásban: Bach gavottjában is a művész költészete ragadott magával és hagyott maradandó nyomokat a hallgatóságban.

Dr. Gaál Endre

A szerkesztő közlése. A „Magyar föld és magyar irodalom” címmel folyóiratunk novemberi számában megjelent ismertetéssel kapcsolatban szívesen kijelentjük, hogy a megbírált munka szűkebb — tanítványi — körnek szánt előadás volt s mint ilyen nem tartott igényt ismertetésre. Nem is ismertetési példányként jutott a folyóirat szerkesztőjéhez.

A Protestáns Szemle megjelenik havonta. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Ráday-utca 28.) — Felelős kiadó: Török Pál

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Prot. Szemle is jár) évi 20 P.

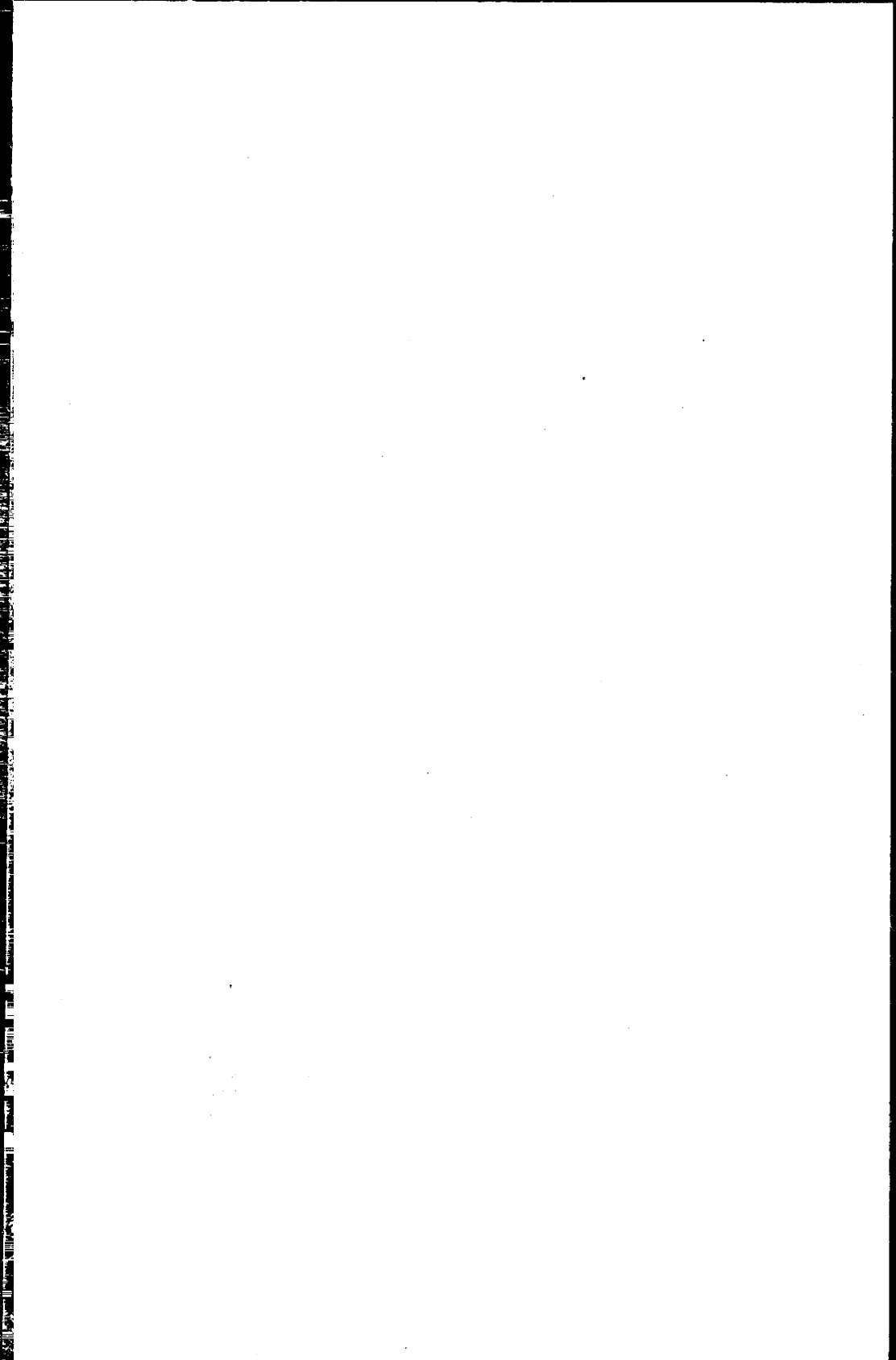
A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Bpest IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Bpest, IV., Deák-tér 4.

Póstatakarékpénztári számla száma: 4170.

Sylvester Irod. és Nyomdai Intézet r. t., Budapest, VI., Hermina-út 37.

Telefon: 166—48. — Fel. vezető: Schlitt Henrik.

N |
SYLVESTER

O |
M |
D |
A |

BUDAPEST
VI., Hermina-út 37